

TARİHTE KIBRIS

I

Yayın No

1

Takım Numarası

1

ISBN

978-605-67945-0-6

İstanbul 2017

Editör : Osman KÖSE

Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

Büşra ARGİN

Baskı Tarihi

Ekim 2017

Baskı Yeri

İmak Ofset

Sertifika Numarası

12531

D9KUZ10BE5 REKLAM ORGANİZASYON MATBAACILIK
BİLGİSAYAR TEKSTİL KONFEKSİYON GIDA EĞİTİM HİZMETLERİ
SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ

Balat Mah. Sıhhiye Cd. Office4200 No:2/33

Nilüfer/BURSA

T: 0 224 451 7 140

F: 0 224 453 4 157

www.dokuzonbes.com

TARİHTE KIBRIS

(İlkçağlardan 1960'a kadar)

1.CİLT

Editör

Prof. Dr. Osman KÖSE

TARİHTE KIBRIS

(İlkçağlardan 1960'a kadar)

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Birinci Baskı
Baskı:

İÇİNDEKİLER

I. CİLT

Önsöz	7
A - İlkçağlardan Venediklilere Kıbrıs Adası	11
İlknur Gürgen	13
M.Ö. 2. Binyılda Kıbrıs	
Remziye Okkar	29
Eski Çağlardan Roma Dönemine Kıbrıs/Alashiya Adasında Hükümranlık Mücadelesi: Genel Bir Bakış	
Suzan Akkuş Mutlu	43
Egeli Kavimler Göçünün Alaşia(Kıbrıs) Krallığına Sosyo-Ekonomik Etkileri	
Ergün Lafli / Maurizio Buora	55
Some Observations on the Aegean Ware and Fine Graffito Ware in Western Asia Minor	
Turhan Kaçar	69
Erken Hıristiyanlık Tarihinde Kıbrıs Üzerine Bazı Notlar	
Yegana Chaghlayan	75
The Crusade Phase of the History of Cyprus	
Ali Aksu	79
Emeviler ve Abbasiler Döneminde Kıbrıs	
Emine Dineç	89
Kıbrıs'a Kıptilerin Gelişleri	
Ferda Tuncer Tutaman	97
1489 - 1570 - Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyeti	
B - Osmanlılar Döneminde Kıbrıs	115
1) İdari yapı, seyahatname ve kaynaklarda Kıbrıs	115
Mübariz Ağalarlı	117
Ortaçağ Seyyahlarının "Seyahatname"lerinde Kıbrıs ve Çevresi (X.-XVII. Yüzyıllar)	
Mustafa Öztürk	123
17. Yüzyılda Venedik Arşivindeki Türkçe Belgelerde Kıbrıs	
Mehmet Demiryürek	141
1 Numaralı Kıbrıs Mukataa Defterine Göre Kıbrıs Adasında Mukataa Uygulaması (Mesarya Kazası)	
Hatice Oruç	153
Kıbrıs Derdest Defteri (H.1194/ M.1780)	
Ayşegül Kuş	223
Kinneir'in İzlenimleri Işığında Kıbrıs Adası: Mağusa, Larnaka, Lefkoşa	
Mustafa Oral	239
Antalya'nın Kıbrıs'la İlişkileri	
Nihal Bakışçı	247
1572 Tarihli Kıbrıs Tahrir Defterleri ile 1833 Tarihli Kıbrıs Temettuat Defteri Karşılaştırılması: Vadili Köyü Örneği	
Ayşe Nükhet Adıyke	261
Osmanlı Egemenliğinin Kurgulanması Açısından Kıbrıs ve Girit'in Karşılaştırılması Benzerlikler farklılıklar	
Orhan Kılıç	271
Kıbrıs Beylerbeyileri: Sistematik Bir Analiz	
Talip Karakaya	291
Fransızca Kaynaklarda Kıbrıs'ta Osmanlı Hâkimiyeti ve Yapılan Çalışmalardan Örnekler	

2) Toplum Yapısı, Sosyal ve Ekonomik Hayat	303
Zübeyde Güneş Yağcı	305
Kıbrıs'ın Fethi ve Ele Geçirilen Esirler	
Kamil Çolak	319
Kıbrıs'ta Köle ve Cariyelerin İhtidaları (XVIII. Yüzyıl)	
İbrahim Yılmazçelik / Özcan Tatar	327
Osmanlı Döneminde Çukurova Bölgesinden Kıbrıs'a Aşiretlerin İskânı (1700-1750)	
Yakup Yılmaz / Ayhan Sertkaya	381
Son Kışlak: Yörüklerin Kıbrıs Sürgünleri	
Güven Dinç	393
1821 Yılında Kıbrıs'ta Yaşanan Gelişmeler ve Emvâl-ı Metrûke	
Behset Karaca / Kadir Karacan	405
1842 Tarihli, 3751 Numaralı Nüfus Defterine Göre Baf, Kukla ve Hırsofi Kazalarındaki Müslim Reayanın Nüfus Ve Toplum Yapısı	
Mustafa Akkaya	429
XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kıbrıs'ın Nüfusu	
Salih Akyel	439
Kıbrıs Adası Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Karpaz Kazasının Nüfus ve Toplum Yapısı	
Nedim İpek	459
Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta Nüfus Göçü	
Emine Gümüşsoy	473
Kıbrıs Hapishanesi	
Fahri Yetim	481
Tereke Defterlerine Göre Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Gayri Müslimlerin Sosyo Ekonomik Durumu	
Melike Karabacak	495
19. Yüzyılda Kıbrıs'ta Kölelik	
Gökden Göker	511
Kıbrıs Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamaları	
İhsan Seddar Kaynar	529
Kıbrıs'ta Çekirge Kampanyaları (1879-1897)	
Muhittin Eliaçık	551
Kıbrıs'ta Çekirge İstilasası ile İlgili Osmanlı Arşiv Belgeleri	
İsmail Altınöz	563
Osmanlı Döneminde Kıbrıs Çingeneleri	
3) Mimari Eserler, Edebiyat ve Eğitim	573
Bahargül Ataş	575
Kıbrıs Fethinde Sanatsal ve Düşünsel Boyurlarıyla St.Nicholas Katedrali	
Mucize Ünlü	583
Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Kıbrıs'ta Eğitim	
Selma Ataman	597
Kıbrıs'ta Bir Divan Şairi: Siyâhî Mustafa Dede	
Sevinç Qasımova	605
Akdeniz Adalarında Sürgün Hayatı Yaşayan Türk Aydınları: Namık Kemal ve Ahmet Ağaoğlu	

II.CİLT

4) Tekkeler, Zaviyeler, Türbeler ve vakıflar	623
Mehmet Cemal Öztürk	625
Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri	
Fahri Maden	661
Kıbrıs'ta Bektaşî Tekke ve Türbeleri	
Hasan Hüseyin Adalıoğlu / Nizmettin Arslan	683
Konya Mevlânâ Müzesi Arşivinde Bulunan Yeni Belgeler Işığında Kıbrıs/Lefkoşe Mevlevîhânesi	
Mehmet Topal	705
Lefke'de Osmanlı Vakıfları	
Meral Bayrak Ferlibaş	725
Kıbrıs'ta XIX. Yüzyılda Kurulan Vakıflardan Muhassıl Mehmed Emin Efendi Evkafı	
Meryem Kaçan Erdoğan	739
Osmanlı Kıbrıs'ında Mentешzade Ailesi Tarafından Kurulan Vakıflar	
Mevlüt Çam	785
Kıbrıs'ta Tasavvufî Hayat (Hala Sultan Tekkesi ve Lefkoşa Mevlevihanesi Örneğinde)	
Mustafa Alkan	797
Lala Mustafa Paşanın Kıbrıs Vakıfları: Kıbrıs'ta Vakıf, İmar ve İskân	
Necdet Yılmaz	809
Kıbrıs'ta Hala Sultan Tekkesi ve Son Şeyhi Musa Kâzım Efendi	
C - İngiltere Döneminde Kıbrıs'ın Yönetimi	823
1 - İdari Yapı	823
Macide Başlamışlı /Adem Çalışkan	825
İngiltere'nin Yakın Doğu Politikası Dahilinde Kıbrıs'ın İngilizlere Devri	
Osman Kayabaşı	835
Osmanlı Devleti'nden İngiliz Yönetimine Geçiş Sürecinde Kıbrıs Askerî Polisinin İnşası (1878-1881)	
2 - Çözüm planları ve Kıbrıs Meselesi	855
Büşra Çakmak	857
Kıbrıs'ta İngiliz Yönetimi ve Yapılan Çözüm Planları	
Ali Kaşıyugun	863
Yunanistan'ın Enosis Çabaları ve I.Dünya Savaşı Yıllarında Kıbrıs Meselesi	
Turgay Bülent Göktürk	875
Lozan Konferansında Kıbrıs ve Kıbrıs Türk Basınındaki Yansımalar	
Esra Özsüer	885
Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: "Megali İdea"dan Yeni Bir Politik Dönemece	
Ceyda Tuna Bozdoğan	909
The Times Gazetesine Göre 1955 Olayları ve Kıbrıs Sorunu	
Kemal Çelik	921
Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu'nun Ortaya Çıkması	
Betül Buzbay Akdemir	943
Kıbrıs Krizlerinde ABD'nin Turumu ve Etkileri	
Eyüp Nurettin Bozdoğan	963
Arşiv Belgeleri ve Dönemin Basını Işığında Kıbrıs Meselesi (1954-1955)	
Mehmet Ali Ünal	973
Girit ve Kıbrıs Meseleleri : Mukayeseli Tahlil	
Olcay Özkaya Duman	985
20.Yüzyıl Uluslararası Siyasal Denklemde Kıbrıs'ta İki Tarz-ı Siyaset ve Dekolonyalist Çabalar: Çözüme Doğru İlk Adım	

Süheyla Göktürk	999
1955 Londra Konferansı ve Sonrasında TBMM'deki Kıbrıs Tartışmaları	
3 - Sosyal ve siyasi hayat	1011
Bünyamin Kocaoğlu	1013
Konsolosluk Raporlarına Göre 1930'lu Yıllarda Kıbrıs Türklerinin Durumu	
Dimitri Michalopoulos	1021
Konstantinos Karamanlis and THE Cyprus Issue,1955-1959	
Emin Onuş	1027
Kıbrıs Türk Basınında Ulusal (Türk) Kimliğinin Gazete Logo ve Resimlerine Yansıması	
Ersoy Soydan	1037
Türk Sinemasında Kıbrıs Konulu Filmler	
Önder Duman	1047
1920'lerin Başı İtibariyle Kıbrıs Türkleri Üzerine Bazı Tespitler	
Soyalp Tamçelik	1051
Türkiye'deki Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Kıbrıslı Türklerle İlgili Raporların Analizi ve Sosyal Hayata İlişkin Değerlendirmesi (1936-1941)	
Ulvi Keser / Asporça Melis Keser	1095
Kıbrıs'ta Siyasi Dayanışma Örneği Olarak Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ve Katak	
4 - Siyasi ve sosyal olaylar	1161
Ahmet Özcan / Yıldız Deveci Bozkuş	1163
İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs'ta Ermeni Faaliyetlerinin İlk Yıllarına Bir Bakış	
Nuri Adıyeke	1171
Balkan Savaşları Sırasında Yunanistan'ın Kıbrıs'tan Asker Toplama Faaliyetleri ve İngiltere'nin Tepkisi	
Ulvi Keser	1177
Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Akdeniz, Kıbrıs ve Askeri İstihbarat Faaliyetleri	
5 - Eğitim, edebiyat, kültür ve basın	1197
Fahri Kılıç	1199
Kıbrıs'ta Yeni Türk Alfabesinin Öğretimi	
Hacer Göl	1209
1931 Kıbrıs İsyanı ve Ulusal Basında Yankıları	
Havva Tekin	1241
Geçmişten Günümüze Kıbrıs Kültür Yaşamı İçinde Lefkoşa Şehrinin Yeri ve Önemi	
Murat Kılıç / Mehmet Kılıç	1253
"Ana" ve "Yavru" Vatan Arasında Kültürel Bir Köprü: Türkiye'den Kıbrıs'a Gönderilen Öğretmenler	
Nurten Çetin	1267
Milli Mücadelede Kıbrıs Türk Kamuoyu	
Yakup Şahin	1283
Tarihsel Süreç İçerisinde Kıbrıs'ta Kimlik Algısının Dönüşümü	
6 - Mimari ve Modernleşme	1305
İhsan Tayhani	1307
Kıbrıs Hava Sahasının Önemi ve Kıbrıs'ta Havacılık Faaliyetleri	
Aleksandar Kadjević	1323
Neo-Byzantine Architecture in Cyprus (19-20 c.) in the European and Mediterranean Context	

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Kıbrıs adası, tarihi eski çağlara kadar dayanan bir yerleşime sahiptir. Sicilya ve Sardinya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Akdeniz'in tam ortasında yüzer bir gemi gibidir. Sahip olduğu bu stratejik konum sebebiyle ada, tarih boyunca bölgede ve dünyada hâkimiyet kurmaya çalışan güçlerin ele geçirmeye çalıştıkları bir yer olmuştur. Bu nedenle de Akdeniz ve çevresinde hâkimiyet kuran siyasi güçler tarihin belirli dönemlerinde Kıbrıs adasına da sahip olmuşlardır.

Hitit, Fenike, Asur, Pers, Makedon, Roma ve Bizans gibi geçmiş tarihte dünyada hüküm sürmüş olan devletler, farklı zaman dilimlerinde Kıbrıs'ta hâkimiyet sağlamışlardır. İslam dininin ortaya çıkması ile bölgede söz sahibi olmak isteyen Müslümanların da ilk sahip olmak istedikleri yerlerden birisi Kıbrıs adasıdır. Çünkü ada Akdeniz hâkimiyeti için ulaşılması gereken bir yerdi. Hz. Osman zamanında yapılan iki seferin sonucunda 654 yılında Kıbrıs adasına Müslümanlar ulaşmayı başardılar. Kıbrıs üzerinde Müslümanların etki ve hâkimiyeti farklı şekillerde 10. asra kadar devam etti. 12. asrın başlarına kadar yaklaşık iki asır adada tekrar Bizans hâkimiyeti başladı. Osmanlıların adayı fethetmesine kadar burada Tapınak Şövalyeleri, Luzinyan hanedanlığı, Cenevizliler, Memlukler ve Venedikliler farklı zamanlarda söz sahibi oldular. Osmanlılar 1571 yılında adayı Venediklilerden alarak adanın tarihinde uzun yıllar sürecek bir istikrar döneminin sürmesini sağladılar.

Kıbrıs adası 1571'den 1878 yılına kadar kesintisiz olarak Osmanlı devleti yönetiminde kaldı. 300 yılı aşkın bir süre devam eden Osmanlı yönetiminde ada, tarihinin en huzurlu, mamur ve müreffeh dönemini yaşadı. Osmanlılardan önce zaten neredeyse 900 yıldır ada, Müslümanların yaşadığı ve ikamet ettiği bir sahaydı. Müslümanlara yabancı olmayan adaya Osmanlılar ileriki zamanlarda Anadolu'dan Türk nüfus nakletmeye başladı. Modern zamanda adanın yerlileri olan Türklerin buraya göçleri söz konusu bu zamanlara rastlar. Osmanlılar Müslümanların yanı sıra, adanın daha önceki yerlileri olan Gayr- ı Müslimleri de kapsayan ve huzur ikliminin hâkim olduğu bir yönetim modelini sonuna kadar uyguladılar.

Osmanlı devletinin zayıflamaya başlamasıyla imparatorluğun diğer yöreleri gibi stratejik bir konuma sahip olan Kıbrıs adası da sömürgeci devletlerin hedefi haline geldi. Özellikle İngiltere ve Fransa Akdeniz'e hâkim olmak ve Hindistan'a kadar ulaşabilmek için yol üzerinde stratejik konumda olan Kıbrıs ve Mısır'ı ele geçirmek için yarışmaya başladılar. Lakin bu yöreler Osmanlı devletinin elinde olduğu için 19. asrın sonlarına kadar oluşacak olan fırsatları değerlendirmek için teyakuzda kaldılar. 1877-78 Osmanlı- Rus savaşında ağır bir yenilgi alan Osmanlı devletinin büyük toprak kayıplarıyla çaresiz bir duruma düşmesi, söz konusu devletlere bu imkânı verdi. 19. asrın büyük sömürgeci devletlerinden olan İngiltere, Osmanlı devletinin Rusya karşısında uğradığı ağır hezimetini fırsat bilerek, Ayastefanos antlaşmasındaki kayıplarını hafifletme önerisi ile sözde bir kurtarıcı olarak Osmanlı devletinin kapsamı çaldı.

II.Abdülhamid iktidarının ilk yılları olan bu dönemde Osmanlı devleti, Avrupa yakasında oluşan ve neredeyse İstanbul'a kadar yaklaşan bu kayıpları bir nebze olsun hafifletmeye yönelik olarak İngiltere'den gelen önerilere kulak vermek zorunda kaldı. Buna göre İngiltere Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarını hafifletmenin karşılığı olarak geçici olarak ve kira kaydıyla Kıbrıs'ın yönetimini istiyordu. Bu şekilde Berlin Antlaşması öncesi Osmanlı devleti ile İngiltere arasında yapılan gizli antlaşma ile yıllık kira karşılığında Kıbrıs adasının yönetimi geçici olarak İngiltere'ye verildi.

1878 yılında "geçici" kaydıyla İngiltere'ye verilen Kıbrıs artık bir daha ne Osmanlı ve ne de onun devamı olan Türkiye Cumhuriyeti yönetimi altına girmedi. Adanın tamamının İngiltere yönetimine girmesiyle burada üç asırdır devam eden sükûn ve istikrar dönemi sona erdi. Kıbrıs'ın Müslüman yerlileri adanın İngilizlere verilmesine rıza göstermediler. Buranın yeni sahibinin uygulamalarının

sonucu olarak adadan çok sayıda Müslüman Türk, Anadolu'ya göçmeye başladı. Kalan Türkler üzerinde de asimilasyon ve dışlama politikası uygulandı.

Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiraya verildiği dönemlerde Osmanlı devletinin bir iç sorunu olarak "Ermeni meselesi" de yeni yeni başlıyordu. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Amerika gibi devletlerin yardım ve teşvikleriyle kısa zamanda teşkilatlanmış Ermeniler Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü hedef alan çok sayıda terör örgütü kurdular. Bu terör örgütlerinin eğitim, toplanma ve lojistik destek alma yeri kısa zamanda Kıbrıs oldu. İngiltere yönetimindeki Kıbrıs'ın kısa zamanda terör örgütlerinin yuvalandığı yer olması sebebiyle İskenderiye'den Antalya'ya kadar Akdeniz'deki tüm Osmanlı sahilleri tehdit altına girdi. Yani Kıbrıs'ın kaybı Anadolu'nun güvenliğini ortadan kaldırdı.

1878 yılında geçici olarak Kıbrıs'a yerleşen İngiltere, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını bahane ederek adayı ilhak ederek topraklarına kattı. Buradaki İngiliz yönetimi 1960 yılına kadar devam etti. Adada Rumların ve Türklerin ortak mücadelelerinin bir sonucu olarak 1960 yılında adada İngiliz yönetimi son buldu ve *Kıbrıs Cumhuriyeti* kuruldu. Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulması ile Türkler tamamen Rumların insafına terkedildi. Yeni dönemin başlaması ile Kıbrıs'ta Türklere karşı yıldırma, korkutma, asimile etme ve adadan göçe zorlama gibi baskılar artmaya başladı. Bu tarihten itibaren hem Türkiye'nin hem de dünyanın gündeminde çoğu kez Kıbrıs sorunu ilk sıraları meşgul etmeye başladı.

Kıbrıs meselesi, Rumlar ve batılı ülkeler için adada kalan Türkleri buradan kovmak ve "Türksüz" bir Kıbrıs hayalinden ibarettir. Kıbrıs Türkleri ve Türkiye için ise Kıbrıs meselesi adada elde "kalan topraklara tutunmaya çalışmak" ve hayatı bu şekilde idame ettirmektir. Nitekim bu realitenin bir sonucu olarak batının ve Amerika'nın himayesi altındaki Rumların Türkleri katletme ve sürmeye yönelik girişimlerine Türkiye kayıtsız kalmadı ve 1974 yılında Kıbrıs barış harekâtını gerçekleştirdi.

1974 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği barış harekâtı Kıbrıs Türklerine güven ve mücadele azmi getirdi. Bunun sonucu olarak 1976 yılında *Kıbrıs Türk Federe Devleti* ve daha sonraki gelişmelerin sonucu olarak da 1984 yılında da *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti* kuruldu. 1960 yılına kadar tek çatı altında hayat süren Kıbrıslılar bu gün Türk ve Rum tarafı olmak üzere iki siyasi çatı altında varlıklarına devam etmektedirler.

Tarihte Kıbrıs adlı bu kitap, yukarıda anlatmaya çalıştığımız Kıbrıs'ın ilk çağlardan 1960'ara kadar devam eden tarihini bilimsel araştırmalar ile ortaya koymaya çalışan bir eserdir. Kitaptaki yazıların tamamı ele aldığı dönemin ve konunun kaynaklarına ulaşılarak hazırlanmıştır. 1960 sonrası dönemi araştırmamız içine almamızda, henüz daha bu tarihten sonraki sürecin "tarih olma" özelliğine sahip olmamasının payı büyüktür.

Bilindiği gibi Kıbrıs'ın 1878 yılında İngilizlere kiraya verilmesinden sonra adada ortaya çıkan uygulamalardan dolayı "Kıbrıs sorunu" ortaya çıkmıştır. İngilizlerin 1960 yılından sonra adadan tamamen çekilmeleri ve yönetimin Rumların kontrolüne geçmesiyle "Kıbrıs sorunu" uluslararası ilişkilerin ilk gündemini almıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Türklerin kendi kaderlerini tayin etmelerinin bir sonucu olarak 1976 yılında KTFD ve daha sonra da KKTC kurulmuştur. Bu dönemde Dr. Fazıl KÜÇÜK ve Rauf DENKTAŞ Kıbrıs Türklerinin milli liderleri olarak öne çıkmıştır. Son yıllarda Kıbrıs'ta Türk ve Rum taraflarını tekrar bir çatı altında birleştirmek ve tek bir devlet oluşturmak için çalışmalar yoğunlaşmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türkiye dışındaki aktörlerin Kıbrıs meselesinden anladıkları aynı Girit ve diğer Avrupa ülkelerinde yaptıkları gibi Türkleri tamamen adadan sürmektir. Bu nedenle **Tarihte Kıbrıs** adlı bu kitap Kıbrıs Meselesinin mahiyetini anlamaya ve gelişmelere sağlıklı/kalıcı bir bakış kazandırmaya katkı sağlayacaktır.

Tarihte Kıbrıs adlı bu kitap Türkiye ve dünyada değişik üniversitelerde Tarih alanında araştırmalar yapan çok sayıda bilim adamının çalışmalarından oluşmaktadır. Bu kadar akademisyeni kitapta bir araya toplamanın arka zemininde ise bu alanda yapılan bir sempozyum vardır. 11 – 13 Nisan

2016 tarihinde *Akdeniz Karpaz Üniversitesi*'nin ev sahipliğinde *Türk Tarih Kurumu*, *Polis Akademisi* ve *Journal of History Studies*'in de desteğiyle Lefkoşa'da yapılan sempozyumda sunulan tebliğler bu kitabı ortaya çıkarmıştır. Kitap, sempozyumda sunulan bildirimlerden seçilerek ortaya çıkarılmıştır. Toplam 82 makale bu kitapta yer almıştır.

Kitabın bilim dünyası ve siz değerli okuyucularla buluşması ise *Kıbrıs Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi*'nin katkılarıyla olmuştur. Bu anlamda Kıbrıs'ı anlatan bu eserin ortaya çıkmasında destek ve katkı sağlayan Başbakan Yardımcısı Sn. Tuğrul TÜRKEŞ'e, Maliye Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sn. İlhan HATİPOĞLU ve Kıbrıs Kalkınma Ofisi'ne teşekkürü bir borç biliyoruz.

Bu bağlamda yine Akdeniz Karpaz Üniversitesi'nin imkânlarını sunan, yazarlarımızı Kıbrıs'ta ağırlayan Üniversitenin Mütevelli heyet başkanı Sn. Ahmet ERBAŞ'a müteşekkirimiz. Onun teşvik ve destekleri olmasa bu eser bilim dünyasına kazandırılmazdı. Yine katkıları sebebiyle Türk Tarih Kurumu Başkanı Sn. Prof. Dr. Refik TURAN'a, Polis Akademisi ve *Journal of History Studies* yetkililerine teşekkür ederiz.

En son teşekkürü eseri ortaya çıkaran yazarlarımıza ayırdık. Bu kadar bilim adamımızın adını elbette burada zikretmek isterdik. Fakat buna bu alanda ayrılan yer imkansız olduğu için tüm yazarlarımıza sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum. Onlar bizim için her zaman değerlidir.

Son olarak bu kitabın ortaya çıkmasına katkı sağlayan herkese şükran borçluyuz. Emek veren herkes bizim için çok değerlidir.

Sevgi ve saygılarımla

Prof. Dr. Osman KÖSE
16 Nisan 2017
Anıttepe / Ankara

A - İlkçağlardan Venediklilere Kıbrıs Adası

M.Ö. 2. Binyılda Kıbrıs

Arş. Görv. İlknur GÜRGEN
Uludağ Üniversitesi / Bursa

Kıbrıs, Akdeniz'in en büyük adalarından birisi olup Doğu Akdeniz bölgesinde yer alır.¹ Ada, Akdeniz'in güney Anadolu, Suriye-Filistin ve Mısır arasında kalan kısmında² 34° 31' ile 35° 41' kuzey enlemleri ve 32° 20' ile 34° 35' doğu boylamları³ üzerinde bulunmaktadır.⁴ Anadolu'nun 65 km. güneyinde, Hatay'ın 130 km güney batısında, Suriye'nin 95 km batısında, Mısır'ın 400 km kuzeyinde ve Ege Adaları'nın 480 km doğusunda yer alır. Kıta Yunanistan Ada'dan 750 km uzaktadır. Sicilya ve Sardunya adalarından sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır ve yaklaşık olarak doğu-batı istikametinde 224 km ve kuzey-güney istikametinde de 100 km uzanır.⁵

Coğrafi konumu, Kıbrıs'ın çağlar boyunca önemli bir merkez olmasını sağlamış ve ada, Akdeniz'in doğu köşesinde önemli bir üs olmuştur. Kıbrıs'ın bu önemli konumundaki etken elbette ki, kuzeyinde Anadolu, güneyinde Mısır, doğusunda Mezopotamya ve İran gibi yüksek medeniyetlerin varlığıdır.⁶

Kıbrıs'ın en eski adı Yakınoğu vesikalarda M.Ö. 18. yüzyıldan beri *Asy* ya da *Alasia* olarak geçmektedir.⁷ Alasia ülkesi ve krallığı, M.Ö. 15. yüzyıldan beri Mısır, 14. yüzyıldan beri de Hitit belgelerinde geçmektedir ve muhtemelen "Bakır ülkesi" anlamında kullanılmıştır. Alasia adı ilk defa M. Müller⁸ tarafından Kıbrıs olarak yorumlanmış ve Tamassos'ta bulunan bilingue ile teyit edilmiştir.⁹ Bu tarihten itibaren isim Alasia olarak Mısır ve Hitit kaynaklarında da ispatlanmıştır.¹⁰ Daha sonra, adada bol miktarda bakır bulunduğu ve M.Ö. 3. binyıldan itibaren bakır elde edildiğinden Kıbrıs adı bakırla münasebete sokulmuş ve zaman içinde *Κόπριςχάλας*, *Cyprius*, *Cuprinus*, *Cyprum* meydana gelmiştir¹¹

Kıbrıs'ta Paleolitik çağa ait hiçbir ize rastlanmamıştır, yani ilk yerleşimler Neolitik çağa başlamaktadır.¹² Neolitik dönemde insanlar av, meyve ve tohum toplamaktan kurtularak, kendi

¹ E. Gökten - C. Özgünel, "Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi", *TURQUA V, Türkiye Kuvaterner Sempozyumu*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran, İstanbul, 2005, s.91

² Firuzan Kınal, "İlkçağlarda Kıbrıs", *Belleten*, 28/111, İstanbul, 1964, s. 383

³ Vergi Bedevi, *Başlangıcından Günümüze Kadar Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa, 1966, s.9

⁴ Aylin Ü. Erdem, *Geç Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2002, Harita 10

⁵ Ekin Kozal, *Son Tunç Çağı'nda Anadolu Kıbrıs İlişkileri*, (Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999, s.3; Besim Darkot, "Kıbrıs", *İslam Ansiklopedisi*, 1954, ss.675-676

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedevi, *age*, 1966; Afif Erzen, "İlkçağ Tarihinde Kıbrıs", *Belleten*, no:40, İstanbul, 1976; Kınal, *agm*, 1964

⁷ W. Brandestein, "Kyprische Sprache", *RE*, Supplement VI, 1935, s. 212; P. A. Dikaios, *Guide to the Cyprus Museum*, Third ed., Nicosia, 1961, s.29, 41, 116 vd.; V. Karageorghis, "Cyprus", *Archaeologia Mundi*, 1968, s. 63 vd., 73, 145; Fritz Schachermeyr, "Zum ältesten Namen von Kypros", *Klio*, XVII, 1921, S. 230-239; Ayrıca bkz. E. İderman, *Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaklar Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi*, (Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2006; Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat- A. Kadir, İstanbul, 1999; aynı yazar, *Odyssea*, çev. A. Erhat- A. Kadir, İstanbul 2000; Strabon, XIV, V-4, 14

⁸ Friedrich Max Müller (6 Aralık 1823 - 28 Ekim 1900), genellikle Max Müller olarak bilinen, Alman asıllı filologdur.

⁹ Eugen Oberhummer, "Kypros", *RE*, XVII, Sppl 1, 1924, s. 59

¹⁰ Erzen, *agm*, 1976, s.97.

¹¹ Erzen, *agm*, 1976, s.96

¹² Kınal, *agm*, 1964, s.383; Kıbrıs'ın standart bir ilkçağ kronolojisi bulunmamaktadır. Çağlar tarihlendirilirken farklı yazılarda 50, 100 ve daha fazla yıllık farklar bulunmaktadır. Bu nedenle Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve diğer dönemlerden bahsedilirken keskin çizgilerle ayrılmış tarihler veremiyoruz. Bu bağlamda Erken Tunç çağını M.Ö. 2300-1900; Orta Tunç çağını M.Ö. 1900-1625 ve Geç Tunç çağını M.Ö. 11625-1200 şeklinde tarihlendiren Robert S. Merrilless'e karşılık Stuart Swiny, Erken Tunç çağı M.Ö. 2300-2000, Orta Tunç çağı

emekleriyle topraktan ürün elde etmeye başlamışlardır. Kıbrıs'ta bu dönemin öncesiz olarak saptanması, bu kültürün adaya dışarıdan geldiğini gösterir. Demek oluyor ki Neolitik çağda insanlar denizi aşarak adaya gelmiş ve kendi kültürlerini getirmişlerdir. Bir İsveç heyetinin, 1927-31 yılları arasında Kıbrıs'ta muhtelif yerlerde yaptığı kazılarda Vouni'den dört mil batıda Morfou ile Chrysochou arasındaki sahilde Petra tou Dimniti'de seramiksiz bir Neolitik yerleşim keşfetmesi bunun kanıtıdır. Yine İsveçli ekipten Einar Gjerstad, Phenaros'un bir buçuk kilometre kuzey-batısında, Vounitri'de seramiksiz bir Neolitik yerleşme daha keşfetmiştir.¹³

Kıbrıs'ın güney sahil bölgesinde Erimi'de Neolitik Çağ ile Erken Tunç Çağ arasında bir geçiş safhası olan ve tahminen M.Ö. 3000-2300 arasında tarihlenen Kalkolitik çağa ait önemli buluntular ele geçirilmiştir. Seramik şekilleri ve süslemeler, idoller, mimari kalıntılar Neolitik çağın sonunda yeni bir kültür hareketinin başladığını gösterir. Yeni gelenlerin Önasya'dan özellikle Filistin ve Yukarı Suriye'den geldiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda ele geçen buluntularla gittikçe sayıları artan çıplak kadın (Ana Tanrıça) heykelcikleri de bu durumu doğrular.¹⁴ Ayrıca Erimi'de yapılan kazıda üst katlarda bakır aletlere rastlanması gerçekten burada taş-bakır çağının mevcut olduğunu göstermektedir.¹⁵

Erken Tunç Çağda Kıbrıs sık bir iskâna sahne olmuş ve tabii kaynaklarının zenginliği ile coğrafi durumunun önemi sayesinde ekonomik açıdan gelişip, komşu ülkelerle sıkı ilişkiler içerisine girmiştir.¹⁶ Adada yapılan arkeolojik kazılar sonunda en fazla ve en değerli buluntular Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan Vounos Nekropolü'ndeki mezarlardan çıkmıştır. Gerek mezar şekilleri gerekse seramik türleri Batı ve Orta Anadolu Erken Tunç çağı kültürü ile yakın ilişkiye işaret etmektedir.¹⁷ Arkeolojik belgelerin yanı sıra filolojik deliller de bu etkileşimi desteklemektedir. Alman filologlardan Paul Kretschmer'in 1896'da yayınladığı ünlü eseri (Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache) "Grek Dil Tarihine Giriş" te M.Ö. 3. binyılda eski Anadolu diline ait olan -nd ve -ss ekli yer adlarının Ege denizi üzerinden Batıya yayıldığını ispatlamıştır. M.Ö. 3. binyıldaki Anadolu'lular Ege adalarını, Girit'i ve Hellas'ı işgal ve iskân etmişler ve bu yerleri kendi dilleriyle isimlendirmişlerdir.¹⁸ Son yıllardaki çalışmalar Kıbrıs'ın da bu eski Anadolu dil sahasına dâhil olduğunu göstermektedir. Kıbrıs'taki *Amamassos*, *Arabanda*, *Melanthos*, *Paphos*, *Tamassos*, *Tegessos*, *Arsos*, *Nemesos*, *Melandra*, *Leukara*, *Asine*, *Pergamon*, *Idalion*, *Lymbeia*, *Alampria* gibi yer adları eski Anadolu diline aittir. Bu yer adlarının paralellerine veya benzerlerine Karia bölgesinde ve Güney Anadolu'daki yer adlarında rastlanmaktadır.¹⁹ Bu durum ve mevcut arkeolojik buluntular, M.Ö. 3. binyılda Erken Tunç çağı iskân bölgelerinde oturan ve bu dönemin kültürünü meydana getiren halkın Anadolu'dan geldiğini kanıtlar. Bu dönemde Kıbrıs, Mısır, Suriye ve

M.Ö. 2000-1625 ve Geç Tunç çağı da M.Ö. 1625-1050 arasında tarihlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için karş. Robert S. Merrilless, "The Absolute Chronology of the Bronze Age in Cyprus: A Revision", *BASOR*, No:228, 1992, ss. 47-52; Stuart Swiny, "Prehistory Cyprus: A current Perspective", *The Biblical Archeologist*, Vol. 52, No:4, 1989, ss. 178-189; Ayrıca bkz. A. Bernard Knapp, Steve Held, Sturt W. Monning, "The Prehistory of Cyprus: Problems and Prospects", *Journal of World Prehistory*, Vol:8, no:4, ss. 377-453; *Knal*, *agm*, 1964, s.383

¹³ *Knal*, *agm*, 1964, s.383; Ayrıca bkz. Einar Nilson Gjerstad, Swedish Cyprus Expedition, 1927-1931, vol. 1, 1934

¹⁴ Bkz. Dikaios, *age*, 1961, s.4 vd.; V. Karageorghis, *Archaeologischer Anzeiger(AA)*, Berlin, 1963, s. 505; Aynı yazar, *agm*, 1968, s.37.

¹⁵ Erzen, *agm*, 1976, s.99; Ayrıca bkz. Dikaios, *age*, 1961, s. 4; Karageorghis, *agm*, 1968, s.37.; Lucia Vagnetti, "Stone Sculpture in Chalcolithic Cyprus", *BASOR*, No: 282/ 283, 1991, ss.139-151

¹⁶ Erzen, *agm*, 1976, s.99

¹⁷ Karageorghis, *agm*, 1968, res. 35, 36, 38, 39, 42-46, 49, s.110; Buchholz-Karageorghis, *Altägais und Altkypros*, Tübingen, 1971, res. s.403-415; Krşl. Hamit Zübeyir Koşay, *Alacahöyük Kazısı, 1937-39*, lev. CLXXVI, CLXXIX; aynı yazar, *Alacahöyük, 1940-48*, Ankara, 1966, Lev. 13 ve 14; T. Özgüç, *Kültepe Kazısı, 1948*, Ankara, 1950, lev XXXVII.

¹⁸ Erzen, *agm*, 1976, s.100; ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, s.505

¹⁹ Erzen, *agm*, 1976, s.100; bkz. Brandestein, *agm*, 1935, s. 213; Schachermeyr, *agm*, 1965, s.591 vd.

Filistin’le karşılıklı etkileşim olsa da kültür ve etnik bakımdan büyük bir değişikliğe sebebiyet vermemiştir.²⁰

Asıl konumuz olan ve M.Ö. 2. binyılın başlarına denk gelen Orta Tunç Çağı’na bakacak olursak, bu dönem, Kıbrıs Geç Tunç çağına bir geçiş evresi olup, kültürel ve iktisadi bakımdan gelişme ve zenginliğe ulaşılan dönemdir. Gerek seramik, gerekse madeni eşya bakımından yüksek sanat seviyesi göstermekte ve Yakındoğu ve Mısır ile sıkı bir ticari münasebette olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Mısır’a yapılan Hyksos istilasından Kıbrıs da oldukça etkilenmiş, Hyksos akınlarına karşı koyabilmek için adanın ortasına Hagios Sozomenos’da, kuzeyde Kirini’de ve doğuda Karpas yarımadasında Nitovikla’da ihtişamlı kaleler inşa edilmiştir. Nitovikla kalesi Anadolu mimari unsurları taşımakta ve Boğazköydeki tahkimata benzemektedir. Ajos Yakovos ve Milia’da bulunan mezarlar Hyksoslar’a atfedilmektedir. Hyksoslar’a dâhil olan bir kavmin Kıbrıs’a geldiği ve bir müddet burada kaldığı bazı bilginler tarafından kabul edilmektedir.²¹ Kıbrıs’taki Hyksos istilasının Mısır’ın askeri müdahalesi ile Geç Kıbrıs I²² devrinin başında ortadan kalktığı ileri sürülmektedir. Mısır doğrudan askeri kuvvet göndermese de, istilacıların tamamıyla mağlup edilmesinde filosu ile yardımda bulunmuştur.²³

Hyksoslar’ın, Mısırlılar tarafından memleketten çıkarılıp Kıbrıs’ta mağlup edilmelerinden sonra Kıbrıs’ın Mısır’ın hâkimiyeti altına girdiği anlaşılıyor. Mısır Kralı III. Thutmosis (M.Ö. 1479-1425) devrine ait Karnak tapınağındaki zafer listesinde kralın muhtelif harp seferleri sonunda mağlup ettiği ülkeler arasında Alasia (Kıbrıs) adı da geçmektedir.²⁴ III. Thutmosis’ten itibaren Mısırlıların 15. yüzyılda temin ettikleri *Pax Aegyptiaca* sayesinde Geç Tunç çağında doğu Akdeniz barış devresine girmiş ve bu arada Kıbrıs’ta kültürel ve iktisadi alanda büyük gelişmeler yaşanmıştır.²⁵

M.Ö. 14. yüzyılın birinci yarısında tarihlenen El-Amarna tabletleri²⁶ nde Alasia, yani Kıbrıs kralı, Mısır kralına 8 mektup²⁷ yazmıştır. (Levha 2) Bu mektupların üçünden alınan aşağıdaki parçalar, Kıbrıs ve Mısır ilişkisini kanıtlar niteliktedir.

I.Mektupta Alasia kralı şöyle demektedir:

²⁰Erzen, *agm*, 1976, s.100

²¹ Nitovikla gibi kuvvetli bir kalenin zapt ve tahrip edilmesi buna delil sayılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Sjöqvist, *Problems of the Late Cypriote Bronze Age*, Stockholm, 1940, s.189; Erzen, *agm*, 1976, s.101

²²“ Geç Kıbrıs I” dönemi M.Ö. 17. ve 16. yüzyıllara denk gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Merrilless, *agm*, 1992, ss. 47-52; Swiny, *agm*, 1989, ss. 178-189

²³ Sjöqvist, *age*, 1940, s.189,190

²⁴ Erzen, *agm*, 1976s.102; Dikaios, *age*, 1961, s.29

²⁵ Erzen, *agm*, 1976, s.102; Buchholz-Karageorghis, *age*, 1971, s.134 vd.

²⁶ Kil tabletler üzerine çivi yazısıyla yazılmış 380 tane tabletin sadece 32 tanesi mektup değildir, geri kalan hepsi mektuptur. Aralarında sözcük metinleri (EA 51, 373), tanrı listeleri (EA 374), hece işaretleri (EA 348, 350, 379) ve edebi metinler (EA 340-341, 356-359, 371) bulunmaktadır (PWCJS. 9: 27-33) Mektupların 44 tanesi Mısır ve diğer büyük güçler arasındayken, 300den fazlası Mısır ve Kenan ile Suriye’deki vassal krallıkları arasındadır. Yazışmaların temelini Mısır ve Yakındoğu’daki diğer güçlerin ilişkileri oluşturur. Diğer güçler de Babil (EA 1-14), Assur (EA 15-16), Mitanni (EA 17,19-30) Arzawa (EA 31-32), Alasia (EA 33-40) ve Hatti (EA 41-44)dir. Bu dönemde, devletler birbirlerine yazılı mektupların yanı sıra sözlü mesaj ve hediyeler de gönderiyordu. Bu hediyelerin sembolik ve ekonomik değerleri vardı. Mısır altın kaynağı olduğu için yazışmalarda Mısır’dan altın istekleri bulunmaktadır. Hediye alışverişi dolaylı bir ticaret gibi gözükse de, büyük güçler arasında karada ve denizde direk ticari ilişkiler vardı. Her kral bölgesindeki yabancı tüccarların güvenliğinden sorumluydu. Amarna mektupları Geç Bronz çağ uluslararası ilişkilerin en erken tanığıdır. Bu ilişkiler 15. yüzyılda kuruluş 13.yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. William L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore/London, 1992; W. M. F. Petrie, *Tell-el Amarna*, London, 1994; Y. Goren, S. Bunimovitz, I. Finkelstein and N. Na’aman, “The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiyan Tablets from El Amarna and Ugarit”, *American Journal of Archeology*, Vol:107, No: 2, 2003, ss.233-255

²⁷ Bu mektuplar M.Ö.2. binyıla ait tercüme edilen tek yazılı vesikalardır. Bkz. Tercüme J. A. Knudtzon, *Die el Amarna-Tafeln*, III, Anmerkungen und Register Bearbeitet von O. Weber und E. Ebeling, Leipzig, 1915, s.278 vd.

“Mısır kralına, kardeşime, Alasia kralı şöyle diyordu; senin kardeşin ben iyiyim. Sen de iyi olasın. Eine, eşine, çocuğuna, atına, arabana ve senin ülkenin ortasında en yüksek derecede selamet(dilerim)

Sonra şöyle haber aldım ki, babanın evinin tahtına oturmuşsun.....barış içinde. Ve ben kardeşimin selamından haberdar oldum ve sana hediye olarak 200 talent bakır getireceğim. Şimdi son gönderdiğim.....10 talent bakır ve önüne tepsiyi koyan habercimi (ulağımı) çabucak gönder ve bana yaz! Ve seninle konuşan adamımı kardeşim lütfen alıkoymayasın! Onu çabucak geri gönder! Ve her yıl benim habercim senin huzuruna gelsin ve sana gelince, senin habercin gelecekte, her yıl benim huzuruma gelsin.”

II. Mektupta ise selam ve iyi dilekten sonra şöyle diyor:

“Bak benim kardeşim, sen bana yazdınsa niçin senin habercini benim huzurumda göndermedin? Şöyle bil ki, senin kurban bayramına başladığından haberdar olmadım. Böylece yüreğine bu hususta her hangi bir üzüntü düşmesin. Zira şimdi işittiğimden, bak, habercimi senin huzuruna gönderiyorum ve hatta sana ulağım vasıtasıyla 100 talent bakır gönderiyorum. Ayrıca şimdi ulağım sana eşya getiriyor, uşu ağacından bir karyola, altınla kaplanmış bir araba.....Aramızda iyi olsun her şey olmalıdır ve benim habercim senin huzuruna ve senin ulağın benim huzuruma gelsin.”

III. Mektupta karşılıklı selam ve iyi dileklerden sonra Kıbrıs kralı şöyle demektedir:

“Kardeşim, bak, kendi habercimi senin habercinle birlikte Mısır’a gönderdim. Sana 500 talent bakır gönderiyorum. Kardeşim bunu ben sana hediye olarak gönderiyorum. Kardeşim bakırın az olmasından dolayı kalbine üzüntü düşmesin. Zira, ülkemde efendim Nergal’in eli memleketimin bütün insanlarını öldürdü ve böylece bakırı hazırlayacak kimse yok..... Sen benim kardeşimsin! Kardeşim bana çok miktarda gümüş gönderecek herhalde. Bana tanrılar gümüşü ver, böylece ben de kardeşime sen ne istiyorsan hepsini göndereceğim.....

.....
Ve daima olan sözleri kardeşim hepsini yerine getirecek ve senin bana söylediğin bütün sözleri yerine getireceğim. Chatti(Hitit) kralı ve Şamhar kralı ile irtibata girme..... senin habercin olan bir oğul gibi geldi ve benim habercim sana bir oğul gibi geldi.²⁸”

Ve nihayet VI. Mektupta şu kısım ilgi çekicidir:

“Kardeşim niçin bana bu sözü söylüyorsun, onu (o işi) benim kardeşim bilmez miydi? Lukki (Lykia) ülkesi adamları sene be sene memleketimden bir küçük şehir alırlarken, ben böyle herhangi bir şey yapmadım.

Kardeşim bana diyorsun ki –Senin ülkenin adamları onlarla beraber.- fakat kardeşim, onların (benim memleketimin) onlarla birlik olduklarını bilmiyorum. Eğer benim ülkemin adamları onlarla beraberse, bana yaz ve ben onlara istediğini yapacağım. Sen benim ülkemin insanlarını tanımazsın. Ben böyle bir şey yapmadım. Fakat benim ülkemin adamları buna rağmen yaptılarsa, sen arzu ettiğini yap.....

²⁸ Uluburun Batığı’ndan çıkarılan her bir öküzgönü külçenin yaklaşık 25 kg olduğu varsayıldığında 354 adet külçe yaklaşık 325 talent bakıra eş değer düşer. Bu doğrultuda Alasia kralının Mısır’a hediye olarak gönderdiği bakır miktarı hesaplanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Pulak, “Uluburun Batığı”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum,2006, s. 65

Görüldüğü üzere Kıbrıs (Alasia) kralı, Mısır kralına mektuplarda kardeşim diye hitap etmiş, karşılıklı elçi gönderdiğini, büyük miktarlarda bakır, hammadde ve eşya gönderdiğini dile getirmiştir. Ayrıca gönderdiği hediyelerin karşılığında gümüş istemesi de dikkate değerdir. Bazı diplomatik ifadelerde eşitlik havası yaratılmak istense de her sene gönderilen hediyeler, tebriklerde gösterilen ihmaller için özür dileme tarzı, bir kısım Kıbrıslılarla Lykialılar'ın Mısır'a karşı yaptıkları hareketlerden dolayı Mısır kralına istediğini yapma yetkisi vermesi Kıbrıs'ın M.Ö. 14.yüzyılın ilk yarısında Mısır'ın bir vassal krallığı durumunda olduğunu göstermektedir.³⁰

Diğer taraftan Boğazköy'de bulunan Hitit metinlerinde ilk defa M.Ö. 1400'lerde Alasia geçmektedir. Her ne kadar III. Hattuşiliş (M.Ö. 1275-1250) zamanına ait metinlerde Alasia siyasi suçluların sürgün yeri olarak zikredilse de, adanın M.Ö. 14.yüzyılda devletler hukuku bakımından haiz olduğu mevki açık değildir.³¹ En yeni Hitit vesikalarına göre ancak IV. Tudhaliya (M.Ö. 1250-1220) ada üzerinde hâkimiyet kurmuş ve bu itibarla da Hitit devletinin geç devrinde Alasia ile bir muahede yapılmıştır. Zira Madduwata metninde Alasia'nın Hitit devletine ait olduğu ve Alasialıların haraç verdikleri kaydedilmektedir. Bazı metinler de Alasia-Kıbrıs'ın genellikle siyasi mültecilerin ve sürgünlerin kaldıkları bir yer ve muahede maddelerinde vassal bir krallık olduğunu ifade etmektedir.³²

Tudhaliya'nın halefi Arnuvanda (M.Ö. 1220-1215) veya II. Suppiluliuma'ya (M.Ö. 1215-?) ait olan diğer bir vesikada şu şekilde Alasia'nın zabtından ve haraca bağlanmasından bahsedilmektedir.

“Sonra zevcelerini, oğullarını,

(Hizmetkârlarını) yakaladım. Bütün malları,

(gümüş, altın) bakır ve insana ait ganimetleri bir araya toplattım; onları Hattuşa'ya sevk ettim. Alasiya ülkesini fakat olduğu yerde tab'a ve vergi mükellefi yaptım; vergi olarak fakat ona yükledim.

()Alasiya ülkesi kralına ve Pidduri'ye Arinna, güneş tanrıçası ve Tabarna- Büyük kral, Arinna, güneş tanrıçası rahibi için bu vergi devamlı olacaktır.

()altın, bir talent bakır, üç.....

()Arinna'nını güneş tanrıçası için

() Altın, bir talent bakır, üç.....

()Zippalanda fırtına tanrısı için”³³

H. Otten'in belirttiği gibi Kıbrıs krallık saray mensuplarının yakalanması, sivil halkın esir olarak sürülmesi Hitit ordusunun Alasia-Kıbrıs adasına çıkmış olduğunu kanıtlar. Bu, Hitit devletinin yüksek hâkimiyetini tanıyıp vergiye bağlanmış olmaktan daha ileri bir durumdur. Öyle anlaşılıyor ki Hititler, Alasia'yı fiilen hâkimiyet altına almışlar, Hitit tanrılarına ağır vergi ödemeye mecbur tutmuşlardır.³⁴

²⁹ Erzen, *agm*, 1976, s.102-104

³⁰ Erzen, *agm*, 1976, s.104

³¹ H. Otten, “Neue Quellen zum Ausklang des Hethitischen Reiches”, *MDOG*, No. 94, 1963, s.10; adanın sürgün için kullanıldığına dair belgelere bkz. KUB 1.1; KBo 12.39 ay.11.; KUB 14.14

³² Otten, *agm*, 1963, s. 10,11; Hitit krallarının hükümdarlık tarihleri verilirken Olivert Robert Gurney'in Hititler adlı eserinden faydalanılmıştır. Bkz. Oliver Robert Gurney, *Hititler*, çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi, Ankara, 1911, s. 180

³³ KBo XII, 38, res. III, öy. I; CTH 121; Erzen, *agm*, 1976, s.104-105; Otten, *agm*, 1963

³⁴ Erzen, *agm*, 1976, s.105; bkz. Otten, *agm*, 1963, s.12

Boğazköy arşivinden Prof. Otten'in yayınladığı Hitit devletinin sonlarına ait yeni kaynaklardan diğer bir vesikada (KBo XII, 38, Rs. III)³⁵ (Levha 1) ise şunlar yer almaktadır:

*“Orduyu seferber ettim
Ve denize çabuk ulaştım
ben Suppiluliuma, Büyük kral
Ve Alasiya gemileri bana karşı durdular,
denizin ortasında üç defa savaşa.
Denizin ortasında onları yakaladım
ve gemileri ateşe vermek suretiyle
onları imha ettim
Fakat sonra ben nasıl ki
..... ulaştım,
Alasia'dan düşmanlar bana geldi.
Savaş için sürü halinde (bana) karşı.
..... onun için ben inşa ettim
Suppiluliuma, Büyük kral, bu daimi kaya tapınağını”³⁶*

Vesikadan anlaşılacağı üzere son Hitit Kralı Suppiluliuma, Kıbrıs'a karşı üç deniz savaşı vermiş ve onları denizde mağlup etmiştir. Kral Suppiluliuma devrinden itibaren büyüyen ve gelişen Hitit devletinin nüfuz sahasına dâhil olan Kıbrıs III. Hattuşili zamanında vassal bir devlet olmuş ve IV. Tudhaliya döneminde de kesin olarak hâkimiyet altına alınmıştır. Bu durum Hitit Devletinin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Burada önemli olan Hitit Kralının devletin en zayıf ve kritik döneminde dahi Kıbrıs'a sefer yapmış olmasıdır ki bu da Kıbrıs'ın Hitit devleti için ne kadar önem taşıdığını gösterir.³⁷

Ada, Neolitik çağ'dan sonra da, sürekli olarak Ege, Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve Yakındoğu ile ticari ve siyasi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Özellikle, Geç Tunç çağı ve Erken Demir çağlarındaki bölge kültürlerinin yazılı belgelerinden³⁸ bunu anlamak mümkündür ve görüldüğü gibi gerek Amarna mektupları gerekse Hitit kralının söylevlerini içeren metinler, Kıbrıs'ın o dönemdeki siyasi ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Kıbrıs ile Mısır ve Hitit arasındaki ilişkilere yazılı belgeler üzerinden değinmiş olsak da dönemin ve Yakındoğu'nun genel politik durumuna değinmek faydalı ve tamamlayıcı olacaktır. Yakındoğu'nun Geç Tunç çağındaki siyasi durumuna bakıldığında bu dönemde siyasi dengelerin değişmeye başladığı görülür. Özellikle Anadolu'da bu dönemin hemen öncesinde, artık yeni bir güç belirmeye başlamış ve Hitit devleti kurulmuştur. Böylece yüzyıllardır tek bir çatı altında toplanamayan ve küçük prenslikler şeklinde yaşayan Anadolu halkları ilk kez bir devlet organizasyonuna sahip olmuşlardır. Güneyde ise Mısır, döneminin en güçlü ve en zengin devletlerinden biridir. Batıda, Ege Havzası'nda ki Kıta Yunanistan'da küçük ama zengin bir krallık, adını en ünlü kentleri olan Mycenae'dan alarak Myken

³⁵Güncel katalog numaralarını çevrimiçi sunan <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/> adresinden faydalanılmıştır.

³⁶KBo XII, 38, res. III, ay. III; CTH 121, Erzen, *agm*, 1976s.105; bkz. Otten, *agm*, 1963, s.20 vd.; H. G. Güterbock., “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered” *JNES*, 26/2,1967, s.76-78

³⁷ Erzen, *agm*, 1976, s.106

³⁸ Yazılı kaynaklar ve siyasi belgeler Kıbrıs'ın esas tarihi çağa, Geç Tunç çağında (M.Ö. 1600-1050) girdiğini kanıtlar. M.Ö. 16. yüzyılın sonlarında tahminen 1500 yıllarında Girit'in Ugarit ile çok sıkı ilişkide bulunduğu sırada Kıbrıs'ta, Kıbrıs-Minos denilen ve Linear A yazısından çıkmış bir yazı ile karşılaşılmaktadır. Bunu Kıbrıslılar bir ticaret merkezi olan Ugarit'deki Giritliler'den almış olmalıdır. M.Ö. 1500 yıllarına tarihlenen bu hece yazısı ile yazılmış kil tabletler henüz okunmasa da sözü edilen devirde kullanılmış olduğundan Kıbrıs'ın ilk yerli yazılı kaynakları olarak alınır. Bkz. Brandestein, *agm*, 1935, s. 213; Buchholz-Karageorghis, *age*, 1971, s.134; Karageorghis, “The Mycenaean Origins of the Cypriote Culture”, *XXI. Congr. Int.d.Scienc. Hist.*, Rapp.IV, 1965, s.77

(Akha) Uygarlığı'nı yaratmıştır. Dönemin sonlarına doğru üstünlüğünü Mykenler'e kaptırsa da, Ege'de M.Ö. 2. binyılın ilk yarısında en önde gelen deniz krallığı, Girit'in Minos Uygarlığıydı. Bununla birlikte yine batıda, Hitit Devleti ile Myken Uygarlığı arasında kalan Batı Anadolu'nun güneyinde ise, merkezi Habur Nehri Vadisi olmak üzere Kuzey Suriye ve Kısmen Filistin topraklarında da artık yeni bir hareketlenme belirmiş ve Hurri kökenli halklar burada Mitanni Devleti'ni kurmayı başarmışlardır. Mezopotamya topraklarında ise Assur ve Babil devletleri söz sahibidir.³⁹ Levant kıyı şeridi ise, bu dönemde çok sayıda kent devletleri tarafından idare edilmektedir. Özellikle bu dönemde, Mısır ve Hitit devletleri, kendi varlıklarını devam ettirebilmek için Doğu Akdeniz kıyılarında göz dikmişler ve bu toprakları ele geçirebilmek için uzun yıllar mücadele etmişlerdir.⁴⁰

Geç Tunç çağı adıyla anılan dönemin başlarında denk gelen M.Ö. 2. binyılın ortalarında, yukarıda değindiğimiz dört kültür bölgesinde önemli içpolitik değişimler yaşanmıştır. Aşağı Mısır'da 18. Sülale'den Firavun Ahmose'nin (M.Ö. 1540-1514) yüzyıllık Hyksos (Çoban krallar) hükümdarlığını M.Ö. 1540 yıllarında yıkmasıyla Yeni krallık dönemi başlar. Aynı dönemde Anadolu'da I. Hattuşili, Anitta'dan bu yana başkent olan Karum Kaneş=Neşa'nın yerine (eskiden beri bilinen) Hattuşa'yı başkent yapar ve böylece gerçek Hitit Krallığı'nı kurar. Aşağı Mezopotamya'da M.Ö. 1531 yılında I. Murşili tarafından Babil'in yıkılmasıyla 200 yıldan beri hüküm süren Hammurabi Hanedanlığı sona erer. Bu hanedanlığın yerini M.Ö. 12.yüzyıla dek yönetimde kalan Kassitler alır. Mezopotamya'da varlıkları M.Ö. 3. binyıldan beri bilinen Huriler M.Ö. 1600'lerde Mitanni Krallığı'nı (Hititçe: Mitanni, Akkadca: Hanigalbat) kurar. Bu krallık sonraki dönemde Kuzey Suriye'den, Asi Nehri'ne dek uzanmış ve Akdeniz'e kadar yayılmıştır. Mitanni ancak M.Ö. 1320'de Hitit Büyük İmparatorluğu'nun oluşmasından sonra bir anlaşmayla Hattuşa'ya bağlanmıştır. Assurların yıllarca süren sıkıştırılmalarından sonra M.Ö. 1200'lerde Mitanni, Orta Assur Krallığı'na dâhil olur ve tarih sahnesindeki politik gücü de böylece yitip gider. Mykenler M.Ö. 15. yüzyılda Girit'e saldırarak başkent Knossos'u alır.⁴¹ Böylece Minos Krallığı'nın denizlerdeki hâkimiyeti sona erer. Mykenler Linear B adı verilen Minos hece yazısını kendi dilleri kaydetmekte kullanmaya başlar. Olaylar bütünü Myken, Tirynis, Amyklai (Sparta), Pylos, Thebai, Orkhomenos merkezi saray kültürleriyle diğer yerel saray kültürlerinin doruk noktasına erişmesine neden olur. Yaklaşık olarak M.Ö. 1500'lerde meydana gelen söz konusu iç değişimleri ilişkileri yeniden düzenlenen sistem mevcut güçlerin değişen işbirlikleri ve yayılım denemeleriyle içten sık sık sarsılma tehlikesiyle karşılaşmış, kavim hareketlerini, prensliklerdeki ayaklanmaları yaşamış ve dıştan gelen saldırılara maruz kalmıştır. Tüm bunlara rağmen genelde belli bir düzene girmiş olan ilişkiler dört büyüklerin hükümdarlıklarının M.Ö. 1200'lere dek, yaklaşık 300 yıl kadar istikrarda kalmasını sağlamıştır. Böylece bu dönemde ekonomik canlanma geniş bir yelpazeye yayılan refah artışını birlikte getirince yönetici soylu kesimin lüks mallara olan ilgisi de çoğalmıştır. Aynı zamanda Akdeniz'deki refaha ulaşmış kesimin bu bölgenin dışında kalan lüks ürünlere olan ilgisi de artmıştır. Son aşamada ise artan ihtiraslarla birlikte sistem bozulmuş ve kısmen çöküş (Hititler ve Myken hükümdarlıkları) gerçekleşmiştir.⁴² Yukarıdaki bilgiler ışığında M.Ö. 2. binyılın, çok sayıda devletin güç gösterilerine sahne olduğu ve dolayısıyla da politik açıdan yoğun ve karmaşık bir dönem olduğu söylenebilir.(Harita 1)

M.Ö. 2. binyılda Kıbrıs'ın ekonomik durumuna bakacak olursak, Kıbrıs'ın coğrafi konumunun sağladığı koşullardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Önemli bir konumda bulunan ada yakın çevresinde gerçekleşen iyi ya da kötü her durumdan etkilenmiştir. Geç Tunç çağı (yaklaşık M.Ö.

³⁹ Erdem, *agt*, 2002, s.18

⁴⁰ Erdem, *agt*, 2002, s.19

⁴¹ J. Latacz- F. Starke, "M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, s.190

⁴² Latacz-Starke, *agt*, 2006, s.191

1200'ler) Doğu Akdeniz Bölgesi⁴³ açısından bir dönüm noktasıdır. Bu çağda Myken saraylar düzeninin yıkılması ve böylece Yunanistan'daki devlet yapısının çözülmesi, Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'nun çökmesi ve Levant kıyılarında bulunan Ugarit ve Amurru gibi küçük, ancak önemli devletlerin dağılması gibi olaylar yaşanmıştır. Yaklaşık aynı dönemde Hitit, Ugarit ve Mısır'da ele geçen yazılı kaynaklarda gemilerle gelen savaşçıların düşmanca saldırılarından söz edilir. Bu saldırılar ancak III. Ramses'in sekizinci hükümranlık yılında engellenebilmiştir. III. Ramses'in Medinet Habu'da bulunan Ölüler Tapınağı'nda yer alan savaş betimlemelerinden ve yazılı kaynaklarda geçen dramatik sahnelerden deniz kavimlerine⁴⁴ karşı verilen uğraşlar öğrenilmektedir. Bu betimlemeler M.Ö. 13. yüzyıl sonu ve M.Ö. 12. yüzyıl başlarında yaşanan dönemin, tedirgin ve göçlerle yoğrulmuş bir dönem olarak algılanması konusunda büyük bir paya sahiptir.⁴⁵

İlkçağlarda henüz pusula icat edilmemiş olduğundan, deniz taşımacılığı kıyıları izleyerek yapıyordu ve açık deniz trafiği yoktu. Bu itibarla Kıbrıs sahillere yakın olduğundan Mısır, Fenike, Anadolu ve Ege denizi kıyıları arasında deniz seferlerinin başladığı tarihten itibaren önem kazanmış ve bu ülkeler arasında çok müsait bir uğrak yeri olmuştur. Ayrıca, Kızıldeniz aracılığıyla Mısır limanları, Fenike şehirleri, Antakya (Suveydiye) ve İskenderun'un hinterlandları, Mezopotamya, İran, Hindistan ve Çin'e kadar uzanmakta ve İlkçağda yüzyıllarca bu ülkelerle Akdeniz dünyası ve Avrupa arasında kervan taşımacılığı yapılmakta idi ki bu durum da Kıbrıs'ın jeopolitik değerini arttırmıştır.⁴⁶ Kıbrıs mallarının hem Uluburun batığında, hem de Mısır, Levant, Anadolu, Girit ve Yunanistan'da ele geçmiş olması da adanın güzergâh üzerinde uğranılan bir nokta olduğunu kanıtlamaktadır.⁴⁷

Doğu Akdeniz Geç Tunç çağ ticaretiyle ilgili bilgilerin çoğu Amarna, Mari, Ugarit ve Boğazköy yazılı kaynaklarından gelmektedir. Tüm bu bölgelerden gelen arkeolojik bilgiler söz konusu dönemdeki ticaret ağının tam olarak anlaşılabilmesinde henüz yeterli değildir. Bu konuyla ilgili bilgilerin ortaya çıkmasını, J Vercoutter, J. Strange ve S. Wachsmann adlı bilim adamlarına borçluyuz. Doğu Akdeniz bölgesindeki ticarete ışık tutan başlıca arkeolojik kanıtlardan biri olan seramik çalışmalarını ise R. Merrilees, B.Kemp, V. Hankey, A. Leonard, L. W. Taylour ve daha sonra da M. Bell gibi bilim adamları gerçekleştirmiştir. Yazılı kaynaklardan Geç Tunç çağı ticareti ve ticareti yapılan mallar hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Şarap, tahıl, baharat, kereste, değerli taşlar, kumaş, kumaş boyaları, altın, bakır ve kalay gibi madenler başlıca ticari mallar oluşturmaktadır. Tüm Akdeniz dünyasında ticari ilişkiler kurulmasını sağlayan deniz unsuru, söz konusu dönemde büyük önem kazanmış ve Mısır, Levant,

⁴³ Doğu Akdeniz Bölgesi coğrafi açıdan kuzeybatıda Girit dâhil tüm adalarıyla birlikte Yunanistan'ı, güneyde Mısır'ı güneydoğuda Basra Körfezi'ne dek Mezopotamya, Suriye, Filistin (günümüzdeki Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün) ile Kıbrıs'ı, kuzeyde Ege Denizi kıyılarını, Karadeniz ile Van Gölü'nü de kapsayan bir alanda Anadolu yarımadasını da içerir. Karayolları bağlantıları dışında özellikle kendi içdenizleri Akdeniz yoluyla birbirlerine ulanan bu dört coğrafi blok, aynı zamanda M.Ö. 2. binyıl'da politik, ekonomik ve kültürel olaylara sahne olan dört büyük (politik) gücün de yer aldığı bölgedir. Bkz. Latacz-Starke, *agm*, 2006, s. 189

⁴⁴ Deniz Kavimleri deyimi akınlar yapan bir dizi savaşçı halk grubunun "denizin ortasından" ya da "deniz ortasındaki adalardan (Ege Bölgesi)" gelme oldukları tanımlanmaktadır. M.Ö. 13. yüzyılda ve özellikle M.Ö. 12. yüzyılda denizden gelen bu akıncılar Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki büyük İmparatorluklar ve Tunç çağı saray merkezlerinin yıkılmasının başta gelen nedeni olarak gösterilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Lehmann, "Deniz Kavimleri'nin Ortaya Çıkması M.Ö. 14-12./11. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki istilacı Güçler", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, s.285

⁴⁵ Brigitta Eder, "Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, s.278; "Ben Ra gibi, Mısır'a Kral olarak doğdum: Ben dokuz yayı (yani Barbarları, marjinal toplumlari) savuşturarak O'nu koruyorum. Yabancı ülkeler- onlar adalarında ittifak kurdular; yola düzülüp ülkeleri savaş talanıyla bir vuruşta dağıttılar; hiçbir ülke saflarına karşı durmadı; hattı Ülkeleri, Kadi (Kilikya), Karkemiş (Güneydoğu Anadolu-Kuzey Suriye Bölgeleri), Arzawa (Kuzey Batı Anadolu) ve Alaşiya (Kıbrıs) bir vuruşta kökten dağıldı. Amurru'da (Suriye) bir yerlerde otağ kuruldu; onlar insanları ve ülkesini hiç var olmamış gibi yakıp yıktılar; önllerinde ateş çemberleri olmasına rağmen Mısır'a doğru ilerlediler; birlikleri Peleset'ten, Tyeker'den, Şekeleş'ten, Danu'dan ve Weşes'ten oluşuyordu. Birleşik ülkeler- ellerini dünyanın kenarına kadar uzattılar; kalpları güven içinde ve inançlıydı. Birbirlerine şöyle dediler: Planlarımız gerçekleşiyor!" III. Ramses'in sekizinci hükümdarlık yılındaki bu söylemlerinden dönemin karışıklığı anlaşılabilir. Bkz. Edel, 2012 "Der Seevölkerbericht aus dem 8. Jahre Ramses', III", *MH II*, pl.46, 15-18, Übersetzung und Struktur. In: P. Posener-Krieger (Ed.) *Melanges Gamal Eddin Mokhtar*, Kairo, 1985, s. 223 vd.

⁴⁶ Erzen, *agm*, 1976, s.94

⁴⁷ Erdem, *agm*, 2002, s.107

Kıbrıs, Anadolu, Girit, Kıta Yunanistan ve Sardunya gibi birçok bölge, kısa zamanda birbirleriyle deniz aşırı ilişkilere girmişlerdir.⁴⁸ Zaten Geç Tunç çağında Doğu Akdeniz ticaretine bakıldığında deniz ticaretinin kara ticaretinden daha yoğun olduğu görülür. O dönem deniz ticaretine ait en kapsamlı bilgiler sunan kaynaklardan biri de hiç şüphesiz batıklardır. Yaklaşık olarak M.Ö. 1600-1200 yılları arasında, Geç Tunç çağına tarihlenen üç batık bulunmaktadır. Bu batıklar Deveboynu Burnu, Uluburun ve Gelidonya batıklarıdır. Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Tunç çağı tarihine farklı bir bakış açısı kazandırmışlardır.⁴⁹

Bunlardan ilki Gelidonya Burnu (Taşıkburnu) batığıdır. Batık yaklaşık olarak M.Ö. 1200'e tarihlendirilmektedir.⁵⁰ Geminin hemen yakınında bulunan beş adacığın denizden yüzeye bakan bir kayaya çarpması sonucu parçalandığı ve böylece alt tarafının açıldığı izlenimi doğmaktadır. Kayalığa çarpıp ağır yara alan gemi yaklaşık 27 metre derinde batıp kalmıştır. Geminin yükü 34 adet yassı ve dikkörtgenimsi bakır külçeden oluşmaktaydı. Bunların her biri ortalama 25 kg ağırlıktaydı; hepsinin dörtkenarında taşımak için birer tutamak bulunmaktaydı. İlk kez bulduklarında bu tür maden külçelerin biçimleri nedeniyle kurutulmuş sığır derilerine benzedikleri düşünülmüş ve sikke kullanımı öncesi dönemde birer sığır değerinde oldukları varsayılarak arkeologlar tarafından "öküzgönü külçe" olarak adlandırılmışlardır.⁵¹ (Levha 3) Külçeler dışında, Tunç yapımında kullanılan bakır ve kalay, tarımda kullanılmak üzere yapılmış olan ve Kıbrıs'tan geldiği düşünülen düzinelerce tunç alet parçası bulunmuştur. Hurda metal parçaları arasında baltalar, eğri keserler, karasaban parçaları, kanca, kürek, çapa orak ve mızrak uçları da çıkmıştır.⁵²

İkinci ve önemli batık Uluburun batığıdır. Uluburun batığı 1982 yılında sünger avcıları tarafından bulunmuştur. Kaş ilçesinin 8,5 km. güneydoğusunda, Akdeniz açıklarında 1984 yılından itibaren başlayan kazılarla ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. Batığın bulunduğu tarihe dek Geç Tunç çağı ticareti Ugarit, Amarna ve Hattuşa'da ele geçen yazılı kaynaklarla Mısır mezar resimlerinden bilinmekteydi. Uluburun buluntuları dönemin hammadde ticareti konusunda ilk kez gerçeğe yakın bir izlenim edinme olanağı sağlamıştır. Buluntular yardımıyla dönem ticaretinin nasıl işlediği konusu göz önünde canlanabilecek duruma gelmiştir. Kurşun izotop analizleri geminin yükünün önemli bir bölümü olan bakırın Gelidonya Batığındakiler gibi Kıbrıs kökenli olduğunu ortaya koymuştur.⁵³ Kıbrıs'ta bulunan cüruf yığınlarından oluşan tepeler ve önemli bakır yataklarının analizleri yapıлып bölgedeki maden yataklarının hemen tümünü kapsayan kurşun izotop parmak izleri toplanmıştır. Bölgedeki maden yataklarına ait bu "parmak izleri" M.Ö. 13.yüzyıl ortasına tarihlenirken öküzgönü külçelerin tümünün Kuzey Kıbrıs maden yataklarına ait Kurşun izotop verileriyle örtüştüğü gözlenmiştir. M.Ö. 14.yüzyıl sonuna tarihlenen Uluburun öküzgönü ve pide biçimli külçelere ait izotop verileri külçelerin çoğunun birbiriyle çok az kesişen küçük bir alana yayıldığını gösterir. Çoğu külçenin değerleri Kuzeybatı Kıbrıs'ta Trodos Dağları'ndaki Apliki madenlerini tanımlayan korelasyon çizgisinin uzantısı üzerinde yer alır. Ancak bu günümüzde bilinen bir Kıbrıs maden yatağının kurşun izotop izleriyle ilişkilendirilebilen bir alan değildir. Bu nedenle Uluburun külçelerinin üretiminde kullanılan bakırın

⁴⁸ Erdem, *agt*, 2002, s. 8

⁴⁹ G. F. Bass, "Doğu Akdeniz'de Tunç Çağı Batıkları", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, s. 306

⁵⁰ G. F. Bass, "Cape Gelidonya: A bronze Age Shipwreck" *Philadelphia Transactions of the American Philosophical Society Held at Philadelphia for Promoting Useful Knowledge*, vol.57, Part 8, 1967, Part 8

⁵¹ Bass, *agm*, 2006, s. 306

⁵² Bass, *agm*, 2006, s. 307

⁵³ Ünsal Yalçın, "Tarih Yazan Gemi: Uluburun", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, s.24

Apliki Madeni'nin yakınındaki bir madenden elde edilmiş olması daha akla yatkındır. Söz konusu madenin daha Antik Çağ'da tükendiği düşünülmelidir.⁵⁴

3400 yıl önce Akdeniz'de düzenli bir ticaretin ipuçlarını müjdeleyen bu gemi tüm Ege ve anakara Yunanistan, Mısır, Hitit, Suriye, Filistin, İsrail, Kenan Ülkesi ve daha pek çok medeniyete ait tam 20.000 parça eşya taşıyordu. Antik dönem dünyasının neredeyse hepsine özgü ticari bir malzeme mutlaka vardı Uluburun batığında. Ancak ne yazık ki varmak istediği yere hiç ulaşamadı. Döneminin tüm ticari sırlarıyla birlikte belki bir gün keşfedilmek üzere suların altına gömüldü.⁵⁵ (Harita 2) Bu bağlamda, Uluburun'da bulunan ve Geç Tunç çağında battığı saptanan gemi, Doğu Akdeniz'de deniz ticaretinin ne kadar canlı olduğunu göstermektedir. Mykenliler, Kenanlılar, Kıbrıslılar, Mısırlılar, Kassitler, Assurlular ve Nubyalıların ürünlerini taşıyan gemide bulunduğu belirlenen mal ve hammaddelerin ve hatta yeniden işlenerek tekrar kullanıma sunulacak olan hurdaların çeşitliliği ise, deniz ticaret yollarının bu dönemde kara yollarından daha önemli olduğunu kanıtlamaktadır.⁵⁶ Adı geçen üçüncü batık Knidos yakınlarında Deveboynu Burnu'nun derin sularında yatmaktadır. Fakat henüz üzerinde araştırma ve kazı yapılmadığından geminin tahmini rotası ve taşıdığı mal ve maddeler bilinmemektedir.

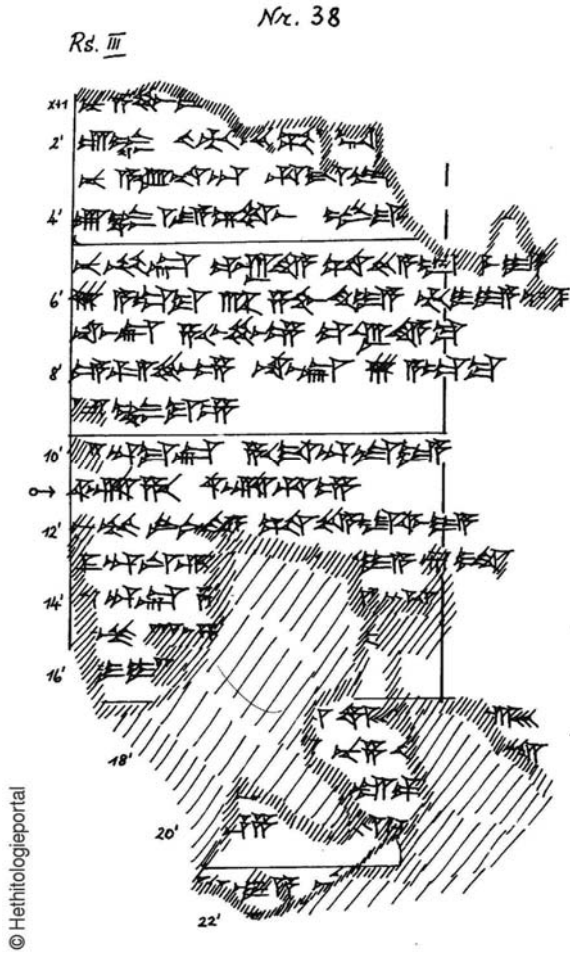
Kısaca özetlemek gerekirse, M.Ö. 2. binyıl Kıbrıs'ın hem siyasi hem ticari alanda aktif olduğu bir dönemdir. Özellikle Geç Tunç çağında komşularıyla ilişkileri doruk noktasına ulaşmıştır. Yazılı belgeler ve arkeolojik buluntularda bunu görmek mümkündür. Yazının kullanılmaya başlanması, adanın stratejik konumu ve bakır, demir, kereste vs. maddeler bakımından zengin olması bu durumda oldukça etkili olmuştur.

⁵⁴ Pulak, *agm*, 2006, s.64; Kıbrıs'ta Geç Tunç çağı Bakır madenleri, çürüf tepeleri ve metal ilişkilerini gösteren harita için bkz. Thomas Stölner, "Tunç Çağı'nda Hammadde Olarak Kullanılan Minerallere Genel Bir Bakış", *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, Resim 3, s.456

⁵⁵ Ayşegül Selçuki, "Uluburun'da 3400 Yıllık Ticaret Gemisi", *A & G Bülten Araştırma Ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü*, Ocak, 2005, s.28

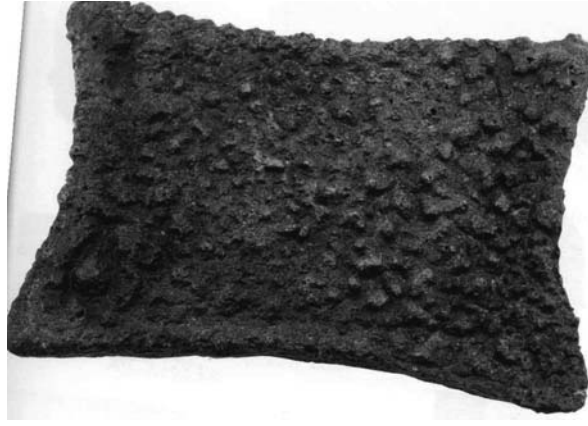
⁵⁶ Banu Doğan, *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s.78

LEVHALAR VE HARİTALAR

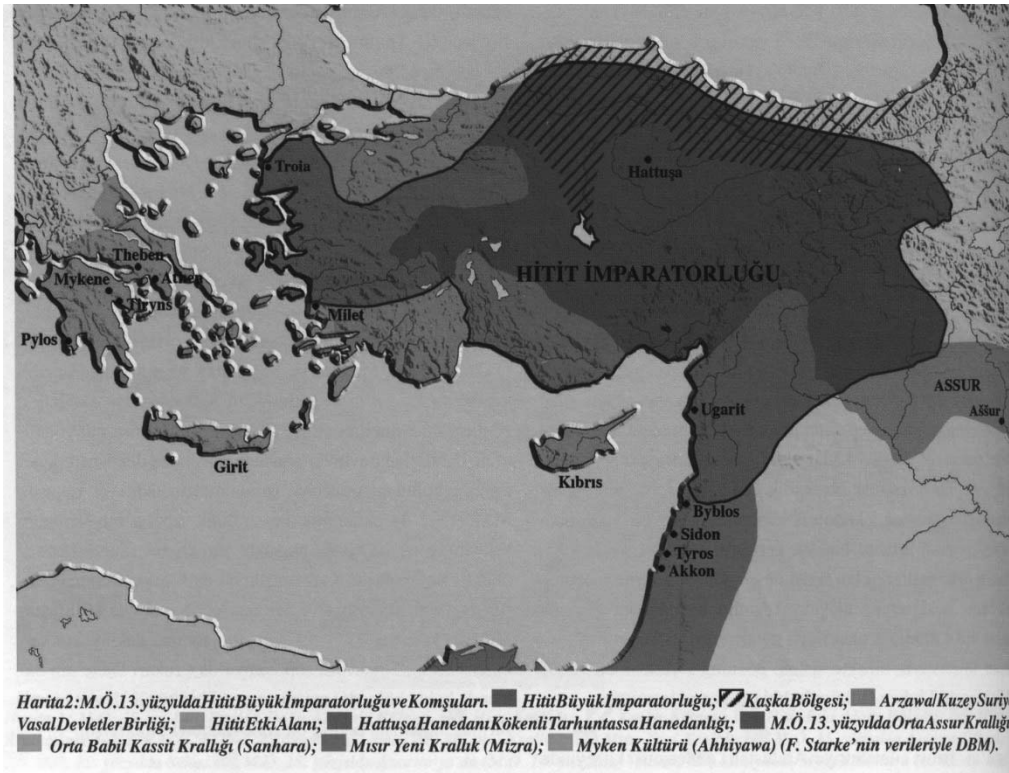
Levha 1: Hitit Kralının Söylevini İçeren Metnin Stampajı⁵⁷Levha 2: Alasia Kralı'nın Mısır Kralı'na Yazdığı Mektubu İçeren Tablet.⁵⁸

⁵⁷ KBo XII, 38, Rs. III (görsel <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/> adresinden alınmıştır.)

⁵⁸ Görseller <http://www.britishmuseum.org> adresinden alınmıştır.

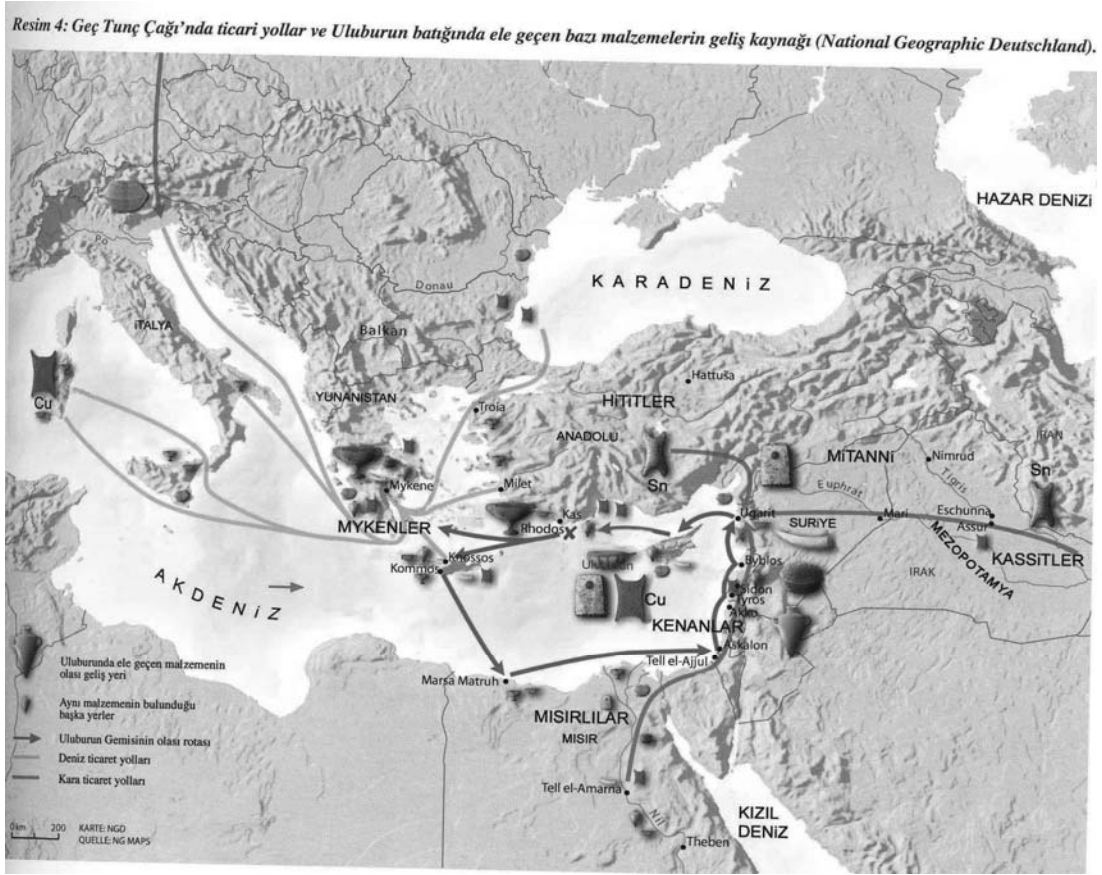
Levha 3: Uluburun Batısından Çıkan Öküzgönu Bakır Külçe Örneği.⁵⁹

Harita 1: M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesinin Politik Cođrafyası⁶⁰

⁵⁹ Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, , 2006, s.563-582. Adı geöen eserde pek çok sayıda ve biçimde külçe modelleri mevcuttur.

⁶⁰ Latacz-Starke, *agm*, 2006, s.192

Harita 2: Uluburun Batığında Ele Geçen Malzemelerin İhrac Noktaları ve Geminin Doğu Akdeniz'deki Tahmini Rotası⁶¹

KAYNAKÇA

- Bass, G.F., “Doğu Akdeniz’de Tunç Çağı Batıkları”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, ss.305-310
- Bass, G.F., *Cape Gelidonya: A bronze Age Shipwreck*, American Philosophical Society, Philadelphia, 1967
- Bedevi, V., *Başlangıcından Günümüze Kadar Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşa, 1966
- Brandestein, W., “Kyprische Sprache”, *RE*, Supplement VI, 1935, ss. 212-216
- Buchholz-Karageorghis, *Altägäeis und Altkypros*, Tübingen, 1971
- Darkot, Besim, “Kıbrıs”, *İslam Ansiklopedisi*, 1954, ss. 675-676
- Dikaios, P. A., *Guide to the Cyprus Museum*, Third ed., Nicosia, 1961
- Doğan, Banu, *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012
- Edel, E., “Der Seevölkerbericht aus dem 8. Jahre Ramses’, III”, *MH II*, pl.46, 15-18, Übersetzung und Struktur. In: P. Posener-Krieger (Ed.) *Melanges Gamal Eddin Mokhtar*, Kairo, 1985, ss.
- Eder, Birgitta, “Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Açısından Geç Tunç Çağı Kavim Göçleri”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, ss. 277-284

⁶¹ Pulak, *agm*, 2006, s. 97; Yalçın, *agm*, 2006, s.25

- Erdem, A. Ü., “Geç Tunç Çağ’da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002
- Erzen, Afif, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, *Bellekten*, No:40, İstanbul, 1976, ss.95-115
- Gjerstad, Einar Nilson, *Swedish Cyprus Expedition, 1927-1931*, vol. I, 1934
- Goren, Y., Bunimovitz, S., Finkelstein I. and Na’aman, N., “The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiyan Tablets from El Amarna and Ugarit”, *American Journal of Archeology*, Vol:107, No:2, 2003, ss.233-255
- Gökten, E. ve Özgünel, C., “Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi” *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu TURQUA V*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2-5 Haziran , İstanbul, 2005, ss. 90-99
- Gurney, Oliver Robert, *Hititler*, Çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi, Ankara, 1911
- Güterbock.H. G., “The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered” ,*JNES*, 26/2, 1967, ss. 73-81
- Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat- A. Kadir, İstanbul, 1999
- Homeros, *Odyseia*, çev. A. Erhat- A. Kadir, İstanbul, 2000
- İderman, E., “Salamis Antik Kenti ve Çevresinin Uzaklar Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Tarihsel ve Güncel Arazi Kullanımları Yönünden İncelenmesi” Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006
- Karageorghis, V. “The Mycenaean Origins of the Cypriote Culture”, *XXI. Congr. Int.d.Sci. Hist.*, Rapports IV, Wien, 1965
- Karageorghis, V., *Arch. Anzeiger*, Berlin, 1963
- Karageorghis, V., “Cyprus”, *Archaeologia Mundi*, Geneva: Nagel, 1968
- Kınal, Firuzan, “İlkçağlarda Kıbrıs”, *Bellekten*, 28/111, İstanbul, 1964, ss. 383-417
- Knapp, A. Bernard, Held Steve O. and Monning Sturt W., “The Prehistory of Cyprus:Problems and Prospects”, *Journal of World Prehistory*, Vol:8, no:4, 1994, ss. 377-453
- Knudtzon, J. A. , *Die El-Amarna-Tafeln*, III. Anmerkungen und Register bearbeitet von Weber und E. Ebeling. Leipzig, 1915
- Koşay, H. Z., *Alaca Höyük*, 1940-48, Ankara, 1966
- Koşay, H. Z., *Alacahöyük Kazısı*, 1937-39, Ankara, 1951
- Kozal, E., “The Kypro-Anatolian Connections in the Late Bronze Age” Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999
- Kretschmer, Paul, *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*, Göttingen, 1896
- Latacz, J. ve Starke, F., “M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi’nin Politik Coğrafyası”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, ss.189-194
- Lehmann, A., “Deniz Kavimleri’nin Ortaya Çıkması M.Ö. 14-12./11. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz Bölgesi’ndeki istilacı Güçler”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, ss. 285-292
- Merrilless, Robert S., “The Absolute Chronology of the Bronze Age in Cyprus: A Revision”, *BASOR*, No:288, 1992, ss. 47-52
- Moran, William L. *The Amarna Letters*. Baltimore/London, 1992
- Oberhummer, “Kypros”, *RE*, XII, suppl. 1,1924, ss. 59-118
- Otten, H. “Neue Qullen zum Ausklang des Hethitischen Reiches”, *MDOG*, Nr. 94, 1963, ss.1-23
- Özgüç, N., *Kültepe Kazısı*, 1948, TTKY, Ankara, 1950
- Petrie, W.M.F., *Tell-el Amarna*, London, 1994

- Pulak, Cemal, “Uluburun Batığı”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, ss.57-104
- Schachermeyr, Fritz, “Zum ältesten Namen von Kypro”s, *Klio*, XVII, 1921, ss. 230-239
- Selçuki, Ayşegül “Uluburun’da 3400 Yıllık Ticaret Gemisi”, *A& G Bülten Araştırma Ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü*, Ocak, 2005, ss.28-30
- Sjöqvist, E. *Problems of the Late Cypriote Bronze Age*, Stockholm, 1940
- Strab., XIV, V-4, 14
- Stölner, Thomas, “Tunç Çağı’nda Hammadde Olarak Kullanılan Minerallere Genel Bir Bakış”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, ss.453-476
- Swiny, Stuart, “Prehistoriy Cyprus: Acurrent Perspective”, *The Biblical Archeologist*, Vol 52, No:4, 1989, ss. 178-189
- Vagnetti, Lucia, Stone Sculpture in Chalcolithic Cyprus, *BASOR*(Bulletin of the American Schools of Oriental Research), No: 282/283, 1991, ss.139-151
- Yalçın, Ünsal, “Tarih Yazan Gemi: Uluburun”, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (Edt. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, 2006, ss.21-25

KISALTMALAR

AA: Archäologischer Anzeiger, Berlin

ay: arka yüz

BASOR: Bulletin of the American Schools of Oriental Research

Bellesten: Türk Tarih Kurumu Bellesten, Ankara 1937 vd.

CTH: E Laroche, Catalogue des textes hittites, Paris, 1971; Catalogue des textes hittites, premier supleemènt, RHA XXX, 1972, 94-133

EA: Texts from El-Amarna, numbered according to ed. of J. A Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln (VAB 2) –Leipzig 1915 and tr. of W. Moran, Les Lettres d’El Amarna (LAPO 13) – Paris 1987

HT: Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum

JCS : Journal of Cuneiform Studies.

JNES : Journal of Near Eastern Studies, Chicago 1942 vd.

JSOR : Journal of the Society of Oriental Research.

KBo : Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig.

Klio: Beitrage zur alten Gescichte, Berlin

KUB : Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin.

MDOG: Mitteilungen der Deutschen Orient – Gesellschaft zu Berlin – Berlin 1899 vd.

öy: ön yüz

RE: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Stuttgart 1893 vd.

Eski Çağlardan Roma Dönemine Kıbrıs/Alashiya Adasındaki Siyasi Oluşumlara Genel Bir Bakış

Yrd. Doç. Dr. Remziye OKKAR
Trakya Üniversitesi / Edirne

KIBRIS ADI

Kıbrıs adının İlkçağda kullanılması M.Ö.4000 yıllarına dayanır. M.Ö.3000 de Bakır döneminde çok önem kazandı. M.Ö.2000 ler de önemi devam etti. Girit Medeniyeti (Minos) ile Aka Medeniyeti (Miken) Kıbrıs'ta yerleşmeye başladı. M.Ö.1450 Mısır Firavunu 3. Tutmosis tarafından zapt edildi. (Mısır ve Boğazköy vesikalarıyla, Homeros destanlarından öğrenmekteyiz).¹

Antakya bölgesinin yeryüzü şekilleri Kıbrıs'ta aynı özelliklerle devam eder. 100-200 metre derinlikte bir denizaltı platformu ile Anadolu'ya bağlıdır.²

Anadolu'da bilinen en eski adlar, güney doğu komşuları, Akkad ve Sümerlerin kayıtlarından ve Asur tabletleri ile devam eden dönemde, M.Ö. İkinci bin yıl ortalarında Hitit yazısı, daha önemli bir kaynaktır. Anadolu'da yaygın olarak bilinen isimler de Kıbrıs **Alasya (Alasia-Alaşiya)** olarak geçmektedir.³ Kıbrıs'ta **Kuriun** tapınağında General Di Cesnola yönünde bulunan bir damgada **Cyprus (Kıbrıs)** isminin adada çok bulunan Kına çiçeğinin İbranicedeki **Kopher (Henna=Lawsoni alba)** kökünden ileri geldiği sürülmüştür.⁴ Eski Yunanlılar Kıbrıs'a **Kopher** adını vermiştir. Eski çağlarda bölgede fazla miktarda Bakır madeni bulunduğundan adaya **Cyrus** denilmiştir. Bizanslılar bakıra **Cyprum** derlerdi. Bilim adamları ise, Bakırın **Cyprum** adını almasında adanın isminden faydalandığı, bazı tarihçilere göre de, Kıbrıs'ın yerli ağacı olan ve bol miktarda bulunan **Selvi** ağaçlarından dolayı Latince **Cypress** dendiğini ifade etmişlerdir⁵. Kıbrıs adı, Akkadca **Zabar'** dan gelmektedir⁶. Sami dillerinde sessiz harflerin hiçbir zaman değişmediği ve kaybolmadığı, sadece vokallerin lehçelere göre değiştiğine bakarak, **Zaber, sbr(Cypr (us) spr** harflerinin bulunduğu öne sürülmüştür. **Kopher** ve ya **Copper** adları da, Akkadca "**Bakır**" sözcüğünün batı dillerine geçmiş bir biçimi olarak vurgulanmaktadır. Hititler, Kıbrıs adasına **Alasya** adını vermişlerdir.⁷ Hititlerin uzun bir süre egemenliklerinden sonra ada'nın ismini sonradan **Enkomi** olarak değiştirmişlerdir. Mısır kaynaklarında

¹Günaltay, Ş.Yakın Şark II. Anadolu, s.282-283 ; Erzen, A. Kıbrıs Tarihine Toplu bir Bakış "Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, s.81; Çay, Abdulhaluk, Kıbrıs'ta Kanlı Noel, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri I. Sayı A.13.; İplikçioglu, B.,Hellen Tarihinin Anahatları, s.19.; Hüseyin Metin, Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış, Lefkoşa 1959, s.17-18.

²Gürsoy, C.R."Kıbrıs'ın Coğrafi durumu "Kıbrıs ve Türkler, Ankara, 1964, s.7; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 3.Kısım Eki, Kıbrıs seferi (1570-71), Ankara, 1971, s.32.; Alasya, H.F.Tarihte Kıbrıs, Ankara, 1988, S.1.; Pamir, H.N.,Güney Anadolu Dağları ile Kıbrıs Adasının Münasebeti" Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s.4-5.; Çay, A. Kıbrıs'ta Kanlı Noel, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.1., A.13.

³Baykara, T. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Baykara, T. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.86 Seri: VII, sayı: A.7, Ankara, 1988.s.13.; J.Garstang-O.R.Gurney, The Geography of the Hittite Empire, London 1959. ; H.Ertem.; Boğazköy Metinlerinde geçen Coğrafya Adları Dizini, Ankara 1973.

A.H.Sayce, Transactions of the Biblical Archeology, V.Y.442 King op. Cit.,Y.343.; Gürsoy, C.R., a.g.m. s.11-12,

⁵ Nasim Ziya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No:44, Seri 3, Say. A.12; Bener, H.H, Başlangıcından 1878'dek Kıbrıs Tarihi, 1993, s.7-9; F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, s.115; Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, s.51.

⁶ Bener, H.H. a.g. m. s.7-9.

⁷Arın, Engin. Atatürkçülük Savaşımızda Türk Kültürü, Eti Tarihi, 1961.

Alaşa sözcüğü yanında *Asi* sözcüğü de yer almaktadır. Asur belgelerinde ada'ya *Yatnana* veya yalnızca *Ya* dendiğini, İbrani kaynaklarında, *Kittim* denilmektedir. Anadolu Tanrıçası olan “**Yaratıcı Büyük Ana**” **Kybele-Kibebe** ‘nin adı ise, **Kıbrıs adasında Kıbris** olarak geçmektedir.⁸ Büyük Ana Tanrıça'ya tapınıldığını gösteren “*Keman Vücutlu İdoller*” bulunduğu gibi özdeşleri Anadolu'da **Tarsus, Gözlü kule** ve **Mersin** yöresindeki **Yümeke tepe**’ de bulunmuştur.

Roma idaresindeki ülkelere Roma imparatorluğunun birer parçası (*provensi*) anlamına gelmek üzere “*Memaliki Rum*” (**Roma memleketleri**) Anadolu'ya da “*Eyaleti Rum*” diyorlardı. Selçuklu Dönemi'nde de geçerli idi. Nitekim Konya'daki büyük düşünürümüzün adı Mevlana Celalettin Rumi idi⁹. Selçuklular Kilikia-Kilikya (Adana-Çukurova) kıyılarına 13.yüzyıl başlarında ulaşabilmişlerdir. Keykubad Alâeddin unvanıyla bağlantılı olarak “**Ala'nın kenti**” anlamına gelen “**Alaiye**” şeklinde yeniden adlandırır.¹⁰

KIBRIS (ALAŞIYA) TARİHİ VE BULUNTULAR

Medeniyetin ilk safhası kabul edilen **Bakır işleme** tekniği Anadolu tarzındadır. Bulunan Seramikler ile komşu Neolitik Kültürlerin bulgularını karşılaştırdığımız zaman, en fazla **Kuzeye Suriye Ugarit (Ras-Şamra)** ve **Tarsus'taki Gözlü kule** buluntularla özdeşlik göstermesi ve bu insanların Anadolu'dan geldiğini kanıtlaması bakımından çok önemlidir.¹¹ Bölgenin, adadaki zengin maden kaynakları nedeniyle **Kıbrıs**'la ilişkisi de artmıştır¹². Orta Anadolu Obsidyen'lerin de batıda Çatalhöyük, Can Hasan ve Suberde; güneybatıda Karain ve Öküz ini, güneyde Mezopotamya, Suriye, Filistin ve **Kıbrıs**'ta bulunmuştur.¹³ M.Ö.1700 de Girit'le Suriye ve Kıbrıs arasında da sıkı ticaret ilişkileri fazladır. Girit adası bu ülkelerden çeşitli madenler ve en çok **Bakır** ithal ediyor ve kültürel etkileri ise, Mezopotamya'ya kadar uzanıyordu. Bakırın da en çok Kıbrıs adasından çıkarıldığı bilinmektedir.¹⁴

GİRİT(MİNOS) VE AKA(MİKEN) MEDENİYETİ

M.Ö.3.bin yıllarında görülen Bakır Dönemi, M.Ö.2.binden itibaren yerini Tunç Dönemine bırakır. Aynı dönemde Girit Medeniyeti (Minos) ile Aka Medeniyeti (Miken) Kıbrıs'ta görülmeye başlamıştır. Orta Asya, İran, Suriye ve Kıbrıs üzerinden Kilikya (Seyhan-Çukurova) ya kadar uzanan boyalı bezemeli keramikler ve en çok da Batı Anadolu da Hacılar seramikleriyle benzerlik göstermektedir. Tesalya'da ünsüz Tuna kültürleriyle ilişkili olduğu ve Tuna ülkelerinden ve kültür etkileriyle birlikte Tesalya'ya Anadolu'luların gelmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir¹⁵. Mikenler/Akalar, Hint Avrupa kökenli etnik grupların Doğu Akdeniz Havzasına yaptıkları genel bir göç çerçevesinde İ.Ö.2000 yıllarında Hellas'a gelmişlerdir.¹⁶ Miken/Aka'ların M.Ö.1400 'den sonra kurdukları kolonilerle Yunan kolonilerini karşılaştıracak olursak Aka'ların gerek Kidlad'lar ve Girit'i,

⁸ Bener, H.H, a.g.e. s.7-9.

⁹ Akurgal, E. Anadolu Kültür Tarihi, s.357.

¹⁰ Bean, George. E.Eskiçağda Güney Kıyılar, Arion Yayınevi, İstanbul, 1999 (2.Basım).S. 86.

¹¹ Mansel, A.M. Ege ve Yunan Tarihi, s.14-35.; Kınal, F. Eski Anadolu Tarihi, s.19-22

¹² Sevin, V.s.111

¹³ Sevin, V., s. 50, 56,111. Sevin, V.,Eski Anadolu ve Trakya Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi İstanbul, 2003. S. (50,56,77, ill,131, 151, 174, 222).

¹⁴ Mansel, A. M. s.34.

¹⁵ Mansel, A.M, Ege ve Yunan Tarihi, s. 14.

¹⁶ İplikçiöglü, B. Helenizm Tarihinin Anahatları S.14.

gerek Anadolu'nun ve **Kıbrıs**'ın bazı kıyı bölgelerini işgal etmiş ve bunları kendi devletlerine katmışlardır.¹⁷

Kıbrıs'ta Neolitik Devire ait en eski yerleşim yeri Petra Tou Limniti'dir. Burada seramiksiz bir kültüre rastlanmıştır. Bu nedenle Petra Tou Limniti kültürü, neolitik öncesi (Preneolitik) diye adlandırılmıştır.¹⁸ Troia uygarlığından sonra kurulan Troia VI'nın Orta Bronz Çağı kalıntıları, göçmen Hind-Avrupalı kavimlerinin kurdukları ilk kent devletleri ile aynı döneme rastlamaktadır. M.Ö.3.binin sonlarına doğru ve 2.binin başlarına değin süren büyük Hind-Avrupa göçüyle ilişkilidir. Ayrıca Troia'da Girit sanat ürünleri ile "**Kıbrıs**" Seramik parçaları da bulunmuştur.¹⁹

Hitit İmparatorluk Çağı Boğazköy'ünde bulunan **Aka/Myken** tipi bir kılıç ve Maşat höyük'te ele geçen Aka/Myken kapları ve Tel Açana'da bulunan seramik parçaları, Kıbrıs adası ve Aka/Myken tipi kaplar ile aynı ve tüm Hitit merkezlerinde rastlanan Doğu Akdeniz tipi "**ığ biçimli şişeler**" ve ticari ilişkilerin birer kanıtıdır. Deniz yoluyla ticareti yapılan en önemli malzemelerin başında Amanos Dağları çevresinde yetişen Sedir ağacı, Mısır'da yetişen Abanoz ağacı, zeytinyağı, fildişi, kalay ve bakır gelmektedir. **M.Ö.1300**'lerde Kaş yakınlarında batan Ulu burun Batığı, **2.binyıl deniz ticaretinin** en canlı tanığıdır²⁰.

Dorlar önce Yunanistan'a daha sonra Ege adalarına göçmüşlerdir. Dor'ların Pamfilya (Antalya) ve **Kıbrıs'a** ulaşmış olduklarını bu ülkelerde konuşulan lehçelerdeki Dor unsurlarından çıkarmak mümkündür.²¹ Antalya çevresindeki düzlükle eşit olduğu anlaşılan Pamfilya'da Herodotos'un (VII, 91) "Hipakhaioi"ların ülkesi olarak gösterdiği Kilikya'da ve kuzeyinde "**Miken-Aka kıyıları**" bulunan **Kıbrıs**'ta da Miken-Aka'lar oturmuşlardır²². Bu iki yerde sonraki dönemlerde konuşulan lehçenin Yunanistan'da Arkadya lehçesiyle benzeşmesidir. Pamfilya'da (Antalya) bu lehçe bozulmuş, **Kıbrıs**'ta daha arî kalmış ve bir hece yazısıyla yazılmıştır.²³ Aka kültürü ile M.Ö. 1150 yılından sonra beliren Dor kültürü arasında benzerlikler görülür.

MISIR EGEMENLİĞİ M.Ö.1500-1400

M.Ö.1450 de 18.Sülaleden 3.Tutmosis kendisine isyan eden şehirlerle birlikte **Kıbrıs**'ı aldı. Egemenlik Kıbrıs'ta dört yüz yıl sürdü. Kıbrıs adası ve Ege adaları ile güneyde Punt memleketi Mısırlıların kendi vesikalarında dedikleri gibi mallarını vassal'lık nişanesi olarak göndermiş oluyorlardı. Hâlbuki bu memleketlerle olan münasebetler ve bağlar daha çok ticari mahiyettedir.²⁴ M.Ö.1464 Kadeş kalesinin zaptı ile 3.Tutmosis yeniden kuvvet kazanmıştır. Mısır vesikalarına göre, Asya eyaletleri muntazam olarak Mısır'a haraç göndermişlerdir. Kıbrıs, Mısır'a Bakır madeni göndermiş ve Ege adaları da dostane heyetlerini göndererek, hediyeler vermişlerdir²⁵.

¹⁷ Mansel, A.M.,s.160.

¹⁸ Öncan, H., Özdemir, Z.,Sağduyu,Orhon, N. Kıbrıs Tarih, Devlet Basımevi, 1995, s.23.

¹⁹ Akurgal s.185

²⁰ Sevin, V.s.131.

²¹ Mansel, A.M.,s.96

²² Herodotos'un VII, 91

²³ Mansel. A.M. s.85-86.

²⁴ İnan, A.Tarihi Devirlerde Mısır, s.105.

²⁵ İnan, A.s.133.

HİTİT EGEMENLİĞİ M.Ö.1320-1265

Hititlerin adada buldukları yüz yirmi yıl içerisinde Hititlere karşı Kıbrıslılar birçok isyan çıkarttılar en önemlisi 3.Hattuşili'nin ölümünden sonradır. Hitit kralı IV. Tuthaliya, isyan eden **Alaşıya** kralını yendi ve adayı tekrar alarak vergiye bağladı. IV. Tuthaliya'nın oğlu 3.Arnuwanda zamanında, **Akalar** Kıbrıs'a gelmeye başladı. Bu durum, Hititlerin egemenliğini tehlikeye düşürünce son Hitit kralı 2.Şuppiluliuma, Kıbrıs'a büyük sefer düzenledi. Kıbrıs'la Hitit donanması arasında yapılan "**En Eski Deniz Savaşı**"nda Hititler büyük bir zafer elde ettiler. Kizzuvatna'da (Kilikia)-Kilikya-(Adana-Çukurova) tam egemenlikleri döneminde Ura (Silifke civarı) limanını kullanarak, Ugarit (Ras-Şamra) ve **Alaşıya (Kıbrıs)** ile deniz ticareti yaptıkları bilinmekte ve yine bu dönemde küçük bir donanmaya da sahip olduklarıdır.²⁶

Mısır egemenliği sonrasında yarım asır kadar Hititler, IV. Tuthaliya döneminde adaya egemen oldular. Hitit imparatoru I.Şuppiluliuma tahta geçince bir suikast sonucu öldürüldü. M.Ö.1390 katilleri **Kıbrıs-Alaşıya**'ya sürüldü. Muvatalli döneminden sonra ada, tekrar Mısırlılara geçti.

2.nci MISIR EGEMENLİĞİ

Ege göçlerinin öncüleri olan Lykia'lılar/Lukkalar, adaya hücumlar yaparak hayli tahribat yaptılar. M.Ö.1400 tarihlerinde **Kıbrıs-Alaşıya** kralının Mısır firavunu III. Amenofis'e gönderdiği bir mektupta, Likya/Lukka (Lu-uk-ki / Lukka, Lukku, Rwka) halkının her yıl bir site zapt ettiklerini söylemektedir²⁷. Mısır tahtına geçen IV. Amenofis'e (Akhnaton) yazılan bir mektupta adadaki salgın hastalıktan söz edilmekte, Mısır'ın Hitit kralıyla anlaşmasına karşı olduğu da yazılmaktadır. Bunu El-Amarna belgelerinde **Kıbrıs**'tan **Alaşıya (Alaşıya)** adıyla söz edildiği görülmektedir.

2.nci HİTİT EGEMENLİĞİ M.Ö.1320-1265.

M.Ö.1320 den itibaren Hititlerin Kıbrıs'tan epeyce bakır temin ettikleri ve Hitit ekonomisinde bunun önemli bir yeri olduğunu ve Hitit Devletinin iç bünyesinde bazı olayları III. Hattuşilis'in müdafaanamesinden öğreniyoruz.

Hitit Kralı Muvatalli'nin ölümünden sonra yerine oğlu Urhi-Teşup (3.Mursili) tahta geçmişti. 3.Murşili, yedi yıllık krallık döneminden sonra amcası 3.Hattuşili tarafından tahttan indirildi. 3.Mursili Muvatalli'nin ikinci derecede zevcesinden doğduğu ve Hakpişşa ve diğer şehirleri amcasından almak ve amcasının düşmanı olan Arma-Dattaş ile işbirliği yaptığını anlatmaktadır. Hattuşili Urhi-Teşup'u evvela Nuhaşşe memleketlerine sürmüş, Fakat burada Babil ile temas ederek firar teşebbüsünde bulunduğundan, bu defa Alaşıya-Kıbrıs adasına sürmüştü.²⁸ M.Ö.1200'e kadar Kıbrıs adası, sürgün yeri olarak kullanıldı. Hititlerin şimdiye dek pek üzerinde durmamış gördükleri başka bir ülke de Alaşıya-Kıbrıs idi. Sahip olduğu bakır yataklarından ötürü bu sırada bölgenin önemi anlaşılmalı ki, Tudhaliya adayı işgal etmişti²⁹. Yazılı kaynaklara göre, IV. Tuthaliya'nın krallık sürecinde **Alaşıya/Kıbrıs**, Hititlerin eline geçmiş ve altın ve bakır ile ödenen vergiye bağlanmıştır.

²⁶ Sevin, V. s.151; Kinal, F. s. 146.

²⁷ Sevin, V. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası TTK. Ankara 2013, s.133.

²⁸ Kinal, F. Eski Anadolu Tarihi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. XIII. Dizi-S.7 (3

²⁹ Lloyd, S.Türkiye'nin Tarihi, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Çev. Ender Varinlioğlu, 1998. S.45.

Kıbrıs adası Hattuşa'nın M.Ö.1200 çöküşüne kadar Hitit krallığına bağlı kalmıştır.³⁰

Alaşya kralı Mısır Firavununa Hititçe yazdığı Mektubun cevabının da Nassili (Hititçe) dili ile yazılmasını istiyordu. IV. Tuthalya zamanında Zippaşa ve Hariyati (Karia) kralı Madduvattas **Kıbrıs'tan** gelen vergileri müsadere etmeğe kalkmıştı³¹. IV. Tuthalya'nın oğlu 3.Arnuvanda döneminde Batı Anadolu'da durum Hitit Devleti aleyhine dönmeye başladı. Hattuşa'dan kopan Zippaşa Anadolu'nun batısında önemsiz bir krallıktı. Kralı Madduvattas Alasia'ya, yani Kıbrıs adasına saldırarak güce ulaşmıştı. Ayrıca Hitit imparatorluğuna bağlı birçok feodal beyin Hattuşa'ya başkaldırdığı anlaşılmaktadır³². Batı Anadolu'daki Hitit hâkimiyeti kâğıt üzerinde kalmıştı. Doğuda ise Mitanni devleti Asur kralı tarafından ortadan kaldırılmış, **Kıbrıs** da elden çıkmıştı³³.

M.Ö.1240'ta güçlü bir kale olan Troia'nın yıkılmasından sonra, Anadolu topraklarına eskiden beri göz dikmiş olan Balkan kavimlerine yol açıldı. Bu kavimler ilk önce Troia'yı işgal ettiler (Troia VII b2), sonra alınması güç bir kale olan Hattuşa'yı bir yana bırakarak Güneydoğu Anadolu'ya geldiler. Daha sonra Kargamış-Gaziantep ve Suriye üzerinden daha güneydeki Amurru'ya ve oradan da Mısır'a yöneldiler. **“Deniz Kavimleri”**nin gemileri de **Kıbrıs**'ı ele geçirdi. Alasia-Kıbrıs kralı, Ugarit (Ras-Şamra) Devletinin kralı Ammurapi'ye düşman gemilerinin saldırıya girişeceklerini ve bu nedenle kalelerin onarılmasını, savaşçıların ve savaş arabalarının hazır duruma getirilmesinin gerektiğini hatırlatmaktadır.³⁴ Alasia yani Kıbrıs Adası kralının Ugarit (Ras-Şamra) Kralı Ammurapi'ye gemileriyle geldiklerini söylediği düşmanlardı³⁵. Doğu Akdeniz ülkelerini yakıp yıktıktan sonra güneyde Nil Deltasına doğru hızla gelen, birbirleriyle kan bağı olmayan halklardan oluşmuş orduyu 3.Ramses yenmiştir.

İ.Ö.1220'de **“Her ülkeden gelen kuzeyliler”** Libya'dan Delta'ya benzer biçimde girmişler, bir önceki Firavun Merneptah onları püskürtmüştü³⁶.

M.Ö.1200-1168 III. Ramses'in Medinet Habu Tapınağının duvarlarında M.Ö.1197-1165 yazıtlarında **“Kuzey Kavimlerinin ve Deniz Kavimlerinin göçlerinden mabedin duvarlarında bu korkunç saldırıyı şöyle anlatmaktadır. “Hatti Ülkesinin hiçbir krallığı bu saldırıya karşı koyamadı. Hatti, Qadi-Kode (Kadeş) Kizzuvatna, Kargamış, Arzava, Hatti, Alasia-Alaşya (Kıbrıs) hepsi yakılıp yıkıldılar. Amurru krallığının yakınında karargâh kurdular. Öküz arabaları ve gemilerle ilerleyen bu kavimlerin her yerde insanları son ferdine değin yok ettiklerini anlattıktan sonra “Ateş saçarak Mısır'a doğru gelmeye başladılar. “Kuzey kavimlerinin sonunda yenik düştükleri anlatılmıştır. “Deniz Halkları” denen bu istilacı kavimlerin adları Prst (Filistinliler), Wss, Dynyn (Akalar), Rk (Lykler), Trs (Etrüskler), Skrs (Sicilyalılar) ve Srdn (Sardunyalılar) olarak anılmaktadır.³⁷ IV. Tuthalya'nın birçok şehirle birlikte yaptığı bir anlaşma da Lugga memleketlerinin de adı geçmektedir.³⁸ Mısır vesikalarında Lukka, Hitit kaynaklarında Lugga şeklinde geçen bu kavmin klasik çağlarda güney batı Anadolu sahilinde yerleşen ve Greklerin Lykia'lılar dedikleri kavim**

³⁰ Akurgal, E. S.105. Anadolu Kültür Tarihi, E.Akurgal, Tübitak Popüler Bilim Kitapları 67, 1998. Ankara. S. (105,107, 108,109, 185-190-357).

³¹ İnan, A.s.146. İnan, A. Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti Atatürk Kültür, T.T.K.Basımevi, Ankara, 1992. (s.105, 120, 133, 215).

³² Akurgal, E.s.107.

³³ Kinal, F.s.122.

³⁴ Akurgal, E.s.108.

³⁵ Akurgal, E.s.109

³⁶ Lloyd, S.s.51-52.

³⁷ Demircioğlu, H. Roma Tarihi, Ankara.1953, s.560.

³⁸ H.Th. Bossert, Asia, s.25.

olduğudur. (Eduard-Meyer, GdAII(1) (2.Auflage,1928).s.546; René Dussaud, Prêlydiens, Hittites et Acheens(Paris 1943.s.60).XIV). Ege kavimlerinden Lykia'lılar Batı Anadolu sahillerindeki Lykia'ya ve **Kıbrıs'a** ayak basmışlardı. Nitekim Kadeş Savaşında Hitit ordusundaki yardımcı kuvvetler arasında Lukka'lar da sayılmaktadır³⁹.

Hitit imparatorluğunun bu olaylardan ne denli etkilendiği açık değilse de, söz konusu Mısır metni Geç Tunç Çağı'nda geniş bir coğrafyayı etkilemiş olan felaketler zincirine ilişkin tek kayıttır ve kimi tarihsel gerçekleri yansıtıyor olmalıdır.⁴⁰

M.Ö.1200 yılından kısa bir süre sonra, Hitit Hükümdarı II. Şuppiluliuma'nın saltanatı sırasında Hitit imparatorluğu son buldu. Mısır kaynaklarının anlattıkları göçler ve savaşlar hiç şüphe yok ki Myken/Aka ve Hitit devletlerinin güçlerini yitirmeleri ile ortaya çıkmıştır⁴¹.

FENİKE EGEMENLİĞİ M.Ö.1000-722

M.Ö.1200 yıllarında Doğu Akdeniz deki siyasal güçlerin ortadan kalkmasıyla Suriye bölgesinde hem iç ticaret hem de dış ticaret de tüm Akdeniz'i dolaşan **Fenikeliler M.Ö.1100** ler de Cebelitarık Boğazına ulaşmıştı. **Kıbrıs'ta** (Salamis), Ege'de (Rodos, Thera gibi) Malta'da (Melite) Sicilya'da, Sardunya üstler kurulmuştur.⁴² M.Ö.1000 yıllarında Kıbrıs'ta Fenike hâkimiyeti başladı. Süleyman'ın kayın babası olan Tir (Sur) kralı I.Hiram Kıbrıs'ta hâkimiyetini kurdu. 291 yıl süren bu dönemde Kıbrıs'ta kültür ve medeniyet sahasında büyük gelişmeler kaydedilmiştir.⁴³

YENİ ASUR DEVLETİ EGEMENLİĞİ M.Ö.722-609

3.Tiglatpileser zamanında Kıbrıs'ta Asur nüfuzu artmıştı. Asur kralı II. Sargon (Şarrukin) M.Ö.722-705 de, da Fenikelileri yendi. M.Ö.709. Samaria merkezli İsrail Devletini ve Kıbrıs'ı ele geçirdi⁴⁴. Kıbrıs krallıkları Asur Krallarına bağlılık sözü vermiş ve haraç ödeyerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.Ö.612 Asur'un yıkılışına kadar egemenliğinde kalmışlardır. Doğu Akdeniz bölgesinde yerini tekrar Mısır almıştır.

3.ncü MISIR EGEMENLİĞİ M.Ö. 609-569

Mısırdaki Sais Kralı 2.Anmose bölgeye hâkim olmuş ve **Kıbrıs'ı** da tekrar almıştı. M.Ö.569 oğlu Psammatik'e kadar devam etmiştir.

PERS EGEMENLİĞİ M.Ö.550-333

M.Ö.525 de Pers kralı Kambiz (Keykavus), Mısır kralı 3.Psammetik'i yenerek Mısır'ı aldı. Kıbrıslıların ve Fenikelilerin Perslere kendiliklerinden bağlandıklarını ve Perslere ve Mısır seferine donanmasıyla katılmışlardı (Herodot, III.19.). Savaşı Persler kazandı. Mısıra bağlı olan Kıbrıs da Pers idaresine girmiş oldu. Kıbrıs, Fenike, Suriye ve Filistin ile birlikte beşinci satrap'lığa bağlandı. Kıbrıs, satrap'lık içerisinde kendisine düşen (350 talent) vergi ödeyecek ve Kıbrıs'taki tüm askeri güçler Perslerin emrinde olacaktı. Persler, Kıbrıs'ın kendi kralları ile yönetilmesine izin verdiler. 200 yıl kadar

³⁹ Kınal, F.s.228-229.

⁴⁰ Sevin, V. Anad. Uyg. S. 174.

⁴¹ Akurgal, E. s.190. ; Kınal, F. S.126.

⁴² İplikçioğlu, B.s.100.

⁴³ Hakeri, B.H. Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi, K.K.T.C.Kültür Bakanlığı Yay. Kültür Dizisi 28. Kitap, I.Bas.1993. S.26.

⁴⁴ İplikçioğlu, B.s.55.

Kıbrıs halkı bazen Atina, bazen de Perslere bağlı kaldılar. Pers sınırlarına katılan Kıbrıslıları, Perslerin ağır vergileri bunaltmıştı. M.Ö.499'da İyon'yalılarca Perslere karşı isyan edildi. Karya, Likya şehirleriyle beraber Salamis ve Kıbrıs'ta isyana katıldı. Bir yıl süren bu isyan hareketinde, M.Ö. 497 de. Pers'ler ilk önce Kıbrıs'taki şehirlerin üzerine yürüdüler. Salamis adası açıklarındaki deniz savaşında, (Herodotos, VI:21).⁴⁵ Şehirleri birer birer ele geçirdiler.⁴⁶ 600 gemilik bir donanmayla, **Kıbrıs** kuşatıldı. M.Ö.498-97 de Kıbrıs'ın yenilgisi ile son buldu ve Kıbrıs Pers egemenliğine girdi. Pers kralı Darius'un İyon isyanı için Yunanlıları cezalandırmak üzere M.Ö.491 Atina'ya yaptığı sefer başarısız oldu. Darius ölünce oğlu Kserkses'in Hellas (Yunanistan) yaptığı seferde Deniz gücü Fenikeliler, Mısırlılar, **Kıbrıslılar**, Kilikyalılar, Pamphylia'lılar, Lykia'lılar, Karia'lılar ve Perslere bağımlı Yunanlılardan oluşuyordu⁴⁷. Tragedya yazarı Aishilos'a göre, 1207 kişilik bir ordu Mısır, Suriye, Fenike, **Kıbrıs** ve İyonya gemisinden meydana gelmişti.⁴⁸ Persler çekilince 'Attika-Delos Deniz Birliği' kuruldu. Amacı, Persleri Kıbrıs'tan atmaktı. Çünkü Kıbrıs, Perslerin Ege Denzinde donanmalarını hareket ettirmede iyi bir üsttü. Ayrıca gemi yapımında gelişmiş bir merkezdi. Pers yönetimi Kıbrıs'ın bağımsızlığına engel olmak için bir ordu ile bir donanma seferber etmişti, (bk.Diod. XIV.98; Theop. frag.101.).⁴⁹ M.Ö.478'de Sparta kralı Pavsaniyas ilk saldırıda Kıbrıs'ın bir kısmını ele geçirdi. M.Ö.460/459 yılında 200 gemiden ibaret bir Atina donanması ilk önce Kıbrıs'a, oradan Mısır'a gitti. Atinalılar, Perslere karşı kazandıkları bir zaferden sonra satrap'lık başkenti Memfis'i kuşattılar⁵⁰. M.Ö.459 da Kıbrıs'a Yunan saldırıları oldu. Kıbrıslılar bu saldırılara karşı koydular. M.Ö.454'de Yunanlılar Kıbrıs'ta olduğu gibi Mısır'da da yenildiler. Atina komutanı Kimon, M.Ö.451 de Kıbrıs'a 200 gemi ile saldırdı. Atina donanmasının Kıbrıs'ta Salamis açıklarında Fenike donanmasına karşı zafer kazanmasına rağmen, Kimon ölünce, iktidara gelen Perikles, iki cepheli savaşı Atina için yıpratıcı buldu. M.Ö.450 Perikles Perslerin başkenti Susaya elçi gönderdi. "Kallias Barış Antlaşması" imzalandı. M.Ö.449 da "**Kallias Barışı**"na göre, Atina, Kıbrıs ve Mısır'dan kesin olarak vazgeçiyordu.⁵¹

M.Ö.400 Persler, "Aigospotamai" yenilgisinden sonra **Kıbrıs'a** sığınan Atinalı Amiral Konon'u kendi tarafına çekerek bir donanma kurmakla görevlendirdi. Agesilaos, Sardes'de Perslere karşı zafer kazandı⁵². M.Ö.389 Atinalıların, Perslere karşı isyan eden Kıbrıslıların Mısır tarafını tutmaları siyasal durumu değiştirdi. Sparta'lılar Çanakkale boğazını kapattılar. Bunun üzerine Atina aç kalmak tehlikesine karşı barış istedi.⁵³ M.Ö.386 "**Antialkidas (Kral Barışı) Barışı**"na göre; Anadolu'daki tüm Yunan şehirleri, Klazomenai (İzmir-Urla) ve **Kıbrıs** gibi adalar da dâhil olmak üzere Perslere bırakılacaktı.⁵⁴ M.Ö. 345 de Fenikeliler Sidon şehrinde Perslere isyan ettiler. **Kıbrıs** ve Mısır da isyana katıldı. Ancak bu isyanda Perslerce bastırıldı. Kıbrıs, M.Ö.332 ye kadar Pers idaresinde kaldı.

⁴⁵ Lloyd, S.s.127.

⁴⁶ Mansel, A.M.s.268.

⁴⁷ Lloyd, S.s.131.

⁴⁸ Mansel, A.M.s.281.

⁴⁹ Khabriyas için bk.Kirschner, Real-Enycl. III, s.v. Chabrias, süt. 2018. Ksenophon, Yunan Tarihi (Hellenika) Ksenophon; çev. Suat Sinanoğlu. Türk Tarih Kurumu yay. X. Dizi, Sayı 18. Ankara. 1999.

⁵⁰ Mansel, A.M.,s.305.

⁵¹ Mansel, A.M.S.306.

⁵² Mansel, A.M.S.384.

⁵³ Ksenofon, Hellenika V, I, 31.

⁵⁴ Helenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi, Özsait, M. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No.3307. İstanbul 1985; Diodoros, XIX, 48, 55; P. Cloche, Dislocation, s.135. vd.;

MAKEDONYA EGEMENLİĞİ M.Ö.332

M.Ö.334 de Büyük İskender Çanakkale'yi geçerek Pers İmparatoru 3.Darius'un ordusunu M.Ö.334 'de Granikos (Biga Çayı) da yendi. Savaştan kurtulan 8.bin asker Kıbrıs'a geldi. Ancak halk kabul etmedi. İskender'in Tir (Sur) 'e saldırı hazırlıklarına Kıbrıs kralları da destek verdi. Yedi aylık bir kuşatma sonunda kenti aldı. Kıbrıslılar İskender'in Hint seferine de geniş ölçüde katıldılar. B.İskender, Fenike ile **Kıbrıs**'ta yeni gemiler yaptırmakla meşgul olduğu esnada birdenbire hastalandı.⁵⁵ M.Ö.323 İskender'in Babil'de ölümünden sonra, Makedonya İmparatorluğu parçalanmış ve sonucunda onun ardıllarından olan Ptoleme'ler Mısır krallığı, Antigonit'ler Makedonya krallığı, Selevkid'ler Asya krallığının bağlandı.⁵⁶ Makedonya ve Mısır krallığı birlikte Asya krallığına karşı savaştılar. Kıbrıs şehirleri Asya krallığıyla, bazıları Mısır krallığıyla beraber hareket ettiler.

Demetrios, Ephesos'a (Efes) geldi. Miletos, Erythrai, Klazomenai, Lampsakos, Parion, Abydos, "**Kıbrıs**" ile Sidon ve Tyros'a sahip oldu. M.Ö.297'de Kassandros'un ölümü üzerine Yunanistan'a geçti (Plutarkhos, Dem. XXXII, XXXIII.). Sparta haricinde kalan yerleri aldı. Ancak Lysimakhos'un K.Asya'daki şehirlerini, Ptolemaios'un da Kıbrıs şehirlerini zapt ettiğini ve Salamis'in de kuşatıldığı haberi üzerine, M.Ö.321'de Kıbrıs'ı ele geçirmek için Salamis kralı, Soli kralı ve diğer küçük krallıklarla ittifak yaptı. (Diodoros, XIX, 57, 62). M.Ö.311 yılında Antigonos'la oğlu Demetrios, Korint Birliğini tekrar kurmak ve Ptolemaios tarafından işgal edilen Kıbrıs'ı kurtarmak üzere hareket ettiler. Demetrios, uzun zamandan beri Mısır hâkimiyetinde olan Kıbrıs'a çıkarma yaparak (Diodoros, XX,21. Plutarkhos, Dem. XV), Salamis şehrini (Plutarkhos, Dem. XVI.) karadan ve denizden kuşattı. (Diodoros, XX,48-53; justinus, XV,2,6-9; Appianos, Syr.54). İ.Ö.306 yılında **Kıbrıs**'da Salamis'te Ptolemaios'un tamamen bozguna uğrayışından sonra Antigonos ve oğlu Demetrios'un himayesi altına girdi⁵⁷. **Ptolemaios komutasında bulunan donanmayı da yenerek Kıbrıs'a egemen oldu.** Antigonos, Ptolemaios'u ülkesinde vurmak üzere Mısır'a karşı büyük bir sefer tertipledi. M.Ö.305'de İpsos Savaşı ancak başarısız oldu.⁵⁸ **Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'e egemen olan Antigonos, M.Ö.281.** Kurupedion Savaşına kadar olan dönemde Antigonos'un toprakları (Appianos, Syr.55) Euphrates (Fırat) ile Akdeniz arasındaki Suriye'ye, Frigya'nın içlerinden İndus'a kadar olan İskender İmparatorluğunun tamamına sahip olmuştur.

Makedonyalılar bir süre sonra Mısır'ı ele geçirmek istedi. Kıbrıs kralları Mısır tarafında yer aldı. Kıbrıs Akdeniz'deki konumuyla her iki krallığın savaş sebebi oldu. İki krallık arasında devamlı yer değiştirdi. M.Ö.294 de Mısır krallığının Ptoleme'lerin egemenliğine girdi. **Kıbrıs**, yarı bağımsız statüsüyle Mısır'a bağlandı. Merkezi yönetim kabul edildi. Kıbrıs 250 yıl Mısır'a bağlı kaldı. Bu dönemde barış içinde yaşadı.

M.Ö.168 de Suriye kralı Antiochus IV. Kıbrıs'ı ele geçirdi denizde ve karada Mısır'ı yendi. Kıbrıs'ta karışıklığa neden oldu. Bu dönemde çok güçlü olan Roma, Suriye'yi tehdit ederek Mısır ve **Kıbrıs**'ı kurtardı. Doğu Akdeniz'de ağırlığını koyan Roma, özellikle Mısır ve **Kıbrıs**'la ilgilendi. Kıbrıs'ın Mısır'a olan bağlılığı azaldı. M.Ö.80 yılından itibaren Mısır'a bağımlı olmaktan tamamen kurtuldu. M.Ö.58 **Kıbrıs** Roma egemenliğine girdi⁵⁹.

⁵⁵ Mansel, A.M., 454.

⁵⁶ Diodoros, XIX, 57, 2. Krş. Appianos, Syr., 53.; Justinus, XV, 1-2.; Özsait, M.; Diodoros, XIX, 58.

⁵⁷ Bean, E,G, Eskiçağda Menderes'in Ötesi. Çev. Pınar Kurtoglu, Arion Yayınevi İstanbul, 2000. S.178.

⁵⁸ Mansel, A.M. s.464-6.

⁵⁹ Mansel, A.M. s.490.

ROMA EGEMENLİĞİ M.Ö.58

M.Ö.58 de Ptolemaios'lardan alınan **Kıbrıs** (Appianos, BC, II,23); (Cassius, Dio, XXXIX,12-16,55; Plutarkhos, Pompeius, XXXIII). Bağımsız bir krallık olarak kaldı. Pompeius, Mısır'dan ayırdığı **Kıbrıs'ı** katmak suretiyle Kilikya (Adana-Çukurova) Eyaletini yeniden teşkilatlandırdı. İ.Ö.55'de, Kilikya eyaletine bağlandı.⁶⁰ Kilikya eyaleti üzerinde Suriye'ye giden önemli bir Askeri yol bulunmaktadır. Romalılarca Kilikya eyaletine verilen önemi göstermektedir. Roma Cumhuriyetinin komutanı Marcus Porcius Cato (küçük Cato) tarafından fethedilerek Kıbrıs adası, Roma'ya bağlandı. Provincia Cyprus oldu. M.Ö.47'de Julius Caesar (Jül Sezar), Kıbrıs'ı Mısır kraliçesine hibe verdi. Marcus Antonius Kıbrıs'ı elde etti. VII. Cleopatra'ya verdi. M.Ö.31 Aktium Deniz Savaşında yenilince M.Ö.30'da tekrar Roma Cumhuriyetinin egemenliğine girdi. M.Ö.22'den itibaren Roma İmparatorluğunun Senato'lu eyaleti olmuştur.⁶¹

SONUÇ:

Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz de çevresini kontrol altında tutabilecek bir bölgede yer almaktadır. Stratejik yönden Orta-Doğu, Yakın-Doğuyla Ege'yi izleyebilecek ve etkili olabilecek konumdadır. Kıbrıs tarih boyunca bölgede çıkar hesapları yapan ülkeler ve bu yörede yaşamak zorunda olan devletler için vazgeçilmez olmuştur. Eski dönemlerde de olduğu gibi, günümüzde de doğu ticaretinin Avrupa'ya geçişini kontrol edebilecek önemli bir bölgede bulunmaktadır.

M.Ö.1500-1450 Mısır Firavunu 3.Tutmosis adanın Bakır açısından zengin olduğunu görünce Kıbrıs'ı ele geçirmiştir.

M.Ö.1320'lerde Hitit kralı 3.Tudhaliya Kıbrıs adasını almıştı. Kıbrıs yüz yirmi yıl boyunca Hititlerin egemenliğinde kalmıştır.

Hititler Bakır ihtiyaçlarını da adadan karşılamışlar aynı zamanda adayı sürgün yeri olarak da kullanmışlardır. Hitit kralı Muvatalli'nin ölümünden sonra yerine oğlu **Urhi-Teşup (III. Mursili)** tahta geçmiş ve iki taraf arasındaki mücadelelerden sonra Hattuşilis galip gelmişti. Hattuşilis yeğeni 3.Mursilis/ Urhi-Teşubu, **Alaşıya (Kıbrıs) adasına** sürmüştü.⁶²

M.Ö. 1200 ler de Hitit krallığının Balkan ve Avrupa'dan yapılan göçlerle içte ve dışta zayıflamasıyla Kıbrıs'ta Hitit egemenliği son bulmuş, ancak 2.nci kere Mısır egemenliği başlamıştır.

Hitit ve Mısır döneminde Kıbrıs / Alaşıya önemli ticaret merkezi olmuştur. Adaya farklı uygarlıklar gelmiş ve kültür farklılığı yaratılmıştır. Kıbrıs adasında özellikle **Dor** istilası önemlidir.13.ncü asrın ikinci yarısında Dor'ların Trakya, Makedonya ve sonra da Yunanistan'ı istila etmeleri yüzünden onların önlerinden kaçanlar Batı Anadolu kıyılarına geldiler. Girit, Peloponnesos (Mora) adasından gelen Dorlar, Aioller, İonlar, Çanakkale'den Anadolu kıyılarına gelen Akalar,

⁶⁰ Lloyd, S. S.223.

⁶¹Günaltay, Ş. Yakın Şark IV. Perslerden Romalılara kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara.1987. S.110). ; Akşit, O. Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö.27-M.S.192), İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yay. No.2052. İstanbul, 1976.

⁶² Kınal, F. Eski Anadolu Tarihi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. XIII. Dizi Sa.7 (3). K ınal, F.s.154.

Pedasiler, Likiler, Missiler, Dardaniler, İliyoniler, Danae'ler, Gaşkalar gibi kavimlerde daha sonra Kadeş savaşında Mısır ordusunda yer almışlardır.⁶³ Mısır ve Boğazköy vesikaları ve Homeros destanlarından öğrenmekteyiz.⁶⁴

M.Ö.1400 den sonra Mora yarımadası Peloponnesos'un kuzeydoğusundan Kıbrıslılar, Mikenli (Mycenaean)-Akalar (Achaean) ile ticaret yapmışlardır. M.Ö.1500-1200 Dor istilası ile zayıflayan Miken'lilerin yerine adaya gelenler ve Yunanlılar almıştır. M.Ö.1150 ve 1050 arasında Kıbrıs'ta tarihi kentler yıkılmış ada ıssızlaşarak karanlık döneme girmiştir. Ayrıca Truva Savaşı sonunda M.Ö.1184 Akaların bir kısmı Salamis'te yerleşmiştir. Büyük ticaret yolları üzerinde yer alan Girit, Rodos ve daha sonraları **Kıbrıs** "üst" olarak kullanılmıştır. Mısır'a tabi olmayan memleketlerle Kıbrıs, Girit, Sudan ve Punt ile yapılan ticari mübadeleler, Devletin tertip ettiği deniz seferleri ile mümkün olabilmiştir.⁶⁵ Hitit döneminde demir silahlar çok kıymetli ve enderdi. Silahlar daha ziyade bronzdan yapılıyordu. Boğazköy kazılarında bronz baltalar ve kamalar bulunmuştur⁶⁶. Bronz istihsalinde kullanılan bakır kısmen Malatya (Ergani) civarındaki ocaklardan, kısmen de **Alaşya'(Kıbrıs) dan** getirilmiştir. Kalay ise Kültepe devrinde olduğu gibi, yine Asur'dan ithal ediliyordu. Demir Trabzon dağlarından çıkarıldığıdır. Bir metinde "(Tanrılar) diyorit taşı toprağın altından, göğün siyah demirini **Alaşya-Kıbrıs'dan bakır ve bronzu Taggata dağından getiriyorlar**" denilmektedir.⁶⁷ **M.Ö.9.uncu yüzyıldan** başlayarak deniz ulaşımı bu sınırları aşmış, yunan gemicileri Marmara'dan geçip Karadeniz'e diğer yandan Rodos ve **Kıbrıs** üzerinden Suriye ve Fenike kıyılarına gitmişlerdir.⁶⁸ Yukarı Fırat Bölgesinden çınar ağacı, dağlardan taş (özellikle granit, bazalt ve daha az değerli taşlar), Anadolu ve **Kıbrıs'tan** maden, Hindistan'dan fildişi özellikle M.Ö. I.nci binyılda getiriliyordu.

⁶³ Günaltay, Ş. Yakın Şark II. Anadolu, s.99-100.

⁶⁴ Günaltay, Ş., a.g. s.282-283 ; İplikçioğlu, B.,Hellen Tarihinin Anahatları, s.19.

⁶⁵ İnan, A.s.215.

⁶⁶ K.Bittel, Kleinfunde von Boğazköy, Tafel

⁶⁷ Kinal, F.s.166.

⁶⁸ Mansel, A.M. s.124-125.

BİBLİYOGRAFYA

- Akşit, O.Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö.27-M.S.192), İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yay. No.2052. İstanbul, 1976.
- Aktüre, S. Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yay.6. İstanbul, 1994.
- Akurgal, E. Anadolu Kültür Tarihi, s.357. 4.Basım. TÜBİTAK, Ankara.1998.
- Alkım, H. "İkiz tepe Geç Kalkolitik Çağ Seramiği", Anadolu Araştırmaları Hatıra Sayısı X, İstanbul. 1986.
- Alp. S. Hitit Çağında Anadolu, Çivi yazı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar, TÜBİTAK, İstanbul. 2001.
- Arrianos, Alexandroi Anabasis, Çev. H.Örs, İstanbul. 1945.
- Atlan, S.Roma Tarihinin Ana Hatları, I.Kısım, Cumhuriyet Devri, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yay. No.1529, İstanbul. 1970.
- Akurgal, E. S.105. Anadolu Kültür Tarihi, E.Akurgal, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 67, 1998. Ankara. S.(105,107, 108,109, 185-190-357) .
- Arın, Engin. Atatürkçülük Savaşımızda Türk Kültürü, Eti Tarihi, 1961.
- Aslanapa, O. Kıbrıs'ta Türk Eserleri, İstanbul, 1975.
- Bağışkan, T. Eski Çağlardan Roma Devrinin Sonuna kadar Kıbrıs'ın Tarihi ve Arkeolojisi. (Yayınlanmamış notlar).
- Bahar, H.Eskiçağ Uygarlıkları, Kömen Yay.53. Konya 2011. (2.Basım)
- Baykara, T. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.86 Seri: VII, sayı: A.7, Ankara, 1988.s.13.
- Bean, E,G, Eskiçağda Menderes'in Ötesi. Çev. Pınar Kurtoglu, Arion Yayınevi İstanbul, 2000. S.178.
- Bean, George. E. Eskiçağda Güney Kıyıları Arion Yayınevi, İstanbul, 1999 (2.Basım).S. 86.
- Bedevis, V. Başlangıcından Zamanımıza kadar Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa, 1966.
- Bedevis, V. Tarih Boyunca Kıbrıs-Anadolu İlişkilerine Genel Bir Bakış, Lefkoşa, 1978.
- Bener, H.H, Başlangıcından 1878'dek Kıbrıs Tarihi, 1993, s.7-9.
- Bosch C.Roma Tarihinin Ana Hatları, Çev. Sabahat Atlan, Koşgun Matbaası, İstanbul.1940.
- Bossert. H.Th. Asia, İstanbul. 1946.
- Cahen, C.Pre Ottoman Turkey, London, 1968.
- Cemalettin Ünlü, Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981).
- Çapar. Ö. "Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu ", Anadolu Demir Çağları, 13-23. 1987.

- Darga, M.A. Hitit Sanatı, İstanbul. 1992.
- Diñcol, A.M. "Hititler" Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I, Görsel Yay. İstanbul, 1982. 17-120.
- Diodoros. Bibliothika Historika, Ekd. T.E.Page (loeb Classical Series), London. 1947.
- Çay, Abdulhaluk, Kıbrıs'ta Kanlı Noel, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri I. Sayı A.13, 1963, Ankara, 1989.
- Demircioğlu, H. Roma Tarihi I, Ankara.1953, s.560.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ. Yay. C.2,3 İstanbul, 1992.
- Ertem. H. Boğazköy Metinlerinde geçen Coğrafya Adları Dizini, Ankara 1973.
- Erzen, A. Kıbrıs Tarihine Toplu bir Bakış "Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetikleri Kongresi, s.81.
- H.F.Tarihte Kıbrıs, Ankara, 1988, S.1.
- J.Garstang-O.R.Gurney, The Geography of the Hittite Empire, London 1959.
- Gazioğlu, A. İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960 Statü ve Anayasa Meseleleri, Eylül. İstanbul, 1960.
- Günaltay, Ş.Yakın Şark II. Anadolu, En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara.1987. S.282-283.
- Gürel, S.Ş. Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika C.1, C.2, Ankara, 1984.
- Gürkan, H.M.Kıbrıs Tarihinden Sayfalar 1982.
- Hammer, Von J. Osmanlı Tarihi, C.2. İstanbul, 1991.
- Hakeri, B.H. Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi, K.K.T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Kültür Dizisi 28.Kitap, I.Bas.1993. S.26.
- Hakeri, B.H. Kıbrıs'ta Tarihi Eserler, Lefkoşa.
- Herodotos. VII, 91.
- İnan, A. Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti Atatürk Kültür, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992. (s.105, 120, 133, 215).
- İplikçioğlu, B. Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul. 2007. s.19.
- İplikçioğlu, B. Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi 2. Baskı. İstanbul 1994.s.50.
- Khabrias. Kirschner, Real-Encycl. III, s.v. Chabrias, süt. 2018.
- Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ankara. 1993.
- Kınal, F. Eski Anadolu Tarihi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. XIII. Dizi-Sa.7 (3).
- Kınal, F.Eski Mezopotamya Tarihi, AÜDTCF. Yay. Ankara.1983.
- Kınal, F. Eski Anadolu Tarihi, s.115.

- Kramer 1990, S.N. Tarih Sümer'de Başlar, Çev. M.İ. Çığ. Ankara.
- Ksenophon, Yunan Tarihi (Hellenika) Ksenophon; çev. Suat Sinanoğlu. Türk Tarih Kurumu yay. X. Dizi, Sayı 18. Ankara. 1999.
- Lamartine, de Alphonse, Çev. Serhat Bayram, Osmanlı Tarihi, C.1,2 İstanbul, 1991.
- Lloyd, S. Türkiye'nin Tarihi, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Çev. Ender Varinlioğlu, İstanbul. 1998. S.45.
- Maier, F.G. Cyprus from Earliest Times To The Present Day, London, 1964.
- Manizade, Derviş, Kıbrıs Dün, Bugün Yarın, İstanbul, 1975.
- Mansel, A.M. Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay, XIII. Seri-No.8 b. Dünya Tarihi Ankara, 1971. S.14-35.
- Memiş, E. Eskiçağ Türkiye Tarihi, s.51.
- Memiş, E. Eskiçağda Mezopotamya, En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar, Ekin Kitapevi. 2007.
- Metin, H. Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış. Lefkoşa 1959, s.17-18.
- Nasim Ziya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No:44, Seri 3, Say. A.12.
- Öztuna, Y. Büyük Türkiye Tarihi, C.4, İstanbul, 1977.
- Pamir, H.N. Güney Anadolu Dağları ile Kıbrıs Adasının Münasebeti" Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s.4-5.
- Sayce, A.H. Transactions of the Biblical Archeology, V.Y.442. King op. Cit. Y.343.
- Serter, V.Z. Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa, 1991.
- Sevim, A.- Yücel, Y. Türkiye Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi, Ankara, 1989.
- Sevin, V. Eski Anadolu ve Trakya Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi İstanbul, 2003. S. (50.56.77,111 131, 151, 174, 222).
- Sevin, V. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası Türk Tarih Kurumu. Ankara 2013. (s.133)
- Türk Maarif Dairesi, Türk ve Kıbrıs Tarihi, Londra, 1951.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 3.Kısım Eki, Kıbrıs seferi (1570-71), Ankara, 1971, s.32.
- Arkaik Dönemden- Bugüne Kıbrıs'ta Türk Kültürü ve Turizm Politikası Sempozyumu. AKM Lefkoşa, 1989.
- Yıldırım, R. Uygarlık Tarihine Giriş, İlkçağ Tarih ve Uygarlıkları, 2.Basım. Asil Yayın Dağıtım, Ankara,2004.
- Yusuf, E. Eski Çağda Kıbrıs Tarihi Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1960.

Egeli Kavimler Göçü'nün Alaşia(Kıbrıs) Krallığı'na Sosyo-Ekonomik Etkileri

Dr. Suzan AKKUŞ MUTLU
Hacıbektaşveli Üniversitesi / Nevşehir

GİRİŞ

Antik kaynaklarda “Alaşia” ismi 1885 yılında Tamassus civarında bulunan iki dilli (Yunanca ve Fenikece) bir kitabede geçmektedir. M.Ö. XI. yüzyıla tarihlenen Golanişef papirüsünde ve Hitit belgelerinde de ada aynı isimle anılmaktadır. Ayrıca Alaşia adının Tuzla yakınlarındaki Enkomi antik kentinin ismi mi yoksa tüm adanın ismi mi olduğu tam bir kesinlik kazanmış değildir.¹ Anadolu Ana Tanrıça Kybele, adada Kipris ismini aldığı için Kıbrıs adının da buradan geldiği düşünülmektedir.²

Alaşia hakkında bilgileri Hitit, Mısır ve Ugarit krallarının yazılı belgelerinden edinmekteyiz. M.Ö. 14. ve 12. yüzyıla ait Hitit vesikalarından Hititlerin Alaşia'ya egemen oldukları dönemde bakır ihtiyacını adadan karşıladıkları ve adayı sürgün yeri olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, Alaşia'nın Hitit devletinin vasalı olduğunu göstermektedir. Örneğin; veba dualarında, I. Şuppiluliuma'nın tahta geçtiği sırada vuku bulan suikast hadisesi anlatılırken, tahtın öldürülen meşru varisi genç Tuthalya'nın düşmanlarının Alaşia'ya sürgün edildiği bildirilmektedir.³ Hititlerin Kıbrıs üzerinde gerçek manada hâkimiyet kurmaları, Hitit kralı Muvattali (M.Ö. 1324-1294) zamanında mümkün olabilmişti. Ancak Alaşia'nın Hitit hâkimiyetinden kurtulmasından kısa bir süre sonra iki ülke birbirine düşman olmuştu. Alaşia kralının firavun IV. Amenofis'e gönderdiği mektupta Hitit kralı ile ittifak yapmamasını talep etmesi bu düşmanlığın en önemli kanıtıdır. Hitit kralı IV. Tuthalya zamanında Alaşia yeniden vergiye bağlandı. Daha sonraki dönemde tahta geçen III. Arnuvanda zamanında Alaşia, Hitit Devleti'ne bağlı bir krallık iken Akalar tarafından istilaya uğradı. Hititlerin son kralı II. Şuppiluliuma (M.Ö. 1210-1190) bir yazıtında ada ile ilgili şöyle söylemektedir:

“Ben Şuppiluliuma, Büyük Kral/ Alaşia gemileri bana karşı çıktılar/ Denizin ortasında üç defa savaş oldu/ Ben onları mağlup ettim/ Ve gemileri yakaladım ve onları denizin ortasında yaktım/Sonra adaya vardım/ Alaşia'lı düşmanlar bana karşı geldiler/ Kıtalar halinde mücadeleye geçtiler.”

Fakat bu parlak Alaşia zaferinden kısa bir süre sonra Hitit devleti çökmüştü.⁴

Alaşia, M.Ö. 1200-1000 yılları arasında Mısır hâkimiyeti altındaydı.⁵ M.Ö. 1200 yıllarında Ege'den gelen kavimler, Anadolu ve Alaşia'yı istila ederek Mısır'a hücum ettiler. III. Ramses, deniz kavimlerini geri püskürtmeyi başardı. Ancak ilk istilanın altıncı yılına girmeden kabileler yeniden Kaper

1 Ahmet Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011, s. 143,144. Esmâ Reyhan- Tülin B. Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 122.

2 Gözlü, age, s. 143,144.

3 Füzûzan Kınal, “İlk Çağlarda Kıbrıs”, *Bellekten*, Cilt XXVIII, Sayı 111, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s. 407.

4 Kınal, age, 410, 411; Stefano De Martino, *Hititler*, Çev: Erendiz Özbayoğlu, Dost Yayınları, Ankara 2006, s. 74.

5 Alaşia bakır yatakları açısından oldukça zengindi. Bu nedenle özellikle hem Mısır hem de Hititlerin gözü adadaydı. Bakır ticareti için gerekli maden buradan karşılanmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Özkan, “Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu- Mısır ilişkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, Say /Number 1 Temmuz/July 2007, s. 83.

adındaki bir liderin otoritesi altında birleşerek Mısırlılarla Memfis yakınlarında yaptıkları savaş sonucunda Kaper ve oğlu esir alındı. Mısır'ı istila edemeyen Egeli Kavimler barışçıl yolla Mısır'a girmeye başlamışlar ve orduda paralı asker olarak yer almışlardı. Bu askerler ileride kraliyetin gücünü ele geçireceklerdi. Böylece, Deniz Kavimleri'nin saldırılarını hafif atlatan Mısır, M.Ö. 1200 yılında Kıbrıs'ı tekrar işgal etti. Kıbrıs'ta II. Mısır hâkimiyeti M.Ö. 1000 yılına kadar devam etti.⁶ Bu tarihler aynı zamanda tüm Ön Asya'yı yakından ilgilendiren büyük bir göçün yaşandığı dönemdi. MÖ. II. bin yılda Trakların hâkimiyeti altında bulunan Balkan Yarımadası'nın güney batı bölgeleri İlliryalılar tarafından işgal edilmişti. Bu işgal sonucunda yerlerinden oynayan Trak kabileleri en çok da Brigler ya da Frigler, boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçerek ülkenin batısında ve kuzeyinde bulunan bazı savaşçı kabileleri de yanlarına alarak tarihe Deniz Kavimleri Göçü ya da Egeli Kavimler Göçü⁷ olarak geçecek bir hareketi başlatmışlardı.⁸

M.Ö. XIII. yüzyılın sonlarında ve M.Ö. XII. yüzyılın başlarında iki aşamada meydana gelen Egeli Kavimler Göçü'nün pek çok nedeni olmakla birlikte en önemli sebebi ekonomiktir. Göç eden kavimlerin buldukları bölgelerdeki toprak yetmezliği, kıtlık, Ege ve Akdeniz bölgesinde ticaret yapan Akaların Akdeniz'deki korsan faaliyetlerinden dolayı ticaret yapamaz hale gelmeleri de bu nedenler arasına eklenebilir.⁹ Bu göç neticesinde Asur'un en güçlü rakiplerinden Hitit Devleti yıkılırken, Mısır da eski gücünü kaybetmişti. Hitit Devleti'nin yıkılması Anadolu'da büyük bir kargaşa dönemini de beraberinde getirmişti. Anadolu'da yazı sustu ve Orta Anadolu'da yaklaşık dört yüz yıl boyunca yazılı bir kaynak bırakılmadı.¹⁰ Sadece Urartu memleketinde taşlar üzerine çivi yazısı ile yazma geleneği devam etti.¹¹ Hitit kültürü ise sadece Güneydoğu Anadolu, Tarhunsu, Kargamış, Malatya kıyılarında ve Kuzey Suriye'de varlığını sürdürdü.¹² Bu süreçte Mitanni ve III. Babil (Kaslar) devletleri de tarih sahnesinden çekilmişlerdi.¹³ Ön Asya'daki bu siyasi karışıklık Anadolu'ya hükmetme arzusunda olan Asur Devleti için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Ancak Akdeniz ve Anadolu ticaretine hâkim olmak isteyen Asur'un amacına ulaşması o kadar da kolay olmayacaktı. Çünkü bu defa yeni bir tehdit olan Arami göçleri

6 Hüseyin Metin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bakış*, Halkın Sesi Basımevi, Lefkoşa 1959, s. 19; Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010, s. 97.

7 Bu göç hareketinin Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçü olarak ifade edilmesinin nedeni, göçlere katılan kavimlerin Akdeniz ve Ege adalarında yaşayan denizci kavimlerden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi, XII. Baskı*, Ekin Kitabevi, Bursa 2013, s. 169; Kevser Taşdöner, "Eskiçağda Anadolu'nun Siyasi ve Demografik Yapısını Değiştiren Kitleli Göçler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 10, S. 13, 2012, s. 93.

8 Egeli Kavimler Göçü için bakınız: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara 2011, s. 88; Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi, Bursa 2014, s. 108, 109; Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarih ve Uygarlığı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015, s. 101-104; Oğuz Tekin, *Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 57-59; March Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, Çev: Muna Cedden, II. Baskı, Dost Yayınları, Ankara, 2009, s. 97-101. Mısır Firavunu III Ramses, Medinet Habu'daki büyük gömüt tapınağının duvarlarında krallığının beşinci ve sekizinci yıllarında yaptığı savaşlar anlatılmıştır. Ramses bu yazıtlarda Doğu Akdeniz ülkelerini yakıp yıktıktan sonra Mısır'a kadar gelen birbirleriyle kan bağı olmayan halkların Hattileri yok ettiğini belirtmektedir. Bir önceki firavun Merneptah da bu kavimleri geri püskürttüğünden bahsetmektedir. Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Çev: Ender Varinlioğlu, 22. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara 2012, s. 51-53; De Martino, age, 74; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 161. Yine Merneptah devrine ait İsrail Steli Libya ordusuna karşı kazanılan zaferi ve Mısırlıların

bu galibiyetten duydukları mutluluğu anlatmaktadır. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 162.

9 Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, II. Baskı, Kömen Yayınları, Konya 2011, s. 216, 217; Memiş-Bülbül, age, s. 108; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 234, 235.

10 Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, IXX. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara 2005, s. 109, 110.

11 Memiş-Bülbül, age, s. 118; Adıgüzel vd., 2010: 110).

12 Akurgal, age, s. 195; Desti, age, s. 108.

13 Ayrıntılı bilgi için bkz: Arın Engin, *Eti Tarihi*, Atatürkçülük Kültür Yayınları, İstanbul, 1961; De Martino, age, s. 74; *CAH III/1*, s. 374; Memiş-Bülbül, age, s. 118; Cemil Bülbül, "Eskiçağ Medeniyetlerinde Dünya Hâkimiyeti Düşüncesi", *Turkish Studies*, Vol. 9/7, Ankara 2014, s. 22; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 128; Recep Yıldırım, *Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi*, Tübitak Yayınları, İzmir, 2000, s. 99.

başlamıştı. 14 Asurlular, Aramiler nedeniyle uzun bir süre batı yönünde ilerleyememiş, böylece Akdeniz'e inememişlerdir. Asurluların Akdeniz'e inememeleri ise bir takım küçük Akdeniz krallıklarının gelişmesini sağlamıştır.¹⁵

Ege Göçleri'nin oluşturduğu karışıklıklardan faydalanan Aramiler bu tarihten itibaren yani M.Ö. XII. yüzyıldan M.Ö. VII. yüzyıla kadar resmen çağa damgalarını vurmuşlardır. Aramilerin çeşitli kabileleri Suriye, Mezopotamya ve Güney Doğu Anadolu'ya yayılarak bu bölgelerde küçük beylikler vücuda getirmişlerdi. Bu kabilelerden Bit-Zamani Diyarbakır ve çevresinde, Bit- Adini Fırat Nehri ve çevresinde, Bit-Agusi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar Gaziantep ve çevresinde, Bit-Brutas Kayseri ve çevresinde beylikler kurmuşlardır.¹⁶ Akdeniz dünyasının siyasi haritasını değiştiren bu göç hareketi Anadolu yoluyla Kuzey Suriye, Filistin, Mısır ve Alaşia'ya kadar uzandı. Biz bu göç hakkındaki bilgilerimizi arkeolojik bulguların dışında Hitit, Ugarit ve Mısır vesikalarından öğrenmekteyiz. Mısır belgelerinden öğrendiğimiz kadarı ile pek çok kavimin bir araya gelerek yaptıkları bu göç hareketi Ön Asya coğrafyasında büyük bir etki oluşturmuştur. Bu belgelerin en önemlileri Mısır Firavunu Merneptah (M.Ö. 1229-1220) dönemine ait Karnak Mabedi duvar yazıları¹⁷, ve Deniz Kavimleri tarafından desteklenen bir Libya ordusuna karşı kazanılan zaferi anlatan İsrail Steli, III. Ramses dönemine ait Harris papirüsü ve Medinet Habu Duvar Kitabeleridir.¹⁸

M.Ö. IX. yüzyılın sonlarında tüm silahlar ve aletler demirden yapılıyordu. Artık Tunç Çağı sona ermiş Demir Devri başlamıştı. Demirin kullanımı Deniz halklarının Kizzuwatna, Kargamış ve Alaşia'da yaptıkları yıkımın etkisini de artırmıştı.¹⁹

Ege Göçleri'nin ilk aşaması Mısır Firavunu Merneptah (M.Ö. 1236-1223) zamanında gerçekleşti. Bu firavuna ait Karnak Kitabesi ve İsrail Steli göçler hakkında bilgiler vermektedir.²⁰ Hint Avrupalı kavimlerin kitleler halinde Asya'ya ve Akdeniz'e gelmeleri bölgedeki güç dengelerini alt üst etmişti. Egeli kavimler gelene kadar Mısır ve Mezopotamya iki büyük uygarlık merkezini oluşturuyordu. Mısır tarihinde ilk defa denizden saldırıya uğramıştı. Bu dönemde Akdeniz bir göç ve geçiş merkezini oluşturmuştu.²¹ Egeli kavimlerin Ugarit, Amurru ve Alaşia'yı istila ettiği zamanlarda Mısır kendi iç

14 Memiş-Bülbül, age, s. 135-137.

15 Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 240.

16 Füzuan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 233; Füzuan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, IV. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 233; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.174.

17 Deniz Kavimleri M.Ö. 1225'de Mısır kapılarına dayanmışlar ancak Mısır Firavunu Merneptah tarafından yenilgiye uğratılmışlardı. Merneptah mağlup ettiği kavimlerin isimlerini Karnak Mabedi'nin duvarlarına yazdırmıştı. Kitabede ismi geçen kavimler: Ekweşler (Akalar), Turşalar (Etrüskler), Rukkular (Hitit Metinlerinde geçen Lukkalar), Şerdanalar, Şekeleşler (Sicilyalılar) idi. Tylour, 1972: 174; Mansel, age, s. 93,94; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 161; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 235. Esma Reyhan- Tülin B. Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 121; Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, Çev: Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 120; Desti, age, s. 98, 99.

18 Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 227; Bahar, age, s. 216; Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s.162.

19 Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 195.

20 Firavun Merneptah yazıtında göçleri şöyle anlatmaktadır: "... Bir anda ülkeler harekete geçti, savaşlar başladı. Hiç bir ülke onların önünde duramadı: Hatti (Hitit), Kode (Kizzuvatta/Kilikya), Karkamış, Arzava ve Alaşia (Kıbrıs). Bunların kolları kanatları kesildi..." Amelia Kuhrt, *Eskiçağda Yakınoğu I-II* (MÖ 3000-330), Çev: D. Şendil, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 7.

21 Vercoutter, age, s. 93; Tekin, age, s. 53; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 235, 236.

karışıklıkları ile uğraşırken Asya'daki müttefiklerine yardım edemedi. Asya kıyısı Hayfa'dan Akko'ya kadar tahrip edilirken Mısır'ın eski üssü Biblos bundan etkilenmemişti.²²

Egeli kavimlerden Dorlar Yunan ana karasına girdikten sonra bölgedeki Miken hâkimiyeti sona ermişti. M.Ö. 1050 yıllarında ise Miken kültürü tamamen ortadan kalmış, Mikenler başta Batı Anadolu olmak üzere Ege adaları ve Alaşia'ya göç etmişlerdi. Bu kargaşada Ege ve Doğu Akdeniz ticareti tamamen çökerken Alaşia (Kıbrıs) önemli bir ticaret merkezi olarak önem kazanmıştı.²³ Bu göçle birlikte Yakın Doğu'da uygarlıklar yok olurken, yazı tamamen susmuş sarayların yerini derme çatma evler almış, Doğu Akdeniz karanlık bir döneme girmişken, bu kargaşadan kaçanlar Kıbrıs'a gelmişti. Gelenlerin kültürünün kaynaşmasıyla adada kültürel bir zenginlik oluşmuştu.

Mikenlerin kavimler göçünden sonra Kıbrıs'a göçleri zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Bu göçlerden önce Ege kültürü Kıbrıs'ın kuzey kıyısı boyunca bulunan merkezlerde ticaret yapıldığı için Orta Minos objelerine rastlanmaktadır. Miken çömlekleri M.Ö.1475-1225 yıllarına tekabül eden mezarlarda çokça görülmektedir. Akalar (Mikenler) adada kendi dillerini yaygınlaştırmışlar ve ticareti yaygınlaştıracak bir alfabe geliştirmişlerdir. Ayrıca çömlekçi çarkını yerlilere tanıtmışlardır. Adada çömlek üretilmeye başlamış çömlekler de birçok ülkeye tüccarlar aracılığıyla pazarlanmıştır. Egeliler tarafından metal endüstrisi canlandırılmış, yeni tip aletler ve araçlar ortaya çıkmıştır. Kıbrıs'ta bu döneme kadar zanaatkâr yetiştirecek okullar gelişmemişti. Mikenlerin adaya gelişinden sonra bronz işlemeyi öğrendiler. Pek çoğu Mora yarımadasında üretilen Miken çömlekleri hem cenaze törenlerinde hem de dini uygulamalarda kullanıldı. Miken formlarının yanında doğuya özgü üçgen biçimli fincanlar, yatay kulpları ve mercek şeklinde gövdesi olan mataralar gibi pek çok farklı form da bulunmaktaydı. Üzerinde simgeler bulunan Miken seramiğinin çoğu adada bulunmuştur. Kıbrıs'ta Miken kültürü doğuya özgü formlarla sentezlenip uygulanmaya başlanmıştır. Yeni gelenlerle birlikte adanın mimarisinde de bir takım değişiklikler oldu. Alaşia'da M.Ö. XIII. yüzyıldan itibaren yerleşmelerde kerpiç surların yerini Anadolu ve Ege Bölgesinde görülen kiklop duvarlı bir sur sistemi aldı.²⁴

Ege Göçleri hakkında bilgi veren en önemli kaynaklar arasında Ugarit vesikaları²⁵ bulunmaktadır. Ugarit kralı, "babam" dediği Alaşia kralına "yakınlarda gemi görünürse, kendisine hemen haber gönderilmesini" rica ediyordu. Demek ki Ammurapi henüz mektup yazacak durumda idi ve düşmanlar sonradan bir kere daha gelerek işlerini tamamlayacaklardı. Ugarit arşivlerinde bulunan Alaşia mektuplarında deniz yolu ile geldikleri bildirilen düşmanların, Mısır kaynaklarında Deniz kavimleri denilen Ege kavimleri olduğuna şüphe yoktur. Ugarit topraklarında yedi tane gemi görüldüğünde ise, yapılacak bir şey kalmamıştı. Çünkü Ugarit gemileri Hitit topraklarında idi ve ülkeyi savunacak yeterli askeri destekten yoksundu.²⁶

Alaşia kralı Pagan tarafından Ugarit (Ras Şamra) kralı Ammurapi'nin mektubuna yazdığı cevaptan (UGARITICA V. 23 RSL. 1) Ugarit kralının Deniz kavimlerinin sınıra kadar geldiğini Alaşia krallığına bildirdiği anlaşılmaktadır. Alaşia kralı Pagan ise çok dikkatli olması gerektiğini, şehirlerin etrafını

²² Hornung, age, s. 121.

²³ Gözlü, age, s. 263,264.

²⁴ Age, s. 263-269.

²⁵ F. A. Claude Schaeffer tarafından UGARITICA V, PARİS 1968'de ve j. Nougayrol tarafından PRU II VE PRU V'de yayınlanmışlardır.

²⁶ Füzuran Kınal, "Ugarit Krallığının Tarihi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1970, VIII-XII, s. 15.

askerlerle ve harp arabaları ile güçlendirmesini söylemektedir. Alaşia kralının bu mektubu aslında tehlikenin ne kadar büyük olduğunu da kanıtlamaktadır.²⁷

Ugarit arşivi vesikaları arasında ele geçen Ugarit kralı Ammurapi'nin Alaşia kralına yazdığı cevap mektubu (UGARITICA V. 24 RS 20. 238)'nda: "*Benim bütün savaş birliklerimin Hatti Ülkesi'nde olduklarını ve gemilerimin de Lukka Ülkesi'nde beklediklerini babam bilmiyor mu?*" diye karşılık vermektedir.²⁸ Aslında Deniz Kavimlerinin Ugarit'ten daha önce Alaşia'ya saldırdığı, Alaşia kralının bu saldırıyı Ugarit kralına bildirdiği bilinmektedir. Ancak Ugarit kralının askeri birlikleri Hitit ülkesine göndermesi nedeniyle kendini savunabileceği bir gücünün olmadığı bu nedenle de büyük zarar gördüğü anlaşılmaktadır.²⁹ Ugarit kralı mektubunda düşmanların şehirleri ateşe verdiğini, memlekette çirkin şeyler yaptıklarını yazmaktadır. Ayrıca mektupta tüm gemilerini Hatti memleketine ve Lukka memleketine gönderdiğinden ve henüz geri dönmediklerinden bahsetmektedir. Çünkü Hitit krallığına bağlı vasal devletler savaş zamanlarında kara ve deniz kuvvetlerini Büyük Kralın yardımına göndermek zorundaydılar. Mektupta Ugarit ülkesine yedi düşman gemisinin geldiği belirtilmektedir. Ancak tüm askeri birlikler Hatti ülkesinde olduğu için savunmasız kalmışlardır. Mektuplarda yer alan hitap cümleleri de önemlidir. Ugarit kralı Alaşia kralına yazdığı mektupta babam (pederim) kelimesi ile hitap ederken, Alaşia kralı ise oğlum demektedir. Bu kelimeler Amarna Çağı (M.Ö. 1400-1350)'ndan itibaren Eski Yakın Doğu'nun büyük kralları tarafından yazışmalarda kullanılmaktaydı. Krallar, birbirine eşit ise biraderim, kendilerinden küçük krallara oğlum, üstün krallara ise babam diye hitap ediyorlardı. M.Ö. XIII. yüzyılın sonlarında gerçekleştirilen bu yıkımı Ugarit kazıları da desteklemektedir.³⁰

Ege Göçlerinin öncüleri sayılan Lukkalar (Lykialılar=Lidyalılar) da Alaşia'ya muhtelif hücumlarda bulunarak hayli tahribat yapmışlardır. Alaşia kralı, bu hücumlardan rahatsız olmuş ve IV. Amenofis'e gönderdiği bir mektupta, Lukkaların adada her yıl bir şehri zapt etmelerinden acı acı yakınmıştır. Bu mektupta Deniz Kavimlerinden olan Lukkaların Amarna Çağı'nın (M.Ö. 1400-1350) sonunda adaya saldırdığı anlaşılmaktadır. Alaşia kralı Lukkaların her yıl adaya saldırarak bir yer işgal ettiklerinden yakınmakta ve bu sebeple yardım istemektedir. Ancak burada ilginç bir durumla karşılaşmaktayız. Mısır firavunu ile yazışmalardan istilalar sırasında Alaşia halkından bazılarının bu kavimlerle birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Yani ülkenin içerisinde iş birliği yapan vatan hainleri bulunmaktadır. Mısır firavunu da Alaşia kralına yazdığı mektupta sen önce içindeki hainleri

27 Memiş-Bülbül, age, s. 111, 112; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 235, 236. Mektupta şöyle denilmektedir: "*Selam olsun! Tanrılar senin sağlığını korusunlar. Sen bana yazdığın zaman düşman gemileri denizde görülüyordu ve eğer gemilerin görüldüğü doğruysa kararlı olun ve hemen gerçekten bu seni ilgilendirdiğine göre askerlerin, savaş arabaların her halükarda nerede beklemekteler. Yoksa beklemiyorlar mı? Hiç kimse düşmanın arkasına düşmeyecek mi? Senin şehirlerinin surlarını güçlendirmiş ol. Askerlerin ile savaş arabaların içeri girsin. Düşmanı gözetle ve güçlü durun.*" UGARITICA V, s. 85,86.

28 Akurgal, age, s. 108.

29 Lennart Hellbing, *Alasia Problems*, Paul Aström, Göteborg 1979, s. 56.

30 Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 236, 237. Mektupta şöyle denilmektedir: "*Pederim Alaşia kralına, oğlun Ugarit kralı der ki: Pederimin ayaklarına kapanırım. Pederime selam olsun. Evlerine, zevcelerine, ordularına, Pederim Alaşia kralına ait olan her şeye çok çok selam olsun. Pederim, işte düşman gemileri geldiler. Şehirlerimi ateşe verdiler. Ateşler alev alev yanmaktadır. Ve (onlar) memlekette çirkin şeyler yaptılar. Pederim bilmiyor mu ki, benim bütün askerlerim Hatti memleketinde ve bütün gemilerim Lukka memleketindedir. Onlar şimdiye kadar geri dönmediler ve memleket böylece kendi başına kaldı. Pederim bilsin ki, bana gelen düşman gemileri yedi tanedir. Ve onlar bize kötülük etmişlerdir. Şimdi başka düşman gemisi varsa, herhangi bir yolla bana bildir ki, ben bileyim.*" Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 163, 164.

temizle demektedir.³¹ Arkeolojik bulgular da Egeli Kavimlerin Alaşia'da büyük bir yıkım yaptıklarını kanıtlamaktadır.³²

Ege Göçlerinin asıl yıkıcı etkisi M.Ö. XII. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Mısır firavunlarından III. Ramses zamanına (M.Ö. 1198-1167) ait Medinet Habu mabedinin duvarları üzerinde yazılı olan kitabede, Egeli Kavimlerin saldırısı sonucunda Hatti ülkeleri, Kargamış, Arzava, Hitit vasalı olan Suriye krallıkları ve Alaşia'nın tahrip edildiğini belirtmektedir. Kitabede daha sonra Mısır firavununun Egeli kavimleri nasıl bozguna uğrattığı anlatılmaktadır.³³ III. Ramses göç eden bu topluluğun farklı uluslardan oluştuğunu, dönemin önemli kentlerinin yakılıp yıkıldığını, bu ulusların gelişi güzel hareket etmeyip bir plan dâhilinde ilerlediklerini, Ön Asya'daki hiçbir toplumun gelen bu uluslardan askeri açıdan güçlü olmadığını belirtmektedir. Kitabenin hemen yanında bulunan duvardaki resimlerden göçlerin denizden ve karadan olmak üzere iki yoldan yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir kısmı iki tekerlekli öküz arabalarının üzerinde kadın ve çocuklar ile karadan giderken, diğer kısmı kürekli ve yelkenli gemilerle deniz yoluyla göç ettikleri anlaşılmaktadır.³⁴

Ege göçleri sırasında Yunanistan'a giren Dorlar, Akalar gibi Girit'i işgal etmişlerdi. Yunan ortaçağının sonunda başlayan koloni faaliyetleri ile Likya ve Kilikya bölgelerinde koloniler kurmuşlardı. Pamfilya ve Alaşia'ya da ulaştıkları bu ülkelerde konuşulan lehçelerdeki Dor unsurlarından anlaşılmaktadır.³⁵ Dorların bu gelişmelerde bronz silahlı düşmanlarına karşı demir silahlar kullanmaları üstünlük kurmalarını sağlamıştı.³⁶ Özellikle II. Şuppiluliuma'nın deniz savaşı yaptığı ve Egeli kavimlerin ilk saldırılarını püskürtmek için Kıbrıs'a çıktığı bilinmektedir. Ancak Hitit kralının çabalarına rağmen önce Kilikya ardından da Kıbrıs büyük bir mağlubiyete uğratıldı. Bu yenilgi sonucunda Kıbrıs bakır yataklarını yitirdi. Adanın en önemli gelir kaynağı bakırdı. Dolayısıyla Alaşia ekonomik açıdan çok büyük bir darbe aldı.³⁷

Deniz Kavimleri'nin Yunanistan'da Miken hâkimiyetine son vermelerinden sonra Yunanistan, Ege Adaları, Batı Anadolu, Kilikya, Alaşia ve Filistin bölgelerinde önemli sayıda GH III C seramiği ele geçmiştir. Arkeolojik kazılar sonucunda yıkım tabakaları ve bu seramikler incelendiğinde bölgeye büyük bir göç hareketinin olduğu anlaşılmaktadır. Bazı yerleşmelerin M.Ö. XII. Yüzyıla denk gelen

31 Gözlü, age, s. 259.

32 Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 3.

33 Brewer J.-E. Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, Çev: Nihal Uzan, Arkadaş Yayınları, Ankara 2011, s. 59; Vercoutter, age, s. 96, 97; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 236; Mansel, age, s. 94. Medinet Habu Zafer Kitabesi'nin duvar resimlerinden Egeli kavimlerin denizden ve karadan iki yolla geldikleri ve karadan gelenlerin öküz arabaları üzerinde kadın ve çocukların olduğu görülmektedir. Bu durum gelenlerin sadece yağma seferi yapmadıklarını, aileleriyle birlikte tamamen yurt arayışı içinde olduklarını göstermektedir. Mısır Firavunu

III. Ramses'in Medinet-Habu Mabedi'nin duvarları üzerine hiyeroglif yazıyla yazdığı kitabede şöyle söylemektedir: "Hatti ülkelerinden hiç biri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Kargamış, Arzava ve Alaşia tahrip edildiler. Bu insanlar Amurru ülkesinde bir yerde kamp kurdular, halkını perişan edip ülkeyi tanınmaz duruma getirdiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şelekeş, Zakkari, Danuna ve Vavaşlar vardı. Bu insanlar dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri inanç doluydu ve kendi kendilerine planlarımızı başarıyoruz diyorlardı". Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, 19 Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara, 2005, s. 108; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 236, 237. Stephen Bourke, *The Middle East: the cradle of civilization revealed*, Thames & Hudson Press, 2008, s. 146; Charles Burney, *Historical Dictionary of the Hittites*. Scarecrow Press, 2004, s. 247; Mansel, *a.g.e.*, s. 92; Jhon Baines ve FROOD, Elizabeth FROOD, *Biographical Texts from Ramessid Egypt*, Society of Biblical, 2007, s. 14; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press, London 1999, s. 367; Shell Peczynski, *The Sea People and Their Migration*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Rutgers University, 2009, s. 7. R. D. Barnett, "The Sea Peoples", *CAH II/2*, XXVIII, Cambridge 1975, s. 371; Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 227, 228; Lloyd, age, s. 51.

34 Desti, age, s. 99; Mansel, age, s. 94; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 237.

35 Mansel, age, s. 104, 105; Memiş-Bülbül, age, s. 144; Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 241, 242.

36 Bülent İplikçiöğlü, *Helen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 17.

37 J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev: Esra Davutoğlu, III. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2013, s. 55; Isabelle Klock-Fontanille, *Hititler*, Çev: Nuriye Yiğitler, Dost Yayınevi, Ankara 2005, s. 38.

tabakalarında görülen büyük yangın izleri de göçün gerçekleştiğinin kanıtlarıdır.³⁸ Özellikle Alaşia'da yaklaşık M.Ö. 1200 yıllarından sonra kültürel ve mimari yenilikler gözlemlenmektedir. Miken saraylarında görülen ocaklar, banyo tekneleri, kesme taş duvar tekniğinin uygulandığı yapılar ve boynuz kutsaması ada boyunca gözlemlenmektedir. Alaşia'da Genç Tunç Çağı'nın sonlarında Miken kültürünü içeren bazı unsurlar gözükmetedir.

Miken saraylarının yıkılmasının ardından GH IIIC döneminde ortaya çıkan yeni bir elit grubu temsil eden figürler göçlerden sonra Kıbrıs'ta da görülmektedir. Bu seramikler üzerinde savaş arabası, deniz savaşı ve av sahnelerinin betimlendiği ve bu sahnelerde kirpi başlıklı savaşçıların önemli rol oynadığı görülmektedir. Ege bölgesinde ele geçen seramikler üzerinde görülen gemi ve güverte üzerindeki savaşçı tasvirlerinin Egeli kavimler vasıtasıyla Kıbrıs adasındaki Ege etkisinin şekillenmesinde rol oynamış olabileceği düşünülmektedir.³⁹

Egeli kavimlerin dışında Anadolu ve Suriye'de yaşayan Danuanlar, Hititler ve Fenikeliler de Kıbrıs'a yerleşmişlerdir. Fenike'den getirilen eşyalar daha sonra Kıbrıs'ta da üretilmeye başlamıştır. İlk kez çömlekçi çarkı yaygın olarak kullanılmıştır. Seramiklerin üzerinde iç içe daireler, geometrik motifler ve çizgiler görülmüştür. Kayaya oyulmuş mezar geleneği devam etmiştir.⁴⁰

SONUÇ

Egeli Kavimler Göçü eskiçağ tarihinin en önemli olaylarından biridir. Bu göçlerle birlikte Tunç devri kültürünün temsilcisi olan devletler tamamen sona ermiş ve yerini demir devri kültürünün temsilcilerine bırakmışlardır. Demir başta silah yapımı olmak üzere pek çok alanda kullanılmıştır. Tarım ve zanaat daha kolay bir şekilde yapılırken, demirden yapılmış silahlar sayesinde insanlar kendilerini daha kolay koruyabilmişlerdir. Ege Göçlerinden sonra uluslararası ticarete önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Kervanlarla ticaret yapılmaya devam edilmekle birlikte deniz yolları daha da önem kazanmıştır. Ege ve Doğu Akdeniz ticareti tamamen çökerken Alaşia (Kıbrıs) önemli bir ticaret merkezi olarak önem kazanmıştır. Bu göçle birlikte Yakın Doğu'da uygarlıklar yok olurken, yazı tamamen susmuş sarayların yerini derme çatma evler almış, Doğu Akdeniz karanlık bir döneme girmişken, bu kargaşadan kaçanlar Kıbrıs'a gelmiştir. Gelenlerin kültürünün kaynaşmasıyla adada kültürel bir zenginlik oluşmuştur.

Alaşia'da yaklaşık M.Ö. 1200 yıllarından sonra kültürel ve mimari yenilikler gerçekleşmiştir. Miken (Aka) saraylarında görülen ocaklar, banyo tekneleri, kesme taş duvar tekniğinin uygulandığı yapılar ve boynuz kutsaması ada boyunca gözlemlenmektedir. Adada çömlek üretilmeye başlamış, çömlekler de birçok ülkeye tüccarlar aracılığıyla pazarlanmıştır. Egeliler tarafından metal endüstrisi canlandırılmış, yeni tip aletler ve araçlar ortaya çıkmıştır. Seramiklerin üzerinde iç içe daireler, geometrik motifler ve çizgiler görülmüştür. Kayaya oyulmuş mezar geleneği devam etmiştir. Ege göçleri sırasında Mikenlerden sonra, adaya gelen Dorların dilleri de yerel lehçede etkisini göstermiştir.

İki aşamada gerçekleşen Ege göçlerinin ikinci aşaması daha yıkıcı olmuştur. Alaşia bakır yataklarını kaybetmiş, ekonomik yönden büyük bir darbe almıştır. Mimari alanda da bir gerileme söz

38 Gözlü, age, s. 254; Barış Gür, *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 174.

39 Age, s. 174-176.

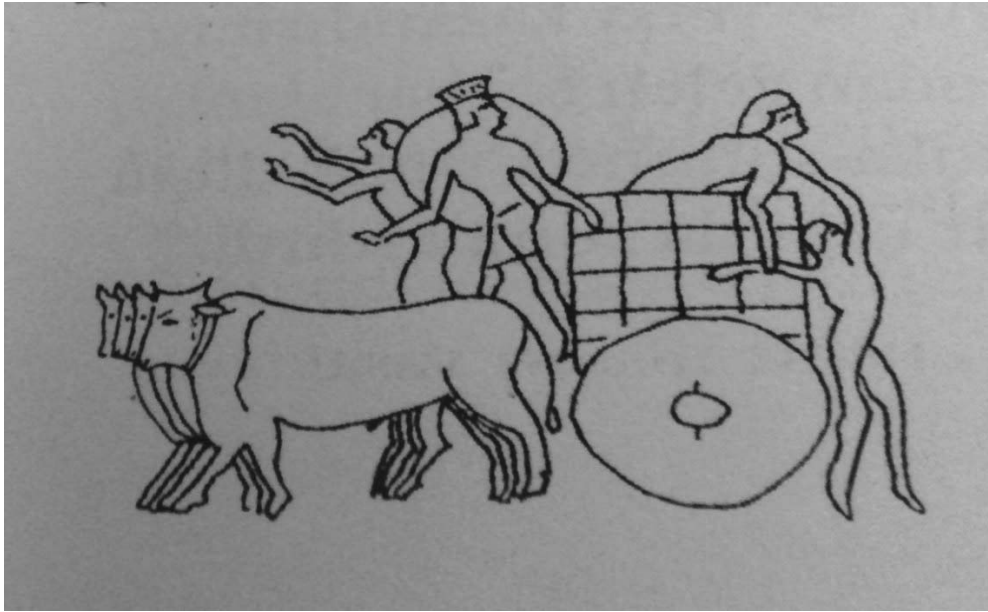
40 Gözlü, age, s. 288.

konusudur. İki duvar arasını küçük taşlarla ve molozlarla doldurma şeklindeki Hitit mimarisinin yerini büyük taşlarla yapılan ve çok estetik olmayan Frig mimarisi almıştır.

Sonuç olarak iki aşamada gerçekleşen Egeli kavimler göçünün ilk aşamasında ticari yönden Akdeniz'in önemli merkezi haline gelen Alaşia, daha yıkıcı olan ikinci göçle birlikte bakır yataklarını kaybetmiş ve ekonomik yönden büyük darbe almıştır. Bununla birlikte adaya gelenler dil, mimari ve kültürel açıdan yerli halkı etkilemişlerdir. Böylece adada kültürel bir zenginlik oluşmuştur.

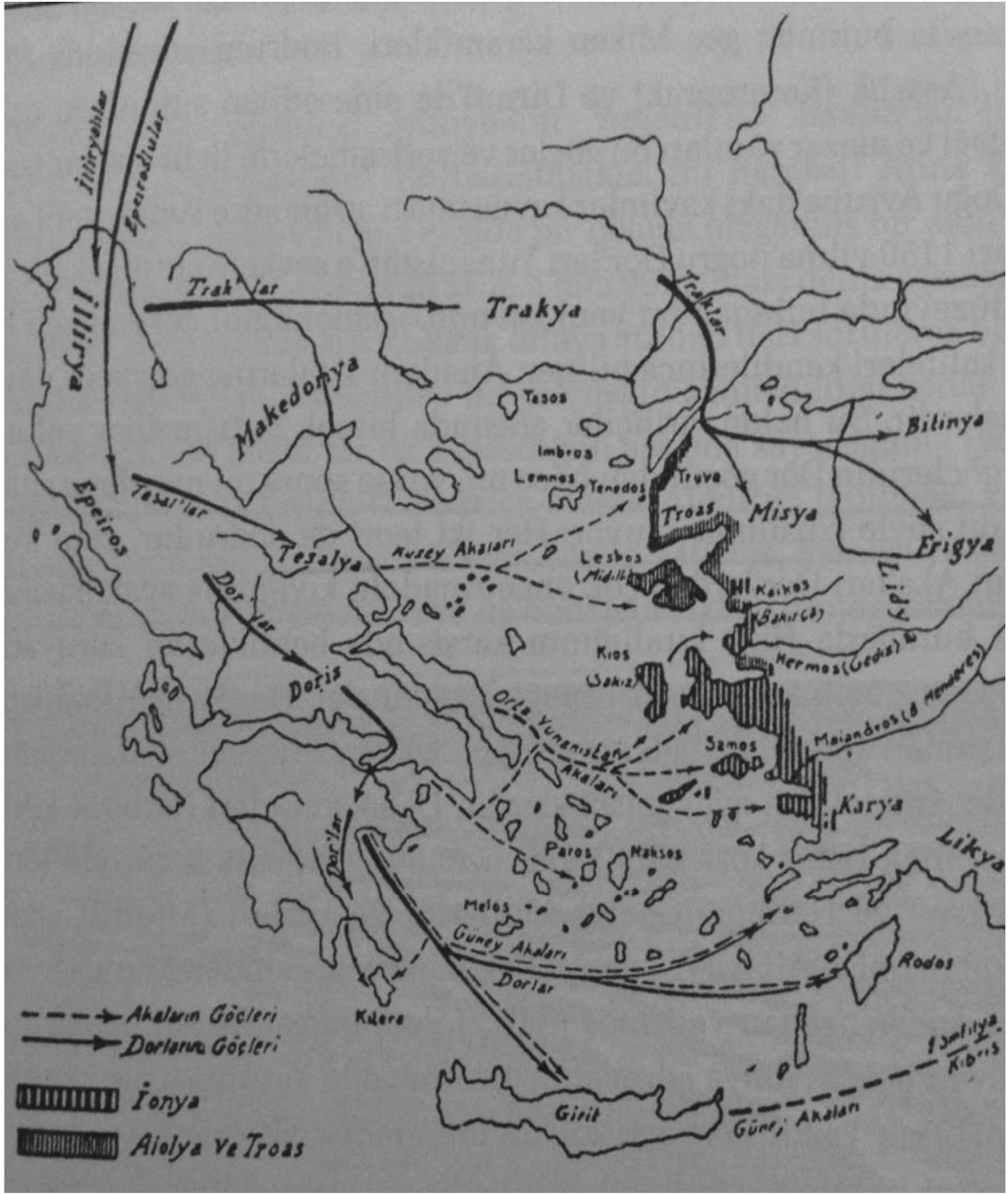
EK 1: Harita.41

EK 2: Medinet Habu Tapınağı'nın Duvarında yer alan Deniz Kavimleri savaşçılarıyla dolu bir öküz arabası kabartması.⁴²

⁴¹ <http://www.ancient.eu/image/248/>, (ET: 06.02.2016).

⁴² Macqueen, age., s. 55.

Ek 3: Ege Göçlerini gösteren harita.43

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Ö.-GÜNER, İ.-OCAK A. Vd. (2014). *Uygarlık Tarihi*. V. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, IXX. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara 2005.
- BAHAR, Hasan, *Eskiçağ Uygarlıkları*, II. Baskı, Kömen Yayınları, Konya 2011.
- BAINES Jhon ve FROOD, Elizabeth, *Biographical Texts from Ramessid Egypt*, Society of Biblical, 2007.
- BARNET, J.D., “The Sea Peoples”, The Cambridge Ancient History, Volume 2, Part 2, (CAH II/2), XXVIII, Cambridge University Press, Cambridge 1975.
- BOURKE, Stephen, *The Middle East: the cradle of civilization revealed*, Thames &Hudson Press, 2008.
- BURNEY, Charles, *Historical Dictionary of the Hittites*. Scarecrow Press, 2004.
- BREWER, D. J.- TEETER, E., *Mısır ve Mısırlılar*, Çev: Nihal Uzan, Arkadaş Yayınları, Ankara 2011.
- BRYCE, Trevor, *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press, London 1999.
- BÜLBÜL, Cemil, “Eskiçağ Medeniyetlerinde Dünya Hâkimiyeti Düşüncesi”, *Turkish Studies*, Vol. 9/7, Ankara 2014, ss. 215-232.
- DE MARTINO, Stefano, *Hititler*, Çev: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- DESTI, Marc, *Anadolu Uygarlıkları*, Muna Cedden (Çev.), II. Baskı, Dost Yayınları, Ankara 2009.
- ENGİN, Arın, *Eti Tarihi*, Atatürkçülük Kültür Yayınları, İstanbul, 1961.
- GÖZLÜ, Ahmet, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Çizgi Kitabevi, Konya 2011.
- GÜR, Barış, *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- HAWKINS, J. D. , “The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”, *CAH III/1*, 1982, pp. 372-441.
- HELLBİNG Lennart, *Alasia Problems*, Paul Aström, Göteborg 1979.
- HORNUNG, Erik, *Mısır Tarihi*, Çev: Zehra aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- KAYA, Mehmet Ali, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, Pegem Akademi, Ankara 2015.
- KINAL, Füzuran, “İlk Çağlarda Kıbrıs”, *Belleten*, Cilt XXVIII, Sayı 111, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s. 383-417.
- KINAL, Füzuran, “Ugarit Krallarının Tarihi”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII-XII, 1970, s. 14-23.
- KINAL, Füzuran, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- KINAL, Füzuran, *Eski Anadolu Tarihi*, IV. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- KUHRT, Amelia, *Eskiçağda Yakındoğu I-II (MÖ 3000-330)*, Çev: D. Şendil, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.
- LLOYD, Seton, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Çev. Ender Varinlioğlu, 22. Baskı, Tübitak Yayınları, Ankara 2012.

- MACQUEEN, J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev. Esra Davutoğlu, III. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2013.
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, X. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 3. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2012a.
- MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar)*, II. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2012b.
- MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, XII. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2013.
- MEMİŞ, Ekrem-BÜLBÜL Cemil, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi, Bursa 2014.
- METİN, Hüseyin, *Kıbrıs Tarihine Toplu Bakış*, Halkın Sesi Basımevi, Lefkoşa 1959.
- ÖZKAN Süleyman, “Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu- Mısır İlişkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 1 Temmuz/July 2007, s.77-116.
- PECZYNSKI, Shell, *The Sea People and Their Migration*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Rutgers University, 2009.
- REYHAN, Esmâ- CENGİZ Tülin, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003.
- TAŞDÖNER, Kevser, “Eskiçağda Anadolu’nun Siyasi ve Demografik Yapısını Değiştiren Kitleleşen Göçler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 10, S. 13, 2012, s. 85-103.
- TAYLOUR, Lord William, *The Mycenaeans*, Published by Thames & Hudson, London 1972.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. III. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- VERCOUTTER, Jean, *Eski Mısır*, Çev: Emine Çaykara, IV. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- YILDIRIM, Recep, *Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi*, Tütübay Yayınları, İzmir, 2000.

İnternet Kaynakları

<http://www.ancient.eu/image/248/>, (ET: 06.02.2016).

Some Observations on the Aegean Ware and Fine Graffito Ware in Western Asia Minor

Prof. Dr. Ergün LAFLI
Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir

Maurizio Buora

Aegean Ware

The so-called “Aegean ware” is easily recognizable among the pieces preserved in the archaeological museums of Turkey. Since the identification of this class of material by Arthur Hubert Stanley Megaw in 1975,¹ their recognition is now quite clear, although we do not know the location of the center or, more likely, centers of production; moreover its dating is still being discussed. Of great interest for the knowledge of this class of material is an excellent book by Lale Doğer, published first in 2000, with a second edition in 2012², on the Aegean ware preserved in the Archaeological Museum of İzmir, unfortunately only in Turkish. Their findspots are unknown for almost all vessels, but many show calcareous deposits and it reveals that they were in sea water for a long time. Clearly all the pieces come from one or more wrecks, as surface traces and the scientific analyzes of marine deposits confirm. All these can perhaps come from a shipwreck north of the Dodecanese islands: three bowls belong possibly to the same wreck, found at the end of the sixties until 1967 and now in the Walters Art Gallery in Baltimore, MD³. At least five similar bowls, bought in İzmir, now kept at the Detroit Institute of Arts, were said to be from a shipwreck near İzmir at the time of acquisition⁴. It is very interesting to note that the first examples of the Aegean ware in the Museum of İzmir date back to 1968 as well⁵.

Doğer analyzed 114 examples of the Aegean ware among the 227 Medieval ceramic vessels of the Museum of İzmir; they were purchased, donated or confiscated to the museum. This fact in itself makes the museum’s collection one of the most important for the study of this type of ceramic. Pamela Armstrong emphasizes that both the form - derived from silver bowls - and decoration of these vessels are inspired by the Islamic models⁶. The accurate publication of the Aegean ware from İzmir allows us to recognize various aspects of the gradual abstraction in the decoration. This fits well in a very fast manufacturing with poor quality and suitable for the mass production.

A Progressive Simplification

As an example we choose the decoration with the central bird, indicated conventionally as waterbird. About 30% of the whole Aegean ware examples in the İzmir collections are containers with this representation which is a relatively homogenous group. Within the Aegean ware we know forms with high or low foots differently shaped, with various profiles and above all variable decoration (pl. I, nos. 1-3). Approaching some of the dish images from the Museum of İzmir we clearly see how the curved elements become increasingly more stylized until reduced to simple curved signs. These elements

¹ Megaw 1975; and François, Spieser 2002.

² Doğer 2012.

³ Randall 1968. Armstrong refers expressively of a shipwreck in the west of İzmir: 1997: 5. Ioanna Dimopoulos interpretes it as an “unidentified shipwrecks, possibly from the Greek islands”: 2009: 181, note 2. These bowls, images of which are available online, bear the inv. nos. 48.2290-2.

⁴ Armstrong 1997: 5.

⁵ Inv. nos. 6208, 6347, 6212, 6376, 6211, 6378, 6210 and 6209: Doğer 2012: 1.

⁶ Armstrong 1997: 8.

may be three or four in number which are initially similar to the flower buds of long stem. On the other hand the bird gradually loses its natural character and reduced to a pure sign.

The yield of the subject in the vessels from Izmir is very different from a shallow bowl from Skopelos at the Ashmolean Museum (pl. I, no. 1), where the profile is especially different. Also birds differ each other and lozenges appear which are absent among the material in Izmir.

The same phenomenon is also recorded in the same period on albeit of a vessel with different shape from Sagalassus (pl. I, no. 3), which are interpreted as “snakes” by Athanasios K. Vionis *et al.*⁷

A very enhanced form of stylization occurs, when the figure of a waterbird is reduced to one head (pl. II, nos. 3-4). We believe that it was erroneously interpreted as a fish⁸. Indeed it is a well known phenomenon to reduce the figure to the head alone: this is also present in pottery finds from Greece. But it is easy here to see the two lines forming the body, as extreme stylization of a bird. 10 examples of this type are preserved in numerous variants. So far the collection of Izmir constitutes the largest group with over 25 examples. Additional attestations to be found in Crimea, in Istanbul, in the Museums of Marmaris (six examples) and Bodrum (five examples). For this group, at present, it seems clear that its distribution was concentrated to the western coast of Asia Minor and Byzantine colony in Crimea. We can also classify numerous pieces from the Museum of Izmir under this group, interpreted by Pamela Armstrong as “the roughness of execution and simplicity of form of all these vessels are indicative of mass production”⁹ or of a productive and commercial feature that occurs from the last decades of the twelfth century A.D. onwards.

The Ring of Circles

Also the ring of the circles presents several variations¹⁰. No. 1 on pl. III, an unpublished bowl from the Museum of Aydın, has wide circles, spaced close to the edge. Between the one and the other a graphic sign was formed by a triangle with a kind of ϕ , similar to the sign that appears at the center of another example of the Aegean ware (see pl. II, no. 6). Inside the circles, in the center, a part is spared, probable track of the compass. A specimen from Israel on pl. III (no. 2) is similar to the cup of Aydın. At Panagia we find circles more closely spaced and distant from the edge, with smaller elements interspersed (pl. III, no. 3). Also the profile of both of the straight walls of the reduced foot is different. On Cyprus there are two variants. One (pl. III, no. 4) with quadripartite patterns inside the circles, almost pseudo-lozenges; the other with eight circles, smaller and separated from the edge by a decorated band (pl. III, no. 5). A fourth type, in two variants, appear on Skopelos (pl. III, no. 6) and in Izmir (pl. III, no. 7). In the first variety the circles are only four in number¹¹, but larger, separated by small lozenges and the a graphic pattern, placed in the center. In Izmir we find a similar decoration (pl. III, no. 7), with smaller circles, without trace of the compass that indicates that the circles were etched in a different way and geometric decoration in the central medallion.

Distribution and Dating

The gradual publication of the Aegean ware allow us to identify dish types of products and their distribution. We find similar plates with waterbirds' decoration along the western Anatolian coast (Museums of Izmir and Bodrum) and at Chersonesus in Crimea; other presences are reported in the same peninsula¹². A fragment with the waterbird depiction was found in the excavations in the Agora of Izmir¹³. This pottery type also reaches the hinterland. An unpublished dish (pl. II) is kept in the Museum of Aydın, which is located on the site of ancient Tralleis.

⁷ Vionis, Poblome, Waelkens 2009: 199.

⁸ Zaleskaya 1989: 146, fig. 2; and later Doğer 2012: 82—84.

⁹ Armstrong 1997: 6.

¹⁰ On this pattern, *cf.* Armstrong 1991: 342—345.

¹¹ As probably in Israel (pl. III, no. 2), Kuşadası (pl. III, no. 8) and perhaps at Smixi in Macedonia, Greece (pl. III, no. 9).

¹² Zaleskaya 1989: 146.

¹³ Doğer 2007: pl. XIg.

Aegean ware seemed to appear in few numbers in the Nový Svět shipwreck near Chersonesus, where they are residual finds. It is not present in the west, for instance on the island of Andros¹⁴.

We can distinguish another way of depiction, in which the central image is surrounded by a decorative crown towards the edge. Such products have been identified in Paphos, Thebes, Boeotia and Corinth. We believe that they must be products of two different workshops, one of which supported the western and the other to the eastern market. The distribution of these "oriental" products roughly corresponds to the territory of the Empire of Nicaea, as it was founded after the Fourth Crusade in A.D. 1202-1204. The presence on Cyprus can probably go back to the period of Guy of Lusignan (post A.D. 1194).

The Aegean pottery was dated before the earthquake of 1222 in Paphos, but Megaw believes that the floruit took place before the year 1204¹⁵. Marie-Louise von Wartburg proposes a later date for the destruction of Saranta Kolones Castle in Paphos¹⁶. At Sagalassus the mentioned bowl is dated to the second half of the 12th or the first half of the 13th century A.D.¹⁷.

Animals in Fine Sgraffito

The ceramics normally designated as fine sgraffito are very different, but probably contemporary. Some bowls that were decorated with sgraffito technique and preserved in the Museum of Izmir originate perhaps from the same or similar wrecks. Although the representations are well known, von Wartburg writes about such ceramic containers as: "It seems useful to publish as many as possible of these objects widely scattered. ... They will help us to form a better idea of the scope and variety of the repertoire of this class of pottery"¹⁸. We can also add here other examples of sgraffito ware with animal depictions from archaeological collections of western Turkey, namely from Izmir and Aydın. Although the animal depictions can be copied from "Skizzenbücher", we believe that some marks "possibly indicating styles of individual workshops"¹⁹.

The Bird with Turned Back Head

The depiction belongs to a rather widespread group, in which one can recognize some variants, for example in the wing or yield of the leaves. Even minute details like the collar between the head and the plumage differ in some examples. Characteristic feature of some of these vessels is a bird with head back which apparently different from typical examples (pl. IV). For Maria Brouskari it would be the "tête d'un animal indéterminé" and for von Wartburg a "mammal-like head". This is not strange. According to Armstrong the band around its neck would signify that it is a domesticated wild bird²⁰. The potter could vary the foliage and the bird so that many vessels became similar but not identical. A group of vessels from Corinth presents the same depiction, however, with some different details.

Regarding some bowls in the Museum of Izmir (pl. IV, nos. 1-2), the first is different from the others, reproduced in the same table. Especially the foliage drawing is otherwise straight, as it is formed by more numerous parallel elements, while also the upper part of the wing is rather summary. The design of the eye differs than the rendering of the foliage. The second (pl. IV, no. 2) is, however, very close to an example at the Metropolitan Museum of Arts, especially in the regards of the tail (pl. IV, no. 5), although the yield of the plumage differs.

The bowl of the Museum of Aydın (pl. V, no. 5) makes out another subgroup, as it has a yellow glaze and completely different design, compared to examples reported above.

¹⁴ Kontogiannis, Arvaniti 2007: 634.

¹⁵ Megaw 1975: 42.

¹⁶ Von Wartburg 2001b.

¹⁷ Vionis, Poblome, Waelkens 2009: 199.

¹⁸ Von Wartburg 2001a: 115; and Vroom 2003: 78, note 14.

¹⁹ Armstrong 1997: 10.

²⁰ Armstrong 1997: 11, fig. 12.

It is generally believed that all are depicting a falcon, with reference to the Western habit of hunting with falcons, endorsed by the Byzantine nobility at the time of the Crusades.

The Pigeons

According to von Wartburg two other bowls of Izmir represent pigeons, (pl. V, nos. 1-2). In no. 12.418 the collar is missing, but it is present in another example (pl. V, no. 2). If this collar really indicates a falcon, then the interpretation as a pigeon is not correct. The design of the upper part of the wing is different. Common to both is the large number of elements that form the leaves.

Undefinable Bird

The bowl of pl. IV, no. 4, from Izmir is similar to one of the example at the Canellopoulos Collection²¹. It appears as a small short-legged bird, walking to the right, encircled by five chevrons. Concentric bands filled with delicate geometric patterns are encircling the bird. The middle, smaller band appears in a bowl from Corinth²². Other similar examples in Swiss collections and Malcove Collection have different profiles²³. The influence of metal originals can also be seen in the decoration²⁴. The yield of the plumage, the long beak and yet the same decoration on the larger band appear in another container from Corinth²⁵. The design is schematic, above all in the rendering of the plumage.

The Wading Bird

Two bowls (pl. V, nos. 5-6) show a crown of chevrons with two birds of larger dimensions inside. Both have very high legs and well developed body.

The first (pl. V, no. 5), standing at right, has the wing like that of falcons of pl. IV. The second, perhaps a wading bird, has a totally different wing. We can see here that the collar has nothing to do with the hawk domesticated, but it is a simple expedient to separate the head from the neck and thus is perhaps typical of a specific workshop.

The Fish

A bowl with the representation of a fish was framed always in a foliage (pl. VI, no. 1), also belongs to a well-known group. The fish is swimming to the right, framed above and accompanied below by almost symmetrically arranged scrolling tendrils with stylized feathered leaves. There is a certain similarity with the depiction of a bowl in the Metropolitan (pl. VI, no. 2), although the rim and design above are different: here the fish swims within double chevrons crown and not among the leaves²⁶.

Conclusions

The collection of Byzantine glazed pottery of the Museum of Izmir is very important and would require a complete edition. We have reanalysed some samples of the Aegean ware and present new bowls of fine sgraffito, 10 from the Museum of Izmir and two of Aydın. From the comparisons we have carried out, it is clear that according to the shape and to the decoration within the so-called Aegean ware it existed products of different workshops, as already noticed by some scholars. It seems possible that each had markets in different areas. As in the Pelagonnisos near Alonessos in Northern Sporades and Castellorizo shipwrecks, also the supposed wreck near Izmir was carrying both fine sgraffito and

²¹ Brouskari 1988: 511, no. 9.

²² Morgan 1942: no. 1185 (fine sgraffito ware, dated to the mid. 12th cent. A.D.).

²³ Von Wartburg 2001a: 117—118, fig. 12, no. 5.

²⁴ Armstrong 1997: 7, figs. 4 and 8.

²⁵ Morgan 1942: no. 1211.

²⁶ For other depictions of fishes, *cf.* von Wartburg 2001a: 120, fig. 12, 10.

coarsely ware on a single cargo. Based on our current knowledge, it would confirm the same dating of the two types of pottery from the late 12th to the early decades of the 13th century A.D.

Notes and Acknowledgements

Abbreviations in alphabetic order: A.o.: among others; fig.: figure; inv. no.: inventory number; mid.: middle; and vol.: volume. For the study of these objects at the Museums of İzmir and Aydın two authorizations were issued by the Museums of İzmir and Aydın in 2016, numbered as B.16.0.KVM.200.11.03.16.14.01.222.11. The documentation has been done in June 2016. Photos were taken by Dr Sami Patacı (Ardahan) in 2016 who has also done the map. We would like to thank him sincerely.

List of References

- Armstrong P. 1991. A Group of Byzantine Bowls from Skopelos. *Oxford Journal of Archaeology* 10/3, 335—347.
- Armstrong P. 1993. Byzantine Thebes: Excavations on the Kadmeia, 1980. *The Annual of the British School at Athens* 88, 295-335.
- Armstrong P. 1997. Byzantine Glazed Ceramic Table Ware in the Collection of the Detroit Institute of Arts. *Bulletin of the Detroit Institute of Arts* 71/5/1-2, 4—15.
- Boas A. J. 1994. Import of Western Ceramics to the Latin Kingdom of Jerusalem. *Israel Exploration Journal* 44, 102—22.
- Brouskari E. 1988. Collection Paul Canellopoulos (XVIII). *Bulletin de correspondance hellénique* 112/1, 503—517 <http://www.persee.fr/doc/bch_0007-4217_1988_num_112_1_1759> (01/07/2016).
- Dimopoulos I. 2009. Trade of Byzantine Red Ware, End of 11th–13th Centuries. In: Mundel Mango V. (ed.), *Byzantine Trade, 4th-12th Centuries: The Archaeology of Local, Regional and International Exchange. Paper of the Thirty-eight Spring Symposium of Byzantine Studies, St. John's College, University of Oxford, March 2004*. Society for the Promotion of Byzantine Studies (Great Britain), Publications 14 Aldershot, Hamps, Burlington, VT: Ashgate Publishing Ltd., 179—190.
- Doğer L. 1998. İzmir Arkeoloji Müzesi Koleksiyonları'ndaki Sualtı Buluntusu Slip Teknikli Bizans Seramikleri. *Adalya* 3, 179—194.
- Doğer L. 2003. Kuşadası, Kadikalesi (Anaia) Kazısı 2003 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuları. *Sanat Tarihi Dergisi* 14/1, 105—133 <<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/std/article/viewFile/5000172164/5000155305>> (01/07/2016).
- Doğer L. 2007. Byzantine Ceramics: Excavations at Smyrna Agora (1997-98 and 2002-03). In: Böhlendorf-Arslan B., Uysal A. O., Witte-Orr. J. (eds.), *Çanak: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts. Proceedings of the First International Symposium on Late Antique, Byzantine, Seljuk and Ottoman Pottery and Tiles in Archaeological Context, Çanakkale 31 May-3 June 2005*. Byzas, Veröffentlichungen des Deutschen Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul 7, Istanbul: Ege Yayınları, 97—122.
- Doğer L. 2012. *İzmir Arkeoloji Müzesi Örnekleriyle Kazıma Dekorlu Ege-Bizans Seramikleri*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No. 105. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi (2nd edition).
- François V., Spieser J.-M. 2002. Pottery and Glass in Byzantium. In: Laiou A. E. (ed.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Dumbarton Oaks Studies 39. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 593—609 <<http://www.doaks.org/resources/publications/doaks-online-publications/economic-history-of-byzantium/ehb24-pottery-and-glass>> (01/07/2016).
- Kontogiannis N. D., Arvaniti S. 2007. Commercial Activity in the Aegean of the 13th-16th Century: the Ceramic Evidence from Andros. In: Antoniadou S., Pace A. (eds.), *Mediterranean Crossroads*. Athens: Pierides Foundation, 623—641.

- Megaw A. H. S. 1972. Supplementary Excavations on a Castle Site at Paphos, Cyprus, 1970-1971. *Dumbarton Oaks Papers* 26, 322—343.
- Megaw A. H. S. 1975. An Early Thirteenth-Century Aegean Glazed Ware. In: Robertson G., Henderson G. (eds.), *Studies in Memory of David Talbot Rice*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 35—45.
- Morgan C. H. 1942. *Corinth, Vol. XI: The Byzantine Pottery. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*. Cambridge, MA: American School of Classical Studies at Athens.
- Randall R. H. 1968. Three Byzantine Ceramics. *Burlington Magazine* 110/785, 461—462.
- Vionis A. K., Poblome J., Waelkens M. 2009. Ceramic Continuity and Daily Life in Medieval Sagalassos, SW Anatolia (ca. 650-1250 AD). In: Vorderstrasse T., Roodenberg J. (eds.), *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*. Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais à Stamboul – PIHANS 113. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 191—213.
- Von Wartburg M.-L. 2001a. Some Middle Byzantine Glazed Bowls from Swiss Private Collections. *British School at Athens Studies* 8 (=Mosaic: Festschrift for A. H. S. Megaw), 115—129.
- Von Wartburg M.-L. 2001b. Earthquakes and Archaeology: Paphos after 1222. In: *Acts of the Third International Congress for Cypriot Studies*. Nicosia: Society of Cypriot Studies, 127—145.
- Zaleskaya V. N. 1989. La céramique byzantine des XIIIe et XIIIe siècle de Chersonese. In: Deroche V., Spieser J.-M. (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine : Actes du colloque organisé par l'École française d'Athènes et l'Université de Strasbourg II (Centre de recherches sur l'Europe Centrale et Sud-Orientale), (Athènes 8-10 Avril 1987)*. Supplement de Bulletin de correspondance hellénique 18. Athens, Paris: Ecole française d'Athènes, de Boccard, 143—149.

Plate Captions

Map: Museums in western Turkey, as well as places referred in the text. Underlined places indicate the existence of local museums in the area (S. Patacı, 2016).

Pl. II: Examples of the Aegean ware with a waterbird or snake depiction from western Asia Minor. **No. 1:** From the Museum of Aydın; **nos. 2-6:** From the Museum of Izmir (inv. no. 2: 14682; no. 5: 12407; and no. 6: 14700; S. Patacı, 2016).

Pl. III: Examples of the Aegean ware with the ring of circles. **No. 1:** From the Museum of Aydın; **no. 2:** from Israel (from Boas 1994: 105, fig. 2, 1); **no. 3:** from Panagia, Greece (from Armstrong 1989: 11, fig. 7, 43); **nos. 4-5:** from Cyprus (from Megaw 1975: pl. 16, nos. 1-2); **no. 6:** from Skopelos (from Armstrong 1991: 11, fig. 7, 43); **no. 7:** from the Museum of Izmir (from Doğer 2012: 107, no. 113); **no. 8:** from Anaia-Kadıkalesi in Kuşadası (from Doğer 2003: 109, fig. 2); **no. 9:** from Smixi, Greece (from Armstrong 1989: 33, fig. 19, 43).

Pl. IV: Examples of the Aegean ware. **Nos. 1-2:** From the Museum of Izmir (S. Patacı, 2016); **no. 3:** from a private collection in Switzerland (from von Wartburg 2001a: 118, fig. 12, 6); **no. 4:** from the Canellopoulos Collection (from Brouskari 1988: 505, fig. 2); **no. 5:** from the Metropolitan Museum of Art (inv. no. 1984.302); **no. 6:** from the Detroit Institute of Arts, MI (from Armstrong 1997: 14, fig. 12).

Pl. V: Examples of the Aegean ware. **Nos. 1-2 and 4-6:** From the Museum of Izmir; **no. 3:** from the Museum of Aydın (inv. no. 2: 12418; and no. 4: 12371; S. Patacı, 2016).

Pl. VI: Examples of the Aegean ware with a fish depiction. **No. 1:** From the Museum of Izmir (S. Patacı, 2016); **no. 2:** from the Metropolitan Museum of Art (inv. no. 2000.322).

Addresses of the Authors

Prof. Dr. Ergün Laflı

Address: Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Oda No A-418, Tınaztepe/Kaynaklar Yerleşkesi, Buca, TR-35160 İzmir, Turkey.

E-mail: elafli@yahoo.ca

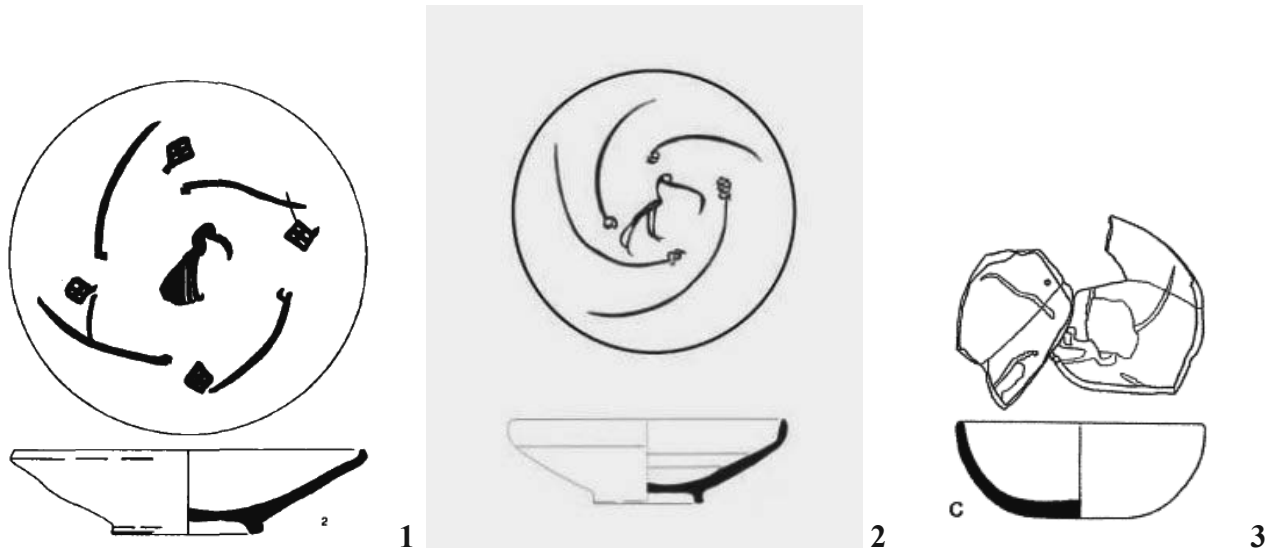
Website: <http://deu.academia.edu/ErgunLAFI>

Dr. Maurizio Buora

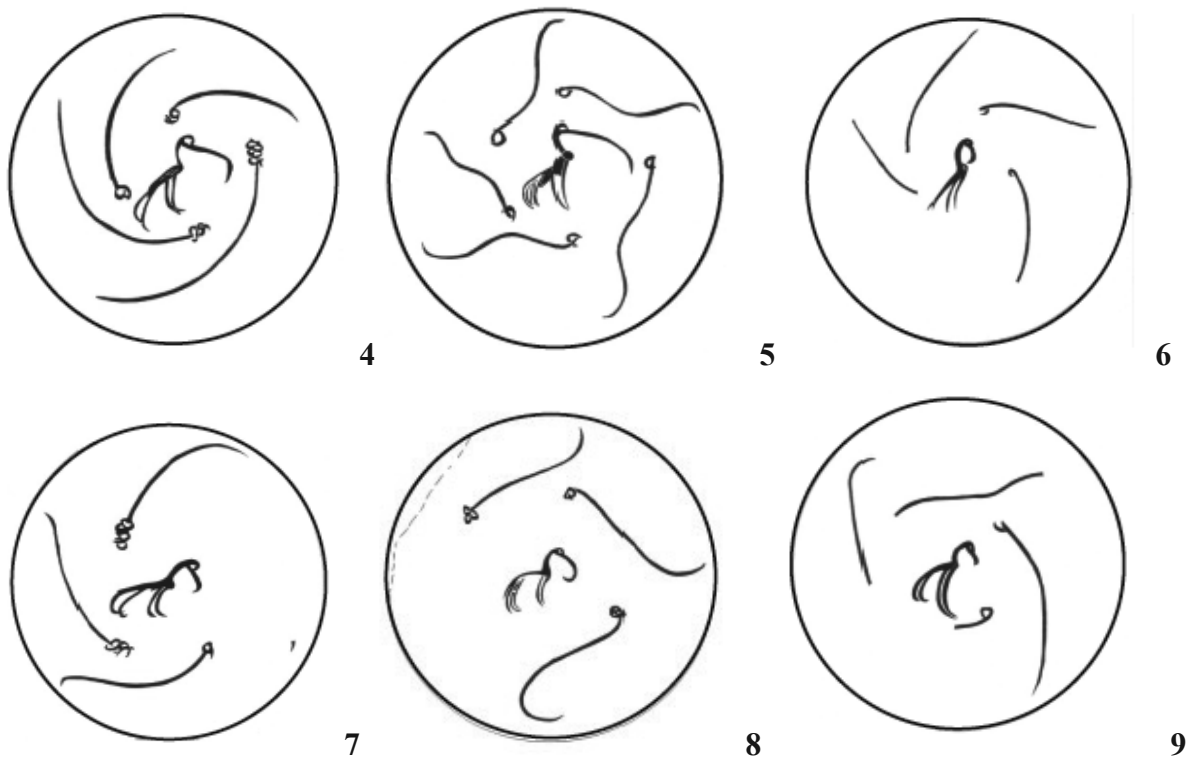
Address: Via Gorizia 16, I-33100 Udine, Italy.

E-mail: mbuora@libero.it

Website: <https://independent.academia.edu/mauriziobuora>

Nos. 1-3: Examples of the Aegean ware with a waterbird depiction; **no. 1** from the Ashmolean Museum (from Armstrong 1991: 336, fig. 1, 2); **no. 2:** from Museum of Izmir (from Doğer 2012: 69, no. 1); **no. 3:** from Sagalassus (from Vionis, Poblome, Waelkens 2009: 212, fig. 5c).

Nos. 4-9: Examples of the Aegean ware with a waterbird depiction from the Museum of Izmir (from Doğer 2012: no. 4= no. 1; no. 5= no. 13; no. 6= no. 14; no. 7= no. 5; no. 8= no. 2; and no. 9= no. 18).

Plate II

1

2

3

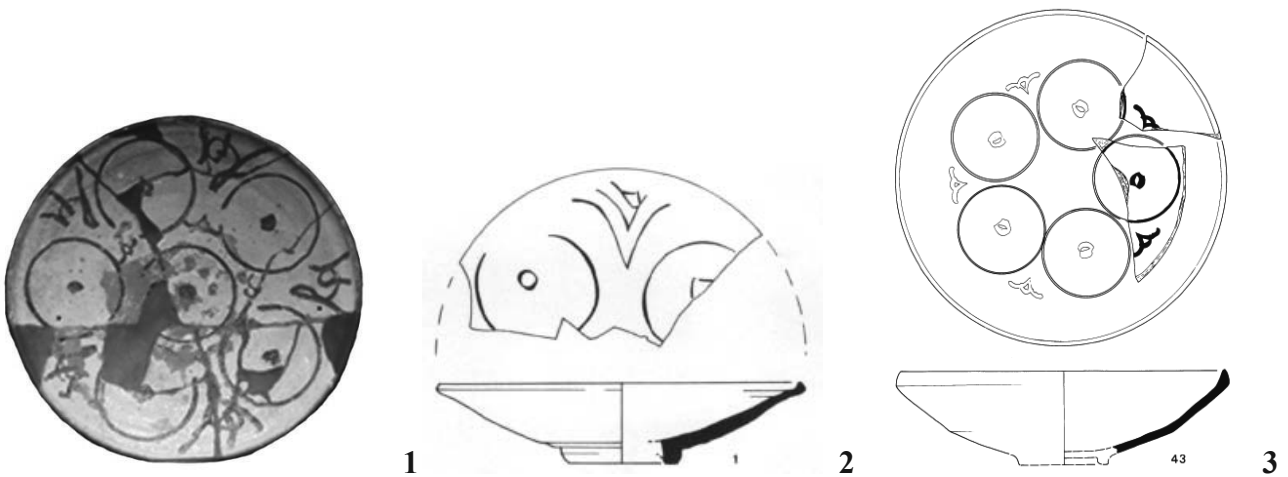
4

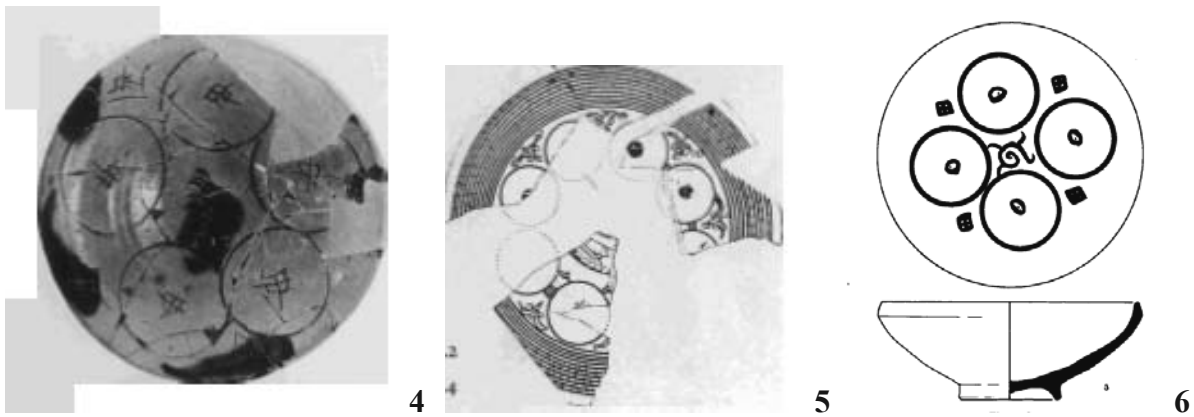
5

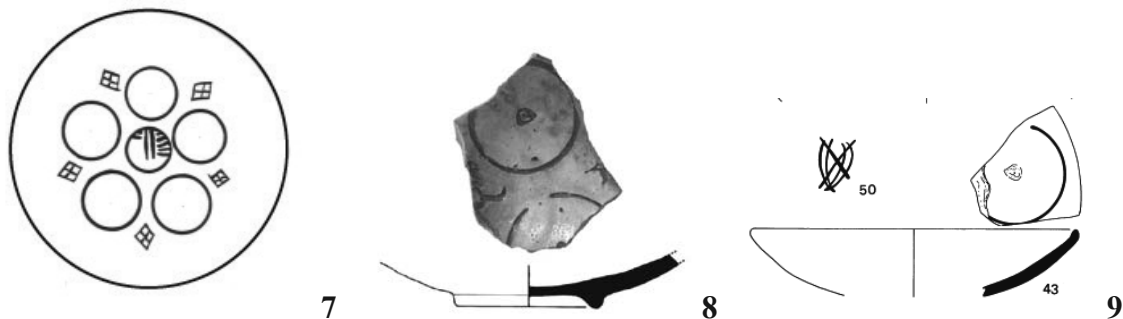
6

Nos. 1-3: Middle Byzantine bowls; **no. 1:** from Anaia-Kadıkalesi in Kuşadası, Aydın, western Asia Minor (Museum of Aydın; S. Patacı, 2016); **no. 2:** from Israel (from Boas 1994: 105, fig. 2, 1); **no. 3:** from Panagia, Greece (from Armstrong 1989: 11, fig. 7, 43).

Nos. 4-6: Middle Byzantine bowls: **nos. 4-5:** from Cyprus (from Megaw 1975: pl. 16, nos. 1-2); **no. 6:** from Skopelos (from Armstrong 1991: 337, fig. 2).

Nos. 7-9: Middle Byzantine bowls: **no. 7** from the Museum of Izmir (from Doğer 2012: 107, no. 113); **no. 8:** from Anaia-Kadıkalesi in Kuşadası (from Doğer 2003: 109, fig. 2); **no. 9:** from Smixi, Greece (from Armstrong 1989: 33, fig. 19, 43).

Plate IV

1

2

3

4

5

6

1

2

3

4

5

6

Plate VI

1

2

Erken Hıristiyanlık Tarihinde Kıbrıs Üzerine Bazı Notlar

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Medeniyet Üniversitesi / İstanbul

Eskiçağ Arka Planı Üzerine Notlar

Kıbrıs'ın eskiçağ tarihi üzerine yapılacak ilk gözlem ve soru, çevresinde yer aldığı dönemin süper güçlerinin tarihiyle ne kadar ilişkili olduğudur. Bir başka ifadeyle Kıbrıs tarihi, bilhassa M.Ö. I. Bin yılda Doğu Akdeniz dünyasının en önemli güçleri olan Asur, Mısır, Babil ve Pers tarihlerinden bağımsız olarak çalışılmaz. Aynı şekilde adanın, Helenistik dönemde ortaya çıkan çatışmalardan ve gruplaşmalardan doğrudan etkilendiği de kuşkusuzdur. Doğrudan ifade etmek gerekirse, M.Ö. I. Binyılda adada herhangi bir müstakil merkezi krallığın olmadığını, ancak çeşitli kentlerin ve kralların varlığını görüyoruz. Hiç şüphesiz bu durum, hem Ege dünyasının kent-devleti (*polis*) modeline, hem de Doğu Akdeniz dünyasında çok daha eskiden beri var olan kent-devleti (*site*) yapısına uygundur. Kıbrıs'ın M.Ö. I. Binyılda kralların yönetiminde kent devletlerinden meydana geldiğini ünlü Asur kralı Asarhaddon'a atfedilen ve M.Ö. 673 yılına tarihlenen meşhur yazıttan biliyoruz. Bu yazıtta, yer alan on Kıbrıs kenti ve krallarının adları zikredilmektedir.¹ Adadaki kentleşmenin sürekliliği açısından not edilmesi gereken husus, Asarhaddon yazıtında yer alan kentlerin, bin yıldan fazla bir zaman sonra bile kent özelliklerini muhafaza etmeleridir. Hem İznik, Efes ve Kadıköy konsillerinin imza listeleri,² hem de Bizans imparatoru Iustinianus zamanında hazırlanan Hierocles'in *Synecdemus* adlı piskoposluklar listesi gösteriyor ki, Asarhaddon listesindeki kentlerin tamamı bin yıldan fazla bir zaman sonra bile varlığını sürdürmektedir.³

Kıbrıs'ın M.Ö. I. Binyıl, siyasi tarihini bazı somut notlarla özetlemek gerekirse, Doğu Akdeniz'de Asur gücünün 612'de ortadan kalkmasından sonra Kıbrıs'ta bir süreliğine Mısır'ın etkili olduğu görülmektedir. Ancak Perslerin M.Ö. VI. yüzyılın son çeyreğinde Mısır'ı ele geçirmeleriyle birlikte Kıbrıs'ta Pers idaresi başlamaktadır. Ancak dikkat çeken ayrıntı, Persler Kıbrıs'ı Suriye eyalet sisteminin (*satraplık*) bir parçası olarak yönetmişlerdir. İki yüz yıllık Pers imparatorluğu dönemini takiben Kıbrıs, İskender imparatorluğunun bir parçası haline gelmiş ve bu imparatorluğun çok hızlı gelişen parçalanma sürecinde, adadaki kent idarelerinin İskender'in ardılı olan generaller arasında yalpaladığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Mesela Antigonos Monophtalmos Citium, Lapethus, Marium ve Cerynia krallarıyla işbirliği yaparken, Mısır'ı kontrol eden Ptolemaios'un Salamis kenti kralıyla işbirliği yaptığını görüyoruz. Nihayetinde Ptolemaios 295'de adanın tamamına hâkim olmuş ve

¹ Salamis kralı Kissos, 2. Paphos kralı Eteander, 3. Soli kralı Heraeus, 4. Kurium kralı Damasus, 5. Tamasus kralı Admetus,

6. Idalum kralı Aegisthus, 7. Khytri kralı Pythagoras, 8. Ledra kralı Onesagoras, 9. Nure kralı Pytheas . 10. Karti Kadaste (Kartaca, Yeni Kent) kralı Damusi. Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, vol. 2, (Chicago, 1927), passage, 690.

² İznik 325: Salamis, Trimethus, Paphos; Constantinopolis 381: Tamasus, Citium, Paphos, Trimethus; Efes 431: Constantia (Salamis), Curium, Paphos, Soli, Chytri, Carpasia; Kadıköy 451: Constantia, Tamasus, Amathus, Arsinoe, Soli, Lapetrus ve Chytri.

³ Asarhaddon listesinde Kıbrıs kentleri: Salamis (Constantia), Tamasus, Citium, Amathus, Curium, Paphos, Arsinoe, Soli, Lapethus, Chytri, Carpasia, Cerynia, Trimethus, Ledra. İlgili listeler ve adanın eskiçağ tarihine ilişkin kapsamlı bir özet Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces* (özet: s. 365-75; listeler: s. 540)'de yer almaktadır. Adanın tarih öncesi ve eskiçağ tarihi kısa ve bazı noktalarda kısmen detaylı olarak şu eserden izlenebilir: Brown & Catling, *Ancient Cyprus*. Bu eser aynı zamanda ada üzerine yapılan çalışmaları kronolojik ve tematik olarak da listelemektedir.

M.Ö. 58 yılına kadar Kıbrıs Mısır'daki Ptolemaios krallığının bir parçası olmuştur.⁴ M.Ö. 58 yılında Romalı general Cato Kıbrıs'ı Ptolemaiosların elinden alarak adayı Roma'nın Cilicia eyaletinin bir parçası haline getirmiştir.⁵ Ancak bu da çok uzun sürmemiş, ada Augustus döneminde M.Ö. 22'de müstakil bir senato eyaleti haline getirilmiştir. Tarih boyunca Mısır ve Suriye ile olan ilişkileri, Kıbrıs'ta kayda değer bir Yahudi toplumunun oluşmasını da sağladığı son bir not olarak eklenmelidir.

Hıristiyanlığın Kıbrıs'a Gelişi: Saul, Barnabas ve Proconsul Sergius Paulus

Bu siyasi tarih arka planından sonra, Hıristiyanlık tarihi kaynaklarında ada hakkında tespit ettiğimizi bazı çok belirgin verileri değerlendirmeye geçebiliriz. Eskiçağ Hıristiyanlık tarihi ve Kutsal Metinlere vakıf olanların pekiyi bildiği gibi, Hıristiyanlığın adadaki tarihi daha “başlangıçta” başlamaktadır.⁶ İncil'in bölümlerinden birisi olan *Resullerin İşleri*'ne göre, Kıbrıslı doğumlu bir Yahudi olan Yusuf (veya Barnabas, yani “cesaret verici”) varını yoğunu satıp bunları havarilerin hizmetine sunmuştur (*İşler* 4.36-37). Barnabas'ın Yahudi kökeni, adada Yahudi toplumun varlığına işaret eden Josephus'u teyit etmektedir (*Antiquitates Iudaicae* 16.129). Barnabas'ın aynı zamanda havarilerin hep şüpheye baktığı ve aralarına almaktan çekindikleri Saul'un (veya sonraki adıyla meşhur Paulus) bu gruba girmesine de referans olduğu yine *Resullerin İşleri*'nin yazarı (9.27-28) tarafından belirtilmektedir. Bu Barnabas'ın aynı zamanda “Barnaba mektubu” diye bilinen metnin yazarı olup olmadığı meselesi tartışmalıdır, şüphesiz aynı durum Barnaba İncili diye bilinen metin için de geçerlidir. Caesarea'lı Eusebius (*HE*, 1.12.1) bazılarının Barnabas'ı İsa'nın yetmiş öğrencisinden birisi olarak gördüğünü ifade etmektedir. Barnabas mektubu bazı önde gelen Hıristiyan entelektüeller tarafından sahil bir metin olarak kabul edilmekte, ancak Eusebius ve Hieronymous (*De viris*, 6) gibi bazıları tarafından apokrif olarak değerlendirilmektedir.

Eskiçağ Hıristiyan literatürü, Barnabas'ın Kıbrıs ile ilişkisine çok sık atıf yapmaktadır. Bunların en önemlisi hiç kuşkusuz yine *Resullerin İşleri* adlı metinde yer alan Barnabas ve Saul'un birlikte gerçekleştirdikleri Kıbrıs seyahatidir. Bu seyahat esnasında Barnabas ve Saul, Paphos'ta Roma'nın Kıbrıs valisi Sergius Paullus ile de karşılaşılır ve valinin huzurunda bir başka Baryeşu (Bar Jesus) adlı Yahudi büyücüyü alt ederek valinin güvenini kazanmayı başarırlar. Hıristiyan gelenek valinin İsa inancına döndüğünü savunmakla birlikte, Stephen Mitchell'in yorumuna göre, bu aynı zamanda “valinin farklı inanışlara karşı toleransını veya merakını” da gösterebilir.⁷ O zamana kadar Saul adını taşıyan Paulus, valiyle olan sıcak ilişkisine binaen onun ismini alır ve bundan sonra Paulus olarak bilinir. Bu vali bizim açımızdan önemli zira esas olarak Anadolu'dan Pisidia Antiochea'sının en köklü ailelerinden birisine mensup olan vali Barnaba ile Paulus'un Kıbrıs'tan Anadolu'ya geçişlerinde en önemli referans olmuştur.⁸ Elbette valinin referansı önemliydi, Roma dünyasında sadece validen alınan izin belgesiyle kullanılabilen imparatorluk taşıma sisteminden (*cursus publicus*) yararlanma imkânı da bir o kadar önemliydi. Gerçekten Barnabas ile Paulus'un Kıbrıs'tan ayrılıp Antalya - Perge'den karaya çıktıkları zaman, doğrudan Antiochea'ya (Yalvaç'a) yani Kıbrıs valisinin memleketine gitmelerini sadece validen aldıkları referans ve izin mektubuyla açıklayabiliriz. *Resullerin İşleri* adlı İncil kitabına göre Paulus ve Barnabas Yalvaç'ta bir müddet kaldılar yeni öğretiyi havralarda halka anlattılar. Muhtemelen buradaki

⁴ Errington, *History of the Hellenistic World*, s. 157, 169; Roma eyaletine dönüşmesi s. 303.

⁵ Badian, “M. Porcius Cato and the Annexation and Early Administration of Cyprus”, s. 110 vd.

⁶ *Stephen'in öldürülmesiyle başlayan baskı sonucu dağılan imanlılar, Fenike, Kıbrısve Antakya'ya kadar gittiler* (11.19); *Kutsal Ruhun buyruğuyla yola çıkan Barnaba ile Saul Seleucia'ya gittiler, oradan da gemiyle Kıbrıs'a geçtiler. Salamis'e varınca Yahudilerin havralarında Tanrı sözünü duyurmaya başladılar.* (13.4-5).

⁷ Mitchell, *Anatolia II*, s. 7.

⁸ Mitchell, *age*.

bağlantılarla da Iconium'a (yani Konya'ya) ve oradan da Lystra ve Derbe'ye gittiler. Aynı güzergâh üzerine geri dönen Barnabas ve Paulus, Yalvaç'a ve oradan da Perge'ye geldiler ve buradan tekrar deniz yoluyla Antiochea'ya geldiler.

Kıbrıs'ta Hıristiyan Gruplar

Kıbrıs'ta farklı Hıristiyan grupların varlığından haberdarız. Ana akım Hıristiyanlık tarafından sapkın kabul edilen gnostik akımın önemli temsilcilerinden Valentinus'un Kıbrıs'ta faaliyet gösterdiği; İmparator Diocletianus'un uygulamaya koyduğu son büyük Hıristiyan takibatı sırasında, Filistin'den Hıristiyanların Kıbrıs'a sürüldüğüne kaynaklar atıf yapmaktadır.⁹ Keza 325 yılında toplanan İznik konsilinde Kıbrıs'ın Salamis, Paphos ve Trimithus kentlerinden gelen üç piskopos tarafından temsil edildiğini biliyoruz. Bunlar arasından özellikle Trimithus piskoposu Spyridon, Socrates ve Sozomenus gibi kilise tarihçileri tarafından öne çıkarılmaktadır. Bu kaynaklar Spyridon'un olağanüstü niteliklerinden söz etmekle birlikte, aslında onun alt tabakadan bir çoban olduğu ve entelektüel kavrayışa sahip olmadığı dikkat çekmektedir. Ancak Kıbrıslı piskoposların konsilde entelektüel olarak faal olup olmadıkları konusunda bir kayıt mevcut değildir. Ancak Antiochea kilisesi ile bilhassa IV. Yüzyılın ortalarında farklı bir yaklaşıma sahip oldukları, ertesi yüzyıldaki yazışmalardan anlaşılmaktadır, çünkü adanın Antiochea'dan bağımsızlaşması sürecinde, Antiochea piskoposu Alexander'ın (413-421) Roma piskoposu Innocentius'a, adadaki piskopos seçimleri meselesi üzerine yazdığı mektup, Kıbrıs'ta Ariusçu grubun mevcudiyeti üzerine bazı imalar içermektedir.¹⁰ Zira sadece Antiochea'ya değil, genel olarak bütün Doğu Akdeniz kentleriyle yakın ilişkide olan adanın özellikle IV. Yüzyılda Ariusçulardan tamamen uzak olması ihtimal dâhilinde değildir, çünkü bu dönemde bilhassa 337-379 arasında Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısı Ariusçu olarak nitelenen imparatorlar tarafından yönetiliyordu.

Kıbrıs Kilisesinin Bağımsızlık Arayışı

Beşinci yüzyılın başında İskenderiye ve İstanbul arasında ortaya çıkan kiliseler arası rekabette Kıbrıs'ın ana kenti olan Salamis ve onun entelektüel piskoposu İskenderiye saflarında yer almıştır. Kilise kaynaklarına göre, İskenderiye piskoposu Theophilus'un yönlendirmesiyle İstanbul'a gelen Salamis piskoposu Epiphanius, başkentte imparatorluk ailesiyle bağlantı kurarak, patrik Ioannes Chrysostomus (397-404) aleyhine, bir muhalefet zemini oluşturmaya çalıştı. Epiphanius'un dâhil olduğu bu mesele, kilise tarihinde Origenes tartışması diye bilinmektedir.¹¹ Bu problem III. Yüzyılda yaşamış İskenderiyeli ilahiyatçı Origenes'in teolojisinde Teslis içerisinde hiyerarşi olduğu anlamına gelen görüşleriydi.¹² Aslında problemin temelinde İskenderiye ve İstanbul kiliseleri arasında ortaya çıkan siyasi rekabet vardı. Epiphanius'un bu İstanbul yolculuğunun dönüşünde öldüğü kilise tarihçileri tarafından not edilmektedir.¹³ Kıbrıslı Epiphanius'un bu çatışmada İskenderiye patriğinin yanında yer almasının ada açısından bir anlamı da vardır. Muhtemelen Kıbrıslı piskoposlar, Antakya'nın adadaki kilise meselelerine karışmasından rahatsız oluyorlardı ve bunu engellemek için çareyi İskenderiye'nin desteğini sağlamakta görüyorlardı. Devrin İstanbul patriği ise Antakya kilisesi kadrosundan seçilerek başkente atanmıştı.

⁹ *Martyrs Pal.* XIII.2.

¹⁰ Downey, "The Claim of Antioch..." s. 224-25.

¹¹ Socrates, *HE*, VI.12; Sozomenus, *HE*, VIII.14; T. Kaçar, "Ioannes Chrysostomus'un Düşüşü", s. 759. .

¹² Origenes'in kristolojisinde Kutsal Ruh ve Oğul Tanrı'nın Baba Tanrı'ya tabi olduğu şeklinde izler bulunmaktadır ve bunun yarattığı gruplaşmadır.

¹³ Sozomenus, *HE*, VIII.15; Epiphanius tarih boyunca Kıbrıs kilisesinin en önde gelen azizlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Nitekim Gazimagusa yakınlarındaki Aziz Barnabas Kikisesi bünyesinde bulunan ikona müzesi Epiphanius ile ilgili çok sayıda resim içermektedir.

Gerçekten de Kıbrıs ile Antakya arasındaki ilişkilerin gerginliği 431'deki Efes konsilinin tutanaklarına doğrudan yansımıştır. Meşhur İstanbul patriği Nestorius'a karşı toplanan bu konsilde İskenderiye patriği ile aynı safta yer alan Salamis piskoposu Reginus, Zeno ve Evagrius adlı piskoposlardan oluşan Kıbrıs heyeti konsile bir dilekçe sunarak Antakya kilisesinin kendi işlerine karışmasını yasal olarak engellemeye ve kilise bağımsızlıklarını yasal (*kanonik*) koruma altına almaya çalıştılar. Konsilin 8. Yasasında açık bir şekilde ifade edilen bu durum, Kıbrıslı piskoposların talepleri doğrultusunda karara bağlandı. Kıbrıslı piskoposlar konsilde İskenderiye ile birlikte hareket ettiler, çünkü 8. Yasa kabul edildiği zaman, muhtemelen dönemin Antiochea piskoposu Ioannes daha konsile gelmemişti. Diğer yandan, Ioannes zaten Nestorius destekçisi olduğu ve ayrıca sayıca az bir piskopos grubu tarafından desteklendiği için konsilde kendi lehine karar çıkartması çok zordu. Üstelik konsile çok da geç katılmıştı. Dolayısıyla Kıbrıslı piskoposlar Efes konsilinin 8. Yasasına göre, kendi metropolit piskoposlarını seçme hakkını kazandılar.

Antiochea kilisesi, Kıbrıs'ı kontrol etmek için İmparator Zenon (474-491) döneminde 488 yılında bir girişimde daha bulundu. Bu girişimin detayları çok iyi bilinmemekle birlikte, Antiochea piskoposu Petrus'un, *Resullerin İşleri* bölümünde (yukarıda dipnot 6'da alıntılıdığım pasajların da gösterdiği gibi) yer alan Kıbrıs'a Hıristiyanlığın Antiochea kanalından geldiği için burada söz sahibi piskoposluğun da Antiochea olması gerektiği tezini ileri sürmüştü. Bu iddiayı boşa çıkarmak için Salamis piskoposu Anthimus, o zamana kadar yeri bilinmeyen Barnabas'ın mezarının rüyada kendisine gösterildiğini ve cemaatiyle birlikte mezarı açtıkları zaman, sadece azizin röliklerinin değil, aynı zamanda göğsünün üzerinde kendi eliyle yazdığı Matta İncilinin bir nüshasının da bulunduğunu iddia etti. Bu olay İmparator Zenon'a rapor edildiği zaman, Hıristiyan objelerin popüleritesinin arttığı dönemin ruhuna uygun davranan imparator, hikayenin sahilliğini kabul ve Kıbrıslıların bağımsızlıklarını teyit etti.¹⁴ Zenon döneminin bir başka boyutu da, Doğu Roma dünyasında Kadıköy konsilinde benimsenen itikat yanlıları ile karşıtları arasındaki mücadelelerin çok yoğun bir evresi olmasıdır. Antiochea piskoposu Petrus monofizit ve dolayısıyla Kadıköy itikadı karşıtıydı, buna karşılık Kıbrıslı piskoposlar ise Kadıköy itikadı yanlısıydılar.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışma, esas itibarıyla Erken Hıristiyanlık tarihi verileri dikkate alınarak Kıbrıs'ın Anadolu ve Doğu Akdeniz dünyasıyla olan sıkı bağlantıları üzerine bazı noktalara dikkat çekmektedir. Hiç şüphesiz bu tür bağlantılara ilişkin örnekleri çoğaltmak çok zor değildir. Adada Hıristiyanlığın çok erken bir tarihte ortaya çıkmasının temel nedeni Yahudi toplumunun varlığıyla ilgilidir. Şimdiye kadar söz ettiğim üç örnek, Kıbrıs'ın Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki dini gruplaşmaların ve tartışmaların dışında kalmadığını göstermektedir. Ne var ki, Hıristiyanlığın adadaki erken tarihine karşın, en azından ilk dört beş yüz yıl içerisinde Epiphanius dışında, teoloji meselelerinde kayda değer etkili bir entelektüel çıkaramamıştır. Diğer yandan pek çok köken hikayesinin mitolojik karakteri dikkate alındığı zaman, Kıbrıs kilisesinin bağımsız statüsünün (*autokephalia*) ve havarilerle irtibatının da mitolojik olduğunun altı çizilmelidir.

¹⁴ Bu Kıbrıs mitolojisi keşiş Alexander tarafından Barnabas için yazdığı bir övgü konuşmasında (*eulogia*) dile getirilmektedir (Theodore Lektor, 12.1.19-23); Downey, "The Claim of Antioch...", s. 227-28.

Kaynaklar

- Badian, E., “M. Porcius Cato and the Annexation and early Administration of Cyprus”, *The Journal of Roman Studies* 55/1-2 (1965), 110-121.
- Brown, A.C. & H.W. Catling, *Ancient Cyprus*, Oxford, 1986.
- Downey, G., “The Claim of Antioch to Ecclesiastical Jurisdiction over Cyprus”, *Proceedings of the American Philosophical Society* 102/3 (1958), 224-28.
- Errington, R. M. *A History of the Hellenistic World*, Oxford, 2008.
- Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1937.
- Kaçar, T., “Ioannes Chrysostomus’un Düşüşü: Doğu Roma Başkentinde Din ve Politika” *Belleten* LXVII/250, (Aralık 2003), s. 745-770.
- Luckenbill, D.D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, c. 2, Chicago, 1927.
- Mitchell, S., *Anatolia II, The Rise of the Church*, Oxford, 1993.

The Crusade Phase of The History of Cyprus

Assoc. Prof. Yegana CHAGHLAYAN
Baku State University, Baku / Azerbaijan

INTRODUCTION

The Cyprus Island being one of the centers of world civilizations was on the view-point of great statesmen because of its geographical position from the ancient history. It was also the centre of various culture, nations, languages and religions. The Cyprus Island, which was in the VI millennium B.C., still in IV millennium B.C. it became the developed civilization. The Island had deep trade and cultural relations with Egypt, Syria and Palestine. The Cyprus became the commercial and shipbuilding centre of the ancient world.¹

But even in the ancient time there began the period of invasions in the history of Cyprus. At First, it was captured by Assyria, then Egypt, Iran, Alexander Makedonsky and Roman Empire. In 395 Cyprus which was captured by the Roman Empire fell under the supremacy of Eastern Rome Empire (future Byzantine Empire) Namely Iran that time there began Christianity phase of the Cyprus Island.: V century Cyprus Church was declared independent. Tran that times the leaders of the island was elected from Greeks.²

The reign of Byzantine didn't change the economic and political development of the Cyprus positively, instead of it, its commercial, happened in the VI century caused to the destruction of ancient cities and economic- cultural values of Cyprus.

The creation of the Caliphate and the spreading of Islam put its trace to the history of Cyprus. In 654 the island was occupied by Muslims, in 688 according to the treaty signed by Justinian the II and Abd-al-Malik Cyprus became a neutral country. But as this neutrality the Byzantine Empire didn't observe the agreement the Muslim people of the island had to move from there in 8th-9th centuries. Byzantine, which utilized this chance, captured Cyprus again in 965.³

1. CYPRUS IN THE EVE OF CRUSADE INVASION

The invasion of Cyprus by Byzantine again influenced to its political, economic and cultural development. So that new appointed governors of the island by Byzantine increased taxes, pursued the population ordinary people. Although some historians call this phase the period of prosperity in Cyprus history but the weakness of commercial relations, departure of Muslim people from the island completely, the revolts of Greeks against the Byzantine administration was the contrary to this idea.

Certainly, the political fought inside of Byzantine, military alliances were also reflected in the life stock and development of Cyprus negatively. Generally, the political history of Byzantine enriched with military fought for the reign, often change of dynasties, appeals of emperors to foreigners, even enemies in order to keep their rule were typical for this empire. And of course these factors influenced to the development of the areas that were under the supremacy of the empire as well as Cyprus.

¹ Illustrated encyclopedia "Rusika" History of Middle Ages. Moscow: 2004, p. 299

² The history of Byzantine. In 3 volumes. V: 1. Moscow: 1967, p. 401

³ The history of Byzantine. In 3 volumes. V: 2. Moscow: 1967, p. 168

Comnins dynasty, which led to the Byzantine Empire in 1081-1185 s wasn't the exception in this issue: the reign of this dynasty confronted with the crusade of Western European countries to the East.⁴ All these facts were the sample of bitter history of Cyprus.

In 1185, the last representative of this dynasty Isaac Comnin declared himself the independent emperor of Cyprus-basilevs. This reign in the island put very negative results to the history of the island, as he was very cruel and Self-confident person. That's why ordinary people of Cyprus revolted against the authority of d Comnin. During this Struggles there came new her to the scene of crusade history Lion-hearted Richard and his role to the future destiny of Cyprus was very big.

2. THE PHASE OF "LATIN REIGN" IN CYPRUS (1192-1488)

This history of Cyprus is sometimes called "the francocratia" in historiography. The basic of this phase is related to the III crusade, as the Cyprus Company organized by lion-hearted Richard was the content of the III crusade.

Although the historians call Richard the hero, his actions was for from heroism.⁵ This participation in Crusade wasn't related to the struggle for religion, but eager of capture of lands and wealth.

Richard's march to Palestine crossed by Sicilia confronted with great resistance of crusade leaders. Richard Stayed here from May to June 1191. Namely, because of the support of Cyprus, lion-hearted Richard was able to capture the island. The aid of ordinary people to Crusade leader was also related to the tyranny of Isaac Comnenos; that's why they greeted lion-hearted Richard With great pleasure, and even according to some sources ordinary people shaved their beards in order to look like Richard.

But soon, the real face of Crusade leaders was opened: these main allies were Qvi de Luzinyan, his brother Qodfrua, Boemund the III, Onfrua.⁶ They wanted the only thing from the island: to plunder the island, obtain the wealth and so on. For this purpose Richard applied heavy taxes on population and ordinary people revolted against this action.

At the result of this revolt lion-hearted Richard decided to sell the island, and wanted 100.000 dinar for Cyprus. Tampliyers couldn't found this sum and Richard found new costumer: he was Qvi de Luzinyan, who Jerusalem reign. The authority of the heirs of Qvi de Luzinyan continued in Cyprus for 300 years. That's why these years are called "the phase francocratia" (as Luzinyans were Frenchmen by origin and there were settled a plenty of French people to Cyprus in those years).⁷

During the reign of Luzinyans the governors did their best to establish in Cyprus the administration like in France. The ordinary people (Greeks, Arabs and so on) were violated by Crusade participants. At the same time with heavy taxes, they implemented the policy of religions discrimination as well. So that as Crusade leaders were Catholics, they pursued the provaslavian people of Cyprus, Greek confessors were withdrawn from the island.

The last column of Crusade leaders in Palestine-Accra was re-occupied by Muslims in 1291. After this event Cyprus became their "hope". Christians utilized Cyprus as military platsdarm against

⁴ History of middle Ages. In 2 Volumes. V 1., Moscow: 2001, p. 164

⁵ Dobiash-Rojdestvinskaya O.A. with cross and sword. Adventures of Lion-hearted Richard. Moscow: 1991, p. 43

⁶ Ibid, p. 43

⁷ Illustrated encyclopedia "Rusika" History of Middle Ages. Moscow: 2004, p. 299-300

Muslim countries as well. They were eager to restourate the Crusade again. For example, the Crusade king of Cyprus - Pieter I (1359-1369) attacked Turkey and invaded Antalya in 1361, and in 1365 he captured and plundered Iskenderun (Egypt).⁸

In XIV century Cyprus came to its temporary improvement: the commercial importance of the island increased, agriculture was restourated. Especially at this time the position of cities of Italy as Venice and Geneva in the island strengthened. In 1373 Geneva captured the commercial center of the island - Famaqusta and Luzinyans could withdraw them from Cyprus only by the aid of Egypt in 1464.

3. CYPRUS GOES UNDER THE SUPREMACY OF VENICE

In the beginning of XV century the political and military circumstances in Cyprus in complicated. On the other side the economic and commercial spheres here turned to the bad side. In 1426 the troops of Egypt sultan invaded and captured Cyprus.

In 1460 the governor of Cyprus became Jacob Bastard II (1460-1473). He married to the daughter of the richest family of Venice - Catherine Cornaro and after his death Catherine became the queen of Cyprus. During her reign (1474-1489) the interference of Venice to the island increased. Namely during the reign of this woman the great Crusade took place: The naval army of Venice, Neapol, Rome Cathedral, Cyprus and Rodeos fired Turkey's cities - Antalya, Smyrna, Izmir and so on.⁹ In 1489 Cyprus went to the supremacy of Venice. The supremacy of Venice in Cyprus didn't influence to the circumstances in the region in a positive way, instead of it there occurred fought between Cyprus feudal and the noble men of Venice. As the officials of Venice were interested in the trade, the agriculture didn't develop as well.

As Venice gave attention to commercial sphere, the agriculture of the island didn't develop. The population of Cyprus so disagreed with this situation that, they wanted aid from Ottoman Sultan As the people moved to Turkey the real number of the island decreased about 150.000.¹⁰

4. CYPRUS UNDER THE SUPREMACY OF THE OTTOMAN EMPIRE

Difficult circumstances that were Cyprus in, strengthened political fought among the countries of Western Europe. The struggle of Venice against the Ottoman Empire in the Eastern Mediterranean region increased the situation in a bad way. In 1571 there was organized new Crusade against the Ottoman Empire and it was intensified the struggle of European countries against Cyprus. At this time Rome Cathedral and Spain also participated in the attack together with Venice. These 3 countries created "Holy Alliance" against Ottoman Empire. On October 7, 1571 although the Ottoman Army lost the battle near Lepanto, allied countries began the fought among one another. On March 7, 1573 according to the treaty between Venice and the Ottoman Empire Cyprus went to the supremacy of the Ottoman Empire.¹¹

When Turks came to Cyprus the Greek people of the island decreased and 47 thousand people of 84 thousand were Turks for 1572.¹² In order to increase the number of population the Ottoman Empire

⁸ Ibid, p. 300

⁹ Tansel Selahattin. Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmetin siyasi ve askeri faaliyeti. Ankara: 1953, s.208-209; Uzunçarşılı İ.H. Osmanlı tarihi, cilt 2. Ankara: 1949, s.118-119

¹⁰ Illustrated encyclopedia "Rusika" History of Middle Ages. Moscow: 2004, p. 300

¹¹ Danışmend İ.H. İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi. Cilt 2. İstanbul: 1948, s.401-410; Kocatürk V.M. Osmanlı padişahları. Ankara: 1957, s. 180

¹² Yeni Rehber Ansiklopedisi. İstanbul: 1993: cilt 11. s.372.

declared movement from other islands and Balkans as well. So, for the first time after 200 years Byzantine, 300 years Latin authority, Greeks weren't pursued for their ethnic identity.

Another positive side of the reign of the Ottoman Empire was that, position of provaslavian church strengthened. That's why English politician Turner wrote that, "the governors of Cyprus are archiepiscopal and cathedrals".

CONCLUSION

According to historians classic Crusades were over at the result of the capture of Accra- capital of the kingdom of Jerusalem in 1291. But this relation didn't end till the island occupied by the Ottoman Empire. Although Croissant states of the Middle East were destructed, Cyprus had been under the supremacy of Crusades for a long time yet. During this period political, economic and cultural spheres of Cyprus vanished.

There happened a lot of invasions in mankind, but none of them was so cruel than Crusades: these invasions reduced the development of various nations, regions and cultures.

Nowadays the name of Cyprus Island is in the agenda as an international problem: the creation of this problem is related to the modern events, but we can certainly mention that, the events occurred during the Crusades also influenced to the solving of Cyprus problem.

BIBLIOGRAPHY

1. Danişmend İ.H. İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi. Cilt 2. İstanbul: 1948.
2. Dobiash-Rojdestvinskaya O.A. with cross and sword. Adventures of Lion-hearted Richard. Moscow: 1991.
3. Gözəlova Y.H. Beynəlxalq münasibətlər tarixi. Bakı: 2007.
4. Hill G. A History of Cyprus. Vol. 3. Cambridge: 1948.
5. History of middle Ages. In 2 Volumes. Vol. 1, Moscow: 2001.
6. Illustrated encyclopedia "Rusika". History of Middle Ages. Moscow: 2004.
7. Kocatürk V.M. Osmanlı padişahları. Ankara: 1957.
8. Mahmudlu Y.M. Kıbrıs: XV. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Askeri-Siyasi İttifakın Üyesi – III Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi. 13-17 Kasım 2000. Cilt 1. Tarih. Gazimağusa, 2000.
9. Mahmudov Y.M. Azerbaijan diplomacy. London: 2010.
10. Tansel Selahattin. Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmetın siyasi ve askeri faaliyeti. Ankara: 1953.
11. The history of Byzantine. In 3 volumes. Moscow: 1967
12. Uzunçarşılı İ.H. Osmanlı tarihi, cilt 2. Ankara: 1949.
13. Yeni Rehber Ansiklopedisi. İstanbul: 1993: cilt 11.

Emeviler ve Abbasiler Döneminde Kıbrıs

Prof. Dr. Ali AKSU
Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas

A-Emeviler Döneminde Kıbrıs

Kıbrıs Adası, Büyük Roma İmparatorluğunun 395 yılında idarî bakımdan ikiye ayrılmasıyla imparatorluğun doğu yarısı sınırları içinde kalmıştır. Bu tarihten 1191 yılında kesin biçimde imparatorluktan kopuşuna kadar Bizans'ın bir eyaleti olarak varlığını sürdürmüştür. Kıbrıs Adası, coğrafi mevkii, askerî ve ticarî önemi dolayısıyla asırlar boyunca Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında mücadele alanı olmuştur.

Kıbrıs'ın jeopolitik açıdan önemli bir ada olması, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği bir noktada yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Kıbrıs, tarih boyunca farklı coğrafyalardaki halkların yoğun ilgisini çekmiştir. Bu halklar arasında Kıbrıs'ta; Ya'kûbîler, Latinler, Rumlar, Nestûrîler, Tatarlar, Franklar, Araplar, Moralılar, Mağribîler, Cenevizliler, Venedikliler, Yahudiler, Hititliler, Asurîler, Suriyeliler, Maronitler, Lombardlar, İspanyollar, Katalanlılar, Bulgarlar, Macarlar, Fransızlar, Yafalılar, Süryânîler, Makedonlar, Ermeniler, Rumlar, Türkler, Arnavutlar, İngilizler gibi yaşayan milletler zikredilebilir. İslam tarihinde Kıbrıs'ın fethi, Hulefâ-y-i Râşidin olarak da bilinen Dört Halife Döneminde gerçekleşmiştir.

Yakut el-Hamevî, Kıbrıs'ın okunuşunu, "Kubrûs" olarak vermekte ve bu kelimenin Rumca olduğunu belirtmektedir. Diğer şehirlere ilgili detaylı bilgi veren Hamevî'nin Kıbrıs ile ilgili çok az bir bilgi ile yetinmesi ve bu bilgileri de Batlamyos'tan aktarması dikkatleri çekmektedir. İbn Kesir'e göre Kıbrıs, Şam'da sahil boyunca batıda bir adadır. Burada meyveler ve madenler bol miktarda bulunmaktadır¹.

1-Hz. Osman Döneminde Kıbrıs'ın Fethi

İslam fetihleri, Hz. Ebu Bekir döneminde karadan başlamış, Hz. Ömer döneminde de oldukça geniş sınırlara ulaşmıştır. Hz. Osman dönemine gelindiğinde İslam fetihleri gerek Suriye gerekse Mısır bölgesinde sahile ulaşılmıştı. Bu dönemde fetihler karadan devam ettiği gibi denizden de sürmüştür.

Önceleri denizciliğe kuşku ile bakan Müslümanlar çok geçmeden gözlerini deniz seferlerine çevirmişlerdir. Fethedilen sahil şeridinin muhafazası, denizden gelebilecek düşman kuvvetlerinin saldırılarıyla güçleşebilirdi. Çünkü sahilde bulunan şehirler daha önceden fethedilmesine rağmen Rumlardan aldıkları yardım ile anlaşmalarını bozmuşlardı. Müslümanlar bu şehirleri yeniden fethetme durumunda kalmışlardı². Ayrıca Suriye bölgesinin karadan ve denizden önünün fethine açık olması, karadan fetihleri teşvik ettiği gibi denizden fetihleri de teşvik etmiştir. Kıbrıs gibi bazı adaların zenginlik içerisinde olması da fethi cazip kılmıştır. Bizans'ın denizdeki üstünlüğü devam ettiği sürece Mısır ve Suriye'deki hâkimiyetlerinin tehdit altında olduğunu anlamışlardır. 24/645 yılında Bizanslıların çıkarma yaparak İskenderiye'yi ele geçirmeleri üzerine Bizans'a karşı mücadelenin, donanmanın desteği olmadan yürütülemeyeceğini fark eden ilk devlet adamı Muaviye b. Ebî Süfyan oldu.

Kaynak göstermeden aktardığı bilgiye göre Bahriye Üçok, o dönemde Bizans İmparatorunun, Hz. Ömer ile iyi ilişkiler kurmak istediğini ve bu yönde harekete geçtiğini belirtmektedir. Yine Üçok'a

¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, thk., Abdullah b. Abdilmihen et-Türkî, by 1998, X, 228.

² Belazûri, *Fütühü'l-Buldân*, çev., Mustafa Fayda, İstanbul 1997, s. 148.

göre Hz. Ömer'in eşi Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm, Bizans İmparatoriçesine bazı kokular ile kadın eşyaları hediye etmişti. İmparatoriçe de karşılık olarak ona değerli bir gerdanlık yollamış; ama hediyeleri getiren devletin postacısı olduğu için Hz. Ömer bu hediyeleri beytülmale göndermişti.

Muaviye, Halife Hz. Ömer'den Kıbrıs'ın fethi için izin istemiş ancak o, Muaviye'ye bu izni vermemişti. Sebep, tamamen Müslümanların deniz tecrübelerinin bulunmamasından dolayı başlarına bir felaketin gelmesini istememesidir.³ Tabii bu, Müslümanların deniz tecrübesi olmadıkları anlamına gelmez. Ridde harplerinde Bahreyn'de görevlendirilen A'lâ b. el-Hadramî, Arfece b. Herseme ve Amr İbnü'l-As'ın deniz tecrübeleri vardı⁴. Hz. Ömer, deniz seferleri konusunda Amr b. el-As'a mektup yazmış ve şöyle demiştir: “Bana deniz ve denizde işleyen gemiler hakkında bilgi ver”. Bunun üzerine de Amr b. el-As şöyle bir cevap yazmıştır: “Ben denizde kalabalık insanların küçük bir şey bindiklerini gördüm. Onların altlarında su, üstlerinde de deniz vardır. Deniz sakinleştiği zaman kalplere dehşet verir, dalgalandığı zaman da insanların aklını çeler. Böyle bir anda insanların Allah'a olan bağlılığı biraz daha artar, fakat korkuları da çok olur. Böyle bir anda gemilere binen insanların durumu, bir sopa üzerine oturmuş kurtçukların haline benzer. Eğer kıpırdayacak olursa batar ve kurtulursa da korkudan ve dehşetten gözleri görmez hale gelir”⁵.

Hz. Ömer, Amr'ın mektubunu okuduktan sonra Muaviye'ye şöyle yazdı: “Hz. Muhammed'i hakla gönderen Allah'a yemin olsun ki hayatta olduğum müddetçe hiçbir müslümanı bu denize sokmayacağım. İşittiğime göre, Akdeniz yeryüzündeki denizlerin en büyüklerinden birisiymiş ve böyle tehlikeli bir sefere ben nasıl Müslümanları göndereyim? Vallahi benim için tek bir Müslüman, Bizans'tan ve Bizans'ın içinde bulunan her şeyden daha kıymetli, daha sevimli ve daha önemlidir. Sakın bir daha bana bu konuda bir şey sormayın. Sen bu konuda nasıl bir davranışta bulunacağımı benden iyi bilirsin”⁶. Ardından Hz. Ömer, Muaviye'den Bizans tarafından gelebilecek tehlikeyi bertaraf edebilmek için kaleleri tamir ettirmesini, buralara asker yerleştirmesini gözetleme kuleleri yaptırıp nöbetçi koydurmasını ve geceleri buraların fenerlerle aydınlatılmasını istedi⁷.

Adem Apak'a göre Hz. Ömer'in, Muaviye'ye Kıbrıs'ın fethi için izin vermemesinde Amr b. el-As etkili olmuştur. Apak konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“...Muaviye ile Amr, sürekli birbirlerini rakip görmüşler ve birbirlerinin güçlenip, şöhret ve itibar kazanmalarından memnun olmamışlardır. Hz. Ömer dönemindeki bir olay, bu iki valinin aralarındaki çekişmeyi ortaya koymaktadır. Muaviye Şam Valisi iken 28/648-649 yılında Hz. Ömer'den Kıbrıs'a bir sefer düzenlemek için izin istemişti. Hz. Ömer, izin vermeden önce deniz seferleri hakkında bilgi ve tecrübesi olan Amr b. el-As'a bir mektup gönderip, Muaviye'nin düzenlemeyi düşündüğü Kıbrıs seferi hakkındaki görüşlerini sormuştu. Amr, -yukarıda belirttiğimiz gibi- deniz seferlerinin tehlikelerinden bahseden bir cevap gönderdi. Halife de Muaviye'ye sefer izni vermekten vazgeçti. Amr, cevabi mektubundaki ifadeleri, halifeye deniz seferleri hakkında bilgi vermekten çok, olağanüstü abartı ve teşbihler kullanarak Hz. Ömer'i korkutmak ve onun sefer izni vermesini engellemek niyetiyle söylemiştir. Hz. Ömer'in askerin hayatı ve güvenliği hususundaki titizliği bilindiğine göre onun, Amr

³ Belazüri, *Fütuh*, s. 218; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, çev. Ahmet Ağrakça vd., İstanbul 2008, II, 489; İbn Kesir, X, 228-229; Aycan, *Muaviye*, s. 90; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Komisyon, İstanbul 1989, II, 199; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yi Râşidîn Devri*, İstanbul 2014, s. 263.

⁴ Aycan, *Muaviye*, s. 90. Hz. Ömer'den izinsiz Fars bölgesinde bir deniz hareketına giriştiği ve yenilgiye uğradığı için A'lâ b. Hadramî, Bahreyn valiliğinden azledilmiştir. Yine Uman'a gönderdiği Arfece b. Herseme tembihlerini dinlemeyerek denizde savaşta giriştiği için Hz. Ömer tarafından azarlanmıştır. Bununla birlikte Hz. Ömer, sivil ve ekonomik amaçlarla yapılan deniz yolculuklarında bir sakınca görmemiştir. Kaldı ki Hz. Peygamber döneminde Habeşistan muhacirleri denizi geçerek bölgeye ulaşmışlardı. Nebi Bozkurt, “Bahriye”, *DİA.*, İstanbul 1991, IV, 496.

⁵ Taberi, IV, 258-259; Ebû Ömer b. Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih (327/939), *el-Ikdü'l-Ferîd*, Kahire 1965, II, 89; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, II, 584.

⁶ İbnü'l-Esir, II, 585.

⁷ Nebi Bozkurt, “Bahriye”, *DİA.*, IV, 496.

tarafından verilen bu malumatı aldıktan sonra Muaviye'ye izin vermesi mümkün olmayacaktır. Amr'ın deniz seferi konusundaki halifeyi endişeye düşürecek şekilde bilgi vermesinin altında, kanaatimizce onun, Muaviye'nin sefere çıkıp başarı kazanmasını istememesi gerçeği yatmaktadır. Çünkü onlardan biri Şam, diğeri de Mısır valisiydiler ve biri diğerrinin öne çıkmasına tahammül edemiyordu.”⁸

Üçüncü halife Hz. Osman döneminde Suriye Valisi Muaviye b. Ebî Süfyan, yıllardan beri Bizans'a karşı Anadolu'da karadan yürütülen savaşların yanı sıra denizden de saldırıya geçmenin kaçınılmaz olduğunu görerek Kıbrıs'a bir donanma gönderilmesi hususunda halifeyi ikna etti (27/648). Daha önceden Muaviye, Hz. Osman'a konuyla ilgili mektuplar yazmıştı. Hz. Osman, Muaviye'ye yazdığı cevâbî mektubunda “Ömer deniz savaşı için izin istediği zaman, onun sana ret cevabı verdiği şahit oldum” diyerek o da deniz seferi için izin vermemiştir. Ancak Muaviye, Hz. Osman'ı çok iyi tanıdığı için onu ikna etmekten vazgeçmedi. Hâlbuki aynı durumu Hz. Ömer'e yapamamıştı.

27/648 yılında Muaviye, deniz yoluyla Kıbrıs'a gitmenin kolay olduğunu halife Hz. Osman'a yazdı ve ondan tekrar izin istedi. Hz. Osman, ona yazdığı mektubunda: “Eğer gemiye karınla birlikte binersen git, izinlisin; yoksa gitme!” diye cevap verdi. Hatta bazı rivayetlerde buna ilave olarak Hz. Osman'ın, Muaviye'ye yazdığı mektubunda “Bu sefer için Müslümanlardan asker seçme. Sefer için aralarında kura da çekme. Onları serbest bırak. Böyle bir gazaya çıkan varsa kendi arzusuyla ve gönüllü olarak çıksın. Sen de gerekli teçhizat yardımında bulun” şeklinde yazdığı da belirtilmektedir. Hz. Osman, sahillerin askerlerle takviye edilmesi ve hiç kimsenin sefere zorlanmayıp yalnız gönüllülerin alınması şartıyla Kıbrıs'a hareket edilmesine izin verdi. Muaviye, bu cevap üzerine yanında pek çok gemi ile Akka'dan denize açıldı. Eşi Karaza bnt. Abdiamr b. Nevfel b. Abdimenaf'ı da yanına aldı. Kıbrıs'a çıkan Müslümanlar burayı barış yoluyla fethettiler.⁹

Muaviye neden Kıbrıs'ın fethi konusunda hem Hz. Ömer'i hem de Hz. Osman'ı teşvik etmiş ve oranın fethi için çaba göstermiştir? Konuyla ilgili kaynaklarımızda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Muaviye üzerinde çalışma yapan İrfan Aycan'a göre “Böyle bir fethin ilk defa gerçekleşmesi Muaviye'ye hem halife nezdinde hem de Müslümanlar nezdinde itibar ve nüfuz kazandıracaktı”.¹⁰ Bir başka husus da Muaviye'nin idarî ve siyasi tecrübesine güvenmiş ve inanmış olmasıdır.

Muaviye, Hz. Osman'dan izin aldıktan sonra hemen hazırlıklara başladı. Sahildeki idarecilerine ve şehir halkına haber göndererek gemilerin bakıma alınmasını emretti¹¹. Aycan'a göre Muaviye'nin Kıbrıs'a yapılacak bu seferin hazırlıklarının eskiye dayandığını söylemek mümkündür. Çünkü gemilerin yeniden inşası yerine onarıma alınmasının istenmesi, bu gemilerin sahil şeridinin fethedilmesi esnasında Rumlardan ganimet olarak elde edilmiş olabileceği ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Kıbrıs seferinde kullanılan 220 parça geminin kısa sürede inşa edilmesi uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.¹²

Muaviye'nin 28/648-649 yılında¹³ Kıbrıs üzerine düzenlediği sefere ashaptan birçok gönüllünün yanında Ubâde b. Sâmit ile hanımı Ümmü Harâm da katıldı.¹⁴ Belâzürî bu isimlerin yanında Muaviye ile birlikte Kıbrıs seferine katılan sahabenin isimlerini şu şekilde vermektedir: Ebû Eyyûb Halid b. Zeyd el-Ensârî, Ebu'd-Derdâ, Ebu Zer el-Ğıfârî, Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî, Umeyr b. Sa'd b. Ubeyd el-Ensârî,

⁸ Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara 2001, s. 138, 214.

⁹ Belazürî, *Fütûh*, s. 218; ;Taberi, IV, 260; İbn A'sem, *Futûh*, I, 347-348; İbnü'l-Esir, II, 585; Semir Sercan-Muhammed Annânî, *el-Muhtâr min Fütûhu'l-Buldân*, by. ty., s. 7; Fayda, *Age.*, s. 265.

¹⁰ İrfan Aycan, *Muaviye*, s. 91.

¹¹ İbn A'sem, *Futûh*, I, 348.

¹² Aycan, *Muaviye*, 92.

¹³ Kıbrıs'ın ne zaman fethedildiği konusunda farklı tarihler verilmektedir. H. 27, 28, 29 ve 33 yılları verilmektedir. Genel kabul gören h. 28 yılında fethedilmiş olmasıdır. Konuyla ilgili bkz., Taberi, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, IV, 258; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 488.

¹⁴ Belazürî, *Fütûh*, s. 220; İbn Kesir, X, 228; M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Haram”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 321-322.

Vâsile b. el-Eskâ el-Kinânî, Abdullah b. Bişr el-Mâzinî, Hassân b. Sabit'in kardeşinin oğlu Şeddâd b. Evs b. Sabit, el-Mikdâd, Kabû'l-Habr b. Mâtî ve Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî.¹⁵

Muaviye, Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i de sefere çağırdı. Müslüman donanması 28/649 yılı ilkbaharında 1700 gemiyle Akka'dan denize açıldı. Muaviye, donanmanın komutanlığını Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ile Abdullah b. Kays el-Câşî'ye verdi. Abdullah b. Kays, yaz ve kış dönemlerinde olmak üzere 50 defa deniz seferlerinde bulunmuş, savaşmıştır. Bu savaşların hiçbirinde kimse boğulmamıştır. Abdullah, Allah'a dua ederek ordusuna bir musibet vermemesini, afiyet, sağlık ve başarı vermesini Allah'tan istemiş, Allah da onun bu duasına olumlu karşılık vermiştir.¹⁶

Müslümanlar Kıbrıs'ın merkezi Konstantia önünde karaya çıkarak şehri kuşattılar. Karaya çıkıldığı sırada Ümmü Haram bindiği hayvanın tökezlemesi üzerine hayvandan düşüp vefat etti ve burada defnedildi.¹⁷ Belâzürî'nin "Sâlih Kadın Türbesi" diye meşhur olduğunu haber verdiği onun bu kabri etrafında sonradan inşa edilen türbe ve külliye, bugün Kıbrıs'ın Rum kesiminde Larnaka şehrinin güneyindeki Tuz Gölü'nün yakınında yer almakta ve "Hala Sultan Tekkesi" adıyla bilinmekte ve ziyaret edilmektedir.¹⁸ İbnü'l-Esir'in kaynak göstermeksizin belirttiğine göre Hz. Peygamber hayattayken Ümmü Haram'a denizde savaştıkları ilk kadın olacağını haber verdiğini ifade etmektedir.¹⁹ Hala Sultan Tekkesi adıyla bilinen kabri bugün de ziyaret edilmektedir. Kuşatma sonunda Kıbrıs barış yoluyla ele geçirildi.²⁰ Pek çok ganimet ve esir ele geçirildi.

Cübeyr b. Nüfeyr şöyle anlatmaktadır: "Kıbrıs Adası fethedilip de oradan bazı esirler getirildiğinde Ebü'd-Derdâ'nın ağlamakta olduğunu gördüm. Ona şöyle dedim: "Müslümanların zafer elde ettiği ve İslam'ın aziz olduğu bir günde neden ağlıyorsun?" omzuma elini vurarak: "Bir zamanlar her şeye hâkim ve her şeye sahip olan bir bakıyorsun Allah'ın emirlerini terk ediyor ve Allah onların üzerine başka bir ümmeti musallat ediyor ve bu şekilde onları esir alıyorlar. Eğer Allah bir milletin başına esir olma belasını musallat ederse onlar için kurtuluş kalmaz"²¹.

Her yıl 7200 altın vergi ödenmesi ve Müslümanlara saldırılmaması şartıyla anlaşma sağlandı. Kıbrıs valisi Bizans'a ödemekte oldukları verginin engellenmemesini istedi. Müslümanlar da başkalarıyla savaştıklarında onların kendileriyle savaşmamalarını; ayrıca Rum düşmanlarına karşı hareket eden Müslümanlara izin vermelerini şart koştu. Bu anlaşmadan sonra Müslümanlar denizde dolaştıklarında onlar Müslümanlara saldırmıyorlar; Kıbrıs halkı onlara yardım etmedikleri gibi aleyhlerine de başkalarına yardım etmiyorlardı.²² Kıbrıs'ın fethinden sonra Müslümanlar, Mısır ve Suriye'deki üslerden deniz seferleri düzenlemeye başladılar. Ayrıca Kıbrıs'ın fethi, Müslümanlara İstanbul'un fethi için hazırlıklara başlamasını teşvik etmiştir.²³ Ayrıca Kıbrıs ve Rodos'un Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi, Bizans'a ağır bir darbe olmuştur. Zira bu iki adanın fethi Konstantinopolis'i sadece çok önemli bir stratejik mevkide bulunan iki adasından değil, donanmasında istihdam ettiği

¹⁵ Belazürî, *Fütüh*, s. 220; Taberi, IV, 258; İbnü'l-Esir, II, 488; Semih Sercan, *Age.*, s. 7, 9.

¹⁶ Taberi, IV, 260; İbnü'l-Esir, II, 490.

¹⁷ Belazürîye göre "Salih Kadın Türbesi" diye anılmaktadır. Belazürî, *Fütüh*, s. 220; İbn Kesir, X, 229.

¹⁸ M. Baha Tanman, "Hala Sultan Tekkesi", *DİA.*, XV, 225-227.

¹⁹ İbnü'l-Esir, II, 489.

²⁰ Kıbrıs'ın fethi ile ilgili İbn Kesir bir hadisten bahsetmektedir. O hadise göre Resulullah bir gün Übâde b. es-Samit'in eşi Ümmü Haram bnt. Milhân'ın evinde uyuyordu. Uykusundan uyandığında Resulullah gülüyordu. Ümmü Haram, Hz. Peygamber'e "Sizi güldüren şey nedir Ya Resulullah?" diye sordu. Resulullah da "Bana ümmetinden bazı insanlar gösterildi. Onlar denizde gemilere biniyorlar". Bunun üzerine Ümmü Haram da Resulullah'a "Ya Resulullah! Benim de onlar arasında olmam için dua et" dedi. Allah Resulü de "Sen de onlardansın" dedi. Ümmü Haram, Kıbrıs'ın fethine katılmış ve orada vefat etmişti. İbn Kesir, X, 228; Kandemir, "Ümmü Haram", *DİA.*, XXXII, 321-322.

²¹ Taberi, IV, 262; İbnü'l-Esir, II, 489; İbn Kesir, X, 229.

²² Belazürî, *Fütüh*, s. 219; Semih Sercan, *Age.*, s. 8. Bazı kaynaklarda da her yıl 7.000 dinar ödemesi şartıyla anlaşma yaptığı belirtilmektedir. Bkz. Taberi, IV, 262; İbn Kesir, X, 229.

²³ Nebi Bozkurt, "Bahriye", *DİA.*, IV, 497.

deneyimli denizcilerinden de mahrum etmişti.²⁴ Keza Kıbrıs ve Rodos'un fethiyle Müslümanlar, Akdeniz'in büyük bir kısmının da hâkimi oldular. Böylelikle Müslümanlar, ticaret yollarına hem karadan hem de denizden hâkim oldu.²⁵

Kıbrıslılar birkaç yıl anlaşmaya uydular. Ancak 32/652-653 yılında Kıbrıslılar, Rumların kendilerine verdikleri gemilerle, denizdeki Müslüman savaşçılara karşı onlara yardım ettiler. Bunun üzerine Muaviye, 33/653-654 yılında²⁶ beş yüz gemi ile onlara karşı savaştı ve Kıbrıs'ı savaşa fethetti. Savaşta pek çok kimse öldürüldü ve esir alındı. Sonunda onlarla yapılan eski anlaşmayı uyguladı. Ayrıca Muaviye, Kıbrıs'a hepsi divan defterine kayıtlı askerlerden oluşan 12.000 kişi gönderdi ve onları Lepithos'a garnizon olarak yerleştirdi. Onlar adada camiler yaptılar ve şehri inşa ettiler. Muaviye, Ba'lbek halkından bir grubu Kıbrıs'a nakletti; onlar da orada bir şehir kurdular. Onlar, Muaviye ölünceye kadar orada kaldılar ve atıyyelerini (maaş) de aldılar. Belâzürî'ye göre Müslümanlar Kıbrıs'a ulaştıklarında ada o dönemde enine boyuna 80 fersah idi.²⁷

İbn Kesir, 33/653-654 yılı olaylarını zikrederken Ebû Ma'ser'in ifadesine göre bu yılda Kıbrıs'ın fethedildiğini belirtmekte ancak devamında da bunun cumhurun görüşüne muhalif bir görüş olduğunu, doğrusunun daha önce (h. 27/647-648 veya 28/648-649) fethedilmiş olduğunu belirtmektedir. Aynı bilgiyi İbnü'l-Esir de aktarmaktadır²⁸.

Muaviye, halifeliği döneminde de yıllık 7.000 dinar ödemeleri, Müslümanlara dostluk göstermeleri ve düşmanları olan Rumların durumunu Müslümanlara bildirmeleri şartıyla onlarla anlaşmayı sürdürdü.²⁹ Muaviye, Kıbrıs'ın fethi sonrasında Müslümanların İslam düşmanı olan Rumlarla evlenmelerine izin vermemiş bunu ancak izne bağlamıştır.³⁰

Bizans kaynaklarına göre Muaviye, Kıbrıs'taki Konstantia'yı yağmalamış, ancak mabeyinci Kakorizos kumandasında bir Bizans donanmasının yaklaşması üzerine geri çekilmiştir. Yine Teophanes'e göre Muaviye, Kıbrıs seferinden dönüşte "Aradus"u almak istemişse de bunu başaramamış ve ancak ertesi yıl fethedebilmiştir (35/655-656)³¹

E. W. Brooks'a göre Ebu'l-Aver kumandasındaki İslam ordusu 34/654-655 yılında Kıbrıs'ı işgal ettikten sonra Kos, Girit ve Rodos adalarını yağmalamıştır.³²

2-Yezid b. Muaviye Döneminde Kıbrıs

Muaviye'den sonra iktidara geçen oğlu Yezid ise, Kıbrıs'a gidenleri geri döndürmüş şehrin yıkılmasını emretmiştir.³³ Muaviye'den sonra Emevi tahtına geçen oğlu Yezid, sonuçsuz kalan İstanbul kuşatmasından sonra babasının imparatorla yaptığı anlaşmayı kabul ettiği gibi Kıbrıs'a yerleştirilmiş olan Müslümanları da geri çekti (680). Geri çekmesine gerekçe olarak Belazürî, Yezid'e büyük miktarda

²⁴ Fatih Erkoçoğlu, *Emevi Devleti'nin Dönüm Noktası, Abdülmelik b. Mervan*, İstanbul 2011, s. 313.

²⁵ Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervan*, s. 408.

²⁶ Bir rivayette de h. 35 yılında gerçekleştiği belirtilmektedir. Belazürî, *Fütûh*., s. 219.

²⁷ Belazürî, *Fütûh*., s. 219; İbnü'l-Esir, III, 30; Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, İstanbul 2001, s. 368.

²⁸ İbnü'l-Esir, III, 30; İbn Kesir, X, 258. İbnü'l-Esir ayrıca Kıbrıs'a yapıldığı belirtilen ikinci seferin 37/657-658 yılında gerçekleştirilmiş olduğuna dair bir görüşün olduğunu belirtmekte ancak detaylı bilgi vermektedir.

²⁹ Belazürî, *Fütûh*., s. 220; Taberi, IV, 262; İbnü'l-Esir, II, 489; Semir, *Age*., s. 11.

³⁰ Taberi, IV, 263.

³¹ Şahin Uçar, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 72.

³² Uçar, *Age*., s. 88.

³³ Belazürî, *Fütûh*, s. 219.

pek çok malın rüşvet olarak verildiğini belirtmektedir.³⁴ Yezid döneminde askerler geri döndüklerinde Kıbrıs halkı onların şehirlerini ve camilerini yıkmışlardır³⁵.

3-Abdülmelik b. Mervan döneminde Kıbrıs

Yezid döneminden sonra Emevi Devleti içerisinde bir iktidar boşluğu yaşanmış ve Mekke’de Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilan etmişti. Mervan b. el-Hakem dönemi, Abdullah b. Zübeyr ile mücadelenin geçtiği bir dönemdir. Mervan’ın oğlu Abdülmelik döneminde Emevi Devleti ikinci kez yeniden toparlanmış önce isyanları halletmiş ardından da Bizans ile mücadeleye başlamıştır.

Belâzürî’nin naklettiğine göre Kıbrıs halkı, Abdülmelik b. Mervan halife oluncaya kadar, Muaviye ile yaptıkları anlaşmaya göre vergilerini ödediler. Abdülmelik, onlar aleyhine vergiyi bin dinar artırdı. Bunun anlaşmanın yeniden bozulduğu dönem (h. 73) sonrasında olması gerekir.³⁶

Verginin artırılması durumu, Ömer b. Abdülaziz’in halifeliğine kadar devam etti. Ömer b. Abdülaziz, onlardan bu artan miktarı almadı. Hişam b. Abdülmelik halife olduğunda babasının artırdığı miktarı yeniden o da artırdı. Bu durum, Abbasi Halifesi Ebu Ca’fer Mansur dönemine kadar sürdü.³⁷ Buradan da anlıyoruz ki Ömer b. Abdülaziz döneminden Abbasiler dönemine kadar Kıbrıs sorunsuz bir şekilde Emevilerin hâkimiyetinde varlığını sürdürmüştür.

685 yılında Halife Abdülmelik b. Mervan ile Bizans İmparatoru II. Justinianos arasında barış şartları yenilendi. Barış yapılmasında elbette ki Emevîler dönemindeki iç karışıklıkların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de Abdullah b. Zübeyr ve Muhtar b. Ubeyd hareketleri etkili olmuştur. Kıbrıs’tan alınan verginin yine iki taraf arasında bölüşülmesine karar verildi. Ayrıca İmparator, Kıbrıs başpiskoposunu ve adanın Ortodoks kilisesine bağlı yerli halkını Kyzikos (Kapıdağ) yakınında yeni inşa ettirdiği Iustinianopolis şehrine nakletti. Halife Abdülmelik, Kıbrıs halkının nakledilmesini protesto ettiyse de Justinianos bu protestoları kibirli bir şekilde reddetti³⁸. Kıbrıslıların sürgünü adaya dönmelerine izin verildiği 695 yılına kadar devam etti. Bu arada yerli halktan Suriye’ye götürülenler de adaya geri döndüler.

İmparator, Abdülmelik’in içinde bulunduğu bu kötü durumu değerlendirmeyip de onunla bir anlaşma yapmıştır. Bunun gerekçesi olarak her ne kadar Abdülmelik, Abdullah b. Zübeyr ile mücadele etse de Bizans’ın saldırısı karşısında her iki muhalif grubun kendilerine karşı birlikte hareket edeceğinden endişe etmiştir. Hatta bunu “...iki köpeğin yanına bir tilki gelirse köpekler aralarındaki kavgaya son verip tilkinin üzerine çullanıp onu öldürürler” benzetmesiyle kendisine saldırıya geçmesini, anlaşma yapmamasını tavsiye eden danışmanlarına karşı çıkmıştır.³⁹

Bizans İmparatoru Kıbrıs haracının yeni basılan Arap sikkeleri ile ödenmesini de kabul etmedi; çünkü paralar üzerinde haç yerine Kur’an ayetleri basılmıştı. Halife buna barış anlaşmasını daha fazla geçerli saymadığını bildirerek karşılık verdi ve saldırı için kuvvet toplamaya başladı (140)⁴⁰ Abdülmelik ve oğulları Velid I ile Süleyman dönemlerinde olduğu gibi Kıbrıs ağır vergiye bağlandı⁴¹.

Bizanslılar, 736 yılında Mısır üzerine sefer düzenlediler. Bunun üzerine Halife Velid b. Yezid b. Abdülmelik, 125/743 yılında donanma kumandanı Esved b. Bilal’i Kıbrıs’a sefere gönderdi, ancak kayda değer bir sonuç alınamadı. Doğu Akdeniz’de iki tarafın deniz gücü birbirine yakın olmakla birlikte Orta ve Batı Akdeniz’de Müslüman donanması üstündü.⁴²

³⁴ Belazürî, *Fütûh*., s. 219-220; Kılıç, *Age*., s. 368.

³⁵ Belazürî, *Fütûh*., s. 220.

³⁶ Belazürî, *Fütûh*., s. 210-221. Uçar, s. 95.

³⁷ Belazürî, *Fütûh*., s. 221; İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001, s. 207.

³⁸ Uçar, s. 96; Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervan*, s. 320.

³⁹ Fatih Erkoçoğlu, *Emevi Devleti’nin Dönüm Noktası, Abdülmelik b. Mervan*, İstanbul

⁴⁰ Uçar, s. 96; Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervan*, s. 391.

⁴¹ Nebi Bozkurt, “Bahriye”, *DİA*, IV, 497.

⁴² Nebi Bozkurt, “Bahriye”, *DİA*, IV, 497.

Belazürî, II. Velid'in Kıbrıs halkından bazılarını bu işten yani anlaşmayı ihlalden dolayı onları itham ettiği için Şam'a sürdüğünü belirtmektedir. Halk, bu sürgünü iyi karşılamadı. Bunun üzerine Yezid b. Velid onları yurtlarına geri göndermiştir.⁴³

747 yılında 1000 gemiden meydana gelen bir İslam donanması Bizans donanmasını Kıbrıs yakınlarında kuşattıysa da Bizanslılar Grek ateşi kullanarak bu donanmayı imha ettiler.⁴⁴

Emevîler döneminde Kıbrıs, hem Bizans'ın hem de Emevîlerin bir çeşit müşterek hâkimiyeti altında uzun süre varlığını devam ettirmiştir.⁴⁵ Kıbrıs ve Rodos'un fethiyle Müslümanlar Akdeniz'de hâkimiyeti sağlamışlardır. Böylelikle hem karadan hem de denizden ticaret yollarını ellerine geçirmişlerdir.⁴⁶

B-Abbâsiler Döneminde Kıbrıs

Abbâsiler bir müddet Emevîler kadar Akdeniz siyasetine önem vermedikleri için Bizanslılar 752 yılından itibaren Akdeniz'deki üstünlüğü ele geçirdiler.⁴⁷ 752-827 yılları arasında İslam donanması bir duraklama dönemine girmiştir. Bunda Harunürreşid dönemine kadar (786-809) Bizans ve Akdeniz siyasetinin ihmal edilmesi ve Endülüs Emevi Devleti'nin kurulması gibi çeşitli nedenler rol oynamıştır.⁴⁸

Abbâsilerin ilk halifesi Ebu'l-Abbâs es-Seffah dönemi, Emevîlerle mücadele şeklinde geçtiği için dışarıya yönelik herhangi bir sefer düzenlenmemiştir. Dışarıya yönelik seferler, ikinci halife Ebu Ca'fer Mansur döneminde başlamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Abbâsî Halifesi Ebu Ca'fer Mansur dönemine kadar Kıbrıs, Müslümanlara yıllık vergi ödemeye devam etti. Ebu Ca'fer halife olduğunda "Biz onlara insafî davranmaya en layık kimseleriz; onlara zulmederek mal sahibi olmadık" dedi ve onları, Muaviye'nin anlaşmasına döndürdü.⁴⁹

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanına (754-775) kadar müslümanlara yıllık vergi ödemeye devam etti. Bizans, İslâm devlet merkezinin Dımaşk'tan Bağdat'a nakledilmesiyle doğu sınırında gerek karada gerekse denizde rahatladı. Abbâsîler içinde kargaşanın sürdüğü yıllarda İmparator V. Konstantinos 746'da Maraş'ı zapt etti. Bizans donanması da İskenderiye'den gönderilen bir müslüman filosunu Kıbrıs açıklarında yenilgiye uğrattı (747).

Kıbrıslılar, Abdülmelik b. Salih b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın hudutlar valiliği sırasında bir olay çıkarmışlardır. Bunun üzerine de Vali Abdülmelik b. Salih, onlarla mevcut anlaşmayı bozmak istedi, ancak bunu hemen yapmak yerine İslam hukukçularından konuyla ilgili görüş almak istedi. el-Leys b. Sa'd, Malik b. Enes, İsmail b. Ayyâş gibi İslam hukukçularına mektup yazıp konuyla görüşlerini almak istediğini belirtti. Onlar da görüşlerini valiye yazdılar. Onlardan el-Leys b. Sa'd, yazdığı mektubunda görüşünü şu şekilde dile getirdi: "Biz, Kıbrıslıları İslam ehline hile yaptıkları; Allah'ın düşmanları Rumlara da dostluk gösterdikleri şeklinde itham etmekteyiz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer bir topluluğun anlaşmaya hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlara aynı şekilde davran"⁵⁰. Hâlbuki Yüce Allah "Onlara, hıyanetleri belli oluncaya kadar aynı şekilde davranma!" buyurmadı. Bundan dolayı ben, onlara aynı şekilde davranmanı düşünüyorum. Onlara bir yıl süre tanınsın; ne yapacaklarına karar versinler. Onlardan, Müslümanların memleketlerine iltihak etmek isteyenlerin, harac (cizye) ödeyerek zımmî olmasını kabul edersin. Rumların ülkesine gitmek isteyen de bunu yapsın. Onlardan savaşmak

⁴³ Belazürî, *Fütüh*, s. 221. Çeviride Yezid b. Abdülmelik diye verilmiş ancak bu doğru değildir, çünkü Yezid b. Abdülmelik daha önceden halife olmuştur. Velid'den sonra halife olan Yezid b. Velid'dir. Ayrıca bkz., Semir, Age., s. 11.

⁴⁴ Nebi Bozkurt, "Bahriye", *DİA*, IV, 497.

⁴⁵ Uçar, s. 94.

⁴⁶ Erkoçoğlu, s. 408.

⁴⁷ Nebi Bozkurt, "Bahriye", *DİA*, IV, 497.

⁴⁸ Nebi Bozkurt, "Bahriye", *DİA*, IV, 497.

⁴⁹ Belazürî, *Fütüh*, s. 221.

⁵⁰ Enfal, 58.

üzere Kıbrıs'ta kalmak isteyenler ise, kendileriyle savaşılacak ve mücadele edilecek düşmanlardır. Bir yıl beklemek, onların delillerini iptal, sözlerinde durmadıklarını ispat edecektir.⁵¹

Bir diğer İslam hukukçusu Malik b. Enes de cevap olarak şunları yazmıştır:

“Kıbrıslıların emanı, eskiden beri onların valilerinden yüz çevirmelerine sebep oluyordu. Çünkü onlar, mevcut şartlar altında bırakılmalarını, kendileri için bir zül ve küçüklük; Müslümanlar için de kendi aleyhlerine bir kuvvet olduğunu; Müslümanların onlardan aldıkları cizyeleriyle düşmanlarına karşı saldırmak için fırsat bulduklarını düşünüyorlardı. Valilerden hiçbir kimsenin onlarla yapılan anlaşmayı bozduğunu ve onları yurtlarından çıkardığını bilmiyorum. Benim düşünceme göre, onların aleyhine açık bir delil ortaya çıkıncaya kadar, anlaşmalarını bozmakta ve kendilerine düşmanlıkta acele etme. Çünkü Allah, “Onlarla yaptığınız anlaşmaya sonuna kadar riayet ediniz” (Tevbe, 4) buyurmaktadır. Eğer onlar, bundan sonra doğru hareket etmezler ve hıyanetlerini bırakmazlar, sen de onların hainliklerini sabit görürsen, onlara saldırırsın. Bu, mazur görülecek bir durumdur. İnşallah sen muzaffer olacaksın; onlar da küçülüp alçalacaklardır”.⁵²

Diğer İslam hukukçularından Süfyan b. Uyeyne şu cevabı yazdı: “Biz, Peygamber'in (Sav) anlaşma yaptığı bir kavimle, anlaşmayı bozdukları takdirde yalnızca onlarla savaşmayı helal kabul ettiğini biliyoruz. Mekke halkı, bu kaidenin istisnasını teşkil eder. Çünkü Hz. Peygamber, iyilik ve bağlı olmak üzere onlarla savaşmamıştır. Halbuki onlar, kendi müttefiklerine Resulullah'ın Huzâ'a kabilesinden olan müttefikleri aleyhine yardım etmek suretiyle anlaşmalarını bozmuşlardı. Yine Hz. Peygamber, Necranlılarla yaptığı anlaşmada, onların riba (faiz) yememelerini şart koşmuştu. Hz. Ömer, faiz yediklerinden dolayı, onların yurtlarından sürülmelerine karar verdi. Bütün Müslümanların birleştikleri, ahdini bozan kimsenin, artık zimmetinin (himaye hakkının) de olmayacağı hususudur.⁵³

Bir başka İslam hukukçusu Musa b. A'yen de: “bu gibi durumlar geçmişte de oluyordu; valiler, buna benzer hallerde beklemeyi uygun bulurlardı. Eskiden herhangi bir kimsenin, Kıbrıs halkı veya başkalarıyla yapılmış olan anlaşmalarını bozduğunu ben görmedim. Böyle bir sonuç, belki de bu ülkelerdeki ekseriyet ve cemaatin, idarecilerine destek olmamalarından ileri gelmektedir. Bunun için ben, onlar içerisinde yanlış hareket eden kimse bulunsa da, kendilerine vefat gösterilmesi ve şartlarına riayet edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Müslümanlarla anlaşma yapmış; daha sonra da onların sırlarını müşriklere haber veren ve bunları onlara gösteren bir topluluk hakkında el-Evzâî'nin şöyle söylediğini işittim: “Eğer onların zimmeti varsa, ahitlerini bozmuş ve zimmet hakkından çıkmış olurlar; vali isterse onları öldürür, asar. Eğer bu şekilde hareket eden kimselerle sulh yapılmış ve fakat Müslümanların zimmetine girmemişlerse, vali onlara da aynı şekilde davranır. Allah, hainlerin tuzağını sevmez”.⁵⁴

Bir diğer İslam hukukçusu İsmail b. Ayyâş da konuyla ilgili şunları yazdı: “Kıbrıs halkı, zelil ve mağluptur; çünkü Rumlar, erkeklerine ve kadınlarına hâkim oldular. Onları korumak ve himaye etmek bize düşendir. Habib b. Mesleme, Tiflis halkıyla yaptığı anlaşmada şunları yazmıştı: “Eğer sizi korumaktan Müslümanları alıkoyacak işler çıkar ve düşmanlarınız sizi yenerlerse, bu durumda Müslümanlara verdiğiniz sözleri yerine getirememenizden dolayı anlaşmanız bozulmuş olmaz. Ben, onların anlaşmalarına ve zimmetlerine bağlı olduklarını düşünüyorum. Çünkü Velid b. Yezid, onları Şam'a sürgün ettiğinde Müslümanlar buna itirazda bulundular; İslam hukukçuları da bunu büyük bir haksızlık olarak saydılar. Nitekim Yezid b. Velid halife olunca onları Kıbrıs'a geri gönderdi. Müslümanlar, onun bu kararını güzel buldular ve onu adil gördüler.⁵⁵

⁵¹ Belazürî, *Fütûh*, s. 222; Semir, *Age.*, s. 12-13.

⁵² Belazürî, *Fütûh*, s. 222-223; Semir, *Age.*, s. 13-14.

⁵³ Belazürî, *Fütûh*, s. 223.

⁵⁴ Belazürî, *Fütûh*, s. 224.

⁵⁵ Belazürî, *Fütûh*, s. 224.

İslam hukukçusu Yahya b. Hamza ise şu cevabı yazdı: “Kıbrıs’ın durumu Arbessus’un durumu gibidir. Burada güzel bir örnek, uyulacak bir yol vardır. Oranın durumu şöyledir: Umey b. Sa’d, Ömer b. el-Hattab’ın yanına geldi ve şunları söyledi: Bizimle Rumlar arasında, Arbessus denilen bir şehir var. Buranın halkı, bizim gizli şeylerimizi düşmanlarımıza haber veriyorlar, düşmanlarımızın gizli şeylerini ise bize bildirmiyorlar. Bunun üzerine Ömer: “Onların yanına varınca, kendilerine bir koyun yerine iki koyun, bir inek yerine iki inek her bir şeyin yerine iki şey vermeyi teklif et; eğer onlar bunu kabul ederlerse haklarını ver ve onları yerlerinden çıkart. Eğer senin bu teklifini kabul etmezlerse kendilerine bir yıl süre tanı ve sonra şehri yık” dedi. Umeyr bu teklifi yaptı, onlar reddettiler. Bunun üzerine onlara bir yıl süre tanıdı, sonra şehri yıktı. Onlarla, Kıbrıs halkının anlaşması gibi bir anlaşma yapılmıştı. Anlaşma şartlarına göre Kıbrıslıları yerlerinde bırakmak ve Müslümanların ihtiyacını karşılayan ödedikleri vergiden faydalanmak daha uygundur. Anlaşma yapılan bir zümrenin arkasından Müslümanlar savaşmazlar, onlar üzerinde kendi hükümleri uygulanır; bundan dolayı da onlar zimmet ehlinde değillerdir. Fakat onlar fidye ehlidir. Fidyelerini ödedikçe kendilerini korurlar; anlaşmaya uydıkları ve razı oldukları sürece verilen söz riayet edilir; fidyelerini ödedikleri sürece af dilemeleri kabul edilir.⁵⁶

el-Evzâ’i’nin söylediğine göre Kıbrıs fethedildikten sonra Kıbrıslılar kendi hallerine terk edildiler ve onlarla 14.000 dinar ödemek üzere anlaşma yapıldı. Bu miktarın 7.000’i Müslümanların, diğer 7.000’i de Rumlarındı. Ayrıca onlara, Müslümanların durumunu Rumlardan saklamaları da şart koşulmuştu.⁵⁷

Belazürî’ye göre ise, Kıbrıs halkı, kendileriyle anlaşma yapılmış kimselerdir. Onlarla yapılan anlaşmada biri lehlerine diğeri de aleyhlerine iki hüküm yer almıştır. Bu anlaşmanın bozulması ancak onların ihanet ve anlaşmayı ihlal ettiklerinin açıkça ortaya çıkmasıyla mümkün olur.⁵⁸

Harunürreşid döneminde Humeyd b. Ma’yûf komutasında (189/805) bir ordu yaptıkları bir olaydan dolayı (olay belirtilmemekte) Kıbrıslılarla savaştı; sefer sonucunda onlardan pek çok esir aldı. Daha sonra onlar, Müslümanlara karşı doğru hareket ettiklerinden halife esir alınan kimselerin geri gönderilmesini emretti; onlar da geri döndüler.⁵⁹

773 yılında Harun döneminde Kıbrıs’a bir sefer düzenlendi ve valisi esir alındı. Yine bu dönemde 790 yılında Hârûnürreşid’in emriyle Humeyd b. Ma’yûf Kıbrıs’a sefer düzenleyerek 16.000 kişiyi esir aldı. Fakat Kıbrıs Bizans İmparatorluğu’nun bir parçası olarak kaldı. İmparator I. Basileios kumandan Aleksios’u Kıbrıs’a vali olarak tayin etti. Bu yıllarda Kıbrıs Abbasî hilâfetine haraç ödemeyi sürdürdü.

Yine Harun döneminde h. 172/788 yılında İshak b. Süleyman komutasında bir ordu Rum topraklarına sefer düzenlemiştir. H. 174/790 yılında Mısır’dan Kıbrıs üzerine hareket etmekte olan İslam donanması ise, Antalya açıklarında karşısına çıkan Bizans donanmasını bozguna uğratmıştır.⁶⁰

905’te Logothetes Himerios, Girit’teki müslümanlara karşı saldırılarında Kıbrıs’ı üs olarak kullandı. 911-912 yılında bir Bizans dönmesi olan Damianos idaresindeki müslüman ordusu Kıbrıs’ı dört ay işgal etti. 961’de Girit’in kesin olarak Bizans hâkimiyetine girmesinden sonra Kıbrıs’ta da Bizans İmparatorluğu’nun otoritesi yeniden kuruldu. Bununla beraber merkezî idareye karşı 1043 ve 1092’de ayaklanmalar oldu.

Kıbrıs, XI. yüzyılın sonunda Haçlı seferleri başladığında Bizans ile Haçlılar arasında iyi ilişkiler ve yakın temas sağlayan bir rol üstlendi. 1098’de Antakya’yı kuşatan Haçlılara buradan yiyecek

⁵⁶ Belazürî, *Fütûh*, s. 225; Semir, *Age.*, s. 14-15.

⁵⁷ Belazürî, *Fütûh*, s. 225.

⁵⁸ Belazürî, *Fütûh*, s. 225.

⁵⁹ Belazürî, *Fütûh*, s. 221; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Muntazam fi Târihi l-Ümem ve l-Mülûk*, thk., Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1992, IX, 182; Semir, *Age.*, s. 10-11.

⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 20.

yardımlarında bulunuldu. XII. yüzyıl başında Antakya Prinkepsi Tankred'in Lazkiye'ye saldırısına karşı imparatorluk donanması müdahaleyi Kıbrıs'tan yürüttü. Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin'in Beyrut'u zaptı üzerine (13 Mayıs 1110) aralarında şehrin valisinin de bulunduğu pek çok kişi Kıbrıs'a sığındı. İlk Mârûnîler muhtemelen bu sıralarda Kıbrıs'a yerleştiler. İmparator II. Ioannes Komnenos, 531'deki (1136-37) Suriye seferinde Tel Hamdûn Kalesi'ni zapt ettikten sonra halkını Kıbrıs'a göç ettirdi.⁶¹ 1148'de İmparator I. Manuel Komnenos. Venedikliler'e tanınan ticarî imtiyazların Girit ve Kıbrıs için de geçerli olduğunu kabul etti. Bu olay Latinler'in Kıbrıs'a yerleşmesinin başlangıcı oldu.

1156'da Kilikya Ermeni hâkimi II. Thoros ile birlikte birden bire Kıbrıs'a saldıran Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon, üç hafta boyunca görülmemiş bir vahşetle adanın altını üstüne getirdikten sonra Antakya'ya gitti. Kıbrıs, Haçlılar'ın ve Ermeniler'in yaptığı bu tahribatın etkisinden bir daha kurtulamadı. Ertesi yıl vuku bulan deprem ise adaya son darbeyi indirdi. Savunmasız kalan Kıbrıs 1158'de bir Fatımî filusunun hücumuna uğradı. İmparator Manuel ile arası bozulan Trablus Kontu III. Raymond da on iki gemiden oluşan bir filoyla vali Isaakios Dukas Komnenos'un İmparator Andronikos Komnenos'a isyan ederek bağımsızlığını ilân etmesiyle Kıbrıs 1185'te Bizans hâkimiyetinden çıktı. Kendisine imparator sıfatını lâıyk gören âsi Isaakios Komnenos'un hâkimiyeti, adanın III. Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard tarafından zaptına kadar sürdü (Mayıs 1191). Ada halkı yeni efendilerine mallarının yarısını vermek zorunda kaldı. Richard Kıbrıs'a Bizans'ın tanıdığı hakları verdi. Ancak bütün kalelere Latin birlikleri yerleştirdi ve adanın İdaresiyle iki İngiliz'i görevlendirdi. Yeni idareye karşı çıkan ayaklanmanın bastırılmasından sonra Kral Richard adayı Templier şövalyelerine sattı. Ancak onlar da adada hâkimiyet kuramadılar ve adayı tekrar Kral Richard'a satmak istediler. İngiltere'ye dönmeye hazırlanan Kral Richard eski Kudüs kralı Guy de Lusignan'ın Kıbrıs'ı Templier şövalyelerinden satın almasına ve adayı istediği gibi yönetmesine izin verdi. Böylece Kıbrıs ismen Kudüs Krallığı adını taşıyan, fakat varlığını 1291'e kadar Akkâ merkez olmak üzere ancak birkaç şehirde sürdüren Haçlılarla Antakya ve Trablus Haçlı devletleri için vazgeçilmez bir üs oldu.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Kıbrıs ile ilgili bilgiler ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında daha çok Belâzürî'nin fütûh Kıbrıs, Müslümanlar tarafından ilk defa Hz. Osman döneminde Muaviye tarafından fethedilmiştir. Emeviler ve Abbasiler döneminde Bizans ile olan ilişkiler Kıbrıs'ı da etkilemiştir.

Kıbrıs'a Kıptilerin Gelişleri

Doç. Dr. Emine DİNGEÇ

Dumlupınar Üniversitesi / Kütahya

Bu konunun seçilmesindeki en önemli etken belirli bir kaynaktan yazmasa da halk arasında genel kanının Kıptilerin Kıbrıs'a gelişlerinin Osmanlı'nın fethi ile olmasıdır.¹ Bildirimde bu konuyu sorgulayacağım ve Çingenelerin Kıbrıs'a gelmeleri üzerine bazı değerlendirmelerde bulunacağım. Çingeneler Osmanlı'nın fethinden önce de Kıbrıs'ta vardı. Bunun en önemli delili, Kıbrıs'a ait ilk mufassal tahrir defteridir.² Bu defter, Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 64 numarada kayıtlıdır. Fetihden hemen sonra (980/1572) hazırlanan deftere Çingeneler de kaydedilmiştir.³ Adı geçen tahrir kaydı, Çingenelerin Kıbrıs'ta Osmanlı fethinden önce olmalarının tek ispatı olmamakla birlikte oldukça önemli bir kanıttır. Defterdeki Çingene isimlerinin ve alınan vergilerin analizi bu görüşü doğrulamaktadır.

1572 yılında yapılan tahrire göre adada yüz altmış dört nefer⁴ müzavvec (evli), otuz nefer mücerred (bekar) Gayrimüslim ve on üç nefer Müslüman Çingene bulunmaktadır. Toplam, Müslüman ve Gayrimüslim, evli ve bekar iki yüz yedi Çingene erkeği kayıtlara geçmiştir.⁵ Müslüman olanların evli veya bekar oldukları konusunda bir not düşülmemiştir.⁶ Bu durum, kadın ve çocukların da eklendiği toplam nüfusun belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Toplam tahmini nüfus Müslümanların bekar kabul edilmesi ile sekiz yüz altmış üç, Müslümanların evli varsayılmasında ise dokuz yüz on beş civarında olduğu söylenebilir.⁷

Müslüman isimleri incelendiğinde; Mehmed bin Abdullah, Yusuf bin Abdullah, Mustafa bin Abdullah, Hüseyin bin Abdullah gibi dini kökenli isimler olduğu gözlemlenir. Baba isimlerinin özellikle "Abdullah" olarak kaydedilmesi önemlidir. Gayrimüslimlerin dinlerini değiştirerek İslamiyet'i seçmeleri durumunda, yani yeni Müslüman olduklarında, baba adının yazıldığı yere, gerçek babalarının Gayrimüslim isimleri değil, "Allah'ın kulu" anlamına gelen "Abdullah" yazılırdı. Bu uygulamanın arkasında yatan görüş; İslam dinine geçmenin yeni bir hayatın başlangıcı kabul edilmesi olsa gerekir. Kıbrıs'a ait ilk tahrir defterinde on üç Müslüman'dan dokuzunun baba isimlerinin "Abdullah" olması,

¹Rıdvan Öztürk, "Kıbrıs'taki Gurbetlerin Gizli Dili", <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015. E.T. 22.03. 2016. s. 1399-1412>; "Policy Measures of Cyprus for the Social Inclusion of Roma", <http://ec.europa.eu/> E.T. 22.03.2016.

²*Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmal ve Derdest Tıpkı Basım*, (Yayına Haz. Halil İnalçık, Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yay, Ankara 2013. Bu eser, Kıbrıs'a ait üç defterden; 64 Numaralı Kıbrıs Mufassal defteri, 218 Numaralı Kıbrıs İcmal defteri ve 434 numaralı Kıbrıs Derdest defterinden oluşmaktadır. Bu defterler, Halil İnalçık, Ronald C. Jennings, M. Akif Erdoğan gibi araştırmacılar tarafından zaman zaman incelenmiştir.

³*Kıbrıs Tahrir Defterleri*, s. 440-441.

⁴Burada nefer, kişi, şahıs anlamında kullanılmaktadır. Bkz. <http://www.kubbealtilugati.com>. E.T. 02.02.2016.

⁵Jening adadaki Gayrimüslim Çingenelerin tahmini nüfusunun 850 olarak verir. Bu rakam $164 \times 5 = 820$, $820 + 30$ hesaplanması ile elde edilmiş olmalıdır. Bkz. Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, New York University Press, New York 1993, s. 264.

⁶*Kıbrıs Tahrir Defterleri*, s. 441.

⁷Toplam nüfusun hesaplanmasında Jening izlenerek beş katsayısı ile çarpılmıştır. Bununla birlikte hane ve nefer ifadelerinin geçtiği yerlerde farklı katsayıların alınması tartışmaları için bkz. Yunus Koç, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları", *Bilig*, S. 65, (Bahar 2013), s.177-202.

onların Müslümanlığı yeni tercih ettiklerini göstermektedir.⁸ On üç kişinin İslamiyet'i tercih etmelerinin nedeni yeni hakim güç ile iyi anlaşma ve daha düşük vergi verme umudu olsa gerekir.

Çingenelerin adada daha önceden var olmasının daha güçlü kanıtı ise Gayrimüslim isimleridir. Gayrimüslimlerin sayısal değer açısından fazlalığı ve taşımış oldukları isimlerin Dimitri, Yorgi, Kiryako, Mihail, Yani, Filipo, Andon, Zako, Mihail ve Ergiro gibi Yunan ve Helen kökenli⁹ olması bu görüşü doğrulamaktadır.

Çingeneler defterde "Taife-i Kıbtıyan-ı Perakende der liva-i Kıbrıs" başlığı altında yer almaktadır. Buradaki "perakende" ifadesinden onların göçebelikleri veya yerleşik oluşlarına dair bilgi edinilememektedir. Bu terim daha çok adanın farklı yerlerinde dağınık yaşamlarına delalet etmektedir. Bu kayıttan çıkan bir başka anlam da Müslüman Çingenelerin henüz diğer Müslümanlar ile tam temasa geçmediği doğrultusundadır.

Kıbrıs'a ait ilk tahrir defterinde Çingenelerden iki kalem üzerinden vergi alınmıştır. Bunlardan biri "İспенç" diğeri de "Cürüm-cinayet, resm-i arusane, beytü'l-mal ve gayrihi" kalemleridir. Bu vergilerden ikincisi Çingenelerin yine adaya Osmanlı'nın fethi ile değil daha önceden gelmiş olduklarına ışık tutmakta ve onların adanın ahalisi olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, Osmanlı Devleti'nde vergiler üç yılın ortalamasına göre alınır. Böylece, söz konusu olan eğer ürün vergisi ise, kıtlık ve bereketli yıllar göz önünde tutulmuş olurdu. Diğer taraftan, Badi-heva, diğer adıyla cürüm-cinayet vergisi de ne zaman ve ne kadar sıklıkla gerçekleşeceği belli olmayan durumlarda alınan bir vergiydi. Bu nedenle bu da "ortalama" üzerinden alırdı. Bunun kanıtı olarak, art arda gelen tahrir defterlerinde her yıl farklı olması beklenen bad-i heva vergisinin aynı miktarda olması gösterilebilir.¹⁰ "Cürüm-cinayet, resm-i arusane ve beytü'l-mal ve gayrihi" başlığı altında Çingeneler iki bin yüz seksen akçe yıllık olarak ödemekteydiler.¹¹

Bilindiği gibi İспенç vergisi Gayrimüslimlerden alınan bir vergidir. Bu vergi, kayıtlara geçen bütün Müslümanlardan; muhtemelen Gayrimüslimlerle aynı miktarda alınmıştır. İki yüz yedi neferin tamamından hesaplamaya gidilmiş olduğu, toplanması beklenen "altı bin iki yüz on akçe" toplam kişi sayısına tam bölünebilmesinden anlaşılmaktadır. Bu değerlere göre İспенç vergisi kişi başı "otuz akçe"dir.¹² Diğer taraftan bu oran adanın diğer reayası ile aynıdır.¹³ Anlaşılan o ki, Osmanlı'nın Çingenelerden İспенç vergisini toplamada uyguladığı sistem "cizye" uygulamasına benzemektedir. Kayıtlarda, Çingenelerin on üçünün Müslüman yazılmasına rağmen, bu vergiden tüm Çingeneler sorumlu tutulmuşlardır. Çingeneler "cizye" ve "ispenc" vergisinden muaf olabilmek için bir Müslüman gibi yaşadığını kanıtlaması gerekiyordu. Genellikle bu hak mahkeme kanalı ile sağlanmaktaydı.¹⁴

Buraya kadar verdiğimiz veriler, Çingenelerin Osmanlı'dan önce burada var olduklarına yönelik idi. Bununla birlikte Çingeneler adaya tek bir göç dalgası ile gelmediler. Bunun en önemli kanıtı ise bugün Kıbrıs'ta yaşayan Çingenelerin farklı gruplarda, dil ve inanç sisteminde yaşamlarını

⁸Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, TTK, Ankara 2006, s. 76; Ronald Jennings, *Studies On Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, The Isis Press, İstanbul 1999, s. 137-143.

⁹Ronald C. Jennings, *Cristians and Muslims in Ottoman Cyprus...*, s. 264.

¹⁰Emine Dinceç, *Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2004, s. 116.

¹¹*Kıbrıs Tahrir Defterleri*, s. 39-40.

¹²*Kıbrıs Tahrir Defterleri*, s. 39.

¹³*Kıbrıs Tahrir Defterleri*, s. 448; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Selim Devri, C. 7*, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 639; Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1943, s. 349.

¹⁴Emine Dinceç, "Kocaeli Sancağı'nda Çingeneler ve Cizye Meselesi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli 2015, s. 553.547-554; Eyal Ginio, "Neither Muslims Nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State", *Romani Studies* 5, Vol. 14, No. 2, (2004), s. 118. 117-144.

sürdüremeleridir. Dom Araştırma merkezine¹⁵ ve Donald Kenrick'in yapmış olduğu çalışmalara göre günümüzde adada üç grup Çingene bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, köklü bir Ortodox cemaati, ikincisi daha yeni olan Müslüman grup, üçüncüsü ise Kaldereş grubudur.¹⁶ Kenrick'in bahsettiği birinci grup, Osmanlı tahrirlerine yansıyan Çingene grubu, yani adaya en eski yerleşenler olması gerekmektedir.

Kenrick, Kıbrıs'a Çingenelerin ilk gelişleri hakkında 1322 ila 1400 tarih aralığına işaret eder. Bu tarihler Kıbrıs'da Haçlı egemenliğinin hakim olduğu yıllardır. Lusignan krallığı zamanında, Anadolu'dan Avrupa'ya giden grubun bir kolu olarak bugünkü Lübnan ve İsrail üzerinden gitmiş olabilecekleri yorumunu yapar.¹⁷ Kıbrıs ile ilgili önemli çalışmaları¹⁸ olan Akif Erdoğan da Leontios Makharias'ın "Chronicle" na atıfta bulunarak XIV. ve XV. yüzyıllarda adada, Asya kökenli Çingeneler, Katolik Hristiyan Maruniler, Hristiyanlığı benimsemiş olan Süryaniler, Makedonlar ve Macarlar, Bulgarlar, Katolonyalılar, Fransızlar ve Yafalıları, Lombardlar, İspanyonlar, Türkler ve daha küçük grupların bulunduğu dikkat çeker.¹⁹ Kral II. James zamanında "Cingani" adıyla hazineye vergi ödeyen bir grup olduğu bilinmektedir.²⁰ Kenrick ayrıca adadaki Çingenelerin varlığını bu tarihten birkaç yıl öncesinde düşünülebileceğini ifade eder.²¹ Verilen bilgilerden adanın çok uluslu bir yapıya sahip olduğunu görülmektedir. Bütün bunlar Çingenelerin en geç XV. yüzyılda adada bulunmakta olduğunu göstermektedir.

Adada bulunan Çingenelerin varlığı bundan sonraki tarihlerde biraz daha belirgindir. 1549 yılında Fransız seyyah Andre Thevet, İstanbul'a ve kutsal topraklara bir gezi düzenlediğinde²², yol güzergahında olan Kıbrıs ve diğer adalarda Çingenelere rastlamış, onları sade bir yaşam içinde, erkeklerinin çivi, kadınlarının ise kayış üretme ve bunları yerel toplumlara satma suretiyle geçimlerini kazandığını gözlemlemiştir.²³

Çingenelerin Kıbrıs'a gelişlerini daha iyi çözümleyebilmek için onların göç yollarını bilmek gerekmektedir. Bu toplumun dünyaya yayılışı Hindistan'dan sonra İran üzerinden, iki ana yol üzerinden üç ayrı güzergâhtan gerçekleşmiştir. Buna göre; Birincisi, Hindistan'dan hareketle Afganistan, İran, Türkiye (Anadolu) ve Balkanlar, İkincisi, Afganistan, İran, Ermenistan, Rusya ve Balkanlar; üçüncüsü ise Afganistan, İran, Suriye, Filistin, Kuzey Afrika ve İspanya'dır.²⁴ Bu güzergaha göre Çingeneler mutlaka İran'a uğramaktadırlar. Türkiye Çingeneleri üzerine de çalışmaları olan William Reginald Halliday, uzun süre İran'da kalan Çingenelerin bir kısmının Suriye'ye ve oradan Filistin ve Mısır'a hareket ettiğini, diğer bir kısmının ise bir süre Ermenistan'da kaldıktan sonra batıya göç ettiklerini belirtir.²⁵ Kıbrıs'a gelen ilk gelen grup İran durağından sonra yukarıdaki güzergahtan Suriye'ye yönelenlerden olması gerekmektedir. Nazım Alpman Çingenelerin hareketini "dibi delik buğday çuvalına" benzetir. Böylece dökülenler, kaldıkları yerlerde hayat bulurken çuvalın içinde kalanlar yeni

¹⁵Dom Research Center.

¹⁶Donald Kenrick, Gillian Taylor, "Gypsies in Cyprus", *Roma*, No. 24, (1986), s. 36-38; Berna Özden, "The Forgotten Gypsies", *The Cypriot Voice*, 22 February 2000.

¹⁷G.A. Williams, "The Gypsies of Cyprus", *A DRC*, Vol. 1. No. 2, (Spring / Summer 2000), (<http://www.domresearchcenter.com/journal/12/cyprus.html>) E.T. 12.02.2016.

¹⁸M. Akif Erdoğan, uzun yıllar Kıbrıs üzerine çalışmıştır. Çeşitli zamanlarda hazırlamış olduğu bildiri ve makalelerini *Kıbrıs'ta Osmanlılar* adı ile iki kitapta toplamıştır. Bkz. M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2008; M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşe 2009. Bu kaynakları temin etmemi sağladığı için kendisine teşekkür ederim.

¹⁹Erdoğan, "Osmanlı Fethinden Önce Kıbrıs'ta Türkler", *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, s. 6.

²⁰Kenrick-Gillian, "Gypsies in Cyprus", s. 35.

²¹Donald Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, Scarecrow Press, Lanham 2007, s. 54.

²²Thevet bu seyahatinin sonunda 1554 yılında Lyon'da *Cosmographie de Levant* ismi ile bir eser yayınladı. Bkz. Stephane Yerasimus, *Les Voyageurs dans l' Empire Ottoman (XIVe - XVIe esiecles) Bibliographie*, TTK, Ankara 1991, s. 219-220.

²³Aktaran, Paul Bataillard, *Des Bohemiens en Europe*, Paris 1849, s. 8; Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies*, s. 54.

²⁴Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.19.

²⁵W.R. Halliday, *Folklore Studies Ancient and Modern*, London 1924, s. 2.

yer arayışı ile yola devam ederler. Bu yol güzergahlarında dilleri, yaşam şekilleri otokton ahalden kazanımları ile değişime uğrar.

Yukarıda belirtilen göç güzergahları Dom, Rom ve Lom ayrışmasını da beraberinde getirir. Avrupa'ya gidenler "Rom", Ermenistan çevresinde kalanlar "Lom", Ortadoğu'da bulunan Çingeneler "Dom" olarak anılmışlardır. Yaron Matros, Dom teriminin kökeninin "Rom" ile aynı olduğunu belirterek, bu ismi Çingenelerin kendilerine vermiş olduğunu, Araplar'ın onları "Nowar" ya da daha aşağılayıcı olan "Zutt" kelimesi ile andıklarını söyler. Zutt kelimesi Hindistan'daki "Jat" ismi ile ilişkilendirilir. Bu aynı zamanda Afganistan'daki Hintli gezginlere de verilen bir isimdir. Dom nüfusu "Domari" olarak; Lübnan, Suriye, Filistin, Ürdün, Irak ve Azerbeycan'da kendilerini "Gurbeti" veya "Karaçi" olarak adlandırırılar.²⁶ Gurbet ismi Çingenelerin göç yollarında aldığı isimlerden biridir.²⁷

Kıbrıs'ta bulunan Müslüman grup "Gurbeti" olarak tanımlanmaktadır. Bu Anadolu'nun güney ve doğu kesimlerinde yukarıda belirttiğimiz "Karaçi" ve "Gurbet" olarak adlandırılan grup ismi ile aynıdır. Halep bölgesinde 1663 tarihli bir Türkmen defterinde Kilis'te "Gurbetan" olarak kaydedilen birçok cemaat yer almaktadır.²⁸ Osmanlı kayıtlarında da Çingeneler, "Gurbet tairesi" olarak anılmıştır.²⁹ Bu isim Kıbrıs'ta da hayat bulmuştur.³⁰ Rıdvan Öztürk'ün çalışmalarına göre Gurbetler Türkçe'yi ana dili gibi kullanmaktadırlar.³¹ Bu açıdan iki grup arasında bir benzerliğin, bir bağın olup olmadığı antropolojik ve filolojik çalışmalarla ortaya konulmalıdır. Araştırılması gereken bir diğer konu da önceden gelen Ortodoks Çingeneler ile sonradan gelen Müslüman Çingeneler arasında bir bağın olup olmadığı olmalıdır.

"Gurbet" kelimesi memleketinden başka yerde bulunmak anlamına gelmesi³² bakımından Çingenelerin anavatanlarından uzak kalışlarına işaret etmektedir.³³ Bu kelime, hüznün mefhumu taşımaktadır. İnsanlarda buruk bir hisle koruma ve acımaya dönüşen insani bir duygu oluşturur. Bu açıdan da Çingeneler için kullanılan birçok ifadelerin yanında daha duygusal, insancıldır. Osmanlı mühimmelerinde sık sık "Gurbet ve Çingene tairesi" bir ikileme içinde geçer.³⁴ Bu ikilemede "Gurbet" farklı bir grubu ifade etmekten çok anlam güçlendirmek için kullanılmıştır. Kıbrıs'taki Çingeneler Gurbet'ten başka "ole", "gori", "fella", "felo", "gullifi-çilinciri" ve "cingane" olarak adlandırılırlar.³⁵

Kenrick ve Dom araştırma merkezinin çalışmalarına göre Kıbrıs'ta bulunan ikinci Çingene grubu ise Müslüman olanı idi. Bu grup muhtemelen Kıbrıs'ın fethinden sonra Osmanlı'nın iskan politikası ile gelmiş olmalıdır.³⁶ Kıbrıs'ın fethi sırasında Rumeli'de geri hizmet teşkilatı içinde bulunan Çingeneler görevli olarak buraya geldiler.³⁷ Hatta Çingene seraskerlerinden olan Memi, Magosa kuşatması sırasında vefat etti ve oğlu Cafer görevi devralarak devam ettirdi. Fakat bu grup Rumeli bölgesinin çeşitli

²⁶Yaron Matras, "Two Domari Legends About the Origin of Doms" *Romani Studies* 5, Vol. 10, No. 1. (2000), s. 49.

²⁷Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, s. 77; Angus Fraser, *Çingeneler*, (Çev. İlkin İnanç), Homer Yay., İstanbul 2005, s. 39-40.

²⁸Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenler*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2006, s. 220.

²⁹BOA, MD, 5, Hk. 80; BOA, MD, 7, Hk. 889.

³⁰Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies*, s. 55; Rıdvan Öztürk, s. 1400.

³¹Öztürk, a.g.m, s. 1400.

³² Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1971, s. 680.

³³İsmail Atınöz bu iki grubun birbirinden farklı olduğunu bildirir. Fakat bu tairesinin kimlerden oluştuğuna açıklık getirmez. Bkz. Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, TTK, Ankara 2013, s. 104.

³⁴ BOA, MD, C.3, Hk.1280; BOA, MD, C.27, s.345, Hk. 828.

³⁵Özkan, *Türkiye Çingeneleri*, s. 1400.

³⁶Geniş bilgi için bkz. Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskan Girişimi 1570-1571", *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, s. 15-29; Erdoğan, "Kıbrıs'ın Alınmasından Sonra Ada'ya Yapılan İskânlar ve Kıbrıs Türklerinin Menşei", *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, s. 30-43; Erdoğan, "Beşşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs'a Sürülmüş Aileler", *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, s. 44-54.

³⁷Hatta Çingene seraskerlerinden Memi Magosa kuşatması sırasında vefat edince oğlu Cafer görevi devralmıştı. Bkz. BOA, MD, 13, Hk. 1375; Dingec, a.g.t., s. 81.

yerlerinde kendilerine hizmetleri karşılığı “tımar” dağıtılan Çingeneler’di. Bu nedenle görev için gelen bu Çingeneler görevleri bitince gitmiş olmalılar. Kıbrıs’ta kalmış olmaları pek mümkün görünmemektedir.³⁸

Kıbrıs’a bulunan üçüncü grup Çingeneler ise Kalderaş grubudur.³⁹ Kalderaşlar, İtalya ve çevresinde bulunan bir gruptur ve “Bakırcı” olmaları ile tanınır.⁴⁰ Kenrick bu grubun ise XIX. yüzyılda adaya geldiği konusunda bir görüş öne sürmektedir. Bununla birlikte Kenrick, Ortaçağ’dan bu yana Kıbrıs’a İtalya’nın Bari’sinden kutsal topraklara gemilerin kalkmakta olduğunu söyler. Bu gemiler ile göçlerin genelde doğudan batıya olduğu düşünülürse, ters yönden bir hareketin olması da muhtemeldir.

Sonuç olarak, dünyanın birçok yerine yayılmış olan Çingeneler göç yolları içinde Kıbrıs’a da Osmanlı’nın buraya gelmesinden önce uğradı ve kimisi bu adayı mesken tuttu. Çingenelerin Kıbrıs’a gelmeleri tek bir göç dalgası ile olmadı. Farklı zamanlarda ve farklı birikimlerle geldiler. Şimdi burada geçmişten getirdikleri birikimlerle farklılıklarını koruyarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

³⁸Erdoğan, 12 Numaralı Mühimme’nin 8 numaralı hükmüne göre Trakya Çingenelerinin adanın yeni unsurları arasında olduğunu belirtse de bu Çingeneler geri hizmet kurumu içinde görevli olarak gelen Çingeneler idi. Erdoğan, Osmanlı Fethinden Önce Kıbrıs’ta Türkler”, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, s. 14.

³⁹Özden, “The Forgotten Gypriots”.

⁴⁰Faraser, *Çingeneler*, s. 21.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD), C.3, Hüküm (Hk).1280; BOA, MD, 5, Hk. 80; BOA, MD, 7, Hk. 8, 889. BOA, MD, 12, Hk. 8; BOA, MD, 13, Hk. 1375; BOA, MD, C.27, Hk. 828.

ACUN, Fatma, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, TTK, Ankara 2006.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Selim Devri, C. 7*, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1994.

ALPMAN, Nazım, *Başka Dünyanın İnsanı Çingeneler*, Ozan Yay. İstanbul 1997.

ALTINÖZ, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, TTK, Ankara 2013.

ÇAKAR, Enver, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenler*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1943.

BATAILLARD, Paul, *Des Bohemiensen Europe*, Paris 1849.

DİNGEÇ, Emine, *Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2004.

....., “Kocaeli Sancağı’nda Çingeneler ve Cizye Meselesi”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli 2015, s. 547-554.

ERDOĞRU, M. Akif, “Osmanlı Fethinden Önce Kıbrıs’ta Türkler”, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2008.

....., “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskan Girişimi 1570-1571”, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2008, s. 6-14.
s. 15-29

....., “Kıbrıs’ın Alınmasından Sonra Ada’ya Yapılan İskânlar ve Kıbrıs Türklerinin Menşei”, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2008, s. 30-43

....., Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs’a Sürülmüş Aileler”, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2008, s. 44-54.

....., *Kıbrıs’ta Osmanlılar II*, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa 2009.

FRASER, Angus, *Çingeneler*, (Çev. İlkin İnanç), Homer Yay., İstanbul 2005.

GINIO, Eyal, “Neither Muslims Nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State”, *Romani Studies* 5, Vol. 14, No. 2, (2004), s. 117-144.

HALLİDAY, W.R., *Folklore Studies Ancient and Modern*, London 1924.

<http://www.kubbealtilugati.com/> E.T. 02.02.2016.

JENNINGS, Ronald, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, New York University Press, New York 1993.

....., *Studies On Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, TheIsis Press, İstanbul 1999.

KENRICK, Donald, GILLIAN, Taylor, “Gypsies in Cyprus”, *Roma*, No. 24, (1986), s. 36-38.

KENRICK, Donald, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, Scarecrow Press, Lanham 2007.

Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmal ve Derdest Tıpkı Basım, (Yayına Haz. Halil İnalçık, Mehmet Yıldırım, Songül Kadioğlu), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yay, Ankara 2013.

KOÇ, Yunus, “Ömer Lütfi Barkan’ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları”, *Bilig*, S. 65, (Bahar 2013), 177-202.

MATRAS, Yaron, “Two Domari Legends About the Origin of Doms” *Romani Studies* 5, Vol. 10, No. 1. (2000), s. 49.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1971.

“Policy Measures of Cyprus for the Social Inclusion of Roma”, <http://ec.europa.eu/> E.T. 22.03.2016.

ÖZDEN, Berna, “The Forgotten Gypriots”, *The Cypriot Voice*, 22 February 2000.

ÖZKAN, Ali Rafet, *Türkiye Çingeneleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ÖZTÜRK, Rıdvan, “Kıbrıs’taki Gurbetlerin Gizli Dili”, <http://www.ayk.gov.tr/> 2015. E.T. 22.03.2016.

YERASİMUS, Stephane, *Les Voyageurs dans l’ Empire Ottoman (XIVe - XVI esiecles) Bibliographie*, TTK, Ankara 1991.

WILLIAMS, G.A., “The Gypsies of Cyprus”, *A DRC*, Vol. 1. No. 2, (Spring/ Summer 2000), (<http://www.domresearchcenter.com/journal/12/cyprus.html>) E.T. 12.02.2016.

1489 - 1570 - Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyeti

Öğr. Gör. Ferda TUNCER TUTAMAN
Girne Amerikan Üniversitesi, Girne / KKTC

Ferrandus BERTELLI (182x250mm), Rome 1562

‘1489 - 1570 - Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyeti

Kıbrıs adası konumu itibariyle birçok farklı açıdan önemli bir merkezde bulunmaktadır. Süre gelen ada tarihinde defalarca yönetim değişikliği söz konusu olmuştur. Her ne kadar bugün ada Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Kıbrıs Rum kesimi olarak ikiye ayrılmışsa da çokça farklı devlet tarafından fethedilmeye çalışılmış ve bu nedenle çok farklı kültürle ev sahipliği yapmıştır. Eldeki bulgulara dayanarak Kıbrıs adası tarihinde gelmiş geçmiş devletleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- M.Ö. 1450-1320 Mısırlılar
- M.Ö. 1320-1265 Hititler
- M.Ö. 1265-1000 Mısırlılar
- M.Ö. 1000-709 Fenikeliler
- M.Ö. 709-669 Asurlular
- M.Ö.669-588bağımsız krallıklar
- M.Ö. 588-525 Mısırlılar
- M.Ö. 525-333 Persler (Granlılar)
- M.Ö. 333-301 Makedonlar
- M.Ö.301-59 Mısırlılar (Ptolemeo devri)
- M.Ö. 59-M.S. 395 Romalılar
- M.S. 395-1191 Bizanslar
- M.S. 1191-1192 Haçlı Gövâlyeleri
- M.S. 1192-1489 Lüzinyanlar
- **M.S. 1489-1570 Venedikliler**

- 1571 - 1878: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi
- 1878 - 1925: Osmanlı Toprağı & İngiliz Yönetimi
- 1925 - 1960: İngiliz Kraliyet Kolonisi
- 1960: Kıbrıs Cumhuriyetini Kuruluşu
- 1974: Kıbrıs Güney'de Rumlar Kuzey'de Türkler olmak üzere ikiye bölündü.
- 1975: Federal Kıbrıs'ın ilan edilmesi
- 1983: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması
- 2003: Kuzey ve Güney arasındaki kapılar açıldı.

Kıbrıs ada tarihi boyunca en ihtişamlı dönemini 13. ile 14. yüzyılda Lüzinyan yönetimi altındayken yaşamıştır. 1291 yılında Ortadoğu'daki son Hıristiyan toprağı Akka Müslümanlar tarafından fethedilmiştir ve bu durumun neticesinde Mağusa şehri Doğu Akdeniz'de Hristiyan dünyası için ayrı bir önem kazanmıştır. Lüzinyan döneminde Avrupalı tüccarlara ekonomik imtiyazlar tanınmıştır ve tanınan bu imtiyazlar neticesinde Mağusa üzerinden sürdürülen doğu-batı ticaretinde ciddi oranda artış gerçekleşmiştir.

Özellikle Mısır ile Suriye'den temin edilen şeker, tekstil, ve seramik ürünler gibi Avrupa pazarında gerek duyulan şeyler Amalfi, Pisa, Ceneviz ve Venedik gibi İtalyan Cumhuriyetleri vasıtasıyla Batı devletlerine ulaştırılıyordu. Bilhassa Hint Okyanusu üzerindeki muson rüzgârlarının yönüyle Venedik ticaret gemilerinin rotaları aynı doğrultuda olurdu. Bu nedenle yaz mevsimi bitimine yakın İtalya'dan ayrılan gemiler, Adriyatik, Ege ve Kıbrıs rotasından İskenderiye'ye vardığı esnada muson rüzgârından faydalanır ve beklenen mallar bu yöntemle Avrupa'ya taşınırdı.

Evvela Pisalı ardından Ceneviz ve Venediklilerin ada üzerinde yerleşmeye başlaması Kıbrıs adasının Doğu Akdeniz'deki en önemli liman ticareti merkezi haline gelmesine vesile olmuştur. Ancak sonradan adaya toplu olarak yerleşen kişiler sadece ticaret erbabından oluşmuyordu. Dini grupların yanı sıra askeri amaçla da çokça kişi adayı mesken tutmuştu. Mağusa'nın orta doğu Limalarına da yakın oluşu Akka'nın yerini almasını kolaylaştırdı.

Doğu Akdeniz'in İslam devletleri hakimiyeti altında olması Papa merkezli ambargoların artmasına neden oldu. Ambargoların yanı sıra Cenevizliler ve Venedikliler diye o zamanlar ikiye ayırarak ifade ettiğimiz bugünün İtalyan şehirleri Müslümanlara savaş aletleri, demir, kereste, at ve köle gibi ürünlerin satışını kısıtladı. Her ne kadar Müslümanlarla ticaret yasağı getirilmişse de köle ticaretine eskiden

olduğu gibi devam edilmiştir. Kölelerin genel olarak Mağusa ve Lefkoşa şehirlerinde pazara çıkarıldığı düşünülmektedir. Öyle ki 17. yüzyılda Osmanlı himayesindeki Kıbrıs'ta halen Lefkoşa'da köle pazarı kurulmaya devam edilmiştir.

Kıbrıs adasını kontrolü altında tutan Lüzinyan ailesi Anadolu ve Suriye sahilleri için tehdit unsuruydu. Öyle ki 1366 yılında Kral Pyer döneminde İskenderiye bir süreliğine işgal edilmiştir ve bu durum Memlükleri zor durumda bırakmıştır. 1426 yılında Meliki Eşref Barsbay zamanında Kıbrıs Kralı Kıbrıs üzerine gönderilen Memlüklere esir düşmüş ve Memlüklerin himayesini kabul edip 8000 duka vergiye tabii tutulmuştur.

1484 yılında II. Jacques'ın ölümünün ardından adanın yönetimi Kraliçe Katerina Kornaro' ya kalmıştır. Venedikliler türlü oyunlarla Kraliçe'nin ada idaresini kendilerine bırakılmasını sağlamışlardır.

Cenova Cumhuriyeti ve filosu, Christoforo de Grassi tarafından. (1597)

Venedik ile Cenova tarih boyu hep kavga içindeydiler. Karşı cephelerde yer almak aralarında çatışmayı bile yarattı. Cenevizliler 12'nci asırda dahi yetmiş küsur gemisiyle önde gelen bir kuvvet idi. Venedikliler ise Haçlı Seferleri'nden sonra Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs, Girit ve Peloponnes'teki koloniler gibi verimli topraklara hakim olmuştu. Cenevizlilerin güçlü olduğu günler Venediklilere

kıyasla çok daha çabuk söndü. Sonunda iki taraf da Avusturya imparatorluğunun içinde kaldı velhâsıl bugünkü özgür İtalya'nın kurucusu oldular.

En nihayetinde Kıbrıs adasında, Kıbrıs sahillerini mesken edinmiş Venedikliler ve Cenevizlilerden, sayıca üstünlüğü bulunan Venedik hakimiyeti başlamıştır. Venedikliler Memlüklerle sorun yaşamamak adına Lüzinyanların tabii tutulduğu vergiyi aynı miktar ödemeyi kabul etmişlerdir. Kıbrıs'ta Venedik hükümdarlığı sürecinde en haşmetli dönemini yaşayan Osmanlılar, adaya zaman zaman akınlar düzenlediler. 1489'da Karpaz bölgesine bir filo çıkartarak bir çok ganimet ve esir aldılar. Daha sonra, Mısır'ın Osmanlı'ya geçmesiyle, Yavuz Sultan Selim'in Memlukler devletini 1517 de ortadan kaldırmasıyla adada hakim devlet olarak bulunan Venedikliler aynı vergiyi Osmanlı hazinesine aktaracakları taahhüdünde bulundular. Kanunî döneminde yapılan bir anlaşmayla da İstanbul'da ikamet eden Venediklilere yeni haklar verilerek Kıbrıs'tan alınan vergi 10.000 dukaya çıkarılmıştır. Öte yandan, Venedikliler, Kıbrıs'ı bir gün Osmanlılar tarafından düzenlenen bir akımla kaybedebilecekleri korkusunu içten içe yaşamaktaydılar.

Venedikliler Kıbrıs'ı adeta doğu Akdeniz'de bir askeri üs olarak kullanmaya başlamışlardır. Venedikliler Kıbrıs'ı soylular arasından seçilen bir askeri Vali ile yönetmeye çalışmışlardır ancak bu yönetim şekli ne ada halkı ne de Venedik için başarılı bir idare sergileyememiştir. Baskı ve sömürü düzeni aynen devam etmiştir.

Venedikliler döneminde Lüzinyanlar adayı terk etmek yerine toprak ağası ya da çiftlik sahibi olarak yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Karşılaşılan, doğal felaketler ve 1491 yılında oluşan yer sarsıntılarını Venedik yönetimini zora sokmuştur. Venedik bayrağı üzerinde aslan ve Aziz Mark'ın arması mevcut idi ve bu bayrak 80 yılı aşkın bir süre Kıbrıs semalarında dalgalanmıştır. Yönetim her ne kadar değişmiş olsa da ada halkı haftada iki gün soylular için çalışmakla hükümlü kılınmıştır. Ada yönetiminin Venedik himayesini geçmesiyle halkın ekonomik ve kültürel durumunda bir değişiklik olmamıştır ve halk tıpkı Lüzinyan döneminde olduğu gibi yönetimden nefret etmektedir, bu süreçte toplu kaçışlar göze çarpmaktadır.

Venedikliler döneminde adada adeta iki farklı toplum yaşam sürdürmüştür. İlk grupta, Frenk soyluları ve onların ailelerinin yanı sıra İtalyan tüccarlar ve onların çalışanlarını ifade edebiliriz. Diğer grupta ise nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Kıbrıslı köleler, işçiler ve o günün şartlarında alt sınıfı oluşturan gerçek ada halkı bulunmaktadır. Değişen yönetimlerde değişmeyen tek şey ada halkını değiştirmeye çalışma çabasıdır. Ada çeşitli devletlerce sadece jeopolitik önem ve ticari faaliyetler nedeni ile kuşatılmamıştır. Aynı zamanda dinler açısından da Kıbrıs adası büyük önem taşımaktadır.

Bu nedenle adanın devletlerce kuşatılması nedenlerini genel itibariyle üç başlık altında toparlamamız mümkündür. Güney Anadolu ve Suriye kıyılarını kontrol altında tutulabilecek bir konumda olması nedeniyle Akdeniz'e hâkim olmak anlamını geliyordu. Ada konumu itibariyle devletler nezdinde Jeopolitik önem arz etmektedir. Öte yandan, özellikle gemilerle ticaretin yapıldığı devirlerde adanın en önemli ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Ticaret gemilerinin ait olduğu devletler gemilerinin güvenli şekilde yol almasını, korsan saldırılarını karşın daha rahat önlem alınabilmesi adına adadaki yönetimi ele geçirmek istemişlerdir. Ada'nın bir de dinler açısından cezp edici tarafı bulunmaktadır. Katolik işgalciler adadaki Ortodoks nüfusu Katolikleştirme çabasına girmiştir. İslam açısından ise Ümmü Haram'ın türbesinin adada yer alıyor olması, Müslüman ülkelerce önemini arttırmaktadır.

Hala sultan türbesi (Ümmü Haram binti Milhan)

İsrail için ise ada Osmanlı'nın fethi esnasında daha bir önem kazanmaktadır. Kıbrıs adası İsrail'in "Tevratsal Sınırlar"ı yer almaktadır. O vakitler sarayda danışman olarak görev yapan Yahudi asıllı Yasef Nassi, fetih sonrası Kıbrıs Kralı olma hevesine düşmüştür. Yine 19. Yüzyıl sonlarında İngiltere başbakanlığını yapan tek Yahudi asıllı olan Benjamin Disraeli çokça Romanyalı Yahudi'nin adaya aktarımını sağlamıştır.

Venedikliler elinde sonunda Osmanlı ordusunun Kıbrıs için taarruza geçeceğini biliyorlardı. Osmanlıyla aralarında geçen bir önceki 3 savaşta yenilgiye uğramışlardı. Tam da bu nedenden ötürü Venedikliler, Mağusa'nın sınırlarını en son savunma tekniklerini uygulayarak, surları tamamlayacak olan zamanının en ünlü askeri mühendisi Giovanni Girolamo Sammichele'ı Kıbrıs'a gönderdiler. Sammichele Arsenal'dan denizdeki kaleye kadar boylu boyunca devasa bir siper inşa etti. Surlar kentin kuzey kenarı boyunca, kuzey-batı köşesinde bulunan büyük Martinengo kalesine kadar uzatıldı. Sammichele'ın çalışmalarından Martinengo kalesi on altıncı yüzyılın askeri mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. O kadar güçlü bir mimariydi ki 1571 de gerçekleşecek kuşatmada Osmanlı ordusu kaleye saldırmaya teşebbüs etmeyecektir. Sammichele çalışmalarını tamamlanmadan önce 1559 yılında Mağusa'da öldü.

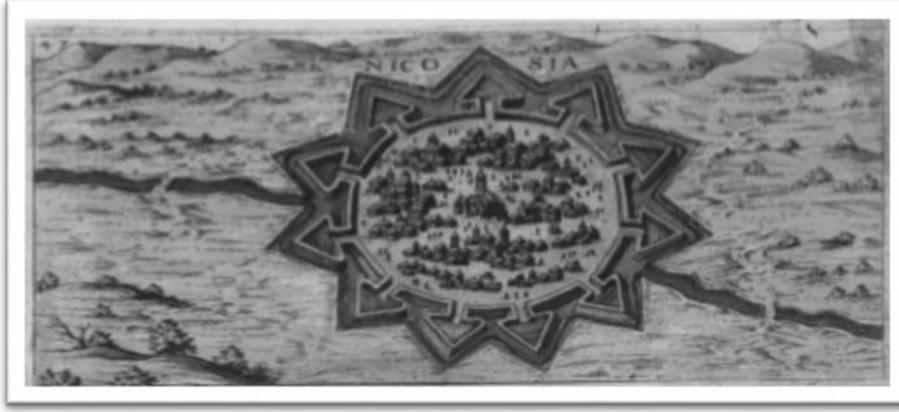

Yaklaşık on yıl sonra, bir başka ünlü Venedik mühendisi Giulio Savorgnan, Lefkoşa'nın iyi savunma yapabilmesi için tavsiyelerde bulunmak üzere Kıbrıs'a gönderildi. Kral Pierre II tarafından inşa edilen ortaçağ duvarlarının topçu ateşine karşı zayıf olduğu yönünde bir rapor tutuyor. Ardından kenti en yeni fikirler doğrultusunda güçlendirme vazifesiyle görevlendirildi. Lefkoşa'yı savunabilmek adına, kentin çevresindeki eski Lüzinyan surlarının yerine

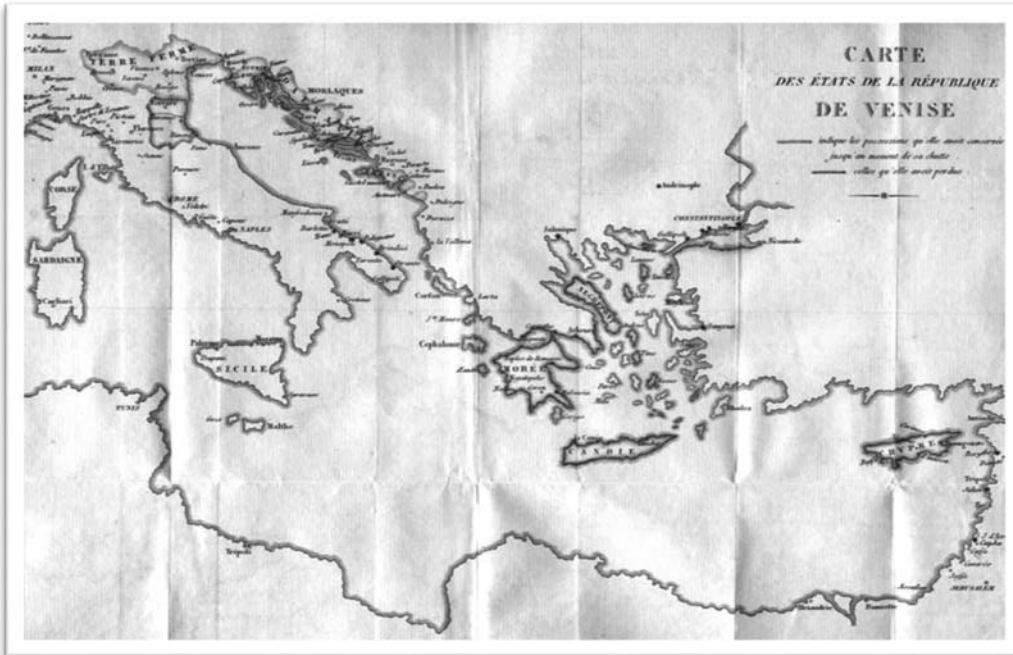

1567 yılında yeni surları yapmaya başladılar. Savorgnano, Francesco Barbaro'nun da yardımıyla yaklaşık üç mil uzunluğunda büyük hendeklerle karşılıklı duvarları olan her biri birer kale sayılabilecek 11 adet burç tasarladı ki bu burçlar günümüzde hala varlığını sürdürebilmektedir. Venedikliler surları yapabilmek için 3 millik çevrenin dışında bulunan evleri, sarayları, manastır ve kiliseleri yıkıp taşlarını surların yapımında kullanmışlardır. Surlar, dışı taşla örülmüş kalın toprak duvarlardan oluşuyordu.

Ortadaki sur ve hendek yeni surların dışında yer alıyor, saldırılara karşı barınaklar tesviye edilmelidir. Ancak, Savorgnano tasarımını tamamlayacak kadar kalamadı. Venedik'e daha büyük bir tehlikeyi savurabilmek adına geri çağrılır. Yarım kalan surları tamamlamak üzere işi deneyimsiz olan Niccolò Dandolo'ya devreder. Nitekim, Venedikliler Lefkoşa surlarını bitirmeden Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılacaklardır.

Giulio Savorgnano, düz arazi üzerine yerleşmiş kentin, içerden savunması güç, defansif yapısıyla başa çıkmak durumundaydı, bu nedenle çok hassas bir savunma tasarımı tasarlamaktadır, ki tarih Lefkoşa'nın çokça fethini şahitlik etmiştir. Takdire şayan bir çaba içerisine girer ve sonuç olarak günümüz teknolojisiyle yaptığı tasarımı yukarıdan görebilmek mümkündür. Tüm şehir 11 adet burç ile daire şeklinde çevrilmiştir. Her bir burca Kıbrıs'taki Venedik soyluların isimleri verilmiştir. Kuzeyden, saat yönünde isimler şu şekildedir; Barbaro, Loredano, Flatro, Carafia, Podocataro, Constanza, D'Avila, Tripoli, Roccas, Mula, and Quirini. Surlarda toplam 3 adet de kapı bulunmaktadır. Surlarda bulunan kapıların adları, kuzeyde; Porta Del Proveditore (Girne Kapısı) – doğuda; askeri kapı olarak da nitelendirilen Porta Guiliana (Mağusa kapısı) ve batıda; Porta Domenico (Baf Kapısı) şeklindedir.

Mağusa kuşatması esnasında çizilen bir harita. Türklerin ilk olarak Güney duvarına, Arsenal kulesinden tabyaya ve batı duvarının güney yarısına kadar saldırdığı belirtiliyor. Martinengo ve Diamante burçları saldırıdan etkilenmedi, ne kale ne de hisar. Şövalyeler taarruzda bulunanlara yayılım ateşinde bulunma amaçlı surlardaki mevzilere yerleştirilir. Her bir duvarının ardından üç büyük şehrin ulaşımı söz konusudur; Güneyde Limasol, Batıda Lefkoşa ve Kuzeyde Girne.

Adadaki Venedik Hakimiyeti Sona Erer

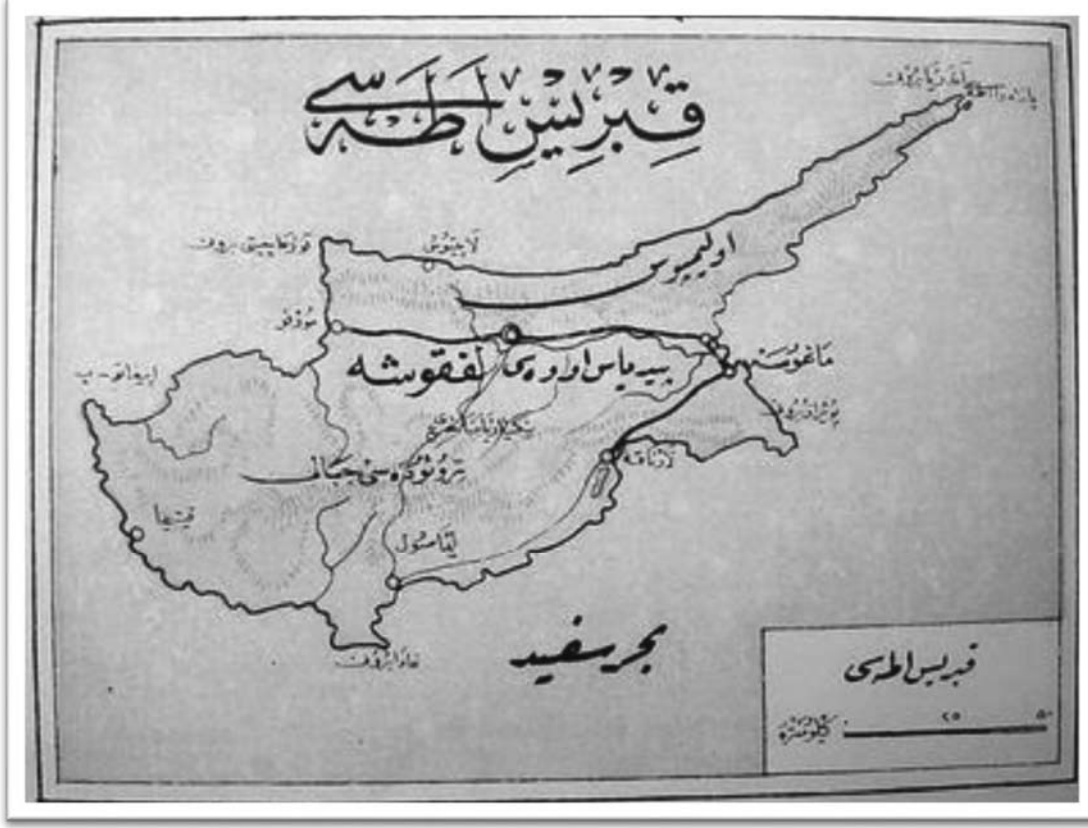
27 Haziran günü yola çıkan Osmanlı donanması 3 Temmuz günü direnişle karşılaşmadan adanın güneyindeki Larnaka yakınlarından karaya çıkarak başkent Nicosia'ya doğru ilerlemeye başlarlar Adadaki Venedikliler taarruz esnasında savunma yapmayı planlamış olsalar da büyük Osmanlı donanmasını karşılarında görünce direnmekten vazgeçerler.

22 Temmuz günü Nicosia kuşatması başlar ve 9 Eylül'e kadar devam eder, 7 hafta sürmüştür. Şehir duvarlarının altına kazılan lağım ve yoğun arkebüz ateşi sayesinde şehir düşer.

Nicosia'nın düşüşünün ardından, Lefkoşa'nın kuzeyinde kalan Kyrenia kalesi de direnmeden Osmanlı ordusuna teslim olur.

15 Eylül günü Osmanlı askerleri Venediklilerin son kalesi olan Famagusta'da görülür. Venediklilerin kayıpları 56 bin ölü veya esir olarak verilmektedir. Famagusta'yı müdefa eden asker sayısı ise 8500 dür ve 90 parça toptur. Kale komutanı Marco Antonio Bragadin 11 ay boyunca kuşatmaya dayanacak ve zamanla artarak sayısı 200 bin asker ve 145 topa çıkan Osmanlı ordusuna karşı direnecektir. Osmanlı donanmasının Mağusa'yı denizden tamamen kuşatacak güçte olması mümkün değildi be nedenle Venedikliler erzak ve birlik desteği alabilmekteydi.

2 Mayıs 1571 ağır bombardımana maruz kalan Venedik askeri nihayet 1 Ağustos günü cephaneleri tükenenmiş olarak kaleyi teslim eder. Kıbrıs çıkarması boyunca 50 bin askerini kaybeden Osmanlı Ordusunda kayıplar oldukça ağır olmuştur.

Kıbrıs idaresinin Osmanlı yönetimi altında olduğu döneme ait bir harita.

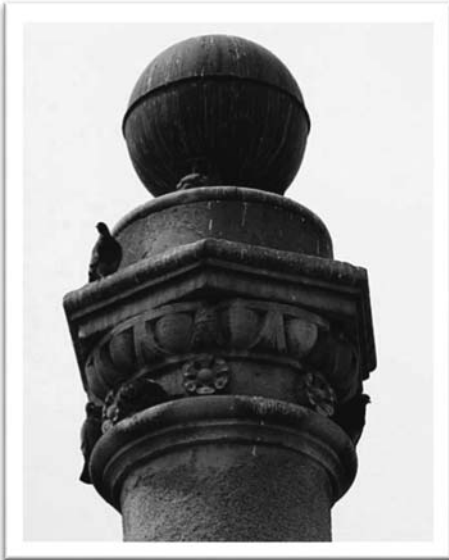
Lefkoşa'da yer alan Taş Eserler Müzesi (Lapidary Müzesi) Selimiye Camii'nin doğusunda yer almaktadır. 15. Yüzyılda inşa edilmiş bir Venedik mimarisidir. Orta çağdan günümüze kadar ulaşmış çokça taş eser; armalar, lahit ve sütunlar gibi tarihten birer parça barındırmaktadır. Tam olarak giriş kapısının karşısında, daha evvel Sarayönü meydanında olan, abidemi taş işlemeli bir pencere

bulunmaktadır. Bu eser de İngiliz döneminde yıktırılan Lüzinyan sarayından getirilmiştir. Dam pierre ailesine ait olan lahit en ilgi çeken eserlerdendir ve 13. yy'da Kıbrıs Mareşali olan Adam of Antioch'a ait mezartaşı da göze çarpan eserler arasında sayılabilir. Bir de avluda mermerden St. Mark Aslanı yer almaktadır.

Atatürk Meydanında yer alan Venedik Sütunu bir diğer adıyla; Dikilitaş, Venedikliler döneminde 1550 senesinde dikilmiştir. Önceleri sütun üzerinde bir St. Mark aslanı bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı yönetimi sırasında ise sütun kaldırılarak Sarayönü Camisinin avlusuna koyulmuştur. Sütun bugün ki yerine 8 Şubat – 2 Ağustos 1915 tarihleri arasında İngilizler tarafından dikilmiş, tepesine de şimdiki tunç küre konmuştur.

1915 yılında, altı m yüksekliğindeki sütunu şimdiki yerine koymuşlardır. Kurşuni renkte, granitten olan sütunun, Salamis'teki bir mabetten getirildiği düşünülmektedir. Altı İtalyan ailesine ait armalar sütunun alt kısmında bulunmaktadır.

Sütun altıgen kaidesi etrafında Venedik hanedanına ait ailelerin armalardan biri kayıptır diğerleri ise şu şekildedir; Donato (veya Dona Delle Rose), Contarine, Passaro, Michael ve Querine ailelerine aittir. Kaide-nin üst kısmında latince yazılı olan “Fides Incorrupto non-pulchritude non Hujus ubertus Specetur Incolor”, sözü ise “Bu ülkenin insanları zenginlik

ve güzelliğin değil, bozulmamış inancın peşindedir” anlamına gelir.

Kanatlı aslan elinde açık bir kitap üzerinde ise ‘Pax tibi Marce evangelista meus’ (Barış sana Mark, benim evanjestim) yazıyor. Venedikliler için adeta ebedi bir gurur timsali olarak bugün Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti toprakları arasında yer alan Mağusa şehrindeki Othello kulesinde yer alıyor.

Kıbrıs’ta Venedikliler döneminde kullanılmaya başlanan para "carzie" Venedik’te çıkarıldı. Ancak Eylül 1570’den - Ağustos 1571’e süren Mağusa’nın uzun kuşatması sırasında yorgun düştüler. Marcantonio Bragadino yeni bir sikke daha bastırmıştır. "Bisante" adı verildi, bu ad ise bir önceki

Lüzinyanlar döneminde Kıbrıs parası olarak kullanılan "Byzantion" dan türetilmiştir. Kıbrıs’taki Venedik dönemi boyunca üretilen tek sikke (bozuk para) idi.

dis nisu” (Adanın Kronolojik Tarihi) adlı eserdir. Osmanlı yönetimi altındaki Kıbrıs’ta henüz basımevi olmadığı için, bu kitabın ilk basımı 1788 yılında Venedik’te yapılmıştı.

Venedikliler tarafından yapılan köprüler

Kelefos köprüsü

Elia Köprüsü

Akaphno Köprüsü

Roudia Köprüsü

Trimiklini Köprüsü

Agiamavri Köprüsü

Kalopanatios Köprüsü

Mylou Köprüsü

Skarfos Köprüsü

Kaynakça

Venetian period in Cyprus From: Newman, P.,(1940), "A Short History of Cyprus", Longmans, Green & Co., London. <http://cypnet.co.uk/ncyprus/history/venetian/v01.htm>

The height of the Ottoman power, by Moritz Beosch, in The Cambridge Modern History. Cambridge, 1903-1912. (vol. 3).

Robert Midgley's translation of The war of Cyprus from Antonio Maria Graziani (De Bello Cyprio, 1624).

Mehmet İPÇİOĞLU Osmanlı araştırmaları ‘Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Kıbrıs’ <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501345>

Ahmet Usta ‘Ortaçağ’da Kıbrıs’: İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü ortaçağ tarihi anabilim dalı (Sayı 215) Nisan, 2016

Talip Atalay, Geçmişten Günümüze Kıbrıs Ğdari Yapılanma Ve Din Eğitimi 1. Baskı Şubat 2003, Konya

İsmail Hakkı Uzunçarşılı Balıkesir Saylavı, Profesör ‘Kıbrıs Fethi İle Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti ile Venedik Ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dâir Bazı Hazinei Evrak Kayıtları’

Paradox – Interactive , Haziran, 2007

<https://forum.paradoxplaza.com/forum/index.php?threads/venecia.305870/page-3>

Ramazan Kağan Kurt, Nassi-Disraelli-Kissinger ve Kıbrıs / Vatan Gzt / 01 05 2006

Anıl Çeçen / İsrail ve Kıbrıs 2023 Dergisi Ankara 2004

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıflar), Ankara; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000, s.11.

H.D.Purcell, Cyprus, New York; Frederick A. Praeger, 1969, 2.baskı, s.143–150.

Ahmet C.Gazioğlu, Kıbrıs Türk Tarihi, Türk Dönemi 1570–1878, Lefkoşa; Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 1994, s.8–10.

Eric Solsten (Derleyen), Cyprus, a Country Study, Washington, D.C.; GPO for the Library of Congress, 1993, s.16-17.

Paul LUNDE - Çev. Abdullah Mesut AĞIR ‘MUSONLAR GEMİ VE ALTIN’

Prof.Dr. İlber Ortaylı 06.07.2014, Milliyet

Dr William Mallinson ‘Cyprus - A Historical Overview’ Published by the Press and Information Office, Republic of Cyprus www.moi.gov.cy/pio

B - Osmanlılar Döneminde Kıbrıs

1 - İdari Yapı, Seyahatneme ve Kaynaklarda Kıbrıs

Ortaçağ Seyyahlarının “Seyahatname”lerinde Kıbrıs ve Çevresi (X.-XVII. Yüzyıllar)

Doç.Dr. Mübariz AĞALARLI

Milli Bilimler Üniversitesi, Bakü / Azerbaycan

GİRİŞ

Tarih boyu Akdeniz ve Kıbrıs Adası ekonomik ve stratejik açıdan oldukça önemli bölgeler sırasında yer almaktadır. Otaçağ tarihi boyunca bu bölge diplomatik elçilik heyetlerinin buluşma noktası, seyyah ve gezginlerin, coğrafyacıların eserlerinin esas konusu olmuştur.

X.-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz ve Kıbrıs bölgesi hakkında çeşitli bilgi veren seyyah ve coğrafyacılar bölgenin tarihi, şehirleri, sosyal ve kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Seyyahların bu ayrıntılı bilgileri bölgenin tarihi, sosyal-ekonomik ve kültürel hayatının öğrenilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Bu bölge hakkında bilgi veren kaynaklar içerisinde müslüman seyyah ve coğrafyacıların eserleri melumat zenginliği ile beraber, aynı zamanda objektif ve dikkatçecikiliği ile seçilir. Bu eserlerden biri X. yüzyılda tanınmamış bir yazar tarafından kaleme alınmış Hudûd el-âlem (Hudûd el-âlam min el-maşrik ila el-mağrip) eseridir. Bu eserde Akdeniz ve Kıbrıs adası hakkında çeşitli bilgilere rastlanır. Bu eserde tasvir edilen bilgilerin diğer kaynaklarda da yer alması bu kaynağın önemini daha da artırmaktadır.

Akdenizde bulunan adalar hakkında bilgi veren kıymetli eserlerden biri de Azerbaycanlı coğrafyacı Abdü'r-Reşid el-Bakuvînin XV. yüzyılda kaleme aldığı “Kitap talhis al-asar ve acaib el-malik el kahhar” eseridir. Bu eserde Akdeniz ve çevresi hakkında ilginç bilgiler yer almaktadır.

1060 (1650) yılında Akdeniz bölgesine seyahat etmiş ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi bölge hakkında çeşitli bilgi veren seyyahlar arasında ön sıralarda yer almaktadır. Evliya Çelebi “Seyahatname”si melumat zenginliyi, çeşitli tasvirleri ve bölgenin doğru ve tarafsız anlatılması açısından en kıymetli kaynaklardan sayılır.

Akdeniz ve Kıbrıs adası hakkında gayri-müsliman seyyahların bilgileri de oldukça ehemiyetlidir. Antonio Tenreiro, Tuledalı Benjamin, Trifon Karebeynikov ve diğerleri kendi eserlerinde Kıbrıs adası ve çevresinin politik hayatına, sosyo-ekonomik durumuna, nüfusuna, adetlerine ve törelerine ilişkin pek kıymetli bilgiler aktarmışlardır. Bu eserlerde Kıbrıs adası ve çevresi hakkında çeşitli bilgilere rastlansa da, bazen bolge ile ilgili yanlış bilgiler de yer almaktadır. Özellikle, Hristiyan seyyahların şu bölgeler hakkında verdiği bilgilerde nüfus sayısı, ahalinin etnik yerleşimi ve diğer ayrıntılar subjektif karakterlidir. Bunun başlıca nedeni, bölgeni gezen Gayri-Müslüman seyyahlarının klavuz ve tercümanlarının esasen hristiyan olması, aynı zamanda bu şahısların seyahat ettiği zaman daha fazla iletişim kurduğu insanların gayri-müslüman olmasıdır.

1. X.-XVII. Yüzyıllarda Müslüman Seyyahlarının “Seyahatname”lerinde Kıbrıs ve Çevresi

X. yüzyılda Akdeniz ve çevresine seyahat etmiş müslüman seyyah ve coğrafyacılar Akdeniz adaları ve Kıbrıs adası hakkında oldukça ilginç bilgiler vermişler. Bu eserlerden biri de tanınmamış bir yazar tarafından 982 yılında yazılmış Hudûd el-âlem (*Hudûd el-âlam min el-maşrik ila el-mağrip*) eseridir. Bu eserde Akdeniz ve Kıbrıs adası hakkında çeşitli bilgilere rastlanır. Eserde yazılır: “Batıda

bulunan deniz Rum Denizi'dir (Akdeniz). Bu denizin konik bir şekli vardır. Batı sınırı Batı Okyanus'u ile birleşir. Bu denizin kuzeyinde İspanya, Fransa ve Bizans, doğusunda Ermeniye şehirleri ve Rum'un bazı kısımları, güneyinde ise Suriye, Mısır, Afrika ve Tangier'in bazı şehirleri yer alır. Bu denizen iki tane bogazı vardır. Bir tanesi (Cebelitarık Bogazı) bu denizi okyanusa bağlar, diğeri ise bir nehri andırır, Rum'u tam ortasından geçer, Konstantinopolis'i (İstanbul) çevreler ve Gürci Denizi'ne kadar ulaşır. Etrafında bu kadar refah olan başka deniz yoktur. Bu 2022 uzunluğu 4000 mildir, genişliği değişir. İstanbul Bogazı'nın en geniş yeri 4 mildir. Batı Bogazı'nın en dar kısmı 10 fersaktır. Bu bogazın bir kıyısı diğer kıyısından görülür¹.

Bu kaynakta Rum denizi adaları ve Kıbrıs adası böyle anlatılır: "Rum Denizi'nde altı tane meskûn olan ada ve iki tane dag vardır. Dağlardan bir tanesinin adı Cebelitarık'tır. Bu dağın uzantılarından bir tanesi İspanya'dır ve diğeri Rum Denizi'ni Okyanusa bağlayan bogazdadır. Burada bir gümüş madeni vardır ve bu bölgeden, bu topraklarda kullanılan ilaçlar gelir. Diğer dag, Roma toprakları yakınlarındaki Kabal el-Kilal'dir. Bu dağın yakınlarında, yüksekliğinden dolayı kimsenin zirvesine çıkamayacağını söylendiği bir dag vardır. Bu dagdan av, yakıt ve kereste gelir... Altı adaya gelince: bir tanesi Kıbrıs'tır. Buranın çevresi 350 mildir. Gümüş, bakır ve plazma madenlerine sahiptir. Bu ada Kaysariya [Kayseri], Akka ve Tir'e (Sur) yakındır. Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan ikinci ada Kurnus (Korsika) Adası'dır. Buranın çevresi de 350 mildir. Üçüncüsü Yabis'tir. Buranın çevresi ise 300 mildir. Dördüncüsü, Roma ülkesine yakın olan Sicilya'dır. Yüksek bir dağ bu adayı çevreler. Eski zamanlarda Roma hazinesi adanın gücünden dolayı burada saklanırdı. Buranın uzunluğu 7 menzil, genişliği 5 menzildir. Beşinci adaya Sardunya denir. Roma ülkesinin güneyinde bulunan bu adanın çevresi 300 mildir. Altıncısı Girit Adası'dır. Atrabulus'un kuzeyinde bulunur. Çevresi 300 mildir. Bu altı adada nimet boldur ve islenmiş yerlerdir. Bu adaların birçok şehri ve bölgesi vardır, ayrıca nüfusları fazladır. Bu adalarda birçok tüccar ve asker yasar, zenginlikleri çoktur. Rum Denizi'nde bulunan adalar dünyanın 2022 adalarından daha gelişmiştir..."².

Akdenizde bulunan adalar hakkında bilgi veren coğrafyacılar sırasında XV. yüzyıl müellifi Abdü'r-Reşid el-Bakuvînin de ismi geçmektedir. Azerbaycanlı müellifin kaleme aldığı "Kitap talhis al-asar ve acaib el-malik el kahhar" eserinde Kıbrıs adası hakkında bilgilere rastlanmasa da, Akdenizin Sicilya adası hakkında bilgi verilmiştir. Eserde yazılır: "Sicilya-İfrigiye ile karşı-karşıya olan Mağrip adalarında büyük bir adadır. Adada çokca şehir ve köyler vardır. Orada altın, gümüş, demir, sürme ve kuporos madenleri vardır. Suyu, ağaçları, meyvesi boldur. Orada büyük bir dağ vardır. Üzerinde büyük bir şehir yerleşir..."³.

Akdeniz ve çevresini çeşitli anlatan ünlü müsliman seyyahlardan biri de Türk seyyahı Evliya Çelebidir. 1060 yılında (1650) bu bölgeye seyahat eden Evliya Çelebi "Seyahatname"sinde Akdeniz ve çevresi hakkında yazır: "Akdeniz içinde ne kadar adadan hediyeler gelip itaat edip nasıl yazıldı ve her ada ne kadar mildir, her adada ne kadar mamur kale ve liman vardır, onları yazdık. Bunlardan Rodos Adası'nı öne alıp bütün Akdeniz adalarının sağlam seti ve dayanıklı hisarı diye 156 mil olmak yazdık. Tamamı (—) adet kaledir. Halen gunumuzde 4 kalesi mamurdur, gerisi yıkılmıştır..."⁴.

Ünlü seyyah Akdenizde olan adaları böyle anlatır: "**Heleke Adası:** Çepçevre 20 mildir ve bir metin ve muhkem kalesi ve limanı var. 928 [1522] Palak Mustafa Paşa fethidir. Buna yakın,

¹ Sezen Orhan (Kurulay), Hudûd el-âlem' e Göre 10. Asırda Türk Boylari. İstanbul, 2007, s.25

² Sezen Orhan (Kurulay), Hudûd el-âlem' e Göre 10. Asırda Türk Boylari s.32-33

³ Abdü'r-Reşid el-Bakuvî, Kitap talhis al-asar ve acaib el-malik el kahhar, Bakü, 1992, s.58

⁴ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I.cilt, Hazırlayan Seyit Ali

Kahraman, İstanbul, 2011, s.283

İliki Adası: Büyüklüğü 35 mildir, iki kalesi ve 2 limanı var. 928’de [1522] Mahmud Reis fethetmiştir. Orada tufenk ile şehit olup ahman’ın rahmetine kavuşmuştur. Bu adaya yakın,

İncirli Adası: Büyüklüğü 20 mildir. 1 limanı vardır, bir tepe üzerinde burcları sağlam ve temelleri ayanıklı geniş bir adadır. 928 [1522] tarihinde halkı korkularından kalenin anahtarlarını Suleyman Han’a teslim edip cizye kabul ettiler. Rodos’un kuzeyinde (—) mil Menteşe tarafında,

Sönbeki Adası: Büyüklüğü 20 mildir. 1 kalesi ve 2 limanı vardır. Suleyman Han fethidir. Bu adalar Rodos’un dört tarafında yakındır.

Ağriboz Adası: 260 mil sonradan olma bir adadır. Daha önce Rumeli tarafına bitişik imiş, bir hendek kesip iki derya birbirine bitişik olduğu yer hala büyük koprudur. Ve altında değirmenler döner. Büyük limanlar ve sağlam kaleler vardır. Gayet verimli güzel bir adadır. (—) tarihinde Fatih’in fethidir. Yine bu Rumeli tarafında,

Mora Adası: Dört tarafı denizdir. Ancak Gördüs adlı kalesi tarafında bir denizden bir denize 8 bin adım karadır. Daha önce eskinin kralları onu kesip denizi akıtıp Mora Adası olmuş. Ama zamanla cukuru olup kara olmuştur. Ama yine 759 mil ada sayılır. Ve 18 Kahkaha gibi kalesi ve 70 limanı var, geniş bir adadır. Önce Fatih, 3onar Bayezid-I Veli yarısını fethetmiş ve ucuncu olarak Suleyman Han fethi tamamlamıştır.

Camlıcalar Adası: Büyüğü 40 mildir. Dört tarafı iyi demir tutar limanlardır. Ama kaleleri virandır.

Girit Adası: Bu da 770 mil kuşatır bir saf altın İrem Bağı adadır. Nice hoş limanları vardır ki sekiz rüzgardan korunmuştur. Bunlardan biri olan Suda Limanı’nın derya yuzunde misli yoktur. 5 bin adet gemi demir atsa dar olmaz. Bu adanın dört tarafında 25 kale vardır...”⁵.

Evliya Çelebi “Seyahatname”sinde Kıbrıs adası böyle anlatılır: “ **Kıbrıs Adası:** Çepçevre büyüklüğü 700 mildir. Silifke tarafında Ak Liman’dır. Gecmek istediğimiz gunlerde mutedil havada dürbün ile butun dağlarını seçip seyrettik. Ama geçmek kısmet olmadı, zira Köserelik’te kafir gemileri katı çok idiler. Kıbrıs Adası’nı görenler anlatır, “Gayet mamur, şenlikli ve suslu köy, kale ve beldeli bir devri zaman adasıdır” diye överler...”⁶.

2. X.-XVII. Yüzyıllarda Hiristyan Seyyahlarının “Seyahatname”lerinde Kıbrıs ve Çevresi

Ortaçağlar döneminde qayri-müsliman seyyahlar da Kıbrıs adası ve çevresi hakkında çeşitli bilgiler vermişler. Bu seyyahlardan biri de Benjamin Tudeladır. Miladî XII. Asırda Benjamin (1165-1173) adlı Yahudi gerzginin seyahatnamesi Bizans, İslâm ve Türk tarihi hakkında bilgiler de içermesi sebebiyle, sadece Yahudi tarihi açısından değil ortaçağ dünya tarihi açısından da önemlidir. Benjamin, İspanya’dan başladığı yolculuğuna Roma, Yunanistan, Konstantiniye (İstanbul), Kıbrıs gibi Eski Roma ve Bizans’a ait önemli şehirleri gezmiş ve bu şehirlerin tarihî mekanları, ticarî ve sosyo-kültürel yapıları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bu seyyah “Seyahatname”sinde Kıbrıs ve çevresini böyle anlatmıştır: “ Konstantinopoldan deniz yolu ile Rodosa kadar iki günlük yoldur. Burada yahudi toplumu yaklaşık dört yüz kişiden oluşur ve onların dini rehberi rabi Mousey, rabi Adia, rabi İakovdur. Buradan Qalipoliye (Gelibolu) kadar iki günlük yoldur, orada iki yüz yahudi nüfusu vardır... Samosdan Rodosa deniz yolu üç gündür. Burada dört yüz yahudi toplumu var ve onların rehberi pabi Aba, pabi Xananel ve pabi İlyadır. Burdan Kıbrısa (Dopros) kadar dört günlük yoldur. Şurda da Yahudi-pabi toplumu vardır. Aynı zamanda şurada diğer yahudiler – Kıbrıs epikürileri de yaşıyor...”⁷.

⁵ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.284-286

⁶ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.286

⁷ The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, Translated and edited by A.Asher, London 1840, p.

Rusya'nın ilk Çarı IV. İvan, "kutsal bölgeler"e bir seyahat yapılması ve Sina Dağı'ndaki "Azize Ekaterina" kilisesinin yakınlarına bir yapı inşa edilmesini kararlaştırmıştı¹. 1582 senesinde bu iş için bir heyet görevlendirilmiş ve başına da Moskovalı tüccarlardan İ.M. Meşenin getirilmişti. Bu heyette soy isminden de anlaşılacağı üzere Türk asıllı olup, ticaretle uğraşan Trifon Karabeynikov da bulunuyordu. Karabeynikov seyahat esnasında yaşadıklarını ve gördüklerini bir rapor halinde bırakmıştır. Karabeynikov'un seyahatinin birinci kısmı İstanbul'dan Kudüs'e ulaşmaya kadar geçilen yollara, harcanılan zamana ayrılmıştır. Seyyah uğradığı yerlerle ilgili bir takım kısa bilgiler vermiştir⁸.

Karabeynikov, İstanbul'dan hareket ettikten bir gün sonra "Mramarno" veya "Belaya Mor'ya" olarak ifade ettiği Marmara denizi yoluyla bir yere geldiğinden bahsetmektedir. Rus Seyyah, buradan "Gallipoli" yani Gelibolu'ya iki günde varmış ve bir günde de "Arhipelag"a yanaşmıştır. Arhipelag'dan hareket eden Karabeynikov, bir günde "Hio", yani Sakız adasına varmıştır. Karabeynikov buranın ahalisinin Türkler ve Grekler'den müteşekkil olduğunu ifade etmektedir⁹.

Karabeynikov, Sakız adasından sonra bir günlük yolculuğun ardından Rodos'a ve buradan da üç günlük bir yolculukla İstanköy (Stankio) adasına geldiklerinden bahseder. Seyyah yazıyor: "... Xiodan Rodosa gemi ile bir günlük yoldur. Bu adada çoklu üzüm bağları vardır. Rodosdan Stankio adasına yolculuk üç gündür. Bu adada Nikosya isimli kale vardır. Burası gemilerin sığınabileceği güvenli bir limana sahiptir. Orada gemilerin limana yan alması için köprü yerleşir. Limana dahil olan gemiler sirin su ve yiyecek tedarük eder. Şunun nedeni yiyeceğin zor bulunmasıdır. Bu Kıbrıs (Kıpr) adası çok güzel gemi limanına sahiptir ve burada oldukça fazla zeytinyağı (ağaç yağı), yunan sabunu ve nadir bitkiler vardır..."¹⁰.

Karabeynikovun anlattıklarından belli olur ki, Nikosi, Lefkoşa'nın Nicosia olan Grekçe adını Rusça karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan aynı ada üzerinde Kıpr olarak ifade ettiği bir yere gelmişlerdir. Kıpr kelimesi eski ve modern Rusça'da Kıbrıs için kullanılan bir kelime olmasına karşın herhalde Ruslar arasında Magosa veya bir başka yerleşim biriminin ismiydi.

Kıbrıs hakkında bilgi veren seyyahlardan biri de portekizli Antonio Tenreirodur. 1524-1526 yıllarında seyahata çıkan Portekizli seyyah İskenderiyeden ayrıldıktan sonra Akdenizi gemi ile geçerek beş gün yol aldıktan sonra Kıbrıs'ta Limasol limanına varmışlar¹¹.

Antonio Tenreiro Alamizon şeklinde kaydettiği Limasola gelmiş, ardından Magosa'ya geçmiştir. Gezgin o yörenin ticari hareketliliğinden bahisle Türk, Arap ve ermeni tüccarların faaliyetlerinden, bu arada ada hakimi Venediklilerin Osmanlı korsanlarına karşı korumak zorunda kaldıklarından söz ediyor.

Orta çağda Kıbrıs'a uğrayan seyyahlardan Nicolai de Marthoni, Fransiskan Rahibi R. P. Noe ve Christophori Furer kendi eserlerinde Kıbrıs hakkında çeşitli bilgiler vermişler. Özellikle, bu Seyyahlar, anılarında en ünlü Hristiyan Azizler arasında Kıbrıs'ta doğmuş, özellikle Kıbrıs, Yunanistan, Ukrayna, Beyaz Rusya, Suriye ve Lübnan'da yaşayan Ortodoks Hristiyanlar tarafından da çok sevilen Azize Katerina hakkında bilgi vermişler. Bu seyyahlar kendi eserlerinde Azize Katerina'nın doğduğu yerden, Hz. İsa ile nişanlanmasından, hapis bulunduğu yerden ve öldürülmesinden bahsetmektedirler.

Campania'da Calvi yakınındaki Carinola Noteri olan yazar Nicolai de Marthoni, 17 Haziran 1394 tarihinde Gaeta'da İskenderiye'ye gitmek üzere gemiye binerek Kahire'yi, Sina Dağı'nı ve Kudüs'ü

⁸ Altay Tayfun Özcan, Karabeynikov'un Seyahatnamesine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul ile Kudüs Arasındaki Yol ve Duraklar, İstanbul, 2013, s.266-268.

⁹ Puteşestviye Moskovskago Kuptsa Trifona Karabeykova vo Yarusalim, Egipet i k Sinayskiy Gore, sostavlenniy ot Mihailova, V Tipografi P. Kuznetsova, Moskva, 1826, s.7.

¹⁰ Puteşestviye Moskovskago Kuptsa Trifona Karabeykova vo Yarusalim, Egipet.... s.8.

¹¹ Salih Özbaran, Portekizli seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır yollarında. İstanbul 2007. s.31, 68.

ziyaret ederek 27 Kasım'da Mağusa'ya gelmiştir. Seyyah Aziz Katerina'nın doğduğu yer hakkında böyle bilgi verir: "...Hz. İsa'nın inayeti ile, kutsanmış Katerina'nın tüm hikâyesini ve yaptıklarını gördüm. İskenderiye'de de hapishanenin yerini ve kendi kilisesinde olduğu gibi, üstünde Hz. İsa uğruna muhteşem şahadetinin gerçekleştiğiiki direk arasındaki tekerleği, melekler tarafından kutsal bedeninin bulunduğu görkemli dağdaki zirveyi ve sonra yüce dağdan, kendine ait St. Catherina Kilisesine getirilen kutsal bedenini gördüm. Sonra, doğduğu ülkeyi görme arzusu duydum ve bu nedenle Aralık ayının on beşinci günü, Mağusa'dan dört mil uzakta bulunan, takdis edilmiş Katerinanın babası Kral Konstantin tarafından kurulmuş, bir zamanların muhteşem kenti, şimdi tümüyle tahrip edilmiş, antik Constantia şehrini ziyaret ettim.

Bir zamanlar büyük boyutlarda olduğu tahmin edilen, halen ayakta duran şehir surlarının olduğu yere ve şimdi yıkılmış kutsal Katerina'nın doğduğu odaya gittim. Yanında, Mağusalıların içtenlikle ve sık sık gittikleri güzel görünümlü bir şapel bulunmaktadır...."¹².

Fransiskan Rahibi olan R. P. Noe, XV. yüzyılın sonlarına doğru kutsal topraklara yaptığı hac seyahati zamanı Kıbrıs'a uğramış gördüklerini böyle tasvir etmiştir: "... Mısır'dan ayrıldık ve kısa bir zaman içinde Kıbrıs adasının limanı olan Mağusa şehrine ulaştık. Bu şehirden çıkarak, karadan, aziz bakire Katerina'nın babası olan Kral Costa'nın bir zamanlar yaşadığı yere gittim. Bu yer „Salamina“ olarak ve şehir de „Constantia“ olarak adlandırılmıştır. Şehir tamamen yıkılmış olmasına rağmen, Kral Costa'nın yaşamış olduğu kalenin duvarlarını görmek, mümkündür. Azize Katerina'nın doğmuş olduğu yerdeki kilise şehir dışında ve Rumların elindedir. Azize Katerina'nın ve Havari Barnabas'ın kafalarının kesildiği yere işaret olarak küçük bir şapel yapılmıştır..."¹³.

Kıbrıs hakkında bilgi veren seyyahlar sırasında Christopori Furer de yer almaktadır. Seçkin bir soydan gelen ve eğitimi az olan yazar Christophori Furer, 1541'de Nürnberg'de doğdu, gezilerine 21 yaşında başladı ve 1610'da öldü. Kıbrıs ziyaretini 1566 yılında gerçekleştiren yazar, burada, 29 Mart -7 Mayıs tarihleri arasında kaldı. Seyyah kendi eserinde Kıbrıs ziyaretini böyle anlatır: "...Şehirden çok fazla uzak olmayan bir yerde, Aziz Paul ve Barnabas'ın Hz. İsa'nın İncili'ni anlattıkları Eski Mağusa veya Salamin bölgesi bulunmaktadır. Bazı kalıntılar ve kayadan yontulduğu gözlemlenen Azize Katerina'nın yeraltı hapishanesinin olduğu kilise, halen görülebilmektedir...."¹⁴.

SONUÇ

X.-XVII. Yüzyıllarda Kıbrıs ve çevresi bölgesi hakkında çeşitli bilgi veren seyyah ve coğrafyaçılar bölgenin siyasi tarihi, sosyal ve kültürel hayatı, aynı zamanda mimari anıtları hakkında tarihi önem taşıyan ilginç bilgiler vermişlerdir. Seyyahların bu ayrıntılı bilgileri bölgenin tarihi, sosyal-ekonomik ve kültürel hayatının öğrenilmesi bakımından önemli olsa da, bazen seyyah ve coğrafyaçıların eserlerinde bölge ile ilgili yanlış bilgiler de yer almaktadır. Özellikle, Hristiyan seyyahların şu bölgeler hakkında verdiği bilgilerde nüfus sayısı, şehirlerin etnik durumu, ahalinin etnik yerleşimi ve diğer ayrıntılar subjektif karakterlidir. Bunun başlıca nedeni, bölgeni gezen Gayri-Müslüman seyyahlarının klavuz ve tercümanlarının esasen Hristiyan olması, aynı zamanda bu şahısların seyahat ettiği zaman daha fazla iletişim kurduğu insanların gayri-müslüman olmasıdır. "Seyahatnameler"de yer alan bu yanlış bilgilere rağmen seyyah ve coğrafyaçıların verdiği çeşitli bilgiler bölgenin tarihini, sosyo-ekonomik durumunu, kültürel hayatını incelemek için en kıymetli bilgilerdir.

¹² Ata Atun, Mağusa Yazıları, Ankara, 2002, s.20

¹³ Ata Atun, Mağusa Yazıları..... s.36

¹⁴ Ata Atun, Mağusa Yazılarıs.54

KAYNAKÇA

1. Atun, Ata, Mağusa Yazıları, Ankara, 2002.
2. Bakuvi, Abdü'r-Reşid, Kitap talhis al-asar ve acaib el-malik el kahhar, Bakü, 1992.
3. Çelebi, Evliya, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi. I.cilt. Hazırlayan Seyit Ali Kahraman. İstanbul, 2011.
4. Orhan, Sezen (Kurulay), Hudûd el-âlem' e Göre 10.Asirda Türk Boylari, İstanbul, 2007.
5. The İtinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, Translated and edited by A.Asher, London, 1840.
6. Tayfun, Altay, Karabeynikov'un Seyahatnamesine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul ile Kudüs Arasındaki Yol ve Duraklar, İstanbul, 2013, s.266-274.
7. Puteşestviye Moskovskago Kuptsa Trifona Karabeykova vo Yarusalim, Egipet i k Sinayskiy Gore, sostavlen, İvan Mihailov, V Tipografi P. Kuznetsova, Moskva, 1826.
8. Özbaran, Salih, Portekizli seyyahlar. İran, Türkiye, İrak, Suriye ve Mısır yollarında. İstanbul, 2007.

17. Yüzyılda Venedik Arşivindeki Türkçe Belgelerde Kıbrıs

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Giriş

Osmanlı-Venedik ilişkilerinin dayandığı esas iktisadî esaslardır. Sanayi öncesi tarım toplumu dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'nin iktisat politikası iaşenin teminine dayanıyordu. Bundan maksat halkın karnının doyurulması, iç piyasânın muhtaç olduğu her türlü emtiayı bol, kalitesi ve ucuz bulunmasını sağlamaktır. Osmanlı Devleti'nin iâşe politikasını gerçekleştirmede en büyük yardımcısı ve emtia tedarikçisi Venedik idi. Elbette bu iktisadî ilişkiler siyasî bakımdan birlikte hareket etmeyi de beraberinde getiriyordu. Bu durum daima sulh ve sükun halinde devam etmemiş, iki devletin menfaatleri zaman zaman çatışmış ve arada uzun kriz dönemleri de yaşanmıştır. Hatırlamak gerekirse, 1479 yılında başlayan ve II. Bayezid döneminde devam eden Venedik Savaşları, 1571 Kıbrıs'ın, 1669 Girit'in fethi önemli siyasî krizlerdir. İki Devlet arasındaki ilişkiler siyasî krizlerin dışında daha çok ticarî ilişkilerle ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti ticarî ilişkilerin yânında siyasî ve askerî alanda da Avrupa'daki dengeleri gözeterek kendi çıkarları doğrultusunda zaman zaman Venedik ile siyasî ittifaklar içerisine de girmiştir. Nitekim Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları (1618-1848) döneminde, İspanya'nın Venedik'i siyasî ve askerî yönden tehdit etmesi üzerine Osmanlı Devleti, Venedik'e başka hiçbir devlete yapmadığı zahire ve kendi ülkesinden paralı asker toplanmasına izin vererek askerî yardımda bulunmuştur. Bunların dışında iki devlet arasında Akdeniz ticaretinin güvenliği, korsanlıkla mücadele, karşılıklı hukukî haklar gibi konularda da birçok anlaşmalar ve işbirlikleri yapılmıştır¹.

Sanayi öncesi tarım toplumu şartlarını yaşayan Osmanlı Devleti iktisadî zarûretlerden hareketle, devletin temel iktisat politikasını, a. iâşe, b. gelenekçilik ve c. fiskalizm esaslarına dayandırmıştır². Osmanlı Devleti için en önemli husus halkın karnının doyurulması, daha geniş anlamı ile *iaşenin* temin edilmesiydi. Çünkü iaşenin temininde meydana gelecek bir aksaklık, yani halkın karnının doyurulamaması, merkezî hükümeti tehdit edebilir, bu tehdit saltanatla özdeşleşmiş bulunan devletin varlığını tehdiye kadar varabilirdi. Devletin ticaretle zenginleşme gibi bir politikası yoktu. Bu politikânın benimsenmesi demek, Osmanlı devlet adamlarının dünyadaki iktisadî kurallardan haberlerinin olmadığı anlamına gelmez, onların benimsedikleri ve doğru olarak kabûl ettikleri iktisat politikası buydu.

Bu temel iktisadî politikayı benimsemiş olan ve aynı zamanda sanayi öncesi toplumsal özellikleri yaşayan Osmanlı Devleti için uluslararası ticaret ağının canlı tutulması, dışarıdan sürekli bol ve kaliteli malın girişinin sağlanması hayatî önemi haizdi. Bir ülke, halkının her türlü talebini kendi öz kaynakları ile sağlayamadığı takdirde –ki bu, klasik veya çağdaş dönemde hiçbir zaman ve hiçbir ülke için mümkün değildir- o zaman ya ithalat/ticaret yapılır veya kaçakçılık gelişir. İşte Osmanlı Devletinin iktisadî ilişkilerini ve kurduğu müesseseleri bu nazarlarla değerlendirmek gerekir.

Genelde Osmanlı Devletinin Avrupa, özellikle İtalya şehir devletleri ile olan ilişkilerinin temelinde bu karşılıklı zarûretler bulunmaktadır. Çünkü aynı zamanda öteki devletler de mamul malları karşılığında kendi halklarının ihtiyacı olan emtiayı satın almak mecburiyetindeydiler. Bu karşılıklı zarurî ilişki Venedik'i Osmanlı Devleti nezdinde özel bir mevkie yükseltti.

¹ Mustafa Öztürk-Ahmet Aksın, "Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nin Venedik'e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631) The Ottoman Empire's Military and Store of Grain Aid to Venetian Regarding to Bailo Registers in Venice State Archive (1624-1631)", Ankara Üniversitesi OTAM 32, Ankara 2013, s. 141-170

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Ekonomi ve Devlet*, Ötüken Yay., İstanbul 2000

Bu dönemde Venedik siyasî bakımdan da önemli bir konumdaydı. Venedik'in sınırları sadece birkaç adadan meydana gelen Venedik şehri ile sınırlı değildi. Adriyatik Denizinin en kuzey ucu, deniznin doğu kıyıları boyunca güneye bugünkü Bosna sınırına kadar uzanıyordu. Adriyatik'deki pek çok ada ve Girit Adası Venedik'in elindeydi. Bu haliyle Osmanlı Devletinin Orta Avrupa'daki en büyük rakibi olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Adriyatik Denizine açılmasını önleyen bir konumdaydı. Yukarıda zikredildiği gibi, Osmanlı Devletinin Venedik'e yaptığı yardımların temelinde bu siyasî mülahazalar bulunmaktadır. Çünkü Avusturya'nın Adriyatik'e inmesi, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının denizden kuşatılması demektir. Hele Avusturya'nın İspanya ile ittifak yaparak Venedik'e saldırması, Osmanlı Devleti'nin batı sınırlarını tehdit etmesi demektir.

Osmanlı Devleti Venedik'e ne kadar muhtaç idiyse, Venedik de Osmanlı Devleti'ne o kadar muhtaçtı. Çünkü bu dönemde Venedik'in dışarıya açılacak başka bir kapısı yoktu denebilir. Belgeler bir bütün olarak takip edildiğinde Venedik tüccârlarının, çok büyük tehlikelere ve haksızlıklara maruz kaldıkları görülmektedir. Venedik tüccârları, Osmanlı mahallî idarecilerinin haksız yere para talep etmelerinden başka, sıkça gemileri Tunus ve Trablusgarb korsanları, Ülgün ve Uşkok eşkıyası tarafından gasp edilip yağmalanıyor, bazen öldürülüyor, bazen da esir ediliyorlardı. Fırtınaya yakalanıp denizde helâk olmaları da sıradan olaylardı. Bütün bu tehlikeler karşısında Venediklilerin gene ticarete ısrar etmeleri, bütün tehlikeleri göze almaları, bir bakıma onların başka çarelerinin olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Venedik, çiftçi, balıkçı, esnaf bir devlet değil tüccâr bir devlet olup, bütün iktisadîyatı ticarete dayanıyordu. Atlas, kemhâ, diba, kadife çeşitleriyle iyi bir tekstil sanayiine sahipti. Daha 11. yüzyıldan beri Murano adasındaki cam sanayi dünyaca meşhurdu. Bizde Ali Kurna olarak bilinen kâğıdın merkezi Algorna idi ve Osmanlı Devleti'nin bütün kâğıt ihtiyacını Venedik karşılıyordu. Venedik, bu ve daha başka mamul emtiayı satmak ve ihtiyacı olan şeyleri almak mecburiyetindeydi³.

15 ve 16. yüzyıllarda hızla gelişen Osmanlı-Venedik ilişkileri 1571 de Kıbrıs'ın, 1669'da Girit'in Osmanlılar tarafından fethi ile sekteye uğradıysa da yukarıda zikredilen mecburiyetlerden olsa gerek, kısa zamanda eski düzeyine dönmüştür. Öyle ki, 17 ve 18. yüzyıllarda Venedikliler Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde konsolosluk açmışlar, Venedik'in Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yirminin üzerinde Konsoloslugu bulunmaktaydı.

Gerçekten Venedik'in genel ilişkilerine bakıldığında, Batı Avrupa ile ilişkilerinin çok sınırlı olduğu, Doğu ile olan ticarî ilişkileri düzeyinde olmadığı görülecektir. Batı Akdeniz'e dönerek Fransa ve İspanya'yı geçerek İngiltere ve kuzey ülkeleri, Belçika ve Hollanda ile olan ticarî ilişkileri daha düşük seviyededir. Venedikliler Avrupa içlerindeki kara ticaretinde de büyük rol oynamamaktadır, çünkü Venedik, esasen denizci bir tüccar devletidir, kara kervan ticaretinde başarılı oldukları söylenemez.

Türk-Venedik ilişkilerinde tebliğimizin konusu olan Kıbrıs'a gelince; konuyu iki yönden ele almak uygun olacaktır. Birincisi uzun yıllardan beri Venedik'in elinde olan Kıbrıs'ın 1571'de Türkler tarafından fethedilmesi ile ilk büyük siyasî kirizin doğmasıdır. Yukarıda değinildiği gibi Venedik, sadece Venedik şehriden ibaret olmayıp, Kıbrıs, Girit, Adriyatik'teki bütün adalar ve Bosna sınırında hatırı sayılır topraklara hakimdi. Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi ile Venedik Akdeniz'de ilk büyük siyasî ve iktisadî yenilgisini almış oldu. İkinci ağır darbeyi de 1669 yılında Girit'in Türkler lehine kaybedilmesiyle almıştır. Kıbrıs ve Girit'in fethi Venedik için büyük bir kayıp olmuş, Venedik Akdeniz'deki üstünlüğünü kaybetmiş, tâbiri caiz ise bir daha eski ihtişamlı dönemine dönememiştir. Başka bir ifade ile *Venedik'in çöküşü Türkler eliyle olmuştur* dense mübalağa olmayacaktır. Çünkü Venedikliler açısından Kıbrıs ve Girit'in kaybı, Venedik'in Adriyatik denizine kuzeye itilmesi,

³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Şerafettin Turan, *Türk İtalya İlişkileri-Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 1990. Türk-Venedik ilişkileri bibliyografyası hakkında bkz. I "Documenti Turchi" dell'Arcnivio di Stato di Venezia, Inventario della miscellanea a cura di Maria Pia Pedani Fabris-con l'edizione dei registi di Alessio Bombaci, Ministero per i beni Cultural e Ambientali Uffici Centrale I beni Archivistici 1994, s. LI-LVIII

Akdeniz'deki en önemli üssünün kaybedilmesiyle beraber, üstünlüğün Fransa ve İngiltere'ye geçmesi demektir.

Kıbrıs'ın kaybedilmesine rağmen Venedik'in Kıbrıs ile ilişkisi hiçbir zaman kesilmemiştir. 17. yüzyılda Venedik'in Kıbrıs ile ilişkisi büyük oranda ticarî ilişkilere dayanmaktadır. Venedik için Kıbrıs, Doğu Akdeniz ticareti için hayatî önemi haizdi. Güney Anadolu, Suriye ve Mısır limanlarına giden Venedik gemileri için Kıbrıs bir üs idi. Bu dönemde Venedik'in Kıbrıs ile ilişkisi büyük oranda ticarî idi.

1. Venedik'in Kıbrıs ile İlişkileri

Adanın Venedikliler açısından ticarî ehemmiyetinin Osmanlı fethinden öncelere dayandığı görülmektedir. Kıbrıs'ı elinde tuttuğu dönem içerisinde Venedik Adanın tüm imkânlarından yararlandı. Şeker ve pamuk ticareti pek çok Venedikliyi zengin yaptı. Özellikle ihtiyaç duydukları buğdayın çok önemli bir kısmını Kıbrıs'tan elde ettiler⁴.

Ada'nın Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesinden sonra ekonomik yapısının daha da geliştiği görülmektedir. Üretime, dolayısıyla ticarete konu olan ürünlerin çeşitliliği dikkate değer mahiyettedir. Güherçile, buğday, çiftlik hayvanları ve et, meyveler, zeytin ve zeytinyağı, bal, şeker, pirinç, keçiyoynuzu, sabun, tersanenin ihtiyacını karşılamak üzere kendir, pamuk, yün ve yünlü kumaşlar özellikle belirtilmesi gereken ticarî maddelerdir⁵.

Görüldüğü gibi Kıbrıs her bakımdan iktisadî ve ticarî mevkiî yüksek olan bir adadır. Öte yandan Anadolu, Suriye ve Mısır limanlarına giden yolların kavşağındadır. Her iki yönden Kıbrıs hem Osmanlı Devleti hem de Venedik için çok önemli idi. Bu yüzden ki, Venedikliler, Kıbrıs'ı kaybettikten kısa bir süre sonra tekrar Osmanlı Devleti ile anlaşmanın yollarını aradılar ve eskiden beri süregelen imtiyazlarını elde ettiler.

Türk-Venedik ilişkilerini, yukarıda zikredilen Osmanlı iktisat politikası dahilinde ve dönemin genel siyasî gelişmeleri çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır. İki ülke, bu karşılıklı menfaat ve mecburiyetler ile 17. yüzyıla girdiler, çünkü her ikisi de birbirine muhtaçtı. Girit savaşları dönemi hariç, 17. yüzyılda Türk-Venedik ilişkileri dostâne bir tarzda sürmüştür.

Mart Ortaları 1622 (Evâ'il-i Cemâziyye'l-Evvel 1031) tarihinde İzmir Kadısına yazılan bir emirde "*Venedik Beyleri kadîmden Âsitâne-i Saâdetim ile hulûsiyet üzere olub dostlukda sabit-kadem olmağla Memâlik-i Mahrûsam'da varûb gelen Venedik Tüccarı cümle Nasara taifesinden ziyâde himâyet ve siyânet olunmak lâzım ve ehemmdir ana göre takyîd olunub işbu hükm-i şerîfime muhalefet ittürmeyüb sicill-i mahfûza kayd*" edilmesi emredilmiştir⁶. Burada Venediklilerin Osmanlı Devleti nezdinde "*müsamahaya en ziyade mazhar ülke*" konumunda olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, Venedik ile olan ilişkilerine o kadar önem veriyordu ki, Temmuz Sonları 1622 (Evâsıt-ı Ramazan 1031) tarihinde Halep Beylerbeyi, Kadı ve Defterdarına yazılan bir hükümde, "*Venedikli kadîmden Âsitâne-i Saâdetimle dostlukda sabit-kadem olmağla şükür ve şikâyetleri müsmir ve mü'essirdir bir vechle rencîde olunduklarına rızâ-yı hümmâyûnum yokdur himâyet ve siyânet üzere olunmaları lâzımdır*"⁷ diyerek Venediklilerin şikâyetlerinin kabul göreceği, onların himaye edilmesi hususunda il idarecileri uyarılmıştır.

⁴ Metin Ziya Köse, *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*, I. Baskı, Giza Yayınları, İstanbul 2010, s. 87

⁵ Köse, *a.g.e.*, s. 87

⁶ Archivio di Stato di Venezia (ASVe), *Carthe Turche 251, Dosya 334*, s. 64

⁷ ASVe, *Carthe Turche 251, Dosya 334*, s. 36, ayrıca *Carthe Turche 251, Dosya 337*, s. 14

Venedikliler, daha önceki Osmanlı sultanlarının verdikleri ahidnâmelere dayanarak geniş imtiyazlar elde etmişlerdi. Bu hususu I. Ahmet'in Eylül Başları 1614 (Evâ'il-i Şaban 1023) tarihinde Venediklilere verdiği ahidnâmede açıkça görülmektedir⁸. 19 Haziran 1622 tarihinde cülus eden I. Mustafa, atalarının verdiği bütün ahidnâmeleri yenilediği gibi, Venediklilere verilen imtiyazları da Haziran sonları 1622 (Evâsıt-ı Şaban 1031) tarihinde yenilemiştir⁹. IV. Murad da Nisan Sonları 1625 (Evâsıt-ı Receb 1034) tarihinde Venediklilere verilen ahidnâmeyi yenilemiştir¹⁰ (Bkz. Ek 1). Venediklilerin Kıbrıs ile ilgili dilek ve şikâyetleri bu ahidnâmelere dayandırılmaktadır.

Venedik Arşivindeki konumuz ile ilgili belgeler yukarıda zikredilen Bailo Defterlerinde mevcuttur¹¹.

Kıbrıs ile ilgili belgeleri konularına göre şu başlıklar altında tasnif etmek mümkündür:

a. Ahidnâme ve dostluğa aykırı olarak Venedik tüccarlarından kanunsuz haraç ve benzeri para talep edilmemesi.

Venedikli tüccarların en çok şikâyetlerine konu olan husustur. Sadece Kıbrıs'ta değil Osmanlı limanlarında ve şehirlerinde, gümrük eminleri, subaşılar ve diğer görevliler Venedik tüccarlarından ekte örneği verilen ahidnâmeler ile sulh ve salaha, kanun-ı kadime aykırı olarak kassabiye, bekçi harcı, yasakçı, çorbacı, sarrafiye, yazıcı ve mumcu, kapucu, tahminci ve daha başka adlarla bid'atler ihdas ederek kanunî gümrük ve resimlerin dışında para talep etmekte, vermedikleri takdirde çeşitli suretlerde zulüm etmektedirler. Meselâ; Eylül Başları 1605 (Evâil-i Cemaziyye'l-Evvel 1014), Kıbrıs Beylerbeyi ve Defterdarına ve Kadısına yazılan bir hükümde; İstanbul'daki Venedik Baylosu, Kıbrıs'taki Venedik Konsolosu ve tüccarlarının pamuk alırken, Kıbrıs'taki görevlilerin tüccarlardan günlük narhdan fazla

⁸ Ahidnâmede özetle; Osmanlı ülkesine gelen Venedik tüccâr ve gemilerine asla zulüm ve te'addî edilmeyecek, kimin elinde Venediklilere ait adam ve elbise bulunursa onlar alınıp Venediklilere teslim edilecek, kimin elinde Venedikli esir varsa, Müslüman olmuş ise serbest bırakılacak, Müslüman olmamış ise Venedik Baylolarına teslim edilecek, Venediklilerin aralarındaki davalara Bayloları bakacak, İstanbul, Galata, Mısır, Kıbrıs, Galata, Rodoscuk ve Bandırma'ya getirdikleri emtiadan resmî gümrük dışında pişkeş, şeker, kasabiye gibi bid'adlerle rencide olunmayacaklar, Girit ve diğer Venedik'e ait adalardan ticaret yoluyla getirilen şaraptan gümrük dışında hiçbir nesne alınmayacak, tercümanlarından da haraç alınmayacak, öldüklerinde terekeleri beytül-mala alınmayacak, Bayloları marifetiyle varislerine verilecek, Kudüs ve çevresini ziyarete giden Venediklilere asla zulm ve te'addî edilmeyecek, konsoloslar ve tercümânlar başka Venediklilerin borçlarından dolayı sorumlu tutulmayacaklardır. Venedik Devlet Arşivi / Archivio di Stato di Venezia (Arşiv tarafından ASVe olarak kısaltılmıştır), *Busta Kataloğu 10*, Belge: 1193

⁹ ASVe, *Busta 12/B*, Belge: 1282

¹⁰ ASVe, *Busta 12*, Belge: 1318. IV. Murad'ın bu ahidnâmesinin çevriyazısı yayımlanmıştır. Bkz. M.P. Pedani, "Capitolazioni veneto-ottomane 2 decade recep 1034-19/28 aprile 1625, trascrizione dall'ottomano", *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l'Europa*, Venezia 1996, pp. 73-83. Tarafımızdan yapılan çevriyazısı ekte verilmiştir.

¹¹ Arşivdeki *Carte Turche Katalogu* aslında Bailo defterleridir. Bu defterler Baylo tercümanları tarafından tutulmuş olup, belgelerin İtalyanca tercümeleri de mevcuttur. Bu katalogdaki Türkçe kayıtlar 250 numarayla başlamaktadır. Bu numara kutu numarası olup her bir kutunun içinden iki-üç-dört defter çıkabilmektedir. Kutular içerisindeki defterler de ayrı numaralarla numaralandırılmışlardır. İlk defter 250 numaralı kutu içerisindeki 330 numaralı ve 1589-1615 tarihleri arasını ihtiva eden ve Baylo Giovanni Moro zamanında tutulan defterdir. Bu tarihten sonraki defterler genellikle her Baylo'nun görevi dönemini ihtiva etmekle beraber birkaç Baylonun görev süresini ihtiva eden defterler de mevcuttur. Son defter ise 262 numaralı kutu içerisindeki 369 numaralı ve 1781-1786 tarihli defterdir. Buna göre 12 kutu ve bu kutularda toplam 37 adet Baylo defteri bulunmaktadır. Defterlerin ebatı genellikle yaklaşık 30x20 cm. olsa da daha küçük ebatla defterler az da olsa mevcuttur. Defterlerin kapakları bez veya deri ile ciltlenmiştir. Baylo Defterleri, yapılan bütün yazışmaları ihtiva etmektedir. Nerede olursa olsun, bütün belgeler mutlaka Baylo'ya sunulmuş ve tercümeleri ile birlikte bu defterlere kaydedilmiştir. Onun için bizim arşivlerimizde değişik tasniflerde veya mahallî sicillerde geçen bütün belgeleri burada bulmak mümkündür.

Halen Venedik Ca'Foscari üniversitesinde doktora çalışmasını sürdüren meslektaşımız Serap Mumcu, 1586-1684 tarihlerini ihtiva eden **250** (330,331,332), **251** (334,335,336,337) ve **252** (338, 340, 342, 343) numaralı Baylo defterlerindeki belgelerin özetlerini yayımlamıştır. Alanda çalışacak meslektaşlarımız için çok önemli ve kıymetli bir rehber niteliğindedir. Ondanda öte, özellikle İtalyanca kişi ve yer adlarının asıllarını bu çalışmada görmek mümkündür. Bkz. Serap Mumcu, *Hilâl-Studi turchi e ottomani-Venedik Baylosunun Defterleri-The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, Edizioni Ca'Foscari, Collana diretta da Maria Pia Pedani-Elisabetta Ragagnin, I. Edition March 2014 (pdf), Venezia Edizioni Ca'Foscari-Digita Publishing 2014

vergi talebinde bulunmuşlardır. Tüccarlar istenen parayı vermeyince görevliler onlara saldırmıştır. Baylo, bu durumun kanun ve ahidnâmelere aykırı olduğunu bildirerek, ilgililere gerekli hükmün gönderilmesini rica etmiş ve bu mealde hüküm gönderilmiştir¹². Aynı şekilde Kıbrıs'ta 1622'de Venediklilerle beraber Hollandalı tüccarlardan da kanunsuz vergi talebinde bulunulmuş, konsolosların tüccarların vekilleri oldukları gerekçesiyle mallarına el konularak İskenderiye'ye gönderilmiştir. Halbuki ahidnâmelerde konsolosların başkasının vekili ve kefilisi olmadıkları açıkça belirtilmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs Beylerbeyine yazılan hükümde, gaspedilen malların sahiplerine iadesi için gereğinin yapılması emredilmiştir¹³.

Kıbrıs'ın Tuzla kasabası, tuz bakımında önemli bir yerdi. Venedikli tüccarlar da buradan tuz alıp Avrupa'ya götürüyorlardı. 1630 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi, Defterdarı, Kadısı ve Yeniçeri Ağasına yazılan hükümde, tuz almaya gelen Venediklilerden kanunî oranların dışında vergi talebinde bulunulmuştur. İstanbul'daki Venedik Baylosu durumu Sultana arz etmiş, ahidnâmelerin dışında vergi talebinde bulunulmaması, tüccarların rencide edilmemesi için hüküm rica etmiş, bunun üzerine söz konusu hüküm gönderilmiştir¹⁴. 1681 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi ve Lefkoşa Kadısına yazılan hükümde, Kıbrıs iskelesine gelen Venedik tüccarı, kanunî olan %5 gümrük resimlerini ödedikleri halde, limana gelen gemilerden zorla para alınmış, Baylo tarafından bunun kanunlara aykırı olduğu bildirilerek, tüccarlara zulüm ve te'addîde bulunulmaması, alınan paranın iadesi için Kıbrıs'a emir gönderilmesini rica etmiş, bu doğrultuda hüküm yazılmıştır¹⁵. 1682'de Venedik Baylosu, tüccarlarının Mısır, İskenderiye, Trablus, İskenderun taraflarına gittiklerinde Kıbrıs iskelesine uğradıklarını beyan etmiş, Kıbrıs'a uğradıklarında yeniden gümrük muamelesine tabi tutulduklarını ve buna karşılık yeni gümrük resmi talebinde bulduklarını, ancak bunun ahidnâmelere aykırı olduğunu bildirerek, Kıbrıs'ta yeniden gümrük muamelesinin yapılmaması ve bu konuda zulüm ve te'addîde bulunulmamasını rica etmesi üzerine hüküm yazılmıştır¹⁶.

b. Konsolos tayini, konsolosların başkasının borcundan sorumlu tutulmaması

Venedik konsolosları, Baylonun teklifi üzerine Sultanın beratı ile atanırlardı. Meselâ 1674 tarihinde Venedik Baylosu Giacomo Querini, Mısır'da bulunan Venedik Konsolosu Alvise Querini'nin görev süresinin dolması üzerine yerine Venedik Beyzâdelerinden Orazio Bembo'nun atanmasını arz etmiş bunun üzerine adı geçene Konsolosluk beratı verilmiştir¹⁷.

Hem I. Ahmed'in hem de IV. Murad'ın Venediklilere verdikleri ahidnâmelerde açıkça görüldüğü gibi, Venedik konsolosları, başkalarının borçlarından sorumlu tutulamayacakları ve ölen Venediklilerin miraslarının konsoloslar marifetiyle varislerine teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna rağmen, ölen Venediklilerin mallarına varis bırakmadan öldüğü için mallarının beytü'l-mala devredilmesi gerektiği gerekçesiyle pek çok ilde il idarecileri tarafından el konulduğuna ve konsolosların Venediklilerin borçlarından dolayı sorumlu tutulduklarına hatta hapsedildiklerine sıkça rastlanmaktadır. Meselâ, Halep Gümrük Emininin Halep'te iflas edip firar eden bir Venedikli tüccarın borçlarını Halep Konsolosundan tahsilini talep etmesi büyük bir sıkıntı doğurmuştur. Halep Emmini, halkın müflis tüccardan alacağı olduğunu belirterek, bu borcun Konsolos tarafından ödenmesini talep etmektedir. O sırada yüklerinin bedeli 700-800.000 altın değerinde olup, sadece gümrüğe ödeyecekleri vergi ise 100.000 kuruş olan üç Venedik kalyonu, yeni Konsolos ile birlikte Halep'in iskelesi olan İskenderun'a

¹² ASVe *Carte Turche Kilasör 250, Defter 331*, s. 55, Mumcu, *age.* s. 82-83

¹³ *Carte Turche, Kl 251, D. 334*, s. 32-33

¹⁴ *Carte Turche, Kl 251, D. 337*, s. 21-22, Mumcu, *age.*, s. 233-234

¹⁵ *Carte Turche, Kl 252, D. 342*, s. 11, Mumcu, *age.*, s. 342

¹⁶ *Carte Turche, Kl 252, D. 342*, s. 17, Mumcu, *age.*, s. 254, başka bir hüküm için *Carthe Turche 251, Dosya 337*, s. 21, 22, 25, *Carthe Turche 252, Dosya 342*, s. 11, başka bir hüküm için *Carthe Turche 252, Dosya 338*, s. 68

¹⁷ *Carthe Turche 252, Dosya 340*, s. 97, Mumcu, *age.*, s. 340

gelmişti. Bu gemilerdeki tüccarlar, eski Konsolosa yapılan zulüm üzerine Halep iskelesine yanaşmamışlar ve yeni Konsolos da görevi kabul etmediğini bildirmişti. Çünkü Emin, bu gemideki malların müflis tüccarın borcuna mahsup edilmesini istiyordu. Yazılan emirde eskiden beri verilen ahidnâmelere aykırı olarak Konsolosun kefil olarak tutulamayacağı, bu gibi zulüm ve teaddîye rıza gösterilmeyeceği bildirilmiş, Venediklilere hiçbir surette zulüm yapılmaması tenbih edilmiş, buna uymayanlar için de gereğinin yapılması emredilmiştir¹⁸.

Benzer vakalara Kıbrıs'ta da rastlanmaktadır. Mayıs Sonları 1623 (Evâhir-i Receb 1032) tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine ve Kadısına gönderilen hükümde; Venedik Baylosu Kıbrıs'a Aleksandr Vegonmi'nin atandığını bildirmekte ve ahidnâmelere atıfta bulunmaktadır. Baylo, Kıbrıs'taki Leviko adlı tüccarın konsolosun ortağı olduğunu, Leviko ölünce, il yöneticilerinin Leviko'nun varisinin olmadığı gerekçesiyle mallarına el koyduklarını, bu hususun daha önce bir arzuhalle İstanbul'a bildirildiği, İstanbul'dan gönderilen fermanla Leviko'nun mallarının bulunup konsolosa teslim edilmesinin emredildiğini ifade etmektedir. Baylo devamla, Kıbrıs'ta papaz Vasili ve Giorgi veled-i Giorgi adlı tercüman ve Tomasso Nomico ve Nicola veled-i Giovanni ve Zaklisa'dan Giorgi ve Papa Kiryaki adlı zimmîlerin ve ve Yusuf Ağa ve daha nicelerinin Leviko'dan alacaklı olduklarını ifade ile ellerindeki malları vermekte inat ettiklerini bildirmekte ve adı geçen şahıslardan Leviko'nun mallarının alınması ve varislerine iadesi için konsolosa teslimi hususunda emir rica etmektedir. Bunun üzerine Baylo'nun dileği doğrultusunda Kıbrıs Beylerbeyine emir yazılmıştır¹⁹. Aynı mealde Ekim Başları 1640 (Evâhir-i Cemâziyye'l-Âhir 1050) tarihinde Kıbrıs Beylerbeyine ve Kadısına bir ferman daha gönderilmiş, ahidnâmeler uygun davranılarak, kanunsuz vergiler talep edilerek, konsolosların diğer borçlulara kefil tutularak ve daha başka suretlerde Venediklilere asla zulmedilmemesi hususunda il yöneticileri uyarılmıştır²⁰.

c. Venediklilere ait kiliselerin Fransız rahipleri tarafından zaptının men'i

Haziran Başları 1672 (Evâ'il-i Safer 1083) tarihli Galata Kadısının verdiği hüccete göre, Kıbrıs'ın Tuzla kazasına bağlı Larinka kasabasındaki kilise, daha önceki Sultanların rızalarıyla Venediklilere verilmiş iken, şimdi bu kiliseye Fransızlar tarafından el konulduğundan dolayı, Venedik

¹⁸ Venedik Baylosu Dergâh-ı Muallâma arz gönderüb mâ-takaddemden Venedik bazârgânlarının Haleb'de olan hususların kemâ-yanbağı görülüb maslahat eylemek için Konsolos tayin olanlar Venedik Beylerinin belli başlu asilzâde ve mutemed beyzâdelerinden nasb olunagelüb dahi vilâyet hâkiminden ri'âyet görüb te'addî olunmadıkca tüccar tairesi haber aldıklarından huzûr-u kalb ile müstevfî emti'a ile her taraftan akub Haleb iskelelerine gelüb bey' ü şirâ eylemekle menâfi'-i kesîre hâsıl olduğundan kat'-ı nazar gümrükde küllî hazine tahsîl olunub fevâ'id-i kesîre müşahade olunurken halâ Haleb'de olan Venedik tüccarında biri müflis olub firâr eylemekle sâbıkan Haleb Eyaletine mutasarıf olan Murad dâme ikbâluhu Konsolos-u mezbûrdan firar eden tâcirin zimmetinde vilâyetlünün hakkı vardır sen tazmin et deyu şer' ve kanûna ve ahidnâme-i hümâyûna muhâlif teklif idüb bî-gayr-i hak enva' ikdâm ve ihtimâm te'addî ve zulm murâd eyledikde zikrolunan Konsolos dahi ben firar eden müflis tâcirin kefilî ve zâmini değılim ve bu racullerin (deynlerini) edâya iktidârım yokdur deyu cevâb virmekle Konsolos-u mûmâ ileyh ahd u emâna muğâyir kal'aya götürmeğın işbu bazı kethüdalar habsine varub ziyâde zulm ve te'addî ve ihânet eylemekle İskenderun Voyvodası zikrolunan Konsolosu halâs eyleyüb menziline götürüb ol esnâda Venedik beylerinin üç kit'a nâmdâr kalyonlarıyla bazargânları yedi sekiz kere yüzbin altunluk akmişe ve emtia ile gelüb gümrüğünden hazine-i âmireye yüzbin gurusluk meblâğ hâsıl olmak sudûrunda olub zikrolunan gemileriyle yeni Konsolos gelmişken mûmâ ileyh Konsolos-u sâbika eyledüğü ihânet ve te'addî ile iktifâ etmeyüb zikrolunan gemileriyle Venedik beyzâdeleri murad eden müflis bazargâna bey' eylemeleri için emâneten gönderdikleri meta'ı fuzûlî kabz eylemek ve firâri-i mezbûrun deynine mahsûb eylemek murâd eylemekle zikrolunan Konsolosa eylediği ihânet Venedik'de meta' sahibleri olan tüccârın meta'larına eylediği zimmet-i bi't-tevâlî ve zulmü yeni Konsolos-u müşârün ileyhın Konsolosluk kabul eylemeyüb zikrolunan kalyonları ile iskeleye yanaşmağa mani olub tekmîl dahi def' ve mezâlîm olunmazsa halâ gelen tüccar meta'larıyla gerü Venedik'e giderler deyu cevab eylemiş. İmdi kadîmü'l-eyyâmdan ilâ-hâzâ'l-ân Venedik Beyleri abâ-i kirâm ve ecdâd-ı izâmım enarallah-u berânimihim ve sıdk ve ihlâs dostluk masafatlarında sabit-kadem olmağla Haleb'e Konsolosluk ile gelen Beyzâde şimdiye değın gereği gibi himâyet ve siyânet olunurken halâ zikrolunan konsolosa vech-i meşrûh üzere ihânet ve te'addî ve tüccarların meta'larına dahl olunduğu mesmu'-u hümâyûnum olmağla min-ba'd rîzâ-yı şerîfim olmayub..." *Carthe Turche* 251, Dosya 335, s. 22

¹⁹ *Carthe Turche* 251, Dosya 334, s. 60, Mumcu, age. s. 172, Başka bir hüküm için *Carthe Turche* 251, Dosya 337, s. 116

²⁰ *Carthe Turche* 252, Dosya 338, s. 68. Bu hükmün tam metni için bkz. Mumcu, age., s. 307-307

Konsolosu Antonio Santonini, Fransız konsolosu Baltazar Suan aleyhinde şikâyetçi olmuş, kilisenin kendilerine iadesini talep etmiştir. Yapılan incelemede gerçekten kilisenin Venediklilere ait olduğu görüldüğünden, kilise ve mülhakatı Venediklilere iade edilmiştir²¹ (Bkz. Ek: 3). 1675 tarihinde Kaptan Paşa'nın Kıbrıs Beylerbeyi ile Tuzla Kadısına yazdığı buyruludada, bu meselenin halâ çözümlenemediği ve Fransızların kiliseleri zaptettiği anlaşılmaktadır. Buyruludada, zikri geçen kilisenin Fransızlardan alınıp Venediklilere iadesi emredilmiştir²². Aynı yılın Haziranında Kıbrıs Beylerbeyi ile Magosa Kadısına yazılan fermana, Tuzla'da bulunan konsolos hanının Venediklilere ait olduğu halde Fransız elçisi tarafından zaptedildiği, bu işgalin kaldırılması ve zikri geçen hanın Venediklilere iadesi emredilmiştir²³.

d. Ticarî işlemler ile ilgili hususlar

Sıkça atıfta bulunduğumuz ekli ahidnâmelerde, Venedik mallarına narh uygulanmaması dercedilmiş iken, bazı yerlerde il idarecileri Venedik mallarına narh uygulamak istediklerinden dolayı bu husus Venediklilerin itirazlarına sebep olmuş ve 17 Ocak 1631 (23 Cemâziyye'l-Ahir 1040) tarihinde yazılan emir ile ahidnâmelerde Venedik mallarına narh uygulanmaması emredilmiştir (bkz. Ek: 5)²⁴. Kıbrıs önemli bir tuz kaynağı olup, Venedikliler buradan tuz almaktadırlar. Fakat Kıbrıs tuz eminleri, ahidnâmelerde belirtilen şartlardan farklı olarak Venedik tüccarından fazla para talep ettiklerinden, konu Baylo tarafından Sultana sunulmuş ve ahidnâmelere uygun davranılması ve Venediklilere zulmedilmemesi hakkında Nisan Sonları 1630 tarihinde emir gönderilmiştir²⁵.

Venedikliler Kıbrıs'ta pamuk ticareti de yapmaktadırlar. Bazen tüccarın rızası olmadığı halde il idarecileri tarafından zorla pamuk almaları istenmektedir. Ayrıca Venedikliler pamuk alırken eminler ve diğer görevliler, onların ellerindeki altın ve gümüşe piyasa fiyatlarının altında değer vermekteydiler. Yani hem pamuk almaya zorlanmakta hem de ödeme yaptıkları altın ve gümüşe piyasanın altında değer vererek onların iki yönlü zararına sebep olmaktaydılar. Tabi ki bu da açık bir zulüm olduğundan Baylo tarafından Sultana arzedilmiş ve bunun önlenmesi için emir rica etmiş ve bu konuda 21 Eylül 1593'te (23 Zi'l-Hicce 1001) tarihinde Kıbrıs'a gerekli emir gönderilmiştir²⁶.

Venedik tüccarlarının Venedik konsoloslarına getirdikleri malın değerinin %1'i üzerinden konsolosluk akçesi vermeleri adetti. Ancak Venedik tüccarlarının konsolosluk hakkı olan %1'lik payı ödemedikleri bildirilmiş ve 1607 tarihinde Mora ve İnebahtı sancakbeylerine gönderilen bir emirle, tüccarın konsolosluk hakkını Kıbrıs'ta bulunan Venedik konsolosuna ödemeleri hakkında emir verilmiştir²⁷. Ayrıca Baylolar tarafından Sultana korsan saldırılarından korunmak için de sayısız arzuhaller mevcuttu.

Sonuç

Kıbrıs örneğinden 17. yüzyılda Türk-Venedik ilişkileri üzerine verilen bu bildiriye tarihî seyirde iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutları, mahiyeti, gelişmesi, karşılaşılan meseleler ve çözüm şekilleri özetlenmiştir. Aslında Kıbrıs'ta karşılaşılan bütün meseleler, sadece Kıbrıs'a has olmayıp ülke genelinde Venediklilerin oldukları her iskelede ve bütün tarihî seyir boyunca görülmektedir. İki devlet arasında ilişkilerin devamı hususunda karşılıklı mecburiyetler vardı. Her ne pahasına olursa olsun Venedikliler ticaret yapmak istemektedirler, çünkü Venedik'in asıl zenginlik kaynağı ticarettir. Hem Türk hem de

²¹ *Carthe Turche 252, Dosya 340, s. 99, Mumcu, age. s. 332-333*

²² *Carthe Turche 252, Dosya 340, s. 99, Mumcu, age. s. 341*

²³ *Carthe Turche 252, Dosya 340, s. 113, Mumcu, age. s. 345*

²⁴ *Bailo Costantinopoli Cancellaria No: 376, Belge No: 18*

²⁵ *Carthe Turche 251, Dosya 337, s. 17*

²⁶ *Carthe Turche 252, Dosya 343, s. 30-31, Mumcu, age.,s. 372*

²⁷ *Carthe Turche 250, Dosya 331, s. 101,*

Venedik'in zengin arşiv kaynaklarında görüldüğü gibi, Venedikli tüccarlar, Uskok, Tunus ve Cezayir korsanlarının saldırılarına maruz kalmakta, çoğu zaman esir edilmekte, bütün mal varlıklarına el konulmakta, hatta bazen çatışmalarda ölmekteydiler. Fırtınalara yakalanarak kıyılara vuran gemilerindeki malların o bölge halkı tarafından yağmalandığına ve kendilerinin de esir edildiklerine sıkça rastlanmaktadır. Venedikliler bütün bu tehlikelere rağmen ısrarla ticarete devam etmektedirler.

Osmanlı Devleti tarafından da bakılınca, Osmanlı Devleti Venediklilerin ülkeye getirecekleri her şeye muhtaçtı. Osmanlı Devleti Venedik ticareti ile iç piyasada ihtiyacı olan her çeşit emtiayı temin ediyor, hem de ticaret vasıtasıyla önemli gümrük gelirine kavuşuyordu. Onun için Venedik ticaretinin kesilmesi, Osmanlı Devletini iki yönden zarara sokuyordu. Bu yüzden Kıbrıs gibi, diğer liman ve pazarlarda il idarecilerinin Venediklilerden kanunnamelere aykırı olarak vergi talep ederek onlara zulmetmesini asla kabul etmiyor, bu hususta çok sıkı tedbirler alıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Venedik'e verdiği ahidnâmelerin siyasî nitelikli oldukları da gözden uzak tutulmamalıdır. Zira Osmanlı Devleti, Venedik'e verdiği imtiyazlarla Avrupa'da kendisine önemli bir müttefik ve dost edinmişti.

Kıbrıs'ın bu tarihî coğrafyası, iktisadî ve stratejik önemi, eskiden sadece bölge ülkeleri için önem arzederken, bugün sadece Doğu Akdeniz devletleri için değil bütün dünya için daha büyük önem arzeden bir konumdur. Kıbrıs'ın bir dünya meselesi haline gelmesinin temelinde bu tarihî zemin bulunmaktadır.

Kaynaklar

Venedik Devlet Arşivi / Archivio di Stato di Venezia (ASVe)

Busta Kataloğu 10, Belge: 1193

Busta 12/B, Belge: 1282, 1318

Carthe Turche 250, Defter 331

Carthe Turche 251, D. 334, 335, 337

Carte Turche, 252, D. 342

Carte Turche, 252, D. 338, 340, 342

Carthe Turche 252, D. 338, 340, 343

Bailo Costantinopoli Cancellaria No: 376, Belge No: 18

Tetkikler

Mustafa Öztürk-Ahmet Aksın, "Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nin Venedik'e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631) The Ottoman Empire's Military and Store of Grain Aid to Venetian Regarding to Bailo Registers in Venice State Archive (1624-1631)", Ankara Üniversitesi *OTAM* 32, Ankara 2013, s. 141-170

Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Ekonomi ve Devlet, Ötüken Yay., İstanbul 2000

Metin Ziya Köse, *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret I*. Baskı, Giza Yayınları, İstanbul 2010

Serap Mumcu, Hilâl- Studi turchi e ottomani-*Venedik Baylosunun Defterleri-The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, Edizioni Ca'Foscari, Collana diretta da Maria Pia Pedani-Elisabetta Ragagnin, I. Edition March 2014 (pdf), Venezia Edizioni Ca'Foscari-Digita Publishing 2014

Şerafettin Turan, *Türk İtalya İlişkileri-Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine I*, Ankara 1990

M.P. Pedani, “Capitolazioni veneto-ottomane 2 decade recep 1034-19/28 aprile 1625, trascrizione dall’ottomano”, *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitolazioni tra i paesi islamici e l’Europa*, Venezia 1996, pp. 73-83

EKLER

EK 1. Sultân IV. Murad’ın Venediklilere Verdiği Ahidnâme**

ASVe Busta 12, Belge: 1318

Huve

TUĞRA

(Huva’llâhu’azîzu’l-ğaniyyu’l-mu’in

Şah Murad bin Ahmed Hân el-muzaffer daima)

Nişân-ı şerîf-i alişân-ı sâmi mekân-ı sultânî ve tuğra-yı garrâ-yi cihân- sitân-ı hakânî nuffize bi’l-avnî’r-rabbânî ve’s-savni’s-semânî hükmü oldur ki;

Şimdiki halde avn ve inâyet-i rabbânî ve meşeyyedü hidâyatü sübhâne mukâreneti ile ben ki; sultân-ı selâtin-i Hân ve burhân-ı avâkim-i devrân tâc-bahş-ı Hüsrevân-ı rûy-ı zemin Sultân Murad Hân ibni Sultân Ahmed Hân ibni Sultân Mehmed Hân ibni Sultân Murad Hân ibni Sultân Selim Hân ibni Sultân Süleyman Hân ibni Sultân Selim Hânım. Halâ mefahirü’l- ümera’il- izamü’l-İseviyye ma’ârici küberâyî’l-fiham fi’l-milleti’l-Mesihyye Venedik Doç’u olan Giovanni Cornier vesâir beyleri hutimet avâkibihüm bi’l-hayr. Dergâh-ı sa’âdetim destgâhıma Simon Cornieri Kavaliyer Prokurator nam yarar ve mutemedü’n-aleyh beyzâdeyi elçi tayin edip arz-ı sadâkat ve ihlâs edüb merhûmûn cedlerim Sultân Süleyman Hân ve Sultân Selim Hân ve Sultân Murat Hân ve Sultân Mehmet Hân ve babam Sultân Ahmet Hân ve Kanndaşım Sultân Osman Hân aleyhimü’r-rahme ve’l-gufrân zamanlarında dostluk ve

** Bu ahidnâme doğrudan Kıbrıs ile ilgili olmamasına rağmen genel nitelikli hükümler içermesi itibarıyla önemine bina en burada ek olarak verilmesi uygun bulunmuştur. Metindeki bold karakterli numaralar, konulara geçişin yapıldığı yerler olup, tarafımızdan verilmiştir. Ayrıca çevriyazı kurallarının temel usulleri tercih edilmiş ve noktalama ile imla işaretleri hususunda bazı müdahalelerde bulunulmuştur.

mu'âhede olduğu üzere asitâne-i sa'âdetle olan sulh ve salâh ve işbu ahidnâme-i hümâyûnda münderîc olan şühûd ve uhûd kemâ-kân mukarrer olub müceddeden ahidnâme-i hümâyûn verilmek bâbında istid'âları hâ'iz-i kabûlde vâki olup bu uslûb üzere ahidnâme-i hümâyûn verile ve bu ahidnâme-i hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnumla fermân-ı âlişânım sâdır olmağın müşârûnileyh Venedik Doç'u ile vesâir beyleri ile sulh ve salâh mukarrer olub müceddeden ahidnâme-i hümâyûn verilip ve ahidnâmede münderîc olan şürût ve uhûd alâ vech-i ta'zil bâbında olunub işbu verilen nişân-ı şerîfimle ahd u emân müstahkem olub ve ahd-i hümâyûnum mukarrer ve mü'ekked olması için için yemin ederim ki yeri ve göğü yaratan hak sübhânehu ve Te'âlâ hazretlerinin birliği için ma-dâme ki anlar tarafından ahde muhâlif iş olmaya bizden dahi mu'ahede-i şerîfe muğâyir vaz' sâdır olmayub min-ba'd **(1)** Venedik Doç'u vesâir beyleri ile ve adamları ile ve deryâdan ve karadan iki cânibe müte'allik olan gerek vilâyetlerin halkı ile ve Akdenizde vâki Tine nâm-ı diğêr İstindil Cezîresi ve kal'asıyla vesâir tasarruflarında olan cezîreler ve şehirler ve kal'alar ve boğazları ile sulh ve salâh mukarrer olup Aya Marko'nun sancağında götüren kimesneler ile yaştan ve kurudan el'ân tasarruflarında olan illeri ve köyleri ile şimdije değîn tasarruflarında olup ve şimdiden sonra kendi dindaşlarından olacak yerleri ile ba'de'l-yevm aramızda olan dostluk ve barışıklık mukarrer olup ve Yanya Sancağı sınırında olan Barga nâm mevzi ki sabıkan merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Süleyman Hân nevverallâhu merkaduhu emriyle yakılıp yıkılmış idi. Mezîd-i inâyetlerinde yine anlar cânibinde tasarruf olunmasun emredüb zikrolunan mevzi kalesiyle ve varoşuyla ve karyeleriyle ve hudûd sınırı ile merhûm ceddîm mumaileyh hazretleri inâyet eyledikleri üzere anların zapt ve tasarruflarında ola. Amma mezbûr Barga ve ona tâbi olan köylerde vâki olan adamları denizden ve karadan Memâlik-i Mahrûsam'a zarâr ve ziyân ederlerse Venedik beyleri ol zarâr ve ziyânı tazmin ettireler. Ve edenlerin muhkem haklarından geleler. Ve Memâlik-i Mahrûsam'da olan sancak beylerinden ve mübâşirlerden ve bil-cümle hüddamü'n- necm-i ihtişamımdan hiç ahad onların vilâyetlerine ve kalarına ve Burgazlarına ve adamlarına zarâr ve ziyân eriştirmeyeler. Ve eğer cânib-i celâdet meâbıma müte'allik olan beylerden asâkir-i zafer-me'âb-eşreften anların vilâyetlerine kal'alarına ve Burgazlarına ve adamlarına zarâr ve ziyân ettirirlerse vâki olan zarâr ve ziyân fermân-ı şerîfimle yerine konulup dahl edenlerin haklarından geleler. **(2)** Ve mezbûr bazirgânların adamlarından Memâlik-i Mahrûsam'a yaş ve kurudan firkata ve gögeleri ve gayri küçük gemileri ile mahrusâ-yı İstanbul'a ve Galata'ya ve diyâr-ı Arabistan'dan İskenderiye-yi Mısıriye ve Gelübolu'dan aşağı olan Boğaz'a ve İnebahtı ve Preveze Boğazlarına ve Muton Limanlarına gaflet ile gelip girmeyüb, mukaddemâ dizdarına tenbîh eyleyip icâzet ile gelip girip meğêr ki rüzgâr şiddet üzere olmağla fırtına olup veyahud anları levend kalitaları kovup ol iskelelerden gayri konacak yerleri olmayub zarûret ola, ol vâkit gelüb gideler eğer mümkün ise tenbîh edeler ve gitmeli olıcak icâzetsiz gitmeyüb muhâlefet edenlerin haklarından geline ânın için Venedik beylerine töhmet olunmaya. **(3)** Ve Memâlik-i Mahrûsam'dan deryâ yüzüne giden gemiler *anlar dahi fermân-ı şerîf ile deryâ yüzüne çıkmış donanma ve kadırgalarımaya vesâir deryâ yüzünde yürüyen gemiler ile buluştuklarında yelkenlerin indirüb dostluk bildireler.* Ve eğer yelkenleri indirüb bildirdikten sonra zarâr ve ziyân edecek olur ise eğer gemi ve esbâb ve davar ziyânı her ne ise yerine konula hem-çünân anların gemileri ve kadırgaları ve donanmaları dahi deniz yüzünde benim gemilerden veyahut rençber gemileri ile buluşurlar ise dostluk üzere geçip zarâr ziyân etmeyeler. Ve eğer gemiler ve adamlar esbâb ve davar ziyândır her ne ise yerine konula. **(4)** Ve eğer ittifak düşüp haramî levend kimesne buluşub ol haramî gemisi bunlara kasedip cenk ile haramî gemisine bunlar gâlip olalar. Hîn-i muhârebede helâk olandan gayri ne kadar adam esir olub diri tutarlarsa asla katletmeyüb bî-kusur sağ ve salim südde-i sa'âdetime îsâl ve irsâl edeler ki muhkem haklarından gelüb bir vechle siyâset ederim ki sâirlerine müceb-i ibret ola **(5)** Ve Memâlik-i Mahrûsam'dan donanma gemilerim ki bir tarafa sefere gide Venedik'e müte'allik olmaya Venedik donanması epsem kendi halinde dostluk üzere durup ve hareket etmeyüb kimesneye mu'âvenet etmeye ve benim donanma-yı hümâyûnuma zarâr ve ziyân eriştirmesine sebep olmaya. Benimle düşmanlık üzere olan kimesnelerin donanmaların

aralarına getirmeyeler. Ve onlara yardım ve erzak vermeyeler. Ve eğer donanmalarından her kim bu emrime muhâlefet ederse ileriki yerde Venedik beyleri muhkem haklarından geleler ki sâirlerine mûceb-i ibret vâki ola. **(6)** Ve gayr-i vilâyetin dahi barçalarına ve kadırgalarına ve gayri gemilerine rast geldikleri vakit Venedik beyleri kendi adalarına ve limanlarına ve hisarlarına sığdırmayıp durdurmayalar, tutmak mümkün olursa tutup mecâl vermeyip haklarından geleler. Ve benim tarafımdan dahi ol vechle amel olunub gayr-i vilâyetin haramî barçaların ve kadırgaların limanlarına ve hisarlarına sığdırmayıp tutmak mümkün olursa tutup mecâl vermeyip haklarından geleler. **(7)** Ve Venedik'ten biri gelip Memâlik-i Mahrûsam'dan bir kimesne ile sat u bazâr edip akçasın tamam vermeyüb hile edüb kaçub giderse benim hüküm-i şerîfime varub taleb olundukta ol kimesne bulunursa rızkı sahibine aluvereler. Ve Memâlik-i Mahrûsam'dan bir kimesne varüb Venediklilerden biri ile sat u bazâr edib akçasın edâ etmeden kaçub gelirse sabit olan hakkı alıverile. **(8)** Ve Memâlik-i Mahrûsamdan bir kimesne borç edinse veyahud bir vechle müttehim olup gaybet eylese ânın için bir günahsız tutulmaya. Venedik beylerine ânın için töhmet olunmaya, meğer ki anların memleketine varüb dura benim cânibimden dahi ol vechile ettirile. **(9)** Ve Baylos gemi dilerse göndereler. İsterlerse horandalarıyla gelip Mahrûsâ-yı Konstantiniye'de üç yıla karîb dura. Tamam olmadan gide dilerse horantasız gele maslahatı neyse göre üç yıl tamam olmadan ol dahi gide. Ânın yerine ol vechle biri dahi gele. **(10)** Ve Venedik'ten bir esir kaçub Memâlik-i Mahrûsam'a gelip Müslüman olursa ve sahibi gelirse bin akça verile, sahibi gelmeyüb vekili gelirse, akçayı vekiline vereler. Eğer küfrü üzere ise ol esir aynı üzere verile. Memâlik-i Mahrûsam'dan kaçub onlara varır ise eğer Müslüman ise veyahut mürted oldu ise ta'allül etmeyip elbette aynı ile gönderivereler. Ve eğer küfrü üzere ise sahibi yahut vekiline bin akça vereler. **(11)** Eğer Mağribin levent kalitaları ve gayrilerin korsan kayıkları deryâdan vesâir karadan olan haramîler varüb Venedik'e tâbi olan adaları ve gayri yerlerini urub adamlarını esîr edib götürüb Rumeli'nde ve Anadolu'da ve Mağrib'de vesâir yerlerde satub veya kendi kullanıb bu makâle esîr her kimin elinde bulunursa bilâ tereddüd ellerinden alınıb Venedik beylerinin Bayloslarına veya kaymakamlarına veya vekillerine teslim edeler. Ve ol haramî levent ele getirilib muhkem haklarından gelinüb ol esîr Müslüman olmuş ise azâde olub salıverile. **(12)** Ve ahidnâme-i hümâyûn sulh ve salâha muhâlif Venedik reâyâsını bazı kimesneler esîr edüb elinden ala kaçurmağa ihtilâle bâ'is olurlar imiş. İmdi sulh ve salâh zamânında vâki olan Venedik esîrleri her kimin elinde bulunursa Müslüman olmuş ise azâde ettirile ve eğer henüz küfrü üzere ise işbu ahidnâme-i hümâyûn sulh ve salâh mûcebince Baylosuna veya kendi ta'yîn ettiği adamına teslim ettirilüb min-ba'd nâme-i hümâyûn sulh ve salâha muhâlif esîr ettirilmeyib, edenlerinden haklarından gelinüb ta'allül ve bahâne ettirilmeyib vârid olan hatt-ı hümâyûn mûcebince nişân-ı hümâyûn verilmeyüb kemâ-kân ol nişân-ı hümâyûn mefhûmuyla amel oluna. **(13)** Venedik gemileri Memâlik-i Mahrûsam'a gelirken muhâlif yel çıkıb ol gemi helâk olub ne miktar adam kurtulursa azâde oluna esbâbları kurtulursa sahibine verile. Kapudan cânibinden adamlarından ve sairlerinden kat'a dahl olunmaya ve Memâlik-i Mahrûsam'dan ol tarafa bir gemi vardıkta muhâlif yel çıka ol gemi helâk olursa Venedikli dahi adam kurutulursa anlara dahl olunmayıp esbâbları sahibine verile ve kat'a dahl ve niza' olunmaya. **(14)** Eğer Memâlik-i Mahrûsam'dan şol yerler ki kadırğa ve kayıkları ve gayri gemiler deryâ yüzüne çıkıp gittikleri vakit ki kapudanın anlar ile bile olmaya ol gemilerin reisleri muhkem kefillere verile ki varüb Venedik memleketine zarâr ve ziyân erişdirmeyeler. Eğer kefil vermeden giderler ise mücrîm ve günahkâr olanların haklarından geline. Ve eğer kefil verdikten sonra zarâr ederler ise ve zarâr ziyân olursa, kefilleri vereler. Hem-çünan Venedik cânibinden dahi deryâ yüzüne gemileri çıka Venedik kapudanı bile olmaya reisleri muhkem kefillere verdikten sonra Memâlik-i Mahrûsam'da zarâr ve ziyân erişdirirlerse olan zarâr ve ziyânı kefiller vereler. Eğer kefilsiz giderler ise mücrîm ve günahkâr olalar muhkem haklarından geline. **(15)** Ve eğer Memâlik-i Mahrûsam'dan bir harac-güzar veyâhud bir âmil kaçub Venedik'e müte'allik kalalara ve adalara varüb temekkün etse kabûl olunmaya. Varan olursa ta'allül etmeyüb aynı ile vereler ve şöyle ki adam öldürüb veyahud uğurluk edib rızık götürürler ise aynı

ile vereler. Benim cânibimden dahi ol vechle ettirilüb ol taraftan adam öldürüb veyahut uğurluk edüb rızık götürürler ise aynı ile vereler. **(16)** Ve Venediklinin birbiri arasında nizaları olsa Baylosları adetlerince dinleye kimse mâni olmaya ve bir kimsenin Baylos ile niza'ı olsa şöyle ki südde-i sa'âdetimden Mahrûsa-yı İstanbul'da olan vâki olan kaziyeyi Divân-ı Âlişânımda istima' oluna. Ve lâkin ben sa'âdet ile sefer-i hümâyûnda bulunacak olursam onun gibi Baylos ile vâki olan münâza'a İstanbul muhâfazası için konulan hâkim huzurunda Kadı marifetiyle istima' oluna ve şöyle ki Venedik beyzâdeleri ile bir kimesnenin niza'ı vâki olub Kadıya varalar. Ve Venediklinin kendi tercümân-ı hassı olmayınca Kadı olan davaların istima' etmeye amma anlar dahi tercümân-ı has dinledüb avk ettirmeyib tercümânları izhâr edüb eğer tercümânları mühîm maslahatlarda ise gelince tevakkuf oluna. **(17)** Ve Baylos olan ahârın borcu için kimesne rencîde etmeyip müzâyaka vermeyeler ve nesne ödetmeyeler. Amma mer'î olanlar medyûnların sâkin olan yere varüb hâkimi marifetiyle hak ve adl üzere taleb oluna ve Baylos dahi bu ahvâlin fesholunması için Venedik beylerine ilâm ede. **(18)** Ve Venedik'ten İnebahtı, Mora ve sair Memâlik-i Mahrûsam'a bir bâzârgân ki gele gayri kimesne borcu için ânı tutub incitmeyeler. Ve Venedikli bir bâzârgân Burusa'ya ve gayri bir yere gitmek isteye, Baylosundan icâzetname almayınca gitmeyeler. Eğer temerrüd edüb icâzetsiz gitmek isterlerse subaşı Baylosa mu'âvenet edüb koyuvermeye. **(19)** Ve Venedik'ten gelen gemileri neftileri Memâlik-i Mahrûsam'da hizmete tutulmayub nice geldiler ise gemileri ile gideler ve Venedik'ten gelüb temekkün eden kimesneler, evli olsun ergen olsun mâ-dâme ki gelüb gidüb rençberlik edib Memâlik-i Mahrûsam'da yerleşmeye varüb gerü gide anlardan haraç taleb olunmaya **(20)** Ve Venediklinin bazı haraç-güzar kâfir ile niza'ları olub, hîn-i davâda Venedikli şâhitler ikâmet ederler imiş. Hasım olanlar bu yer kâfirlerinden gerektir deyu müzâyaka verüb Venedikli Nasrânîlerin şâhâdetlerin kabûl etmezlerimiş. İmdi cümle nasârâ millet-i vâhide olduğu ecilden gerektir ki anlar eğer keferi ile niza'ları olub ikâmet şâhidine ihtiyaç olursa keferi taifesinden kangı sınıftan ki şâhit ikâmet edüb şer'-i şerîf-i nebevî muktezasınca isbât edeler, kabûl oluna. **(21)** Ve Venedik'ten bir bâzârgân Memâlik-i Mahrûsam'da yolda ve izde ve köyde basulub rızık alına yahud basıldıkta bâzârgân tepelenmiş olsa ve gâ'ib olsa vârisi veyahud vekili gelirse şer' ile görölüb hak yerine vara. Venedikli bir bâzârgân Memâlik-i Mahrûsam'a gelip ticaret üzere kendi halinde yürürken mürd olsa metrukâtına beytûmalcı karışmayıp Bayloslarına teslim edeler. **(22)** Ve Mağrib Müslümanlarından ve bunlardan gayri sair yerlerin bâzârgânları ki bey ü şirâ etmek için yaştan ve kurudan gelmeli olıcak ki Venedik hükmettiği yerlere uğraya âdet ve kanunları üzere meta'larının rüsûmunu aldıktan sonra mâni' olmayalar ve zarâr ve ziyân erıştirmeyeler Memâlik-i Mahrûsam'da nice dilerlerse gelüb gideler. **(23)** Ve körfezden yukarı boğazda yürüyen gemiler Venedikli olsun gayri olsun ki Venedik'e ticarete varalar ve geleler kimesne mâni' olmaya ve zarâr ve ziyân erıştirmeyeler meğer ki yaramazlık etmiş olalar. Ve bir Venedik gemisi âdet ve kanûn üzere İstanbul'da aranub gittikten sonra ki kânûn-ı kadîm üzere bir dahi boğaz hisarları önüne vardıkta aranub andan sonra gitmeğe icâzet verile. Ve halâ kanûn-ı kadîme muhâlif Gelübolu'da dahi aranır imiş. Minba'd Gelübolu'da aranmayub âdet-i kadîme muktezasınca geri hemen Boğaz hisarları önünde aranıp gide. **(24)** Ve Zakliye cezîresi için sâl-be-sâl asitâne-i sa'âdetime bin beşyüz altın irsâl ve îsâl edeler. **(25)** Memâlik-i Mahrûsam'a Arabistan memleketleri fetholunduğu zamandan beri olugelen uslûb-ı kadîm üzere iki pâre mavnaların Mısır İskenderiyesine dahi Mahrûsâ-yı Şam'a tâbi olan Trablus ve Beyrut iskelelerine olugeldiği üzere esbâb ve meta'ları ile mukarrer olan vakitte ve mevsimde gelüb gideler. Vaktinden ve mevsiminden te'hîr etmeyüb, eğer iki mavnaldır ve eğer dahi ziyâdedir ve eğer büyük ve küçük gemilerdir, şimdiye değin ne vechile gelüb gidüb bey' ve şirâ ede gelmişler ise geri ol vechle edüb olugelene muhâlefet niza' etmeyeler. **(26)** Ve Mahrûsâ-yı İstanbul'da ve Beyrut ve Trablus iskelelerinde ve sâir yerlerde eğer akça ve meta'dan evvelden olugelene muhâlif ihdâs olunan bid'atlar ref' olunub kadîmden nice olugeldiyse ona göre amel olunub muhâlif kimesneye te'addî ettirilmeye. **(27)** Ve merhûm ceddîm Sultân Süleyman Hân zaman-ı şerîfinde verilen ahidnâme-yi hümâyûn

muktezâsınca mutâd-ı kadîmden ziyade gümrük talep olunmayıb, gümrük husûsunda kânûn-ı kadîm olan kanunnâme mücebince müstakilen emr-i şerîf verile ki Dergâh-ı muallâmda ve Şam Trablus'unda ve Mısır İskenderiyesi'nde ve sâir Memâlik-i Mahrûsam'da sâkin olan Venedik Baylosu ve konsolosları ol emri temessük edeler ve mezbûr mavnaları vesâir gemilerine ve tâcirlerine ve meta'larına beylerbeylerinden ve beylerinden vesâir kullarımdan hiç ahad kânûn-ı kadîme zulm ve te'addî etmeye emn üzere olalar kimesne anları rencîde etmeye. **(28)** Ve Arnavutluk ve Bosna vilâyetlerinde olan yerlerin bazı bu cânibin tasarrufuna girib ve bazı Venedik beylerinin elindedir iki cânibe ellerinde olan hisarların kadîmi sınırı ve karyeleri vire bozulmadan ne vechle olagelmiş ise ol vechle zabtoluna deyu bu bâbda tarafeynden mezbûr vilâyetin hâkimlerine müceddeden emir gönderüb tenbîh olunub ve sâbıka Bosna Beyi olan Ferhat Bey'e emirler vârid olub Yacomo Soranso nâm Venedik elçisi muvâcehesinde sınır kat' olunub ne vechle ta'yîn ve tebeyyün oldu ise vukû'u üzere amel oluna. **(29)** ve mukaddemâ fetretten sonra merhûm ve mağfûrun-leh ceddîm Sultân Selim Hân zamânında tekrar sulh olundukta üç yıla değin vermeğe müteahhid oldukları üç yüz bin altının tedrîciyle bî-kusûr edâ eyledikleri hizâne-i âmiremde mahfûz olan defterde mukayyed olup merhûmun ve mağfûrun-lehüm cedlerim, Sultan Süleyman Hân ve Sultan Murad Hân ve Sultan Mehmed Hân ve babam Sultan Ahmed Hân ve karındaşım Sultan Osman Hân tâbe serahûm zamanlarında zikrolunan florinden gayri sâir vâki olan şartları ve ahidleri bi't-tamâm yerine getirdikleri ecilden tekrar işbu ahidnâme dercolunmuştur. Min-ba'd ol hususlar için dahi taarruz olunmaya ve merhûmun zamanlarında ve cûlus-ı hümayûnumdan sonra verilen ahkâm-ı şerîfe kemâ-kân mukarrer tuttum. **(30)** Mâ- dâme ki sūdde-i sa'âdet-destgâhımda kurudan ve yaşdan düşmanlık üzere olanlara Venedik Doju ve beyleri kavlen ve fiilen mû'în ve zâhîr olmayalar vâki olanları sulh ve salâhdan tecâvüz ettirmem. Ben dahi Hak ve Sübhânehu ve Teâlâ Hazretlerine ululuğu ve vahdaniyeti hakkı için (yırtık-ancak sonraki cümleden Resul-ü olması gerekir) ekrem ve şerîf-i ümem iki cihân güneşi peygamberimiz Muhammed Mustafa (SAV) hazretlerinin hürmeti için ahd u yemîn ederim ki mâbeynde mün'akid olan dostluk ve sulh ve salâhda ve şerh ve beyân olunan şürût ve uhûddan udûl ve inhirâf göstermesin. Şöyle bileler alâmet-i şerîfe itimâd kılalar.

Tahriran fî-Evâsıt-ı Şehr-i Recebül-Mürecceb. Sene Erba'a ve Selâsin ve Elf (19-28 Nisan 1625).

Be-Makâm-ı Dârü's-Saltanatü'l-Aliyye
Konstantiniyetü'l Mahrûsa'l-Mahmiye ani'l-Âfât
ve'l-Beliyye

قرس کیکینه دقدارنه و ماغیسنه و قمرس کیکر اناکسا

و ندیک بالوسور کاه مطامیر حق حال کونوروب بوندن اقدم و ندیک کیکری ایله تجارتلوقه سی قمرس جزیره سوره واروب
بعضی زمانه اقتضا ایله کیکر ایله طوز صالتون الوب صوفه بر ندیک کیکرینه قویوب اقتضا ایله کیکر ایله کیکر ایکن
طوز امیله سز قدیمک طوز الکل کوز دیو بولورک اوزرنه جبر طوز بر قانغله امر شریف منع اولوندغندن غیر
کی ریسلی کندورک و کی حدامتک معیشتری ایچون اشتر ایله کیکر ماکولات و ذخیره و غیر اندن و فی شکر و کیکر
الیکلیغی و کیکر ایکن کیکر طلب ایله کیکر نامیق ایچون معده ماملایه دیوان ماکولون طرفندن منعده مویکده او امر شریف و کیکر
سنگه سیریلن شتار الیکسن سز قمرس اولان اهل دیوان اتفاق و معرفت لریله سجال اولوب حجت شریف
و بر طوب اول انشاده دستور اکرم شریف نظام العالم وزیر اعظم و سزار اکرم خسرو و یاشنا ادم الصبح اطلال حمله
بولما غلمه حجت شریف موجب شتار الیدن امر شریف اشتر ایکن و ندیک کیکری اسکندر و نون قانغوب طوز اسط کیکر
منوجبا اولدندن انصاف لوقه سز کیکر حرکت و اغوالیله و ندیک قونسلوسینی و بازار کانی لوقه سز ده الیقوب و طوز
یا و شل کونوروب قالیورک کاتبین حسب اقتدوب طوز بهاسی دیوجبر کیشوز غو شیلرین المانیخ اطلاق الیکوب
طوز کادی و بر مویوب وجه مشروح اوزره ماکولات و غیر اندن و فی عهد نامه ماکولون و قدیمک اولیکلانه مخالف
رسم کیکر الوب و ندیک بازار کانی متاعل کیکرین قانون قدیم اوزره ادا الیشتر ایکن تعیین اولندان
زیاده کیکرین الوب ظلم و تعدی ایله کیکرین بلدروب منع اولما غیچون امر شریف و بر کیکر ایکنه غنایت رحا
وصول بولندن ذکر اولنان خصوصاً کیکرین معده اولوب و فی طوز
ایکن امر الوب بوردیم که

بهاسی نامه صبر الدتله کیشوز غو شیلرین امتدادن بی قصور الیور دکن حکم مزبور که محکم تنبیه و تاکید الیکسن
که کیکر و رضای ایله صالتون الماد قجه صبر اوزرنه طوز بر قیوب و طوز بهاسی نامه براقه و بر جبرین المیه لوقه
و کیکر معیشتری ایچون الدتله ماکولات و ذخیره دن و غیر اندن و فی قدیمک اولیکلانه مخالف کیکر الدتله و تجارتلوقه
عهد نامه ماکولونه منسوخ اولدنی اوزرنه متاعل کیکرین بالعام ادا الیکلاندن حکم قدیمک اولیکلانه مخالف و قانون
قدیم مضایر براقه و بر جبرین زیاده الدتله مویوب منع و دفع الیکسن و ندیک کیکری مدت میدن بر حجت علیا مله
خلوص اوزره دو ستلفن ثابت قدم اولما غله قونسلوسینه و سز جابلرینه و بازار کانی لوقه و کیکرینه و غیر لوقه تعدی اولدغنه
رضای شریف بوقدر بویابین هر بر کیکر اوکات و حمله معده اولوب و فی امین مزبور ک طوز بهاسیچون الدتله کیشوز غو شیلرین ماکولون
و ندیک قونسلوسنه بالعام رد و تسلیم اقتدوب من بعد عا دو مخالفت الیور سز و کیکر معیشتری ایچون اشتر ایله کیکری ماکولون
و ذخیره و غیر اندن و فی بر وجه کیکر الدتله مویوب و کیکر و اولانلاندن کیکر دکلری و اول جانبین کونور دکلری متاعلاندن عهد
هایون موجب معاد قدیم اوزره الدتله کیکرین براقه و بر جبره زیاده الدتله مویوب و من بعد و ندیک لوقه اهل عرف طالیق

Carte Turche
K. 251 / D. 337

02/09/2011 11:06

1 Numaralı Kıbrıs Mukataa Defterine Göre Kıbrıs Adasında Mukataa Uygulaması (Mesarya Kazası)

Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Hitit Üniversitesi / Çorum

Giriş: Kıbrıs'ın Tahriri ve Gelir Kaynakları

Mukataa genel olarak "vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi" anlamına gelir. Kelime aynı zamanda "hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim" manasına da gelmektedir. Bir mukataa değişik vergi ve resimlerden oluşurdu. "Hazineye sağladığı yıllık gelir bakımından birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değişen büyüklükte mukataalar olduğu gibi bir köy veya mezraa sınırları içinde kalan mukataalar yanında bir kaza veya sancağı kapsayan, hatta birçok eyaleti içine alanları da vardı." Avarız, nüzul ve cizye vergileri genellikle iltizamla toplanmadığından bu vergiler "mukataa kategorisine genellikle girmez".¹ Mukataalar genellikle "iltizam" veya "emanet" yöntemleriyle idare olunurlardı ancak "Mukataanın iltizam veya emanetle idare edilmesi arasında bu bakımdan bir fark bulunmazdı." "Bütçe gelirlerinin XVI. yüzyılda yarıdan biraz fazlasını temin eden mukataaların oranı XVII. yüzyılda muhtemelen bu faktörün etkisiyle yavaş yavaş artarak % 66'ya kadar yükseldi."²

İltizam tarihsel bir terim olarak "özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması" demektir. Bu işi yapan kişiye mültezim denir." "Devlet için vergilendirmenin başlıca iki yolu vardır. Bunlardan biri, günümüzde hemen her devlette olduğu gibi maaşlı memur kadroları ile vergilendirme yapılması, diğeri ise vergilendirme görevinin özel teşebbüs gibi hareket eden kişilere belirli şartlarda devredilmesidir.(...) Osmanlılar, emanet ve iltizam usulleri diye adlandırdıkları bu metotların her ikisini de kullanmışlardır."³ İltizam sisteminde, devlet "genellikle belirli bir mekânla sınırlı kanuni ve/veya şer'i vergi unsurlarından oluşan bir demeti ifade eden mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayedeye ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle" devreder. Bu modelin temel unsurları, 1."sınırlı süre"; 2."rekabet içinde belirlenen" bedel; 3.Bu bedelin "peşin ödenmesi gereken" bir miktarı ile "yıllık ödenmesi gereken" bir miktarının olması; 4."Kefâlet". 5.Mültezimle yapılan mukavele süreleri "Nazari olarak üç ile on iki yıl arasında" tasarlanmıştır⁴

Kıbrıs'ın fethi 1570 yılında başlamış ve 1571 yılında tamamlamıştır. Halil Sahillioğlu'na göre, Kıbrıs'ın ilk beylerbeyi Muzaffer Paşa'dır. Muzaffer Paşa, Lefkoşa kalesinin fethedildiği gün, 8 Rebiülahir 978 (9 Eylül 1570) tarihinde, bu göreve atanmıştır. Muzaffer Paşa, 1 Ağustos 1571 tarihindeki Mağosa'nın fethinden kısa bir süre sonra, 4 Rebiülahir 979 (26 Ağustos 1571) tarihinde

¹ Mehmet Genç, "Mukataa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret, Sağlık ve Turizm AŞ Yayını, İstanbul 2006, s.129-132.

² *Age*, s.130.

³ Mehmet Genç, "İltizam", *TDVİA*, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret, Sağlık ve Turizm AŞ Yayını, İstanbul 2000, s.154-158.

⁴ *Age*, s.155.

Trablusşam Beylerbeyliğine atanınca Kıbrıs Beylerbeyliğine Sinan Paşa tayin edildi.⁵ Sinan Paşa'ya gönderilen 19 Cemaziyelevvel 979 (9 Ekim 1571) tarihli ferman ile Kıbrıs adasının tahririnin yapılması emredildi. 10 Cemaziyelahir 980 (18 Ekim 1572) tarihinde tahrir işlemi tamamlandı.⁶ Selh-i Ramazan 980 (3 Şubat 1573) tarihinde de sultana arz edildi.⁷

Fethin ilk yıllarında Kıbrıs'ta tımar sistemi uygulanmamıştır. Kıbrıs'ta tımar sisteminin uygulama alanı bulması 1577 yılında başlamıştır. Bu süre içinde Kıbrıs, Lefkoşa, Girne, Mağosa, Baf ve Limasol kalelerindeki askerler ile Kıbrıs Eyaleti'ne bağlanan İçel, Alaiye, Sis ve Tarsus sancaklarındaki tımarlı sipahiler tarafından savunulmuştur. Recep Dünder, "*Kıbrıs'taki tımarlı sipahiler hakkındaki ilk bilgiler 1603 tarihine aittir*"⁸ demektedir ise de Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Maliyeden Müdevver (MAD) defterler içinde bulunan 17658 numaralı defterdeki 16 Zilhicce 995 (17 Kasım 1587) tarihli kayıt Kıbrıs'taki tımar tevcihinden bahsetmektedir. Buna göre, Leymosun nahiyesinde 5000 akçelik bir tımara sahip olan Abdullah Perviz ortadan kaybolmuş ve bahsi geçen tımar dördüncü cemaatten süvari Abdullah oğlu Hüseyin'e verilmiştir.⁹ İlgili defterde başka tımar tevcihleri de vardır.

Kıbrıs ekonomisi ve mali tarihiyle ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Özellikle 1572 tarihli Kıbrıs Tahrir Defteri Mehmet Akif Erdoğan, Ronald Jennings ve Recep Dünder gibi araştırmacılarca çalışılmış birçok kitap, makale veya tez yazılmış ve ilgili defter sosyal ve ekonomik açılarından değerlendirilmiştir.¹⁰ Kıbrıs'ın sosyal, ekonomik ve mali tarihiyle ilgili bir başka kaynak olan cizye defterleriyle ruznamçe ve tımar defterleri konusunda da çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu alanda öncelikle Halil Sahillioğlu ve Recep Dünder önemli çalışmalar yayınlamıştır.¹¹ Bununla birlikte Kıbrıs ekonomisi ve maliye tarihiyle doğrudan ilişkili olan ve çalışmamızda değerlendirilecek olan 1 Numaralı Kıbrıs Mukataa Defteri ile ilgili yayımlanmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Halbuki söz konusu defter Halil Sahillioğlu tarafından yayımlanmış olan Kıbrıs'ın İlk Bütçesi dışında fethin ilk yıllarının ekonomik ve mali durumuyla ilgili en önemli ve en orijinal kaynaklardan biridir. Ayrıca Sahillioğlu'nun yayınladığı Kıbrıs bütçesi Kıbrıs'taki mukataalarla ilgili çok sınırlı bilgi vermekte (sadece mukataa isimleri ve 1571-1572 bütçesinde mukataalardan elde edilen toplam gelirler) ancak ne mukataaların işletme yöntemlerine ne de Kıbrıs'taki mukataaların ayrıntılarına dair hiçbir veri sunmamaktadır. Bugüne kadar yayımlanan Kıbrıs bütçe defterleri (ruznamçeler) de aynı durumdadır. Bunun dışında yayınlanan ilk Kıbrıs bütçesi hariç ruznamçe adlı bütçeler tam bir yılı kapsamazlar. Bazıları 3 aylık, bazıları 15 aylıktır. Bu nedenle

⁵ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, Cilt:4, sayı:7/8, (1967), s.7.

⁶ Age, s.6.

⁷ Age, s.7., H. Sahillioğlu *selhi Ramazan 980* tarihinin miladi karşılığı olarak 11 Ocak 1573 tarihini vermektedir. Fakat TTK internet sitesinde bulunan tarih çevirici *selhi Ramazan 980* tarihinin karşılığı olarak 3 Şubat 1573 tarihini vermektedir.

⁸ Recep Dünder, "*Kıbrıs Beylerbeyliği 1570-1670*", (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1998, s.183.

⁹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *Maliyeden Müdevver Defter*, (BOA. MAD.D.), No:17658, s.565.

¹⁰ Örneğin bkz. Mehmet Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2008; Aynı yazar, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2009; Ronald Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*, New York University Press, New York and London 1992.; Aynı yazar, *Village Life in Cyprus at the time of the Ottoman Conquest*, (Eds: M. Akif Erdoğan, Ali Efdal Özkul), The Isis Press, İstanbul 2009; Recep Dünder, *Kıbrıs Eyaleti*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1998.

¹¹ Bkz. Halil Sahillioğlu, Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, Cilt:4, sayı:7/8, (1967), s.3-33; Recep Dünder, "18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Bütçesi", *Turkish Studies*, Vol.5/4, Fall 2010, s.1032-1048; "H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No'lu Cizye Defterinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi", *History Studies*, Vol. 4, Issue:4, November 2012, s.125-146; "H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri", *ZfWT Journal of World of Turks*, Vol:4, No:2, (2012), s.99-122; Recep Dünder-Mesut Aydın, "3924 No'lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslümler (H.1061/M.1650-51)", *TUBAR-XXXI*, Bahar 2012, s.77-98; Recep Dünder-Mesut Aydın, *958 Numaralı Kıbrıs Tımar Yoklama Defteri (9 Cemaziyelevvel 1241/20 Aralık 1825)*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını No: 25, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2014; Kadir Aslanboğa-Ahmet Arslantürk "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs Adası'nın Ağustos 1598 ile Nisan 1599 Tarihleri Arasındaki Gelir ve Giderlerinin Tahlihi", *History Studies*, Vol:6, Issue:5, September 2014, s.13-30.

yıllık bazda inceleme olanağı sunmazlar. Hâlbuki bu çalışmada ele alınacak olan defter yıl yıl düzenlenmiş olup çok ayrıntılıdır. Mukataaların isimleri, kimlere iltizama verildiği, elde edilen gelirler vb sayısız ayrıntı defterde yer almaktadır. Çeviri yazısı tamamlanan ve değerlendirme işlemi devam eden söz konusu defter çok ayrıntılı olduğundan, amacımız bu çalışmada bahsi geçen defteri Mesarya Nahiyesinde uygulanan mukataa usulü açısından değerlendirmek ve Mesarya Nahiyesi Mukataasının 1572-73 yıllarını kapsayan bütçesinin incelemek olacaktır. Ayrıca Kıbrıs Şeriyeye Sicilleriyle Halil Sahillioğlu'nun yayımlamış olduğu ilk Kıbrıs bütçesi de bu çalışmanın kaynakları arasında bulunacaktır.

Kıbrıs'ta Mukataa Uygulamasının Oluşumu

Kıbrıs'ın fethinin tamamlanmasından sonra Kıbrıs arazisi tımara verilmemiş ve tamamıyla padişah hassı telakki edilmiştir. Ada gelir kaynaklarının en önemlileri mukataa olarak kaydedilmiş ve iltizamen veya emaneten işletilmiştir. 7 Ekim 1571-7 Ekim 1572 dönemini kapsayan ilk Kıbrıs bütçesinde mukataalardan elde edilen gelirler 2.674.474 akçeye ulaşmaktadır.¹² Gerek ilk defterdar Bâlî Çelebi gerekse ikinci defterdar Mehmet Çelebi'nin raporları fethin ilk yıllarında mukataa uygulamasında birçok zorlukla karşılaşıldığını ve gerekli miktarın tam olarak tahsil edilemediğini göstermektedir.

İlk defterdar Bâlî Çelebi 25 Recep 978 (23 Aralık 1570) tarihinde, henüz Mağosa'nın alınıp adanın fethinin tamamlanmadığı bir tarihte, Lefkoşa'ya vâsıl olmuştur. Raporuna göre, kendisi Kıbrıs'a gelmeden önce 978 yılında¹³ (muhtemelen Lefkoşa'nın fetih tarihi olan 8 Rebiülahir 978=9 Eylül 1570 tarihinden sonra) vâki olan “hububât ve rüsûmât ve arazi-i hâliye ve gayrı” Lütfî ve Tanrıverdi adlı kişiler ile ortaklarına, birbirlerine kefil olmak şartıyla, 255.000 filoriye (altın) iltizama verilmiştir. Bâlî Çelebi adaya gelince bu mültezimlerden “kefil-i bi'l-mâl” talep edince mültezimler kefil gösterememiş, üzerlerine “kâbız-ı mâl” konulmasını da kabul etmemişler ve sonuçta sözleşme feshedilmiştir. Bunun üzerine “Pencik Emini Emir Kethüda”, “erbâb-ı tımardan ve gayriden” olan bazı kişilerle ortak olup “hubûbât ve rüsûmât ve arazi-i hâliye ve gayrı” den oluşan mukataayı “bâd-ı hevâ ve Lefkoşa'da vâki olan evler” de ilave olunarak 300.000 altına ve 3 yıllığına iltizamına almayı teklif etmiştir. Bâlî Çelebi yeni mültezimlerden de kefil talep edince “kefile kaadir değiliz beş aya değin yerlü yerlerimizden kefil tedarik idelüm” demişlerse de Bâlî Çelebi bu teklifi kabul etmemiştir. Sonuçta “zıkr olunan mukataa pâre pâre ayrılıb küfelâ ile mültezimler uhdelerine olmak cem'-i mâle âsân ve reayaya enfa' görülmeğın” mukataaların iltizama verilmesi kararlaştırılmış fakat tam bu sırada düşman gemileri Kıbrıs sularında görününce içine düşülen telaş ve endişe nedeniyle bu girişim de akamete uğramıştır.¹⁴

İkinci defterdar Mehmet Çelebi 28 Rebiülevvel 979 (20 Ağustos 1571) tarihinde göreve başlamıştır.¹⁵ Onun raporuna göre ise Kıbrıs mukataalarından “sekiz güzide mukataa”, “dergâh-ı Alî çavuşlarından Ahmet Çavuş ile Alay beği olan Bâlî”ye iltizama verilmiştir. Aradan yedi sekiz ay geçtikten sonra Lefkoşa Azebler Ağası Mehemmet Bey adı geçen sekiz mukataa ile “sair aklâma” zam yaparak mültezim olmayı talep etmiş, talebi Kıbrıs beylerbeyi Hasan Paşa arzıyla İstanbul'a iletilmiş ve talebi kabul edilmiştir. Önceki mültezimler Ahmet Çavuş ile Bâlî'nin mültezimlikleri böylece sona ermiştir. Lefkoşa Azebler Ağası Mehemmet Bey “sekiz güzide mukataa” ile “sair aklâma” mültezim olup mukataaları bazı kişilere “tefviz eyleyüb” faaliyete geçtiği sırada Defterdar Mehmet Çelebi defterdar olarak Kıbrıs'a gelmiş ve “mâl-ı padişâhî”yi tahsile başlamak istemiştir. Bunun üzerine Mehemmet Bey “mukataat-ı merkûmenin mültezimi ben değilim ki benden mâl teleb oluna belki bazı

¹² Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi”, s.11.

¹³ 1 Muharrem 978 (5 Haziran 1570)

¹⁴ Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresi'nde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi s.30.

¹⁵ Agm, s.8.

mültezimlerine deruhde eylemeğe müteahhid idim ahdim muktezasınca cümlesini deruhde eyledim andan sonra Hasan Paşa marifeti ile mukataatdan el” çektim demiştir. Mehemmet Bey daha sonra da “sekiz mukataa ve sair aklâmı bana teslim idin zabt ideyin” teklifinde bulunmuştur. Defterdar Mehmet Çelebi sadece sekiz mukataayı önerince anlaşma sağlanamamıştır. Mehmet Çelebi mukataaları daha önce zabt eden Ahmet Çavuş, Bâli Bey ve diğerlerinden mal tahsilatına girişmek istemiş ise de istenilen oranda bir tahsilat yapılamamıştır.¹⁶ Yine de Mehmet Çelebi’nin defterdarlık dönemine ait olan ve 7 Ekim 1571-7 Ekim 1572 dönemini kapsayan ilk Kıbrıs bütçesinde mukataalardan 2.674.474 akçe gelir elde edildiği görülmektedir. Bu miktar ilgili bütçe yılındaki gelirlerin (7.293.954 akçe) yaklaşık % 36’sını oluşturmaktadır.

İlk Kıbrıs Bütçesi ve Mesarya Kazasının Bu Bütçedeki Yeri

Kıbrıs’ın ilk bütçesi 8 Ekim 1571-8 Ekim 1572 tarihlerini kapsamaktadır ve tam bir yıllıktır. 18 Cemaziyelevvel 979-30 Cemaziyelevvel 980 (8 Ekim 1571-8 Ekim 1572) tarihleri arasını ihtiva etmektedir.¹⁷ Bütçenin kapsadığı tarih (8 Ekim 1571- 8 Ekim 1572) ile tahririn başladığı ve bitirildiği tarih (9 Ekim 1571-18 Ekim 1572) aşağı yukarı aynıdır. Söz konusu bütçe Defterdar Mehmet Çelebi zamanında hazırlanmıştır. Defterdar Mehmet Çelebi 28 Rebiülevvel 979 (20 Ağustos 1571) tarihinde bu göreve atanmıştır.¹⁸

İncelenen mukataa defterinde yer alan Mesarya Nahiyesi ile ilgili kayıtlar ise 1 Muharrem-29 Zilhicce 980 (14 Mayıs 1572-2 Mayıs 1573) dönemini kapsamaktadır. Bir başka deyişle Mesarya Nahiyesindeki mukataalar 1 yıllığına iltizama verilmiştir. Yani incelenen defter Defterdar Mehmet Çelebi döneminde aittir. Mukataanın başlangıç tarihi tahririn tamamlanmasından yaklaşık 5 ay önceki bir tarihte başlamıştır. Belki de bu tarihte Mesarya kazasının tahriri tamamlanmış bulunuyordu. Çünkü nahiyenin ekonomik değeri hesaplanmadan iltizama verilmiş olması pek muhtemel değildir.

Ayrıca yayımlanan bütçe 7 Ekim 1572 tarihinde sona ermektedir. Mesarya kazasının iltizam tarihi 14 Mayıs 1572 tarihinde başlamıştır. Birinci ve ikinci taksitler 23 Ca (Cemaziyelevvel) 980 (1 Ekim 1572) tarihinde, toplam (4,860+1,953=) 6,813 akçe olarak ödenmiştir. Üçüncü taksit ise 9 Receb 980 (15 Kasım 1572) tarihinde 12,508 akçe olarak ödenmiştir.

7 Ekim 1572 tarihinde sona eren yayımlanmış Kıbrıs bütçesinde bütün mukataalar ayrı ayrı yazılmamıştır. En azından Mesarya Nahiyesi mukataası kayıtlı değildir. Mukataa gelirleri “*An’il Mukataat*” başlığı altında verilmiştir. Mesarya nahiyesi muhtemelen “*An’il kurâ ki, ber vech-i iltizam ve ber vech-i emanet zabt gerde end maa Mukataat-i Nefs-i Mağosa ve Lefkoşa*” başlığı altındaki kalem içerisinde bulunmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında zaman Mesarya kazasının yayımlanan bütçe içindeki katkısı muhtemelen 6,813 akçe idi.

1 Numaralı Kıbrıs Mukataa Defteri

1 Numaralı Mukataa defteri 16.5x45 cm ebadında olup sahibi mukataacı Hüseyin Efendi’dir. Hüseyin Efendi Mesarya nahiyesi mukataasını “ber vech-i emanet” aldığı için aynı zamanda “Emin”dir. Hüseyin Efendi’den sonra mukataacı Yahya Çelebi olmuştur.¹⁹ Bu çalışmada incelenecek olan Mesarya Nahiyesi mukataa kayıtları H. 1Muharrem-29 Zilhicce 980 (14 Mayıs 1572-12 Mayıs 1573) tarihlerini

¹⁶ Agm, s.31-32.

¹⁷ Agm, s.9.

¹⁸ Agm, s.8.

¹⁹ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Kod: KŞS.d., Sıra Nu: 1 Nolu Mukataa Defteri, H.980-983, s.1.

kapsamaktadır. Bununla birlikte mukataacının Kıbrıs hazinesine ödediği son taksitin tarihi 28 Ramazan 981'dir (21 Ocak 1574). Son ödeme iltizamın sona ermesinden yaklaşık 8 ay sonra yapılmış ve hesap kapatılmıştır. Son ödenen miktar 538 akçedir.

Mesarya nahiyesi mukataasına “*Emin*” olan Hüseyin Efendi, Mesarya nahiyesi köylerini gruplara ayırmış ve 18 grup veya alt mukataa oluşturmuş ve her bir mukataayı farklı kişilere iltizama (veya kiraya) vermiştir. Bu gruplardan bazıları bir, iki, üç, dört veya daha fazla köyden oluşuyordu. Son sıradaki mukataa ise 1.500 akçe değerinde olan ve “an mahsul-i beytülmal-ı bazı kura-yı nahiyeh-i mezbur”²⁰ ifadesiyle belirtilmiş, köylerin ismi ayrıca verilmemiştir. Mesarya mukataasının toplam değeri 408.552 akçedir. Alt mültezimlerin köylerdeki hangi kalemlerin vergilerini/gelirlerini hangi oranda tahsil edecekleri “Mukataa-i hums-ı mahsûlât-ı gılal²¹-ı senevi ve anık ve hububat-ı saire ve bâd-i hevâ ve resm-i arûsane ve yave ve kaçgun ve meyhaneha-yı kura-yı hassha-yı nahiyeh-i Mesarya” ifadesiyle belirtilmiştir. Buna göre hububat ürünlerinin/öşürlerinin beşte biri ile bâd-i hevâ ile arus, yave ve kaçgun vergileri ve meyhaneha vergileri mültezimler tarafından tahsil edilecekti. Bununla birlikte “cizye ve İspenç ve Adet-i ağnam ve bi'dat-ı henazir ve beyt-ül-mal-ı hassa” mültezimlere ait değildi.²²

1572 yılında Kıbrıs adasının tahriri tamamlandığı zaman Mesarya nahiyesinde 94'ü meskûn 24'ü hâli toplam 118 köy, 6 mezra ve 4'ü meskun 1'i boş toplam 5 manastır vardı. Nahiyenin toplam ekonomik değeri ise 395.154 akçe olarak hesaplanmıştı. 18 pâre köyden oluşan Mesarya nahiyesi mukataası ise, hangi köylerin dahil olduğu belirtilmeyen 18. mukataa hariç, 79 köyden oluşuyordu. Söz konusu nahiyeh-i mukataasının toplam değeri 408.552 akçeydi. Bu değer, nahiyenin tüm köylerinin tahrir defterinde belirtilen ortalama gelirinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni defterde açık olarak belirtilmemiştir.

Defterdeki kayıtlardan köy veya köylerden oluşan bir mukataa iltizama verilirken/kiralanırken müzayede/açık arttırma usulünün uygulandığı açıkça görülmektedir. Zira deftere ilk fiyat ile arttırmayı yapanların önerdikleri fiyatlar ve müzayedeyi kazanan kişinin kefilleri de ayrı ayrı yazılmıştır. Örneğin “Karye-i Pirga ve Prastiyo ve Çatos ve Yenagra ve Knodara ve Viçada ve Platani ve İstirafa ve Gufes ve Espatariko”dan oluşan on köylük mukataanın önerilen fiyatı 30.000 akçedir. 30.000 akçe ile “Baylos” olarak kaydedilen kişiye verilen bu mukataa yapılan arttırmalar ile 108.000 kuruşa yükselmiştir. Nihayetinde mukataayı 108.000 akçeye Peristerone köylü olup Mağosa kalesinde yaşayan İstefano veled-i Kadomi iltizamına almıştır. Keffilleri Mağosalı Tesmo veled-i Menobirye, Lefkonuklu Revan veled-i Gobeno, Karpazlı Zilme veled-i Mino ve İstanbullu Eklini veled-i Minol adlarını taşıyan dört kişiydi.²³

Mesarya Nahiyesi: Mültezimler, Keffilleri ve İltizam Bedelleri

Mesarya nahiyesi mukataası ilerleyen yıllarda da 18 pâre olarak iltizama verilmiş değildir. Zaman ve duruma göre değişik uygulamalara gidildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Mesarya nahiyesinin (La)pato ve Akatu köyleri 1 Muharrem 1018 (6 Nisan 1609) tarihinden başlamak ve 29 Zilhicce 1020 (3 Mart 1612) tarihinde sona ermek üzere 3 yıllığına Dergâh-ı Ali Çavuşlarından Mustafa Çavuş'a iltizama verilmişti. 1572-73 döneminde bu köyler birlikte değildi ve farklı gruplarda yer almışlardı. Mustafa Çavuş “mîriye aid râci olan cem'i rûsum ve hukukunu ve yave ve bâd-i hevâ ve resm-i tapu-yı zemin ve mâl-i gaib ve abd-i abık ve beytül-mâl-ı amme vesair mahsulâtını” yıllığı 65.000 akçeye iltizam

²⁰ KŞS.d., Sıra Nu: 1 Nolu Mukataa Defteri, s.8.

²¹ Galal (gılal): zahireler

²² KŞS.d., Sıra Nu: 1 Nolu Mukataa Defteri, s.2.

²³ KŞS.d., Sıra Nu: 1 Nolu Mukataa Defteri, s.2.

etmişti.²⁴ Evâil-i Muharrem 1043 (8-17 Temmuz 1633) tarihli bir kayıttan ise mesarya nahiyesi mukataası 13 pare köyden müteşekkildi ve Kasım 1039(1629) tarihinde 1 yıllığına 425.000 akçeye iltizama verilmişti.²⁵

İncelenen defterdeki kayıtlardan Mesarya Nahiyesi mukataasının bazı köylerini iltizamlarına alan mültezimlerin kefillerinin bulunmadığı görülmektedir. Örneğin “Mukata’-a-i karye-i Makrasika ve Aglasika ve Meluşa ve Sinde ve **Pestaki?** ve Siliçi ve Tinbu”yu 48.000 akçeye iltizamına alan Budak veled-i Abdullah’ın kaydında kefil yazılmamıştır. Aynı şekilde Berya, Aytodori ve Kovikli köylerinden oluşan mukataayı 2.700 akçe arttırarak 6.000 akçeye iltizam eden Andon veled-i Papa Yorgi ile Zorzi veled-i Kalmi’nin de kefil yoktur. Yine Lefkoniko, Makoka ve Marosoguna köylerinden müteşekkil mukataayı 12.000 akçe arttırarak 60.000 akçeye iltizamına alan Mehmet bin Abdülkerim ile kardeşi Mehmet de kefil göstermemişlerdir. Kefil kaydedilmemesine rağmen bahsi geçen mukataaların bu kişilere iltizama verildiği ve ilgili miktarın tahsil edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Mesarya Nahiyesi Mukataası Kefilleri ve Mahiyetleri

Mukataa	Kefilleri	Kefillerin Mahiyeti	İltizam Bedeli (Akçe)
1.Mukataa-i Karye-i Pirga ve Prastiyo ve Çatos ve Yenagra ve Knodara ve Viçada ve Platani ve İstirafa ve Gufes ve Espatariko	Tesmo v. Menobirye Revan v. Gobeno Zilme v. Mino Eklini v. Minol	Raeya	108.000
2.Mukata’-a-i karye-i Aşke ve Asterneklü ve Aya Listre	Erifasini v.Dermiyan Kirko v. Deta	Reaya	39.000
3.Mukata’-a-i karye-i Vadili	Mehmet b. Maksud (Mültezimin kardeşi)	Kıbrıs Çavuşlarından	8.000
4. Mukata’-a-i karye-i Makrasika ve Aglasika ve Meluşa ve Sinde ve Pestaki? ve Siliçi ve Tinbu	Yok	Yok	48.000
5.Mukata’-a-i karye-i Dihoryo ve Melusa ve Akatu	Osman b. Mehmet Mehmet b. Abdullah Osman b. Cafer	2’si Mağosa gönüllüsü, biri Mağosa kalesi askeri	39.000
6.Mukata’-a-i karye-i Marasa	Süleyman b. Abdullah	Mağosa gönüllüsü	1.800
7.Mukata’-a-i karye-i Flamodi ve Melisa? ve Manderaleksi ve Aya Sakva? ve Ayo Yorgi Çire ve Aksu ve Paradis ve Aloda ve Ayafoka ve Nemdora ve Peperonda	Hüsrev b. Abdullah Mehmed b. Osman Musa b. Mustafa	Lefkoşa gönüllüsü, Sipahi ve 1 asker	28.000

²⁴ KŞS, Defter No.2, s.33.

²⁵ KŞS, Defter No:4, s.210.

8.Mukata'a-i (karye-i) Ankastine ve Karnoçyo	Ferhat b. Abdullah İbrahim b. Halil	Lefkoşa azablarından	6.000
9.Mukata'a-i (karye-i) Peristogadice ve Ayohorito ve Termepeto ve İpsillato ve Alide ve Berya	İbrahim b. Halil Maksud b. Nasrullah	Halife	5.000
10. Mukata'a-i karye-i Sinkras ve Ayo Yorgi Pasika ve Lapados	Yok	Yok	3.600
11. Mukata'a-i karye-i Ağridya ve Obenya? ve Afandiya ve Esyeno ve Ayafodi ve Aya ve Morfi? ve Bargama ve Katapetro ve Lakşez ve Asna? ve Meluşa ve Termitoşa ve Arçes ve Ormidya ve Terşada ve Ligobetre ve Ekslufa ve Lisi ve Dino? ve Ayanapa	Ali b. Ebubekir Ahmet b. Mehmet	Lefkoşa gönüllüsü, kâtip	30.000
12. Mukata'a-i karye-i Berya ve Ayatodori ve Kovikli	Yok	Yok	6.000
13. Mukata'a-i karye-i Mellura	Mustafa b. Abdullah	Mağosa kalesi mustahfızı	1.800
14. Mukata'a-i karye-i Milya ve Balyahori ve Aya Nikola	Yok	Yok	2.000
15. Mukata'a-i karye-i Sandellari	Papa Yorgi Limyori Ciyomeri v. Yani ? Luizi	(aynı köyden) Reaya	2.700
16. Mukata'a-i karye-i Lefkoniko ve Makoka ve Marosoguna ve Mosolina.	Yok	Yok	60.000
17.An mahsûl-i karye-i Perosterona ve Sivori	Yok	Yok	18.152
18. An mahsûl-i beyt-ül-mâl ba'zı kura-yı nahiye-i	Yok	Yok	1.500
Toplam 18 Pare	-	-	408.552

Kefilsiz olarak kaydedilen 4 Mesarya mukataası daha vardır. Bunların birincisi Sinkras, Aya Yorgi Posika ve Lapados köylerinden oluşan mukataadır. 3.600 akçelik bu mukataanın Mağosa kalesinin tamirinden sorumlu Mimar Yunus Efendi'ye Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa ve Kıbrıs Defterdarı Sünbül Efendi tarafından tahsis edildiği kaydedilmiştir. Bu kategorideki ikinci mukataa 2.000 akçelik Milya, Balyohori ve Aya Nikola köylerinden oluşan mukataadır. Mukataa Defterdar Sünbül Efendi'nin adamı Lefkoşa gönüllülerinden Murat bin Abdullah'a tahsis olunmuştur. Üçüncü mukataa Perosterona ve Sivori köylerinden oluşan 18.152 akçelik mukataadır. Mukataa Defterdar Sünbül Efendi'ye verilmiştir. Kefilsiz olarak kaydedilen dördüncü ve son mukataa ise ilgili kayıta sadece "an mahsul-i beytül-mâl-ı bazı kura-yı nahiye" olarak kaydedilmiştir.

Tablo 2. Mesarya Nahiyesi Mukataası Mültezimleri ve Mahiyetleri

Mukataa	Mültezim	Mültezimin Mahiyeti
1.Mukataa-i Karye-i Pirga ve Prastiyo ve Çatos ve Yenagra ve Knodara ve Viçada ve Platani ve İstirafa ve Gufes ve Espatariko	İstefano v.Kadomi	Peristerona köyünden (reaya)
2.Mukata'a-i karye-i Aşke ve Asterneklü ve Aya Listre	Ali b. İvaz	Lefkoşa Gönüllülerinden
3.Mukata'a-i karye-i Vadili	Mehmet b. Maksud	Mağosa Gönüllülerinden
4. Mukata'a-i karye-i Makrasika ve Aglasika ve Meluşa ve Sinde ve Pestaki? ve Siliçi ve Tinbu	Budak b. Abdullah	Mağosa Gönüllülerinden
5.Mukata'a-i karye-i Dihoryo ve Melusa ve Akatu	Bin Yahya	Mağosa Gönüllülerinden
6.Mukata'a-i karye-i Marasa	Cafer b. Abdullah	Mağosa Gönüllülerinden
7.Mukata'a-i karye-i Flamodi ve Melisa? ve Manderaleksi ve Aya Sakva? ve Ayo Yorgi Çire ve Aksu ve Paradis ve Aloda ve Ayafoka ve Nemdora ve Peperonda	Osman b. Mehmet	Mağosa Gönüllülerinden
8.Mukata'a-i (karye-i) Ankastine ve Karnoçyo	Mustafa b. Abdullah	Lefkoşa kalesi katiplerinden
9.Mukata'a-i (karye-i) Peristogadice ve Ayohorito ve Termepeto ve İpsillato ve Alide ve Berya	İsmail b. Allahverdi	Halep Tımarlılarından
10.Mukata'a-i karye-i Sinkras ve Ayo Yorgi Pasika ve Lapados	Mimar Yunus	-
11.Mukata'a-i karye-i Ağridya ve Obenya? ve Afandiya ve Esyeno ve Ayafodi ve Aya ve Morfi? ve Bargama ve Katapetro ve Lakşez ve Asna? ve Meluşa ve Termitoşa ve Arçes ve Ormidya ve Terşada ve Ligobetre ve Ekslufa ve Lisi ve Dino? ve Ayanapa	Ali b. İvaz	Lefkoşa Gönüllülerinden
12.Mukata'a-i karye-i Berya ve Ayatodori ve Kovikli	Andon v. Papa Yorgi ve Zorzi v. Kalmiye	Aytodori ve Kukla köylüleri (reaya)
13.Mukata'a-i karye-i Mellura	Behram b. Abdullah	Mağosa kalesi mustahfızlarından
14. Mukata'a-i karye-i Milya ve Balyahori ve Aya Nikola	Murat b. Abdullah	Lefkoşa Gönüllülerinden
15. Mukata'a-i karye-i Sandellari	Yorgi v. Mihail	Mağosa kalesi sakinlerinden
16. Mukata'a-i karye-i Lefkoniko ve Makoka ve Marosoguna ve Mosolina.	Mehmet b. Abdülkerim	Tımar erbabından
17.An mahsül-i karye-i Perosterona ve Sivori	Defterdar Sünbül	Defterdar

	Efendi	
18. An mahsûl-i beyt-ül-mâl ba'zı kura-yı nahiye-i	Mukataacı Hüseyin Efendi	Mukataa Nazırı

Mukataanın gerek mültezimleri ve gerekse kefilleri göz önüne alındığında büyük çoğunluğunun bizzat asker olduğu veya askerî sınıfa mensup olduğu görülmektedir. Ancak reaya olduğu anlaşılan mültezim ve kefiller de vardır. Bir numaralı mukataanın kefilleri olan Tesmo veled-i Menobirye Mağosalı, Revan veled-i Gobeno Lefkonuklu, Zilme veled-i Mino Karpazlı ve Eklini veled-i Minol ise İstanbullu idi. Benzer şekilde 2 numaralı mukataanın 2 kefil de Mağosalı idi. 9 numaralı mukataanın 2 kefil ise “an hulefa” olarak kaydedilmiştir. 15 numaralı mukataanın 3 kefilinin üçü de Mağosalı idi. Diğer mukataaların kefilleri ise bizzat askerlerdi.

İltizam Bedeli Ödeme Taksitleri ve Yapılan Harcamalar

İltizam süresi 1 Muharrem-29 Zilhicce 980 (14 Mayıs 1572-2 Mayıs 1573) dönemini kapsıyor idiyse de mültezimlerden tahsilat yapılması 1 yıldan fazla sürmüştür. Toplam borç 43 taksitte sona ermiştir. İlk ödeme 3.459 akçe olarak 17 Rebiülevvel 980 (28 Temmuz 1572) tarihinde, yani iltizamın başlangıcından yaklaşık 2 ay sonra, yapılmıştır. Ödenen miktar 3.459 akçedir. Son ödeme ise 28 Ramazan 981 (21 Ocak 1574) tarihinde, yani iltizamın sona ermesinden yaklaşık 8 ay sonra yapılmış ve hesap kapatılmıştır. Ödenen miktar 538 akçedir. En yüksek miktarda ödeme 26 Cemaziyelahir 980 (3 Kasım 1572) tarihinde yapılmış olup 81.000 akçedir. İkinci en yüksek ödeme tarihi ise 24 Recep 980 (30 Kasım 1572) olup 57.853 akçe ödeme yapılmıştır.

İltizam gelirlerinin bir bölümünün Mağosa kalesinde bulunan cebeci, azeb ve bölükbaşı gibi görevlilere maaş olarak verildiği anlaşılmaktadır. 24 Cemaziyellevvel 980 (2 Ekim 1572) tarihli ödeme olan 892 akçe Mağosa merdânı bölükbaşları Mehmet bin Yusuf ile Musa bin Abdullah'a maaş olarak ödenmiştir. 24 Recep 980 (30 Kasım 1572) tarihinde hazineye ödenen 57.853 akçelik miktar Mağosa kalesi azeblerine maaş olarak kaydedilmiştir. 28 Ramazan 981 (17 Ocak 1574) tarihli ve 538 akçelik son ödeme Mağosa cebecilerinden Mustafa'ya H.981 (1 Muharrem 981-29 Zilhicce 981=3 Mayıs 1573-21 Nisan 1574) yılı maaşı olarak kaydedilmiştir.

Tablo 4. H. 1 Muharrem-29 Zilhicce 980 (M.14 Mayıs 1572-2 Mayıs 1573) Mesarya Nahiyesi Mukataası Gelir Takvimi

Tarih	Ödemeyi Yapan Kişi	Ödeme Tutarı (Akçe)
17 Ra 980 (28 Temmuz 1572)	Mehmet b. Yusuf (Mağosa merdânı bölükbaşı)	3.459
22 Ra 980 (2 Ağustos 1572)	Nazır Mukataacı Hüseyin Efendi	40.054
10 R 980 (20 Ağustos 1572)	Nazır Mukataacı Hüseyin Efendi	20.000
12 R 980 (22 Ağustos 1572)	-	13.620
24 Ca 980 (2 Ekim 1572)	-	892
24 Ca 980 (2 Ekim 1572)	Nazır Mukataacı Hüseyin Efendi	15.000
26 C 980 (4 Ekim 1572)	Nazır Mukataacı Hüseyin Efendi	81.000
9 B ²⁶ 980 (15 Kasım 1572)	Nazır Mukataacı Hüseyin Efendi	11.756

²⁶ Defterde N (Ramazan) olarak yazılmış ise de ilgili N değil B (Receb) olma ihtimali daha yüksektir.

23 B 980 (29 Kasım 1572)	Kiracı Bahram	1.593
24 B 980 (30 Kasım 1572)	-	57.853
8 Ş 980 (14 Aralık 1572)	Lefkoşa Azebleri Kâtibi Mustafa	4.942
15 Ş 980 (21 Aralık 1572)	Nazır Mukataacı Hüseyin Efendi	3.568
15 Ş 980 (21 Aralık 1572)	Kiracı İsa	9.000
23 Ş 980 (29 Aralık 1572)	Kiracı Mehmet b. Maksud	4.000
17 N 980 (21 Ocak 1573)	Kiracı İstefani	30.000
17 N 980 (21 Ocak 1573)	Kiracı Mehmet	19.400
23 N 980 (27 Ocak 1573)	Kiracı Ali b. İvaz	9.800
23 N 980 (27 Ocak 1573)	Kiracı Osman b Mehmet	4.000
29 L 980 (4 Mart 1573)	-	2.678
11 Za 980 (15 Mart 1573)	-	3.500
11 Za 980 (15 Mart 1573)	-	500
15 Za 980 (19 Mart 1573)	-	10.216
19 Za 980 (23 Mart 1573)	Kiracı Osman	3.000
19 Za 980 (23 Mart 1573)	-	900
19 Za 980 (23 Mart 1573)	-	4.500
22 Za 980 (26 Mart 1573)	-	460
22 Za 980 (26 Mart 1573)	-	1.781
22 Za 980 (26 Mart 1573)	-	1.380
19 Z 980 (22 Nisan 1573)	-	2.830
24 Z 980 (27 Nisan 1573)	-	7.434
25 Z 980 (28 Nisan 1573)	Kiracı Mehmet	11.220
25 Z 980 (28 Nisan 1573)	-	1.050
25 Z 980 (28 Nisan 1573)	-	4.416
25 Z 980 (28 Nisan 1573)	-	3.655
25 Z 980 (28 Nisan 1573)	-	3.179
25 Z 980 (28 Nisan 1573)	Ahmet Çavuş	2.000
28 Z 980 (1 Mayıs 1573)	Ahmet Çavuş	2.000
21? Z 980 (24 Nisan 1573)	Kiracı Budak Ağa ve Ahmet Çavuş	1.379
26 Z 980 (29 Nisan 1573)	Ahmet Çavuş	1.300
26 Z 980 (29 Nisan 1573)	Kiracı Budak Ağa	3.713
26 Z 980 (29 Nisan 1573)	Ahmet Çavuş	1.034
8 Ca 981 (5 Eylül 1573)	Mağosa cebecilerinden kiracı Mustafa ve Veli	2.152
28 N 981 (21 Ocak 1574)	Mağosa cebecilerinden kiracı Mustafa	538
Toplam	-	408.552

Ödemeleri yapanlar dikkate alındığı zaman bazı ödemelerin mukataaları iltizam eden ve ilgili defter kayıtlarında “Müste’cir” (kiracı) olarak kaydedilen kişiler olduğu görülmektedir. Örneğin ödeme yapanlardan birisi Lefkoşa gönüllülerinden Ali b. İvaz’dı. Ali b. İvaz 21 köyden oluşan Mesarya Nahiyesi mukataasını 30.000 akçeye, aynı şekilde 3 köyden oluşan bir başka mukataayı da 39.000 akçeye iltizamına almıştı. Ödeme yaparken belgede “müste’cir” olarak kaydedilmesi anlamlıdır. Ödeme yapanlardan bir başkası ise Mağosa Gönüllüleri kethüdası Budak b. Abdullah idi. Ödeme yaparken

“müste’cir” ve “Budak Ağa” olarak kaydedilmiştir. Aynı şekilde ödeme yapan bir diğer kişi Mağosa gönüllülerinden Osman b. Mehmet’ti. Ödeme yaptığında deftere “Mehmet b. Maksud, müste’cir” şeklinde yazılmıştır. Bu kayıtlar mültezimlere “kiracı” da denildiğini göstermektedir. Bir başka deyişle Mesarya Nahiyesi Mukataa emini Hüseyin Efendi, ilgili mukataayı 18 parçaya ayırmış ve her bir parçayı taliplilerine açık arttırma usulü ile kiralamış, yani iltizama vermiştir.

Sonuç

Mesarya Nahiyesi Mukataasının 1571-1572 yıllarını kapsayan ilk Kıbrıs bütçesindeki yeri 6.813 akçedir. Adı geçen mukataanın H.980 (M.1572-1573) yılında Kıbrıs bütçesine katkısı ise 408.552 akçedir. Bazı köy veya köyler kefilsiz olarak mültezime/kiracıya verilmiştir. Kiracıların ve kefillerinin büyük çoğunluğu ya bizzat asker ya da askerî sınıfa mensuptur. Bununla birlikte reaya olanlar da vardır. Mukataa gelirlerinin bir kısmı Mağosa kalesindeki cebeci, azeb ve bölükbaşı gibi görevlilerin maaşı için harcanmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdevver Defter*.

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, *Kod: KŞS.d., Sıra Nu: 1 Nolu Mukataa Defteri, H.980-983*.

ARSLANBOĞA, Kadir- Ahmet Arslantürk “Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs Adası’nın Ağustos 1598 ile Nisan 1599 Tarihleri Arasındaki Gelir ve Giderlerinin Tahlili”, *History Studies*, Vol:6, Issue:5, September 2014, s.13-30.

DÜNDAR, Recep, “*Kıbrıs Beylerbeyliği 1570-1670*”, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1998.

DÜNDAR, Recep, “18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Bütçesi”, *Turkish Studies*, Vol.5/4, Fall 2010, s.1032-1048.

DÜNDAR, Recep, “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defterinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, *History Studies*, Vol. 4, Issue:4, November 2012, s.125-146.

DÜNDAR, Recep, “H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri”, *ZfWT Journal of World of Turks*, Vol:4, No:2, (2012), s.99-122.

DÜNDAR, Recep- Mesut Aydın, “3924 No’lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslümler (H.1061/M.1650-51)”, *TUBAR-XXXI*, Bahar 2012, s.77-98

DÜNDAR, Recep- Mesut Aydın, *958 Numaralı Kıbrıs Timar Yoklama Defteri (9 Cemaziyevvel 1241/20 Aralık 1825)*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını No: 25, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2014.

ERDOĞRU, Mehmet Akif, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2008.

ERDOĞRU, Mehmet Akif, *Kıbrıs’ta Osmanlılar II*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2009.

GENÇ, Mehmet, “Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret, Sağlık ve Turizm AŞ Yayını, İstanbul 2006.

GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *TDVİA*, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret, Sağlık ve Turizm AŞ Yayını, İstanbul 2000.

JENNINGS, Ronald, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*, New York University Press, New York and London 1992.

JENNINGS, Ronald, *Village Life in Cyprus at the time of the Ottoman Conquest*, (Eds: M. Akif Erdoğan, Ali Efdal Özkul), The Isis Press, İstanbul 2009.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlı İdaresi’nde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, *Belgeler*, Cilt:4, sayı:7/8, (1967).

Kıbrıs Derdest Defteri (H.1194/ M.1780)

Doç. Dr. Hatice ORUÇ

Ankara Üniversitesi / Ankara

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı timar sisteminin uygulanışında mufassal ve icmâl tahrir defterleri temel olagelmıştır. Hatta bir bölgenin ilk tahriri Osmanlı Devleti'nin sistemini hayata geçirmesi ve burada daimî idare kurması anlamına gelmektedir. Ancak bu yüzyıldan sonra tahrir usulü terk edilmiş, sadece istisnâî durumlarda mesela yeni bir fetih söz konusu ise ya da gelirlerle ilgili önemli değişiklikler meydana gelmiş ise tahrir gerçekleştirilmiştir.¹ Osmanlı Devleti'nde muayyen vilayetlerin son tahrir defterleri genellikle III. Murad (1574-1595) dönemine ve bazıları I. Ahmed (1603-1617) dönemine tarihlenmektedir.

Tahrirlerin XVII. yüzyıl itibariyle bu şekilde ancak gerek olduğunda yapılıyor olması, timar sisteminin takibi açısından Defterhânedede daha önce mevcut olmayan ve derdest adı verilen yeni bir defter türünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Elde etme, tutma anlamındaki derdest sözcüğü, bu defterlerde timarı tasarruf eden-elinde bulunduran kimseye işaret etmek üzere kullanılmaktadır. Derdest defterleri, son icmâl tahrir defterleri esas alınmak suretiyle, timar gelirlerinin hâlihazırdaki mutasarrıflarını belirlemek ve boş olan timar hisselerini tespit etmek üzere hazırlanmışlardır. Klasik dönemin icmâl tahrir defterlerinin, sonraki dönem için kısmen farklılaşmış bir devamı olarak kabul edilebilecek olan derdest defterleri, Osmanlı timar sisteminin takibi açısından oldukça önemli kaynaklardır.² Bu çalışmada Kıbrıs sancağı der-dest örneğinde, bu tür defterlerin muhtevası ve kaynak olarak değerine değinilmektedir. Bu tür defterlere örnek olmak üzere defterin transkripsiyonu da verilmektedir.

1.) Defterin Maddî Tanımı: Defter, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 454 referans numarası ile muhafaza edilmektedir. 35 varaktan oluşan defterin başında *Defter-i Der-dest-i Livâ-i Kıbrıs* başlığı altında defterin ihtiva ettiği kalelerin isimleri, kayıtlarının hangi varak itibariyle başladığını gösterir rakamlarla birlikte yer almaktadır: Lefkoşe- 1, Magusa- 19 ve Baf- 28. Bundan sonra kaleler fihristteki sıraları ile zeamet ve timarları ile ayrı ayrı kaydedilmiştir. Diğer derdest defterlerinde olduğu gibi bunda da has kayıtları yer almamaktadır.

Defterdeki berat kayıtları en erken 1 Haziran 1780 (28 Cemaziyelevvel 1194) ve en geç 2 Kasım 1780 (5 Zilkade 1194) tarihine aittir. Erhan Afyoncu, derdest defterlerinin iki seri halinde olduğunu belirtmektedir. İlki XVII. yüzyıl sonlarına ait olanlardır. Bu defterler *Atik derdest* diye adlandırılmış olup, bunlardaki en erken berat tarihleri 1693-1695 (1105-1106)'tir. Ağırlıklı olarak 1708 (1120)

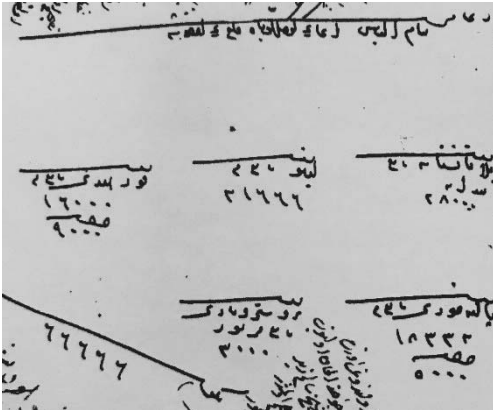
¹ Hatice Oruç, "18. Yüzyıl Ortalarında Bir Sancak Tahriri: H.1154/ M.1741 Tarihli Semendire Sancağı Tahriri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler, c.2*, Ankara 2013, s. 681-688.

² Derdest defterlerinin muhtevası ve kaynak olarak değeri ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Erhan Afyoncu ve Emine Erdoğan Özünlü'nün çalışmaları bulunmaktadır. Erhan Afyoncu bu konuyu öncelikle 1997 yılında yapmış olduğu doktora tezinde ele almıştır (*Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997). Tez daha sonra kitap olarak basılmıştır (*Defterhâne-i Amire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014). Burada geçen bilgilerin yer aldığı bir de makalesi yayımlanmıştır. ("XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, s. 221-229. Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri", *Akademik Bakış*, 4/7 (Kış 2010), s. 193-200; a.mlf., "Derdest Defterlerinin Kaynak Değeri Üzerine Bir Deneme: 493 Numaralı Ayntâb Derdest Defteri'nin Analizi", *Bilgi*, 56 (Kış 2011), s. 235-248.

tarihine kadar uzanan berat kayıtlarını içermektedir. İkinci serisi ise XVIII. yüzyıl sonlarında hazırlanmıştır. Bu defterlerdeki en erken berat tarihleri ise 1780-81 (1194-1195) tarihlerine aittir. 1786 (1200)lara kadar olan timar tevcihleri ağırlıklı olmakla birlikte, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kadar çıkan tevcihat kayıtları vardır.³ Buna göre incelediğimiz Kıbrıs derdest defteri ikinci gruba girmektedir. Defterde 1786 (1200)'e tarihlenen tek bir kayıt bulunmaktadır. Diğer berat kayıtları yoğun olarak 1-2 Haziran 1780 olmak üzere, 2 Kasım 1780'e kadar devam etmektedir.

Derdest defterleri, yukarıda da belirtildiği üzere ait oldukları sancağın son icmâl tahrir defteri esas alınmak suretiyle hazırlanmaktadır. Kıbrıs derdest defteri de, adanın fethinden sonra tutulmuş olan 1572 (980) tarihli icmâl defterine göre düzenlenmiştir. Genel olarak haslar hariç olmak üzere zeamet ve timarlar, gelir miktarları ve baş gelir kalemlerinin isimleri ile birlikte icmâl defterindeki şekli ile kaydedilmektedir.⁴ Kıbrıs söz konusu olduğunda icmâl defterinde de has kaydı bulunmadığını belirtmek gerekir. İki defter türü arasında dikkat çeken bir husus, icmâl defterlerinde zeamet ya da timar ünitesini oluşturan gelir kalemleri-yerleşim birimleri ayrı ayrı isimleri ve gelir miktarları ile kaydedilirken, derdest defterlerinde sadece icmâl defterlerinde bir zeamet ya da timar ünitesinde ilk sırada kaydedilmiş olan gelir kaleminin-yerleşim biriminin kaydediliyor olmasıdır. Dolayısıyla bu gelir kaleminin altında belirtilen gelir miktarı da tek başına kendisine ait olmayıp, diğer gelir kalemleri ile birlikte bir yekûnu temsil etmekte ve bir dirlik ünitesinin toplam gelir miktarına işaret etmektedir. Daha anlaşılır olması açısından icmâl ve derdest defterlerindeki aynı bir dirlik ünitesinin kayıtları karşılaştırmalı olarak aşağıda verilmektedir.

218 Numaralı Kıbrıs İcmâl Defteri, vr. 6a

Ze'âmet-i be-nâm-ı Ağa-i gönüllüyân-ı Kal'a-i Lefkoşe

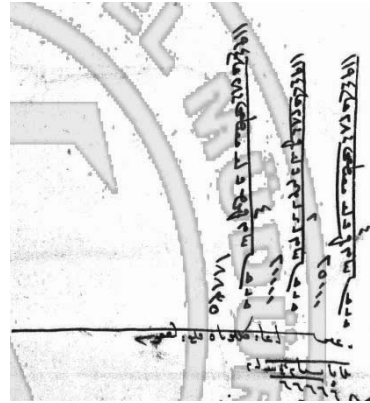
Karye-i Platanisnana, tâbi'-i Pendaye.
28000

Karye-i Linu, tâbi'-i m. 21666

Karye-i Kormidi, tâbi'-i m. 16000 hisse
9000

Karye-i Palya Hori, tâbi'-i m. 18442 hisse
5000

454 Numaralı Kıbrıs Derdest Defteri, vr. 1b

Ze'âmet-i Ağa-i gönüllüyân-ı Kal'a-i Lefkoşe

Karye-i Platanisnana, tâbi'-i Pendaye.

Kıymet 66666

4 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.

25000

2 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194.

20000

³ Erhan Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, 36; a.y., "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", s. 224

⁴ Erhan Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire*, 34; a.y., "XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", s. 225

Karye-i Prosteronari, tâbi'-i mezbûr. 3000
Yekûn 66666

4 Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i
 Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.
 18835

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere dirlik ünitesini temsilen baş gelir kalemi olan yerin ismi ve dirliğin toplam gelir yekûnu zeamet ya da timar başlığı altında kaydedilmektedir. Gelir kalemi olan yerleşim-yerleri-idari birimler “karye-i (karyenin adı), tabi-i (karyenin bağlı bulunduğu idarî birim adı)” şeklinde yazılmaktadır. Kıbrıs’ın üç kalesinin zeamet ve timarlarına gelir kaydedilmiş olan karyeler Avdim, Baf, Gilan, Girne, Hrisofi, Karpas, Lefke, Lefkoşe, Leymosun, Magusa, Mazoto, Mesarya, Omorfo, Pendaya, Piskopi’ye tabidirler.

Zeamet ve timar başlığının üzerine dirliğin gelirini tasarruf eden kişilerin isimleri dikey surette *der-dest-i be-nâm-ı* (dirliği tutan kişinin adı) şeklinde kaydedilir. Dirlik sahibinin adının devamına ya da altına dirliğin tevcihine ait berat tarihi gün, ay ve sene şeklinde kaydedilmiştir. Üst kısmına ise söz konusu dirlik sahibinin dirliğinin gerçekte kaç hisseden oluştuğu 1, 2, 3.. şeklinde rakamlarla belirlenmektedir. Defterde en yüksek hisse miktarı 17’dir. Lefkoşe’de Ali veled-i Hüseyin’in 17 hisseden oluşan timarının toplam gelir miktarı 36.141 akçedir.⁵ Timar olarak kaydedilmekle birlikte, gelir miktarı zeameti işaret etmektedir. Ya da Baf’ta zeamet derdest eden Ahmed veled-i İbrahim’in 15 hisseden geliri 43.562 akçedir. Defterde bu hisseler farklı yerlerde kaydedildiğinden, hisselerden bir bütün elde edebilmek için defterin tüm kayıtlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Bir dirlik ünitesi bazen birden fazla hisseler şeklinde bölünmekte ve her bir hisse farklı kimselere tevcih edilmektedir. Mesela Omorfi’ye bağlı Kato Kopye (Katokopia- Zümrütköy) karyesi nezdinde kaydedilen 19.998 akçelik timar ünitesi 6.666 akçe şeklinde eşit üç hisseye bölünmüştür. Bu üç hisseden de yine kendi arasında bölündüğü görülmektedir. İlk hisse iki, ikinci hisse bir ve üçüncü hisse ise üç ayrı hisseye ayrılmıştır.⁶ Mazoto’ya bağlı Pano Lefkara karyesi nezdinde kaydedilen 81.990 akçelik timar ünitesi ise on iki hisseden oluşmaktadır (vr. 23a). Bu hisselerin bazıları da yine kendi içerisinde hisseler ayrışmış böylece toplamda 18 hisse meydana gelmiştir. Bu 18 hisseden 11’i farklı isimlerin, dördü dirliği sekiz hisseden oluşan İsmail veled-i Hasan ve üçü ise dirliği on hisseden oluşan Mehmed veled-i Hüsey’in derdestindedir. Bu şekilde hisseli olan timar ünitelerinde, kayıtların birbirine karışmasını önlemek amacıyla hangi hisseden kimin tasarrufunda bulunduğu çizgiler ile işaret edilmiştir. Bu çizgilere rağmen hisse sayısının fazla olduğu kayıtları takip etmek yoğun bir dikkati gerektirmektedir. Bir dirlik ünitesinin gelirinin tamamı tevcih edilmişse, dirlik sahibi kaydının altına *tamâm* kaydı düşülmektedir. Ünitenin geliri tek hisse olduğunda, yani hisseler bölünmediği durumda bu böyledir. Ancak eğer bir ünitenin geliri hisseler bölünmüşse bu defa *tamâm* ifadesi hangi hisseden

⁵ Osmanlı Devleti’nde 17.yüzyıl sonlarından itibaren yeni para birimi “kuruş”tur (Bkz. Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600- 1914*, Editör: Halil İnalcık- Donald Quataert, c.2, İstanbul 2004, s. 1086; a.mlf., “Kuruş”, *DİA*, c.26, İstanbul 2022, s.458-459). Ancak uygulamada hesaplamalar kuruş üzerinden yapılsa da incelediğimiz defterde kullanılan para birimi akçedir. İcmâl defteri ile der-dest defterinde aynı timar ünitelerinin yekunlarının aynı rakamları gösteriyor olması da buna işaret etmektedir.

⁶ vr. 7b

tamamı tevcih edilmişse o hissenin yekûn miktarı kaydının altına yazılmaktadır. Bu şekilde gelirleri tamamen tevcih edilen timarlar tespit edilerek, yeni tevcihlerin önüne geçilmeye çalışılmaktadır.⁷

Lefkoşe, Baf ve Magusa kaleleri ile ilgili icmâlde mevcut olan timarların yeni sahiplerine dağılımının kayıtları 33b varağına kadar devam etmektedir. Varağın sonunda bu durumu belirtmek üzere *tamâm şod* kaydı düşülmüştür. Bundan sonra 34a-35a arasında icmâl defterinden sonra ortaya çıkan gelir kalemleri ve bunları derdest eden kimselerin isimleri yer almaktadır. Bu gelir kalemleri için harîc *ez defter, an mahlûl-ı icmâl, ber müceb-i kayd* gibi ortaya çıkışlarını açıklayıcı kayıtlar bulunmaktadır.

2.) Defterin Muhtevası: Defterin düzeni, dirliklerin hisselerle bölünmüş olması ve bazı dirlik sahiplerinin gelirlerinin birden fazla hisseden meydana geliyor olması, defterdeki zeamet ve timar sayısının tespitini zorlaştırmaktadır. Biz bu sonuca ulaşabilmek için defterdeki tüm verileri excel programına girdik ve bunun üzerinden sorgulamalar yaptık. Hem dirlik gelirlerinin hisseler halinde bölünmesi ve hem de bazen bir dirliğin bütününe farklı hisselerden oluşması, üstelik dirlik sahiplerinin isimlerinin de genel olarak benzerlik göstermesi sebebiyle bu işin hiç de kolay olmadığını belirtmek gerekir. XVII. yüzyıla ait der-dest defterlerinde dirlik sahipleri *orta boy, ela, göz ve açık kaş* şeklinde fiziksel özellikleri ile tasvir edilmekte ve bu durum aynı isimli dirlik sahiplerinin ayırt edilmesinde önem kazanmaktadır. Ancak XVIII. yüzyıl sonunda meydana gelen der-dest defterlerinde bu özellik yoktur.⁸ Kıbrıs defterinde de keza fiziksel özelliklere dair tanımlamalar bulunmamaktadır. Bu sebeple bizim için kimlik belirleme de en önemli gösterge dirlik sahiplerinin isimleri üzerinde yazılı olan hisse miktarları ve tevcih tarihleri olmuştur. Nihayet elde ettiğimiz rakamlar şu şekildedir:

Tablo 1: 1780’de Kıbrıs’ta Zeamet ve Timar Miktarı

Zeamet	Timar	Hisse Sayısı
7	387	1
3	34	2
	8	3
3	9	4
2	1	5
	6	6
1	6	7
1	6	8
1	4	9
	2	10
	2	11
1		15
	1	17
19	466	TOPLAM⁹
Hali timar hissesi 35		

⁷ Erhan Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire*, s. 35; a.y., “XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri”, s. 226

⁸ Erhan Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire*, s. 34; a.y., “XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri”, 225-226; Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri”, s. 197; a.y., “Derdest Defterlerinin Kaynak Değeri Üzerine Bir Deneme: 493 Numaralı Ayntâb Derdest Defteri’nin Analizi”, s. 238.

⁹ Timar sistemi ve eyâlet düzeni hakkında 1018 H./1609 M. tarihinde kaleme almış olduğu *Kavânî-i Âl-i Osmân Der Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* başlıklı eserinde Ayn Ali Efendi, Kıbrıs livasında zeamet sayısını 9 ve timar sayısını 308 olarak vermektedir.

Zeamet ve timarların gelir miktarlarına bakıldığında, tek hisseden oluşan 387 timardan 249'nun gelirinin 5000 akçe olduğu görülmektedir. 23 timarın geliri 5000 ila 7699 akçe arasında değişmektedir¹⁰. 102 timar ise 6666 akçe gelire sahiptir. Bu durumda Kıbrıs'ta timarların genel olarak 5000 akçe ile 6666 akçe arasında değiştiğini söylemek mümkündür. Geliri tek hisseden oluşan timarlar arasında sadece bir adet timarın geliri 4999 akçedir.¹¹ Bir timar ise 3000 akçedir. Her ikisi de Lefkoşe'de kayıtlıdır. 3000 akçelik timarın sahibi Abdullah veled-i Abdullah'tır¹², bu isim de bize sahibinin yeni ihtida etmiş bir nev-Müslim olabileceğini düşündürmektedir. Bu grup içerisinde 2 timarın geliri 12.000 akçe ve 1 timarın geliri 17.665 akçedir.

Defterde zeamet adı ile kaydedilmiş 19 dirlik bulunmaktadır. Bunların tamamının 1 Haziran 1780 (28 CA 1194) tarihinde tevcih edildiği görülmektedir. Bunlardan 13 zeamet Lefkoşe'de diğerleri 3'er zeamet şeklinde Magusa ve Baf'ta bulunmaktadır.

Tablo 2: 1780'de Kıbrıs'ta Zeametler

Zeamet Sahibi	Hisse miktarı	Geliri (akçe)	Bulunduğu Kale
İbrahim veled-i İsmail	1	54.000	Lefkoşe
Mehmed veled-i Ali	7	44.996	Lefkoşe
Ahmed veled-i İbrahim	15	43.662	Baf
İbrahim veled-i Ahmed	5	36.664	Lefkoşe
Mehmed veled-i Mustafa	4	34.998	Lefkoşe
Mahmud veled-i Mustafa	4	32.156	Lefkoşe
Süleyman veled-i Ahmed	1	25.000	Lefkoşe
İsmail veled-i İbrahim	8	23.857	Lefkoşe
Mustafa veled-i Osman	1	23.500	Magusa
Hüseyin veled-i Hasan	1	23.500	Magusa
İbrahim veled-i Mehmed	2	21.666	Lefkoşe
Ali veled-i Osman	9	21.600	Lefkoşe
Osman veled-i Mustafa	4	20.998	Lefkoşe
Ali veled-i Hasan	5	20.601	Lefkoşe
Hüseyin veled-i Rıdvan	1	20.000	Lefkoşe
Mehmed veled-i Hasan	1	20.000	Magusa
Mehmed veled-i Ebubekir	1	20.000	Baf

¹⁰ 8 timar 5000 ile 6000 akçe arasında (5167, 5299, 5334, 5532, 5661, 5999, 5999, 5999),

8 timar 6000 akçe,

5 timar 6000 ile 6500 akçe arasında (6011, 6299, 6299, 6299, 6500),

1 timar 7000 akçe,

7 timar 7332 akçe,

1 timar 7665 akçe,

1 timar 7699 akçe

¹¹ Vr.3b

¹² Vr.2a

Mehmed veled-i Receb	2	18.332	Baf
Mehmed veled-i Mustafa	2	14.800	Lefkoşe

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere en yüksek zeamet geliri 54.000 akçe ile Lefkoşe’de İbrahim veled-i İsmail’in tasarrufundadır.¹³ Dirlik kavramı içerisinde genel olarak yıllık geliri 20.000 akçe ile 100.000 akçe olan dirlikler zeamet, 20.000 akçeye kadar olan dirlikler ise timar olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Ancak yukarıda bahsi geçen zeametlerden ikisi 20.000 akçenin altındadır. Baf’da Mehmed veled-i Receb’in zeamet geliri 18.332 akçe ve Lefkoşe’de Mehmed veled-i Mustafa’nınki 14.800 akçedir. Timar konusunda da benzer bir durum söz konusudur. Daha önce belirtildiği üzere, Ahmed veled-i Nasuh¹⁵ ve Ali veled-i Abdi¹⁶ derdestinde tek hisseli iki timarın geliri 12.000 akçe ve Mustafa veled-i Hüseyin¹⁷ derdestinde bir timarın ise geliri 17.665 akçedir. Bu durum “timar” adı ile kaydedilen ve geliri bir kaç hissedenden oluşan dirlikler için daha dikkat çekici bir hal almaktadır. Özellikle dirlikleri altı ve üzeri hissenin bir araya gelmesinden oluşan 27 “timar” sahibinden 14’ünün gelirleri 20.000 akçenin üzerindedir. Hatta Mustafa veled-i Ahmed’in, 9 hisse ile 44.544 akçelik dirliği, Kıbrıs’ta 54.000 ve 44.999 akçelik iki zeametden sonra üçüncü en yüksek dirlik konumundadır.

Tablo 3: 6 ila 17 Arası Hisseden Oluşan Timarlar

Timar Sahibi	Geliri (akçe)	Hisse Miktarı
Mustafa veled-i Ahmed	44.544	9
Ali veled-i Hüseyin	36.141	17
Abdülbaki veled-i Şaban	26.301	9
Mustafa veled-i Abdüllah	24.025	8
İsmail veled-i İbrahim	23.857	8
Ahmed veled-i Mehmed	23.057	8
Mehmed veled-i Hüseyin	22.662	10
Musa veled-i Mustafa	22.518	11
Yusuf veled-i Mustafa	22.092	9
Süleyman veled-i Ahmed	21.363	11
Mehmed veled-i Hasan	21.329	6
İbrahim veled-i Süleyman	20.791	13
Mehmed veled-i Osman	20.153	8
Mustafa veled-i Ali	19.996	7
Mehmed veled-i Ahmed	19.661	8
Ali veled-i Osman	19.327	10
Mehmed veled-i Süleyman	19.089	7
İbrahim veled-i Ebubekir	18.715	8
Ali veled-i Osman	18.707	7
Mustafa veled-i Mehmed	18.357	6

¹³ vr. 2a

¹⁴ Ö.Lütfi Barkan, “Timar”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, XII/I, İstanbul 1993, s. 287; a.mlf, “Timar” *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 805-872.

¹⁵ vr.3a

¹⁶ vr.19b

¹⁷ vr.5b

Ahmed veled-i Mustafa	18.261	9
Osman veled-i Hasan	17.994	7
Hüseyin veled-i Hasan	17.661	6
Ömer veled-i İsmail	17.563	6
İsmail veled-i Hasan	15.340	8
Ebubekir veled-i Mustafa	14.329	6
Ali veled-i Hasan	11.664	6

Derdest defterleri, dirlik ünitesinin baş gelir kalemi idarî statüsü (köy, mezra, manastır vs), ismi ve bağlı bulunduğu üst idarî birimin adı ile kaydediliyor olması sebebiyle timar sistemi yanında bölgenin idarî yapısı ve yerleşim birimleri hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Kıbrıs livası derdest defteri Baf, Lefkoşe ve Magusa kalelerindeki dirliklerin gelir kaynakları olan köy ya da mezralar daha evvel zikrettiğimiz üzere Avdim, Baf, Gilan, Girne, Hrisofi, Karpas, Lefke, Lefkoşe, Leymosun, Magusa, Mazoto, Mesarya, Omorfo, Pendaya, Piskopi'ye bağlıdırlar. Kayıtlarda bu isimlerin statülerini tanımlayıcı idarî bir terimin yer almadığını da belirtmek gerekir. Defterde bazı manastırların isimleri de yer almaktadır. Defterde tespit ettiğimiz köy ve mezra isimleri bağlı oldukları yerleşimlere göre aşağıda listelenmektedir. Bu yerlerin isimlerini icmâl defterindeki kayıtlarla karşılaştırmak ve günümüzdeki kullanımlarını tespit etmeye çalışmak suretiyle en doğru şekilde okumaya dikkat ettik. Ancak defterdeki kayıtların harflere noktalama işaretleri ilave edilmeksizin yazılması sebebiyle bazı isimlerin farklı şekillerde de okunabileceğini hatırlatmak isteriz. Defterdeki ismi, çağdaşı ile eşleştirebildiğimizde bunu parantez içerisinde gösterdik.

Tablo 3: 1780 Kıbrıs Livası Derdest Defterinde İsmi Geçen Yerleşim Birimleri

Yerleşim Biriminin Adı	Türü	Bağlı Olduğu Yer
Arcoz (Άρσος- Arsos; Arcoz- Yiğitler)	Ky	Avdim
Aya Aportini	Ky	Avdim
Kuşi Meşe?	Ky	Avdim
Kandale/ Mandale?	Ky	Avdim
Malye (Μαλλιά; Malya-Bağlarbaşı)	Ky	Avdim
Resinonko Tika?	Ky	Avdim
Aksiluro (Αξύλου-Axylou; Aksulu)?	Ky	Baf
Anarite (Αναρίτα-Anarita)	Ky	Baf
Arminu (Αρμίνου-Arminou)	Ky	Baf
Armou (Αρμου-Armou)	Ky	Baf
Asporge (Ασπρογιά-Asprogia)	Ky	Baf
Aya Sidoru ('Αγιος Ισίδωρος-Agios Isidoros)	Ky	Baf
Aya Varvara (Αγία Βαρβάρα-Agia Varvara; Engindere ya da Ayvarvara)	Ky	Baf
Celocedere (Κελοκέδαρα-Kelokedera)?	Ky	Baf
Çade (Τσάδα-Tsada)	Ky	Baf
Dale (Τάλα-Tala)	Ky	Baf
Elatio (Ελεδιώ-Eledio)	Ky	Baf
Filorka	Ky	Baf
Finike (Φοίνικας-Foinikas)	Ky	Baf

Galatariye (Γαλαταριά-Galataria)	Ky	Baf
Istato? (Στατός-Άγιος Φώτιος-Statos-Agios Fotios)	Ky	Baf
Kandaliye	Ky	Baf
Kiluse/Filuse?	Ky	Baf
Koloni (Κολώνη-Koloni)	Ky	Baf
Kosto Tertem	Ky	Baf
Leniki	Ky	Baf
Lepite	Ky	Baf
Lukruni (Λουκρούνου-Loukrounou)	Ky	Baf
Makonde (Μακούντα-Makounta; Yakacık)	Ky	Baf
Mande	Ky	Baf
Maratunde (Μαραθούντα-Marathounta)	Ky	Baf
Marone (Μάρωνας-Maronas)	Ky	Baf
Merdinro	Ky	Baf
Musori (Μούσερε-Mousere)	Ky	Baf
Nate (Νατά-Nata)	Ky	Baf
Nikokli (Νικόκλεια-Nikokleia)	Ky	Baf
Pano Kedare (Κέδαρες-Kedares)	Ky	Baf
Pano Kordaliye (Πάνω Ακουρδάλεια-Pano Akourdaleia)	Ky	Baf
Petridi/ Tirendi?	Ky	Baf
Peve (Πέγεια-Pegeia)	Ky	Baf
Poritori (Πραιτώρι-Praitori, Pretori)	Ky	Baf
Salamio (Σαλαμιού-Salamiou)	Ky	Baf
Sareme (Σαραμά-Sarama)	Ky	Baf
Tirine (Θρινια/Δρινια-Thrinia /Drinia)	Ky	Baf
Tremituse (Τρεμιθούσα Πάφου-Tremithousa)	Ky	Baf
Trimilo	Ky	Baf
Vakliyaka	Ky	Baf
Aya Mama (Άγιος Μάμας-Agios Mamas)	Ky	Gilan
Linmad (Λιμνάτης-Limnatis, Limnati)	Ky	Gilan
Pano Kuka (Κουκά-Kouka)	Ky	Gilan
Prodoromo (Πρόδρομος-Prodromos)	Ky	Gilan
Selmene	Ky	Gilan
Serena	Ky	Gilan
Asline	Ky	Girne
Astroluce	Mz	Girne
Aya Yorgi Vani (Άγιος Γεώργιος-Agios Georgios; Karaoğlu)	Ky	Girne
Dikomi (Δίκωμο-Dikomo; Dikmen)	Ky	Girne
Dimaton	Ky	Girne
Diorgo (Διόριος-Diorios; Tepebaşı)	Ky	Girne
Erek	Ky	Girne
Foda (Φώττα-Fotta/ Fota; Dağyolu)	Ky	Girne
Harce (Χαρκεία/Χάρτζια-Charkeia/ Chartzia; Karağaç)	Ky	Girne

Isglibo (Σύσκληπος-Sysklipos; Akçiçek)	Ky	Girne
İrini	Mz	Girne
Karpaşa (Karpaseia)	Ky	Girne
Karpaşa (Καρπάσια-Karpaseia; Karpaşa)	Ky	Girne
Klapin (Κλεπίνη Klerini; Arapköy)	Ky	Girne
Kopaçe	Ky	Girne
Kormakiti (Κορμακίτης-Kormakitis; Kormacit, Koruçam)	Ky	Girne
Krini (Κρηνί-Krini; Pınarbaşı)	Ky	Girne
Menande	Ky	Girne
Mirtu (Μύρτου-Myrtou; Çamlıbel)	Ky	Girne
Parakalo	Ky	Girne
Plaonde	Ky	Girne
Poleya?	Ky	Girne
Puktere	Ky	Girne
Salarne	Mz	Girne
Somadi	Ky	Girne
Tromidi? (Τριμίθι-Trimithi; Edremit)	Ky	Girne
Voni (Βουνό-Vouno; Yukarı Taşkent, Taşkent)	Ky	Girne
Zanalerici	Ky	Girne
Akeli (Αχέλεια-Acheleia)	Mz	Hrisofi
Akse Arode	Ky	Hrisofi
Androliko (Ανδρολύκου-Androlykou)	Ky	Hrisofi
Aya Sidro (Άγιος Ισίδωρος-Agios Isidoros)	Ky	Hrisofi
Demre	Mz	Hrisofi
Diruše (Δρούσια-Drouseia)	Ky	Hrisofi
Evreti (Ευρέτου-Evretou; Dereboyu)	Ky	Hrisofi
Karito Maritu (Κρήτου Μαρόττου-Kritou Marottou)	Ky	Hrisofi
Kato Arode (Kato Arodes- Κάτω Αρόδες)	Ky	Hrisofi
Kato Kordaliye (Κάτω Ακουρδάλεια-Kato Akourdaleia)	Ky	Hrisofi
Filuse (Φιλούσα-Filousa)	Ky	Hrisofi
Koni Kerde?	Ky	Hrisofi
Kormidi?	Ky	Hrisofi
Kerepi	Ky	Hrisofi
Lasa (Λάσα-Lasa)	Ky	Hrisofi
Lestinko	Ky	Hrisofi
Liso (Λυσός-Lysos)	Ky	Hrisofi
Makunde (Μακούντα-Makounta)	Ky	Hrisofi
Melendre (Μελάνδρα , Μελάντρα-Melandra)	Ky	Hrisofi
Korfi Kude?	Ky	Hrisofi
Nika	Mz	Hrisofi
Palya?	Ky	Hrisofi
Pano Arode (Πάνω Αρόδες-Pano Arodes)	Ky	Hrisofi
Pelamaluce	Ky	Hrisofi

Poli (Πόλη Χρυσοχούς or Πόλις Χρυσοχούς-Polis, Polis Chrysochous; Poli)	Ky	Hrisofi
Vamine	Mz	Hrisofi
Veneti?	Ky	Hrisofi
Aya Andreniko (Άγιος Ανδρόνικος-Agios Andronikos; Yeşilköy)	Ky	Karpas
Ayo Yorgi Markoni	Ky	Karpas
Perapeye?	Ky	Karpas
Filya (Φυλλιά, Φιλιά- Fyllia; Serhatköy)	Ky	Karpas
Knodara (Κνώδαρα-Knodara; Gönendere)	Ky	Karpas
Leyonares (Λεονάρισσο-Leonarisso; Ziyamet)	Ky	Karpas
Litrengomi (Λυθράγκωμη-Lythrangomi; Boltaşlı)	Ky	Karpas
Mesariyone	Ky	Karpas
Miliya (Μηλιά-Milia; Yıldırım)	Ky	Karpas
Padriki (Πατρίκι-Patriki; Tuzluca)	Ky	Karpas
Penoli	Ky	Karpas
Platanise (Πλατανισσός-Platanissos; Balalan)	Ky	Karpas
Vasili (Βασίλι-Vasili; Gelincik)	Ky	Karpas
Agro (Αγρός-Agros)	Ky	Lefke
Akilasu	Ky	Lefke
Alone (Άλωνα-Alona)	Ky	Lefke
Aya Yorgi Yoro	Ky	Lefke
Ayorgo	Ky	Lefke
Polihori	Mz	Lefke
Diyanikasari	Ky	Lefke
Famiyo Aya Kiryako?	Ky	Lefke
Kastiry/ Mesendiye?	Ky	Lefke
Lokili	Ky	Lefke
Milari/Menlari	Ky	Lefke
Milikuri (Μυλικούρι-Mylikouri)	Ky	Lefke
Pedule (Πεδουλάς-Pedoulas; Pedula)	Ky	Lefke
Perager/ Traker?	Ky	Lefke
Aglistiri	Ky	Lefkoşe
Agroladu (Αγρολάδου-Agroladou)	Ky	Lefkoşe
Analionda (Αναλιόντας- Analiontas)	Ky	Lefkoşe
Anaya (Ανάγεια-Anageia)	Ky	Lefkoşe
Anaya Pogani Vatos	Ky	Lefkoşe
Angil Aya Andreyra Niko	Ky	Lefkoşe
Anil der nezd-i Sotirine	Mz	Lefkoşe
Aretio (Αρεδιού-Arediou)	Ky	Lefkoşe
Aska (Ασκάς-Askas)	Ky	Lefkoşe
Astrobad	Ky	Lefkoşe
Aya Evani	Mz	Lefkoşe
Aya Paraskeviçe	Ky	Lefkoşe

Aya Paraskeviçe	Mz	Lefkoşe
Aya Yorgi Piroi	Ky	Lefkoşe
Ayanadi	Ky	Lefkoşe
Ayo Sozomano (Αγιος Σωζόμενος-Agios Sozomenos; Arpalık)	Ky	Lefkoşe
Ayos	Ky	Lefkoşe
Çeri (Τσέρι-Tseri, Xeri; Çeri)	Ky	Lefkoşe
Dagri	Ky	Lefkoşe
Diri	Mz	Lefkoşe
Eğlence (Αγλαντζιά-Aglandjia; Eğlence)	Ky	Lefkoşe
Eksimetoşe (Εξωμετόχι-Exometochi; Düzova)	Ky	Lefkoşe
Emillase	Ky	Lefkoşe
Ergates (Εργάτες-Ergates)	Ky	Lefkoşe
Fikardu (Φυκάρδου Fikardou)	Ky	Lefkoşe
Guri (Gourri; Γούρρι)	Mz	Lefkoşe
Istraka	Mz	Lefkoşe
İskillu	Ky	Lefkoşe
Kalimendaye	Mz	Lefkoşe
Kalivaçe (Καλυβάκια-Kalyvakia; Kalavaç)	Ky	Lefkoşe
Kalluri	Ky	Lefkoşe
Kandu/ Mandu	Ky	Lefkoşe
Kanbi (Καμπί-Kampi)	Ky	Lefkoşe
Kapiliyo (Καπηλιό-Kapilio)	Ky	Lefkoşe
Farmaka (Φαρμακάς-Farmakas)	Ky	Lefkoşe
Kato Moni (Κάτω Μονή-Kato Moni)	Ky	Lefkoşe
Kitreya (Κυθρέα or Κυθραί-Kythrea; Degirmenlik)	Ky	Lefkoşe
Korni Aliyo Famiyo/Mamino	Ky	Lefkoşe
Lakatamyë (Λακατάμια-Lakatamia; Lakadamyä)	Ky	Lefkoşe
Lefkosad	Ky	Lefkoşe
Litrodonde (Λυθροδόνας-Lythrodontas)	Ky	Lefkoşe
Margo (Μαργί-Margi)	Ky	Lefkoşe
Mari	Ky	Lefkoşe
Mavroli	Ky	Lefkoşe
Mekendise	Ky	Lefkoşe
Merika	Ky	Lefkoşe
Miladi	Ky	Lefkoşe
Novi Haligadas	Ky	Lefkoşe
Ogrosu	Ky	Lefkoşe
Padye/ Nadine nâm-ı diğër Cingane	Ky	Lefkoşe
Palya Piskopiye	Ky	Lefkoşe
Pano Balaban	Ky	Lefkoşe
Pano Balaban	Ky	Lefkoşe
Pera (Πέρα Ορεινής/ Πέρα-Pera Oreinis/Pera)	Ky	Lefkoşe
Petra (Πέτρα-Petra; Petre, Taşkøy)	Ky	Lefkoşe

Pirkofi nezd-i Acaredire	Mz	Lefkoşe
Piskoriye (Επισκοπειό-Episkopeio)	Ky	Lefkoşe
Poline Politon	Mz	Lefkoşe
Politiko (Πολιτικό-Politiko)	Ky	Lefkoşe
Potamya (Ποταμιά-Potamia; Potamya, Bodamya ve Dereliköy)	Ky	Lefkoşe
Praka Dimitri Prezin?	Mz	Lefkoşe
Preçe der nezd-i Drinare	Mz	Lefkoşe
Prezin?	Ky	Lefkoşe
Senka/ Sika	Ky	Lefkoşe
Sireçane	Ky	Lefkoşe
Tremeşa (Τρεμετουσιά-Tremetousia; Tremeşe ve Erdemli)	Ky	Lefkoşe
Vasilani	Ky	Lefkoşe
Lenise Aya Nori	Mz	Lekfoşe
Akacı	Ky	Leymosun
Akrunde (Ακρούντα Akrounta)	Ky	Leymosun
Alaso (Αλασσα-Alassa)	Ky	Leymosun
Aya Todor (Αγίος Θεοδόρος-Agios Theodoros)	Ky	Leymosun
Ayo Napas	Ky	Leymosun
Azgade (Ασγάτα-Asgata)	Ky	Leymosun
Dimes (Δύμες-Dymes)	Ky	Leymosun
Diyerone (Διερώνα-Dierona)	Ky	Leymosun
Fasule (Φασούλα-Fasoula)	Ky	Leymosun
Finikarye (Φοινικαριά-Foinikaria)	Ky	Leymosun
Finiki	Ky	Leymosun
Kandu (Καντού-Kantou; Çanakkale)	Ky	Leymosun
Kapiliyo (Καπηλειό, Καπηλιό-Kapilio)	Ky	Leymosun
Kato Koloni	Ky	Leymosun
Kato Veli ve Pano Veli	Ky	Leymosun
Kitrav	Ky	Leymosun
Luvre (Λουβαράς-Louvaras)	Ky	Leymosun
Mese Yetonio (Μέσα Γειτονιά-Mesa Geitonia)	Ky	Leymosun
Moni (Μονή-Moni)	Ky	Leymosun
Nogare?	Ky	Leymosun
Paramitak (Παραμύθα-Paramythi)?	Ky	Leymosun
Pendakomi (Πεντάκωμο-Pentakomo; Pendagomo ve Beşevler)	Ky	Leymosun
Pirecurler	Ky	Leymosun
Pirgo (Πύργος-Pyrgos)	Ky	Leymosun
Ruli	Ky	Leymosun
Sotire (Σωτήρα-Sotira)	Ky	Leymosun
Trimiklini (Τριμίκλινη-Trimiklini)	Ky	Leymosun
Vasa (Vasa)	Ky	Leymosun

Ayo Sergi (Άγιος Σέργιος-Agios Sergios; Yeni Boğaziçi)	Ky	Magusa
Akilo	Ky	Mazoto
Anafotide (Αναφωτιά veya Αναφωτία-Anafotia; Akkor)	Ky	Mazoto
Aplande (Απλάντα-Aplanta; Aplanda)	Ky	Mazoto
Ayo Todoro (Άγιος Θεόδωρος-Agios Theodoros; Aytodoro veya Boğaziçi)	Ky	Mazoto
Dugani?	Ky	Mazoto
Iskarine (Σκαρίνου Skarinou; Iskarinu)	Ky	Mazoto
Epsima Tezemeno?	Ky	Mazoto
Kalavoso (Καλαβασός-Kalavastos; Kalavason)	Ky	Mazoto
Kato Diri (Κάτω Δρυς-Kato Drys)	Ky	Mazoto
Kato Hosin	Ky	Mazoto
Kato Lefkara (Λεύκαρα Lefkara)	Ky	Mazoto
Kofinu (Κοφίνου-Kofinou; Köfünye ve Geçitkale)	Ky	Mazoto
Ladori	Ky	Mazoto
Laya (Λάγεια-Lageia; Laya)	Ky	Mazoto
Litrinko	Ky	Mazoto
Mari (Μαρί-Mari; Tatlısu ve Mari)	Ky	Mazoto
Mazoto (Μαζωτός-Mazotos)	Ky	Mazoto
Melini (Μελίνη-Melini)	Ky	Mazoto
Menoye (Μενόγεια-Menogeia; Ötüken or Mennoya)	Ky	Mazoto
Menuşe (Μελούσεια-Melouseia; Kırıkale)	Ky	Mazoto
Ora (Ορά-Ora)	Ky	Mazoto
Pano Lefkara	Ky	Mazoto
Suroçina	Ky	Mazoto
Şeroçeteya?	Ky	Mazoto
Trgon	Mz	Mazoto
Vavlane (Βάβλα-Vavla)	Ky	Mazoto
Ansari	Ky	Mesarya
Asomato	Ky	Mesarya
Aya	Ky	Mesarya
Aya Kuka Od	Ky	Mesarya
Ayo Yorgi (Άγιος Γεώργιος-Agios Georgios; Aygün, Ayyorgi)	Mz	Mesarya
Eptar Pedrolinko?	Ky	Mesarya
Gandare (Κνώδαρα Knodara; Gönendere)	Ky	Mesarya
Gedure (Γαϊδουράς-Gaidouras; Korkuteli)	Ky	Mesarya
Apesi?	Ky	Mesarya
İstefani	Ky	Mesarya
Kalopisida (Καλοψίδα-Kalopsida; Çayönü)	Ky	Mesarya
Kato Hosil	Ky	Mesarya
Lefte	Mz	Mesarya
Makofçe	Ky	Mesarya
Mander Aleksı	Ky	Mesarya

Manolendre	Ky	Mesarya
Melunde (Μελούντα-Melounta; Mallıdağ,.)	Ky	Mesarya
Miliya (Μηλιά-Milia; Yıldırım)	Ky	Mesarya
Mora (Μόρα-Mora; Meriç)	Ky	Mesarya
Musulite (Μουσουλίτα-Mousoulita; Kurudere)	Ky	Mesarya
Oni	Mz	Mesarya
Palya Hori (Παλαιχώρι-Palaichori)	Ky	Mesarya
Pano Asinu ve Kato Asinu	Ky	Mesarya
Peradye	Mz	Mesarya
Pergama (Πέργαμος-Pergamos; Beyarmudu)	Ky	Mesarya
Pratovuno	Ky	Mesarya
Sinkras (Σύγκραση-Sygkrasi; Sınırüstü)	Ky	Mesarya
Sirasko Dolli	Ky	Mesarya
Strovosla ((Στρόβολος-Strovolos; Strovolos)	Mz	Mesarya
Trulli (Τρούλλοι-Troulloi; Trulli)	Ky	Mesarya
Vasilo (Βασίλι-Gelincik)	Mz	Mesarya
Denye (Δένεια-Deneia; Denya)	Ky	Omorfi
Kato Koriye (Κατωκοπιά-Katokopia; Zümrütköy)	Ky	Omorfi
Akaci (Ακάκι, Ακάτζι-Akaki; Akaki)	Ky	Pendaye
Akilasu	Ky	Pendaye
Ankolami (Αγγολέμι-Angolemi; Taşpınar)	Ky	Pendaye
Anse/Apeşe?	Ky	Pendaye
Apliko (Απλίκι-Apliki)	Ky	Pendaye
Aryaki (Αργάκι-Argaki; Akçay)	Ky	Pendaye
Aro	Ky	Pendaye
Asnak der nezd-i Su	Ky	Pendaye
Astromeriti (Αστρομερίτης-Astromeritis; Astromerit)	Ky	Pendaye
Avlonya (Αυλώνα-Avlona; Gayretköy)	Ky	Pendaye
Aya İrini (Άγια Ειρήνη-Agia Eirini veya Agia Irini)	Ky	Pendaye
Aya Nikola (Άγιος Νικόλαος Λεύκας-Agios Nikolaos Lefkas; Yamaç)	Ky	Pendaye
Aya Tifani	Ky	Pendaye
Eli (Ελιά-Elia; Doğançı)	Ky	Pendaye
Genaronde	Ky	Pendaye
Kakopetriye (Κακοπετριά-Kakopetria)	Ky	Pendaye
Kanadiye/ Katadete? (Κατύδατα-Katydata)	Ky	Pendaye
Karudi (Καπούτι-Karout; Kalkanlı)	Ky	Pendaye
Kapure (Καπούρα-Kapoura)	Ky	Pendaye
Karavire/Kazevire (Καζίβερά-Kazivera or Ghaziveran; Gaziveren)	Ky	Pendaye
Kato Asinu ve Pano Asinu	Ky	Pendaye
Kato Penayoti	Ky	Pendaye
Kira (Κυρά-Kyra; Mevlevi)	Ky	Pendaye
Koraku (Κοράκου-Korakou)	Ky	Pendaye

Kosto Tresino?	Ky	Pendaye
Limpe (Λύμπια-Lympia veya Lymbia)	Ky	Pendaye
Litormano?	Ky	Pendaye
Mavromadine	Ky	Pendaye
Meniko (Μένικο-Meniko)	Ky	Pendaye
Meridi	Ky	Pendaye
Menuse Ayo Yorgi	Ky	Pendaye
Nikitari (Νικητάρι-Nikitari)	Ky	Pendaye
Orunde (Ορούντα Orounta)	Ky	Pendaye
Paladaniste	Ky	Pendaye
Palye Cori (Παλαιχώρι-Palaichori)	Ky	Pendaye
Pano Ece	Ky	Pendaye
Pano Kutrefe (Πάνω Κουτραφάς-Pano Koutrafas; Kurtboğan)	Ky	Pendaye
Pardiyo	Ky	Pendaye
Penada	Ky	Pendaye
Platanisnaya (Πλατανιστάσα-Platanistasa)	Ky	Pendaye
Potami (Ποτάμι-Potami)	Ky	Pendaye
Sektane	Mz	Pendaye
Siriyan Hori (Συριανοχώρι-Syrianochori;Yayla)	Ky	Pendaye
Temriye	Ky	Pendaye
Vardali	Ky	Pendaye
Ayafili (Αγία Φύλα-Agia Fyla)	Ky	Piskopi
Ayarini	Ky	Piskopi
Korni Aliyo Mamino	Ky	Piskopi
Padine	Mz	Piskopi
Pano Kalmalude	Mz	Piskopi
Salare Sutoni?	Mz	Piskopi
Spili (Σπήλια-Spilia)	Ky	Piskopi
Yerase (Γεράσα-Gerasa)	Ky	Piskopi

Defterde 313'ü karye (ky.) ve geri kalanı mezra (mz.) olmak üzere 344 yerleşim biriminin ismi geçmektedir. Bu sayının Kıbrıs'ın tüm yerleşim birimlerine denk geldiğini söylemek zordur. Öncelikle icmâl defterindeki bir timar ünitesinin tüm gelir kalemlerinin derdest defterlerinde aynen yer almadığını, sadece o ünitenin baş gelir kaleminin yazıldığını daha önce belirtmiştik. Bu durumda derdest defterlerinde icmâl defterlerine nazaran yerleşim birimi sayısında doğal bir eksiklik olacaktır. Ayrıca derdest defterlerinde sadece timar ile ilgili değişime uğramış olan yerleşim birimlerinin kaydedildiğini de hatırlamak gerekir.¹⁸

3.) Defterin Transkripsiyonu: Yukarıda düzen ve mahiyetini ele aldığımız 454 numaralı ve 1780 (1194) tarihli Kıbrıs livası derdest defteri, genel anlamda bu defterlerin timar sisteminin işleyişini izlemek ve ayrıca bir bölgenin idarî dağılımını, isimleri ve statüleriyle yerleşim birimlerini tespit etmek açısından önemlerini ortaya koymaktadır. Çalışmanın devamında derdest defterlerine örnek olmak üzere

¹⁸ Emine Erdoğan Özünlü, "Derdest Defterlerinin Kaynak Değeri Üzerine Bir Deneme: 493 Numaralı Ayntâb Derdest Defteri'nin Analizi", s. 242.

Kıbrıs derdest defterinin transkripsiyonu verilmektedir. Defterde dirliğin baş gelir kalemi olan yerleşim birimi adı ve dirliğin yekûnu yatay, timar sahibinin adı, tevcih tarihi ve hissesi ise dikey surette yazılmaktadır. Defterin bu şeklini muhafaza ederek transkribe etmek, fazla yer kapsayacağından tüm kayıtları yatay surette verdik. Ancak bir sayfayı defterin orijinal görüntüsünü göstermek amacıyla ekte sunuyoruz. Metin içerisinde, kayıtları daha açık hale getirmek için noktalama işaretleri kullandık. Ayrıca, yerleşim birimlerinden isimlerini tespit edebildiklerimizi de ilk kaydının geçtiği yerde parantez içerisinde verdik. Defter, harfler noktalama işaretleri kullanılmaksızın yazıldığından, yerini tespit edemediğimiz bazı isimlerin bizim tercih ettiğimiz okuma seçeneğinden farklı okumalarının olabileceğini de belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

TKGM Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, 454 Numaralı Kıbrıs Livâsı Der-dest Defteri

TKGM Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, 218 Numaralı Kıbrıs Livâsı İcmâl Defteri

Afyoncu, Erhan, “XVII.Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV (2000), s. 221-229.

_____, *Defterhâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Barkan, Ömer Lütfi, “Timar” *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 805-872.

_____, “Timar”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, XII/I, İstanbul 1993, s. 286-333.

Erdoğan Özünlü, Emine, “Derdest Defterlerinin Kaynak Değeri Üzerine Bir Deneme: 493 Numaralı Ayntâb Derdest Defteri’nin Analizi”, *Bilgi*, 56 (Kış 2011), s. 235-248.

_____, “Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri”, *Akademik Bakış*, 4/7 (Kış 2010), s. 193-200.

Oruç, Hatice, “18. Yüzyıl Ortalarında Bir Sancak Tahriri: H.1154/ M.1741 Tarihli Semendire Sancağı Tahriri”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, c.2, Ankara 2013, s. 681-688.

Pamuk, Şevket, “Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600- 1914*, Editör: Halil İnalçık- Donald Quataert, c.2, İstanbul 2004.

_____, “Kuruş”, *DİA*, c.26, İstanbul 2022, s.458-459.

Derdest Defterinde Varak Düzeni (454 Defter-i Derdest-i Livâ-i Kıbrıs, vr. 1b)

Der Livâ-i Kıbrıs

Ze'âmethâ ve timârâhâ-i Kal'a-i Lefkoşe

4	Derdest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa fî 28 CA sene 1194 25.000
2	Derdest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed fî 28 CA sene 1194 20.000
4	Derdest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Mustafa fî 28 CA sene 1194 18835

Ze'âmet-i Ağa-yı Gönüllüyân-ı Kal'a-i Lefkoşe

Karye-i Platanisnaya, tâbi'-i Pendaye

Kıymet

66666

2	Derdest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa fî 28 CA sene 194 4.000
7	Derdest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali fî 29 CA sene 194 26.000

Ze'âmet

Karye-i Lakatamyë, tâbi'-i Lefkoşe

Kıymet 30.000

TAMÂM

1	Derdest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed fî 28 CA sene 194 25.000

Ze'âmet

Karye-i Meniko, tâbi'-i Pendaye

Kıymet 25.000

DEFTER-İ DER-DEST-İ KIBRIS

1A

DEFTER-İ DER-DEST-İ KIBRIS

TÎMÂRHÂ-İ KAL'A-İ LEFKOŞE

1

TÎMÂRHÂ-İ KAL'A-İ MAGUSA

19

TÎMÂRHÂ-İ KAL'A-İ BAF

28

1B

DER-LİVÂ-İ KIBRIS

Ze'âmethâ ve Tîmârhâ-i kal'a-i Lefkoşe

Ze'âmet-i Ağa-i gönüllüyân-ı Kal'a-i Lefkoşe

Karye-i Platanisnaya (Platanistasa - Πλατανιστάσα), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 66666

4 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 25000

2 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194. 20000

4 Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 18835

Ze'âmet

Karye-i Lakatamyë (Lakatamia- Λακατάμια; *Lakadamyä*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 30000

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 4000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194. 26000

TAMAM

Ze'âmet

Karye-i Meniko (Meniko-Μένικο), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 25000

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194. 25000

2A

Ze'âmet

Karye-i Musulite (Mousoulita (Μουσουλίτα; *Kurudere*), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 20000

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Rıdvan. Fî 28 CA sene 1194. 20000

Ze'âmet

Karye-i Temriye (Temvria-Τεμβρία)?, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 54000

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i İsmail. Fî 28 CA sene 194. 54000

An Ze'âmet

Karye-i Arçoz (Arsos-Άρσος; *Arçoz, Yiğitler*), tâbi'-i Avdim. Kıymet 12999

8 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 194. 6499

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194. 6500

Ze'âmet

Karye-i Alaso (Alassa-Άλασσα), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 17332

5 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 17332

An Ze'âmet

Karye-i Lakatamyë, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 19800

4	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	9000
2	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	10800

Tîmâr

Karye-i Androliko (Androlykou-Avδρολύκου), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 7332

9	Der-dest-i be-nâm-ı Abdalbaki. Fî 13 C sene 1194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Rüstem. Fî 8 C sene 1194.	5000

TAMAM

TîmârKarye-i Karavire/Kazevire (Kazivera-Καζιβέρα; *Gaziveren*) ve Manastır-ı Aya Yorgi, tâbi'-i Pendaye.

Kıymet 12000

1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 194.	3000
2	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mehmed. Fî 28 L sene 1194.	2332

2B**Tîmâr**

Karye-i Orunde (Orounta- Ορούντα), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 7333

8	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebu Bekir. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Veli. Fî 28 CA sene 1194.	5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Akilasu, tâbi'-i Lefke. Kıymet 8000

7	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	2332
8	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194.	3000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Akilasu, tâbi'-i Lefke. Kıymet 7332 TAMAM

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Nurullah. Fî 28 L sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Anaya (Anageia- Ανάγια) ma'a mezra'a-i Istraka, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7332

11	Der-dest-i be-nâm-ı Musa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	2172
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Abdullah. Fî 8 C sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Ayo Yorgi Piroi, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7332 TAMAM

1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdulkadir veled-i Abdurrahman. Fî 8 C sene 1194.	5000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194.	5000

Hisse 7332 TAMAM

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 8 C sene 194.	5000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194.	2332

3A

Tîmâr

Karye-i Kato Kordaliye (Kato Akordalia- Κάτω Ακουρδάλεια), tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 11000		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 1194.	5000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Derviş. Fî 8 C sene 1194.	5000

Tîmâr

Karye-i Liso (Lysos -Λυσός), tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 8999		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Veli veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	8999

Tîmâr

Karye-i Karpaşa (Karpaseia-Καρπάσια; Karpaşa), tâbi'-i Girne. Kıymet 12000		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Nasuh. Fî 28 CA sene 1194.	12000

Tîmâr

Karye-i Makunde (Makounta), tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 11000		
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 13 C sene 1194.	6000
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 13 C sene 1194.	6000

MÜKERRER

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 1194.	5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Kormidi?, tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 7332		
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Nasuh. Fî 29 CA sene 194.	5000

TAMAM

3B**Tîmâr**

Karye-i Kato Kopye (Katokopia- Κατωκοπιά; Zümürüköy), tâbi'-i Omorfî. Kıymet 7332		
17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Bektaş. Fî 28 L sene 194.	5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Kitreya (Kythrea- Κυθρέα veya Κυθραία; <i>Değirmenlik</i>), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 11000		
TAMAM		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194.	7000
3	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194.	4000

Tîmâr

Karye-i Arkaki, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 12000		
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194.	4999
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i İbrahim. Fî 8 C sene 194.	5000
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 9 L sene 1194.	2000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Ayorgo ma'a mezra'a-i Polihori, tâbi'-i Lefke. Kıymet 12000		
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194.	7899

2 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülaziz veled-i Abdurrahim. Fî 28 L sene 194. 4101
TAMAM

Tîmâr

Karye-i Kandu/Mandu, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7332

6 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 7332

4A**Tîmâr**

Karye-i Finikarye, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 7332

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194. 2332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 1194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Çeri (Tseri-Τσέρη; *Çeri*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7333

17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 2332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hasan. Fî 8 C sene 1194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Sotire (Sotira- Σωτήρα), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 7332

4 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 2332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yahya veled-i Mahmud. Fî 29 CA sene 1194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Mirtu (Myrtou- Μύρτου; Çamlıbel), tâbi'-i Girne. Kıymet 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Aya Yorgi vani (Agios Georgios-Άγιος Γεώργιος; *Karaoğlanoğlu*), tâbi'-i Girne. Kıymet 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 7332

4B**Tîmâr**

Karye-i Ayorgo, tâbi'-i Lefke. Kıymet 11000

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 1194. 6000

2 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülaziz veled-i Abdurrahim. Fî 28 L sene 194. 1899

Tîmâr

Karye-i Aya Aportini, tâbi'-i Avdim. Kıymet 7332

2 Der-dest-i be-nâm-ı Turmuş veled-i Ömer. Fî 28 CA sene 194. 2000

13 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 194. 5332

Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 732

Tîmâr

Karye-i Aya Aportini, tâbi'-i Avdim. Kıymet 7332

8 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 194. 2332

13 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 194. 1332

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 5 L sene 99	4999
Tîmâr		
Karye-i Senka/ Sika, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7331		
8	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 1194.	7331
Tîmâr		
Karye-i Fasule (Fasoula-Φασούλα), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 7332		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Abdurahman veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194.	7332
5A		
Tîmâr		
Karye-i Kilose/Filuse, tâbi'-i Baf. Kıymet 7332		
8	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194.	5000
11	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194.	2332
TAMAM		
Tîmâr		
Karye-i Kato Penayoti, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 11000		
9	Der-dest-i be-nâm-ı Abdalbaki veled-i Şaban. Fî 13 C sene 1194.	11000
Tîmâr		
Karye-i Aryaki (Argaki-Αργάκι; Akçay), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 11000		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Turmuş veled-i Ömer. Fî 28 CA sene 194.	5000
TAMAM		
Ze'âmet		
Karye-i İstefani, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 30000		
5	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194.	30000
Tîmâr		
Karye-i Kanbi (Καμπί-Kanpi), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 10000		
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali . Fî 28 CA sene 194.	10000
5B		
Tîmâr		
Karye-i Palya?, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 17665		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hüseyin . Fî 28 CA sene 1194.	17665
Tîmâr		
Karye-i Karavire/Kazevire, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 13332		
Hisse 6666		
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	1666
2	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194.	3751
Hisse 6666		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194.	1249
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hüseyin. Fî 28 L sene 1194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Orunde, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 13332		
Hisse 6666		

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i İsmail. Fî 28 CA sene 194. Hisse 6666	5000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Yusuf. Fî 29 CA sene 194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Akilasu, tâbi'-i Lefke. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 1194.	6000
Tîmâr		
Karye-i Anaya ma'a mezra'a-i Istraka, [tâbi'-i Lefkoşe]. Kıymet 6666		
3	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Musa. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Sadık veled-i Ahmed. Fî 28 L sene 1194.	5000
TAMAM		
6A		
Tîmâr		
Karye-i Aya Tifani, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 7332		
8	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194.	2332
Tîmâr		
Karye-i Trimiklini (Trimiklini-Τριμύκλινη), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 12000		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194.	2000
17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Mavromadine, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 7332		
6	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hüseyin. Fî 13 C sene 194.	5000
TAMAM		
Tîmâr		
Karye-i Aya Yorgiyoro, tâbi'-i Lefke. Kıymet 8331		
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 13 C sene 1194.	8331
Tîmâr		
Karye-i Kopaçe, tâbi'-i Girne. Kıymet 7332		
2	Der-dest-i be-nâm-ı İsa veled-i Abdülkerim. Fî 23 C sene 1194.	7332
6B		
Tîmâr		
Karye-i Prodoromo (Prodromos-Πρόδρομος), tâbi'-i Gilan. Kıymet 7332		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194.	6666
3	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	666
Tîmâr		
Karye-i Padriki, tâbi'-i Karpas. Kıymet 7332		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdurrahman veled-i Abdullah. Fî 29 CA sene 1194.	6000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 28 L sene 194.	1332
TAMAM		
Tîmâr		

Karye-i Anafotide (Anafotia-Αναφοτιά veya Αναφοτιά; Akkor), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 11000

6	Der-dest-i be-nâm-ı Ebubekir veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	6666
4	Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	4322

Tîmâr

Karye-i Klavin (Klepini-Κλεπίνη; Arapköy), tâbi'-i Girne. Kıymet 7332

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 1194.	5000

Tîmâr

Karye-i Arminu (Arminou- Αρμίνου), tâbi'-i Baf. Kıymet 12000

7	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194.	1666
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194.	3000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Ahmed. Fî 28 L sene 194.	5000

7A

Tîmâr

Karye-i Aya Yorgi Piroi (Pyrogi, Pyroi), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 8000

6	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	3000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194.	2332

Tîmâr

Karye-i Kato Moni (Kato Moni-Κάτω Μονή), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 14664

Hisse 7332

1	Der-dest-i be-nâm-ı Rüstem veled-i Ali. Fî 13 C sene 1194.	5000

Hisse 7332

Tîmâr

Karye-i Makunde (Makounta- Μακούντα), tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 6666

4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 13 C sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Halil. Fî 8 C sene 194.	5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Liso, tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 13332

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Veli. Fî 28 CA sene 194.	6666

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194.	6666

Tîmâr

Karye-i Margo (Margi- Μαργί), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 8331

8	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194.	3331

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Ali. Fî 28 L sene 194.	5000

TAMAM

7B

Tîmâr

Karye-i Karpasa, tâbi'-i Girne. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kato Kopye, tâbi'-i Omorfî, Kıymet 19998

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mahmud. Fî 29 CA sene 194. 5000

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 1217

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 13 C sene 1194. 6666

Hisse 6666

17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 220

6 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr 1217

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Piskopiye (Episkopeio-Επισκοπειό), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Denye (Deneia- Δένεια; Denya), tâbi'-i Omorfî. Kıymet 19998

Hisse 6666 Yekun 7665¹⁹ TAMAM

9 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 7665

Hisse 6666 TAMAM

13 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666

17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Kitreya, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 13332

Hisse 6666

8 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Cafer veled-i Ali. Fî 8 C sene 1194. 6666

8A

Tîmâr

Karye-i Eksimetoşe (Exometochi-Εξωμετόχι; Düzova), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 13332

Hisse 6666 TAMAM

6 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 1000

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194. 5666

Hisse 6666 TAMAM

17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Tîmâr

¹⁹ İcmal defterine göre 6666 akçe olan hisseye 999 akçe daha ilave edilmiş ve hisse miktarı 7665 akçeye çıkmıştır. TKGM Kuyud-ı Kadime Arşivi, 218 Numaralı Kıbrıs İcmâl Defteri, vr. 16a

Karye-i Aryaki, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdülkerim veled-i Turmuş. Fî 28 CA sene 1194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Kira (Kyra-Κυρά; Mevlevi) , tâbi'-i Pendaye. Kıymet 13998		
Hisse 7332		
6	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194.	7332
Hisse 6666 TAMAM		
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 1194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Finikarye (Foinikaria-Φοινικαριά), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666		
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194.	1666
Tîmâr		
Karye-i Çeri, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 3332		
Hisse 6666		
6	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	3654
6	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1217
Hisse 6666 TAMAM		
17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 194.	5000
8B		
Tîmâr		
Karye-i Kato Veli ve Pano Veli, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 13998		
Hisse 6666 TAMAM		
8	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194.	5000
Hisse 7332		
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	2332
Tîmâr		
Karye-i Melendre (Melandra-Μελάνδρα , Μελάντρα), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 19998		
Hisse 6666 TAMAM		
17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Rüstem. Fî 8 C sene 194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mehmed. Fî 8 CA sene 194.	6666
Hisse Hrisofi		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Aya Aportini, tâbi'-i Avdim. Kıymet 6666		
9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194.	1666
Tîmâr		

Karye-i Koraku (Korakou-Κοράκου), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 19998		
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194.	6666
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194.	6666
Hisse 6666		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mehmed. Fî 28 L sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Kanadiye/ Katadete (Katydata-Κατύδατα)?, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 13332		
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Salih veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194.	5000
9A		
Tîmâr		
Karye-i Kapudi (Kapouti-Καπούτι; Kalkanlı), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666		
17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	1299
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Fasule, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 13998		
Hisse 7332		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Abdurrahman veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194.	734
5	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194.	937
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Aya Tifani, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 19998		
Hisse 6666 TAMAM		
2	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Süleyman. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 28 L sene 194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Genaronde, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 26664		
Hisse 6666 TAMAM		
17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Hasan. Fî C M sene 1194.	6666
Hisse 6666 TAMAM		

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Muharrem. Fî 8 C sene 194.	5000
9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	1666
	Hisse 6666	
9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Diruše(Drouseia-Δρούσια), tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdulcelil veled-i Abdülcelil. Fî 29 CA sene 194.	6666
9B		
Tîmâr		
Karye-i Mari, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Mezra'a-i Guri (Gourri-Γούρρι), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	5000
6	Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 28 Ca sene 1194.	1666
TAMAM		
Tîmâr		
Karye-i Farmaka (Farmakas- Φαρμακάς), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666		
4	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Kalluri, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7332		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	7332
Tîmâr		
Karye-i Eli (Elia-Ελιά; Doğancı), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 13332		
Hisse 6666		
4	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 Ca sene 194.	6666
Hisse 6666		
10A		
Tîmâr		
Karye-i Potamya (Potamia-Ποταμιά; Potamya ve Dereliköy), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 26664		
Hisse 6666 TAMAM		
6	Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	5000
Hisse 6666		
13	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 194.	1666
Hisse 6666		
13	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1666
Hisse 6666		
13	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1666
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i Süleyman. Fî 8 C sene 1194.	5000

Tîmâr

Karye-i Nogare?, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 33330

Hisse 6666

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194. 1666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666 TAMAM

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Seyyid Mustafa veled-i Abdülhey. Fî 28 L sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülkadir veled-i Abdullah. Fî 8 C sene 1194. 5000

Hisse 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 8 C sene 1194. 6666

TîmârKarye-i Diorgo (Diorios-Διόργος; *Tepebaşı*), tâbi'-i Girne. Kıymet 7333

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Recep. Fî 28 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Linmad (Limnatis-Λιμνάτης), tâbi'-i Gilan. Kıymet 61326

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Veli veled-i Süleyman. Fî 8 M sene 1194. 5000

Hisse 7332

Hisse 6666

Hisse 7332

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mahmud. Fî 13 C sene 1194. 5000

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Hisse 6666

9 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

Hisse 6666

9 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

Hisse 6666

9 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman. Fî 8 C sene 1194. 5000

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Tîmâr

Karye-i Aya Mama (Άγιος Μάμας-Agios Mamas), tâbi'-i Gilan. Kıymet 13332

Hisse 6666

4 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mahmud. Fî 28 CA sene 1194. 6666

Hisse tâbi'-i Gilan 6666

4 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194. 5000

TAMAM

10B

TîmârKarye-i Pera (Pera Oreinis / Pera- *Πέρα Ορεινής / Πέρα*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 26664

Hisse 6666

4 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

8 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 194. 1269

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 1194. 3731

Hisse 6666 TAMAM

11 Der-dest-i be-nâm-ı Musa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 5766

3 Der-dest-i Hasan el-mezbûr. 900

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 6666

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed. Fî 8 C sene 194. 6299

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan el-mezbûr. 369

TîmârKarye-i Potami (Potami- *Ποτάμι*), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 33330

Hisse 6666 TAMAM

8 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdal veled-i Osman. Fî 8 C sene 1194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

4 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. 928

4 Der-dest-i be-nâm-ı hissetü'l-mezbûr Ahmed veled-i Mustafa. 643

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 8 M sene 1194. 6666

Hisse 6666

4 Der-dest-i be-nâm-ı hissetü'l-mezbûr Ahmed veled-i Mustafa. 643

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Lestinko/İstinko?, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 19998

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Hisse 6666

9 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 5000

TîmârKarye-i Ergates (Ergates- *Εργάτες*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

3 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Musa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Politiko (Politiko-Πολιτικό), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666
17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 6666

11A**Tîmâr**

Karye-i Petoni?, tâbi'-i Karpas. Kıymet 6666
1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mustafa. Fî 13 C sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Trimiklini, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666
1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 L sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Isklibo (Sysklipos-Σύσκληπος; *Akçiçek*), tâbi'-i Girne. Kıymet 6666
1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa. Fî 28 L sene 1194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kato Asinu ve Pano Asinu, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Avlonya (Avlona-Αυλώνα; Gayretköy), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 26664
Hisse 6666 TAMAM

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ömer. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 1194. 6666

11B**Tîmâr**

Karye-i Kapiliyo (Kapilio-Καπηλιό), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7665
1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Memiş. Fî 29 CA sene 194. 7665

Tîmâr

Karye-i Kapiliyo, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666
1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kosto Tresiyö, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 27996
Hisse 7332 yekun 8331

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 8 C sene 1194. 7699

Hisse 7332

Hisse 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Salih veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194. 5832

Hisse 6666

2 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 L sene 194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Menuse Ayo Yorgi, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 26664		
Hisse 6666		
6	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194.	5298
Hisse 6666		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194.	4998
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Ali. Fî 28 L sene 1194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hüseyin. Fî 28 L sene 194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Aska (Askas-Ασκάς) ma'a Sireçane, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 13332		
Hisse 6666		
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194.	6666
Hisse 6666		
9	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	6666
12A		
Tîmâr		
Karye-i Agroladu (Agroladou-Αγρολάδου). Kıymet 13332		
Hisse 6666 TAMAM		
5	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Lütfullah veled-i Osman. Fî 28 L sene 1194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i İbrahim. Fî 28 M sene 1194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Ankolami (Angolemi-Αγγολέμι; Taşpınar), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 7332		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ömer. Fî 29 CA sene 194.	7332
Tîmâr		
Karye-i Dimaton, tâbi'-i Girne. Kıymet 7332		
17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 13 C sene 1194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Osman. Fî 28 L sene 194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Akaci (Akaki-Ακάκι, Ακάτσι; Akaki), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 46666		
Hisse 6666 TAMAM		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 194.	5000
3	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Bektaş. Fî 29 CA sene 194.	1666
Hisse 6666		
7	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194.	6666
Hisse 6666		
7	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr	
Hisse 6666		
2	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	4054

Hisse 6666 TAMAM

3 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Bektaş el-mezbûr.
1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülkerim veled-i Abdülhey. Fî m. 5000

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 194. 5000

3 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Bektaş el-mezbûr. 1666

Tîmâr

Karye-i Pano Arode ve Akse Arode (Arodes-Αρόδες), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 14664

Hisse 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 8 C sene 1194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan. Fî 5 ZA 1194. 2332

TAMAM

Hisse 7332

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman el-mezbûr. 7332

12B

Tîmâr

Karye-i Ruli, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 19998

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 6666

Hisse 6666 TAMAM

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 1194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Evreti (Evretou-Ευρέτου; Dereboyu), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 13998

Hisse 6666

5 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 7332 TAMAM

17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 2332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Korfi Kude?, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666

9 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülbaki veled-i Şaban. Fî 13 C sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Aya Todor (Agios Theodoros-Αγίος Θεοδώρος), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 26664

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194. 5000

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 1599

Hisse 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 8 C sene 194. 999

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Musa. Fî 26 C sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Osman. Fî 28 L sene 194. 5000

Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Sene 194 1666

Tîmâr

Karye-i Aya Sidro (Agios Isidoros-'Αγίος Ισιδώρος), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 26664

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Rüstem. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Numan. Fî 8 C sene 1194. 6666

13A

Tîmâr

Karye-i Veneti?, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 19998

Hisse 6666 TAMAM

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 1217

3 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülkerim veled-i Mehmed. Fî 28 L sene 1194. 5449

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Salih. Fî 28 CA sene 194. 6000

3 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülkerim el-mezbûr.

666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 5000

3 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülkerim el-mezbûr. 1217

Tîmâr

Karye-i Aya Nikola (Agios Nikolaos Lefkas-Αγίος Νικόλαος Λεύκας; *Yamaç*), tâbi'-i Pendaye.

Kıymet 7332 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 194. 5000

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 13 L sene 194. 2332

Tîmâr

Karye-i Akrunde (Akrounta-Ακρούντα), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 13332

Hisse 6666

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194. 999

Hisse 6666 TAMAM

8 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr Mehmed veled-i Ahmed. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Agro (Agros-Αγρός), tâbi'-i Lefke. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Krini (Krini-Κρήνη; Pınarbaşı), tâbi'-i Girne. Kıymet 7332 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 8 C sene 194. 5000

13B**Tîmâr**

Karye-i Kastirye/ Mesendiye?, tâbi'-i Lefke. Kıymet 13332

Hisse 6666 TAMAM

17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 13 L sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ahmed. Fî 28 L sene 194. 5000

TîmârKarye-i Voni (Vouno- Βουνό; *Yukarı Taşkent* or *Taşkent*), tâbi'-i Girne. Kıymet 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 1194. 7332

Tîmâr

Karye-i Paramitak (Paramytha-Παραμύθα)?, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 19998

Hisse 6666

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194. 666

9 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 1000

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hüseyin. Fî 13 C sene 194. 5000

Hisse 6666

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 13 C sene 1194. 499

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa el-mezbûr. 1000

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 L sene 194. 5167

Hisse 6666

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa el-mezbûr. 6666

Tîmâr

Karye-i Aya Yorgi Yoro, tâbi'-i Lefke. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Osman. Fî 8 C sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Mese Yetonio (Mesa Geitonia-Μέσα Γειτονιά), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 13332

Hisse 6666 TAMAM

7 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 5000

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ahmed. Fî 8 C sene 1194. 6666

14A**Tîmâr**

Karye-i Analionda (Analiontas-Αναλιόντας), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7332

6	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194.	2332
6	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194.	6666

Tîmâr

Karye-i Palye Hori (Palaichori-Παλαιχώρι), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 13332
Hisse 6666 TAMAM

6	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	1666
8	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194.	5000
Hisse 6666 TAMAM		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194.	5000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 8 C sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Limpe (Lympia-Λύμπια), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ali. Fî 29 CA sene 1194.	6666

Tîmâr

Karye-i Aretio (Arediou-Αρεδιού), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

11	Der-dest-i be-nâm-ı Musa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	1551
1	Der-dest-i be-nâm-ı Halil veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Akacı, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 14666

Hisse 6666 TAMAM

9	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mahmud. Fî 29 CA sene 194.	6000
Hisse 8000		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	5000

14B**Tîmâr**

Karye-i Risiyo Mekotika?, tâbi'-i Avdim. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Yerase (Gerasa-Γεράσα), tâbi'-i Piskopi. Kıymet 13332

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Kasım veled-i Osman. Fî 8 C sene 194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i Mehmed. Fî 13 C sene 1194.	6666

Tîmâr

Karye-i Kuşi Meşe?, tâbi'-i Avdim. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mustafa. Fî 28 L sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Malye (Malia-Μαλλιά; *Malya* veya *Bağlarbaşı*), tâbi'-i Avdim. Kıymet 27330

Hisse 7362

9	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	2362
Hisse 6666 TAMAM		

9	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî m. Hisse 6666 TAMAM	5000
9	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Yusuf veled-i Mustafa]. 1666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 1194. Hisse 6666	5000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Nikitari (Nikitari-Νικητόρι), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 19998		
Hisse 6666		
Hisse 6666		
Hisse 6666		
15A		
Tîmâr		
Karye-i Litormano?, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 7332		
Tîmâr		
Karye-i Anse/Apeşe?, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 20664		
Hisse 7332		
Hisse 6666 TAMAM		
6	Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. Hisse 7332	5000
Tîmâr		
Karye-i Astromad, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666		
9	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Serena, tâbi'-i Gilan. Kıymet 19998		
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. Hisse 6666	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	6299
Tîmâr		
Karye-i Kitrav, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mahmud. Fî 8 C sene 1194.	5000
15B		
Tîmâr		
Karye-i Astromeriti (Astromeritis-Αstromερίτης), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 19998		
Hisse 6666 TAMAM		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	6666

Hisse 6666 TAMAM

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Abdullah. Fî 29 CA sene 194.	6000
9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	666

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194.	6666

Tîmâr

Karye-i Pano Kedare (Kedares-Kέδαρες), tâbi'-i Baf. Kıymet 19998

Hisse 6666

17	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	1666
17	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1299
8	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194.	1666

Hisse 6666 TAMAM

	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194.	5000
8	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Ahmed veled-i Ali].	1666

Hisse 6666 TAMAM

8	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Ahmed veled-i Ali].	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Yusuf. Fî 136 M sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Famiyo/Mamino Aya Kiryako, tâbi'-i Lefke. Kıymet 13332

Hisse 6666

4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 13 C sene 1194.	6666

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Bekir. Fî 28 L sene 194.	6666

Tîmâr

Karye-i Milari/Menlari, tâbi'-i Lefke. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hasan. Fî 13 C sene 94.	5000

Tîmâr

Karye-i Kato Arode, tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 13998

Hisse 7332

1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdurrahman veled-i Mehmed. Fî 13 C sene 194.	5000

Hisse 6666

16A**Tîmâr**

Karye-i Ayarini, tâbi'-i Piskopi. Kıymet 13998

Hisse 7332

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Yusuf. Fî 28 L sene 1194.	5000

Tîmâr

Karye-i Kerepi, tâbi'-i Hrisofî. Kıymet 8331

Tîmâr

Karye-i Pendakomi (Pentakomo-Πεντάκωμο; Pendagomo veya Beşevler), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Dimes (Dymes-Δύμες), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 27330

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i İsmail. Fî 13 C sene 194. 6666

Hisse 6666

5 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 1194. 1408

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Musli. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Milikuri (Mylikouri-Μυλικούρι), tâbi'-i Lefke Kıymet 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194. 6666

16B**Tîmâr**

Karye-i Litrodonde (Lythrodontas-Λυθροδόντας), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 19998

Hisse 6666

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 6666

Hisse 6666 TAMAM

3 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. Fî m. 666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Yusuf. Fî 29 CA sene 194. 5000

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Receb. Fî 29 CA sene 1194. 1000

Hisse 6666

2 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr Ahmed. 6666

Tîmâr

Karye-i Vardani, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 7333

2 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Abdurrahman. Fî 28 CA sene 194. 7333

TîmârKarye-i Pedule (Pedoulas-Πεδουλάς; *Pedula*), tâbi'-i Lefke. Kıymet 26664

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Mevlüd. Fî 8 C sene 194. 5000

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 13 L sene 194. 1666

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 5000

8 Der-dest-i Mustafa el-mezbûr. 1666

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194. 5000

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa el-mezbûr. 1666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Ali. Fî 28 L sene 1194. 5000

TîmârKarye-i Petra (Petra-Πέτρα; *Petre* veya *Taşköy*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Suroçina, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666

5 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 1194. 1006

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 5000

17A**Tîmâr**

Karye-i Vasa (Vasa Kellakiou-Βάσα Κελλακίου), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 13332

Hisse 6666 TAMAM

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 8 C sene 1194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

7 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr Mustafa. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 L sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Melendre, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Finiki, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Koni Kerde?, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 19998

Hisse 6666 TAMAM

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 194. 1666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

2 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 4999

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan el-mezbûr. 1668

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Ömer. Fî 8 C sene 1194. 5000

3 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan el-mezbûr. 1666

Tîmâr

Karye-i Aya İrini (Agia Eirini-Άγια Ειρήνη), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 27330

Hisse 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

Hisse 6666

Hisse 6666

17B**Tîmâr**

Karye-i Poli (Polis / Polis Chrysochous- Πόλη Χρυσοχούς; *Poli*), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 27996

Hisse 7332

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İbrahim. Fî 8 M sene 194. 6666

Hisse 6666

7	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	5000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 194.	5000

Hisse 6666 TAMAM

5	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 8 C sene 194.	5000

Hisse 7332

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa Derviş. Fî 28 L sene 194.	5661

Tîmâr

Karye-i Alone (Alona-Άλώνα), tâbi'-i Lefke. Kıymet 19998

Hisse 6666 TAMAM

4	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdülcelil veled-i Abdullah. Fî 29 CA sene 194.	5000

Hisse 6666

5	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 194.	4025

Hisse 6666 TAMAM

9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hüseyin. Fî 28 L sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Kornî Aliyo Famiyo/Mamino, tâbi'-i Piskopi. Kıymet 6666 TAMAM

9	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i İbrahim. Fî 8 C sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Pano Kuka (Kouka-Κουκά), tâbi'-i Gilan. Kıymet 6666

3	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194.	2786

Tîmâr

Karye-i Emillase, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7000

8	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194.	2000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194.	5000

TAMAM

18A**Tîmâr**

Karye-i Diyerone (Dieronon-Διερώνον), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

9	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 194.	6000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Perager/ Traker?, tâbi'-i Lefke. Kıymet 13332

Hisse 6666

11	Der-dest-i be-nâm-ı Musa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	1551
4	Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	5000

Hisse 6666

8 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kapure (Kapoura-Καπούρα), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

8 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 1666

Tîmâr

Karye-i Merika, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

6 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194. 1666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Prodoromo(Prodromos- Πρόδρομος), tâbi'-i Gilan. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Rıdvan. Fî 28 CA sene 194. 5532

3 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 1134

TAMAM

18B**Tîmâr**

Karye-i Menoye (Menogeia-Μενόγεια; *Ötüken* veya *Mennoya*), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ebubekir veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Tîmâr

Hisse-i An Karye-i Koni Kerde, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kalivaçe (Kalyvakia-Καλυβάκια; *Kalavaç*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mahmud. Fî 8 M sene 194. 6500

Tîmâr

Karye-i Kato Hosin, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 8 M sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Ayo Nepas, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 7332

6 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 2332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i İsmail. Fî 8 C sene 1194. 5000

TAMAM

19A**Tîmâr**

Karye-i Apliko (Apliki-Απλίκι), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdal veled-i Veli. Fî 28 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kormakiti (Kormakitis-Κορμακίτης; *Kormacit* veya *Koruçam*), tâbi'-i Girne. Kıymet 13390

TAMAM

8 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 194. 2695

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 28 CA sene 194. 5000

9	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	2695
4	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	3000

Tîmâr

Karye-i Mesariyone, tâbi'-i Karpas. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hasan. Fî 8 C sene 194.	5000

TîmârKarye-i Dikomi (Dikomo-Δίκωμο; *Dikmen*), tâbi'-i Girne. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194.	6666

Tîmâr

Karye-i Melendre, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194.	6666

19B**Tîmâr**

Karye-i Aretiyo (Arediou-Αρεδιού), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 9665

4	Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 1194.	3999

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Fikardu (Fikardou-Φυκάρδου), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7000

1	Der-dest-i be-nâm-ı Abrurrahman veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194.	7000

TîmârKarye-i Tremeşa (Tremetousia-Τρεμετουσιά; *Tremeşe* veya *Erdemli*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 12000

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Abdi. Fî 28 CA sene 1194.	12000

Tîmâr

Karye-i Eksometose, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 8331

6	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194.	8331

Ze'âmethâ ve Tîmârâ-ı Kal'a-ı Magusa Der-dest-i be-nâm-ı**Ze'âmet**Karye-i Ayo Sergi (Agios Sergios-Άγιος Σέργιος; *Yeni Boğaziçi*), tâbi'-i Magusa. Kıymet 47000

TAMAM

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194. 23500 kılıç ma'a hisse

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 23500 kılıç ma'a hisse

20A**Ze'âmet**Karye-i Leyonares (Leonarisso-Λεονάρισσο; *Ziyamet*), tâbi'-i Karpas. Kıymet 20000

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	20000

Tîmâr

Karye-i Spili, tâbi'-i Piskopi. Kıymet 17663

4	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	2663

1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Mustafa. Fî 3 M sene 194.	5000

9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194.	10000
	TAMAM	
Tîmâr		
	Karye-i Filya (Fyllia -Φυλλιά veya Φιλιά; <i>Serhatköy</i>), tâbi'-i Karpas. Kıymet 10999	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194.	5999
Tîmâr		
	Karye-i Melunde (Melounta- Μελούντα; <i>Mallıdağ</i>), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 47328	
	Hisse 7332 TAMAM	
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 13 C sene 1194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hasan. Fî 8 C sene 1194.	5000
	Hisse 6666 TAMAM	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	5000
6	Der-dest-i be-nâm-ı Ebubekir veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	1666
	Hisse 6666 TAMAM	
6	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 28 L sene 1194.	5000
	Hisse 6666	
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed el-mezbûr. Fî 13 M sene 194. 6666	
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	6666
	Hisse 6666	
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed el-mezbûr.	1666
	Hisse 6666 TAMAM	
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed el-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 8 C sene 194.	5000
Tîmâr		
	Karye-i Sinkras (Sygkrasi-Σύγκραση; <i>Sinriüstü</i>), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 40662	
	Hisse 6666	
10	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail. Fî 13 C sene 194.	999
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	6666
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 1194.	6666
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194.	6666
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Abdullah. Fî 8 C sene 194.	6666
	Hisse 7333	
20B		
Tîmâr		
	Karye-i Apesi, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 47994	
	Hisse 7332	
10	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	2332

Hisse 7332

Hisse 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 28 L sene 1194. 6276

Hisse 6666 TAMAM

4 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ömer. Fî 28 CA sene 1194. 5000

4 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

Hisse 6666 TAMAM

4 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

2 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

4 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Mustafa veled-i Ömer]. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Derviş Ahmed veled-i Sinan. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 1194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman el-mezbûr. 1574

Tîmâr

Karye-i Ansari, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Veli veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 28 L sene 194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Pano Asinu ve Kato Asinu, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 46662

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 28 L sene 194. 1574

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman, el-mezbûr. 1666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 13 C sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdurrahman. Fî 28 L sene 194. 5000

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Kalopisida (Kalopsida-Καλοψίδα; Çayönü), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 39996

Hisse 6666 TAMAM

11 Der-dest-i be-nâm-ı Musa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1551

11 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1551

4 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 1194. 3013

Hisse 6666 TAMAM		
11	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Musa veled-i Mustafa]	1551
2	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 194.	5000
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed el-mezbûr.	1666
Hisse 6666 TAMAM		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan el-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194.	5000
Hisse 6666		
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed el-mezbûr.	321
1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Abdullah. Fî 29 CA sene 194.	5999
Hisse 6666 TAMAM		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 194.	5000
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed el-mezbûr.	1666
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Mora (Mora-Μόρα; <i>Meriç</i>), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 6666		
12	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 1194.	1000
8	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Abdülhey. Fî 29 CA sene 194.	5000
TAMAM		
21A		
Tîmâr		
Karye-i Miliya (Milia-Μηλιά; <i>Yıldırım</i>), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 7332		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194.	7332
Tîmâr		
Karye-i Pergama (Pergamos-Πέργαμος; <i>Beyarmudu</i>), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Halil. Fî 29 CA sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Mander Aleksî, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 13332		
Hisse 6666		
10	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail. Fî 13 C sene 1194.	5000
Hisse 6666		
10	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail el-mezbûr.	1666
Tîmâr		
Karye-i Trulli (Troulloi-Τρούλλοι), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 7000		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Osman. Fî 28 L sene 1194.	5000
Tîmâr		
Karye-i Trulli, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 20664		
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Halil veled-i Bayram. Fî 8 C sene 1194.	6666
Hisse 6666 TAMAM		

1	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Bayram. Fî 8 C sene 1194.	5000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 8 C sene 194.	1666
Hisse 7332 Yekun		8336
8	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194.	999
5	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 194.	2012
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194.	5000

21B**Tîmâr**

Karye-i Sirasko Dolli, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 94.	6666

Tîmâr

Karye-i Pratoovuno, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 1194.	6666

Tîmâr

Karye-i Kato Hosil, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 19998

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdalbaki veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 1194.	5000

Hisse 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Kato Diri (Kato Drys-Κάτω Δρυς), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 19998

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Sadullah veled-i Mehmed. Fî 13 M sene 1194.	6666

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Selim veled-i Abdullah. Fî 29 CA sene 194.	6666

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i Abdülaziz. Fî 29 CA sene 194.	6666

Tîmâr

Karye-i Kato Lefkara, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 39998

Hisse 6666

8	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 1194.	1666

6	Der-dest-i be-nâm-ı Ebubekir veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	999

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdurrahman veled-i Abdullah. Fî 13 M sene 194.	6666

Hisse 6666 TAMAM

13	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 194.	1666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Feyzullah veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194.	5000

Hisse 6666

10	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	1666

Hisse 6666 TAMAM

7	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 28 L sene 194.	5000

1	Der-dest-i be-nâm-ı İskender veled-i Yusuf. Fî 28 L sene 194.	5000

Hisse 6666

22A**Tîmâr**

Karye-i Ladori, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666

5 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Tîmâr

Karye-i Anafotide, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 13332

Hisse 6666

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ebubekir veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ebubekir. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Dugani?, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 67332

Hisse 6666 TAMAM

8 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 1194. 5000

9 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 1666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Kasım veled-i İbrahim. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666

Hisse 7332

4 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 2332

Hisse 6666

4 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr Mustafa. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hasan. Fî 28 L sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 L sene 194. 6666

TîmârKarye-i Menuşe (Melouseia-Μελοούσεια; *Kırıkale*)?, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 13 C sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Akilo, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 194. 6666

22B

Tîmâr

Karye-i Mazoto (Mazotos-Μαζωτός), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 13332

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Abdullah. Fî 13 M sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 5 B sene 1200. 6666

TîmârKarye-i Ayo Todoro (Agios Theodoros- Άγιος Θεόδωρος; *Aytodoro* veya *Boğaziçi*, tâbi'-i Mazoto.

Kıymet 20664

Hisse 6666 TAMAM

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 28 CA sene 194. 1666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

13 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 1194. 1666

13 Der-dest-i h, ssetü'L-mezbûr. 666

Hisse 7332 TAMAM

8 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 1360

3 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. 973

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 13 C sene 194. 5000

TîmârKarye-i Aplande (Aplanta-Απλάντα; *Aplanda*), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666**Tîmâr**Karye-i Iskarine (Skarinou-Σκαρίνου; *Iskarinu*), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 13332

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Şaban. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Şaban. Fî 8 C sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Epsima Tezemeno?, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 26664

Hisse 6666

5 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Hisse 6666 TAMAM

4 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mehmed. Fî 28 L sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

23A**Tîmâr**

Karye-i Ora (Ora-Ορά), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Pano Lefkara, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 81990

Hisse	7332 TAMAM	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Ali. Fî 28 L sene 194.	5000
8	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194.	2332
Hisse 6666	TAMAM	
8	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Musa. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666	TAMAM	
8	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [İsmail veled-i Hasan].	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Ali. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666	TAMAM	
8	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [İsmail veled-i Hasan].	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Halil veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194.	6666
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Hasan. Fî 13 M sene 194.	6666
Hisse 6666	TAMAM	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	5000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 8 C sene 194.	1666
Hisse 7332	TAMAM	
10	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666		
10	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Mehmed veled-i Hüseyin]	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 8 C sene 194.	5000
Hisse 6666		
10	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Mehmed veled-i Hüseyin].	6666
Hisse 7332		
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194.	2332
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 L sene 194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Osman. Fî 13 C sene 194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Sareme (Sarama-Σαραμά), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666		
Tîmâr		
Karye-i Tremituse (Tremithousa-Τρεμιθούσα Πάφου), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Ali. Fî 8 C sene 1194.	6666
Tîmâr		
Karye-i Finike (Foinikas- Φοίνικας; Finike), tâbi'-i Baf. Kıymet 7332		
3	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	2332

23B**Tîmâr**

Karye-i Finike, tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

3 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Aksiluro (Axylou-Aξύλου; *Aksulu*)?, tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 1666

Hisse 6666

11 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 999

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed Ali. Fî 8 C sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Siriyan Hori (Syrianochori-Συριανοχώρι; *Yayla*), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Kakopetriye (Kakopetria-Κακοπετριά), tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

9 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 650

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 13 C sene 1194. 5000

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 28 L sene 194. 1041

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Aya Mama (Agios Mamas- Άγιος Μάμας), tâbi'-i Gilan. Kıymet 6666

4 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mahmud. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 5000

TAMAM

24A

Tîmâr

Karye-i Mari, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 27330

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Abdullah. Fî 28 L sene 194. 5000

Hisse 7332

11 Der-dest-i be-nâm-ı Musa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 2172

11 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1551

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülkerim veled-i Ali. Fî 13 M sene 1194. 5000

11 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Musa veled-i Mustafa]. 1551

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Vavlane (Vavla-Βάβλα), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 19998

Hisse 6666

10 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Hisse 6666 TAMAM

10 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdurrahman veled-i Osman. Fî 8M sene 1194. 5000

Hisse 6666

2	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Memi. Fî 28 CA sene 1194.	6666
	Hisse 6666 TAMAM	
2	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Derviş veled-i Hüseyin. Fî 25 CA sene 194.	5000
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mehmed. Fî 13 C sene 194.	5000
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194.	5000
Tîmâr		
	Karye-i Laya (Lageia-Λάγεια), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 19998	
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 29 CA sene 194.	6666
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ömer. Fî 29 CA sene 194.	6666
	Hisse 6666	
Tîmâr		
	Karye-i Şeroçeteya?, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 23330	
	Hisse 6666 TAMAM	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194.	5000
9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	1666
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 8 C sene 194.	5334
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194.	6666
	Hisse 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mehmed. Fî 28 L sene 194.	5000
Tîmâr		
	Karye-i Piskopiye, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194.	5000
24B		
Tîmâr		
	Karye-i Anaya (Anageia-Ανάγεια), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666	
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194.	5000
9	Der-dest-i be-nâm-ı Abdülbaki. Fî 13 C sene 1194.	1666
	TAMAM	
Tîmâr		
	Karye-i Kitreya, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7332	
3	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194.	3000
Tîmâr		
	Karye-i Astrobad ve Mekendise, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666 TAMAM	
10	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Abdullah. Fî 8 C sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Kandale/ Mandale, tâbi'-i Avdim. Kıymet 6666

13 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 194. 1666

Tîmâr

Karye-i Kandu (Kantou-Kαντού; Çanakkale), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666 TAMAM

6 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 5000

25A**Tîmâr**

Hisse-i an Karye-i Finikarye (Foinikaria-Φοινικαριά), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Diruşe, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Veli veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194. 6666

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Akilasu, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

4 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Pano Arode (Arodes-Αρόδες), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Receb. Fî 13 C sene 194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan. Fî 5 ZA sene 1194. 1666

TAMAM

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Azgade (Asgata-Ασγάτα), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194. 1666

25B**Tîmâr**

Karye-i Kato Koloni, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 20664

Hisse 7332

9 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülbaki veled-i Şaban. Fî 13 Csene 1194. 1332

Hisse 6666

9 Der-dest-i hisse-i Abdülbaki el-mezbûr. 1666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 8 C sene 194. 6666

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Vasilani, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Linmad, tâbi'-i Gilan. Kıymet 13332

Hisse 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Pano Kutrefe (Pano Koutrafas-Πάνω Κουτραφάς; *Kurtboğan*), tâbi'-i Pendaye.

Kıymet 7332

6 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 2332

Tîmâr

Karye-i Eksimetoşe, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

17 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194. 666

4 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 1666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194. 1000

26A

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Kakopetriye, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194. 1333

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 28 L sene 194. 5333

TAMAM

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Anarite (Anarita-Αναρίτα), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

15 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 194. 1666

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

Tîmâr

Karye-i Harce (Charkeia/Chartzia -Χαρκεία/Χάρτζια; *Karaağaç*), tâbi'-i Girne. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Kornı Aliyo Famiyo/Mamino, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 13332

Hisse 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Klapin, tâbi'-i Girne. Kıymet 13332

Hisse 6666

Hisse 6666

26B

Tîmâr

Karye-i Ayo Yorgi Markoni, tâbi'-i Karpas. Kıymet 6666

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Knodara (Knodara-Κνώδαρα; *Gönendere*), tâbi'-i Karpas. Kıymet 6666

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Tîmâr

Karye-i Alesti, tâbi'-i Karpas. Kıymet 46662

Hisse 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666		
2	Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.	4998
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	6666
Hisse 6666 TAMAM		
10	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail. Fî 13 C sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194.	5000
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hasan. Fî 8 C sene 194.	6666
Hisse 6666 TAMAM		
10	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail el-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 8 C sene 194.	5000
Hisse 6666 TAMAM		
10	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail el-mezbûr.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 28 L sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Platanise (Platanissos-Πλατανισσός; Balalan), tâbi'-i Karpas. Kıymet 27330

Hisse 7332		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ramazan. Fî 13 C sene 194.	7332
Hisse 6666		
2	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	5000
Hisse 6666 TAMAM		
2	Der-dest-i el-mezbûr. Fî m.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 1194.	5000
Hisse 6666		
9	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail. Fî 13 C sene 1194.	1666

Tîmâr

Karye-i Padriki (Patriki-Πατρική; Tuzluca), tâbi'-i Karpas. Kıymet 27330

Hisse 7332		
2	Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	2332
Hisse 6666 TAMAM		
8	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 1194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Halil veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 1194.	5000
Hisse 6666 TAMAM		
5	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194.	1666
1	Der-dest-i be-nâm-ı Turmuş veled-i Ali. Fî 8 C sene 194.	5000
Hisse 6666		
7	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 28 L sene 194.	1574

27A**Tîmâr**

Karye-i Vasili (Vasili-Βασίλι; Gelincik), tâbi'-i Karpas. Kıymet 7000

1	Der-dest-i be-nâm-ı Nasuh veled-i Ramazan. Fî 28 CA sene 194.	5000

Tîmâr

Karye-i Aya Andreliko (**Agios Andronikos**-Άγιος Ανδρόνικος; *Yeşilköy*), tâbi'-i Karpas. Kıymet 33330

Hisse 6666 TAMAM

10 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail. Fî 13 C sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

10 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail el-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 28 L sene 194. 5000

Hisse 6666

Hisse 6666 TAMAM

10 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İsmail el-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman. Fî 28 L sene 194. 5000

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Litrengomi (Lythrangomi-Λυθράγκωμη; Boltaşlı), tâbi'-i Karpas. Kıymet 13332

Hisse 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Perapeye?, tâbi'-i Karpas. Kıymet 13988

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdi. Fî 28 L sene 194. 7332

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Miliya, tâbi'-i Karpas. Kıymet 26660

Hisse 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Süleyman. Fî 28 L sene 194. 6666

Hisse 6666

Hisse 6666

Hisse 6666

27B

Tîmâr

Karye-i Ayos, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Nuh veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Pendakomo, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

Hisse 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194. 6666

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Pendakomo, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194. 2500

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Finiki, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Musli veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Pirgo (Pyrgos-Πύργος) ma'a Moni (Moni-Movή), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 6666

TAMAM

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 5000

28A

Tîmâr

Karye-i Margo, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 7665

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194. 2665

Tîmâr

Karye-i Kalavoso (Kalavastos-Καλαβασός; *Kalavason*), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 40662

Hisse 6666

11 Der-dest-i be-nâm-ı Musa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1551

Hisse 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Ali. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 194. 5999

Hisse 6666 TAMAM

2 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Hasan. Fî 13 C sene 94. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ömer. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

9 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülbaki veled-i Şaban. Fî 13 C sene 194. 666

2 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Hasan. Fî 13 C sene 94. 6000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194. 6666

Tîmâr

Karye-i Melini (Melini-Μελίνη), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 27330

Hisse 7332 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mustafa. Fî 13 C sene 194. 5000

10 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 2332

Hisse 6666 TAMAM

10 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Yusuf. Fî 13 C sene 194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

6 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Litrinko?, tâbi'-i Mazoto. Kıymet 13332

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 1194.	5000
7	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 8 C sene 194.	1666
Hisse 6666		
1	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Abdullah. Fî 8 C sene 194.	6666

Tîmâr

Karye-i Kofînu (Kofînou-Κοφίνου; *Köfînye* or *Geçitkale*), tâbi'-i Mazoto. Kıymet 39996

Hisse 6666

9	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	1000
1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194.	5000

Hisse 6666

9	Der-dest-i be-nâm-ı Abdülbaki. Fî 13 M sene 1194.	307
1	Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 28 L sene 194.	6011

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ömer. Fî 29 CA sene 194.	6666

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 194.	6666

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Osman. Fî 8 C sene 1194.	5000

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 1194.	6666

28B**Tîmâr**

Karye-i Pirgo ma'a Moni, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 7665

9	Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194.	5750

Hisse 6666

1	Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i Mehmed. Fî 13 C sene 1194.	5000

Ze'âmethâ ve Tîmârhâ-i Kal'a Baf**Ze'âmet**

Karye-i Karito Maritu (Kritou Marottou-Κρήτου Μαρόττου), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 33332

1	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 1194.	20000
2	Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Recep. Fî 28 CA sene 194.	13332

TAMAM

Ze'âmet

Karye-i Makonde (Makounta- Μακούντα; Yakacık), tâbi'-i Baf. Kıymet 20000

15	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194.	20000

Tîmâr

Karye-i Lasa (Lasa-Λάσα), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 10000

2	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i İbrahim. Fî 8 C sene 194.	4999

29A**Tîmâr**

Karye-i Ayo Nepas, tâbi'-i Leymosun. Kıymet 8666

6 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 3666

Tîmâr

Karye-i Kelocedere (Kelokedara-Κελοκέδαρα)?, tâbi'-i Baf. Kıymet 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mahmud. Fî 29 CA sene 1194. 7332

Tîmâr

Karye-i Çade (Τσάδα-Tsada), tâbi'-i Baf. Kıymet 34662

Hisse 7332 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

15 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 2332

Hisse 6666 TAMAM

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mahmud veled-i Ali. Fî 29 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Ahmed veled-i İbrahim]. 1339

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Abdurrahman. Fî 29 CA sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Filorka, tâbi'-i Baf. Kıymet 20664

Hisse 7332 TAMAM

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 1332

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 1875

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 8 C sene 194. 4125

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194. 5000

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa el-mezbûr. 875

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Salamio (Salamiou-Σαλαμιού), tâbi'-i Baf. Kıymet 33330

Hisse 6666 TAMAM

9 Der-dest-i be-nâm-ı Abdülbaki. Fî 13 C sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ramazan. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

Hisse 6666

29B

Tîmâr

Karye-i Arminu, tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

11 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Leniki, tâbi'-i Baf. Kıymet 20664

Hisse 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 29 CA sene 194. 5000

15 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 194. 1666

Hisse 6666 TAMAM

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666 TAMAM

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Mande, tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Fazlı. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Dale (Tala-Τάλα), tâbi'-i Baf. Kıymet 33330

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 5000

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 13 M sene 194. 1666

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Yusuf. Fî 8 C sene 1194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan. Fî 5 ZA sene 194. 1666

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Receb veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan. Fî 5 ZA sene 1194. 1666

Hisse 6666 TAMAM

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 194. 5000

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan. Fî 5 ZA sene 194. 1666

Hisse 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan el-mezbûr. 1666

Tîmâr

Karye-i Pano Kedere, tâbi'-i Baf. Kıymet 19998

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Kasım veled-i Yahya. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 5000

30A**Tîmâr**

Karye-i Trimilo, tâbi'-i Baf. Kıymet 33330

Hisse 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Mustafa. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

2 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr [Ahmed veled-i İbrahim]. 1832

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 3125

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hasan. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Marone (Maronas-Μάρωνας), tâbi'-i Baf. Kıymet 19998

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 5299

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

TîmârKarye-i Aya Varvara (Agia Varvara-Αγία Βαρβάρα; *Engindere* veya *Ayvarvara*), tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yahya veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Asporye (Asprogia-Ασπρογιά), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Galatariye (Galataria- Γαλαταριά), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

30B**Tîmâr**

Karye-i Vakliyaka, tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdurrahman veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Nikokli (Nikokleia- Νικόκλεια), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kosto Tertem, tâbi'-i Baf. Kıymet 26664

Hisse 6666

15 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 1666

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr.

1666

Hisse 6666 TAMAM

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 6000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Rüstem. Fî 8 C sene 194. 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Aro, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Abdurrahman. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Hüseyin. Fî 29 Ca sene 194. 5000

TAMAM

Tîmâr

Karye-i Petridi/ Tirendi?, tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666 TAMAM

15 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Hisse 6666

31A**Tîmâr**

Karye-i Merdinro, tâbi'-i Baf. Kıymet 20664

Hisse 7332

Hisse 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Musori (Mousere- Μούσερε), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

Tîmâr

Karye-i Elatio (Eledio-Ελεδιώ), tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Salih veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Lukruni (Loukrounou-Λουκρούνου), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdi veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Nate (Nata- Νατά), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

31B

Tîmâr

Karye-i Lepite, tâbi'-i Baf. Kıymet 19998

Hisse 6666

Hisse 6666

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Pano Kordaliye (Pano Akourdaleia-Πάνω Ακουρδάλεια), tâbi'-i Baf. Kıymet 20664

Hisse 7332

Hisse 6666

Tîmâr

Karye-i Tirine (Thrinia/ *Drinia*-Θρινια/Δρινια), tâbi'-i Baf. Kıymet 13998

Hisse 7332 TAMAM

7 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 2332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Davud. Fî 8 C sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Kandaliye, tâbi'-i Baf. Kıymet 20669

Hisse 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Ali. Fî 8 C sene 194. 5000

15 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 2332

Hisse 7332

15 Der-dest-i hissetü'l-mezbûr. 333

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Ali. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 7332

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194. 1402

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Pegeia (Πέγεια), tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mehmed. Fî 13 C sene 194. 6666

32A

Tîmâr

Karye-i Armou (Άρμου), tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 1302

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i İbrahim. Fî 29 CA sene 194. 5000

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Abdullah. Fî 28 L sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Maratunde (Marathounta- Μαραθούντα), tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 6299

Tîmâr

Karye-i Poritori (Praitori-Πραιτώρι), tâbi'-i Baf. Kıymet 13332

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Aya Sidoro (Agiōs Isidoros-'Αγιος Ισίδωρος), tâbi'-i Baf. Kıymet 13998

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 5000

Hisse 7332

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 1194. 2332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 L sene 1194. 5000

Tîmâr

Karye-i Kilose/Filuse, tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

TAMAM

11 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194. 5000

32B**Tîmâr**

Karye-i Anarite, tâbi'-i Baf. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Kandale/Mandale, tâbi'-i Avdim. Kıymet 13332

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Süleyman veled-i Ali. Fî 8 C sene 194. 6666

Hisse 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hüseyin. Fî 8 C sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Aya Pigani, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

7 Der-dest-i be-nâm-ı Hasan veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 194. 666

8 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 1194. 1666

Tîmâr

Karye-i Poleyá?, tâbi'-i Girne. Kıymet 6666

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 13 L sene 194. 1666

Tîmâr

Karye-i Koloni (Koloni-Κολώνη), tâbi'-i Baf.

Kıymet 6666

33A

Tîmâr

Karye-i Istatò? (Statos–Agiòs Fotios-Στατόç-Άγιόç Φώτιοç), tâbi'-i Baf. Kıymet 7332

1 Der-dest-i be-nâm-ı Abdullah veled-i Hacı Abdülhamid. Fî 29 CA sene 194. 7332

Tîmâr

Karye-i Eksimetoşe, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 L sene 194. 5000

Tîmâr

Hisse-i an karye-i Linmad, tâbi'-i Gilan. Kıymet 6666

2 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mahmud. Fî 28 CA sene 1194. 301

Tîmâr

Karye-i Kira, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hüseyin. Fî 29 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Androliko, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Mehmed. Fî 8 C sene 1194. 5000

33B**Tîmâr-ı mimar-ı kıla-ı cezire-ı Kıbrıs**

Karye-i Celocedere (Kelokedera- Κελοκέδαρα)?, tâbi'-i Baf. Kıymet 3332

Tîmâr

Karye-i Celocedere, tâbi'-i Baf. Kıymet 3332

Tîmâr

Karye-i Meridi, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 6666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Musa. Fî 28 CA sene 194. 6666

Tîmâr

Karye-i Filuse (Filousa-Φιλούσα), tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666 TAMAM

9 Der-dest-i be-nâm-ı Yusuf veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 1666

1 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194. 5000

Tîmâr

Karye-i Ayo Dimirat, tâbi'-i Hrisofi. Kıymet 6666 TAMAM

2 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Receb. Fî 28 CA sene 1194. 5000

15 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i İbrahim. Fî 28 CA sene 194. 1666

Tamâm şod**34a**

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mustafa. Fî 28 CA sene 1194. 5000

Karye-i Pano Balaban, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet ber vech-i nakd 999

Karye-i Pano Balaban, tâbi'-i mezbûr. Kıymet ber vech-i nakd 1108

Karye-i Anaya Pogani Vatos, tâbi'-i mezbûr. Kıymet ber vech-i nakd 1327

Karye-i Novi Haligadas, tâbi'-i mezbûr. Kıymet ber vech-i nakd 999

Mezra'a-i Anil, der nezd-i Sotirine, tâbi'-i mezbûr. Kıymet ber vech-i nakd 42

Mezra'a-i Preçe, der nezd-i karye-i Drinare, tâbi'-i m. Kıymet ber vech-i nakd 488

Mezra'a-i Diri, der nezd-i karye-i Trine, tâbi'-i mezbûr. Kıymet ber vech-i nakd 37
Yekun 5000, ber müceb-i kayd.

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 1194. 3142

Karye-i Gedure (Gaidouras-Γαϊδουράς; *Korkuteli*), tâbi'-i Mesarya. Kıymet 30000

Karye-i Makofçe, tâbi'-i m. Kıymet 13000

Karye-i Palya Hori (Palaichori-Παλαιχώρι), tâbi'-i m. Kıymet 10000

Karye-i Aya, tâbi'-i m. Kıymet 8000

Karye-i Aya Kuka Od, tâbi'-i mezbûr. Kıymet 19600

Yekun 80600

4000

2923 an mahlûl-ı icmâl

Mezra'a-i Ayo Yorgi ve Lefte, tâbi'-i Mesarya.

Kıymet ber vech-i tahmîn 300 hisse 219 ber müceb-i kayd.

Yekun 3142

2 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ali. Fî 28 CA sene 1194. 169

8 Der-dest-i be-nâm-ı İsmail veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 678

3 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194. 170

Karye-i Palya Piskopiye, tâbi'-i Lefkoşe, der mahal-i karye-i Kitreya. Kıymet 1190

Mezra'a-i Aya Evani, der nezd-i karye-i Kitreya, tâbi'-i mezbûr. Kıymet ber vech-i tahmîn 169

Yekun 1359 ber müceb-i kayd.

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Osman. Fî 28 CA sene 1194. 161

Karye-i Dagri, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 161. Ber müceb-i kayd.

7 Der-dest-i be-nâm-ı Osman veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194. 4873

Karye-i Ayo Sozomano (Agios Sozomenos-Αγιος Σωζόμενος; *Arpalık*), tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 21000

Karye-i Ogrosu, tâbi'-i m. Kıymet 22000

Karye-i Mavroli, tâbi'-i m. Kıymet 9000

Karye-i İskillu, tâbi'-i m. Kıymet 1400

Karye-i Angil Aya Andreya Niko, tâbi'-i mezbûr. Kıymet 2600

Yekun 6860

4000,

an mahlûl-i

icmâl

Karye-i İrikli, tâbi'-i ?. Kıymet 7000 hisse 708 ber müceb-i kayd

Mezra'a-i Praka Dimitri Prezin? nezd-i karye-i Prezin?, tâbi'-i Lefkoşe, ber vech-i tahmîn 165, ber müceb-i kayd.

Yekun 4873

8 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Ebubekir. Fî 28 CA sene 194. 1119

Mezra'a-i Poline Politon der karye-i Kitreya, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 5899 ber müceb-i kayd.

10 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Hüseyin. Fî 28 CA sene 194. 670

Mezra'a-i Trgon der mahal-i karye-i Pano Lefkara, tâbi'-i Mazoto, hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 670, ber-müceb-i kayd

9 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194. 75

Manastır-ı Astraniko, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 75 an mahlûl-i mücmel

6 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 194. 63
Karye-i Aya Paraskeviçe, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 63 hisse 63 ber mûceb-i kayd.

6 Der-dest-i be-nâm-ı Ömer veled-i İsmail. Fî 28 CA sene 194. 5899
Mezra'a-i Kalimendaye, tâbi'-i Lefkoşe, hâric ez defter der nezd-i karye-i Filade ber mûceb-i tahmîn
500 ber mûceb-i kayd
Mezaraa-i Pirkofi, hâric ez defter, nezd-i karye-i Acaredire, tâbi'-i m, ber vech-i tahmîn 500 ber
mûceb-i kayd
Mezra'a-i Ayo Yorgi (Agios Georgios-Άγιος Γεώργιος ; *Aygün*), tâbi'-i Mesarya, hâric ez defter, ber
vech-i tahmîn 299, ber mûceb-i kayd
Mezra'a-i Vasilo hâric ez defter, ber vech-i defter tahmînen 200 ber mûceb-i kayd
Mezra'a-i Oni, hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 200, ber mûceb-i kayd
Mezra'a-i Strovosla (Strovolos-Στρόβολος), hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 200, ber mûceb-i kayd
Karye-i Gandare, tâbi'-i Mesarya. Kıymet 4999, ber mûceb-i kayd
Yekun 5899 ber mûceb-i kayd

13 Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Süleyman. Fî 28 CA sene 1194. 700
Mezra'a-i Astroluce der karye-i Parakalo, tâbi'-i Girne, hâric ez defter ber vech-i tahmîn 500
Karye-i Somadi der nezd-i Kuçardi, tâbi'-i Girne. Kıymet 200
Yekun 700 ber vech-i kayd

6 Der-dest-i be-nâm-ı Hüseyin veled-i Hasan. Fî 28 CA sene 194. 999
Mezra'a-i Pano Kalmalude ma'a Salare Sutoni?, tâbi'-i Piskopi Kıymet 399
Mezra'a-i Padine, tâbi'-i m. Kıymet 600
Yekun 999 ber mûceb-i kayd

34b

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mehmed veled-i Ahmed. Fî 28 CA sene 1194. 4000
Karye-i Luvre (Λουβαράς- Louvaras), tâbi'-i Leymosun. Kıymet 4000 ber mûceb-i kayd

9 Der-dest-i be-nâm-ı Abdulbaki veled-i Şaban. Fî 13 C sene 194. 4000
Karye-i Eğlence (Agländjia-Αγλαντζιά; *Eğlence*), tâbi'-i Lefkoşe ve karye-i Padye/ Nadine? nâm-ı
diğer Cingane.
Kıymet 20000
Hisse 4000 ber mahlûl-i icmâl

4 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 13 C sene 1194. 6666
Karye-i Makunde ve mezra-i Akeli (Acheleia-Αχέλεια), tâbi'-i Hrisofi ve mezra-i Vamine, tâbi'-i
mezbûr.
Kıymet 24332
Hisse 6666 ber mahlûl-i icmâl

4 Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 13 C sene 1194. 668
Karye-i Pelamaluce ve mezra-i Demre ve mezra-i Nika, tâbi'-i mezbûr, ber vech-i tahmîn 668 ber
mûceb-i kayd

5	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Abdullah. Fî 28 CA sene 194.	181
	Mezra'a-i Peradye, tâbi'-i Mesarya, hâric ez defter, ber vech-i tahmîn.	300
2	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Osman. Fî 29 CA sene 194.	187
	Mezra'a-i Aya Paraskoviçe der nezd-i karye-i Merika, tâbi'-i Lefkoşe	
	Kıymet 250	
	Hisse 187, ber müceb-i kayd	
8	Der-dest-i be-nâm-ı Ahmed veled-i Mehmed. Fî 28 CA sene 1194.	6367
	Karye-i Paladaniste, tâbi'-i Pendaye 4378	
	Karye-i Selmene, tâbi'-i Gilan, ber vech-i tahmîn 500	
	Karye-i Diyanikasari, tâbi'-i Lefke, ber vech-i tahmîn	1289
	Mezra'a-i Lenise Aya Nori ve karye-i Poloy, tâbi'-i Lekfoşe. Kıymet 200	
	Yekun 6367 ber müceb-i kayd	
7	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 8 C sene 194.	
	Karye-i Pano Ece, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 4378	
4	Der-dest-i be-nâm-ı Ali veled-i Osman. Fî 28 CA sene 194.	7334
	Karye-i Makunde ve mezra'a-i Akeli, tâbi'-i Hrisofi ve mezra-i Vamine, tâbi'-i mezbûr	
	Kıymet 24332	
	Hisse 6666 an mahlûl-i icmâl	
	Karye-i Pelamaluce ve mezra'a-i Demre ve mezra-i Nika, tâbi'-i m, ber vech-i tahmîn 668 ber müceb-i kayd	
	Yekun 7334	
2	Der-dest-i be-nâm-ı İbrahim veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 194.	1619
	Karye-i Eptar Pedrolinko?, tâbi'-i Mesarya der nezd-i karye-i Menuşe hâric ez defter ber vech-i tahmîn	
	673 hisse 480 ber müceb-i kayd	
	Karye-i Miladi der nezd-i karye-i Likosal, tâbi'-i Lefkoşe, hâric ez defter ber vech-i tahmîn 663 hisse	
	473 ber müceb-i kayd	
	Manastır-ı Pirso der nezd-i karye-i Manolendre, tâbi'-i Mesarya, hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 663	
	Hisse 473 ber müceb-i kayd	
	Yekun 1426	
9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	3200
	Karye-i Spili (Spilia-Σπίλια), tâbi'-i Piskopi ve karye-i Ayafili Kıymet 3200	
9	Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Ahmed. Fî 29 CA sene 194.	8017
	Karye-i Menande, tâbi'-i Girne. Kıymet 2000	
	Karye-i Penada, tâbi'-i Pendaye. Kıymet 330	
	Mezra'a-i Sektane der karye-i Pardiyo, tâbi'-i mezbûr. Kıymet 500	
	Karye-i Pirecurler, tâbi'-i Leymosun, hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 200	
	Karye-i Asomato (Asomatos- Ασώματος), tâbi'-i Mesarya, hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 200	
	Karye-i Ayanadi, tâbi'-i Lefkoşe, hâric ez defter 323	
	Karye-i Ereğ, der karye-i Pendaye, tâbi'-i Girne hâric ez defter. Kıymet 99	
	Karye-i Plaonde, tâbi'-i Girne. Kıymet 1666	

Karye-i Aglistiri, tâbi'-i Lefkoşe. Kıymet 1500

Karye-i Tromidi (Trimithi-Τριμίθι; *Edremit*) der karye-i Asline, tâbi'-i Girne, hâric ez defter ber vech-i tahmîn 200

Karye-i Zanalerici, tâbi'-i mezbûr. Kıymet 2332

Karye-i Asnak der nezd-i Su, tâbi'-i Pendaye, hâric ez defter 999

Kıymet 6796

Hisse 4464

Kıymet 8017, ber mûceb-i kayd

8 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Abdullah. Fî 13 C sene 194. 1366

Karye-i Milikuri, tâbi'-i Lefke ma'a Manastır-ı Aya Andreyā (**Apostolos Andreas**-Απόστολος Ανδρέας; *Apostolos Andreas Manastırı*)

Kıymet 8666

666

Hisse 367 ber mûceb-i kayd

Hisse-i an karye-i Lokili, tâbi'-i Lefke. Kıymet 999 ber mûceb-i kayd

Kıymet 1366 ber mûceb-i kayd

35a

3 Der-dest-i be-nâm-ı Mustafa veled-i Mehmed. Fî 29 CA sene 1194. 3200

Karye-i Prodoromor, tâbi'-i Gilan.

Kıymet 17198

Hisse 3200 ber mahlûl-i icmâl

2 Der-dest-i be-nâm-ı İsa veled-i Abdülkerim. Fî 13 C sene 194. 200

Mezra'a-i İrini, der nezd-i karye-i Fota (Fotta- Φώττα; *Dağyolu*), tâbi'-i Girne, hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 100

Mezra'a-i Salarne, tâbi'-i Girne der nezd-i Puktere hâric ez defter, ber vech-i tahmîn 100

Kıymet 200 ber mûceb-i kayd

Kinneir'in İzlenimleri Işığında Kıbrıs Adası: Mağusa, Larnaka, Lefkoşa

Dr. Ayşegül KUŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

1. Giriş

Kıbrıs, tarihin en eski dönemlerinden itibaren jeostratejik bakımdan sahip olduğu önemi günümüze kadar korumuştur. Bu bağlamda, Kıbrıs adası, Akdeniz’de özellikle de Doğu Akdeniz’de bulunduğu bu özel konum itibariyle, tarih boyunca birçok medeniyetin, milletin ve devletin ilgisini çekmiştir.¹ Örneğin, Anadolu, Suriye, Kuzey Afrika ve Avrupa’da ortaya çıkan devletler belirli dönemlerde ada üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır.² Ancak adayı ele geçiren güçler burayı anavatanlarının bir parçası haline getirmemişlerdir; bu nedenle de, adadaki hâkimiyetleri, siyasi ömürleri ile sınırlı kalmıştır. Her ne kadar söz konusu güçler Kıbrıs’ı anavatanlarının bir parçası haline getirmemişlerse de, adayı terk etmek zorunda kaldıklarında, orada kendi kültür ve uygarlıklarından birtakım izler bırakmışlardır.³ Bu durumun, adanın bugün sahip olduğu kültürel zenginlik üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Kıbrıs adasının Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi, 1571 yılında olmuştur. Osmanlılar, adada daha önce hâkimiyet kuran güçlerden farklı olarak, burayı anavatanlarının bir parçası olarak görmüşlerdir. Sözgelimi, Osmanlı Devletinin adayı fethini müteakip Anadolu’nun çeşitli yerlerinden yeterli sayıda Türkmen nüfus, Kıbrıs’a gönderilerek burada iskân edilmiştir. Adaya iskân edilen Türk nüfus burada Osmanlı Devleti’nin diğer eyaletlerinde olduğu gibi Osmanlı toplum örneğini oluşturmuşlardır.⁴ Osmanlı Devleti tarafından Kıbrıs’a Türk nüfusu yerleştirme politikası, 18. yüzyıla kadar belli aralıklarla devam etmiştir. İzlenen bu siyaset, Osmanlı döneminde Kıbrıs adası ile demografik bağlantıların canlı tutulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁵

Kıbrıs adasına olan ilgi salt devletler düzeyinde hâkimiyet kurma isteğiyle sınırlı kalmamış, aynı şekilde, çeşitli amaçlarla seyyah ve araştırmacılar da oraya ilgi göstermişlerdir. Bu doğrultuda, gerek Osmanlı hâkimiyeti öncesi gerekse Osmanlı hâkimiyeti döneminde Ada’ya pek çok seyyah ve araştırmacının geldiğini kaydetmek gerekir. Tarihsel süreç içerisinde Ada’ya yollarını düşüren Pococke, Bruyn, Tavernier, Beavau, Pietro della Valle, Drummond, Monti, Clarke, Light, Turner, Carne, Ross, Gaudry gibi seyyah ve araştırmacılar burada buldukları zaman zarfında kendilerine ilginç gelen konuları gezi notlarında kayıt altına almışlardır. Osmanlı coğrafyasına gelen bu seyyah ve araştırmacıların, gözlem ve incelemelerini konu alan çok sayıda seyahatname bulunmaktadır. Kıbrıs’a 19. yüzyılın ilk yarısında gelen bu seyyahlardan birisi de İngiliz asıllı olan John Mcdonald Kinneir’dir.⁶ Gezgin seyahatleri esnasında kaleme aldığı gözlem ve incelemelerini *Journey Through Asia Minor*,

¹ Ali Efdal Özkul, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ta Ermeni Toplumuna ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, S.60, 2014, s. 1.

² Celal Erdönmez, *Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2004, s. iv.

³ Erdönmez, a.g.t., s. iv.

⁴ Erdönmez, a.g.t., s. iv.

⁵ Erdönmez, a.g.t., s. iv.

⁶ Kinneir yaşamının büyük bir kısmını East India Company’nin askeri ve diplomatik hizmetinde geçirmiş olan albay gezgin ve diplomattır. 1808 ve 1814 yılları arasında Anadolu ve İran’a bazı seyahatlerde bulunmuştur. Aynı zamanda İngiltere ve İran arasındaki ilişkilerde önemli rolleri olmuştur. Kinneir’in seyahatlerindeki amacı Anadolu coğrafyası hakkında kimi bilgiler edinmek ve olası bir Hindistan istilası hakkında takip edilecek yolları keşfetmekti bkz. Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s.11.

Armenia and Koordistan in the Years 1813- and 1814 adlı eserinde bir araya getirmiştir. Anadolu'da pek çok yeri gezen seyyah aynı zamanda Kıbrıs'a da gitmiştir. Kinneir'in Kıbrıs adasında bulunduğu adanın kimi şehirlerinin fiziki, siyasi, idari, sosyo-ekonomik yaşamına dair önemli bilgiler verdiği görülmektedir. İşte bu çalışmada, Kinneir'in Kıbrıs'ta kaldığı süre zarfında kayıt altına aldığı gözlem ve izlenimlerinden yola çıkılarak, 19. yüzyılın ilk yarısında hem adanın içinde bulunduğu genel yapı hem de Mağusa, Larnaka ve Lefkoşa şehirlerinin idari, fiziki, sosyo-ekonomik yönleri doküman inceleme yöntemi ile irdelenecektir. Böylelikle hem genel olarak Adanın hem de özel olarak söz konusu şehirlerin 19. yüzyılın ilk yarısındaki tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlamış olacaktır.

1. Kıbrıs Adasında İdari Yapı

Kinneir'in Kıbrıs adasında dikkatini çek ilk husus, Ada'nın idari-siyasi yapısıdır. Bu nedensiz değildir; çünkü ona göre Ada doğru yönetilmemektedir. Daha doğru bir deyişle, Türkler hiçbir şeyi doğru yönetememektedirler; kötü yönetimlerinin en bariz örneği Ada'daki yönetimdir. Zira Türkler, yönetim anlayışı bakımından zayıftırlar. Nitekim seyyaha göre, Kapudan Paşa (Kaptan-ı Derya) tarafından her yıl adaya gönderilen yöneticinin (muhasıl), uyguladığı zorbalığa dayalı yönetim anlayışından sadece Hıristiyanlar değil aynı zamanda Müslümanlar da mustarıptır. Buna ek olarak özellikle Hıristiyanlar, gerek Türk yönetiminin gerekse açgözlü ve tembel olan Hıristiyan din adamlarının kimi taleplerini karşılamaya zorlanmakta ve bu nedenle ekonomik bakımdan ezilmektedirler.⁷ Kinneir'in Ada'nın yönetimi hakkında verdiği bilgiler nispeten doğrudur; çünkü Ada'da 18. yüzyılın başlarında vergi toplama imtiyazını elde eden ağalar arasında baş gösteren çekişmeler nedeniyle, adanın kaptan-ı deryaya bağlı bir mütesellim tarafından yönetilmesinin otorite boşluğu yarattığı düşünülerek, Ada'nın doğrudan veziriazama has olarak verildiği bilinmektedir. Bundan sonra adayı vezir-azam adına bir muhasıl yönetmeye başlamıştır.⁸ Ancak 1785'te yapılan yeni bir düzenlemeyle Ada Veziriazamın hası olmaktan çıkarılıp Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyi de olan Kaptan Paşanın teklifi ve Divan-ı Hümayunun tayini ile göreve gelecek bir muhasılın idaresine verilmiştir. Kısaca inisiyatif, Kaptan Paşaya geçmiştir.⁹ Bununla birlikte Kinneir, adada yaşayan Rumları idari bakımdan bir başpiskopos ve merkezden atanan Dragomanın (saray tercümanı) temsil ettiğini, bunların ise adada devlet adına vergi toplayan mütesellime karşı sorumlu olduklarını sözlerine ekler.¹⁰ İşte Kinneir'in şikâyet ettiği ve Hıristiyanları ettiğini söylediği yapı bu olmalıdır.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti Ada'nın fethini tamamladıktan sonra çoğunluğu Ortodoks Rum olan yerli halkı, doğrudan yönetime katmak için dini cemaatlere özerk bir şekilde kendilerini yönetme hakkı tanımıştır. Bu doğrultuda, daha önce Latinler tarafından Katolik kilisesinin egemenliği altına sokulan Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi, başpiskoposluk olarak yeniden açılmış ve Adadaki diğer kiliselerin üzerinde bir statüye kavuşturulmuştur. Yani başpiskopos yönetim nezdinde yerli Rum halkının ruhani lideri ve siyasi temsilcisi olarak tayin edilmiştir. Böylece Rum Ortodoks cemaati adli, hukuki ve mali işlerini temsil yetkisini ruhbanlar tarafından seçilen başpiskopos ve onun gösterdiği adaylar arasından

⁷ Kinneir, a.g.e., s.181.

⁸ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25. 2002 s.375. Osmanlı Devleti'nin adayı ele geçirmesinden sonra Kıbrıs ayrı bir beylerbeylik olarak yapılandırılmış ve 9 Ekim 1571'de Anadolu'dan Alaiye, Karaman'dan İç-il, Zülkadir'den Sis ve Halep'ten Tarsus sancakları buraya bağlanmıştı. Lefkoşa, Beylerbeyliği Paşa Sancağı, Magosa, Girne ve Baf kazaları ise sancağa çevrilerek toplam 8 sancaktan oluşan Kıbrıs Beylerbeyliği ya da Kıbrıs Eyaleti oluşturuldu. Bununla birlikte, adada idari, askeri, mali, hukuki ve emniyet sağlamakla üzere bazı müesseseler de oluşturuldu bkz. Çevikel, a.g.m., s. 939.

⁹ Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1571-1960)*, İstanbul: 47, Numara Yayıncılık, 2006a, s.167-168. ¹⁰ Kinneir, a.g.e., s.181-182.

seçilen dragoman vasıtasıyla kullanılmaktaydı.¹¹ Ancak seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, zaman içerisinde Ada'da idari bakımdan çeşitli sebeplere bağlı olarak yönetim anlayışında bazı sorunların ortaya çıktığı ve bu sorunların adada yaşayan halkları olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Kinneir'in Ada'da yaşayan Hristiyan halkın Müslümanlara nazaran daha fazla ezildiklerini vurgulaması, Hristiyanlara özgü olan piskoposluk yönetiminden kaynaklanmaktadır. Böylelikle Hristiyanlar hem Türk yönetimi hem de Türk yönetimi ile sembiyotik olan Hristiyan yönetimce ezilmektedirler.

2-Kıbrıs Adasının Sosyo- Ekonomik Yapısı

Kinneir, Ada'nın genel ekonomik yaşamını da gözler önüne serer. Kuşkusuz ekonomik yaşam deyince aklına ilk gelen şeyler, Ada'da üretilen meyveler ile onların işlenmesiyle oluşturulmuş mamul ürünlerdir. O, adanın meyvesi, şarabı, zeytinyağı ve ipeği ile ün yaptığını söylemekte; portakallarının Mora'da yetişenler kadar lezzetli olduğunu belirtmektedir. Ada'da kırmızı ve beyaz olmak üzere iki çeşit şarap olduğunu; bu şarapların İngiltere pazarı için Levant'da üretildiğini söyler.¹² Buna paralel olarak, 17. yüzyılda adada bulunan Fransız asıllı seyyah Tavernier de Ada'da şarap üretiminin oldukça fazla olduğunu ve üretilen şarabın komşu ülkelere ve özellikle de belli başlı ticaret merkezlerine gönderildiğini aktarır.¹³ Seyyahın da belirttiği gibi, Ada'nın güneyinde, meşhur Kıbrıs şarabının üretildiği üzümlerin yetiştirildiği bağlar geniş bir alanı kaplamaktadır. Ovalarda, dağ ve tepelerde, alçak ve düz kısımlarda ise genellikle tahıl ekilir. Kıyılarına yakın kısımlarda, özellikle köy ve kasabalarda bol miktarda narenciye bahçeleri bulunur. Buna ek olarak, nar, limon, ceviz, harnup, şeftali, elma ve armut en çok yetiştirilen meyveler arasında yer almaktadır.¹⁴ Seyyah ayrıca Ada'nın ipeği ile de bilindiğini ve ipeğin tıpkı şarabı gibi beyaz ve sarı olmak üzere iki çeşit olduğunu bilgisini verir. Fakat genellikle sarı ipeğin daha fazla tercih edildiğinin altını çizer.¹⁵ Kıbrıs adasında sarı ve beyaz olmak üzere iki çeşit ipek üretildiği diğer kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Sarı ipek, yabani dut ağaçlarından beslenen ipekböceği cinsinden elde edilmektedir. Beyaz ipek ise özel yetiştirilmiş dut ağaçlarından beslenen ipek böceklerinden üretilmektedir.¹⁶ Kıbrıs'ta en kaliteli sarı ipek Baf, beyaz ipek ise Değirmenlik bölgesinden elde edilmektedir.¹⁷ 18. yüzyılda Ada'da üretilen ipek, pamuktan sonra en önemli ikinci ticari ürün olarak karşımıza çıkmakta ve çeşitli ülkelere pazarlanmaktadır. Beyaz ipeğin en fazla Avrupa'da tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya gidenler dışında, gemilerde sarı ve sülfür renkli ipek de bulunmaktaydı. Renkli ipeklerin de eşit miktarda gönderildiği Venedik ve Livorno'da beyaz ipek tercih edilmesine rağmen, bu tercih Kuzey ülkelerindeki kadar öncelikli olmamıştır. Portakal rengi ipek ise, Türkler tarafından Kahire'de pazarlanmıştır.¹⁸ Bunun yanı sıra, Ada'da üretilen ipek, dış piyasada değerli ve aranan bir ihraç malıdır. Kıbrıs ipeği genellikle Kahire'ye ihraç edilmekteydi. Ayrıca Kıbrıs ipeği zamanla imparatorluk içerisinde ve batıda ünlenecek

¹¹Çiçek "Kıbrıs", s.375. Rumlar arasında çok önemli bir mevki elde eden bu iki görevli zaman içinde statülerinin ve imtiyazlarının genişletilmesiyle valiyi bile gölgede bırakacak derecede nüfuz kazandı. Özellikle 1670 yılı başlarında Divan-ı Hümayun, başpiskoposluğu Hristiyan reayanın yegâne temsilcisi konumuna yükselterek Hristiyan reayadan toplanan vergileri tayin ve tahsilatla yükümlü kıldı bkz. Demirkent, aynı madde, s.375.

¹² Kinneir, a.g.e., s.182.

¹³ Tavernier *Seyahatnamesi*, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul Kitap Yayınevi, 2006, s. 226. Tavernier ayrıca en iyi şaraplık üzümlerin Olimpos Dağının güneyine bakan eteklerinde yettiğini ve bu şarapların içiminin ise nefis olduğunu altını çizer bkz. a.g.e., s.226.

¹⁴ *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, Hacı Osman Yıldırım (yay. haz.), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000, s.43.

¹⁵ Kinneir, a.g.e., s.182.

¹⁶Zahide İmer "Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek", *Bilgi*, S. 32, 2005, s.8-10.,

¹⁷ C. D. Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Nicosia.1969,s.371.

¹⁸ G., Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, First published in Lucca in 1769 as "Viaggi per L'Isola di Cipro", translated from the Italian by ClaudeDeleval Cobham, Unchanged Reprint of the Edition London 1909, Zeno, London, 1971, s.113.

ve aranır hâle gelecektir. Kıbrıs'ta ipeği ile ünlenen şehirler arasında Değirmenlik, Baf, Evdim, Gilan ve Mağusa yer almaktadır.¹⁹ Tavernier de benzer şekilde Kıbrıs'ta ipek üretilen en önemli yerin Kytrea (Değirmenlik) olduğunu vurgular. Ayrıca seyyah Limasol ve Baf arasında bulunan bazı köylerde de ipek üretildiği bilgisini verir.²⁰ Fakat Kinneir Ada'nın önemli ihraç mallarından birini teşkil eden tuz hakkında herhangi bir bilgi vermez. Oysa tuz da ipek gibi Ada'nın önemli ihraç malları arasında yer almaktadır. Tuz üretimi ve ticareti Latinler döneminde olduğu gibi Osmanlı döneminde de önemini korumuştur. Larnaka ve Limasol şehirleri Ada'da tuz madenleri bakımından zengin olan iki yerdir.²¹ 18. yüzyıl ortalarında Kıbrıs'tan batı ülkelerine yılda 1.115.750 kuruş tutarında ipekli ve pamuklu kumaş, yün, tütün, şarap, içki ilaç ve boya yapımında kullanılan değerli bitkilerle, 601.500 kuruş değerinde çeşitli kumaş ve dokuma ihraç edildiği görülmektedir.²²

Seyyah ayrıca Ada'da yüksek kalitede buğday üretildiğini de söylemektedir. Buna ek olarak, Kinneir, Ada'daki köylülerin toprağı pirinç ekimi için hazırlayabilecek kadar parasal güce sahip oldukları takdirde oranın çeşitli yerlerinde pirinç yetiştirmenin de mümkün olabileceğini vurgular.²³ Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, Ada'da tarımla uğraşan köylülerin yeterli kapitale sahip olmadıkları, yani fakir oldukları anlaşılmaktadır.

Kinneir, İngiltere'nin Ada'da nüfuz sahibi olmasının ekonomik bakımdan nasıl birtakım avantajlar sağlayacağı konusunda birtakım bilgiler aktarır. Örneğin, Anadolu'nun afyon, pamuk ve tütününü, Mısır'ın pirinç ve şekerini ve Kıbrıs'ın ünlü şarap ve ipeği ile diğer ürünlerini dünyaya pazarlayarak, İngiltere'nin ticaret hacmini arttırabileceğinin altını çizer.²⁴ Gerçekten de Ortadoğu ve Akdeniz'in kontrolünü ele geçirmek isteyen bütün devletler için Kıbrıs adası, her daim önemli bir üs olarak görülmüştür. Dolayısıyla Adayı elinde tutan devletlere Kıbrıs, aynı zamanda Anadolu, Mısır, Lübnan ve İran'a kadar uzanan bölgeyi de kontrol edebilme fırsatı sunmaktaydı.²⁵ 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti açısından bazı dengeler değişmişti. Çünkü Osmanlı Devleti sürekli savaş ve iç savaşlar ile uğraşmış ve bu nedenle önemli ölçüde yıpranmıştı. Ancak bu defa karşısına Akdeniz'de kendi menfaatlerine yönelik nüfuz elde etmeye çalışan İngiltere ve Fransa çıkmıştı. Osmanlı Devleti değişen dengeler nedeniyle ayakta kalabilmek için bazen ayrı ayrı bazen de bu iki devletle beraber ittifak arayışı içine girmiştir. İngiltere için Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü Hindistan yolunun emniyeti açısından önem taşımaktaydı. Seyyahın da belirttiği gibi, Osmanlı Devleti İngiliz politikalarına tehdit oluşturan Rusya'yı durdurabilecek önemli bir devlet olarak görülmekteydi. Bununla birlikte, Fransa'nın Mısır'a ilgisi de göz önüne alındığında, Kıbrıs'ın İngiltere için taşıdığı jeo-stratejik, jeopolitik ve ekonomik önem daha açık hale gelmektedir.²⁶ Görüldüğü üzere, Kinneir, gezi notlarında Ada'nın sahip olduğu

¹⁹ Cobham, a.g.e., s.372,373,425.

²⁰ Tavernier Seyahatnamesi, s.227.

²¹ Çiçek, "Kıbrıs", s.378.

²² Çiçek, "Kıbrıs", s.378.

²³ Kinneir, a.g.e., s.182.

²⁴ Kinneir, a.g.e., s.186.

²⁵ Atasoy, a.g.m., s. 31-32.

²⁶ Durmuş Akalın, Cemil Çelik, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti", *Turkish Studies*, Vol.7/3 2012, 223. Napoleon, Akdeniz'de kendisine en büyük rakip olarak İngiltere'yi görüyor, onları Akdeniz'den çıkarmak ve Süveyş bölgesi ile Kızıldeniz'de bulunan önemli İngiliz ticaret üslerini ele geçirmek ve bu şekilde Uzakdoğu'daki İngiliz hâkimiyetine bir son vermek istiyordu. Bunu hayata geçirebilmek için Hindistan'a giden en kısa yol olan Mısır'ın ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle 19. Yüzyılın hemen öncesinde 1798 yılının Mart ayında Fransa Mısır'a asker çıkararak Akdeniz'de İngilizlerin aleyhine olacak çıkarlarını sağlamlaştırma yönünde adım attı. Mısır seferi Doğu Akdeniz'de ve Kıbrıs'ta Osmanlı Devletini birtakım tedbirler almaya itti. Ada, Fransa'nın işgali nedeniyle açılan savaşta Osmanlı ordusuna nakliye üssü işlevi görmesi, işgal merkezinde yaşanan gelişmelerin merkez e iletilmesi gibi konularda oldukça etkin bir rol üstlenmişti. Savaş sırasında İngiltere bölgedeki çıkarları nedeniyle Osmanlı Devleti ile ittifak yapmış ve I. Napoleon herhangi bir başarı elde

jeostratejik ve jeopolitik önemin, İngiltere açısından sağlayacağı siyasi ve ekonomik avantajları üzerinde yoğunlaşarak bazı değerlendirme ve analizler yapmaktadır. Dolayısıyla gezi notlarında aktarılan bilgilerden hareketle, onun sıradan bir seyyah gibi hareket etmediğini ve başat amacının ülkesinin siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözetmek ve bu doğrultuda bilgi toplamak olduğunu belirtmek gerekir. Seyyahın 19. yüzyıl başında Ada'da bulunduğu göz önünde bulundurulursa, İngiltere'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik menfaatlerini gözetmek adına, Adaya neden özel bir ilgi gösterdiği ve Ada'nın sosyal, siyasi, idari ve ekonomik yapısı hakkında neden bu kadar ayrıntılı bilgi toplamaya çalıştığı da daha açık hale gelir.

Seyyah, 19. yüzyıl başlarında Ada'nın sahip olduğu nüfusa dair bilgiler de sunar. Ona göre, Ada'nın nüfusu tahminen 70.000'in biraz üzerindedir. Ayrıca Ada'da her geçen gün nüfus azalmaktadır. Bu nüfusun yarısı Rumlardan diğer yarısı ise Larnaka'da yaşayan Frenk nüfus hariç Müslümanlardan oluşmaktadır.²⁷ Seyyahın verdiği bilgilerden Ada'da Larnaka'da meskûn olan Frenkler hariç 35.000 kadar Hristiyan ve 35.000 kadar Müslüman nüfus yaşadığı anlaşılmaktadır. Seyyahın da aktardığı gibi, Ada'nın nüfusunda tarihsel süreçte belli oynamaların yaşandığı görülmektedir. Ada'nın önceki dönemlere ait nüfus verilerini tahrir defterlerinden takip etmek mümkündür. Örneğin, Kıbrıs'ın fethinden sonra yapılan 1572 tarihli tahrir göre Ada'da bulunan şehirlerde toplam 1915 hâne, köy ve mezralarda ise 32.032 hâne bulunuyordu. Ayrıca defterde 419 kişi "neferen", 207 kişi de "cemâat-i tâife-i Kıptiyân-ı perâkende" olarak kaydedilmiştir. Buna göre bir hânedeki ortalama beş kişi olduğu var sayımından yola çıkılarak, Ada'nın fetihden hemen sonrası nüfusunun 170-175.000 kişi olduğu tahmin edilebilir. Bu nüfusun büyük çoğunluğunu, Ortodoks Rumlar oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti izlediği iskân politikası gereği fetihden sonraki yıllarda da Kıbrıs'a, Anadolu'dan nüfus nakline devam etmiştir. Örneğin, 1581 tarihli bir belgeye göre ilk on yılda Ada'ya 12.000 hânenin nakledilmesi planlanmış, ancak bunların üçte birinin Ada'ya hiç gelmediği belirlenmiştir. Buna rağmen fetihden on yıl sonra sürgünlerle Ada'da bulunan Türk varlığının önemli bir orana ulaştığı ve genel olarak Ada'nın nüfusunun arttığı anlaşılmaktadır. Ermeni, Mârûnî ve Yahudilerin nüfusu ise önemsenmeyecek kadar azdı.²⁸ Ada'ya gelen bazı seyyahlar da 1590'larda Lefkoşe, Mağusa, Girne ve Baf gibi şehirlerin önemli ölçüde Türkleştiğinin altını çizerler. Fakat 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılda tahrirler düzenli olarak yapılamadığından Ada'nın nüfusuna dair tahminler yapmak güçleşmektedir.²⁹ Buna rağmen Kıbrıs Eyaletinin 1750-1800 yılları arasında sahip olduğu toplam nüfusa dair dönemin arşiv kayıtlarından bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Sözelimi, 1777 yılı için en önemli kaynaklardan birisi Kıbrıslı Hristiyan din adamlarından ve aynı zamanda tarihçi olan Cyprianos'tur. Onun aktardığına göre, Ada'nın 37.000'i Hristiyan ve 47.000'i Müslüman olmak üzere toplam nüfusu 84.000 idi.³⁰ Bununla birlikte, Çevikel Ada nüfusu hakkında belgelere dayalı olarak yaptığı bir çalışmada, 1790 yılında adanın toplam nüfusunun 115.724 (Müslümanlar 67.000, Zimmiler 48.724); 1793 yılı için 114.616 (Müslümanlar 67.000, Zimmiler 47.616) olduğunu ileri sürer. 19. yüzyılın başında, Müslümanlar 67.000, Zimmiler 30.524 olmak üzere toplam nüfus 97.524 olarak verilir.³¹ 19. yüzyılın hemen başında verilen nüfus verileriyle

edemeden Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak İngiltere Fransa'nın Mısır'ı terk etmesinden sonra bölgede doğrudan kendisi hâkimiyet kurmak istemiştir. Fakat zor da olsa Osmanlı Devleti İngiltere'yi bu isteğinden vazgeçirebilmiştir bkz. a.g.m., s.25-26.

²⁷ Kinneir, a.g.e., s.181.

²⁸ Çiçek, "Kıbrıs", s.376. Adayı 1596'da ziyaret eden Dandini, Müslüman nüfusunu 12-13.000 kişi olarak bildirirken 1599'da Cotovicus bu sayıyı 6000 erkek nüfus olarak bildirmektedir.

²⁹ Erdönmez, a.g.t., s.46.

³⁰ Çiçek, "Kıbrıs", , s.377.

³¹ Nuri Çevikel, "Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-GayriMüslim İlişkileri ve ihtida Meselesi (1746-1801), ", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C.II. (Tarih ve Medeniyetler Tarihi), 2012, s.942,

seyyahın tahminen verdiği nüfus verisi mukayese edildiğinde Ada nüfusunda önemli bir azalma olduğu dikkat çekmektedir. Bu nüfus azalmasında, ekonomik faktörlerin ve kötü yönetimin etkilerinin bulunduğu söylenebilir. Yine rakamlar iyice incelenirse, Türk nüfusundan çık, gayrimüslim nüfusta azalmaların yaşandığını kaydetmek gerekir.

Ada'da nüfusun azalmaya başlaması aslında 17-18. yüzyıllara değin geriye gider. Nitekim Kıbrıs'ın merkezden uzaklaşmaya, isyanlar ve sosyal çalkantılarla birlikte yavaş yavaş ayanların kontrolüne girmeye başladığı 18. yüzyılda, nüfusunda önemli bir azalmayla karşılaşılır. Bu azalma gayrimüslimler bakımındandır. Şer'iyeye sicilleri ve seyyahların gezi notlarında aktardıkları bilgilere bakılırsa, Ada'da yaşayan Müslümanların oranı gittikçe artmıştır. Lefkoşe sicillerinde cizye ve nüzul vergisiyle ilgili kayıtlarda, 1699-1726 yılları arasında "8.000 zinde ve mevcut" Hristiyana karşılık "4.500 dirlikli ve dirliksiz Müslüman" olduğu belirtilmektedir. Vergi muafları da dâhil edildiğinde 18. yüzyılın ilk yarısında Ada nüfusunun yarısına yakınının Müslüman olduğu söylenebilir.³² 19. yüzyılın hemen başında, yine Ada'da yaşayan Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusun iki katından fazla olduğu tahmin edilebilir.

3. Mağusa

Seyyahın Kıbrıs adasında ilk ziyaret ettiği yerin Mağusa olduğu anlaşılmaktadır. O, ilk olarak beraberindeki bir mihmandar ve hizmetçi ile birlikte 16 saatlik bir deniz yolculuğundan sonra Mağusa'ya ulaştıklarını söyler. Akabinde kentin limanı hakkında okuyucuya bazı bilgiler verir. Ona göre, liman 80 ila 100 yard³³ genişlikte olup, bir taraftan bir kale diğer taraftan ise harabe durumunda olan kule tarafından savunulmaktadır. Ayrıca bir zamanlar liman çok sayıda geminin demir attığı bir yerken, Türklerin Ada'yı ele geçirmesinden sonra kum ve birtakım atıkların birikmesi neticesinde artık küçük gemiler haricinde hiçbir gemi limana güvenli bir şekilde girememektedir.³⁴ Seyyahın da belirttiği gibi, Osmanlı döneminde Mağusa'daki liman faaliyetleri çeşitli nedenlerle azalmış, aynı zamanda limanın fiziksel koşulları da zaman içerisinde değişime uğramıştır. Bu değişimlerden birisi, Pedia nehrinin taşıdığı toprakların limanda birikmesi sonucu limanın gemiler tarafından kullanımını güçleştirmesi oluşturmaktadır.³⁵ Tavernier de kentin küçük limanının büyük gemilere hizmet veremediğini belirtir.³⁶ Gerek Tavernier'in gerekse Kinner'in verdiği bilgilerden kentin limanının sahip olduğu fiziki koşulların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kinneir'in limanda coğrafi bir gelişme sonucu ortaya çıkan bu durumu göz ardı ederek, limanın kullanım güçlüğü ve işlevsizliğinin Türklerden kaynaklandığına vurgu yaptığı dikkat çekmektedir. Seyyah, devam eden satırlarda limandaki gümrük görevlilerin kendisinden bahşış istediklerini, ancak onların bu isteklerine aldırış etmeden şehrin merkezinde bulunan kahvehaneye doğru ıssız ve harap halde bulunan kiliselerin bulunduğu cadde boyunca yürüyerek gittiğini belirtir.³⁷ Görüldüğü üzere, Kinneir'in gerek kentin limanının sahip olduğu fiziki koşulları gerekse kentin merkezine doğru giden yol güzergâhını olumsuz bir şekilde betimlediği görülmektedir.

³² Çiçek, "Kıbrıs", s.376-377.

³³ Bir Yard 0,9144 metreye (1 metre yaklaşık 1,0936 uluslararası yarıdır) eşittir.

³⁴ Jonh Macdonald Kinner, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813- and 1814, Lndon 1818, s.176-177.*

³⁵ Ege Uluca, *Gazimağusa Kaleiçi'nin Tarihsel Süreç İçindeki Kentsel Gelişimi Ve Değişimi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.99.

³⁶ *Tavernier Seyahatnamesi*, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul Kitap Yayınevi, 2006, s.225.

³⁷ Kinneir, a.g.e., s.177.

Kinneir, kentin adının menşei ve konumu hakkında bilgiler aktarır. O, Mağusa'nın (Famagusta) adını *Amachostos* Burnu'ndan aldığını ve şimdi Eski Mağusa olarak bilinen antik Salamis'in 5 mil³⁸ kadar yukarısında kurulu olduğunu söyler. Ardından 19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen seyyahların eserlerinde öncelikli olarak değindikleri kentin tarihi geçmişine değinir. Kentin ilk olarak bir Bizans kolonisi tarafından kurulduğunu, Luzinyanlar³⁹ devrinde daha da güçlendiğini ve sonrasında Venedikliler tarafından bayındır hale getirildiği bilgisini verir. Böylece kentin kısa bir tarihi geçmişini aktarır.⁴⁰ Buna ek olarak kentin Sultan Selim'in uzun ve zorlu kuşatmasına karşı koyduğunu, bunun kanıtının ise kentin kalesi olduğunu söyler. Ancak geçmişte oldukça sağlam olan kaleden geriye yaklaşık olarak 2 mil boyunca kenti çevreleyen duvarlar ve sert kayanın oyulması ile yapılmış ve geniş bir hendekle kara tarafında savunulan kale burçları ve bir surun dışında fazla bir hâtıra kalmamıştır. Ona göre, Osmanlılara karşı kenti savunan soylu kişi Brigardine adında biridir. O, bu kahramanın derisinin, vahşi düşman tarafından yüzüldüğünü ve vücudunun samanla doldurularak bir direğe ibretlik olarak asıldığını vurgular.⁴¹ Fakat Kinner'in kentin antik geçmişi hakkında bilgi aktarırken gelmiş olduğu ülkenin kültürünün etkisi altında kalarak kimi bilgiler verdiği ve okuyucu üzerinde Ada'nın sanki Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi ile eski canlılığını ve bayındır halini kaybettiği gibi bir izlenim uyandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Aslında nesnel olmayan bu bakış açısının, özellikle 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına gelen pek çok seyyahın eserinde bazen örtük bazen de açık bir şekilde yer aldığı söylenebilir. Şöyle ki; seyyahların ekseriyetinin uzun zamandır Türklerin elinde olan bir Osmanlı yerleşim biriminin antik geçmişi hakkında bilgi verirken sıkça Osmanlı öncesi dönemine atıfta bulunmaları ve bölgenin geçmişini Hellen kültürü ile başlatma gibi bir eğilim içinde hareket etmeleri söz konusudur. Aslında bu durum onların Hellen kültürüne olan ilgilerinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.⁴² Bununla birlikte Kinneir, Mağusa'nın merkezinde birkaç Türk ailenin ikamet ettiğini ve kent merkezinde harap durumda olan ve adını vermediği bazı kilise yapılarının yer aldığını söyler. Ayrıca Venedikliler dönemine ait olan sarayın⁴³ bazı kalıntılarının da Gotik mimari sanatının saygın simgelerinden olan St. Sophia Katedralinin hemen yanında yer aldığını belirtir. Bu katedralin bir kısmının camiye çevrildiğini sözlerine ekler.⁴⁴ Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, kentin en önemli simgelerinden biri St. Sophia Katedralidir.⁴⁵ Seyyah, kentte Osmanlı dönemine ait olan, Akkule mescidi, Gazimağusa Medresesi, Cafer Paşa Çeşmesi ve Hamamı gibi yapılar hakkında okuyucuya hiç

³⁸ Bir Kara mil'inin uzunluğu metrik hesaba göre 1.609,344 metredir.

³⁹15. yüzyılın ünlü Kıbrıslı vakanüvisti, Kral Richard'ın Templar Şövalyelerinin iadesinin ardından, yeni bir anlaşmayla adayı 100,000 altın dukaya o sırada Kudüs Kralı olan Guy de Lüzinyan'a sattığını belirtmektedir. Kıbrıs'ın yeni sahibi Guy de Lüzinyan, evlilik yoluyla 1186 yılında Kudüs Kralı unvanını almış olan Frenk kökenli Lüzinyan ailesine mensup bir soyludur. Bu aile 1192–1373 yılları arasında adada söz sahibi olmuştur bkz. Uluca, a.g.t., s.53. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. L. Makhairas, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus (1458)*, Edited and Translated by R.M. Dawkins, Vol.I, Clarendon Press, Oxford, 1932, s. 20 vd

⁴⁰ Kinneir, a.g.e., s.177.

⁴¹ Kinneir, a.g.e., s.177.

⁴² Yılmaz, a.g.t., s. 20.

⁴³ Gazimağusa Kaleiçi'nde, Namık Kemal Meydanı'nın güney-batısında yer alan saray yapısı, ya da yaygın olarak bilinen adıyla Venedik Sarayı, meydanın ve kentin en önemli öğelerinden biridir. Yapım yılı, Lüzinyan Krallığı'nın erken dönemlerine kadar uzanan saraydan, 'domini regis' veya 'domini regis Cipri' tanımlarıyla Cenevizli noter Lamberto di Sambuceto'nun 1300–1302 tarihli kayıtlarında birçok kez söz edilmiştir. Ancak, Gazimağusa'yı Lefkoşa'dan sonraki ikinci ikametgâhları haline getiren Lüzinyan krallarından hangisinin sarayın yapımından sorumlu olduğu kesin olarak bilinmemektedir bkz. Uluca, a.g.t., s.111-112.

⁴⁴ Kinneir, a.g.e., s.177-178.

⁴⁵ Seyyahın Mağusa kent merkezinde kentte bulunan tarihi yapılara dair çok detaylı gözlem ve incelemeler yapmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Mağusa'da çok sayıda kilise bulunmaktadır. Bunlar arasında St. Nicholas Kilisesi (Lala Mustafa Paşa Cami), SS. Peter ve Paul Kilisesi (Sinan Paşa Cami), St. George Latin Kilisesi, St. George Yunan Kilisesi ve St. Symeon Şapeli, Fransiskan (St.Francis) Kilisesi gibi yapılar yer almaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Uluca, a.g.t., s.114-139.

bir bilgi aktarmaz.⁴⁶ Bu onun Magusa'da dikkatini çeken şeylerin, kendi kültür geçmişine ait yapılar olduğu biçiminde yorumlanabilir. Devam eden satırlarda, seyyah, kalenin içinde kalacak bir yer bulamadığı için civardaki bir Rum köyünde bir oda kiraladığını ve ertesi gün antik kent Salamis'in⁴⁷ kalıntılarını görmeye gittiğini belirtir.⁴⁸

O, eski Mağusa'ya dair şöyle der:

Salamis tamamen sular altında kalmıştır. Bu kalıntılar bir daire biçiminde olan 3 yahut 4 mil olan eski kale duvarlarından, yağmur sularını biriktiren eski sarnıçları, kırık sütunlar sahil boyunca dağınık bir şekilde uzanan bazı yapıların temellerinden oluşmaktadır. Magosa ve Salamis kalıntılarının bulunduğu coğrafya ise kumlu, rüzgârlara açık ve kayalıktır. Bu nedenle, toprağın büyük bir kısmı tarıma müsait değildir. Her yerde Arabistan çöllerindeki deve dikenine benzeyen zararlı otlar dışında hiçbir şey yoktur.⁴⁹

Görüldüğü üzere, seyyahın Mağusa'da kaldığı kısa zaman dilimi içinde pek çok batılı seyyahın yaptığı gibi ilk olarak kentin fiziki yapısı hakkında bazı bilgiler verdiği ve bu bilgileri verirken özellikle kentin Helenik ve Hristiyan dönemine kimi atıflar yaptığı dikkat çekmektedir. Ayrıca seyyah özellikle antik kent Salamis'in olduğu yerin iklim ve bitki örtüsü bakımından tarım yapmaya müsait olmadığını da sözlerine ekler.

4. Larnaka

Seyyahın bir sonraki durağı, 9 gün kaldığı Larnaka'dır. Verdiği bilgilerden Larnaka'da İngiliz Konsolosunun evinde konakladığı ve kaldığı süre zarfında Larnaka ve civarında çeşitli gezintiler yaptığı anlaşılmaktadır. Seyyah ilk olarak okuyucuya Larnaka'nın coğrafi konumunu tanıtır. O, Larnaka'nın antik *Citium* (Kition)kenti üzerine kurulu olduğunu belirtir. Ona göre, ticari önem bakımından burası Kıbrıs'taki ikinci önemli kenttir ve şehirde çeşitli batılı devletlerin konsoloslukları bulunmaktadır.⁵⁰ Devam eden satırlarda seyyah, kentin fiziki yapısına yönelir. Kinneir, kentin Aşağı ve Yukarı Larnaka olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu söyler. O, kentte bulunan evlerin topraktan yapılmış ve oldukça konforsuz olduğunu aktarır. Fakat ona göre, Frenklerin yaşadıkları evler her bakımdan daha konforludur. Yukarı Larnaka'da bir manastır ve piskoposun ikamet ettiği St. Saviour Katedrali yer almaktadır. Aynı zamanda ihtişamdı uzak ve oldukça eski olan St. Lazarus şapeli de buradadır. Ayrıca St. Lazarus şapeline oldukça yakın bir noktada, kentin kalesinin yer aldığını da sözlerine ekler. Ona göre, bu kale Luzinyanlar döneminde inşa edilmiştir ve oldukça harap bir durumdadır.⁵¹

Buna ek olarak, Kinneir, Larnaka'nın hemen yanındaki burnun hala *Chitti* olarak adlandırıldığını ve antik şehrin kalıntılarının, bir tümülüsü ya da bir tepeyi andıran toprak ve çöplerin oluşturduğu yığınlar arasından görüldüğünü söyler. O, ayrıca yerli halk tarafından antik kalıntılarının arasından yüksek kaliteli taşların ve değerli olabilecek birtakım eşyaların kazılarak çıkarıldığının altını çizer.⁵² Tavernier de

⁴⁶ Uluca, a.g.t., s.139.145.

⁴⁷Salamis, antik Yunan dönemi boyunca, adadaki kent krallıklarının lideri olmuştur. Aristo gibi antik dönemde yaşamış ünlülerin de yetişmiş olduğu bu yerin, döneminin zengin ve parlak kentlerinden biri olduğu bilinmektedir bkz. F. G., Maier, Cyprus: From Earliest Time to the Present Day, Translated from the German by Peter Gorge, Elek Books Ltd., London, 1968, s.10.

⁴⁸ Kinneir, a.g.e., s.177-178.

⁴⁹ Kinneir, a.g.e., s.178.

⁵⁰ Kinneir, a.g.e., s.183.

⁵¹ Kinneir, a.g.e., s.184.

⁵² Kinneir, a.g.e.,s.185.

benzer şekilde Lefkoşa'da bulunduğu esnada, Türklerin gizli kalmış kimi hazineleri aramak için Venedikliler döneminden kalma güzel sarayları yıktıklarını ve taşlarını ise yeni evlerin yapımı için sattıklarını belirtir.⁵³ Seyyahın verdiği bilgilerden antik kent kalıntılarının gösterilen özensizlik neticesinde yeterince koruma altına alınmadığı ve yerli halk tarafından yapılan kazılarla bu değerli hazineye zarar verildiği anlaşılmaktadır.

Seyyah eski ve yeni Larnaka'nın fiziki yapısı hakkında şöyle der:

Eski ve Yeni Larnaka arasında, üzerinde bir binanın inşa edilmiş olduğu yüksek bir nokta bulunmaktadır ve bu yükseltinin hemen ağzında eski dönemlerde gemilerin demir attığı geniş bir kısım bulunmaktadır. Ancak burası kum ve taşlarla dolduğu için, özellikle yaz aylarında su (azaldığı için) durgunlaşmakta ve etrafa kötü kokular yaymaktadır. Larnaka'nın suyu çok kaliteli olmadığı için eski dönemlerden kalma su sarnıcının ve uzun çukurların izleri görülebilmektedir. Ayrıca kentin su ihtiyacı, yaklaşık olarak 50 yıl önce bir Türk emiri tarafından inşa ettirilen su kemerleri ile sağlanmaktadır.⁵⁴

Kinneir'in Larnaka'da kaldığı zaman zarfında hem kent içinde hem de kentin yakın çevresine birtakım gezintiler yaptığı ve gördüklerini dikkatli bir şekilde kayıt altına aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Mağusa örneğinde olduğu gibi, kendisinin genellikle kentin Osmanlı öncesi dönemde sahip olduğu bazı Hristiyan yapılar hakkında bilgi verdiği ve bu yapıları ön plana çıkartmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Seyyahın, Osmanlı dönemine ait olan yapılara dair, hiçbir bilgi vermediği göze çarpmaktadır. Örneğin, Larnaka'da Osmanlı dönemine ait yapılar arasında Ulucami, Seyyid Ahmed Cami ve bazı çeşmelerle Ebûbekir Paşa tarafından yaptırılan su kemerleri ile kalenin yer aldığı söylenebilir. Ayrıca Muaviye'nin Kıbrıs seferine katılan Ümmü Haram'ın defnedildiği yerde prehistorik üç büyük taşla yapılan türbe ve yanında 1760 yılında kurulan Türabi Tekkesi ve 1816 yılında Kıbrıs Muhassılı Seydi Mehmed Emin tarafından yaptırılan cami de yine kentte bulunan önemli yapılar arasında yer almaktadır.⁵⁵

Seyyah okuyucuya Larnaka'nın sosyo-ekonomik yaşamına dair de bilgiler aktarır. O, Aşağı ve Yukarı Larnaka'nın toplam nüfusunu 5.000 kişi olarak verir. Bu nüfusun içinde 40 kadar Frenk aile olduğunu geri kalan nüfusu ise Rumlarla Müslümanların oluşturduğunu söyler.⁵⁶ Fetihden sonra kentin önem kazanmasında ve nüfusunun gerek etnik gerekse dini bakımdan çeşitlilik arz etmesinde hiç şüphesiz Osmanlıların Larnaka'ya yönelik olan izledikleri iskân siyasetinin etkisi olmuştur. Mağusa'nın alınmasından sonra, buradan çıkarılan Katolikler ile Anadolu'dan getirilen Türk nüfusun bir kısmı Larnaka'ya yerleştirilmiştir. Ancak kentin etnik ve dini bakımdan sahip olduğu nüfusa dair 19. yüzyılın ortalarına kadar sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Fakat bölgeye gelen seyyahların gezi notlarında ve şer'iyye sicillerinde bulunan kayıtlarda, kentin nüfus bakımından oldukça kozmopolit bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1850 yılında yapılan bir sayıma göre, kentte 849 Müslüman, 2426 gayrimüslim hane olduğu belirtilmektedir.⁵⁷

Kinneir, Larnaka'nın ekonomik yaşamına da değinir. O, ilk olarak kentin ihraç maddelerinin buğday, arpa, pamuk, ipek ve şarap olduğunu, ithal ettiği malların ise Mısır'dan pirinç ve şeker, Malta ve İzmir'den kumaş, madeni eşyalar ve kolonyal ürünler olduğunu söyler. Aslında 17. yüzyılın başlarında kentte bulunan bazı seyyahlar da kentin ticari önemine vurgu yaparlar. Örneğin, Beavau

⁵³ Tavernier Seyahatnamesi, s.225.

⁵⁴ Kinneir, a.g.e., s.185.

⁵⁵ Kemal Çiçek, "Larnaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, 2003, s.106.

⁵⁶ Kinneir, a.g.e., s.184.

⁵⁷ Çiçek, "Larnaka", s.106.

Larnaka'nın önemli bir ihracat limanı haline geldiğini söyler. Pietro della Valle ise kentin Levant'ta⁵⁸ en sık uğranılan yerlerin arasında bulunduğunu ve burada çok sayıda yabancı tüccarın ve konsolosun ikamet ettiği bilgisini verir.⁵⁹ Buna paralel olarak, Kinneir de kentteki ticaret trafiğinin İngiliz bayrağı taşıyan Levantenlere ait gemilerle yapıldığının altını çizer. Fakat kent ticaret faaliyetlerinin sağlıklı olarak yürütülmesini sağlayacak olan bir limana sahip olmadığından ötürü, gemiler kıyıda belli bir mesafe uzaklıkta demir atmak zorunda kalırlar. Buna rağmen çok az sayıda kaza meydana gelir.⁶⁰ Görüldüğü üzere Kinneir'in, Mağusa örneğinde olduğu gibi Larnaka'da da düzgün bir liman olmayışı üzerinde durduğu dikkat çekmektedir. Aslında kentin fethinden sonra emniyetli olmayan küçük liman, Osmanlılar tarafından buraya muhafızlar yerleştirilmek suretiyle güvence altına alınmıştır.⁶¹

5. Lefkoşa

Kinneir, Larnaka'dan ayrıldıktan sonra at sırtında Ada'nın başkenti olarak söylediği Lefkoşa'ya doğru yola çıkar. Kent önlerinde gözükmeye başlayınca kente dair bilgi vermeye başlar. O, ilk olarak kentin eski adının *Tamais* olduğunu söyler. Akabinde kentin genel görünümünü tasvire koyulur. O, Lefkoşa'nın uzaktan genel hoş bir görüntü arz ettiğini ve hatta İran'daki Şiraz şehrine benzediğini vurgular. Ayrıca İran'ın başkenti gibi zirveleri karla kaplı ve yüksek dağlarla çevrili oldukça güzel bir vadide kurulu olduğunu ve ağaçların üstünden çok sayıda minarenin benzer şekilde yükseldiğini belirtir. Fakat dayanıklı kale duvarları ve burçların bir araya gelmesiyle oluşan ve kentte bulunan diğer binalar arasında belirgin bir şekilde fark edilen St. Sophia Katedrali, Şiraz'ın bile boy ölçüşemeyeceği şekilde Lefkoşa'ya ayrı bir azamet katmaktadır.⁶² Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, Lefkoşa'nın kendisini daha önce bulunduğu Mağusa ve Larnaka'ya nazaran daha fazla etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü Kinneir'in kentin genel görünümünü oldukça romantik bir üslupla betimlemesi oldukça dikkat çekicidir.

Seyyah, belli bir mesafeden gördüğü kentin genel görünümü hakkında bilgi verdikten sonra kentin iç fiziki yapısına yönelir. Kinneir, ilk olarak Lefkoşa'da her seyyahın dikkatini çektiğini düşündüğü yapıları görmeye gittiğini söyler. Ona göre, bu yapılar arasında St. Dominique, St. Catherine, St. Nicholas ve St. Sophia gibi katedraller yer almaktadır. Ancak bunların arasında St. Sophia katedralinin Gotik mimari üslubun en güzel örneklerinden birini temsil ettiğini, fakat diğerlerinin tasvir etmeye degecek özellikler taşımadığının altını çizer. Ardından bunlardan üçünün şimdi cami olarak hizmet verdiğini, St. Nicholas katedralinin bedestene çevrildiğini ve St. Dominique'te de Luzinyan dönemine ait bazı prenseslerin mezarlarının bulunduğu bilgisini verir. Devam eden satırlarda şimdi bir mütesellimin ikamet ettiği, ancak bir zamanlar Kıbrıs krallarının sarayı olan bir yapıdan söz eder. Fakat yapı önemli ölçüde değişiklik geçirdiği için, orijinal hali hakkında bir fikir sahibi olmanın oldukça güç olduğuna değinir. Yapının oldukça büyük bir kapısı olduğunu, üstünde Luzinyan döneminden kaldığını düşündüğü bir hilalin yer aldığını söyler.⁶³

Kinneir daha sonra kentin kalesini ziyaret eder. O, kalenin etrafını 1 saat 15 dakika gibi bir süre zarfında yürüdüğünü, surların kesilmiş taşlardan yapıldığını ve kale burçlarının ise dikdörtgen şeklinde

⁵⁸ Avrupa literatüründe X. yüzyıldan başlayarak Akdeniz'in doğu kıyılarındaki ülkelere verilen addır bkz. Şerafettin Turan, "Levant", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, 2003, s.145-147.

⁵⁹ Çiçek "Larnaka", s. 106.

⁶⁰ Kinneir, a.g.e., s. 184-185.

⁶¹ Çiçek, "Larnaka", s.106. Bununla birlikte, Osmanlı idaresi Larnaka'yı her bakımdan geliştirme gayreti içinde olmuş ve bu doğrultuda kente 1625 yılında bir kale yaptırarak asker yerleştirmişti. Buna ek olarak, şehirde ikamet eden tüccar ve konsolosların can ve mal güvenliğini temin etmek için kendilerine korumalar verilmiştir bkz. Çiçek, "Larnaka", s. 106.

⁶² Kinneir, a.g.e., s.188.

⁶³ Kinneir, a.g.e., s.190.

olduğunu söyler. Kale hendeğinin, kuru ve sığ olduğunu, ancak hendekler oldukça geniş olduğundan burada önemli miktarda mısırın yetiştirildiğini belirtir. Seyyah ayrıca kale duvarının olduğu yerin oldukça geniş ve bir bölümünün ekili olduğunu, ancak büyük miktarlarda çöp ve toprağın kaleyi güçlendirmek için kentin içinden buraya taşındığının altını çizer. Kalede bulunan bataryaların ise kullanılacak durumda olmadığını ve sadece dört küçük parçadan ibaret olduğunu ve bunların da oldukça kötü durumda bulunduğunun altını çizer.⁶⁴ Seyyahın verdiği bilgilerden zaman içinde kalenin sahip olduğu eski fiziki koşullarını ve işlevini kaybettiği ve bakımsız bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Osmanlı Devleti, gerek fetih sırasında gerekse sonrasında Ada'ya yönelecek olası saldırılara karşı bazı tedbirler almıştır. Bu doğrultuda Ada'nın güçlü bir savunma çemberiyle korunması ve mali yapısının güçlendirilmesi için, Lefkoşa, Limasol, Mağusa, Baf ve Girne kalelerine 2279 adet topçu, gönüllü, müstahfız, azab ile 1000 yeniçeri olmak üzere toplam 3779 asker yerleştirdiği bilinmektedir.⁶⁵

Bunlara ek olarak, seyyah kentte dört hamam, bir zamanlar kilise olan sekiz cami, altı adet Rumlara ait şapel ve bir Katolik manastır ve artık yıkılmaya yüz tutmuş bir kervansaray olduğu bilgisini aktarır. Lefkoşa'nın geri kalan kısmının ise pek çoğunun eski yapılardan kalma temellerin üzerinde tuğla ve topraktan inşa edilmiş evlerden oluştuğunu söyler. Kinneir, kentin çarşısı hakkında da bazı bilgiler verir. O, kentin çarşısını her taraftan yağmur alan, üzeri çatı yerine halılarla örtülü ancak içinde çeşitli malların bulunduğu bir yer olarak tasvir eder.⁶⁶ Seyyahın verdiği bilgilerden, kentin çarşısının fiziki bakımdan olumsuz koşullara sahip olduğu, ancak buna rağmen zengin bir çarşı olduğu anlaşılmaktadır. Seyyah ayrıca Lefkoşa'ya üç kapıdan girildiğini ve bu kapıların Larnaka, Cerina (Girne) ve Baf kapıları olduğunu söyledikten sonra, şehre giriş yapılan bu kapılar arasında Cerina (Girne) kapısının dikkate değer olduğunun altını çizer. Çünkü burası Rum manastırları ile doludur ve Olympus Dağının beyaz zirvesi buradan görülebilir.⁶⁷ Kinneir'in, şehrin geçmişine ait yapılarla ilgili zengin bilgiler vermesine rağmen Osmanlı dönemi yapıları hakkında susması dikkate değerdir.

Kinneir fiziki yapı hakkında bilgi verdikten sonra Lefkoşa'nın nüfusunu ele alır. O, kentin nüfusuna dair bilgileri, piskopostan aldığı belirtir. Bu bilgilere göre, kentte 2.000 Müslüman, bunun yarısı kadar Rum, 40 Ermeni ve 12 kadar Katolik Maruni⁶⁸ aile yaşamaktadır.⁶⁹ Bu verilere bakılırsa, kentte Müslüman aile sayısının Rum aile sayısından iki kat daha fazla olduğu söylenebilir. Osmanlılar döneminde adadaki Rum nüfusu daha çok Mağusa, Mesariya, Piskobi, Baf ve Kukla'da yoğunlaşırken, Türkler daha çok Lefkoşa, Girne, Tuzla, Hirsofi, Gilan, Evdim, Değirmenlikte yoğunluk göstermişlerdir. Ayrıca Rumların Ada nüfusu genelinde sahip oldukları en düşük nüfus ise Lefkoşa kentiyken en yoğun oldukları yer Mesariya'dır. Bununla birlikte Türkler, Lefkoşa'da yoğun bir dağılım sergilemişlerdir.⁷⁰ Araştırmacı Çiçek, Arap Ahmet Paşa, Kale Ardı, Çatalhurma, Abdi Çavuş, Ömeriye ve Kızılkulenin

⁶⁴ Kinneir, a.g.e., s. 190.

⁶⁵ Işın Demirkent, "Kıbrıs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25. 2002, s. 374.

⁶⁶ Kinneir, a.g.e., s.191.

⁶⁷ Kinneir, a.g.e., s.191.

⁶⁸ Çevikel, Jennings'in 17. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta Maruni denilen bir topluluğun da bulunduğu dair fazla bilgi içermeyen birkaç kayda rastladığını belirtir bkz. Nuri Çevikel, "Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri ve İhtida meselesi (1746-1801)", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, C.II. (Tarih ve Medeniyetler Tarihi), 2012, s.942.

⁶⁹ Kinneir, a.g.e., s. 190.

⁷⁰ Ahmet Atasoy, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Nüfus Coğrafyası", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, S.15, 2011, s.34. Ayrıca 1572'den itibaren Kıbrıs'a sevkedilen Müslüman Türkler ekseriyeti çiftçi olduğu için Meserya ve Mazoto gibi bölgelerdeki köylere yerleştirilmişti. Esnaf, zanaatkar ve tüccar olanların büyük bir kısmı ise Lefkoşa ve Mağusa gibi büyük yerleşim yerlerinde iskân edilmişlerdi. Buralarda, Rum ve Ermenilere ait mahallerin yanı sıra Müslüman mahalleri de oluşturuldu bkz. Çevikel, a.g.m., s.941.

Lefkoşa’da kurulmuş ve Türklerin çoğunluk oluşturduğu mahallelerden olduğunu belirtir.⁷¹ Demirkent de, Ada’ya gelen seyyahların verdiği bilgilerden hareketle, aslında 1590’lı yıllarda Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf gibi şehirlerin önemli ölçüde Türkleştiğinin altını çizer.⁷²

Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, Ada’da zaman içinde yaşanan birtakım sorunlar neticesinde özellikle Rumlar açısından yönetimin kötüye gittiği ve bu anlamda kimi sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca seyyahın özellikle Kıbrıs’taki yönetim anlayışını diğer Osmanlı topraklarındaki yönetim anlayışından daha kötü ve despot olarak nitelmesi dikkat çekicidir. Kinneir, adada yaşayan tek çalışkan millet olan Rum köylülerin, gerek kötü ve adil olmayan Türk yönetimi gerekse Hristiyan din adamlarının baskıları altında ezildiklerini ve bu baskıdan kurtulmak için Ada’dan göç etmek için her fırsatı kullanmaya çalıştıklarını belirtir.⁷³ Hatta Ada’daki yöneticinin ve başpiskoposun özellikle Ada’da meskûn olan insanların emekleri ile yıl boyunca ürettikleri mısıra el koyduklarını ve bu mısırı daha yüksek bir fiyatla ya ihraç ettiklerini yahut perakende olarak satarak haksız kazanç elde ettiklerinin altını çizer.⁷⁴ Seyyah bu din adamlarının Ada’da sahip oldukları nüfuz hakkında bilgi vermeye devam ederek şöyle der:

(..) başpiskopos sahip olduğu zenginlik ve nüfus bakımından Ada’da sözü geçen ikinci kişidir. Rum reayayı ilgilendiren tüm meseleler onun yönetimi ve denetimi altındadır. Hatta Ada’nın valisi Hristiyan reayadan vergi toplama işini son zamanlarda tüm yetkiyi kendinde toplayarak dragomana danışmak için tenezzül bile etmeyen bu piskopos vasıtasıyla yapar. Bu kişi kendini papaz yardımcılığı gibi daha alt bir görevde birtakım yollarla başpiskoposluk makamına yükseltmiştir. Çok büyük miktarlarda Ada’daki zengin insanlardan borç para almıştır. Bu paranın kendisine kredi açan insanlara geri ödenebilmesi ise ekonomik gücü olmayan fakir insanların sırtından sağlanmaya çalışılmıştır”⁷⁵

Görüldüğü gibi, seyyah Ada’da özellikle Hristiyan reayanın maruz kaldığı kötü yönetimi ele almakta ve eleştirmektedir. Ancak aynı şeyi Ada’da yaşayan Müslüman köylüler için yapmadığı dikkat çekmektedir. Zira seyyahın iddia ettiği gibi eğer Türk yönetiminden de kaynaklı sorunlar varsa, bunun sadece Hristiyan reayayı etkilediği kadar Müslümanları da etkilemesi gerekir. Fakat seyyah Ada’da bulunduğu süre zarfında yalnızca orada yaşayan Hristiyanları ön plana çıkarma gayreti içinde olduğu ve onları Ada’da ezilen ve mağdur edilen tek millet gibi gösterme çabası içinde bulunduğu göze çarpmaktadır.

Seyyahın da belirttiği üzere, Ada nüfusunun zaman içinde azalmasının altında doğal ve beşeri nedenler kadar Osmanlı yönetiminin sert emirlerini içeren fermanlarla uyarılan yöneticilerin yanlış tutum ve davranışlarının da etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, kilise yöneticilerinin ve yönetici konumundaki kişilerin halktan usulsüz vergi almaları da Ada’da bulunan nüfusun azalmasına ve dağılmasına yol açmıştır.⁷⁶ Kinneir, buna benzer durumun İspanya Savaşı esnasında da yaşandığını, tüm mısıрын Maltalı tüccarlar tarafından bu şekilde satın alındığını ve halkın günlük ekmek ihtiyacının karşılanması için gerekli olan miktarın bile ayrılmadığını belirtir.⁷⁷ Ada’daki yönetim şekli 18. yüzyılın

⁷¹ Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698/1726 A. D.*, Unpublished Ph.D Thesis, Birmingham: University of Birmingham, 1992, s.228-229.

⁷² Çiçek, “Kıbrıs”, s.377.

⁷³ Kinneir, a.g.e., s.182.

⁷⁴ Kinneir, a.g.e., s.182-183.

⁷⁵ Kinneir, a.g.e., s.186.

⁷⁶ Atasoy, a.g.m., s.33-34.

⁷⁷ Kinneir, a.g.e., s.182-183.

sonunda patlak veren Osmanlı-Rus Savaşının yarattığı ekonomik sorunlar nedeniyle Ortodoks Rumların Osmanlı Devleti nezdinde temsilcileri olan başpiskopos ve dragomanın İstanbul'a gönderdiği heyetin talebi ile yeniden değiştirilmiştir. Bu yeni yönetim tarzı piskoposların ve dragomanların nüfuzunun daha da artmasına

sebebiyet vermiştir.⁷⁸ Ayrıca başpiskoposların vergi toplama hak ve yetkileri daha da genişletilmiştir. Seyyahın ifadelerinden yola çıkılarak bu din adamlarının sahip oldukları nüfuzu kötüye kullanarak kendi tebaasına haksız angaryalar yükledikleri ve köylülerin bu angaryaların altında ezildikleri söylenebilir. Seyyahın verdiği bilgilerden, zaman zaman bu konudaki şikâyetler üzerine devlet tarafından fermanlar yayınlanmasına rağmen, Ada'daki yönetim anlayışının reaya lehine değişmesi yönünde fazla bir şey yapılmadığı, hatta yapılan idari değişikliklerle bazı yöneticilerin daha da nüfuz kazanmalarının önünün açıldığı söylenebilir.

Kinneir, Ada'nın askeri gücünün üç yüz kişiden oluştuğunu, disiplinsiz ve silahsız olan dört bin yeniçerinin ise Ada'nın farklı yerlerinde olduğunu söyler. Bununla birlikte seyyah Ada'da söz sahibi olmasının hem Akdeniz'de hem de Levant'ta İngiltere'ye önemli bir güç kazandıracağını söyler. Ayrıca bunun gerçekleşmesi durumunda, İngiltere'nin Anadolu'da hem İstanbul hükümetini kontrol altında tutulabileceğini hem de Rusya'nın yayılmasının önünde bir engel teşkil edeceğini altını çizer.⁷⁹ Seyyahın verdiği bilgilerden, onun Ada'da gerçek bulunma amacı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Onun siyasi ve ekonomik bakımdan ülkesinin çıkarlarını gözetmek ve bu doğrultuda Ada'ya dair kimi bilgiler toplayarak rapor hazırladığı anlaşılmaktadır. Böylece Ada'nın jeo-stratejik açıdan İngiltere için hayati bir işleve sahip olduğunun altını çizdiği görülmektedir. Benzer şekilde Osmanlı ordusuna iltica eden ancak dinini değiştirmeyen Alman seyyah Murat Efendi de gezi notlarında benzer şekilde eski zamanlarda dokuz kral tarafından yönetilmiş olan Kıbrıs ile pek çok devletin yakından ilgilendiğini ve bu ilgiden ise vazgeçilemeyeceğinin açıkça görüldüğünü belirtir.⁸⁰

6. Sonuç

Kıbrıs günümüzde olduğu gibi tarihin en eski devirlerinden itibaren sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum itibarıyla pek çok devletin hâkimiyet tesis etmek için birbirleri ile mücadele ettikleri bir yer olmuştur. Ada'nın sahip olduğu bu önem Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiş ve bu nedenle Osmanlı Devleti birtakım siyasi, askeri ve ekonomik şartlarında etkisiyle Ada'yı 1571'de kendi topraklarına katmıştır. Ada'nın fethini müteakip Osmanlı Devleti, orada sadece klasik Osmanlı idari düzeninin tesis edilmesi için gerekli olan adımlar atmamış aynı zamanda izlediği iskân politikasının gereği Anadolu'dan çoğunluğu Müslüman olan bir nüfusu da Ada'ya yerleştirmiştir. Osmanlılar Ada'ya hâkim oldukları ilk dönemlerde, Kıbrıs'ta yaşayan çeşitli etnik gruplar arasında denge gözetken, adalet ve hoşgörüyü dayanan bir yönetim uygulamaya çalışmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin zaman içinde yaşadığı siyasi ve ekonomik gerilemeye paralel olarak diğer yerlerde olduğu gibi Ada'da da bazı sorunlar baş göstermiştir. 19 yüzyıl Osmanlı Devletinin her bakımdan derin değişim ve dönüşümden geçtiği istisnai bir dönem olmuştur. Özellikle anılan yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen batılı seyyah ve araştırmacıların sayısında önemli bir artış olmuştur. Elbette bu nedensiz değildir. 19. yüzyılda özellikle İngiltere ve Fransa gibi batılı güçlerin Osmanlı topraklarında nüfuz sahibi olmalarını gerektiren önemli siyasi ve ekonomik menfaatleri bulunmaktaydı. Bu nedenle kendi ülkelerinin bazı kuruluşları tarafından finanse edilen kimi seyyah ve araştırmacılar Osmanlı topraklarına gelerek hemen her konuda bilgi

⁷⁸ Çiçek, "Kıbrıs", s.375-376.

⁷⁹ Kinneir, a.g.e., s.186.

⁸⁰ Muirat Efendi, *Türkiye Manzaranı, Alev Sunata Kıbrıs* (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.149.

toplamlar ve kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet etmeye yönelmişlerdir. Kıbrıs'a gelen bu seyyahlardan biri de İngiliz asıllı olan Binbaşı John Macdonald Kinneir'dir. 19. yüzyılın başında Ada'da bulunan seyyahın o dönem Ada'nın içinde bulunduğu fiziki, siyasi, idari, sosyal ve ekonomik yapıya dair bazı gözlem ve incelemelerde bulunduğu ve eserinde bu konuda önemli bilgiler verdiği söylenebilir. Ancak Kinneir'in kimi doğru bilgiler aktarmasına rağmen pek çok batılı seyyahın yaptığı gibi yer yer değerlendirmelerinde gelmiş olduğu kültürün ve dinin etkisi altında kalarak bazı şeylere ön yargılı yaklaştığı söylenebilir. Seyyahın, özellikle Ada'nın fiziki yapısı hakkında bilgi verirken bu önyargılı tutumu daha açık hale gelir. Örneğin, onun, Ada'da bulunduğu esnada Mağusa, Larnaka ve Lefkoşa gibi şehirlerdeki Hristiyan yapılar hakkında bilgi verirken Osmanlı dönemi yapılar hakkında, neredeyse hiç bilgi vermemesi dikkat çekicidir. Ayrıca seyyahın Ada'daki idari yapı ve yönetim anlayışı hakkında analiz yaparken de benzer bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda, Ada'da yaşayan Hristiyan halkı gerek Türk yönetimi gerekse Hristiyan din görevlilerin kötü yönetimi altında ezilen mağdur bir topluluk olarak gösterirken, Ada'da yaşayan Müslüman halkın yaşadığı sorunlar hakkında susması manidardır. Dolayısıyla onun örtük bir biçimde okuyucunun zihninde Ada'da yaşayan Müslümanların hayatının Hristiyan ahaliye nazaran daha iyi olduğu gibi bir imaj yaratmasına yol açabilecek şekilde bilgi aktardığı söylenebilir. Ancak Kinneir'in bu konularda verdiği önyargılı ve nesnel olmayan bakış açısı bir kenara bırakıldığında, Kıbrıs'ın özellikle coğrafi, fiziki ve sosyo-ekonomik yapısına dair verdiği bilgilerin Ada'nın 19. yüzyılın başında içinde bulunduğu durumu anlamamıza yardımcı olan önemli katkılar sağladığını itiraf etmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Durmuş, Cemil Çelik, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti", *Turkish Studies*, Vol.7/3 2012,ss.21-45.
- Atasoy, Ahmet, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Nüfus Coğrafyası", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, S.15, 2011, ss.29-62.
- Cobham, C. D., *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Nicosia.1969.
- Çevikel, Nuri, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1571-1960)*, İstanbul: 47, Numara Yayıncılık, 2006a.
- Demirkent, Işın, "Kıbrıs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002, ss.371-374.
- Erdönmez, Celal, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2004.

İmer, Zahide “Miladi Dönem Öncesi Orta Asya’da İpek”, *Bilig*, S. 32, 2005, ss.1-32.

Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698/1726 A. D.*, Unpublished Ph.D Thesis, Birmingham: University of Birmingham, 1992.

_____, “Osmanlı Kıbrıs’ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri ve İhtida meselesi (1746-1801)”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C.II. (Tarih ve Medeniyetler Tarihi), 2012, ss.937-965.

_____, “Larnaka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, 2003, ss.107-107.

_____, “Kıbrıs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2002, ss.375-379.

Kinneir, Jonh Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813-and 1814*, London 1818.

Maier, F. G., *Cyprus: From Earliest Time to the Present Day*, Translated from the German by Peter Gorge, Elek Books Ltd., London, 1968.

Makhairas, L., *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus (1458)*, Edited and Translated by R.M. Dawkins, Vol.I, Clarendon Press, Oxford 1932.

Mariti, G., , *Travels in the Island of Cyprus*, First published in Lucca in 1769 as “Viaggi per L’Isola di Cipro”, translated from the Italian by Claude Deleval Cobham, Unchanged Reprint of the Edition London 1909, Zeno London 1971.

Murat Efendi, *Türkiye Manzaraları*, Alev Sunata Kırım (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Osmanlı idaresinde Kıbrıs, Hacı Osman Yıldırım, (yay.haz.), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000.

Özkul, Ali Efdal, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ta Ermeni Toplumunu ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, S.60, 2014 ss.1-42.

Tavernier Seyahatnamesi, Teoman Tunçdoğan, (çev.), , İstanbul Kitap Yayınevi, 2006.

Turan, Şerafettin, “Kıbrıs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, 2003, ss.146-147.

Uluca, Ege, *Gazimağusa Kaleiçi’nin Tarihsel Süreç İçindeki Kentsel Gelişimi Ve Değişimi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

Yılmaz, Özgür, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006.

Antalya'nın Kıbrıs'la İlişkileri

Prof. Dr. Mustafa ORAL
Giresun Üniversitesi / Giresun

Antalya, Doğu Akdeniz bölgesinde önemli bir liman kentidir. Başta yakındaki liman kentleri olmak üzere Kıbrıs ve Rodos gibi adalarla yakın ilişkileri olmuştur. Bu ilişkiler hiçbir zaman tek taraflı olmamış, birbirlerinin temel ihtiyaç maddelerini karşılayan ticaret ilişkileri adalarla Antalya limanı arasındaki iletişimi belirlemiştir.

I. Pierre, birleşik bir *Ermeni-Frank Krallığı* kurmak düşünüyordu. Bu nedenle, Doğu Akdeniz'in bazı önemli yerlerine birtakım askerî harekâtlarda bulunmuştur. Amacını gerçekleştirmek için 1362'de Demre'yi (Myra) Jean de Sur'a yağmalatmış ve Aziz Nikolas'ın buradaki ikonasını Mağusa'ya taşıtmıştır. Bunun ardından 1365'te İskenderiye'yi işgal etmeye çalışmıştır. İşgal karşısında Alanya ve Karaman beyleri, Mısır'a yardımda bulunmuşlardır¹. Kıbrıs kralı I. Pierre, İskenderiye'ye hücumdan sonra Anadolu beylerini Hıristiyan Şark (Levante) devletlerine karşı ortak bir hareket için kazanmak teşebbüsü dolayısıyla Mısır tarafından yazılmış mektuplar bahis konusu edilmiştir. Bu askerî hareketin hazırlanması hakkında 1 Mart 1366 tarihli mektubunda Johanniter-migal mastoru RaimondBérenger şu bilgileri veriyordu²:

İskenderiye'nin zaptından sonra Babil sultanının beri taraftaki Hıristiyanlığa ve besbelli Kıbrıs ve Rodos'a karşı birçok fenalıklar yapmayı düşünerek Hıristiyan âleminin ve bilhassa Kıbrıs ve Rodos'un tahribini ve mahvını istediği için, bu tasavvurunu kolayca yerine getirmek yolunu ve imkânlarını arayarak Türkiye'nin bütün beylerine elçi gönderdi. Elçiler vasıtasıyla, beylerin, memleketlerinden Hıristiyanlar tarafından ve bilhassa Kıbrıslılar ve Rodoslular tarafından hiçbir erzakın ihraç veya ithal edilmesine müsaade etmemelerini istiyor ve ısrarla rica ediyordu. Hıristiyanlar Sarazenlere (Araplar) karşı birleşip ittifak ettikleri gibi, kendileri de Mısır sultanı ile beraber Hıristiyanlara karşı ve başta Kıbrıs ve Rodos'a karşı birleşsinler; zaten onlara karşı kanlı şiddetinin tesirini göstermek için sultan dayanılmaz bir arzu ile yanıyormuş. Mümkün olduğu kadar çok kalyon ve mümkün olduğu kadar kuvvetli gemiler yapsınlar; filhakika sultan her lüzumlu ve zarurî masrafı temin edecek, üstelik onlara kazanç temin etmek için limanların ticaretinden istifade etmelerine müsaade edecektir.

Fakat şimdilik elçileri arka arkaya göndermekle önceden söylenenler hakkında beyleri kendi isteklerine kolayca getirmek için, sultan, mezkûr beylere ikinci bir murahas gönderdi. Bu vaziyetten dolayı, sultanın kudreti ve seçtiği beyleri kolayca kendi tarafına almayı temin eden zenginliklerinin çokluğu ve denizaşırı Hıristiyanların kudret ve servet bakımından bu beylerle mukayese edilemedikleri göz önüne alınırsa, bu memleketlerin Hıristiyanları için Allahın kudretli eli onları tutmaz ve mukaddes efendimiz Papa hazretleri ve Katolik kralları prenslerin kuvvetli kolları büyük bir tehlike baş göstermektedir. Yeni aldığımız haberlere göre sultan yüz kalyon yaptırmış, onlarla önümüzdeki baharda Türklerle beraber Kıbrıs'a ve Rodos'a hücum etmeye hazırlanıyor. Bu iş için kendi iradesi ve ısrarı üzerine Türklerin büyük gemici kalabalığı ona gelmişmiş; Türklerle yaptırdığı kalyonları da teçhiz edecekmış.

¹ Tarkan Kâhya, "Ortaçağda Attaleia-Kıbrıs İlişkileri", **Toplumsal Tarih**, Nu.158 (Şubat 2007), s.58.

² Paul Wittek, **Menteşe Beyliği**, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, TTK, 2000, s.72-73.

Alanya, Kıbrıs kralının Anadolu sahillerine saldırdığı sırada muhtemelen 1360'ta bağımsız bir beylik olmuştur³. Kıbrıs Kralı, 1365 yılında İskenderiye'yi de işgal etmek istemiş, ancak başarılı olamamıştır. Bu sırada Alanya beyleri ile Karaman Türkleri, Mısırlılara gemilerle gizlice yardımda bulunmuşlardır. Kıbrıs kralı bunun öcünü almak için Nisan 1366'da 22 kadırgadan oluşan bir donanma göndererek Alanya'yı kuşatmıştır. İbn Kadı Şuhbe, eserinde buna ilişkin şunları anlatıyor⁴:

Alâiyyeliler Karamanoğullarından gördükleri yardım ile donanmaya karşı koydular ve Kıbrıslıları bozdular; Kıbrıslıları burçlara astılar ellerine geçirdikleri kadırgaları tahrip ettiler.

Kıbrıs Krallığının Antalya şehrinden sonraki süreçte Alanya'da da hâkim olarak Akdeniz kıyılarında egemenlik kurmak istediği anlaşılıyor. İşte bu yıllarda Antalya'nın yeniden Türklerin eline geçmesi, 14 Mayıs 1373 tarihinde olmuştur⁵. Antalya'nın yeniden Türklere geçmesini Karamanlı tarihçisi Şikârî şöyle anlatıyor⁶:

Karaman, Kosun'ı yanına çağırıp eydür: *-Biz kâfir ile cenk ederken kaleye bir çere eylesen olmaz mı? Kosun eydür: -Nola, can baş üzerine, dedi dönüp gitti. Askerine geldi. Kosun kâfirten dönüp müselmân olmuştur. İki bin kişi dönmüştür. Bu iki bin er ile Kosun, kâfir şekline girip Antalya kalesinin kapısı önüne gelip seslendi. Fisandon adında bir bekçi vardı. Kalenin üstünden Kosun'a sordu: -Kimsiz, Kosun şöyle dedi: -Kıbrıs'dan yardım için geldik. On bin kâfir idik. Altı binimiz orada cenkte kırıldı; iki binimiz gemide, iki binimizi de kaleye bekçiliğe gönderdiler. Fisandon kapıyı açtı. Kosun, ne kadar bekçi vardır, diye sordu. Fisandon, beş yüz vardır, diye karşılık verdi bizim Kosun'a.*

Kosun, Fisandon'a, *hep bir yere cem eyle*, dedi. Hepsini cem eyledi. Kosun işâret eyledi. Hepsini kılıçtan geçirdiler ve kaleyi zapt eylediler. Amma çok hazine çıktı...

Şikârî, kaleden çıkarılan Kıbrıslıların peşinden gidilip bir ay kadar vuruşma olduğunu, kalenin fethinden sonra Kosun'un Melik Aslan'ı bir miftâh ile Konya'ya gönderdiğini, Karaman'ın Antalya yönüne geldiğini, *kâfir kaçıp Görkes'e geldi. Kimi gemiye binip Kıbrıs'a gitti. Ol zamanda kâfirin Görkes'ten pek kalesi yoktu* diye yazıyor⁷.

Bu ortamda Alanya, Kıbrıs'tan sonra Ceneviz kavminin de hücumuna maruz kaldı. Kıbrıslılar, 1373'de Cenevizlilerin hücumundan korunmak için, Antalya'daki garnizonlarını adalarına çekmişlerdir; şehri Antalya beyinin vergi vermesi koşuluyla Tekeli Mehmet Mahmut bin Yunus'un idaresine terk etmek zorunda kalmışlardır.

1432 yılında Kızkalesi (Gorikos/Görkes) yakınındaki Tarsus'tan geçen Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquiére, Korkene'den (Gorikos) 60 mil uzaklıkta, deniz kıyısında bir şato bulunduğunu vebu şatonun Kıbrıs kralına ait olduğunu belirtiyor. Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquiére, uzun zamandır burada oturan ve çevrenin durumunu bilen *Antoine* adındaki Kıbrıslı tüccardan övgüyle bahseder⁸:

Bu şehirde, Antoine adında Kıbrıslı bir tüccarla tanıştım; buraların durumunu etraflıca anlattı; çünkü kendisi uzun zamandır bu şehirde bulunuyormuş, insanların dilini iyi konuşuyormuş; güzel bir şarap verdi, hayli zamandır ağzıma bir damla şarap girmemişti...

³ D. E. Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, İstanbul, Yapı Kredi, 2001, s.55.

⁴ İsmail Hakkı Konyalı, **Alanya (Alâiye)**, İstanbul, 1946, s.89.

⁵ Şehabeddin Tekindağ, "Tekeoğulları", **İslâm Ansiklopedisi**, C.XII/1, İstanbul, MEB, 1979, s.130.

⁶ Şikârî, **Karamannâme**, İstanbul, Karaman Valiliği, 2008, s.117-118.

⁷ A.g.e., s.

⁸ Bertrandon de la Broquiére, **Denizşırı Seyahati**, ed. Ch. Schefer, İstanbul, Eren, 2000, s.177.

De la Broquiére, Tarsus'tan Ereğli'ye, Ereğli'den de Larende'ye gelerek burada Kıbrıs kralı ve maiyeti tarafından yeni Kıbrıs kralı ile Karaman arasında yapılan ittifakı yeniden kurmakla vazifeli Lyachin Castrio ve Lyon Naschere adlarında kişiler ile o sırada Ceneviz kavminin elinde bulunan Kıbrıs'ın Mağusa şehrinden *Perin Passerot* adında Kıbrıslı bir tüccarla tanışmış olduğunu belirtiyor. De la Broquiére, Konya'da Karamanlı İbrahim Bey'in Kıbrıs kralının yukarıda belirtilen elçilerini kabul törenine katılarak burada olup bitenleri ayrıntılı olarak anlatıyor. De la Broquiére, Konya'da tanıştığı *Anthoine Passerot* adındaki Kıbrıslı tüccarı da anlatıyor.

Kıbrıs kralı I. Pierre de Lusignan, yaptığı hücumlar sonucunda Alanya ile Antalya'yı elinde tutamamış, 15 Ocak 1361'de Lusignan'ı göndererek Gorikos'u ele geçirmişti. 1448'e kadar Gorikos'u Kıbrıs'ın bir kolonisi gibi yönetmiştir. Gorikos'ta ticaret öylesine hızlı gelişmiştir ki Kıbrıs'ta yerleşik tüccar ulusların Gorikos'a sürekli ve yakın bir ilgisi olmuştur. Karaman beyleri de Kıbrıs krallığı ile barış içinde idiler.

Antalya ile Alanya'nın yakından ilişkili bulunduğu bir diğer önemli ülke, Mısır'dır. Temel nedeni ise W. Heyd tarafından *dinsel kardeşlik* olarak gösteriliyor⁹, ancak bana göre bu yeterli bir açıklama biçimi değildir. Eskiçağ'dan itibaren bu bölge tüccarlar tarafından bir ekonomik havzanın önemli bir parçası olarak görülmüştü. Bu yakınlıkta ekonomik etkenin yanısıra siyasal yakınlık unsuru da önemli bir etkidir.

Bu yakınlık şöyle anlatılıyor¹⁰: *Mısır sultanları ile aralarında iyi ilişki mektupları teatisi vardır. İçlerinden bazıları Mısır sultanlarına naip olmak için mektup bile yazmıştır. Bir aralık Rum diyarında hâkim olan Sülemiş, Mısır'a mektup yazmış, kendisine Rum diyarı niyabeti verilmek ve gerek Karamanoğlu, gerek diğerleri gibi tabiiyeti altına girmek istemiştir. Mısır sultanı tarafından bu hususa muvafakatla (olurla) kendisine ferman gönderilmiştir...*

Kıbrıs'ın alınması, Mısır'a karşı gönderilen donanmanın Mağusa'da üslenme isteği, Venedikliler tarafından reddedildiği 1486'dan itibaren düşünölmeye başlamış, Rodos'u almadıkça ve Hıristiyan devletlerin müşterek donanmasını karşılayabilecek güçlü bir donanmaya sahip olmadıkça Kıbrıs'ın fethine girişememişlerdir. Bunun içinse önce Rodos'u fethedip St. Jean şövalyelerini adadan attılar. Kıbrıs'ın fethine hazırlanırken, öncelikle Kıbrıs'ın Venedik'le uzlaşması ve Hıristiyan Batıların Kıbrıs'a yardımda bulunmasının önüne geçilmiştir¹¹. Kuşatmaya katılacak Osmanlı donanması Antalya'nın Finike limanını harekât üssü olarak kullanmıştır. 1569 yılında Alanya tersanesinde bir taş gemisi kalafat edilmiştir. 1570'de Alanya sancakbeyi Sinan, Rodos'taki Osmanlı tophanesine Kıbrıs'ın fethinde kullanılacak gemilere top, kundak, metris ağacı yapmak üzere gemileriyle kereste götürmüştür¹².

Kıbrıs'ın fethi açısından bir başka etken, Venedik kâfirinin Kıbrıs civarından geçen Osmanlı gemilerine tecavüz etmeleri, içindeki insanları zincire vurup mallarını zapt etmeleridir. Osmanlı Türkleri, Venediklilerin bu hareketlerinden çok zarar gördüler. Bu sırada adadaki Venedik yönetiminin zulmedici tavrından usanmış olan Kıbrıs halkı, Alanya sancakbeyi aracılığıyla Osmanlı Padişahına iki defa başvurmuş, Osmanlı hâkimiyetini istemiştir. Buna benzer bir olay, Osmanlılara Kıbrıs'a hücum edip burayı fethetmesine fırsat vermiştir: İskenderiye'ye giden Mısır defterdarının gemisinin Kıbrıslı korsanlar tarafından zapt ve yağma edilmesi. Osmanlı, Kıbrıs'ın fethinden sonra Alanya'dan kaldırdığı çok sayıda Türkmen'i burada yerleştirmişti¹³.

⁹ W. Heyd, **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, TTK, 2000, s.613.

¹⁰ Yaşar Yücel, **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar**, C.I, Ankara, TTK, 1991, s.186.

¹¹ Halil İnalçık, "Kıbrıs Fethinin Tarihî Mânası", **Kıbrıs ve Türkler**, Ankara, TKAE, 1964, s.22.

¹² Konyalı, **Alanya**, s.223-224.

¹³ Naci Kökdemir, **Dünkü ve Bugünkü Kıbrıs**, Ankara, İstiklâl Matbaası, 1956, s.87.

Alanya-Kıbrıs ilişkilerinin bir başka boyutu dinsel-kültürel alandadır. Alanya *Mevlevîlik* inancının Konya'dan Kıbrıs'a geçişi için önemli bir nokta olmuştur. Şöyle ki: Alanya'nın fethinden (1471) kısa bir süre sonra oluşturulan Karaman vilâyetinin yazımında Konya, on vilâyet ve iki nahiyeden oluşuyordu. Kıbrıs'ın fethinden (1571) sonra ise Anadolu vilâyetine bağlı bulunan Alanya, Tarsus ve İçel livasıyla birlikte Kıbrıs eyaletine bağlanmıştır. Bu idarî yapılanma kültürel kalıtıma temel olmuştur.

Bir ilyazı defterinde, *zâviye-i mevlâhin*, bir diğerinde *zâviye-i mevlêvîhâne* olarak Alanya'da bir Mevlevî dergâhının varlığından bahsedilir. Dahası, Alanya beylerinin mezar taşlarında *El-Mevlevî* ifadesi yazılıdır. Bu ifade, Alanya beylerinin Mevlâna ve Melevîlikle olan yakın ilişkisine tarihî bir kanıttır. Şu halde, Kıbrıs'a Mevlevîlik fethin hemen arkasından II. Selim'in Sinan Paşa'ya gönderdiği 21 Eylül 1571 tarihli buyruktusu üzerine Kıbrıs'a ilk adımını atan göçmenlerle gelmiş demektir. Kısacası, Mevlevîlik, Konya ile ilişkili bulunan ve Kıbrıs'a yakın olan Alanya gibi yöreler tarafından Kıbrıs'la toplumsal-kültürel alış veriş ve akımları olarak paylaşılmıştır¹⁴.

Antalya mevlevihanesinin bu ilişkide öncül bir işlevi olabilir. Alanya'da Mevlevîlik konusunda en önemli yapı, Oba'daki bir mevlevihanedir. Mevlevîlik ve Bektaşîlik bölgenin baskın inancı konumundadır. Burada hâkim Karamanlı Beyleri ile ahalisinin bu iki meşrepten birine inanmış olduğu anlaşılıyor. İ. H. Konyalı, mevlevihanenin Alanya Beyleri tarafından kurulduğunu belirtmiş, buna ilişkin tarihsel bir belge ortaya koymamış, *Karamanoğulları gibi Alâiyye beyleri de Mevlâna'yı ve ailesini severler ve büyüklerlerdi. Bazı kitabelerinde 'El-Mevlevî' tavsifi görülür* diye yazmıştır. Alanya'da Mevlevîlik konusunda Ahmet Eflakî eserinde şunları yazıyor:

Yine arkadaşların ileri gelenlerinden nakledilmiştir ki: Çelebi hazretleri (Tanrı onun zikrini yüceltsin), Alâiyye şehrinde şiddetli bir hastalığa yakalanmıştı. Bu hastalık o kadar uzun sürmüştü ki bütün arkadaşlar onun hayatından ümidi kesmiştiler. Gece gündüz ağlayıp sızlayarak Hüdâvendigâr hazretlerinden onun için sağlık rica ediyorlardı. Bir gün birden bire bir Türk atlısı Çelebi'nin önünden acele geçti ve Ârif Çelebi: 'Ey hastalık! Yeter, artık gitmek zamanın gelmiştir. Haydi git, bu atlıya musallat ol!' dedi. Bu atlı derhal attan düştü. Orada bulunanlar, onu bir kilime sarıp evine götürdüler. Üç gün sonra o Müslüman öldü ve Çelebi hazretleri de tamamiyle sıhhat buldu ve Tanrı'ya hamd ve tevekkül ederek Antalya'ya gitti.

Kıbrıs'ın fethinden sonra adanın ticaret hayatını yeniden canlandırmak için 1577'de Filistin'in Safed kentinden zengin 500 Yahudi'nin getirilmesi emredildi. 115'te Artemion liderliğinde Roma'ya karşı ayaklanan Kıbrıslı Yahudiler, isyandan sonra Senato'nun buyruğu ile adadan sürülmüştür. Bundan sonra 1571'de Kıbrıs'ın Osmanlı Türkleri tarafından fethine kadar Kıbrıs'a hiçbir Yahudi sokulmamıştır¹⁵.

Fetihten sonraki yıllarda Kıbrıs adasına Yahudi nüfusunun yerleştirilmesinin Osmanlı'nın Doğu Akdeniz ticaretini canlandırmak amacının yanısıra Yahudi tüccarlarının buraya yerleşmek istemelerinin de etkisi olmuştur. Bu isteğin ortaya çıkmasında Portekiz kökenli Yasef Nassi'nin önemli etkisi olmuştur. Yahudi tüccarı Yasef Nassi, şehzadeliği döneminden itibaren II. Selim'in yakınında bulunurken, Sultan olunca sunduğu leziz şarabın Kıbrıs'tan geldiğini anlatarak sultanı Kıbrıs'ı fethetmeye ikna etmiş olduğu rivayet ediliyor. Sultan Yasef Nassi'ye Kıbrıs krallığını vaat etmiştir. Fetihten sonra da pek çok Yahudi Kıbrıs'a yerleştirilmek istenmiştir¹⁶.

¹⁴ Harid Fedai-M. Haşim Atlan, **Lefkoşe Mevlevîhânesi**, Lefkoşe, 1997, s.2-5.

¹⁵ Bener Hakkı Hakeri, **Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi**, Lefkoşe, 1993, s.84.

¹⁶ H. İncalcık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", **Kıbrıs ve Türkler**, Ankara, 1964, s.30.

Kıbrıs, 1571’de fethedildikten sonra yeniden imar edilmeye çalışıldı. Alanya sancağından görevlendirilen sipahiler sancak beyleri nezaretinde adada kale tamiri ve inşasında çalıştılar¹⁷. Kıbrıs, fetihten sonraki dönemde sahile yakınlığı nedeniyle Doğu Akdeniz bölgesinde gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Alanya ise 1471’de fethinden 1571’e kadar Karaman’a bağlı bir sancak olarak yönetildi. Alanya, Kıbrıs beylerbeyliğine bağlı bir sancak iken, ticaret yönünden sıkı ilişkiler içindedir. Evliya Çelebi, Kıbrıs’ın, Mısır ile *Adalya Denizi* arasında mamur vegüzel bir ada olduğunu, limanların önemli tuz mahreci olduğunu, Kıbrıs’ın Girit’le akran olduğunu yazıyor.

Bu dönemde Akkâ, Sayda, Beyrut, Şam Trablusu, İskenderun, İskenderiye ve ve sair önemli Osmanlı limanlarında olduğu gibi Alanya’da da bir Venedik balyozu oturuyordu. Buna ilişkin bir başka kanıt, şehrin otel ihtiyacının karşılanması ile ticarî faaliyetlerinin yürütülmesi amacıyla yapılan ve *Alanyalılar Hanı* denilen Lefkoşe’deki *Büyük Han*’ın Osmanlı kervansaraylarının örnek alınarak yapılmış olmasıdır¹⁸. Tuzla Gümrükçüsü Hacı İbrahim Ağa’ya ait Tuzla (Larnaka) iskelesinde *Alâiyeli Hanı* adlı 17 odalı bir başka han da 5 Ramazan 1232 (1816) tarihinde vakıf haline getirilmiştir.

Burası, Alanya-Kıbrıs ticaret ilişkileri açısından çok önemlidir. Buna ilişkin çeşitli kanıtları şer’iye sicillerindeki kayıtlarda görülmektedir. 1698 yılına ait bir şer’iye sicilinde, *Yirelimo* adında bir Rum, Alanya’da ikamet eden fakat Lefkoşa’da Han-ı Cedid’de vefat eden Seyri v. Kostas adlı bir Rum’un akrabalarının vekili olarak mahkemeye gelmişti. Aynı şekilde kanunî mirasçısı olmadığı gerekçesiyle, halikin mallarına hazine adına el koyan Beytülmal Emimi Recep Ağa b. Hüseyin’den davacı olmuştur. Yirelimo’nun verdiği ifadeye göre vefat eden Seyri v. Kostas’ın Alanya şehrinde yaşayan bir eşi ve beş çocuğu vardır. Seyri’nin mahkemedeki ifadelerini doğrulayan belge sunması üzerine malların mirasçılara iadesine karar verilmiştir¹⁹.

19. yüzyılın başlarında Alanya’yı gezen İngiliz amirali Sir Francis Beaufort, Alanya’yı ticaretle ilgisi olmayan küçük bir kasaba olarak nitelemiştir. Hâlbuki tarihsel gerçek bundan oldukça farklıdır. Bu dönemde Alanya ile Antalya’nın benzer bir ekonomik kapasiteye sahip olduğunu görüyoruz. Örneğin, Antalya’ya götürülüp getirilen mallar arasında en önemli yeri yiyecek malları, özellikle hububat tutuyordu.

Bu mallardan tekstilin, özellikle *kırpasın* önemli bir yeri vardır. 1810’lu yıllarda Antalya’ya *kırpas* getiren gemilerden biri İskenderiye’den, üç tanesi de Kıbrıs’tan gelmiştir. Buraya gelen kumaşların Mısır veya Kıbrıs’ta dokunmuş olması muhtemel olabileceği gibi esas olarak Avrupa ülkelerinden getirilmiş kumaşlar da olabilir. Bu dönemde Kıbrıs adasından iki kez az miktarda yorgan yüzü ithal edildiği belirtilir. Limanda faaliyet gösteren gemicilerin, denizci reislerin çoğunluğu ise Alanyalı’dır.

Döneme ilişkin kayıtlarda Alanyalı reislerle ilgili kayıtlar 35’ten fazladır. Bu durum, Antalya ile Alanya arasındaki bağlantının oldukça sıkı olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla, Beaufort’un Alanya’nın ticaret kapasitesine ilişkin kaydı tarihen doğru değildir. Çünkü Antalya’da faaliyet gösteren Alanyalı reislerin sayısı aşağı yukarı 20’dir. Bunlar arasında ihtimal birden fazla gemiyle ilişkisi olan reisler de vardır²⁰.

Antalya ile Kıbrıs arasındaki ticarete Meisli reislerin de önemli yeri olmuştur. Örneğin, 1814-1815 yılında Meisli bir sandal Kıbrıs’tan Antalya’ya şeker getirmiştir. Kıbrıslı malların da önemli bir

¹⁷ F. M. Emecan, “Kıbrıs’ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, s.55.

¹⁸ Cevdet Çağdaş, *Kıbrıs’ta Türk Devri Eserleri*, Lefkoşa, Halkın Sesi, 1965, s.11.

¹⁹ K. Çiçek, “Lefkoşa Mahkemelerinde Rumlar ve Türkler”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, s.65.

²⁰ Faroqhi, “Ondokuzuncu Yüzyılın Başlarında Antalya Limanı”, s.1467.

yeri olmuştur. Aynı yıllarda, Kıbrıs'tan Antalya'ya on gemi gelmiştir. Bu gemilerin yüklerinde tekstillerin oldukça önemli bir yer tutması, belki bu adada eskiden beri mevcut olan pamuk üretiminin bir belirtisidir. Bu sırada Alanya'dan beş gemi gelmişse de yükleri bakımından önemli bir özellikleri yoktur.

19. yüzyıl başlarında Alanya'nın küçük bir liman şehri durumuna düştüğünü, Alanya'ya gelen İngiliz gezgini W. Martin Leake'in Alanya limanının durumunu betimleyen şu açıklamasında görüyoruz²¹: *Kasabanın doğu tarafında büyük gemiler ile küçük teknelerin kıyıya yanaşmaları için demir atacak bir yer vardır. Sahilin ortasında denizin ucuyla aynı düzeyde, kadirgaların barınması için planlanmış ve belki de Cenevizliler tarafından yapılmış bazı büyük tonozlu yapılar da vardır. Şimdi onlar, Türkler tarafından Kırlangıç denilen ve genellikle ağaç direklerden yapılmış ve hepsi de üç köşeli yelkenli küçük tekneleri koruyor. Bunların ve onların yakınındaki yirmi ile altmış ton ağırlığındaki diğer teknelerden birkaç çeşidi Alanya'ya aittir. Karaman sahilindeki bu kale şehri eski haritalarda belki de Ceneviz ve Venedikli denizcilerin verdiği Castel Uboldo (Alanya) adıyla geçerdi.*

Alanya ile Kıbrıs ilişkisinde en önemli nokta, nüfus mübadelesi konusunda olmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Lozan Konferansı sırasında yapılan 30 Ocak 1923 tarihli Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan anlaşma gereğince, Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar dışında kalanlar karşılıklı olarak değiştirilecektir. Bu anlaşma gereğince Alanya Rumları yoğun olarak Kıbrıs adasına gitmiştir. Bu konuda Alanyalı Nikolas Markoğlu'nun aktardığı bilgiler şöyledir²²:

1922'de bir gün kaymakam [Hayri Bey] Rumların ileri gelenlerini çağırttı: 'İster deniz yoluyla olsun ister kara, iki gün içinde Türkiye'den gitmeniz emrediliyor. Bildiğiniz gibi yapın!' dedi. İki gün içinde ne yapsaydık? Elimizden geldiğince taşınabilir mallarımızı sattık. Her şeyimizi neredeyse bedavaya verdik. Türkler malımızı yok pahasına aldı. Kiliseden bir şey almaya zamanımız bile olmadı. Her şeyi olduğu gibi bıraktık. Türkler durmadan 'İstavroza tapanlar kahrolsun,' diye bağıryorlardı. Yerimizi yurdumuzu bıraktığımızı üzülyorduk. Sebep olanlara lanet olsun. İki grup halinde göç ettik. Ben birinci gruptaydım. 'Azaklar' adlı Türk, bir ırmak gemisi gelip bizi aldı. Babamın Mısır'dan arkadaşı olan Murat kaptan iyi bir insandı. 500-600 kişi gemiye bindik. Kıbrıs'a varana kadar iki gün yolculuk yaptık. Hava iyiydi, Kaptan da yardım sever. Yiyeceklerimizi Alayia'dan [Alanya] yanımızda getirmiştik.

Liman yönetimi Kıbrıs'ta karaya çıkmamıza izin vermedi. Bir hafta Larnaka'nın dışında bekledik. Liman müdürü Kareklidis adlı bir Rumdu. Kıbrıs'taki İngiliz mercileri gemideki herkesten 25 lira kefalet parası istedi. Göçmen insanlardık, 25 lirayı nereden bulurduk? Şükür ki iyi bir insan çıktı: Kitios [Larnaka bölgesinde bulunan eski bir köy] metropoliti bize kefil oldu. Kitios metropoliti çok vatanperver bir insandı. 1928'de [1931'de olmalı] Kıbrıs millî hareketini geliştirdi. Bu nedenle İngilizler tarafından yakalandı; kutsal yerleri ziyarete, taş kırmaya yollandı. Sürgünde öldü. Babamın devletten bir Türkle adaş olan Lökler soyadlı bir kuzeni vardı. Bu kuzeni biz Alayia'dan ayrılırken Türk adaşına: 'Kıbrıs'a vardığımızda sana bir gaz tenekesi uzo yollayacağım. Kıbrıs'ın iyi uzosu vardır,' dedi.

Adaşı Etem [Ethem olmalı] Bey bu sözleri hakaret kabul etti, bir emirle Lökler'i Kayseri'ye sürgüne yolladı. Bu olaydan sonra Lökler'in izini kaybettik. Kimse başına ne geldiğini öğrenemedi. Kıbrıs'ta altı ay kaldık. Kıbrıs halkı bize çok iyi davrandı. Yemek verdi, yardım ettiler. Misafirperver insanlardı! Aramızdan yüzde yirmisi Kıbrıs'a yerleşti. Geride kalanlar sayıca bizden daha

²¹ W. M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, New York, 1976, s.125.

²² **Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı**, İstanbul, İletişim, 2002, s.279-281.

çoktu. Biz Kıbrıs'a gittikten sonra bir Amerikan sahil koruması gelmiş, geride kalanları almış ve Rodos adasına götürmüştü. Rodos'ta Yunan gemisine aktarma yapmışlar, Yunanistan'ın Speçes'ine gelmişlerdi. Burada yerliler, pis, kral yanlısı Yunanlılar bize iyi davranmadı. Bize 'Türk dölü' deyip aşağılayıcı sözler sarf ediyorlardı. Yunanca konuşurken anadili Türkçe olan Rumlar gibi zorlandığımızda bizle alay ediyorlardı.

Sonuç olarak, Mübadele ile Antalya ve Alanya ile Burdur ve Isparta'da oturan Karamanlı Türklerinin bölgedeki varlıklarına da son verilmiştir. Bu kavim, aslen ve neslen Türk ise de mübadelenin mimarı, dönemin yönetici sınıfının din gayreti ile hareket ettiğini anlıyoruz. Bunun karşılığında Yunanistan'da oturan Sabetay ve Roman taifesi alınmıştır. Mübadele ile gelenler içinde çok sayıda Sabetay nüfusunun olduğunu, bu nüfusun Antalya şehrinde de dikkat çekici bir ağırlığının olduğunu görmek mümkündür. Karamanlı Türkleri için mübadele büyük bir trajedi olmuş, yıllarca adaptasyon sorunu yaşamışlardır. Dolayısıyla mübadelenin din gayreti ile yapıldığını söylemek mümkündür. Evliya Çelebi, *Karamanlı Türkleri* demiyor ama bâtıl/kadim Türkçe konuştuklarını belirtiyordu. Arkada bıraktıkları kanıtlardan bu kavmin kadim devirden kalan bir halk olduğu anlaşılıyor. Mübadele ile yurtlarından sürülmeseler, Türkiye'de esnaflık ve zanaat konusunda yaşanan sıkıntılar olmazdı. Buna ilaveten halkın yıllardır sıkıntısını çektiği *laiklik* meselesi yaşanmazdı sanırım.

Kaynakça

- Broquiére, B. de; **Denizası Seyahati**, ed. Ch. Schefer, İstanbul, Eren, 2000.
 Çağdaş, Cevdet; **Kıbrıs'ta Türk Devri Eserleri**, Lefkoşa, Halkın Sesi, 1965.
Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2006.
 Fedai, Harid-M. Haşim Atlan; **Lefkoşe Mevlevîhânesi**, Lefkoşe, 1997.
Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı, İstanbul, İletişim, 2002.
 Hakeri, Bener Hakkı; **Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi**, Lefkoşe, 1993.
 Heyd, W.; **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, TTK, 2000.
 İncelik, H.; "Türk İdaresi Altında Nüfus", **Kıbrıs ve Türkler**, Ankara, 1964.
 -----; "Kıbrıs Fethinin Tarihî Mânası", **Kıbrıs ve Türkler**, Ankara, 1964.
 Kâhya, T.; "Attaleia-Kıbrıs İlişkileri", **Toplumsal Tarih**, Nu.158 (Şubat 2007).
 Konyalı, İsmail Hakkı; **Alanya (Alâiye)**, İstanbul, 1946.
 Kökdemir, Naci; **Dünkü ve Bugünkü Kıbrıs**, Ankara, İstiklâl Matbaası, 1956.
 Leake, W. M.; **Journal of a Tour in Asia Minor**, New York, 1976.
 Şikarî, **Karamannâme**, İstanbul, Karaman Valiliği, 2008.
 Tekindağ, Ş.; "Tekeoğulları", **İslâm Ansiklopedisi**, C.XII/1, İstanbul, 1979.
 Wittek, Paul; **Menteşe Beyliği**, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, TTK, 2000.
 Yücel, Yaşar; **Anadolu Beylikleri Hakkında**, C.I, Ankara, TTK, 1991.

Özet

Anadolu'nun doğal bir parçası olarak kabul edilen Kıbrıs adasının Akdeniz kıyısındaki şehirlerle çeşitli ilişkileri olmuştur, olmaya devam etmektedir. Bu şehirler arasında Alanya ile Antalya'nın önemli bir yeri vardır. 17. yüzyılda bu kıyıları gezip gören Evliya Çelebi, Akdeniz kıyısındaki bazı kentlerin *Kıbrıs iskelesi* olduğu kaydını düşmüştür. Bu kayıt adayla ticaret ilişkilerinin belirleyici önemde olduğunu gösterir. Adayla ticaret ilişkileri içinde en önemlisi kuşkusuz maden ve ziraat maddeleri başat konumdadır. Sadece ticaret değil, siyaset ve strateji etkenleri de oldukça önemlidir. Kıbrıs'ın fethinden, hatta Antalya ve Alanya'nın alınmasından önceki yıllarda adada Türk tüccar kafilesinin oturduğunu

tarihsel kayıtlarda okuyoruz. Selçuklu Türkleri Antalya şehrini *Aldo Brandini* adında Kıbrıslı bir maceraperestin elinden almıştır. Kıbrıs Haçlıları malûm nedenlerle Güney Anadolu bölgesiyle yakından ilgilenmiş, bir ara (1361-1373) Antalya ve Alanya şehrini işgal ederek bölgede hâkim olmuştur. Adanın fethinden (1571) sonraki dönemde Osmanlı yönetimi Anadolu halkının bir kısmını burada iskân etmeye özel önem vermiş, ancak bu konuyla epeyce uğraşmak zorunda kalmıştır. Kıbrıs'ın Anadolu'nun doğal bir parçası olduğu düşüncesinden hareketle Taşeli bölgesi ile birlikte mülahaza edilmiş ve merkezi Lefkoşa olmak üzere ortak bir idare altına alınmıştır. Lefkoşa'da Alanyalılar adında hanlar kurulduğu gibi Alanya'da da Kıbrıslı tüccarlar oturmuştur. Hatta Alanya ve Antalya'nın Rum ahalisi buradan ayrılmak zorunda kalınca önce Kıbrıs adasına geçmiş, bir süre oturmuş ve daha sonra Yunanistan'ın diğer bölgelerine göçmüştür. İngiliz idaresi devrinde Kıbrıs'tan ayrılmak zorunda kalan Türkler ise Antalya ve Alanya bölgelerine göçmüşlerdir. Bu ilişkiler Antalya'nın Kıbrıs'la ilişkilerini tarihsel bir tabana oturtur.

1572 Tarihli Kıbrıs Tahrir Defteri İle 1833 Tarihli Kıbrıs Temettuat Defteri Karşılaştırılması: Vadili Köyü Örneği

Nihal BAKIŞCI
Hitit Üniversitesi / Çorum

Giriş

Osmanlı Devleti bir yeri fethettikten hemen sonra klasik bir uygulama olan tahriri gerçekleştirmek için çeşitli çalışmalar başlatırdı. Tahrir işlemi sonucunda oluşturulan Tahrir Defteri, Osmanlı maliye teşkilatında vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Osmanlı belgelerinde tahririn amacı ülkedeki reâyâ ile tımar sahiplerinin oturdukları yerleri, işlerinin özelliklerini, mallarının ve ürünlerinin, dolayısıyla gelir kaynaklarının ve nüfusun, devletin bilmesi olarak belirtilir.¹

Osmanlılar Fatih Sultan Mehmet devrinde padişahın bizzat kendi hazırladığı bir kanûnnâme ile tahrir yapılmasının amaçlarından biri olan vergiler konusunda bir düzenlemeye gitmiştir. Raiyyet Rüsûmu denilen şahsi vergilerde Müslümanlar ve Hristiyanlar ayrı esaslara tabi tutulmuştur.² Müslümanlar çift resmi ya da kulluk akçesi³ denilen, bir taraftan toprağa bağlı bir raiyyet resmi, diğer yandan ise bir hane vergisi olarak karşımıza çıkmakta olan vergiyi ödemektedirler. “*Tam çift-resmi veya nim (yarım)-çift-resmi bahis konusu olduğu zaman bu resim, her şeyden evvel toprağa bağlı sayılmıştır. Fakat yarım çiftten aşağı toprak tasarruf eden köylü için, evli olup olmadığı verginin miktarını tayin eden esas amildir*”.⁴ Hristiyanlar ise örfi bir baş vergisi olan ispençeyi ödemekle mükelleftiler. Osmanlı Devleti’nde zimmîden alınan bir baş vergisi olan ispençeyi, büluğa ermiş her Gayrimüslim, Hristiyan veya Yahudi öderdi. Bununla birlikte ispençe ödeyen bir Gayrimüslimin elindeki çiftliği bir Müslüman’ın eline geçtiğinde, Müslüman askerî sınıftan dahi olsa, haraçla birlikte ispençeyi de ödemekle yükümlüydü. Kocasız olmayan gayrimüslim dul kadın da bîve adı altında deftere kaydedilir ve 6 akçelik bîve resmi öderdi.⁵ Yine Hristiyanlardan alınan diğer bir baş vergisi de cizye idi. Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyıla kadar bu vergiyi ifade etmek üzere genellikle haraç kelimesi kullanılmış, daha sonra cizye veya cizye-i şer’i ifadesi yaygınlaşmıştır.⁶ Cizye vergisi verenler, mal ve can güvenliği ile her türlü hakları bakımından devletin koruması altına alınır, din, günlük yaşayış ve ekonomik faaliyetlerinde serbest bırakılırdı.

Klasik tahrir sistemi XVII. yüzyılda önemini kaybetmiş ve tahrir usulü terk edilmiştir. Bu dönemde tımar olarak tasarruf edilen miri arazinin mukataa haline geldiği süreçte avâriz vergisinin toplanması bakımından önem arz eden avâriz tahrirleri yapılmaya başlanmıştır.⁷ Bu defterlerde nüfus “avâriz hânesi” ve “hâne-i ez-avâriz” olarak ikiye ayrılırdı. Avâriz haneleri vergilendirilebilir veya fiilen vergilendirilmiş olan haneleri gösterirdi. Diğerleri ise vergilerin tamamından ya da bir kısmından muafiyeti ifade etmekteydi.⁸

XIX. yüzyılda klasik dönemdeki tahririn yerini nüfus ve temettuat sayımları almıştır. Aynı zamanda XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için reformlar dönemidir. Bu dönemin başlarında iki tür

¹ Mehmet Öz, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDİA)*, İstanbul, 2010, c.39, s.425-429.

² Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, XXIII / 92 (1959), s. 575-610.

³ “Çift-resmi yahud kulluk-akçası”. Bkz. İnalçık, a.g.m. s.576.

⁴ İnalçık, A.g.m., s.577.

⁵ A.g.e., s.588.

⁶ Mehmet Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDİA)*, İstanbul, 1993, s. 42-45.

⁷ Öz, a.g.e., s. 429.

⁸ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDİA)*, İstanbul, 1991, s. 109.

yazım planlanmış ve her ikisi de uygulanmıştır. Bunlardan ilki II. Mahmud saltanatı döneminde (1830-1831) gerçekleşen modern anlamda yapılan ilk genel nüfus sayımıdır. 1830-1831 tarihinden itibaren başlanan bu yazımlarda sadece erkek nüfus sayılmıştır. İkinci tür yazımlar ise temettuat yazımlarıdır. Tapu tahrir geleneğinin bir devamı olarak bu gelir defterleri aynı zamanda birer nüfus defteri özelliği de taşımaktadır.⁹ Temettuat, terim anlamı olarak kârlar, kazançlar demektir. Hane reislerinin gelirlerini tespit etmek amacıyla yapılan temettuat tahrirlerinin kaydedildiği defterlere de *Temettuat Defterleri* denilmiştir.¹⁰

Bu çalışmada incelenen defterler ve konuların bazıları üzerinde daha önce çalışmış olan Prof. Dr. M. Akif Erdoğan'ın "Kıbrıs'ta Osmanlılar" adlı bir kitabı bulunmaktadır. Ayrıca yine Jonald C. Jennings'in bu alanda yapılmış çalışmaları mevcuttur. Ancak en geniş ve kapsamlı bilgi Recep Dünder'in "Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)" adlı doktora tezinde verilmiştir. Fakat bu çalışmalarda genelde Mesarya nahiyesi ve özellikle Vadili köyü hakkında detaylı bir portre çizilmemiştir. Ayrıca XIX. yüzyıla ait olan Mesarya Temettuat Defterleri konusunda yapılmış bir çalışma yoktur. Bu nedenle çalışmamızda önce 1572 tarihli Tahrir Defteri'nde Mesarya nahiyesine ait tüm köyler ve ödemekle yükümlü oldukları vergiler ile ürünler üzerinde durularak 1572 yılı için genel bir nüfus tahmini yapılacak ve Vadili köyü ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Sonrasında ise Mesarya nahiyesinin gayrimüslimlere ait hane ve nüfus toplamlarına değinilerek 1833 yılında gerçekleştirilen arazi ve nüfus yazımı sonucunda oluşturulan Temettuat Defteri ile bahsi geçen Tahrir Defteri verileri Vadili köyü açısından karşılaştırılıp tahlil edilecektir.

1. Tahrir Defteri'nden (1572) Temettuat Defterine (1833)

Osmanlı Devleti 1571 yılında Kıbrıs'ın fethinin gerçekleştirilmesinin ardından, adada Türk hakimiyetini yerleştirmek amacıyla sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan ada genelinde gün geçtikçe ilerleyen bir çalışma başlatmıştır. Osmanlılar fethettikleri bölgelerde reâyâ arasında eşitliği ve vergi adaletini sağlamak ve idari açıdan adaya bir düzen getirmek hedefiyle çeşitli tedbirler almışlardır. Bunların başında bölgelerin arazi ve nüfus tahrirlerinin yapılması, kanunların düzenlenmesi ve son olarak da vergi sisteminin ıslah edilmesi gelmektedir.

Osmanlı Devleti fetihden hemen sonra 1572 yılında Kıbrıs'ta bir tahrir gerçekleştirdi. Söz konusu tahrir sonucunda oluşturulan bu defter, bugün *Kuyud-ı Kadime* (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü) Arşivi'nde saklanan 64 Numaralı Kıbrıs Tahrir Defteri'dir. Deftere göre o dönemde Kıbrıs adası 12 nahiyeye ayrılmıştır. Bunlar; Lefkoşa, Magosa, Mesarya, Karpas, Girne, Pendaye, Baf, Evdim, Tuzla, Mazoto, Hırsoho ve Limasol nahiyeleridir.¹¹ Çalışmamızda bu defter ana kaynaklardan biri olarak kullanılmış ve Mesarya nahiyesi ele alınmıştır. Mesarya, batıda Lefkoşa şehri doğuda Magosa körfezi arasında kalan bölgedir. Mesarya ovası Kıbrıs adasının en büyük ovasıdır ve adanın iç kesiminde yer almaktadır. İncelenen 1572 tarihli tahrir defterine göre Mesarya nahiyesinde 94 tane köy, 6 tane mezra, 4 tane manastır, 1 adet boş manastır ve son olarak da boş halde bulunan 24 adet köy tespit edilmiştir.¹² Çalışmanın ana konusu olan Vadili köyü ise 63. köy olarak geçmektedir. Yine aynı defterde kâtabin 62.

⁹ Nuri Adıyeko, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 11.11 (2000), s.771.

¹⁰ Ferit Devellioğlu, "Temettü'-Temettüat", *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, On Üçüncü Baskı. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 1073.

¹¹ Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, (İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1998, s.421-439.

¹² *Defter-i Mufassal-ı Kıbrıs*, TK. KKA. TD.64,Vrk. 80.

ve 63. köyleri yazdığı sayfadan sonraki diğer sayfadaki köyleri de tekrar 62. ve 63. sayılardan başlatması, köyün ayrıntılı şekilde anlatıldığı sayfalarda kaydırmaya sebep olmuştur ve böylece köy sayısının 92 köy olarak gözükmemesine sebebiyet vermiştir.¹³ Fakat dikkatlice incelediğimizde Mesarya nahiyesinde toplamda 92 değil, 94 adet köy olduğu açıkça gözükmektedir. Mesarya nahiyesinin 1572 tarihli tahrir defterine göre toplam hasılatı aşağıda yer alan tablodaki gibidir.

Tablo 1: Mesarya Nahiyesi Toplam Hasılatı

94 Köy Toplam Yekûnu	394.560 Akçe
6 Mezra Toplam Yekûnu	323 Akçe
4 Manastır ve 2 Boş köy Toplam Yekûnu	271 Akçe
Toplam Yekûn	395.154 Akçe

Tablo 2: Mesarya Nahiyesi Nüfus Dağılımı

Hane	2780
Mücerred	657
Bive Sayısı	39

Kıbrıs'ta 1643 yılında oluşturulan Cizye Muhasebe Defteri'ne göre Vadili köyünde cizye verenler toplamda 78 neferdir.¹⁴ Yaklaşık 70 yıl sonra oluşturulan bu defter ile Vadili köyünün nüfusunda bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Recep Dünder'in "H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri" adlı çalışmasında Vadili köyünde cizye veren nefer miktarı 81'dir. Sınıflara göre ayırdığı listesinde ise a'lâ sınıfında toplamda 3, evsat sınıfında 12 ve son olarak ednâ sınıfında ise 66 kişi bulunduğunu belirtmiştir.¹⁵ İncelenen cizye defteri muhtemelen 1260 tarihli Kıbrıs Nüfus defterine dayandırılmıştır. Çünkü yayımlanan H.1269 yılına ait defter ile H.1260 tarihli Kıbrıs Nüfus defteri karşılaştırılınca rakamlar arasındaki benzerlik hemen dikkati çekmektedir. Zira 1260 tarihli Kıbrıs Nüfus Defteri'nde Cizye verenlerin sayısı ise defterde â'lâ sınıfı 3, evsat sınıfı 12, ednâ sınıfı ise 51 nefer olarak toplamda 66 kişi gösterilmiştir. Bununla birlikte H. 1260 tarihli Kıbrıs Nüfus Defteri'ni dikkatle incelediğimizde defterde toplam olarak verilen rakamların yanlış olduğu görülmektedir. Çünkü sadece defterdeki sonuçlara değil de ayrıntılara/isimlere baktığımızda cizye verenlerin 7'sinin â'lâ, 11 kişinin evsat, 52'sinin ise ednâ sınıfında olduğunu görmekteyiz. Yani H.1269 yılına ait Recep Dünder'in verdiği sonuçlar ile H. 1260 tarihli Nüfus Defteri arasında farklılıklar vardır. Özellikle a'lâ sınıfında H. 1260 yılında cizye verenler 7 iken H. 1269 yılında bu sayının 3'müş gibi

¹³ Bkz. TK. KKA. TD. 64,Vrk. 104-105.

¹⁴ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Fon Kodu: Mad. d, Gömlek No: 8428, s. 277-278.

¹⁵ Recep Dünder, "H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 4(2), 2012, s.99-122.

görünmesi dikkat çekmektedir. Bu durum bize defterlerin tekrar tekrar ve ayrıntılı olarak okunması ve başka defterlerle karşılaştırılması gerektiğinin önemini bir kez daha göstermiştir.

Osmanlı Devleti, imparatorluğun genelini kapsayacak bir vergi politikası teşkil etmemiş, gerek ırk, gerek kültür, gerek iklim ve diğer iktisadi koşullar bakımından birbirinden çok ayrı bölgeler kaplayan memleketteki vergi kanunnamelerini her bölgeye uygun olacak şekilde tertip etmiştir.¹⁶ Dolayısıyla memleketin her yerinde olduğu gibi Kıbrıs ahalisinin de istekleri doğrultusunda Kıbrıs'ta Osmanlı kanunları uygulamaya konulmuştur. Buna göre 1572 tarihinde Mesarya nahiyesinde reâyâdan alınan vergiler aşağıdaki gibidir ve 1/5 oranında vergi tahsili yapılmıştır.

Tablo 3: Mesarya Nahiyesinde Toplanan Vergiler

Vergi Çeşitleri	
İspençe	1 Kişi (30 akçe hesabıyla)
Hınta (buğday)	1 Keyl ¹⁷ (12 akçe hesabıyla)
Şaîr (arpa)	1 Keyl (6 akçe hesabıyla)
Burçak	1 Keyl (6 akçe hesabıyla)
Bakla	1 Keyl (10 akçe hesabıyla)
Mercimek	1 Keyl (13 akçe hesabıyla)
Resm-i Kevare	?
Adet-i Ağnâm	(2 Koyundan 1 akçe)
Bid'at-i Henâzîr	?
Resm-i Meyve ve Besatin	?
Mahsûl-i Meyhane	?
Adet-i Deştâni	?
Penbe veya Resm-i Penbe	1 Kantar (300 akçe hesabıyla)
Nohut	1 Keyl (11 akçe hesabıyla)
Keten	1 Demet (2 akçe hesabıyla)
Börülce	1 Keyl (11-13 akçe hesabıyla)
Harnub	1 Kantar (35 akçe hesabıyla)
Zeytin	1 Keyl (11 akçe hesabıyla)

¹⁶ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", DTCFD. V/2, 1947, s.189.

¹⁷ "Keyl veya Kile, İmparatorluğun muhtelif yerlerinde muhtelif kıymette olur ve birbirini tutmazdı. Alışverişlerde aradaki fark İstanbul kilesine nazaran tashih olunurdu." Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s.405.

Bac-ı Pazar ve İhtisab	?
Resm-i Göğül	?
Mahsûl-u Debbağhane	?
Mahsûl-u Mukataa-i Bahçe	?
Mahsûl-ü beytü'l-mâl ve mâl-i gayb ve mâl-i mefkûd ve yâve ve kaçgun ve mürde-gâne	?
Bâd-ı hevâ ve cürm ve cinayet ve resm-i arusâne ve tapu-yı zemin	?

Tabloda da görüldüğü üzere bazı vergilerin karşılıkları boş kalmıştır. Çünkü okunan tahrir defterinde bu vergilerin toplam yekûnları verilmiştir. Örneğin bid'at-i henâzîr yani domuzların sayıları verilmemiş bunun yerine toplamda ne kadar akçe tuttukları yazılmıştır.

İspençe Resmi

Osmanlı Devleti'nde zimmîden alınan bir baş vergisi olan ispençeyi, buluğa ermiş her Gayrimüslim, Hıristiyan veya Yahudi öderdi. Bir başka tanıma göre reayadan, Müslümanların çift resmine mukabil alınan bir vergidir.¹⁸ Bazı vilâyet kanunnâmelerinde, bu resmin alınması için, reayanın cizye verebilme kabiliyetinde olması ve en az 300 akçelik mala sahip olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹ Kıbrıs'ta 1572 yılındaki tahrir defterine göre Mesarya nahiyesinde ispençe miktarının 30 akçe olduğunu görmekteyiz. Yine bu deftere göre Mesarya'da 3542 kişi ispençe resmini ödemekteydi. Nahiyeye ait toplamda 106.260 akçelik ispençe miktarı bulunmaktadır.

Bive Resmi

Hristiyan reâyânın dul kadınlarına ait gelirler üzerine konulan bir vergidir. Burada dul kadın, müstakil bir evi olan kişi olarak geçmektedir. Bu kişiler oğulları çalışma yaşına gelinceye kadar ırgatlarla idare ederlerse bive adı altında işletmenin sahibi olarak kabul edilirdi.²⁰ Yine 1572 tarihli tahrir defterine göre bive resmi olarak 6 akçe alınmaktaydı. Mesarya nahiyesinde 39 kişiden bive resmi alınmıştır ve nahiyeye ait toplam miktarı 234 akçedir.

Adet-i Agnâm

Bu resim koyunlardan alınan bir vergidir. Müslim veya gayrimüslim reayadan 3 koyuna 1 ya da 2 koyuna 1 akçe alındığı görülmektedir.²¹ Tahrir defterinde koyunların kaç adet olduğu yazılmamıştır. Sadece genel bir toplam verilmiştir. 1572 tarihli tahrir defterine göre Mesarya nahiyesinde adet-i ağnâmın hasılatı 14.120 akçedir. Bu toplam hasılattan yola çıkarak 1572 yılında Mesarya nahiyesinde

¹⁸ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reaya'dan Alınan Vergi ve Resimler", DTCFD. V/5, 1947, s.507.

¹⁹ A.g.e., s.507.

²⁰ Dündar, a.g.e., s.260.

²¹ Çağatay, a.g.e., s.486.

7060 adet koyun ve keçi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu kesin bir sayı olmayıp toplam akçe miktarı 2'ye bölünerek yapılmış tahmini bir sonuçtur.

Bid'at-i Henâzîr

Fatih kanunnamesine göre sürü halinde beslenen domuzlardan her iki domuz için bir akçe, evde beslenenlerden ise her bir domuz için bir akçe olarak alınan vergiye bid'at-i henâzîr denmiştir.²² Tahrir defterinde bu verginin nasıl alındığı belirtilmemiş sadece köy köy toplam ne kadar akçe alındığı yazılmıştır. 1572'de Mesarya nahiyesinde bu vergi miktarı toplamda 4955 akçedir.

Adet-i Deştâni

Osmanlı Devleti'nde ekili alanları hayvanlardan ya da hırsızlardan korumakla görevli kişilere deştân denilirdi. Başkasının tarla ya da bahçesine girerek onun ürününe zarar veren hayvan sahiplerinden at, sığır ve koyun başına 5 akçe olarak alınmaktaydı. Hayvanın yaptığı zarar sahibine ödetiliyor ve ayrıca hayvan başına beşer sopa vuruluyordu.²³ Fakat 1572 tarihli tahrir defterinde verginin nasıl alındığı belirtilmemiştir. Yine hayvanlardan alınan diğer vergiler gibi sadece toplam akçe tutarı yazılmıştır. Deftere göre Mesarya nahiyesine ait toplam deştâni resmi 1623 akçedir.

Bad-ı Heva Resimleri

Bad-ı heva birçok verginin üst başlığı olup cürm-i cinayet, resm-i arusane, resm-i tapu, resm-i zemin gibi adlarla anılan çeşitleri de bulunmaktadır.²⁴ Bu vergiler zuhurata bağlı olduklarından dolayı deftere tahmini olarak yazılmışlardır. Yapılan bu tahminde muhtemelen arazinin genişliği ve reyanın nüfus oranına göre yapılmaktadır.²⁵ 1572 tarihli Kıbrıs Mufassal Tahrir Defteri'nde bu resimleri iki başlık altında alabiliriz. Aslında Adet-i Deştâni resmi de bu vergilerin içerisinde yer almaktadır ama onun açıklaması yukarıda yapıldığı için bu iki başlık üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

Bad-ı Heva ve Cürm-ü Cinayet ve Resm-i Arusane ve Tapu-yu Zemin

Diğer bir adı da cerime olan cürm-ü cinayet resmi Osmanlı hukukuna göre suçluların işledikleri suçun derecesine göre belli bir miktarda para cezası ödemekle yükümlü oldukları verginin adıdır.²⁶ Diğer bir deyişle bu resim bir af durumu olduğunda istenilen miktarda paraya çevrilebilen suçlar için kullanılmaktaydı. Resm-i arusâne gelin resmi olarak adlandırılmaktadır. Kız veya dul kadın evlenirken kadıya verilen nikâh resminden ek olarak tımar sahibine veya sancak beyine verilen resimdir. Eğer evlenen kız tımar sahibinin kızı ise bu resim ondan da alınmaktadır.²⁷

Tapu-yı zemin mülkiyeti devlete ait olan araziden çiftlik tasarruf eden reyanın bir defalık ödediği vergidir. Bu vergi daha çok arazinin bir yıllık mahsulatının kıymeti olarak takdir edilmiştir.²⁸ Mesarya nahiyesi için bu verginin toplam miktarı 2842 akçedir.

Mahsûl-u Beytül Mal ve Mal-ı Gayb ve Mal-ı Mefkûd ve Yave ve Kaçgun ve Mürdegane Resimleri

²² Dündar, a.g.e., s.244.

²³ Ünal Taşkın, "Rûsûm-ı Örfiye" *Tarih Okulu*, XIV, 2013, s.68.

²⁴ A.g.e., s.67.

²⁵ A.g.e., s.67.

²⁶ O. Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999, s.228.

²⁷ Taşkın, a.g.e., s.68.

²⁸ A.g.e., s.68.

Mahsûl-i Beytü'l Mal ve Mal-ı Gab ve Mal-ı Mefkûd miras hukuku ile ilgili olup terekenin mirasçısı bilinmiyor ise bu mal beytü'l maldan sayılırdı. Mirasçı eğer üç aya kadar çıkmazsa tereke hazineye devredilirdi. Fakat mirasçı bu terekenin kendi malı olduğunu ispat ederse hazinede olmasına rağmen mirasını geri alabilirdi. Mirasçı eğer ülke içinde ise tereke mal-i gayip olurdu. Ancak mirasçı başka bir ülkede olup yeri bilinmiyorsa bu mal-ı mefkûd sayılırdı.²⁹

Yâve ve kaçgun resmi, arazide başıboş olarak tutulan hayvanların bir ay kadar bekletildikten sonra eğer sahibi çıkmazsa bulana ait olması durumunda bu kişilerin buna karşılık olarak ödediği bir vergi türüdür.³⁰ 1572 tarihli tahrir defterine göre Mesarya'ya ait toplam vergi miktarı 1996 akçedir.

2. Vak'a Çalışması: 1572 Yılında Vadili Köyü

Mesarya nahiyesi içerisinde yer alan Vadili köyünü incelediğimiz zaman yukarıda açıkladığımız vergilerin çoğunun bu köyden de tahsil edildiği görülmektedir. Aşağıda yer alan tabloda 1572 tarihli tahrir defterinde Vadili köyünden tahsil edilen vergiler listelenmiştir. Söz konusu tarihte Vadili köyünde 34 Hane ve bunun yanı sıra 7 de mücerred yani yetişkin bekar erkek bulunmaktaydı.

Tablo 4: 64 Numaralı Tahrir Defterinde Vadili Köyü Hasılatı

İспенçe Neferen-41 1230 akçe	Hınta Keyl-150 1800 akçe	Şaîr Keyl-95 570 akçe	Burçak Keyl-7 42 akçe	Mercimek Keyl-1 13 akçe	Bakla Keyl-1,05 15 akçe
Penbe Kantar-1,05 450 akçe	Adet-i Agnâm 300 akçe		Bid'at-i Henâzîr 65 akçe	Mahsûl-ü Meyhâne Fi Sene 300 akçe	Mahsûl-ü beytü'l- mâl ve mâl-i gayb ve mâl-i mefkûd ve yâve ve kaçgun ve mürde-gâne 25 akçe
Adet-i Deştbanî 13 akçe			Bâd-ı hevâ ve cürm ve cinayet ve resm-i arusane ve tapu-yu zemin 32 akçe		
Yekûn 4.855					

1572 tarihli tahrir defterine göre Vadili köyünde ispençe ödeyenlerin sayısı 41 kişidir. Toplam vergi miktarı ise 1230 akçedir. Yine deftere göre Vadili, 94 köy arasında ispençe miktarının en büyük olduğu 29. köydür. Yukarıdaki tabloda da belirttiğimiz gibi hane sayısı 37 olan Vadili köyünün toplam hasılatı ise 4.855 akçedir. Hane sayısı ve toplam hasılat değerlerine göre Vadili köyü 27. sıradadır. Vadili

²⁹ Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s.217.

³⁰ Taşkın, a.g.e., s.68

köyünde üretilen ürünler hinta (buğday) şair (arpa), burçak, bakla, mercimek ve penbe (pamuk) dir. Vadili köyünde buğdayın bir keylinin 12 akçe, arpa ve burçağın bir keylinin 6 akçe, mercimeğin bir keylinin 13 akçe ve son olarak baklanın ise 10 akçe hesabıyla alındığını görmekteyiz. Penbe yani pamuk ise kantar üzerinden hesaplanmaktaydı ve 1 kantar pamuk 300 akçe idi. 1572 tarihli tahrir defterine göre Mesarya nahiyesinde 94 köyden sadece 25'i pamuk üretmekteydi. Vadili köyünde 1.05 kantar pamuk üretildiğini biliyoruz ve bu sayı Vadili'nin birçok köyden daha fazla pamuk üretimine katkı yaptığını göstermektedir. En çok buğday yetiştirilen köy sıralamasında Vadili köyü 13. sırada yer almaktadır. Yani buğdayın köyde çok fazla yetiştirilmiş olduğunu görmekteyiz. Diğer yetiştirilen ürünlerde ise böyle bir durum yoktur ve normal seyirdedir. Vadili köyüne ait toplam adet-i ağnam miktarı ise 300 akçedir. Bu sayıyı 2 ile çarptığımız zaman köye ait toplam koyun sayısının 600 adet olduğunu söyleyebiliriz. Mesarya nahiyesindeki bazı diğer köylere nazaran Vadili köyündeki koyun miktarı fazladır ve buğdayda olduğu gibi Nahiyeye içerisindeki yeri 13. sıradır. Bu veriler Mesarya nahiyesine ait Vadili köyünün nahiyeye içerisindeki rolünü açıkça göstermektedir. Buna göre Vadili köyünü büyük ve önemli bir köy olarak sayabiliriz. Buna karşın toplam hasılatına göre Vadili köyü Mesarya nahiyesinin gelirinin % 1.23 lük kısmını oluşturmaktadır.

3.H.1248 (M.13883-1834) Kıbrıs Temettuat Defterinde Vadili Köyü

Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi açısından çok mühim bilgiler ihtiva eden bir başka defter ise Temettuat defterleridir. Tapu tahrir geleneğinin bir devamı olan bu gelir defterleri, birer nüfus defteri gibi de düşünülmüştür. Temettuat yazımının amaçları arasında ekonomik düzenlemelerin yapılması önemli bir yer tutmaktadır. Tanzimat reformlarının temelini oluşturan mali düzenlemelerin yapılabilmesi için, ekonomik potansiyelin bilinmesi gereklidir. Bundan dolayı ilk adımda yeni vergi düzenlemesini sistemleştirecek olan bu yazımlar uzun dönemde diğer mali reformlar için de veri oluşturmuşlardır.³¹ Fakat Temettuat Defterleri konusunda Kıbrıs adasının bir ayrıcalığı olduğu dikkati çekmektedir. Çünkü genel olarak kabul edilen bilginin aksine, Kıbrıs Temettuat Defterleri Tanzimat'ın ilanından sonra meydana getirilmiş değildir. Kıbrıs Temettuat Defterleri Tanzimat'ın ilanından 5-6 yıl önce II. Mahmut döneminde oluşturulmuştur.

Maliye Varidat Kalemi defterlerinden olan Temettü Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan defter 1833 (1248) yılına ait Kıbrıs Temettuat Defteri'dir. Yine burada da tahrir defterinde olduğu gibi Vadili köyü örneği incelenmiştir. Defterde Müslüm ve gayrimüslim reâyânın sayımları ayrı ayrı tutulmuş ve sadece hane reislerinin (emlak ve arazi sahiplerinin) adları yazılmıştır. Yani erkek ve kız çocuklarının ismi yoktur. Fakat bazı kayıtlarda "*Hacı Salih ve Zevcesi*"³² ya da "*Konstanti Zevcesinin*"³³ gibi tabirler geçmektedir. Burada hane reisi ile birlikte evin hanımının da isminin yazılmış olduğunu görmekteyiz. Bir başka kayıta ise "Hacı Salih Kızı Malı" ifadesine rastlanmaktadır.³⁴ Bu durum mülk sahibi olan kadınların da yazılmış olduğunu göstermektedir.

³¹ Adıyeke, s.772.

³² BOA, Fon Kodu: ML. VRD. TMT. d, Gömlek No: 16153, s.186.

³³ BOA, Fon Kodu: ML. VRD. TMT. d, Gömlek No: 16153, s.187.

³⁴ BOA, Fon Kodu: ML. VRD. TMT. d, Gömlek No: 16153, s.186.

Tablo 5: Vadili Köyü Temettuat Sayımı

Müslim	Gayrimüslim
Hane Reisi Sayısı: 47	Hane Reisi Sayısı: 41
Toplam Hasılat: 38.592	Reâyâya ait: 33.920 Kiliseye ait: 375
	Toplam Hasılat: 34.295

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 1833 yılında Vadili köyünde toplam 47 hane vardır. Köye ait malların toplamı 38.592 kuruştur.³⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* adlı kitapta Vadili köyüne ait toplamda 43 hane bulunduğu yazılmıştır.³⁶ Fakat o araştırmada kaynak olarak kullanılan defter incelendiğinde hane sayısının tablodaki gibi olduğu tespit edilmiştir:

Vadili köyünde gayrimüslimlerin hane sayısı ise 40'dır. Ancak 1 adet kiliseye ait arazi ile birlikte bu sayı 41'e çıkmaktadır. Defterde toplam mülk değeri 34.295 kuruş olarak yazılmıştır.³⁷ Yine *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* adlı kitapta gayrimüslimlere ait hane sayısı Vadili köyünde 37 olarak yazılmıştır. Ama defterde 41 olarak geçmektedir.³⁸ 1572 tarihli Kıbrıs Tahrir defterine göre Vadili köyündeki gayrimüslim hane sayısını 34, mücerred yani bekarların sayısını ise 7 olarak tespit etmiştik. 1833 yılına ait Temettuat defterinde ise biri kilise arazisi olmak üzere toplamda 41 hane vardır. Hesaplamaları yaptığımızda sayıların hemen hemen birbirini tuttuğunu görmekteyiz. Yani 261 yıl geçmesine rağmen hane sayısında çok büyük bir artış olmamış yine 41 sayısı her iki defterde de ortak bir sayı olarak kalmıştır.

1833 Temettuat defterine göre Vadili köyünde yetiştirilen ürünler ile 1572 yılına ait tahrir defterinde yetiştirilen ürünler arasında benzerlikler görmekteyiz. Fetihden 261 yıl sonra da değişmeyen ürünler arasında özellikle *penbe* (pamuk) dikkat çekmektedir. Neredeyse her hane sahibi *penbe tarlasına* sahiptir. Bazı kayıtlarda *a'lâ penbe* ya da *evsat penbe* ifadeleri geçmektedir. Bu sınıflandırma, penbe yani pamuğun kalitesine göre yapılmış olabilir. Deftere göre *a'lâ penbe* tarlası değer olarak *evsat penbe* tarlasından 10 kuruş daha fazladır. Başka bir ifadeyle ise *subasar penbe* tarlası yazmaktadır.³⁹ Bu da yine *a'lâ penbe* tarlası ile aynı değerde olup sadece fark olarak sulama düzeneğine sahip olduğunu söyleyebiliriz. 1572 yılındaki tahrir defterine göre Vadili köyünde 1.05 kantar pamuk üretimi yapıldığını söylemiştik. 1833 Temettuat defterine göre ise Vadili köyünde Müslümanlara ait 145, Gayrimüslimlere ait de 164 dönüm penbe tarlası vardır. Temettuat defterine göre Vadili köyünde Müslümanlara ait pamuğun toplam değeri 4030 kuruş iken Gayrimüslimlerde bu değer 5430 kuruştur. Yine arıcılığın da hâlâ devam etmekte olduğunu kayıtlardan görmekteyiz. Temettuat defterine *arı govanı* ifadesiyle

³⁵ Fakat defterde Müslümanlara ait toplam gelir kısmında 38.215 yazmaktadır. Ancak hane hane gelirleri topladığımızda bu sayının yanlış olduğunu görmekteyiz.

³⁶ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu:43, Ankara 2000, s.158.

³⁷ Gayrimüslim halka ait toplam gelirin defterde yine yanlış hesaplanmış olduğunu düşünmekteyim. Çünkü mülk değerlerini hesapladığımızda bu sayıların yukarıdaki tabloda yazıldığı gibi olduğunu görmekteyiz.

³⁸ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu:43, Ankara, 2000. s.188.

³⁹ BOA, Fon Kodu: ML. VRD. TMT. d, Gömlek No: 16153, s.185.

kaydedilmiştir. Toplamda Vadili köyüne ait 45 adet arı kovani vardır ve 225 kuruşluk bir değere sahiptir. Buna ek olarak 1833 yılı Temettuat defterinde Vadili köyündeki genel ürünler ve mal varlığını gösteren aşağıdaki tabloda bu değerler daha ayrıntılı incelenebilir.

Tablo 6: 1833 Temettuat Defterine Göre Vadili Köyü Genel Mal Varlığı Listesi ve Fiyatları

Öküz	Katır	İnek	Kısrak	Buzağı
Çift 1	Adet 1	Adet 1	Adet 1	Adet 1
250 Kuruş	500 Kuruş	75 Kuruş	150 Kuruş	30-50 Kuruş
Keçi Re's	Agnâm Re's	A'lâ Penbe	Evsat Penbe	Kıraç Tarla
Adet 1	Adet 1	1 Dönüm	1 Dönüm	1 Dönüm
8 Kuruş	8 Kuruş	30 Kuruş	20 Kuruş	5 Kuruş
Dolaplı A'lâ	Dolaplı Tarla	Arı Govanı	Harman	Hane
Bahçe	1 Dönüm	Adet 1	Adet 1	(Evin büyüklüğüne göre fiyatlar değişiyor.)
1 Dönüm	50 Kuruş	5 Kuruş	10 Kuruş	
90 Kuruş				

Temettuat Defterlerinde bir evde hangi hayvandan kaç tane beslendiği ve bu hayvanlardan alınacak vergiler de kaydedilmiştir. Yukarıdaki tabloya baktığımız zaman bir çift öküzün değeri 250 kuruş olarak hesaplanırken bir katırım 500 kuruşluk değere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 7: 1833 Temettuat Defterine Göre Vadili Köyündeki Koyun ve Keçi Sayısı

Müslüman Reâyâ			
Agnâm (Koyun) 676 adet	Keçi 15 adet	Keçi ve Koyun 83 adet	Toplam 774 adet
Gayrimüslim Reâyâ			
Agnâm Toplam adet: 65			

Tabloyu incelediğimiz zaman 1833 tarihinde Vadili köyündeki Müslüman reayanın Gayrimüslimlere göre daha yoğun bir biçimde hayvancılıkla ilgilendikleri anlaşılmaktadır. 1572 tarihli tahrir defterine göre Vadili köyündeki koyun ve keçiler toplamda 600 adet olup değer olarak ise 300 akçedir. Temettuat defterine baktığımız zaman ise Vadili'de 839 adet koyun ve keçi vardır ve değer

olarak da 6.712 kuruştur. Temettuat defterinde koyun ve keçilerin tahmini olarak akçe hesabı toplamda 805 akçedir.

Tablo 8: 1833 Temettuat Defterine Göre Vadili Köyündeki Gayri Menkuller

Müslüman Reâyâ	Gayrimüslim Reâyâ
Bahçe (dolaplı, kuyulu, eşcârlı (ağaçlı) kuyusuz) 66 dönüm	Bahçe (dolaplı, kuyulu, eşcârlı (ağaçlı) kuyusuz) 45 dönüm
Penbe tarlası 145 dönüm	Penbe tarlası 164 dönüm
Kıraç tarla 1121 dönüm Dolaplı tarla 14 dönüm Toplam: 1135 dönüm	Kıraç tarla 1525 dönüm Tarla 173 dönüm Toplam: 1698 dönüm
Harman 13 adet	Harman 11 adet
Hane 45 adet	Hane 38 adet

Vadili köyüne ait Temettuat Defterine bakıldığında, sayımı yapılan yerleri, ziraat yapılabilen arazileri, bu arazilerin ne kadarının kullanılabilir olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca arazilerin büyüklük ve küçüklükleri ile ne kadarının verimli olduğu da yine temettuat defterine kaydedilen veriler arasındadır. Tablo 8 de gördüğümüz üzere Gayrimüslimler arazi olarak Müslümanlardan daha fazla toprağa sahiptir.

Temettuat defterinin içerisinde sadece ekilebilir araziler ve ziraatle ilgili bilgiler yer almamaktadır. Bu defterlerden nüfusa ve mesleklere dair de çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Defterde, kişilerin adlarının önlerine bazen yaptıkları meslekler yazılmıştır. Ancak bu duruma tüm kişilerde rastlanılmamaktadır. Sadece birkaç kayıta bu örneğe rastlıyoruz. Örneğin “*Kassab Ahmet Emlaki*” ifadesi gibi. Buna göre 1833 yılındaki Temettuat defterine göre Vadili köyünde adı geçen meslekler: “Kethüda, İmam⁴⁰, Çoban, Kasap, Çuvalcı, Eskici”dir.

SONUÇ

Kıbrıs’ın fethinden hemen sonra yapılan tahrir ile 1572 yılında Mesarya nahiyesi ve Vadili köyünün toplam Gayrimüslim nüfusu, üretilen ürünler ve o dönemde reâyâdan alınan vergiler hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmakla beraber Müslümanlar hakkında bu denli geniş bir bilgiye ulaşmış

⁴⁰ BOA, Fon Kodu: ML. VRD. TMT. d, Gömlek No: 16153, s.185. (*Hasan Veled-i İmam Emlaki* olarak geçmektedir.)

değiliz. Osmanlı Devleti'nin fethedilen yerlerde arazi ve nüfus durumunu tespit etmek üzere tahrir yaptıklarını belirtmiştik. Dolayısıyla 1572 yılında yapılan tahrir yazımında henüz adaya nüfus takviyesi (Müslüman) yapılmamıştır ve sadece Gayrimüslim nüfusu ve onların tabi tutulacağı vergilerin yazımı gerçekleşmiştir. 1572 yılında Mesarya nahiyesinde toplam 2780 hane vardır. Vadili köyü ise toplam 34 haneye sahiptir. Ayrıca yine tahrir defterinde Vadili köyündeki Gayrimüslim nüfusun sahip olduğu toplam hasılat 4.855 akçedir. 1572 yılındaki Tahrir Defterinde Vadili köyünde yetişen ürünler hakkında birçok bilgi bulunmakla birlikte, Temettuat defterindeki bilgiler çok daha ayrıntılıdır. Ayrıca Temettuat defterinin içerdiği bilgiler tahrir defterlerine göre daha sistematik ve modern bir anlayışla düzenlenmiş olduğundan bu defterlerden yararlanılarak bir yerin sosyal, demografik, ekonomik ve kültürel gelişimi ortaya çıkarılabilir. Temettuat Defterine göre 1833 yılında Vadili köyünde malların % 52.947'si Müslüman, % 47.053'ü ise Gayrimüslim nüfusa aittir. Fakat Gayrimüslimlerin toplamda 3.600 dönüm toprağına karşılık Müslümanların 2.481 dönümlük toprağı vardır. Bu durum Gayrimüslimlerin daha fazla arazi ve toprağına sahip olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Temettuat Defteri: Nr. 16153

B. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi

1. Tahrir Defteri: Nr. 64

C. Resmî Yayınlar

1. TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Ankara 2000

D. Kitaplar ve Makaleler

ADIYEKE, Nuri, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 11.11 (2000), s.770-823.

ALTUNDAĞ, Şinasi, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *DTCFD*. V/2, 1947, s.187-197.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reaya’dan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*. V/5, 1947, s.483-511.

DEVELLİOĞLU, Ferit, "Temettü'-Temettüat", *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, On Üçüncü Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

DÜNDAR, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, (İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya 1998.

DÜNDAR, Recep, “H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defteri”, *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 4(2), 2012, s.99-122.

ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDİA)*, İstanbul, 1993, c.8, s. 42-45.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Belleten*, XXIII / 92 (1959), s. 575-610.

KILIÇ, O, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDİA)*, İstanbul, 2010, c.39, s.425-429.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDİA)*, İstanbul, 1991, c.4, s. 108-109.

TAŞKIN, Ünal, “Rüsûm-ı Örfiye” *Tarih Okulu*, XIV, 2013, s.55-73.

Osmanlı Egemenliğinin Kurgulanması Açısından Kıbrıs ve Girit'in Karşılaştırılması Benzerlikler Farklılıklar

Prof. Dr. Ayşe Nükhet ADIYEKE
Mersin Üniversitesi / Mersin

XX. yüzyılda bilim, sadece merak konularıyla değil, çalışma biçimleriyle, özne-nesne ilişkisiyle de yepyeni açılımlar sağladı. Fizik biliminde başlayan bu değişim bilim insanlarına yeni ufuklar açtı. Newton fiziği esaslı determinist kuramlar ve bilgiler, büyük benzerliklerin, sebep-sonuç ilişkisinin iyi izah edilebildiği bir araç olarak uzun döneme yol gösterici oldu. Bunun sosyal bilimlerdeki karşılığı büyük çağ dönüşümlerinin, üretim ilişkilerinin ve sosyo-ekonomik yapıların teorilerle ve formülasyonlarla tespitini mümkün kıldı.

Fakat XX. yüzyılın başlarında Einstein'dan mülhem görecelilik ve ardından kuantum teorisi yeni bir bilimsel bakışı önümüze serdi. Bu yeni kuramda formülasyonlar, mutlak izah edebilirlikler hatta sebep-sonuç ilişkisi de yoktu. Özellikle atom altı dünyası için geçerli olan bu kaotik sistemde, ya da başka bir deyişle mikro kozmoslarda, her şey ünik ve suigenerist bir tarzda ele alınmaktaydı. Böylece bilim adamı (özne) araştırmasından (nesne) bağımsız olmaksızın bu yeni araçla farklı bakış açısıyla nesnenin mikro kozmoslarda farklılıklarını algılayabildi.

Biz tarihçiler bu konuda fizikçilerden daha şanslıyız. Zira bizim, tarihe bakarken hem ortaklıkları, geleneksel sebep-sonuç ilişkisini gören, hem de kuantum çerçevesinde tek tek mikro/ ünik olayları inceleyebilen çalışmalar yapabileceğimiz şansımız var. Dolayısıyla toplumların hangi ölçekte olursa olsun her iki tür tarihini yazabilme olanağına sahibiz. Bu çerçevede hareket noktamızı oluşturan temel sorumuz şudur: Neyi arıyorum? Newtoncu yaklaşımla, benzerliklerin arandığı çalışmalarda benzeşimler, ortaklıklar ön plana çıkmakta, kuantum teorisi yaklaşımıyla suigenerizmin arandığı çalışmalarda da sistem ayrılıkları “nevi şahsına münhasır” öğeler ön plana çıkarılmaktadır. Bunlardan birisinin ön plana çıkarılması diğerinin olmadığı anlamına da gelmemektedir.¹

Osmanlı İmparatorluğu kurulup yayıldığı coğrafya ve yaşadığı dönem itibarıyla önemli farklılaşmaları içinde barındırmak durumunda kalmıştır. Hıristiyan dünyanın İslam dünyası ile kesişme coğrafyasında var olan Osmanlı, ortaçağ dünyasında kurulmuş, modern dönemleri yaşamış ve yıkılmıştır. Dönem ve coğrafya olarak farklılaşan bu iki değişim eksenini, Osmanlı sistemi içinde, zamana ve coğrafyaya koşut büyük üst sisteme bağlı farklı alt sistemlerin yaşamasını olanaklı kılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, diğer imparatorluklar gibi imparatorluk özelliklerini içinde taşıyan bir sisteme sahiptir. Fakat aynı imparatorluk, yine diğerleri gibi kendi suigenerizmlerini içinde barındıran bir özelliğe de sahiptir.

Yukarıdaki anlatım çerçevesinde temel imparatorluk sistemi içerisinde de farklı alt (mikro) kozmosların yaşantısı söz konusudur. “Yerel geleneksellikler” olarak isimlendirdiğimiz² bu sistem içinde, imparatorluk genelindeki hakim kurumlar ve sistemler de imparatorluğa bağlı farklı coğrafyalarda az veya çok değişikliklerle hayat buluyordu. İmparatorlukların geniş coğrafyalara yayıldığı göz önünde tutulunca bunun pek de yadırganmayacak bir durum olduğu anlaşılır. Genel açıdan

¹ Bu konuda bakınız; Nuri Adıyeke, “Kuantum Tarih Kurgusu (Makroskobik Tarihten Mikroskobik Tarihe)”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.369-381.

² Adıyeke Nuri, “Osmanlı Siyasal Sistemi İçinde Yerel Geleneksellikler”, *Düşünen Siyaset*, Sayı 7-8, (Ağustos-Eylül 1999), ss.211-215; Aynı dergi 2. Baskı, (Aralık 2004), ss.249-254.

bakıldığında Osmanlı coğrafyasının her yerinde sistem ve uygulamalar standart özellikler göstermektedir. Ancak yakından bakıldığında kendine özgü özellikler ortaya çıkmaktadır.

Bir başka tespit de tarihsel olguların epistemolojik veri aktarımı dışında, didaktik analizlerle ele alınmasıdır. Bu durum tarih disiplininin geçmiş ile bugün arasında köprü görevi görmesi neticesindedir. Bu çerçevede deyim haline gelmiş “tarihten ders almak” ve “tarihin tekerrür etmesi” kavramlarını yakın tarihte benzer olguları örnek göstererek temellendirme alışkanlığı da kimi zaman bu benzer olguların analizinde problemler yaratmaktadır.

Yakın tarihimizde bu benzeştirme gayretlerine en çok maruz kalan iki olgu Girit ve Kıbrıs Adaları'nın Osmanlı egemenliği altına alınması ve daha da fazla Osmanlı egemenliğinden kopuşudur. Bu çerçevede genel geçer yaklaşımlarla çoğunlukla iki adanın kaderinin benzeştiği vurgusu yapılır.

Ancak bu sadece her iki adanın da milliyetçilikler çağında çatışma alanı haline gelmesi ile yine her iki adanın da eski dünyanın stratejik merkezi noktasında yer alması dolayısıyla uluslararası güç dengelerinin değişiminde göz önüne alınan stratejik noktalar olması kaynaklı olduğu aşikârdır. Uluslararası diplomatik sorun bağlamında siyasal süreç olarak Kıbrıs Sorunu/Girit Sorunu karşılaştırması belli başlı maddeler üzerinde gerçekleştirilmektedir. Örneğin her iki adada yaşayan Rum nüfusun Yunan Milliyetçilik ideolojisi etkisi altına girmesi, yine her iki adada adem-i merkezîyetçi ayaklanmaların ortaya çıkması, bu ayaklanmaların yine uluslararası güç dengeleri tarafından yönlendirilmesi bu başlıklardan bazılarıdır. Sözünü ettiğimiz bu süreçteki karşılaştırma ve diplomatik boyut, gerek tarafımızdan yapılan bir çalışmada³, gerekse uluslararası ilişkiler alanında çalışan çok değerli akademisyenler tarafından ele alınmıştır.

Bu makalede ise her iki adada da Osmanlı egemenliğinin kurulması süreci ele alınıp benzerlikler ve farklılıklar noktasında karşılaştırmanın sonuçları değerlendirilmiştir. Her iki adanın Osmanlı egemenliği altına alınması, Osmanlı eyalet sistemi içinde kurgulanması ve eyalet sınırları, her iki adada da ekonomik ve toplumsal yapının Osmanlı egemenliği altında şekillenmesi karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Bu çabada ilk ele alınması gereken madde her iki adanın fethi süreci ve fetih politikasının karşılaştırılmasıdır. Burada en başta ortaya konulması gereken husus şudur: Girit'in alınması Osmanlılar açısından Akdeniz politikasında ve hakimiyetinde bir dönüm noktası değildi. Ancak Kıbrıs'ın alınması dönüm noktasıydı. Kıbrıs Akdeniz'in bir Osmanlı denizi haline gelmesinde ve Pax Ottomana kavramında Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli dayanağı haline geldi. Venedik için ise tersi bir durum söz konusuydu. Kıbrıs'ın kaybı Venedik için bir dönüm noktası değildi ancak Girit'in kaybı çok önemli bir dönüm noktasıydı. Başka bir deyişle Venedik'in Akdeniz'de tutunmasını sağlayan en büyük kale elinden çıkmıştı. Bu Venedik için sonun başlangıcı anlamına geliyordu. Bu nedenle savaş Papalık ve tüm Hıristiyan dünyasının ilgisine ve yardım desteğine sahne oldu.⁴

Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ta 1571'de; Girit'te de yaklaşık seksen yıl sonra Hanya ve Resmo'nun fethi ile 1645'de başladı. Fetih yirmi beş yıl süren Kandiye kuşatmasının 1669'da sona ermesi ve Venedik'in anlaşma imzalamak zorunda kalmasıyla tamamlandı. Kıbrıs savaşı iki yaz seferi kapsamında iki yıl Girit savaşı ise Kandiye kuşatması nedeniyle yaz ve kış toplam çeyrek asır sürdü. Girit savaşının hem Osmanlı'nın askeri başarılarının görece daha az olduğu bir dönemde olması hem de çok uzun sürmesi ve çok insan ölmesi onu önemli kıldı. Girit'in fethi Osmanlılar için tam bir zorluklar mücadelesi

³ A. Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorunu'nun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, YÖK Stratejik Araştırmalar ve Etütler Milli Komitesi Yayını, Ankara, 2002.

⁴ Nuri Adıyeke, “Girit Savaşları ve Birleşik Hıristiyan Orduları”, *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, s. 738-745.

oldu. Osmanlı fetihlerinin hemen hemen durduğu bir zamanda ele geçirilmiş olması Girit'in fethine farklı bir destanlaştırma sağladı. Savaşın ağır bedeli döneminde ve sonrasında toplumsal ve siyasal psikolojik etkilere yol açtı. Bu etkilerle hem döneminde hem de sonrasında fetihnameler ve destanlar kaleme alındı.⁵

Kıbrıs için böyle bir yaklaşım söz konusu değildir. Öncelikle Kıbrıs Adası Osmanlı büyümekte iken alındı. Kıbrıs Adası'nın Osmanlı egemenliği altına alındığı dönem Osmanlı sisteminin tipik klasik kurumlarının en gelişmiş şekliyle tam olarak uygulandığı bir dönemdir. Merkezi yönetim, toprak sistemi, idari yapılanma açısından bu klasik Osmanlı kurumları Kıbrıs için net olarak uygulanmıştır. Bunun çok önemli bir sonucu olarak da Osmanlı idaresi Kıbrıs'ta klasik kurumlarını yapısal özelliklerine uygun olarak işletmiştir. Toprak sistemi, tımar, göçler ve toplumsal yapının şekillendirilmesi çerçevesinde Kıbrıs, Osmanlı'nın diğer coğrafyalarından çok da farklı olmayan bir tarzda yapılandırılmıştır.

Ancak Girit, Osmanlı yönetiminin klasik kurumlarının değişmeye başladığı, toplumsal yapıda çok ciddi sorunların kendisini hissettirdiği, ekonomik sorunların yaşandığı bir dönemde fethedilmiştir. Bu sebepten Girit'te Osmanlı yönetimi gevşek veya oldukça farklı bir şekilde örgütlenmiştir. Girit ele geçirildiği andan itibaren ayrıcalıklı bir yapıya sahip olmuştur. Bir başka deyişle Girit Osmanlı için "farklı" olmuştur. İki ada açısından bu farkların tespiti önemlidir.

Girit'in ele geçirildiği dönem ise yüz yıl farkla Osmanlı klasik kurumlarının yavaş yavaş tıkanmaya başladığı, gerek merkezde gerekse taşrada önemli ölçüde değişime uğradığı Osmanlı fetihlerinin durduğu ve fetih ideolojisine dayalı hazinenin sıkıntılarla karşılaştığı, Anadolu'da Celali isyanlarının merkezi otoriteyi sarstığı bir dönemdir. Girit'te, idare kurgulanmayı gerektiriyordu. Bu kurgu klasik kurumlarla olamayacağına göre farklılıkların sistematize edilmesi ile olacaktı.⁶

Her iki adada da alındıktan sonra geleneksel fetih yönteminin tamamlayıcısı olarak hemen tahrir yapıldı ve Osmanlı idaresi tesis edildi.⁷ Kıbrıs'ta Osmanlı vergi ve nüfus uygulamaları fetihden hemen sonra 1572 de başladı.⁸ Ancak bilinebildiği kadarıyla Kıbrıs'ta 1572'de tek tahrir yapıldı. Bundan sonra çeşitli cizye, avarız ve yoklama kayıtları oluşmasına karşın 1831 nüfus sayımına kadar bir daha bu kapsamda bir yazım gerçekleşmedi. 1831 nüfus sayımları ise Kıbrıs için çok önemli ve XIX. yüzyıla ait en ayrıntılı demografik verileri içerecek şekilde oluşturuldu. Oysa Girit'te tahrir işlemi, ilki Kandiye kuşatmasının sürdüğü bir tarihte 1650'de ikincisi 1670'de ve sonuncusu da Osmanlı tahrirlerinin hemen hemen durduğu geç bir tarihte 1704'de olmak üzere üç kez gerçekleştirildi.

Her iki adanın da Venedik egemenliğinden Osmanlı egemenliği altına alınması neticesinde adalardaki Katolik baskısı sona erdi. Daha önemlisi yine her iki adada yerli halka toprak üzerinde mülkiyet hakkı tanındı. Bu özellik Osmanlı genel sistemi içinde pek yaygın değildir. Yine her iki ada halkı millet sistemi içinde Venedik dönemine göre çok daha özgür bir hayat alanına kavuştular. Hatta iki adada da Müslümanlarla ilişki içinde oldukları, ticaret yaptıkları görülmektedir. Ne var ki her iki ada

⁵ Nuri Adıyeke, "Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", XIII. Uluslararası Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt I. Kısım, T.T.K. Yayını, Ankara, 2002, ss.153-161; ayrıca Fethinden Kaybına Girit, Babıalı Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.43-54.

⁶ A. Nükhet Adıyeke - Nuri Adıyeke, "Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası'nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri", Yeni Türkiye Dergisi, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I), sayı 66, (Mart-Haziran 2015), ss. 1292-1297.

⁷ Halil İnalıcık, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus After The Conquest", *Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmal ve Derdest*, Tıpkıbasım, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2013, ss.23-34. Bu yazı ilk olarak şurada, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliği, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara, 1971, ss.59-76.

⁸ Halil İnalıcık tahrirleri Osmanlı'nın bir fetih yöntemi ve mütemmimi olarak görür. Bkz: "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2, (1954), pp103-129. Bu makalenin Türkçesi için, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", (Çev: Oktay Özel), *Söğüt'ten İstanbul'a*, (Der: Oktay Özel- Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

arasında Osmanlı yönetimi açısından çok bariz farklılıklar da vardır. Bu farklılıklar, Girit'in Osmanlılar'ın elinden hemen çıkıvermesinin de etmenlerinden birisidir.

Her iki adada Osmanlı egemenliğinin idari yapılanması önemli farklılıklar içermektedir. Kıbrıs alındığı zaman bağımsız bir eyalet olarak ayrı bir “Beylerbeyilik” yapıp, Anadolu'dan Alâiye, Karaman'dan İç-il, Zülkadir'den Sis ve Halep'ten Tarsus Sancakları buraya bağlanmıştır. Lefkoşa, Beylerbeyliğin Paşa Sancağı, Mağusa, Girne ve Baf kazaları ise sancağa çevrilerek toplam sekiz sancaktan oluşan Kıbrıs Beylerbeyiliği ya da Kıbrıs Eyâleti teşkil olunmuştur.⁹ Bu cümleden anlaşıldığı üzere Kıbrıs Eyaleti içinde Anadolu'dan Tarsus, Alaiye (Alanya),ve İçel sancakları bulunmaktadır. Sekiz sancaklı eyaletin sancaklarının yarısı, adanın tam kuzeyinde, Anadolu yakasında idi. Anadolu topraklarında olan İçel, Sis, Alaiye ve Tarsus sancakları tımarlı sancaklardı. Eyalet merkezi olan Lefkoşa'da tımarlı bir sancak idi. Fakat Ada'daki Girine (Girne), Baf ve Magosa sancakları salyaneli idi.¹⁰ Başka bir deyimle Kıbrıs adası alındıktan sonra idari olarak Anadolu'ya rapt edilmiştir. Sonraki dönemlerde de Cezair-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği adı altında başka adalar ilke birlikte mütalaa edilmiştir.

Kıbrıs Beylerbeyiliği'nin müstakil Beylerbeyilik statüsü 1670 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte ise, Kaptan Paşa'nın uhdesinde Cezair-i Bahr-i Sefid Beylerbeyiliği'ne bir sancak olarak bağlanmıştır. Bu idari bağlılık aşağıda söz edeceğimiz gibi Anadolu'dan nüfus göçürülmesiyle toplumsal bağla da desteklenmiş, böylece Ada'da köklü bir Türk kültürü oluşmasını ve yerleşmesini mümkün kılmıştır.

Halbuki Girit hiçbir zaman ne Anadolu ile ne de diğer adalarla birliktelik oluşturmamıştır. Fethedildiği andan, elden çıktığı ana değin bağımsız bir eyalet olarak örgütlenmiştir. İdari açıdan bu farklılık kilise örgütlenmesinde tersi bir şekilde kendisini göstermiştir.

Girit'te var olan Ortodoks kilisesi bağımsız bir dini otorite değil, Fener Patrikhanesi'ne bağlı bir kilisedir. Girit'teki metropolitlik her zaman Fener Patrikhanesi'nin ve İstanbul'un kontrolü altındadır. Kıbrıs'ta ortaçağlardan beri önemli bir Ortodoks kilisesi vardır. Her ne kadar Venedik döneminde bu kilise güdükleştirilmeye çalışılmışsa da Osmanlı döneminde tekrar ihya edilmiştir. Osmanlı döneminde sadece dini açıdan değil yönetsel açıdan da güçlü bir Kıbrıs Başpiskoposluğu vardır. Bu başpiskoposluk Osmanlı yönetimince, tarihsel misyonuna uygun olarak Fener Patrikhanesi'nden bağımsız addedilmiştir¹¹.

İdari yapıdaki bu farklılık hukuksal yapıda ilginç bir şekilde benzerliğe dönüşmektedir. Her iki Ada'da Osmanlı genelinde görülmedik bir biçimde ilginç hiyerarşik bir kadı örgütlenmesi söz konusudur. Osmanlı genel sistemi içinde eyalet kadısı ile sancak veya kaza kadılığı arasında bir ast-üst ilişkisi söz konusu değildir. Oysa her iki Ada'da da merkezde bir baş kadı, sancaklarda ise ona bağlı sancak kadıları görev yapmaktadır. Kazalarda ise naipler yine sancak kadılarına bağlı olarak hukuk sistemini işletmişlerdir.

Daha Kıbrıs'ın fethi tamamlanmadan, başka bir deyişle Mağusa fethedilmeden önce, Lefkoşa'yı alan Lala Mustafa Paşa, Avlonya sancak beyi Muzaffer Paşa'yı “Kıbrıs Beylerbeyi” ve Ekmeleddin

⁹ Nuri Çevikel, “Osmanlı-Kıbrıs'ında-Müslim-Gayrimüslim-İlişkileri-Ve-İhtidâ-Meselesi-1746-1801”, *ICANAS-38 (38th International Congress of Asian and North African Studies)*, 10-15 September 2007 Ankara. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, II. Cilt (Tarih ve Medeniyetler Tarihi), 2012, s. 939.

¹⁰ Bu düzenlemeler için Bkz: *Kavanin-i Al-i Osman Der-Hülâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1979, s. 21-22; Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, Bugünkü dile çeviren: Hadiye Tuncer, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964, s. 11-12.

¹¹ Balkanlar'da Sırplar'ın ve Bulgarlar'ın milliyetçilik mücadelelerini Fener Patrikhanesi'nden kopma ve bağımsız kilise kurma mücadelesine paralel yürüttükleri düşünülürse Kıbrıs kilisesinin bu ayrıcalıklı yapısının önemi daha kolay anlaşılır.

Efendi'yi de “ Kıbrıs Kadısı” olarak atamıştı. 1839 Tanzimat Fermanı'na kadar, Kıbrıs'ta adalet işleri, İstanbul'da bulunan Şeyhülislam tarafından önerilen ve Rumeli Kazaskeri tarafından tayin edilen ve Kıbrıs Türkleri tarafından “molla” diye de çağrılan bir “başkadı” tarafından idare edilmiştir. Mali kontrol yetkisine de sahip olan başkadı, Kıbrıs Osmanlı idaresinden çıkana kadar, en azından Müslümanların hukuk işlerinde şer'i ve örfi hukuku uygulamaktan sorumlu kılınmıştır. Osmanlı'nın 15 kazaya ayırdığı Kıbrıs genelinde ise, yine Rumeli Kazaskeri tarafından atanan “kadı naibleri” bulunmakta ve adaleti baş kadı adına bu naibler dağıtmaktaydı. İlk derece mahkemesi olarak görev yapan kadı naiblerinin vermiş olduğu kararlar ise Lefkoşa'da valinin başkanlığında toplanan ve baş kadının da katıldığı “Kıbrıs Divanı”na götürülerek temyiz edilebiliyordu.¹²

Girit'te de Kandiye'de görev yapan Girit Kadısı adadaki hiyerarşik hukuksal örgütlemenin başında yer almaktadır. Herkes doğrudan kendi kadı askerine bağlıydı. Adada ise en üstte eyalet merkezinde oturan bir Girit kadısı vardı. Buna bağlı olarak üç tane de yine merkezden tayin edilen sancak kadısı bulunmaktaydı. Kazalarda, yaygın sistemde olduğu gibi kadı bulunmamakta, kadılarca tayin edilen naibler görev yapmakta idi.¹³

Bu iki yakın hukuki yapısal benzerliğe karşın bu gün araştırmacıların üzerinde çalışabileceği tarihsel kayıtlar açısından her iki ada için büyük bir sayısal uçurum söz konusudur. Ada'nın fethi çabasının sürdüğü bir dönemde başlayan Girit şeriye sicilleri en erken 1645 tarihine kadar inebilmektedir. Bu gün ulaşabildiğimiz bu erken tarihli Resmo ve Kandiye sicilleri savaş devam ederken dahi Osmanlı merkezi yönetiminin adada egemenliğin kurumsal yapılanmasını işletme çabası içinde olduğunun kanıtıdır. Yine adadaki Müslüman Türk varlığının sona erdiği 1924 yılına kadar bu kaynakların mevcut olması hem araştırmacılar açısından büyük bir kazanç hem de Girit tarihi araştırmaları açısından suigenerist bir özelliktir. Ada sicilleri gerek tarafımızdan, gerekse Yunanistan'da bu siciller üzerinde çalışma yapan akademisyenler tarafından Resmo sicilleri, Kandiye sicilleri etc. şeklinde ayrı ayrı adlandırılmıştır. Ayrıca her iki adanın da coğrafi ve demografik kapsam olarak hacimlerinin yakın olmasına karşın mevcut şeriye sicillerinin sayısında bariz bir fark bulunmaktadır. Tüm bilinen ve ulaşılabilen Kıbrıs şeriye sicillerinin toplam sayısı 80 civarındadır. Girit şeriye sicillerinin sayısı ise İraklion Vikelea Kütüphanesinde kullanıma açık yaklaşık 160 cilt, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kataloglanmış yaklaşık 240 ve kataloglanmayı bekleyen tahmini 100-150 cilt ile toplam 500 cildin üzerine çıkmaktadır.¹⁴

İki adanın toplumsal yapısı ve bu yapının Osmanlı egemenliğinin meşruiyet dayanağı olarak Müslüman nüfusla dengelenmesi açısından ilginç bir karşılaştırma şeması ortaya çıkmaktadır. Bu karşılaştırma iki adadaki kültürel farklılığın temel nedenini de ortaya koymaktadır. Adalardaki nüfus oranları hemen hemen biri birine yakındır. Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ta klasik düzenin bütün kurumlarının tesisıyla yetinilmeyip, yeni oluşturulan eyâlet idaresine sahip çıkmak ve Ada'yı “yurt” edinmek üzere 1571-1580 döneminde uygulanan iskân politikası çerçevesinde Anadolu'dan önemli miktarda çoğunluğu Müslüman olan nüfusu Kıbrıs'a yerleştirdi. Bunun sürgün, göç ettirme belli sistematik içinde, belli merkezlerden belli oranda haneler seçilerek ve belli iş meslek erbabı özellikleri gözetilerek yapılmış bir işlem olduğu anlaşılıyor. Bu konuda yapılan önemli çalışmalardan anladığımız kadarıyla bu işlem sadece boş harap kalmış yerleşimlerin şenlenmesi ya da ada da Müslüman nüfus varlığı oluşturmak değil aynı zamanda nitelikli insan gücü sağlama çabasını da içerisinde

¹² Turgut Turhan “Tarihsel Bakış Açısıyla Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi” Prof. Dr. Hicri Fişek Armağanı, AÜHFED, C. 57 (2008), S.2, s.256,257.

¹³ A. Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, “Newly Discovered In Turkish Archives: Kadi Registers And Other Documents On Crete”, *TURCICA, Revue Études Turques*, 32, (2000), s. 447, 448.

¹⁴ A. Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, agm.

barındırmaktadır.¹⁵ Bu, adada güçlü bir Türk kültürünün doğmasına da yol açmıştır. Hatta bu göç ettirilenler mahallelerde karışık olarak ikamet etmişlerdir.¹⁶

Adaya göçürülen nüfus arasında esnaf ve zanaatkârların olduğu bilinmektedir. İster orduda görevli olduğu için Kıbrıs'a gelmiş ve fetihten sonra burada kalmış, isterse Anadolu'dan göçürülen nüfusla birlikte Kıbrıs'a gelmiş olsun, fetihten sonra adada bulunan zanaatkârların adanın ekonomik gelişmesinde büyük payları olduğu kuşkusuzdur.¹⁷

Girit Adası için bu gelişmeler geçerli olmamaktadır. Girit fethedildikten sonra, Kıbrıs'a olduğu gibi Anadolu'dan büyük çaplı göçürme yapılmamıştır.¹⁸ Girit'teki etnik dönüşüm yerli ahalide yaşandı. Anadolu'dan giden yönetici ve Bektaşilerin yanı sıra Ada'da birkaç kurum işletildi. Bunlar ihtida, yerli yeniçerilik ve karışık evliliklerdir. Bu üç kurum Ada'da bir dönem sonra önemli oranda bir Müslüman kitle oluşmasını sağladı. XVII. yüzyılda benzerine Kandiye ve Resmo'da bolca rastlanan ihtida sürecinin adanın Müslüman-Gayrı müslim nüfus dengesini oluşturmada bir devlet politikası olarak kullanıldığı ve bunu gerçekleştirmek için de yerli yeniçerilik, topçuluk, cebecilik, kale muhafızlığı gibi askeri; evlilik gibi sosyal kurumların araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Böylece kısa bir süre içinde Ada'nın toplumsal yapısı büyük bir etnik dönüşüme uğramış ve ciddi bir miktar Müslüman nüfus yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır.¹⁹

Kıbrıs şeriye sicilleri üzerinde yapılan kapsamlı çalışmalarda Osmanlı egemenliği altında Kıbrıs'ta da ihtida olgusuna rastlandığı anlaşılmaktadır. Ancak Kıbrıs'taki ihtida vakaları nicelik olarak Girit ile karşılaştırılamayacak miktardadır. Nuri Çevikel 1746-1801 dönemine ait Kıbrıs şeriye sicillerinde toplam 150 ihtidâ kaydı tespit edildiğini ifade etmektedir.²⁰ A. Efdal Özkul ise tüm Osmanlı egemenliği boyunca yaklaşık 500 kişinin ihtida ettiğini hesaplayabilmiştir.²¹ Bu sayı hem total olarak hem de oran olarak Girit ile karşılaştırılamayacak kadar azdır. Zira XVII. yüzyıla ait Girit Resmo sicilleri üzerinde yapılan çalışmada çok sayıda bireysel ihtida kaydına rastlanılmasından öte zaman zaman köylerin toptan (cemhu) ihtida ettiğinden kayıtlarda söz edilmektedir. Diğer yandan doğrudan ihtida kayıtlarının yanı sıra sicillerdeki sıradan dava kayıtlarında satır aralarında ilgili kişilerden söz ederken kullanılan nev müslim, mühtedi, mühtediye gibi ibarelere rastlanması, bir Müslüman'ın aile bağlarıyla ilgili bilgiler arasında ana babanın ya da kardeşlerinin Rumca isimlerle anılması, ihtida sürecinin doğrudan ihtida kayıtları ile sınırlı olmadığını, hatta bunun çok üzerinde olduğunu kanıtlamaktadır.²² Nitekim fetihten

¹⁵ Bu konuda yapılan temel çalışmalardan bazı örnekler: Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1971, ss.91-97; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar Arası Sempozyumu*, Gazi Magusa 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1993, s. 57-61; Mehmet Akif Erdoğan, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, İzmir 1996, s. 9-15; Alaaddin Aköz-Doğan Yörük, "Aksaray Sancağından Kıbrıs Adasına Sürgün Aileler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, II/1, Elazığ 2004, s. 83-97; Behçet Karaca, "XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler", *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 649-652; Turan Gökçe, "1572-1573 Yıllarında Kıbrıs'ta İskan Edilmek Üzere Karaman ve Rum Vilayetlerinden Sürülen Aileler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II, İzmir 1999, s. 9-18; Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, Newyork 1993, s. 212-239.

¹⁶ Nuri Çevikel; "Kıbrıs Eyaletinde Müslim-Gayrı Müslim İlişkileri", *Osmanlı*, C.IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.279.

¹⁷ Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları Üzerine Notlar", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul 2003, s.211.

¹⁸ Molly Greene, *A Shared World (Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean)*, Princeton New Jersey 2000, s.79.

¹⁹ A. Nükhet Adıyeke, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002), II/1*, Ankara 2006, ss. 557-568.

²⁰ Çevikel, agm, s.950.

²¹ Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılda Kıbrıs Adasında İhtida Hareketleri", *XV. Türk Tarih Kongresi 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. IV/II, Ankara 2010.

²² A. Nükhet Adıyeke, agm, s.558

yaklaşık bir yüzyıl sonra 1700'lerin ortalarında, çeşitli kaynaklardan aktarılan bilgilere göre Ada'da 200.000 civarında Müslüman nüfus yaşamaktadır.²³

Girit'teki bu oluşumlar buraya özgü özellikler ortaya çıkardı. Örneğin Müslümanlar Rumca konuşuyorlar ve lakapları yarı Türkçe yarı Rumca telaffuz ediliyordu. Hasanaki, Halilaki, Monolaki gibi isimler kaynaklarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Adalılık Girit'te Anadolu'dan pek de unsurlar taşııyordu. Girit'te, Kıbrıs'ta görüldüğü gibi bir Anadolu kültür ögesine pek rastlanmıyordu. Bunda da en önemli faktör adadaki Türkler arasında Türkçe'nin değil Rumca'nın konuşuluyor olması idi. Girit Adası'nda, Kıbrıs'ta olduğu gibi kültürel ve etnik açıdan Anadolu'ya bağlılık olmamıştır. Dolayısıyla Yunan propagandasının Girit'te toplumsal bir taban bulması daha kolay olmuştur. Hatta Yunan isyanı sırasında adada az sayıda da olsa irtidat (İslam'dan çıkma) olayları yaşanmıştır.²⁴

Ulaştığımız sonuçta Newton fiziği esaslı bakış açısıyla Kıbrıs ve Girit Adaları Osmanlı egemenliği altında ve Osmanlı egemenliğinden kopuşta hem imparatorluk merkezli sistem ve kurumların işletilmesi çerçevesinde, hem de her iki Ada'nın toplumsal ekonomik yapılanmalarında ve yaşanan siyasal süreçlerde benzerlikler formüle edilebilir. Ancak belli başlıklar halinde ele aldığımız temel maddeler Osmanlı egemenliği altına alınmasında ve merkezi sisteme ilişkin kurumları her iki adanın yapısal özelliklerine uygun olarak kurgulanmasında temel bazı yapısal farklılıklar ve kendine özgü suigenerist özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır.

²³ "1760'a doğru yaklaşık 200.000 Müslüman'a karşılık Hıristiyanlar henüz 60.000 idi." Victor Berard; *Les Affaires de Crete*, Paris 1900, s. 63; "1779'da gezgin Savary'e göre Ada'nın nüfusu 350.200 kişidir. Bunun 200.000'i Müslüman; 150.000'i Hıristiyan ve 200 Yahudi'dir." Vital Cuinet; *La Turquie d'Asie*, c. I, Paris 1892, s. 540.

²⁴ A. Nühket Adıyeke / Nuri Adıyeke; "Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidat Olayları", *Kebikeç, (İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi)*, sayı: 10, 2000, ss.107-113.

Kaynakça

ADIYEKE A. Nükhet - ADIYEKE Nuri, “Newly Discovered In Turkish Archives: Kadi Registers And Other Documents On Crete”, *TURCICA, Revue Études Turques*, 32, (2000).

ADIYEKE A. Nükhet - ADIYEKE Nuri, “Osmanlı Sistemi İçinde Girit Adası’nın Genel Çerçeveden Farklılıkları, Bu Farklılıkların Gerekçeleri ve Algılanış Biçimleri”, *Yeni Türkiye Dergisi, (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I)*, sayı 66, (Mart-Haziran 2015).

ADIYEKE A. Nükhet - ADIYEKE Nuri; “Yunan İsyanı Sırasında Girit’te İrtidat Olayları”, *Kebikeç, (İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi)*, sayı: 10, 2000.

ADIYEKE A. Nükhet, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit’te Etnik Dönüşüm”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002), II/1*, Ankara 2006.

ADIYEKE A. Nükhet, ADIYEKE Nuri, *Kıbrıs Sorunu’nun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit’in Yunanistan’a Katılması*, YÖK Stratejik Araştırmalar ve Etütler Milli Komitesi Yayını, Ankara, 2002.

ADIYEKE Nuri, “Osmanlı Siyasal Sistemi İçinde Yerel Geleneksellikler”, *Düşünen Siyaset*, Sayı 7-8, (Ağustos-Eylül 1999), ss.211-215; Aynı dergi 2. Baskı, (Aralık 2004).

ADIYEKE Nuri, “Girit Savaşları ve Birleşik Hıristiyan Orduları”, *Türkler*, c. 9, Ankara 2002.

ADIYEKE Nuri, “Kandiye’nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları”, *XIII. Uluslararası Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt I. Kısım, T.T.K. Yayını, Ankara, 2002.

ADIYEKE, Nuri, “Kuantum Tarih Kurgusu (Makroskobik Tarihten Mikroskobik Traihe)”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

AKÖZ Alaaddin - YÖRÜK Doğan, “Aksaray Sancağından Kıbrıs Adasına Sürgün Aileler”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*,II/1, Elazığ 2004.

Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, Bugünkü dile çeviren: Hadiye Tuncer, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964.

BERARD Victor, *Les Affaires de Crete*, Paris 1900.

CUÏNET Vital, *La Turquie d’Asie*, c. I, Paris 1892.

Çevikel Nuri, “Osmanlı Kıbrıs’ında Müslim Gayrimüslim İlişkileri ve İhtidâ Meselesi 1746-1801”, *ICANAS-38 (38th International Congress of Asian and North African Studies), 10-15 September 2007 Ankara*. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, II. Cilt (Tarih ve Medeniyetler Tarihi), 2012.

ÇEVİKEL Nuri; “Kıbrıs Eyaletinde Müslim-Gayrı Müslim İlişkileri”, *Osmanlı*, C.IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

ERDOĞRU Mehmet Akif, “Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, İzmir 1996.

ERDOĞRU Mehmet Akif, “Kıbrıs’ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları Üzerine Notlar”, *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul 2003.

GÖKÇE Turan, “1572-1573 Yıllarında Kıbrıs’ta İskan Edilmek Üzere Karaman ve Rum Vilayetlerinden Sürülen Aileler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II, İzmir 1999.

GREENE Molly, *A Shared World (Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean)*, Princeton New Jersey 2000.

HALAÇOĞLU Yusuf, “Osmanlı Döneminde Kıbrıs’ta İskân Politikası”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslar Arası Sempozyumu*, Gazi Magusa 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1993.

İNALCIK Halil, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, 2, (1954). Türkçesi, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, (Çev: Oktay Özel), Söğüt’ten İstanbul’a, (Der: Oktay Özel- Mehmet Öz), İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss.443-472) *Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmal ve Derdest*, Tıpkıbasım, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2013.

İNALCIK Halil, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After The Conquest”, *Kıbrıs Tahrir Defterleri: Mufassal, İcmal ve Derdest*, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2013.

JENNİNGS Ronald C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, Newyork 1993.

KARACA Behçet, “XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs’a Yapılan Sürgünler”, *Osmanlı*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Kavanin-i Al-i Osman Der-Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, Enderun Kitabevi, İstanbul 1979

ORHONLU Cengiz, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1971.

ÖZKUL Ali Efdal, “XVIII. Yüzyılda Kıbrıs Adasında İhtida Hareketleri, *XV. Türk Tarih Kongresi 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. IV/II, Ankara 2010.

TURGUT Turhan, “Tarihsel Bakış Açısıyla Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi” *Prof. Dr. Hicri Fişek Armağanı, AÜHFD*, C. 57 (2008), Sayı.2.

Kıbrıs Beylerbeyileri: Sistemantik Bir Analiz

Prof. Dr. Orhan KILIÇ
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Giriş

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, Ege denizi kıyıları ile Mısır ve Suriye sahilleri arasında deniz seferleri başladığı zamanlardan itibaren önem kazanan bir coğrafya olmuştur. M.Ö. 1500'lerde Mısır kitâbelerinde *Isj* şeklinde yazılmış, daha sonra *Alaşia* adını almış ve kadim İbrani kaynaklarında *Kittim* olarak kaydedilmiştir. Bugünkü kullanılan adının menşesine ise Homeros'ta Yunanca *Kypros* şeklinde rastlanır¹. Kıbrıs'ta ilk yerleşimin Cilalı Taş Devri (M. Ö. 4. Bin) devrinden itibaren başladığı bilinmektedir. Anadolu, Suriye, Mısır, Girit ve Mezopotamya ile kurduğu siyasi ve iktisadi münasebetler adanın tarihini de şekillendirmiştir.

Kıbrıs ilk zamanlarda Mısır ile kurulan iktisadi münasebetler sebebiyle önce tabiyet şeklinde Mısır'a, daha sonra takiben Hititler, M.Ö. 709'da doğru Asuriler'in eline geçti. Bir sonraki asırda yeniden Mısır'a bağlanmış, Mısır'ın Persler tarafından ele geçirilmesi ile de Persler'e tabi olmuştur. M.Ö. 333'deki İssos muharebesinden sonra Büyük İskender'in daha sonra ise Mısır Batlamyusları'nın hâkimiyetine girmiştir. Ada M.Ö. 58'te Roma İmparatorluğu'na ilhak olmuş ve bu imparatorluğun ikiye ayrılmasıyla da 395 yılından 1191 yılına kadar Doğu Roma yani Bizans hâkimiyetinde kalmıştır². Kıbrıs adası Bizans'ta yaşanan iç karışıklık sebebiyle 1191 yılında III. Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard tarafından zapt edildi. Böylelikle adada ilk İngiliz hâkimiyeti tesis edilmişti. Ancak Richard, Kıbrıs üzerindeki haklarını 100.000 altın mukabilinde eski Kudüs kralı Guy de Lusignan'a devretti. Lusignan da Kudüs üzerindeki haklarını Richard'a devretmişti. Ada bundan sonra adeta Haçlılar'ın bir üs merkezi haline gelmiş dolayısıyla Memlûklar'ın da dikkatlice takip etmeleri gerektiği bir yer haline gelmiştir. Böylelikle 13. yüzyıl ortalarında Kıbrıs adası Memlûklar ve Haçlılar'ın nüfuz kazanmak istedikleri bir alan haline gelmişti. 1426 yılında Memlûklar adayı ele geçirmiş ve Papa V. Martin'in arabuluculuğu ile yapılan anlaşma gereği Memlûk tabiliğini kabul etmişlerdi. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venedikliler Kıbrıs adasında nüfuz tesis etmişler ve 1485-1491 yıllarında yaşanan Osmanlı-Memlûk mücadelesi sırasında 1489 yılında Venedik müstemlekesi haline gelmiştir. Venedikliler, Memlûklar'a ödedikleri haracı 1517'den sonra Osmanlılar'a ödemek zorunda kalmışlar ve adada Osmanlı üst hâkimiyeti başlamıştı. Venedikliler yıllık 10.000 altın ödemek şartıyla adanın yönetimini ellerinde tutmuşlar ancak ağır vergi yükü altında ezilen halk Venedikliler'e karşı ayaklanmışlardı. Adadaki asiller veya beyler de Osmanlılar'la yakın temas kurmuşlardı. Adadaki Osmanlı baskısı her geçen yıl daha da artarak devam etmiş ve nihayetinde II. Selim devrinde adanın fethine karar verilmiştir³.

Adanın fethi süreci başlamadan önce Osmanlıların buradaki yerli beylere hükümler göndererek bazı konularda doğrudan müdahalede buldukları görülmektedir. Zira 1540 yılında yapılan anlaşmaya uymayıp adada üslenen Maltalı ve Venedikli korsanların faaliyetlerine kayıtsız kalıyorlardı⁴. Mesela,

¹ Besim Darkot, "Kıbrıs", *İslam Ansiklopedisi*, MEB yay., C. 6, İstanbul, s. 672-673.

² Darkot, s. 673; Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998, s. 6-16.

³ Işın Demirkent, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 372-373; Dünder, s. 22-27.

⁴ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 374.

29 Ağustos 1559 tarihinde Kıbrıs beylerine hitaben yazılan bir hükümde, bazı tüccarların Mısır'dan İstanbul'a gelirken Malta kâfirlerinin ellerine geçtikleri ancak rüzgârın muhalefeti sebebiyle Kıbrıs adasına sığındıkları belirtilerek, Rodos Beyi Ahmed tarafından gönderilen adama eşyaları ve esirleri teslim etmeleri isteniyordu⁵. 2 Ekim 1559 tarihinde yazılan bir diğer hükümde ise İskenderiye Kaptanı'nın rüzgârlı havalarda veya bazı lazım olan malzemeyi almak için Kıbrıs limanlarına girmesi gerektiğinde *emr vardur* diyerek mani oldukları belirtilerek, *Südde-i Sa'adet'le yapılan ahidnâme gereğince* mani olmamaları istenmiştir⁶. Aynı tarihte yazılan bir başka hükümde ise korsanların ele geçirdiği geminin Kıbrıs'ta karaya vurduğu ve Kıbrıs'taki kaptanın bu eşyalara el koyması üzerine ehli-i İslâm'dan alınanları, gemiyi ve içindeki eşyaları Antalya kadısına teslim etmeleri istenmişti⁷.

Kıbrıs Adası'nın fethi hazırlıkları II. Selim'in ilk saltanat yıllarından itibaren başlamış ve 1540 yılında yapılan ahidnâmeyi bozarak sefere çıkılmasına Şer'iat-i Mutahhere mucebince mani bir halin olup olmadığı Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'den sorulmuştur. Ebussuûd Efendi bu işe mani bir hal olmadığına dair fetvayı vermiş ve fethi dinen de meşrulaştırmıştır. Aslında gelirlerini bir anlamda korsanlıktan sağlayan Vendikliler'in ada halkına uyguladıkları zorba yönetim ve sürekli olarak Osmanlılar'dan yardım talep etmeleri, II. Selim'e şehzadeliği döneminde Mısır'dan gönderilen hediyelere el konulması ve 1563 yılında Mısır Hazine Defterdârı'nın bindiği geminin yağmalanması ve bu tür gasp, yağmalama ve taciz hadislerinin önlenmesi için yapılan girişimlerin sonuçsuz kalması adanın fethini zorunlu hale getirmişti⁸. Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'de kesin hâkimiyet tesis etmesi bakımından adanın stratejik önemi de en önemli fetih sebepleri arasındadır.

Bu araştırmada Kıbrıs'ın bir *beylerbeylik* olarak teşkilatlandırılmasından beylerbeyliğin kaldırılıp, 1670 yılında Kaptan Paşalık'a aktarılmasına kadar geçen süreç içerisindeki beylerbeyiler incelenmiştir. Bu bir asırlık süreç içerisinde Kıbrıs'ın hangi beylerbeyiler veya vezîr rütbeli paşalar tarafından yönetildiği mümkün olduğunca kesintisiz tespit edilmeye çalışılmış; bu paşaların görev süreleri, hangi kaynaktan geldikleri, ümera veya ulema ile yakınlıkları, eski ve yeni görev yerleri hususunda bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Bu analiz yapılırken yüzyıllık süreç içerisinde sancak tevcih defterlerindeki atama kayıtları incelenmiş, bu kaynakların süreklilik arz etmediği dönemler için ise diğer arşiv kaynaklarına müracaat edilmiştir. Özellikle mühimme defterlerine müracaat edilerek sancak tevcih defterlerinin eksiklikleri tamamlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, 2006 yılında Türk Tarih Kongresinde sunduğumuz *18 Yüzyıl Osmanlı Eyalet ve Sancak Tevcihatının Sistemik Tetkiki*⁹ adlı bildirimizde izlediğimiz metodu spesifik olarak beylerbeylikler veya eyaletler düzeyinde uygulamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda 2014 yılında Budapeşte'de gerçekleştirilen CIEPO-21'de Rumili Eyaleti'ne yapılan vali atamalarının sistemik olarak incelendiği bir bildiri de tarafımdan sunulmuştur¹⁰. Devletin farklı bir coğrafyasında ve farklı bir idari anlayışla

⁵ BOA, *Mühimme 3*, hüküm: 267.

⁶ BOA, *Mühimme 3*, hüküm: 376.

⁷ BOA, *Mühimme 3*, hüküm: 385.

⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Yayına Hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atık, Murat Cebecioglu, Hasan Çağlar, M. Yahya Okutan, Mustafa Serin, Osman Uslu, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, İsmail Yücedağ, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay. Nu: 43, Ankara, 2000, s. 13-14.

⁹ Orhan Kılıç, "18 Yüzyıl Eyalet ve Sancak Tevcihatının Sistemik Tetkiki", *XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi-A, TTK yay., Ankara, 2010, s. 1025-1044.

¹⁰ Orhan Kılıç, "18. Yüzyılda Rumili Eyaleti'ne Yapılan Vali Atamalarının Sistemik Olarak İncelenmesi", CIEPO-21/21st Symposium of the Comite International des Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes, (Organised by: Eötvös Lorand University, Department of Turkish Studies, Budapest; Hungarian Academy of Sciences Research Centre for the Humanities, University of Szeged), 7-11 October 2014. Budapest (basılmamış bildiri).

yönetilen bir ada beylerbeyliğinin de aynı metotla incelenmesi ve bundan sonra yapılacak benzer çalışmalarla konunun desteklenmesi, Osmanlı eyalet ve sancaklarını yöneten bey ve paşa profilini net olarak ortaya koyacaktır diye ümit ediyoruz.

Çalışmadan amaçlanan beylerbeyi veya valilerin kronolojik tayin süreçlerini bir bir anlatmak olmadığı için Kıbrıs'ın Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlandığı 1670 yılına kadar beylerbeylik veya valiliğini yapan paşaların tam listesi makalenin sonunda bir tablo halinde ek olarak verilmiştir. Burada bu atamaların bir analizi yapılmaya çalışılacaktır.

1- Kıbrıs Adası'nın Osmanlılar Tarafından Fethi ve İlk İdari Uygulamalar

Akdeniz bu en büyük adasının fethedilmesi elbette ki bir süreci gerektirecekti. Nitekim Limasol ve Larnaka'nın zaptından sonra, 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa fethedilmiştir. 1 Ağustos 1571 tarihinde adanın müstahkem kalelerinden olan Magosa'nın da ele geçirilmesiyle fetih süreci tamamlanmış 7 Mart 1573 tarihinde yapılan anlaşma ile de Venedikliler 300.000 altın tazminat ödeyerek adayı Osmanlılar'a resmen teslim etmek zorunda kalmışlardır¹¹. Seferin serdarı ise Lala Mustafa Paşa idi.

Kıbrıs, Lefkoşa'nın alınmasından sonra bir beylerbeylik olarak teşkilatlandırılmış ve fetih süreci devam ederken Avlonya sancakbeyi Muzaffer Bey'e beylerbeylik ile verilmişti. Bu durum 26 Ağustos 1570 tarihinde Vezîr Mustafa Paşa'ya gönderilen bir hükümde açıkça belirtilmiştir¹². Muzaffer Paşa'nın Magosa'nın fethinden sonra ve kısa bir süre önce Kıbrıs beylerbeyliğinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Zira mühimme defterlerindeki hükümlerde 29 Ağustos 1571 tarihinden itibaren Kıbrıs beylerbeyi olarak Sinan Paşa'nın ismi zikredilmektedir¹³.

Vezîr Lala Mustafa Paşa, adanın top yekûn fethine yönelik faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da yeni kurulan beylerbeylikte çeşitli sancakbeyliği, ağalık ve kethüdalık gibi tayinler yapmış ve bunları merkeze bildirmişti. Bu konuda kendisine gönderilen 5 Nisan 1571 tarihli hükmün münderecatından Peykârioğlu Hasan, Baf Gönüllüleri Ağası Muhammed ve Kıbrıs Defter Emimi Mustafa'ya; sancak, kethüdalık ve ağalık tevcih olunduğu, 6000 akçelik timarı olan Muhammed'in ise zeamet ile bazı ortaklarıyla beraber Kıbrıs haracı mukataasını 310.000 floriye kabul ettiği ve bu hususların Defterdâr Bali vasıtasıyla mukataa defterine kaydedildiği anlaşılmaktadır. Önceki yılların haraçları ise halkın sıkıntı çekmesi sebebiyle affedilmiştir¹⁴. Kıbrıs fetihten sonra tahrir edilmiş ve Kıbrıs Kanunnâmesi hazırlanıncaya kadar Karaman Vilayeti Kanunnâmesi uygulanmıştır¹⁵.

Kıbrıs'ın tahriri Magosa Kalesi'nin fethinden yaklaşık iki ay sonra 9 Ekim 1571'de başlamış ve 18 Ekim 1572'de tamamlanmıştı. Bu tahrirle ada arazisi havâss-ı hümâyûna dâhil edilmişti. Bu sebeple Kıbrıs'tan beylerbeyi, defterdar vs. görevlilere dirlik verilmemiştir¹⁶. Sadece beylerbeyine *ciraye* adı altında bir miktar zahire verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu miktar iki bin İstanbul kilesi buğday, üç bin İstanbul kilesi arpa idi¹⁷.

¹¹ Çiçek, s. 374.

¹² BOA, *Mühimme 14-1*, 429/521.

¹³ BOA, *Mühimme 12*, hüküm: 811.

¹⁴ BOA, *Mühimme 12*, hüküm: 519.

¹⁵ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 17.

¹⁶ Recep Dünder-Mesut Aydın, *958 Numaralı Kıbrıs Tımar Yoklama Defteri (9 Cemaziye'l-Evvel 1241/20 Aralık 1825)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 25 Tarih Şubesi Yayınları No: 21, Elazığ, 2014, s. 4.

¹⁷ BOA, *Mühimme 12*, hüküm: 223.

20 Ağustos 1571 tarihinde Diyarbekir hazine defterdarlığına atanan Bâlî Çelebi'den *sâbık Kıbrıs defterdârı* olarak bahsedilmesi¹⁸, bir müddet sonra buradan Diyarbekir'e gittiğini göstermektedir. Bu durum Balî Efendi'nin Kıbrıs'ın ilk defterdarı olduğunu göstermektedir. Kıbrıs'a Kâmil Efendi kadı, Ekmel Efendi müftü olarak tayin edilmişti. Defter eminliği ve timar tezkireciliği de ihdas edilerek¹⁹ bir anlamda beylerbeylik divanı da teşekkül ettirilmiş oldu.

Adanın Osmanlıların eline geçmesinden sonra Venedik ada ile bağlarını kesin olarak koparmamış, tüccarların bir kısmı adayı terk etmemişti. Bu durum Osmanlıların ada halkının burayı terk etmemeleri hususunda yaptıkları duyurularla da doğrudan ilgili olabilir. Ada ile yalnızca ticari bağlarının devam etmesi gerektiğini anlayan Venedik, 1620 yılında yaşadığı ani çöküntünün ardından Kıbrıs adasına daha bağımlı bir hale gelmişti²⁰.

2- Kıbrıs Vilayeti/Eyaleti'nin İdari Taksimatı

Kıbrıs Vilayeti salyaneli olarak idare edilen Baf, Magosa ve Girine sancaklarından müteşekkil kurulmuş ancak ana karadan da bazı sancaklar buraya bağlanmıştır. Bu bağlamda Karaman'a bağlı İçil ve Haleb Vilayeti'ne bağlı Tarsus sancaklarının fetihten hemen sonra Kıbrıs beylerbeyliğine bağlandığını sancak tevcih defterlerinde de görmek mümkündür²¹. Daha sonra Dulkadiyye Vilayeti'ne bağlı Sis ve Anadolu Vilayeti'ne bağlı Alaiyye sancakları da Kıbrıs Vilayeti'ne bağlanmışlardı. Bu hususta 29 Ağustos 1571 tarihinde Dulkadiyye, Haleb, Karaman ve Anadolu beylerbeylerine yazılan hükümlerle Kıbrıs beylerbeyliğine ilhak olunan vilayetlerine bağlı sancakların mufassal ve icmâl defterlerinin atik ve cedîdini bir keseye koyup mühürleyip Kıbrıs beylerbeyi Sinan Paşa'ya ulaştırmaları emrolunmuştur²².

Kıbrıs'ın bir beylerbeyinin idaresinde vilayet olarak teşkilatlandırılmasından sonra idari taksimat bakımından yapılan düzenlemelerin yansıdığı en yakın tarihli sancak defterindeki bilgilere göre 1578-1587 yılları arasında Kıbrıs Vilayeti şu sancaklardan müteşekkildi²³:

Beylerbeylik-i Kıbrıs (Lefkoşa)

Liva-i Baf

Liva-i İçil

Liva-i Alaiyye

Liva-i Tarsus

Liva-i Sis

Liva-i Magosa

Liva-i Girine

1630-1642 yıllarına ait tevcih kayıtlarının kaydedildiği sancak tevcih defterinde Kıbrıs Eyaleti'nin sancakları şunlardır²⁴:

Liva-i Alaiyye

Liva-i Girine

¹⁸ BOA., MAD 563, s. 91.

¹⁹ Çiçek, s. 375.

²⁰ Metin Ziya Köse, *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*, Giza yay., İstanbul, 2010, s. 88.

²¹ BOA, MAD 563, s. 129, 166.

²² BOA, *Mühimme 12*, hüküm: 811.

²³ BOA, *Kâmil Kepeci 262*, s. 208-211.

²⁴ BOA, *Kâmil Kepeci 266*, s. 69-72.

Liva-i Magosa
 Liva-i Baf
 Liva-i Cezire-i Aynaroz
 Liva-i İçil nâm-ı diğer Silifke
 Liva-i Hırsofu
 Liva-i Tarsus
 Liva-i Sis

Daha sonraki yıllarda Kıbrıs Eyaleti bünyesinde daha farklı sancaklar da görülecektir. Salyaneli olarak tasarruf edilen Limason Sancağı'nın Mayıs 1633'te Midillü'ye bağlandığını²⁵, 18. yüzyılın başlarında ise Tuzla ve Limason sancaklarının tevcihata tabi tutulmaları da Kıbrıs'a bağlı görmekteyiz²⁶.

Bu defterin devamı niteliğinde olan ve 1642-1647 yıllarına ait tevcihatı içeren deftere göre Tarsus hariç diğer sancaklar aynıdır²⁷. Ancak bu sancaklardan Magosa ve Baf sancaklarının 23 Aralık 1643-4 Kasım 1644 yıllarında Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı oldukları ve her biri için üç atama kaydının olduğu tespit edilmektedir²⁸.

Kıbrıs sancak yapılanmasının dışında idari usuller çerçevesinde kazalar şeklinde de teşkilatlandırılmıştır. Belli başlı kazaları: Tuzla, Limasol, Piskopi, Değirmenlik, Baf, Kukla, Hırsofu, Lefke, Morfo, Magosa, Mesariye ve Girne idi. Bu kaza sayısı ihtiyaca göre fazlalaştırılmış, önce on dört sonra on altıya yükseltilmişti²⁹.

17. yüzyılın son çeyreğine doğru gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Venedikliler, Girit ve Mora'daki savaşları ve bu savaşların getirdiği mali külfet sebebiyle ada için yeni bir idari yapılanmaya ihtiyaç duyduğu görülür. Çekirge salgınları, yaşanan doğal afetler, ada halkının göç etmesi ve ticaretin durması da bu yeni yapılanmayı gerekli kılıyordu. Nitekim nüfusun azalması beylerbeylik salyanesini bile karşılamayacak duruma gelmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine başpiskoposluk, Kıbrıs'ın salyaneli beylerbeylik statüsünün değiştirilmesini istemiştir. 1670 yılına kadar çoğunlukla iki tuğlu paşalar yani beylerbeyiler vasıtasıyla yönetilen adanın statüsü değiştirilerek, Cezayir-i Bahr-i Sefid yani Kaptan Paşa Eyaleti'ne ilhak edildi. Bu uygulama ile ada bundan sonra Kaptan Paşa'nın tayin ettiği bir *mütesellim* tarafından idare edilecekti. Ancak bu durum da çok uzun sürmemiş ve adanın bir mütesellim eliyle yönetilmesinin doğurduğu otorite boşluğu ve Boyacıoğlu Mehmed'in başlattığı isyanlar sebebiyle, 1703 yılında doğrudan vezîr-i azam haslarına bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren ise adanın vezîr-i azam adına bir muhassıl tarafından yönetildiği bir sürece girilmiş oldu. Kıbrıs 1785 yılına kadar vezîr-i azam hasları içinde bir *muhassıl* tarafından yönetilmiş ancak bu yöntem de sorunları çözememişti. Muhassıllardan kaynaklanan bazı sebeplerle başpiskopos ve saray tercümanı İstanbul'a bir heyet göndererek, 1785 yılında adanın merkeze yani Divân-ı Hümayûn'a bağlı bir muhassıllıkla idaresini sağladılar. Bu durum Tanzimat devri düzenlemelerine kadar devam etti³⁰.

²⁵ BOA, A. RSK d. 1492, s. 8.

²⁶ BOA, A. RSK d. 1551, s. 30. 18. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ın idari taksimatı hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 60-61.

²⁷ BOA, A. RSK d. 1512, s. 72-74.

²⁸ BOA, A. RSK d. 1512, s. 16.

²⁹ Çiçek, s. 375.

³⁰ Dündar, s. 91, Çiçek, s. 375-376.

3- Kıbrıs Beylerbeyi Atamalarının Sistematiik Analizi*

Kıbrıs'ın beylerbeyiler/vezîrler tarafından tasarruf veya idare edildiği 1670 yılına kadar toplam 48 paşa tarafından idare edildiği tespit edilmiştir. 1665-1670 yılına ait atama kayıtlarına ulaşamadık ayrıca 1606-1615 ve 1619-1630 yılları arasındaki atama kayıtlarından da şu an için yoksunuz. Ancak en azından % 80 oranında paşaların tespit edildiğini söylemek mümkündür. Bu oran sağlıklı bir değerlendirme ve istatistik için yeterli kabul edilebilir. Bazı paşaların görev süreleri net olarak tespit edilememiş ancak fiilen beylerbeyliği idare ettikleri tarihlerden yola çıkılarak tahmini bir görev süresi çıkarılmıştır. Bunun dışında belli hicri yıllarda varlığını gördüğümüz ancak göreve başlangıç ve bitiş tarihlerini net olarak tespit edemediğimiz az sayıdaki paşanın ise bir atama dönemini, yani bir yıllık süreci tamamladığı kabul edilmiştir.

Tespit edilen bu 48 paşanın 6 tanesi 2 kez, 1 tanesi ise 3 kez değişik zamanlarda Kıbrıs'a tayin edilmişlerdir. Dolayısıyla 100 yıllık süreç içerisinde beylerbeyilik en az 57 kez tevcih edilmiştir.

Bu paşalardan 38 tanesi beylerbeyi, 10 tanesi vezîr rütbeli idi. Bu paşalardan 2 tanesi önce beylerbeyi sonra vezaretle, 2 tanesi ise ağalıktan beylerbeyliğe geçirilerek Kıbrıs'a beylerbeyi olarak atanmışlardır. Eyaleti vezîr olarak yöneten 10 paşanın 3'ü Kıbrıs'a vezaret rütbesi alarak atanmışlardır. Beylerbeyilerin 10 tanesi ise ilk beylerbeylik deneyimlerine Kıbrıs'ta başlamışlardır.

Kıbrıs'ı vezîr rütbesi ile yöneten ilk paşa Ferhad Paşa olup, kendisinin 1605 yılında fiilen Kıbrıs'ta görevde olduğunu biliyoruz³¹. 1615'den önce Dilaver Paşa³², 1630 yılında Kubad Paşa³³ vezîr rütbesi ile eyaleti yönetmişlerdir. 1647-1654 yılları arasında yaklaşık 7 yıllık bir sürede eyalet 5 vezîr rütbeli, 1 beylerbeyi rütbesindeki paşa tarafından tasarruf edilmiştir. 6 Nisan 1647 tarihinde vezîr Fazlı Paşa'ya Kıbrıs Eyaleti *arpalık* suretiyle tevcih edilmiştir³⁴. Bunun dışında arpalık suretiyle bir tevcihe rastlanmamıştır.

a- Görev Süreleri

Beylerbeyliği yöneten paşa sayısı eksik yıllar da tahmini olarak hesaba katılarak 60 civarında kabul edilirse her bir atama döneminin ortalama 1.6 yıl (yaklaşık 20 ay) olabileceği öngörülebilir. Ancak paşaların görev süreleri tek tek incelendiğinde durumun biraz daha farklı olduğu görülecektir.

Tablo 1: Kıbrıs Paşalarının Görev Süreleri

Görev süresi (ay)	Görev yapan paşa sayısı	Toplam atama içindeki oranı (%)
0-6	8	14.03
7-12	27	47.3
13-18	7	12.28
19-24	9	15.78
25-30	1	1.75
31-36	3	5.26

* Bu kısımdaki değerlendirmeler ekteki beylerbeyiler ve valiler tablosu esas hazırlanarak hazırlanmıştır. İlgili atama kayıtlarının kaynakları tabloda karşılarında verildiği için özel durumlar hariç burada ayrıca kaynaklar tekraren verilmemiştir.

³¹ BOA, *Mühimme* 75, 249/529.

³² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani-Osmanlı Ünlüleri*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, C. 2, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1996, s. 420.

³³ BOA, *Kâmil Kepeci* 266, s. 69.

³⁴ BOA, *A. RSK d. 1512*, s. 72.

37-42	-	-
43-48	2	3.5
Toplam	57	99.9

Beylerbeyilerin görev süreleri her atama dönemi için ortalama 1 yıl civarında yoğunlaşmıştır. Bir yıldan az bir süre görev yapan paşalar bağlamında düşünüldüğünde bu oran % 60'ın üzerine çıkmaktadır.

Kıbrıs'ta kesintisiz en uzun süre beylerbeylik yapan paşa, yaklaşık 48 ay ile Südde-i Sa'adet'te Çakırcıbaşılık görevinden buraya beylerbeyi olarak atanan, Mehmed Paşa'dır. Mehmed Paşa, 1580-1584 yıllarında 47 ay, bir hafta beylerbeyliği kesintisiz yönetmiştir³⁵. 31 Ocak 1573-22 Temmuz 1576'da fiilen görevde bulunduğu anlaşılan³⁶ Cafer Paşa ise aşağı yukarı 4 yıl kesintisiz beylerbeylik yapmıştır. Bu arada Kıbrıs'ın bu süreçte dört ayrı Cafer Paşa tarafından idare edildiğini ve bunların birbiri ile karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmek gerekir. Bu Cafer paşalardan üçüncüsü farklı zamanlarda üç kez Kıbrıs'ı tasarruf etmiştir. Cafer Paşa 1593'ten sonra olduğunu tahmin ettiğimiz ilk atamasından sonra H. 1008 (M. 1599-1600) yılında bu kez vezîr rütbesiyle gelmiş ve son olarak da 1605-1606 arasında Kıbrıs Eyaleti valisi olarak görev yapmıştır. Cafer Paşa'nın bu üç beylerbeylik/valilik süreci toplam 5 yıl civarında olmuştur. 9 Eylül 1585 tarihinde Kıbrıs beylerbeyliği tevcih edilen bir diğer Cafer Paşa yaklaşık 3 yıl bu görevde kalmıştır. Vezîr Cafer Paşa'nın ikinci Kıbrıs beylerbeyliği de yine yaklaşık 3 yıl sürmüştür. Bunların dışında bir dönemde kesintisiz en uzun süre görev yapan beylerbeyiler arasına 31 ay görevde kalan Abdurrahman Paşa'yı da ilave etmek gerekir.

Paşalar içinde en az görevde kalan 20 gün ile Hüsrev Paşa'dır. Hüsrev Paşa, 11 Ocak 1573 tarihinde Kıbrıs beylerbeyliğine atanmasına rağmen bu göreve gelememiş ve 31 Ocak 1573 tarihinde beylerbeyliği 4 yıla yakın yönetecek olan Cafer Paşa'ya tevcih edilmişti. Hüsrev Paşa Ocak 1573 tarihinde Van beylerbeyliğinden alınmış ancak yerine atanan Ahmed Paşa göreve gelinceye kadar görevine vekâleten devam etmesi istenmişti. Bunun üzerine Hüsrev Paşa Kıbrıs'a gitmemiş burası resmen 20 gün üzerinde kalmış ve fiili bir idare gerçekleştirmemişti. Hüsrev Paşa'nın 1 Ocak 1574 yılında Mısır Nâzır-ı Emvâli Ahmed Paşa gelinceye kadar Van'da vekâleten de olsa Ocak 1573-1 Ocak 1574 tarihleri arasında Van beylerbeyliğini yürüttüğünü ayrıca tespit edebiliyoruz³⁷.

Hüsrev Paşa'yı saymazsak sancağı yöneten paşalar arasında Adana beylerbeyliğinden 16 Ekim 1632 tarihinde Kıbrıs'a tayin edilen Vardar Ali Paşa'nın 3 aylık ve 6 Mart 1594 tarihinde mübadele ile Karaman beylerbeyliğinden gelen Ramazan Paşa'nın 3 ay 10 günlük beylerbeylik süreleri en az süreli beylerbeylikler olarak gözükmektedir.

b- Salyane Tahsisatları

Kıbrıs beylerbeyleri 1.100.000 akçe salyane tahsisatı alıyor, bunun 800.000 akçesini Kıbrıs hazinesinden, 200.000 akçesini ise beylerbeyliğe bağlı Adana ve Tarsus livalarından tasarruf ediyordu. Geri kalan 100.000 akçe ise Kıbrıs kale muhafızlarının ada dışında boşalttıkları timarlardan haslarına aktarılıyordu³⁸.

³⁵ BOA, *Kâmil Kepeci* 262, s. 209.

³⁶ Dündar, s. 111.

³⁷ BOA, *MAD*, 563, s. 94; Mühimme 21, 22/67; Ayrıca bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü yay. No. 6, Ankara, Eylül 1997, s. 147-148.

³⁸ Dündar, s. 89-90.

1 Aralık 1576 tarihinde Kıbrıs beylerbeyliğine atanan Ahmed Paşa'ya, Kıbrıs hazinesinden 800.000 akçe salyane ve Adana Sancağı haslarından 200.000 akçe olmak üzere toplam 1.000.000 akçe bir gelir tahsisi edilmişti. 7 Nisan 1578 tarihinde göreve gelen mirimiran Hasan Paşa ve 6 Şubat 1580 yılında atanan Mehmed Paşa'lar da yine 800.000 akçe salyane ve 200.000 akçe has tasarruf etmişlerdir³⁹.

c- Eski ve Yeni Görev Yerleri

Kıbrıs beylerbeyliği veya valiliğine atanan paşaların eski ve yeni görev yerleri beylerbeyilik tayinlerinde Kıbrıs'ın bir ada olması münasebetiyle, donanma ve denizle alakalı idari ve askeri kariyeri ve tecrübeli olan paşaların tercih edilip edilmediği konusunda bir değerlendirme yapmamıza dayanak teşkil edecektir. Bunun dışında yapılan atamalar var ise daha başka sebeplerin olabileceğini de düşünmek ve aramak icap edecektir.

Tablo 2: Kıbrıs Beylerbeylerinin/Valilerinin Eski ve Yeni Görev Yerleri

No	Eski Görevi	Yeni Görevi
1	-	Kefe Beylerbeyi
2	Adalar Voyvodası	-
3	Adana Beylerbeyi	-
4	Avlonya Sancakbeyi	Trablus Sancakbeyi
5	Başdefterdar (mazul)	Haleb Beylerbeyi
6	Başdefterdar (mazul)-Kubbe Vezîri	Vefat etmiş
7	Bosna Valisi	Sivas valisi
8	Cezayir-i Garb Beylerbeyi (mazul)	Görevdeyken kul taifesi tarafından katledilmiş
9	Çaşnıgirbaşı	Bağdat Valisi
10	Bostancıbaşı	-
11	Diyarbakir Defterdarı	Sivas Beylerbeyi
12	Haleb Valisi	Kaniye Valisi
13	Halep Beylerbeyi	Karaman Beylerbeyi
14	Hassa Doğancıbaşı	-
15	Kapıcılar Kethüdası	-
16	Kaptan-ı Derya (mazul)	Avarin Muhafızı (Kaptanlıkla)
17	Karaman Beylerbeyi	-
18	Kefe Beylerbeyi	-
19	Kefe Beylerbeyi	Azl olmuş ve azilden sonra vefat etmiş.
20	Kılarcıbaşı	Mısır Valisi
21	Magosa Sancakbeyi	Tunus Beylerbeyi
22	Maraş Valisi	Kıbrıs'ta vefat etmiş
23	Mirahur-ı Sani	Adana Beylerbeyi
24	Paşa Kethüdası (Bayram Paşa)	Tire Sancağı
25	Paşa maiyetinde (muhtemelen kethüda)	Azl olmuş
26	Südde-İ Sadet'te Çakırcıbaşı	-
27	Şehrizol Beylerbeyi	Bolu Sancağı
28	Tımışvar Valisi	Budin Valisi
29	Topcubaşı	-

³⁹ BOA, *Kâmil Kepeci* 262, s. 209.

30	Trablusgarb Beylerbeyi	-
31	Trablusgarb Beylerbeyi	Karaman Beylerbeyi
32	Trablusgarb Beylerbeyi	Kaptan-ı Derya
33	Trablusgarb Muhafızı	Trablusgarb Beylerbeyliği
34	Trablusşam Beylerbeyi	-
35	Trabzon Beylerbeyi	-
36	Tunus Beylerbeyi	-
37	Tunus Beylerbeyi	Kıbrıs'ta vefat etmiş
38	Van Beylerbeyi	-
39	Zulkadriyye Beylerbeyi	-

Kıbrıs'ı tasarruf eden paşaların eski ve yeni görev yerleri incelendiğinde, eski ve yeni görev yerlerinden biri veya karşılıklı olarak ikisi tespit edilebilen 39 paşadan eski veya yeni görev yerleri denizle alakalı olan paşa sayısı 18'dir. Adalar, Adana, Avlonya, Bosna, Cezayir-i Garb, Kefe, Trablusşam, Trablusgarb, Magosa, Tunus, Van, Kaptan-ı Derya, Avarin ve Trabzon bağlantılı atamalar bu grup içerisinde değerlendirilebilirler. Bunların dışında Enderun'dan veya ocaktan yetişen bazı ağalar da ilk beylerbeyilik deneyimlerini Kıbrıs'ta yaşamışlardır. Bu şekilde 10 paşanın beylerbeyilik rütbesiyle Kıbrıs'a tayin edildiği görülmektedir. Başdefterdarlık, çaşnigirbaşılık, hassa doğancıbaşılık, kapıcılar kethüdalığı, paşa kethüdalığı, kılarcıbaşılık, mirahur-ı sanilik, topcubaşılık ve çakırcıbaşılıktan gelen bazı görevliler Kıbrıs'a beylerbeyi olarak atanmışlardır.

Bunların dışında bostancıbaşılık ve rikâbdâr-ı şehriyarilikten çıkarak çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Kıbrıs beylerbeyi olan paşalar da vardı. Mesela Kıbrıs'ı 1594-1595'te iki kez yöneten Ali Paşa bostancıbaşılıktan gelme idi⁴⁰.

Paşaların idari veya askeri bürokrasinin hangi kaynağından geldiği konusunda ise şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür. Paşalar normal şartlarda genel idari teamüle uygun olarak çoğunlukla Enderun'dan yetişme idiler.

Ocak'tan veya askeri kökenden gelenler arasında şu paşalar zikredilebilir:

Cafer Paşa Bölük Ağalığı'ndan yetişme olup Südde-i Saadet'de mirahur-ı sani olarak görev yaptıktan sonra 22 Temmuz 1634 tarihinde Kıbrıs beylerbeyliğine atanmıştı. Aynı şekilde Hüseyin Ağa da 14 Nisan 1641'de kapıcılar kethüdalığından Kıbrıs beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁴¹. 1648 yılında Kıbrıs valisi olan Şaban Paşa ise 1644 yılında Yeniçeri Ağalığı yapmış ardından 1645 yılında Maraş valisi oradan da Kıbrıs'a atanmıştı⁴². 18 Mart 1644 tarihinde Kıbrıs beylerbeyliğine atanan Halil Paşa topcubaşılıktan Kıbrıs beylerbeyliğine atanmıştı⁴³.

Maliye kökenli paşalar hakkında ise şunları söyleyebiliriz:

Okçuzâde Mehmed Paşa kâtiplikten gelme maliye erbabı birisi idi ve başdefterdar olup mazul beklerken 14 Ocak 1584'de Kıbrıs beylerbeyliğine atanmıştı⁴⁴. Diyarbekir defterdarlığından Kıbrıs beylerbeyliğine atanan Nuh Paşa buradan Sivas beylerbeyliği oradan da başdefterdarlığa atanan maliye

⁴⁰ BOA, A. RSK d. 1141, s. 39; A. NŞT d. 1140, s. 40.

⁴¹ BOA, Kâmil Kepeci 266, s. 69.

⁴² Mehmed Süreyya, C. 5, s. 1558.

⁴³ BOA, A. RSK d. 1512, s. 72.

⁴⁴ BOA, Kâmil Kepeci 262, s. 209.

erbabı bir devlet görevlisi idi⁴⁵. Ramazan Paşa, maliyeden yetişme olup II. Mehmed'in lalalığını yapmış tecrübeli bir yönetici idi ve 6 Mart 1594'te Kıbrıs beylerbeyliğine atanmıştı⁴⁶. 1594-1595'ten sonra Kıbrıs beylerbeyliği yapan Ahmed Paşa da Mısır defterdarlığı yapmış maliye kökenli bir paşa idi⁴⁷. Vezîr Köse İbrahim Paşa maliyeden yetişip Kıbrıs valisi olan tecrübeli paşalardan bir diğeridir. 1648 yılında vezîrlikle başdefterdar olarak görev yapmış ve azledildikten sonra bir müddet kubbe vezîrlüğünde bulunduktan sonra 1650 yılında Kıbrıs valisi olmuştur⁴⁸.

Bazı paşalar Kıbrıs'taki görevlerinden sonra kaptan-ı deryalığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilmişlerdir.

Cafer Paşa vezîr rütbeli olarak ikinci kez atandığı Kıbrıs valiliğinden ayrıldıktan sonra 1603-1640'de *Kaptan-ı derya* olmuştur. Zira kendisi Frenk lakabı ile tanınan ve Kılıç Ali Paşa'nın kölelerinden gelme bir denizci idi⁴⁹. Tunus Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın oğlu Çelebi/Güzelce Ali Paşa Kıbrıs beylerbeyliğinden sonra 1619 yılında *Kaptan-ı derya* bunu takiben ise *sadrazam* olmuştur⁵⁰.

Çaşnigirbaşılıktan gelme Vezîr Dilaver Paşa 1615'de Kıbrıs valiliğinden ayrıldıktan sonra Bağdad, Diyarbekir, Rumili ve ikinci kez Diyarbekir valiliği yaptıktan sonra *sadrazamlığa* atanmıştır. 1654 yılında Kıbrıs valisi olarak gördüğümüz Gürcü Mehmed Paşa ise buraya atanmadan önce 1651 yılında *sadrazamlık* yapmış ve 1652 yılında azledilmiş bir paşa idi. Ohri Sancağı'nı tasarruf ettikten sonra Tımişvar valisi olmuş oradan da Kıbrıs'a atanmıştı⁵¹.

Kıbrıs'ta görev yapan paşaların bazılarının son görev yerleri burası olmuş ve burada vefat etmişlerdir. 1 Aralık 1576 tarihinde Kıbrıs beylerbeyliğine atanan Ahmed Paşa muhtemelen Mart sonu veya Nisan başı 1578 tarihlerinde Kıbrıs'taki kul taifesi tarafından katledilmiştir⁵². Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine 7 Nisan 1578 tarihinde Kıbrıs Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya gönderilen bir hükümlerle beylerbeyliğe tayin edilen Hasan Paşa gelinceye kadar memleketi muhafaza etmesi istenmişti⁵³. Kıbrıs beylerbeylerinden Keskin Mehmed Paşa 1631 yılında⁵⁴, Ahmed Paşa 1634 yılında⁵⁵, Zülfikar Paşa 1644 yılında⁵⁶, Şaban Paşa 1650 yılında⁵⁷ ve İbrahim Paşa 1652 yılında⁵⁸ Kıbrıs'ta görevde iken vefat eden paşalardır.

d- Osmanlı İdarecileri İle Akarabalık ve Yakınlıkları

Kıbrıs'ta görev yapan paşaların Osmanlı bürokrasisi ile akarabalık durumları veya yakınlıkları ise şöyledir:

⁴⁵ Mehmed Süreyya, C. 4, s. 1261.

⁴⁶ BOA, *A. NŞT d. 1140*, s. 26, *A. RSK d. 1141*, s. 26.

⁴⁷ Mehmed Süreyya, C. 1, s. 195.

⁴⁸ Mehmed Süreyya, C. 3, s. 835.

⁴⁹ Mehmed Süreyya, C. 2, s. 382.

⁵⁰ Mehmed Süreyya, C. 1, s. 283.

⁵¹ Mehmed Süreyya, C. 4, s. 1052.

⁵² BOA, *Mühimme 34*, 144/304.

⁵³ BOA, *Mühimme 34*, 83/189.

⁵⁴ BOA, *Mühimme 85*, 288/396.

⁵⁵ BOA, *Kâmil Kepeci 266*, s. 69.

⁵⁶ BOA, *A. RSK d. 1512*, s. 72.

⁵⁷ Mehmed Süreyya, C. 5, s. 1558.

⁵⁸ Mehmed Süreyya, C. 3, s. 835.

Tablo 3: Kıbrıs Paşalarının Osmanlı Ümerası İle Akrabalık veya Yakınlık Durumları

Paşanın İsmi	Akrabalık/Yakınlık durumu	Notlar
Mahmûd Paşa	Şems Paşa'nın oğlu	Babasının sayesinde sancakbeyi olmuştur.
Behram Paşa	Bey oğlu	-
Çelebi/Güzelce Ali Paşa	Tunus beylerbeyi Ahmed Paşa'nın oğlu	-
Kubad Paşa	Ali Paşa'nın biraderi	-
Cafer Paşa	Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşi	-
Muzaffer Paşa		Lala Mustafa Paşa'nın sevkiyle Kıbrıs beylerbeyi olmuş
Ramazan Paşa	III. Mehmed'in lalası	Bu sayede Kefe beylerbeyi olmuş
Cafer Paşa	Kaptan Kılıç Ali Paşa'nın adamlarından	3 kız Kıbrıs'ı yönetmiş ve bir dönem Kaptan-ı deryalık yapmıştır.
Köse Ali Paşa	Vezîr-i azam Bayram Paşa'nın kethüdası, Ruznameci İbrahim Efendi ve Bayram Paşa'nın kethüdalıklarını yapmıştır.	Önce Kuds-i Şerif sancakbeyliğine atanmıştır.
Zülfikar Paşa	Murtaza Paşa'nın kethüdası	Önce Safed sancakbeyi olmuş
Kabasakal Zeynelabidin Paşa	İpşir Paşa'nın adamlarından	İpşir Paşa'nın tavassutu ile Kıbrıs beylerbeyi olmuş.

Osmanlı idari teamülünde ümera veya ulemaya yakınlıklar herhangi bir göreve getirilmek üzere bir referans olabiliyordu. Akrabalıklar da bu konudaki belirleyici unsurlardan biridir. Ancak 18. yüzyılla kıyaslandığında, akrabalık veya yakınlıklara göre eyalet veya sancak tevcihinin çok daha gerilerde olduğunu söylemek mümkündür. Bunun temel sebebi Kıbrıs salyanesinin istenilen ölçüde toplanamaması, adanın önemini kaybetmesi ve ticaretin zayıflaması olarak gösterilebilir. Mesela Ali Paşa 17 Haziran 1594 tarihinde ikinci kez Kıbrıs beylerbeyliğine atanmadan önce Çıldır beylerbeyliğine talip olmuş ancak burası Hızır Paşa'ya verilmiş kendisi de ikinci kez Kıbrıs beylerbeyliğine atanmıştır⁵⁹. Ali Paşa'nın Kıbrıs yerine Çıldır beylerbeyliğini tercih etmesinin sebepleri arasında adanın birçok bakımdan istikrarsızlığı, ekonomisinin zayıflaması ve nüfusun gitgide düşüşünün yarattığı bir endişe olarak da değerlendirilebilir.

⁵⁹ BOA, A. NŞT d. 1140, s. 40.

Kıbrıs paşaları içinde *Hacı* olan tek paşa ise 1617 yılında Kıbrıs beylerbeyi olan Hacı Hasan Paşa idi⁶⁰.

Sonuç

Bir vilayet veya eyalet olarak yönetildiği bir asırlık bir zaman sürecinde Kıbrıs'ı yöneten paşalar ağırlıklı olarak beylerbeyi rütbelidir. Başlangıçta atanan birkaç istisnai paşa hesaba katılmazsa 17. yüzyılın ortalarından itibaren vezîr rütbeli paşaların adaya sıkça atandıkları görülür ki bu durum uzun sürmemiştir. Osmanlı öncesi dönem veya Osmanlı hâkimiyeti sürecinde adada mahalli yerel ailelerin etkinliği olmadığı için 17. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun birçok bölgesinde özellikle de orta ve batı Anadolu'da görülen mahalli etkinin hissedildiği idari usullere rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bir paşanın uhdesinde ancak bir mütesellimin yönetiminde arpalık suretiyle tasarruf uygulaması tespitlerimize göre bir veya birkaç paşa ile sınırlı kalmıştır.

Ada daha çok Enderun kökenli paşaların çoğu kere ilk beylerbeylik deneyimlerini yaşadığı bir beylerbeyilik olmuştur. Ancak bu idareciler seçilirken yine de belli bir oranda deniz bağlantılı olmalarına dikkat edildiği en azından öncesi ve sonrasıyla ilgili bir kariyer ve tecrübe alanı yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Adanın fetihten itibaren özellikle nüfus bakımından azalması ve buna bağlı olarak ticaretin ve ekonominin zayıflaması da adanın liyakat sahibi ve aktif paşalar tarafından tercih edilmemesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim 1670 yılına doğru gelirken ada başpiskoposunun beylerbeyi salyanesi ödeyemeyecek derecede vergi gelirinin azalmasını ileri sürerek statü değişikliğini talep etmesi burasının cazibe merkezi olma durumunu kaybettiği şeklinde yorumlanabilir. Beylerbeylerin veya valilerin kaynağı net olmayan bir ada beylerbeyliğini yönetmeye talip olmaları ise ancak deniz bağlantılı donanma ümerası olmaları halinde bir anlam ifade edebilirdi.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA))

a- Mühimme Defterleri

No: 3, 12, 14-1, 21, 34, 50, 72, 75, 82, 85, 95.

b- Mühimme Zeyli Defterleri

No: 6

c- Divan-ı Hümayun Nişan Kalemi Defterleri (A. NŞT d.)

No: 1140

d- Divân-ı Hümayûn Ruûs Kalemi Defterleri (A. RSK d.)

No: 1141, 1492, 1512, 1551

e- Kâmil Kepeci Tasnifi

No: 262, 266

⁶⁰ BOA, *Mühimme* 82, hüküm: 271.

f- Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD)

No: 563

g- Ali Emiri Tasnifi

AE. SAMD. 3, Dosya No: 5, Gömlek No: 404

AE. SAMD. 1, Dosya no: 2, Gömlek No: 169.

2- Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

DÜNDAR, Recep-Mesut AYDIN, *958 Numaralı Kıbrıs Tımar Yoklama Defteri (9 Cemaziye'l-Evvel 1241/20 Aralık 1825)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 25 Tarih Şubesi Yayınları No: 21, Elazığ, 2014.

3- Araştırma-İnceleme Eserler

ÇİÇEK, Kemal; "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 374-380.

DARKOT, Besim; "Kıbrıs", *İslam Ansiklopedisi*, MEB yay., C. 6, İstanbul, s. 672-676.

DEMİRKENT, Işın; "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 372-371-374.

DÜNDAR, Recep; *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998.

KILIÇ, Orhan; "18. Yüzyıl Eyalet ve Sancak Tevcihatının Sistemik Tetkiki", *XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi-A, TTK yay., Ankara, 2010, s. 1025-1044.

_____; "18. Yüzyılda Rumili Eyaleti'ne Yapılan Vali Atamalarının Sistemik Olarak İncelenmesi", CIEPO-21/21st Symposium of the Comite International des Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes, (Organised by: Eötvös Lorand University, Department of Turkish Studies, Budapest; Hungarian Academy of Sciences Research Centre for the Humanities, University of Szeged), 7-11 October 2014. Budapest (Basılmamış bildiri).

_____; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.

_____; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü yay. No. 6, Ankara, Eylül 1997, s. 147-148.

KÖSE, Metin Ziya; *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*, Giza yay., İstanbul, 2010.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmani-Osmanlı Ünlüleri*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, C. 1-5, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1996.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Yayına Hazırlayanlar: Yıldırım, Hacı Osman;Vahdettin Atik-Murat Cebecioğlu-Hasan Çağlar-M. Yahya Okutan-Mustafa

Serin-Osman Uslu-Fuat Yavuz-Numan Yekeler-İsmail Yücedağ, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay. Nu: 43, Ankara, 2000.

EK

KIBRIS BEYLERBEYİLERİ VE VALİLERİ (1570-1665) *

Adı/Lakabı ve diğer tanıtıcı bilgiler	T/F	Eski Görevi	Sonraki görevi/ Açıklama	Kaynak
Muzaffer Paşa (MM)	T: 9 Ağustos 1570	Avlonya sancakbeyi	26 Ağustos 1571'de 500.000 akçe has ile Trablus sancağı tevcih edilmiştir.	<i>Mühimme 14-1</i> , 429/521; <i>MAD 563</i> , s. 159; Dündar, s. 111.
Sinan Paşa (MM)	F: 29 Ağustos 1571/4 Ocak 1573			<i>Mühimme 12</i> , Dündar, s. 111.
Hüsrev Paşa (MM)	T: 11 Ocak 1573	Van beylerbeyi		Dündar, s. 111.
Cafer Paşa (MM)	T: 31 Ocak 1573	Trablusgarb beylerbeyi		Dündar, s. 111.
Ahmed Paşa (MM)	T: 1 Aralık 1576	Cezayir-i Garb'dan mazul	Kıbrıs hazinesinden 800.000 salyane ve Adana sancağı haslarından 200.000 toplam 1.000.000 akçe has ile. Kul taifesi tarafından öldürülmüştür.	<i>K. Kepeci 262</i> , s. 209; <i>Mühimme 34</i> , 144/304.
			Hasan Paşa gelinceye kadar Kıbrıs Yeniçeri	

* Tabloda kullanılan kısaltmaların açıklamaları:

MM: Mirimirân

V: Vezîr

T: Atandığı tarih (Tevcih tarihi)

F: Fillen görevde olduğu tespit edilen tarihler

S.O.: Sicill-i Osmanî

K. Kepeci: Kâmil Kepeci Tasnifi

MAD: Maliyeden Müdevver Defterler

Hasan Paşa (MM)	T: 7-8 Nisan 1578	Trablusgarb beylerbeyi	Ağası Ahmed Ağa'dan memleketi ve iskleleri muhafaza etmesi istenmiştir. Hasan Paşa Kıbrıs'tan Karaman beylerbeyliğine gitmiştir. 8 Nisan 1578'de hazineden ve nakitten 1.000.000 akçe ile ser kıymet berat. 200.000 haslarla ve Kıbrıs hazinesinden 800.000 salyane ile 22 Eylül 1578.	<i>Mühimme</i> 34, 83/189; <i>K. Kepeci</i> 262, s. 209.
Mehmed (Ağa) Paşa (MM)	T: 6 Şubat 1580	Südde-i Saadet'te Çakırcıbaşı	6 Şubat 1580'de 800.000 salyane ve 200.000 hasla 1.000.000 berat etti. 1 Kasım 1581	<i>K. Kepeci</i> 262, s. 209.
Okçuzâde Mehmed Paşa (MM). (Kâtiplikten gelme)	T: 14 Ocak 1584	Sabıka Şıkk-ı Evvel defterdarı Divan-ı hümayunda kâtip olup 1578 Anadolu defterdarı. 1581'de reisü'l-küttâb, 1582'de baş defterdâr, aftan sonra Kıbrıs beylerbeyi olmuştur.	1585'te Haleb beylerbeyi oldu ve 1587'de azledilmiş ardından vefat etmiştir.	<i>K. Kepeci</i> 262, s. 209; <i>S.O/4</i> , s. 1065
Mahmûd Paşa (MM)	T: 7 Nisan 1585 F: 2 Ağustos, 23 Ağustos 1585.	Sabıka Şehrizol beylerbeyi	Kıbrıs'tan sonra Bolu valisi sonra yine Kastamonu valisi olmuştur. Almanya muharebesinde Usturgon'da mahsur kalıp muhafaza etmiş. Sonra Nahçıvan beylerbeyi olarak 1602-3'de vefat etmiştir. (). 13 Ağustos 1585 de fiilen Kıbrıs beylerbeyi	<i>K. Kepeci</i> 262, s. 209; <i>S.O./3</i> , s. 922; Dündar, s. 111; <i>Mühimme</i> 50, 108/670.
Cafer Bey (Paşa) (MM)	T: 9 Eylül 1585	Magosa sancakbeyi	Sâbık Kıbrıs beylerbeyi olup bu tarihte Trablusşam	<i>Mühimme</i> 50,

Enderundan çıkmadır.			beylerbeyliğine atanmıştır.	143/1033-1034.
Pîrî Paşa (MM)	F: 28 Kasım 1588, 12 Mayıs 1589			Dündar, s. 111
Hadım Ahmed Paşa (MM). Enderun'dan yetişmiştir. Arnavuttur.	F: 3 Temmuz 1589, 1 Mart 1590	Kılarcıbaşı	1590 yılında vezîrlikle Mısır valisi olmuştur.	Dündar, s. 111; <i>S.O./2</i> , s. 556.
Nuh Paşa (MM). Maliyeden yetişme	T: Kasım-Aralık 1591		1587'de Karaman daha sonra Diyarbekir defterdarı olmuştur. 1592-1593'de Sivas beylerbeyi, 1593-94 baş defterdâr olmuştur.	<i>S.O./4</i> , 1261.
Murad Paşa (MM)	F: 8 Ocak 1593 (/21 Temmuz 1593)		Trablusşam beylerbeyi	Dündar, s. 111; <i>Mühimme zeyli</i> 6, 74/195.
Ali Paşa (MM). Bostancı-Bostancıbaşı (1. kez)	F: 25 Ocak 1594 T: 6 Mart 1594'de Karaman beylerbeyliği tevcih edilmiş. Bu tevcih kaydında sâbık Kıbrıs beylerbeyi olarak anılmıştır.	Kıbrıs beylerbeyi	Bostancı ve sonra bostancıbaşı oldu. Daha sonra Maraş beylerbeyi oldu. 1591 Halep, 1592-1593 Şam ve sonra Kıbrıs, 1593-1594 Konya ve ardından Rakka beylerbeyi oldu.	<i>A.NŞT d. 1140</i> , s. 26; <i>A. RSK d. 1141</i> , s. 26; <i>Mühimme</i> 72, hüküm: 698; <i>S.O./1</i> , s. 281.
Ramazan Paşa (MM) . Lala. Maliyeden yetişme.	T: 6 Mart 1594	Karaman beylerbeyi. 1587 Anadolu defterdarı, sonra başdefterdar, III. Mehmed'e lala olup 1591-92'de Kefe beylerbeyi, 1593-94 Karaman beylerbeyi 1604-1605'de vefat etmiştir.	Ber-vech-i mübadele	<i>A.NŞT d. 1140</i> , s. 26, <i>A. RSK d. 1141</i> , s. 26; <i>S.O./4</i> , s. 1348.

Ali Paşa (MM) (2. kez)	T: 17 Haziran 1594	Çıldır beylerbeyi	Ali Paşa Çıldır beylerbeyliğine talip olmuş ancak Hızır Paşa atanmıştır. Kendisine ise Kıbrıs verilmiştir. ()	<i>A.NŞT 1140</i> , s. 40; <i>A. RSK 1141</i> , s. 39; <i>Mühimme 72</i> , hüküm 311.
Hasan Paşa (MM)	T: 11 Mart 1595	Sabıka Kefe beylerbeyisi		<i>A.NŞT 1140</i> , s. 70.
Ahmed Paşa (MM)	T: 1594-1595'den sonra	Tunus beylerbeyi	1592-93 Mısır defterdarı sonra 1594-95'de Tunus beylerbeyi sonra Kıbrıs beylerbeyi olmuştur.	<i>S.O./1</i> , s. 195.
Behram Paşa (MM). Rum Bey'in oğlu	T: 1596-1597	1592-93'de Kefe beylerbeyidir.	1601-1602'de vefat etmiştir.	<i>S.O./2</i> , s. 366.
Cafer Paşa (MM) (1. kez) Frenk. Kaptan Kılıç Ali Paşa'nın kölelerindedir.	T: 1592-93'den sonra 1596-97'den önce	Trablusgarp muhafızı olup donanmayla gitmiştir.	1596-1597'de ikinci defa Trablusgarp beylerbeyi olmuştur.	<i>S.O./2</i> , s. 382.
...	...	...	...	...
Cafer Paşa (V) (2. kez)	1599-1600 (1008)	1596-1597'de ikinci kez Trablusgarp valisi	1603-1604'de Kaptan-ı derya olmuştur.	<i>S.O./2</i> , s. 382
Ali Paşa (MM)	T: 6 Aralık 1603	Trablusşam beylerbeyi		Dündar, s. 111.
Mustafa Paşa (MM)	T: 6 Şubat 1605'den önce		Sâbık Kıbrıs beylerbeyi ve bu tarihte Sığıla sancağına mutasarrıf	<i>Mühimme 75</i> , 300/640.
Ferhad Paşa (V)	F: 6 Mart 1605			<i>Mühimme 75</i> , s. 249/529
Cafer Paşa (V) (3. kez)	T: 1605-1606 F: 3 Şubat 1606 F: 7 Mayıs 1606	Kaptan-ı deryalıktan azledilmiş	1606-1607'de tekrar kaptan olmuş ve Avarin'i muhafaza etmiştir.	<i>S.O./2</i> , s. 382; <i>AE. SAMD.3</i> , 5/404; <i>AE. SAMD.1.</i> , 2/169.
...	...	...	...	...
Dilaver Paşa (V) Hırvattır. Enderun'dan yetişmiştir.	T: 1615'den önce	Çaşnigirbaşı	Sonra Bağdat valisi, 1615'de Diyarbekir, 1618 Rumeli, 1619 ikinci defa Diyarbekir	<i>S.O./2</i> , s. 420.

			valisi, Ramazan 1030 (Temmuz-Ağustos 1621)'de Sadrazam olmuştur	
Ali Paşa (MM) (1. kez)	T: 1619'dan en az 2 yıl önce			<i>S.O./1</i> , s. 283.
Hacı Hasan Paşa (MM)	T: 7 Nisan 1618'den önce			<i>Mühimme</i> 82, hüküm: 305.
Fazlullah Paşa (MM)	F: 24 Mart 1618			<i>Mühimme</i> 82, hüküm: 189.
Hasan Paşa (MM)	F: 26 Nisan 1618			<i>Mühimme</i> 82, hüküm: 271.
Çelebi/Güzelce Ali Paşa (MM-V). Tunus beylerbeyi Ali Paşa'nın oğlu (2. kez)	T: 1619'dan önce	Yemen beylerbeyliği verilse de affını isteyerek Kıbrıs beylerbeyi oldu.	Sonra tekrar Tunus valisi ve ardından tekrar Kıbrıs valisi oldu. 1619'da Kaptan-ı derya. 23 Aralık 1619'da sadrazam oldu.	<i>S.O./1</i> , s. 283.
Kubad Paşa (V) Ali Paşa'nın biraderi.	T: 25 Kasım 1630		Berati yazılmıştır. Üzerinde hatt-ı şerif olmağla emri Kapudan Paşa hazretleri almıştır.	<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69
Keskin Mehmed Paşa (MM)	T: 10 Haziran 1631'den önce		Kıbrıs beylerbeyi iken vefat etmiştir.	<i>Mühimme</i> 85, hüküm: 396.
Vardar Ali Paşa (MM)	T: 16 Ekim 1632	Sâbika Adana beylerbeyi		<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69
Ahmed Paşa (MM)	T: 22 Ocak 1633	Sâbika Tunus beylerbeyi	Hâlâ Kocaili mutasarrıfı.	<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69.
Cafer Ağa (Paşa) (MM) İkinci Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşidir.	T: 22 Temmuz 1634	Bölük ağalığından yetişmiş. Südde-i saadette mirahur-ı sani.	Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine Kıbrıs beylerbeyi olmuş. Daha sonra Adana beylerbeyi olmuş. 1638-39'da azledilmiş ardından Şehrizor valis olmuştur.	<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69; <i>S.O./2</i> , s. 381.
Ali Paşa (MM)	T: Ekim 1635	Zulkadriyye beylerbeyi		Dündar, s. 111.
Yusuf Paşa (MM)	T: 15 Şubat 1637 (20 N 1046)	Trabzon beylerbeyi	Kıbrıs'tan sonra Kefe beylerbeyi olmuş.	<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69;

				<i>S.O./5</i> , s. 1697.
İbrahim Paşa (MM)	F: Mayıs-26 Haziran 1637			Dündar, s. 111; <i>Mühimme</i> 88, hüküm: 90.
Abdurrahman Paşa (MM)	T: 6 Eylül 1638	Hassa doğancıbaşı	Ba hatt-ı hümayun	<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69
Hüseyin Ağa (Paşa) (MM)	T: 14 Nisan 1641	Kapucular kethüdası		<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69
Köse Ali Paşa (MM)	T: 16 Şubat 1642	Vezîr-i azam Bayram Paşa'nın kethüdası olup sâbika Kuds-i Şerif sancağına mutasarrıf olmuş. Ruznameci İbrahim Efendi'ye ve sonra Bayram Paşa'ya kethüda olmuştur.	1643 Tire'ye mutasarrıf ve 1645'te tekrar Kıbrıs beylerbeyi olmuştur.	<i>K. Kepeci</i> 266, s. 69; <i>S.O./1</i> , s. 291.
Zülfikar Paşa (MM)	T: 7 Haziran 1643	Murtaza Paşa'nın kethüdasıdır. 1635-36 Revan muhasarasında bulunmuştur. 1639-1640'da Safed sancakbeyidir.	1643 de vefat etmiştir.	<i>A.RSK 1512</i> , s 72; <i>S.O./5</i> , s. 1720.
Halil Paşa (MM)	T: 18 Mart 1644	Topçubaşı		<i>A.RSK 1512</i> , s. 72.
Köse Ali Paşa (MM) (2. kez)	T: 6 Ekim 1644	Eski Kıbrıs Beylerbeyi		<i>A.RSK 1512</i> , s. 72.
Vardar Ali Paşa (V) Bosnalıdır.	T: 22 Ekim 1645	Anadolu, Rumeli ve Bolu beylerbeyi oldu. 1644 Van ve sonra Bosna valisi oldu. 1646 Kıbrıs	Vezaretle tevcih edilmiştir. 1648 Sivas valisi oldu. 1658'de İbşir Paşa'ya uyararak başkaldırması üzerine katledildi.	<i>A.RSK 1512</i> , s. 72; <i>S.O./1</i> , s. 295.
Halil Paşa (MM)	T: 19 Ağustos 1646			<i>A.RSK 1512</i> , s. 72.
Fazlı Paşa (V)	T: 6 Nisan 1647		Arpalık verilmiştir.	<i>A.RSK 1512</i> , s. 72.
			<i>Hasan Adalar voyvodası dimekle</i>	

Hasan Paşa (V)	T: 9-18 Kasım 1647	Adalar voyvodası	<i>meşhurdur. Kaim-i makam tayin olunup müşarîin-ileyhin mektubu mucubince hüküm virilmiştir.</i>	A.RSK 1512, s. 72.
Şaban Paşa (V) Enderundan yetiştir.	T: 1648	Rikabdar-ı şehriyâri, 1644'te Yeniçeri Ağası, 1645'de Maraş valisi olmuştur.	Vezîrlikle Kıbrıs valisi olmuş, Kıbrıs'ta vefat etmiştir.	S.O./5, s. 1558.
Köse İbrahim Paşa (V). Maliyeden yetiştirme	T: 1650	1648'de vezîrlikle başdefterdar, 1649'da azledilerek kubbe vezîri olmuştur.	Ağustos-Eylül 1651. (Ramazan 1061)'de vefat etmiştir.	S.O./3, s. 835.
Zeynelabidin Paşa (MM)	F: Nisan 1652'de			Dündar, s. 111.
Gürcü Mehmed Paşa (V). Saraydan yetiştirmedir.	T: 1654	4 kez Anadolu valiliği ve birçok eyalet valiliği yapmıştır. 1651'de sadrazam olmuş 1652'de azledilmiştir. Sonra Ohri sancağı ile azledilmiş, 1653'de Tımışvar valisi olmuştur.	1655-1656'da Budin sonra tekrar Diyarbekir valisi, 1663-1664'te Halep, 1664-1665'te Budin valisi olmuş ve burada vefat etmiştir.	S.O./4, s. 1052.
Kabasakal Zeynelabidin Paşa (MM)	T: 1659'dan önce	İbşir Paşa'nın adamlarından olup onun sayesinde Kıbrıs beylerbeyi olmuştur.	1659'da azledilmiştir.	S.O./5, s. 1712.
Konakçı/Tutsak Ali Paşa (MM)	T: 1660-1661	1658-1659 Halep valisi	Sonra Kanije (Peçuy) beylerbeyi olup orada vefat etmiştir.	S.O./1, s. 290.
Abdulkadir Paşa (MM)	F: 26 Mayıs-4 Haziran 1665			<i>Mühimme</i> 95, 68/452.
...	...	...	...	...

Fransızca Kaynaklarda Kıbrıs'ta Osmanlı Hâkimiyeti ve Yapılan Çalışmalardan Örnekler

Prof. Dr. Talip KARAKAYA

Dumlupınar Üniversitesi / Kütahya

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği yerde bulunan Akdeniz'in üçüncü büyük adası Kıbrıs; bulunduğu konum itibarıyla ve hem tarihi, hem jeopolitik hem de jeostratejik yönüyle tarih boyunca pek çok devletlerin dikkatini çekmiştir. Özellikle Doğu Akdeniz'i kontrol edebilen konumu nedeniyle Kıbrıs Adası, etrafında yer alan coğrafyada tarih boyunca ortaya çıkmış uygarlıklar da dahil her türlü ekonomik, politik ve güvenlik ile ilgili gelişmelerden etkilenmiştir. Kıbrıs tarihi, bu etkilerin izlerini taşır ve yansıtır. Tarihte Hititler, Asurlular, Bizanslılar, Emeviler, Lusignanlılar, Cenevizliler, Osmanlılar, İngilizler Kıbrıs'ı egemenlikleri altına almışlardır. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethetmesiyle birlikte 1571'den itibaren ada üzerinde Türk egemenliği kurulmuş ve bu hakimiyet 3 asırdan fazla sürmüştür.

Bu tebliği Osmanlı hâkimiyetinde Kıbrıs'la ilgili Fransızca yazılmış bazı kaynak ve eserlerden yararlanarak hazırladım. Bilindiği üzere özellikle Tanzimat Fermanının ilan edilmesi ve Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasıyla birlikte Batılı sömürge devletler Kıbrıs'a daha da ilgi duymuşlardır. Bunlardan biri de Fransa'dır. Başta seyyahlar olmak üzere, gerek konsololar, gerek misyonerler ve Fransız Tarihçilerin çoğu Kıbrıs'ta Osmanlı hâkimiyetini büyük oranda sübjektif bir açıdan ele almışlar ve değerlendirmişlerdir. İncelediğim kaynaklarda bunlar açıkça görülmektedir. Bu eserlerden çok azı Kıbrıs'la ilgili tarihi olayları ve vakaları objektif bakış açısından ele almıştır.

Bu sunumda bazı Fransızca kaynaklara dayalı olarak Kıbrıs'ta Osmanlı hâkimiyetiyle ilgili bilgiler vermek istiyorum. Bu eserleri ve içeriklerinden bazı kesitleri şöyle belirtebiliriz:

1- Alain Blondy, Chypre, Paris: P.U.F., 1998, 127 s.

Konuyla ilgili olarak incelediğim ilk eser budur. Bu eser iki ana bölümden oluşmakta, birinci bölümde Kıbrıs'ın coğrafi ve jeopolitik yapısı, iklimi, bitki örtüsü... vb. hakkında bilgiler içermektedir. İkinci bölümde ise Adanın tarihi hakkında bilgiler yer almaktadır. Kitap, tarih öncesi dönemde Kıbrıs'ın paleolitik, neolitik, kalkolitik ve bronz çağıyla ilgili bilgiler içermektedir. Yazar Kıbrıs'ta hâkimiyet kurmuş olan devletlerden Yunanlılar, Asurlular, Mısırlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Venedikliler hakkında kısa bilgiler vermektedir. Alain Blondy eserinin 86-107. sayfalarını Osmanlı imparatorluğuna ayırmış olup bundan sonrakiler Adada hüküm süren İngilizler hakkındadır. Yazarın ele aldığı önemli konuları ve tarihi olayları şöyle belirtebiliriz:

Yazar, Kıbrıs'ı 1571 yılında alan Lala Mustafa Paşa'nın ilk icraatlarından birinin adada yaşayan gayri Müslim halkı düşüncelerinde, inançlarında ve yaşam tarzlarında serbest bırakmasından bahsetmektedir. Daha önce Lusignanlılar tarafından dini ve siyasi sahada temsil etme yetkisi ellerinden alınan Ortodoks Kilisesinin hâkimiyetini tekrar tanıyıp bu yetkiyi kendilerine iade etmeleridir. Böylece Osmanlı Devleti, Ortodoks Kilisesi tanıyıp diğer gayri Müslimlerin de temsilcisi olarak tescil etmiştir.

Osmanlı Devleti, kiliseyi sadece tanımakla kalmamış aynı zamanda ona Kıbrıs'ta siyasi ve milli alanda da yetkili olma misyonunu vermiştir (s. 86).

Lala Mustafa Paşa'nın yaptığı ilk icraatlardan diğeri ise Adada nüfus sayımını yapmış olmasıdır. Tahminen Adanın nüfusu 85 bin kadardır. O burada iskân eden halkı üç kategoriye ayırmış ve her birinin durumuna ve haline göre vergilendirmiştir. Bu vergiyi en fakirinden en zenginine kadar almıştır. Buna paşalar, ağalar ve askerler başta olmak üzere herkes dâhil edilmiştir. Adanın kontrolü ve güvenliği için 1000 yeniçeri ve 2666 sipahiyi görevlendirmiştir (s. 87).

Yazar eserinin 88. sayfasına Peygamberimizin süt teyzesi Hala Sultan'ın tekke ve camisinin resmini koymuş olması dikkat çekicidir. Bu kitapta Osmanlılarla ilgili başka bir resim yer almadığını da belirtmemiz gerekiyor. Hz. Peygamber'in kendisine büyük bir yakınlık duyduğu, zaman zaman evinde istirahat ettiği bilinen Ümmü Haram, aynı zamanda dönemin gaza faaliyetlerine de katılmış ve İslâmiyet'in yayılması konusunda büyük ve önemli gayretler göstermiş kadın sahabelerden biridir. Ayrıca, kendileri İslâmiyet'in ilk devirlerinde yapılan fetih amaçlı seferlere de katılmış ve yaralı askerlerin tedavisi ile ilgilenmişlerdir. Hala Sultan ileri yaşına rağmen Hz. Osman devrinde Hicri 28 / Miladi 648 yılında yapılan ve Müslümanların ilk deniz seferi olarak bilinen Kıbrıs fethine eşi Ubâde b. es-Sâmit ile birlikte katılarak Larnaka'da şehit olmuştur (s. 44). Bugün kendi adıyla bilinen ve Osmanlılar döneminde türbe, tekke ve cami inşa edilen yere defnedilmiştir.

Ada, Osmanlılar tarafından 1571 yılında feth edildikten sonra ilk icraatlardan bir diğeri de toprak reformunun yapılmış olmasıdır. Fetih tamamlanınca Kıbrıs ayrı bir beylerbeyliği haline getirilmiştir. Bir taraftan idari ve askeri teşkilat kurulmaya çalışılırken diğeri taraftan da yerli halkın lehine bir çok önemli ve köklü değişiklikler yapılmıştır. Özellikle halkın gönlü alınmaya çalışılmıştır. Buna Osmanlı "İstimalet siyaseti" (s. 87) denir.

Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından feth edilmesinden sonra burada emniyet ve asayiş temin edilip "kölelik" gibi kurumlarıyla birlikte "feodal düzene" (s. 87) son verilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle Venedikliler zamanında yetkileri kısıtlanan Ortodoks Başpiskoposluğu tekrar ihya edilmiş ve yetkileri iade edilmiştir. Feodal vergi ve hukuk düzeni kaldırılıp yerine Osmanlı'nın kendi gelenek vergi ve adli sistemi kurulmuştur.

Blondy'nin eserinde üzerinde durduğu bir diğeri konu ise 1640 yılında Adada baş gösteren kıtlık, açlık ve salgın bir hastalığın yani vebanın görülmesidir. 12 yaş üzeri 25000 kişi bu hastalıktan etkilenmiştir. Bu salgın hastalığı müteakiben 1641 yılında Osmanlı valileri buradaki görevlerinden almış ve geçici olarak vergileri azaltmıştır. Bu olayı müteakiben adaya sipahiler gönderilmiştir (s. 89).

Yazarın üzerinde durduğu bir diğeri önemli konu da şudur: Adanın fethinden 80 yıl sonra burada paşalar anormal zenginliklere ve servete kavuşmuş olmalarıdır. Çünkü aldıkları ve topladıkları vergilerin tamamını İstanbul'a göndermemişlerdir. Hatta daha da ileri giderek halka baskı yapmışlar ve kanunlara uymamışlardır. Ayrıca kuraklık da adayı etkileyerek ekinler ve mahsul yeterli olmamıştır.

Bu olayları müteakiben padişah 1669 yılında adada bir reform ve ıslahat yaparak Kaptan Paşa'nın idaresinde Kıbrıs'ta yeni bir idari yapı oluşturmuştur. Kaptan Paşa kendini Osmanlı donanma komutanı olarak 15000 kuruş maaşa bağlıyor. Adada toplanan vergiler özel kuryeler vasıtasıyla İstanbul'a gönderiliyor. Bu durum 1689 yılına kadar devam ediyor (s.90).

Yazarın eserinde üzerinde durduğu bir başka konu 1680 yılından itibaren ağalar arasında üstünlüğü ele geçiren ve 7 yıl sürecek bir iktidar mücadelesini başlatan Boyacıoğlu Mehmet isyanıdır. Bu mücadele 1685 yılında başlayıp 1687 yılına kadar sürerek bir isyana dönüşmüştür. Bu isyanı bastırmak için Ahmet Paşa görevlendiriliyor. Boyacıoğlu Mehmet'i yakalıyor ve idam ediyor. Burada

şunun altını önemle çizmemiz gerekiyor. Bu idamın gerçekleşmemesi için bir Fransız kadın Ahmet Paşa'ya önemli miktarda rüşvet olarak para teklifinde bulunmuştur. Yazarın eserinde bahsettiği diğer önemli olayları ve konuları şöyle sıralayabiliriz:

Adaya 1702'de vergileri toplamak üzere "muhassıl" (s. 91) gönderiliyor. 1712'de Ada korsanların saldırılana maruz kalıyor. 1764 yılında muhassıllık görevi Çil Osman'a veriliyor. Daha sonra Padişah 3. Mustafa tarafından Adaya Hafız Efendi görevlendiriliyor. 1774'de Osmanlı Ruslarla Barış Antlaşması imzalıyor. Ada'nın vergisi 20 yıl kadar Hacı Abdalbaki ağa tarafından toplanıyor. 1774 yılında Adada nüfus sayımı yapılıyor. Buna göre burada 84000 kişi yaşamakta olup bunlardan 37000'i Hıristiyan, 47000 kişi ise Müslüman ahalidir. Adayı silahsızlandırmak ve isyancıları bastırmak için 1820 yılında Küçük Mehmet ve Kaptan Paşa buraya geliyorlar. 24 Şubat 1821 yılında Alexandre Ypsilanti "Ya özgürlük ya ölüm" diyerek isyan başlatıyor. 22 Nisan 1821'de Din Adamı Kyprianos Kıbrıs'ta isyan ve bölücülük faaliyetlerine başlıyor. 3 Mayıs 1821'de Küçük Mehmet Adanın güvenliğini sağlamak üzere 4000 kişilik kuvvet istiyor. 22 Temmuz 1825'de Adada yönetim değişikliği oluyor. 1822-1829 yılları çalkantılı ve "Enosis" fikrinin etkili olduğu yıllardır. 2. Mahmut tarafından reform yapılıyor ve 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan ediliyor. 12 Temmuz 1878 yılında Adanın yönetimi İngiltere'ye geçiyor. Amiral Lord John Hay (s. 107) yönetimi ele alarak Osmanlı'nın Kıbrıs'ta hakimiyeti sona eriyor.

2-Dilek Desai, "Transactions et Crédits à Chypre au XVIII è Siècle (18. Yüzyılda Kıbrıs'ta Ödemeler ve İşlemler), Etudes Balkaniques, 5-1998, ss. 123-142.

Yazar bu makalesinde 18. Yüzyılda Kıbrıs'ta ticaret, kredi ve ticari işlemler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bilindiği üzere Türkler 1571 yılından itibaren Kıbrıs'ın hâkimiyetini ellerine almışlardır. Venedikliler ticarete ileri seviyede idiler. Venedikliler Ada'nın Osmanlılara geçmesinden sonra onlara yaklaşarak bu ticari faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Kıbrıs'ta Venedik Konsolosluğunda bununla ilgili olarak özellikle 18. Yüzyıla ait pek çok İtalyanca önemli belgeler bulunmaktadır.

Bu makale bu yüzyıla ait berat, hüküm, ahitname..vb.ler hakkında açıklamalar içermektedir. Bilindiği üzere ahitname; doğrudan Osmanlı padişahları tarafından aman dileyen kişi veya milletlere, tek taraflı olarak, istenildiğin zaman geri alınabilen, geçerliliği bunu veren padişahın saltanat süresiyle sınırlı olan, iyi niyet ve bağlılık şartıyla bahşedilen ve çeşitli ticari ayrıcalıkları taşıyan resmi belgedir. Ayrıca bu belgeler Kıbrıs'ta siyasi ve dini yaşantılar hakkında bilgiler de vermektedir. Örneğin; hüccet, zimmi, zimmiye..vb. gibi. Yine makale o dönem deniz taşımacılığı hakkında da önemli belgelerin varlığını bildirmektedir. Yazarın bu çalışmasında üzerinde durduğu konulardan biri "saray tercümanı" ve görevleri ile "muhassıl" ve vazifeleridir.

Saray tercümanına aynı zamanda mahkeme ve konsolosluk tercümanı da denilmiştir. Bunların bir diğer görevi Hıristiyan halkın vergilerini toplamalarıdır. Dragomanlık yani saray tercümanlığı için Başpiskopos yerli gayri Müslim arasından bir aday gösterir, bu da Osmanlı Devleti tarafından onaylanırdı. Dragomanların görevi sadece vergi toplamak değil, devletle Hıristiyan uyruk arasında ilişkiyi sağlamaktı. Ayrıca vergi sorunlarında veto hakkına sahiptiler. Gereğinde kendisi İstanbul'a giderek Sultanla görüşebilmekteydi. Bunlar büyük konaklarda oturmakta, yüksek aylık almakta ve görkemli bir yaşam sürmekteydiler. Bazen de görevlerini kötüye kullanmışlardır. Başpiskopos veya piskoposlarla işbirliği yapıp çok vergi toplamışlar ve huzursuzluğa neden olmuşlardır.

Burada üzerinde durulan konulardan bazıları da şunlardır: Reaya, mahkeme ve poliçeler... vb. Yazar burada önemli bir konuya temas etmektedir. Bazen alış-verişlerde para yani kuruş yerine mal

değişiminin de yapıldığını belirtmektedir. O gün kullanılan para türleri şunlardır: akça, pare, esedi kuruş, tümen... vb.

Bu makalede ele alınan bir diğer konu ise verilmiş fetvalarla ilgilidir. Ayrıca Seyyid Mustafa, İbrahim Ağa, Mehmet Çelebi, Pietro Zangani, Hekimoğlu Ali Paşa, Yakup Ağa , Hacı Abdalbaki...vb.den de bahsetmektedir. Yazar eserinde Kethuda hakkında da bilgiler vermektedir.

3-Emel Akçalı, Cypre: Un Enjeu Géopolitique Actuel (Kıbrıs: Jeopolitik Bir Oyun), Paris: L'Harmattan, 2009, 356 p.

Eser başta Kıbrıs'ın jeopolitik öneminden bahsetmektedir. Osmanlı Devleti yükseliş dönemine girmişti ve imparatorluk devamlı genişlemekteydi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra kendisine Doğu Akdeniz hâkimiyeti yolu açılan Osmanlı Devleti'nin Girit ve Kıbrıs Adaları'nı da alması askeri ve siyasi bir zorunluluk haline gelmişti. Çünkü sıkıştırıldıklarında Kıbrıs'a sığınan korsanlar, başta deniz ticaret gemileri olmak üzere hacca giden yolcu gemilerine saldırarak yol güvenliğini riske atıyor ve sürekli bir tehdit oluşturmaktaydılar. Başta bu ve diğer faktörler olmak üzere Ada'nın alınması her bakımdan Osmanlı devleti için bir zaruret haline gelmişti. Lala Mustafa Paşa komutasında Osmanlı Donanması Kıbrıs'ı 4 Ağustos 1571'de feth etmiştir.

Eserin 49-57. sayfaları Osmanlılar zamanında Kıbrıs'ın demografik yapısı hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. Özellikle 54-56. sayfalarında istatistikî bilgiler oldukça önemlidir. Örneğin, 1670-1675 yılları arasında Evliya Çelebi'ye göre Kıbrıs'ta 30.000 Müslüman asker ve 150.000 Hıristiyan bulunmaktadır. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi aşağıda ekte verilmektedir.

Kitapta ele alınan konulardan biri, Osmanlıların Adayı feth etmeleriyle birlikte yerli halkın çoğu Müslüman olması ve İslam dinini seçmesidir. Çünkü gerçek anlamda İslam Adaya Osmanlılarla birlikte girmiştir. Adaya Anadolu'nun farklı şehirlerinden insanlar getirilip yerleştirilmiştir. Kıbrıs'ın imar ve iskânı için 21 Eylül 1571 tarihinde Sultanın emriyle Anadolu'nun belli şehir ve köylerinden adaya zorunlu iskan yapılması kararlaştırılmıştır. Bu emirle şehirliler, köylüler Kıbrıs'a göçmeye zorlandılar. Osmanlılar bu iskânı, başta askeri olmak üzere siyasi ve sosyal amaçla uygulamışlardır. Bu iskânların bir diğer özelliği ise merkezi devlet otoritesini kuvvetlendirmek ve toprağa bağlı büyük toprak ağalarını tavsiye etmek içindi. Başta Konya olmak üzere, Karaman, Ürgüp, Seydişehir, Niğde, Bor, Beyşehir, Aksaray, Tokat, Trabzon ...vb. yerlerden pek çok Müslim ve gayri Müslim Adaya göçürülmüştür. Bugün Kıbrıs'ta Türk köyleri olan Beyköy, Kanlıköy, Yeniceköy, Paşaköy, Sandallar, Topçuköy, Kaleburnu...vb. buraya göç ettirilenler tarafından eski adları değiştirilerek bu isimler verilmiştir. Fetihden sonra yeni bir mülki yapıya kavuşan Kıbrıs; Lefkoşe idare merkezi olmak üzere 16 kazaya ayrılmıştır. Bunlar Tuzla, Limasol, Dağ, Değirmenlik, Magosa, Baf, Girne başta olmak üzere diğerleridir. Kıbrıs Beylerbeyliğinin bu statüsü 1670 yılına kadar devam etmiştir.

Yazarın eserinde bahsettiği bir diğer konu da şudur: Kıbrıs'ın fethinden sonra çıkarılan “ Kıbrıs Kanunnamesi”yle Venedik döneminde can, mal ve namuslarından emin olmayan Kıbrıs Rumları, Türk yönetiminde emniyet ve huzura kavuşmuşlar ve Venedikliler döneminde verdikleri verginin yarısını vermekle yükümlü kılınmışlardır. Osmanlıların Adada yaptığı en önemli icraatlardan biri de Feodal sistemin kaldırılması ve uzun zamandan beri devam eden ücretsiz mecburi çalışma zorunluluğuna son verilmesidir. Bir diğer önemli değişiklik, Lusignanlar ve Venedikliler döneminde halkın elinden alınan dini özgürlük iade edilerek sürgünde olan Ortadoks Başpiskoposu'nun Ada'ya dönmesine müsaade edilmiş olmasıdır.

Bilindiği üzere Osmanlı idaresinde boş veya ekilebilen bütün araziler miri arazi olarak hükümdarın şahsına aitti. Bu araziler adanın savunması ve korunması için Ada'da oturmak koşuluyla dirlik olarak tımar sahiplerine verilirdi. Yerli gayri Müslimlerin ev, dükkan ve bahçeleri şahsi mülkleri sayılıyordu. Arazi ise padişahın şahsi malı olmakla birlikte reayanın bu toprağı işlemesine izin veriliyor, fakat toprağın gelirinden belli miktar öşür ödemekle yükümlü tutuluyordu.

4-Jean-François Drevet, Chypre-Île Extreme (Aşrı Ada Kıbrıs), Paris: Syros/Alternatives, 1991, 333 p.

Yazar Kıbrıs'ın tarihini burada hâkimiyet kurmuş devletler ve milletlere göre ele almaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun Kıbrıs hâkimiyetine eserin 42-54. sayfalarında yer vermektedir. Ele aldığı konuları şöyle belirtebiliriz:

Drevet, Osmanlı İmparatorluğunun Kıbrıs'ı feth etmesini adanın doğu ile bir izdivaç yapması olarak belirtiyor. O, genel olarak Kıbrıs'ta Osmanlı imparatorluğunun tarihi hakkında kısa temel konuları ele alarak anlatmaktadır. Bu bağlamda yazarın eserinde özellikle durduğu konulardan biri 1670 yılında Kaptan Paşa'nın özel bir vergi sistemi uygulamış olmasıdır. Bu tarihe kadar Kıbrıs'taki yönetimin başında Beylerbeyi bulunmaktaydı ve bu yıla kadar idari düzende birkaç küçük düzenlemeler hariç önemli sayılabilecek değişiklikler görülmemiştir.

Yazarın eserinde önemle durduğu bir diğer konu ise 1746 ile 1748 yılları arasında Abdullah Paşa ile Ebu Bekir Paşa'nın adayları iyi, adaletli yönettiklerinden bahsetmesidir. Drevet'e göre bu iki Osmanlı paşası Kıbrıs'ı en iyi yöneten idarecidirler. Yazar bunların yönetimden övgüyle bahsetmektedir. 1685'te başlayan 1687'de sonlanan Boyacıoğlu Mehmet isyanı, Kaptan Paşalık yönetiminin yetersizliğini gösterdiğinden Kıbrıs Adası, Vezir-i Azam'a has olarak verildi ve onun atadığı muhassıl tarafından yönetilmeye başlandı. 1745'te Abdullah Paşa'nın yönetiminde bağımsız vilayet haline getirilen Kıbrıs, bir yıl sonra atanan Ebubekir Paşa zamanında oldukça kalkındı. 1746 Yılında göreve başlayan ve son paşalardan olan Ebubekir Paşa, Kıbrıs'ta kaldığı 1750 yılına kadar dürüst ve adil bir yönetim sergilemiş ve buraya büyük hizmetler yapmıştır.

Kıbrıs'ta Osmanlı hakimiyetiyle ilgili olarak yazar şu konuları da ele almıştır: 1764'de isyan ve sonuçları, Küçük Mehmed'in idaresi, Tanzimat Fermanı ve etkileri, 1840 krizi...vb. Bir önemli husus ise yazarın eserinin 65. sayfasında Müslümanlarla gayri Müslimlerin yıllık bazda nüfus artışlarıyla ilgili önemli bilgiyi grafiksel olarak vermiş olmasıdır.

18. Yüzyıl Kıbrıs'ta sıkıntılı yıllardır. Başta hastalık olmak üzere, deprem, kıtlık ve kuraklık Ada halkını oldukça etkilemiştir. Buna bağlı olarak Ada'dan Suriye ve Anadolu'ya göçler olmuş ve nüfusta azalmıştır. Bu sıkıntılı zamanda 1764'de Kıbrıs'a muhassıl olarak Çil Osman atanmış, memuriyete rüşvetle geçtiğinden vergileri artırarak halkın tepkisine neden olmuştur.

1821 yılında Mora İsyanı'ndan cesaretlenen Kıbrıs'taki Rumlar Ada'da bağımsızlık için faaliyetlere başlıyor. Rumların silahlandığı bilgisini haber alan Padişah validen bunun önlenmesi istemiştir. Ada'ya 3 bin kadar asker gönderilmiştir. Ada'da Rumlar yer yer olaylar ve isyanlar başlatıyorlar. O dönemde Kıbrıs'ta vali olan Küçük Mehmet hemen harekete geçerek Rum kilise ve evlerinde araştırmalar yaptırıyor. Bu araştırmalarda silahlar ve mühimmat ele geçirilmiştir. Müsebbipler ve suçlular yakalanıp idam ediliyorlar. Bu olay Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine büyük eleştiri ve tepkilere neden olmuştur.

Yazar eserinde şu olaylardan da bahsetmektedir: 1670’li yıllarda Boyacıoğlu Mehmet isyanı, 1789’da Fransız ihtilali ve müteakiben milliyetçilik akımı ve isyanları, 1796’da Viyana’da ilk kez “Filiki Eteria”nın oluşması, Helenizm veya “Megalo İdea” ülküsünün siyasi alanda ortaya çıkışı, 1799’da Kıbrıs Rum Kilisesi Başpiskopusu ve papazların Türkler aleyhine çalışmaya başlamaları. Ayrıca yazar şunları da kronolojik olarak eserinde belirtmektedir: 1804 yılında Yeniçeri ağası İsmail Ağa öncülüğünde Türklerin isyan etmeleri, 1831 ve 1833 yıllarında Ada’da ortaya çıkan muhtelif isyanlar. Burada özellikle Larnaka’da bulunan Fransız Konsolosluğu isyancılara yardım etmiştir. Çünkü Fransa’nın Kıbrıs’a olan ilgisi sömürgecilik döneminde daha da artmıştır.

5-Marc Aymes, “Un Grand Progrès Sur le Papier”, “Histoire provinciale des Réformes Ottomans à Chypre au XIXe Siècle” (Belge Üzerinde Büyük Bir İlerleme-19. Yüzyılda Kıbrıs’ta Osmanlı Reformlarının Taşra Tarihi), Col. Turcica, Vol. XIV, Paris: Peeters, 2010, 395 p.

Yazar Osmanlı imparatorluğunun özellikle İslahat ve Tanzimat Fermanı’nın ilanı ve sonrasında yapılan reform hareketlerini ele almıştır. Eserinde 1820-1878 yıllarında Kıbrıs’ta görev yapmış Osmanlı valilerini ad sırasına ve görev yıllarına göre ayrıntılı olarak vermektedir. Bununla ilgili detaylı bilgiler kronolojik olarak eserin 343-354. sayfalarında yer almaktadır. Bu bağlamda yazar Kıbrıs’ta görev yapmış Fransız Konsoloslarının isimlerini de yine alfabetik sırayla eserin 355-356. sayfalarında belirtmektedir. Aymes’in burada ele aldığı diğer önemli konu ise Tanzimat Fermanı ve etkileri hakkındadır.

Sultan Abdülmecid döneminde Batılılaşmanın ilk somut adımı olan Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 yılında Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı’nda okunmuştur. Bu fermanla Osmanlı Devleti kendisini yenilemesi gerektiğini belirtmiştir. Fransız İhtilali ile Osmanlı ülkesinde aydın kişiler ve yeni fikirler oluşmaya başlamıştır. Bu ferman, özellikle meşruti yönetim yanlısı aydınların baskıları, yapılan ıslahatların kalıcı olması fikri ve Fransız İhtilali ile ülkeye giren milliyetçilik fikirlerinin olumsuz etkilerinden kurtulmak amacı ile ilan edilmiştir. Bu fermanla yer alan genel konular şöyle belirtebiliriz: Tüm vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergide adalet, yargılamada açıklık, erkeklere 4 yıl zorunlu askerlik, rüşvetin ortadan kaldırılması ve özel mülkiyetin korunmasıdır. Fermanla belirtilen maddelerin tamamen yerine getirilmemesine rağmen bu çabalar Osmanlı Devletinde modernleşme fikrine öncülük etmiştir. Bu fermanın okunmasından 22 Kasım 1876 yılında I. Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen süre Osmanlı tarihinde Tanzimat Dönemi olarak anılır.

Marc Aymes bu eserinde özellikle Tanzimat Fermanının Osmanlı sancak ve eyaletlerinde uygulanışıyla ilgili ayrıntılı bilgiler de vermektedir. Konuyla ilgili olarak yazar; ıslahat hareketleri, Batılılaşma, düşüncelerde değişim, Tanzimat’ın Anadolu’da ve Kıbrıs’ta etkileri, yabancılara verilen yeni haklar, ticaretle ilgili yapılan yeni düzenlemeler, vergilerde yeni yapılanmalar, Kıbrıs’ın İzmir ve Lübnan’la olan irtibatı..vb. konuları bu eserde ele almıştır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devletinin gerileme ve zayıflama sürecine paralel olarak Kıbrıs’ta kurulan düzen de etkilenmiştir. Kapitülasyonların Kıbrıs için de geçerli olması, yabancılara ayrıcalıklardan yararlanmaya başlamaları adada çözülmeye yol açmış ve kurulu düzen Yunan milliyetçiliğinin de yükselmesiyle bozulmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ve değişiklikler, devlete karşı bazı olayların meydana gelmesine neden olmuştur. 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinin yaşadığı hızlı gerileme dönemi, askeri başarısızlıkları da beraberinde getirmiş, zor duruma düşerek 4 Haziran 1878’de İngiltere’yle yaptığı antlaşmayla Kıbrıs’ın idaresini İngiltere’ye devretmiştir. Böylece Kıbrıs’ta 307 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiştir.

Sonuç olarak, bu sunumu her açıdan çok önemli tarihi, stratejik ve jeopolitik öneme sahip Kıbrıs'la ilgili Fransızca yapılmış bazı çalışmalardan yararlanarak hazırladım. Yararlandığım Fransızca kaynaklarda yer alan Kıbrıs'ta Osmanlı hâkimiyetiyle ilgili yazarların görüş ve düşüncelere yer vererek objektiflikten uzak bir tarih anlayışına şahit oldum. Ayrıca bu tebliğde Kıbrıs'ın oryantalistler tarafından niçin bu kadar önemli olduğunu, Ada'nın tarihinin nasıl taraflı yazıldığını ve pek çok gerçeklerden uzak nasıl saptırıldığını belirtmeye çalıştım.

Kaynaklar

Alain Blondy, Chypre, Paris : PUF, 1998.

Athanassia Anagnostopoulou, “ *Chypre de l'ère Ottomane à l'ère Britannique (1839-1914). Le rôle de l'Église orthodoxe chypriote*”, *Études Balkaniques*, pp. 145-163.

Dilek Desai, “*Transactions et crédits à Chypre au XVIIIe siècle*” , *Études Balkaniques*, pp. 125-141.

Emel akçalı, Cypre: Un enjeu géopolitique actuel, Paris: L'Harmattan, 2009.

F. Crouzet, Le Conflit de Chypre 1946-1959, Bruxelles: Bruylant, 1973.

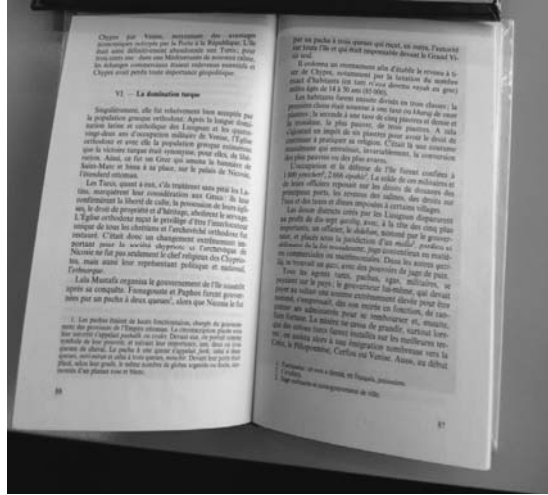
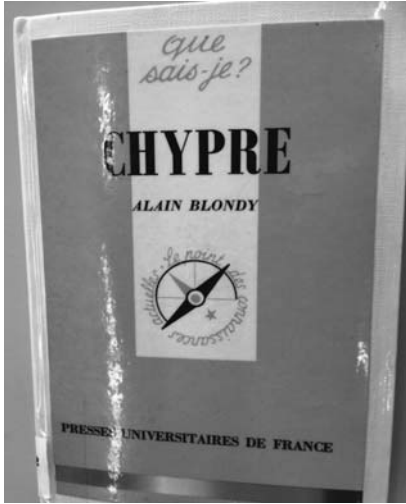
Jean-François Drevet, Chypre en Europe, Paris: L'Harmattan.

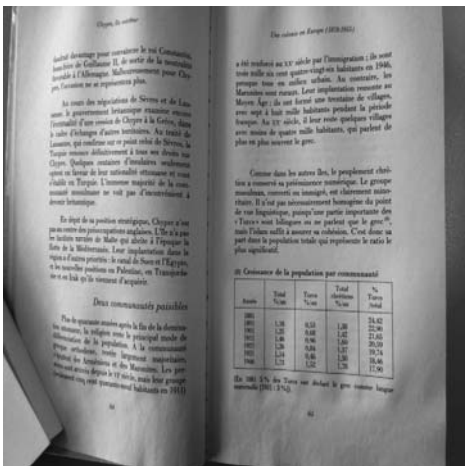
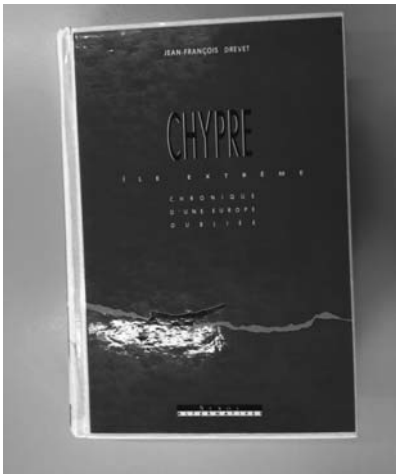
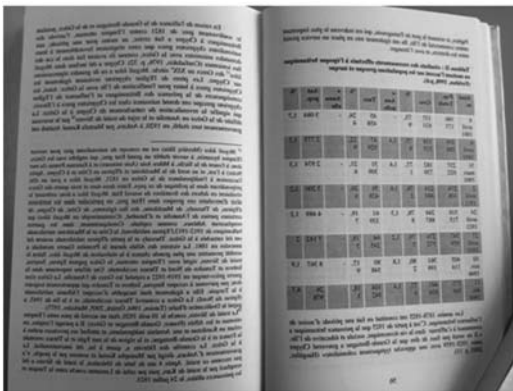
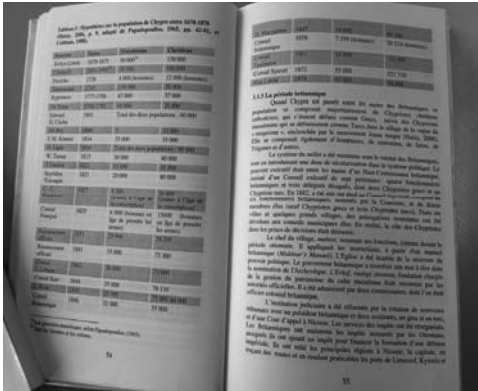
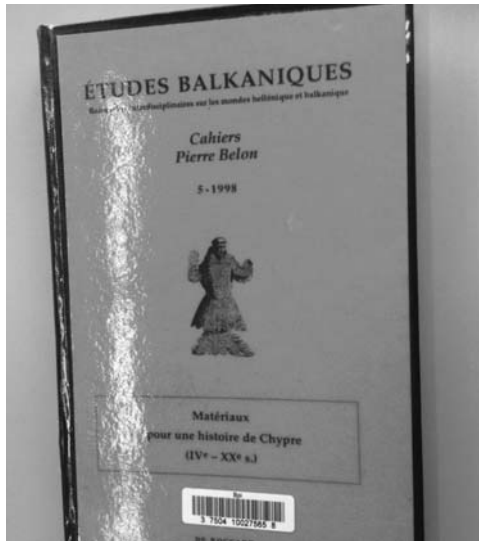
Jean-François Drevet, Chypre, Île extrême. Chronique d'une Europe oubliéé, Syrose/ Alternatives, 1991.

Marc Aynes, “ Un Grand progrès sur le papier-Histoire provinciale des réformes ottomanes à Chypre au XIXe siècle, Paris: Peeters, 2010.

Pierre Blanc, La Déchirure chypriote, Paris: L'Harmattan, 2000.

Ekler: Yararlandığım Fransızca kaynaklardan ve belgelerden bazı örnekler

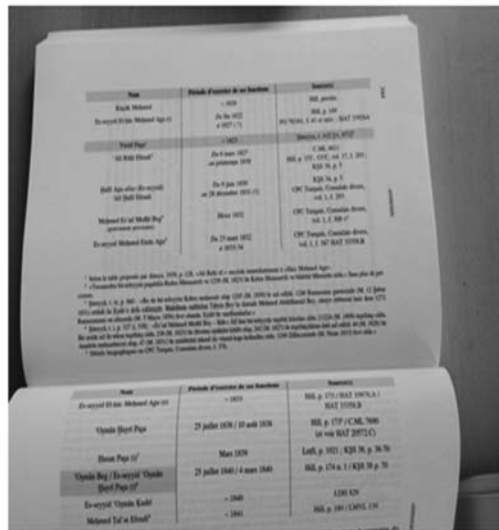
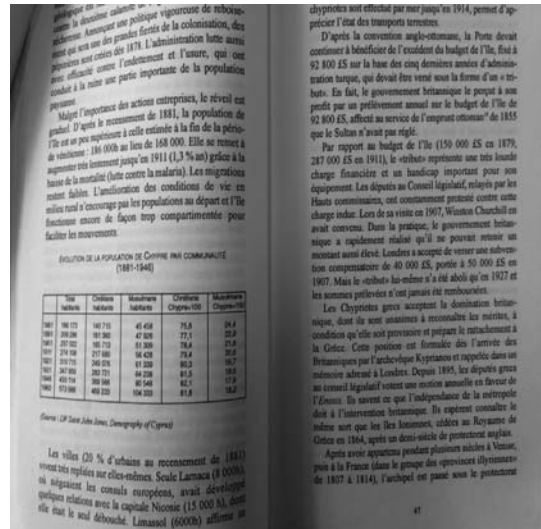
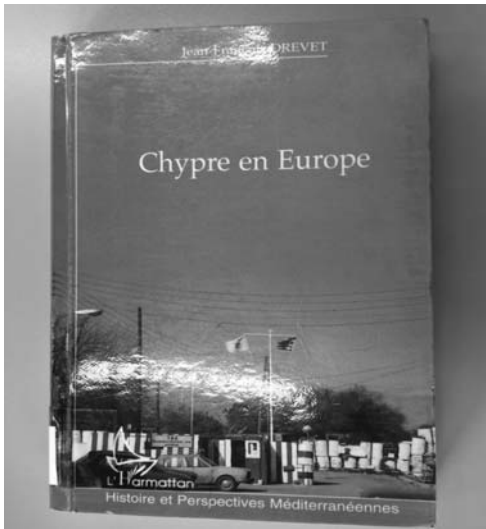

TABLEAU DES PAGES DE LA MANUSCRIT... (Text at the top of the page)

Nom	Période d'exercice de ses fonctions	Source(s)
Mehmed Vîsâ Paşa (1714) ^a Paşa	De août 1714 à 7 sept. 1719 à 22 janvier 1719	CHC Turquie, Lons-le-Saunier, vol. 5, 5, 270 ^b ADN/SH/110, f. 413
Elhâdî Paşa	- 1811 c2	Hikm, 1974, p. 128
Kamil Paşa (1) (sultan)	Avril 1862	Hik, p. 224 n. 1.
'Abdülkâdî Zâvî-Eddî Paşa	Avril / mai 1862	Hik, p. 224 / AMK/ND 8884 ^c
Tevfik Paşa	Fin / fin déc. 1862 ^d	Hik, p. 226 n. 4 / Thersbach «Requiescat in pace» (1996)
Mehmed Nâsîr Paşa ^e (sultan par intérim) après son départ	De 25 sept. 4 oct. 1863 / 20 août 1863 à septembre 1864	ADN/SH/110, f. 409 / Hik, p. 226, 227 n. 4 Jerrak.

^a Donné à l'ADN/SH/110, n. 10, la mention de son nom est faite par erreur, car il est mort avant 1811. En fait, il est mort en 1811, et son successeur est Elhâdî Paşa. L'année de son décès est indiquée dans le document. L'année de son décès est indiquée dans le document. L'année de son décès est indiquée dans le document.

^b CHC Turquie, Lons-le-Saunier, vol. 5, 5, 270.

^c AMK/ND 8884.

^d «Requiescat in pace» (1996).

^e ADN/SH/110, f. 409.

Nom	Période d'exercice de ses fonctions	Source(s)
Mehmed Vîsâ Paşa (1) ^a	1719	Hik, p. 229
Almed Kamil (?)	- 1871	Hik, p. 262 n. 2, Dönüşüm, n. 197 p. 134.
Almed Berrâs Paşa	1871	Hik, p. 262, Dönüşüm, n. 197 p. 134.

^a Hik, op. cit., n. 197 p. 134 : cette information, donnée par Hik, n'a été confirmée par d'autres sources.

2 - Toplum Yapısı, Sosyal ve Ekonomik Hayat

Kıbrıs'ın Fethi ve Ele Geçirilen Esirler

Doç. Dr. Zübeyde Güneş YAĞCI
Balıkesir Üniversitesi / Balıkesir

Türkiye'ye 70, Suriye'ye 100 km ve Mısır'a 370 km olan Kıbrıs Doğu Akdeniz'in en büyük adası olup Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır¹. Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce Venedik² yönetiminde olan Kıbrıs Adası'nın fethine Doğu Akdeniz'in güvenliğinin sağlanması nedeniyle karar verilmiştir³. Savaş ilan edilmesinde Venedik'in Müslümanların mallarına el koyan korsanlara kapılarını açmış olması önem taşımıştır⁴. Öncelikle adanın teslimi için Venedik'e bir elçi gönderilmiştir. Elçinin elinin boş gelmesi savaş için şartları hazır hale getirmiştir⁵. Böyle bir durumda İslam hükümdarının cihad ilan etmesi zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık savaş meşru bir yol olarak değerlendirilmektedir⁶. Savaş ise ganimeti beraberinde getirmektedir. Bu çalışma Kıbrıs Adası'nın fethi sırasında Lefkoşa Kalesi'nin savaşla ele geçirildikten sonra elde edilen esirleri ele almaktadır. Ele geçirilen esirler ganimet olarak deftere kaydedilmiştir ki, bu defter üzerinden esirlerin sayısı, kadın erkek ve esir olarak hangi özelliklerde oldukları üzerinde durulacaktır. Böylece Osmanlı Devleti'nin savaş hukukunu işletme biçimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı, Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Akdeniz'de Kıbrıs'tan daha büyük iki ada vardır ki, bunlar Sicilya ve Sardunya adalarıdır. Cevat Rüştü Gürsoy, "Kıbrıs", *DİA*, XXV, 2002, s. 370; Kıbrıs XVI. yüzyılda tuz, şeker ve pamuk adası olarak tanımlanmaktadır.

Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1994, s. 289.

² Tarih boyunca Hitit, Aka, Asur, Pers, Büyük İskender, Müslümanlar, İngilizler, Templier Şövalyeleri, Lusignan Hanedanı, Cenevizliler, Memluklar ve nihayet Venedikliler Kıbrıs'ta hâkimiyet kurmuşlardır. Işın Demirkent, "Kıbrıs", *DİA*, XV; 2002, s. 371-373.

³ Kıbrıs'ın fethinin nedenleri ortaya konulurken özellikle daha önce İslam yurdu olmasına vurgu yapılmıştır. Ebu Suud Efendi de Venedik'e savaş ilan edilmesi ile ilgili fetvasında bu noktaya dikkat çekmiştir. Çünkü Venedik ile anlaşma devam etmektedir. Fetva için bakınız: Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999, s. 467; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1983, s. 108-109; Joseph V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, Çev. Mehmed Ata, Yay. Haz: Mümin Çevik, Erol Kılıç, İstanbul 1998, s. 8-9; 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, I, Yay. Haz: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atık, Murat Cebecioğlu, Ankara 1996, s. XI; Ayrıca Ebussuud Efendi'nin fetvası ile ilgili değerlendirme için bakınız: Hüseyin Algül, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevi Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", *UÜİFD*, II/2, Bursa 1987, s. 37-42.

⁴ Venedik ile en son antlaşma 1540 yılında yapılmış olmasına rağmen Venedik'in korsanlara yardım ve yataklık yapması savaş için en büyük gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bazen doğrudan bizzat Venedikliler Müslümanların mallarına el koymaktadırlar. Nitekim II. Selim'in şehzade iken şeker, pirinç vs. almak için Mısır'a giden adamları fırtına nedeniyle Kıbrıs'a sığındıklarında Venedikliler tarafından mallarına el konulması bu olaylardan birisidir. Belki de daha o zaman Kıbrıs'ın fethine karar verilmiş olmalıdır. Emrah Safa Gürkan, "Osmanlı-Habsburg Rekabeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası* Ed: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, İstanbul 2011, s. 11; ki, Kıbrıs hakkında bilgi edinmiştir. Doğu Akdeniz'de bu olay tek değildir. Çoğu zaman Doğu Akdeniz'de Müslüman gemilerine saldıran korsanlar Kıbrıs Adası'na sığınmakta ve malların iadesi konusu uzun bir süreci gerektirmektedir. Kıbrıs'ın fethinin gerekçeleri hususunda için geniş bilgi için bakınız: İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1972, s. 392; Recep Dünder, "Kıbrıs'ın Fethi", *Türkler*, IX, Ankara 2002, 1219; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1983, s. 10-12; Feridun Bilgin, "Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)", *Mukaddime*, VI/1, 2015, s. 80-82.; Hammer seferin sebebi olarak Josef Nassi adında Yahudi birini göstermektedir. Joseph V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 5-7.

⁵ Elçi olarak Kubad Çavuş gönderilmiştir. İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergahı", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2008, s. 88.

⁶ Cihad için bakınız: Ahmet Özel, "Cihad", *DİA*, Ankara 1993, s. 527-531; Osmanlı Devleti'nde gaza ideolojisi için bakınız: Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1988; Halil Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İstanbul 2000, s. 443-474; Rudi Paul Lindner, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet", Çev. Pınar Emirlioğlu, *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İstanbul 2000, s. 407-428; Feridun M. Emecen, "Gazâya Dair-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti -", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 75-85.

Lala Mustafa Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun 2 Temmuz 1570 tarihinde Limasol Kalesi'nin fethi ile başlayan fetih süreci 9 Eylül 1570 günü Lefkoşa'nın fethiyle devam etmiş ve 1 Ağustos 1571'de Magos'a Kalesi'nin teslimi ile tamamlanmıştır⁷. Böylece Kıbrıs Adası Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Adanın Osmanlı hâkimiyetinde olduğunun Venedik tarafından kabulü 7 Mart 1573 tarihli antlaşmayla mümkün olmuştur. Venedik bu antlaşma ile hem Kıbrıs'ı kaybettiğini hem de savaş tazminatı olarak 300.000 duka vermeyi kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır⁸.

Fetih sürecinde Girne⁹ ve Magos'a kaleleri gibi bazı kaleler vire ile Lefkoşa gibi bazı kaleler ise savaşla ele geçirilmiştir¹⁰. Bu ise İslam hukukuna göre savaş şartlarının geçerli olması anlamına gelmektedir. Yani ele geçirilen bölgede İslam askeri kılıç hakkı olarak ganimet elde etme hakkına sahiptir¹¹. İslam hukukçuları ganimet malını savaş esirleri, arazi ve menkul mallar olarak tarif etmişlerdir¹². Kuran-ı Kerim'de ganimet malının nasıl paylaşılacağı ile ilgili olarak bilgi mümkündür. Enfal suresi bu anlamda ayrı bir yere sahiptir. Surenin 1. Ayetinde ganimetin Allah'a ve Resulü'ne ait olduğu üzerinde durulmaktadır¹³. Aynı surenin 41. ayeti ganimetin paylaşılması hususunda daha açık hükümler içermektedir ki ayet şöyledir: *Eğer Allah'a (iman etmiş), hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile kavuştuğu gün (Bedir) gün(ü) kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimiz (ayetler)e inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resulünün, hısımlarının, yetimlerin, yoksulların, yoksulların, yolcununudur. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir*¹⁴. Bu ayetin nazil olması bundan sonraki uygulamalara temel teşkil etmiştir¹⁵. Hz. Peygamber Hayber ve Huneyn savaşlarında ele geçirilen ganimetleri bu esas çerçevesinde taksimini yapmıştır¹⁶. Bu nedenle Hanefi hukukçuları Hz. Peygamberden sonra

⁷ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin (926-1003/1520-1595)*, II, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004, s. 204. Kıbrıs seferi hazırlıkları sırasında Divan-ı Hümayun'dan gönderilen emirler için bakınız: *12 Numaralı Mühimme Defteri...*, s. 29, 41, 42, 47, 56, 59 vd; İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergahi", s. 87-105; Feridun Bilgin, "Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)", *Mukaddime*, VI/1, 2015, s. 79-100.

⁸ Kemal Çiçek, "Kıbrıs, Osmanlı Dönemi", *DİA*, XV, 2002, s. 374.

⁹ Lefkoşa Kalesi fethedildiğinde Girne Kalesi daha ele geçirilmemişti. Lefkoşa'nın fethinden kısa bir süre sonra Girne teslim olmuştur. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999, s. 468.

¹⁰ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, s. 203-4; Zinkeisen da Hammer gibi kalenin fethiyle alındığı üzerinde durur ve devamında 20.000 kişinin öldürüldüğünden söz etmektedir. John W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1574)*, II, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, s. 665; Joseph V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 19.

¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, İstanbul 1950, s. 421

¹² Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 1996, s. 351; Buna gayrimenkul malları da eklemek gerekmektedir. Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku*, İstanbul 2006, s. 155.

¹³ Enfal Suresi 1. Ayet: (Habibim) sana harp ganimetleri (*nin hükmünü*) sorarlar. De ki, "(Bu) ganimetler Allah'ın ve resulünüdür. O hâlde (tam) Müminlerseniz Allah'tan korkun, (*ihtilafa düşmeyip*) aranızı düzeltin, Allah'a ve peygamberine itaat edin." Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Konya 2014, s. 191.

¹⁴ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, s. 197.

¹⁵ Bedir Savaşı bitmeden düşmanı takip etmek varken sahabelerden bazıları ganimete dalmışlar ve bunların kendilerine ait olduklarını söylemişlerdir. Bu olay üzerine ganimet ile ilgili ayetler nazil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber bütün ganimetleri toplatmış ve ganimetin yeniden dağıtılması sağlanmıştır. Mehmet Azimli, "Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülâhazalar", *Bilimname*, XVIII, 2010, s. 17; Ganimetin 4/5'ini askere dağıtmıştır. Ancak ganimet amaç değildir. Zaferden sonra bir mükâfat olarak değerlendirilmiştir. Zira ganimet elde etmek amacıyla bir müşrikin Bedir savaşına katılmasına müsaade etmemiştir. Ali Rıza Ayar- Hüseyin Güneş, "Hz. Peygamber'in Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekilmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Samsun 2003, s. 218-219.

¹⁶ Hadi Sağlam, "İslâm Fıkıh Doktrininde Müşterek Mülkiyetin Taksiminde Muhdesatın Durumu (İştirak ve Müşterek Araziler Örneği)", *CÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, Sivas 2012, s. 372; Müslümanların aldığı ilk ganimet Kureş'ten elde edilmiştir. Komutanlığını Abdullah bin Cahş'ın yaptığı 8-10 kişilik birliğin Bedir Savaşı'ndan 2 ay önce küçük bir Kureyş kervanını ele geçirmesi neticesinde olmuştur. Bu olayda ganimet olarak kervanın mallarının yanı sıra 2 esir ele geçirilmiştir. Ahmet Özel, "İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2003, s. 107.

ganimetin taksimi ve kullanımı konusunda devlet başkanının yetkili olduklarını bildirmişlerdir. Tabii ki önemli noktalardan birisi ganimetin nasıl ele geçirildiği konusudur.

Bir menkul ya da gayrimenkulün ganimet malı çerçevesinde değerlendirilebilmesi için temel şart meşru bir sefer sonucunda ele geçirilirdir. Yani askeri bir birliğin, müfrezenin faaliyetleri konunun esasını teşkil etmektedir¹⁷. 1540¹⁸ yılında yapılan anlaşma ile Venedik ile barışın devam etmesinden dolayı Kıbrıs seferinin yapılması için Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den fetva alınması bu amaca yönelik olmalıdır¹⁹. Böylece elde edilen ganimet artık meşru bir haktır ve dağıtımına geçilebilir²⁰. Bir kere ganimet malından pay alabilmek için mutlak surette savaşa bizzat iştirak etmek gerekmekeydi. Savaşa iştirak etmeyen kadın, çocuk ya da başka kişilerin ganimet malından pay alması mümkün olmayıp, onlara hediye verilebilirdi²¹. Savaşta şehit olanların hisseleri de düşünülerek, mirasçılara teslim edilirdi²². Böylece taksimi yapılan ganimetin en büyük bölümünü esirler oluşturmaktaydı²³. Bir yerden esir alınması için mutlak surette savaşla ele geçirilmesi mecburidir. Barış ile alınan yerlerden esir alınması mümkün değildir. Zira Kıbrıs Adası'nın fethi sırasında Lefkoşa'nın fethi ile esir alınmış, Magosa Kalesi vire alındığından esir alınmamıştır. Bir gayrimüslim savaş esiri olmadan ya da esir olduğu an Müslüman olması durumunda ise esir edilemezdi. Esir olduktan sonra Müslüman olursa esirliği düşmez, fakat savaş esiri olarak öldürülemezdi²⁴.

Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nde düşmandan esir alınması için padişahın izniyle savaş yapılması, akın ve korsanlık faaliyetlerinin olması gerekmekeydi²⁵. Böylece başlayan süreçte devlet başkanı olarak padişah ya da onun görevlendirdiği komutan savaş esirlerine yapılacak

¹⁷ Colin Imber, *Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Çev. Murteza Bedir, İstanbul 2004, s. 96; Cemal Çetin, *Sultanın Esirleri*, Konya 2015, s. 35.

¹⁸ Venedik ile yapılan 1540 Antlaşması için bakınız: John W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarih*, s. 573.

¹⁹ Düşmandan alınan malın ganimet olabilmesi için savaş ile, yani zorla alınmalıdır. Barış yoluyla alınan mala ise fey adı verilmektedir. Osman Eskicioğlu, *İslam Ekonomisinde Gelir Dağılımı*, İzmir 1979, s. 30; Bir başka açıdan bakıldığında fey, bir İslam devletinde gayrimüslimlerden alınan haraç, cizye vergileri başta olmak üzere ticaret mallarından alınan vergidir. Mustafa Fayda, "Fey", *DİA*, XII, Ankara 1995, s. 511; Feyin iktisadi bakımdan değerlendirilmesi için bakınız: Mustafa Demirci, "İlk Devir İslam Tarihinde "Fey" Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisâdi Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/4, 2003, s. 596-606.

²⁰ Hz. Peygamber ganimeti bir motivasyon aracı olarak değerlendirmiştir. Bedir Savaşı öncesi Müslümanlara Şam'dan gelen Kureyş kervanının 1.000 deveden oluştuğunu ve ele geçirdikleri takdirde bol ganimet elde edeceklerini bildirmiştir. Ganimet bir amaç olmamakla birlikte muzafferlerin ödüllendirilmesi olarak değerlendirilmelidir. Şevket Şimşek, *Hadis Kültüründe Ganimet*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 34.

²¹ Mehmet Erkal, "Ganimet", s. 353.

²² Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, İstanbul 2008, s. 308.

²³ Esir kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, esr (isare) kökünden türetilmiştir. *Esr* kelimesi *ip veya bağlamayı sağlayabilecek başka şeylerle sıkıca bağlamak, hapsetmek, almak* anlamındadır. Ahmet Özel, "Esir", *DİA*, Ankara 1995, s. 382. Çoğulu *üserâ'* (usârâ) dır. Bir başka anlamı ise köledir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993, s. 1129; Ancak daha çok savaş tutsağı anlamında kullanılmaktadır. Zaten Türkçe sözlükte *tutsak* manasına gelmektedir. Osmanlı belgelerinde esir kelimesi hem savaş esiri hem de köle manasında yer almaktadır. Köle ticareti yapan tüccara da esirci denilmektedir. Esirci, esir tüccarı köle satımı yapan taifeye verilen isimdir. İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde esir pazarları köle alım satımının yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle köle ve esir kelimelerinin birbirlerinin yerine sık sık kullanıldığı vakidir. BOA. C. *Belediye*, nr. 1978, 6350, 6996; *Eyalet-i Mümtaze*, nr. 978; Mesela kölelerden alınan pençik resminin kaydedildiği İstanbul gümrük defterinde esir kelimesinin çoğulu *üsera* şeklinde geçmektedir. Defter *Defter-i oldur ki, Müfredât-ül-mahsûlât-ı rûsûm-ı pençik-i üserâ* diye başlamaktadır. BOA. D.BŞM.d. nr. 128, s. 2; Zübeyde Güneş Yağcı, "H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri", *History Studies*, V/2, Mart 2013, s. 513; Kimler ganimet olabilir sorusunun cevabında ilk maddeyi gayrimüslim askerler oluşturmaktadır. Savaş ehli, yani askeri zümre savaş meydanında esir alınmakla birlikte savaş meydanı dışında rastlanılan herhangi bir yerde de esir alınabilmektedir. Buna savaş sırasında veya sonrasında Müslümanlara sığınanları da eklemek gerekmektedir. Bundan başka gayrimüslim tüccar veya yolculardan izinsiz (yolunu kaybetmiş olsa bile) İslam toprağına girenler de ganimet alınabilirler. Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, İstanbul 1996, s. 91.

²⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ...*, s. 125.

²⁵ Cemal Çetin, *Sultanın Esirleri*, s. 43.

muamelede tam yetkili olurdu²⁶. Bu yetki çerçevesinde komutan esirlerin öldürülmesini emredebilir²⁷, fidye karşılığı veya karşılıksız serbest bırakabilirdi. Zimmî statüsüne koyabilir ki, bu vatandaş olması demektir²⁸. En çok uygulananı buydu. Bizim konumuzu teşkil eden ve savaş ile alınan kale ve bölgelerde uygulananı ise esirlerin köle statüsüne koyulması idi²⁹. İlk üç uygulamada savaş esirleri ganimet malı olamazlardı. Köle yapılması durumunda ganimet malı olarak değerlendirilir ve beşte biri devlete kalmak koşulu ile geri kalan 4/5'i başta komutanlar olmak üzere asker arasında paylaşılırdı³⁰. Ordu daha seferden dönerken uygun bir mahalde ganimet taksimi yapılır, başta esirler olmak üzere devletin hissesine düşen pay tahsil edilirdi³¹. Buna beşte bir manasına gelen *pençik resmi* adı verilmişti³². Savaş ganimeti olan esirlerin pençik resmi alınması I. Murad döneminde başlamıştır³³.

²⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ...*, s. 125.

²⁷ Esirleri öldürme kararı sadece devlet başkanına aitti. Onun dışında herhangi bir asker esir öldüremez, eğer böyle bir şey yaparsa ta'zir cezası ile cezalandırılmayı göz önüne alması demektir. Ayrıca esir alınan kadın ve çocuklar da öldürülemezdi. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İslahatı Fıkhiyye Kamusu*, s. 430.

²⁸ Zimmilerin hukuki statüleri hususunda geniş bilgi için bakınız: Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *Prof. Dr. Kudret Ayter Armağanı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, III/1-4, 1988, s. 115-155; Özge Demir, "İslam Hukukunda Zimmet Sözleşmesinin Hukuki Kapsamı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Görünümü", *İÜHFİM*, LXXII/1, İstanbul 2014, s. 739-758.

²⁹ Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, İstanbul 1998, s. 35; Esirlerin köle statüsüne konulması hususunda Kuran-ı Kerim'de açık ayet yoktur. Ancak Hz. Peygamber'in uygulamaları vardır. İslam âlimleri bu uygulamalar çerçevesinde konuyu ele almışlardır. Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ...*, s. 124; Hz. Peygamber Benî Kurayza kabilesi ile yapılan savaştan sonra elde edilen ganimetleri 1/5 esasına göre dağıtmıştır. Bu savaşta 1000 kadar olduğu tahmin edilen kadın ve çocuk esirler 4/5'i sahabe arasında dağıtılmıştır. Kalan beşte birlik kısımdaki esirler ise satılarak İslam askerleri için at ve silah alınmıştır. Casim Avcı, "Kurayza (Benî Kurayza)", *DİA*, XXVI, 2002, s. 432.

³⁰ Şehzade Korkud, Kafirlerin Mallarının Helallığı Hakkındaki Fikir Karşıtlığının Halli adlı eserinde başta savaş esirleri olmak üzere ganimet malının paylaşılması hususundaki görüşünü ortaya koymaktadır. Ona göre Enfal Suresi'nin *bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resulünün, hısımlarının, yetimlerin, yoksulların, yoksulların, yolcununundur* ayeti kerimesinin uygulanmadığını dolayısıyla ganimet malında şüphe ortaya çıktığını iddia etmektedir. Ahmet Hamdi Furat, "Osmanlı Hânedanında Şâfiî Bir Fakîh: Şehzade Korkud (Ganîmet Ahkâmıyla Alakalı "Kitabu Halli İşkâli'Lefkâr Fî Hilli Emvâli'l-Küffâr" İsimli Eseri Bağlamında", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 44, (Yaz 2010), s. 200-212.

³¹ 1595'de Eflak seferinden dönen Koca Sinan Paşa, Tuna üzerinde devletin payı olan ganimeti alınması emrini verdi. Bu işlem ordunun yavaşlamasına bir kısmının karşıya geçip bir kısmının geride kalmasına sebebiyet veriş idi ki, isyancı Eflak voyvodası Mihail tam da bu sırada saldırmıştır. Ordunun arkasını korumakla görevli akıncıların çoğu şehit olmuşlardır. Bu olay Akıncı Ocağı'nın sönmesine neden olmuştur. İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, s. 157; Mustafa Alkan, "Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağının Sonu", *Gazi Akademik Bakış*, VII/13, Ankara 2013, s. 114; Kölelerin taşınması işi bulunulan yere göre değişirdi. Avrupa'daki savaşlarda köleler kara yoluyla ve arabalarla taşınırlardı. Mesela 1687'de Belgrat'dan İstanbul'a getirilen miri esirler için araba kullanılmıştır. 46 esir için 10 araba kiralanmış her arabalar için 35.000 akça kira bedeli ödenmiştir. Esirlerin nafakası için ise 12.888 akça tahsis edilmiştir. Belgrat, Niş Sofya, Filibe, Edirne güzergâhı takip edilmiştir. Lütfi Güçer, XVI. XVIII: Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 1, İstanbul 1988, s. 20, 31; Deniz ulaşımının olduğu yerlerde ise esirler gemilerle İstanbul'a taşınırdı. Bunlara esirci gemisi ya da üsera gemisi adı verilirdi. Mehmed Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011; s. 232; Hem Akdeniz de hem de Karadeniz'de tabii olarak esirler gemilerle taşınırdı ve buharlı gemilerin icadından önce yelkenli gemiler bu iş için başlıca taşıma aracıydı. Tabii ki esirler deniz kıyısına kadar kara yoluyla getirilirdi. Afrika köle ticaretinde büyük kervanlar oluşturuldu. Karadeniz'in kuzeyi ve doğusunda ise kara yolu mesafesi çok kısaydı. EHUD R. TOLEDANO, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, İstanbul 1994, s. 19-41; *D.BŞM. d. 128*'de köle getirilen gemileri ve kaptanları bulmak mümkündür. Defterin yayınlanmış hali için bakınız: Zübeyde Güneş Yağcı, "H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri", *History Studies*, V/2, 2013, s. 513-536.

³² Kelime Farsça'dan gelmekte olup beşte bir manasında olan penç-yekten türemiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s. 766-767.

³³ I. Murad döneminde Kara Rüstem'in tavsiyesi ile başlatılmıştır. Beşte bir olarak alınan kölelerden Yeniçeri Ocağı'nın kaynağını oluşturan Acemi Ocağı kurulmuştur. Her beş esirden birisi devlete alınması esasında eğer bir kişinin elinde beş esir yoksa esirin değerinin beşte birini vergi olarak vermesi esası uygulamaya konulmuştur. Bir esirin değeri 125 akça kabul edilerek 25 akçası vergi miktarı olarak tespit edilmiştir. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, I, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, s. 119-120; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1984, s. 5-12; 17. yüzyıl başlarına ait İstanbul gümrüğü pençik defterinde pençik resmi ortalama 245 akçedir. İstanbul Gümrüğü'nde kölelerden alınan pençik resmi için bakınız: *D.BŞM.d. nr. 128*, s. 2-11; Zübeyde Güneş Yağcı, "H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri", s. 507-537; Aynı yazar, Zübeyde G. Yağcı, "The Black Sea Slave Trade According to the

Bu şekilde başlayan süreç II. Bayezid döneminde Peñçik Kanunnâmesi'nin vazedilmesi ile hangi esirden ne kadar vergi alınacağı, İstanbul gümrüğünde nasıl uygulamalar yapılacağına dair düzenlemelerle devam etmiştir. 1493 tarihli ilk kanunnâme peñçik oğlanının özelliklerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durmaktadır. İkincisi ise Kadı Muhyiddin'in başvuru üzerine 1510 yılında vazedilmiş olup kölelerin yaş özellikleri ile birlikte ne kadar peñçik resmi alınması gerektiğini düzenlemektedir³⁴. Kıbrıs esir defteri de bir ganimet defteri olup, aynı zamanda köle değerlerini ve alınan peñçik resmi miktarlarını içermektedir³⁵. Ganimet taksimi yapıldıktan sonra artık esirin mülkiyeti mücahide geçmekte ve artık esirin üzerindeki tek yetkili haline gelmektedir. Mesela Hevazin kabilesi üzerine yapılan seferde ele geçirilen asker arasında taksim olunarak köle statüsüne sokulmuş idi. Onlar Hz. Peygamber'den af dilediklerinde af istekleri kabul edilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendi hissesine düşen köleleri azat etmiş, onu örnek alan sahabenin çoğunluğu da kendi hisselerine düşen köleleri azat etmişlerdi. Fakat sahabeden iki kişi fidyesiz azadı kabul etmemişlerdi. Böyle bir durumda mülkiyet hakkı doğduğundan ancak kölelerin bedelleri verilmek suretiyle azat edilmeleri sağlanmıştır³⁶. Bu neviden uygulamalar Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Ganimet taksimi yapıldıktan sonra esirlerin geri alınması, ancak bedellerinin ödenmesi şartıyla mümkün olmuştur. Kıbrıs esir defteri ganimet defteri olması itibarıyla kime ne kadar esir düştüğünü tespit etmek açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Artık bundan sonra esirlerin serbest bırakılması ancak bedellerinin ödenmesi mukabilinde gerçekleşebilirdi. Aynı zamanda peñçik resminin alındığını görüyoruz. Zaten defter Galata Peñçik Emni tarafından tutulmuştur³⁷. Defterin katipliğini İbrahim Efendi yapmıştır. Böylece Kıbrıs seferi sonunda peñçik resminden elde edilen gelir 1.786.678 akçadır. Bu oldukça önemli bir miktardır. Nitekim bu vergi geliri 15.854 kölenin değerinin beşte biridir³⁸. Buradan hareketle seferde ganimet olarak elde edilen esirlerin toplam değerine 5 ile çarpmak suretiyle ulaşmak mümkündür ki, kölelerin Galata Peñçik Emni tarafından belirlenen değerleri itibarıyla meblağ 8.933.390 akçaya baliğ olmaktadır. Peñçik resminin alınmasında beşte bir esasına uyulmuştur Mesela ganimet olarak Ahmed Çavuş'a bir gulam düşmüş olup, gulamın değeri 1.000 akçedir. Peñçik resmi olarak 200 akçe alınmıştır³⁹. Kastamonu Sancak Beyi'nin hissesine düşen esir sayısı 93 olup esirlerin toplam değeri 49.000 akçedir. Bu meblağın beşte biri olan 9.800 akçe peñçik resmi olarak tahsil edilmiştir⁴⁰.

Defterin tutulmasına Lefkoşa'nın fethinin hemen ertesinde 9 Rebiülahir 978 (10 Eylül 1570) günü başlanmıştır. İlk gün 147 köle kaydedilmiştir. Defterin kayıt bitiş tarihi 9 Cemaziyelahir 978 gününe aittir⁴¹. 77 sayfalık bu süre zarfında 26 Cemaziyevvel 978 (26 Ekim 1570) günü 1.055 köle kayıt edilerek en yüksek rakama ulaşılmıştır. Bunu 958 köle 2 Cemaziyelahir 978 (1 Kasım 1570) tarihi izlemektedir. En az esir kayıt edilen gün 20 Cemaziyevvel 978 (20 Ekim 1570) gününe tekabül etmektedir. O gün sadece 12 köle kayıt altına alınmıştır. Kayıt yapılan son tarih ise 9 Cemaziyelahir

Istanbul Port Customs Register (1606-1607), *Eurasian Slavery, Ransom and Abolition in World History, 1200-1860*, Ed. Christoph Witzernath, London 2015, s. 207-230.

³⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnameleri*, İstanbul 1990, s. 129-134.

³⁵ Bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyede Müdevver Defterler Katalogu 5471 numarada kayıtlıdır. Defter sayfa 4'de yer alan seferin komutanının Lala Mustafa Paşa olduğu ile başlamaktadır. 112'de elde edilen esirlerin toplam sayısı ve peñçik resmi miktarı ile sona ermektedir. Defter tarafımdan yayına hazırlanmaktadır.

³⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ...*, s. 124.

³⁷ Galata Emininin unvanı Dergâh-ı âli emini Harc-ı Hass-ı Galata Emni şeklinde kaydedilmiştir. BOA. MAD.d. Nr. 5471, s. 4.

³⁸ BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 112.

³⁹ BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 9.

⁴⁰ BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 20.

⁴¹ BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 78.

978 (8 Kasım 1570) günü ise 395 esir kayıtlıdır⁴². Görüldüğü üzere defterde Rebiülahir ve Cemaziyelevvel aylarına ait kayıtlar bulunmaktadır. Böylece Lefkoşa'nın fethi ile başlayan kayıt süreci 2 ay sonra nihayete ermiştir.

Tablo 1: Gün Gün Esir Sayısı

Gün	Ay	Yıl	Esir Sayısı
9	Rebiülahir	978	147
10			186
11			182
12			163
13			509
14			531
15			749
16			376
17			584
18			466
19			332
20			280
21			212
23			116
24			143
25			454
26			301
27			280
28			87
29			275
3	Cemaziyelevvel	978	146
5			235
7			63
19			24
20			12
21			38
22			16
23			34
26			1.055
...			288
2			958
9	Cemaziyelahir		395

Bu tarihten sonra gün gün kayıtan vazgeçilmiş ve derya reislerinin ve gemilerde görev yapanların paylarına düşen esirler kayıt edilmişlerdir⁴³. Buradan sefere katılan hem gemi kaptanlarını hem de

⁴² BOA. MAD.d nr. 5471, s. 78-80.

savaş gemilerinde görev yapan mürettebatı tespit etmek mümkündür. Mesela Hacı Reis'in gemisinde 15 kişi görev yapmakta olup, bunların hisselerine toplam 19 esir düşmüştür. Bir başka gemi Hasan Reis (Reis-i Hassa) gemisinde ise 21 görevli bulunmaktadır. Hasan Reis'e 6 köle düşmüş, askerlerine 23 köle olmak üzere toplam 29 köle taksim edilmiştir⁴⁴. Bu listenin sonunda üç gemi reisine ait esir sayısı verilmiştir. Bunlardan 300 esir ile Ahmed Reis başı çekmektedir. Onu 30 esir ile Kara Memi Reis izlemektedir⁴⁵. Ayrıca defterin 105. Sayfasından itibaren esir taşıdığını düşündüğüm gemi reisleri kayıt edilmiş taşıdıkları esir sayıları tablo 3'te verilmiştir. Buna göre en fazla esir taşıyan gemi reisi 388 esirle Abdi Reis'tir. Hızır Reis ise 92 esirle en az esir taşıyan gemi reisi olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁶.

Tablo 2. Gemi Reisleri

Reisin adı	Esir sayısı		
Danişmend	30		
Hacı	17		
Hasan	29		
Reis	38		
İsfenderiye (?)	30		
Çerkes Reis	32		
Ahmed	32		
Kofsa (?)	12		
Ahmed .. Kapudan	18		
Mehmed Reis	33		
Behram Reis	25		
Çavuş	15		
	7		
Hacı Mustafa Kapudan	23		
Reis	24		
küçük	7		
... Şaban Reis	29		
Hüseyin Bey	7		
Mahmud	13		
Mustafa	20		
	15		
Mahmud	11		
	7		
Mehmed	16		
İsfendi (?)	22		
Hacı Bayram	19		

⁴³ BOA. MAD.d nr. 5471, s. 81.

⁴⁴ BOA. MAD.d nr. 5471, s. 81-82.

⁴⁵ BOA. MAD.d nr. 5471, s. 95.

⁴⁶ BOA. MAD.d nr. 5471, s. 105-112; Bakımız Tablo 3.

Hacı	18		
Şaban Çavuş	38		
	9		
Hasan	8		
Bektur	5		
Bekir Çavuş	13		
Sefer çavuş	9		
Aydın	7		
Hasan Mollavi	44		
Mustafa	19		
Hacı	24		
Kara Musli	17		
Arab Mehmed Reis	8		
Reis	10		
Ali Reis Kapudan	27		
Nasuh Reis	13		
Mehmed bin Hasan Reis	15		
Hüdaverdi Reis	6		
Mustafa .. Reis	18		
İsa Reis	9		
Hasan Karaman (?)	14		
Reis	35		
Hasan Reis	17		
Reis	8		
Nasuh Reis	37		
Kara Mustafa	60		
Yunus Çavuş	43		
Reis	45		
İslam Reis	7		
Sarı Ahmed Reis	14		
Abdi... Reis ve Musa Reis	77		
İskender Reis	41		
Hızır Reis	18		
Bin Yusuf Reis	81		
Ahmed Reis	300		
Kara Memi Reis	30		
Karaca (?) Reis	15		

Tablo 3: Esir Taşıyan Gemi Reisleri

Reisin Adı	Esir Sayısı	
Abdi... Reis	388	
Yahya ... Reis	153	
İskender Reis	105	
Memi	175	
Hızır Reis	92	

Tablo 4'de görüldüğü üzere en fazla ganimet Anadolu Beylerbeyinin hissesine düşmüş olup, 285 esirdir. Esirlerin toplam değeri 180.000 akçedir. Devlet 285 esirden 36.000 akçe pençik resmi tahsil etmiştir⁴⁷. Anadolu Beylerbeyini 100 esirle Trablus sancak beyi ve 93 esirle Kastamonu sancakbeyi izlemektedir. 85 esirle Menteşe Sancakbeyi de epey ganimet alan kişiler arasında yer almaktadır. Zaimler de ganimet taksiminde sıradan askerlere göre hatırı sayılır esir almışlardır. Ancak zaimler arasında belirli bir standart yoktur. Birisi 5 esir alırken bir diğeri 10 esir hatta daha fazla esir alabilmiştir. Mesela Zaim Hüseyin Bey'e 10 esir düşerken bir başka zaim'e 5 esir düşmüştür. Zaim Mustafa'ya ise 14 esir verilmiştir⁴⁸. İlginç noktalardan birisi sipahilere genellikle 3 ila beş arasında değişen sayıda esir düşerken Ermenke'ten sipahi Kara Hamza'ya 24 esir düşmüştür⁴⁹. Bu taksimin neye göre olduğunu belirlemek defterdeki bilgiler çerçevesinde mümkün görünmemektedir⁵⁰.

Tablo 4: Kıbrıs Seferine Katılan Üst düzey görevliler

Görevi ve yeri	Esir Miktarı	Esirlerin kıymeti	Pençik miktarı
Mirliva-i Trablus	100	49.400	9.880
Der liva-i Kastamonu	16	8.000	1.600
Mirliva-i Kastamonu	93	49.000	9.800
Vilayet-i Anadolu	69	60.000	11.000
Liva-i Tırhala	17	6.700	1.340
Nasuh tabii hazret-i Piyale Paşa	36	10.000	2.000
Hüseyin kethüda	21	14.000	3.800
Kethüda-i Hassa-i Antalya	11	8.000	1.600
Silahdar	25	28.000	5.600
Mir-i miran-ı Anadolu	285	180.000	36.000
Mirliva-i Kırşehir	53	50.000	12.000
Kethüda-i mir-i miran	14	8.000	1.800
Miralay-ı Kastamonu	17	14.000	2.800
Mir-i miran-ı Karaman	44	44.000	8.800
Mir-i miran-ı Sivas	52	27.000	5.400

⁴⁷ BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 29.

⁴⁸ Beyşehir'den bir zaim'e 9 esir düşmüştür. BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 47.

⁴⁹ BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 49.

⁵⁰ Bir başka zaim İbrahim Bey'e ise 18 esir verilmiştir. BOA. MAD.d. nr. 5471, s. 50.

Mirliva-i Hüdavendigâr	32	32.000	6.400
Mirliva-i Menteşe	85	54.000	10.960
Mirliva-i Malatya	14	9.000	1.800
Miralay-ı Hüdavendigâr	30	38.000	7.600
Kethüda-i mirliva-i	43	40.000	8.000
Kethüda-i defter-i Anadolu	78	33.300	6.660
Turmuş Reis tabii Piyale Paşa	16	10.000	2.000
Mirliva-i	27	22.000	4.400
Hüseyin Bey mirliva	33	20.000	4.000
Mirliva-i Ladik	10	7.000	1.400
Mirliva-i Konya	21	10.000	2.000
Mirliva-i	58	40.600	8.130
Mirliva-i Karahisar-ı Sahib	34	19.000	3.800
Miralay-ı Karahisar	5	4.000	800
Miralay-ı Akşehir	9	6.000	1.200
Mirliva-i Sultanönü	27	20.000	4.000
Miralay-ı Aksaray	4	2.000	400
Mirliva-i	21	16.000	3.200
Mirliva-i Akşehir	26	20.000	4.000
Miralem-i Trablus	13	10.000	2.000
Miralem-i Hamidili	21	13.000	600
Mir-i miran-ı Halep	34	14.000	2.800
Kethüda-i Derviş Paşa	19	9.000	1.800
Canpolat Bey	28	27.000	
Mirliva-i ...	7	6.000	1.200
Miralay-ı Hamidili	5	5.000	1.000
Mirliva-i	20	19.000	3.800
Mirliva-i ...	29	26.100	5.220
Kethüda-i Çavuşan-ı Anadolu	31	22.000	4.400
Kethüda-i mir-i miran- Sivas	14	6.600	1.320
Mirliva-i	22	13.200	2.640
Mirliva-i ...	30	24.000	4.800
Kethüda-i Karaman	24	6.800	3.340

1493 tarihinde vazedilen pençik Kanunu'nda kölelerin yaşları itibari ile bir sınıflandırması yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre hangi köleden ne kadar pençik resmi alınacağı tespit edilmiştir. Buna göre

erkek kölelerin tasnifi ve vergi miktarı şöyledir: Beççe: 3 ila 8 yaş arası: 100 akçe; gulamçe: 8 ile 12: 200 akçe; gulam: baliğ olmuş köle: 250 ila 280 akçe; sakallı : 250 ila 270 akça arası; pir ya da fertute: 130 ile 150 akça arasındır.

Kadın köleler için ise kanunda mariye (marya), acuze, duhter, duhterek gibi tanımlamaların yapıldığını görüyoruz. Vergi miktarları ayrıntılı verilmemiş, erkek kölelerin emsali olanlar sınıflara göre ile emsali vergi alınması öngörülmüştür. Bebekler erkek-kız ayrımı yapılmadan bütün bebekler için kullanılan bir tanımlamadır. Ancak 3 ila 5 yaş arası bir erkek köle olan beççenin kızlar için emsali duhterektir. Gulamçenin emsali ise duhterdir. Sakallı olarak tabir edilen güçlü kuvvetli erkek kölenin emsali marya olmalıdır. Yaşlı kadın köleleri acuze veya fertute kelimeleri ifade etmektedir. Kıbrıs esir defterinde esirler için bu sınıflandırmaları ifade eden tanımlamalar vardır. Çünkü bu tanımlamalar bir esirin özelliklerini ifade etmekte, dolayısıyla esirin değerini ve alınan pençik resminin belirlenmesine esas oluşturmaktadır. Buna göre Kıbrıs esir defterinde erkekler için gulam, gulamçe ve kav, koca ve köhne tanımlamaları ve sınıflandırması yapılmıştır. Gulam için 500 akçe ile 1.500 akçe arasında, gulamçe için ise 200 ila 800 akçe arasında değer biçilmiştir. Gulam için gulam küçük diye bir sınıflandırma vardır ki, değeri 350 akçedir. Alınan vergi miktarı ise 70 akçedir.

Defterde erkek esiri ifade ettiğini düşündüğüm kav kanunda yer alan sakallının karşılığı olmalıdır. Bir kavın değeri 800 akçe ile 1.500 akçe arasında değişmektedir. Vergi miktarı da biçilen değerle doğru orantılı olup 160 akçe ile 300 arasındadır. Bu anlamda gulam ile kav arasında pek fark yoktur. Yine değeri düşük olan erkek bir köle sınıflandırması vardır ki, ben koca olarak okudum. 300-800 akçe arasında değer biçilen koca olarak sınıflandırılan esirden 60 ila 160 akçe vergi alınmıştır. Çok az da olsa köhne tabir edilen esirden ise 35 akçe vergi tahsili yapılmıştır. Köhne kanunda belirtilen pir ya da fertute olmalıdır.

Tablo 5: Erkek Esirlerin sınıflarına göre pençik vergileri

Esirin sınıfı	Değeri	Pençik resmi
Gulamçe küçük	200-600	40-120
Gulamçe	100-1200	20-240
Gulam	500-1650	100-330
Kav	600-1.500	120-300
Koca	300-800	60-160
Köhne	175-200	35-40

Kadın esirler için ise marya çoğunlukta olmak üzere duhter, duhterek, duhterek küçük, marya, acuze, avrat tabirleri kullanılmıştır. Defterde en fazla marya, duhter ve duhterek olarak tanımlanan kadın esirler vardır. Avrat ve acuzenin sayısı diğerlerine göre oldukça azdır. Kadın esirlerden değeri en az olan sınıf duhterek küçüktür en az 100 akçe, en fazla 600 akçe fiyat tespiti yapılmıştır. Kadın esirlerden en kıymetli olanları duhterek ve avrat olarak tanımlananlardır. Mesela bir duhterek esire en fazla 1.200 akçe fiyat verilmiştir. Avrata ise 2.000 akçe değer biçilmiştir.

Tablo 6: Kadın Esirlerin sınıflarına göre pençik vergileri

Esirin sınıfı	Değeri	Pençik resmi
Duhterek küçük	100-600	20-120
Duhterek	300-1.200	60-120
Duhter	400-800	80-160
Marya	500-1.000	100-200
Avrat	500-2.000	100-400
Acuze	300-1.000	60-200

Defterde küçük olarak nitelendirilen ise kanunda yer alan şirhor ya da şirhore, yani bebek olmalıdır. Tam olarak saymasam da küçük esirlerin sayısı oldukça az olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti Kıbrıs'ın fethi sürecinde Lefkoşa Kalesi'nin savaşıyla alınması üzerine İslam hukuku çerçevesinde hareket etmiştir. Bu meyanda fethin hemen akabinde başlayan ganimet taksimi yapılmaya başlanmıştır. Ganimet içerisinde esiler başı çekmektedir. Bu taksimat defterlere kaydedilmiştir ki, elimizde bulunan defter bu taksimatın kaydını içermektedir. Böylece Kıbrıs'ın fethi sırasında ne kadar esir alınmış tespit etmemiz mümkün olmuştur. Başta Girne ve Magosa kaleleri olmak üzere teslim ile ele geçirilen yerlerden ganimet alınmamıştır. Fetih tamamlandıktan sonra Osmanlı idari ve iktisadi yapısının kurulması için tahrir yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde kısa süre zarfında Kıbrıs Adası bir Osmanlı eyaleti haline getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- BOA. *C. Belediye*, nr. 1978, 6350, 6996.
- BOA. *Eyalet-i Mümtaze*, nr. 978.
- BOA. *D.BŞM.d.* nr. 128.
- BOA. *MAD.d.* nr. 5471.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570–1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, I, Yay.Haz: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Ankara 1996.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Bayezid Devri Kanunnameleri*, İstanbul 1990.
- ALGÜL, Hüseyin, “Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Mânevî Cephesi ve Ebussuud Efendi’nin Seferle İlgili Fetvası”, *UÜİFD*, II/2, Bursa 1987, s. 37-42.
- ALKAN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Akıncı Ocağının Sonu”, *Gazi Akademik Bakış*, VII/13, Ankara 2013, s. 114
- Casim AVCI, “Kurayza (Benî Kurayza)”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 431-432.
- AYAR, Ali Rıza- GÜNEŞ, Hüseyin, “Hz. Peygamber’in Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekilmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Samsun 2003, s. 215-234.
- Mehmet Azimli, “Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülahazalar”, *Bilimname*, XVIII, 2010, s.
- BİLGİN, Feridun, “Kıbrıs’ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)”, *Mukaddime*, VI/1, 2015, s. 79-100.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, İstanbul 1950.
- BOZKURT, Gülnihal, “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukukî Statüleri”, *Prof. Dr. Kudret Ayter Armağanı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, III/1-4, 1988, s. 115-155.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1994.
- ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Konya 2014.
- ÇETİN, Cemal, *Sultanın Esirleri*, Konya 2015.
- ÇİÇEK, Kemal, “Kıbrıs, Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 374-380.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, III, İstanbul 1972.
- DEMİR, Özge, “İslam Hukukunda Zimmet Sözleşmesinin Hukukî Kapsamı ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Görünümü”, *İÜHFİM*, LXXII/1, İstanbul 2014, s. 739-758.
- DEMİRCİ, Mustafa Demirci “ İlk Devir İslam Tarihinde “Fey” Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisâdî Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/4, 2003, s. 596-606
- DEMİRKENT, Işın, “Kıbrıs”, *DİA*, XV; 2002, s. 371-373.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993.
- DÜNDAR, Recep, “Kıbrıs’ın Fethi”, *Türkler*, IX, Ankara 2002, 1219, s. 10-12.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1983.
- EKİNCİ, Ekrem B., *İslâm Hukuku*, İstanbul 2006.
- EKİNCİ, Ekrem B., *Osmanlı Hukuku*, İstanbul 2008.
- EMECEN, Feridun M., “Gazâyâ Dair-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti -“, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 75-85
- ERKAL, Mehmet, “Ganimet”, *DİA*, XIII, 1996, s. 351-354.
- ESKİCİOĞLU, Osman, *İslam Ekonomisinde Gelir Dağılımı*, İzmir 1979.
- FAYDA, Mustafa, “Fey”, *DİA*, XII, Ankara 1995, s. 511-513.
- FENDOĞLU, Hasan T., *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, İstanbul 1996.

- FURAT, Ahmet H., “Osmanlı Hânedanında Şâfiî Bir Fakîh: Şehzade Korkud (Ganîmet Ahkâmıyla Alakalı “Kitabu Halli İşkâli”Lefkâr Fî Hilli Emvâli’l-Küffâr” İsimli Eseri Bağlamında”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 44, (Yaz 2010), s. 193- 212.
- GÜÇER, Lütfi, “XVI. XVIII: Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nun Ticaret Politikası”, *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı: 1, İstanbul 1988, s. 1- 128.
- GÜNEŞ-YAĞCI, Zübeyde, “H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri”, *History Studies*, V/2, Mart 2013, s. 507-537.
- GÜNEŞ-YAĞCI, Zübeyde, “The Black Sea Slave Trade According to the Istanbul Port Customs Register (1606-1607), *Eurasian Slavery, Ransom and Abolition in World History, 1200-1860*, Ed. Christoph Witzenrath, London 2015, s. 207-230.
- GÜRSOY, Cevat R., “Kıbrıs”, *DİA*, XXV, 2002, s. 370- 371.
- HAMMER, Joseph V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmed Ata, Yay. Haz: Mümin Çevik, Erol Kılıç, İstanbul 1998.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’-t-Tevarih*, I, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992.
- IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, Çev. Murteza Bedir, İstanbul 2004.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğütten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İstanbul 2000, s. 443-474.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara 1988.
- LİNDNER, Rudi P., “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet”, Çev. Pınar Emiralioğlu, *Söğütten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İstanbul 2000, s. 407-428.
- ÖZEL, Ahmet, “Cihad”, *DİA*, Ankara 1993, s. 527-531.
- ÖZEL, Ahmet, “Esir”, *DİA*, Ankara 1995, s. 382-389.
- ÖZEL, Ahmet, “İslam’da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, 2003, s. 105-122.
- PAKALIN, Mehmet Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999.
- SAĞLAM, Hadi, “İslâm Fıkıh Doktrininde Müşterek Mülkiyetin Taksiminde Muhdesatın Durumu (İştirak ve Müşterek Araziler Örneği)”, *CÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, Sivas 2012, s. 365-415.
- ŞİMŞEK, Şevket, *Hadislerde Kültüründe Ganimet*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, İstanbul 1994.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1983.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1984.
- ÜNAL, Mehmed Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.
- ZİNKEİSEN, Johnn W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1574)*, II, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011.

Kıbrıs'ta Köle ve Cariyelerin İhtidaları (XVIII. Yüzyıl)

Doç. Dr. Kamil ÇOLAK
Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir

Giriş

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin din değiştirerek Müslüman olmaları zaman zaman görülen bir durumdur. Din değiştirerek Müslüman olma “ihtida”, Müslüman olan şahıslar da “mühtedi” kavramlarıyla ifade edilmektedir. İhtidaların zamana ve mekana göre değişik nedenleri vardır. Osmanlı Devleti'nde özgür gayrimüslim reyanın yanı sıra köle ve cariyelerin de zaman zaman ihtida ettikleri görülmektedir. Köle ve cariyelerin ihtidalarında, diğer ihtida vakalarına göre bazı farklı özellikler dikkat çekmektedir. Köle ve cariyeler Müslüman olduklarında Hasan bin Abdullah, Said bin Abdullah, Siyavuş bin Abdullah, Meryem bint-i Abdullah, Ayşe bint-i Abdullah, Zeyneb bint-i Abdullah örneklerinde olduğu gibi baba adı olarak Allah'ın kulu anlamındaki Abdullah ismini kullanmışlardır. Bu duruma mahkeme kayıtlarında sıkça rastlanmaktadır. Bunun nedeni Müslüman olan köle ve cariyenin İslamiyet öncesi kimliğinden sıyrılma isteği ve dolayısıyla Müslüman olmayan bir baba adı kullanmak istememesi olarak değerlendirilebilir.

İhtida eden köle ve cariyeler büyük oranda adlarını değiştirerek Müslüman adı almışlardır. Ancak az da olsa eski adını kullanan mühtedi köle ve cariyelere rastlamak da mümkündür. Köle ve cariyelerin Müslüman olduklarında azat edilmeleri zorunlu olmamakla birlikte sahipleri tarafından genellikle bir eğilim olarak Allah rızası için azat edilmişlerdir. Azat edilen köle ve cariyelere özgürlüğünün bir belgesi olarak *itknâme* verilmiştir. Köle ve cariyeye sahipleri genelde erkek olmakla birlikte zaman zaman kadınlara da rastlanmaktadır.

Kıbrıs'taki mühtedi köle ve cariyeler genellikle Rus, Acem, Gürcü, Arab ve zenci asıllıdır. Afrika kıtasına yakınlığı nedeniyle özellikle zenci köle ve cariyelerin diğerlerine oranla çokluğu dikkat çekmektedir. Çalışmada, Kıbrıs'ta bulunan köle ve cariyelerin ihtida vakaları, XVIII. yüzyıla ait Kıbrıs mahkeme kayıtlarına dayalı olarak ortaya konulmaya ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

Azatlığın İspatı ve Belge Verilmesi

Azat edilen köle ve cariyeler daha sonra bir sorunla karşılaşmamaları için kendilerine mahkeme tarafından azat edildiklerine dair *itknâme* adı verilen bir belge verilirdi.¹ Ancak efendilerinin kendisi öldükten sonra özgür kalmaları yönünde söz verdiği durumlarda köle ve cariyelerin elinde bu belge bulunmamakta ve bazen sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Bu gibi durumlarda ilgili köle ve cariyeler mahkemeye şahit getirir, daha önce azat edildiğini ispat ederse kendisine bir belge verilir ve özgürlüğüne kavuşurdu. Örneğin; zenci asıllı Said bin Abdullah sahibi Hasan Ağa ibn-i Derviş'in kendisini daha önce azat ettiğini Lefkoşa Arab Ahmed Paşa Mahallesi sakinlerinden şahitler getirerek ispat etmiş, bunun üzerine mahkeme tarafından kendisine 4 Eylül 1713 tarihinde azatlı olduğuna dair belge verilmiştir.²

Köle ve Cariyelerin İhtida Sebebi

Belgelerde köle ve cariyelerin neden ihtida ettikleriyle ilgili bilgiler yer almamaktadır. Bununla birlikte Müslüman efendilerinin yanında, ev ortamı içinde İslamiyeti tanıyarak kabul etmiş olabilecekleri akla gelen en güçlü ihtimaldir. İslamiyette din değiştirmek için zorlama yapmak yasak

¹ Kara Said'e azat edilince 9 Ekim 1725 tarihinde *itknâme* verilmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Kıbrıs Şer'iyeye Sicili (KŞS), Defter No: 11, Sayfa No: 97, Hüküm No: 327.

² KŞS, 8, 45/218.

olduğundan bunların zorla Müslüman yapıldıklarını düşünmek yanlıştır. Müslüman olan köle ve cariyelerin sıkça azat edildiği düşünülürken bunların bir kısmı gelecekte azat edilebileceklerini hesaba katarak İslamiyeti seçmiş de olabilirler. Ancak bunu ispat etmek mümkün değildir.

Mühtedî Köle ve Cariye Sahipleri ve Azat Sebebi

Kıbrıs'ta mühtedî köle ve cariyeye sahibi olup onları azat eden kimseler arasında üst düzey devlet görevlileri olduğu gibi yerel eşraftan erkek ve bayan sahip ya da sahibelere de rastlanmaktadır. Bunlara örnek olarak Kıbrıs Muhafızı Vezir Yusuf Paşa'nın Selam Ağası Ahmed Ağa bin Mehmed, Hüseyin Paşa Kethüdası Hacı Mehmed Ağa, Receb Ağa bin Hüseyin, Dizdar Ali Ağa bin Abdullah, Ahmed Ağa bin Osman Ağa ile Sultan bint-i Hüseyin, Fatıma bint-i Abdullah, Alime bint-i Mehmed, Kerime bint-i El-Hac Ahmed, Emine bint-i Musa ve Fatıma bint-i Abdullah gösterilebilir.³

Efendilerinin köle ve cariyelerini azat etmelerinin sebebi belgelerde genellikle "Allah'ın rızasını kazanmak, Peygamberin yolunu izlemek, cehennem ateşinden korunmak" gibi ifadelerle yer almaktadır. Bunun yanında efendi, köle ya da cariyesinin diğer insanlar gibi hür olmasını istediğini de ilave etmektedir.⁴ Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da şudur ki; azat edilen köle ve cariyelerin çok büyük bir kısmının Müslüman oldukları dikkat çekmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Müslüman olmuş birinin köle ya da cariyeye olarak kalması sahibini rahatsız etmekte ve bu nedenle onu azat etmeye teşvik etmektedir. Kısaca bu durum Müslüman olan köle ve cariyelerin azat edilmeleri yönünde bir eğilim ortaya çıkarmıştır.

Etnik Kimlik ve Fiziki Özellik

Belgelere bakıldığında azat edilen mühtedî köle ve cariyelerin genellikle etnik kimlik ve fiziksel özelliklerinin belirtildiği görülmektedir. Rus asıllı Hasan bin Abdullah, Acem, Gürcü, Arab Musa bin Abdullah, Arab Ali gibi ifadeler bu gruba örnek olarak verilebilir.⁵ Ayrıca coğrafi konumundan dolayı Kıbrıs'ta Afrika kökenli köle ve cariyelerin varlığına da sıkça rastlanmaktadır. Bunlara kayıtlarda köleler için "zenciyyü'l- asl", cariyeler için "zenciyyetü'l asl" gibi ifadelerle yer verilmektedir.⁶ Yine belgelerde mühtedî köle ve cariyeler fiziksel özellikleriyle de tanımlanmaktadır ki, bunlara "uzun boylu, orta boylu, açık kaşlı, çatık kaşlı, kara gözlü, bıyıklı, kara sakallı, kara Abdullah, siyah zenciyye cariyeye" vb. ifadeler örnek olarak verilebilir.⁷

Azat Şekilleri: Normal, Şartlı, Vekil Aracılığıyla

Köle ve cariyeye sahipleri mahkemeye gelerek Allah'ın rızasını kazanmak için mühtedî köle ve cariyelerini normal yollarla azat ettikleri gibi bazen bir şarta bağlı olarak bu işlemi gerçekleştirdikleri de olmuştur. Örneğin: Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden Dizdar Ali Ağa bin Abdullah, orta boylu, zenci asıllı, Müslümü'l-mille (Müslüman milletinden) kölesinin kendisine itaat etmediğini iddia ederek mahkemeye şikayet etmiştir. Bahsi geçen köle mahkemeye şahitler sunmuş ve efendisinin kendisine 3 sene çalıştıktan sonra azat edeceği yönünde söz verdiğini ispat etmiştir. Bunun üzerine mahkeme 26 Haziran 1730 tarihinde kölenin bu şarta bağlı olarak azat edilmesi yönünde karar vermiştir.⁸

³ KŞS, 7, 67/170; 7, 116/299; 7, 118/305; 8, 59/257; 8, 63/269; 8, 140/479; 10, 25/80; 10, 61/217; 10, 78/292; 13, 182/589.

⁴ KŞS, 7, 67/170; 7, 116/299; 8, 45/218; 8, 130/459; 8, 140/479; 9, 14/35; 10, 61/217; 13, 177/569; 13, 188/613; 13, 195/639; 20, 21/50.

⁵ KŞS, 7, 67/170; 8, 130/459; 13, 188/613; 15, 150/537; 15, 186/625.

⁶ KŞS, 7, 116/299; 7, 118/305; 8, 45/218; 8, 63/269; 8, 120/423; 8, 140/479; 9, 14/35; 9, 47/185; 10, 25/80; 10, 38/128; 10, 39/132; 10, 59/209; 10, 61/217; 10, 78/292; 10, 98/416; 10, 99/421; 12, 50/183; 12, 122/427; 12, 125/444; 13, 88/283; 13, 177/569; 13, 182/589; 13, 183/594; 13, 195/639; 19, 32/89.

⁷ KŞS, 7, 67/170; 7, 116/299; 7, 118/305; 8, 45/218; 8, 63/269; 8, 120/423; 8, 130/459; 8, 140/479; 9, 47/185; 10, 25/80; 10, 38/128; 10, 39/132; 10, 59/209; 10, 61/217; 10, 99/421; 10, 100/425; 10, 100/430; 11, 33/124; 12, 50/183; 12, 131/477; 13, 88/283; 13, 177/569; 13, 183/594; 13, 195/639; 13, 201/666; 15, 150/537.

⁸ KŞS, 13, 182/589.

25 Mart 1721 tarihinde görülen bir davadan anlaşıldığına göre, zenci asıllı Müslimü'l-mille Bereket bin Abdullah adındaki köle 2 sene önce sahibinin kendisini “tedbîr-i sahîh-i mutlak ile müdebber” ettiğini, yani öldüğü zaman özgür kalacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Varisler bunu kabul etmemesine rağmen şahitlerin aracılığıyla Bereket bin Abdullah özgür olmuştur.⁹ Benzer bir olaya 24 Şubat 1742 tarihinde de rastlanmaktadır. Lefkoşa'nın Abdi Çavuş Mahallesi sakinlerinden Osman, Arab Ali adındaki zenci asıllı mühtedî kölesini “tedbîr-i mutlak ile müdebber” etmiş, yani ölümüne bağlı olarak ona özgür kalacağı sözünü vermiştir. Bu iki vakayı bir anlamda ölüme bağlı şartlı azat olarak nitelemek mümkündür. Varisler arasında başlangıçta bu konuda sorun çıksa da Arab Ali'nin mahkemeye şahitler getirmesiyle olay çözülmüş ve Arab Ali özgürlüğüne kavuşmuştur.¹⁰

Özellikle köle ya da cariyeye sahibi olan kadınların mahkemeye gelmedikleri, köle ve cariyelerini vekilleri aracılığıyla azat ettikleri kayıtlarda rastlanan bir diğer konudur. Kerime bint-i El-Hac Ahmed'in 18 Ocak 1710 tarihinde zenci asıllı Meryem bint-i Abdullah adlı cariyesini vekili Hüseyin Ağa aracılığıyla azat etmesi ile Emine bint-i Musa'nın yine zenci asıllı Kademli bint-i Abdullah adlı cariyesi ile onun küçük kızı Fatıma'yı vekili Veli Odabaşı ibn-i Receb aracılığıyla 6 Ağustos 1714 tarihinde azat etmesi bu gruba örnek olarak verilebilir.¹¹

Azat Edilmiş Birini Tekrar Köle ya da Cariyeliğe Zorlama

Azat edilmiş olan mühtedî köle ya da cariyelerin efendileri tarafından tekrar hizmet edilmeye zorlanması mahkeme kayıtlarında zaman zaman rastlanan bir durumdur. Lefkoşa'nın Balıkıtre köyünde vefat eden Ahmed Hoca ibn-i Resul'un kölesi zenci asıllı Abdullah bin Abdullah, Ahmed Hoca'nın ölümünden sonra onun hanımı Sultan bint-i Hüseyin'e hizmet ettiğini belirtmiş ve bir süre sonra Sultan'ın kendisini azat ettiğini ilave etmiştir. Ancak eski sahibesi Sultan azat ettiği halde kendisini bırakmayıp köle olarak kullanmaya devam edince Abdullah hürriyetine kavuşmak için mahkemeye şikayette bulunmuştur. Şahitlerin olayı tasdik etmesiyle dava 29 Eylül 1713 tarihinde Abdullah'ın lehine sonuçlanmıştır.¹²

Benzer bir duruma Lefkoşa'nın Ömeriye Mahallesi'nde rastlanmaktadır. Zeyneb bint-i Abdullah adlı Müslimü'l-mille zenci cariyeye, kendisinin sahibi iken vefat eden Fatıma bint-i Abdullah tarafından ölümünden iki sene önce azat edildiğini mahkemede şahitler aracılığıyla ispat etmiş ve mahkeme kendisinin hür olduğuna karar vermiştir. Bunun üzerine 30 Haziran 1720 tarihinde Fatıma'nın varisi sıfatıyla kendisine el koymuş bulunan ve cariyeye olarak hizmet ettirmeye devam eden Hüseyin Ağa bin Hacı İsmail Ağa'dan cariyeyi serbest bırakması istenmiştir.¹³

Yine Lefkoşa Kızılkule Mahallesi'nden Receb Ağa ibn Hüseyin orta boylu, zenci asıllı, Müslimü'l-mille cariyesi Faide bint-i Abdullah'ı hayatta iken Allah rızası için azat etmiş ancak onun ölümüyle varisi olan annesi bu cariyeyi yine mülkünde tutmak istemiştir. Faide olayı mahkemeye taşımış, müteveffa Receb Ağa'nın annesi de olayın doğruluğunu kabul etmiş ve 30 Kasım 1720'de Faide özgürlüğüne kavuşmuştur.¹⁴ Görüldüğü gibi anne, cariyenin azat edildiğini bildiği halde onu kullanmaya devam etmek istemiştir.

Lefkoşa'ya bağlı Tarhun Köyü'nde de aynı tür bir hadiseye rastlanmaktadır. Bahsi geçen köy sakinlerinden Es-Seyyid Ahmed bin Ali kölesi olan zenci asıllı Kara Ali bin Abdullah'ı ölmeden 4 sene önce azat etmiştir. Ancak Es-Seyyid Ahmed'in ölümünün ardından varisleri Kara Ali'yi yine köle

⁹ KŞS, 10, 98/416.

¹⁰ KŞS, 15, 150/537.

¹¹ KŞS, 7, 116/299; 8, 140/479.

¹² KŞS, 8, 63/269.

¹³ KŞS, 10, 25/80.

¹⁴ KŞS, 10, 61/217

olarak kullanmak istemiş, Kara Ali'nin mahkemeye müracaatı üzerine şahitler vasıtasıyla 27 Aralık 1744 tarihinde Kara Ali'nin özgür kalması karara bağlanmıştır.¹⁵

Benzer şekilde Lefkoşa Kaymaklı Karyesi'nden Süleyman Odabaşı ibn-i Mehmed kölesi Abdullah bin Abdullah'ı hayatta iken azat etmiş ancak onun ölümüyle varisleri Abdullah'ı yine köle olarak kullanmak istemişlerdir. Abdullah konuyu mahkemeye taşıyarak iki şahit getirmiş ve 30 Ekim 1720 tarihinde azatlı olduğu mahkemece tescillenmiştir.¹⁶

Azat edilmiş mühtedî köle ve cariyelerin tekrar çalışmaya zorlanması olayında yukarıda da görüldüğü üzere genellikle varisler ön plana çıkmaktadır. Dahası bu varisler köle ya da cariyenin azat edildiğini bilmediklerini iddia etmektedirler. Örneğin; Lefkoşa Arab Ahmed Paşa Mahallesi'nden Alime bint-i Mehmed hayatta iken zenci asıllı Mülayim bint-i Abdullah adlı cariyesini azat etmiştir. Ancak onun ölümüyle varislerinden olan Seyyid Mehmed Ağa'nın cariyeyi mülkiyetine alması üzerine cariyeye onu dava etmiştir. Mehmed Ağa'nın mahkemede onun azat edildiğini bilmediğini söylemesi üzerine cariyeden şahit göstermesi istenmiş; 16 Ocak 1710 tarihinde şahitlerin ikrarıyla cariyeye özgürlüğüne kavuşmuştur.¹⁷

Yine Lefkoşa'nın Haydarpaşa Mahallesi'nden müteveffa Ahmed Ağa bin Osman Ağa'nın kölesi olan orta boylu, zenci asıllı, Müslimü'l-mille, Abdullah bin Abdullah Mehmed'in ifade ettiğine göre sahibi hayatta iken kendisini azat etmiştir. Öte yandan eski efendisinin varisleri onu yine köle olarak kullanmaya devam etmek istemişlerdir. Bunun üzerine Abdullah mahkemeye dava açmış, varisler ise bu durumu bilmediklerini ifade etmişlerdir. Abdullah'ın şahitler aracılığıyla azat edildiğini ispat etmesi üzerine 1 Ocak 1721 tarihinde mahkeme tarafından hür olduğuna karar verilmiştir.¹⁸

Azatlı Kölenin Mirası Meselesi

Sahibi köle ya da cariyesini azat etse dahi onun üzerinde hem kendisinin hem de varislerinin veraset hakkı devam etmekteydi. Bununla ilgili bir örneği Lefkoşa Cami-i Cedid Mahallesi'nde görmekteyiz. Hüseyin Paşa'nın Kethüdası Hacı Mehmed Ağa'nın azat ettiği Siyavuş bin Abdullah vefat edince terekese eşi ve kızı arasında paylaştırılmıştır. Ancak Abdi Çelebi ölen Siyavuş'un eski sahibinin öz amcası olduğunu şahitler huzurunda ispat etmiş ve kendisinin de varis olması gerektiğinden hareketle terekeden pay talep etmiştir. Sonuç olarak 19 Temmuz 1713 tarihinde terekenin sekizde biri Siyavuş'un eşine, sekizde dördü kızına ve sekizde üçü de Abdi Çelebi'ye verilmiştir.¹⁹

Köle ve Cariyenin İtaatsizliği

Köle ve cariyeler hukuken sahiplerine itaat etmek zorundadırlar. Ancak zaman zaman çeşitli nedenlerle sahiplerine itaat etmeyen köle ve cariyelere de rastlanabilmektedir. Örneğin; Lefkoşa'nın Limye Karyesi'nden Rıdvan Odabaşı, zenci asıllı Müslimü'l-mille Said bin Abdullah adlı kölesi ile yine zenci asıllı Müslimetü'l-mille Meryem bint-i Abdullah adındaki cariyesini kendisine itaat etmedikleri için satmak istemiştir. Ancak köle ve cariyeye, sahiplerinin kendilerini satmalarına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Rıdvan Odabaşı mahkemeye müracaat etmiş ve satışlarının sağlanabilmesi için yazı talep etmiştir. Mahkeme tarafından dinlenen köle ve cariyeye efendileri olan Rıdvan'ın kendilerine 1,5 sene önce söz verdiğini, 6 sene çalışmaları halinde kendilerini azat edeceğini söylediğini, bu nedenle satışa karşı çıktıklarını belirtmişlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla Köle ve cariyeye nasıl olsa aldıkları söz gereği azat edileceklerini düşünerek efendilerine itaatsizlik etmişler, verilen hizmetleri yerine getirmemişlerdir. Mahkeme 24 Haziran 1714'te köle ve cariyenin yapmaları gereken

¹⁵ KŞS, 16, 4/17.

¹⁶ KŞS, 10, 59/209.

¹⁷ KŞS, 7, 118/305.

¹⁸ KŞS, 10, 78/292.

¹⁹ KŞS, 8, 59/257.

işleri yerine getirmemeleri üzerine verilen vaadin ortadan kalktığına hükmetmiş ve köle ile cariyenin istihdam ya da satışı için sahibine izin vermiştir.²⁰

Köle ve Cariye Satışı, Kiralanması

Köle ve cariyeler esir pazarlarında alınıp satılır, gerektiğinde de kiraya verilir. 30 Mart 1718 tarihli bir belgeye bakıldığında Lefkoşa'nın Abdi Çavuş Mahallesi'nde ikamet eden ve aslen Trablusşam kökenli olan Hacı Mehmed'in eşi adına onun parasıyla Lefkoşa çarşısında 95 kuruşa orta boylu, zenci asıllı Müslimetü'l-mille Mercan adında bir cariyeyi satın aldığı görülmektedir.²¹ Yine köle ve cariye satışıyla ilgili olarak 28 Haziran 1745 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre; aslen Alanyalı olup misafir olarak Lefkoşa'da bulunan El-Hac Mehmed bin Mustafa, Abdullah adında çocuk yaştaki zenci bir köleyi 80 kuruşa satın almıştır. Abdullah'ın kısa süre içinde nefes darlığından ölmesi üzerine El-Hac Mehmed satışın iptali ve parasının geri verilmesi için mahkemeye müracaat etmiştir. Ancak hukuki sürenin geçmesi ve satıcı Süleyman Çelebi ibn-i Ali'nin köledeki hastalıktan habersiz olduğuna dair yemin etmesi üzerine davacı davadan men edilmiştir.²² 13 Ağustos 1781 tarihli bir başka kayıttan ise Lefkoşa Arab Ahmed Paşa Mahallesi sakinlerinden Derviş Mustafa Efendi'nin 130 kuruşa Çorbacı Ahmed Ağa'dan zenci asıllı Abdullah ibn Abdullah adındaki köleyi satın aldığını görmekteyiz.²³

Köle ve cariyelerin kiraya verilmesi konusuna gelince; Lefkoşa'nın Debbağhane Mahallesi sakinlerinden Hacı Ömer bin Mustafa orta boylu, zenci asıllı, Müslimetü'l-mille cariyesi Ayşe bint-i Abdullah'ı senede 4 kuruş kira ile on seneliğine toplam 40 kuruşa İsmail Beşe bin Ali'ye kiraya vermiş ve parasını peşin almıştır. Ancak 5 gün sonra 26 Ağustos 1720'de mahkemede görülen bir başka davadan anlaşıldığına göre Hacı Ömer bu cariyeyi aslında daha önce azat etmiştir. Durumun anlaşılması üzerine şahitler aracılığıyla bahsi geçen cariye özgürlüğüne kavuşmuştur.²⁴ Daha önceki para alışverişi mahkemeye yansımamış olmakla birlikte Hacı Ömer'in peşin aldığı parayı İsmail Beşe'ye iade etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Köle Fırası, Ölüm ve Cinayet

Köle ve cariyelerin özgürlüklerine kavuşmak için bir fırsatını bulduklarında kaçmaya çalışmaları az da olsa rastlanan bir durumdur. Örneğin; Lefkoşa'ya bağlı Beyköyü sakinlerinden Mustafa Sipahi adındaki kişi mahkemeye müracaat ederek kölesi olan Arab Ali'nin firar ettiğini, yakalandıktan sonra ise aniden öldüğünü beyan etmiştir. Arab Ali'nin vefatı dolayısıyla kimsenin itham edilmemesi için talebi üzerine Mustafa Sipahi'ye 22 Mayıs 1717 tarihinde mahkeme tarafından hüccet verilmiştir.²⁵

Mühtedî köle ya da cariyelerin kendilerini zaman zaman hoş olmayan olayların içinde buldukları da olmuştur. Nitekim 7 Ağustos 1730 tarihli bir kayda göre Osman Beşe ibn Hasan'ın kölesi Abdullah, Lefkoşa'nın Balıkire Köyü'nde Luizu adlı bir gayrimüslimi aralarında çıkan kavga neticesinde öldürmüştür. Luizu'nun ailesi diyet olarak köle Abdullah'ın sahibi Osman Beşe'den 15 kuruş almış ve iki taraf aralarında anlaşmıştır.²⁶

Efendisinden Çocuk Doğurma İddiası

Tuzla Kazası'nın Kalavoson Köyü'nden Ali Bey bin Mehmed'in cariyesi zenci asıllı Müslimetü'l-mille Benefşe bint-i Abdullah çocuğu Fatma'yı, Ali Bey'in satmak istemesine karşı

²⁰ KŞS, 8, 120/423.

²¹ KŞS, 9, 47/185.

²² KŞS, 16, 38/64.

²³ KŞS, 20, 156/362.

²⁴ KŞS, 10, 38/128; 10, 39/132.

²⁵ KŞS, 9, 14/33.

²⁶ KŞS, 13, 189/616.

çıkmiş ve bu çocuğun Ali Bey'den olduğunu iddia etmiştir. Ali Bey ise çocuğun kendisinden olduğunu kabul etmemiştir. Benefşe bu iddiasını ispat edemediğinden Fatma'nın cariye olarak mülkiyeti Ali Bey'de kalmıştır. Sonuç olarak Ali Bey istediği takdirde cariyesi Fatma'yı satabilme hakkını Benefşe'nin itirazına rağmen 8 Temmuz 1730 tarihli mahkeme kararıyla elde etmiştir.²⁷

Abdullah Meselesi

Tahrir defterleri üzerinde çalışmalar yapan bazı Batılı yazarların, baba adı Abdullah olan kimselerin neredeyse tamamının mühtedî olduklarını iddia ettikleri konunun uzmanları tarafından genel anlamda bilinmektedir. Ancak bu görüş gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Osmanlı toplumunda her kesimden insanlar Abdullah adını alabilmekteydi. Örneğin 5 Aralık 1734 tarihli bir kayda göre Es-Seyyid Abdullah Efendi Kıbrıs Nakîbü'l-eşraf Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. 28 Ocak 1746'da ise Kıbrıs Muhassıllığı Vezir Abdullah Paşa'ya verilmiştir. Yine 18 Ekim 1746 tarihinde eski Anadolu Kazaskeri Mevlana Abdullah; 4 Nisan 1772'de ise Mevlana Abdullah Abid Efendi Lefkoşa Kadısı olarak görevlendirilmiştir. Benzer şekilde 13 Kasım 1784 tarihinde Müftî-zâde Es-Seyyid Abdullah Efendi de Lefkoşa Müftüsü olarak görevlendirilmiştir. Bunlara, 26 Eylül 1766 tarihinde Ayasofya Mahallesi imamının adının Abdullah olduğu da ilave edilebilir.²⁸ Yukarıdaki bakış açısına göre bu şahısların çocuklarının baba adı Abdullah olacağından onları mühtedî kabul etmek gerekecektir ki bu çok yanlış bir yaklaşımdır.

Öte yandan Müslüman olan bazı kimselerin baba adı olarak Allah'ın kulu anlamındaki Abdullah'ı kullanmış olmaları da doğaldır. Bazı kayıtlarda kişinin mühtedî olup olmadığı açık olmamakla birlikte olayın değerlendirilmesi sonucunda mühtedî olduğuna karar verilebilecek bazı örnekler bulabilmek de mümkündür. Örneğin; 6 Haziran 1720 tarihli bir hükümde Hasan bin Abdullah adlı kişinin nikahlı eşi Mariya bint-i Yani'yi boşamış olduğu ifade edilmektedir. 23 Ocak 1723 tarihli bir başka hükümde ise Lefkoşa'nın Cami-i Cedid Mahallesi'nde ikamet eden Matyo kızı Margaret adındaki Hıristiyan kadın evini eşi El-Hac Süleyman bin Abdullah'a hibe etmiştir.²⁹ Hasan ve Süleyman'ın baba adı olarak Abdullah'ı kullanmaları ve eşlerinin Hıristiyan olmalarından dolayı daha önce gayrimüslim iken Müslüman oldukları, Hasan ve Süleyman adını aldıkları ve bu nedenle baba adı olarak Abdullah'ı kullandıkları düşünülebilir.

Diğer taraftan köle ve cariye olmayıp normal hayatın akışı içinde ihtida eden gayrimüslimler kendilerini gayrimüslim babalarının adıyla tanımlayabilmekteydi. Nitekim 24 Ağustos 1720 tarihli bir kayıta Lefkoşa'nın Ömeriye Mahallesi'nde ikamet eden mühtediye bir kadından Hadice bint-i Piyeri olarak bahsedilmektedir.³⁰

Köle ve cariyelerin ihtidalarına gelince durum biraz farklılık arz etmektedir. Müslüman olan köle ve cariyelerin baba adı olarak Abdullah'ı kullandıkları kayıtlardan açıkça anlaşılmaktadır. Giriş kısmında ve konu incelenirken pek çok yerde değinildiği üzere köle ve cariyeler Müslüman olduklarında genellikle bir Müslüman ismi alırlar ve baba adı olarak da Abdullah adını kullanırlardı. Ancak bazı kayıtlarda köle ve cariyelerin sadece isimlerinden bahsedildiğine de rastlanmaktadır. Örneğin 26 Ağustos 1727 tarihli bir hükümde Lefkoşa'nın İbrahim Paşa Mahallesi'nde ikamet eden Çorbacı Ömer Ağa bin Mehmed bütün mülkünü oğluna hibe etmiştir. Ömer Ağa'nın mülkü arasında Bilal ve Hasan adında iki kölesi ile Selime adında bir de cariyesi mevcuttur.³¹ Bu iki köle ile cariye Müslüman isimleri taşıdığından bunların ihtida etmiş olduklarını düşünmemiz gerekir. Zira Müslümanlar köle ve cariye yapılamazlar.

²⁷ KŞS, 13, 183/594.

²⁸ KŞS, 15, 4/22; 16, 107/157; 17, 36/60; 20, 74/186; 20, 78/193; 21, 20/80; 19, 22/74.

²⁹ KŞS, 10, 21/58; 11, 39/141.

³⁰ KŞS, 10, 41/138.

³¹ KŞS, 13, 77/249.

Sonuç

Osmanlı topraklarının her parçasında olduğu gibi 18. yüzyılda Kıbrıs'ta da köle ve cariyelerin varlığı, alınıp satıldığı ve gerektiğinde kiraya verildiği genel anlamda bilinmektedir. Diğer yerlerdeki gibi Kıbrıs'ta da köle ve cariyelerin ihtida vakalarına az da olsa rastlanmaktadır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla İslamiyette din değiştirme yönünde zorlama olmadığından köle ve cariyeler kendi istekleriyle Müslüman olmuş ve zorunlu olmadığı halde sahipleri tarafından büyük oranda Allah rızası için azat edilmişlerdir. Bunların ihtida etmiş köle ve cariyeler oldukları “Müslimü'l-mille” ya da “Müslimetü'l-mille ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu ifadelerin yer almadığı ancak köle ve cariyelerin baba adı Abdullah olarak geçen hükümlerde de yine bu köle ve cariyelerin ihtida etmiş olduklarını söyleyebiliriz. Zira daha önce Müslüman olan birinin köle yapılması mümkün olmadığından bunların kölelikleri esnasında ihtida etmiş olmaları gerekir.

Mühtedî köle ve cariyeler genellikle Müslüman isimleri almış ve mahkeme tarafından kendilerine bir *itknâme*, azatlı belgesi verilmiştir. Köle ve cariyeye sahipleri maddi durumlarına göre toplumun değişik katmanlarından oluşmuş, kadınlar da köle ve cariyeye sahip olmuşlardır. İhtida eden köle ve cariyelerin sahipleri kadın ise köleler genellikle sahiplerinin vekilleri aracılığıyla mahkemede azat edilmişlerdir. Değişik milletlerden kimselere köle ve cariyeye olarak rastlanmakla birlikte Afrika'ya yakınlığı nedeniyle Kıbrıs'ta zenci asıllı köle ve cariyeler diğerlerine oranla oldukça yüksektir. Kayıtlarda zaman zaman rastlanan olaylardan biri sahiplerinin henüz hayatta iken azat ettiği köle ve cariyelerin sahipleri öldükten sonra serbest kalmaları gerekirken varisler tarafından yine köle ve cariyeye olarak hizmet ettirilmeye çalışılmasıdır. Bu çeşit vakalar mahkemeye intikal ettiğinde azatlı lehine kararlar verildiği görülmektedir. Sonuç olarak XVIII. yüzyılda Kıbrıs'ta pek çok köle ve cariyeye bulunduğu ancak bunların genele oranla çok az bir kısmının din değiştirerek Müslüman olduklarını söylemek mümkündür.

Osmanlı Döneminde Çukurova Bölgesinden Kıbrıs'a Aşiretlerin İskânı (1700-1750)

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Yrd. Doç. Dr. Özcan TATAR
Fırat Üniversitesi / Elazığ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 1299 veya 1300 yılında kurulmuş ve bu dönemden sonraki süre içerisinde sürekli büyüyerek, XVI. yüzyılda 3 kıtada hüküm süren bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu büyümesi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yavaşlamaya başlamış ve XVII. Yüzyılda ise büyük oranda durmuştur. XVII. yüzyılın sonlarına doğru, II. Viyana Kuşatması ve ardından ortaya çıkan uzun süreli savaşlar sırasında Osmanlı Devleti, kendi içerisinde de büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. 1683'ten sonraki dönemde, yapılmakta olan seferler sebebiyle taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak, ortaya çıkan otorite boşluğu, Anadolu'nun birçok bölgesinde eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarına sebep olan unsurların en önemlileri arasında, *konar ve göçer* olarak hayatlarını sürdüren *cemaatleri* görülmektedir.

Sosyal bakımdan “il”, “el” veya “ulus” adı altında gruplandırılan konar-göçerler, “boy”, “cemaat”, “oymak” ve “oba” şeklinde kollara ayrılmıştır. Her boyun başında bir Bey (Boybeyi) bulunmaktaydı. Aşiret Boybeyleri'ne “*Mîr-i 'Aşiret*” denirdi. Arap Aşiretlerinin Boybeyleri'ne de “*Şeyh*” denmekteydi. Boybeyi, aşiret içinden bir de Kethüda seçerdi¹. Kendi içerilerinde, sistematik bir düzenlemeye tabi olan konar ve göçer cemaatler, bazı belgelerde *aşiret*² olarak da adlandırılmakta olup, bu çalışmada da “*aşiret*” kelimesi yerine, “*cemaat*” kelimesini kullanılmıştır³.

Konar ve göçer cemaatler, yaşadıkları bölgelerin iklim durumuna göre, sahip oldukları hayvanlarına otlak bulmak amacıyla, yaz mevsiminde yaylaya gitmekteydiler⁴. Yaylaya gidiş ve gelişler sırasında bu cemaatlerin mensupları, bazı dönemlerde yolları üzerinde bulunan yerlerdeki yerleşik halkın köyleri ve arazilerine zarar vermekteydiler. Genellikle ekili arazileri hayvanlarına otlatan bu cemaatlerin mensupları, bazı dönemlerde ise, adam öldürme, mal gaspı ile kadın ve kız kaçırma olaylarına da sebep

¹ Mustafa Öztürk; “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı”, **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrısım, Antakya, 1992, s.6

² **Aşiret**; Arapça bir kelime olup, kabile teşkilat ve taksimatında en küçük cemaat anlamındadır. Bir büyük baba ile oğul ve torunlarından meydana gelen büyük aile demektir. Türkçe'ye geçen bu aşiret kelimesi, anlam değişikliğine uğrayarak, büyük bir aile manasına değil, göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak veya boy manasına kullanılmağa başlanmıştır. M. Öztürk; **a.g.m**, s.3.

³ 1691-1750 arasındaki tarihlere ait arşiv belgelerinde, cemaat ve aşiret kelimeleri birbirleri ile eşanlamli olarak kullanılmışlardır. Bir belgede Aşiret olarak adlandırılan bir grup, bir başka belgede Cemaat olarak adlandırılmaktadır**40006189064**. Hatta bir belge içinde bile, önce aşiret olarak isimlendirilen bir grup, birkaç satır sonra cemaat olarak adlandırılmaktadır. “...**Bahrilü** ve Çoblu ve Cengalli ve **Ağac Koyunlu (Ağcakoyunlu)** ve Cerid ve Afşar ve sâ'ir **aşiretlerden... Bahrilü Cemâ'ati**'nden ...” **M.D. No:129**, S.:191, H.:1. Ocak Sonları 1720 (Evasıt-ı R.evvel 1132). “... Rakka iskânından olup Tarsus ile Adana beyinde karâr iden **Bahrilü 'Aşireti** ...” **M.D. No:153**, S.:156, H.:3. Kasım Ortaları 1747 (Evasıt-ı Zilkade 1160). “...**Kırıntılı Ekrâdi 'Aşireti** ...” **A.Ş.S. No:30**, S.:95, B.:157; **M.D. No:264**, S.:219, H.:1. Ağustos Ortaları 1725 (Evail-i Zilhicce 1137). “...Lekvanik 'Aşireti'nden **Kırıntılı Cemâ'ati** ...” **M.D. No:140**, S.:305, H.:2. Şubat Başları 1735 (Evasıt-ı Ramazan 1147).

⁴ Yaz mevsiminde, sıcak bölgelerden daha serin ve yeşillikli bölgelere gitmek, eski dönemlerden beri birçok Türk grubunun karakteristik özelliğidir. Arthur Koestler; **Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)**, Çev.:Belkis Çorakçı, İstanbul, 1984, s.16.

olmaktaydılar⁵. Bu ise devletin varlığını ve yerleşik hayatın esasları olan can ve mal güvenliğini tehdit eder bir durum olarak görülmekteydi⁶. Konar ve göçer cemaatlerin mensuplarının, yılın belirli dönemlerinde gerçekleştirdikleri yaylaya gidip gelme döneminde, yolları üzerinde bulunan bölgelerde sebep oldukları bu tür olaylar, devlet idarecileri tarafından eşkıyalık⁷ olarak adlandırılıyordu. Yaylaya gidiş ve geliş sırasında meydana gelen bu tür eşkıyalık olaylarının yanında, bazı cemaatlerin mensupları, çevrelerinde bulunan başka eşkıya grupları ile birleşerek, toplu bir şekilde dolaşarak, yolları üzerinde bulunan bölgelerde hususî olarak eşkıyalık olaylarına da sebep olmaktaydılar⁸.

Genel olarak konar ve göçer olarak hayatlarını sürdüren cemaatlerin, bu özellikleri sebebiyle eşkıyalık olaylarına tevessül etmeleri kolaylaşmaktaydı. Zira konar ve göçer olarak belirli oranda yer değiştiren bu cemaatlerin mensuplarının, eşkıyalık yapmalarından sonraki dönemde, takip edilmeleri ve yakalanmaları hususunda büyük güçlükler ortaya çıkmaktaydı⁹. Eşkıyalık yapan bazı cemaat mensuplarının dağlık ve sarp bölgelere kaçarak buralarda saklanmaları ve bu bölgelerde devlet hâkimiyetinin tam olarak tesis edilmesinin de zor olması, bu kişilerin eşkıyalık olaylarına cesaret etmelerinde bir başka sebeptir¹⁰. Konar ve göçer bazı cemaatlerin mensuplarının sebep oldukları eşkıyalık olaylarının önünün alınmaması üzerine, Osmanlı Devleti idarecileri, bu kişilerin bağlı oldukları cemaatleri, buldukları bölgelerden uzaklaştırmak ve eşkıyalıklarına engel olmak amacıyla, iskân edilmeleri hususunda çalışmalar yapmışlardır¹¹. Yapılan bu çalışmalarda temel amaç; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermektir. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı “*virane*” olan köylerin “*şenlendirilmesi*”, böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin artırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıdır¹².

1691 yılında alınan kararla, Anadolu ve Suriye’deki değişik bölgelere yapılması düşünülen iskân faaliyetlerinin temel amacı buydu. Yapılan bu iskân faaliyetleri içerisinde, en önemli iskân bölgesi Rakka ve çevresine yapılan iskânlardır. Rakka’ya yapılmak istenen iskân faaliyetlerinde, bu bölgeye

⁵ “... yaylaka giden Yörükân cemâ’atleri vâfir cemâ’at ve cümlesi tüfenk-endâz olmalarıyla mürûr ve ‘ubûr eyledikleri yerlerde re’âyâ fukarâsına cevr ve te’addîlerinin nihâyeti olmamağla ...” **M.D. No:127**, S:350, H.:1. “...göçebe Türkmanı tâ’ifesinden İmamkulu ve Bahrlü ve Lekvanik Ekrâdı’ndan Kırıntılı Cemâ’atleri eyyâm-ı şitâda sevâhilden Anavarza ve Adana’da ve etrâfında kışlayub ve eyyâm-ı sayfda Niğde Sancağı’nda Develü Kazâsı’na tâbi’ Harmancık nâm mahalde ve Üçkapulu Yaylakı’nda ve Kayseri’ye kurbünde Erciyes câniblerinde yaylayub beher sene makarr-ı mâ’vâlarına gelüb gittikçe sükkân-ı memleket ve ebnâ’-i sebîle zarar ve îsâl-ı şerr ve mazarrat ve mezzû’atların davar ve mevâşilerine ekl ve pâymâl ile itlâf itmeleriyle bu sene-i mübârekede sâ’ir senelerde itdikleri fesâdâta kanâ’at eylemeyüb Kayseriye ve Köstere ve Harmancık ve İncesu ve Develü ve Karahisar Kazâları’nda vâki’ turûk-ı câddeleri kat’ idüb ebnâ’-i sebîle ve karbânın ‘alenen yollarına inüb katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl itdiklerinden mâ’adâ ol havâlîde ba’zî karyeleri basub mâlların yağma ve ‘ibâdu’l-laha ta’arruz ve ricâllerin esîr idüb fesâd ve şekâvetleri hadden birün...” **M.D. No:135**, S:73, H.:1. Haziran Sonları 1728 (Evasıt-ı Zilkade 1140).

⁶ Hüseyin Arslan; **Osmanlı’da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler**, İstanbul, 2001, 231-232.

⁷ **Eşkıya**: Haydut sürüsü. Şaki’nin çoğulu olup, üçü beşi bir araya gelerek toplum güvenliğini bozan, silahlı baskınlarda bulunan, yol kesen, adam öldüren zorbalara denirdi. Necdet Sakaoğlu; **Tanzimat’tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. s.38.

⁸ “... Kilis Kazâsı’na tâbi’ Şeyhlü Ekrâdı Cemâ’ati... eşkıyası kendü hâllerinde olmayub ol havâlîden mürûr ve ‘ubûr eyliyan tüccâr tâyifesinin ve sayîr ebnâ’-i sebîlin yollarına inüb kat’-i tarîk ve katl-i nüfûs ve nehb-i gâret-i emvâl itmek ‘adet-i müstemireleri olub fesâd ve şekâvetinin nihâyeti olmadığü ..” **M.D. No:100**, S:32, H.:97. Ayrıca bkz. **A.Ş.S. No:39**, S.:72, B.:104; **M.D. No:122**, S:91, H.:1.

⁹ Mustafa Öztürk; “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, **Belleten, C.:LIV, Sa.:211**, Ankara-1991, s.965.

¹⁰ Mesela; dağlık ve sarp bir bölge olan ve adeta doğal bir kale görünümündeki Dersim’de, tam anlamıyla devlet otoritesinin sağlanması ve bu bölgeye nüfuz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir. İbrahim Yılmazçelik; **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999, s.15.

¹¹ Fuat Dündar; **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2002, s.53-54;

¹² Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987, s.51; Mustafa Öztürk; “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı”, **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrıbasım, Antakya, 1992, s.10.

gönderilecek olan cemaatlerin çoğunluğu, bu tarihten önceki dönemde bazı eşkıyalık olaylarına sebep olan ve belirli oranda itaatsizlikleri ortaya çıkan cemaatlerden oluşmaktaydı¹³. 1691 yılında alınan kararla, iskân mekânlarından birisi olarak seçilen yerlerden birisi olan Çukurova bölgesindeki Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilmelerine karar verilen cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta belirlenen yerlere yerleştirilmişlerse de aradan bir süre geçtikten sonra, belirli oranda buraları terk ederek, başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. Yerlerini terk eden kişilerin geri getirilmeleri için yapılan çalışmalar karşısında ise, bu cemaatlerin mensupları birçok eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır.

1691-1750 yılları arasındaki dönemde; Ayas, Berendi ve Kınık'a yapılan iskân ile yerleştirilen cemaatlerin mensuplarının dışında, Çukurova bölgesinde bulunan diğer cemaatlerin mensuplarının da eşkıyalık olaylarına karışmışlar ve bunların itaat altına alınması için de yoğun bir faaliyet gösterilmiştir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse buldukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç içerisinde, en fazla huzursuzluğu ortaya çıkaran aşiretlerin bir kısmının da Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmesi ve itaat altına alınması yoluna gidilmiştir.

I- ÇUKUROVA BÖLGESİNDEN KIBRIS'A SÜRÜLEREK İSKÂN VE İTAAT ALTINA ALINMAK İSTENEN CEMAATLER

1600-1750 tarihleri arasında Çukurova bölgesinde yaşayan cemaatleri dörde ayırmak mümkündür.

1- Yerli Cemaatler	2- Yörük Cemaatleri
3- Yeniil ve Türkmânân-ı Haleb Cemaatleri	4- İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri

Çukurova bölgesindeki Türkmenler, ilk dönemlerden itibaren cemaat olarak teşkilatlanmışlar ve bir süre sonra yarı yerleşik duruma geçerek ziraat yapmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının yarı yerleşik olarak yaşamalarının temel sebebi olarak, bu bölgenin ikliminin yaz mevsiminde çok sıcak olması gösterilebilir. Mayıs sonlarından itibaren harmanlarını kaldıran bu cemaatlerin mensupları, hayvanları ile birlikte yaylaya çıkmakta ve Eylül sonlarına kadar yaylada kalmaktaydılar. Yaylaya gitmeleri sebebiyle bu insanları göçebe olarak tanımlamak doğru değildir. Zira yayla olarak belirtilen yerlerde, buraya giden insanların kalıcı olarak ikamet ettikleri evlerin yanında dükkânlar, çarşılar ve camiler de bulunduğu görülmektedir¹⁴.

İlk dönemlerde mezralarda ziraat yapan bu cemaatlerin mensupları, bir süre sonra, bu mezralara kendi adlarını vererek, buraları karye (köy) şekline getirmişlerdir. 10 Mart 1620 (5 R.ahir 1029) yılına ait avarız tahriri kaydında; Canibü'ş-şehr¹⁵ ve Yüreğir Nahiyeleri'nin avarız haneleri belirtilirken, avarız ile yükümlü tutulan birimler cemaat olarak kaydedildiği halde¹⁶, 1634 (1044) yılına ait avarız tevziatı listesinde¹⁷, bu birimler, cemaat olarak değil karye olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde Çukurova bölgesinde yaşayan cemaatler içerisinde birinci grupta bulunan, Yerli cemaatlerin eşkıyalık hareketlerine

¹³ Zira Rakka bölgesi, başta Türkmen cemaatleri olmak üzere, genel olarak bir sürgün bölgesiydi. Mustafa Öztürk; **a.g.m**, s.11.

¹⁴ "... Karaisalı Kazası'na tabi **Kızıldağ Yaylakı'nda** vaki kibleten **Ramazanoğlu Sarayı ...**" A.Ş.S. No:101, S.:240, B.:388. "... **Tekfur Yaylakı Sûkku ...**" A.Ş.S. No:24, S.:26, B.:59. "... Adana Kazası'na tâbi **Barakdağı Yaylağı'nda Çavuşoğlu nâm kimesnenin binâ itdiği câmi**'de nîm akçe vazîfe ile imam olan Mehmed ..." A.Ş.S. No:19, S.:242, B.:432.

¹⁵ 1620 yılına ait bu avarız tahriri kaydında; Şehr-i Adana olarak isimlendirilen nahiyeye, daha sonraki dönemlerde Canibü'ş-şehr Nahiyesi olarak isimlendirilmiştir.

¹⁶ **B.O.A. Kamil Kepeci Tasnifi, Mevkufat Kalemî Kısmı, Genel No:2931, Özel No:383, S.:1-2, B.:2.**

¹⁷ **A.Ş.S. No:2, S.:82, B.:143.**

karışmadıkları ve dolayısıyla Kıbrıs da dâhil olmak üzere başka yerlere sürgüne gönderilmedikleri görülmektedir.

Ancak İfraz-ı Zülkadiriyye ile Yeniil ve Türkmanan-ı Haleb Mukataası'na tabi olan cemaatlerin eşkıyalık olaylarına karıştıkları ve bundan dolayı da Kıbrıs'a sürgüne gönderildikleri görülmektedir.

1- Yörük Cemaatleri İçerisinde Kıbrıs'da İskân Edilmek İstenen Cemaatler:

Kacar (Kacar Halil) Cemaati: 1690-1750 tarihleri arasında Adana'da Dünderlu Nahiyesi'ne tabi bir cemaat olarak görülen bu cemaatin mensupları, bu dönemde buldukları yerden kalkarak Aydın bölgesine gitmişlerdir¹⁸. Bir süre bu bölgede yaşayan bu cemaatin mensupları, bunu müteakiben İçil'e iskân edilmeleri kararlaştırılan Yörükler'in arasına karışmışlardır. Bu durum üzerine; Kacar cemaatinin diğer cemaatlerden ayırt edilip, eski vatanları olan Dünderlu Nahiyesi'ne iskân edilmeleri için dönemin İçil Valisi Ali Paşa görevlendirilmiştir¹⁹.

Kacar cemaati mensuplarının eski vatanlarına iskân edilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen başarılı olunamamış ve bu kişiler İçil ve Alaiye çevresinde eşkıyalık olaylarına karışmaya başlamışlardır. 1710'lu yılların başlarında Kıbrıs'a iskân edilmeleri için ferman gönderilen Yörük cemaatlerinden olup, Kıbrıs'a gitmeyen veya gittikten sonra firar eden cemaatler ile birleşip bunları koruması altına alan bu cemaatin lideri Kacar Halil²⁰, etrafına korku salan önemli bir eşkıya reisi olarak ortaya çıkmıştır²¹.

Haklarında yapılan takibatlara rağmen Kacar Halil cemaati ile diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınmamıştır. Bu cemaatlerin Kıbrıs'a iskân edilmeleri için gösterilen bütün gayretlere rağmen, bunların bu emre itaat etmeyip, dağlık bölgelere kaçarak daha önceden yapmış oldukları gibi eşkıyalığa devam etmeleri üzerine, önde gelenleriyle birlikte eşkıyalık yapanlarının katl edilmesi için, dönemin Şeyhülislamı olan Abdullah Efendi'den fetva alınmıştır²². Şeyhülislam'dan alınan bu fetva üzerine, bu cemaatlerin haklarında amansız bir takibat yapılmaya başlanmıştır. Gittikleri bütün bölgelerde sert şekilde karşılaşılan ve uygulanan sıkı takibat üzerine bu cemaatler ile birlikte Kacar Halil cemaati mensupları af talebinde bulunmuşlardır. Yapılan görüşmelerin ardından, diğer Yörük cemaatlerinin Çukurova'da Sarıçam Kazası'na iskân edilmelerine karar verildiği halde, bu cemaatin mensuplarının, bir süreden beri sakin oldukları Sirke adlı yerde kış mevsiminde sakin olup, yaz mevsiminde Bozdağ'da yaylamalarına müsaade edilmiştir²³.

Kara Hacılı Cemaati: Aslen İçil Sancağı Zeyne Kazası'nda sakin olan bu cemaatin mensupları, zamanla bu bölgeyi terk ederek Adana ve Tarsus bölgelerine gelerek yarı yerleşik bir durumda konar-göçer hayatlarını devam ettirmeye başlamışlardır²⁴. 1690-1750 tarihleri arasında Bozdoğan Mukataası'na tabi olan bu cemaatin²⁵, mensuplarının çoğunluğu; daha sonraki dönemlerinde Çukurova

¹⁸ A.Ş.S. No:105, S.:73, B.:102.

¹⁹ A.Ş.S. No:24, S.:28, B.:33. 1708 (1120)

²⁰ Kacar Cemaati'nin adı; bu dönemden itibaren, başlarında bulunan Halil'e izafeten Kacar Halil Cemaati olarak anılmaya başlamıştır.

²¹ M.D. No:120, S.:181-182, H.:731; Ahmet Refik; **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, s.148-151, B.:196. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1714 (Evasıt-ı R.ahir 1126).

²² "Ehl ve 'iyâllerleriyle Konar ve Göçer Yörükân Tâ'ifesi'nden Zeyd 'Amr ve Bekir ve Beşir tâ'ife-i mezbûreden şu kadar nefer kimesnelere re`is olub bir mevzi'den bir mevzi'e nakl iderler iken kat'-i tarîk ve bî-gayr-ı hakk ahz-ı emvâl ve katl-i nüfus 'adetleri olub zararları 'âmm olmağla mezbûrlar bi'l-cümle cezâyir-i bahrden bir cezâyere nakl ve anda iskân olunmaları için taraf-ı saltanatdan emr-i 'âlf ile mübâşir ve nakller için şu kadar kimesne ta'yîn olunduklarında eşkıyâ-yı mezbûrdan itâ'at-ı emr itmeyüb bir mevzi'e tecemmü' ve mükâtele ve muhârebeye ve kat'-i tarîk idüb tayin olunan kimesnelere şu kadar nüfus katl eyleseler eşkıyâ-yı mezbûrenin re`isleri ve fesâdda etba'larının 'alâ-tarîkü'l-istishâl katli meşrû' ve vâcibdir" M.D. No:134, S.:139-140, H.:2. Haziran Ortaları 1727 (Evahir-i Şevval 1139).

²³ A.Ş.S. No:126, S.:149-148, B.:26; M.D. No:134, S.:175-176, H.:2. Ağustos Ortaları 1727 (Evahir-i Zilhicce 1139).

²⁴ MAD. No: 6890, S.:2.

²⁵ A.Ş.S. No:105, S.:18, B.:29-b; MAD. No: 6890, S.:4.

bölgesinde yaşamaktadırlarsa da, bazıları Çukurova'nın çevresinde bulunan Silifke, Alaiye, İbradı, Selenti, Seydişehir, Manavgat, Sığırlık ve Teke bölgelerinde dağılmıştır²⁶. Çukurova bölgesinde yaşayan Kara Hacılı cemaatinin esas kolu Sarıçam Kazası'nda ve Sis'teki Cebel-i Nur'da kışlayıp, Kayseri Sancağı'ndaki Erciyes ve Beydağı'nda yaylamaktaydı.

Kara Hacılı cemaatinin mensuplarının çoğunluğu, 1700 yıllarının başında Alaiye ve çevresinde yaşamakta idiler. Bu cemaatin mensupları ile Yörük cemaatlerinden Patralı, Şamlı, Zekeriyalı, Sofılar, Tekeli, Saçı Karalı, Cılaklı, Lengerli, Yayıncılar ve İrikli cemaatlerinden oluşan büyük bir grup, 600'den fazla evleriyle birlikte Alaiye, Manavgat ve Duşenbe çevresinde eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Bu olaylar çerçevesinde Kara Hacılı cemaatine tabi İsaogulları'na²⁷ tabi 15'den fazla eşkıya İbradı Kazası'nda bazı kişileri katl etmişlerdir. Bunun üzerine, bunların tenkili için Alaiye Sancağı'na mutasarrıf olan Musa görevlendirilmiştir²⁸.

Meydana gelen bu eşkıyalıkların sona erdirilmesi için yapılan bu çalışmalara rağmen başarılı olunamamıştır. Kara Hacılı cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının artması üzerine, bunların İçil Sancağı'nda uygun olan yerlere iskân edilmesine karar verilmiş ve bu husus için bu dönemde Hüdavendigâr Sancağı'na mutasarrıf olan Musa Paşa ile birlikte çevredeki yetkililer görevlendirilmiştir²⁹. Yapılan çalışmalar sonucunda Kara Hacılı cemaatinin Alaiye ve çevresinde bulunanlarının kısa bir süre için de olsa İçil'e tabi Mud Nahiyesi'nde Şeyhlü nam mevziye iskânında başarılı olunmuştur. Bu cemaatin mensupları, buraya iskân edilmelerinin ardından bir daha eşkıyalık yapmayacaklarına ve iskân yerlerini terk etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlar, bu taahhütlerini yerine getirmemeleri durumunda ise 10.000 kuruş nezd akçesi vereceklerine dair hüccet vermişlerdir³⁰.

Kara Hacılı cemaatinin mensupları, iskân edildikleri bölgede kısa bir süre durduktan sonra bu bölgeyi terk ederek Adana ve çevresine gelmeye başlamışlardır. Kalabalık gruplar halinde Çukurova bölgesine gelen bu cemaatin mensupları, bu bölgede kışlayıp, ilkbaharda Yahyalı ve çevresinde bulunan köylerin ekili arazilerine zarar vermeye ve eşkıyalık yapıp çevrede adam öldürme ve mal gaspına başlamışlardır. Bu durumun Kayseri Naibi Hasan tarafından İstanbul'a arz edilmesi üzerine, suçluların cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının İçil'deki iskân bölgelerine gönderilmeleri için Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa ile Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa görevlendirilmiştir³¹.

İçil'e iskân edilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen bu cemaatin çoğunluğunun iskân bölgelerine gönderilmesinde başarılı olunamamıştır. Çukurova bölgesini kendilerine mekân olarak seçen bu cemaatin mensuplarının çoğunluğu, Yüreğir ve çevresini kendilerine kışlak olarak seçmiş³² ve Niğde Sancağı'nda Develü Nahiyesi'ndeki Aladağ Yaylağı'nı yaylak olarak kullanmaya başlamışlardır. Niğde ve çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olaylarının artması üzerine, Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir³³. Gönderilen bu fermana rağmen bu cemaatin mensupları bu defa da Kayseri ve çevresine gidip, bu bölgede eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdi. Bu cümleden olmak üzere bu cemaatin mensuplarından bazıları; Yahyalı Nahiyesi sakinlerinin yaylağı olan Akçaşehir Yaylağı'na gidip, çevredeki ekili arazilere zarar vermeye başlamışlardır. Bunun üzerine bu aşiretin topluca İçil ve

²⁶ Üçler Bulduk; **a.g.m.**, s.78.

²⁷ Bu grup daha sonraki dönemlerden Kara Hacılı Cemaati'nde ayrı bir grup olarak Hacı İsaogulları adıyla anılmaya başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu cemaat, özellikle Alaiye ve çevresinde etkin bir şekilde eşkıyalık olaylarına karışmıştır. **M.D. No:130**, S.:281-282, H.:1; **M.D. No:130**, S.:332, H.:2; **M.D. No:152**, S.:124-125, H.:2.

²⁸ **M.D. No:102**, S.:92, H.:399. Aralık Ortaları 1691 (Evahir-i R.evvel 1103).

²⁹ **M.D. No:110**, S.:507, 510, H.:2336, 2346. Mayıs Ortaları 1699 (Evasıt-ı Zilkade 1110).

³⁰ **MAD. No: 8458**, S.:75, B.:1. 25 Ekim 1699 (Gurre-i C.evvel 1111).

³¹ **M.D. No:112**, S.:101, H.:328; **MAD. No: 8458**, S.:74, B.:1. Aralık Başları 1701 (Evail-i Receb 1113).

³² **A.Ş.S. No:105**, S.:18, B.:29-b.

³³ **A.Ş.S. No:3**, S.:8, B.:14.

Alaiye'ye iskân edilmeleri için Kayseri ve Niğde Sancakları'na mutasarrıf olan kişiler görevlendirilmiştir³⁴.

İçil bölgesine gönderilen bu cemaatin mensuplarının bir kısmı kaçarak geri gelip Adana ve çevresinde yaşamaya devam etmişlerdir. İçil bölgesinde kalanlar ise bu bölgede bulunan diğer cemaatlerle birleşerek eşkıyalık olaylarına devam etmişlerdir. Bu cemaatlerin eşkıyalıklarının artması üzerine topluca Kıbrıs'a iskân edilmelerine karar verilmiştir³⁵. Fakat kısa bir süre sonra, imkânların elverişsizliği ve bu husustaki başarısızlıklar sebebiyle bu karardan vazgeçilmiştir. Durumun gözden geçirilmesi sonucunda, bu cemaatlerin eski suçları affedilmiş, fakat bundan sonra eşkıyalık yapanların Kıbrıs'a iskân edileceği ve bu durumun bu cemaatlere bildirilmesi kararlaştırılmıştır³⁶.

İçil'deki iskân bölgelerine gitmeyerek, Çukurova bölgesinde kalan Kara Hacılı cemaati mensupları Hamza Kethüda'nın idaresinde bulunmaktaydılar³⁷. Bu kişinin idaresinde bulunan bu cemaatin mensupları, Çukurova bölgesinde Sarıçam, Misis ve Yüreğir civarını kışlak olarak kullanıp, yaz mevsiminde Niğde ve Kayseri civarına yaylamak için gitmeye ve buralarda eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, 30.000 kuruşluk nezrlerinin tahsil edilerek, bu hususta kendilerinden şikâyetçi olanlarla davaları görülüp sonuca eriştirilmesinin ardından topluca İçil ve Alaiye Sancakları'na iskân edilmeleri için Karaman ve Adana Valisi olan Osman Paşa görevlendirilmiştir³⁸.

Osman Paşa, bu fermanın ardından, Kara Hacılı cemaatinden şikâyetçi olan Yahyalı kasabası ve köyleri sakinlerinin yapmış oldukları şikâyeti sonuca erdirmek için Adana'daki sarayında mahkeme kurdurmuştur. Yahyalı sakinlerinin de hazır bulunduğu bu mahkemede, Kara Hacılı cemaati ileri gelenleri yapılan suçlamaları kabul ederek, Yahyalı ve çevresine verdikleri zarar karşılığında 300 kuruş ödemeyi ve daha önceden zorla gidip istila ettikleri Aladağ Yaylağı'na çıkmayıp, yine o bölgede bulunan Menendiz Dağı'na yaylamak için gitmeyi kabul etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere, bundan sonra, bu bölgeden kendileri ile ilgili olarak herhangi bir şikâyet yapılacak olursa 5000 kuruş nezr akçesi vermeyi de kabul etmişlerdir. Yapılan bu mahkeme sonucunda bu husus hüccet olunmuş ve Kara Hacılı cemaatinin İçil ve Alaiye bölgelerine iskân edilmelerinden vazgeçilmiştir³⁹. Mahkeme sırasında, Kara Hacılı cemaatinin daha önceden vermiş oldukları nezr hüccetinin hilafına davranışta buldukları için, taahhütleri olan 30.000 kuruş nezr hüccetinin tahsil edilmesi gündeme gelmiştir. Bu meblağın tahsil edilmesi hususunda gönderilen ferman sebebiyle bu cemaate mensup bazı kişiler, tahsilât yapılan kadar Adana Kalesi'ne hapsedilmiştir. Bu meblağın tamamen ödenmesi üzerine, hapsedilenler serbest bırakılmışlardır⁴⁰.

Kerimoğlu Cemaati: Esas olarak Karaman Yörüklerinden olan Abdülkerim isimli bir kişinin 1650 tarihinden sonraları Kars-ı Maraş'a gelip yerleşmesi⁴¹ ve bir süre sonra kazandığı güç ile etrafına

³⁴ **M.D. No:114-1**, S.:184, H.:1. Mart Sonları-Nisan Başları 1704 (Evahir-i Zilkade 1115).

³⁵ **M.D. No:120**, S.:181-182, H.:731; A.Refik; **a.g.e.**, s.148-151, B.:196. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1714 (Evasıt-ı R.ahir 1126).

³⁶ **M.D. No:122**, S.:84, H.:1; A.Refik; **a.g.e.**, s.151-153, B.:198. Temmuz Başları 1714 (Evahir-i C.ahir 1126).

³⁷ Bu dönemde bu cemaatin mensupları Çukurova bölgesinde etkin olan cemaatler arasında bulunmaktaydı. **A.Ş.S. No:39**, S.:99-100, B.:138-a.

³⁸ **A.Ş.S. No:18**, S.:215-216, B.:378. Ocak Başları 1720 (Evahir-i Safer 1132).

³⁹ **A.Ş.S. No:18**, S.:51, B.:80. 9 Mart 1720 (28 R.ahir 1132).

⁴⁰ Bu hususla ilgili Adana ve Karaman Valisi Osman Paşa'nın buyuruldusu, **A.Ş.S. No:18**, S.:214, B.:377. 12 Mart 1720 (2 C.evvel 1132).

⁴¹ 1705 tarihli bir fermana göre, aslen Karaman Yörüğü Taifesi'nden olan Abdülkerim oğlu Halil adlı kişinin Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin olduğu ve bu bölgenin sakinlerinden birçok kişinin katli edilmesi ve mallarının gasb edilmesini organize ettiği belirtilmektedir. **M.D. No:114-1**, S.:465, H.:1.

topladığı Bozdoğan Yörük gruplarının oluşturduğu bir cemaattir⁴². 1720-1721 yılında yapılan Yörük tahririne göre, Kerimoğlu'na tabi 3 farklı Yörük gurubu görülmektedir. Bunlardan birincisi; Sadlu ve Kütüklü cemaatleri⁴³, ikincisi; Sofilar cemaatinin perakende gurubu⁴⁴, Üçüncüsü ise; Seydi Mahmud isimli vakfın reayası olan Bozdoğan Yörükleri'nden oluşan perakende gruptur⁴⁵. 1690-1750 tarihleri arasında, Kerimoğlu'na tabi olan grupların bazıları Çukurova'da kışlayıp, Erciyes Dağı'nda yaylamaktaydılar⁴⁶.

1700 yıllarında Kerimoğlu cemaatinin başında Abdülkerim'in oğlu Halil isimli bir kişi bulunmaktaydı. Kars-ı Maraş'ta sakin olan bu kişi, bu dönemde burada önemli bir kişi olarak görülmektedir. 1701 yılında, Kars-ı Maraş'ta sakin olan Halil Bey'in burada kazandığı güç sebebiyle, çevresinde bulunan kişilerle bazı husumetler meydana gelmiş ve bunların da teşviki ile İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Kara Hüseyinlü Ceridi cemaatine tabi Sakallu Ceridi'ne mensup bazı kişiler, çevreden de kendilerine katılan 300'den fazla süvari ile Halil Bey'in evini basıp, bazı mallarını gasp edip, burada bulunan birçok kişiyi yaralamışlardır⁴⁷.

Meydana gelen bu olayın üzerinden bir süre geçtikten sonra Halil Bey, Kars-ı Maraş'taki gücünü arttırmak için çevrede bulunan bazı cemaatlerin eşkıyaları ile işbirliğine girmiş ve çevrede kendine rakip olarak gördüğü kişileri sindirmeye çalışmıştır. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Halil Bey'in Kıbrıs'ta Magosa Kalesi'nde kalebend edilmesi için ferman gönderilmiş, ancak Halil Bey buna itaat etmeyerek, bazı kişileri katl edip, halktan zorla mal gasb etmeye devam etmiştir. Durumun tekrar İstanbul'a bildirilmesi üzerine Halil Bey'in babasının asıl vatanı olan Karaman'a nakl ve iskân edilmesi için Maraş Valisi görevlendirilmiştir⁴⁸. Ancak ilk etapta bu hususta başarılı olunamayınca, bir süre sonra Halil Bey'in Karaman'a gönderilmesi için İfraz-ı Zülkadiriyye Hassı'na mutasarrıf olan İsmail Bey görevlendirilmiştir⁴⁹.

Fakat bir süre sonra Halil Bey kendini affettirmeyi başarmıştır. Karaman'a geri gönderilmekten kurtulan Halil Bey bu dönemden sonra daha dikkatli bir tavır sergilemeye başlamıştır. 1690-1750 tarihleri arasında Kerimoğlu cemaati genel olarak devlete itaat eden ve çevredeki eşkıyalık olaylarının bastırılmasında sahip olduğu kuvvete başvurulmuş bir grup olarak görülmektedir⁵⁰. Ancak bu dönemde de Kerimoğlu cemaati içerisine dışarıdan gelip katılanlar bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğunu, haklarında takibat yapılan eşkıyalar ile buldukları bölgelerde tutunamayıp, kaçmak zorunda kalanlar oluşturmaktaydı⁵¹.

2- İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri İçerisinde Kıbrıs'da İskân Edilmek İstenen Cemaatler:

1691-1750 tarihleri arasındaki dönemde, Çukurova bölgesindeki en önemli cemaatler arasında, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na tabi olan ve 1691 yılında alınan bir kararla Ayas, Berendi ve Kınık'ta kalıcı olarak iskân edilmeye çalışılan cemaatler bulunmaktaydı. Dülkadiroğlu Beyliği'nin Osmanlı

⁴² Birçok dağınık cemaat ve etraftan gelip katılanlardan oluşan bu grup belgelerde Kerimoğlu Cemaati olarak anıldığı için tarafımızdan cemaat olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. **A.Ş.S. No:126**, S.:149-148, B.:26; **M.D. No:134**, S.:175, H.:2.

⁴³ **MAD. No: 6890**, S.:22.

⁴⁴ **MAD. No: 6890**, S.:22-23.

⁴⁵ **MAD. No: 6890**, S.:23.

⁴⁶ **M.D. No:147**, S.:438-439, H.:4.

⁴⁷ **M.D. No:112**, S.:116, H.:374.

⁴⁸ **M.D. No:114-1**, S.:465, H.:1. Şubat Başları-Ortaları 1705 (Evasıt-ı Şevval 1116).

⁴⁹ **M.D. No:114-1**, S.:713, H.:1. Şubat Sonları-Mart Başları 1706 (Evasıt-ı Zilkade 1117). Aynı hükmün üstündeki derkenara göre Halil Bey 4 ay sonra affedilmiştir.

⁵⁰ **A.Ş.S. No:19**, S.:29-30, B.:40; **A.Ş.S. No:41**, S.:79, B.:143; **M.D. No:119**, S.:42, H.:268; **M.D. No:122**, S.:125, H.:2; **M.D. No:135**, S.:401, H.:2; **M.D. No:154**, S.:173, H.:1; **At.Ş.D. No:58**, S.:7, H.:2.

⁵¹ 1742 tarihli bir belgeye göre; haklarında takibat yapılan Recebli Avşarı'nın firarilerinden bazı kişiler Kerimoğlu Cemaati'nin içinde gizlenmekte ve bu cemaat tarafından himaye edilmekteydi. **M.D. No:148**, S.:312, H.:2.

hâkimiyetine girmesinin ardından, Oğuzların Bozok koluna mensup *Türkmen Cemaatlerinin konfederasyonu* şeklinde teşekkül etmiş olan bu beyliğe tabi bazı cemaatler, Anadolu'nun değişik yerlerine dağılmışlardır. Zaman zaman değişik cemaat gruplarına dâhil edilen bu cemaatler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrı bir idari birim halinde organize edilerek, Zülkadiriyye Türkmenleri'nden ayrılanlar manasına gelen *İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri* adıyla adlandırılmıştır⁵².

İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri'nden oluşan cemaatlerin tabi olduğu İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası XVII. yüzyıl içerisinde genel olarak Valide Sultanlara has olarak tayin edilmiştir⁵³. İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin bir kısmı konar ve göçer olarak hayatlarını sürdürürken, bir kısmı Adana Sancağı'ndaki Ayas, Berendi ve Kınık'ta reaya veya sipahi olarak sakin idiler. Konar ve göçer durumda olan cemaatlerin çoğunluğu da kış mevsiminde bu bölgeye kışlamak amacıyla gelmekteydiler⁵⁴.

1691 yılındaki aşiretlerin iskân edilmesi ile ilgili olarak Rakka ve çevresine yapılan iskân olayını müteakiben, 11 Ocak 1691 (10 R.ahir 1102) tarihinde alınan bir kararla İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri'nin Çukurova'da bulunan Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁵. Alınan bu karar üzerine, İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmeni olarak adlandırılan cemaatlerin tespit edilen bölgelere iskân edilmesi için çalışmalara girişilmiştir. Ancak bu süreç içerisinde, birçok isyanlar meydana gelmiş, birçok cemaat yerlerini terk ederek başka bölgelere gitmişlerdir. Bunun yanında bazı cemaatlerden bazıları, iskân mahalline hiç gitmeyerek Maraş Eyaleti dâhilinde kalmıştır⁵⁶. Bu cemaate bağlı olup bu dönemde Kıbrıs'da iskân edilmeye çalışılan cemaatler şunlardır:

Aydınlı Cemaati: 1690 yılındaki asker talebi ile ilgili belgeye göre, başında Monla Ahmed Kethüda isimli bir kişi bulunan ve İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olarak gösterilen Aydınlı cemaati⁵⁷, 1691 yılında yapılan iskân sırasında Kara Hüseyinlü Ceridi cemaati ile birlikte iskân edilmiştir. İskândan sonraki ilk dönemlerde Kara Hüseyinlü Ceridi cemaatine tabi bir mahalle olarak anılan Aydınlı cemaati⁵⁸, bir süre sonra yine Kara Hüseyinlü Ceridi cemaatine tabi olarak görünen bir cemaat olarak adlandırılmıştır⁵⁹. İskân olayından bir süre sonra bazı eşkıyalık olaylarına karışması sonucunda bu cemaat ile ilgili olarak takibat yapılmıştır.

İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi cemaatlerin isyan hareketleri üzerine yapılan takibatlar sonucunda , İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Aydınlı cemaati de itaatini arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışılırsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir⁶⁰. Bu çerçevede olmak üzere 1705 yılında yeniden tamir edilmesi düşünülen Kurdkulağı'na iskân edilmek istenen 24 cemaatten birisi olarak olarak Aydınlı cemaati de görülmektedir⁶¹.

⁵² İlhan Şahin; "Kenzü'l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri", **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, C.XIII, Sa: 7-8, İstanbul, 1977, s.101. İfraz-ı Zülkadiriyye hakkında son dönemde yapılan aşağıdaki Yüksek Lisans Tezine de bakılabilir. Ümit Katıranç; XVIII. Yüzyılda İfrâz-ı Zu'l-Kadriyye'nin İskânı Sorunu, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2015.

⁵³ **At.Ş.D. No:6**, S.:153, H.:701; **At.Ş.D. No:7**, S.:43, H.:169, 170. Valide Hassı'na tabi olan bu mukataa 1 Eylül 1688 (5 Zilkade 1099) tarihinden itibaren Vezir Ali Paşa'ya has olarak tayin edilmiştir. **MAD. No: 7028**, S.:96, B.:1. Ali Paşa'ya has olarak tayin edilen bu mukataa bir süre sonra Hass-ı Hümayun'a dahil edilmiştir. Zira Aralık Ortaları 1690 (Evail-i R.evvel 1102) tarihli bir belgeye göre İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası Havass-ı Hümayun olarak gösterilmektedir. **At.Ş.D. No:14**, S.:199, H.:800.

⁵⁴ **MAD. No: 8458**, S.:42-44, B.:2.

⁵⁵ **M.D. No:100**, S.:122, H.:467; **MAD. No: 8458**, S.:42-5, B.:2.

⁵⁶ **MAD. No: 8466**, S.:248, B.:1.

⁵⁷ **M.D. No:99**, S.:53, H.:186..

⁵⁸ **MAD. No: 9876**, S.:245, B.:1. 1 Şubat 1693 (25 C.evvel 1104).

⁵⁹ **At.Ş.D. No:20**, S.:265, H.:1148. Mayıs Ortaları 1695 (Evail-i Şevval 1695).

⁶⁰ **MAD. No: 8458**, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

⁶¹ **MAD. No: 8458**, S.:79, B.:1.

Ancak bir süre sonra İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin toplu olarak isyan etmesi üzerine, bu cemaatlerin isyanı bastırılmış ve nezr hüccetinden başka daha önceden vermiş oldukları nezr hücceti gereğince toplam 22 cemaatten 50.000 kuruş nezrin tahsil edilmesine çalışılmıştır. Bu miktarın 2000 kuruşu Aydınli cemaatinin hissesine düşmekteydi. Ancak bu cemaatlerin bu meblağı ödeyemeyecekleri belirtmeleri üzerine, belirtilen meblağın bir daha eşkıyalık yapmamaları şartıyla affedilmesi yoluna gidilmiştir⁶².

Verilen bütün bu nezr hüccetlerine rağmen, diğer İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri gibi Aydınli cemaatinin de isyana ve yıllık vergilerini vermemeye devam ettikleri görülmektedir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezr hücceti vermişlerdir. Bu nezr taahhüdünde bulunanlardan biri de Aydınli Kethüdası Hacı Abdurrahman Kethüda'dır⁶³. Ancak Aydınli cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Aydınli cemaatinden Hacı Abdurrahman, Hacı Yusuf ve Hasanoğlu Ahmed adlı kişilerin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir⁶⁴. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Mehmed Kethüda bin Yusuf ve diğerleri eşkıyalık olaylarına karışmaya devam etmişlerdir⁶⁵.

Çakallu Dokuzu Cemaati: Çukurova bölgesine iskân edilmeden önce konar ve göçer olarak hayatını devam ettiren ve o dönemde de İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na tabi olan bu cemaatin⁶⁶ iskân sırasında durumuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu cemaatin mensuplarının bir kısmı⁶⁷, iskân edildikleri bölgeye gidip yerleştikten bir süre sonra eşkıyalık olaylarına başlamışlardır.

İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi bazı cemaatlerin, Rakka iskânı firarisi Receblü Avşarı ile birleşerek isyan etmesi sırasında, Çakallu Dokuzu'nun bu sıradaki kethüdası Muhammed Kethüda bunlar ile birlikte hareket ederek isyan etmiştir. İsyân olayının genişlemesini müteakip diğer cemaatlerle birlikte Çakallu cemaatinden pek çok kişi Şuğur ve Eriha bölgelerine giderek burada eşkıyalık ve yol kesmeye başlamışlardır. Bu olaylar sırasında, kendilerinden yıllık vergilerini talep eden İfraz-ı Zülkadiriyye Hassı Ağası Hüseyin'in üzerine hücum ederek kaçırmışlardır. Bu durum üzerine, bunların eşkıyalıklarına son verilmesi ve başka yerlere gidenlerle birlikte bunların geri getirilip iskân yerlerine yerleştirilmesi hususunda Anadolu'daki eşkıyaların teftişi ile görevlendirilen Vezir Mehmed Paşa görevlendirilmiştir⁶⁸.

Çukurova'daki iskân bölgesine geri getirilen Çakallu Dokuzu cemaati, bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına girişmiştir. Rakka, Hama ve Humus iskân firarilerinden Receblü Avşarı, Lek Kürdü, Çepni ve diğer cemaatlerin eşkıyaları ile birleşen Çakallu Dokuzu cemaatinden Cündioğlu Emirza , bunun kardeşi Beşir ile Eksikli Hasan ve Eksikli Sarı Ali adlı kişiler 50-100 kişilik gruplar halinde dolaşarak Çukurova bölgesi başta olmak üzere Anadolu'nun bazı bölgelerinde birçok eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Durumun daha da kötüye gitmesi üzerine, bu dönemde Anadolu'daki eşkıyaların teftişi ile görevlendirilen Vezir İpşir Hüseyin Paşa bunların tenkili ile görevlendirilmiştir⁶⁹.

1699-1700 yıllarında bir süre için bazı cemaatlerle birlikte Sis Sancağı dâhilinde derbentçi olarak boş arazilere iskân edilen⁷⁰ Çakallu Dokuzu cemaati, bu bölgeyi bir süre sonra terk ederek tekrar eşkıyalığa başlamıştır. Çakallu Dokuzu cemaatinden Süleyman Kethüda ve Abdülkadir adlı kişilerin

⁶² MAD. No: 8458, S.:84, B.:1. 27 Mart 1707 (22 Zilhicce 1118).

⁶³ MAD. No: 8458, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

⁶⁴ M.D. No:119, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

⁶⁵ A.Ş.S. No:42, S.:82, B.:171.

⁶⁶ MAD. No: 8458, S.:44, B.:1.

⁶⁷ MAD. No: 8466, S.:248, B.:1. 16 Temmuz 1697 (26 Zilhicce 1108)

⁶⁸ MAD. No: 9879, S.:107, B.:1. 15 Ocak 1695 (29 C.evvel 1106). Çakallu Dokuzu'na mensup olan bazı kişiler bu sırada Malatya, Behisni ve Hısn-ı Mansur çevresinde bulunmaktaydı. Bu kişilerin Çukurova'ya gönderilmeleri için bu bölgelerin Kadıları'na ferman gönderilmiştir. MAD. No: 9879, S.:338, B.:1. 8 Mayıs 1695 (24 Ramazan 1106).

⁶⁹ M.D. No:110, S.:383, H.:1674. Nisan Sonları 1698 (Evasit-ı Şevval 1109).

⁷⁰ A.Ş.S. No:101, S.:113, B.:176.

Alcı Türkmanı'ndan bazı kişiler ile birlikte bir kervanın önünü keserek mallarını yağmalamasının⁷¹ ardından , bu cemaate mensup olan onlarca kişi, çevreden kendilerine katılan 300 kişilik bir grup ile birlikte Kars-ı Maraş'ta sakin olan Kerimoğlu Halil'in evini basarak birçok kişiyi öldürüp, bazılarını da yaralamış ve pek çok eşyasını yağmalamışlardır⁷².

Çakallu Dokuzu ile birlikte bazı cemaatlerin bu şekildeki eşkıyalıklarının artması ve bunların tenkili için üzerlerine gidilmesi sonucunda bunlar kaçarak dağlık bölgelere sığınmışlardır. Bu sırada İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi pek çok cemaat bunlardan şikâyetçi olmuştur. Bu cemaatlerin kendilerinden ayrılarak başka bölgelere gönderilmelerini talep etmişlerdir⁷³. Meydana gelen bu olayların ardından , İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Çakallu Dokuzu cemaati de itaatını arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışırlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir⁷⁴.

Çakallu Dokuzu cemaati mensupları, vermiş oldukları bu hüccete rağmen kısa bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına başlamış ve kaçarak Gündüzlü Ovası, Şuğur ve Bozağaç taraflarına giderek bu bölgedeki cemaatler ile birleşerek eşkıyalıklarına devam etmişlerdir⁷⁵. Bu zaman dilimi içerisinde, Kıbrıs'a iskân edilmelerine karar verilen, fakat firar eden Kılıçlı ve Doğanlı cemaatleri'ne mensup bazı kişileri içlerine alıp saklayan Çakallu Dokuzu cemaati mensupları⁷⁶, bölgede adından korku ile söz edilen bir cemaat olarak öne çıkmıştır. Ortaya çıkan birçok eşkıyalık olaylarının ardından düzenlenen seferler ve yapılan takibatlar sonucunda bu cemaat başka çare olmadığını görünce itaatini arz etmiştir. Bu olayların ardından, Çakallu Dokuzu cemaati mensuplarının daha önceki senelere ait mallarının tahsil edilmesi amacıyla bu cemaate mensup Cündioğlu Mirza, Bıyıklıoğlu ve Baklıoğlu adlı kişiler Adana Kalesi'ne hapsedilmişlerdir⁷⁷.

Çakallu Dokuzu cemaatinin mensuplarının eşkıyalıklarının sonunun gelmemesi üzerine, bunların Çukurova bölgesinden uzaklaştırılarak başka bir bölgeye iskân edilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede olmak üzere, daha önceki dönemlerde Urban eşkıyasının eşkıyalıkları sebebiyle harap olan Hama bölgesine bazı cemaatle ile birlikte Çakallu Dokuzu cemaatinin iskân edilmesine karar verilmişti⁷⁸. Kaçarak firar eden bazı kişilerin dışında Hama bölgesine gönderilen Çakallu Dokuzu cemaati mensupları, bu bölgeye daha önce iskân edilen cemaatler ile birleşerek eşkıyalık olaylarına başlamışlardır. Birleştikleri kişilerle birlikte başlarındaki zabitleri öldürüp, Haremeyn'e Hacc masrafı olarak gönderilen 30 kese akçeyi gasp eden bu cemaatlerden bazıları Çakallu cemaati ile birlikte kaçarak Adana ve Maraş tarafına firar etmişlerdir⁷⁹. Adana tarafına gelen bu cemaatler Kurdkulağı ve çevresinde toplanarak Arslanlıbeli adlı geçit bölgesine gidip yolları kesmeye başlamışlardır⁸⁰.

Yapılan takibatlar sonucunda bu cemaatlerden bazı kişiler, çevrede bulunan diğer cemaatlerin içine girip saklanmaya başlamışlardır⁸¹. Alınan sıkı tedbirler ve yapılan takibatlar sonucunda bu cemaatlerin mensupları saklandıkları yerlerden tespit edilerek ele geçirilmişlerdir. Bu çerçevede olmak üzere Çakallu Dokuzu cemaatine mensup 33 hane bu bölgedeki Yeniil Türkmenleri'nin arasında bulunmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda Çakallu Dokuzu cemaatinin İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'ndan ifraz

⁷¹ M.D. No:112, S.:41, H.:82. Ekim 1701 (C.evvel 1113).

⁷² M.D. No:114, S.:16, H.:1. Ocak 1703 (Ramazan 1114)

⁷³ M.D. No:114-1, S.:241, H.:1. Mayıs 1704 (Muharrem 1116).

⁷⁴ MAD. No: 8458, S.:80-81, B.:1. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

⁷⁵ M.D. No:114-1, S.:664, H.:1.

⁷⁶ M.D. No:114-1, S.:666, H.:3.

⁷⁷ A.Ş.S. No:41, S.:79, B.:143; At.Ş.D. No:58, S.:7, H.:2.

⁷⁸ At.Ş.D. No:58, S.:146-147, H.:1. Ocak Sonları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122)

⁷⁹ A.Ş.S. No:19, S.:50, B.:80; M.D. No:119, S.:41-2, H.:263-8. Eylül 1711 (Receb 1123).

⁸⁰ A.Ş.S. No:19, S.:99, B.:168; M.D. No:119, S.:89, H.:446.

⁸¹ A.Ş.S. No:19, S.:167, B.:316.

edilerek Cısr-i Murad Paşa'ya iskân olunmasına karar verilmiştir⁸². Ancak kısa bir süre sonra Çakallu Dokuzu cemaatinden Mirzaoğlu Sofu ile birlikte bu cemaatten bazı kişiler diğer cemaatlerin eşkıyaları ile birleşerek Maraş ve çevresinde eşkıyalık olaylarına tekrar başlamışlardır⁸³. Cısr-i Murad Paşa'da da rahat durmayan Çakallu Dokuzu'na mensup kişiler 1714 yılında tekrar İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edilmiştir⁸⁴. Bunun üzerine Çakallu Dokuzu cemaati mensupları tekrar Çukurova'ya geri gelmeye başlamıştır. Bu cemaatin mensuplarının bir kısmı Çukurova bölgesine gelip sakin olmuşlarsa da, bir kısmı Antakya ve Karamurt çevresine yerleşerek burada sakin olmaya başlamışlardır⁸⁵.

Hoballu Cemaati: 1691 yılında yapılan iskân ile ilgili defterde bu cemaat ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu cemaatin ismi İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında geçmektedir. Bu cemaatin mensupları Rakka iskân firarilerinden Recebli Avşarı, Lek Ekradı ve diğer cemaatler ile birleşerek Çukurova bölgesinde birçok eşkıyalık olaylarına girişmiştir⁸⁶. Bu olayların ardından Hoballu cemaati, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden bazıları ile birleşerek başka eşkıyalık olaylarına girmiştir⁸⁷.

Meydana gelen bu olayların ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Hoballu cemaati de itaatını arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışılırsa 50 kese akçe neyr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir⁸⁸. Verilen bütün bu neyr hüccetine rağmen diğer İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri gibi Hoballu cemaatinin de isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş neyr hücceti vermişlerdir. Bu neyr taahhüdünde bulunanlardan biri de Hoballu Kethüdası Hacı Bayezit Kethüda'dır⁸⁹. Verilen bu neyr hüccetlerine rağmen Hoballu cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin itaatsizliklerinin artması ve yıllık vergilerin tahsil edilememesi üzerine bu cemaatlere karşı yeniden harekete geçilmiştir. Bu meyanda olmak üzere, yapılan takibatlar sonucunda bazı çatışmalar meydana gelmiştir. Devlet kuvvetlerine karşı başarı sağlayamayan bu cemaatler yeniden itaatlerini arz etmişlerdir⁹⁰. Fakat bu kısa bir süre devam etmiştir.

Hoballu cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Hoballu cemaatinden Ganioglu Hüseyin adlı kişinin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir⁹¹. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Hüseyin Kethüda bin Yunus ve diğerleri eşkıyalık olaylarına karışmaya devam etmişlerdir⁹².

Kethüdalı Cemaati: 1691 yılında yapılan iskândan önceki dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında ismi geçen⁹³, fakat iskân edilen cemaatlerin isminin yazıldığı hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan bu cemaatin ismi daha sonraki dönemlerde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan

⁸² A.Ş.S. No:19, S.:235-236, B.:422; M.D. No:119, S.:182-3, H.:804. Haziran Başları-Ortaları 1712 (Evail-i C.evvel 1124).

⁸³ M.D. No:120, S.:108-109, H.:430.

⁸⁴ A.Ş.S. No:39, S.:68-69, B.:100.

⁸⁵ A.Ş.S. No:21, S.:99, B.:157.

⁸⁶ M.D. No:110, S.:383, H.:1674. Nisan Sonları 1698 (Evasıt-ı Şevval 1109).

⁸⁷ M.D. No:114, S.:17, H.:1.

⁸⁸ MAD. No: 8458, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

⁸⁹ MAD. No: 8458, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

⁹⁰ A.Ş.S. No:19, S.:151, B.:286.

⁹¹ M.D. No:119, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

⁹² A.Ş.S. No:42, S.:82, B.:171.

⁹³ Ağustos Başları-Ortaları 1690 (Evail-i Zilkade 1101) tarihli bir belgeye göre Kethüdalı Cemaati'nden Hakvirdi ile birlikte İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'ne mensup bazı eşkıyalar çevrelerinde bulunan bölgede yağma ve eşkıyalık olaylarına girişmişlerdir. At.Ş.D. No:14, S.:66, H.:299.

cemaatler arasında geçmektedir. Kethüdalı cemaatinden bazı kişilerin, Sakallı ve Karalar cemaatleri başta olmak üzere bazı cemaatlerin eşkıyaları ile birleşerek, bazı eşkıyalık olaylarına karışmaları üzerine düzenin sağlanması amacıyla Kethüdalı cemaatinden Kolu Kokar, Teltek Osman ve Kul Velioğlu Ahmed'in de içinde bulunduğu 53 kişinin Rakka'ya sürgün edilmesine karar verilmiştir⁹⁴.

Düzenin sağlanması için yapılan bu sürgüne rağmen, diğer İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri gibi Kethüdalı cemaatinin mensuplarının isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri sonucunda bazı çatışmalar meydana gelmiştir. Devlet kuvvetlerine karşı başarı sağlayamayan bu cemaatler yeniden itaatlerini arz etmişlerdir⁹⁵. Fakat bu kısa bir süre devam etmiştir.

Kethüdalı cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Kethüdalı cemaatinden Deli Abdurrahman adlı kişinin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir⁹⁶. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Abdurrahman Kethüda ibn-i Hakvirdi ve diğerleri eşkıyalık olaylarına karışmaya devam etmişlerdir⁹⁷.

Sarılu (Sarılar) Cemaati: 1691 yılında yapılan iskândan önceki dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında ismi geçen⁹⁸, ancak 1691 yılında yapılan iskân sırasında Kara Hüseyinlü Ceridi cemaati ile birlikte iskân edilen ve iskân ile ilgili defterde herhangi bir kaydı bulunmayan Sarılı cemaati, iskândan sonraki ilk dönemlerde Kara Hüseyinlü Ceridi cemaatine tabi bir mahalle olarak anılırken⁹⁹, bir süre sonra müstakil bir cemaat olarak anılmaya başlanmıştır¹⁰⁰.

İskân edildikleri bölgelerde Sarılı cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin mensuplarının meydana getirdikleri huzursuzluk olaylarının artması sonucunda, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleriyle diğer cemaatlerle birlikte Sarılı cemaati de itaatini arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt ederek, herhangi bir olaya karışarlarsa 50 kese akçe nezir ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir¹⁰¹. Ancak bir süre sonra diğer İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri gibi Sarılı cemaati mensuplarının da isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezir hücceti vermişlerdir. Bu nezir taahhüdünde bulunanlardan biri de Sarılı cemaatinin Kethüdası Abdullatif'tir¹⁰².

Ancak Sarılı cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine bu cemaatlerin üzerine gidilmiştir. Bu hususla görevlendirilen Vezir Hasan Paşa'nın yaptığı askeri harekât sonucunda Sarılı cemaatinden Abdullatif bin Abdulhayy ve Mustafa bin Ahmed ile birlikte ileri gelen cemaatlerin liderleri pişmanlıklarını arz ederek, bundan sonra herhangi bir eşkıyalık yapmayacaklarını söyleyip, bu hususla ilgili 15.000 kuruş tutarında nezir hücceti vermişlerdir¹⁰³. Fakat kısa bir süre sonra tekrar bu cemaatlerin eşkıyalık olayları başlamıştır. Bu durum üzerine Sarız Neccarlısu cemaatinden Latif Kethüda'nın da içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir¹⁰⁴.

⁹⁴ M.D. No:115, S.:443, H.:1. Kasım Sonları-Aralık Başları 1707 (Evail-i Ramazan 1119).

⁹⁵ A.Ş.S. No:19, S.:151, B.:286; MAD. No: 8458, S.:89, B.:1.

⁹⁶ M.D. No:119, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

⁹⁷ A.Ş.S. No:42, S.:82, B.:171.

⁹⁸ Ağustos Başları-Ortaları 1690 (Evail-i Zilkade 1101) tarihli bir belgeye göre Sarılı Cemaati'nden Yahya, Abdullatif ve Gökoğlu adlı kişiler ile birlikte İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'ne mensup bazı eşkıyalar çevrelerinde bulunan bölgede yağma ve eşkıyalık olaylarına girişmişlerdir. At.Ş.D. No:14, S.:66, H.:299.

⁹⁹ MAD. No: 9876, S.:245, B.:1. 1 Şubat 1693 (25 C.evvel 1104).

¹⁰⁰ MAD. No: 8458, S.:81, B.:1.

¹⁰¹ MAD. No: 8458, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

¹⁰² MAD. No: 8458, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

¹⁰³ A.Ş.S. No:19, S.:151, B.:286; MAD. No: 8458, S.:89, B.:1. 12 Mayıs 1712 (5 R.ahir 1124).

¹⁰⁴ M.D. No:119, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

1700-1750 tarihleri arasında Kıbrıs'a sürülmek suretiyle burada iskân edilmek bu suretle itaat altına alınmak istenen cemaatler sadece yukarıda verilenlerden ibaret değildir. Bunların sayıları daha fazladır. Bu sebeple söz konusu tarihler arasındaki eşkıyalık hareketleri ve buna bağlı olarak gelişen hadiselerin de ortaya konulması gerekmektedir.

II- EŞKIYALIK HAREKETLERİ VE CEMAATLER

Çukurova bölgesi sahip olduğu coğrafi özellikler sebebiyle, Osmanlı döneminde devamlı olarak eşkıyalık olayları ile karşı karşıya kalmıştır. Doğu, Batı ve Kuzey kısımlarının dağlık olması, Çukurova'nın ise açık ve düz bir arazi olması, buranın eşkıyalığa müsait bir alan olmasında en önemli sebeptir. Açık arazide eşkıyalık yapanlar, işlerini bitirdikten sonra dağlık bölgelere kaçmakta ve sarp arazilerde gizlenmekteydiler. Dağlık arazinin şartlarını ve coğrafi yapısını iyi bilen bu eşkıyalar, kendilerini takip edenleri kolaylıkla atlatabilmekte ve fırsatını bulduğu anda yeniden eşkıyalığa başlamaktaydılar.

1691-1750 yılları arası, Çukurova bölgesinin en karışık olduğu dönemlerdir. Bu dönemde, gerek Çukurova bölgesindeki yerli cemaatler, gerek Çukurova'nın güneydoğusuna iskân edilen İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri ve gerekse Rakka'dan firar eden cemaatlerin eşkıyalıkları bölgenin huzur ve güvenini ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devleti idarecileri, bu eşkıyalıkların önünü almak için çeşitli tedbirlere başvurmuşsa da bu hususta fazla bir başarı sağlayamamıştır. Zira eşkıyalık yapan cemaatler, eşkıyalıklarının sonucunda dağlık ve sarp bölgelere kaçmakta ve yakalanmaktan kurtulmaktaydılar. Bunların yakalanıp, cezalandırılması için yapılan geniş çaplı tenkil hareketleri sırasında yakalanan cemaatler, ilk etapta pişman olduklarını söyleyip, bir daha eşkıyalık yapmayacaklarını söyleyerek kurtulma yoluna gitmekteydiler. Ancak bir süre sonra tekrar eşkıyalığa başlamakta ve eski eşkıyalıklarına devam etmekteydiler.

1- Rakka İskân Firarilerinin Çukurova Bölgesindeki Eşkıyalıkları

12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihinde alınan kararla¹⁰⁵ Rakka'ya iskânı ferman olunan cemaatlerden bazıları, 1692 yılı başlarında iskândan firar ederek Adana, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye ve çevresinde eşkıyalığa başlamışlardı. Bunlardan ilk dikkati çeken Receblü Avşarı olup, bu cemaat ve buna bağlı olan gruplar 7-8 sebeb beri buralara gelip gittiklerinden dolayı bu bölgeyi belirli oranda bildikleri için, iskândan firar ettikten hemen sonra bu çevreye gelerek eşkıyalık olaylarına girişmişlerdir¹⁰⁶.

Bir süre sonra ise, 1693 yılında Lekvanik'e tabi Akbaş Ekradı'nın da eşkıyalık olaylarına karıştığı görülmektedir. Rakka'ya iskân edilmesi için emir verilmiş olan bu cemaat, firar ederek geri gelip Adana ve Tarsus çevresinde ikamet etmeye başlamıştır. Bu bölgedeki Akbaş Ekradı'ndan olanların geri döndürülmesi için İçil ve Tarsus Sancakları'na mutasarrıf olan Süleyman, Elvanlı Kazası'na gittiği zaman, bu cemaatten olanlar, bölgenin önde gelen ayan ve eşkıyaları ile birleşip çatışmaya girmiş ve çevrelerine birçok zararlar vermiştir¹⁰⁷.

1694 yılının sonlarına gelindiğinde iskân firarilerinin Adana ve çevresindeki faaliyetleri daha da artmıştır. Bu dönemde iskândan firar eden Avşar, Alcılı, Çepni, Kılıçlı, Lek Ekradı ve diğer cemaatlerin eşkıyaları, toplu halde eşkıyalıkta bulunmuşlardır. Bu cemaatlerin mensupları özellikle, Elbistan ve çevresinde büyük oranda zararlara sebep olmuşlardır. Takip edilen cemaatlerin mensuplarının, kaçarak başka cemaatlerin içine girmeleri ve bu cemaatler tarafından himaye edilmelerinden dolayı eşkıya tenkili zorlaşmaktaydı. Mesela, yukarıda belirtilen eşkıyalık olaylarına karışan cemaatlerin tenkili için görevli

¹⁰⁵ M.D. No:100, S.:132, H.:520.

¹⁰⁶ M.D. No:102, S.:139, H.:561.

¹⁰⁷ M.D. No:104, S.:251, H.:1159. Mayıs Ortaları-Sonları 1693 (Evasıt-ı Ramazan 1104).

olan Vezir Dursun Mehmed Paşa, bu cemaatlerin üzerine gittiği zaman İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden olan Kara Hüseyinli Ceridi cemaati mensupları, eşkıyalık hareketinde bulunanları içlerine alıp saklamış ve yakalanmalarına engel olmuştur¹⁰⁸.

Kara Hüseyinli Ceridi cemaati mensuplarının bu şekilde davranması üzerine, bu cemaatin sert bir şekilde uyarılarak, içlerinde gizledikleri eşkıyaları teslim etmelerinin söylenmesi ve vermiş oldukları hüccetin aksi harekette bulduklarından bu nezrlerinin tahsil edilmesi için Anadolu'da eşkıya teftişine memur olan Vezir Genç Mehmed Paşa, Rakka Beylerbeyi ve bölgedeki Kadılara ferman gönderilmiştir¹⁰⁹. Buna rağmen iskândan firar eden birçok cemaate mensup olan kişiler, gelip İfraz-ı Zülkadiriyye içine gizlenmeye devam etmiştir. Bu kişiler burada buldukları süre içinde rahat durmayıp etrafta yol kesme, adam öldürme ve hırsızlık gibi eşkıyalık olaylarında bulunmuşlardır. 1698 Mart sonlarında Adana Beylerbeyi'ne gönderilen bir fermanla, iskân firarilerinin her ne şekilde olursa olsun buldurulup, geri iskân mekânlarına gönderilmeleri ve güvenliğin sağlanması talep edilmiştir.¹¹⁰

Bahrioğlu, İmamkuluoğlu ve Karagündüzlü cemaatlerinin, iskândan firar ederek yollarda ve bellerde adam katli, mal gaspı ve diğer eşkıyalıklarda bulunan eşkıyaları içlerine alıp sakladıkları görülmektedir. Bu cemaatlerin mensuplarının, içlerine girerek saklanan eşkıyalar ile birlikte, çevredeki halkın mallarını gasp ve ekinlerini yakmak türünde zararlarında bulunmalarından dolayı, yakalanmaları için üzerlerine gidilmiştir. Bunun üzerine bu cemaatler kaçarak İfraz-ı Zülkadiriyye Hassı reayasından olan Cerid cemaatlerine sığınmış ve bunların içlerinde gizlenmişlerdir¹¹¹.

Osmanlı Devleti idarecileri, bu iskân firarilerinin ne kadar önünü almaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. 1698 Nisan sonlarında yine iskân firarilerinden olan Recebli Avşarı, Salmanlı Avşarı, Kara Şeyhlü Avşarı, Hoballı Avşarı, Dokuz, Lek Kürdü, Silsipür Ceridi, Çepni, Tohdemürlü, Mandeli Avşarı, Ulaşlı, Kesden Ceridi ile İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden olan Karalar Ceridi ve Çakallı Dokuzu cemaatleri birleşerek 50, 100, 200 ve 300 kişilik gruplar halinde gezip etraflarına zarar vermeye başlamışlardır. Bunun üzerine, bu cemaatlerin tenkil edilmesi için üzerlerine gidilmiş, fakat gösterilen bütün gayretlere rağmen bir türlü başarılı olunamamıştır¹¹².

İskân firarileri ile birlikte hareket eden Bahrioğlu¹¹³ ve İmamkuluoğlu cemaatlerinden bazı kişiler ile Karagündüzlü cemaatinden Muradoğulları Mustafa ve Ali adlı kişiler birleşerek 20 kadar eşkıya ile birlikte Niğde Sancağı'nda Develü Kazası'na tabi Fereceddin adlı köyden bazı kişilerin develerini sürüp götürmüşler ve bu köyden Abdulvahab adlı kişiyi haksız yere katil etmişlerdir. Bahrioğlu, İmamkuluoğlu ve Karagündüzlü cemaatlerinin bu tür eşkıyalıkları ile ilgili daha önce de İstanbul'a arzlarda bulunulduğundan dolayı, bunların içlerinde bulunan eşkıyaların gereken cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının eskiden iskân edildikleri mekânlarına geri gönderilmeleri için Rakka valisi ile Adana ve Maraş Beylerbeyileri'ne hitaben ferman gönderilmiştir¹¹⁴.

Haziran 1699 tarihli bir ferman göre Rakka havalisine iskân olunan cemaatlerden olan İlbeği cemaatinden bazı kişiler firar ederek Kars-ı Zülkadiriyye'de Andırın, Hazlı, Gürün ve Günyük'de sakin bulunmaktaydı. Aynı şekilde Recebli Avşarı'ndan bazı firarilerin de Maraş Eyaleti'nde Zamantı Kazası'nda bulunmaktaydılar. Bunların bir an önce kaldırılarak Rakka'ya iskân edilmesi için Maraş

¹⁰⁸ Hâlbuki bu cemaat daha önce "...bir dahî iskân evlerinden ve bir ev veyahud bir adam kendi içimize ve aher yerde dahî gezüb ahz itmezsek kırk bin gurûş nezrimiz olsun deyü hüccet-i şer'iyeye ..." vermişlerdi. **M.D. No:105**, S.:68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S.:81, B.:1.

¹⁰⁹ **M.D. No:105**, S.:68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S.:81, B.:1.

¹¹⁰ **M.D. No:110**, S.:338, H.:1500.

¹¹¹ **A.Ş.S. No:101**, S.:145, B.:233.

¹¹² **M.D. No:110**, S.:383, H.:1674.

¹¹³ Bahrioğlu'nun, iskan taifesini başına toplayarak Anavarza'da sakin olan halka yapmış olduğu eşkıyalıklardan dolayı buranın halkı perişan bir duruma düşmüş ve bir çoğu yerlerini terk etmiştir. **M.D. No:111**, S.:31, H.:85; **A.Ş.S. No:101**, S.:163, B.:260.

¹¹⁴ **A.Ş.S. No:101**, S.:145, 155, B.:233, 246. Şubat Başları-Ortaları 1699 (Evail-i C.evvel 1110).

Beylerbeyi görevlendirilmiştir¹¹⁵. Maraş civarında bulunanlar dışında İlbeğli ve Recebli Avşarı'ndan bazı kişiler Adana ve Sis tarafında İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri içine girmişlerdir. Bu iki cemaatten başka Musacalu Türkmanı, Lek Ekradı cemaati ve Kırıntılı cemaatinden bazı kişiler İçil'de, Lek Ekradı'na tabi Yoralar cemaatinden bazı kişiler Adana'da, Akbaş ve Hacılar Ekradı'ndan bazı kişiler de Adana, Tarsus ve Silifke'de bulunmakta idiler. Bu bölgelerde bulunan bu cemaatlerin gerekli şekilde teftiş edilip tespit edilmeleri, bölgedeki cemaatlerin, özellikle de İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin bunları korumamaları ve Rakka'ya gönderilmeleri için gerekenin yapılması için Adana Beylerbeyi ve Adana Eyaleti'ndeki yöneticiler görevlendirilmişlerdir¹¹⁶.

Gönderilmiş olan bu fermana rağmen iskân firarilerinin geri gönderilemediği ve düzeninin sağlanamadığı görülmektedir. İskândan firar eden Herikoğlu adlı eşkıya reisi ile bu kişiye tabi olan Bahrioğulları, Cündioğlu, Receboğlu Ebubekir, Karacalar, Karagündüzoğlu, Çoblu Avşarı ve diğer cemaatlerin eşkıyaları birleşerek Adana çevresindeki 5 köyü basmış ve bu köylerdeki at, deve, mal ve erzakları yağmalamanın yanında, Muhammed adlı kişinin evini basarak bütün malları ile birlikte eşinin üzerinde bulunan giysi ve ziynetlerini gasp etmişlerdir. Bunun üzerine sorumluların yakalanıp, Adana Kalesi'nde haps edilmeleri, gasp ettikleri malların bulunup sahiplerine iade edilmesi ve gerekenin yapılması istenmiştir¹¹⁷.

Osmanlı Devleti idarecileri, iskân firarilerinin geri döndürülerek çevreye verecekleri zararları sona erdirmek için mümkün mertebe gayret göstermesine rağmen, bunların firar etmeleri ve yapmış oldukları eşkıyalığın önünü alamamıştır. Rakka iskânından olan Lekvanik'e tabi Lek, Delili ve Kırıntılı cemaatlerinden bazı elebaşları 400 kadar eşkıya ile birlikte Develü Ovası'na gelerek burada oturmakta ve çevreye zarar vermekteydiler. Anavarza'da kışı geçiren bu cemaatler yazın Develü ve çevresinde büyük zararlara sebep olmalarından dolayı, bu cemaatlerin eşkıyalığının önünü almak amacıyla, tümünün yakalanıp Ayas İskelesi'nde gemiye bindirilerek Kıbrıs'a götürülüp iskân edilmeleri için Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir¹¹⁸.

Ocak 1703 tarihli bir fermana göre; iskân firarilerinin Adana ve çevresinde yapmış oldukları eşkıyalıktan dolayı Sarıçam Kazası'ndaki Gedin bölgesi reayası, tahammül edemeyerek başka yerlere firar etmiştir¹¹⁹. cemaatlerin bu firarilere verdikleri desteğin sona erdirilmesi için alınan tedbirler bir türlü sonuç vermemiştir. Bu dönemde gönderilen bir fermana göre; Adana çevresinde bulunan cemaatler, içlerine firar eden bu cemaatleri teslim edeceklerine dair defalarca taahhütte buldukları halde, bu kişileri teslim etmemişlerdir. Bu sırada özellikle Cerid cemaati ile Bozdoğan cemaatleri bunları içlerine kabul etmiştir. İçlerine giren bu firarilerin mal, hayvan, kadın ve çocuklarını içlerine alıp koruyan bu cemaatlerin bir kısmı ise, kendi içlerinde bulunan bu kişilerin iskân firarisi veya eşkıyalık yapıp gelerek kendilerine sığınan kişiler olduklarını inkâr etmişler, bazıları ise bu gelen kişileri teslim etmemek için "... *'aşretimize dâhil düşmüştür ...*" diyerek sahip çıkmışlardır¹²⁰. Bu cemaatlerin bu tür destek ve himaye yollu davranışları sebebiyle eşkıyalık yapan bu firariler bir türlü yakalanamadığından gereken cezaları verilememiştir¹²¹.

¹¹⁵ M.D. No:111, S.:31, H.:86.

¹¹⁶ M.D. No:111, S.:31, H.:87.

¹¹⁷ M.D. No:111, S.:190, H.:679. Aralık Başları 1699 (Evasıt-ı C.ahir 1111).

¹¹⁸ M.D. No:112, S.:100, H.:325; A.Ş.S. No:101, S.:216-217, B.:346. Aralık Sonları 1701 (Evahir-i Receb 1113).

¹¹⁹ A.Ş.S. No:3, S.:60, B.:84.

¹²⁰ Firar eden bu tür iskân firarileri ve eşkıyalara yardım edip onları gizleyenlerin bu tür davranışlardan uzak durmaları için; bu eşkıyalara yardım edenlerin, eşkıya muamelesi göreceği ve eşkıyalar hakkında tatbik edilecek olan cezanın bunlara da tertip edileceği belirtilmektedir. M.D. No:153, S.:84, H.:1.

¹²¹ M.D. No:148, S.:222-223, H.:1. Yapılan bütün teşebbüslere rağmen cemaatlerin iskan firarilerine içlerine kabul etmelerinin önü alınmamaktaydı. M.D. No:148, S.:312, H.:2.

2- Rakka İskân Firarilerinin Anadolu'nun Diğer Yerlerindeki Eşkîyalıkları

Rakka'ya yapılan iskânın temel amaçlarından biri bu bölgenin boş arazilerinin ziraat ile şenlendirilmeleri, buranın güneyden gelen Arap ve diğer cemaatlerin saldırılarından korunarak bunların kuzeye doğru ilerlemelerinin önünün alınmasıdır. Esasta amaçlanan ise, Anadolu içlerinde eşkıyalık yapmakta olan göçebe cemaatlerin bu bölgede iskân edilerek, Anadolu'da güvenliğin sağlanması idi. Cemaatlerin eşkıyalıklarının önünün alınarak, Anadolu'nun güvenliğinin sağlanması hususundaki amaç, buraya yapılan iskân olayı ile ortadan kaldırılamamış, tam tersine eşkıyalık olayları daha da artmıştır.

12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihinde alınan kararla¹²² Rakka'ya iskânı ferman olunan cemaatlerin bazıları ya iskân mekânlarına götürülemedi ya da buraya gittikten sonra firar ederek Anadolu içlerinde eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Bunların Rakka'ya gönderilmeleri için yapılan faaliyetler sırasında, bu cemaatler karşı koymaya başlamışlar ve birbirini takip eden karşılıklı çatışmalar meydana gelmiştir. Bunun yanında iskân mekânlarına götürülemeyen cemaatler de, buldukları bölgelerde eşkıyalık olaylarına başlamışlardır. İskân kararının alınmasından önce Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eşkıyalık olayları görüldüğünden dolayı bunların tenkil edilmeleri için etkin bir mücadele yöntemine girişilmişse de başarılı olunamamıştır. İskân kararın alınmasından önce Anadolu'nun birçok yerinde ortaya çıkan eşkıyaların tenkili için Rakka Beylerbeyi olan Kadı-zade Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir. Kayseri ve çevresindeki Karaca Kürd cemaatinin¹²³, Kilis'te Şeyhlü Ekradı'nın¹²⁴, Türkman Taifesi'nden olup Beğdili'ye tabi olan Beğmişli, Arablı, Kara Şeyhli, Döğerli, Kadırlı, Sıçan, Bozkoyunlu, Dimlek, Çömlek ve Mamalı cemaatlerinin eşkıyalıklarının nihayete erdirilmesi için bu Paşa görevlendirilmiştir¹²⁵.

İskân emrinin ardından iskânla görevlendirilen cemaatler, iskâna gitmemek için firar etmeye başlamışlardır. Bu cemaatlerden Antep ve çevresinde bulunanları, yaylağa çıkmak bahanesi ile Malatya ve Elbistan tarafına doğru kaçmışlardır. Bunun üzerine bu cemaatlerin gittikleri yaylaklardan geri döndürülmeleri için, Diyarbakir Valisi olup Anadolu'da asker ihracına memur olan Vezir Ali Paşa ile sefere gitmekle görevli olan bu bölgenin askerleri görevlendirilmiştir¹²⁶. İskânı emredilen bu cemaatlerin bir kısmı iskân bölgesinde bulunmadıklarından dolayı iskân mekânlarının bazı bölgeleri boş bulunmaktaydı. Tokad Voyvodalığı'na tabi olan Mamalı Türkmanı mensuplarının eşkıyalıklarının görülmesi üzerine 1693 yılı Şubat başlarında bu boş araziye iskânları kararlaştırıldı. Aynı şekilde Maraş İlbeğlisi'nin de bu tarihte Rakka'ya iskân edilmesi kararlaştırıldı¹²⁷.

1697 yılının sonlarına gelindiğinde Rakka'ya iskân edilen cemaatlerden Beğdili Taifesi'nden; Kara Şeyhlü, Yadigarlı, Şeyhlü, Semen, Denizlü, Kadırlü, Arablı, Kazlu, Barak, Bayındır, Musalu, Cecelü cemaatleri ile İlbeğlü ve Çağırğanlı cemaatlerinin bazılarının 3000 miktarı evleriyle birlikte iskândan firar ederek Fırat Nehri'ni geçtikleri ve çevredeki bölgelerde eşkıyalık yaparak bölge idarecileri ve askerlerle çatışmaya girdikleri görülmektedir. Yapılan bu muharebeler sonucunda, bu firarilerden bir kısmı katl edilmiş, bir kısmı da iskân mekânlarına geri gönderilmişse de çoğunluğu firar ederek Anadolu içlerine doğru kaçmıştır¹²⁸. Rakka iskânından firar eden kişiler iskândan firar etmek için değişik yollara

¹²² M.D. No:100, S.:132, H.:520.

¹²³ M.D. No:100, S.:31, H.:96. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

¹²⁴ M.D. No:100, S.:32, H.:97. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

¹²⁵ M.D. No:100, S.:104, H.:402-3. 1 Ocak 1691 (Selh-i R.evvel 1102). Rakka'ya ilk etapta iskan olunmaları emredilen cemaatler içinde bu cemaatler de yer almaktaydı. M.D. No:100, S.:132, H.:520. İskan kararı ile ilgili gönderilen fermanın kısa bir süre sonra Şubat sonları 1691 tarihinde gönderilen bir fermanla, yine bu cemaatlerin eşkıyalık yaptıkları ve buna son verilmesi istenmekte idi. M.D. No:100, S.:142, H.:542.

¹²⁶ M.D. No:101, S.:81, H.:254. Haziran Ortaları 1691 (Evasıt-ı Ramazan 1102).

¹²⁷ M.D. No:104, S.:147, H.:639; Ahmet Refik; *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1989, s.108-110, B.:161.

¹²⁸ M.D. No:110, S.:214-215, H.:960.

başvurmaktaydılar. Mesela, Rakka iskânından firar eden birçok kişi Kayseri Müftüsü olan Karabaş Ali'nin medresesine suhte adıyla girip saklanmışlardır.¹²⁹ Cemaatlerin iskân edildikleri Rakka bölgesinde düzeni bir türlü sağlanamamıştır. Beğdili cemaatinin bu bölgede yapmış olduğu eşkıyalıktan dolayı bu bölgedeki diğer cemaatler buna tahammül edemeyerek firar yolunu seçmişlerdi. Bu durum üzerine, bu cemaatlerin eşkıyalıklarına son verilerek gereken cezalarının verilmesi ve Rakka'ya geri gönderilmeleri için Adana Beylerbeyi Ebubekir Paşa görevlendirilmiştir¹³⁰. Daha önce Tarsus ve Sis etrafında sakin olup, Yeniil Türkmanı'na tabi olan Musacalu cemaati perakendesinden Ca'ber cemaati mensuplarının yapmış olduğu eşkıyalıklardan dolayı Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmişti. Ancak bu cemaatten olup, iskân bölgelerinden firar edenler, Sandıklı Kazası ve çevresine gelerek, bu bölgenin sakinlerinin gittikleri yaylaklara cebren yerleşmişlerdir. Bu cemaatin firarilerinin yaptıkları eşkıyalıklarına son verilmek için iskân mekânları olan Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir¹³¹.

İskân firarilerinin Anadolu içinde yapmış oldukları eşkıyalıkların artması, özellikle de Silsipür Ceridi ve Lekvanik Ekradı başta olmak üzere Badıllu ve Modanlı Ekradı cemaatlerinin tenkili için Şeyhülislam Mahmud Efendi'den fetva alınmış ve bunların tenkil edilerek iskân mekânlarına gönderilmeleri hususunda Adana Beylerbeyliği'ne atanan Ahmed Paşa görevlendirilmiştir¹³². Yeniil'e tabi Musacalu cemaatinden olan Ca'ber cemaatinin yukarıda belirtildiği gibi Rakka'ya geri gönderilmesi ferman olunmasına rağmen bu cemaatten bir kısmı iskân mahalline gittikten kısa bir süre sonra firar ederek geride kalanlar ile birleşip Alaşehir ile Kula Kazası arasında kışlamaya başlamışlardır. Bu cemaatin mensuplarının çoğu çevrede bulunan Yeniçeriler'in himayesi altında tüfekli bir halde idiler. Bunların bu bölgede yapmış oldukları eşkıyalık üzerine Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa bunları tenkil etmek için üzerlerine gitmiş ve içlerinden 3 Kethüda ile diğer 5 kişiyi yakalayıp Kütahya Kalesi'nde kalebend etmiştir. Durumun İstanbul'a bu Vali tarafından ilam olunması üzerine yakalanan bu kişilerin gasp ettikleri malların geri alınması, katl ettikleri kişilerin varisleri ile murafaa edildikten sonra ya kısas olunmaları veya diyetlerinin tahsil edilmesi istenmiştir. Bu kişilerden katl edilecek kadar yüksek suçları olmayanların da yanlarına adamlar tayin edilerek Magosa Kalesi'nde kalebend olunmak üzere Kıbrıs'a gönderilmeleri, cemaatin diğer geri kalanlarının ise Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir¹³³.

3- Kılıçlı, Doğanlı ve Bektaşlı Cemaatlerinin Çukurova Bölgesi ve Diğer Yerlerdeki Eşkıyalıkları

Maraş ve çevresinde sakin olan Kılıçlı cemaati, belgelerde Yeniil Türkmanı'na tabi bir cemaat olarak görülmektedir¹³⁴. Bazı belgelerde Türkman Taifesi'nden olduğuna dair kayıtlar bulunan Kılıçlı cemaatinden¹³⁵, belgelerin çoğunluğunda Kılıçlı Ekradı diye bahsedilmektedir. *Rafizî* mezhebinden¹³⁶ olduğu belirtilen bu cemaat, XVIII. Yüzyılda büyük oranda eşkıyalıklarda bulunmuştur. Yapmış

¹²⁹ **M.D. No:110**, S.:238, H.:1088. Ocak Başları 1698 (Evahir-i C.ahir 1109).

¹³⁰ **A.Ş.S. No:30**, S.:44-45, B.:59; **M.D. No:114-1**, S.:609, H.:4. Ağustos Başları 1705 (Evasıt-ı R.ahir 1117).

¹³¹ **At.Ş.D. No:58**, S.:130, H.:2. Ocak Başları 1711 (Evasıt-ı Zilkade 1122).

¹³² **A.Ş.S. No:39**, S.:72-73, B.:104; **M.D. No:122**, S.:91, H.:1. Temmuz Ortaları 1714 (Evail-i Receb 1126). Bir süre sonra Anadolu Müfettişliği ile birlikte Rakka Beylerbeyliği'ne atanan Ahmed Paşa Anadolu dışında Arabistan, Suriye ve Irak çevresindeki Urban eşkıyasının tenkili ile de görevlendirildiğinden dolayı Anadolu'nun batı kısmında olan iskan firarilerinin tenkili için Yeniil Voyvodası Ahmed Ağa görevlendirilmiştir. **A.Ş.S. No:106**, S.:104-105, B.:131.

¹³³ **M.D. No:127**, S.:350, H.:1; A.Refik; **a.g.e.**, s.155-158, B.:201. Mart Sonları 1719 (Evail-i C.evvel 1131).

¹³⁴ Hama'ya iskân edilen cemaatler arasında yer alan bu cemaat, Kılıçlı Ekradı adı altında görülmektedir. **MAD. No: 8458**, S.:41-42, B.:2. Ayrıca II. Viyana Kuşatması sonrasında, devam eden savaşıardan dolayı, devletin fazla miktarda askere ihtiyacı olması sebebiyle Ocak 1690'da talep edilen cemaatlerin isimlerinin yazıldığı listede Kılıçlı Kürdü olarak belirtilen bu cemaatten 15 nefer asker talep edilmiştir. **M.D. No:99**, S.:52, H.:186

¹³⁵ Mesela; Şubat 1691 tarihli bir belgede, eşkıyalık yapan Türkman ve Ekrad cemaatlerinin isimleri verilirken, Kılıçlı Cemaati Türkman Taifesi'nden olarak belirtilmektedir. **M.D. No:100**, S.:42, H.:542.

¹³⁶ "Kılıçlı Ekradı... tâ ife-i mezkûre fi'l-asl rafiziyü'l-mezheb olmalarıyla ..." **M.D. No:139**, S.:347, H.:1.

oldukları eşkıyalıklar sebebiyle, bu cemaatin mensuplarının önde gelenleri katil edilerek, geri kalanları defalarca başka bölgelere sürgün edilmiş olmasına rağmen, eşkıyalıklarının önü alınamamıştır.

Şubat sonları 1691 tarihine ait bir belgeye göre, adam katli, mal gaspı ve yol kesme gibi eşkıyalık olaylarında bulunan ve Türkman taifesinden oldukları belirtilen; Kılıçlı cemaati ile Tatalı, Kabaş, ‘Acurlı, Dana Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepni, Cecelü ve Alcı cemaatlerinin gereken cezalarının verilerek güvenliğin sağlanması talep edilmişse¹³⁷ de başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine ismi geçen bu cemaatlerin, Rakka’da Colab Nehri havalisine iskân edilmelerine karar verilmiş ve bunların yaylak bahanesiyle başka yerlere kaçmalarına fırsat verilmemesi hususunda gereken tedbirleri alması hususunda Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir¹³⁸.

Rakka’da Colab Nehri kıyısında iskân edilmeleri için emir verilen Kılıçlı cemaatinin, buraya gönderilmesinden kısa bir süre sonra vazgeçilerek Hama ve Humus’a iskân edilen cemaatler içine dâhil edilmiştir¹³⁹. Ancak, bu cemaat bu bölgede fazla durmayarak firar edip, eşkıyalığa başlamıştır. Bu hareketlerinden dolayı cezalandırılarak, iskân bölgelerine geri gönderilmeleri için görevlendirilen Vezir Genç Mehmed Paşa’nın¹⁴⁰ faaliyetleri üzerine kaçarak İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Kara Hüseyinli Ceridi’ne sığınmış ve bu cemaat tarafından himaye edilmişlerdir¹⁴¹. Tekrar iskân bölgelerine geri gönderilen bu cemaat, Hama bölgesinin iklimine ve yerleşik hayata intibak etmekte zorlanmıştır. İskân şartları içerisinde görülen taş evler yapıp sakin olmak ve ziraatla uğraşmak şartına uymayan bu cemaat, ziraatla uğraşmadığı gibi, taş ev yapıp oturmak yerine Türkman obası olarak adlandırılan çadırdaki yaşamaya devam etmiştir¹⁴².

Kılıçlı cemaati mensupları, iskân edildikleri Hama ve Humus bölgesine intibak edemeyince, Maraş ile Elbistan arasındaki eski mekânları olan Ahsendere’ye iskân edilmişlerdir¹⁴³. Bir süre burada sakin olan bu cemaatin mensupları, iskân bölgelerinden firar eden Receblü Avşarı’nı içlerine alıp gizlemeye başlamaları üzerine, bunları içlerinde barındırmayarak iskân mekânlarına göndermeleri hususunda sert bir şekilde uyarılmışlardır¹⁴⁴. Ahsendere’de de rahat durmayan bu cemaat, çevredeki halkın mal ve arazilerini zorla zabt ederek, Alcı Türkmanı ve Kilis Ekradı’ndan Okcu İzzeddinlü’ye tabi Çarkanlı Oymağı’ndan bazı eşkıyalar ile birleşerek eşkıyalık yapmaları üzerine, Maraş Beylerbeyi Arslan Paşa bunların tenkil edilmesi için görevlendirilmiştir¹⁴⁵. Verilen bu emre rağmen, Kılıçlı Ekradı’nın tenkilinde başarılı olunamamış ve bu cemaatin mensupları eşkıyalığa devam etmiştir. İfraz-ı Zülkadiriyye’ye tabi olan Tacirli cemaati, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı’ndan bazı eşkıyaları da yanlarına alarak gittikçe artan oranda zararlara sebep olmuşlardır. Maraş, Antep, Elbistan ve Kilis şehirleri merkezinde yaşayanlardan, şehir dışına çıkanları yakalayıp mallarını soymaları, kasaba ve

¹³⁷ **M.D. No:100**, S.:142, H.:542.

¹³⁸ Bu hususla ilgili gönderilen fermanla Ceceli, Alcı ve Kılıçlı Cemaatleri birlikte bir cemaat olarak belirtilmiştir. **M.D. No:101**, S.:11, H.:26; **MAD. No: 8458**, S.:40-41, B.:2. Mart Başları 1691 (Evail-i C.ahir 1102).

¹³⁹ **MAD. No: 8458**, S.:41-42, B.:2. 25 Mart 1691 (24 C.ahir 1192). Yeniil Türkmanı reayası cemaatlerinden olduğu belirtilen Kılıçlı Ekradı Cemaati Asaf Kethüda’ya tabi idi. **M.D. No:104**, S.:112, H.:521; A.Refik; **a.g.e.**, s.106-108, B.:159.

¹⁴⁰ Vezir Genç Mehmed Paşa, bu dönemde Anadolu’da eşkıya teftişine memur idi. **M.D. No:105**, S.:68, H.:309.

¹⁴¹ **M.D. No:105**, S.:68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S.:81, B.:1. Aralık Sonları 1694-Ocak Başları 1695 (Evasıt-ı C.evvel 1106).

¹⁴² İskan düzenine aykırı olan bu durumun sona erdirilmesi için, bu obaların bozdurulması ve taş evler bina ettirtilerek ziraatla uğraşmalarının sağlanması için Trablusşam Beylerbeyi Arslan Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:108**, S.:81, H.:318. Şubat Başları-Ortaları 1696 (Evail-i Receb 1107).

¹⁴³ **M.D. No:114-1**, S.:157, H.:1.

¹⁴⁴ **M.D. No:111**, S.:31, H.:86-87.

¹⁴⁵ **M.D. No:114**, S.:73, H.:1. Mart Sonları 1703 (Evail-i Zilkade 1114).

köylerdeki halkın hayvan, mal ve erzaklarını gasp etmelerinden dolayı, bu bölgenin sakinleri perakende olmuştur¹⁴⁶.

Eşkıyalık yapan bu cemaatlerin tenkili için gösterilen bütün çabalara rağmen, Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'nın tenkilinde başarılı olunamadığından, bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalıklar gittikçe artmıştır. Bölge sakinlerinin bu cemaatlerin eşkıyalıklarından aşırı derecede zarar görmesi üzerine, bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl edilerek, burada iskân edilmeleri için İçil Sancağı mutasarrıfı İslam Paşa görevlendirilmiştir¹⁴⁷.

Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'nın Kıbrıs'a iskân edilmeleri için verilen bu emir üzerine, yukarıda belirtilen fermanın bir süre sonra Maraş Beylerbeyliği'ne atanan İslam Paşa, bunların iskânı için çevredeki askerlerin desteği ile üzerlerine doğru gittiği zaman, bu cemaatler kaçarak, bu sırada isyan üzere olan İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Tacirlü, Çakallı Dokuzu ve Dağ Ceridi cemaatlerinin içlerine girerek bu cemaatler ile birleşmişlerdir¹⁴⁸. Bu cemaatler ile birleşen Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı mensupları, toplu bir halde ilerleyip, Maraş'a 2 saat mesafesi olan Cısr-i Ceyhun adlı köprüye geldiklerinde, İslam Paşa idaresindeki askerler tarafından önleri kesilmiştir. Karışık bir durumda olan bu cemaatlerin içinden Kılıçlı, Bektaşlı ve Alcı cemaatine mensup olanları seçilip, iskân mekânlarına gönderilmek için yola çıkarılacakları sırada, Kılıçlı Kethüdası Bektaş ve Alcı cemaatinin ileri gelenleri İslam Paşa'nın yanına giderek bazı talep ve önerilerde bulunmuşlardır. Geçmiş suçları ve Kıbrıs'a iskân edilmelerinin affedilerek, eskiden iskân olundukları Hama'ya gönderilmeleri, bundan sonra Maraş ve Elbistan bölgesine gidecek olurlarsa Matbah-ı Amire'ye 25.000 kuruş nezr vermeyi kabul etmiş ve bu bağlamda Bektaş Kethüda'nın oğlu ile Alcı cemaatinden bazı kişileri rehin olmak üzere teslim etmişlerdir. Bunun üzerine, talep ettikleri şekilde; Malatya Sancağı ile Rışvanoğlu Halil'in yanında bulunanlarla birlikte Kılıçlı, Bektaşlı, Doğanlı ve Alcı cemaatlerinin Hama'ya götürülüp iskân edilmeleri, rehin alınan kişilerin münasip kalelerde hıfz edilmesi için Maraş Beylerbeyi İslam Paşa'ya emir verilmiştir¹⁴⁹. Bu cemaatlerin, kendilerinin talebi olmasına rağmen, Hama'ya gitmek istemeyip, etraflarında bulunan bölgelerde eşkıyalığa devam etmeleri üzerine Rakka'ya iskân edilmeleri için emir verilmiştir¹⁵⁰.

Alınan kararlarla; Hama, Kıbrıs ve Rakka gibi farklı bölgelere iskân edilmeleri için defalarca karar verilen Kılıçlı, Bektaşlı, Doğanlı ve Alcı cemaatlerinin, bu bölgelerden herhangi birine iskân edilerek Ahsendere başta olmak üzere Maraş çevresindeki eşkıyalılarının önünün alınması hususunda başarılı olunamadığı gibi, eskiden yaptıkları eşkıyalıklarından daha fazla eşkıyalık yaparak halkın huzurunun daha da bozulmasına sebep olunmuştur. Nisan 1706 tarihinde Rakka'ya iskânları için verilen karara itaat etmeyen bu cemaatler, Rakka'ya gittikten kısa bir süre sonra firar ederek Kilis çevresine gelip, bu bölgede bazı eşkıyalık yaptıktan sonra Elbistan ve çevresine giderek, bu bölgenin sakinlerine çeşitli zulümlerde bulunup, evleri basıp, halkı canlarından bezdirmişlerdir. Bunun üzerine tekrar Rakka'ya gönderilmişlerse de, Kılıçlı Ekradı mensupları bir süre sonra tekrar firar ederek, Antep'e tabi Telbaşar Nahiyesi'ne gelmişlerdir. Bu bölgenin sakinlerinin karşı çıkmasına rağmen, zorla yerleşip, hayvanlarını bölgenin yerli halkının ekinleri içine salarak, tahrip ettirmiş, birkaç kişiyi yaralayıp etraflarına korku

¹⁴⁶ Bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalığın sona erdirilerek gereken cezalarının verilmesi için Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir. **M.D. No:114-1**, S.:157, H.:1. Şubat Sonları-Mart Başları1704 (Evahir-i Şevval 1115).

¹⁴⁷ Bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl ve iskânları için Maraş Valisi Vezir Hasan Paşa, Halep Valisi Vezir Süleyman Paşa ve Adana Valisi Vezir Mehmed Paşa kapıları halkı ile birlikte İslam Paşa'ya yardım etmek hususunda görevlendirilmişlerdir. **M.D. No:114-1**, S.:456, H.:2. Şubat Başları-Ortaları 1705 (Evasıt-ı Şevval 1116).

¹⁴⁸ Bu cemaatlerden bir kısmı ise daha önceden kaçarak, Malatya Sancağı'nda Körpe Küpecik adlı bölgeye, Bektaşlı Nebi ile Kılıçlı Cemaati'nden bazıları ise Rışvanoğlu Halil Paşa'nın himayesine sığınmışlardır. **M.D. No:114-1**, S.:666, H.:3.

¹⁴⁹ **M.D. No:114-1**, S.:666, H.:3. Kasım Ortaları 1705 (Evahir-i Receb 1117).

¹⁵⁰ Bu cemaatlerin Rakka'ya nakl ve iskanları için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:114-1**, S.:724, H.:1. Nisan Başları-Ortaları 1706 (Evahir-i Zilhicce 1117).

salmışlardır. Bunun üzerine, zararlarının giderilmesi amacıyla, tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir¹⁵¹. Verilen karar üzerine, Maraş Beylerbeyi Muhammed Paşa, arzuhal göndererek Kılıçlı cemaatinin, Rakka'ya iskânından vazgeçilmesini talep etmiş¹⁵², Rakka valisinin de gönderdiği mektupta bu talebin yenilenmesi üzerine, Kılıçlı Ekradı'nın eşkıyalık yapmamak şartıyla Elbistan'a iskân edilmelerine karar verilmiştir¹⁵³.

Elbistan bölgesine yerleştirilen Kılıçlı cemaati mensupları, burada da rahat durmadığından tekrar Rakka'ya iskân edilmişler, ancak yeniden firar ederek Anadolu'nun bazı bölgelerinde eşkıyalık yapmaları üzerine, Rakka'dan firar eden diğer cemaatlerle birlikte geri gönderilmeleri için ferman gönderilmiştir¹⁵⁴. Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen bu kararlara rağmen, burada iskân ettirilmelerinde başarılı olunamayan Kılıçlı Ekradı mensupları; buradan firar ederek, Kilis Ekradı, Tacirlü ve İlbeğli cemaatleri ile birleşerek eşkıyalığa başlamışlardır. 30-40 atlı ile Antep Sancağı'nda eşkıyalık yapan bu cemaatlerin eşkıyalarının yol kesme, mal gaspı, adam öldürme ve benzeri hareketlerinden dolayı, suçlu olanlarının cezalandırılarak, eşkıyalıklarının sona erdirilmesi istenmiştir¹⁵⁵. Ancak bunların eşkıyalıklarının önünün alınamaması ve eşkıyalıklarının gittikçe artması üzerine haklarında "... nefir-i 'âmm ..."¹⁵⁶ ilan edilmiştir. Bölgede bulunan bütün askerlerle birlikte üzerlerine gidilen Kılıçlı ve Bektaşlı Ekradları ile Tacirlü ve Alcı Türkmanları'nın bir kısmı Rakka'ya gönderildiği halde, bir kısmı firar ederek eşkıyalığa devam etmişlerdir.

Yaylak bahanesi ile Elbistan çevresine gelip 6 ay boyunca bu bölgede kalan Kılıçlı Ekradı ile diğer cemaatler, kasaba ve köylere zorla girip, halktan zorla yem, yemek ve zahire alıp, mallarını gasp ederek, Kızılkaya adlı köyü basıp, bu köyün imamı olan Abdurrahman Efendi'yi katl etmişlerdir. Bunun üzerine, bu cemaatlerin içindeki eşkıyaların gereken cezalarının verilmesi, geri kalanlarının tümünün Kıbrıs'a nakledilerek orada iskân edilmelerine karar verilmiştir¹⁵⁷. Kıbrıs'a iskân edilmeleri kararına rağmen, Kılıçlı Ekradı ve Tacirlü cemaatinin bir kısmı firar edip, Kilis Ekradı cemaatlerinin içlerine girerek, bunlar ile birleşip eşkıyalığa başlamışlardır. Toplu bir halde çevrede dolaşip eşkıyalık yapan bu cemaatlerin korkusundan, çevrede bulunan yerleşim yerlerinin sakinleri, buldukları yerden dışarıya çıkamamaya başlamıştır¹⁵⁸.

Kılıçlı Ekradı'nın, daha önce Kıbrıs'a iskân edilmesi için verilen fermanla belirtildiği gibi, yetişkin erkeklerinin çoğunluğu eşkıyalık yaptıkları için katl olunmuş, geri kalan kadın ve çocuklar Kıbrıs'a gönderilerek iskân edilmişlerdir. Kıbrıs'ta bir süre ikamet ettikten sonra, Kılıçlı Ekradı'ndan buraya gönderilip iskân edildikleri zaman çocuk yaşında olanlar yetişkin durumuna geldiklerinden¹⁵⁹, fırsat buldukları anda Kıbrıs'tan firar ederek Maraş ve Kilis taraflarına gelip eşkıyalığa başlamışlardır.

Kıbrıs'tan firar eden Kılıçlı Ekradı mensupları, yaz mevsiminde Elbistan, kışın ise Kilis, Uluç ve Amik Ovaları'nda gezip dolaşmaya, çevredeki halk ve yolculara zarar vermeye başlamış ve eşkıyalık

¹⁵¹ **M.D. No:119**, S.:116-117, H.:576. Şubat Sonları 1712 (Evasıt-ı Muharrem 1124). Aynı şekilde Bektaşlı Cemaati'nin de iskan bölgesine geri gönderilmesi emredilmiştir. **M.D. No:120**, S.:11, H.:22. Ağustos Ortaları 1713 (Evahir-i Receb 1125).

¹⁵² **M.D. No:121**, S.:44, H.:179. Eylül Ortaları 1713 (Evahir-i Ramazan 1125).

¹⁵³ **M.D. No:120**, S.:77, H.:324. Aralık Sonları 1713 (Evail-i Zilhicce 1125).

¹⁵⁴ **A.Ş.S. No:103**, S.:63, B.:116.12 Şubat 1721 (14 R.ahir 1133).

¹⁵⁵ **M.D. No:133**, S.:207, H.:4. Nisan Ortaları 1726 (Evasıt-ı Şaban 1138).

¹⁵⁶ "Nefir-i 'âmm: Harp mıntkasında bulunan bütün halkın cenge sürülmesi yerinde kullanılır bir tabirdir." Mehmet Zeki PAKALIN; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.:II, İstanbul, 1993, s.672.

¹⁵⁷ **M.D. No:133**, S.:453, H.:1. Ocak Sonları 1727 (Evail-i C.ahir 1139).

¹⁵⁸ Bu cemaatlerin gereken cezalarının verilerek Rakka'ya gönderilmeleri için Maraş ve Adana Beylerbeyileri görevlendirilmiştir. **M.D. No:135**, S.:119, H.:1

¹⁵⁹ "... 'umûmen ricâlleri tâme-i şimşîr ve nisâ ve sıbyânları Kıbrıs Cezîresi'ne iclâ ve tesyîr ile 'ibâd ve bilâd şerr ve şürûrlarından emîn ve mutmâ'in olmuş iken el-haletü hazîhi melâ'in-i merkûmînin sıbyânları yetişüb bâliğ ..." **M.D. No:139**, S.:347, H.:1.

hususunda, atalarının geçmişte yaptıklarını kat kat geçmişlerdir.¹⁶⁰ Kılıçlı Ekradı ile bunlara katılan Bektaşlı ve Koyunoğlu cemaatlerinin yaptıkları eşkıyalıkların gittikçe artması üzerine, bu cemaatlerin üzerlerine toplu bir halde gidilmesine karar verilmiştir¹⁶¹. Verilen bu kararda; bu cemaatlere mensup olan bütün yetişkin erkeklerin katl edilmesi ve bunlardan ele geçirilecek malların, bu cemaatin üzerlerine yapılan seferde bulunanlara ganimet olarak verileceği belirtilerek Rişvan-zade Süleyman Paşa başbuğ tayin olunmuştur¹⁶².

Verilen bu ferman üzerine; tenkil edilmek için üzerlerine gidilen Kılıçlı, Bektaşlı ve Tacirlü cemaatleri kaçarak Elbistan bölgesine gelmişlerdir. Bu cemaatler, daha önceden yaptıkları gibi, çevredeki halkın mallarını gasp ederek, yolları kesip yolcuları soyup, bir kısmını katl etmişlerdir. Bunları tenkil etmek için üzerlerine giden Sivas Mütessilimi Zaralı-zade Osman'dan kaçan, Bektaşlı cemaatinden bazı kişiler ve Kılıçlı Halil Bölükbaşıoğlu Ali olmak üzere toplam 18 eşkıya, Kangal'dan Alacahan'a gitmekte olan Sadrazam Çukadarları'ndan Ali'nin peşine düşerek Zağra Deresi adlı mahalde hücum edip katl ederek mallarını yağmalamışlardır. Bu eşkıyalardan 8 âdetini Elbistan halkı yakalayarak cezalarını vermişlerse de, geri kalanları Maraş altından firar ederek Okcu İzzeddinlü içine girip saklanmışlardır. Bu durumun Zaralı-zade Osman ve Elbistan Naibi Seyyid Mustafa tarafından İstanbul'a arz edilmesi üzerine; Kılıçlı ve Bektaşlı cemaatinden eşkıyalık yapanların yetişkinlerinin tamamen katl edilmesi, geri kalanlar ile çocuk ve kadınların Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmeleri için Haleb Valisi Vezir Mehmed Paşa görevlendirilmiştir¹⁶³.

Kılıçlı ve Bektaşlı cemaatlerinin Kıbrıs'a iskân edilmeleri için verilen bu fermana rağmen, bir süre sonra bu karardan dönülerek, Kıbrıs yerine Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiş¹⁶⁴, ancak bunların Rakka'ya iskân edilmelerinde başarılı olunamayınca tekrar Kıbrıs'a iskânları için emir verilmiştir. Kılıçlı ve Bektaşlı cemaatlerinin Kıbrıs'a gönderilmeleri için yapılan faaliyetler çerçevesinde, eşkıyalık yapanlar katl edildikten sonra çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 200 kadar geriye kalanları Kıbrıs'a gönderilmek için Maraş Kalesi'ne haps edilmişlerdir.

Maraş Kalesi'nde hapis tutulan bu kişilerden bir kısmı, geçmişte yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı affedilmelerini talep ederek, Kıbrıs iskânından vazgeçilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine bu talepleriyle birlikte, bir daha eşkıyalık yapmayacakları hususunda taahhütleri hüccet olunarak Ahsendere'ye iskân edilmeleri kararlaştırılıp, kaleden çıkarılarak serbest bırakılmışlardır. Ancak, serbest kalmalarının ardından yapmış oldukları taahhütlerinin aksine tekrar eski tavırlarını devam ettirerek, evleriyle birlikte içlerine girdikleri Tacirlü, Ceridlü ve Reyhanlı cemaatlerinden kendilerine katılanlarla birlikte 100'den fazla atlı ile eşkıyalığa başlamışlardır. Bunun üzerine, bunların gereken cezalarının verilmesi ve Rakka'ya gönderilmeleri için Maraş Mütessilimi Seyyid Mustafa görevlendirilmiştir¹⁶⁵. Gösterilen bütün gayretlere rağmen Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınmamıştır. Bu cemaatler, bir fırsatını bularak iskân edildikleri yerlere ya

¹⁶⁰ **M.D. No:139**, S:383, H.:2. Kılıçlı Ekradı'nın, bu çevredeki halka yaptıkları eşkıyalıklarının sebebi ile ilgili Osmanlı Devleti idarecileri tarafından farklı bir sebep gösterilmektedir. Buna göre; aslen Rafizî mezhebine mensup olan bu kişiler, içlerinde saklı olan kötülük ve özellikle de Ehl-i Sünnet'ten olan kişilere karşı hiyanet etmek amacıyla olduklarından bu şekilde eşkıyalık yapmaktaydılar. **M.D. No:139**, S:347, H.:1.

¹⁶¹ Bu cemaatlerin tenkili için; Kilis Voyvodası ve Kilis Hasları'na tabi cemaatler, Çobanoğlu, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri, Fettahoğlu, Haleb Valisi Vezir Mehmed ve Maraş Valisi Mustafa Paşa idareleri altındaki bölgelerin askerleri ile birlikte memur edilmişlerdir. **M.D. No:139**, S:347, H.:1.

¹⁶² Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerden firar ederek başka cemaatlere sığınanların olabileceği, bu gibi firarileri kabul edenlerin de bağî ilan edileceği ve aynı cezanın onlara da uygulanacağı gönderilen fermanında özellikle belirtilmiştir. **M.D. No:139**, S:347, H.:1. Ekim Ortaları 1733 (Evail-i C.evvel 1146).

¹⁶³ **M.D. No:139**, S:383, H.:2. Kasım Ortaları 1733 (Evail-i C.ahir 1146).

¹⁶⁴ **M.D. No:140**, S:225, H.:1. Kasım Sonları-Aralık Başları 1734 (Evail-i Receb 1147).

¹⁶⁵ **M.D. No:141**, S:23, H.:1. Ağustos Sonları 1735 (Evail-i R.ahir 1148).

gitmemiş, ya da gittikten kısa bir süre sonra firar etmişlerdir¹⁶⁶. Alınan tedbirler sonucunda, Ahsendere bölgesine gidemeyen Kılıçlı Ekradı mensupları, Pazarcık Ovası'nı kendilerine mekân olarak seçip bu çevrede eşkiyalığa devam ettiklerinden, tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri için ferman gönderilmiştir¹⁶⁷.

4- 1712 Yılında Yapılan İfraz-ı Zülkadiriyye Seferi ve Vezir Hasan Paşa'nın Faaliyetleri

Daha önceki dönemlerde cemaatlerin eşkiyalık olaylarının önlenmesinde büyük gayretleri görülen Kürd Bayramoğlu Derviş Paşa-zade Mehmed Paşa'nın vefat etmesinden sonra, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri daha fazla eşkiyalık yapmaya başlamışlardır. Durumun yeniden karışmaya başlaması üzerine, Trablusşam Valisi olup, bu sırada Anadolu'da asker ihracı ve eşkiya teftişine görevli olan eski Sadrazamlar'dan Vezir Hasan Paşa¹⁶⁸ bu cemaatlerin tenkili için görevlendirilmiştir¹⁶⁹. Bu husus için görevlendirilen Vezir Hasan Paşa'ya bu görevinde yardım etmeleri için, dönemin Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa ile birlikte Adana ve Tarsus çevresinde bulunan güç sahipleri görevlendirilmiştir¹⁷⁰.

Vezir Hasan Paşa'nın, İfraz-ı Zülkadiriyye üzerine yapacağı askerî hareket için faaliyete geçmesi sırasında, tenkil edilecek olan cemaatlerin mensuplarının daha önceden olduğu gibi başka bölgelere kaçmasının önünün alınması amacıyla tedbir çareleri düşünülmüştür. Bu amaçla, bu cemaatlerin kaçma ihtimali olan yerlere gidecekleri Kars Sancağı'ndaki Akyol, Haçın ve Kirasönü, Sis Sancağı'ndaki Kusur, Gedis ve Kıyaksız, Adana Sancağı'ndaki Gülek ve Pus geçitlerinin muhafaza edilerek kaçışların önünü almaları için bölge idarecileri ve güç sahipleri uyarılmıştır¹⁷¹.

Maiyetinde bulunan askerler ve çevreden kendine katılanlarla birlikte İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden itaatsizlik gösteren cemaatlerin üzerine hareket eden Vezir Hasan Paşa, meydana gelen bazı çatışmalar sonucunda ilk etapta bu cemaatlerden bir kısmının itaat etmesini sağlamıştır. Eskiden Ayas ve Berendi'ye iskân edilmiş olan ve buralarda sakin olan Hüseyin Hacılı cemaati ve bu cemaatle birlikte hareket eden 9 cemaatin ileri gelenlerini mahkemeye sevk eden Vezir Hasan Paşa, bu cemaatleri Kethüdası Mustafa Ağa'nın aracılığı ile yeni bir düzen altına almaya çalışmıştır. 12 Nisan 1712 (5 R.evvel 1124) tarihinde Adana şehri yakınındaki Yedikarındaş adlı mevkie Adana Kadısı Hasan Efendi'nin görevlendirdiği Naib Ahmed Efendi bin Himmet'in başkanlığında toplanan ve Kethüda Mustafa Ağa'nın da hazır bulunduğu mahkemede, bu cemaatler yapmış oldukları davranışlardan dolayı aflarını talep ederek, bundan sonra yıllık vergilerini düzenli olarak ödeyeceklerini ve Ilıcakbeli ile Karanlıkkapu arasındaki bölgede güvenliği sağlayacaklarını söyleyerek Matbah-ı Amire'ye 10.000 kuruş nezr akçesi taahhüt etmişlerdir. Yapılan bu taahhüt ile birlikte bu cemaatlerin taahhütlerini bozmalarının önünün alınması için Hüseyin Hacılı cemaatinin Boybeği olan Hüseyin Beğ bin İbrahim'in amcası oğlu Mustafa ile birlikte Anamuslu cemaatinden Kızıl Murad'ın oğlu Ömer ve Geke cemaatinden Molla Ali rehin olmak üzere Adana Kalesi'ne hapsedilmişlerdir¹⁷².

Hüseyin Hacılı cemaati ve buna tabi olan 9 cemaatin itaat etmesinden ardından, diğer cemaatlerin itaatlerini sağlamak amacıyla, Vezir Hasan Paşa bölgede faaliyet göstermeye devam etmiştir. Gösterilen bu faaliyetler sonucunda, eskiden Kımık ve çevresine iskân edilmiş olan ve buralarda sakin olan Karalar Ceridi cemaati ve buna tabi olan 6 cemaat ile İsalu Ceridi cemaati ve buna tabi olan 7 cemaat ve mahalle itaatlerini arz etmişlerdir. İtaatlerini arz eden bu cemaat ve mahallelerin ileri gelenlerini mahkemeye

¹⁶⁶ M.D. No:152, S.:371, H.:1.

¹⁶⁷ M.D. No:153, S.:84-85, H.:1. Temmuz Ortaları 1747 (Evahir-i Receb 1160).

¹⁶⁸ Vezir Hasan Paşa 1703 (1115) yılında Sadrazam olduktan bir süre sonra azl edilmiştir. Bir süre değişik vilayetlerde görev yapan Vezir Hasan Paşa Ekim-Kasım 1708 (Şaban 1120)'de Trablusşam Valisi olarak atanmıştır. Mehmed Süreyya; *Sicil-i Osmanî, C.:2*, İstanbul, 1996, s.637.

¹⁶⁹ M.D. No:119, S.:120-121, H.:585. Mart Başları 1712 (Evahir-i Muharrem 1124).

¹⁷⁰ M.D. No:119, S.:121, H.:586-5899.

¹⁷¹ A.Ş.S. No:19, S.:169/70, B.:320. 29 Mart 1712 (20 Safer 1124).

¹⁷² A.Ş.S. No:19, S.:150, B.:285; MAD. No: 8458, S.:90, B.:1.

sevk eden Vezir Hasan Paşa, kendisi diğer cemaatleri takip etmekte olduğundan dolayı, önceki cemaatlerde olduğu gibi bu cemaatleri de Kethüdası Mustafa Ağa'nın aracılığı ile yeni bir düzen altına almaya çalışmıştır.

12 Mayıs 1712 (5 R.ahir 1124) tarihinde aynı şekilde Adana şehri yakınındaki Yedikarındaş adlı mevkide Adana Kadısı Hasan Efendi'nin görevlendirdiği Naib Ahmed Efendi bin Himmet'in başkanlığında toplanan ve Kethüda Mustafa Ağa'nın da hazır bulunduğu mahkemede, bu cemaatler yapmış oldukları davranışlardan dolayı afların talep ederek, bundan sonra yıllık vergilerini düzenli olarak ödeyeceklerini ve Ilıcakbeli ile Demirkapu arasındaki bölgede güvenliği sağlayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Yapılan bu taahhüt ile birlikte Karalar cemaati ve buna tabi olan cemaatler 15.000 kuruş, İsalu Ceridi cemaati ile buna tabi olan cemaat ve mahalleler 5.000 kuruş olmak üzere toplam 20.000 kuruş Matbah-ı Amire'ye nezd akçesi taahhüt etmişlerdir. Yapılan bu taahhüt ile birlikte bu cemaatlerin taahhütlerini bozmalarının önünün alınması için Karalar cemaatinden Boz Bektaşoğlu Mustafa ile İsalu cemaatinden Poturoğlu diye tanınan Ahmed adlı kişiler rehin olmak üzere¹⁷³ Adana Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir¹⁷⁴.

Karalar Ceridi ve İsalu Ceridi cemaatlerinin itaatlerinin sağlanmasının ardından esas problemi teşkil eden Sakallu Ceridi ve Çakallu Dokuzu cemaatlerinin itaat altına alınmasına gelmiştir. Bu durumu bilen söz konusu cemaatlerin mensuplarından bazıları, üzerlerine gelen askerlerden kurtulmak amacıyla, bu dönemde yaylaya gitmeye hazırlanan Çiğdemli, Şam Bayadı ve Bozdoğan cemaatlerinin arasına girip saklanmaya başlamışlardır. Bu durumu haber alan Vezir Hasan Paşa, bu kişilerin bölge dışına çıkarak kurtulmasına engel olmak amacıyla, bölgede düzenlenen askerî hareket sona erip, bu firariler gizlendikleri yerlerden çıkarılana kadar, bu cemaatlerin yaylaya gitmesini bir buyuruldu ile yasaklamıştır¹⁷⁵.

Alınan sıkı tedbirler ve yapılan takibatlar sonucunda bu cemaatlerin mensuplarından Çakallu Dokuzu cemaatinden 33 hane ve Sakallu Ceridi cemaatinden yine 33 hane olmak üzere, toplam 66 hane Yeniil Türkmenleri'nin arasında saklanmış bir halde iken ele geçirilmişlerdir. Bu cemaatlerin ileri gelenleri ile Vezir Hasan Paşa arasında yapılan görüşmelerin sonucunda, diğer İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin bu cemaatlerin kendi aralarında bulunmasının düzeni bozacağını daha önceki dönemlerde söylemiş olmaları sebebiyle, bu cemaatlerin İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'ndan ifraz edilerek başka bölgelere iskân edilmesine karar verilmiştir. Verilen bu karar sonucunda Çakallu Dokuzu cemaatine mensup 33 hanenin Cisir-i Murad Paşa'ya, Sakallu Ceridi cemaatine mensup 33 hanenin ise Üzeyr Sancağı'nda Arsuz Bucak Nahiyesi'ne iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan bu karara göre; bu cemaatlerin mensuplarının ileride bu şartlara aykırı davranışlara girmemeleri için içlerinden bazı kişiler

¹⁷³ Rehin olarak alınan bu kişiler, belirtilen cemaatlerden eşkıyalık ve yıllık vergi vermeme gibi durumlar meydana gelmesi durumunda katl edilmek şartıyla kalebend edilmişlerdir. Gönderilen fermanla, bu kişilerin serbest bırakılması için ferman gönderilmedikçe Adana Kalesi'nden serbest bırakılmamaları özellikle belirtilmiştir. **M.D. No:119**, S.:184, H.:805. Ancak; bir süre Adana Kalesi'nde kalebend olarak kalan bu kişiler dönemin Adana Yeniçeri Serdarı olan ve bu sırada inşa olunması fermanla emr edilen Kurdkulağı çevresindeki binalar için bina nazırı nasp edilen Arpacı-zade Hüseyin'in İstanbul'a yanlış bilgi vermesi sonucunda serbest bırakılmaları için ferman yazılmışsa da bir süre sonra bunların serbest bırakılmayarak, eskiden olduğu gibi Adana Kalesi'nde kalebend edilmeleri hususunda ferman gönderilmiştir. Bu kişilerin serbest bırakılması için yanlış bilgi ile ferman yazılmasına sebep olan Arpacı-zade Hüseyin ise Yeniçeri Serdarlığı ve bina nazırlığından azledilmiştir. **A.Ş.S. No:19**, S.:241, B.:430-431; **M.D. No:119**, S.:212-213, H.:879, 881. Haziran Sonları-Temmuz Başları 1712 (Evahir-i C.evvel 1124). Keza bu olaydan bir süre sonra dönemin Adana Beylerbeyi olan Seyyid Ahmed Paşa ferman olmadan, hapsedilen bu kişilerden Boz Bektaşoğlu Mustafa'yı serbest bırakmıştır. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu kişinin hemen yakalanarak Adana Kalesi'nde kalebend olunması için Adana Beylerbeyi Seyyid Ahmed Paşa'ya ferman gönderilmiştir. **M.D. No:119**, S.:253-254, H.:1049. (Eylül Ortaları 1712 (Evasıt-ı Şaban 1124).

¹⁷⁴ **A.Ş.S. No:19**, S.:151, B.:286; **MAD. No: 8458**, S.:89, B.:1.

¹⁷⁵ **A.Ş.S. No:19**, S.:167, B.:316. 22 Nisan 1712 (15 R.evvel 1124).

rehin alınarak Payas Kalesi'nde hapsedilmiş ve bundan sonra belirlenen bu bölgelerde sakin olmayıp başka yerlere giderlerse veya eşkıyalık yaparlarsa Kıbrıs'a sürülecekleri kendilerine şart koşulmuştur¹⁷⁶.

5- 1712 ile 1727 Arasındaki Dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatlerinin Eşkıyalıkları

Nisan-Mayıs 1712 tarihinde yapılan çalışmalar sonucunda itaatlerini arz eden İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Karalar Ceridi, Aydınlu, Sarılu, Kethüdalı, Hökerlü ve Beytilü cemaatleri bu tarihin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra, kendilerinden sorumlu olan idarecilerden izin almadan yaylaya gitmeye kalkışmışlardır. Yaylaya izin almadan giden bu cemaatlerin mensuplarının geçecekleri yolların kapatılarak, bunların geri döndürülmeleri için gönderilen fermana rağmen, Kars-ı Zülkadiriyye Sancağı Andırın Nahiyesi'nde söz sahibi olan Bayezidoğlu Mehmed, bunun Kethüdası Kara Veli, Gözübüyük Bekiroğlu Deli Ahmed ve Mehmed isimli kişiler bu fermana itaat etmeyerek, bu cemaatlerden aldıkları 600 kuruş, 3 at, 700 koyun ve bazı eşyalar karşılığında yaylaya gitmelerine izin vermişlerdir. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Bayezidoğlu Mehmed, bunun Kethüdası Kara Veli, Gözübüyük Bekiroğlu Deli Ahmed ve Mehmed isimli kişiler ile birlikte Karalar Ceridi, Aydınlu, Sarılu, Kethüdalı, Hökerlü ve Beytilü cemaatlerinden 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir¹⁷⁷.

Aradan bir süre geçtikten sonra, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden bazıları yeniden eşkıyalık olaylarına karışmaya başlamışlardır. 1712 yılında yapılan düzenleme ile İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden uzaklaştırılarak başka bölgelere iskân edilen Çakallı Dokuzu ve Sakallı Ceridi cemaati ile birlikte Rakka'dan firar eden Tacirlü cemaatinin¹⁷⁸ mensuplarının Çukurova bölgesine geri gelmeleri bu olayların başlamasının temel sebeplerinden birisidir. İskân edildikleri bölgelerde tam olarak yerleştirelemeyen bu cemaatler, daha önceki dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri ileri gelenlerinin dediği gibi, bölgenin sakinlerinin içine girerek, bu kişileri kendileri ile birlikte eşkıyalık olaylarına sürüklemişlerdir.

Karalar Ceridi cemaati başta olmak üzere İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin bazılarından bu cemaatlere katılan kişilerle bu cemaatlerin mensupları birleşerek yeniden eski günlerde oldukları gibi bölgede korku salmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarından Mirzaoğlu Sofu, Hacı Ebubekir, Boz Bektaşoğlu Mustafa¹⁷⁹, bunun kardeşi Musli, Mirza, Çelebi Uşakları, Hacı Ahmedoğlu Kara Süleyman, Deli Ömer, Tacirlü Koca Kethüdaoğlu Halid, Kavıklı Hüseyin, Ahmed, Sultanoğlu Mehmed ve Topal Ali kişilerin başını çektiği 300 kadar eşkıya Maraş tarafına giderek, Bazarcık Nahiyesi'nde, Mıh Deresi adlı mevzide sakin olan halka saldırıp evlerini basmışlardır. Meydana gelen bu olay sırasında birçok at, deve, bazı mal ve eşyaları gasp eden bu eşkıyalar 10 erkek ve 2 kadını katil edip, 30'dan fazla kişiyi yaraladıktan sonra Çukurova bölgesine gitmişlerdir. Bu olayın ardından görevlendirilen bölge

¹⁷⁶ **A.Ş.S. No:19**, S.:235-236, B.:422; **M.D. No:119**, S.:182-3, H.:804. Haziran Başları-Ortaları 1712 (Evail-i C.evvel 1124). Ancak bir süre sonra bu iki cemaatin mensupları tekrar Çukurova bölgesine gelerek eşkıyalık olaylarına başlamışlardır.

¹⁷⁷ Kıbrıs'a sürgün edilmesi istenen 18 kişi şunlardır. **Karalar Ceridi Cemaati'nden** Hacı Abdioğlu Hacı Süleyman, Ademciloğlu Murtaza, Kulaksız Osman, Deli Ömeroğlu Habil, Murtazaoğlu Yusuf, İloğlu Habil, İsmailoğlu Kara Ali, Kara Seyfullahoğlu İbrahim, Bektaşoğlu Tavi Musli ve Hacı Kadrioğlu İshak, **Aydınlu Cemaati'nden** Hacı Abdurrahman, Hacı Yusuf ve Hasanoğlu Ahmed, **Hökerlü Cemaati'nden** Pir Sultan oğlu İsmail, **Kethüdalı Cemaati'nden** Deli Abdurrahman, **Hoballı Cemaati'nden** Ganioğlu Hüseyin, **Beytiler Cemaati'nden** Eymiroğlu Murad ve **Sarılu Cemaati'nden** Latif Kethüda. **M.D. No:119**, S.:232-233, H.:940-941. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124).

¹⁷⁸ Aralık Sonları 1713 (Evail-i Zilhicce 1125) tarihinde verilen karar ile Tacirlü Cemaati'nin Rakka'ya iskân edilmesine karar verilmiş olmasına rağmen, bu cemaatin bu Rakka'ya iskan edilmesinde başarılı olunamamıştır. **MAD. No: 8458**, S.:99, B.:2.

¹⁷⁹ Bu kişi 1712 yılında kalebind edilmiş ve ferman gönderilmedikçe serbest bırakılmaması hususunda emr verilmiş olmasına rağmen, bir süre sonra dönemin Adana Beylerbeyi olan Seyyid Ahmed Paşa ferman olmadan bu kişiyi serbest bırakmıştır. O tarihte durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu kişinin hemen yakalanarak Adana Kalesi'nde kalebind olunması için Adana Beylerbeyi Seyyid Ahmed Paşa'ya ferman gönderilmiştir. **M.D. No:119**, S.:253-254, H.:1049. (Eylül Ortaları 1712 (Evasıt-ı Şaban 1124).

idarecileri bu eşkıyaları yakalamak üzere harekete geçmişlerse de bu dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye Voyvodası olan Burhaneddin'in bu kişileri koruyup teslim etmemesi sebebiyle başarılı olamamışlardır¹⁸⁰.

Eşkıyalık yapan bu cemaatlerin itaat alınmasında başarılı olunamaması üzerine, bölgenin güvenliği gittikçe bozulmaya başlamıştır. Bu sırada, İstanbul'a gitmek için Kurdkulağı'ndan geçmekte olan eski Ayıntab Sancakbeyi Mustafa'nın yolunu kesen bu cemaatlere mensup 20 kişilik eşkıya gurubu, bu kişinin 1400 kuruşluk eşyasını gasp ederek kaçmışlardır¹⁸¹. Bu tür olayların başka bölgelerde de tekrar etmesi ve bu cemaatlerin mensuplarının yıllık vergilerini ödemek istememesi üzerine, Tacirlü, Sakallu ve Karalar Ceridi cemaatlerinin Kıbrıs'a sürülerek burada iskân edilmelerine karar verilmiş ve bu husus için Maraş Valisi Ali Paşa görevlendirilmiştir¹⁸². Bu cemaatlerin Kıbrıs'a iskân edilmesi için verilen karara rağmen bunun uygulanmasında başarılı olunamamıştır¹⁸³.

Yaptıkları eşkıyalıklara son verilemeyen ve Çukurova bölgesinden uzaklaştırılmaları mümkün olmayan Tacirlü, Sakallu ve Karalar Ceridi cemaatlerinin eşkıyalıklarına son vermek amacıyla bu cemaatlerin Rakka'ya sürülmelerine karar verilmiş ve bu husus için Maraş Valisi ile bu dönemde Aydın ve Menteşe Sancakları Muhassıllığı ile birlikte Adana Beylerbeyi olup Anadolu'da eşkıya teftişine ve iskân firarilerinin geri döndürülmelerine görevli olan Hacı Ahmed Paşa görevlendirilmiştir¹⁸⁴.

Hacı Ahmed Paşa'nın yaptığı askerî faaliyetler sonucunda bu cemaatlerden Karalar Ceridi ile Sakallu Ceridi cemaati ve buna tabi olan cemaatler itaatlerini arz etmek zorunda kalmışlardır¹⁸⁵. Sakallu Ceridi cemaati ile buna tabi olan cemaatler ve Karalar Ceridi'nin yapmış oldukları bu taahhütler üzerine bunların Çukurova bölgesinde kalmalarına müsaade edilmiştir. Ancak bir süre sonra Rakka'ya iskân edilen cemaatlerin bazılarının tekrar bu bölgeye gelmesi¹⁸⁶ ve İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin içine girip saklanması sonucunda bölgenin huzuru tekrar bozulmaya başlamıştır.

Bu olayların olduğu dönemde, 1716 yılında Venedik'e karşı yapılacak sefer için İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden istenen 15 katar (90 re's) devenin¹⁸⁷ tedarik edilerek sefere gönderilmesi için yapılan çalışmalara engel olan bu eşkıyalar, kendilerin itaat altına almak isteyen bölge idarecilerinden kaçarak, Üzeyr Dağları'na kaçıp, buradaki sarp ve engebeli yerlere sığınmışlardır. Bu tarihlerde, bölgenin idarecilerinin çoğunun Venedik'e yapılacak sefer sebebiyle bölgeden uzak olmasından cesaret alan bu kişiler, fırsat buldukları anda bu çevredeki bölgelere baskın yapıp, adam öldürme ve mal gaspına girişmişlerdir. Durumun daha da kötüye gitmesi üzerine, bu cemaatlerin tenkil edilerek, itaat altına alınmaları ve daha önceden taahhüt etmiş oldukları 50.000 kuruş nezr akçelerinin tahsil edilmesi için Üzeyr Sancakbeyi Bilal ile birlikte, bölgedeki Mütesellim ve güç sahipleri görevlendirilmişlerdir¹⁸⁸.

Bilal Beğ ve diğer görevli olan kişilerin çalışmaları sonucunda, bu cemaatlerin itaatsizlikleri sona erdirilmiştir. Karalar Ceridi ve Sakallu Ceridi cemaatleri hakkında bu işlemler yapılırken, meydana gelen olayların sebeplerinden en önemlisi olan Tacirlü cemaati ile ilgili düzenlemeler gelmiştir. Yapılan faaliyetler sonucunda, meydana gelen çatışmalar ile birçok mensubu katli edilen bu cemaatin, Rakka'ya gönderilmesinde başarılı olunamaması üzerine, 1717 (1129) yılında İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'nın

¹⁸⁰ Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu kişileri teslim etmesi ve gasp edilen malların iade edilmesi için İfraz-ı Zülkadiriyye Voyvodası olan Burhaneddin'e ferman gönderilmiştir. **M.D. No:120**, S.:108-109, H.:430. Ocak Ortaları-Sonları 1714 (Evail-i Muharrem 1126).

¹⁸¹ **M.D. No:122**, S.:78, H.:3.

¹⁸² **M.D. No:122**, S.:81, H.:1. Temmuz Başları 1714 (Evahir-i C.ahir 1126).

¹⁸³ **M.D. No:122**, S.:133, H.:2

¹⁸⁴ **M.D. No:120**, S.:218, H.:841. Ağustos Sonları 1714 (Evasıt-ı Şaban 1126).

¹⁸⁵ **A.Ş.S. No:42**, S.:82, B.:171.

¹⁸⁶ **A.Ş.S. No:41**, S.:114-115, B.:206-b.

¹⁸⁷ **A.Ş.S. No:106**, S.:120-121, B.:157.

¹⁸⁸ **A.Ş.S. No:106**, S.:138-139, B.:190. Şubat Ortaları-Sonları 1716 (Evahir-i Safer 1128).

iltizamını alan Üzeyr Sancakbeyi Bilal'in¹⁸⁹ arzı ile bu cemaat İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edilerek, bu bölgede sakin olmalarına karar verilmiştir¹⁹⁰.

İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinin 1717-1719 yılları arasındaki dönemde itaatkâr olarak davrandıklarını görmektedir. Bir süre sonra Tacirlü cemaati mensuplarının tekrar eşkıyalığa başlamasına rağmen, diğer İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri mensupları bu eşkıyalık olaylarına karışmamıştır¹⁹¹. Ancak Tacirlü cemaatine mensup olan bazı kişilerin, Kurdkulağı ve çevresinde bazı eşkıyalıklar yaparak, bölgenin güvenliğini zarara uğratmaları üzerine, bu cemaatin mensuplarının tekrar Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir¹⁹². Ancak bu cemaatin mensuplarının Rakka'ya iskân edilmeleri ile ilgili karara itiraz ederek dağlık bölgelere kaçmaları üzerine, bu cemaatin tenkili için üzerlerine gidilmesine karar verilmiştir. Meydana gelen çatışmaların sonucunda, bu cemaatin mensuplarının birçoğu katl edilmiş, geri kalanları ise, Rakka'ya gönderilmemeleri ve bu bölgede uygun bir yere iskân edilmelerini talep etmişlerdir.

1723 yılında, Adana Beylerbeyi Ali Paşa ile bu cemaatin önde gelenleri arasında yapılan görüşmelerin ardından, bu cemaatin baki kalanlarının ödemeye güçlerinin ancak yeteceği 1.000 kuruş yıllık vergileri¹⁹³ ile Adana Mukataası'na dâhil edilmesi ve Anavarza'ya iskân edilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu hususun Adana Beylerbeyi Ali Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesinden sonra yapılan bu anlaşmaya uygun olarak, Tacirlü cemaatinin Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilmiştir¹⁹⁴. Verilen bu kararın uygulanması gerçekleşmeden, Ali Paşa'nın Halep Beylerbeyiliği'ne atanması üzerine bu hususta verilen kararın hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Bunun üzerine, Kurdkulağı ve çevresinde yaşamaya devam eden Tacirlü cemaati mensupları, birçok eşkıyalık olaylarına karışmaya ve kendilerini teftiş için giden İfraz-ı Zülkadiriyye Voyvodaları ve adamlarına "...bizim zâbitimiz değildir..." diyerek başlarına buyruk davranmaya başlamışlardır¹⁹⁵.

Daha önceden yapmış oldukları eşkıyalıklara rağmen affedilerek, Çukurova bölgesine iskân edilmeleri için karar verilen Tacirlü cemaati mensupları, bu karara da itaat etmeyerek, eşkıyalık olaylarına devam etmişlerdir. Kilis Ekradı, Kılıçlı Ekradı ve İlbeğlü cemaatinden kendilerine katılan bazı kişilerle birlikte Ayıntab Sancağı çevresine giden Tacirlü cemaatine mensup bazı kişiler yolları kesmeye ve mal gasp etmeye devam etmişlerdir¹⁹⁶. Yapılan bütün çalışmalara rağmen, bir türlü itaat altına alınamayan Tacirlü cemaati mensuplarından bazılarının yaptıkları eşkıyalıkların artması üzerine haklarında "...nefir-i 'âmm ..." ilan edilmiştir.

Fakat Tacirlü cemaati ile birlikte Kılıçlı Ekradı, Bektaşlı Ekradı ve Alcı Türkmeni eşkıyalarının itaat altına alınması mümkün olmamıştır. Yaylak bahanesi ile Elbistan civarına giden bu cemaatlerin mensuplarından bazıları, 6 ay kadar bu civarda kalarak, çevrede bulunan kasaba ve köylerin sakinlerini haraca bağlamaya ve zorla mallarını gasp etmeye başlamışlardır. Bu bölgede bulunan Kızılkaya adlı köyü basan bu cemaatlerin mensuplarından bazıları, kendilerine karşı koyan bu köyün imamı Abdurrahman Efendi'yi katl ederek, çevreye 10.000 kuruştan fazla zarar vermişlerdir. Yaptıkları bu eşkıyalıklarla yetinmeyen, Tacirlü cemaatinin eşkıyaları, bu bölgedeki halkın 2 bakire kızını zorla alıp

¹⁸⁹ A.Ş.S. No:21, S.:99, B.:157.

¹⁹⁰ MAD. No: 8458, S.:99, B.:2. 4 Kasım 1717 (29 Zilkade 1129).

¹⁹¹ A.Ş.S. No:136, S.:33, B.:45-a. 27 Nisan 1722 (11 Receb 1134).

¹⁹² M.D. No:131, S.:51, H.:2-3; A.Refik; a.g.e., s.166, B.:207. Şubat Başları 1723 (Evahir-i R.ahir 1135).

¹⁹³ 7 Şubat 1708 (15 Zilkade 1119) tarihinde Tacirlü Cemaati'nin Rakka'ya iskân edilmesi ile ilgili verilen kararda bu cemaatin yıllık 2.500 kuruş yıllık vergileri olduğu görünmektedir. MAD. No: 8458, S.:99, B.:1. Aradan geçen sürü içerisinde bu cemaatin mensuplarının çoğunun, meydana gelen çatışmalar sonucunda katl edilmiş olması ve mevcut mal ve hayvanlarının telef olması sonucunda bu miktarın 1000 kuruşa düşmüş olması, bu cemaatin ne kadar güç kaybetmiş olduğunu göstermektedir.

¹⁹⁴ MAD. No: 8458, S.:104, B.:1. 5 Aralık 1723 (7 R.evvel 1136).

¹⁹⁵ MAD. No: 8458, S.:105, B.:1. 7 Aralık 1724 (20 R.evvel 1137).

¹⁹⁶ M.D. No:133, S.:207, H.:4.

yanlarında götürmüşlerdir. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Tacirlü cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin itaat altına alınmasının ardından, bir daha eşkıyalık yapmayacaklarına dair nezr hüccetlerinin alınarak suçluların katl edilip kesik başlarının İstanbul'a gönderilmesi, itaat etmeyen cemaatlerin mensuplarının ise yakalanarak Kıbrıs'a sürülmeleri için Halep Valisi Ali Paşa ile birlikte bu bölgenin diğer yetkilileri görevlendirilmiştir¹⁹⁷.

Yapılan faaliyetlerin sonucunda, Tacirlü cemaatinin mensupları itaatlerini arz etmek zorunda kalmışlardır. Tacirlü cemaatinin bu dönemdeki Kethüdarları olan İsmail, Mehmed ve Ahmed'in başkanlığındaki bazı kişiler, yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı afflarını talep etmişlerdir. Bu husus için yapılan mahkemede; Tacirlü cemaati mensupları, bundan sonraki dönemde herhangi bir eşkıyalık olayına karışmayarak, kendileri için belirlenen yerlerde oturacaklarını ve eğer eşkıyalık yaparlarsa kendilerinden tahsil edilmek üzere Matbah-ı Amire'ye 25.000 kuruş nezr vermeyi taahhüt etmişlerdir. Tacirlü cemaati mensuplarının yaptıkları aff talebi ve bu taahhütlerinin İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu cemaatin mensuplarının İsneyn Bazarı ile Kurkulağı arasındaki araziye yerleştirilmesi ve düzenlerinin sağlanması için bölgenin idarecilerince gerekenin yapılması için ferman gönderilmiştir¹⁹⁸. Ancak bu cemaatin bu defa da itaatleri kısa sürmüştür.

6- Lekvanik Ekradı Mukataası'na Tabi Cemaatler'in Eşkıyalıkları

Lekvanik ismi, XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılda çoğunlukla aynı bölgede yaşayan Lek ve Evanik¹⁹⁹ isimli iki ayrı cemaatin isminin birleştirilmesinden oluşmuştur. Bu iki cemaatten biri olan Lek cemaati, XVI. yüzyılda Bozulus Türkmenleri arasında yer almakta iken²⁰⁰, daha sonraki dönemlerde Maraş, Kayseri ve Adana çevresine gelerek bu bölgede yaşamaya başlamıştır²⁰¹. Adana ve çevresinde bu dönemde yaşamakta olan *Evanik cemaati*²⁰² ile birlikte hareket etmeye başlayan Lek cemaati, bir süre sonra Evanik cemaati ile bir görülmeye başlanarak bu dönemlerde oluşturulan *Lek ve Evanik Mukataası* dâhilinde idare edilmeye başlanmıştır²⁰³.

16 Ocak 1691 (15 R.ahir 1102) tarihinde alınan kararla²⁰⁴ Rakka'ya iskânı ferman olunan Bozulus bakiyesi cemaatler ile Beğdili'ye tabi cemaatlerden 3200 kişinin, Arap aşiretlerinin saldırılarına karşı bölgenin güvenliğinin sağlanmasında yeterli gelmemesi sonucunda, Anadolu'nun değişik bölgelerinde eşkıyalık yapan diğer cemaatlerin de bu bölgeye iskân edilmesi gündeme gelmiştir. Rakka'ya iskân edilmesi için düşünülen cemaatler arasına ilk etapta dâhil edilmeyen Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi cemaatlerin mensuplarının, yukarıda belirttiğimiz eşkıyalık olaylarına karışması üzerine, Lekvanik Ekradı olarak adlandırılan bütün cemaatlerin Rakka'ya iskân edilmesine karar verilerek, bu hususta

¹⁹⁷ M.D. No:133, S.:453, H.:1. Ocak Sonları 1727 (Evail-i C.ahir 1139).

¹⁹⁸ MAD. No: 8458, S.:107, B.:1. 17 Ağustos 1727 (29 Zilhicce 1139).

¹⁹⁹ Evanik Cemaati'nin bir diğer ismi de Hacılu (Hacılar)'dur. Zira 1683 yılında yapılan II. Viyana Seferi sonrasında savaşılar döneminde, Anadolu'da bulunan cemaatlerden yapılan asker talebi sonucunda sefere giden cemaatlerin mensuplarına sefer sırasında verilecek yiyecek ve yevmiyeler için kaydedilmiş isimlerin yazıldığı bir belgede, bu cemaatin ismi "*Cemâ'at-i Evânik Hâcılar*" şeklinde kaydedilmiştir. D.BŞM.d. No:608, S.:31.

²⁰⁰ Tufan Gündüz; *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"*, Ankara, 1997, s.89.

²⁰¹ Lek Cemaati ile ilgili davalar hususunda genellikle Adana Beylerbeyi ve Adana Kadısı görevlendirilmiştir. At.Ş.D. No:4, S.:79, H.:335; At.Ş.D. No:8, S.:189, H.:905. Keza; yukarıda belirttiğimiz II. Viyana Seferi'ne gidecek olan Lek Cemaati'nden sefere gidecek olan 54 kişinin vasıflarıyla birlikte isimlerinin yazıldığı belge Adana Kadısı tarafından tanzim edilmiştir. D.BŞM.d. No:608, S.:64.

²⁰² Ağustos 1634 (Safer 1044) tarihli bir belgeye göre, Hacı Ali isimli kişi Adana Kadılığı'na Yüreğir, Kusun ve Evanik ilhakıyla atanmıştır. A.Ş.S. No:2, S.:23, B.:53. Bu belgeden anladığımız kadarıyla, XVII. yüzyıl içerisinde bir dönem için bu cemaat, başka bölgelerdeki diğer bazı cemaatlerde de gördüğümüz üzere, Kadılık statüsünde idare edilmekte idi. Burada isimleri geçen Yüreğir ve Kusun bu dönemde birer kaza olarak idarî sistem içerisinde yer almakta idi. D.BŞM.d. No:608, S.:65.

²⁰³ Bu mukataanın Voyvodaları da genellikle Adana şehir merkezinde oturmaktadırlar. At.Ş.D. No:4, S.:81, H.:342.

²⁰⁴ MAD. No: 8458, S.:38-39, B.:1.

Adana ve Rakka Beylerbeyileri ile Üzeyr Sancakbeyi Polad Mehmed Paşa ve Sis Sancağı'na mutasarrıf olan Receboğlu Halil Bey görevlendirilmişlerdir²⁰⁵.

Rakka'ya iskân edilmesine karar verilen Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi cemaatlerin mensuplarının bütünüyle bu bölgeye götürülüp iskân edilememesine rağmen, bu mukataanın mütezimleri Rakka'da bulunan bu cemaatin mensuplarından iskâna gelmeyen kişilerin de yıllık vergilerini tahsil etmeye çalışmıştır²⁰⁶. Bu hususla ilgili ortaya çıkan problemlerin devam ettiği bir süreçte, ilk etapta Rakka'ya götürülen bazı kişiler bu iskândan kurtulmak için bazı bahaneler bularak Rakka'daki iskân bölgelerinden geri dönmeye başlamışlardır²⁰⁷.

Rakka'dan firar eden Lek, Akbaş ve Hacılar cemaatleri mensuplarından bir kısmı Çukurova bölgesine gelerek Sis'te bulunan Anavarza ve çevresinde yaşayan halkın bir kısmını korkutup kaçirtarak burada yaşamaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı ise Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilen Kara Hüseyinlü Ceridi cemaatinin içine girip saklanmışlardır²⁰⁸. Bu firarilerin bölgeden çıkarılarak Rakka'ya gönderilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen, bu cemaatlerin mensuplarının Çukurova bölgesindeki varlıkları devam etmiştir. Rakka iskânından firar eden Recebli Avşarı, Silsüpür Ceridi ve diğer cemaatlerin firarileri ile birlikte hareket eden bu cemaatlerin mensuplarından Denizoğlu Hasan ve kardeşleri Mehmed, Seyfi ile Kepenek, Helli Beğoğlu Tatar ve Teryuz isimli kişiler, kalabalık gruplar halinde Kayseri, Maraş ve Çukurova arasında dolaşarak bölgede korku ve terör ortamı yaratıp birçok eşkıyalık olaylarına karışmışlardır²⁰⁹.

Çukurova bölgesi ile birlikte diğer bölgelerde eşkıyalık yaparak çevrelerine zarar veren Lek, Kırıntılı, Akbaş ve Hacılı cemaatlerinin firarilerinin Rakka'ya iskân edilmeleri için yapılan bütün çalışmalara rağmen bunda başarılı olunamamıştır. Zira bu cemaatlere mensup olan bazı kişiler; Adana, Sis, Tarsus ve Silifke'de bulunan bazı cemaatlerin içine girerek ve şehir merkezlerinde gizlenerek Rakka'ya iskân edilmekten kurtulmanın yolunu bulmuşlardır²¹⁰.

Akbaş cemaatine mensup olup, daha önceki dönemlerde Tarsus'ta tımar ve zeamet sahibi olan kişilerin Rakka iskânına gitmemesi sonrasında, Rakka'dan firar ederek gelen bazı Akbaş cemaati firarileri, bu kişilerin yanlarına giderek saklanmaya başlamışlardır. Bu firariler bir süre sonra, Tarsus ve çevresinde sakin olan halkın mal ve hayvanlarını gasp etmeye başlayınca, Tarsus Kadısı durumu İstanbul'a arz ederek bu kişilerin Rakka'ya geri gönderilmelerini talep etmiştir. Yapılan bu talep üzerine, Akbaş cemaati mensuplarından Tarsus ve çevresinde bulunanların Rakka'ya geri gönderilmeleri için Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir²¹¹.

Yapılan çalışmalara rağmen, Rakka'ya geri götürülmelerinde başarılı olunamayan Lek, Hacılı, Akbaş, Delili ve Kırıntılı cemaatleri mensuplarından Denizoğlu Hasan, Mehmed, Asaf, Selim Kethüda, Hamdi, Kel Beğ ve Kara Mamo adlı elebaşlarının önderliğinde 400'den fazla firari Anavarza ve çevresine iyice yerleşerek burada yaşamaya başlamışlardır. Genellikle, kış mevsiminde Anavarza'da

²⁰⁵ "... Ekrâd 'aşâ'irlerinden Lekvanik ta'bir olunan Ekrâd 'aşiretleri bi'l-cümle mevâzi'-i mezkûrede iskân itdirülüb ..." **MAD. No: 8458**, S.:45, B.:2; **MAD. No: 534**, S.:11, B.:2; **T.D. No:835**, S.:4-a. 29 Mart 1691 (28 C.ahir 1102).

²⁰⁶ **MAD. No: 9873**, S.:64, B.:2.

²⁰⁷ **MAD. No: 9879**, S.:355-356, **MAD. No: 8458**, S.:136, B.:1. 7 Temmuz 1693 (4 Zilkade 1104). **A.Ş.S. No:24**, S.:10, B.:4. 5 Ağustos 1710 (9 C.ahir 1122); **M.D. No:132**, S.:363, H.:4. Eylül Başları 1725 (Evahir-i Zilhicce 1137). **MAD. No: 17904**, S.:69, B.:2. 26 Ocak 1694 (29 C. evvel 1105). **M.D. No:112**, S.:100, H.:325; **M.D. No:114**, S.:44, H.:1.

²⁰⁸ **M.D. No:105**, S.:68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S.:81, B.:1.

²⁰⁹ **M.D. No:110**, S.:383, H.:1674. Eşkıyalık yapan bu kişilerin yakalanarak Rakka'ya geri götürülmeleri için yapılan faaliyetler üzerine, bu eşkıyaların bir kısmı kaçarak Denizli ve Manisa tarafına gitmişlerdir. Bu bölgede de eşkıyalık olaylarına sebep olan bu kişilerin tenkili için bu dönemde Aydın Muhassılı olan Nasuh Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:110**, S.:643, H.:2961. Nisan Başları 1699 (Evail-i Şevval 1110).

²¹⁰ "... Lek Ekrâdî Cemâ'ati'nden ve Kırıntılı Kabîlesi'nden firâr idüb İcîl'de ve Yoralar'a tabi Lek Cemâ'ati'nden hâlâ Adana'da bulunanlar ve Akbaş ve Hacılar Ekrâdî'ndan hâlâ Adana ve Tarsus ve Silifke'de olanlar ..." **M.D. No:111**, S.:31, H.:87.

²¹¹ **MAD. No: 9881**, S.:362, B.:2. 9 Mayıs 1699 (9 Zilkade 1110).

ikamet eden bu firariler, yaz mevsiminde Develü Ovası'na gidip burada ikamet ederek, 20-30 kişilik gruplar halinde Niğde, Bor, Ürgüp, Şücaeddin, Anduğu, Kabı ve Ereğli çevresinde dolaşıp yol kesme, köy basma, adam katl etme ve mal gaspı gibi eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır. Meydana gelen bu olayların önünün alınamaması sonucunda bu eşkıyalık olayları artarak devam etmiştir. Durumun bölge halkı tarafından İstanbul'a toplu bir şekilde bildirilmesi üzerine, bu cemaatlere mensup olan herkesin yakalanıp Ayas İskelesi'nde gemiye bindirilerek Kıbrıs'a götürülüp iskân edilmelerine karar verilmiş ve bu husus için Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Hali Paşa, Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Kozanoğulları ve çevredeki güç sahipleri görevlendirilmişlerdir²¹².

Verilen bu karar üzerine bu cemaatlerin mensupları, dağlık bölgelere ve yaylalara kaçıp saklanmışlar ve fırsat buldukça çevrede yaşayan halka zarar vermeye devam etmişlerdir²¹³. Bu cemaatlerin mensuplarının Kıbrıs'a sürülmeleri için yapılan çalışmalara rağmen, bu kişilerin Kıbrıs'a gitmemek için kaçıp saklanmaları üzerine, bu hususta başarılı olunamamıştır. Gönderilen fermanlar sonucunda, yapılan askerî faaliyetlere mukavemet edemeyen bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı yakalanmışsa da önemli bir kısmı kaçarak kurtulmanın yollarını bulmuşlardır. Askerî kuvvetlerin ellerinden kurtulan bu kişiler, bu kaçışları sırasında Niğde, Bor, Ereğli ve Eskiil Kazaları'nın bulunduğu bölgede eşkıyalık yaparak, kaçıp Anadolu'nun içlerine doğru gitmişlerdir²¹⁴.

Rakka'ya geri götürülemedikleri gibi, Kıbrıs'a iskân edilmelerinde de başarılı olunamayan Lekvanik cemaatleri mensuplarının, yaptıkları bu eşkıyalıkların önünün alınması amacıyla bu defa da Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic Nahiyesine iskân edilmelerine karar verilmiştir. Verilen bu kararın ardından, Anadolu'nun içlerine kaçan bu cemaatlerin mensuplarını yakalayıp Adana'ya götürüp buranın idarecilerine teslim etmesi için Aydın Muhassılı olan Nasuh Paşa görevlendirilmiştir. Yapılan bu görevlendirme sonucunda Nasuh Paşa bu kişileri yakalayıp Adana tarafına götürüp bölge idarecilerine teslim etmiştir²¹⁵.

7- Lekvanik Ekradı Mukataası'na Tabi Cemaatler'in 1713'den Sonraki Dönemde Çukurova ve Çevresindeki Eşkıyalıkları

1707 yılında Adana Mukataası'dan ifraz edilerek Rakka Mukataası'na 6.000 kuruş mal ile dâhil edilen Lekvanik Ekradı Mukataası cemaatleri mensuplarının çoğunluğunun iskân bölgelerinde durmayarak firar etmeleri sonucunda 6.000 kuruş tutarındaki yıllık vergilerinin tahsil edilmesi mümkün olmamıştır. Bu durumun devam etmesi sonucunda, Rakka Mukataası malında bu meblağ ile ilgili kısım açık kalmıştır. Bu husus ile ilgili olarak dönemin Rakka Valileri ile devlet idarecileri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülememesi ve bu cemaatlerin Rakka'ya götürülüp iskân edilmelerinde başarılı olunamaması üzerine, Rakka Valisi Yusuf Paşa, bu cemaatlerin yıllık vergilerinin karşılığı olan 6.000 kuruşun Rakka Mukataası'ndan tenzil edilmesini talep etmiştir. Yapılan bu talep ile aynı dönem içerisinde, Lekvanik Ekradı cemaatlerinin Boybeyi ve Kethüdaları'ndan bir kısmı İstanbul'a giderek kendilerinin Rakka iskânından affedilmelerini talep etmişlerdir.

²¹² "...Cemâ'at-i merkûm ehl ü 'iyâl ve evlâd ve ensâb ve emvâl ve erzâk ve bi'l-cümle mevâşileriyle 'alâ-eyy-i hâl kaldırılıb Ayas İskelesi'nde sefâyine vaz' ve Kıbrıs Ceziresi'nde mevâzi'-i hâliye ve harâbede iyvâ ve iskânlarıyla asâr-ı mazarrlarından bilâd ve 'ibâdın te'mîn ve tatmîni ..." A.Ş.S. No:101, S.:216-217, B.:346; M.D. No:112, S.:100, H.:325. Aralık Sonları 1701 (Evahir-i Receb 1113).

²¹³ A.Ş.S. No:101, S.:238, B.:383.

²¹⁴ "...Niğde ve Bor ve Şuca'eddin ve Ereğli ve Anduğu ve Eskiil Kazaları'ndan hayvanât sürüb ve fukarânın mevrû'ât ve mahsûlâtların bi'l-küllîye istihlâk eylediklerinden mâ'adâ nice Ümmet-i Muhammed'i katl ve emvâl ve erzâkların gasb ve gâret ve ehl ve 'iyâllerine ta'arruz gibi şekâvet ve fesâdları gittikce mütezâyid ..." M.D. No:114, S.:44, H.:1

²¹⁵ Nasuh Paşa tarafından yakalanarak Adana'ya getirilen bu cemaatlerin mensuplarını, iskan edilecekleri yerlere götürüp teslim etmesi için ise Adana Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir. M.D. No:114, S.:44, H.:1. Mart Ortaları 1703 (Evahir-i Şevval 1114).

Yapılan bu taleplerin sonucunda Lek, Kırıntılı ve Hacılar cemaatlerinin Develü Kazası'nda bulunan Harmancık adlı bölgedeki harap köylere, Kızılkoyunlu cemaatinin Kırşehir Sancağı'nda Süleymanlu Kazası'ndaki harap köylere Akbaş cemaatinin Adana Kazası'nda bulunan Ağba ve Boğalu ile diğer harap köylere yerleştirilmelerine karar verilmiştir²¹⁶. Verilen bu kararın sonucunda, bu cemaatlerin bağlı olduğu Lekvanik Ekradı Mukataası'nın iltizama verilmesi gündeme gelmiştir²¹⁷.

Lekvanik Ekradı Mukataası'na dâhil cemaatlerin mensuplarının Rakka dışındaki bölgelere iskân edilmeleri için verilen bu kararın ardından, daha önceki dönemlerde eşkıyalık olaylarına karışan kişiler ile bunlara yardım edenlerin yakalanarak cezalarının verilmesi için fermanlar gönderilmeye başlanmıştır²¹⁸. Eşkıyalık olaylarına karışan bu kişilerin yakalanması için çalışmalar yapıldığı dönemde, Lekvanik Ekradı cemaatleri mensuplarından bir kısmı Recebli Avşarı ve Tacirlü cemaatlerinden bazı kişiler ile birlikte Kayseri, Develü, Yahyalı ve Zamantı bölgelerinde eşkıyalık olaylarına sebep olmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin diğer mensuplarının, eşkıyalık olaylarına karışan bu kişileri iskân edildikleri sırada yapmış oldukları taahhüt gereğince teslim etmek yerine bunları korumaya kalkışması ve yeniden çevrelerinde bulunan halka zarar vermeye başlaması üzerine, kısa bir süre önce Rakka iskânından affedilen Lek, Kızılkoyunlu, Hacılı, Akbaş ve Kırıntılı cemaatlerinin Rakka'ya götürülüp burada iskân edilmelerine karar verilmiştir²¹⁹.

Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen bu kararın uygulanması, daha önceki kararlarda olduğu gibi mümkün olmamıştır. Rakka'ya iskân edilmelerinde başarılı olunamayan Lekvanik Ekradı cemaatlerinin haklarında yapılan takibatın devam ettiği dönem içerisinde, bu cemaatlerin ileri gelenleri dönemin Adana Beylerbeyi Hacı Mehmed Paşa ile görüşerek, kendilerinin Rakka'ya gitmek istemediklerini belirtmiş ve Anavarza'ya iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Yapılan bu talep ile birlikte, bu kişiler 1703 yılında Anavarza'ya yapılan iskânda olduğu gibi sahip oldukları atları ve silahları satıp öküz olarak ziraat etmeyi, bundan sonra içlerinden eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin bunları yakalayıp teslim etmeyi ve yaylak zamanında başka sancağa gitmeyerek çevrelerinde bulunan bölgelerde yaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bunlara ilave olarak, 1713 yılında tespit edildiği şekilde²²⁰ olmak üzere ödemeleri gereken yıllık vergileri ile birlikte Anavarza Mukataası'nın yıllık 1750 kuruş malının Adana Mukataası'na dâhil edilmesini de talep eden bu kişilerin taleplerinin İstanbul'a bildirilmesinin ardından, bu kişilerin talepleri İstanbul'daki idarecilerce de uygun görülerek, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir²²¹.

Anavarza ve çevresinde sakin olan Lekvanik Ekradı cemaatlerinden Kızılkoyunlu cemaatine mensup olan bazı kişilerin gruplar halinde Kırşehir çevresine gidip sakin olduğu bu süre içerisinde, Lek, Kırıntılı ve Hacılar Cemaatleri'ne mensup olan bazı kişiler ise Develü civarındaki Harmancık adlı bölgeye gidip sakin olmaya başlamışlardır. Anavarza ve civarında sakin olan Lek, Kırıntılı, Hacılı ve Akbaş cemaatlerinin mensupları ise, kış mevsiminde sakin oldukları Anavarza'nın etrafında bulunan bölgelerde deve, sığır ve eşyaları gasp ederek yanlarında götürüp, yaz mevsiminde Niğde, Kayseri ve

²¹⁶ Verilen bu karara göre, bu cemaatler ziraat ile uğraşıp, çevrelerinde bulunan yerlerin sakinlerine zarar vermemek üzere nezre bağlanacaklardı. **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245.

²¹⁷ **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125). Bu hususla ilgili verilen karardan bir süre sonra, bu cemaatlerin Rakka iskânından affedildikleri ve yıllık vergileri tutarı olan 6.000 kuruşun Rakka Mukataası'ndan ifraz edildiğine dair Rakka Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya ferman gönderilmiştir. **A.Ş.S. No:39**, S.:32-a, B.:45.

²¹⁸ **M.D. No:117**, S.:270, H.:2.

²¹⁹ Verilen bu kararın uygulanması için Halep ve Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa, Maraş Beylerbeyi Bekir Paşa ile çevrede bulunan diğer yetkililer görevlendirilmişlerdir. **M.D. No:120**, S.:91-92, H.:392; A.Refik; **a.g.e.**, s.145-147, B.:195. Ocak Ortaları 1714 (Evahir-i Zilhicce 1125).

²²⁰ 1713 yılında yapılan düzenlemeye göre Lekvanik Ekradı Cemaatleri; 1713 (1125) senesinde 1.500 kuruş, 1714 (1126) senesinde 3.500 kuruş, 1715 (1127) senesinde 5.000 kuruş ve 1716 (1128) senesinde 6.000 kuruş yıllık vergi vereceklerdi. **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125).

²²¹ **A.Ş.S. No:39**, S.:101, B.:139; **MAD. No: 8458**, S.:214-d, 215, B.:1. 31 Ocak 1715 (25 Muharrem 1127).

Develü civarındaki satmaya başlamışlardır. Kışı mevsiminde Anavarza çevresinde bulunan yerlerin sakinlerinin hayvan ve eşyalarını gasp eden bu kişiler, yaz mevsiminde de aynı uygulamayı Niğde ve Kayseri civarındaki bölgelerde yapıp, buradan gasp ettikleri malları Adana ve çevresine getirerek satmışlardır²²².

Meydana gelen bu olayların üzerine, bu eşkıyalıklara sebep olanların, cemaatlerinin Kethüda ve ileri gelenlerinin aracılığıyla yakalanarak cezalandırılması ve Kızılkoyunlu Cemaati dışında kalan bütün Lekvanik Ekradı cemaatlerinin buldukları bölgelerden kaldırıp Anavarza'ya götürülerek iskân edilmeleri 1721 yılında kararlaştırılmıştır. Verilen bu karar ile Anavarza dışında bulunan Kızılkoyunlu cemaati dışındaki cemaatleri buldukları yerlerden kaldırarak, iskân edilecekleri yere kadar götürüp, burada bölge idarecilerine teslim etmesi hususunda Karaman Valisi olan Vezir Osman Paşa görevlendirilmiştir. Yapılan bu görevlendirme ile birlikte, bu cemaatlerin mensuplarının daha sonraki dönemde ata binmeyerek silah taşımamaları için ellerinde bulunan silahlarının alınarak Adana Kalesi'ne konulması ve bu cemaatlerin ileride herhangi bir huzursuzluğa sebep olmayacaklarına dair taahhüt altına alınmasından sonra uygun olan yerlere iskân edilmeleri için dönemin Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir²²³.

1722 tarihinde ise bu cemaatin Kırşehir ve Ürgüp çevresinden uzaklaştırılarak, Harmancık civarında bulunan diğer Lekvanik Ekradı cemaatleri ile birlikte Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilmiş ve bu cemaatin mensuplarının yakalanıp Adana tarafına götürülmesi için Karaman Valisi ile bölgede bulunan diğer idareciler görevlendirilmişlerdir²²⁴. Verilen bu karara ilave olarak, Kızılkoyunlu, Lek, Hacılar, Kırıntılı ve Akbaş cemaatlerinin mensuplarının Anavarza'da iskân edilmesi ve bu cemaatlerin buralarda kalıcı olarak sakin olup, eşkıyalık yapmayacaklarına dair nezre bağlanmaları hususunda Adana Beylerbeyi Rişvan-zade Seyyid Mehmed Paşa görevlendirilmiştir²²⁵.

Anavarza'ya yerleşmeyi kabul eden bu 4 cemaatin mensuplarının daha önceki dönemde meydana getirdikleri zararlar ve eşkıyalık olayları ile ilgili olarak yargılanıp gereken cezalarının verilmesi ve sıkı bir nizam altına alınmaları yönünde, Anavarza çevresinde bulunan bölgelerin sakinlerinin yapmış oldukları talep üzerine, bu talepler doğrultusunda gereken yargılamaların yapılarak, Lekvanik Ekradı cemaatlerinin intizam altında hayatlarının sağlanması için Adana Beylerbeyi Ali Paşa görevlendirilmiştir²²⁶.

1723 yılında Anavarza'ya iskân edilmeyi kabul eden Lekvanik Ekradı cemaatlerinden Kırıntılı cemaati mensuplarının çoğunluğu ile diğer cemaatlerin bir kısmı bir süre sonra burayı terk ederek Develü'deki Harmancık adlı bölgeye gitmeye başlamışlardır. Bu dönem içerisinde, yine Lekvanik Ekradı cemaatlerinden biri olarak ortaya çıkan Düdük Velioğulları cemaatinin de bu bölgeye geldiği görülmektedir. Harmancık civarına gelen Düdük Velioğulları cemaatinin mensupları ile Kırıntılı cemaati mensupları, bu bölgede yaptıkları eşkıyalıklarla yetinmeyerek 30'dan fazla kişi ile Ankara taraflarına gidip, bu civarda bulunan Tekye adlı yerde yolları kesip, adam katl ederek mal gaspında bulunmaya başlamışlardır. Bu iki cemaatin mensuplarının Ankara, Kayseri ve Adana arasında kalan bölgede yaptıkları eşkıyalıkların gittikçe artması üzerine, Kayseri ve Kırşehir Kadıları ile Develü ve Hacı Bektaş Naibleri bu durumu gönderdikleri arzlar ile İstanbul'a şikâyet etmişlerdir. Yapılan bu şikâyetlerin üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının yakalanarak cezalandırılması için bu dönemde Konya

²²² "...eyyâm-ı şitâda Anavarza'da kışlayub Adana etrâfinin devvâb ve mevâşîlerini gasb ve gâret ve Develü Kazâsı kurbünde Harmancık nâm mahalle gidüb ol etrâfin şehîr ve kasabât ve kurâlarında fûrûht idüb eyyâm-ı sayfda Niğde ve Kayseriye Sancakları'nda olan devvâb ve mevâşîlerini sürüb Adana etrâfında satub ..." **M.D. No:130**, S.:210, H.:1.

²²³ **M.D. No:130**, S.:210, H.:1. Ekim Ortaları 1721 (Evasıt-ı Zilhicce 1133)

²²⁴ **M.D. No:130**, S.:377, H.:1. Mayıs Ortaları-Haziran Başları 1722 (Evasıt-ı Şaban 1134).

²²⁵ **M.D. No:130**, S.:377, H.:2.

²²⁶ **M.D. No:131**, S.:311, H.:2. Aralık Ortaları 1723 (Evasıt-ı R.evvel 1136).

Mütesellimi olan Ali görevlendirilmiştir. Mütesellim Ali'nin, bu cemaatlerin tenkili için Konya'dan hareket etmesi üzerine, bu cemaatlerin mensupları buldukları bölgeyi terk ederek Kayseri civarına doğru kaçmışlardır²²⁷.

Kayseri tarafına kaçan bu iki cemaatin mensupları, yolları üzerinde bulunan bölgeleri yağmaladıktan sonra Harmancık'a gelip diğer cemaatlerin mensupları ile birleşmişlerdir. Harmancık'a giden bu eşkıyaları takip eden Konya Mütesellimi Ali, bu bölgeye ulaşmadan önce bu eşkıyaların kendisine teslim edilmesi için Lekvanik Ekradı cemaatlerinin Boybeyleri'ne haber göndermiştir. Daha önceki dönemde yapmış oldukları taahhütler gereğince bu eşkıyaları teslim etmeleri gereken Boybeyleri, bu isteği kabul etmeyerek, bu bölgede bulunan 600 kadar evleri ile birlikte Maraş tarafına kaçmışlardır²²⁸.

Konya Mütesellimi Ali'ye bu görevinde, cemaatlerine mensup olanlarla birlikte yardım etmeleri için; Recebli Avşarı Boybeyleri Hacı Mustafaoğlu Muhammed, Hasan ve Mustafa, Yörükân Kethüdarları'ndan Kara Nebioğlu Hamza Kethüda²²⁹, başta olmak üzere, bu çevrede bulunan cemaatlerin ileri gelenleri²³⁰ ile Kayseri ve çevresinin askerleri²³¹ de görevlendirilmiştir. Yapılan bu görevlendirmelerin yanında, daha önceki dönemlerde Lekvanik Ekradı cemaatlerinin eşkıyalarını gizleyerek, bunlara yardım eden Sarkındı cemaati Kethüdası Osman ile bu cemaatin mensupları da bu tür davranışlarda bulunmamaları hususunda uyarılmışlardır²³². Keza, Lekvanik Ekradı cemaatlerinin, yapılan askerî hareket sırasında Adana ve çevresine firar etme ihtimallerine karşı, bu bölgeye gitmek için geçecekleri yolların tutularak, buralardan geçecek Lekvanik Ekradı cemaatleri mensuplarının yakalanması için Kozanoğulları görevlendirilmiştir²³³.

Rakka'ya iskân edilmeleri ile ilgili bu kararı öğrenen Lekvanik Ekradı cemaatlerinin mensupları ise, bu karara karşı koyarak buldukları yerleri terk edip, toplu bir şekilde Anavarza'ya gitmişlerdir. Anavarza'ya giden bu cemaatlerin mensuplarının, Anavarza ve çevresine yapılacak olan askerî hareket ile yakalanarak Rakka'ya gönderilmeleri sırasında, Adana başta olmak üzere başka bölgelere kaçmaları ihtimali ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu ihtimal üzerine, bu kişilerin kaçma ihtimalleri olan yolların ve geçitlerin tutulması ve Konya Mütesellimi Ali'ye gerektiğinde yardım etmeleri için Adana, Kars-ı Zülkadiriyye ve Sis Mütesellimleri görevlendirilmiştir²³⁴.

Gönderilen fermanlar ve yapılan bütün görevlendirmelere rağmen Lekvanik Ekradı cemaatlerinin itaat altına alınarak Rakka'ya iskân edilmelerinde başarılı olunamamıştır. Bu cemaatlerin ileri gelenleri ile devlet idarecileri arasında yapılan görüşmeler sırasında, bu cemaatlerin mensuplarının daha önceki dönemlerde olduğu gibi Rakka iskânından affedilmeleri talebi yeniden gündeme gelmiştir. Görüşmelerin sonucunda, bu cemaatlerin içlerindeki eşkıyaları teslim etmeleri ve bundan sonraki dönemde eşkıyalık olaylarına karışmayıp, Harmancık civarına gitmeyeceklerine dair nezr hücceti vererek taahhütte

²²⁷ A.Ş.S. No:30, S.:96, B.:158.

²²⁸ "...evlerini kaldurub Harmancık nâm mahalde sâ`ir `aşiretleri içine dâhil oldukları haber olundukda sen dahî varub evlerine bir sâ`at mahalle nüzûl ve mezbûrların Boybeğleri'ne re'y kâğıdları gönderüb eşkıyâ-yı merkûmeyi taleb eyledüğünde Lekvanik Ekrâdı cemâ`atleri altıyüz kadar evleri bir yere cem' ve yurdlarından kalkub Maraş toprağına nüzûl itmeleriyle sen dahî mahall-i mezbûre varub eşkıyâyı mütâlebe eylediğünde cümlesi ittifâk ve ittihâd ile muhârebe ve mükâteleye metehyî olub ancak Lekvanik Ekrâdı mîrî mukâta'a re'âyâsı olub mezbûrlar ile mükâteleye izn ve ruhsatı hâvî yedinde emr-i şerîf olmamakla muhârebeye tasaddî eylemeyüb terk ..." A.Ş.S. No:30, S.:95, B.:157; M.D. No:264, S.:219, H.:1.

²²⁹ M.D. No:264, S.: 220, H.:2.

²³⁰ M.D. No:264, S.: 227, H.:3

²³¹ M.D. No:264, S.: 227, H.:1.

²³² M.D. No:264, S.: 220, H.:3.

²³³ M.D. No:264, S.: 227, H.:2.

²³⁴ M.D. No:133, S.: 9, H.:1. Kasım Başları 1725 (Evahir-i Safer 1138).

bulunmaları üzerine, Kars-ı Zülkadiriyye dâhilindeki Göksun ve Mağara'da yaylayup, Anavarza'da kışlamaları şartlarıyla Rakka'ya iskân olunmaları hususundaki karardan vazgeçilmiştir²³⁵.

Verilen bu kararın sonrasındaki dönemde tespit edilen bölgeler dâhilinde hayatlarını sürdüren bu cemaatlerin mensupları, 1726-1727 yıllarında tabi oldukları Lekvanik Ekradı Mukataası'nın malikâne mutasarrıfları olan Cin Hasan ile Kars-ı Zülkadiriyye sakinlerinden Emin-zade Veli'nin haksız vergi taleplerine maruz kalmışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının vermekle yükümlü oldukları yıllık vergilerini tahsil etmekle yetinmeyen bu kişiler, fazladan olarak çok miktarda paralarını alıp, çeşitli eziyetlerde bulunmuşlardır²³⁶.

Cin Hasan ile Emin-zade Veli'nin sergiledikleri bu davranışların sonucunda, bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı, sakin oldukları yerleri terk ederek başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. Meydana gelen bu olayların sonucunda, Lekvanik Ekradı cemaatlerinden Lek ve Kırıntılı cemaatlerinin, bu dönemde inşa edilen Nevşehir'e iskân ve üzerlerine kayıtlı bulunan 1900 kuruşun Nevşehir Vakfı'na dâhil edilmesine karar verilmiştir. Verilen bu karar göre, bu iki cemaatin mensupları, Nevşehir'de yaşamakta olan diğer kişilerin münâsib görmesi şartıyla bu bölgeye iskân edileceklerdi. Bu bölgede sakin olacak olan Lek ve Kırıntılı cemaatleri mensupları, bu bölgede ziraat ile uğraşıp, yaz mevsiminde Göksun ve Mağara çevresinde yaylayacaklardı²³⁷.

Bu iki cemaatin mensuplarının Nevşehir ve çevresine yerleştirilip yerleştirilmediği ile ilgili herhangi bir bilginiz bulunmamaktadır. Ancak bu iki cemaatin mensuplarının Nevşehir'e iskân edilmeleri ilgili yazılan hükmün üzerinden bir yıl geçmeden yazılan bir hükümde, bu iki cemaatten biri olan Kırıntılı cemaatinin mensuplarının Anavarza'da kışlayıp, yayla zamanı Develü ve Kayseri taraflarına gidip eşkıyalık yaptıkları kayıtlıdır. Bu hükme göre; 1728 yılında İmamkulu, Bahrilü ve Kırıntılı cemaatleri'ne mensup bazı kişiler, yaz mevsiminde Develü ve Kayseri taraflarına giderek Kayseri, Köstere, Harmancık, İncesu, Develü ve Karahisar-ı Develü Kazaları'nda bulunan yolları kesip kervanları basıp, yolları kestikleri belirtilmektedir. Yine bu hükme göre, bu cemaatlerin mensupları belirtilen bu bölgelerdeki bazı köyleri basarak, buralarda yaşayan kişilerin mallarını gasp edip, ileri gelenlerinden birçoğunu yanlarında esir olarak götürmüşlerdir. Bu üç cemaatin yapmış oldukları davranışlar üzerine, Develü'de sakin olan Develüoğlu Mustafa isimli kişi, kendisine tabi olanlar ve çevreden kendine katılanlar ile birlikte onların ikamet ettikleri yeri basmıştır. Yapılan bu baskın sırasında İmamkulu, Bahrilü ve Kırıntılı cemaatleri'ne mensup olan kişileri etkisiz hale getiren Develüoğlu Mustafa'nın maiyetindeki kişiler, daha önce esir edilen kişiler ile gasp edilen eşyaları kurtardıkları gibi, bu cemaatlerin mensuplarından bazı kişileri de esir alarak yanlarında götürmüşlerdir.

Meydana gelen bu olayların sonucunda, çevrede bulunan bazı kişilerin araya girmesi üzerine, bu cemaatlerin mensupları ile Develü ve çevresinde yaşayan kişiler arasında anlaşmaya varılmıştır. Yapılan bu anlaşmaya göre; bu cemaatlerin mensupları bundan sonraki dönemde Kayseri, Köstere, Harmancık, İncesu, Nevşehir, Develü ve Karahisar-ı Develü Kazaları civarına gelmeyerek, etrafa zarar vermeyeceklerdi. Eğer bundan sonra bu şartları ihlal ederlerse İmamkulu ve Kırıntılı cemaatleri mensupları kişi başına 100 kuruş, Bahrilü cemaati mensupları ise toplu olarak 5.000 kuruş nezd ödemeyi

²³⁵ "...tevâ'if-i mezbûrenin nezd ve ta'ahhüd eyledikleri vech üzere fi-mâ-ba'd Harmancık nâm mahalle varmayub mücerred Kars-ı Zülkadiriyye nevâhisinden Göksun ve Mağara nâm mahalde yaylayub Anavarza'da kışlamak şartıyla Rakka iskânından 'afv olundukları ..." **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2.

²³⁶ "...kendü hâllerleriyle ikâmet üzereler iken ber-vech-i iştirâk mâlikâne mutasarrıfı olan sâlefü'z-zikr Hasan ve Veli kânûn üzere rüsûm-ı ra'iyetlerin almağa kanâ'at itmeyüb hilâf-ı şer' cevri ve i'tisâfe tasaddî ve bunların nice akçelerin alub hadd-i i'tidâli tecâvüz ve te'addî eyledüklerinden ..." **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2.

²³⁷ "...nefs-i Nevşehir'de ve kazâsında münâsib olan mahallere iskân olunmaları Nevşehir'in bi'l-cümle a'yân ve eşrâf ve ahâlisi münâsib görüb râzî olurlar ise ve tâ'ife-i mezbûre dahî kadîmîsi üzere eyyâm-ı sayfda Göksun ve Mağara nâm mahallerde yaylayub eyyâm-ı şitâda mahall-i iskânlarında ikâmet ve zer' ve harse iştigâl ..." **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2. Eylül Başları 1727 (Evasıt-ı Muharrem 1140).

taahhüt etmişlerdir²³⁸. Durumun İstanbul'a bildirilmesinin ardından, bu cemaatlerin mensuplarının ileriki dönemde, yaptıkları anlaşma ve verdikleri nezr hüccetlerine aykırı davranışları olursa, nezrlerinin tahsili ve gereken kişilerin cezalarının verilmesi için Develüoğlu Seyyid Mustafa'nın yetkili olduğuna dair bu kişiye ferman gönderilmiştir²³⁹.

1728 yılında meydana gelen bu olaydan sonra 1735 yılına kadar geçen dönemde Lekvanik Ekradı cemaatleri mensuplarının Çukurova ve çevresinde herhangi bir eşkıyalık olayına dâhil oldukları hususunda belgelere yansıyan bir bilgi tarafımızdan tespit edilmemiştir²⁴⁰. Bu dönem arasında kalan yıllarda, bizim tahminimize göre Çukurova ve çevresinde bulunan Lekvanik Ekradı cemaatleri devlete itaat eder bir tavır sergilemişlerdir. 1729 yılına ait bir hüküm bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. Bu yıl içinde itaatsizliği ortaya çıkan Tacirlü cemaatinin Rakka'ya iskân edilmesi için yazılan bu hüküm ile, Çukurova ve çevresinde bulunan birçok cemaat ve güç sahipleri görevlendirilmiştir. Görevlendirilen bu kişiler arasında cemaati mensupları ile birlikte, Lekvanik Boybeği de bulunmaktadır²⁴¹.

Bu dönem içerisinde genel olarak Anavarza ve çevresinde yaşayan Lekvanik Ekradı cemaatleri mensupları, zaman içerisinde buldukları yerleri terk ederek başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. 1735 yılına geldiğimizde, Hacılı cemaatine mensup olan bazı kişilerin Tarsus ve çevresinde sebep oldukları eşkıyalık olayları ile karşılaşmaktayız. Tarsus Sancağı dâhilinde bulunan Kuştımur Kasabası ve çevresine yerleşen Hacılı cemaatine mensup bazı kişiler, bir süre sonra bu bölgedeki köyleri basıp hayvanları gasp etmeye ve bu bölgede bulunan bir köprünün etrafına geceleri gizlenip gelip geçen yolcuların yollarını kesmeye başlamışlardır²⁴².

Bu kişilerin yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı, bu bölgede bulunan birçok köyün halkı sakin oldukları yerleri terk ederek başka bölgelere gitmişlerdir. Hacılı cemaati mensuplarının yaptıkları bu eşkıyalıklar ve yıllık vergilerini vermek istemediklerinin İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu cemaate mensup olan kişilerin Tarsus ve çevresinden uzaklaştırılarak, daha önceki dönemlerde sakin olmaları için kararlaştırılmış olan Anavarza'ya götürülüp iskân edilmeleri hususunda Adana Mütessellimi görevlendirilmiştir²⁴³.

Yine bu dönem içerisinde, Lekvanik Ekradı cemaatlerinden Kırıntılı cemaatine mensup bazı kişilerin Develü ve çevresinde bazı eşkıyalık olaylarına sebep olduklarını görülmektedir. Develü ve çevresinde eşkıyalık yapan bu kişilerin, çevrede bulunan başka yerlerde de eşkıyalıklarda bulunup, yıllık vergilerini vermemeye başlamaları üzerine, bu kişilerin yakalanarak Kıbrıs'a sürgün edilmeleri için Adana Valisi görevlendirilmiştir²⁴⁴.

Bölgenin huzurunu bozup vergilerini vermediklerinden dolayı bu dönemde Kıbrıs'a sürülmesine karar verilenler bu kişilerle de sınırlı kalmamıştır. Aslen Lek cemaatinden olup, zamanla Yeniçeri Ocağı'na kaydolun ve bir dönemler Adana Yeniçeri Serdarlığı'na kadar yükselmiş olan Kara Mercanoğlu İbrahim isimli kişinin, bu dönem içerisinde çevresinde bulunan bazı kişilerle işbirliği

²³⁸ Yapılan bu anlaşma, bu dönemde Develü Kazası Naibi olan Ataullah tarafından mahkemede tescil edilip, bu hususla ilgili olarak 4 hüccet tanzim edilmiş ve bu hüccetler Baş Muhasebe'ye kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. **M.D. No:135**, S.: 73, H.:1.

²³⁹ **M.D. No:135**, S.: 73, H.:1. Haziran Sonları 1728 (Evasıt-ı Zilkade 1140).

²⁴⁰ Kızılöz isimli mevki ve çevresinde Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nden Düdük Velioğulları Cemaati mensuplarının, yapmış oldukları eşkıyalık olayları ile ilgili ferman gönderilmiş ise de, bu bölge Çukurova bölgesinin oldukça uzağında bir bölgedir. **M.D. No:139**, S.: 348, H.:1. Ekim Ortaları 1733 (Evail-i C.evvel 1146).

²⁴¹ **M.D. No:135**, S.: 472, H.:5. Ekim Sonları 1729 (Evail-i R.ahir 1142).

²⁴² "... giceleri cisrin etrâfında ihtifâ ve Adana ve Tarsus'dan mürûr iden Ümmet-i Muhammed'in tarîklerin kat' ve sefk-i dimâ ..." **M.D. No:140**, S.: 302, H.:3.

²⁴³ **M.D. No:140**, S.: 302, H.:3. Şubat Başları 1735 (Evasıt-ı Ramazan 1147).

²⁴⁴ Eşkıyalık yapıp, yıllık vergilerini vermedikleri için Kıbrıs'a sürülmeleri istenen kişiler şunlardır: Hamdioğlu Emir Ali, Emir Alioğlu Emir Ali, Küçük Ahmed, Mirşamoğlu Halil ve Dömgeroğlu Halid. **M.D. No:140**, S.: 305, H.:2. Şubat Başları 1735 (Evasıt-ı Ramazan 1147).

yaparak diğer halka zarar vermeye başladığı görülmüştür. Türkmen ve Ekrad Taifesi'nden bazı eşkıyaların Kara Mercanoğlu İbrahim'in evine gelerek saklandığı ve İbrahim'in bunların gasp ettikleri mallardan hisse aldığı iddia edilmesi sonucunda, İbrahim'in Kıbrıs'a sürgün edilerek Magosa Kalesi'nde hapsedilmesine karar verilmiştir²⁴⁵.

Ancak verilen bu sürgün ve hapis kararı, araya bazı kişilerin girip Kara Mercanoğlu İbrahim'in affedilmesi talebini yapmaları üzerine, bu kişinin kendi evinde ikamet etmesi şartıyla dönemin Adana Valisi tarafından affedilmiştir²⁴⁶.

Çukurova ve çevresinde bulunan bölgelerde eşkıyalık olaylarına sebep olmaya devam eden bu cemaatlerin mensupları, bütün çalışmalara ve sürgün kararlarına rağmen itaat altında tutulamamıştır. Yapılan askerî faaliyetler ve nezre bağlanarak taahhüt altına alma teşebbüsleri kısa vadeli olmuştur. Haklarında yapılan askerî faaliyetlere karşı koyamadıklarında affedilmelerini talep eden bu cemaatlerin mensupları, affedilerek belirli bölgelerde yaşamaları için kendilerine tanınan şanslarını hep zorlayarak, yeniden ve yeniden eşkıyalık olaylarına sebep olup itaatsiz bir tavır içine girmişlerdir.

Özellikle Lek ve Kırıntılı cemaatleri mensuplarının yaptıkları eşkıyalıklar, bir süre sonra devlet idarecilerinin sabrını taşımıştır. 1742 yılında alınan bir kararla bu iki cemaate mensup olan yetişkin erkeklerin tamamen katl edilmesi ve geri kalanlarının Kıbrıs'a gönderilmesi uygun görülmüştür. Yapılan askerî harekât sonrasında, alınan kararda belirtildiği gibi, yetişkin erkekler tamamen katl olunmuş olmasına rağmen, geri kalanlara acınarak istedikleri yerlerde yaşamalarına müsaade edilmiştir²⁴⁷. Fakat aradan 6 yıl geçmesi ile geride kalanlar yeniden eşkıyalık olaylarına başlayarak, çevrede huzursuzluk kaynağı olmaya devam etmişlerdir.

8- Yörük Cemaatlerinin Eşkıyalıkları

1700-1750 yılların arasında, Çukurova ve çevresindeki bölgede, eşkıyalık olaylarına sebep olan önemli unsurlardan birisi de Yörük cemaatleri'dir. Aslen, İçil ve Karaman Sancakları'nın sakinleri olan bu cemaatlerin bir kısmı, 1650'li yıllardan itibaren bu bölgeleri terk ederek Çukurova bölgesine gelmeye başlamışlardır. Bu tarihten sonraki dönemlerde, Çukurova bölgesini kışlak amacıyla kullanan bu cemaatlerin mensupları, yaz mevsiminde Kayseri ve Niğde taraflarına yaylamak amacıyla gitmişlerdir²⁴⁸.

Çukurova ve çevresine gelen bu cemaatlerin mensupları ilk dönemlerde az sayıda olmalarına rağmen, 1690'lı yıllardan sonraki dönemlerde, bu cemaatlerin mensuplarının sayısı, bu bölgede çoğalmaya başlamıştır. İçil ve çevresinden başka bölgelere giden bu cemaatlerden, Alaiye ve çevresinde yaşayan Kara Hacılı, Patralı, Şamlı, Zekeriyalı, Sofılar, Tekeli, Saçı Karalı, Cılaklı, Lengerli, Yayıncılar ve İrikli cemaatlerinden oluşan büyük bir grup, 600'den fazla evleriyle birlikte Alaiye, Manavgat ve Duşenbe çevresinde bazı eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının, sebep oldukları eşkıyalık olaylarının artması üzerine, tümünün İçil ve çevresinde bulunan eski mekânlarına gönderilmeleri için, bu dönemde Alaiye Sancağı'na mutasarrıf olan Musa Bey görevlendirilmiştir²⁴⁹.

²⁴⁵ A.Ş.S. No:130, S.:40, B.:76. Mart Ortaları 1736 (Evail-i Zilkade 1148).

²⁴⁶ A.Ş.S. No:130, S.:43, B.:80. 8 Nisan 1736 (26 Zilkade 1148). Daha sonraki yıllarda Receblü Avşarı Cemaati ile birleşerek eşkıyalık yapmaya başlayan Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin tenkil edilmesi için verilen karar sonrasında yapılan faaliyetler sırasında, Kara Mercanoğlu İbrahim ile akrabalarına dokunulmaması için Dönemin Adana Beylerbeyi Rışvan-zade Süleyman Paşa'ya ferman gönderilmiştir. M.D. No:148, S.: 288, H.:3. Mayıs Başları-Ortaları 1742 (Evail-i R.evvel 1155).

²⁴⁷ M.D. No: 148/312/1

²⁴⁸ "Cemâ'at-i Tekeli cemâ'at-i mezbûr 'ann-asl İçil Sancağı'nda Anamur Kazâsı'nda Bozyazu ze'âmeti akâmından olub yüz sesebep mütecâviz evtân-ı kadîmelerin terk idüb hâliyâ Adana Eyâleti'nde Tarsus Sancağı'nda kışlayub ..." MAD. No: 6890, S.:17. 17201721 yılı.

²⁴⁹ M.D. No:102, S.:92, H.:399. Aralık Ortaları 1691 (Evahir-i R.evvel 1103).

Yapılan bu görevlendirmeye rağmen, bu cemaatlerin mensuplarının İçil ve çevresine iskân olunmalarında başarılı olunamadığı gibi, Alaiye ve çevresinde yaptıkları eşkıyalıklar da gittikçe artmıştır. Bu yerlerin halkının İstanbul'a yaptıkları şikâyetler üzerine, bu cemaatlerin İçil'e iskân edilmeleri yeniden gündeme gelmiş ve bu dönemde İçil Sancağı'na mutasarrıf olan Seyyid Ahmed Paşa ve Hüdavendigâr Sancağı'na mutasarrıf olan Musa Paşa ile birlikte çevredeki yetkililer bu husus için görevlendirilmişlerdir²⁵⁰.

Görevlendirilen bu kişilerin yaptıkları çalışmalar sonucunda, bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı İçil ve çevresine götürülerek eskiden sakin oldukları yerlere iskân edilmişlerdir²⁵¹. Bu cümleden olmak üzere; Kara Hacılı cemaati mensupları, İçil'e tabi Mud Nahiyesi'nde Şeyhlü nam yerde, Tekeli cemaati mensupları ise bu bölgede bulunan Aksaz adlı yerde iskân olunmuşlardır. Yapılan bu iskân sonrasında, bu cemaatlerin mensupları, buraya iskân edilmelerinin ardından bir daha eşkıyalık yapmayacaklarına ve iskân yerlerini terk etmeyeceklerine dair taahhütte bulunarak nezr hücceti vermişlerdir.²⁵²

Yapılan taahhütler ve verilen nezr hüccetlerine rağmen, bu cemaatlerin mensuplarından bazıları, iskân edildikleri bölgede kısa bir süre durduktan sonra bu bölgeyi terk ederek Çukurova bölgesine gelmişlerdir. Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerden biri olan Kara Hacılı cemaatine mensup bazı kişilerin, kış mevsiminin sona ermesinin ardından, bu tarihlerden kısa bir süre önce Misis Köprüsüne derbentçi olarak atanan Şarıklı, Çoblu ve Köselü cemaatleri ile birleşerek Niğde Sancağı'nda bulunan Yahyalı Kazası civarına yaylak amacıyla gittiklerini görülmektedir. Yahyalı Kazası civarına yaylak amacıyla giden bu cemaatlere; Yeniil Türkmanı'ndan Kara Gündüzlü ve Çoblu Avşarı, İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi Çakal Demircülü ve Hama iskânından firar eden Alcı cemaatleri ile Rakka iskânından firar eden bazı cemaatlerin mensupları da katılmıştır. Bu cemaatlerin birleşik olarak hareket etmelerinin sonucunda ortaya çıkan 1100 kadar ev, Yahyalı çevresindeki köylere hayvanları ile birlikte giderek, bu yerlerdeki köylülerin mera ve yaylalarını zorla gasp etmişlerdir. Bu sırada meydana çıkan anlaşmazlıklar sonucunda, bu cemaatlerin mensupları, bu köylülerin ekili arazilerine zarar vermeye ve mal gaspına başlamışlardır. Durumun daha da kötüye gitmesi üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının itaat altına alınarak, Yahyalı ve çevresine verdikleri zararların engellenmesi hususunda, dönemin Adana Beylerbeyi Kürt Bayramoğlu Derviş Paşa-zade Mehmed Paşa görevlendirilmiştir²⁵³.

Yapılan bu görevlendirmeye rağmen, Kara Hacılı cemaati mensuplarının Yahyalı ve çevresine giderek, eşkıyalık yapmalarının önü alınamamıştır. Bu cemaatin mensuplarının, Yahyalı Nahiyesi'nde bulunan Kösek, Numan, Düzik, Süleyman Fakihlü ve Sarıca adlı köylerdeki halka verdikleri zararlar sebebiyle, bu köylerin sakinleri başka bölgelere kaçmak zorunda kalmışlardır. Durumun Kayseri Naibi tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu cemaate mensup olanların suçlularının cezalarının verilmesinden sonra, geri kalanlarının İçil'deki iskân mekânlarına gönderilmeleri için Maraş Beğlerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa ile Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa görevlendirilmiştir²⁵⁴.

İçil'e iskân edilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen bu cemaatin çoğunluğunun iskân bölgelerine gönderilmesinde başarılı olunamamıştır. Çukurova bölgesini kendilerine mekân olarak seçen Kara Hacılı cemaati mensuplarının çoğunluğu, Adana ve çevresinde kışlayarak Niğde Sancağı'nda Develü Nahiyesi'ndeki Aladağ Yaylağı'nı yaylak olarak kullanmaya başlamışlardır. Niğde ve çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olaylarının artması üzerine, Kara Hacılı cemaati mensuplarının bu

²⁵⁰ **M.D. No:110**, S.:507, 510, H.:2336, 2346. Mayıs Ortaları 1699 (Evasıt-ı Zilkade 1110)

²⁵¹ İskan edilecekleri bölgelere gitmeyi reddeden bazı cemaatlerin mensupları ise, kaçarak Aydın ve Saruhan çevresine gidip, bu bölgelerde bazı eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. A.Refik; **a.g.e.**, s.118-120, B.:171.

²⁵² **MAD. No: 8458**, S.:75, B.:1. 25 Ekim 1699 (Gurre-i C.evvel 1111).

²⁵³ **MAD. No: 8458**, S.:168, B.:1. 11 Temmuz 1700 (22 Muharrem 1112).

²⁵⁴ **M.D. No:112**, S.:101, H.:328; **MAD. No: 8458**, S.:74, B.:1. Aralık Başları 1701 (Evail-i Receb 1113).

bölgeye gitmelerinin yasaklanması ve bu hususta gereken tedbirlerin alması hususunda Adana Beylerbeyi'ne ferman gönderilmiştir²⁵⁵.

Yapılan çalışmalar sonucunda, Develü ve çevresine gitmeleri engellenen Kara Hacılı cemaati mensupları, bu defa da daha önceki dönemde eşkıyalık olaylarına sebep oldukları Kayseri ve Yahyalı çevresine gitmeye başlamışlardır. Yahyalı civarına giden bu cemaatin mensuplarından bazı kişilerin, bölge halkına mahsus olan Akçaşehir Yaylağı'nı gasp etmeleri ve çevrede bulunan bölgeye zarar vermeleri üzerine, bu cemaatin mensuplarının İçil ve Alaiye'ye götürülerek iskân edilmeleri için Kayseri ve Niğde Sancakları'na mutasarrıf olan kişiler görevlendirilmişlerdir²⁵⁶.

Kara Hacılı cemaatine mensup olan kişilerin İçil ve Alaiye'ye iskân edilmeleri için yapılan bu görevlendirmenin sonuçlanmadan, Tekeli cemaatine mensup olan bazı kişiler de iskân yerlerini terk ederek çevrelere zarar vermeye başlamışlardır. Kara Hacılı ve Tekeli cemaatleri mensuplarının çevrelerindeki bölgelere vermiş oldukları zararların çoğalmasından dolayı, bu cemaatlerin mensuplarının buldukları yerlerden kaldırılıp, iskân edilmek üzere İçil'e gönderilmeleri ve 1699 yılında vermiş oldukları nevr hüccetinde belirtilen meblağların tahsil edilmesine karar verilmiştir²⁵⁷.

Yapılan bu görevlendirmelerin sonucunda, Kara Hacılı ve Tekeli cemaatleri mensuplarının çoğunluğu İçil'e götürülerek iskân edilmişlerdir. 1705 yılını takip eden yıllarda, bu iki cemaatin Çukurova ve çevresindeki bölgelerde herhangi bir huzursuzluk olayına sebep oldukları ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bu dönem içerisinde, İçil'deki Aksaz adlı yere götürülerek iskân edilen Tekeli cemaatinin mensupları Karaman tarafındaki yaylaklarına gitmeleri sırasında, Ermenek sakini Muslihüddin isimli bir kişinin liderliğindeki bazı eşkıyaların saldırısına maruz kalmışlardır. Bu kişilerin saldırısı sonucunda, Tekeli cemaatinin bazı malları ve hayvanlarının gasp edilmesi üzerine, Tekeli cemaati mensuplarına saldıran bu kişilerin gasp ettikleri malların geri alınması için Ermenek Kadısı'na ferman gönderilmiştir²⁵⁸.

Kara Hacılı ve Tekeli cemaatine mensup olanların bir kısmının İçil ve çevresine gönderilmelerine rağmen, bir kısmı Çukurova bölgesinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu cemaatlerin mensupları ile birlikte, Çukurova ve çevresinde bulunan diğer Yörük cemaatlerinden Menemenci, Bulahadioğlu, Karsandı, Sarkındılı ve Kürkcülü cemaatleri gibi önemli cemaatlerin mensuplarının ilk dönemlerde devlete tabi olarak yaşadıklarını görmekteyiz. Keza, isimleri geçen bu cemaatler, bu dönem içerisinde, Çukurova ve çevresindeki bölgelerde meydana gelen bazı eşkıyalık olaylarının bastırılmasında güçlerine başvuru grupları arasında yer almışlardır²⁵⁹.

1690'lı yılların sonlarında, Alaiye ve çevresinde yaptıkları eşkıyalıklar sebebiyle, İçil bölgesine geri götürülerek, buradaki esas mekânlarında iskân edilmelerine karar verilen Yörük cemaatlerinin çoğunluğunun bir süre sonra bu bölgeyi terk ederek başka yerlere gidip sakin olduklarını görmekteyiz. Bu cemaatlerin mensupları, İçil'den ayrıldıktan sonra; Konya, Hamid, Menteşe, Teke, Beğşehir, Alaiye ve çevrelere giderek, bu yerlerin sakinlerine zarar vermeye ve eşkıyalık olaylarına başlamışlardır. Gönderilen fermanlara rağmen, bu cemaatlerin mensuplarının eşkıyalık yapmalarına engel olunamadığı

²⁵⁵ **A.Ş.S. No:3**, S.:8, B.:14. 2 Ağustos 1702 (8 R.evvel 1114).

²⁵⁶ **M.D. No:114-1**, S.:184, H.:1. Mart Sonları-Nisan Başları 1704 (Evahir-i Zilkade 1115).

²⁵⁷ **MAD. No: 8458**, S.:75, B.:2-3. 20 Mart 1705 (24 Zilkade 1116).

²⁵⁸ A.Refik; **a.g.e.**, s.132-133, B.:183. Şubat Başları 1708 (Evail-i Zilhicce 1119).

²⁵⁹ 1710 yılında Rakka iskan firarilerinin itaat altına alınması için yapılan çalışmalar sırasında, Çukurova ve çevresinde bulunan birçok cemaatin yanında Karsandı ve Sarkındı Cemaatleri mensuplarının da yardımına başvurulmuştur. **A.Ş.S. No:19**, S.:29-30, B.:40. Yine aynı dönemler içerisinde, iskan edildikleri Hama ve Humus'tan firar ederek Çukurova bölgesine gelen Sakallı Ceridi ve Çakallı Dokuzu Cemaatleri'nin eşkıyalıklarına son vermek için; Kara Hacılı Cemaati'nin Çukurova ve çevresinde yaşayanlarının Kethüdası olan Kara Nebioğlu Hamza Beğ, Bulahadioğlu Cemaati Kethüdası Hüseyin Beğ, Menemenci Cemaati'nden Halil Çelebi ve Tekeli Cemaati'nden Hamza Kethüda isimli kişiler cemaatleri mensupları ile birlikte görevlendirilmişlerdir. **M.D. No:119**, S.:42, H.:268. Ekim Başları 1711 (Evahir-i Şaban 1123).

gibi, İçil'e gönderilmelerinde de başarı sağlanamamıştır. Durumun daha da kötüye gitmesi üzerine, eşkıyalık yapan bu cemaatlerin içlerindeki suçluların yakalanarak Kıbrıs'a gönderilip, Magosa Kalesi'nde hapsedilmeleri ve geri kalan cemaat mensuplarının İçil'e gönderilip iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁶⁰.

Alınan bu karara rağmen, Yörük cemaatlerinin İçil'e iskân edilmeleri ve eşkıyalık yapmalarının önünün alınmasında başarılı olunamamıştır. Bu cemaatlerin mensuplarının İçil, Alaiye, Menteşe ve Teke Sancakları'ndaki bölgelerde yaptıkları eşkıyalıklara karşı yapılan askerî faaliyetlerden kaçan bu cemaatlerin mensupları, yaz mevsiminde dağlık ve sarp yerlere yaylaya gittikten sonra, kış mevsiminde değişik bölgelere giderek eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır²⁶¹. Bu cemaatlerin mensuplarının yaptıkları eşkıyalıklar hususunda yapılan şikâyetlerin artması üzerine, iskân mekânlarında durmayarak etrafa zarar veren bu cemaatlerin mensuplarının topluca Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmelerine karar verilmiştir. Verilen bu kararın uygulanması için Teke, Alaiye ve İçil Sancakları'na mutasarrıf olan Abdulgafur Paşa ile bu sancaklardaki diğer yetkililer görevlendirilmiştir²⁶².

Yörük cemaatlerinin Kıbrıs'a sürülmeleri için alınan bu kararın ardından, Abdulgafur Paşa ve diğer görevlendirilen kişiler, geniş bir askerî harekâta girişmişlerdir. Yapılan bu askerî hareketin sonucunda, ilk etapta ele geçirilen Buselüoğlu cemaatinin mensupları, Kıbrıs'a gönderilmek üzere Menteşe Sancağı'nda gemiye bindirilmişlerdir. Kıbrıs'a gidecek olan bu geminin, hava muhalefeti sebebiyle, içindeki kişiler ile birlikte 70 gün deniz üzerinde hareket etmeden durması sonrasında, Kıbrıs'a gönderilmek için bu gemiye bindirilmiş olan kişiler, gemi mürettebatını etkisiz hale getirip, karaya çıkarak, başka bölgelere kaçmışlardır. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, kaçan bu kişilerin yakalanarak Kıbrıs'a gönderilmeleri hususunda Menteşe Sancağı'nda bulunan yetkililer görevlendirilmişlerdir²⁶³.

Aynı şekilde, Kıbrıs'a gönderilmek için Antalya'da gemiye bindirilen Şeyhlü cemaati mensuplarının, bindirildikleri gemideki görevliler ile gemi kaptanını katl edip karaya çıkmaları bu dönemde olmuştur. Kıbrıs'a gönderilmeleri istenen bu cemaatlerin mensupları, karaya çıktıktan sonra, etraflarında bulunan dağlara ve yaylalara giderek, bu bölgelerde bulunan diğer Yörük grupları ile birleşip eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Yörük cemaatlerinden eşkıyalık olaylarına karışan Şamlu, Kara Hacılı, Eskiörük, Kiselioğlu, Şeyhlü, Senedlü, Batralı, Çıblaklı, Gediklü, Toslaklı, Cerid ve Saçıkara cemaatleri mensuplarının yakalanarak Kıbrıs'a sürülmeleri hususunda Anadolu Beylerbeyi Şehsuvaroğlu Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. Bu cemaatlerin yakalanarak, Kıbrıs'a gönderilmeleri için Mehmed Paşa'ya yardım etmeleri hususunda Teke, Hamid, Kütahya, Aydın, İçil, Alaiye ve Beğşehir'ndeki idareci ve askerler ile birlikte Bozdoğan cemaatlerinden olup, Çukurova ve çevresinde sakin olan Kara Hacılı, Kürkcülü, Tekeli, Menemenci, Alaeddinlü (Sarkındılı), Bulahadioğlu, ve Keşşafioğlu cemaatleri mensupları da görevlendirilmişlerdir²⁶⁴.

²⁶⁰ A.Refik; **a.g.e.**, s.140-141, B.:191. Ocak Sonları 1708 (Evail-i Zilkade 1119).

²⁶¹ "Bir kaç sesebeb berü İçil ve Alaiye ve Teke semtlerinde ve havâfîlerinde bilâd-ı 'ibâda te'addî ve tecâvüz üzere olan Yörükân tâ' ifesi mukaddemâ İçil Sancağı'na iskân olunmuşlar iken tâ' ife-i mezbûre yerlerinde ve yurdlarında kendü hâllerile durmayub bahâr eyyâmında sa'bü'l-mürür cibâl-i şâhikada yaylağa çıkub bahar geçtiği gibi dağlardan inüb İçil ve Alaiye ve Teke Sancakları'na ve hâvalilerine ceste ceste dağılub Müslümânlar'ın 'ırz ve mâllarına ta'arruz ve mezru'ât ve hayvânâtların ve emvâl ve eşyâların gasb ve gâret ve kat'-i tarik ve katl-i nüfus misillü envâ'-i fesâd ve şekâvete cesâret 'adet-i müstemireleri olmağla ..." **M.D. No:119**, S.:198, H.:845.

²⁶² "... Yörükân tâ' ifesinin asâr-ı mazarrlarından bilâd-ı ibâdın te'mîn ve tatmîni ehemmi-i mehâmm-ı Devlet-i 'Aliyye'mden olmağla bi'l-cümle ehl ve 'iyâllerile Kıbrıs Ceziresi'ne nakl ve iskân itdirilmek ..." **M.D. No:119**, S.:198-199, H.:845; A.Refik; **a.g.e.**, s.143-144, B.:193. Haziran Ortaları-Sonları 1712 (Evasıt-ı C.evvel 1124).

²⁶³ **M.D. No:117**, S.:253, H.:1. Mart Sonları 1713 (Evahir-i Safer 1125).

²⁶⁴ **M.D. No:120**, S.:181-2, H.:731; A.Refik; **a.g.e.**, s.148-151, B.:196. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1714 (Evasıt-ı R.ahir 1126).

Yapılan bu görevlendirmelerin ardından, belirtilen bu cemaatlerin mensuplarının yakalanmaları için, harekete geçilmiştir. Harekete geçen yetkililer, kalabalık bir askerî grup ile bu cemaatlerin mensuplarının buldukları yerlere gitmişler ve bu husustaki kararı kendilerine bildirmişlerdir. Bu durum üzerine, bu cemaatlerin mensupları, verilen bu karara itaat edeceklerini bildirerek, içlerinden bazı kişileri rehin olmak üzere, görevlendirilen kişilere teslim etmişlerdir. Kıbrıs'a gideceklerini söyleyerek, ilk etapta haklarında verilen karara itaat ettiklerini belirten bu cemaatlerin mensupları, kısa bir süre sonra, Kıbrıs'a gittikleri taktirde, hayvanlarını satmak zorunda kalacaklarını, bu durumun ise kendilerine zarar vereceğini belirtmişlerdir. Bu hususları belirten, Yörük cemaatlerinin mensupları, bundan sonraki dönemde, herhangi bir eşkıyalık olayına karışmayacaklarını, kendileri için uygun görülecek yerlerde sakin olmalarına müsaade edilmesi ve Kıbrıs'a iskân edilmelerinden vazgeçilmesini talep etmişlerdir²⁶⁵. Bu isteklerin İstanbul'a bildirilmesi üzerine; içlerinden ileri gelenlerinin rehin olarak alınıp, nezre bağlanmaları, bundan sonra eşkıyalık yaparlarsa Kıbrıs'a sürüleceklerinin kendilerine bildirilmesi ve bu hususların bu cemaatlerin mensupları tarafından da kabul edilmesi şartlarıyla Kıbrıs iskânından vazgeçilmiştir²⁶⁶.

Çukurova bölgesinde bulunan Yörük cemaatleri mensuplarının sebep oldukları bu olayların olduğu tarihlerde, İçil ve çevresinde bulunan Yörük cemaatleri arasında da karışıklıklar meydana gelmeye başlamıştır. Yörük tahriri sırasında Yörük Muharriri olan Ali Ağa ve adamlarına saldıran Bulaca, Işıkli, Bozkır, Tekeli, Kara Dönelü, Kızıl Ali, Bahşiş ve Arablı cemaatlerinin mensupları, bu hususla ilgili olarak haklarında yapılan takibatlardan kaçarak dağlık bölgelere kaçmışlardır. Dağlık bölgelere kaçan bu kişilerin, etraflarına toplanan diğer cemaatlerin mensupları ile birlikte vergilerini vermek istememeleri üzerine, bu kişilerin itaat altına alınması için, bu dönemde İçil Sancağı'na mutasarrıf olan Sanullah Paşa görevlendirilmiştir²⁶⁷.

Yapılan görevlendirmenin ardından, bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı itaat altına alınmışsa da, önemli bir kısmı kaçarak Ermenek tarafına gitmişlerdir. Ermenek tarafına giden bu kişilerin itaat altına alınması ve gereken cezalarının verilmesi için bu dönemde Adana Beylerbeyi olan Seyyid Mehmed Paşa görevlendirilmiştir²⁶⁸. Seyyid Mehmed Paşa'nın görevlendirilmesinin ardından, bu cemaatlerin bir kısmı itaat altına alınmasına rağmen, bir süre sonra diğer Yörük cemaatleri ile birlikte bu cemaatlerin de eşkıyalık ve itaatsizlikleri ortaya çıkmıştır. İçil ve Aydın arasındaki bölgede yaşayan Yörük cemaatlerinin Kethüdarları'ndan; Şeyhoğlu Abdulhalim, Emrullahoğlu İbrahim, Çakaloğlu, Musli Kethüda, Kara Osman, Solakoğlu, Köbikoğlu ve Kacar Halil isimli kişilerin etrafına toplanan 5.000-6.000 kişilik Yörük grupları, kış mevsimini sahil kesimlerinde geçirmelerinin ardından, toplu bir şekilde hareket ederek, Hamid, Teke, Karahisar-ı Sahib, Beğşehir ve Akşehir Sancakları'na gitmeye başlamışlardır. Bu bölgelere giden Yörük cemaatleri'ne mensup kişiler, çevrede bulunan köylere ve kasabalara zarar vererek, halkın mal ve harmanlarındaki ürünlerini gasp etmişlerdir. Bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalıkların İstanbul'a bildirilmesi üzerine, elebaşları olan kişilerin yakalanarak Kıbrıs'a sürülmesine karar verilmiştir.

Verilen bu kararın uygulanması için harekete geçen bölge idarecilerinin yaptıkları askerî harekât sırasında, Yörük cemaatleri'ne mensup olan kişiler Hamid Sancağı'nda bulunan Anamus Dağı'na doğru kaçmışlardır. Anamus Dağı'na doğru kaçan bu kişilerin, daha ileri gitmemeleri için, bu bölgede bulunan *Yoğurtçu Beli* adlı geçitte önleri kesilmiştir. Bu geçidin tutulmasının ardından, görevli olan diğer kişilerin gelmesi beklendiği sırada, Yörük cemaatlerinin mensupları, bu geçidi tutan kişilerin üzerine

²⁶⁵ "...Anadolu cânibinde sevâkinden hâlî münâsib olan mahallerde iyvâ ve iskân olunmak üzere Kıbrıs Cezîresi'ne nakl ve iskândan istifâ' ve istihâm idüb ..." **M.D. No:122**, S.:84, H.:1.

²⁶⁶ **M.D. No:122**, S.:84, H.:1; A.Refik; **a.g.e.**, s.151-153, B.:198. Temmuz Başları 1714 (Evahir-i C.ahir 1126).

²⁶⁷ **M.D. No:130**, S.:281-282, H.:1. Ocak Sonları 1722 (Evail-i R.ahir 1134).

²⁶⁸ **M.D. No:130**, S.:332, H.:2. Nisan Ortaları 1722 (Evahir-i C.ahir 1134).

toplular bir şekilde hücumu geçmişlerdir. Yoğurtçu Beli adlı geçidi kapatan askerleri mağlup eden bu kişiler, 30 kişiyi katl edip, 15 kişiyi diri diri yakıp, 7-8 kişiyi ağaçlara asarak, birçok kişiyi yaralayıp, Anamus Dağı'na çıkmışlardır. Bu dağa çıkmalarının ardından Yörük cemaatleri mensupları, çevrede bulunan kasaba ve köylere devamlı saldırılarda bulunarak, bu yerlerde yaşayan kişileri, buldukları yerlerden dışarı çıkmaya korkar bir hale getirmişlerdir²⁶⁹.

Daha sonraki yıllarda bu cemaatlerin mensuplarının Adana'ya geri götürülüp iskân edilmelerinde başarılı olunamadığı gibi, Adana'da bulunanların önemli bir kısmı da firar ederek Teke ve Hamid bölgelerine gitmişlerdir. Bu cemaatlerin mensuplarına, bu bölgede bulunan diğer Yörük cemaatlerinin mensuplarının da katılması sonucunda, bu bölgedeki eşkıyalık olayları gittikçe artmıştır. Meydana gelen olayların önünün alınamaması ve bu firarilerin Adana'ya geri götürülmesinde başarılı olunamaması üzerine; Kebezlü, Seriklü, Kızıllı, Kütüklü, Saçı Kara, Ceridcioğlu, Sendel, Buselü, Alaylu ve Karamanlu cemaatleri ile, Kara Hacılı cemaati mensuplarından bu bölgeye gidenlerin Aydın Sancağı'nda uygun olan yerlere iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁷⁰.

III- CEMAATLERİN İSKÂNİ İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

Anavarza ve çevresinde sakin olan Lek Ekradı ve Hacılı cemaatlerinin meydana getirdikleri eşkıyalık olayları ve itaatsizlikleri sonucunda Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen kararın ardından, bu cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta Rakka'ya götürülmüşlerdi. Bu cemaatlerin mensuplarının Rakka'ya götürülmesi sonucunda, Anavarza ve çevresi büyük oranda boşalmış olduğundan, bu yerlerde ziraat yapılmamaya ve arazi boş olarak, atıl bir şekil almaya başlamıştır.

Anavarza ve çevresindeki yerlerin, verimli toprakları olduğu halde, bu şekilde atıl kalması karşısında, bu yerlerin ziraata açılması düşünülmüştür. Tam bu ortamda, eskiden Türkmen Ağası olup, bu dönemde Cebecibaşısı olan ve Adana'da ikamet eden İsmail Ağa²⁷¹ isimli kişi, bu yerlerin ziraata açılmak üzere kendisine çiftlik olarak verilmesini talep etmiştir²⁷². İsmail Ağa'nın yaptığı bu talep üzerine, Adana, Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye'deki idareciler tarafından karışılmaması ve yıllık vergilerinin düzenli olarak gerekli yerlere verilmesi şartıyla, Anavarza ve çevresinde bulunan araziler, 29 Ekim 1692 (18 Safer 1104) tarihinde bu kişiye çiftlik olarak verilmiştir²⁷³.

Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail Ağa'ya çiftlik olarak verilmesinin ardından, bu yerler *Havass-ı Hümayun*'a ilhak edilip, mukataa haline getirilmiştir²⁷⁴. *Havass-ı Hümayun*'a ilhak edilen bu yerlerin, boş olması ve ziraat edecek kimselerin olmaması üzerine, Adana'da yaşadığı için bölgeyi

²⁶⁹ "... kalkub Hamid Sancağı'nda vâki' Anamus Dağı tarafına revâne olmalarıyla memerr ve ma'berleri olan Yoğurtcu Beli dimekle ma'rûf mahalde önlerini sedd ve Kütahya Mütessellimi'ni gelmesine müterakkib iken eşkıyâ-yı merkûme cema'âtleri bi'l-cümle müsella olub zikr olunan şakîlerin başına cem' ve ma'en cümlesi üzerlerine hücum ve muhârebeye tasaddî ve 30 mikdârı adamlarını katl ve 15 mikdârını hayyen ihrâk-ı bi'n-nâr ve 7-8 nefer adamı ağaçlara salb ve nicelerin mecrûh edip bir vecihle mukâvemet mümkün olmamağla evlerin Anamus cibâline çıkarub tahassün ve sekbân ve süvârleri civârında olan kasabât ve kurâ etrâfında bir ferdi taşra çıkarmayub ibâdu'l-lah gice ve gündüz mahsûr olduğun ..." **M.D. No:134**, S.:139-140, H.:2.

²⁷⁰ **M.D. No:266**, S.:66-68, H.:2. Ağustos Sonları 1732 (Evail-i R.evvel 1145).

²⁷¹ **İsmail Ağa** : Türkmen Ağası ve azledildikten sonra 1103'te (1691/92) Cebecibaşı olup 1105'te (1693/94) katl olunmuştur. Mehmed Süreyya; **Sicil-i Osmanî, C.:3**, İstanbul, 1996, s.811.

²⁷² "... bu küllarına zirâ'at ve hirâseti için çiftlik idüb ma'mûr ve abâdân itmek üzere ..." **MAD. No: 9876**, S.:36, B.:2

²⁷³ **MAD. No: 9876**, S.:36, B.:2. İsmail Ağa'nın oğlu olup, yine Adana sakini olan İbrahim adlı kişi, bu tarihten daha önce, 3 Mart 1692 (14 C.ahir 1103) tarihinde *İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası*'nın 3 yıllık iltizamını almıştır. **MAD. No: 9873**, S.:235, B.:1. Ancak bir süre sonra, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'nın mültezimi İbrahim'in babası olan Cebecibaşı İsmail Ağa tarafından daha yüksek teklif yapılması üzerine, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası 3 yıllığına Cebecibaşı İsmail Ağa'ya verilmiştir. **MAD. No: 9876**, S.:178-179, B.:3. 11 Şubat 1693 (5 C.ahir 1104).

²⁷⁴ Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail'e çiftlik olarak verildiğine dair yazılan hükümde, bu yerlerin statüsü ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. **MAD. No: 9876**, S.:36, B.:2. Bu hükmün yazılmasından 4 ay sonra yazılan bir hükümde ise, "müceddeden *havâss-ı hümayûna ilhâk* olunan Anavarza harâbesi ..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. **MAD. No: 9876**, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

tanıyan İsmail Ağa devlet idarecilerine yeni teklifler götürmüştür. Bu kişi ilk olarak; Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan bazı cemaatlerin mensupları ile bazı kişilerin bu yerlere götürülüp iskân edilmesini ve bu kişilerin burada ziraat yapmalarını teklif etmiştir. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklife göre; 20 hanelik Dede Basılı, 25 hanelik Kesikli, 15 hanelik Mentеше Uşakları, 15 hanelik Ayrımlu, 15 hanelik Sarı Hızırlı, 15 hanelik 'Avretcilü ve 15 hanelik Tayırlu cemaatleri ile Halep tarafından gelen ve kaç hane oldukları belirtilmeyen Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza ve çevresine iskân edileceklerdi. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif devlet idarecilerince de uygun görülerek, tayin olunacak mübaşir aracılığıyla bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁷⁵.

Belirtilen bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının, Anavarza ve çevresindeki yerlerin ziraatı için iskân edilmeleri kararını çıkarttıran İsmail Ağa, bu yerlerin geniş olması ve iskân edilecek kişilerin yeterli olmayacağını bilmesi sebebiyle, devlet idarecilerine başka bir teklif daha götürmüştür. Önceki teklifle aynı tarihlerde yapılan bu teklife göre; Sayda, Beyrut ve Trablusşam bölgelerini terk ederek, uzun yıllardan beri Çukurova bölgesine gelip *başıboş* olarak bu bölgede hayatlarını sürdürdükleri belirtilen ve *Fellâhân (Fellâhîn) Taiyesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları ile XVII. yüzyılın sonlarında Kıbrıs'ta meydana gelen bazı olaylar sonucunda Kıbrıs'ı terk edip, yine Çukurova bölgesine gelen ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza'ya iskân edileceklerdi²⁷⁶. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif de, devlet idarecilerince yine uygun görülmüş ve tayin olunacak mübaşir aracılığıyla, *Fellâhîn* ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan grupların mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁷⁷.

Anavarza ve çevresindeki yerleri kendi üzerine çiftlik olarak kaydettiren, buna ilave olarak bu yerlerin idarî ve iktisadî olarak tabi oldukları Anavarza Mukataası'nın da 4 yıllık iltizamını üzerine alan İsmail Ağa, bu yerlere yerleştirilecek olan halkın gelmede problem çıkarmasından dolayı olmalı ki, daha önce yazılan beratı yeniden yazdırmıştır. Yazılan bu son berat; Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'da sakin olan *Fellâh* ve *Kıbrıs Keferesi*'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi şartının da ilave edildiğini görmekteyiz²⁷⁸.

Anavarza Mukataası'nın kendisine verildiğini ve Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'ta sakin olan *Fellâh* ve *Kıbrıs Keferesi*'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi hususunu, aldığı bu son beratla bir daha tescil ettiren İsmail Ağa, Çukurova bölgesine giderek Anavarza ve çevresine yapılacak olan iskâna devam etmek için çalışmalara başlamıştır. Fakat İsmail Ağa bu çalışmalarında başarısız olmuştur. Adana ve Tarsus'taki bazı kişiler, yanlarına yerleşmiş olan *Fellâh* ve *Kıbrıs Keferesi* gruplarının, Anavarza ve çevresine götürülüp iskân edilmelerine itiraz etmişlerdir. Özellikle, Adana şehrinin çevresinde bulunan bahçelerin sahipleri olan mahallî güç sahipleri, bahçelerinde çalışan bu

²⁷⁵ MAD. No: 9876, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

²⁷⁶ "... Sayda ve Beyrut ve Trablusşam ve Kıbrıs Eyaletleri'nden kalkub Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında *başıboş* olan *Fellâhîn* ve *Keferesi re'âyâsı* Anavarza harâbesinde sâkin ve arâzisini zirâ'at ve hirâset eylemek üzere ..." MAD. No: 9876, S.:245, B.:2.

²⁷⁷ MAD. No: 9876, S.:245-246, B.:2. 5 Mart 1693 (27 C.ahir 1104).

²⁷⁸ "...Trablusşam ve Sayda ve Beyrut Eyaletleri'nden ve Kıbrıs re'âyâsından *başıboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh* ve *Keferesi re'âyâ fukarâsına* kuvvet virilüb ve mezkûr Anavarza nam harâbeye iskân olunub ..." D.BŞM.d. No:695/A, S.:43, B.:1. 8 Temmuz 1693 (5 Zilkade 1104). Fakat daha önceki ferman ile bu berattaki ifadelerde, *Fellâh* ve *Kıbrıs Keferesi*'nin o anda buldukları durumla ilgili ufak bir farklılık vardır. Bu grupların Anavarza'ya iskan edilmeleri için yazılan fermanla "...Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında *başıboş* olan *Fellâhîn* ve *Keferesi re'âyâsı* ..." şeklinde olan ifade, bu son beratla "... *başıboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh* ve *Keferesi re'âyâ fukarâsı* ..." şeklinde yer almıştır. Burada, ince bir laf cambazlığı vardır. Daha sonraki dönemlerde, burada ifade edilen *başıboş* terimi ihtilafların temel kaynağı olmuştur.

kişileri korumaları altına almışlardır. İsmail Ağa ve adamlarının yaptıkları çalışmalar karşısında, “... Bunlar evlâd-ı ‘Arab’dır ve vâfir zamândan berü bunda sâkindir emlâk-ı ‘alâka sâhibidir ...” şeklinde karşılık veren bu güç sahipleri, özellikle Fellâhlar’ın gitmesine engel olmuşlardır. Durumun İsmail Ağa tarafından İstanbul’a bildirilmesi üzerine, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılanların Anavarza’ya iskân edilmelerine kimsenin engel olmaması için Adana Kadısı ve Mütessellimi’ne ferman gönderilmiştir²⁷⁹.

Gönderilen bu ferman ile çalışmalarında engel kalmayacağına düşünen İsmail Ağa; iskân etmek istediği kişilerden, Adana sakini olan Monla Muhammed, Monla Yusuf, Monla Salih ve Ahmed isimli 4 kişinin İstanbul’a giderek şikâyetle bulunmaları üzerine, bu çalışmalarında yine başarısız olmuştur. İstanbul’a giden bu kişiler, “... evlâd-ı ‘Arab fukarâsı ...” olarak 50-100 sebebe daha fazla bir süreden beri atalarının Adana şehrinde ve bahçelerinde sakin olduklarını, bu süre içinde mülk ve emlak sahibi oldukları gibi, her yıl vergilerini buralarda ödediklerini belirtmişlerdir. Bu hususları belirten bu kişiler, İsmail Ağa’nın almış olduğu beratta ve fermanla belirtildiği gibi, kendilerinin *başiboş* olmadıklarını da belirtip²⁸⁰, İsmail Ağa’nın kendilerini Anavarza’ya götürüp iskân etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu talep üzerine, mal ve mülk sahibi olup, uzun müddet boyunca buldukları yerlerde sakin olan bu kişileri İsmail Ağa’nın iskân etmeye kalkışmasına engel olunması hususunda Adana Kadısı ve Mütessellimi’ne ferman gönderilmiştir²⁸¹.

Adana şehir merkezinde yaşayan bu 4 kişinin yaptığı şikâyetin ardından, bir şikâyetle Tarsus’tan gelmiştir. Tarsus’un Kuştimur Nahiyesi’nde cemaat-i Aydoğanlı ve bazı köylerin zaimi olan Mustafa’nın, zeameti topraklarında uzun müddetten beri sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’nin, Anavarza Mukataası’nın mültezimi İsmail Ağa tarafından zorla götürülerek Anavarza’ya iskân etmek istediğini söyleyip, bunun engellenmesini talep etmiştir. Yapılan bu talep üzerine, İsmail Ağa’nın bu kişinin zeameti topraklarında yaşayan kişilere karışmasının engellenmesi hususunda Adana ve Tarsus’un idarecilerine ferman gönderilmiştir²⁸².

Tarsus’tan yapılan bu şikâyetin bir benzerinin, Karaisalı Nahiyesi’ndeki bazı mezraaları “... *bervech-i te’bîd der-‘uhde* ...” eden dönemin Reisülküttabı Ebubekir tarafından yapıldığını görmekteyiz. Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan bu şikâyet üzerine, İsmail Ağa’nın bu mezraalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ni iskân talebiyle rencide etmesinin engellenmesi hususunda Adana Valisi ve Kadısı’na ferman gönderilmiştir²⁸³.

Anavarza ve çevresindeki bölgelerin çiftlik sahibi ve Anavarza Mukataası’nın mültezimi olan İsmail Ağa, Anavarza ve çevresini tam olarak iskân etmeyi başaramadan, 1694 yılında katl edilmiştir²⁸⁴. İsmail Ağa’nın katl edilmesinin, hakkında yapılan şikâyetlerden, özellikle de Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan şikâyetten dolayı mı, yoksa başka bir sebepten mi dolayı olduğu hususunda herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır.

İsmail Ağa’nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresinin iskân edilmesi hususunda yapılan çalışmalara devam edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sırasında, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi dışında, Sis ile

²⁷⁹ D.BŞM.d. No:695/A, S.:49-50, B.:1. 11 Eylül 1693 (10 Muharrem 1105).

²⁸⁰ “... nefsi-i Adana’nın şehrinde ve bahçelerinde sâkin olan evlâd-ı ‘Arab fukarâsı olub ebâ ‘ann-ceddin ba’zımız yüz sebebe ve ba’zımız elli sebebe mütecâviz mutavattın ve mülk ve emlâk sâhibi olub her sene emr ile vâki’ olan tekâlifden hissemize düşeni sâkin olduğumuz mahalde ve karyemiz ahâlisi ile mâ‘en edâ idüb kusûrumuz yoğiken sâbikâ Cebecibaşı olan İsmail nâm kimesne Anavarza harâbesin üzerine der-‘uhde ve iltizâm itmekle berâtında ta‘yîn olan Sayda ve Beyrut ve Trablus perâkendelerinden *başiboş re‘âyâ* ve Kıbrıs Keferesi olub emlâk ve arâzî sâhibleri olmıyanlar deyü ta‘yîn ve tasrîh olunmuşiken mezbûr kanâ‘at itmeyüb mücerred celb-i mâl için emlâk ve arâzimiz terk ve harâbe-i mezbûreye iskân teklîf idüb şerr-i ta‘yîn itmekle ziyâde gadr itmışdir ...” D.BŞM.d. No:695/A, S.:79, B.:1.

²⁸¹ D.BŞM.d. No:695/A, S.:79, B.:1. 4 Kasım 1693 (5 R.evvel 1105).

²⁸² MAD. No: 17904, S.:14, B.:1. 20 Aralık 1693 (21 R.ahir 1105).

²⁸³ MAD. No: 17904, S.:67-68, B.:2. 26 Ocak 1694 (29 C.evvel 1105).

²⁸⁴ M.Süreyya; S.O., C.:3., s.811.

Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan cemaatlerden Anavarza ve çevresine iskân edilmesi düşünülen cemaatlerden, Ayrımlu (Ayrımoğulları) cemaatine mensup olan bazı kişiler iskân edilme çalışmalarına karşı çıkmışlardır. Bu cemaate mensup olan bazı kişiler, kendilerinin tımar erbabı olup, Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin oldukları halde, Anavarza ve çevresine yapılan iskân için görevli olan Hızır adlı kişinin²⁸⁵, kendilerini Anavarza'ya iskân etmek istediğini belirtip, bu kişinin kendilerini iskân hususunda rahatsız etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Yapılan bu talep üzerine, Hızır adlı kişinin, bu kişileri Anavarza'ya iskân etme teşebbüsünün engellenmesi hususunda bölgedeki idarecilere ferman gönderilmiştir²⁸⁶. Hızır adlı kişinin de yaptığı çalışmalar sonucunda bir kısım halk, bu bölgeye götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin buraya götürülüp iskân edilmesinde başarılı olunamamıştır.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin iskânları ile ilgili çalışmaların yapıldığı bu dönemde, bu bölgenin başka bir problemin ortaya çıktığını görmekteyiz. Ortaya çıkan bu problem, daha önceki dönemde Rakka'ya iskân edilen Lek, Akbaş ve Hacılar cemaatleri mensuplarından bir kısmı firar ederek Çukurova bölgesine gelmesidir. Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Kara Hüseyinlü Ceridi cemaatinin içine girip saklanırken, bir kısmı da Anavarza ve çevresine giderek burada izinsiz olarak yaşamaya başlamışlardır²⁸⁷.

Bu arada, İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresindeki yerlerin tabii olduğu Anavarza Mukataası, 1695 (1106) ve 1696 (1107) yıllarında kimsenin talip olmaması sebebiyle iltizama verilememiştir. İsmail Ağa'nın katl edilmesinden yaklaşık 2,5 yıl sonra, bu mukataaya Şükrü Hüseyin ve Mustafa Ağa isimli 2 kişi²⁸⁸ talip olarak, 1697 (1108) yılı için 60.000 akçe, 1698 (1109) yılı için 100.000 akçe ve 1699 (1110) yılı için 210.000 akçe teklif etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu teklifin devlet idarecilerince de kabul edilmesi üzerine, Anavarza Mukataası bu kişilere 3 yıllığına iltizama verilmiştir²⁸⁹.

Anavarza Mukataası'nın iltizamın alan bu kişiler, İsmail Ağa'nın yaptığı gibi, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza ve çevresine götürülüp iskân edilmesi için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda, iskân edilmesi istenen kişilerin, bir kısmı götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayanları, önceki dönemlerde olduğu gibi Anavarza ve çevresine gitmek istememişlerdir. Bu kişilerin, Anavarza ve çevresine iskân edilmeleri için gönderilen ferman üzerine, iskâna gitmek istemeyen bu kişiler Adana'da mahkemeye çıkarılmışlardır. Adana'da mahkemeye çıkarılan bu kişiler; kendilerinin uzun müddetten beri buralarda yaşadıklarını, mal ve emlak sahibi olduklarını, bu sebepten dolayı da sakin oldukları yerleri terk etmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bu şekilde itirazlarını belirten Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişiler, *bir yerde 10 seneden fazla yaşayan kişinin kaldırılmasının kanunlara aykırı olduğunu* da ilave ederek, kendilerinin haklı olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Belirttiğimiz itirazları yapan bu kişiler, çok daha önemli bir hususu ifade etmişlerdir. Bu kişilere göre; kendilerinin iskân edilmesi istenilen *Anavarza ve çevresinde olan bölge*,

²⁸⁵ "... Anavarza iskânına ... iskân itdirmeğe me`mûr olan Hızır ..." **MAD. No: 9879**, S.:380, B.:3. Hızır adlı bu kişinin, katl edilen İsmail Ağa'nın bir yakını mı olduğu, yoksa devlet tarafından mı görevlendirildiği hususunda herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır.

²⁸⁶ **MAD. No: 9879**, S.:380-381, B.:3. 31 Mayıs 1695 (17 Şevval 1106).

²⁸⁷ **M.D. No:105**, S.:68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S.:81, B.:1.

²⁸⁸ **Şükrü Hüseyin**, Ocak 1695 tarihinden sonraki dönemde uygulanmaya başlanan malikane sistemi dâhilinde, bazı mukataaların mahallinde satışı için görevlendirilen kişilerden olup, Adana başta olmak üzere, Malatya ve Halep'te malikane satışı yapan kişidir. **Mustafa Ağa** ise, Anavarza ve çevresini çiftlik olarak üzerine kaydettiren ve buraların bağlı olduğu Anavarza Mukataası'nın bir dönemler iltizamını aldıktan sonra katl edilen **İsmail Ağa'nın eniştesidir**. Erol Özvar; **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, 2003, s.83-84, 288.

²⁸⁹ Bu mukataanın iltizama verilmesi ile ilgili berat kaydının suretine ulaşamamış bulunmaktayız. Yukarıda belirttiğimiz rakamlar, daha sonraki dönemde yazılmış olan bir hükümden alınmıştır. **MAD. No: 3473**, S.:205-206, B.:2.

Ekrâd ve Türkmân eşkıyalarının yatağı haline gelmiş bulunmaktadır, Bundan dolayı, bu yerlerde kendilerinin can, mal ve ırz güvenliği olmayacağı için, buralarda ikamet etmeleri söz konusu değildir. Bu kişilerin söyledikleri sözlerin, Adana'da yaşayan diğer kişilerce de tasdik edilmesi sonucunda²⁹⁰, durum İstanbul'a bildirilmiştir.

Adana şehir merkezi ile çevredeki kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişilerin yaptıkları bu itirazların İstanbul'a gönderilmesinin ardından, durum İstanbul'daki idarecilerce değerlendirilmiş ve bu kişilerin Anavarza'ya iskân edilmeleri hususunda rahatsız edilmemeleri hususunda Adana Kadısı'na ferman gönderilmiştir²⁹¹.

Adana ve çevresindeki Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişilerin yaptıkları itirazların benzerinin, Tarsus'tan da İstanbul'a gönderildiğini görmekteyiz. Tarsus'tan yapılan bu itirazlar üzerine, Adana'dakilerde olduğu gibi, bu kişilerin Anavarza'ya iskân edilmeleri hususunda rahatsız edilmemeleri hususunda Tarsus Sancakbeyi ve Kadısı'na ferman gönderilmiştir²⁹².

Anavarza ve çevresine yapılması istenen iskân ile ilgili olarak ortaya çıkan bu itirazların sonucunda, bölgeye yapılması düşünülen iskân başarısız olmuş gibi görünmektedir. Daha önceden bu bölgeye götürülen bazı kişilerin ise, Lekvanik Ekradı cemaatleri başta olmak üzere, Rakka iskân firarilerinin gelip, bu yerlere yerleşmeye başlamaları üzerine bu bölgeyi terk ettiklerini görmekteyiz.

Anavarza ve çevresine iskân edilmelerinde başarılı olunamayan *Fellâhân Taifesi*'ne mensup olan kişilerin, daha sonraki yıllarda oluşturulan *Fellâhân Taifesi Mukataası* dâhilinde idare edilmeye başladığını görmekteyiz²⁹³. Keza; Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılan gurubun önemli bir kısmının, daha sonraki yıllarda Kıbrıs'a geri dönmeleri için gönderilen fermanlar ve yapılan çalışmalar sonucunda Kıbrıs'a geri döndüklerini görmekteyiz²⁹⁴.

1- Kıbrıs'a Cemaatlerin İskânı İçin Yapılan Çalışmalar

Başta *Fellâhân Taifesi* ve Kıbrıs Keferesi'nin mensupları olmak üzere, Çukurova ve çevresinde bulunan bazı grup ve kişilerin, Anavarza ve çevresine yapılması düşünülen iskânının başarısız olması sonucunda bu bölge yeniden atıl bir durumda kalmaya başlamıştır. Atıl olarak duran bu bölge, başta Lekvanik Ekradı cemaatleri olmak üzere, Rakka iskân firarilerinin mekânı haline gelmiştir. Anavarza ve çevresinde yaşamaya başlayan bu cemaatlerin mensuplarının, çevrede bulunan Bahrilü cemaati mensupları ile birleşerek eşkıyalıklarda bulunmaya başlamaları üzerine, bu cemaatlerin itaat altına alınarak, bölgeden uzaklaştırılması için Adana Beylerbeyi Kürt Bayramoğlu Derviş Paşa-zade Mehmed Paşa görevlendirilmiştir²⁹⁵.

Ancak bu tarihlerden sonra da Lekvanik Ekradı cemaatlerinin, Anavarza ve çevresindeki varlıkları devam etmiştir. Anavarza'da yaşamaya devam eden bu cemaatlerin mensuplarının, yaz mevsiminde

²⁹⁰ "... Fellâhîn ve Kefere meclis-i şer'e ihzâr olundukda takrîr-i kelâm idüb '... ekserimiz ebâ 'ann-ceddin yüz be-sebep mütecâviz bu diyârda sâkin olub bi-nefsihi gelenlerimizden dahî otuz sesebep mukaddem gelmiş kimesne olmayub her birimiz emlâk ve arâzî sâhibi olub şer'-i mutahharada Ehl-i İslâm ve Ehl-i Zimmet'den bir ahadî eğer vatan-ı aslî ve eğer vatan-ı ikâmetden bilâda iclâ câ'iz olmadığundan mâ'adâ bir re'âyâyı vatan-ı ikâmetden on sesebep sonra iclâ hilâf-ı kânûn olub ve iskân olduğumuz sûretde **harâbe-i mezbûre mâ`vâ-yı eşkıyâ olmağla erâzil-i Ekrâd ve Türkmân ve sâ`ir erbâb-ı bağy ve tuğyân emvâl ve erzâkımız nehb ve gâret ve nüfûsumuzu katl ve râzımız hetk ve ihânet itmeleri mukarrerdir iskân-ı mezbûr bir vecihle mümkün değildir**' deyü tazallüm eylediklerinde keyfiyet-i ahvâl ahâl-i diyârdan sût`âl olundukda hâl minvâl-i meşrûh üzere olduğun ihbâr eylediklerin ..." **MAD. No: 3473**, S.:205, B.:2.

²⁹¹ "... tâ`ife-i mezbûrenin her biri emlâk ve arâzî sâhibi olmalarıyla zikr olunan Anavarza nâm mahalle iskânlarıçün min-ba`d fukarâ ta`ciz ve rencide olunmamak üzere ..." **MAD. No: 3473**, S.:205-206, B.:2. 22 Aralık 1697 (8 C.ahir 1109).

²⁹² **MAD. No: 3473**, S.:236-237, B.:2. 2 Ocak 1698 (19 C.ahir 1109).

²⁹³ **A.Ş.S. No:20**, S.:15, B.:30-31; **A.Ş.S. No:103**, S.:28, B.:53-b; **A.Ş.S. No:126**, S.:15, B.:28. Bu mukataanın yıllık 500 kuruş malı var idi. **A.Ş.S. No:103**, S.:77, B.:150; **A.Ş.S. No:128**, S.:153, B.:227.

²⁹⁴ **A.Ş.S. No:41**, S.:79, 81-82, B.:142, 147; **At.Ş.D. No:58**, S.:210, H.:3.

²⁹⁵ **A.Ş.S. No:101**, S.:163, B.:260; **M.D. No:111**, S.:31, H.:85. Haziran Ortaları 1699 (Evahir-i Zilhicce 1110)

Develü Ovası'na giderek, çevrede bulunan bazı köy ve kasabalarda eşkıyalık olaylarına girişmeleri üzerine, bu olaylara karışanların yakalanarak Kıbrıs'a sürülmelerine karar verilmiştir²⁹⁶. Verilen bu karar üzerine, Lekvanik Ekradı cemaatlerinin mensuplarının dağlık bölgelere kaçmaları sebebiyle, bu karar uygulanamamış ve bu cemaatlerin mensuplarının Anavarza ve çevresindeki varlıkları devam ettiği gibi, çevrede bulunan bölgelerdeki eşkıyalıkları daha da artmıştır.²⁹⁷ Rakka'ya geri götürülemedikleri gibi, Kıbrıs'a iskân edilmelerinde de başarılı olunamayan Lekvanik cemaatleri mensuplarının, yaptıkları bu eşkıyalıkların önünün alınması amacıyla bu defa da Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic Nahiyesi'ne iskân edilmelerine karar verilmiştir²⁹⁸.

Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic Nahiyesi'ne iskân edilmeleri için, yakalanarak bu bölgeye götürülen Lekvanik cemaatleri mensuplarının bir kısmı, kısa bir süre sonra burayı terk ederek tekrar Çukurova bölgesine gelmişlerdir. Menbic'de ikamet etmeyerek, Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensupları, daha önceki dönemlerde haklarında yapılan sert takibatlardan aldıkları ders sebebiyle de Anavarza çevresine gidememişlerdir. Gidecek yerleri bulunmayan bu cemaatlerin mensuplarının çoğunluğunun birer ikişer ayrılarak çevrede bulunan cemaatlerin ve köylerin içine karışması sonucunda bu cemaatlerin mevcut halkının toplam sayısı 300'den daha da aşağıya düşmüştür²⁹⁹. Bunun üzerine Lekvanik cemaatlerinin ileri gelenleri Anavarza'ya iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Bu cemaat ileri gelenleri yaptıkları bu talepte, sahip oldukları atları ve silahları satıp öküz alarak ziraat edip, bundan sonra içlerinden eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin bunları yakalayıp teslim edeceklerini ve yaylak zamanında başka sancağa gitmeyerek, çevrelerinde bulunan bölgelerde yaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu tekliflerin Vezir Yusuf Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi olan Lek, Akbaş, Kızılkoyunlu, Hacılar ve Yoralar³⁰⁰ cemaatleri mensuplarının Anavarza'ya iskân edilerek, 6500 kuruş yıllık vergilerinin Adana Mukataası'na dâhil edilmesine karar verilmiştir³⁰¹.

Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi cemaatlerin Anavarza ve çevresine iskân edilmeleri için verilen bu kararın çevrede duyulması üzerine, daha önceki dönemlerde, bu cemaatlerin mensuplarının yaptıkları eşkıyalıklarından dolayı çok zarar görmüş olan Develü ve çevresi sakinleri bu karara itiraz etmişlerdir. Develü ve çevresi sakinleri yaptıkları bu itirazlarında, eski dönemlerde meydana gelen olayları belirtip, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesi durumunda bundan sonraki dönemde de bu olayların devam edeceğini belirterek, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesi kararına iptal edilmesini istemişlerdir. Yapılan bu itiraz üzerine; Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilen bu cemaatlerin, yapılan bu itirazda belirtildiği gibi bundan sonraki dönemde çevrelerine zarar verme ihtimallerinin olup olmadığının araştırılarak bölgenin düzenine zarar verecek uygulamalara imkân verilmemesi için Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir³⁰².

Yapılan araştırmanın olumlu sonuç vermesinden dolayı olmalı ki bu görevlendirmeden kısa bir süre sonra Lekvanik Ekradı Mukataası'nın, bir dönem Adana Eyaleti Mukataası'na dâhil edildiğini, ardından da bu mukataadan ayrılarak yeniden Hass haline getirilen İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edildiğini görmekteyiz³⁰³.

²⁹⁶ A.Ş.S. No:101, S.:216-217, B.:346; M.D. No:112, S.:100, H.:325. Aralık Sonları 1701 (Evahir-i Receb 1113).

²⁹⁷ A.Ş.S. No:101, S.:238, B.:383; M.D. No:114, S.:44, H.:1.

²⁹⁸ M.D. No:114, S.:44, H.:1. Mart Ortaları 1703 (Evahir-i Şevval 1114).

²⁹⁹ "... Anavarza'da temekküne dahî bilâ-fermân cesâret idemeyüb ve bir tarafa perâkende oldukları el-yevm üç yüz mikdârı ev bâkî kalub anlar dahi fakîrû'l-hâl ..." M.D. No:114-1, S.:107, H.:2.

³⁰⁰ Anavarza'ya iskan ile ilgili verilen bu kararda Yoralar Cemaati'nin ismi bulunmasına rağmen, bu cemaatin mensupları daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Adana şehir merkezinde oturmaya devam etmişlerdir. A.Ş.S. No:104, S.:20, B.:27; A.Ş.S. No:105, S.:24, B.:40.

³⁰¹ MAD. No: 8458, S.:210-211, B.:1. 30 Eylül 1703 (19 C.evvel 1115).

³⁰² M.D. No:114-1, S.:107, H.:2. Ocak Başları 1704 (Evahir-i Şaban 1115).

³⁰³ A.Ş.S. No:105, S.:97, B.:157. 16 Ağustos 1704 (14 R.ahir 1116).

1704 yılında Lekvanik Ekradı cemaatlerinin Anavarza ve çevresine iskân edilmesinden bir süre sonra bu cemaatin mensuplarından bazı kişilerin çevrelerindeki bölgelerde eşkıyalık yapmaya başladıklarının İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının eşkıyalıklarının engellenmesi ve nezre bağlanmaları hususunda Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir³⁰⁴. Yapılan bu görevlendirmenin sonucunda bu cemaatlerin mensuplarının nezr hücceti vermeleri sonucunda olarak, bu cemaatlerin mensuplarının 1705 yılında Anavarza'da sakin olduklarını görmekteyiz³⁰⁵.

Anavarza ve çevresine iskân edilen Lekvanik Ekradı cemaatleri mensupları bir süre bu yerlerde herhangi bir olaya karışmadan hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu cemaatlere mensup bazı kişilerin, yine bu çevrede bulunan İmamkuluoğlu ve Kara Gündüzlü cemaatleri mensuplarından kendilerine katılan kişilerden oluşan 200 kişilik bir grupla Develü Kazası'na giderek eşkıyalıklarda bulunmaları üzerine , Lekvanik Ekradı cemaatlerinin bölgede bulunmasının zararlı olduğuna karar verilerek, Rakka'ya iskân edilmesi için Rakka ve Karaman Valileri, Adana Beylerbeyi ile Kayseri ve Niğde Sancakbeyleri görevlendirilmişlerdir³⁰⁶.

Lekvanik Ekradı cemaatlerinin Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen karar sonrasında, bu cemaatlerin mensuplarından bazıları dağlara kaçarak itaat etmek istememişlerse de, yapılan askerî harekâtlar sonucunda, bu kişiler ile birlikte diğer cemaat mensupları Rakka'ya götürülerek iskân edilmişlerdir. Lekvanik Ekradı cemaatlerinin Anavarza ve çevresindeki yerlerden Rakka'ya götürülmelerinin sonucunda, bu yerler yine atıl bir durumda kalmıştır. Anavarza ve çevresindeki yerlerin, bu şekilde atıl olarak kalması üzerine, Anavarza Mukataası'nın da 1750 kuruş ile bu dönemde bağlı olduğu Adana Mukataası'nın iltizamını almış olan Adana Beylerbeyi Abdulgafur Paşa³⁰⁷, bu yerlerde ziraat yapılmasını sağlamak amacıyla başka bir çare düşünmüştür.

Adana Beylerbeyi Abdulgafur Paşa; aslen Danişmendlü Mukataası'na tabi olan, ancak Çukurova ve çevresinde konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren Küşne ve Köpeklü cemaatleri mensuplarının, herhangi bir yerde sakin olmadıklarını İstanbul'a bildirerek, bu kişilerin Anavarza'daki boş arazilere iskân edilmelerini teklif etmiştir. Yapılan bu teklif üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının, Anavarza'ya iskân edilmelerine ve üzerlerine kayıtlı olan 2310 kuruşun Adana Mukataası'na dâhil edilmesine karar verilmiştir³⁰⁸. Ancak Küşne ve Köpeklü cemaatlerinin mensuplarının eskiden oldukları gibi konar-göçer olarak hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu cemaatlerin mensuplarının 1711 yılında Hama'ya iskân edilmeleri için karar verilmesine³⁰⁹ rağmen, bu hususta da başarılı olunamamıştır. Uzun bir müddet konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren bu cemaatlerin mensuplarının yıllık vergilerinin, 1704-1718 yılları arasındaki dönemde tam olarak toplanmasının mümkün olmaması üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının idaresi İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası Voyvodalarına havale edilmiştir³¹⁰.

1706-1707 yıllarında yapılan çalışmalar sonucunda Rakka'ya götürülerek burada iskân edilen Lekvanik Ekradı cemaatlerinin mensupları, bir süre bu bölgede sakin olduktan sonra, tekrar bu bölgeyi terk ederek Çukurova bölgesine doğru gelmeye başlamışlardır³¹¹. Bu firarilerin yakalanarak geri gönderilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen, Çukurova ve çevresinde bulunan yerlerdeki Lekvanik Ekradı cemaatlerinin mensuplarının varlığına bir türlü son verilememiştir. Anavarza ve çevresine izinsiz olarak yeniden yerleşmeye başlayan bu cemaatlerin mensuplarının, Niğde, Yahyalı ve Kayseri

³⁰⁴ M.D. No:114-1, S.:473, H.:3. Mart Ortaları 1705 (Evasıt-ı Zilkade 1116).

³⁰⁵ A.Ş.S. No:30, S.:44-45, B.:59-60; M.D. No:114-1, S.:609, H.:4. Ağustos Ortaları 1705 (Evasıt-ı R.ahir 1117).

³⁰⁶ M.D. No:114-1, S.:702, H.:1. Şubat Ortaları 1706 (Evahir-i Şevval 1117).

³⁰⁷ A.Ş.S. No:104, S.:38, B.:53-b. 10 Mart 1707 (5 Zilhicce 1118).

³⁰⁸ MAD. No: 8458, S.:253, B.:1. 15 Ocak 1708 (21 Şevval 1119).

³⁰⁹ At.Ş.D. No:58, S.:146-147, H.:1. Ocak Ortaları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122).

³¹⁰ A.Ş.S. No:18, S.:170, B.:288. 16 Ocak 1719 (24 Safer 1131).

³¹¹ A.Ş.S. No:19, S.:29-30, B.:40. Temmuz Başları 1711 (Evail-i C.evvel 1122).

çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olayları üzerine, Rakka'ya geri götürülerek burada iskân edilmeleri için yapılan faaliyetlerden üzerine, birçok kişi kaçarak Kozan Dağı'nda ikamet etmekte olan Kozanoğulları'na sığınmışlardır³¹².

Yapılan bütün çalışmalara rağmen, Lekvanik Ekradı cemaatlerinin mensuplarının Rakka'ya geri götürülmelerinde başarılı olunamaması üzerine, bu cemaatlerin bir kısmının, daha önceden gidip eşkıyalık yaptıkları Develü yakınındaki Harmancık'a iskân edilmeleri gündeme gelmiştir. Lekvanik Ekradı cemaatlerinin Boybeyi ve Kethüdalari'ndan bir kısmı İstanbul'a giderek, buradaki idarecilerle yaptıkları görüşmeler sonucunda Lek, Kırıntılı ve Hacılar cemaatlerinin Develü Kazası'nda bulunan Harmancık adlı bölgedeki harap köylere, Akbaş cemaatinin Adana Kazası'nda bulunan Ağba ve Boğalu ile diğer harap köylere yerleştirilmelerine karar verilmiştir³¹³.

Ancak bu cemaatlerin mensuplarının, yeniden eşkıyalık olaylarına başlamaları üzerine, bu cemaatlerin tekrar Rakka'ya götürülerek, burada iskân edilmelerine karar verilmiştir³¹⁴. Bu cemaatlerin Rakka'ya iskân edilmeleri için yapılan çalışmalar, daha önceki kararların çoğunda olduğu gibi, yine başarısız olmuştur. Gönderilen fermanlarla, yapılan görevlendirilmelere rağmen bu hususta başarı sağlanamaması üzerine 1715 yılında, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskânı gündeme gelmiştir.

Lekvanik Ekradı cemaatlerinin mensupları haklarında yapılan takibatın devam ettiği dönem içerisinde, bu cemaatlerin ileri gelenleri, dönemin Adana Beylerbeyi Hacı Mehmed Paşa ile görüşerek, kendilerinin Rakka'ya gitmek istemediklerini belirtmiş ve Anavarza'ya iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Yapılan bu talep ile birlikte, bu kişiler 1703 yılında Anavarza'ya yapılan iskânda olduğu gibi sahip oldukları atları ve silahları satıp öküz alarak ziraat etmeyi, bundan sonra içlerinden eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin bunları yakalayıp teslim etmeyi ve yaylak zamanında başka sancağa gitmeyerek çevrelerinde bulunan bölgelerde yaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bunlara ilave olarak, 1713 yılında tespit edildiği şekilde³¹⁵ olmak üzere ödemeleri gereken yıllık vergileri ile birlikte Anavarza Mukataası'nın yıllık 1750 kuruş malının Adana Mukataası'na dâhil edilmesini de talep eden bu kişilerin taleplerinin İstanbul'a bildirilmesinin ardından, bu talepler İstanbul'daki idarecilerce de uygun görülmüş ve bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Anavarza'ya iskân edilmesine müsaade edilen Lekvanik Ekradı cemaatlerinden; Lek, Kırıntılı, Hacılı, Akbaş ve Kızılkoyunlu cemaatlerinin mensuplarının Rakka ve diğer bölgelerde bulunanlarının da buraya getirilerek yerleştirilmesine kimsenin karışmaması ve iskân edilecek cemaatlerin mensuplarının eşkıyalık ve itaatsizlik ihtimaline karşı nezre bağlanmalarını alınan karara ilave eden devlet idarecileri, durumu Adana ve Rakka'daki yetkililere fermanla bildirmiştir³¹⁶.

Anavarza'ya iskân edilen bu cemaatlerin mensuplarından bazı kişilerin, küçük çaplı eşkıyalık olaylarına karışmasına rağmen, 1715-1718 yılları arasındaki dönemde Anavarza ve çevresinde sakin olduklarını görmekteyiz. Bu dönem içerisinde, Anavarza'ya iskân edilen cemaatlerden Kızılkoyunlu cemaatinin mensuplarından bir kısmının, bu bölgeyi terk ederek Kırşehir Sancağı'nda bulunan Süleymanlı Kazası'ndaki köylere yerleştikleri görülmektedir³¹⁷. Anavarza'da hayatlarını sürdüren Lekvanik Ekradı cemaatleri mensupları ise, 1718 yılında mültezimlerin haksız vergi talepleri ile karşılaşmışlardır. İltizamını aldıkları bu mukataaya bağlı olan kişilerden ne kadar fazla tahsil edebilirim

³¹² **At.Ş.D. No:58**, S.:95-96, H.:3. Kasım Başları 1711 (Evasıt-ı Ramazan 1122).

³¹³ **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125).

³¹⁴ **M.D. No:120**, S.:91-92, H.:392; A.Refik; **a.g.e.**, s.145-147, B.:195. Ocak Ortaları 1714 (Evahir-i Zilhicce 1125).

³¹⁵ 1713 yılında yapılan düzenlemeye göre Lekvanik Ekradı Cemaatleri; 1713 (1125) senesinde 1.500 kuruş, 1714 (1126) senesinde 3.500 kuruş, 1715 (1127) senesinde 5.000 kuruş ve 1716 (1128) senesinde 6.000 kuruş yıllık vergi vereceklerdi. **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125).

³¹⁶ **A.Ş.S. No:39**, S.:101, B.:139; **MAD. No: 8458**, S.:214-d, 215, B.:1. 31 Ocak 1715 (25 Muharrem 1127).

³¹⁷ Buna rağmen Lek, Kızılkoyunlu, Hacılı, Akbaş ve Kırıntılı Cemaatleri mensuplarının büyük bir kısmı Anavarza civarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. **A.Ş.S. No:21**, S.:117-118, B.:181.

düşüncesinde olan bu kişiler, kişi başına 5 kuruş tespit edilmiş olan yıllık verginin 3-4 katı miktarında meblağlar talep etmeye başlamışlardır. Meydana gelen bazı olayların sonucunda, Lekvanik Ekradı cemaatlerine mensup bazı kişiler, Anavarza ve çevresini terk ederek İçil ve Silifke taraflarına gidip bu bölgede yaşamaya başlamışlardır³¹⁸.

Anavarza'ya iskân edilen Lekvanik Ekradı cemaatleri mensuplarından bazılarının, bu şekilde İçil, Silifke ve Kırşehir taraflarına gitmelerinin yanında, Lek, Kırıntılı ve Hacılar cemaatlerine mensup olan bazı kişiler de Develü civarındaki Harmancık adlı bölgeye gidip sakin olmaya başlamışlardır. Develü ve çevresine giden bu kişilerin bir kısmının, çevrede bulunan bölgedeki halkın mallarını gasp etmeye başlaması ve bazı kişileri katl etmeleri üzerine, devlet idarecilerinin dikkatleri bu cemaatlerin üzerine çevrilmiştir³¹⁹.

Develü ve çevresinde meydana gelen bu eşkıyalık olaylarının devam etmesi üzerine, 1721 yılında, bu eşkıyalıklara sebep olanların, cemaatlerinin Kethüda ve ileri gelenlerinin aracılığıyla yakalanarak cezalandırılması ve Kızılkoyunlu cemaati dışında kalan bütün Lekvanik Ekradı cemaatlerinin buldukları bölgelerden kaldırıp Anavarza'ya götürülerek iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Verilen bu karara göre, bu cemaatlerin mensuplarının daha sonraki dönemde ata binmeyerek silah taşımamaları için ellerinde bulunan silahlarının alınarak Adana Kalesi'ne konulması ve bu cemaatlerin ileride herhangi bir huzursuzluğa sebep olmayacaklarına dair taahhüt altına alınmasından sonra uygun olan yerlere iskân edilmeleri için dönemin Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir³²⁰.

Verilen bu karara rağmen, Lekvanik Ekradı cemaatleri'ne mensup olan bazı kişiler, Harmancık ve çevresinde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu arada, Anavarza'ya iskân olunmayarak, Kırşehir Sancağı'nda ikamet etmesine izin verilen Kızılkoyunlu cemaati mensuplarının, Kırşehir ve Ürgüp çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olayları sonucunda, bu bölgelerde huzur ve güvenlik tamamen ortadan kalkmıştır. Yapılan faaliyetlere rağmen bu cemaatin mensuplarının itaat altına alınamaması üzerine, bu kişilerin Kırşehir ve çevresinden uzaklaştırılarak, Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Verilen bu karar ile Anavarza'ya gitmeyerek Harmancık civarında sakin olmaya devam eden diğer cemaatlerin mensupları da Anavarza'ya götürülerek iskân edilecekler ve nezre bağlanacaklardı³²¹. Verilen bu karar üzerine, Kızılkoyunlu cemaatinin mensuplarının kaçarak Çorum çevresine gitmeleri ve burada gizlenmeleri sebebiyle, bu cemaatin Anavarza'ya iskân edilmesinde başarısız olunmuştur³²². Kızılkoyunlu cemaati mensuplarının iskân kararını kabul etmeyerek Çorum bölgesine gitmelerine rağmen, Lek, Kırıntılı, Hacılı ve Akbaş cemaatleri iskân ile ilgili verilen kararı kabul etmişler ve Anavarza'ya getirilerek yerleştirilmişlerdir.

Lek, Kırıntılı, Hacılı ve Akbaş cemaatlerinin mensuplarının, Anavarza'ya getirilerek iskân edilmelerinin ardından bu cemaatlerin taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususta ilk olarak Akbaş cemaati mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususla ilgili Adana'da yapılan mahkeme toplantısında, Akbaş Cemaatinin ileri gelenleri³²³; bundan sonra Anavarza'da sakin olup ziraatla uğraşmayı, ata binmeyip kılıç kuşanmayarak kimseye zarar vermemeyi, başka cemaatlerden kendi içlerine kimseyi almayı, içlerinde eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin engel olmaya çalışacaklarını, eğer kendileri engel olmayı başaramazlarsa bölge idarecilerine haber vermeyi kabul etmişlerdir. Bu şartları kabul eden Akbaş cemaati ileri gelenleri,

³¹⁸ A.Ş.S. No:18, S.:174-175, B.:298-299.

³¹⁹ M.D. No:130, S.:210, H.:1.

³²⁰ M.D. No:130, S.:210, H.:1. Ekim Ortaları 1721 (Evasıt-ı Zilhicce 1133)

³²¹ M.D. No:130, S.:377, H.:1. Mayıs Ortaları-Haziran Başları 1722 (Evasıt-ı Şaban 1134).

³²² M.D. No:130, S.:444, H.:3.

³²³ A.Ş.S. No:13, S.:147, B.:323.

bu şartlara aykırı davranışları olması durumunda ise Matbah-ıAmire'ye 2.000 kuruş nezr akçesi vermeyi taahhüt etmişlerdir³²⁴.

Akbaş cemaati mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanmalarının ardından Lek, Kırıntılı ve Hacılı cemaatleri mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Adana'da Vali ve Beylerbeyilerin ikamet ettiği sarayda yapılan mahkeme toplantısında , Lek, Kırıntılı ve Hacılı cemaatlerinin ileri gelenleri; bundan sonra Anavarza'da sakin olup ziraatla uğraşmayı, ata binmeyip kılıç kuşanmayarak kimseye zarar vermemeyi, başka cemaatlerden kendi içlerine kimseyi almayı, içlerinde eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin engel olmaya çalışacaklarını, eğer kendileri engel olmayı başaramazlarsa bölge idarecilerine haber vermeyi kabul etmişlerdir. Bu şartları kabul eden bu cemaatlerin ileri gelenleri, bu şartlara aykırı davranışları olması durumunda ise her bir cemaat için Matbah-ıAmire'ye 2.500 kuruş nezr akçesi vermeyi taahhüt etmişlerdir³²⁵.

Lekvanik Ekradı'na mensup bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesinin ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden olup, Ocak-Şubat 1723 (R.ahir 1735)'te Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmesine rağmen bu bölgeye götürülemeyen Tacirlü cemaatinin Anavarza'ya iskân edilmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde Adana Beylerbeyi olan Ali Paşa ile Tacirlü cemaatinin önde gelenleri arasında yapılan görüşmelerin ardından, bu cemaatin Anavarza'ya iskân edilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu hususun Adana Beylerbeyi Ali Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesinden sonra yapılan bu anlaşmaya uygun olarak, Tacirlü cemaatinin Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilmiştir³²⁶. Ancak, verilen bu kararın uygulanması gerçekleşmeden, Ali Paşa'nın Halep Beylerbeyiliği'ne atanması üzerine bu hususta verilen kararın hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Tacirlü cemaatinin mensuplarının ortaya çıkan bazı itaatsizliklerinin ardından, bu cemaatin İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edilerek, Ayas, Berendi ve Kınık'ta münasip olan yerlere yerleştirilmesine karar verilmiştir³²⁷.

Tacirlü cemaatinin mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerinde başarı sağlanamadığı gibi, Lekvanik cemaatleri'ne mensup olan bazı kişilerin de bu dönemde bazı itaatsiz davranışları ortaya çıkmıştır. Anavarza'da sakin olup, herhangi bir eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt eden bu cemaatlerin mensuplarından bazıları, bir süre sonra bu taahhütlerine aykırı olarak Develü civarındaki Harmancık adlı bölgeye giderek, çevrede bulunan bölgelerde eşkıyalık olaylarına karışmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının, kendilerini itaat altına alarak, bu bölgeden uzaklaştırılmaları hususunda görevlendirilen Konya Mütesellimi Ali'den kaçarak Maraş çevresine gitmeleri ve bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına devam etmeleri üzerine, bunların buldukları bölgelerden kaldırılarak Rakka'ya iskân edilmesine karar verilmiştir³²⁸. Verilen bu karar üzerine, Lekvanik Ekradı cemaatleri'ne mensup olan kişiler buldukları yerleri terk ederek, toplu bir şekilde Anavarza'ya gitmişlerdir³²⁹. Anavarza'ya giden bu kişilerin, kış mevsiminin de gelmesi sebebiyle Rakka'ya gönderilmelerinde başarılı olunamamıştır. Bu dönem içerisinde, Lekvanik Ekradı cemaatlerinin ileri gelenleri ile devlet idarecileri arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Yapılan bu görüşmeler sırasında, bu cemaatlerin ileri gelenleri, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Rakka

³²⁴ A.Ş.S. No:13, S.:147, B.:323. 26 Aralık 1722 (17 R.evvel 1135).

³²⁵ Bu toplantıya **Lek ve Kırıntılı Cemaatleri** mensupları tarafından bu husus için temsilci ve vekil olarak seçilmiş olan Lek Cemaati'nin Boybeği Mustafa Bey bin Merdan Ali ile **Hacılı Cemaati'nin** mensupları tarafından yine bu husus için temsilci ve vekil olarak seçilmiş olan bu cemaatin Boybeği Osman Bey bin Mustafa Bey katılmışlardır. A.Ş.S. No:13, S.:147-148, B.:324. 2 Ocak 1723 (24 R.evvel 1135).

³²⁶ MAD. No: 8458, S.:104, B.:1. 5 Aralık 1723 (7 R.evvel 1136).

³²⁷ MAD. No: 8458, S.:105, B.:1. 7 Aralık 1724 (20 R.evvel 1137).

³²⁸ A.Ş.S. No:30, S.:95-96, B.:157; M.D. No:264, S.:219-220, H.:1. Ağustos Ortaları 1725 (Evail-i Zilhicce 1137).

³²⁹ M.D. No:133, S.: 9, H.:1.

iskânından affedilmeleri talebini yeniden gündeme getirmişlerdir. Görüşmelerin sonucunda, bu cemaatlerin içlerindeki eşkıyaları teslim etmeleri ve bundan sonraki dönemde eşkıyalık olaylarına karışmayıp, Harmancık civarına gitmeyeceklerine dair nezr hücceti vererek taahhütte bulunmaları üzerine, Kars-ı Zülkadiriyye dâhilindeki Göksun ve Mağara'da yaylayup, Anavarza'da kışlamaları şartlarıyla Rakka'ya iskân olunmaları hususundaki karardan vazgeçilmiştir³³⁰.

Anavarza'da sakin olmalarına izin verilen Lekvanik Ekradı cemaatlerinin mensupları, 1726-1727 yıllarında, tabi oldukları Lekvanik Ekradı Mukataası'nın malikâne mutasarrıfları olan Cin Hasan ile Kars-ı Zülkadiriyye sakinlerinden Emin-zade Veli'nin haksız vergi taleplerine maruz kalmışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının vermekle yükümlü oldukları yıllık vergilerini tahsil etmekle yetinmeyen bu kişiler, fazladan olarak çok miktarda paralarını alıp, çeşitli eziyetlerde bulunmuşlardır³³¹.

Cin Hasan ile Emin-zade Veli'nin sergiledikleri bu davranışların sonucunda, bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı, sakin oldukları yerleri terk ederek başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. Meydana gelen bu olayların sonucunda, 1727 yılında Lekvanik Ekradı cemaatlerinden Lek ve Kırıntılı cemaatlerinin, bu dönemde inşa edilen Nevşehir'e iskân edilmelerine karar verilmiştir³³². Ancak bu kararın uygulanmadığını görülmektedir. Anavarza'da kışlayıp, yayla zamanı Develü ve Kayseri taraflarına giden Kırıntılı cemaatine mensup bazı kişilerin, yaz mevsiminde bu bölgelerde eşkıyalık olaylarına girmesi üzerine, Kayseri ve Develü çevresinde bulunan bölge sakinleri bunlara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Meydana gelen bu mücadelelerin sonucunda, Kayseri ve Develü çevresinde bulunan bölge sakinlerinin galip gelmesi üzerine, Kırıntılı cemaatinin mensupları, bundan sonra bu bölgeye giderek eşkıyalık yapmayacakları hususunda kişi başına 100 kuruş nezr ödemeyi taahhüt etmişlerdir³³³.

1728 yılında meydana gelen bu olaydan sonra 1735 yılına kadar geçen dönemde Lekvanik Ekradı cemaatlerinden Lek, Kırıntılı, Hacılı ve Akbaş cemaatleri mensuplarının çoğunluğu, herhangi bir eşkıyalık olayına karışmadan Anavarza ve çevresindeki bölgede hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak 1735'ten önceki birkaç yıl içinde, Hacılı cemaatine mensup bazı kişiler Tarsus ve çevresine giderek eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır. Bu cemaatin mensuplarının Tarsus ve çevresinde meydana getirdikleri bu eşkıyalık olayları üzerine, bu kişilerin Tarsus ve çevresinden uzaklaştırılarak, daha önceki dönemlerde sakin olmaları için kararlaştırılmış olan Anavarza'ya götürülüp iskân edilmeleri hususunda Adana Mütesellimi görevlendirilmiştir³³⁴.

1735 yılında meydana gelen bu olayın sonrasındaki dönemde, Lekvanik Ekradı cemaatlerinin Çukurova ve çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olaylarının giderek arttığını görmekteyiz. Çoğunlukla, Lek ve Kırıntılı cemaatleri mensuplarının meydana getirdikleri bu eşkıyalık olaylarının gittikçe artması üzerine, devlet idarecileri çok sert bir karar almışlardır. Alınan bu son karara göre, Lek

³³⁰ "...tevâ' if-i mezbûrenin nezr ve ta'ahhüd eyledikleri vech üzere fi-mâ-ba'd Harmancık nâm mahalle varmayub mücerred Kars-ı Zülkadiriyye nevâhisinden Göksun ve Mağara nâm mahalde yaylayub Anavarza'da kışlamak şartıyla Rakka iskânından 'afv oldukları ..." **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2.

³³¹ "...kendü hâllerleriyle ikâmet üzereler iken ber-vech-i iştirâk mâlikâne mutasarrıfı olan sâlefü'z-zikr Hasan ve Veli kânûn üzere rüsûm-ı ra'iyetlerin almağa kanâ'at itmeyüb hilâf-ı şer' cevri ve i'tisâfe tasaddî ve bunların nice akçelerin alub hadd-i i'tidâli tecâvüz ve te'addî eyledüklerinden ..." **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2.

³³² **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2. Eylül Başları 1727 (Evasıt-ı Muharrem 1140).

³³³ Yapılan bu anlaşma, bu dönemde Develü Kazası Naibi olan Ataullah tarafından mahkemede tescil edilip, bu hususla ilgili olarak 4 hüccet tanzim edilmiş ve bu hüccetler Baş Muhasebe'ye kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. **M.D. No:135**, S.: 73, H.:1. 1728 (1140).

³³⁴ **M.D. No:140**, S.: 302, H.:3. Şubat Başları 1735 (Evasıt-ı Ramazan 1147).

ve Kırıntılı cemaatleri'ne mensup olan kadın, çocuk ve aciz durumdaki kişiler hariç olmak üzere bütün yetişkin erkekler katl olunduktan³³⁵ sonra geri kalanlar Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edileceklerdi³³⁶.

Verilen bu kararın uygulanması için görevlendirilen Adana Beylerbeyi Rışvan-zade Süleyman Paşa ve diğer kişilerin çalışmaları sonucunda Lek ve Kırıntılı cemaatleri'ne mensup olan yetişkin erkeklerin çoğunluğu katl olunmuştur. Geride kalan 600 kişilik kadın, çocuk ve aciz durumdaki kişilerin ise, Kıbrıs'a sürülmelerinden vazgeçilerek istedikleri yerlerde sakin olmalarına izin verilmesi için ferman gönderilmiştir³³⁷.

Meydana gelen bu olayların ardından, serbest bırakılanlardan bazı kişilerin Anavarza ve çevresine giderek sakin olduklarını düşünmekteyiz. Hacılu cemaatine mensup kişiler ile birlikte Anavarza ve çevresinde yaşayan Lek ve Kırıntılı cemaatlerinin mensupları, daha sonraki dönemlerde de bu yerlerde sakin olmaya devam etmişlerdir³³⁸. Akbaş cemaatinin mensupları ise, Anavarza ile birlikte Adana şehir merkezi ve çevrede bulunan köylerde yaşamaya başlamışlardır. Bu cemaatin mensupları, zamanla bölge halkı ile kaynaşmış ve cemaatlerinin adları bu süreçte unutulmuştur.

SONUÇ

1570-1571 tarihleri arasında Osmanlı hâkimiyetine geçin Kıbrıs'a bu tarihten sonra düzenli olarak Türk aşiretleri yerleştirilmiştir. Adanın imar ve iskânı için, 21 Eylül 1571 tarihli Padişah fermanı ile İç Anadolu'nun (Karaman vilayeti) belli şehir ve köylerinden adaya mecburi iskân yapılması kararlaştırılmış ve adaya Türkler yerleştirilmeye başlanmıştır. Dört sancağa (Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf) bölünen Kıbrıs, Alanya, İçel, Tarsus ve Sis (Kozan) sancaklarının da bağlanmasıyla bir eyalete dönüştürülmüştür. 1572 tarihinde Özellikle İç Anadolu bölgesinde yaşayan Türk aşiretlerinden 8 bin kişi Adaya yerleştirilmiştir. Bundan sonraki tarihlerde de Ada'ya Türk göçleri devam etmiştir.

Ancak daha sonraki Osmanlı dönemine ait belgeler göstermektedir ki Osmanlı döneminde, Kıbrıs Adası bir sürgün bölgesi olarak görülmüştür. Hatta bu durumun Kıbrıs Adasının Osmanlı elinden çıktığı tarihe kadar devam ettiği söylenebilir. Öte yandan incelenen 18. Yüzyıl içerisinde Osmanlı devlet düzeninde birçok değişim ve dönüşümü ortaya çıkış görülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm çerçevesinde, aşiretlerin kontrol altına alınarak, ortaya çıkardıkları güvenlik problemleri ve diğer hususların çözümlenmesi amacı ile bazı aşiret grupları belirli bölgelerde iskân edilip, kontrol edilmek istenmiştir. Bu sürgün bölgelerin başında ise Kıbrıs adası gelmektedir. Bu dönemde de aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişmişler, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse buldukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç içerisinde, en fazla huzursuzluğu ortaya çıkaran aşiretlerin bir kısmının Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmesi ve itaat altına alınması yoluna gidilmiştir.

1691-1750 yılları arasındaki dönemde; Ayas, Berendi ve Kınık'a yapılan iskân ile yerleştirilen cemaatlerin mensuplarının dışında, Çukurova bölgesinde bulunan diğer cemaatlerin mensupları da eşkıyalık olaylarına karışmışlar ve bunların itaat altına alınması için de yoğun bir faaliyet gösterilmiştir. Aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı

³³⁵ "...nisâ ve sıbyânlarından mâ'adâ ricâl-i habâset-nihâdlarının i'dâm ve izâleleri bâ'is-i emn ve râhat ve vâcibe-i 'uhde-i saltanat olub ..." **M.D. No:148**, S.: 131, H.:1.

³³⁶ **A.Ş.S. No:23**, S.:114-115, B.:212; **M.D. No:148**, S.: 131-132, H.:1. Kasım Sonları 1741 (Evahir-i Şaban 1154).

³³⁷ **M.D. No:148**, S.: 312, H.:1. Haziran Başları-Ortaları 1742 (Evail-i R.ahir 1155).

³³⁸ Anavarza ve çevresinde yaşayan bu cemaatlerin mensupları, 1866 yılında Fırka-i İslâhiye'nin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda iskan edilmişlerdir. Yusuf Halaçoğlu; "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskan", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sa.:27, İstanbul, 1973, s.4-5.

başkaldırma, gerekse buldukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç içerisinde, en fazla huzursuzluğu ortaya çıkaran aşiretlerin bir kısmının da Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmesi ve itaat altına alınması yoluna gidilmiştir.

1700-1750 tarihleri arasında başta Çukurova bölgesi olmak üzere Anadolu'nun diğer yerlerinde eşkıyalık yapan cemaatlerin çoğu zaman Kıbrıs'a sürgün kararının çıktığı görülmektedir. Ancak devleti bu sürgün olayında tam olarak başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Kıbrıs'a sürgün edilmesinin karar verilen cemaatler, ya bu karara uymamışlar veya değiştirilmesi için çeşitli tahahüdlerde bulunmuşlardır. Buna rağmen sözlerini tutmayarak Kıbrıs'a gitmemişlerdir. Çeşitli zamanlarda Kıbrıs'a sürülen cemaatlerden bazıları Kıbrıs'a götürülmesine rağmen, belli bir süre sonra bir yolunu bularak kaçarak tekrar Anadolu'ya dönmüşlerdir. Adı sık sık eşkıyalık olaylarına karışan bir kısım aşiretlerin erkek nüfusu tamamen ortadan kaldırılmış ve geri kalan kadın ve çocuklar Kıbrıs'da iskâna tabii tutulmuşlar ise de yine belli bir süre sonra çocukların büyümesiyle bunların da kaçarak (Kılıçlı cemaati) Anadolu'ya döndükleri görülmektedir. Yine eşkıyaların liderleri bu dönemde özellikle Mağusa Kala'sine hapsedilmişler ise de bu da caydırıcı olmamıştır. Dolayısıyla Bu dönemde yani 1700-1750 tarihleri arasında özellikle Çukurova Bölgesinden Kıbrıs'a sürülülen veya burada iskân edilmek istenen aşiretlerin, iskânında başarılı olunamamıştır. Bu dönemde haklarında yapılan bütün takibatlara rağmen cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınamadığından, emre itaat etmeyip, dağlık bölgelere kaçarak daha önceden yapmış oldukları gibi eşkıyalığa devam eden aşiretler ve aşiret liderlerinin katl edilmesi için dönemin Şeyhülislamından fetva alınması da başarısızlığın bir diğer göstergesi olarak dikkat çekmektedir.

Bazı cemaatler Kıbrıs'a iskân edilmek üzere gemilere bindirilmelerine rağmen bunda başarılı olunamamıştır. Mesela Kıbrıs'a gönderilmek üzere Antalya'da gemiye bindirilen, Şeyhlü cemaati mensupları, bindirildikleri gemideki görevliler ile gemi kaptanını katl etmiş ve karaya çıkmışlardır. Kıbrıs'a gönderilmeleri istenen bu cemaatlerin mensupları, karaya çıktıktan sonra, etraflarında bulunan dağlara ve yaylalara giderek, bu bölgelerde bulunan diğer Yörük grupları ile birleşip eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir.

Yine bu dönemde aşiret mensubu olup da yüksek görevlere gelmiş bazı kişilerin aşiret mensuplarını korudukları ve dolayısıyla Kıbrıs'a sürgün edilmelerine karar verilmiş olan kişileri sakladıkları da görülmektedir. Bu gibi kişilerin çeşitli tarihlerde Kıbrıs'a sürgün edilmelerine rağmen yine de Kıbrıs iskânı konusunda başarılı olunamamıştır.

1700-1750 tarihleri arasında Çukurova bölgesinde eşkıyalık yapan bazı aşiretler, bu faaliyetleri sonucunda devlet tarafından cezalandırılmadan önce nezr bağlanmışlar ve ilk veya ikinci defa yapmış oldukları eşkıyalık affedilmiştir. Ancak yapılan sözleşmede, bu suçu bir daha işlemeleri halinde Kıbrıs'a sürülecekleri karara bağlanmıştır. Buna rağmen üç veya daha fazla bu suçu işleyen cemaatlerin Kıbrıs'a sürülmesine karar verilmiştir. Ancak bunda da çeşitli sebeplerden dolayı başarılı olunamamış ve iskân gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte yapmış oldukları suçlar afedilmez dereceye gelen bir kısım cemaatlerin erkek nüfuslarının katledildiği ve kalanların ise Kıbrıs'a sürüldükleri görülmektedir.

Kıbrıs'a sürgün edilen cemaatlerin iskânının gerçekleştirilememesinin bir sebebi de, Kıbrıs'a iskân edilmesine karar verilen cemaatlerin, iskân kararı çıkınca eşkıyalık olaylarına karışmayan diğer aşiretlerin içerisine karışmaları ve bu aşiretler tarafından saklanmalarıdır. Aşiret töresi gereğince hiçbir aşiret kendisine sığınan kişileri teslim etmemekte ve böylece suçlu olanlar cezasız kalmaktadır.

Bazan da eşkıyalık olaylarına karışan cemaatler toplu olarak değil de ferdi olarak cezalandırılmaktadır. 1700-1750 tarihleri arasında eşkıyalık olaylarına karışan çeşitli cemaatlerin sadece önde gelenlerinin Kıbrıs'a sürgün edildiği görülmektedir.

Hatta daha önceki dönemlerde Kıbrıs'a yerleştirilmiş ve burada uzun bir dönem yaşamış olan bazı grupların da bu dönemde, Çukurova bölgesine geri döndükleri görülmektedir. Bu durum yerleşik halk başta olmak üzere bölgede iskân edilmiş olan cemaatlerin şikâyetlerine yol açmıştır.

1700-1750 tarihleri arasında Yörük cemaatleri içerisinde Kıbrıs'da iskân edilmek istenen cemaatler içerisinde; Kacar (Kacar Halil) cemaati, Kara Hacılı cemaati ve Kerimoğlu cemaati bulunmaktadır. İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri içerisinde Kıbrıs'da iskân edilmek istenen cemaatlerin başında ise Aydınlu cemaati, Çakallu Dokuzu cemaati, Hoballu cemaati, Kethüdalı Cemaati ve Sarılı (Sarılar) cemaati gelmekteydi. Bunlara ilave olarak 1700-1750 tarihleri arasında çeşitli eşkıyalık olaylarına karışan ve bu sebeple Kıbrıs'a sürülmek istenen cemaatler arasında şunlar da sayılabilir: Yeniil'e tabi Musacalu cemaatinden olan Ca'ber cemaati, Akbaş cemaati, Aydınlu cemaati, Batralı cemaati, Bektaşlı cemaati, Beytilü cemaati, Cerid cemaati, Çakallu Dokuzu cemaati, Çıblaklı cemaati, Delili cemaati, Eskiörük cemaati, Gediklü cemaati, Hacılı cemaatleri, Hökerlü cemaati, Kara Hacılı cemaati, Karalar Ceridi cemaati, Kethüdalı cemaati, Kılıçlı cemaati, Kırıntılı Akbaş cemaati, Kiselioğlu cemaati, Lekvanik Ekradı cemaatlerinden Kırıntılı cemaati, Saçıkara cemaati, Sakallu cemaati, Sarılı cemaati, Senedlü cemaati, Şamlu cemaati, Şeyhlü cemaati, Tacirlü cemaati ve Toslaklı cemaati.

1700-1750 tarihleri arasında Çukurova bölgesinden, Kıbrıs'a iskân edilmek istenen cemaatlerin, iskânında başarılı olunamadığı gibi bölgedeki eşkıyalık olaylarının önlenmesinde de başarılı olunamamıştır. Bununla birlikte bu aşiret mensuplarının çok az bir miktarının Kıbrıs'da kaldıkları ve hayatlarını bundan sonraki süreçte burada sürdürdükleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1-Mühimme Defterleri Tasnifi

M.D. No:100	M.D. No:101	M.D. No:104	M.D. No:105	M.D. No:108
M.D. No:110	M.D. No:111	M.D. No:112	M.D. No:114	M.D. No:114-1
M.D. No:115	M.D. No:117	M.D. No:119	M.D. No:120	M.D. No:121
M.D. No:122	M.D. No:127	M.D. No:129	M.D. No:130	M.D. No:131
M.D. No:132	M.D. No:133	M.D. No:134	M.D. No:135	M.D. No:139
M.D. No:140	M.D. No:141	M.D. No:147	M.D. No:148	M.D. No:152
M.D. No:153	M.D. No:154	M.D. No:264	M.D. No:266	M.D. No:99

2- Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi

MAD. No: 17904	MAD. No: 3473	MAD. No: 534	MAD. No: 6890
MAD. No: 7028	MAD. No: 8458	MAD. No: 8466	MAD. No: 9873
MAD. No: 9876	MAD. No: 9879	MAD. No: 9881	

3- Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi

T.D. No:835

4- Atık Şikâyet Defterleri Tasnifi

At.Ş.D. No:14	At.Ş.D. No:20	At.Ş.D. No:4	At.Ş.D. No:58
At.Ş.D. No:7	At.Ş.D. No:8	At.Ş.D. No:6	

4- Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Defterleri Tasnifi

D.BŞM.d. No:608	D.BŞM.d. No:695/A

5- Kamil Kepeci Tasnifi

Kamil Kepeci Tasnifi, Mevkufat Kalemî Kısmı, Genel No:2931, Özel No:383

MİLLÎ KÜTÜPHANE

ŞERİYYE SİCİLLERİ ARŞİVİ

Adana Şeriyeye Sicilleri

No:101	No:103	No:104	No:105	No:106	No:126
No:128	No:13	No:130	No:136	No:18	No:19
No:2	No:20	No:21	No:23	No:24	No:3
No:30	No:39	No:41	No:42		

TETKİK ESERLER

Ahmet Refik; **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)**, İstanbul, 1989.

ARSLAN, Hüseyin, **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler**, İstanbul, 2001

BULDUK, Üçler, "Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak Kışlak Sahaları", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**; Ankara, 2000, s.71-82.

DÜNDAR, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2002

GÜNDÜZ, Tufan, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"**, Ankara, 1997

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskan", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Sa.:27, İstanbul, 1973, s.1-20

KOESTLER, Arthur, **Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)**, Çev.:Belkis Çorakçı, İstanbul, 1984

Mehmed Süreyya; **Sicil-i Osmanî**, C.: 2, C.:3, İstanbul, 1996

ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987

ÖZTÜRK, Mustafa, "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrı basım, Antakya, 1992, s.1-17

ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", **Bellekten**, C.:LIV, Sa.:211, Ankara-1991, s.963-993

ÖZVAR, Erol, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, 2003

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.:II, İstanbul, 1993

SAKAOĞLU, Necdet. **Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

ŞAHİN, İlhan, "Kenzü'l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri", **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, C.XIII, Sa: 7-8, İstanbul, 1977, s.95-118

YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999

Son Kışlak: Yörüklerin Kıbrıs Sürgünleri

Arş. Gör . Yakup YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Gör. Ayhan SERTKAYA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Kıbrıs siyasi tarih hayatı boyunca devamlı edilgen, kendi kaderini kendi çizemeyen, ekonomik getirilerinin ötesinde jeopolitik konumu vesilesiyle hedef haline gelen, büyük güçlerin üzerinde çarpıştığı ve siyasi hareketliliğin eksik olmadığı bir adadır. Birçok kez el değiştiren adada 1570’li yıllara gelindiğinde dönemin Latin gücü olan Venediklilerin¹ egemenliği bulunmaktaydı. Akdeniz’in büyük bir kısmını çevrelemiş olan Osmanlı Devleti de bu durumdan rahatsızdı. Bu yüzden II. Selim döneminde Sokullu Mehmet Paşa önderliğinde adanın fethine başlanmıştı. 1570’te başlan fetih hareketi en son Magosa’nın da fethedilmesiyle 1571 Ağustos ayında sonlanmıştı.² Lakin Osmanlı Devleti’nin fetih anlayışı sadece savaşıp toprak elde edilmesiyle sonlanmıyordu. Fethedilen yerlerin Türk-İslam unsurları ile şenlendirilmesi ile çalışmaları devam ettiriyordu. Bu da genellikle yerleşik halkın ve konar-göçer³ Yörüklerin fethedilen yerlere iskân ve sürgünleri ile gerçekleşiyordu.

Osmanlı Devleti’nde sistemli bir şekilde yapılan tehcir ve iskân teşebbüslerinin bir diğer tanımı da sürgün olarak ifade edilebilir. Devlet lüzum gördüğü yerlere istediği toplulukları gönderebilirdi. Göndereceği yerin büyüklüğüne göre her köy ve benzeri yerleşim yerlerinden bir ve ya iki hane olmak koşuluyla bu aileler sürgüne gönderilirlerdi. Aynı durum Kıbrıs’ın fethinde de zuhur etmişti.⁴ Örnek olarak 1572 yılında Kıbrıs’a sürgün⁵ göndermek için Ermanek Kazası’nda bu tarz uygulamalar yapılmıştı. Mahalle bazında Türk veya zimmi olarak belli oranda aileler seçilmiş ve bunlar Kıbrıs’a sürgün yollanmışlardı.⁶ Bu şekilde sürgünlerin yanında özellikle Yörükler için geçerli olan bir uygulama

¹ Kıbrıs’taki Venedik dönemi için bkz; Ahmet C. Gazioğlu, **The Turks in Cyprus**, Published by K. Rustem & Brother, London, 1990, s.9.

² Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi**, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984, s.11-12

³ Osmanlılar zamanında, reayadan sayılan, fakat hayat tarzları bakımından şehirli ve köylü halktan ayrılan konar-göçerler arşivlerde göçebe halktan farklı olarak anlatılmıştır. Göçebeliliğin yanında çok küçük çapta yaptıkları zirai faaliyetlerle de bilinirler. Bu ad Osmanlı Devleti tarafından Yörük aşiretlere yaşam şekilleri dolayısıyla verilmiştir.³ Devlet kanunnamelerinde “Yörük, konar-göçer taifedendir, karada ikametleri yoktur.” diye tarif edilmiştir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T.T.K., 4. Bas. Ankara, 2006, s. 14.

⁴ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yay. 1987, İstanbul, s.29-30.

⁵ Sürgün için bkz. Kemal Daşcıoğlu, “Sürgün”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, TDVİSAM, İstanbul, 2010, ss.167-169.

⁶ Salim Cöhçe, “İçel Sancağı Ermenek Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, Cilt 1, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Magosa, 2000, ss. 223-243.

daha vardı. O da şekavette⁷ bulunan Yörüklerin sürgünleriydi. Özellikle 18 yüzyıl içerisinde İç-il, Alâiye ve Teke bölgesinde haydutluk, eşkıyalık gibi toplum huzurunu kaçıran Yörüklerin Kıbrıs'a sürgünleri gerçekleşmişti.⁸ Konar-göçerlerin şekavet hareketlerini önlemek üzere yapılan sürgünler daha çok Rakka⁹ ve Kıbrıs'a gerçekleştirilmişti. Hem buraların şenlendirilmesi ve iskân ihtiyaçları giderilmiş hem de bu eşkıyalık yapan Yörüklerin uzaklara gönderilerek cezalandırılmaları sağlanmıştı.¹⁰ Şekavette bulunan bu Yörüklerle ilgili örnek teşkil edilecek ve Teke ve İçil sancaklarına gönderilen bir fermanla Hicri 1124 yılında bu sancaklarda Müslümanların can, mal ve namuslarına zarar veren Yörüklerin Kıbrıs Adası'na sürgün edilecekleri bildirilmişti. Hatta Kıbrıs Ceziresi 'ne sürgüne gidecek bu Yörükler için eğer iskâna karşı durularsa mukatele edebilmek için fetva istenmiş ve bu fetva da olumlu sonuçlanmıştı.¹¹ Kısacası Osmanlı Devletinde sürgün uygulaması sistematik bir politika haline haiz olmuştu. Bireylere uygulanan sürgünlerde zaman sınırlandırılması olsa da Yörüklere uygulanan sürgünler genelde istenilen yerlerin iskânına sebep verilmek istenmekteydi. Devlet, sürgünler ile bir taşla iki kuş vurma eğilimindeydi. Hem asayiş sağlanıyor hem de fethedilen alanlar şenlendiriliyor, sosyal ve ekonomik açıdan bölgelerin kalkındırılmasına fayda sağlanıyordu.

Kıbrıs'a Yörük Sürgünleri

Kıbrıs henüz daha fethedilmeden önce de Yörüklerin hayatına dahil olmuştur. Bununla alakalı Ahmet Refik'in aktardığı belgelerde Kocacık Yörüklerinin Kıbrıs seferine tayin oldukları görülmektedir. Mevzubahis belgenin içeriği şu şekildedir:

“Kocacık yürükleri subaşısına hüküm ki Hâlâ Kocacık yürüklerinin ikinci nöbetlüsü ki yüz otuz beş neferdir bu defa Kıbrıs seferine emir idüp buyurdum ki vusul buldukça te'hir etmeyup ferman olunan yürükleri çerbaşları ve olugelan adet ve kanun üzere altışar aylık zadü zevadeleri ile muaccelen ihraç eyleyüp Boğaz hisarı'na doğru götürüp anda gemilere tevakkuf eylesin ki gemiler vardukta gemilere girüb Kıbrıs ceziresine varub hidmette bulunalar... Fi 20 Ramazan 978 (15 Şubat 1571)”¹²

Belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı ordusu içerisinde Yörüklerin kullanıldığı bilinmektedir. Bununla beraber bazı Yörüklerin Kıbrıs seferine katılması da zorunlu tutulmuştur. Bahsini ettiğimiz belgenin devamında eğer sefere katılmazlarsa haklarından gelineceği söylenmektedir. Hatta bu benzeri seferlerde donanmaya katılmayan Yörüklere kürek cezası verildiği de belgelerde bunmaktadır. Bahsi geçen Kocacık Yörüklerinin çağırıldıkları halde donanmaya yetişememesi üzerine derhal gelmeleri yoksa kürek cezasına çarptırılacaklarına dair subaşılara uyarı yazıları gönderilmiştir.¹³

⁷ Şekavet saadet kelimesinin karşısı olarak talihsizlik, bedbahtlık ve kısacası hayırsız işler olarak adlandırılır. Bkz. Mustafa Çağrı, “Saadet”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 35, TDVİSAM, İstanbul, 2008, ss.319-322.

⁸ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s.30-31.

⁹ Şekavetle uğraşıp Rakka'ya sürülmek istenen Recepli Avşarları bu duruma örnek teşkil edebilir. İlgili ferman için bkz. ⁹ Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, Enderun Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1989. s.145.

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi** s. 45. Ayrıca Kıbrıs Adası'na gerçekleşen iskanların genel anlatımı için bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskan Siyaseti”, **Kıbrıs'ın Dünü- Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Gazi Mağusa, 1991.

¹¹ Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, s.143-145.

¹² Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, s.13.

¹³ Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, s.39.

1571 yılının akabinde¹⁴ Kıbrıs'ın yeni Osmanlı nizamına uyabilmesi ve kendisini adapte edebilmesi adına devlet kendi tebaasından özellikle meslek erbabı insanları sürgün yoluyla adaya göndermeye başladı. İlk sürgünler genelde yerleşikler üzerinde vukuu bulmuştur. Ermenek¹⁵, İç-il¹⁶, Anamur¹⁷, Niğde¹⁸, Beyşehir¹⁹, Seydişehir, Akşehir²⁰, Konya, Ürgüp, Aksaray, Ilgun, Develi Karahisar, Anduğu, Akdağ, Bozok, Koçhisar²¹ ve Aydın gibi bölgelerden belli oranlarda aileleri sürgüne gönderdiler. Mevzubahis yerlerden gerçekleşen sürgünlere yapılan araştırmalar ve ortaya konan akademik çalışmalar ile birçok örnek gösterilebilir. Misal olarak Anadolu, Rum, Karaman ve Dulkadir eyaletlerinde yaşayan kadılara her on haneden bir hanesinin adaya sürgün gönderilmesine dair yazılar gönderilmiştir. Gönderilen bu sürgün hükümleri ile ayrıca Kıbrıs'ta bire elli oranla tarım yapılabildiği ve kalelerin askerle donatıldığı söylenerek buralara iskânın teşvik edildiği de anlatılmıştır. Bir diğer hususta sürgüne gönderilecek kişilerin özellikle ziraat için toprağı olmayan, yurtlarını terk edip şehirlere ve kazalara giden, aralarında mal ve mülk davaları olanlara öncelik tanınmıştır. Kadıların listelere yazacağı insanların Kıbrıs'a gitmemeleri durumunda cezalandırılmaları istenmiştir.²² Listelere yazılıp gitmeyenlerin cezalandırılmalarının yanında belli bir bedel ödeyerek Kıbrıs'a gitmeyen aileler de bulunmaktadır. Bunlarla ilgili Kıbrıs'a gitmeyen kaybolan ve bedel ödeyip yerinde kalanlarla ilgili belgeler de mevcuttur.²³

Yukarıda bahsedilen sürgün örnekleri ailelerin seçilmesiyle yapılan genelde yerleşiklere uygulanan sürgünler olmuştur. Zaten 1572 ve sonrası için yapılan Kıbrıs'a iskân ve sürgünlerle ilgili çalışmalarda sürgüne gidenlerin çok büyük bir çoğunluğunun bu sıkıntı içerisinde olan aileler ve meslek erbaplarının olduğu görülebilir. Fakat daha sonraki yıllarda özellikle konar-göçer olarak yaşayan Yörükler açısından sürgün şekli biraz daha farklılık arz etmektedir. Eldeki bazı belgeler ve belgelere dayalı çalışmalar neticesinde özellikle cenubi Türkiye dolaylarında sosyal ve iktisadi faaliyetlerde başlayan bozulmalar neticesinde güvenlik ve asayiş sorunlarının vuku bulduğu bilinmektedir. Bu durumlar belgelerde genelde şekavet²⁴ hareketi olarak adlandırılmıştır. Yörüklerin 'de Kıbrıs'a sürülme

¹⁴ Kıbrıs'ın fethi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Ahmet C. Gazioğlu, **The Turks in Cyprus**, Published by K. Rustem & Brother, London, 1990

¹⁵ Ermenek'ten Kıbrıs'a göçürülen aileler için bkz. Salim Cöhçe, "İçel Sancağı Ermenek Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler", **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, Cilt 1, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Magosa, 2000.

¹⁶ İç-İl Sancağı için bkz. Turan Gökçe, "1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler" **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, İzmir, Sayı 2, 1997, ss.1-78.

¹⁷ Anamur'dan Kıbrıs'a gerçekleşen iskânlar için bkz. İbrahim Erdal, "Anamur'da Yerleşik Yörük Türkmen Aşiretleri ve Kıbrıs'a İskânları Konusu" **Anadolu'da Yörükler**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, s. 97

¹⁸ Niğde'den göçürülen aileler için bkz. Recep Dünder, Mesut Aydın, "Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 47. Sayı, Erzurum, 2012

¹⁹ Beyşehir'den Kıbrıs'a 1570-1571 yıllarında 262 hane iskân edilmiştir. Bkz. Mehmet Akif Erdoğan, "Beyşehir", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, TDVİSAM, İstanbul, 1992, ss.84-85.

²⁰ Akşehir'den Kıbrıs'a zuhur eden sürgünler için bkz. Volkan Ertürk, "Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs, 2011.

²¹ 1572 ve 1573 yıllarında Kıbrıs'a sürülen aileler ve listeleriyle ilgili bilgiler için bkz. Turan Gökçe, "1572-1573 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilayetlerinden Sürülen Aileler" **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, İzmir, Sayı 3, 1999, ss.9-74.

²² Recep Dünder, Mesut Aydın, "Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler" s.226-227. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü", **Kıbrıs'ın Dünü- bugünü uluslararası Sempozyumu**, Gazi Mağusa, 1991. ss.45-56.

²³ . Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü" s.49.

²⁴ Şekavet ve bu hareketlere mani olmak üzere yazılan hükümler için bkz. Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**.

sebeplerinin başında bu durum gelmektedir. Asayiş bozan Yörüklerin şekavetlerine karşın Rakka ve Kıbrıs gibi uzak diyarlara sürülmeleri onların hem cezalandırılmalarına hem de toplumdaki düzenin sağlanmasına yönelik atılmış adımlar olarak durmaktadır. İster şekavet sonucu olsun ister devlet tarafından seçilsin gerçekleştirilen bu sürgünlerde devlet birden fazla amaç güdüp birden fazla sorunun hakından gelmeyi planlamaktaydı. Şekavet hareketlerinin önlenmesi, asayişin sağlanması, toprak sisteminin iyice yerleştirilmesi, vergilerin daha intizamlı toplanabilmesi, suçluların cezalandırılması ve yeni yerlerin şenlendirilmesi bu hedeflerden birkaç tanesi olarak sıralanabilmektedir.

Yörüklerin Kıbrıs'a sürgününün daha iyi izah edilebilmesi için özellikle konuyla ilgili hüküm, ferman ve fetva gibi belgelere bakmak icap eder. Çünkü doğrudan gerçekleşen şekavet hareketleri ya da Yörüklerin sürgün edilme şekillerini izah etmektedirler. Bu belgelerdeki yaşanmış örnekler bakıldığında ortaya net veriler konulabilmektedir. Bu çalışma içerisinde de genelde bu verilerin ışığında bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Ortada iskân ve şenlendirilmeyi bekleyen büyük bir ada, şekaveti bitirmek ve Yörükleri yerleşikliğe geçirmeyi isteyen bir devlet ve genelde buna karşı koyan Yörükler bulunmaktadır. Bu şartlar altında devlet ve konar-göçer Yörükler yıllarca mücadele içerisinde olmuşlardır. Lakin izah edilmesi gereken bir durum vardır ki genelde sürgün edilen Yörüklerin birçoğunun asayiş problemlerine neden olduğudur. Bu nedenle belgeler ışığında verilecek örneklerde genelde şekavet hareketleri konunun geneline tesir edecektir.

İskân edilmek istenip te iskân yerlerine gitmeyen ya da bölgelerini terk ederek asayiş problemlerine sebep olan Yörük gruplarına çokça rastlanılabilir. Örneğin 1631-1632 yılları arasında Cirid, Tacirlü, Avşar, Kılıçlı ve Bektaşlı boybeyi ve kethüdalarına yazılan hükümde eşkıyalık eden Abdal Kuyumcu adlı aşiretin ve Rakka'dan kaçmış bulunan ve içinde olan diğer grupların teftişinin yapılması suçluların cezalandırılıp diğer kusurlularında Kıbrıs Ceziresine gönderilmesi istenmektedir. Mevzubahis problem Ciritlerden Çobanoğulları Cemaatinden kırk kişinin Ankara'dan İstanbul'a sof getiren Hristiyanları Ayaş ile Beypazarı arasında soymuş olmalarıydı.²⁵ Yine 1615 yılları için Yörüklerin Kıbrıs'a sürgünlerine neden olacak bariz bir şekavat örneği de Teke ve İç-il sancaklarında vukuu bulmuştur. Yörüklerin Kıbrıs'a sürgün edilmelerine dair hükmün bir kısmı şu şekildedir:

“Teke ve İç İl sancaklarında vaki olan kadıllara ve yeniçeri serdarları ve âyanı vilayet ve iş erlerine hüküm ki

Birkaç seneden beru İç İl ve Alâiyye ve Teke semtlerinde ve havarilerinde bilâdü ibada teaddi ve tecavüz üzere olan yürükân taifes mukaddemâ İç İl sancağına iskan olunmuşlar iken taife-i mezbure yerlerinde ve yurtlarında kendü hallerinde durmıyub bahar eyyamında sa'bülmürur cibali-şahikada yaylağa çıkub bahar geçtiği gibi dağlardan inüb İç İl ve alâiyye ve teke sancaklarına ve havarilerine ceste ceste dağılub Müslümanların ırzu mallarına taarruz ve mezruat ve hayvantların ve emyal ve eşyaların gasbu garet ve kat'ı taryk ve katli nüfus misüllü envai fesad ve şekavete cesaret adeti müstemireleri olmağla... zikrolunan olunan yürükân taifesinin âsarı mazarlarından bilâdü ibadın te'min ve tatmini ehemmi mehammı devleti aliyyemden olmağla bilcümle ehlü ayalleriyle Kıbrıs ceziresine naklü iskan itdirmek üzere hattı hümayunu şevketmakrunum şerefyefte-i sudur olup... ”²⁶

Bu ve buna benzer birçok hüküm bulunmaktadır. Bu tarz vakialarda suçlular genelde cezalandırılıp ardılları bir şekilde Kıbrıs Adası'na sürülmektedirler. Bu sürgünler üzerine Yörükler de

²⁵ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s.191-192.

²⁶ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s.143-144.

bazen karşı duruş sergilemişlerdir. Zira Kıbrıs'a iskân konar-göçer hayatın sonu anlamına da gelebilmektedir. Devlette bu durumu kendi lehine çevirmek için sürgünlere karşı durma adına Yörüklerin Kıbrıs'a sürgün ve iskânı kabul etmeyip mukavemet gösterdiklerinde katledilmeleri için fetvaya da başvurmuştur. Durumun anlatılıp karşı cevap verilmesi için din âlimlerine danışılmış ve onlarda genelde karşı duran Yörüklerin katline icazet vermişlerdir. Bununla ilgili şu fetva örnek teşkil edebilecek durumdadır:

“Yürükan taifesinden bir tayife kat'ı tariyk idüb müsliminin ırz ve mallarına taarruz ve ekinlerini itlaf ve bu makule zulmü fesad âdeti müstemirreleri olub sai bilfesad olmaları ile taife-i mezbureyi ahiz ve şerlerini def” ve Kıbrıs ceziresine iskana me'mur olan Zeyd vali taife-i mezbureyi ahiz ve Kıbrıs ceziresine iskan murad ittikte mezburlar şer'i şerife ve emri sultaniye itaat itmeyüb muharebe sadedinde olsalar emri veliyyül ile taife-i mezbure ile mukatele idüb şerlerini def” için katletmek cayiz olur mu?

Elcavab: olur

Allahü a'lem

Ketebühül hakir Abdullah”²⁷

Yörük obaları ile ilgili Kıbrıs Adası ve Rakka gibi bölgelere özellikle şekavetten dolayı toplu sürgünler yapılmasının yanında bireysel suçlardan ötürü sürgünler de gerçekleştirilmiştir. Yörükler Kıbrıs'a kalebent ya da kürek mahkûmu olarak ceza çekmek üzere gönderilmişlerdir. Devletin adaya bu tarz işlemlerde kullanmasının sebebi Kıbrıs'ın özellikle coğrafi durumundan dolayı Yörüklerin cezalandırıp sürgüne yollamak için mükemmel bir yer olmasıydı. Zira çoğu zaman inatçı ve söz dinlemez yapıları ile diğer bölgelerden kaçmaları ve şekavete devam etmeleri de daha kolay oluyordu. Örneğin Rakka'da özellikle suçlu Yörüklerin sıklıkla iskân ve sürgün edildikleri bir bölgeydi. Lakin çok geniş bir sonuç olarak buralardan geri Anadolu'ya kaçtıkları görülebilmektedir. Hatta geri dönmelerinin ardından şekavet olaylarına Anadolu'da devam ettikleri de belgelerde mevcuttur. Bu durum sonucunda da Kıbrıs'ın onlar için devlet adına daha makul bir sürgün yeri olduğu anlaşılabilir.

Yörüklerin Kıbrıs'a sürülmelerine sebep veren hırsızlık, gasp, adam öldürme ve çeşitli ahlaksızlıklardan ötürü Kıbrıs'a gönderdikleri belgelerde vakıa olarak geçmektedir. Bu suçlara birçok örnek ortaya konulabilmektedir. Bu misallerden bir tanesinde Sarıkeçili Aşireti Yörüklerinden İsmail diye bir zatın eşkıyaya kumandan olarak şekavet eylemlerinde bulunması sonucunda onları derdest etmek üzere önlerine gönderilen Hacı Şaban Ağa İsmail'i yakalar ve Hamid sancağında zapt eder. Bununla ilgili Konya Valisi ve Kıbrıs Mutasarrıflığına gönderilen yazıda İsmail'in Kıbrıs'ta yedi yıllık pranga cezasına çarptırıldığı iletilmiştir.²⁸ Aynı şekilde İç-İl Alâiyye ve Teke bölgelerinde yakalanan ve haydutluk yapan Yörüklerin cezalandırılmak üzere yine Kıbrıs'a gönderildikleri bilinmektedir.²⁹ Buna benzer durumları Honamlı ve Akkeçili Aşiretleri ile de örneklendirebilir. Belgelere yansıyan vakıalardan bir tanesinde Honamlılardan Mehmed adında bir Yörüğün Barla Meclis azalarından Süleyman Efendi'nin eşyalarını gasp etmesi dolayısıyla yakalanıp ceza çekmek üzere Kıbrıs'a yollandığında bahsedilmektedir.³⁰ Yörüklerin şekavetinde üst sınır örneklerden bir tanesini de belgeler üzerinden

²⁷ Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, s.145.

²⁸ BOA., A.(MKT. MVL, (Dosya no:116, Gömlek no:62)

²⁹ BOA., C.DH. (Dosya no:297, Gömlek no:14804)

³⁰ BOA., C.DH. (Dosya no:297, Gömlek no:14804)

Akkeçili Yörüklerinden görebilmekteyiz. Zira Kütahya Kazasına tabi olan Akkeçililerden Turgut, Hacı Bayram, Ramazan ve Musa denilen Yörükler yanlarında 50-60 neferleriyle birlikte buldukları bölgedeki bir hamama gidip içerisinde kadınların olduğu halde hamam kapısına asılı olan peştamalı kaldırıp içeriye zorla girmeğe çalışırken müdahaleye maruz kalmışlardır. Bu işe sebep olan önderlerin katline ve yardımda bulunanların ceza olarak Kıbrıs'a gönderilmelerine yönelik karar verilmiştir.³¹

Başka bir hükümde Karaman Valisi Vezir Ali Paşa'ya H. 1119 yılında yazılan bir hükümde Yörüklerin asıl vatanları olan İç-İl'de iskân olmalarına ve şekavetle uğraşanların ise Kıbrıs'a kalebent olarak gönderilmeleri istenmiştir.³² Bu şekilde birçok öreğin verilebileceği durumlar karşında genelde suçluların ya katledildiği ya da çoğunlukla ceza çekmek üzere Kıbrıs Adasına sürgün giderek kalebentlik, kürek mahkûmu ya da pranga cezalarına çarptırıldıkları malumdur. Buradan anlaşılacağı üzere Kıbrıs'a sürgün gidenler genelde asayiş problemi oluşturanlar ve devletin iskân politikası karşısında duran Yörüklerden müteşekkildi. Bu iskân karşısında duran Yörüklerin sürgün edilmek istenmesindeki sebep Hem onların iskâna muhalifliğini önlemek hem de diğer Yörüklerin de iskân konusunda onlardan örnek alıp devletin karşısına geçmelerinin önlenmesi amaçlanmış olabilir.

Ceza ve sürgüne yollanan Yörükler bazen alınan kararlara uymayarak bir yolunu bularak geri kaçmayı başarmışlardır. Zira Kıbrıs için de bunun birçok örneği mevcuttur. Saha çalışmalarımız süresince karşılaştığımız Yörükler içerisinde Antalya'da yaşayan Karahacılılar ve şuan Konya'da bulunan Eski Yörüklerden bireyler Kıbrıs'tan dedelerini kaçış hikâyelerinden bahsetmişlerdir. Eski Yörüklerin Kıbrıs'a sürgün gittikten sonra, bir şekilde geri dönebildikleri anlatılmıştır. Lakin Karahacılılardan dinlediğimiz kadarıyla kaptanı esir alıp gemiyi geri Anadolu'ya çevirmişlerdir. Bu anlatımlardan özellikle gemiyi zapt edip geri kaçmalarıyla ilgili belgelerde de bilgiler mevcuttur. Bu durumu örneklendirebilecek bir hattı hümayunda, H. 1126 yılında Anadolu Beylerbeyi Şehsüvar Oğlu Mehmed Paşa'ya H.1124 senesinde şekavetlik eden İç-İl, Alâiyye ve Teke bölgesinde bulunan Şamlu, Karahacılı, Eskiyörük, Kiseoğlu, Şeyhlu, Sendlu, Batralu, Çıblaklı, Gedikli, Toslaklı, Cirid ve Saçıkaralı Yörüklerinden bir kısmının sürgün edildikleri, Kıbrıs'a gitmeyip kaçtıkları, bir kısmının gemiye binecekken bir yolunu bulup geri gittiği, bir kısmının da sefine reisini katlederek Alâiyye ve İç-İl semtlerine firar ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca Şeyhülislamdan alınan fetva ile birlikte önce sürgüne uymaları konusunda tavsiyede bulunup, uymazlarsa katledilmelerinin caiz olduğunun bilinmesi gerektiği yazılmıştır.³³

Genel itibariyle belgelerde geçen ve sürgün edilen Yörük obalarının belli bir kısmı sabıkalı bir görünüme sahiptir. Özellikle Çukurova taraflarından iskâna direnen ve şekavet hareketlerinde bulunana bu Yörükler için devlet Rakka ve Halep sürgünleri ile iskânlarından başarılı olamamış ve onları Kıbrıs'a sürgün etme girişiminde de bulunmuştur. Lakin onların devlet, sürgüne ve iskâna karşı bu sert duruşları Kıbrıs sürgününde de kendini göstermiştir. Zira verilerden de görülebileceği üzere konar-göçer obaların Kıbrıs'a sürgünü başarısız olmuş denilebilir. Zaten Kıbrıs'a sürgün edilip te oraları şenlendiren asli unsurların daha çok yerleşik ve biraz daha sakin bir yapıya sahip insanlardan olduğu anlaşılabilir.

Faruk Sümer'in de dediği gibi Kıbrıs'a iskân olmuş Yörüklerin genelinin atası iç-il Yörükleridir.³⁴ İç-il ve çevresinden Aşiret ve cemaatler Kıbrıs'a gönderilmeye çalışılmıştır. Şekavet

³¹ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s.15-16.

³² Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s.140

³³ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s.149-151.

³⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, s.200.

veya diğer nedenlerden belge ve tetkik eserlerdeki bilgilerden anlaşılabilirdiği kadarıyla Kıbrıs'a sürgün gitmiş, oraya iskan olmuş ya da geriye kaçgun olarak geri dönmüş bazı Yörük grupları şunlardır: Güzelbeyli, Karahacılı (aşiret), Tacirli, Alcı Yörüğü, Batralı (Püseli), Bolahodoğlu Hüseyin, Ceridler, Dermili, Eski Yörük, Gedikli, Güzelbeyli³⁵ Hacılı, Karahacılı (cemaat), Karalı, Kiselioğlu (Püseli), Kırıntılı (Ekrad), Püselioğlu, Saçıkralı³⁶, Sakallı Yörüğü, Şendilli, Şamlı, Şehyili-Şeyler, Tacirli-Tecerli, Tartarlı, Toslaklar³⁷, Sülemişli³⁸ Honamlılar³⁹ Sarıkeçililer⁴⁰ Kurutlu Cemaati⁴¹ Recepli Avşarı⁴² Köseli, Sendil, Patralu, Solaklu, Hardel, Pasmaklu,⁴³ Akkeçililer.⁴⁴

Birçok eserde Kıbrıs ile ilgili sürgün edilmiş Yörük aşiretlerinde özellikle Honamlı ve Sarıkeçili ismine rastlamamıştık ama gördüğümüz belgelerde bireysel sürgünler de olsa bu aşiretlerden bireylerin Kıbrıs'a gitmiş olduğunu görebilmekteyiz. Ayrıca Kıbrıs'a gönderilmiş Yörüklerin yekûnuna baktığımızda neredeyse Anadolu'daki Yörük obalarının birçoğundan bireylerin buralara bir şekilde gönderilmiş olduğunu görebilmekteyiz.

3- Sonuç

Kıbrıs Osmanlı yönetimine dâhil olduktan sonra devlet için hem şenlendirilip iktisadi ve sosyal açıdan ihya edilmesi gereken bir yer, hem de Anadolu'da asayiş bozan ve ceza alması gerekenlerin gönderildiği doğal bir kalebent durumundadır. Zamanında bölgeye sürülmüş Yörüklerin belgelerden de anlaşılacağı üzere ataları İç-İl, Alâiyye ve Teke yöreleridir. Kıbrıs'ın fethi sonuçlandıktan sonra tıpkı Balkanlar gibi buralarında tam olarak kazanılması için Yörüklerin sürgün ve iskânları gerçekleştirilmiştir. Yörükler ile ilgili bu sürgünlerin gerçekleşmesi hem Anadolu'daki problemlerin giderilmesi hem de Kıbrıs'taki sosyolojik durumu Müslüman-Türk unsurlarının lehine dönüşmesini sağlıyordu. Kıbrıs'ın coğrafi ve fiziksel durumu yüzünden konar-göçerliğin etkili bir şekilde yapılamaması Yörüklerin yerleşik düzene geçmesini sağlamış ve devletin istediği düzenin sağlanması, tarım üretiminin artması ve vergilerin daha rahat alınabilmesini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden Kıbrıs'a sürgün edilen Yörükler için ada son kışlakları olmuştur. Anadolu bile bu yapısıyla çok büyük obaları

³⁵ Eşkîyalık yüzünden 1728 yılında Kıbrıs Ceziresi' ne sürgün gitmişleridir. Danişmentlilere bağlı bir cemaattir. Daha önce bahsedilen Güzelbeyli aşirettir. Bkz. Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, İşaret Yay. İkinci Bas. İstanbul, 2005, s.331.

³⁶ Eşkîyalık yüzünden 1728 yılında sürgün edilerek Kıbrıs'a gitmişlerdir. Yörükler arasında diğer bir isimleri Hayta Yörüğüdür. Bkz. Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, s.544.

³⁷ Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, s. 80-92-137-169-197-214-234-252-275-306-316-331-337-404-411-440-445-486-538-544-546-570-591-597-601-606. (sayfa numaralı sırasıyla yazılan Yörük aşiretlerinin alındığı numaralardır.)

³⁸ Atçeken Yörüklerine bağlı bir cemaattir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatlar, Oymaklar (1453-1650)**, Cilt V, Togan Yay. İstanbul, 2011, s.2062.

³⁹ Honamlı Aşireti'nin Kıbrıs'a sürgün edilmesi ile ilgili basılı kaynaklarda net ifadeler olmasa da bazı Osmanlı belgelerinde ceza maksatlı sürgün edilen bireylerin olduğu görülmektedir. BOA., MVL, (Dosya no:609, Gömlek no:30)

⁴⁰ Honamlı Yörüklerine benzer durumlar Sarıkeçililer için de geçerlidir. BOA., A.(MKT. MVL, (Dosya no:116, Gömlek no:62)

⁴¹ İbrahim Erdal, "Anamur'da Yerleşik Yörük Türkmen Aşiretleri ve Kıbrıs'a İskânları Konusu" **Anadolu'da Yörükler**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, s. 97

⁴² Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T.T.K., 4. Bas. Ankara, 2006, s.55.

⁴³ İbrahim Erdal, "Anamur'da Yerleşik Yörük Türkmen Aşiretleri ve Kıbrıs'a İskânları Konusu" s. 105-106.

⁴⁴ Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, s.15.

içerisinde barındıramamışken tipik Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bu coğrafya Yörüklerin olmasa da yörüklüğün (onar-göçerliğin) sona ermesini sağlayan etkenlerden birisi olmuştur. Kıbrıs bu coğrafi yapısıyla yüzyıllarca büyük güçlerin hedefinde devamlı el değiştiren doğu Akdeniz'in en büyük üssü olan Kıbrıs Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyunca sosyal yapısını değiştirmeye çalıştığı ve tamamen kültürün özümsenebildiği bir yer ve Anadolu'da haydutluk yapan konar-göçerlerin cezalandırıldığı etrafı duvarla çevrili bir kale hüviyetinde olmuştur.

Uzun bir zaman sürecini temsil eden bir olgu hüviyetini kazanan Yörük sürgünleri neden bu kadar zahmetli zor ve genel olarak başarısız oldu sorusunun en önemli cevabı belki de Yörüklerin karakteristik yapısında ve hayat şekillerinde gizlidir. Sürgünlerin yapılış şekilleri ve Yörüklerin bu duruma karşı sarf ettikleri eylemlerin sonucunda Kıbrıs Adası'na gerçekleştirilmeye çalışılan Yörük sürgünlerinin sonuçları devletin istediği gibi olamamıştır. Zaten birçoğu sabıkalı olarak oraya sürgün edilmeye çalışılan Yörüklerin Kıbrıs'a iskânı kabullenmemesi ve bu duruma karşı koyabilmek için cinayet bile işleyecek duruma gelmeleri ve Kıbrıs'ta Anadolu'da gerçekleştirdikleri eylemleri gerçekleştiremeyecek olmaları konar-göçer birçok aşiret ve cemaat üyesinin Kıbrıs sürgünleriyle mücadele etmesini sağlamıştır. Ayrıca Yörükler üzerinde Kıbrıs'ta konar-göçerliğin de bitebileceği durumu da Yörükleri bu konuda korkutmuş olabilir. Bunun dışında özellikle Çukurova bölgesi aşiret ve cemaatlerin zaten devlet ile sık bir şekilde karşı karşıya geldikleri ve sorun yaşadıkları düşünülürse sürgünü kabul etmelerinin zor olduğu görülebilmektedir. Zira bu aşiretlerin birçoğu Anadolu'da bile iskân olmayı kabul etmemişlerdir ve belgelerde devletle silahlı çatışmaya girdiklerinden bile bahsedilmektedir.

Devletin Kıbrıs adasına gerçekleşen sürgünler içerisinde başarılı olduğu kesim yerleşik halktır. Anadolu'da zaten bazı problemleri olan insanları Kıbrıs'a getirerek iskân etmesi daha başarılı olmuştur. Konar-göçerler içerisinde de karakter olarak daha sakin yapıda olan aşiretler iskân edilmeye çalışılıyorsa devlet adına daha iyi sonuçlar alınabilirdi.

Bu sonuçların dışında metodik bir sonucunda ortaya konması gerekmektedir. Çalışma sürecinde belgelerin ve saha çalışmalarından edinilen bilgilerin özellikle Kıbrıs'tan kaçış ile ilgili konuda tutarlı olması çalışmanın sonucu açısından memnuniyet vericidir. Çünkü belgeler ve saha verilerinin birbirleriyle kıyaslanabilir ve tutarlı olması sonuçların doğruluk derecesini arttırmaktadır ve Yörüklerin sahip olduğu sözlü kaynağının da sanılanın aksine daha sağlam olduğunu göstermektedir. Bu yüzden özellikle şifâî kültürün etkin olduğu Yörükler gibi topluluklarda saha çalışmasının da etkili olabileceği ve belgeleri destekleyebileceği ortaya konulabilecek sonuçlardandır.

Kaynakça

1- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

- Mektubi Mühimme Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (Sadaret), BOA., A.(MKT. MVL, (Dosya no:116, Gömlek no:62)
- Cevdet Dahiliye, BOA., C.DH. (Dosya no:297, Gömlek no:14804)
- Mecli-i Vala Evrakı, BOA., MVL, (Dosya no:609, Gömlek no:30)

2-Tetkik Eseler

- Cöhçe, Salim; “İçel Sancağı Ermenek Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler”, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, Cilt 1, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Magosa, 2000, ss. 223-243
- Çağrı, Mustafa; “Saadet”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 35, TDVİSAM, İstanbul, 2008, ss.319-322.
- Daşcıoğlu, Kemal; “Sürgün”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, TDVİSAM, İstanbul, 2010, ss.167-169.
- Dündar, Recep; Aydın, Mesut “Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 47. Sayı, Erzurum, 2012, ss.225-256
- Erdal, İbrahim; “Anamur’da Yerleşik Yörük Türkmen Aşiretleri ve Kıbrıs’a İskânları Konusu” **Anadolu’da Yörükler**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, ss.91-110.
- Erdoğan, Mehmet Akif; “Beyşehir”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, TDVİSAM, İstanbul, 1992, ss.84-85.
- ; “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”, **Kıbrıs’ın Dünü- Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Gazi Mağusa, 1991. ss.45-56
- Ertürk, Volkan; “Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs, 2011, ss.45-58.
- Gazioğlu, Ahmet C.; **The Turks in Cyprus**, Published by K. Rustem & Brother, London, 1990
- Gökçe, Turan; “1572 Yılında İç-İl Sancağından Sürülüp Kıbrıs’ta İskân Edilen Aileler” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, İzmir, Sayı 2, 1997, ss.1-78.
- ; “1572-1573 Yıllarında Kıbrıs’ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilayetlerinden Sürülen Aileler” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, İzmir, Sayı 3, 1999, ss. 9-74.
- Gürel, Şükrü S.; **Kıbrıs Tarihi**, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984
- Halaçoğlu, Yusuf; **Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)**, Cilt V, Togan Yay. İstanbul, 2011
- ; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, T.T.K., 4. Bas. Ankara, 2006
- ; “Osmanlı Döneminde Kıbrıs’ta İskân Siyaseti”, **Kıbrıs’ın Dünü- Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Gazi Mağusa, 1991, ss. 57-62.
- Orhonlu, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yay. 1987, İstanbul.
- Refik, Ahmet; **Anadolu’da Türk Aşiretleri**, Enderun Kitabevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1989.
- Sümer, Faruk; **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.
- Türkey, Cevdet; **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, İşaret Yay. İkinci Bas. İstanbul, ,2005

1821 Yılında Kıbrıs'ta Yaşanan Gelişmeler ve Emvâl-ı Metrûke

Yrd. Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi / Antalya

Giriş

Kıbrıs Türk tarihi içerisinde en tartışmalı konuların başında 1821 yılında adada meydana gelen gelişmeler gelmektedir. Günümüzde Kıbrıs'ta yaşanan siyasî ve toplumsal sorunun temelinde, Mora'da başlayan isyan sonucunda kurulması tasarlanan devlete Kıbrıs'ı dâhil etme çabası yatmaktadır. Bu amaç gerçekleştirilememişse de Yunanistan bağımsız bir devlet haline geldikten sonra bu fikri daima muhafaza etmiştir. Konu Rum ve Batılı yazarlar tarafından kaleme alınan eserlerde “*Yunan Bağımsızlık Savaşı*” olarak değerlendirilmektedirler. Ancak bu vaka Osmanlı Devleti açısından belgelere yansıdığı üzere “*Rum milleti beyninde vâki ‘olan fesâd*”dı.

Bu bildiriye Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Kıbrıs Milli Arşivi (Girne/KKTC) belgeleri ışığında 1821 yılında Mora'da patlak veren “*ihtilâl*” vesilesiyle Kıbrıs adasında meydana gelen gelişmeler ve bu bağlamda olaylara müdahil oldukları gerekçesiyle idamla cezalandırılan veya firar eden Kıbrıslı Rumların “*emvâl-i metrûke*”leri ele alınmaktadır.

Anlaşılabacağı üzere konu iki kısımda değerlendirilmektedir. Birinci kısımda Yunan isyanının Kıbrıs adasında yarattığı etki, Osmanlı yönetiminin aldığı tedbirler ve yaşanan gelişmeler; ikinci kısımda ise idam edilen veya firar eden Rumların hukukî olarak “*emvâl-i metrûkeleri*” durumuna düşen mallarının devlet tarafından el konularak taliplerine satılması konuları irdelenmektedir.

Rum Milliyetçiliği ve Yunan İsyanı

Çok çeşitli unsurları barındıran Osmanlı Devleti'nde Müslümanlardan sonra en kalabalık ve en ayrıcalıklı milletlerden biri Rumlardı. Ülkenin hemen her tarafına yayılmış bulunan Rumlar, yoğun biçimde, Mora, Teselya ve Ege adalarında iskân olmuşlardı. II. Mehmet döneminden itibaren diğer Hristiyan tebaaya nazaran özel bir mevki kazanan Rumlar mültezimlik, tüccarlık ve armatörlük gibi büyük gelir getiren işlerde yoğunlaşmışlardı. Rumlar ayrıca İslâm dinine geçmeden Osmanlı bürokrasisinin yüksek kademelerinde görev alabilme olanağına da sahip bulunuyorlardı.¹

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zengin Rum aydın ve tacirler Rum toplumunun gelişmesinde başat rolü oynadılar. Rumlar XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında dünyanın en büyük ticaret filolarından birine sahipti. Tüccarların maddî yardımları ile Rum gençleri Avrupa'nın ünlü üniversitelerinde, özellikle de Alman üniversitelerinde eğitim görmekte, böylece aydınlanma çağının bilgi birikimini ve Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı fikirleri yakından takip edebilmekteydiler. Öte yandan Fransa'nın 17 Ekim 1797 tarihli olarak Avusturya ile imzaladığı Campo Formio antlaşmasıyla Venedik Cumhuriyeti egemenliğinde bulunan Yedi Ada'ya sahip olarak Osmanlı Devleti ile komşu hale gelmesi Yunanlıların Fransız ihtilali fikirleriyle doğrudan tanışmalarına olanak sağladı.² Ancak

¹ Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin durumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001.

² Richard Clogg, **A Concise History of Greece**, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s.24-27; Dimitris Loules, “Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi”, (Çev. Selda Kılıç), **A.Ü.DT.CF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 26, c. XV, Ankara, 1992, s.294-296; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. 5, 4. Baskı, TTK. Yay., Ankara 1983, s.109; Herkül Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul 1994, s.62-87; Meral Bayrak, **1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999, s.36-46.

Rumların topyekûn isyan etmelerine zemin hazırlayan güncel gelişme ise Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı oldu.³

Tepedelenli Ali Paşa, Yunan bağımsızlığının hayata geçirilmesinde başat rolü oynayan *Filiki Eteryia Cemiyeti*'nin yürüttüğü faaliyetlerden haberdardı ve bunları Bâbîâli'ye bildirmekteydi. Fakat II. Mahmut'un mühürdarı olan, fakat gerçekte Fener Rum Patrikhanesi'nin bir üyesi gibi çalışan Halet Efendi, Ali Paşa'nın ihbarlarını her defasında yalanlayarak O'nu sarayın gözünden düşürmeyi başardı. Halet Efendi'nin girişimleri sonucunda Ali Paşa azledildi ve akabinde isyana kalkıştı.⁴ İsyana kalkıştıktan sonra Rumları kendi tarafına çekmek isteyen Tepedelenli Ali Paşa'nın bu girişimi Rumların isyan etmelerinde büyük rol oynadı.⁵ Üstelik bölgede bulunan kuvvetler Yanya bölgesine sevk edildiğinden Rumlar hem Ali Paşa'dan kurtulmuş oldular, hem de ordu başka tarafa yönlendirildiğinden isyan anının geldiğine hükmederek toplu bir kalkışmaya giriştiler.⁶

İlk kalkışma hareketin lideri Aleksander İpsilanti'nin düşüncesi doğrultusunda Rus yardımını sağlayabilmek amacıyla⁷ 6 Mart 1821 tarihinde⁸ Mora yerine Eflak ve Boğdan'da başlatılmışsa da bu girişim sonuçsuz kaldı.⁹ Bunun üzerine Aleksander İpsilanti'nin kardeşi Dimitri İpsilanti ile Prens Kantakuzen'in girişimleri neticesinde bir başka isyan 1821 Mart ayında Mora'da başladı (17 Mart 1821).¹⁰ İsyani rahiplerin faaliyetleriyle Nisan ayının ilk haftasında bütün Mora'ya¹¹, birer savaş gemisi haline getirilen Rum ticaret tekneleri vasıtasıyla da kısa sürede adalara yayıldı.¹²

Padişah II. Mahmut kısa sürede yayılan isyanın bastırılması için Avrupa usulünde ordusu bulunan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. M. Ali Paşa, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi vaadiyle bu talebe olumlu yanıt verdi ve oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordusunu 1824 ilkbaharında Mora'ya gönderdi. Neticede isyan 1827 yılında isyanı bastırılma noktasına geldi.¹³ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Yunan isyanına müdahil olması, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin siyasî kararsızlıklarını bir kenara bırakarak açıkça destek vermelerine yol açtı. Nitekim bu devletler 20 Kasım 1827'de tarihinde "*Navarin Vakası*" olarak bilinen baskın saldırıyla birleşik Mısır ve Osmanlı donanmasını imha etti.¹⁴ Üstelik Rusya, Osmanlı toprakları üzerindeki kadim emelleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bir yıldan fazla süren harp Edirne antlaşmasıyla sonuçlanırken, bağımsız bir Yunanistan devleti de ortaya çıktı.¹⁵

Filiki Eteryia Cemiyeti'nin Kıbrıs'ta Yürüttüğü Faaliyetler

³ Karal, *age.*, s.109-110; Hamiyet Sezer, "Mora İsyani ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)" **Osmanlı**, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.88.

⁴ Vehbi Zeki Serter, **Yunan Emperyalizmi ve Türk Ulusu (1821-1974)**, Zaman Basımevi, Lefkoşa, 1974, s.13-14.

⁵ Gabriyel Römeran, Tepedelenli Ali Paşa, Çev. Ali Kemali Aksüt, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1936, s.233.

⁶ Karal, *age.*, s.111.

⁷ Eflak ve Boğdan'da isyan başlatıldıktan sonra Rusya'nın isyana destek vereceği ander İpsilanti'nin isyanı idare eden Rumlara yazdığı mektuplarda açıkça ifade edilmişti. Bkz. Thomas Gordon, **History of the Greek Revolution**, Vol. I, William Blackwood, Edinburgh, 1832, s.188.

⁸ Filiz Yaşar, **Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası**, Phoenix Yay., Ankara 2006, s.25.

⁹ Karal, *age.*, s.112.

¹⁰ Aslında isyanın Paskalya günü olan 22 Nisan tarihinde başlatılması planlanmış, fakat patlayan bazı silahlar isyana erkene almıştı. Bkz. Zeki Arıkan, "1821 Ayvalık İsyani", **Bellekten**, S. 203, TTK., Ankara, 1988, s.572.

¹¹ Karal, *age.*, s.112; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Bellekten**, c. LXII, S. 233, TTK., Ankara, 1998, s.107 vd.

¹² Mübahat S. Küttükoğlu, "Yunan İsyani Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, s.133.

¹³ Sezer, "Mora İsyani ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)", s.90-91.

¹⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s.65; Meral Bayrak, **1821 Mora İsyani ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999, s.190-192.

¹⁵ Bayrak, *agt.*, s.222-227.

Rum isyanının çıkmasındaki başat rol 1814 tarihinde Rusya'nın Odessa (Hocabey) liman şehrinde ikisi Rum biri Bulgar olmak üzere üç tüccar tarafından kurulan "*Filiki Eteryay Cemiyeti*"nindir. Bünyesinde birçok Rus tüccar ve askerinin varlığı bilinen cemiyetin görünürdeki gayesi eğitim ve öğretimi Hristiyan Osmanlı tebaası arasında yaymaktı. Fakat gerçekte İstanbul'da Rum Patriğinin idaresinde eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden tesis etmek ülküsünü benimsemişti.

Filiki Eteryay Cemiyeti isyanda Kıbrıs Rumlarının da desteğini almak istiyordu. Bu amaçla 1818 yılından itibaren faaliyetlere başladı.¹⁶ Örgütün Mısır ve Kıbrıs havarisi Demetrios Hypatros (Ypatros) 1818 Ekim'inde Başpiskopos Kyprianos'u üye kaydetmek için 6 Temmuz 1818 tarihinde Kıbrıs'a geldi.¹⁷ Başpiskopos, Demetrios Hypatros ile görüşmesinde üyeliği süresince örgüte bağımsızlık mücadelesine maddî ve manevî destek vereceğine dair söz verdi.¹⁸ Kyprianos bu sözün yanında Hypatros'a Kıbrıs'ın Yunanistan'dan çok uzak; fakat Anadolu, Suriye gibi Osmanlı topraklarına yakınlığından dolayı çıkacak bir isyana katılmanın Kıbrıs'ta acımasız cezalandırmalara neden olabileceği şeklindeki çekincelerini de dile getirdi.¹⁹ Demetrius Hypatros, daha sonra 2 Haziran 1820 tarihinde Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos'a ikinci bir ziyaret daha gerçekleştirdi ve adada birkaç gün kaldı.²⁰

1 Ekim 1820 tarihinde, Filiki Eteryay Cemiyeti'nin önde gelenleri İsmailiye'de (Moldova) isyan için nihâi planı hazırlamak amacıyla toplandıklarında Kıbrıs'ın da mücadelenin içinde yer alması açık biçimde kararlaştırıldı. Toplantıda alınan kararlar Aleksander İpsilanti tarafından 8 Ekim 1820 tarihli olarak örgütün İstanbul önderlerinden Antonios Pelopidas'a ve onun vasıtasıyla Başpiskopos Kyprianos'a iletildi.²¹ Pelopidas 1821 başlarında bazı örgüt mensuplarıyla birlikte Kıbrıs'a geldi.²² Pelopidas Kıbrıs'ta kaldığı sürede Kyprianos'u ve diğer ileri gelen Rum liderleri örgüte dâhil etti ve yapılan yardımları alarak adadan ayrıldı.²³

Bunlardan başka bazı Filiki Eteryay ulakları da Kıbrıs'a geldi ve onlar da adadan destek alarak ayrıldı. Bu ulakların çabalarının sonucu bir kısım Kıbrıslı Rumlar Yunan ihtilaline aktif destek verdiler.²⁴

Filiki Eteryay cemiyeti ulaklarının bizzat Kıbrıs'a gelerek Kıbrıslıları isyana çekme çabası Osmanlı yöneticileri tarafından öğrenildiğinden adada her türlü haberleşme kontrol altında tutuluyordu.²⁵ Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, 1821 yılı baharından itibaren Rum lisanı bilen casuslar görevlendirerek bazı mektuplaşmalar ele geçirdi.²⁶ Bunlardan biri Başpiskopos Kyprianos'un kuzeni Theophilos Theseus'a aitti. T. Theseus 1821 Nisan ayı sonlarında adada isyan düşüncesini yaymak için bazı "*edebi*" eserlerle Aleksander İpsilanti'nin temsilcisi ve Filiki Eteryay'nın bir üyesi olarak Larnaka'ya geldi. Bu eserler Muhassıl Mehmet Ağa'nın eline geçti ve Theseus'un tüm adada aranması için bir emir yayımlandı. Theseus yakalanma emrini öğrendikten sonra adadan ayrıldı adadan kaçmayı başardı.²⁷

¹⁶ Franz G. Maier, *Cyprus From Earliest Time to the Present Day*, Elek Books Limited, London 1968, s.120.

¹⁷ George Hill, *A History of Cyprus*, Vol. VI, Cambridge, 1952, s.124.

¹⁸ John T. A. Koumoulides, *Cyprus and the War of Greek Independence (1821-1829)*, Zeno Publishers, London, 1974, s.41. Alastos, Başpiskopos Kyprianos'un Filiki Eteryay örgütüne üye olup olmadığı konusuna şüphe ile bakmaktadır. Bkz. Doros Alastos, *Cyprus in History*, Zeno Publishers, London, 1976, s.288.

¹⁹ Hill, *age.*, Vol. VI, s.124.

²⁰ Koumoulides, *age.*, s.42; Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri*, K.K.T.C. Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1992, s.12-13.

²¹ Hill, *age.*, Vol. VI, s.124; Koumoulides, *age.*, s.42-43.

²² Koumoulides, *age.*, s.43.

²³ Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1508-1878), 308 yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa, 2000, s.356.

²⁴ Alastos, *age.*, s.288.

²⁵ BOA., HAT., 837/37750-E; BOA., HAT., 837/37750-M.

²⁶ BOA., HAT., 837/37750-P; BOA., HAT., 842/37880.

²⁷ Koumoulides, *age.*, s.45; Michalis N. Michael, "Kyprianos, 1810-1821: An Orthodox Cleric 'Administering Politics' in an Ottoman Island", *The Archbishops of Cyprus in the Modern Age: The Changing Role of the Archbishop-Ethnarch, Their Identities and Politics*, Edit. Andrekos Varnava, Michalis Michael, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2013,

Muhassıl Mehmet Ağa tarafından ele geçirilen bir diğer yazışma ise İstanbul ve Sakız adasındaki Rumlardan Mart-Mayıs 1821 tarihlerinde Kıbrıs Rumlarına - ki bunlardan biri Başpiskoposun baş keşişi tarafına idi²⁸ - gönderilen bazı Rumca mektuplar oldu.²⁹ Bunun yanında yine aynı tarihlerde Lefkoşa'ya tâbi Soleas Flasso köyünden Petros Boskos adlı bir Rum elinde bazı mektuplar ile tutuklandı.³⁰

Yakalanan bir diğer kişi İstanbul Rum Patriği, Divan ve Kaptan-ı Derya tercümanları ile Tûr-ı Sinâ Manastırı rahiplerinden Kıbrıs Başpiskoposu'na mektup getiren Penaki Oğlu Mihail idi. Adaya gönderilen Kıbrıslı Penaki Oğlu Mihail bin kuruş harcırahla görevlendirildi. Kendisine verilen görev dört mektubu başpiskoposa verip, şifahen Paskalya günü hazır bulunması, etrafa bakarak ne şekilde hareket edilirse kendisinin de öyle harekette bulunmasını söylemesi idi. Penaki Oğlu Mihail bu görevi yerine getirdi ve Başpiskoposun konağında birkaç gün kaldı. Ancak daha sonra alınan istihbaratlarla yakalanarak tutuklandı ve bu ifadeleri verdi.³¹

Yine casuslardan öğrenildiğine göre, Başpiskopos, Kıbrıs Rumlarına “*Paskalya gecesi³² saat altıda Lefkoşa'da top atışı yapılacağı, bütün Rumların silahlı olarak süratle Lefkoşa'ya basıp bir nefer Müslüman bırakmamak ve her Müslüman'a yedi, bu olamaz ise on reâyâ karşılık olsun*” diye bir duyuru yayımlamıştı.³³

Bunlar yanında birçok Kıbrıslı Rum'un İstanbul'da bulunan Rumlarla haberleşmeleri ele geçirildi.³⁴ Muhassıl Mehmet Ağa tüm bunları öğrendikten sonra Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi liderlerinin isyana destek verdikleri ve adada bir karışıklık çıkaracakları kanaatine sahip oldu. Bu yüzden Kıbrıs'ta oluşabilecek isyana karşı zaptiye kontrollerini sıkılaştırdı.³⁵ Nitekim Hirsofu kazasında bağlı Poli köyünden Paskalya'nın üç gün öncesinde ihanetleri Lefkoşa naibinin kararıyla sabit olan on altı Rum Muhassıl Mehmet Ağa tarafından idam edildi.³⁶ Muhassıl Mehmet Ağa bu gelişmeleri merkeze iletildiğinde, kendisine, infazını gerçekleştirdiği 16 idamın yerinde olduğu bildirildi.³⁷

Osmanlı Yönetiminin Kıbrıs'ta Aldığı Tedbirler

Osmanlı yönetimi isyan başladıktan sonra 22 Nisan 1821'de sorumlu gördüğü Patrik V. Grigorios başta olmak üzere birkaç papaz ve din görevlisinin idam etti.³⁸ Bâbîâli ayrıca, Rumların yoğun olduğu bölgelerde benzer olayların yaşanabileceği endişesi ile derhal güvenlik önlemleri aldı. Bu kapsamda Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, gönderilen bir fermanla Rum reâyânın topyekûn isyana kalkıştığı konusunda bilgilendirildi. Ancak Kıbrıs'ta çıkabilecek bir ayaklanmaya karşı koyabilecek yeterli askerî güç yoktu ve yukarıda açıklanan gelişmeler adada ciddî bir kalkışmanın çıkabileceği sinyallerini veriyordu. Bu nedenle ülke genelinde bulunan bütün reâyânın elinde bulunan silahların sessizce

s.57; Michalis N. Michael; “The Loss of an Ottoman Traditional Order and the Reactions to a Changing Ottoman World: A New Interpretation of the 1821 Events in Cyprus”, **International Review of Turkish Studies**, C. 3, S. 3, Utrecht 2013, s.19-20.

²⁸ BOA., HAT., 837/37750-L.

²⁹ BOA., HAT., 837/37750-E; BOA., HAT., 837/37750, birinci bend (H. 15 Şevval 1236/M. 16 Temmuz 1821, belgenin tarihi merkezde işlem tarihidir).

³⁰ Koumoulides, **age.**, s.46; H. D. Purcell, **Cyprus**, Freder A. Praeger Publisher, New York 1969, s.192.

³¹ BOA., HAT., 837/37750-F. Çoruh'a göre, Penaki'nin bu mektupları vicdanî bir sorumlulukla değil de para karşılığı teslim almış olması, isyan tertibinin halk arasında millî veya dinsel bir boyutunun olmadığı, tamamen kişisel zorlamalardan kaynaklandığını da göstermektedir. Bkz. Haydar Çoruh, **II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimâî Yapısı (1808-1839)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.429.

³² Hristiyanlıkta “diriliş günü” anlamına gelen Paskalya, 1821 yılında 22 Nisan Pazar gününe rastlamaktaydı.

³³ BOA., HAT., 837/37750 (birinci bent); BOA., HAT., 837/37750-B; BOA., HAT., 837/37750-J; Kütükoğlu, **agm.**, s.133.

³⁴ BOA., HAT., 837/37750-F.

³⁵ BOA., C.DH., 43/2115.

³⁶ BOA., HAT., 837/37750-B.

³⁷ BOA., A.DVNS.MHM.d., 239/159-2 (H. Evâhir-i Ramazan 1236/M. 1821 Haziran sonları); **KŞS.**, 30/158-1.

³⁸ Şâni-zâde Mehmed Ataullah Efendi, Şâni-zâde Tarihi, C. II, (Hzl. Ziya Yılmaz), Çamlıca Yay., İstanbul, 2008, s.1121.

toplantısı kararına³⁹ uygun olarak Muhassıl Mehmet Ağa (Silahşor Küçük Mehmet)⁴⁰ bu kararın kendisine ulaşmasından sonra 1821 Nisan sonu-Mayıs başında Franklar, Ermenîler ve Marunîler de dâhil olmak üzere bütün Kıbrıs reâyâsının ellerinde bulunan silahları toplattı.⁴¹ Ancak bu uygulamada dinî mabetler göz ardı edilmişti. Bu yüzden Rumlar hazırlığı yapılan isyan için silah ve cephaneleri kilise ve manastırlara saklamışlardı. Nitekim tutuklanan Sava adlı bir keşişinin ifadesi sonucunda başta Lefkoşa'daki Faneromeni Kilisesi ve diğer kiliselerde yapılan aramalarda çok sayıda silah ve barut saklandığının öğrenildi.⁴²

Reâyânın silahtan arındırılması yanında Kıbrıs adasında Rum nüfusun fazlalığı⁴³ dolayısıyla oluşabilecek bir karışıklığa önlem olarak 1821 Nisan ortalarında Sayda ve Trablusşam Valisi Abdullah Paşa'ya 3-4 bin askeri Kıbrıs'a geçirmesi emri verildi.⁴⁴ Sayda Valisi Abdullah Paşa aldığı emir üzerine hazırladığı 4 bin asker ve mühimmatları 3 Mayıs'tan⁴⁵ itibaren peyderpey Kıbrıs'a sevk etti.⁴⁶ Yapılan hazırlıklarla birlikte Haziran ayında Kıbrıs adası olası bir Rum isyanına karşı "mükemmel" biçimde hazırlıklı bulunuyordu.⁴⁷

Ancak Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın gönderdiği kuvvetlerin işe yaramaz olduklarının anlaşılması ve kendi aralarında birtakım karışıklıklar çıkarmaları nedeniyle derhal geri gönderildiler.⁴⁸

Kilise ve manastırlarda silah ve barut bulundurulması, ele geçirilen mektuplar, şüphelilerin ifadeleri, gizlice öğrenilen gelişmeler Kıbrıs'ta bir isyan hazırlığını gözler önüne sermişti. Bu yüzden Muhassıl Mehmet Ağa Kıbrıslı Rumların isyana kalkışacaklarına dair kesin delilleri elde ettikten sonra merkeze gönderdiği yazısında Kıbrıs'ta bu işi örgütleyen kişilerin idam olunması için izin talep etti. Muhassıl, gelişmelere müdahil olan önde gelen bir kısım Kıbrıslı Rum'un idamı durumunda olası bir isyan hareketinin önünün alınacağı düşüncesindeydi. Bu sebeple, Kıbrıs Türk toplumu ileri gelenleriyle fikir birliği sağlayıp elindeki delillerle Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos'un ve diğer üç metropolitin idamlarını talep etti.⁴⁹

Ioannes Philemon'a göre Yapılan toplantıdan sonra, Başpiskoposun, 3 metropolitin (Baf, Girne, Tuzla metropolitleri), baş keşişlerin, tüm manastırlar görevlilerinin ve adanın her tarafından Rum Ortodoks Kilisesi'nin önde gelen dinî ve sivil görevlilerinin de aralarında bulunduğu bir idam listesini Bâbüâlî'ye göndermişti.⁵⁰

³⁹ Bâbüâlî tedbir olarak gayrimüslim tebaanın ellerinde bulunan bütün silahların on gün içerisinde teslim edilmesi ve ücretlerinin hazine tarafından ödenmesi kararı almıştı. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. XI, s.130.

⁴⁰ Mehmet Ağa 28 Temmuz 1820'de Kıbrıs muhassılı olarak tayin edilmişti. Bkz. **KŞS.**, 30/68-1.

⁴¹ Claude Delaval Cobham, **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, Cambridge, 1908, s.450-451; Hill, **age.**, Vol. IV, s.127; Purcell, **age.**, 193.

⁴² **BOA.**, **HAT.**, 837/37750-B; Cobham, **age.**, s.450-451.

⁴³ 1831 nüfus sayımlarına göre adada gayrimüslim nüfus % 66, Müslim nüfus % 34'lük bir orana sahipti. Bkz. Güven Dinç, **Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2010, s.202.

⁴⁴ **KŞS.**, 30/157-3; **BOA.**, **C.DH.**, 81/4009; **BOA.**, **C.AS.**, 668/28077.

⁴⁵ Cobham, **age.**, s.467.

⁴⁶ **BOA.**, **HAT.**, 837/37750 (2. bent); **BOA.**, **HAT.**, 837/37750-C; **BOA.**, **C.HR.**, 15/750; **BOA.**, **A.DVNS.MHM.d.**, 239/108-5.

⁴⁷ **BOA.**, **HAT.**, 837/37750-H; **BOA.**, **HAT.**, 837/37750 (5. bent); **BOA.**, **HAT.**, 863/38500; **BOA.**, **HAT.**, 940/40566.

⁴⁸ Koumoulides, **age.**, s.43-44. Sayda askerlerinin geri gönderilmelerinden sonra Kasım 1821'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan asker celbi istendi. M. Ali Paşa da 1822 Ocak sonları itibariyle Salih Ağa komutasında ve 4 binbaşı maiyetinde 400'ü silahlı tertip ettiği 2 bin askeri Kıbrıs'a göndererek adanın muhafazasını sağladı. **BOA.**, **HAT.**, 863/38481; **BOA.**, **A.DVNS.MHM.d.**, 239/345-1; **BOA.**, **HAT.**, 933/40409; **BOA.**, **HAT.**, 939/40457.

⁴⁹ **BOA.**, **HAT.**, 837/37750, dördüncü bend.

⁵⁰ Cobham, **age.**, s.467.

Muhassılın padişah'tan bir kısım Rum'un idamını talep ettiğinin adada duyulması nedeniyle bazı Rumlar konsoloslar vasıtasıyla adadan firar etti.⁵¹ Konsolos yardımıyla kaçanlar, konsoloslara büyük meblağlar ödeyerek bu olanaktan yararlanabildiler.⁵²

Muhassıl Mehmet Ağa'nın öncelikle idamını talep ettiği kişiler Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri Başpiskopos Kyprianos, Baf, Girne ve Tuzla metropolitleri idi. 1821 Haziran sonu (Evâhîr-i Ramazan 1236) tarihi itibarıyla Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'ya hitaben yazılan hükümde Kıbrıs Rum toplumu liderleri olan Başpiskopos Kyprianos, Baf, Tuzla ve Girne metropolitlerinin Rumları isyan için kışkırttıkları anlaşıldığından ibret için idam olunmaları emredildi.⁵³

Muhassıl Mehmet Ağa, Bâbiâli'den idamlar için ferman geldikten sonra 7 Temmuz 1821 tarihinde Başpiskopos ve diğer üç metropolitin de aralarında bulunduğu suçluların yakalanması emrini verdi ve iki gün sonra (9 Temmuz) birçoğu yakalanarak muhassıl konağına getirildiler. Haklarında çıkarılan ferman yüzlerine okunduktan sonra idamların infazına başlandı.⁵⁴ İlk önce suçları ispatlanan Başpiskopos Kyprianos⁵⁵, ardından Baf piskoposu Chyrisanthos, Tuzla piskoposu Meletios, Girne piskoposu Lavrentios idam olundular.⁵⁶

Bu evrede kaç kişinin idam olunduğu hakkında çelişkili açıklamalar bulunmaktadır. Rum ve Batılı tarihçiler 200 ile 500 arasında değişen rakamlarda idam gerçekleştirildiğini iddia etmektedirler.⁵⁷ Ancak resmî Osmanlı arşiv belgelerine göre Başpiskopos ve 3 metropolitte başka yaklaşık 50 kişi fermanlar gereği idam olunmuştu.⁵⁸ “*İdam Olunan ve Firar Edenlerin Tereke Defteri*”ne göre idam olunanların sayısı 74’tür. Anlaşıldığı kadarıyla 50 kişiden sonra bir miktar daha idam gerçekleşmiştir. İdam edilmeme kararı olmasına karşın ele geçirilemeyen 22 kişi de “*firarî*” statüsünde bulunmaktadır.⁵⁹

İdam edilenler arasında Kıbrıs Rum toplumunun dini liderleri dikkat çekmektedir. Zira Kıbrıs Rum toplumu üzerinde en nüfuzlu görevlerden biri olan Kıbrıs saray tercümanlığının⁶⁰ 1816 yılında lağvedilmesiyle Rum toplumu üzerinde nüfuz ve sorumluluk sahibi olanlar Başpiskopos ve metropolitler kalmıştı. Başpiskoposluk makamında da 1810 yılından itibaren Kyprianos bulunmaktaydı. Bu yüzden 1821 olaylarında Rum toplumunu yönlendirebilecek ve sevk edebilecek en etkin kişilerin bu görevliler olduğu aşikardı.⁶¹

Öte yandan isyana karışanların idam olunması yanında isyanla ilişkisi olmayanlara hiçbir şekilde müdahale edilmedi. Bu husus ülkedeki tüm kadınlara ve yöneticilere hitaben çıkarılan fermanlarla ilan olundu. Bu doğrultuda Kıbrıs'ta isyanla ilgisi bulunmayan Rumlara zarar verilmemesi için önlemler alındı.⁶² Bu durumu doğrulayan önemli bir husus da Kıbrıs Başpiskoposu Kyprianos ile üç metropolit idam olunduktan sonra yerlerine atanan Başpiskopos Ioakim'e (Yovakim) ve diğer metropolitlere aynı

⁵¹ Alastos, *age.*, s.291.

⁵² Hill, *age.*, Vol. IV, s.129-130.

⁵³ BOA., A.DVNS.MHM.d., 239/158-3 (H. Evâhîr-i Ramazan 1236/M. 1 Temmuz 1821); KŞS., 30/157-1; BOA., C.ADL., 22/1342.

⁵⁴ Harry Luke, *Cyprus Under the Turks...*, Clarendon Press, London, 1989, s.132.

⁵⁵ Başpiskopos Kyprianos'tan kaldığı bilinen son belge Kyprianos'un Değirmenlik kazası Rumlarına 16 Mayıs tarihli hitaben yazdığı bir mektuptur. Bkz. Benedict Englezakis, “The Last Known Document of the Ethnomartyry, Archbishop Kyprianos, 16 May 1821”, *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries*, (Trans. Norman Russel), Varioum Press, Great Britain, 1995, s.285-301.

⁵⁶ Vergi Bedevi, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*, Kıbrıs Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa, 1966, s.143.

⁵⁷ Bkz. Costas P. Kyrris, *History of Cyprus*, Nicleles Publishing House, Nicosia, 1985, s.281; Maier, *age.*, s.123; Forbes Duckworth, *The Church of Cyprus*, London 1900, s.70.

⁵⁸ “[...] evâmir aliyye muciblerince Kıbrıs Serpiskoposuyla üç nefer metropolitler ve ma‘âdâ fesâda medhalleri ve söz sahibi olanların elli kadarı îdâm ve izâle [...]” BOA., HAT., 1317/51331.

⁵⁹ KMA., *İdam Olunan ve Firar Edenlerin Tereke Defteri*, s.21-92.

⁶⁰ Kıbrıs saray tercümanlığı ile ilgili bkz. Güven Dinç, “Kıbrıs Saray Tercümanlığı Kurumu (1779-1816)”, *XVI. TTK Kongresi Bildirileri*, c. IV/1, Ankara, 2015, s.423-437.

⁶¹ Dinç, *agt.*, s.95.

⁶² KŞS., 30/148-1 (H. Evâsıt-ı Zilkade 1236/M. 14 Ağustos 1821).

yetkilerin verilmesidir.⁶³ Osmanlı yönetimi Kıbrıs'ta Rumları adadan tamamen silmek ya da yetkilerini ellerinden almak istemiş olsaydı, yeni Başpiskopos Yovakim'e ve metropolitlere aynı yetkilere haiz beratlar vermezdi.

Konuyu hukukî açıdan değerlendiren Ahmet Mumcu'ya göre, Kıbrıs piskoposlarının ve diğer ileri gelenlerin idam edilmeleri, “*siyaseten katl*” değildir. Şer'î hukuk kapsamında zimmî statüde bulunan bu kişiler, “*hıyanet, isyan, düşmana yardım*”dan ötürü “*zimmet bağı*”nın bozulması dolayısıyla “*isyan hukuku*”na dayanılarak infaz edilmişlerdir.⁶⁴

Görüldüğü üzere 1821 Yunan ihtilali günlerinde hareketi Kıbrıs'a da yaymak ve Kıbrıs'ı kurulması planlanan devlete dâhil etmek ya da en azından mücadelede Kıbrıs Rumlarının desteğinin sağlanmak istendiği kesindi. İsyarla alakalı görülen kişilerin derhal idam olunması ve akabinde alınan önlemlerle Kıbrıs'ta bazı adalarda⁶⁵ görüldüğü şekilde bir isyan hareketi gerçekleşmedi.

1821 Olayları Sonrası “Emvâl-i Metrûke”

Osmanlı yönetim anlayışında devlete karşı işlenen suçlarda suça iştirak edenler idam olunduğlarında mallarına hazine tarafından el konulması, yani müsadere olunması kuraldı.⁶⁶ 1821 yılında başlayan Rum isyanında da devlete karşı “*ihanel*” ve “*isyan*” biçiminde bir başkaldırı söz konusuydu.⁶⁷ Suçları sabit olan bu kişiler cezalandırılmalıydı. Buna uygun olarak Şeyhülislâm Efendi de bu kişilerin mallarının zaptının meşru olduğunu ilan eden bir fetva vermişti.⁶⁸ Nitekim 27 Nisan 1821 tarihli fetvaya dayanılarak isyana dâhil olanların mallarının zapt ve müsadere edilmesi kararı alındı. El konulan taşınır malların yanı sıra ev, bağ, bahçe, tarla, dükkân, salhane vb. emvalleri kapsıyordu.⁶⁹ Adalar ve Batı Anadolu'da görevliler, el konulan malların kayıt işlemini gerçekleştirdikten sonra el konulan malların bir kısmı taliplerine satıldı. Bir kısmı ise doğrudan hazine tarafından iltizama verildi. Satışlar Anadolu'da ve Adalar'da birkaç yıl sürdü.⁷⁰

Kıbrıs'ta da 9 Temmuz 1821'de Başpiskopos Kyprianos ile üç metropolit ve 50 kadar Rum'un idamlarıyla beraber idam edilenlerin emval ve eşyalarının hazine tarafından zapt olunması çalışmalarına da başlandı. Bu iş için Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Hassa Çakırcıbaşı Mir Said Bey mübaşir olarak Kıbrıs'a tayin olundu.⁷¹

Borçlar ve alacaklar idam olunan ve firar eden Rumların arkalarında bıraktıkları mallarının zapt ve tahriri esnasında karşılaşılan önemli sorundu.⁷² Bir diğer önemli sorun da Muhassıl Hacı Mehmet Ağa'nın Başpiskopos Kyprianos zimmetinde muhassıllık emvalinden kalan 55 bin kuruş oldu. Muhassıl Mehmet Ağa muhassıllığına bağlı hass-ı hümayun mukataatını 1236 yılı (1820-1821) için 145.000 kuruşa Başpiskopos Kyprianos'a iltizam etmişti. Kyprianos bu paranın 90 bin kuruşunu ödemiş, fakat 55 bin kuruşu ödenmek üzere zimmetinde kalmıştı. İdam edilmesiyle birlikte bu para büyük sorun teşkil

⁶³ KMA., B.04 (Yovakim'in beratı).

⁶⁴ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Phoenix Yay., Ankara, 2007, s.120.

⁶⁵ Sakız adasında meydana gelen isyan ile ilgili bkz. Yaşar, **age.**, s.39-224.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere” **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Ağustos 1987, S. 49, s.95-111.

⁶⁷ Mumcu, **age.**, s.120.

⁶⁸ “...câhib-i şeri'at-i garrâdan istiftâ olundukda bilâd-ı İslâmiyye'den bir beldede mütemekkin olan zimmîler it'âat-ı veliyyü'l-emrden bi'l-küllîye hurûc ve muhârebeye tasaddî ve nice ehl-i İslâmî katl ile muhârib oldukları zâhir olsa ol tâ'ife hakkında harbî ahkâmı cârî olmağla tâ'ife-i mersûme ile mukâtele ve muhârebe olunub emvâlleri ganîmet ve nisvân ve sibyanları pey ve istirkâk olunması şer'an câ'iz olur mu? El-cevâb “olur” deyü fetvâ-yı şerîfe verilüp...” **KSS.**, 30/155-1 (H. Evâhir-i Şaban 1236/M. 1 Haziran 1821).

⁶⁹ Kütükoğlu, **agm.**, s.143.

⁷⁰ A. Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, “Yunan Ayaklanması Sırasında Girit Resmo'da Müsadere ve Müzayedelere Dair Bir İnceleme” **Kebikeç**, S. 32, 2011, s.138-139.

⁷¹ **KSS.**, 30/166-2 (H. 12 Zilkade 1236/M. 11 Ağustos 1821).

⁷² **KMA.**, **İdam Olunan ve Firar Edenlerin Tereke Defteri**, s.132.

etti.⁷³ Bu konu nihayetinde muhalefatlardan Muhassıl Mehmet Ağa'ya 55 bin kuruş verilerek çözümlendi.⁷⁴

Borçlarla ilgili olarak daha da sıkıntılı olanı idam olunan veya firar eden Rumların konsoloslara olan borçları ve konsoloslara “*emanet*” bıraktıkları mallar idi. İdam olunan veya firar eden Rumların Tuzla'da bulunan konsoloslara ve tüccarlara arkalarında çok miktarda borç bırakmışlardı.⁷⁵ Konsololar ve tüccarlar İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla yaptıkları girişimlerle sonuca gitmeye çalıştılar.⁷⁶

İsyana dâhil oldukları için idam edilen veya firar edenlerin mallarının zapt ve müsadere edilmesi ile birlikte muhalefatların taliplerine satılması kararı da alındı.⁷⁷ Kıbrıs'ta hazine tarafından el konulan emlaklar bu yöntemle satışa çıkarıldı ve taliplerinden en yüksek değeri verenlere satıldı. Emlak satın alanlar arasında Muhassıl Mehmet Ağa, eski muhassıl Ahmet Raşit Efendi, yeni Başpiskopos Yovakim, Ermeni tüccar Bogos, mütfü, defterdar, Kıbrıs Yeniçeri ağası, tüfenkçibaşı, alaybeyleri, tüccar ve esnaf yer alıyordu.⁷⁸ Kıbrıs'ta idam olunan veya firar edenlerin mallarından yeni Başpiskopos ve Yovakim ve Ermeni tüccar Bogos'un alım yapması bu meselenin Rumların ellerinde bulunan malların Müslümanlara/Türklere geçirilmesi amacını taşımadığını açık biçimde göstermektedir.

İdam olunan veya firar eden Rumların mallarının zaptı ve taliplerine satılması sırasında Kıbrıs'taki Fransız konsolosu Méchain, bu satışlar esnasında Rumlara ait elbiseler ve evler satın alan, fakat aldıkları eşya ve evleri idam edilen Rumların ailelerine veren Türklerin bulunduğunu ifade etmekten kendini alamamıştı.⁷⁹

Sonuç

1821 yılı baharında başlayan Yunan İsyanı gayrimüslim toplulukların Osmanlı devletinden ayrılmasının başlangıcını oluşturmaktadır. Yunan isyanının hazırlık aşamasında ve isyan sırasında Osmanlı Devleti içerisinde Rumların yaşadığı yerlerde, Mora yarımadası başta olmak üzere Batı Anadolu sahilleri ve adalarda yaşayan Rumları da isyana dâhil ederek büyük Yunanistan devleti hayata geçirilmek istenmiştir. Bu yüzden Yunan isyanı Mora isyanı gibi görünse de Rumların meskûn olduğu diğer coğrafyalarda da isyan hareketleri görülmüştür.

Kıbrıs adası da Rum nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biriydi. Kurulması tasarlanan büyük Yunanistan'ın belki de en uç noktalarından birini Kıbrıs adası teşkil edecekti. Bu yüzden isyandan önce ve isyan sırasında ada Rumlarını isyan içerisine dâhil etme çabası sürdürüldü. Bu amaçla 1818 yılından itibaren adaya çok sayıda Filiki Eteryâ temsilcisi gelmiştir.

Osmanlı yönetimi isyanın başından itibaren çok sıkı tedbirler alarak hareketi sonlandırma düşüncesinde olmuştur. Bu amaçla başta Patrik olmak üzere isyana dâhil olanlar cezalandırılmıştır. Kıbrıs adasında da Muhassıl Mehmet Ağa (Küçük Mehmet), hükümetin de uyarılarıyla birlikte Kıbrıs Rumlarının da bu isyana dâhil edileceğine dair ipuçlarını toplayarak henüz bir isyan hareketi başlamadan gerekli tedbirleri almıştır. Bu maksatla isyanla irtibat halinde olup, Kıbrıs'ta da bir isyana kalkışacaklarına dair kesin deliller elde edilen kişiler hakkında cezalar tertip edildi. Başta Başpiskopos ve metropolitler olmak üzere ileri gelen Rumlar idam edildiler, bazıları da idamdan kurtulmak için adadan firar etmeyi tercih etti.

⁷³ BOA., MAD.d, 9764/97-1.

⁷⁴ KMA., İdam Olunan ve Firar Edenlerin Tereke Defteri, s.93.

⁷⁵ Hill, age., Vol. IV, s.45.

⁷⁶ KŞS., 30/167-1; BOA., C.ML., 592/24413

⁷⁷ BOA., D.BŞM.d., 41966, s.3, 16.

⁷⁸ BOA., D.BŞM.d., 41966, s.2-19.

⁷⁹ Koumoulides, age., s.63.

Osmanlı hükümeti isyana dâhil olarak ceza verilen ve adadan firar edenlerin mal varlıklarının hazine tarafından el konulması kararı aldı. Ayrıca hazine tarafından el konulan mallar taliplerine “*bi'l-müzayede*” satıldı. Bu uygulama Kıbrıs adasında da eksiksiz uygulandı.

Gerçekleştirilen idamların ve firarların yaşandığı bir ortamda Kıbrıs Rum toplumunun olumsuz etkilediğine şüphe yoktur. İsyanın adadaki en önemli sonuçlarından biri Rum toplumu temsilcilerinin ada üzerindeki nüfuzlarının kırılması oldu. Bundan sonra adada merkezi yönetim tarafından adanan valiler etkin konuma geleceklerdir.

Şer'iyeye sicillerinden izlenebildiği üzere yaşanan olaylar sırasında veya sonrasında Batılı yazarlar⁸⁰ tarafından iddia edildiği gibi Kıbrıs Rumlarının, çoğu zorlamayla yoğun bir şekilde İslâmiyet'e geçmeleri söz konusu olmamıştır. Bunun yanında yaşanan gelişmelerin adada yaşayan iki toplum arasında kısmî/geçici bir ayrışmaya yol açması gayet doğaldır. Yaşanan gelişmeler de bunu göstermektedir. 1821 öncesinde sorunlarını çözmek için Lefkoşa mahkemesini tercih eden Rumların, belli bir süre, bu konuda çekinceli davrandıkları anlaşılmaktadır. Keza, Lefkoşa şer'iyeye sicillerinde isyan öncesinde Rumların davalarına dair sık rastlanan belgeler yaklaşık 1827-1828 (H. 1243) yılına kadar ender görülmektedir. Rumların bu çekinceli duruşlarının Tanzimat'la birlikte eski haline geldiği söylenebilir.⁸¹

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA., A.DVNS.MHM.d., 239.

BOA., C.ADL., 22/1342.

BOA., C.AS., 668/28077.

BOA., C.DH., 43/2115.

BOA., C.DH., 81/4009.

BOA., C.HR., 15/750

BOA., C.ML., 592/24413.

BOA., D.BŞM.d., 41966.

BOA., HAT., 1317/51331.

BOA., HAT., 837/37750 .

BOA., HAT., 837/37750-B.

BOA., HAT., 837/37750-C.

BOA., HAT., 837/37750-E.

BOA., HAT., 837/37750-F.

BOA., HAT., 837/37750-H.

BOA., HAT., 837/37750-J.

BOA., HAT., 837/37750-L.

BOA., HAT., 837/37750-M.

BOA., HAT., 837/37750-P.

BOA., HAT., 842/37880.

⁸⁰ Hill, *age.*, C. IV., s.216; Marc Aymes, *A Provincial History of the Ottoman Empire: Cyprus and the Eastern Mediterranean in the Nineteenth Century*, Routledge Londra 2013, s.159-163; Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Cyprus Research Centre Press, Lefkoşa 1965, s.65.

⁸¹ Tanzimat'ın ilk yıllarında Müslüman-gayrimüslim ilişkileri hakkında kz. Celâl Erdönmez, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2004, s.126-161.

BOA., HAT., 863/38481.
BOA., HAT., 863/38500.
BOA., HAT., 933/40409.
BOA., HAT., 939/40457.
BOA., HAT., 940/40566.
BOA., MAD.d, 9764.

Kıbrıs Millî Arşiv Belgeleri (Girne/KKTC)

KMA., B.04 (Yovakim'in beratı).

KMA., İdam Olunan ve Firar Edenlerin Tereke Defteri.

Kıbrıs Şer'iyeye Sicil Defterleri

No. 30.

Araştırma Eserleri

ADIYEKE, A. Nühket; ADIYEKE, Nuri; "Yunan Ayaklanması Sırasında Girit Resmo'da Müsadere ve Müzayedelere Dair Bir İnceleme" **Kebikeç**, S. 32, 2011, ss.137-168.

AHMED CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, c. XI, Dersaadet 1309,

AHMED LÛTFÎ EFENDİ, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.

ALASTOS, Doros; **Cyprus in History**, Zeno Publishers, London 1976.

ALASYA, Fikret; **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, K.K.T.C. Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1992.

ARIKAN, Zeki; "1821 Ayvalık İsyanı", **Bellekten**, S. 203, TTK., Ankara, 1988, s.571-601.

AYMES, Marc; **A Provincial History of the Ottoman Empire: Cyprus and the Eastern Mediterranean in the Nineteenth Century**, Routledge Londra 2013.

BAYRAK, Meral; **1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999.

BAYRAK, Meral; **1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999.

BEDEVİ, Vergi; **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi**, Kıbrıs Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa, 1966,

CLOGG, Richard; **A Concise History of Greece**, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

COBHAM, Claude Delaval; **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, Cambridge, 1908.

ÇORUH, Haydar; **II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

DİNÇ, Güven; "Kıbrıs Saray Tercümanlığı Kurumu (1779-1816)", **XVI. TTK Kongresi Bildirileri**, c. IV/1, Ankara, 2015, s.423-437.

DİNÇ, Güven; **Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2010.

DUCKWORTH, Forbes; **The Church of Cyprus**, London, 1900.

ENGLEZAKIS, Benedict; "The Last Known Document of the Ethnomartyry, Archbishop Kyprianos, 16 May 1821", **Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries**, (Trans. Norman Russel), Varioum Press, Great Britain, 1995.

ERCAN, Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001.

ERDÖNMEZ, Celâl; **Şer'îyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)**, Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2004.

GAZİOĞLU, Ahmet C.; **Kıbrıs'ta Türkler (1508-1878), 308 yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa, 2000.

GORDON, Thomas; **History of the Greek Revolution**, Vol. I, William Blackwood, Edinburgh, 1832.

HILL, George; **A History of Cyprus**, Vol. VI, Cambridge, 1952.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. 5, 4. Baskı, TTK. Yay., Ankara 1983.

KOUMOULIDES, John T. A.; **Cyprus and the War of Greek Independence (1821-1829)**, Zeno Publishers, London, 1974.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, s.133-161.

KYRRIS, Costas P.; **History of Cyprus**, Niccles Publishing House, Nicosia, 1985.

LOULES, Dimitris; "Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi" (Çev. Selda Kılıç), **A.Ü.DT.CF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 26, c. XV, Ankara, 1992, s.291-296.

LUKE, Harry; **Cyprus Under the Turks...**, Clarendon Press, London, 1989,

MAIER, Franz G.; **Cyprus From Earliest Time to the Present Day**, Elek Books Limited, London 1968,

MICHAEL, Michalis N.; "Kyprianos, 1810-1821: An Ortodox Cleric 'Administering Politics' in an Ottoman Island", **The Archbishops of Cyprus in the Modern Age: The Changing Role of the Archbishop-Ethnarch, Their Identities and Politics**, Edit. Andrekos Varnava, Michalis Michael, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2013, s.44-72.

MICHAEL; Michalis N.; "The Loss of an Ottoman Traditional Order and the Reactions to a Changing Ottoman World: A New Interpretation of the 1821 Events in Cyprus", **International Review of Turkish Studies**, C. 3, S. 3, Utrecht 2013, s.8-36.

MILLAS, Herkül; **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul 1994.

MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Phoenix Yay., Ankara, 2007.

PAPADOPOULLAS, Theodore; **Social and Historical Data on Population (1570-1881)**, Cyprus Research Centre Press, Lefkoşa 1965.

PURCELL, H. D.; **Cyprus**, Freder A. Praeger Publisher, New York 1969.

RÖMERAN, Gabriyel; **Tepedelenli Ali Paşa**, Çev. Ali Kemali Aksüt, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1936, s.233.

SEZER, Hamiyet; "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)", **Osmanlı**, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss.87-96.

SONYEL, Salâhi R.; "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Bellekten**, c. LXII, S. 233, TTK., Ankara, 1998, ss.107-120.

ŞÂNİ-ZÂDE MEHMED ATAULLAH EFENDİ, **Şâni-zâde Tarihi**, C. II, (Hzl. Ziya Yılmaz), Çamlıca Yay., İstanbul, 2008.

ÜNAL, Mehmet Ali; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere" **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Ağustos 1987, S. 49, s.95-111.

YAŞAR, Filiz; **Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası**, Phoenix Yay., Ankara 2006.

SERTER, Vehbi Zeki; **Yunan Emperyalizmi ve Türk Ulusu (1821-1974)**, Zaman Basımevi, Lefkoşa, 1974.

1842 Tarihli, 3751 Numaralı Nüfus Defterine Göre Baf, Kukla ve Hırsofi Kazalarındaki Müslim Reayanın Nüfus ve Toplum Yapısı

Prof. Dr. Behset KARACA
Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta

Kadir KARACAN
Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta

1. Giriş

Osmanlıda XIX. yüzyılın başlarında savaşlar, iç isyanlar ve mali sıkıntılar sebebiyle idari, mali ve askeri alanlarda köklü değişikliklerin yapılması ve bununla ilgili olarak yeni düzenlemelere gidilmesi zaruri hale gelmiştir. 1808 yılında padişah olan II. Mahmud, amcası III. Selim'in başlatmış olduğu ıslahatları devam ettirmek arzusunda. Fakat bunun en büyük engelinin yeniçeri ocağı olduğunu çok iyi bilmektedir. 1826 yılında yeniçeri ocağını tamamen lağvederek yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adı altında yeni bir askeri teşkilat kurmuştur.¹

Devletin ıslahatlara devam edebilmesi, yeni kurulan askeri teşkilata asker ve mali kaynak sağlayabilmesi için öncelikle genel bir nüfus sayımının yapılması zaruri hale gelmiştir. II. Mahmud, Ragıp Efendinin hazırladığı ve kendisine takdim ettiği layihanın da tesiri ile bir nüfus tahririnin yapılmasını emretmiştir. Tahrire ilk olarak İstanbul'dan başlanmış, fakat 1829–1830 Rus harbinin çıkması nedeniyle sayım işi ertelenmiştir. Harbin bitimine müteakip yeniden gündeme gelerek sayım işlemleri H.1246 yılında tekrar başlatılmıştır.²

H.1247 yılında Ceride Nazırlığı kurularak nazırlığa Said Efendi getirilmiş, kaza ve sancaklarda yapılan ve Bâb-ı Âliye gönderilen defterler Ceride odasında toplanarak değerlendirmeye alınmış ve belli bir düzene tabi tutularak burada muhafaza edilmiştir. Daha sonraki senelerde taşradan gönderilen yoklama defterlerinde bulunan ölüm, doğum, yer değiştirme ve geçici ikamet değişikliklerinin kayıtları bu defterlere işlenmiştir.³

Tanzimat'ın ilan edilmesine müteakip Tanzimat'ın getirdiği usul ve kaidelere uygun olarak H.1256 (M.1840–41) yılından itibaren yeniden bir nüfus tahriri daha yapılmıştır.⁴ İnceleme ve değerlendirmesi yapılan 3751 numaralı defter Tanzimat sonrası yapılan tahrir defterlerinden olup 1842 tarihlidir. Kıbrıs Adası'nın batı ucunu oluşturan ve şu anda Kıbrıs Rum kesimi toprakları içerisinde bulunan Hırsofi, Baf ve Kukla kazalarında⁵ yaşayan Müslim ahalinin kaydedildiği bu defterde bulunan bilgiler

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.3.

² Kütükoğlu, *age*, s.3.

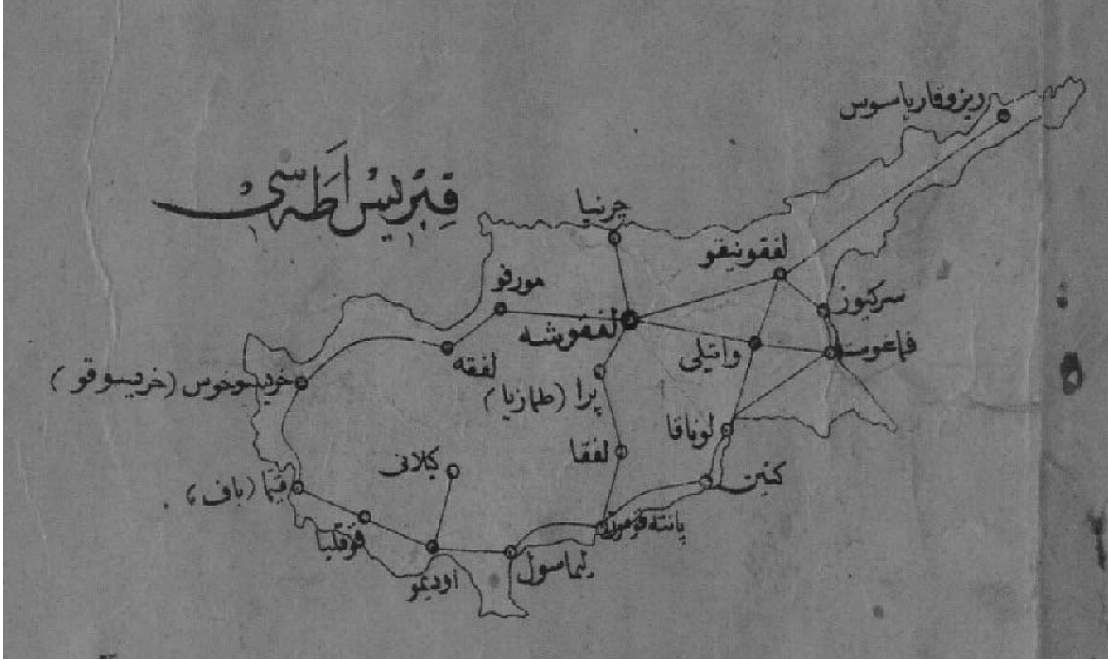
³ Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14.3.2012, s.196.

⁴ "Bu defa Tanzimat-ı Hayriye usulince müceddeden tahrirlerin irâde-i seniyye-i şahâne ta'alluk eden kazalarından Hamid Sancağında vâki Uluborlu kazasının nefs-i kasabasında kâin mahallât ve kurâsında mevcut olan ehl-i İslâmın sinn ve eşgalleri... nüfus defteridir". *BOA.NFS.d.3269*, s.3; "Tanzimat-ı Hayriye usûl-i muhâsebe-i şumûlü iktizâsınca Kıbrıs Ceziresinde mütemekkin bi'l-cümle nüfus-ı zükûr-ı ehl-i İslâmın müceddeden tahrirlerine irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûk-ane ta'alluk buyurulmuş olduğuna mebni cezire-i merkûmunun hâvi olduğu kazalarından zıkr-i âti Kukla kazasının kurâsında yerli olarak mevcut bulunan kaffe-i nüfus-ı zükûr-ı ehl-i İslâm ile evladlarının sinn ve eşkalleri beyânıyla tahrir defteridir". *BOA.NFS.d.3751*, s.39.

⁵ 1831 tarihinde Kıbrıs'ta 17 adet kaza bulunmaktadır. Muhtemelen incelediğimiz tarih olan 1842'de de bu civarda kaza olduğunu söylemek mümkündür. Görüldüğü üzere incelediğimiz defterde adanın önemli bir kısmı ve Müslüman nüfusun mühim bir miktarı yaşamaktadır. Burada bu ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir. 1831 tarihindeki nüfus ve toplum yapısı ile ilgili geniş bilgi için bkz. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 43, Ankara 2000, s.93-127.

değerlendirilmiştir. Defterin yazım tarihinde defterde adı geçen yerleşim yerleri, bu yerleşim yerlerindeki yaklaşık nüfus ve bu bölgede yaşayan Müslim toplulukların nüfus yapısı ve özellikleri kazalar arası birbirleriyle karşılaştırılarak o döneme ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Kısmen NFS.d.3752 numaralı gayrimüslim defterinden (M.1842) de her iki toplumun beraber veya müstakil yaşadığı yerleşim yerleri ve bazı umumi nüfus ve değerlendirmelerde faydalanılmış ve kıyaslamalar yapılmıştır.⁶

Harita 1: 1893'de (H.1309) Kıbrıs Adası⁷

⁶ Gayrimüslimlerle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. NFS.d.3752, s.1-77; Ayrıca 1643 tarihli Cizye Defterlerine göre adadaki gayrimüslimlerin durumu konusunda bkz. Recep Dündar, "H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No'lu Cizye Defterinin Tanıtımı ve Değerlendirmesi", *History Studies (International Journal Of History)*, Volume 4 Issue 4, Kasım/November 2012, p.125-146; Yine 1650-51 tarihinde Baf ve Kukla kazalarındaki gayrimüslimlerin durumu konusunda bkz. Recep Dündar-Mesut Aydın, "3924 Nolu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf Ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler (H.1061/M.1650-51)", *Tübar*, XXXI, Bahar 2012, s.77-98.

⁷ BOA'de bulunan Osmanlı Yol Haritasından Kıbrıs Adası ile ilgili kısım alınmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Haritanın orijinali için bkz. BOA.HRT.h.0137.

Harita 2: 1867'de Kıbrıs Adası⁸

2. 3751 Numaralı Nüfus Defteri ve Bu Defterin Özellikleri

3751 numaralı nüfus defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde NFS.d. kodu ile kayıtlı olup, Kıbrıs Ceziyesi Baf, Kukla ve Hırsofi kazalarında yaşayan Müslüman ahalinin kaydedildiği defterdir. Arşiv bilgi formunda defter tarihinin 29 Zilhicce 1259 olduğu, ciltsiz, ebrusuz ve 20x56 cm ebadında ve 119 varaktan oluştuğu belirtilmiştir. Ancak defterin 1842 tarihli olduğu birçok yerden teyit edilmiştir.⁹

Defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlileri tarafından her bir varak bir dijital görüntü oluşturacak şekilde dijital ortama aktarılmış ve NFS.d.3751.0001- 0106 numara ile 106 dijital görüntü olarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Çalışmada dipnot ve atıflarda belirtilen numaralandırma sistemi kullanılmış olup ilave olarak dijital görüntüde sağda bulunan sayfalar "a" solda bulunan sayfalar ise "b" olarak yazılmıştır.

Defterde varakların sol üst köşesinde varak numaraları bulunmaktadır. Fakat bu numaralarda atlamalar vardır. Bu atlamaların boş ve eksik sayfalardan kaynaklandığı tahmin edilmektedir.¹⁰ Bu eksik

⁸ <http://www.lib.uchicago.edu/e/collections/maps/kipert/>, Carte générale de l'Empire Ottoman en Europe et en Asie / dressée par Henri Kiepert.1867 Berlin : D. Reimer, 1867, Kıbrıs Adası bölümü alınmıştır.

⁹ Bilgi formunda tarihin 1259 olduğu belirtilmekle beraber defter içindeki bilgilere göre tarihin 1258 olması gerekir. Deftere sonradan işlenen 1259-1260 tarihli doğum ve ölüm kayıtları buna işaret etmektedir. Bkz. NFS.d.3751, s.1-106. Ayrıca Kıbrıs'ta yapılan sayımlar ve nüfus defterleri ve tarihleri ile ilgili olarak bkz. Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları), s.62-63. Yine bkz. M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Adasınının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı XII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1997, s.81-97.

¹⁰ Defterde bulunmayan varak numaraları 1, 11, 41, 69, 80-87, 108, 109, 120'dir. Defterin başında bulunan 2 numaralı varakta (NFS.d.3751.0001) ilk yazılan kişi numarası 19'dur. Defter başlangıcının ve 18 kişinin yazılı olduğu 1 numaralı varanın eksik olduğu açıkça bellidir. Aynı şekilde defter sonu olan, bir sayfadan oluşan ve üzerinde varak numarası bulunmayan (NFS.d.3751.0106), Evratu karyesinin yazılı olduğu sayfada karyenin 21 hane olduğu yazılmış fakat 18 kişi kaydedilmiştir. Bunun devamının olduğu ve bu sayfanın varasını tamamlayan sayfa olabileceği eksik olan 120 numaralı varanın böylece tamamlandığını söylemek yanlış olmaz. 41 ve 69 numaralı varakların kaza geçişlerinde bulunan boş varakların olduğu, yine 11,108, 109 numaralı varakların da arada bırakılan boş varaklar olduğu tahmin edilmektedir. 80-87 arası 8 varak boşlukta; Makunda karyesi 79'uncu (3751.0075b) varaktan başlamakta 88'inci (3751.0076) varakta devam etmektedir. 88'inci varanın sağ sayfası (3751.0076a) Makunda karyesinin devamı olup sayfa sonundaki kişi numarası 39'dur. Aynı varanın solundaki sayfa (3751.0076b) 61 kişi numarası ile başlamaktadır. Bu arada eksikliğin olduğu bellidir. 88 numaralı (3751.0076) varanın sağ sayfası eksik olan 80 numaralı varaga, sol sayfası ise 88 numaralı varaga ait olması gerekir. Bu durumda 88

sayfalar Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan “*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, Ankara 2000” adlı eserdeki H.1246 (1831) tarihli nüfus ve yer bilgileri ile karşılaştırıldığında da görülmektedir.¹¹

Eksik sayfalardan ve defterdeki bazı hasarlardan dolayı tespit edilebilen; Baf kaza merkezinde adının Cami-i Kebir¹² olduğu düşünülen mahallede bilgileri eksik olan 18 kişi, Hırsofi kazasına tabi Makunda karyesinde bilgileri eksik olan 22 kişi ve Hırsofi kazasına tabi Kirse Tera karyesinde bilgileri eksik olan 3 kişi bulunmaktadır. Bu kişiler nüfus ve nüfus değerlendirmelerinde (doğum, ölüm ve nüfus artışı) dikkate alınmış, diğer değerlendirmelerde (eşkâl, isim ve yaş) dikkate alınmamıştır.

Tahrir Baf kazasından başlanmış, önce kaza merkezinde bulunan birimler (nefs, mahalle) devamında kazaya tabi birimler (karye, çiftlik), aynı şekilde Kukla ve Hırsofi kazalarının yazımı ile tahrir tamamlanmıştır. Tahrir kayıtları hane esasına göre yapılmış olup önce hane reisi devamında o hanede bulunan diğer erkekler yazılmıştır. Şahıs kayıtları yazıldığı birimdeki sıraya göre üzerine numara verilerek eşkâli (boy, bıyık, sakal), şöhreti (lakap, meslek, arızı durumu ve sıfatı), adı, hane reisi ise baba adı, hane reisi değilse hane reisine olan bağı (oğlu, kardeşi, kölesi, üvey oğlu, babası) ve yaşı yazılarak yapılmıştır.

Defterdeki bilgileri iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Birincisi defterin ilkyazım tarihi olan H.1258 yılına ait tahrir bilgileri, ikincisi ise H.1259 ve 1260 yıllarına ait yoklama defterleri vasıtasıyla gelen ve kâtipler tarafından işlenen vukuat kayıtlarıdır. Deftere sonradan ilave edilen vukuat kayıtları ölüm, doğum, yer değiştirmeler (gidiş, geliş) ve yeni yapılan kayıtları içermektedir. H.1259 yılı ölüm kayıtları ölen kişinin üzeri çizilmiş, çizgi üzerine fevt (öldü) altına ise 59 şeklinde tarih düşülmüştür. H.1260 ölüm kayıtları ise ölen kişi üzerine fevt ve 60 yazılarak yapılmıştır. Doğumlar birim sonlarına ilave edilmiştir. H.1259 doğum kayıtları (oğlu Ali bin Yusuf /tevellüd 59), 1260 doğum kayıtları ise (Rüstem bin yek-çeşm Hasan /tevellüd 260) şeklindedir. Yer değiştirme kayıtları; kişi kayıtlı olduğu birimden ayrılmış ise üzerine (*reft* /gittiği yer /tarih), bir yerden gelmiş ise geldiği birimin sonuna bütün kişisel bilgileri ile yazılmış ve yanına *amed* (geldi) yazılarak geldiği yer ilave edilmiştir. Yeni yapılan kayıtlar ise tahrir anında yazılmayan sonradan birim sonuna ilave edilen kişilerdir. Bunların hemen yanına *müceddeden* kayıt şeklinde not düşülmüştür.

3751 numaralı defterin yanı sıra bazı konularda yukarıda bahsettiğimiz üzere NFS.d.3752 numaralı gayrimüslim defterinden de istifade edilmiştir.¹³

3. Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Yerleşim Birimleri ve Nüfus Dağılımı

Nüfus defterlerinde erkek nüfus kaydedildiği için gerçek nüfusu tam olarak tespit edebilmek mümkün olmadığından dolayı ancak yaklaşık nüfus verilebilmektedir. Çalışmada tablolarda defterden tespit

numaralı varağın sol sayfası eksik olan başka bir yerleşim birimine ait olduğu düşünülmele beraber biz değerlendirmemizde burada yazılan kişileri Makunda köyüne dâhil ettik.

¹¹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)* isimli eserde (*age*) Baf, Kukla ve Hırsofi kazalarında yaşayan Müslim ahalinin kaydedildiği yerleşim yerleri ile 3751 numaralı defterde isimleri geçen yerler karşılaştırıldığında; Baf kazasında 3751 numaralı defterde 29, *age*'de ise 26 yerleşim birimi kayıtlıdır. Bunların 25'i aynı yerdir. 3751'de ilave olarak ismi geçen yerler Enba, Celocedra, Kannavyu ve Trimu'dur. *Age*'de kayıtlı olup 3751'de bulunmayan yer ise Armuta'dır. Kukla kazasında 3751 numaralı defterde 21, *age*'de ise 19 yerleşim birimi kayıtlıdır. Bunların 19'u aynı yerdir. 3751'de ilave olarak ismi geçen iki yer Arminu ve Aya Varvara'dır. Hırsofi kazasında 3751 numaralı defterde 32, *age*'de ise 36 yerleşim birimi kayıtlıdır. Bunların 27'si aynı yerdir. 3751'de ilave olarak ismi geçen yerler Holi, Aya Dimitriyano, Melyu, Karamullas ve Amro'dur. *Age*'de kayıtlı olup 3751'de bulunmayan yerler ise Poli, Perostorina, Cinusa, Koçına, Pomo, Simu, Turuşa, Vodi ve Yalya'dır. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, s.XXIII, 114-117, 125-127.

¹² Defterde eksik sayfadan dolayı adı geçmeyen bu mahallenin Cami-i Kebir olması gerekir. Bundan sonra gelen mahalle Cami-i Sağır'dır. Ayrıca bakınız *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, s.281, 299, 300, 319.

¹³ Gayrimüslimlerle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. *NFS.d.3752*, s.1-77. Bu üç kazadaki gayrimüslimlerle ilgili defteri (3752) bir makalede değerlendirmek için çalışmaya başladık.

edilen erkek nüfus verilmiş ve devamında bulunan sayılar 2 ile çarpılarak yaklaşık nüfus belirlenmeye çalışılmıştır.

3.1. Baf Kazası

3751 numaralı nüfus defterine göre; Baf kazası bir nefis, 28 karye olmak üzere 29 yerleşim biriminden oluşmaktadır. Kaza merkezi olan Baf, Nefs-i Baf, Cami-i Kebir ve Cami-i Sağır mahalleleri olmak üzere üç birim olarak kaydedilmiştir. Bu 29 yerleşim biriminden kaza merkezi de dâhil olmak üzere 9'unun ismi aynı tarihli gayrimüslimlerin kaydedildiği 3752 numaralı defterde de geçmektedir. Müslümanlar ile gayrimüslimlerin beraber yaşadığı bu yerler Baf, Falya, Amargit, Eledyu, Asproya, Kannavyu, Pano Panaya, Trinya ve İştati'dir.¹⁴

Defterde adları geçen yerleşim birimlerinin çoğu günümüzde aynı veya değişen Türkçe ve Rumca isimleriyle haritalarda gösterilmeye devam edilmektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Baf Kazası Yerleşim Birimleri ve Nüfus

No	3751 No'lu Defter ¹⁵	Google Eart 2016	2015 Yılı KKTC Harita Dairesi ¹⁶	Erkek Nüfus	Yaklaşık Nüfus
1	1.Cami-i Kebir Mahallesi 2.Cami-i Sağır Mahallesi 3.Nefs-i Baf	Baf	Pafos	193 144 40	336 288 80
2	Akurço	Akarsu	Akoursos/Akarsu	43	86
3	Koloni	Yolüstü	Koloni/Yolüstü	23	46
4	Pidarku	Akkargı	Pitargou/Akkargı	26	52
5	Kurdaka	Kurtağa	Kourtaka/Kurtağa	18	36
6	Falya	Gökçebel	Falia/Gökçebel	28	56
7	Amargit	Amargeti	Amargeti	49	98
8	Akselu	Aksulu	Axilou/Aksu	22	44
9	Eledyu	Eledio	Elethiou	15	30
10	Aya Marina	Agia Marina	Ayia Marina	9	18
11	Aya Yani	Aydın	Ayios Ioannis/Aydın	73	146
12	Malunda	Tesbit Edilemedi	Tesbit Edilemedi	32	64
13	Evreçe	Tesbit Edilemedi	Tesbit Edilemedi	36	72
14	Asproya	Aktepe	Asproyia/Aktepe	29	58
15	Moronero	Küçüksu	Moronero/Küçüksu	15	30
16	Hulu	Tesbit Edilemedi	Tesbit Edilemedi	48	96

¹⁴ NFS.d.3752, s.1, 2, 4, 14, 15, 18, 22, 34, 35, 36, 37. Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları yerleşim birimleri tablo 1'de italik olarak yazılmıştır.

¹⁵ NFS.d.3751, s.1-38.

¹⁶ http://tpd.gov.ct.tr/Portals/1074/Cyp325_web.jpg, 19.04.2016.

17	Enba	Emba	Emba	1	2
18	Lenba	Lenpa	Lemba/Çıralı	36	72
19	Dala	Tala	Tala	5	10
20	Kato Panaya	Tesbit Edilemedi	Tesbit Edilemedi	8	16
21	Finike	Finike	Finikas/Finike	20	40
22	Celocedra	Kelokedara	Kelokedara	4	8
23	Lapityu	Bozalan	Lapithiou/Bozalan	27	54
24	<i>Kannavyu</i>	Kannviou	Kannviou	2	4
25	<i>Pano Panaya</i>	Pano Panagia	Pano Panayia	15	30
26	Galatarka	Yoğurtçular	Galataria/Yoğurtçular	7	14
27	Trimu	Drymou	Drymou	1	2
28	<i>Trinya</i>	Thrinia	Drinia	12	24
29	<i>İşati</i>	Psathi	Psathi	11	22
	Baf Merkez Nüfus			377	754
	Kırsal Nüfus			615	1230
	Kaza Toplam Nüfus			992	1984

992 erkeğin kayıtlı olduğu Baf kazasında yaklaşık nüfus 1984'dür. Bu nüfusun %38'ine tekabül eden 754 kişi kaza merkezinde %62'sine tekabül eden 1230 kişi ise köylerde yaşamaktadır. Köyler genelde küçük olup nüfusu 100 civarında olan Amargit ve Hulu ile nüfusu 150 civarında bulunan Aya Yani haricindeki köyler 100'ün altında nüfusa sahip yerleşimlerdir. Bu köylerden Enba, Celocedra, Kannavyo ve Trimu köylerinde ise 10'un altında nüfus bulunmaktadır (Bkz. Tablo 1).

Baf kazasında 1103 erkek gayrimüslim kaydedilmiş olup, bu da 2206 gayrimüslime tekabül etmektedir¹⁷.

3.2. Kukla Kazası

3751 numaralı nüfus defterine göre; Kukla kazası bir nefis, 20 karye olmak üzere 21 yerleşim biriminden oluşmaktadır. Bu 21 yerleşim biriminden kaza merkezi de dâhil olmak üzere 6'sının adı gayrimüslimlerin kaydedildiği 3752 numaralı defterde de bulunmaktadır. Müslümanlar ile gayrimüslimlerin beraber yaşadığı bu yerler Kukla, Susuz, Mamonya, İstavrokono, Cidares, ve Aşelia'dır.¹⁸ Defterde adları geçen yerleşim birimlerinin tamamı günümüzde aynı veya değişen Türkçe ve Rumca isimleriyle haritalarda gösterilmeye devam edilmektedir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Kukla Kazası Yerleşim Birimleri ve Nüfus

No	3751 No'lu Defter ¹⁹	Google Eart 2016	2015 Yılı KKTC Harita Dairesi	Erkek Nüfus	Yaklaşık Nüfus
1	<i>Kukla</i>	Nikokleia	Koukليا/Köprü	50	100

¹⁷ NFS.d.3752, s.1-40.

¹⁸ NFS.d.3752, s.41, 43, 44, 46, 50. Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları yerleşim birimleri tablo 2'de italik olarak yazılmıştır.

¹⁹ NFS.d.3751, s.39-65.

2	<i>Susuz</i>	Susuz	Souskiou/Susuz	35	70
3	Fasula	Fasoula	Fasoula/Bağrıkarı	25	50
4	<i>Mamonya</i>	Mamonia	Momonıa	15	30
5	<i>İstavrokono</i>	Aydoğan	Stavrokonnau	77	154
6	Aya Yorgı	Kavaklı	Ayios Yeoryios	31	62
7	Argimandrida	Archimandrita	Pano Archimandrita	35	70
8	Marona	Uluçam	Marona/Uluçam	32	64
9	Prasyo	Yuvalı	Prastio/Yuvalı	13	26
10	Cidas	Ceyhan	Kıdasi	34	68
11	<i>Cidares</i>	Çığır	Kedares/Çığır	8	16
12	Arminu	Arminou	Arminou	9	18
13	Filusa	Filousa	Filousa	17	34
14	Protori	Praitori	Pretori	13	26
15	Aya Nikola	Esentepe	Ayios Nikolas/Esentepe	111	222
16	Yeroşıbo	Yerovası	Yerovasa/Yerovası	44	88
17	<i>Aşelia</i>	Akhelia	Akhelia	11	22
18	Dimi	Ovalık	Timi/Ovalık	25	50
19	Aya Varvara	Engindere	Ayia Varvara/Engindere	15	30
20	Mandırya	Yeşilova	Mandria/Yeşilova	35	70
21	Anarida	Anarita	Anarita	20	40
	Kukla Merkez Nüfus			50	100
	Kırsal Nüfus			605	1210
	Kaza Toplam Nüfus			655	1310

655 erkeğin kayıtlı olduğu Kukla kazasında yaklaşık nüfus 1310'dur. Bu nüfusun yaklaşık %8'i olan 100'ü kaza merkezinde, %92'si olan 1210'u ise köylerde yaşamaktadır. Kaza merkezi olan Kukla'nın nüfusu 100 iken İstavrokono 154 ve Aya Nikola 222 nüfusa sahip büyük köylerdir. Görüldüğü üzere bazı köyler kaza merkezinden daha kalabalık nüfus barındırmaktadır (Bkz. Tablo 2).

Kukla kazasında 235 erkek gayrimüslim nüfus kaydedilmiş olup, bu da 470 kişiye tekabül etmektedir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere mezkûr kazada Müslümanlar önemli oranda daha kalabalıktırlar²⁰.

3.3. Hırsofi Kazası

3751 numaralı nüfus defterine göre, Hırsofi kazası bir nefis, 31 karye olmak üzere 32 yerleşim biriminden oluşmaktadır. Bu 32 yerleşim biriminden 6'sının adı gayrimüslimlerin kaydedildiği 3752 numaralı defterde de bulunmaktadır. Müslümanlar ile gayrimüslimlerin beraber yaşadığı bu yerler Liso, Melandra, Aya Sidera, Filusa, Akurdalya, ve Melyu/Miliu'dur.²¹ Defterde adları geçen yerleşim birimlerinden ikisi haricinde kalan diğerleri günümüzde aynı veya değişen Türkçe ve Rumca isimleriyle haritalarda gösterilmeye devam edilmektedir (Bkz. Tablo 3).

²⁰ NFS.d.3752, s.41-51.

²¹ NFS.d.3752, s.61, 63, 65, 70, 75, 77. Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları yerleşim birimleri tablo 3'de italik olarak yazılmıştır.

Tablo 3: Hırsofi Kazası Yerleşim Birimleri ve Nüfus

No	3751 No'lu Defter ²²	Google Eart 2016	2015 Yılı KKTC Harita Dairesi	Erkek Nüfus	Yaklaşık Nüfus
1	Hırsofi	Altıncık	Khrysokhou/Altıncık	79	158
2	Karamullas	Karamulla	Karamullidhes/Karamulla	21	42
3	Askolli	Skoulli	Skoulli	11	22
4	Holi	Choli	Kholi	1	2
5	Tera	Çakırlar	Tera/Çakırlar	78	156
6	Amro	Tespit edilemedi	Tespit edilemedi	7	14
7	Kirse Tera	Kritou Tera	Kritou Tera	30	60
8	Makunda	Yakacık	Makounta	76	152
9	Milya	Milia	Millia	24	48
10	Aya Dimitriyano	Agios Dimitriyanos	Ayios Dimitrianos	3	6
11	Melemyu	Melamiou	Melamiou	15	30
12	Girit Marut	Kritou Marottou	Kritou Marottou	22	44
13	Anadyu	Görmeli	Anadhiou/Görmeli	17	34
14	Sarama	Kuşluca	Sarama/Kuşluca	26	52
15	<i>Filusa</i>	Filousa	Filousa	9	18
16	<i>Melandra</i>	Beşiktepe	Melandra/Beşiktepe	48	96
17	İstinco	Tabanlı	İstinjo/Tabanlı	45	90
18	Zaharka	Tatlıca	Zakharia/Tatlıca	16	32
19	Malatya	Malatya	Meledhia/Malatya	57	114
20	<i>Liso</i>	Lysos	Lysos	6	12
21	Aya Markor	Tespit edilemedi	Tespit edilemedi	4	8
22	Trimitusa	Tremithousa	Trimitousa/Uzunmeşe	35	70
23	Mirmiko	Mirmigkof		13	26
24	<i>Aya Sidera</i>	Demirci	Ayios İsidhoras/Demirci	34	68
25	Platosa	Karaağaç	Pelathousa/Karaağaç	18	36
26	Androliku	Gündoğdu	Androlikou/Gündoğdu	99	198
27	Faslı	Faslı	Faslı/Fesli	30	60
28	Arodez	Kalkanlı	Arodhez/Kalkanlı	79	158
29	<i>Akurdalya</i>	Kardali	Akourdalia/Kardali	8	16
30	<i>Melyu/Miliu</i>	Milliou	Miliou	4	8
31	Lukrunu	Olukönü	Loukrounou/Olukönü	22	44
32	Evratu	Dereboyu	Evratou/Dereboyu	18	36
	Hırsofi Merkez Nüfus			79	158
	Kırsal Nüfus			876	1752
	Kaza Toplam Nüfus			955	1910

²² NFS.d.3751, s.66-107, NFS.d.3752, s.52-77.

Hırsofi kazasında yaklaşık nüfus 1910'dur. Bu nüfusun yaklaşık %8'i olan 158'i kaza merkezinde, %92'si olan 1752'si ise köylerde yaşamaktadır. Kaza merkezi olan Hırsofi'den daha fazla nüfusun bulunduğu Anderliku yaklaşık 200 nüfus barındırır iken, Tera, Makunera ve Arodez 150'nin üzerindeki nüfusları ile Hırsofi ile aynı büyüklüktedir (Bkz. Tablo 3).

Bu kazada 834 erkek gayrimüslim kaydedilmiş olup, bunların sayısı da 1668 yapmaktadır. Bu kazada da Müslümanların gayrimüslimlerden daha fazla bir nüfusa sahip olduklarını belirtmek mümkündür²³.

4.Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Doğan, Ölen ve Nüfus Artışı Değerlendirmesi

4.1. Doğanlar

Defterde birim sonlarına doğduğu yıllara göre sonradan işlenen, doğum kayıtları H.1259 ve 1260 (1843–44) yıllarını içermektedir. Baf kazasında 1259 yılında 14, 1260'da 43, Kukla kazasında 1259'da 16, 1260'da 25, Hırsofi kazasında ise 1259'da 5, 1260'da 30 doğum kaydı bulunmaktadır (Bkz. Tablo 4).

Kayıtlara göre iki yıl içerisinde Baf kazasında 57, Kukla kazasında 41, Hırsofi kazasında ise 35 kişinin doğduğu gözükmektedir.

Tablo 4: H.1259 ve 1260'da Baf, Kukla ve Hırsofi Kazalarında Doğanlar

	Baf	1259-60		Kukla	1259-60		Hırsofi	1259-60	
1	Nefs-i Baf		18	Nefs-i Kukla		3	Nefs-i Hırsofi		4
2	Akurço	2		Susuz			Karamullas		1
3	Koloni		1	Fasula	1	1	Askolli		
4	Pidarku	2	1	Mamonya			Holi		
5	Kurdaka		1	İstavrokono	3	1	Tera		1
6	Falya		2	Aya Yorgi		1	Amro		
7	Amargit		5	Argimandrida	1		Kirse Tera		2
8	Akselu		1	Marona			Makunda		5
9	Eledyu			Prasyo		1	Milya		3
10	Aya Marina	1		Ciyas	4		Aya Dimitriyano		
11	Aya Yani	3	4	Cidares			Melamyu		1
12	Malunda			Arminu		2	Girit Marora		1
13	Evreçe		3	Filusa	1	1	Anadyu		1
14	Asproya			Protori			Sarama		3
15	Moronero			Aya Nikola	6	4	Filusa		1
16	Hulu	1	1	Yeroşibo	3	2	Melandra		1
17	Enba			Aşelia			İstinco		2
18	Lenba		2	Dimi		5	Zaharka		1
19	Dala			Aya Varvara			Malatya	1	1
20	Kato Panaya		1	Mandirya			Liso		
21	Finike	3	2	Anarida			Aya Markor		
22	Celocedra						Trimitusa		

²³ NFS.d.3752, s.52-77.

23	Lapityu	2					Mirmiko		
24	Kannavyo						Aya Sidera		
25	Pano Panaya						Platosa		
26	Galatarka						Androliku	4	2
27	Trimu						Faşlı		
28	Trinya						Arodez		
29	İşati						Akurdalya		
30							Melyu/Miliu		
31							Lukrunu		
32							Evratu		
	Kaza Top.	14	43	Kaza Top.	16	25	Kaza Top.	5	30

4.2. Ölenler

Doğum kayıtları gibi ölüm kayıtları da deftere H.1259 ve 1260 yılları olmak üzere iki yıllık işlenmiştir. İki yıl içerisinde Baf kazasında 1259 yılında 33, 1260'da 10 olmak üzere toplam 43, Kukla kazasında 1259'da 21, 1260'da 10 olmak üzere toplam 31, Hırsofi'de ise 1259'da 15, 1260'da 63 olmak üzere toplam 78 kişinin ölüm kaydı bulunmaktadır (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5: H.1259 ve 1260'da Baf, Kukla ve Hırsofi Kazalarında Ölenler

No	Baf	1259-60	Kukla	1259-60	Hırsofi	1259-60
1	Nefs-i Baf	10	Nefs-i Kukla	7	Nefs-i Hırsofi	8
2	Akurço	2	Susuz	2	Karamullas	1 1
3	Koloni		Fasula	1	Askolli	
4	Pidarku	2	Mamonya	2	Holi	
5	Kurdaka	1	İstavrokono	1	Tera	2
6	Falya		Aya Yorgi		Amro	1
7	Amargit	1	Argimandrida	2	Kirse Tera	1
8	Akselu		Marona	2 1	Makunda	2 7
9	Eledyu		Prasyo	1	Milya	1
10	Aya Marina	1	Cidas	3 1	Aya Dimitriyano	
11	Aya Yani	5 3	Cidares		Melamyu	2
12	Malunda	3	Arminu		Girit Marora	
13	Evreçe		Filusa	1	Anadyu	4
14	Asproya		Protori	1	Sarama	2
15	Moronero		Aya Nikola	1 2	Filusa	2
16	Hulu	6 2	Yeroşibo	1	Melandra	5
17	Enba		Aşelia		İstinco	4
18	Lenba	1 2	Dimi		Zaharka	
19	Dala		Aya Varvara	1	Malatya	2
20	Kato Panaya	1	Mandirya	1	Liso	
21	Finike	2 1	Anarida		Aya Markor	
22	Celocedra				Trimitusa	6
23	Lapityu				Mirmiko	3

24	Kannavyo						Aya Sidera		4
25	Pano Panaya						Platosa		2
26	Galatarka						Androliku	8	2
27	Trimu						Faslı		1
28	Trinya						Arodez		7
29	İşati						Akurdalya		
30							Melyu/Miliu		
31							Lukrunu		
32							Evratu		
	Kaza Top.	33	10	Kaza Top.	21	10	Kaza Top.	15	63

4.2.1. Ölüm Yaşları ve Ölenlerin Yaş Ortalaması

Defterde bulunan iki yıllık ölüm kayıtlarına göre ölenlerin yaş dağılımları ve oranları tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre Baf kazasında ölenlerin %30’u 0–6 yaş grubundan, %7’si 7–11 yaş grubundan olmak üzere %37’si çocuk olan 0–11 yaş aralığındadır. Bu oranlar Kukla kazasında 0–6 yaş %32, 7–11 yaş %3, çocuk %35, Hırsofi kazasında ise 0–6 yaş %36, 7–11 yaş %12, çocuk %48’dir. Ölüm yaş ortalamalarına baktığımızda ise bunun Baf kazasında 32,4, Kukla kazasında 30,5 ve Hırsofi kazasında ise 24 olduğu gözükmemektedir (Bkz. Tablo 6).

Tablo 6: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları 2 Yıllık Ölümün Yaş Dağılımı ile Ortalamaları

	Baf Kazası		Kukla Kazası		Hırsofi Kazası	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Toplam Ölenler	43	-	31	-	78	-
0-6 yaş	13	30	10	32	28	36
7-11 yaş	3	7	1	3	9	12
12-50 yaş	16	37	12	39	30	38
50 yaş üzeri	11	26	8	26	11	14
Yaş Ortalaması	32,4		30,5		24	

4.3. Nüfus Artışı

Defterlerdeki 2 yıllık doğum ve ölüm bilgilerine göre 2 yıllık nüfus değişimi Baf kazasında 15, Kukla kazasında 19 artar iken, Hırsofi kazasında 44 azalmıştır. Bu nüfus değişikliğinin doğum ve ölümlere göre yıllık nüfus artış oranları binde olarak Baf kazasında 7,5, Kukla kazasında 14,5 ve Hırsofi kazasında ise -23’dür. Bu verilerden hareketle Hırsofi’de önemli miktarda bir düşüşten bahsetmek mümkündür (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Nüfus Değişimi ile Nüfus Artış Oranları

Kazalar	Doğumlar			Ölümler			Nüfus Değişimi	Toplam Nüfus	Yıllık Nüfus Artışı (binde)
	1259	1260	Top.	1259	1260	Top.			
Baf	14	43	57	32	10	42	15	992	7,5
Kukla	16	25	41	13	9	22	19	655	14,5
Hırsofi	5	30	35	15	64	79	-44	955	-23

5. Şahısların Eşkâllerine (Boy, Sakal, Bıyık ve Renk) Göre Değerlendirilmesi

Değerlendirmesi yapılan 3751 numaralı defterde şahıs eşkâlleri; boy-bıyık ve boy-sakal şeklinde ikisi birlikte veya sadece şabb-ı emred (henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç) şeklinde belirtilmiştir. Çok nadir de olsa boy belirtilmeden sadece ter bıyıklı olarak yazılanlar da bulunmaktadır. Şabb-ı emred kayıtları 15, 16 ve 17 yaşlarını kapsamakla birlikte bazen 13–14 yaşında olup da şabb-ı emred kaydı düşülenler vardır. Aynı şekilde yaşı 18 ile 22 arasında bulunan ve genelde ter bıyıklı olarak belirtilen kişiler arasında da ter bıyık yerine şabb-ı emred kaydı bulunanlar vardır. Deftere yazılan gulamların (köle) ve arızı hali bulunan (mecnun, saralı, a'ma, dilsiz ve sağır) şahısların bazılarında eşkâl belirtilmemiştir.

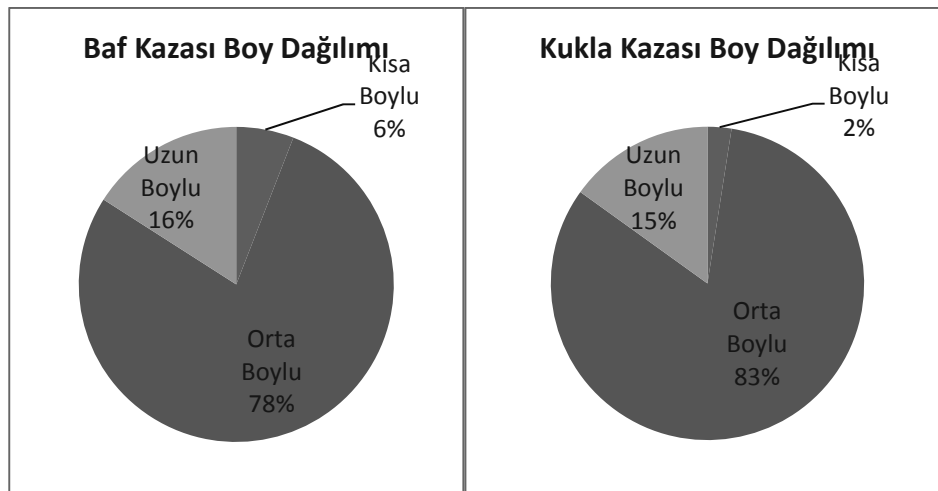
5.1. Boy Değerlendirmesi

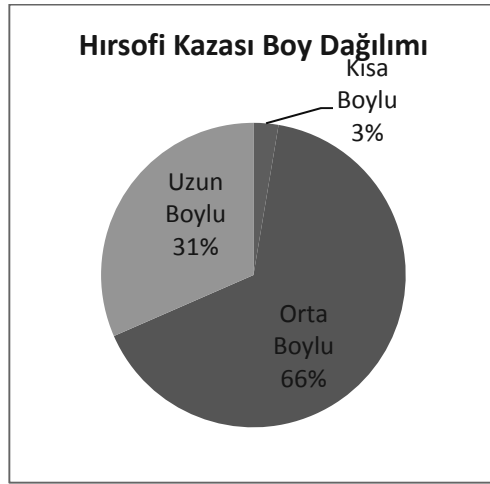
Boy kayıtları defterde kısa, orta ve uzun boylu şeklindedir. Bu tasnife göre kazaların boy dağılımları tablo 8'de gösterilmiştir. Tabloda boy yazılmayan olarak gösterilen satırdaki sayılar şabb-ı emred ve çocuklardan oluşmakla birlikte bunlar içerisinde çok az da olsa yukarıda belirtilen sebepten dolayı boy kaydı bulunmayanlar da bulunmaktadır.

Tablo 8: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Boy Dağılımı

	Baf	Kukla	Hırsofi
Kısa Boylu	30	8	13
Orta Boylu	397	268	323
Uzun Boylu	81	49	155
Boy Yazılan	508	325	491
Boy Yazılmayan	466	330	439
Değerlendirilen	974	655	930

Baf, Kukla ve Hırsofi kazalarında defterde boy kaydı bulunanların sayısı ve oransal olarak dağılımlarının gösterildiği tablo ile grafiklere baktığımızda çoğunluğunun orta boylu insanlardan oluştuğu gözükmemektedir. Orta boylu insanların oranı Kukla'da %83, Baf'da %78, Hırsofi'de ise %66'dır. Hırsofi Kazasında bulunanların diğer kazalara göre daha uzun boylu oldukları yine tablo ve grafiklerden anlaşılmaktadır. Bu oranlar Hırsofi kazasında %31, Baf kazasında %16, Kukla kazasında ise %15'dir. Her üç kazada da kısa boylu olanların az olduğu görülmekte olup bu oranlar Baf kazasında %6, Kukla kazasında %2, Hırsofi kazasında ise %3'tür (Bkz. Tablo 8 ve Şekil 1).

Şekil 1; Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Boy Dağılım Oranları

5.2. Sakal, Bıyık ve Renk Değerlendirmesi

Defterde sakal kayıtları ak, kır, kara, kumral, sarı, köse ve müzellef sakallı, bıyık kayıtları ise kır, kara, kumral, sarı ve ter bıyıklı şeklindedir. Sakal ve bıyık kayıtlarında kullanılan ak, kır, kara, kumral ve sarı sıfatları bıyık ve sakal renklerini belirtmekle birlikte; ak ve kır sıfatları aynı zamanda kişinin yaşlı ve orta yaş üzeri olduğunu, kara, kumral ve sarı sıfatları ise kişinin beniz (yüz /çehre) rengini de belirtmektedir.

Sakal sıfatı olarak kullanılan köse, sakalı çıkmayan belki de sakalı bıyığı olmayan, müzellef²⁴ ise sözlük manası olarak, yüzünde yeni yeni tüyler çıkan manasına karşılık gelmekle birlikte defterdeki kayıtlı bilgilerden sakalını hiç kesmemiş (sakalına ustura vurmamış) kişilerin sakalı için kullanılan bir sıfat olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Tablo 9: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Sakal Bıyık Dağılımı

		Baf	Kukla	Hırsofi
Bıyık	Kır Bıyık	6	1	3
	Kara Bıyık	35	34	39
	Kumral Bıyık	94	16	80
	Sarı Bıyık	83	39	21
	Ter Bıyık	111	77	61
Sakal	Ak Sakal	41	28	41
	Kır Sakal	51	22	81
	Kara Sakal	29	72	64
	Kumral Sakal	29	10	84
	Sarı Sakal	34	18	7
	Köse Sakal	15	5	4
	Müzellef Sakal	-	-	3

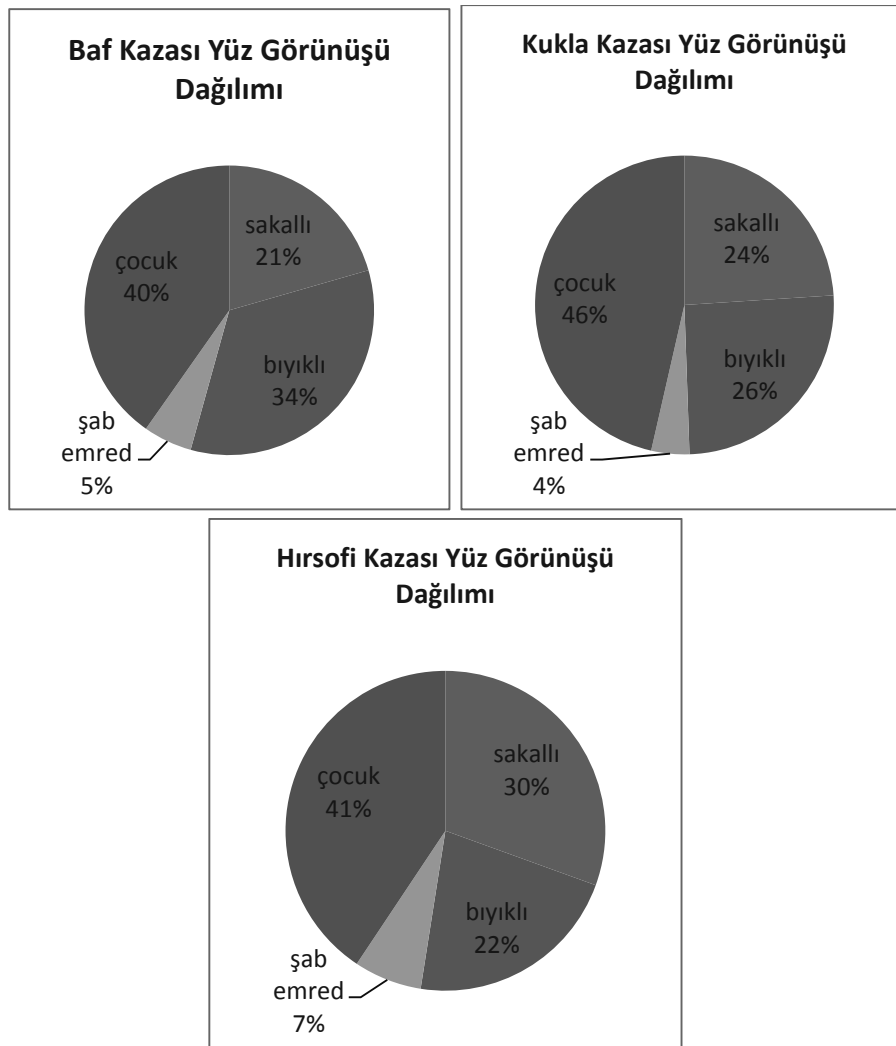
Tablo 9’da üç kazadaki sakal ve bıyık dağılımları ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu tabloya göre her üç kazada da ak bıyıklı kaydı yoktur. Kır bıyıklı olarak Baf kazasında 6, Kukla kazasında 1, Hırsofi

²⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2008, s.792; *NFS.d.3751*, s.7b, 58b, 102b; Defter kayıtlarında müzellef sakallı olarak kaydedilen 4 kişiden ikisi menla (molla) olup yaşları 25 ve 30’dur.

kazasında ise 3 kişi bulunmaktadır. Diğer bıyıklı olan kişiler ise orta yaş altıdır. Aynı şekilde orta yaş üzerindeki kişilerin (40-50 yaş) büyük çoğunluğunun ve yaşlı olanların tamamının sakallı olduğu gözükmemektedir. Orta yaş altı kişilerin yaklaşık üçte biri sakallı, üçte ikisi ise bıyıklıdır. Sakal koyma konusunda dini düşüncenin de etkisini unutmamak gerekmektedir.

Tablo 10: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Yüz Görünüşü Dağılımı

	Baf	Kukla	Hırsofi
Sakallı	200	157	284
Bıyıklı	329	167	204
Şabb-ı emred	53	27	64
Çocuk ve Yazılmayan	392	304	378
Değerlendirilen	973	655	930

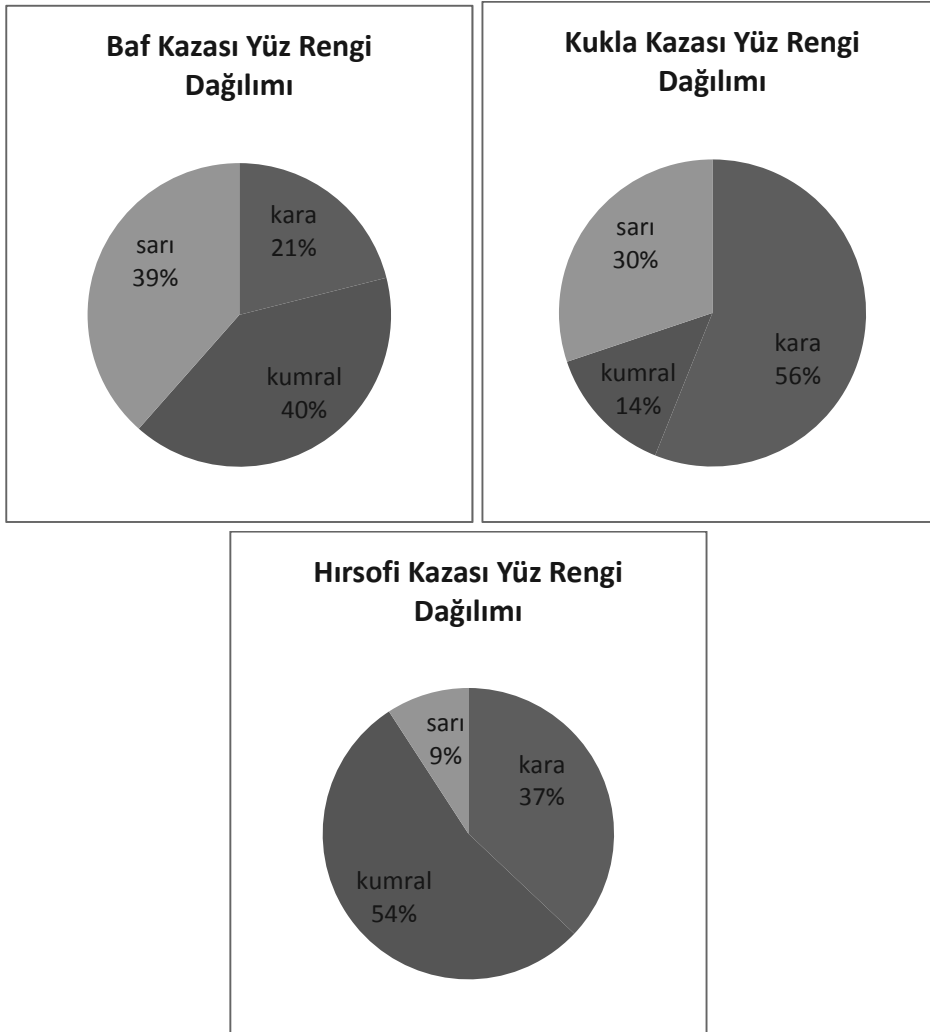
Şekil 2: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Yüz Görünüşü Dağılım Oranları

Tablo 10’da her üç kazadaki yüz görünüşlerinin sayısal dağılımları, şekil 2’de ise bunların grafik olarak yüzdelik oranları gözükmemektedir. Bu grafikler incelendiğinde üç kazadaki erkek nüfusun yaklaşık yarısı sakallı ve bıyıklı, yarısı ise çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Bu dağılımlar Baf kazasında %40 çocuk, %5 şabb-ı emred, Kukla kazasında %46 çocuk, %4 şabb-ı emred, Hırsofi kazasında ise %41 çocuk, %7 şabb-ı emredir. Her üç kazadaki sakal ve bıyık dağılımına baktığımızda bıyıklı olanların

oranı Baf kazasında %34, Kukla kazasında %26 ve Hırsofi kazasında %22'dir. Sakallı olanların oranı ise Baf'da %21, Kukla'da %24 ve Hırsofi'de %30'dur.

Tablo 11: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Renk Dağılımı

	Baf	Kukla	Hırsofi
Kara	64	106	113
Kumral	123	26	164
Sarı	117	57	28
Değerlendirilen Toplam Kişi	304	189	305

Şekil 3: Kazalardaki Yüz Rengi (Beniz) Dağılımı

Konunun başında belirtildiği gibi bıyık ve sakal rengi olarak belirtilen kara, kumral ve sarı sıfatları aynı zamanda kişilerin renklerine de işaret etmektedir. Nitekim 45 yaşında olan Mehmed bin Hasan'ın yazımında sarı köse sakallı kaydı bulunmaktadır.²⁵

Tablo 11'de defterlerde geçen kara, kumral ve sarı renklerine göre dağılımlar ve şekil 3'de de bu dağılımın oranları grafik olarak gösterilmiştir. Bu grafiklere bakıldığında her üç kazadaki insanların renk dağılımları birbirinden çok farklı özellikler göstermektedir. Kukla kazasındaki insanların çoğunluğunun kara (%56), Hırsofi kazasındaki insanların çoğunluğunun kumral (%54) olduğu gözükmektedir. Baf

²⁵ NFS.d.3751, s.4b.

kazasında ise kumral (%40) ve sarı (%39) renkli olanlar birbirine yakın oranlardadır. Aynı zamanda Baf kazasında kara (%21), Kukla kazasında kumral (%14), Hırsofi kazasında ise sarı (%9) renkli olanlar en az orana sahiptir.

Bu renk dağılımındaki farklılıklarda coğrafyanın etkisinin yanında adaya farklı bölge ve yerlerden tarih boyunca insanların göç etmesi, sürgün olması ve iskân sonucunda değişik yerlerden farklı Türk boylarının gelmesinin etkisi olabilir.²⁶

6. Yaş Değerlendirmesi

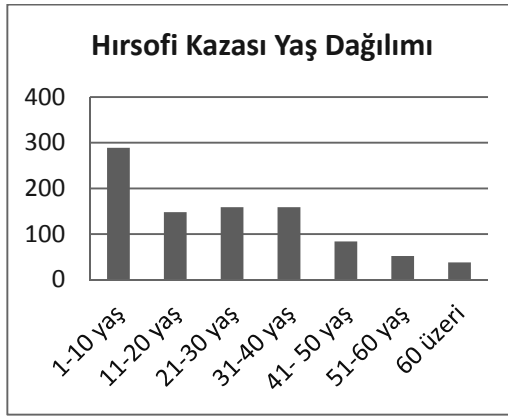
Tablo 12’de Baf, Kukla ve Hırsofi kazalarındaki 10’lu yaş grupları ve 60 yaş üzeri kişi sayıları ile ortanca yaş olarak da ifade edilen yaş ortalamaları gösterilmiştir. Tabloya göre yaş ortalamasının en yüksek olduğu kaza 25,4 ile Hırsofi, en düşük olduğu kaza 22,8 ile Kukla kazasıdır. Baf kazasındaki yaş ortalaması ise 23,6’dır. Şekil 4’de bu dağılımların grafiksel gösterimi bulunmaktadır. Bu grafiklere göre her üç kazada da 1-10 yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre bir hayli yüksek, 11-20 yaş grubunun ise 21-30 yaş grubundan daha düşük olduğu gözükmektedir.

Tablo 12: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Yaş Grupları Dağılımı ve Yaş Ortalaması

Yaş Grubu	Baf	Kukla	Hırsofi
1-10 yaş	312	244	289
11-20 yaş	175	105	148
21-30 yaş	198	131	159
31-40 yaş	128	71	159
41-50 yaş	89	52	84
51-60 yaş	32	31	52
60 üzeri yaş	39	20	38
Değerlendirilen Kişi Toplamı	973	654	929
Yaş Ortalaması	23,6	22,8	25,4

²⁶ Bölgenin iskânı konusunda farklı bölgelerden değişik zamanlardaki sürgünler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Erdoğan, “Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1996, s.8-66; Behset Karaca, “XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs’a Yapılan Sürgünler”, *Osmanlı*, Cilt IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.649-652.

Şekil 4: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Yaş Gruplarının Grafikselsel Dağılımı

7. Şahıs İsimleri Değerlendirmesi

Defterde geçen şahıs isimleri genelde tek isim olarak geçmekle birlikte çift isim verilen şahıslar da bulunmaktadır. Kullanılan çift isimler ayrı ayrı isim olarak da kullanılmıştır (Mehmed-Emin, Mehmet-Ali, Ali-Turabi, Seyid-Ali gibi). Bu çift isimler değerlendirmelerde farklı bir isim olarak göz önüne alınmış ve tek isim olarak kullanılan isim sayılarına ayrıca ilave edilmemiştir. Defterde adları yazılan ve değerlendirilen kişi sayısı Baf kazasında 972 olup 93 farklı isim kullanılmıştır. Kullanılan 93 farklı ismin 20'si çift isim olup, 39 kişinin adı olarak yazılmıştır. Kukla kazasında değerlendirilen kişi sayısı 653, farklı isim sayısı 66'dır. Bunun 5'i çift isimdir ve 11 kişi çift isimlidir. Hırsofi kazasında ise 110 farklı isim 927 kişi tarafından kullanılmıştır. Hırsofi kazasında çift isim sayısı 26 olup, 53 kişinin adı olmuştur.

Tablo 13'de her üç kazada en çok kullanılan isimlere ve bunların dağılımlarına bakıldığında en çok kullanılan 10 ismin Baf ve Hırsofi kazalarında tamamen, Kukla kazasında ise 9'unun aynı olduğu gözükmektedir. Üç kazada da yaygın olarak kullanılan ilk 10 isim; Baf kazasında kayıtlı erkek nüfusun %74,7'si (her dört kişiden üçü), Kukla kazasında kayıtlı erkek nüfusun %73,8'i (yaklaşık her dört kişiden üçü), Hırsofi kazasında ise %68'i (yaklaşık her on kişiden yedisi) tarafından kullanılmaktadır. Yine her üç kazada yaygın olarak kullanılan Mehmed, Mustafa, Ahmed, Hasan, Hüseyin ve Ali isimlerinin erkek nüfusun yarısından fazlası tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 13: Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Şahıs İsimleri Dağılımı

	Baf			Kukla			Hırsofi		
	Sıralama	Adet	%	Sıralama	Adet	%	Sıralama	Adet	%
Mustafa	1	114	11,7	4	62	9,5	2	95	10,2
Hüseyin	2	104	10,7	2	65	10	3	84	9,1
Hasan	3	103	10,6	3	64	9,8	4	83	9
Mehmed	4	95	9,8	1	66	10,1	1	111	12
Ali	5	64	6,6	6	54	8,3	5	77	8,3
Ahmed	6	63	6,5	7	49	7,5	6	57	6,1
Salih	7	55	5,7	9	20	3,1	8	28	3
Osman	8	53	5,5	5	55	8,4	7	56	6
Yusuf	9	38	3,9	10	18	2,8	-	-	-
İbrahim	10	37	3,8	8	29	4,4	9	22	2,4
Süleyman	-	-	-	-	-	-	10	17	1,8
Diğerleri	-	246	25,3	-	171	26,2	-	297	32
Toplam		972			653			927	

8. Kazalardaki Yer Değiştirmeler, Mühtedi Olayları ve Gulamlar

1842 yılına ait defterin yerleşim yerleri sonuna ve şahıslar üzerine sonradan ilave edilen kayıtlardan, 2 yıllık (1843-1844) değişiklikleri de görmemiz mümkündür. Yukarıda bahsettiğimiz üzere bunlar doğanlar, ölenler, nüfus artış oranı gibi husuların yanısıra yerleşim yerine gelen ve gidenler ile müceddeden (yeni) kayıtlardır. Buradaki 2 yıllık göç hareketleri ve yer değiştirmelerin daha ziyade kaza köyleri arasında olduğunu görmekteyiz. 45 adet müslümanın yaşadığı yerden başka bir yerleşim birimine gittiği veya geldiği kaydedilmiştir. Gelenlerin dağılımına baktığımızda Baf'a 16, Kukla'ya 5 ve Hırsofi'ye 7 olmak üzere 28 kişi olduğu görülmüştür. Gidenlere baktığımızda Baf'tan 9, Kukla'dan 3 ve Hırsofi'den 5 olmak üzere toplamda 17 kişidir. 2 yıllık sürede yeni kayıt edilenler ise Baf'ta 3, Kukla'da 3 ve Hırsofi'de 4 olmak üzere toplamda 10 müceddeden kayıt bulunmaktadır. Defterde kişilerin bazısının önünde veya arkasında lakap olarak “*Kalyalı, Erzurumlu, Arnavidî, Kıptî, Malyalı, Karamanî, Kayserili, Karpaslı, Diyarbekirli, Vanlı, Acemli, Koskulu ve Bolulu gibi*” yer isimleri kaydedilmiştir. Bu isimler muhtemelen onların nereden geldiklerini veya bu yerlerle olan ilişkilerini ortaya koymaktadır.²⁷

Kıbrıslı zengin müslümanlar arasında ister köylü isterse şehirli olsunlar *gulam* (erkek köle) beslemek yaygın bir adettir. Osmanlı hukukunun getirdiği kısıtlamalardan dolayı, gayrimüslimler arasında bu gelenek pek fazla yaygın değildir. 1831 yılında da *gulam* ve *zenci asıllı* olanların Kıbrıs'ta çok olmadığı, 85 kişi olup %1.9, mühtedilerin ise (gayrimüslim dönmeler) 54 kişi olup %1.2'lik bir orana tekabül ettiği tespit edilmiştir.²⁸ 1842 tarihinde Baf'ta 16, Kukla'da 23 ve Hırsofi'de 24 olmak üzere 63 *gulam* kaydedilmiştir. Bu tarihte bazı şahısların birden fazla erkek köleye sahip oldukları da görülmüştür. *Zenci asıllı* oldukları belirtilen kişi sayısı ise Baf'ta 2, Kukla'da 9 ve Hırsofi'de 5 olmak üzere toplamda 16'dır. Bu kişilerin (gulam-zenci asıllı) isimleri de *Abdullah, Mercan, Reyhan, Said, Selim, Süleyman, Abdülhalim, Hüseyin, Abdülkadir, Ali ve Osman* gibi adlardan meydana gelmektedir. Bunların içinde *Abdullah* ve *Mercan* yoğunluktadır. Zenci asıllı olanların da bir kısmının gulam olduklarını veya azad edildiklerini görmekteyiz.²⁹

Osmanlı Devleti, hakimiyetinde yaşayan gayrimüslimleri her yönden serbest bıraktığı gibi kendi dinlerinde ibadet etmelerine ve mahkemelerde kendi ayinlerine göre yemin etmelerine imkan sağlamıştır. 1571'de adanın fethinden sonra burada birbirine dengeli iki toplum (Müslüman-Gayrimüslim) oluşturulmaya çalışılmıştır. Kıbrıs'ta yaratılan iki toplum arasındaki ilişkilerin en belirginlerinden birisi de İslamiyete geçme, yani ihtida olayıdır. Ali Efdal Özkul, Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine dayanarak yaptığı çalışmada İslamiyeti seçen kadınların (%45.7) erkeklere (%54.3) çok yakın bir oranda yer aldığını tespit etmiş ve bu din değiştirmede zorlamanın olmadığını ortaya koymuştur. Yani genel nüfusa göre sınırlı sayıda olan ihtida olaylarında kadınlar ile erkeklerin sayı ve oranları birbirine yakın görülmektedir. Yine ebeveynlerinden biri Müslüman olan çocukların da İslamiyet'e geçen anne veya babalarından sonra İslam Hukuku'nun bir zorunluluğu olarak Müslüman oldukları anlaşılmaktadır.³⁰ Celal Erdönmez de Kıbrıs Şer'iyye Sicillerine dayanarak yaptığı çalışmada 1839-1856 yılları arasında 48 gayrimüslimin *ihida* kaydına karşılık aynı dönem içerisinde bir *irtidâd* (İslam

²⁷ NFS.d.3751, s.1-106.

²⁸ 1831 nüfus sayımı eksik olduğu için bu rakamlar tam gerçekleri yansıtmamaktadır. Erdoğan, “Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s.81-83.

²⁹ NFS.d.3751, s.1-106.

³⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Ali Efdal Özkul, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslâmiyete Geçmede (İhtida) Kadınların Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Volume 3, Issue 13, Year 2010, s.220-231; İhtida yoluyla Müslüman olan gayrimüslimlerin bu tutumunda Osmanlı idarecilerinin zorlayıcı olmadıkları ve bunda gönül rızasının etkili olduğu Vergi H. Bedevi tarafından da belirtilmiştir. Bkz. Vergi H. Bedevi, “Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s.142-43.

dinini bırakarak başka dini kabul etme) olayı yaşandığını belirtmektedir. O da Sündüs bint-i Süleyman isimli kadındır.³¹ İhtida edenlerin büyük çoğunluğu da 44 kişi ile Ortodoks Rumlardan oluşmaktadır. Bunun yanında 2 kişi Yahudi, 1 Ermeni ve 1 Maronit de aynı dönemde ihtida etmiştir. Ortodoks Rumlar ada nüfusunun çoğunluğunu oluşturduklarından bu normal görülmektedir. İhtida eden Rumlar içerisinde de kadınlar çoğunluktadır.³² Yine Erdönmez, Kıbrıs'ta 1571 yılından 1878 yılına kadar yaklaşık 400 civarında gayrimüslimin ihtida ettiğini belirten bir yazara (Vergi H. Bedevi) karşı bu rakamın çok az sayıda da olsa artması gerektiği üzerinde durmaktadır.³³ Bizim çalıştığımız defterde, 1842 yılında 4 tane mühtedi olup, bunların 3'ü Baf'ta ve 1'i Hırsofi kazasında bulunmaktadır. Netice itibariyle az da olsa İslamiyeti seçen erkekler bulunmaktadır.³⁴ Erdönmez ve Özkul'un bahsettiğine göre çeşitli tarihlerde önemli miktarda kadın ihtida eden olduğuna göre mezkur tarihte (1842) İslamiyete geçmiş kadınların da olması ihtimal dahilindedir.³⁵

Sonuç

Değerlendirilmesi yapılan 3751 numaralı defterin tahrir tarihinin H.1258 (M.1842) olması gerektiği ve bazı sayfalarının eksik olduğu görülmüştür. Bu eksik sayfaların Hırsofi kazasına bağlı birkaç yerleşim birimine ait olduğu 1831 tarihli Kıbrıs Nüfus Defterleriyle karşılaştırılmasından anlaşılmaktadır. Bununla ilgili Ek 1'de bir tablo verilmiştir.

1842 yılında Baf, Kukla ve Hırsofi kazalarının yer aldığı bölgede Baf kazasında 29, Kukla kazasında 21 ve Hırsofi kazasında 32 olmak üzere toplam 82 yerleşim biriminde müslümanların yaşadığı, bu yerleşim yerlerinden 12'sinde ise gayrimüslimlerin de bulunduğu defterlerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Yine aynı tarihlerde bölgede yaşayan müslüman nüfusun defter kayıtlarına göre Baf kazasında 1984, Kukla kazasında 1310 ve Hırsofi kazasında 1910 kişi olmak üzere toplam 5204 civarında olduğu, defterdeki eksik sayfalar da dikkate alınırca bu rakamın 5500'ler mertebesinde olabileceği tahmin edilmektedir. Bu tarihten 12 yıl öncesinde yapılmış olan ve aynı bölgeyi içeren nüfus tahririnde Baf kazasında (931x2) 1862, Kukla kazasında (531x2) 1062, Hırsofi kazasında (1108x2) 2216 olmak üzere toplam 5140 kişinin yaşadığını görmekteyiz.³⁶ Bu değerlere göre müslüman nüfusun 12 yıl içerisinde yaklaşık %6'lar mertebesinde arttığı gözükmektedir (Detay için bkz. Ek 1).

Defterdeki doğum ve ölüm kayıtlarının sadece iki yılı içermesi ve bazı yerleşim birimlerinde eksik kayıtların olabileceği zannı (Hırsofi kazasında H.1259'da, 32 yerleşim biriminden sadece 2'sinde doğum kaydı olması gibi) bazı istatistiki verilerin (nüfus artışı gibi) yanıltıcı olabileceği gözükmektedir. Buna rağmen bölgede ölüm yaş ortalamasının (Baf: 32,4-Kukla : 30,5-Hırsofi: 24) düşük (28) olması ve 0-6 yaş grubu ölüm oranı (%34) ile 0-11 yaş grubu ölüm oranı (%42)'nin yüksek çıkması bu yıllarda, bölgede çocuk ölümlerinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Bölgedeki müslümanların fiziki yapısında (boy) kazalar arası farklılıklar olmakla birlikte (Hırsofi kazasındaki uzun boyluların oranı (%31) Baf (%16) ve Kukla (%15) kazasının iki katı gibi) %75'inin orta boylulardan, %20'sinin uzun boylulardan, %5'inin ise kısa boylulardan olduğunu söyleyebiliriz. Bölgede müslüman toplumun, sakal ve bıyık bırakma yaşından itibaren sakal veya bıyık bıraktığını,

³¹ Celâl Erdönmez, "Şer'iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ta Bir İrtidâd Ve Tanassur Vakası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt X, Sayı 1, Afyonkarahisar Haziran 2008, s. 119-120.

³² Erdönmez, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2004, s.135-138.

³³ Erdönmez, *agm*, s.119; Erdönmez, *agt*, s.133-134; Ayrıca bkz. Bedevi, *agm*, s.142.

³⁴ *NFS.d.3751*, s.1-106.

³⁵ Erdönmez, *agt*, s.135-138; Özkul, *agm*, s.220-231.

³⁶ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, s.114-117, 125-127.

bunların da tüm müslüman toplumun (çocuk, genç ve delikanlılar dahil) yaklaşık yarısını oluşturduğunu, köse olanların tüm toplumda %1 nispetinde olduğunu, 45-50'lili yaşlardan itibaren mutlaka sakal bıraktıklarını, daha aşağı yaşlardaki yaş grubunda (25-45) ise sakal bırakanların bu grup içerisindeki oranının %25'lerde olduğunu söylemek mümkündür.

Bu üç kazada 45 kişinin yer değiştirdiği yani gelip-gittiği, 10 yeni kaydın olduğu (1843-1844'de), müslümanlar arasında 63 gulamın bulunduğu, 16 zenci asıllı kişinin kaydedildiği ve 4 kişinin de mühtedi olduğu tespit edilmiştir.

Bölgedeki müslüman toplumda isim koyma geleneği üç kazada da benzer özellikler göstermektedir. Her üç kazada da en çok kullanılan ilk 10 isim neredeyse aynıdır. İslam peygamberinin isimlerinden olan Mustafa, Mehmed ve Ahmed isimleri ile peygamberin ehl-i beytinden olan Hasan, Hüseyin ve Ali isimleri en çok kullanılan 6 isim olup bunları Osman, İbrahim, Süleyman, İsmail ve Yusuf isimleri takip etmektedir. Bu isimlerin aynı dönemlerde Anadolu'da da yaygın olarak kullanıldığı yapılan araştırmalarda görülmektedir.³⁷

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

BOA.NFS.d.3269, Hamid Sancağı Uluborlu Kazası Müslim Nüfus Defteri.

BOA.NFS.d.3751, Kıbrıs Ceziresi Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Müslim Nüfus Defteri.

BOA.NFS.d.3752, Kıbrıs Ceziresi Baf, Kukla ve Hırsofi Kazaları Gayrimüslim Nüfus Defteri.

BOA.HRT.h.0137, Osmanlı Yol Haritası.

1. Araştırma Eserleri

BEDEVİ, Vergi H., "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s.139-148.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergiler", *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, V/V, s.485-510.

ÇİMEN, Adnan, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14.3.2012, s.183-216.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2008.

DÜNDAR, Recep, "H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No'lu Cizye Defterinin Tanıtımı ve Değerlendirmesi", *History Studies (International Journal Of History)*, Volume 4 Issue 4, Kasım/November 2012, p.125-146.

DÜNDAR, Recep-Mesut Aydın, "3924 Nolu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf Ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler (H.1061/M.1650-51)", *Tübar*, XXXI, Bahar 2012, s.77-98.

³⁷ Kütükoğlu'nun araştırmasında ilk 10 isim: Mehmed, Mustafa, Ali, Hüseyin, Hasan, Ahmed, Osman, İbrahim, Süleyman, İsmail'dir. Kütükoğlu, *age*, s.82; Şerife Saat'in yaptığı tezde ilk 10 isim: Mehmed, Ali, Mustafa, Osman, Hüseyin, Hasan, Süleyman, Ahmed, İbrahim, İsmail'dir. Saat, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014, s.47; Ahmet Gönülseven'in çalıştığı tezde ise ilk on isim: 1830'da Mehmed, Ali, Ahmed, Mustafa, Hüseyin, Hasan, İbrahim, Halil, Osman ve Süleyman'dır. 1837 yılında da Mehmed, Ahmed, Ali, Mustafa, Hüseyin, Hasan, İbrahim, Halil, Osman ve Süleyman'dır. Gönülseven, *XIX. Yüzyılda Sandıklı'nın Demografik Yapısı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2015, s.71-74.

ERDOĞRU, M. Akif, “Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XII, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1997, s.81-93.

_____, “Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1996, s.8-66.

ERDÖNMEZ, Celâl, “Şer’iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi’nde Kıbrıs’ta Bir İrtidâd Ve Tanassur Vakası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt X, Sayı 1, Afyonkarahisar Haziran 2008, s.99-123.

_____, *Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2004.

GÖNÜLSEVEN, Ahmet, *XIX. Yüzyılda Sandıklı’nın Demografik Yapısı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2015.

KARACA, Behset, “XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs’a Yapılan Sürgünler”, *Osmanlı*, Cilt IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.649–652.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Basımevi, Ankara 2010.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000.

ÖZKUL, Ali Efdal, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İslâmiyete Geçmede (İhtida) Kadınların Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Volume 3, Issue 13, Year 2010, s.220-231.

SAAT, Şerife, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

<http://www.lib.uchicago.edu/e/collections/maps/kiPERT/>, *Carte générale de l'Empire Ottoman en Europe et en Asie / dressée par Henri KiePERT.1867 Berlin : D. Reimer.*

http://ttd.gov.ct.tr/Portals/1074/Cyp325_web.jpg, 19.04.2016.

Ek 1: 1831 ve 1842 Tarihi Verilerinin Karşılaştırılması

No	1831 Tarihi ³⁸	Erkek Nüfus	1842 Tarihi ³⁹	Erkek Nüfus
1	1.Ayasofya Mahallesi 2.Küçük Cami Mahallesi 3.Baf (Merkez)	212 141 40	1.Cami-i Kebir Mahallesi 2.Cami-i Sağır Mahallesi 3.Nefs-i Baf	193 144 40
2	Akurso	36	Akurço	43
3	Koloni	22	Koloni	23
4	Pitargu	27	Pidarku	26
5	Kurdaka	16	Kurdaka	18
6	Falya	34	Falya	28
7	Amargerđ	36	Amargit	49
8	Aksyalu	11	Akselu	22
9	Eledyu	7	Eledyu	15
10	Aya Marina Manastırı	18	Aya Marina	9
11	Aya Yani	56	Aya Yani	73
12	Malunda	25	Malunda	32
13	Avrece	51	Evreçe	36
14	Asproya	28	Asproya	29
15	Moronero	20	Moronero	15
16	Hulu	32	Hulu	48
17	-	-	Enba	1
18	Limba	21	Lenba	36
19	Dala	4	Dala	5
20	Kado Panaya	7	Kato Panaya	8
21	Finike	14	Finike	20
22	-	-	Celocedra	4
23	Lapityu maa Kannavyu	36	Lapityu	27
24	-	-	Kannavyu	2
25	Pano Panaya	13	Pano Panaya	15
26	Galatarka	9	Galatarka	7
27	-	-	Trimu	1
28	Derinya	12	Trinya	12
29	İşati	13	İşati	11
	Baf Erkek Nüfus Top.	931	Baf Erkek Nüfus Top.	992
1	Kukla(Merkez)	48	Nefs-i Kukla	50
2	Sovsuku	21	Suzuz	35
3	Fasulla	12	Fasula	25
4	Mamonya	11	Mamonya	15
5	İstavrakonno	71	İstavrokono	77
6	Aya Yorgi	25	Aya Yorgi	31

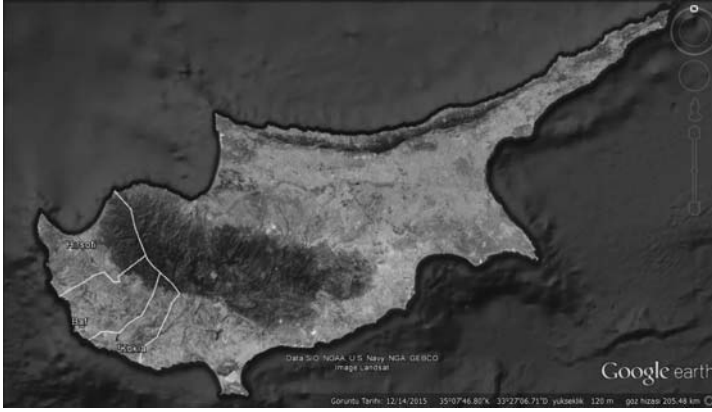
³⁸ 1831 tarihindeki verilerde, Müslim köyleri ve gayrimüslimler ile Müslümanların karışık yaşadığı köylerdeki nüfus temel alınmış ve değerlendirilmiştir. Sadece gayrimüslimlerin yaşadığı yerleşim birimleri üzerinde ise burada durulmamıştır. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, s.114-117, 125-127.

³⁹ *NFS.d.3751*, s.1-106.

7	Arcimandırva	21	Argimandrida	35
8	Marona	31	Marona	32
9	Prasyo	17	Prasyo	13
10	Cidas	29	Cidas	34
11	Cidares	3	Cidares	8
12	-	-	Arminu	9
13	Filusa	16	Filusa	17
14	Predori	10	Protori	13
15	Aya Nikola	109	Aya Nikola	111
16	Yerakipo	30	Yeraşibo	44
17	Aşelya	5	Aşelia	11
18	Dimi	24	Dimi	25
19	-	-	Aya Varvara	15
20	Mandırıya	24	Mandırıya	35
21	Anarida	14	Anarida	20
22	Armuta	10		
	Kukla Erkek Nüfus Top.	531	Kukla Erkek Nüfus Top.	655
1	Hırsofi (Merkez)	52	Nefs-i Hırsofi	79
2	-	-	Karamullas	21
3	İskulli	11	Askolli	11
4	-	-	Holi	1
5	Tera	71	Tera	78
6	-	-	Amro	7
7	Girittera	25	Kirse Tera	30
8	Magunda	56	Makunda	76
9	Milya	21	Milya	24
10	-	-	Aya Dimitriyano	3
11	Melamiyu	14	Melamyu	15
12	Girit Marut	25	Girit Marut	22
13	Anadyu	28	Anadyu	17
14	Sarama	33	Sarama	26
15	Filusa	12	Filusa	9
16	Melandra	37	Melandra	48
17	İstinco	44	İstinco	45
18	Zaharka	6	Zaharka	16
19	Malatya	43	Malatya	57
20	Liso	6	Liso	6
21	Aymako	5	Aya Markor	4
22	Trimutusa	25	Trimitusa	35
23	Mirminko	13	Mirmiko	13
24	Aya İsidora	28	Aya Sidera	34
25	Platosa	38	Platosa	18
26	Androliku	69	Androliku	99

27	Faşlı	19	Faşlı	30
28	Arudez	54	Arodez	79
29	Akurdalya	12	Akurdalya	8
30	-	-	Melyu/Miliu	4
31	Lukroni	20	Lukrunu	22
32	Evratu	37	Evratu	18
33	Prustorona	8	-	-
34	Cinusa	10	-	-
35	Koçına	46	-	-
36	Pomo	8	-	-
37	Simu	1	-	-
38	Turuşa	1	-	-
39	Vodi	27	-	-
40	Yalya	121	-	-
	Hırsofi Erkek Nüfus Top.	1108	Hırsofi Erkek Nüfus Top.	955
	Üç Kaza Toplamı	5140	Üç Kaza Toplamı	5204

Ek 2: Baf, Kukla ve Hırsofi Kaza Sınırları (Google Earth'den İstifadeyle Düzenlenmiştir)

Ek 3: Kazaların Sınırları ve Yerleşim Yerleri (Google Earth'den İstifadeyle Düzenlenmiştir)

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kıbrıs'ın Nüfusu

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA
Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın

Giriş

Kıbrıs, Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü büyük adasıdır. Coğrafi konum olarak Doğu Akdeniz'in merkezi olması hasebiyle birçok devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır¹. Arkeolojik kazı çalışmalarının sonuçlarına göre, Ada'nın tarihi M.Ö. 10000'lere kadar gitmektedir. Kıbrıs Adası'na ilk yerleşenlerin Anadolu'dan geldikleri bilinmektedir². Kıbrıs, tarihte farklı ve değişik devletlere, medeniyetlere beşiklik etmesinden dolayı birçok isimle anılmıştır. Mısır ve Hitit kaynaklarında adaya Alaysa, Fenike ve Asur belgelerinde Yatyana; İbrani kaynaklarında "bakır" anlamında gelen Kopher, Latin belgelerinde ise servi ağaçları manasına gelen Cypress isimleri verilmiştir³. Kıbrıs Adası'nda renkli bir siyasi tarih mozaği oluşmasında etnik kökeni farklı toplumların yanında Putperestlik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi farklı inanç sistem ve dinlerinin de etkisi olmuştur.⁴ Kıbrıs halkı M.S. 46 senesinde Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Ancak Roma döneminde Hıristiyanlığa tepki olarak Kıbrıs'ta yaşayan Yahudiler M.S. 115'te Hıristiyan Romalılara karşı ayaklandılar. Ayaklanma sırasında yaklaşık 250000 Kıbrıslının, Yahudiler tarafından öldürüldüğü iddia edilmektedir. Yahudi ayaklanmasının bastırılmasından sonra Yahudiler adadan sürülmüşler ve uzunca bir süre adaya girmeleri yasaklanmıştır⁵.

Osmanlı öncesinde Kıbrıs sırasıyla Mısır, Hitit, Yunan sömürgesi olmuş ve akabinde Fenike, Asur, Pers, Büyük İskender, Roma, Bizans ve İslam akımlarına maruz kalmıştır. Son olarak da Ada, Tapınak Şövalyeleri, Lüzinyan ve Venedik devletlerinin hâkimiyeti altında tarihi seyrine devam ettirmiştir⁶. Osmanlı'nın Uzun Hasan'a karşı mücadelesinde Kıbrıs yönetimi karşı ittifakta yer almıştır. Osmanlı'nın Memlûklülerle mücadelesinde Venedik Kıbrıs yönetimi Osmanlı'yı desteklememiştir⁷. Osmanlı Kıbrıs mücadelesi bu olaylardan sonra artarak devam etmiş ve Sultan Bayezid zamanında adaya akınlar başlamıştır⁸. Ancak fetih için şartlar olgunlaşmadığı için bir asır kadar beklenecektir. Fetih

¹Cemal Arif Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1977, s.15-16.

²Müge Şevketoğlu, "10000 Yıl Öncesi Kıbrıs Anadolu İlişkileri", Kıbrıs'ta Türk Varlığı Sempozyumu (17 Kasım 2000), Lefkoşa, 2001, s.158-160.

³Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara, 1964, s.13-15.

⁴Celal Erdönmez, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, (Basılmamış Doktora Tezi), 2004, s. 2.

⁵Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s.9.

⁶Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara, 1964, s.1.

*Roma ve Bizans Kıbrıs adasında en uzun hâkimiyet süren devletler olmuşlardır. Roma hâkimiyeti Kıbrıs'ta M.Ö 58'de başlayıp, İmparatorluğun M.S 395'de ikiye ayrılmasına kadar devam etmiştir. Ada bu tarihten 1192 yılına kadar geçen zaman zarfında Geç Roma, Erken Hıristiyanlık ve Bizans devirlerini yaşamıştır. Arap istilaları hariç tutulacak olursa yaklaşık olarak 800 yıl Bizans hâkimiyetinde kalmıştır (Celal Erdönmez, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ın Toplumsal Yapısı (1839-1856)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta, 2004, s.2). 1192'den 1197'ye kadar geçen dönemde Ada'da İngiliz ve Tapınak Şövalyeleri idareyi ele almışlar daha sonra ise 1489'da yönetimleri sona erecek olan eski Kudüs Kralı Guy de Lüzinyan'ın kurmuş olduğu Lüzinyanlar Kıbrıs'ı yönetmişlerdir (Halil Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşe: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, 1988, s.15.). Memlûklü Devleti XV. yüzyılın başlarında adaya olan ilgileri sonucunda yapmış oldukları akınlarla 1426'da Lüzinyanları yıllık 8000 düka vergi ödemek zorunda bırakmışlardır Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s.19.). Venedikliler 1489'da adayı ele geçirdiklerinde aynı vergiyi Memlûklülere ve daha sonra 1517'de Osmanlıya da ödemeyi sürdürmüşlerdir. (Vergi Bedevi, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşe, 1965, s.93.).

⁷Vergi Bedevi, *Kıbrıs Tarihi* s.92.

⁸Celal Erdönmez, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ın Toplumsal Yapısı*, s.7.

konusunda Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa ile görüş ayrılığı olsa da II. Selim'in emri doğrultusunda Lala Mustafa Paşa'nın üç filoluk Osmanlı donanmasını farklı zamanlarda İstanbul'dan hareket ettirerek 2 Temmuz 1570'te başlattığı fetih, 1 Ağustos 1571'de tamamlanmıştır⁹. Fetihten sonra fethedilen Avlonya sancak beyi Muzaffer Paşa ilk Kıbrıs Beylerbeyi olarak atanmıştır¹⁰. Osmanlı'nın klasik fetih siyaseti Kıbrıs'ta da uygulanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak arazi, nüfus, emlak tahriri yapılmıştır¹¹. Ada önceleri tamamen padişah hassı olarak telakki edilmiş, bu sebeple beylerbeyi, defterdar gibi yöneticilere has olarak verilmemiştir. Bu görevlilere has yerine, ada hazinesi gelirinden yıllık maaş (saliyane) bağlanmıştır. Buna göre Kıbrıs Beylerbeyine senelik 1.100.000 akçe verilmektedir. Bunun 800.000 akçesi Kıbrıs hazinesinden, 200.000 akçesi Adana ve Tarsus sancakları gelirlerinden ve geri kalan 100.000 akçesi de Kıbrıs'taki kale muhafızlarının ada dışında tasarruf ettikleri tımarlarından karşılanmıştır¹².

Kıbrıs Eyaleti'nin sancakları Alaiye, İçel, Tarsus, Sis, Lefkoşa, Girne, Magosa, Baf, Tuzla ve Hırsofi'dan oluşmakta ise de 1571-1640 yılları arasında Eyaletin yönetimi bir beylerbeyi ve üç sancakbeyi tarafından sağlanmıştır. Ancak 1640 yılından itibaren, sancak beylerinin yıllıklarının fazlaca yekûn tutması, adada baş gösteren kıtlık dolayısı ile halkın buradan göçmesi neticesinde nüfus azalması gibi sebeplerle sancakbeylikleri lağvedilmiştir. Lefkoşa'daki Beylerbeylik ise devam etmiştir¹³. Nüfusu azalan ada beylerbeylik salyanesini veremeyecek duruma geldiğinden 1670 yılında beylerbeylikten kaptan paşalığa ilhak edilmiştir. Bu da fazla sürmemiş ada önce Veziriazam hassı sonra da Divan-ı Hümayun'a bağlı muhassıllık* haline getirilmiştir¹⁴. Kıbrıs Adası 1703 yılına kadar Kaptan Paşa tarafından tayin edilen mütesellimler tarafından idare edildi. Mütesellimler Kıbrıs bedel-i nüzul vergisinden karşılanmak üzere 15.000 akçe aylık almaktaydılar. Kaptan Paşa ise ada gelirinden maişet adıyla kendi payını almaktadır. 1703 yılı itibarı ile III. Ahmet ada idaresini Kaptan Paşa'dan alarak sadrazamlara has olarak vermiştir. Gerçekte ise ada yönetimi mütesellimin elinde kalmaya devam etmiş, bunun yanında mütesellimlere ek olarak sadrazam tarafından tayin edilen muhassıl yönetime dâhil olmuştur¹⁵. 1785 yılından itibaren Kıbrıs'ın yönetimi sadareten alınarak doğrudan Divân-ı Hümayun'a bağlı bir muhassıllık haline getirilmiştir. Kıbrıs'ta kurulan muhassıllık idaresi 1839 yılına kadar devam

⁹Halil İnancık, "Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası", *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara, 1964, s.21

¹⁰Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, İnönü Üniversitesi, Tarih Eğitimi ABD, (basılmamış doktora tezi), Malatya, 1998, s.85.

¹¹Halil İnancık, *Ottoman Policy and Administration In Cyprus After The Conquest.*, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, 1971, s. 64.

¹²Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği* s.86.

¹³Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği* s.89,90.

* Osmanlı Devleti'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda taşradaki bazı bölgelerde gelirleri doğrudan merkezi hazineye ve padişah haslarına ait miri mukataaların kontrolü için görevlendirilen kişilere muhassıl denilmekteydi. Önceleri sadece mali bir görevli olan muhassıl, ilerleyen yıllarda görev tanımını ve kontrol ettiği gelirleri artırarak bölgede askeri, iç güvenlik ve eşkıyaların takip ve yakalanması, askeri seferler için insan ve malzeme temini, adli görevlilere yardımcı olma, aşiretlerin iskânı, kalpazanlıkla mücadele gibi bir takım başka görevleri de yerine getirmeye başlamıştı. Böylelikle Anadolu Eyaleti'nde Anadolu valilerinin yanında miri mukataaların sınırları içinde görev alan başka bir otorite ortaya çıkmıştı. Bu göreve getirilen kişilerin pek çoğunun Sadrazamlık, Rumeli Beylerbeyliği, Defterdarlık gibi önceden devletin çok önemli mevkilerinde önemli görevler üstlenmiş kişiler olduğu göz önünde bulunursa muhassıllık görevine ne denli önem verildiği ortaya çıkar. Aydın, Halep, Mora, Kıbrıs ve Canik gibi bölgelerde muhassıllık uygulaması görülmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Bülent ÇELİK-Tanju DEMİR, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği: Aydın Muhassıllığı (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın 2010. s.1-12.

¹⁴Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği* s.90.

¹⁵Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

etmiştir. 1839-1861 yılları arasında ise ada Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'ne bağlı bir sancak haline getirilerek idaresine kaymakam tayin edilmiştir¹⁶.

Kıbrıs'ın Nüfusu

Kıbrıs adasının fethinden sonra adanın canlanması ve şenlenmesi için iskân politikası uygulanmış ve merkezden gelen emirler doğrultusunda çeşitli yerlerden nüfus getirilmiştir. Emir gereği adaya hallaç (yatak yorgan ustası), haffaf (ayakkabı ustası), çilingir, aşçı, demirci, tellâk, ayakkabıcı, tüfekçi, debbağ (derici), tüccar, keçeci, nalbant, marangoz, taşçı, cüllah (çul dokuma ustası), talib-i ilm, imam, hayyat (terzi), muytab (kıl dokuyan, kıldan eşya yapan usta), ve çiftçiler olmak üzere çeşitli mesleklerden kişiler gönderilmiştir. Bütün bunlarla birlikte 1571 yılında başlayan adaya nüfus gönderme faaliyeti yüzyılın sonuna kadar devam etmiş ve adaya iskânı plânlanan 12.000 aileden 8.000.i yerleştirilebilmiştir. Bu da her hane yaklaşık beş kişi olarak düşünülürse 40.000 kişi demektir¹⁷. İlk iskân teşebbüslerinin ardından adaya nüfus transferi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da devam etmiştir. Ancak bu dönemlerdeki çalışmalarda adaya gönderilenler genellikle yerleşik ahaliye zarar veren konar-göçer aşiretler olmuştur¹⁸. Osmanlı Devleti Kıbrıs'ta yaşayan yerli Ortodoks Rumlar lehinde de yeni düzenlemeler getirmiştir. Öncelikle adada Venedik devrinden beri uygulanmakta olan ağır vergi uygulamaları kaldırılarak nispeten daha hafif olan Osmanlı vergi sistemi yürürlüğe konmuştur¹⁹. Ardından Venedik idaresi devrinde kaçan yerli halkın geri dönmesi de sağlanmıştır. Kıbrıs'ta yaşayan yerli halk ve Anadolu'dan getirilip iskân edilen adanın yeni sakinleri imparatorluğun diğer yerlerinde cari olan vergilendirme sistemine dahil edilmişlerdir²⁰. Ada nüfusunu oluşturan asli iki unsur Müslim ve gayrimüslim cemaatler arasında en renkli toplumsal ilişki şekli ihtida hareketleridir. Kendi dinlerinden vazgeçen gayrimüslimler kendi rızaları ile Müslüman olmaktadır. Bu konuda gerek Osmanlı idaresinin, gerekse adada onun temsilcisi Kıbrıs eyâlet yönetiminin asla bir zorlaması söz konusu olmamıştır. Bu konuda tek bir şikâyet kaydının olmaması adada kurulan Osmanlı idaresinin adaletli bir yönetim tarzı gösterdiğini düşündürülebilir. İhtida eden zimmilerin sonraki toplumsal hayatlarındaki yerleri takip edildiğinde bunlara asla standart dışı bir imtiyaz tanınmadığı, normal Müslim reaya statüsünde değerlendirildikleri görülmektedir²¹.

Avâriz Sayımlarına Göre Kıbrıs'ın Nüfusu

Âriz ve ârizanın çoğulu olan "Avâriz", sözlükte "sonradan olan, sonradan ortaya çıkan şey" demektir. Fıkıh usulü açısından Avâriz, ehliyeti ortadan kaldıran veya daraltan sebepleri ifade eder. Bu sebepler normal olarak kişide bulunmayan, ancak sonradan ortaya çıkan birtakım durumlardır²². Osmanlı vergi sisteminde ise; avâriz ya da avâriz-ı divaniye, özellikle savaş giderlerini karşılamak gibi olağanüstü durumlarda, tahakkuk ve tarh usulleri farklı şekillerde belirlenen ve padişahın emri üzerine halktan nakit veya hizmet karşılığı olarak alınan bir vergi çeşididir²³. Avâriz adı altında toplanan vergide ise dört beş gerçek hane bir avârizhanesi sayılır*. Tebaa, avârizhanelerine dağıtılan vergiyi kendi

¹⁶TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, Ankara, 2000, s.20.

¹⁷Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası, Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi Ve ilk İskân Teşebbüsü (1570-1571)", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Magosa, 1991, s. 60.

¹⁸Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası...* s.60.

¹⁹Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, s.20.

²⁰Celal Erdönmez, *Şerhiye Sicillerine Göre Kıbrıs'ın Toplumsal Yapısı*, s. 12.

²¹Celal Erdönmez, *Şerhiye Sicillerine Göre Kıbrıs'ın Toplumsal Yapısı*, s. 14.

²²Mehmet Akif Aydın, "Avâriz", *İA. C.4*, 1991, s.108-109.

²³Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz", *İA. C. II*, 1997, s. 14-18.

* Ancak gerçek hane ve avârizhaneler arasında oranlar farklılık göstermektedir. Bu mesele aşağıda daha tafsilatlı ele alınmıştır

aralarında paylaşır ve öderlerdi. Bedel-i mükârî, bedel-i timâr, nüzül, sürsat asıl avâriz tipi vergi çeşitlerindedir.

Osmanlı bütçelerinde avâriz düzenli olmayan gelirlerin (vâridât-ı gayr-ı mukarrere) başında gelmektedir. Bu tip vergilerin çoğu “avâriz” adı altında tahsil edilir ve bazı tahsil fermanlarında “bedel-i avâriz” olarak da geçmektedir. Avâriz nakit olarak, nüzül ve sürsat ise buğday, un, yağ şeklinde aynî olarak tahsil edilmektedir²⁴.

Avâriz vergileri, Dîvân-ı Hümâyûn’da belirlendiği için “tekâlîf-i divâniye/tekâlîf-i örfiyye” ya da “avâriz-ı divâniye” olarak da adlandırılmıştır. Diğer taraftan taşradaki örf görevlilerinin taleplerine de “tekâlîf-i şâkka” denilmiştir. Avâriz cinsinden vergiler, üç biçimde alınmaktaydı. Birincisi ihtiyacın gerektirdiği hizmeti fiilen yerine getirmek suretiyle yapılır. İkincisi donanmada kürekçilik, tehlikeli geçitlerde kar kürüme gibi, ihtiyacın gerektirdiği maddeleri aynen teslim ederek yapılır. Üçüncüsü ise ordunun ihtiyaç duyduğu buğday, arpa, saman gibi maddeleri teslim ederek vergi ödenirdi. Bu iki maddedeki taleplerin karşılığı olarak “bedel” nâmiyle nakdî ödemede bulunmak suretiyle tahsil edilmektedir²⁵. Barkan’a göre ise; Avâriz-ı divâniye ve tekâlîf-i örfiye denen vergiler çok yönlü ve çeşitlidir. Askerin geçeceği yollar boyunca tesis edilen menzillere belirlenen çeşit ve miktarda zahire satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemesini ve arpa, saman gibi çeşitli ihtiyaç maddelerini tedârik etmek ve nakletmek, gerektiğinde amele, araba, hayvan bulmak, kürekçi, azap, cerâhor, kavas isimleri altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar yapmak ve Avâriz akçesi ya da Avâriz bedeli akçe ile seferin masraflarına iştirâk etmek bu vergilerin belli başlılarından. Toplama yetkisi divâna ait olan avâriz, kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı Devleti’nde mevcut olup, ilk dönemlere ait temliknâmelerde ve vakfiyelerde mülk ve vakıf sahiplerine bahşedilen muafiyetler arasında sayılmıştır²⁶. Osmanlı Devleti reâyâyı yapılan hizmetler karşılığında bir takım vergilerden muaf tutmuştur. Osmanlı vergi sisteminde vergiden muafiyetin üç kademesi vardı: Avârizdan muaf olmak, raiyyet rüsûmundan muaf olmak ve şer’î vergilerden -cizye, haraç- muaf olmak²⁷. İlber Ortaylı, her türlü vergiden muaf olan örf mensupları yanında, aslen reâyâdan olan ve Avâriz-ı divâniyeden muaf olanların derbendciler, kaldırımçı, suyolcu gibi bayındırlık hizmetinde bulunanlar ile resmî posta örgütünü yürüten menzilciler, tuzla ve maden ocağı işçileri ile çeltik tarımında çalışanlar olduğunu, bu grupların stratejik hizmetler ifa ettiklerine ve stratejik maddeler ürettiklerine dikkat çekmektedir²⁸.

XVI. yüzyıl sonlarına kadar bu vergi, arızî bir özellik gösterirken bu dönemden itibaren her yıl muntazam toplanan, devamlı ve nakdî bir vergi hâline dönüşmüştür²⁹. Osmanlıda nüfus, bu tür fevkalâde vergilerin tevzi ve taksimine esas teşkil etmek üzere “avârizhane” olarak adlandırılan vergi birimlerine bölünmüştür³⁰. Avârizhane, gerçek hanenin muadili olmayıp ilgili idarî birimin ekonomik ve sosyal yapısına göre değişen hanelerdir. Bu hanelerin belirlenmesinde toplanacak olan bölgenin zenginliği, halkın şehirli, köylü, göçebe olup olmaması ile dükkân, ev ve tarla miktarları belirleyici olmuştur. Vergiye tabi reayanın durumunda göre 1 avârizhane 3, 5, 10, 15 ve daha fazla haneden

²⁴Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *İA*, C.4, 1991, s.109.

²⁵Jülide Akyüz Orat, “Avâriz Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.5, S.22, 2012, s.221.

²⁶Ömer Lütfi Barkan, “Avâriz”, *İA*, C. II, 1997, s. 14-18.

²⁷Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul; Eren Yayınları, 1990, s.54.

²⁸İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve idare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007, s.142

²⁹Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Financial Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden, 1996, s. 93-94.

³⁰Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 70.

oluşabilmektedir³¹. İncalcık'a göre, bir avârizhane 2-15 hane halkından oluşur, birimi oluşturan hane halkı varlıklı iseler sayıları az tutulur, yoksullardan oluşuyorsa da hane halkı sayısı arttırılırdı. Tarımsal bir krizle karşılaşıldığında avârizhaneye kaydedilen hane halkı sayısı artırılarak köylülere yardımcı olunmuştur³². Avâriz vergisi fevkalâde vergilerdendi ve genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğu takdirde toplanırdı. Fakat sürekli yapılan savaşlar bu vergiyi de normal vergiler haline getirmiştir. Avâriz vergisi Tanzimat'la birlikte kaldırılmıştır³³.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden elde edilen Maliyeden Müdevver ve Cevdet-i Maliye kayıtlarına göre; 24 Z 1158 (17 Ocak 1746) tarihli: “*Kıbrıs Muhassılı Abdurrahman Ağanın__Süleyman Ağa kefâletıyla Muhassıl elhaç Abdurrahman ağaya deruhde olunup Kıbrıs eyaleti yüz elli dokuz senesi..... Kıbrıs cizyedârı mumaileyha Abdurrahman zide mecdûhuya hitâben baş muhâsebeden emr-i şerif verilmek mevkufât kalemine ilm u haber verilmek fermân buyurulmağla mûcibince baş muhâsebeden gelen ilm u haber kayd olundu. 24 Z 1158. (17 Ocak 1746) Beher hane 12000, her haneden 120 akçe, 12000, 1440000 akçe, her bir kuruş 110 akçe, 13092 kuruş.*” diye geçen avâriz kaydından Kıbrıs Muhassılı Abdurrahman vasıtasıyla, 12000 avârizhaneden, her bir haneden 120 akçe toplanmak suretiyle toplam 1.440.000 akçe her bir kuruş 110 akçe hesabıyla 13092 kuruş avâriz vergisi toplandığı anlaşılmaktadır³⁴. “*Kıbrıs muhassılı vezir-i mükerrerrem saâdetlü Abdullah Paşa Hazretlerinin uhdelerinde kayıt olunup telhîsi ve fermânı alî tahsîl olunmak üzere defteri verildi 11 Şevvâl 1159. (27 Ekim 1746.)Hassa-i bedel-i nüzûl der Kazâ-i Cezîre-i Kıbrıs. Beherhane 12000, her bir hane 120 akçe, 12000, toplam: 1440000 akçe, 110 akçe 1 kuruş hesâbıyla toplam 13092 kuruş.*” diye geçen Vezir Abdullah Paşa aracılığıyla toplanması istenen Kıbrıs'ın diğer bir avâriz kaydında da 12000 avârizhaneden aynı hesapla, her bir haneden 120 akçeyle aynı miktarda avâriz vergisinin toplandığı görülmektedir. Aynı kayıt içerisinde 6 Zilkade 1160'ta (9 Kasım 1747) Kıbrıs Muhassılı olan Vezir Abdullah Paşa'nın Aydın Muhassıllığı'na görevlendirildiği; yerine Kıbrıs Muhassıllığı'na ise Vezir Ebubekir Paşa atandığı anlaşılmaktadır³⁵. *Kapudan Paşa Hazretlerinin çukadârı Mehmet Ağa kefâletıyla toplanan 29 Şaban 1193 (11 Eylül 1779)*³⁶ tarihli Kıbrıs avâriz kaydında, 29 Ramazan 1215 (13 Şubat 1801) tarihli “*Kıbrıs Adasının 13092 kuruşluk hane-i avâriz ve nüzûl-ü bedel*”³⁷ kayıta ve “*Kapudânı Derya devletlü Abdullah Paşa Hazretleri'nin tarafına emr ü defterleri verilmiş*” olan 7 Safer 1236 (14 Kasım 1820)³⁸ tarihli avâriz vergisi kayıtlarında da, avârizhane sayılarında ve bu hanelerden yukarıda ifade edilen hesaplamalarda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Yani 1746 ila 1820 yılları

³¹Halil Sahillioğlu, “*Avâriz*”, İA. C.4, 1991, s.108-109. Ayrıca “Hane” ile bir ailenin mi yoksa avâriz kelimesiyle nitelendirilen bir vergi kümesinin mi kast edildiği konusunda değişik fikirler ileri sürülmüştür. Hane ifadesi ile sadece avârizhanesine mi işaret edildiği, avârizdan muaf kişilerin de bu rakama dâhil edilip edilmediği konusu tartışmalıdır. Ahmet Güneş bazen münferit muaf grupların hepsinin bazen de piri fâni grubu dışında kalanların “hakiki hane” olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Ahmet Güneş. “Osmanlı Tahrir Defterleri ve Bunların Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 150, s.165. 2004, s. 165-184

³²Halil İncalcık – Donald Quatert. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914/II*, Çevirenler: Ayşe Berktaş-Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s.659.

³³Halil Sahillioğlu, “*Avâriz*”, İA. C.4, 1991, s.109.

³⁴Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Maliyeden Müdevver (MAD.d.), defter no: 03029, 00012/27. 24 Z 1158. (17 Ocak 1746) *Beherhane 12000, her haneden 120 akçe, 12000, 1440000 akçe, her bir kuruş 110 akçe, 13092 kuruş.*

³⁵BOA. MAD. Defter No: 06486, 12/27. 6 Zilkade 1160. (9 Kasım 1747.)

³⁶BOA. MAD. Defter No: 07643, 0010/23. Üç bin kuruş peşin Kapudan Paşa Hazretlerinin kapu çukadârı Mehmet Ağa kefâletıyla Ağanın uhdesine kayd olunup bâ-telhis ve fermân-ı âli tahsîl için emr ü defter verildi. 12000 hane-i tam, 12000 haneden 120 akçe, toplam 1.440.000 akçe, 110 akçe 1 kuruş hesabıyla toplam 13092 kuruş. 29 Şaban 1193 (11 Eylül 1779).

³⁷BOA. Cevdet Maliye (C.ML.), Defter No: 21924, 534. Kıbrıs Adasının 13092 kuruşluk hane-i avâriz ve nüzûl-ü bedel. 29 Ramazan 1215 (13 Şubat 1801).

³⁸BOA. MAD.d. Defter No: 03055, 00008/16. Uhdesine kayd ile Kapudan-ı Derya devletlü Abdullah Paşa Hazretleri'nin tarafına emir ve defterleri verilmiştir. Hane tam 12000, her haneden 120 akçe, toplam 1.440.000, 110 akçe 1 kuruş hesabıyla toplam 13092 kuruş. 7 Safer 1236 (14 Kasım 1820).

arasında 76 yılda 12000 avârizhane sayıları ve 12000 avârizhaneden her bir haneden 120 akçe toplanmak suretiyle 1.440.000 akçe her bir kuruş 110 akçe hesabıyla 13092 kuruş avâriz vergisi toplanması hesabı sabit kalmış, değişmemiştir.

Cizye ve avâriz kayıtlarındaki hane teriminden neyin kastedildiğinin anlaşılması özet defterlerin bilhassa nüfus açısından doğru yorumlanması için oldukça önemlidir. Neticede buradaki hanenin büyüklüğü ve hane halkının yaş durumu avâriz kayıtları için de bir problemdir. O hâlde avâriz ve cizye defterleri üzerinden nüfus miktarını ortaya koyabilmek için öncelikle, bu kayıtların temel sisteminde yer alan *hane* üzerinde durmak gerekir. *Hane* ile ilgili karşımıza çıkan en önemli sorunlardan biri, hanenin büyüklüğünü tespit edebilmek için kullanılacak katsayıdır. Yani bir hanenin kaç kişiden (*nefer*) oluştuğu meselesi kritik önemi haizdir. İmparatorluğun geniş coğrafyası içerisinde farklı gelenekler ve aile yapıları göz önünde bulundurulursa; hane kat sayısına yönelik kesin bir rakamın ortaya konulması muhtemelen gerçeği tam olarak yansıtmaz. Ancak konu üzerinde Nejat Göyünç'ün yaptığı tafsilatlı çalışma, hane katsayısının ortalama 5 olarak alınabileceğini göstermektedir³⁹. Bu rakam bahsi geçen vergi kayıtlarına dayalı olarak hane sistemi üzerinden nüfus tespitinde bulunan tüm çalışmalarda kullanılmıştır. Fakat burada şunu belirtmek gerekir ki; 5 rakamı avârizhane sisteminde kesin olarak belirlenen veya belgelerin bu yönde araştırmacılara net bir şekilde sunduğu veriler şeklinde gerçek hanelerin katsayı çarpımı olarak kullanılabilir. Çünkü bir avârizhane birkaç gerçek hanenin toplamından değil, *neferi* esas alan vergi mükelleflerinin toplamından meydana gelmektedir. Yani bir avârizhanede yer alan her nefer, gerçek bir haneyi temsil etmemektedir. Zira avârizhane içerisinde nefer olarak toprak sahibi bulunan yetişkin bekâr erkekler de yer alabilmektedir. Gerçek hanenin tespitine yönelik net bilgiler olmadığı çalışmalarda katsayı olarak 5 rakamının kullanılması kuvvetle muhtemel hatalı sonuçları ortaya çıkarabilir. Özellikle özet avâriz defterlerindeki avârizhane kayıtları, gerçek hane rakamlarını değil, bir bölgenin toplam avârizhane miktarını vermektedir. Aslında bir bölgenin nüfusunun tespitinde en önemli kilit noktayı burası oluşturmaktadır. Yani bir avârizhanenin kaç vergi mükellefinden veya şayet tespiti mümkünse kaç gerçek haneden oluştuğu, bilinmediği sürece nüfus üzerinde herhangi bir tahminî hesaplama yapılması mümkün olamaz.⁴⁰ Bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılan avâriz defterlerinde bir avârizhanesinin kaç gerçek haneyi kastettiği yazılmadığı ve gerçek hane ile avârizhane oranının belirli olmaması sebebiyle, avârizhane sayısının 5 katsayısı çarpımıyla aşırı veya eksik sonuçlar çıkarma ihtimali yüksektir.

Cizye ve Diğer Sayımlara Göre Kıbrıs'ın Nüfusu

Cizye ergen olmuş gayrimüslim erkeklerden alınan ve şahıs başına toplanan vergidir. Ayrıca bu verginin alınabilmesi için vücut ve akıl sağlığı yerinde olan,⁴¹ zimmî reyanın evinden, bağından ve ev içindeki örtü, döşek eşyasından gayri, koyun, keçi, hububat, şarap gibi unsurlardan üç yüz akçelik malının olması gerekmektedir⁴². Kısacası cizye, yaklaşık olarak 14-75 yaşları arasındaki sıhhatli erkeklerden alınan bir baş vergisidir⁴³. Gayrimüslim reayadan alınan “cizye” miktarı zamana göre

³⁹Nejat Göyünç, “*Hane Deyimi Hakkında*”, İÜ. EFTD, S.32, İstanbul, 1979, 331-348.

⁴⁰Temel Öztürk, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı Trabzon Sancağı Nüfus Tespitinden Avâriz ve Cizye Defterlerinin Kullanılabilirliği”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2008, s.103-104

⁴¹Carl Heinrich Becker, “*Cizye*”, İ.A., III., İstanbul, 1993, s.199-201.

⁴²Neşet Çağatay, “*Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*” DTCFN., VIV., (Kasım-Aralık), 1947, s.484-510.

⁴³S. Mübahat Kütükoğlu, “*Osmanlı İktisadi Yapısı*”, Osmanlı Devleti Tarihi, II., (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1999, s.513-650.

değişiklikler göstermiştir. Kanuni zamanında 60 ila 75 akçe arasında alınırken IV. Murat döneminin sonunda 333 akçeye kadar yükselmiştir⁴⁴.

Kıbrıs'ın fethinden sonra hazırlanan kanunnamede, cizye vergisinin miktarı, âlâdan yüz akçe, evsâtтан seksen akçe, ednâdan altmış akçe olmak üzere toplanmıştır. 1636'dan sonra yapılan değişikliklerle cizye toplanmasındaki usuller terk edilmiş ve gelir düzeyi dikkate alınarak kişi başına toplanması uygulanmasından vazgeçilerek belirlenen ortalama bir meblağın hane başına toplanmasına başlanmıştır⁴⁵. 16 Haziran 1636 tarihli belgelerden de anlaşılacağı üzere Kıbrıs'ta cizye hane sayısı düşürülmüştür. Hane başına da, 500 akçe alınmıştır. Ayrıca 1642-1653 yılları arasında hane başına 446 akçe, 1654-1658 yılları arasında ise hane başına 446 akçe vergi tahsili istenmiştir⁴⁶. Kıbrıs'ta cizye vergisinin toplanmasında, 1690-91'de âlâdan 9 kuruş, evsâtтан 4,5 kuruş ve ednâdan 2 kuruş; 1697'den 1720'ye kadar geçen zamanda âlâdan 12 kuruş, evsâtтан 5 kuruş, ednâdan 2,5 kuruş alınmıştır. 1744'te ise âlâdan alınan 14 kuruşa düşürülmüştür⁴⁷.

16 Haziran 1636 tarihli cizye kaydından anlaşılacağı üzere Kıbrıs'ta 20000 olan cizye hanesi 16500'e düşürülmüştür⁴⁸. Hicri 1083, miladi 1672-1673 yıllarına mahsup cizye defterlerine göre Kıbrıs'ın cizye hane sayısı 13790'dır. Fazla çıkan 1761 kişinin ödemesi gereken 92194 akçe vergi önceki sayımdan belirlenmiş 12029 kişiden alınmıştır⁴⁹.

Hicri 1269(1852-1853)Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defterine göre; Kıbrıs Adası'nın cizye vergisine tabi gayrimüslim reaya; Lefkoşa merkez, 16 kaza, 35 mahalle ve 492 köyde, 1121 nefer âlâ, 8441 nefer evsât ve 13062 nefer ednâ olmak üzere toplam 22624 neferdir. Ayrıca manastırlarda yaşayan cizye vergisine tabi papaz ve keşişlerin 11 evsât 184 ednâ olmak üzere 195 nefer ile beraber toplam cizyeye tabi nüfus 22624+195 22829'dur⁵⁰.

Mehmet Akif Erdoğan'ın "Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı" adlı çalışmasına göre: II. Mahmut saltanatı döneminde adada yapılmış 1831-1832 tarihli nüfus sayımında, Adanın nüfusu ile ilgili kesin bilgiler içermemesine rağmen sadece nüfusla ilgili temel bazı gerçekler ortaya çıkmaktadır. Bu sayım 280 adet meskun yerleşim birimini içermektedir. Lefkoşa ve Magusa şehir merkezleri bu sayımın (defterin) dışında, "defterdeki kısa bir nottan" başka bir defter de yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu sayımda öncelikle adada yaşayan erkekler sayılmış, az sayıda hem Müslim hem de gayrimüslim yeni doğmuş çocuklar ve vefat etmiş erkekler kendilerinin ve babalarının isimleriyle birlikte yazılmıştır. Evli kadınlar, dullar, kızlar ve görevli askerler bu sayım defterine kaydedilmemiştir. Bu açıdan, doğum ve ölüm vakalarının ayrıntılı yazılmaması, bu sayımın diğer eksik bir tarafıdır. Bundan dolayı tam bir modern nüfus sayımı kabul edilemez. Bu sayıma göre 1831-1832 tarihinde 4474 Müslüman erkek ve 10383 gayrimüslim erkek olmak üzere adada 14857 erkek nüfus sayılmıştır. Müslümanlarla gayri Müslimlerin doğum ve ölüm oranları aynı kabul edilirse; Ada nüfusunun %30,1'ini Müslüman Türkler, %69,9'unu Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Defterleri olmayan Lefkoşa ve Magusa

⁴⁴Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994, s.179.

⁴⁵Recep Dündar; Mesut Aydın, "3924 No'lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler" TÜBAR-XXXI-2012-Bahar, 2012, s.7.

⁴⁶Recep Dündar, "3924 No'lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler" 79,80.

⁴⁷Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, İstanbul: İletişim Yay., 2006, s.278,279.

⁴⁸Recep Dündar, Mesut Aydın "3924 No'lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler", s.7.

⁴⁹BOA. MAD.d. Defter No: 03618. Ayrıca bkz: Rahim Gökpinar, *Maliyeden Müdevver* (MAD.d) 03618 Numaralı Cizye Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, AYDIN.

⁵⁰Recep Dündar, "H. 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defterleri" ZFWT., 2012, Vol.4, No:2. (s.99.122),

şehir merkezlerinin Türklerin fethinden itibaren yoğun olarak yaşadıkları yerler oldukları hesaba katılırsa %30,1 rakamın Müslüman Türkler lehine artacağı kesindir⁵¹.

Sonuç

Kıbrıs cizye haneleri ve 1831-32 yıllarında yapılan nüfus üzerine çalışmalarla avârizhane sayıları karşılaştırıldığında Kıbrıs 1636'lardan 1853'lere kadarki zaman diliminde Kıbrıs'ın nüfusu hakkında takriben şu bilgilere ulaşılabılır;

16 Haziran 1636 tarihli cizye kaydından anlaşılacağı üzere Kıbrıs'ta 20000 olan cizye hanesi 16500 düşürülmüştür. Hicri 1083, Miladi 1672-1673 yıllarına mahsup cizye defterlerine göre Kıbrıs'ın cizye hane sayısı 13790'dır. Hicri 1269 (1852-1853) Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defterine göre; Kıbrıs Adasının cizye vergisine tabi gayrimüslim reaya; Lefkoşa merkez, 16 kaza, 35 mahalle ve 492 köyde, 1121 nefer ala, 8441 nefer, evsat ve 13062 nefer edna olmak üzere toplam 22624 neferdir. Ayrıca manastırlarda yaşayan cizye vergisine tabi papaz ve keşişlerin 11 evsat 184 edna olmak üzere 195 nefer ile beraber toplam cizyeye tabi nüfus 22624+195 22829'dur.

Cizye haneler üzerinden yaklaşık hane kişi sayılarını hesaplamak için her bir haneyi kesin olmayan bir oranla çarpmak tahmini bir sayı verebilir. Ancak bu sayının, verinin başka çalışmalarda kesin bir sonuç gibi yansıtılması ihtimalinden dolayı bu hesaplama yapılmamıştır. Kıbrıs cizye kayıtlarının yılları incelendiğinde, 1636'lardan önce 20000 olan cizye hanelerin 19. Yüzyılın başlarında sayısının tedrici olarak düştüğü görülmektedir. Ancak 1852-53 yıllarında tekrar cizye hanelerin 20000'leri geçtiği anlaşılmaktadır.

Lefkoşa ve Magusa şehir merkezleri bu sayının (defterin) dışındadır. Bu sayımda öncelikle adada yaşayan erkekler sayılmış, az sayıda hem Müslim hem de gayrimüslim yeni doğmuş çocuklar ve vefat etmiş erkekler kendilerinin ve babalarının isimleriyle birlikte yazılmıştır. Evli kadınlar, dullar, kızlar ve görevli askerler bu sayım defterine kaydedilmemiştir. Bu açıdan, doğum ve ölüm vakalarının ayrıntılı yazılmaması, bu sayının diğer eksik bir tarafıdır. Bundan dolayı tam bir modern nüfus sayımı kabul edilemez. Bu sayıma göre 1831-1832 tarihinde 4474 Müslüman erkek ve 10383 gayrimüslim erkek olmak üzere adada 14857 erkek nüfus sayılmıştır.

1831-32'te Kıbrıs'ta yapılan nüfus sayımına göre 4474 Müslüman erkek ve 10383 gayrimüslim erkek olmak üzere adada toplam 14857 erkek nüfus sayılmıştır. Ancak bu sayıya Müslüman nüfusun yoğunlukta yaşadığı Lefkoşe ve Magosa dâhil edilmemiştir. Bu sayımların yanında 1740'lardan 1820'lere kadar Kıbrıs'ın 12000 avârizhanesi vardır. Avârizhane gerçek haneye dönüştürmek için en alt katsayı ile çarptığımızda bile cizye ve nüfus kayıtlarıyla, avârizhaneler arasında yıllara göre farklılık göstererek yaklaşık 4500 ila 20000'lik bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu farkın oluşmasında dönemin şartlarına göre düzenli ve sistemli bir nüfus sayımı yapılamamasının etkisi büyüktür. Bu sebeplerden dolayı Kıbrıs'ın XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki nüfusu hakkında için kesin bir sayı verilmesi yanlış sonuçlara sebebiyet verebilir.

Hâsılı, cizye, avâriz ve nüfus kayıtlarına dayandırılarak yapılan bu çalışmadaki veriler, Kıbrıs'ın Osmanlı'nın fethinden sonra Osmanlı'nın özendirici iskân politikalarına rağmen tedrici olarak XIX. yüzyılın yarısına kadar hem Müslim hem gayrimüslim nüfusunun gerilediğini göstermektedir. XIX.

⁵¹Mehmet Akif Eroğlu, "Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı." *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi.*, Sayı, XII, İzmir, 1997, s.81-93.

yüzyılın yarısından itibaren Akdeniz'in önem kazanmasından olsa gerek, Kıbrıs da önem kazanmaya ve O'nun nüfusu da artmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- ALASYA, Halil Fikret, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara, 1964, s.1.
- ALASYA, Halil Fikret . *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşe: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, 1988, s.15.
- ALAGÖZ, Cemal Arif, “*Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş*”, Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1977, s.15-16.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “*Avârız*”, *İA*, C. II, 1997, s. 14-18.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Maliyeden Müdevver (MAD.d) Defter No: 03029, 00012/27.
- BOA. MAD., Defter No: 06486, 12.
- BOA. MAD., Defter No: 07 643, 0010.
- BOA. Cevdet Maliye, (C.ML), Defter No: 21924, 534.
- BOA. MAD.d., Defter No: 03055, 00008.
- BOA. MAD., Defter No:03618.
- BEDEVİ, Vergi, Kıbrıs Tarihi, Lefkoşe, 1965, s.93.
- ÇAĞATAY, Neşet , “*Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*” DTCFN., VIV., (Kasım-Aralık), 1947, s.484-510.
- ÇELİK Bülent-DEMİR Tanju, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği: Aydın Muhassıllığı (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın 2010.
- DARLING, Linda T. *Revenue-Raising and Legitimacy Tax Collection and Financial Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden, 1996, s. 93-94.
- DÜNDAR, Recep ;AYDIN,Mesut. “*3924 No'lu Cizye Defterine Göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla Kazalarında Gayrimüslimler*” TÜBAR-XXXI-2012-Bahar, 2012, s.7.
- DÜNDAR, Recep , “H.1269(1852-1853) “*Tarihli Kıbrıs Cizye Muhasebe Defterleri*” ZFWT., 2012, (s.99.122), Vol.4, No:2.
- DÜNDAR, Recep, Kıbrıs Beylerbeyliği, İnönü Üniversitesi, Tarih Eğitimi ABD. (basılmamış doktora tezi), Malatya, 1998, s.85.
- ERDÖNMEZ, Celal, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, (Basılmamış Doktora Tezi), 2004, s. 2.
- EROĞLU, Mehmet Akif, “*Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı.*” *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi.*, Sayı, XII, İzmir, 1997, s.81-93.
- EROĞLU, Mehmet Akif,, “*Avârız*”, *İA*. C.4, 1991, s.108-109.

- GÜNEŞ, Ahmet , “Osmanlı Tahrir Defterleri ve Bunların Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 150, s.165. 2004, s. 165-184.
- GÖKPINAR, Rahim . *Maliyeden Müdevver* (MAD.d) 03618 Numaralı Cizye Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, AYDIN.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “*Hane Deyimi Hakkında*”, İÜ. EFTD, S.32, İstanbul, 1979, 331-348.
- GÜCER, Lütfi, *XVI-XVII Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 70.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Döneminde Kıbrıs’ta İskân Politikası, Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi Ve ilk İskân Teşebbüsü (1570-1571)”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Magosa, 1991, s. 60.
- HEINRICH, Carl. Becker, “*Cizye*”, İ.A., III., İstanbul, 1993, s.199-201.
- İNALCIK, Halil, “*Kıbrıs Fethinin Tarihî Manası*”, *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara, 1964, s.21.
- İNALCIK, Halil. *Ottoman Policy and Administration In Cyprus After The Conquest., Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, 1971, s. 64.
- İNALCIK, Halil – Donald Quatert. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914/II*, Çevirenler: Ayşe Berktaş-Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s.659.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat , “*Osmanlı İktisadi Yapısı*”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, II., (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1999, s.513-650.
- ORHONLU, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul; Eren Yayınları, 1990, s.54.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve idare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007, s.142
- ORAT, Jülide Akyüz , “*Avârız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.5, S.22, 2012, s.221.
- ÖZKUL, Ali Efdal, *Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750).*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.
- ÖZTÜRK, Temel , “*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı Trabzon Sancağı Nüfus Tespitinden Avârız ve Cizye Defterlerinin Kullanılabilirliği*”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2008, s.103-104.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “*Avârız*”, İA. C.4, 1991, s.108-109.
- SAHİLLİOĞLU, Halil,, “*Avârız*”, İA. C.4, 1991, s.109.
- ŞEVKETOĞLU, Müge, “*10000 Yıl Öncesi Kıbrıs Anadolu İlişkileri*” , *Kıbrıs’ta Türk Varlığı Sempozyumu (17 Kasım 2000)*, Lefkoşa, 2001, s.158-160.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1994, s.179.
- TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları)*, Ankara, 2000, s.20.

Kıbrıs Adası Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Karpaz Kazasının Nüfus ve Toplum Yapısı

Yrd. Doç. Dr. Salih AKYEL

Gazi Üniversitesi / Ankara

Giriş

Şehir monografi çalışmalarında, şehirde yaşayan nüfusun ayrıntılı olarak tespit edilmesinin, birçok sosyal ve ekonomik problemlerin çözülmesinde yardımcı olacağı bir gerçektir¹. "...Tarih ilminin şimdiye kadar muhtelif devir ve medeniyetlerin özelliklerini açıklarken, nüfusun bu devir ve medeniyetlere olan çeşitli tesirlerini hesaba katmamış olması, birçok hadisenin ilmi bir izahtan mahrum kalmasına sebep olmuştur..."², Ö. Lütfü Barkan'ın bu görüşüne katılmamak elde değildir. Fakat nüfus konusunun bu kadar büyük bir önemi olmakla beraber, XIX. yüzyılda Karpaz şehrinin nüfusunu ayrıntılı olarak tespit etmek mümkün olmamıştır.

Nüfus kelimesi Arapça da "nefs" kelimesinin çoğulu olup şahıs, kişi anlamlarına gelmektedir³. Bir başka ifadeyle nüfus; belirli bir zaman diliminde sınırları belli bir alanda yaşayan insan sayısına denilmektedir⁴. Nüfus, belirli bir mekânda belirli bir zaman diliminde yaşayan insan sayısı olarak da tanımlanabilir. Günümüzde de insanoğlunun geliştirdiği kültür ve teknoloji doğal ortama olan bağımlılığı azaltmıştır. Fakat gelişmekte olan ülkeler doğal şartların etkisinden kurtulamamışlardır⁵.

Dünya da nüfusun sayılması her zaman belli amaçlar doğrultusunda yapılmıştır. Temel neden bir ülkenin, bir bölgenin, bir toplumun sosyo-ekonomik yapısını buna dayalı olarak üretim-tüketim ilişkisini belirlemek ve bu anlamda ileriye dönük öngörüler ortaya koyabilmektedir. Nüfus sayımları sayesinde toplumu oluşturan fertlerin cinsiyet, yaş, dil, din, meslek ve öğrenim durumlarına göre sayısını tespit etmek mümkün hale gelmektedir. Geçmişe dönük nüfus sayımlarının ele alınması ile araştırmacılar toplumların ekonomik ve sosyal tarihlerini yazmayı başarmışlardır. Böylece bir toplumun tarihini bütün yönleriyle değerlendirmek imkân dâhiline girmektedir ki, ekonomik ve sosyal tarih alanlarında araştırma yapan araştırmacılar için nüfus kayıtlarından elde edilen veriler çok değerlidir⁶.

Osmanlı Devleti'nde ilk kurulduğu zamanlardan itibaren çeşitli zamanlarda belirli bir amaç doğrultusunda nüfus sayımları yapılmıştır. Ancak bu ilk sayımlarda nüfusun tamamı sayılmamıştır. Sadece vergi veren nüfus kayıt altına alınmıştır. Bu da tahrirler sayesinde yapıliyordu. Ancak bu sayımlar XVI. Yüzyıldan itibaren sürekliliklerini kaybetmeye başladılar⁷. Bundan sonra da Osmanlı nüfus sayımları için avarız ve cizye defterlerine bakılması gerekmektedir. XVII. ve XVIII. yüzyılın Osmanlı Nüfusuna dair verileri; avarız, cizye ve tımar tevcih sayımlarının yapılmasını Osmanlı Klasik tahrir geleneğinin değişimi olarak da görmek mümkündür⁸.

¹ İbrahim Yılmazçelik; "XIX. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Nüfus Hareketleri", *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyum, 16-17 Aralık 2010*, Ankara 2011, s. 32.

² Ömer Lütfü, Barkan; Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1951, s.2.

³ Ferit, Devellioğlu; *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1993, s.1664.

⁴ Sunday Uner; *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara 1972.

⁵ Barış Taş, Mustafa Yakar (2009), "Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı", *Coğrafya Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, s.146.

⁶ Zübeyde Güneş Yağcı-Serdar Genç; H.1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri, Balıkesir 2013, s.23.

⁷ Ömer Lütfü, Barkan; Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 17.

⁸ Mustafa Öztürk; "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *OTAM*, S. 8, Ankara 1997, s.250-255.

Avarız vergisi veya avarız-ı divaniyye⁹ olağanüstü durumlarda devletin halktan aldığı her türlü ayni ve nakdi vergileri ifade etmektedir. Gayrimüslimlerden alınan ve Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından olan *cizye vergisi* diğer adıyla *baş vergisi* olan cizyenin İslam hukukuna dayalı olup¹⁰, *akil baliğe ermiş*¹¹, *hür ve maddi gücü yerinde olan* gayrimüslim erkeklerden alınır¹². Kadın, yaşlı, çocuk, din adamı, amâ, felçli gibi çalışamayacak kadar sakat olanlardan alınmazdı.

Bilindiği üzere Osmanlı Devletinde modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde ve 1830 yılında yapılmıştır. “... Osmanlı-Rus harbinden sonra, 1830 yılında kurulan Meclis-i Şura, İmparatorluk içerisindeki erkek nüfusu tespit etmek ve mali kaynakları yeniden belirleyebilmek amacıyla bir nüfus sayımı yapılmasına, bu sayımın Anadolu ve Rumeli'deki bütün eyaletleri kapsamına karar verilmiştir. Daha sonra sayım yapılacak olan yerler tespit edilerek söz konusu yerler tespit edilerek söz konusu yerlere sayım memuru gönderilmiştir...”¹³ Ahmet Lütfü'nün verdiği bilgilerde, Anadolu ve Rumeli'deki bütün eyaletler denilmesi üzerine bu sayımda Kıbrıs Adasında 1831 yılında bu sayımın yapıldığına dair kayıtlara rastlanmaktadır¹⁴.

Nüfus sayımlarına, mal-mülk sayımlarının yanı sıra Tanzimat Dönemi'nde de devam edilmiştir. Bu çerçevede nüfus defterleri ve altı aylık yoklama defterleri düzenlenmiştir¹⁵. İlk olarak sayım sonuçlarının değerlendirilmesi için. Ceride nezareti kuruldu. Sancak merkezlerinde ise bu nezarete bağlı olarak çalışacak olan defter nazırlıkları kurumu oluşturuldu¹⁶. Defter nazırlarının görevleri sancakta doğan, ölen, göç eden veya sancağa gelip yerleşenleri kayıtlarını günü gününe tutmaktı ve bunları altı ayda bir defa gönderilecek yoklama defterini rakamlar vererek düzenleyecekti. Vilayet tarafından bunlara belli miktarda maaş bağlanırdı¹⁷.

Osmanlı döneminde yerleşim birimlerinin etnik, sosyal ve ekonomik durumları hakkında önemli bilgiler içeren *nüfus defterleri*, günümüzde birçok kitaba konu olmaktadır. Özellikle NFS.d. fonundaki defterler, bu yönüyle çok başvurulan kaynaklardır. Nüfus defterlerine dayanan böyle literatür çalışmalarında öncelikle Osmanlı dönemine ait nüfus kayıtları ile söz konusu yerin tarihi hakkında genel bir açıklama yapılmakta, daha sonra esere kaynaklık eden defter ya da defterlerde mevcut olan veriler, tablolar veya listeler halinde düzenlenerek verilmektedir. Bu esnada, nüfus defterlerinde yazılı olduğu şekilde köy ve mahalle isimleri, haneler, şahısların isimleri ve yaşları ile yerine göre doğum ve ölüm tarihleri, meslek bilgileri ile kardeşlerinin adları ve benzeri bilgiler aktarılmaktadır¹⁸.

⁹Osmanlı Devleti'nde avarız vergisi üzerine çalışmalara bakınız: Ömer Lütfü Barkan, *Avarız*, İA, Ankara 1993, s.13-19; M.Ali Ünal, “1646 Tarihli Harput Kazası Avarız Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XII, İzmir 1997, s. 9-73; Enver Çakar-Fusun Kara, “17.Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avarız Hane Defterine Göre), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XV/2, Elazığ 2005, s.385-412.

¹⁰ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s.152; *Yavuz Ercan*, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Bellekten*, LV/213, Ankara 1991, s.372.

¹¹Zübeyde Güneş Yağcı-Serdar Genç, *H.1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri*, s.27.

¹²Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*, *DTCFD*, V/5, Ankara 1947, s.484-510.

¹³Ahmet Lütfü, *Tarih-i Lütfü*, C. III, İstanbul 1999, s. 142-145.

¹⁴Ayrıntılı bilgi için bakınız: M. Akif Erdoğan, (1997); “Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.XII, s.80-97.

¹⁵Bariş Taş, İlker Yiğit, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Beyşehir Kazası'nda Nüfus”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi(ATAM)*, C. XXIX, S.8, Ankara 2011, s. 493.Ayrıca bkz: Nuri Adıyeke, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri” *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM*, Sayı 11, 2000, s.769-825, s. 771.

¹⁶Musa Çadırcı, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma,” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara, 1980, s.110-111.

¹⁷Ahmet Aksın; *XIX. Yüzyılda Eğin(İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul 2003, s. 98.

¹⁸Bu konuda yapılan bazı çalışmalar için bakınız: Ayhan Yüksel; *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri Tirebolu, Espiye, Yağhdere, Güce Nüfus Kayıtları (1835-1847)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013; Zübeyde Güneş Yağcı - Serdar Genç; *1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Balıkesir 2013.; Sabri Bacacı - İrfan Dağdelen – Osman Doğan; *Ünye Nüfus Defteri 1834*, Ünyeliler Derneği, İstanbul-2011; Hacı Haldun Şahin; *Çorum Nüfus Defterleri (1837-1844)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum-2012.

Bu çalışma, Osmanlı Arşivinde muhafaza edilen 3758 Numaralı Kıbrıs Ceziresi Karpaz Kazası müslüman nüfus defteri ile 3759 Numaralı Kıbrıs Ceziresi Karpaz Kazası reaya nüfus defteri Karpaz'ın 1844-1848 yıllarında yapılmış müslüman ve gayrimüslimlerin erkek nüfus yoklaması sonuçlarını ihtiva eden bir çalışmadır. Bu çalışmamızda Karpaz Nüfus Defterleri incelenerek Karpaz Kazasında yaşayan müslüman ve gayrimüslim nüfusun, demografik yapısı ve özellikleri ortaya konulmak istenmiştir. Bu çalışmamızla Karpaz tarihi hakkında daha etraflı bilgilere ulaşmak hedeflenmiştir.

1. Karpaz Kazası Nüfus Defterlerinin Değerlendirilmesi

Çalışma konumuzu teşkil eden defterler H.1259/M.1844 ve H.1264/M.1848 sayım sonuçlarına göre sadece Karpaz Kazası nüfusunu ihtiva etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Nüfus Defterleri Kataloğunda NFS. koduyla 3758 ve 3759 numarada kayıtlıdır. 3758 numaralı defterde kazanın müslüman nüfusu kayıtlı iken 3759 numaralı defterde kazadaki gayrimüslim nüfus kayıtlıdır.

İncelememize konu olan H.1259 (1844) tarihli ve 3758 numaralı defter 21x55 cm ebadında, 60 varaktan oluşmaktadır. Ayrıca ciltsiz ve ebrusuzdur. Defterin ilk sayfası herhangi bir yerleşim yeri gösterilmeden nüfus kaydı yazılmıştır. İkinci sayfasında ise “Ayandroniko namı diğer Topçu tabi kazası Karpaz” başlığıyla başlayıp Karpaz'a bağlı 21 farklı iskân yerinin nüfus kayıtları deftere kaydedilmiştir. Defterde 390 hane ve 781 isim kaydedilmiştir.

İkinci defterimiz olan gayrimüslim nüfusun kaydedildiği defter ise 3759 numaralı ve 1848 tarihli olup 17x50 cm ebadında, 100 varaktan ibaret olan ciltsiz ve ebrusuzdur. Bu deftere; 544 hane ve 1053 nüfus kaydı yazılmıştır.

Bu defterlerde benzer defterlerde olduğu gibi aile bireylerinin kaydı tutulurken aile reisinin başa yazıldığı görülmektedir. Söz konusu kayıtlar içerisinde “Şabb-ı Emred” ifadesi henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç, yeni ergenliğe giren erkekler işaret edilmektedir. Ter bıyık kavramı ise bıyığı henüz yeni terleyenler için kullanılmaktadır. Kayıtlarda kişinin adından sonra gelen “sinn” kelimesi ilgili şahsın yaşını tanımlamak için kullanılmıştır.

Bir yerin yaşa bakılmaksızın erkek nüfusu tam olarak verildiğinden şehrin nüfusunda belirli bir tahmin yürütmek mümkün görünmektedir. Bunun yanı sıra meslekler, sakat, hasta olanlar da bu defterlerde yer almaktadır. Müslümanlardan farklı olarak gayrimüslimlerin cizye vergisi verenlerin ve veremeyenler ile hangi düzeyde cizye vergisi verdikleri deftere kaydedilmiştir. Cizye vergisini çocuklar, hasta olanlar ve yaşlılar vermediklerinden onlara vergi tahakkuku yapılmamıştır. Cizye vergisi veremeyenler *amel-mânde*¹⁹ olarak kaydedilmişlerdir. Cizye kaydı ise verginin düzeyine göre *alâ*²⁰, *ednâ*²¹ ve *evsat*²² şeklindedir²³.

Gerek müslim gerekse reayanın sayımında cizye dışında farklı bir kayıt işlemi yoktur. Defterlerin her ikisinde de sayım için takip edilen yöntem şöyledir: Hane numarası, sıra numarası, üstte ve kırmızı mürekkeple yer almaktadır. Hane numarası; isimlerin üstünde, gayrimüslimlerden cizye vergisi verenlerin durumunu gösteren ibareler de deftere kaydedilmiştir.

Defterde hane üyeleri kaydedilirken önce hane reisi, oğulları, varsa kardeşlerinin kaydı yapılmıştır. Oğullar ve kardeşler yaş sırasına göre kaydedilmişlerdir. Eğer geniş aile ise ve torun var ise hangi oğulun

¹⁹*Mande*: Cizye verme yükümlülüğü düşmüş, yaşlı gayr-i müslimler için kullanılan bir tabir olarak kullanılmaktadır.

²⁰*A'lâ*: En yüksek cizye oranı üzerinden vergi veren kişiler için kullanılmaktadır.

²¹*Ednâ*: En düşük cizye oranı üzerinden vergi veren kişilerdir.

²²*Evsat*: Orta gelir seviyesi üzerinden vergi veren kişilerdir.

²³Zübeyde Güneş Yağcı - Serdar Genç; *1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*,s.37.

çocuğu olduğu, mesela Mehmet'in oğlu gibi tanımlamalarla ailenin yapısı ortaya konulmuştur. Kardeşlerin yazılması esnasında bu durumla karşılaşmaktayız. Kardeşler de belirttiğimiz gibi yaş sırasına göre yazılmışlardır. Kısaca defterlerde yaş sırası dikkate alınmıştır.

2. XIX. Yüzyılın Ortalarında Karpaz Kazasının Nüfusu ve Çeşitliliği

Kıbrıs, coğrafi konum itibarıyla tarih boyunca çok sayıda kavmin ilgisini çekmiştir. İşte bu uzun macerası boyunca adanın etnik coğrafyası da oluşmuştur. Ada olması sebebiyle Kıbrıs nüfusunda sürekli dalgalanmalar görülmektedir. Türk fethini takiben yapılan ilk tahrir işlemlerinde elde edilen sayı yıllara göre inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir²⁴.

1531 – 1540 yılları arasında Kıbrıs'ta 197. 000 kişilik bir nüfus bulunmakta ve bu nüfusun 70.050'si parîçi, 95.000'ni de köylülerden oluşmaktadır²⁵.

1570–1571 Osmanlı Venedik Savaşları'ndan dolayı Kıbrıs halkının bir bölümü ada dışına kaçmış bir bölümü de dağlara sığınmıştı. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi, Kıbrıs halkının geri dönmeleri için gayret sarf etmiştir²⁶. Gerek ada halkının geri dönmesi gerek Osmanlıların Anadolu'dan adaya Türkleri getirmek istemeleri, Türk-Rum yerleşmelerini meydana getirmiştir. Adada nüfus düzenlemesi yapılırken müslim, gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır²⁷.

1572'deki tahrir sonuçlarına göre Kıbrıs adasında 900 küsur köy ve mezranın bulunduğu ve bu yerleşme birimlerinde toplam 150 bin kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Buna göre köy başına düşen ortalama nüfusun 200'ün altında kaldığı, bunun da geniş bir ada için az olduğu belirtilmiştir (aritmetik ortalama 16 kişi/km²). Bundan dolayı Osmanlı idarecileri adanın hem nüfusça takviyesi hem de iktisadi canlılığın temini için ve aynı zamanda denge oluşturabilmesi için Anadolu'dan Kıbrıs'a nüfus nakillerine başvurmuştur²⁸. Kıbrıs fethi tamamlandıktan sonra Anadolu'da belirlenmiş bölgelerde on haneden bir hanenin Kıbrıs'a yerleştirme emri çıkartılmıştır. Türklerin adaya yerleşmesi için 2 yıl vergi muafiyeti tanınmıştır. Adaya gönderilmek üzere Aksaray, Beyşehir (Konya), Seydişehir (Konya), Niğde, Bor (Niğde), Develi (Kayseri), Ürgüp (Nevşehir), İshaklı (Afyonkarahisar), Akşehir (Konya), Koçhisar (Ankara) ve İçel yerleşmelerine bağlı kırsal kesimlerden 12 bin hane gönderilmiştir. Ancak adaya gönderilen halkın bir kısmının ada iklimine uyum sağlayamayıp geri dönecekleri ihtimali de hesaba katılarak 1572–1581 yılları arasında adaya 8 bin hane daha gönderilmiştir. Bu da yaklaşık 40 bin kişilik bir nüfusa karşılık gelmektedir. Bunların bir kısmı Anadolu'ya geri dönmüştür. Kıbrıs'a Türklerin nakli daha sonra da sürmüştür²⁹. XVII. yüzyılın sonuna kadar devlet eliyle Kıbrıs'a yerleştirilen Türklerin sayısının 30 binden fazla olduğu tahmin edilmektedir³⁰.

1777 yılında Kıbrıs'ın 17 nahiyesinde 564 köy ve bu köylerde 10.487 kişi olan Rum ailesi vardı. Rum erkek nüfusu yaklaşık 12.000, Rum kadın ve çocuk nüfusu en az 25.000 olmak üzere Rum toplam nüfusu

²⁴Celal Erdönmez; “Şerhiye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta 2004, s.45.

²⁵Ahmet Atasoy; “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2011 Cilt: 8 Sayı: 15, Antakya 2011, s.32.

²⁶Nuri Çevikel; *Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570 -1878)*, 47 Numaralı Yayıncılık / Tarih – İnceleme Dizisi, İstanbul 2001, s.28.

²⁷ Kemal Çiçek; *Osmanlılar Zamanında Kıbrıs Tarih ve Toplum*, XXIII/136, İzmir 1995, s.92.

²⁸ Feridun Emecen; *Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması, “Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi”*, İstanbul 2001, s.50.

²⁹Ahmet Atasoy(2011); *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası*, Ayrıca bkz: Ali Ahmetbeyoğlu, Erhan Afyoncu, *Kıbrıs'ta Türkler*, Tarih ve Tabiat Vakfı İstanbul 2000, s.16.

³⁰ Vergi Bedevi; *Tarih boyunca Kıbrıs Anadolu İlişkilerine Genel Bakış*, Lefkoşa 1978, s.30.

37.000 kişiydi. Türk erkek nüfus 15.000, Türk kadın ve çocukların sayısı da en az 32.000 olmak üzere Türk nüfusu da toplam 47.000 kişiydi. Ada toplam nüfusu da 84.000 kişiydi³¹.

Ada nüfusuna dair en kesin veriler şüphesiz 1831’de yapılan nüfus sayımı sonuçlarıdır. 1831 sayımı modern anlamda nüfus sayımlarından farklı olmakla beraber Osmanlı Devleti tarafından yapılmış ilk sayım olarak bilinmektedir³². Aşağıdaki tabloda H.1246(1831) tarihli Kıbrıs nüfus defterleri esas alınarak dinlerine göre Karpaz kazasının nüfusunun dökümü ve yüzdelik oranları görülmektedir³³.

Tablo 1: 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre Karpaz’ın Erkek Nüfusu

Kaza	Müslim	%	Gayrimüslim	%	Toplam
Karpaz	696	37	1.171	63	1.867

1831 nüfus sayımı verilerine göre Karpaz’da 696 müslüman erkek olup bunun toplam erkek nüfus içindeki oranı % 37’dir. Gayrimüslim erkek nüfusun toplamı ise 1.171 kişi olup bunun da toplam erkek nüfus içindeki oranı ise % 63’tür. 1831 nüfus sayımında müslüman ve gayrimüslim nüfusu ortaya çıkartıp bu sayede asker ve vergi potansiyelini tespit etmek amaçlandığından sadece erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu sayımda kadın ve çocuklar sayım dışı bırakılmıştır³⁴. Aynı miktarda bu sayıma kadın nüfusunu da eklersek Karpaz’ın yaklaşık 3734 toplam nüfusu olur.

1844 yılında Karpaz’daki müslüman erkek nüfus sayısı 781 olup 1831’deki müslüman nüfus sayımına göre %10 artış göstermiştir. Gayrimüslim erkek nüfus sayısı %10 azalarak 1.053’e düşmüştür.

Tablo 2: XIX. Yüzyılın Ortalarında Karpaz’ın Erkek Nüfusu

KARPAZ	Müslüman ³⁵			Gayrimüslim ³⁶		
	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Başına Ortalama Erkek Nüfus (%)	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Başına Ortalama Erkek Nüfus (%)
	390	781	50	544	1053	50

XIX. Yüzyılın ortalarında Karpaz’da toplam 1834 erkek nüfus olduğunu kayıtlardan öğrenmekteyiz. Bu nüfusa kadın nüfusu da eklendiğinde kaza nüfusu 3668’e ulaşmaktadır.

³¹ Ahmet Atasoy; *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Nüfus Coğrafyası*, s.35.

³² M. Akif Erdoğan; “Kıbrıs Adası’nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XII, İzmir 1997, s.81.

³³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs(Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara 2000, s.93.

³⁴ Celal Erdönmez; *Şerhiyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, s.48.

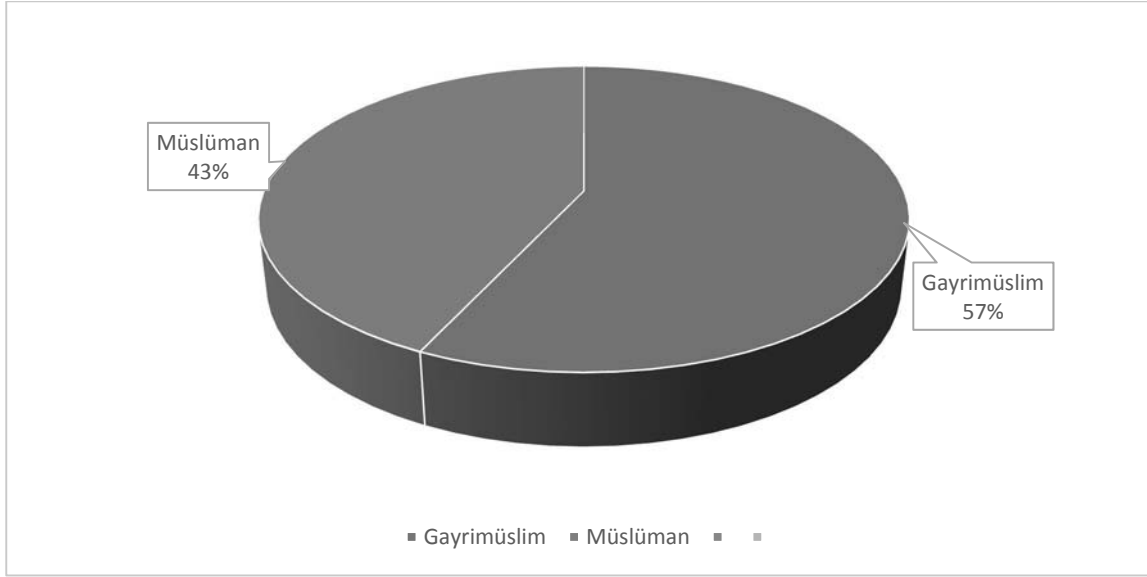
³⁵ BAO., *Kıbrıs Nüfus Defteri*, Nu: 3758.

³⁶ BAO., *Kıbrıs Nüfus Defteri*, Nu: 3759.

Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun hane başına ortalama erkek nüfus içindeki oranları % 50'dir. Toplam nüfus içerisindeki oranlarına göre Müslüman erkek nüfus %43'tür. Gayrimüslimlerin toplam nüfus içerisindeki oranı ise %57'dir.

Diğer taraftan Müslüman nüfusun toplam hane sayısındaki oranı % 42 olup gayrimüslimlerin toplam hane sayısındaki oranı ise %58 olarak görülür. Bu durum gayrimüslim nüfusun aile fertlerindeki sayının fazlalığıyla açıklanır. Müslüman ve gayrimüslim nüfusta hane başına ortalama 2'şer kişi düşerken bu sayılara aynı sayıda kadınları da eklersek Karpaz'da hane başına ortalama 4 kişi düşmektedir.

Grafik 1: XIX. Yüzyılın Ortalarında Karpaz'ın Erkek Nüfusu Oranları

3. Hanedeki Erkek Nüfusun Dağılışı

XIX. yüzyılın ortalarında Karpaz Kazası'nda hane nüfusu anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileden³⁷ meydana gelmiyordu. Evli oğullar ve torunlar ve babalarıyla aynı çatı altında yaşadığı geniş aileler de bulunuyordu. Babanın hayatta olmaması halinde kardeşler de ağabeyin aile reisi olduğu hanelerde bir arada yaşayabiliyordu. Yukarıda da temas edildiği gibi, genellikle bekâr oğullar babanın çatısı altındadır. Evli olanlar, ayrı birer hane olarak yazılmışlardı.

Kazadaki 390 Müslüman hanedeki toplam oğul sayısı 204'dür. Toplam nüfusun %11'ini oluşturmaktadır.

Tablo 3: Kazadaki Müslüman Erkek Sayılarının Hanelere Dağılışı

	Çocuk Sayısı

³⁷ İlber Ortaylı; (Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul 2004, s. 3-4), Osmanlılarda çekirdek ailenin verginin tarh edildiği bir birim olduğunu, bir çift öküzle sürülebilecek toprak demek manasına gelen tahrir defterlerindeki *çift* tabirinin Sâsâniler, Roma ve Bizans'tan beri çekirdek ailenin sahip olduğu arazi parçası için kullanıldığını ifade eder.

Hane Sayısı	1 Oğul	2 Oğul	3 Oğul	4 Oğul	5 Oğul	Toplam Oğul Sayısı
390	147	44	8	1	4	204

Tabloda da görüldüğü gibi hanede, tek oğlu baba hanesinde yaşayanların sayısı, iki veya daha çok oğlu aynı çatı altında yaşayanlardan fazladır. Ancak bu durum o ailelerin tek erkek evlat sahibi oldukları manasına gelmemelidir. 20 yaşın üzerinde evli oğullar çok kere ayrı birer hane olarak yazılmışlardır. Tespiti hemen hemen mümkün olmamakla birlikte doğum yerleri dışında yaşayanlar da mutlaka vardı. Bunun içindir ki verilen rakamlar ailelerin hayattaki oğul sayılarını değil, baba evinde yaşayan oğul sayısını göstermektedir. Toplam Müslüman hane sayısına oranlandığında bir erkek evladın yaşadığı hane sayısı Müslüman toplam hane sayısının % 38'ini oluştururken 2 ve üzeri oğullu hane sayısı % 15'e düşmektedir.

Kazadaki gayrimüslim ailelerin toplam erkek çocuk sayıları 488'dir. Toplam nüfusun yaklaşık %27'sini oluşturmaktadır.

Tablo 4: Kazadaki Gayrimüslim Erkek Sayılarının Hanelere Dağılışı

Hane Sayısı	Çocuk Sayısı						Toplam G.Müslim Oğul Sayısı
	1 Oğul	2 Oğul	3 Oğul	4 Oğul	5 Oğul	6 Oğul	
544	137	204	105	36	0	6	488

Tablodan da anlaşılacağı üzere 2 oğullu baba hanesinde yaşayanların sayısı aynı çatı altında yaşayan gayrimüslim oğul sayılarından fazladır. Toplam gayrimüslim hane sayısına oranlandığında iki erkek evladın yaşadığı hane sayısı toplam gayrimüslim hane sayısının %42'sine yaklaşırken 6 oğullu gayrimüslim hane sayısı % 1,2'ye düşmektedir. Ayrıca müslüman hanelerde en fazla 5 oğul yaşarken gayrimüslimlerde ise 6 oğul yaşamaktadır.

Kaza bazında bakıldığında baba evinde yaşayan erkek evlatların en fazla 1 oğullu olduğu hanelerdir. Kaza toplamında 692 oğul sayısının 284'ü tek oğullu hanelerden müteşekkildir. Toplam nüfusun % 15,5'ni oluşturmaktadır. İkinci sırada 2 oğullu evlat sayısı 248 olup bunların toplam oranı ise % 13,5'tur. 3 ve daha fazla erkek evlat sayısının toplam nüfusa oranları ise % 9'dur.

4. Kardeşler

Bir arada oturan kardeşler babalarının adı altında yazıldıkları halde bazı hanelerde aile reisi durumunda olan genellikle en büyük ağabeydir. Ancak büyük ağabeyin çeşitli nedenlerden dolayı kaza dışında bulunması halinde daha küçük olan kardeş, aile reisi olarak kaydedilmiştir.

Kardeşleriyle aynı haneyi paylaşanların sayıları, evlatlara göre çok azdır. Hatta Müslümanlarda 16 kişi, gayrimüslimler de 21 kişi kardeşleriyle aynı haneyi paylaşmaktadır.

5. Diğerleri

Aynı çatı altında yaşayanlar; oğullar ve kardeşlerden ibaret değildir. Sayıları sınırlı kalmakla beraber bazen evli oğlun baba hanesinde yaşaması dolayısıyla torun veya torunlar, amcanın yanında kalan bir yeğene ya da babasına rastlanıyor. Bunların içinde en fazla olan torunlardır. Müslümanlar içinde torunuyla yaşayan olmamasına rağmen gayrimüslimlerde 13 torunun yaşadığı tespit edilmiştir.

Kıbrıslı zengin Müslümanlar arasında ister köylü isterse şehirli olsunlar gulam (erkek köle) beslemek yaygın bir adet iken, Osmanlı hukukunun getirdiği kısıtlamalardan dolayı gayrimüslimler arasında bu gelenek pek yaygın değildi. Bu nüfus sayımı içerisinde de çoğunluğu *Arap* olan ve İslami şahıs isimleri taşıyan gulamlar kaydedilmiştir³⁸. Bunların Müslüman nüfus içerisindeki oranı % 2,9'dur. Kısacası 23 erkek "gulam" olarak deftere kaydedilmiştir.

Tablo 6: Hanede Yaşayan Diğer Erkekler

Dini Durumları	Torun	Yetim	Gulam	Babası
Müslüman	0	11	23	4
Gayrimüslim	13	13	0	0
Toplam	13	24	23	4

6. Nüfusun Yaşa Göre Dağılışı

6.1. Matlub-Gayr-i Matlub Nüfus

1830 tahriri sebeplerinin başında askerlik çağındaki erkek nüfusun tespiti geliyordu. Bu sebeple de her kaza sonunda icmaller yapılırken nüfusun ne kadarının matlub, yani askerlik için uygun, ne kadarının ise gayr-i matlub, yani askerlik çağının dışında kaldığı belirtilmiştir³⁹.

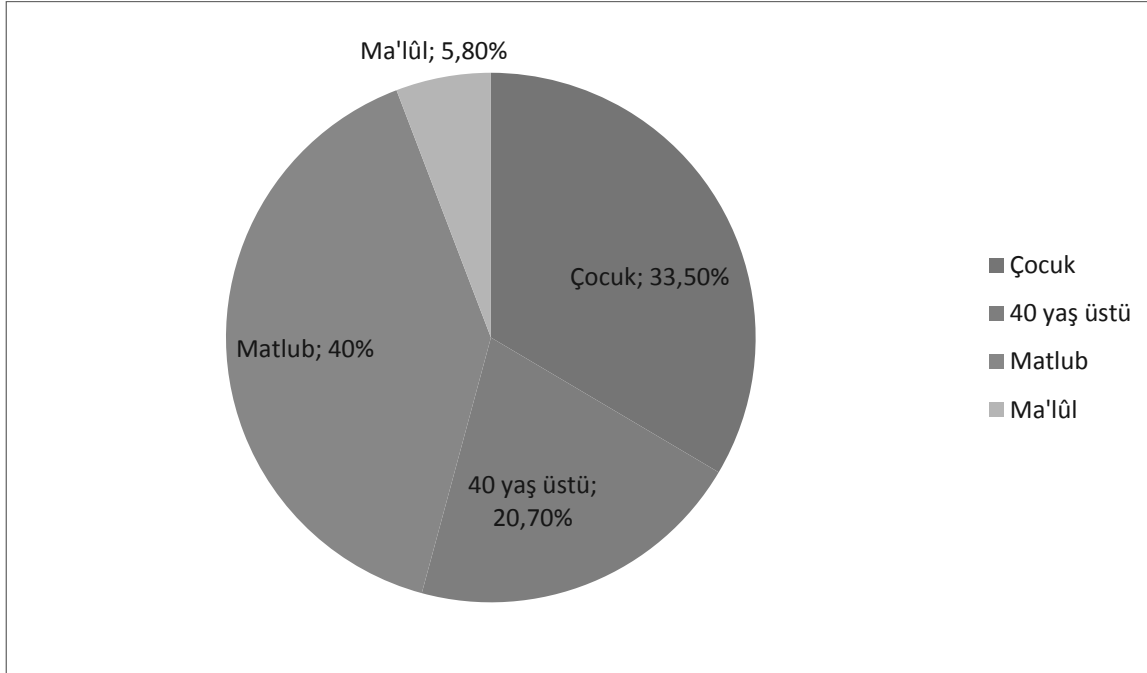
Askere alınma yaşı resmen 15'ten başlıyordu. 15'in altındakiler çocuk sayılıyordu. 15-39 yaş arasındakiler matlub grubuna giriyordu. 40 yaş ve üstü askerlik hizmeti için elverişli bulunmuyordu. Kaza bazında bakıldığında matlub grubuna girenlerin sayısı 312'dir. Bu da toplam Müslüman nüfusun % 40'nı oluşturmaktadır.

Gayr-i matlubların en büyük grubu 0-14 yaşındaki fertlerden oluşmaktadır. Bu yaş grubunda 262 Müslüman kişi bulunmaktadır. Toplam Müslüman nüfus içindeki payları % 33,5'dir. 40 yaş üzerinde 162 Müslüman erkek bulunmaktadır. Bu da toplam Müslüman erkek nüfusun %20,7'sidir.

³⁸ M. Akif Erdoğan; *Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı*, s. 82.

³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu; *Menteşe Sancağı 1830(Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara 2010, 59.

Grafik 2: Matlub ve Gayr-i Matlub Nüfus Oranları

6.2. Yaş Grupları

Karpaz'ın nüfusunun hangi yaş grubunda yoğunlaştığını görmek için onar yıllık devrelere ayırıp mukayese yapılması uygun olacaktır. Erkek nüfus doğumdan başlayarak yazılmıştır. Bir yaşından küçük bebeklerin bütün kazadaki sayıları 13'tür.

1-10 yaş grubundaki çocukların sayıları 575'tir. Kazalar içindeki oranı % 31,3'tür. Başka hiçbir yaş grubu, bu rakamlara erişememiştir. Kaza toplamlarına bakıldığında bunların 372'si gayrimüslim, 203 kişi ise Müslümandır. Kaza nüfuslarına oranlarına gelince gayrimüslimler %20,2, Müslümanlar ise % 11'lik orana sahiptir.

11-20 yaş arasındaki nüfus biraz azalmaktadır. Sayı olarak 273'e, oran olarak %14,8'e düşmektedir. Sayı bakımından gayrimüslimler 143, Müslümanlar da 130 kişidir. Bu grupta sayı ve oranın düşmesi doğumların azlığı veya çocuk ölümlerinin fazlalığıyla izah edilebileceği gibi 15 yaş ve üstünün matlub grubuna girmesinden dolayı bazılarının tahrirde yazdırılmamış olması yahut yaşlarının küçük gösterilmesinden de kaynaklanabilir. Oran olarak bakıldığında gayrimüslimler % 7,7 olup Müslümanların ise %7'si bu yaş grubunu oluşturmaktadır.

21-30 yaş grubundakilerin sayısı 316, toplam nüfusa oranı ise %17,2'dir. Sayı ve oran bakımından gayrimüslimler 180 kişi ve %9,8'lik oranla, Müslümanlar ise 136 kişi ve %7,4'den ibarettir.

31-40 yaş grubunda bütün kazada 302 kişi bulunmakta ve bunların kazadaki toplam nüfusa oranları %16,4'ten ibarettir. Gayrimüslimler 168 kişi ve %9,1 olup müslümanlar ise 134 kişi ve %7,3'ten oluşmaktadır.

41-50 yaş grubundakilerin sayısı 187, toplam oranı ise %10,1'dir. Sayı ve oran bakımından gayrimüslimler 99 kişi ve %5,3 olup Müslümanlar ise 87 kişi ve %4,7'den ibarettir.

51-60 yaş grubundakilerin sayısı 85 kişi, toplam nüfusa oranı ise %4,6'dır. Bunlarında gayrimüslim oranları 44 kişi, Müslümanlar ise 41 kişiden müteşekkirdi.

61-70 yaş grubunda 52 kişi olup oran % 2,8'e düşer. Bu grupta 29 kişi gayrimüslim, 23 kişide Müslümandır. Gayrimüslim ve Müslümanların oranları birbirine çok yakındır. Bu grupta en yüksek orana sahip % 1,5'le gayrimüslimler olup Müslümanlar ise %1,2'dir.

71-80 yaş grubunda 13 kişi bulunmaktadır. Bunların oranı ise % 0,7'ye düşer. Bu yaş grubundakilerin 6'sı gayrimüslim, 7'si de Müslümanlardan oluşmaktadır.

81-90 yaş grubunda sayı azalmaya devam ederek 8'e, oran ise % 0,4'e düşer. Sayı bakımından 5'i gayrimüslim, 3'ü de Müslümanlardan oluşmaktadır.

91-100 yaş arasındakilere sadece 6 kişi olup bunlarda gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

Defterde Müslümanlar içinde en yaşlı kişi "Ayasimyo'da ihtiyar Ali" ismindeki kişi 100 yaşındadır. Gayrimüslimlerde ise 2 kişi 105 yaşındadır.

7. Hane Reislerinin Yaş Ortalamaları

Hane reislerinin yaş ortalamaları müslüman ve gayrimüslimler arasında değişiklik göstermektedir. Gayrimüslimlerde hane reisinin yaş ortalaması 39, Müslümanlarda ise 38,4'tür.

8. Müslüman Şahıs Adları

Türkler, Müslümanlığı kabullerinden önce Türk isimler kullanırlarken Müslümanlığı kabul ettikten sonra zamanla Türk adlarının yanında Arapça isimleri tercih etmeye başlamışlardır. Nitekim XV. yüzyıl tahrir defterlerinde hâlâ Türkçe adların ağırlıkta oldukları görülmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren Türkçe adlar pek fazla kullanılmaz⁴⁰. XIX. yüzyılda da durum aynıdır. Bütün kazada Müslümanlar 60 değişik isim kullanmışlardır. Ancak bunların çoğu bir veya birkaç defa kullanılmıştır. Bunların 54'ü tek isimlerden, 6'sı da çift isimlidir. Tek isimlerin bazıları alışılmamış isimler olup bunlar; Zezevan, Abdal, Dede, Safır, Zenbil gibi isimlerdir.

Tablo 7: Bir Defa Geçen Tek İsimler

Abdurrahim	Bayram	Kemal	Feyzullah	Safir	Tahir
Abdullatif	Emir	Hayrullah	Reyhan	Sadık	Zenbil
Arif	Ethem	Nasuh	Said	Malik	Zezevan

Kazada 6 değişik çift ismi, 12 kişi kullanmıştır. Bunlar; Ali Salih, Mehmet Arif, Sefer Ahmed, Derviş Osman, Ahmet Arif çift isimleri birer defa kullanılmakla beraber Emir Ali 7 defa kullanılmıştır.

Karpaz'da müslüman erkekler arasında belli isimler fazla kullanılmıştır. Çok kullanılan isimlerin başında *Mehmed* geliyordu. Kazada Mehmed adını taşıyanların sayısı 156 kişi, yani Müslüman erkek nüfusunun %19,9'udur. İkinci sırayı 95 kişi ve %12,1'lik payla *Hasan* ismi alıyordu. En çok kullanılan Müslüman isimleri içinde 84 kişi ve %10,7'lik payla *Mustafa* ismi almaktadır.

⁴⁰ Yılmaz Kurt; "Sivas Sancağında Kişi Adları", OTAM, S.4, Ankara 1993, s.225.

Tablo 8: Kazada En Çok Kullanılan Müslüman Şahıs Adları ve Dağılım Oranları

İsim	Kişi Sayısı	Toplam Müslüman Nüfusa Oranı (%)	İsim	Kişi Sayısı	Toplam Müslüman Nüfusa Oranı (%)
Mehmed	156	19,9	Halil	23	2,9
Hasan	95	12,1	Yusuf	19	2,4
Mustafa	84	10,7	Süleyman	16	2
Ali	79	10,1	İbrahim	15	1,9
Hüseyin	79	10,1	Mercan	7	0,8
Ahmed	58	7,4	Musa	7	0,8
Abdullah	44	5,6	Kasım	6	0,7
Osman	32	4	Salih	5	0,6
İsmail	26	3,3	Durmuş	5	0,6

9. Doğan Çocuğa Aile Büyüklerinin İsimlerinin Verilmesi

Ad verilirken birçok ailede erkek evlada babanın babası veya dedesinin adının verilmesi tercih edilmiştir. Kazadaki müslüman topluluklar arasında 12 hane reisi oğullarından birine babalarının adını koymuşlardır⁴¹. Kaza genelindeki müslüman hane reisleri 204 erkek evlat sahiblerdir. Bunlardan en az 97'si yani %48,5'i ilk çocuğuna ya kendi adını ya da babalarının isimlerini vermişlerdir. Oğluna kendi adının verilmesi dede adına göre az rastlansa da çocuklarına kendi adının verildiği oran %10,7'dir.

Yeni doğan çocuğa dedesinin adının verilmesi günümüzde olduğu gibi o dönemde de bu gelenek devam etmekteydi. Dedesinin adı genellikle ilk oğula verilmektedir. Ancak bu bir kaide değildir. İkinci çocukların da birinciler kadar olmamakla beraber dedelerin adını taşıdıkları vaki'dir.

204 müslüman erkek evlat sahibinden 77'si birinci, 4'ü de ikinci çocuklarına babalarının adını vermişlerdir ki bu toplamda 81, yani erkek evlat sahiplerinin %39,7'sidir.

⁴¹ Tespitler yapılırken baba evindeki çocuklar esas alınmıştır. Aynı birer hane olarak yazılan evlatların tespiti her zaman kolay olmamaktadır. Çünkü baba ve oğullar her zaman peşpeşe yazılmadığı gibi aynı adı taşıyan amcaoğulları da bulunabilmekte ve bu, hesaplamalarda önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun içindir ki tespitler, sadece hane içinde yazılan çocuklarda yapılmıştır. Hiç şüphe yok ki hanede yaşayan en büyük çocuk her zaman ilk çocuk değildir. Ancak ilk oğulun tam ve doğru olarak tespiti de çok kere imkansızdır.

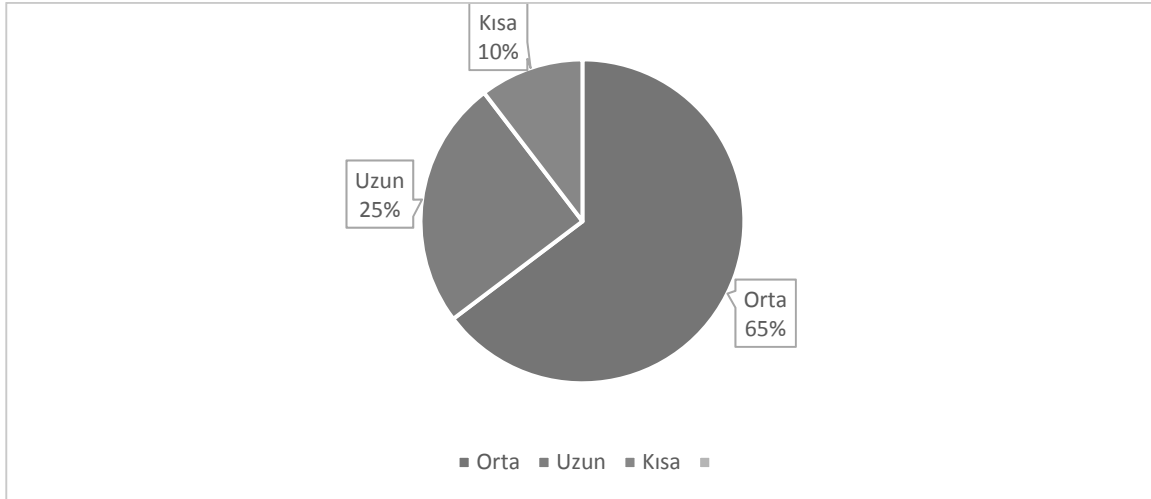
10. Eşkâlde Yer Verilen Özellikler

Eşkâl tariflerinde boy, sakal ve bıyık bulunup bulunmadığı ve rengi “uzun boylu sarı sakallı”, “orta boylu kumral bıyıklı”, “kısa boylu kara sakallı” şeklinde belirtilmiş; bir özü bulunanlarda özünün cinsine işaret edilmiştir. Bunlar içinde boyun ne şekilde belirlendiğine işaret edilmemişse de göz ile tayin edildiğinden şüphe yoktur. Bunun içinde kısa ile orta, orta ile uzun arasında kesin bir sınır olduğu düşünülemez. Dolayısıyla bunları %100 doğru tespitler olarak kabul etmemek gerekir.

10.1. Boy

Türklerin karakteristik özelliklerinden biri orta boylu oluşlarıdır ki bu da eşkâli verilenler de çok bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Kazanın genelinde 938 kişinin boyları belirtilmiştir ki bu, bütün nüfusun %51,1’i kadardır. Bunlardan 234’ü uzun, 606’sı orta, 98’i de kısadır. Bu rakamlara göre boyları belirtilenlerin toplam nüfusa göre oranları; ortalar % 33, uzunlar %12,7, kısalar da %5,3’dür.

Grafik 3: Kaza Genelinde Boyların Dağılışı

Kazada yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin boylarını ayrı ayrı değerlendirirsek, gayrimüslim nüfus içerisinde 551 kişinin boyları belirtilmiştir. Buna göre 348 kişi orta boylu olup gayrimüslim nüfusa oranı ise %33, 137 kişi uzun boylu ve gayrimüslim nüfusa oranı ise %13, kısa boylu olanların sayısı ise 66 kişi ve oranı ise %6,2’dir.

Müslümanlarda 387 kişinin boy özellikleri belirtilerek toplam müslüman nüfusa oranı ise %49,5’tir. Bunlardan 258 kişi orta boylu ve müslüman nüfusa oranı ise %33, uzun boylular 98 kişi olup müslüman nüfusa göre oranladığımızda %12,5; kısalar 32 kişi olup oranladığımızda ise %4’dür.

10.2. Sakal-Bıyık

Dönemin şartlarına göre kesin bir sınır verilmemekle beraber yirmili yaşlarda bıyıklı, otuzlu yaşlardan itibaren sakallı olarak görülmektedir. Ancak yirmili yaşlarda sakallı olanlar bulunabildiği gibi 30’lu yaşlarda da henüz sakal bırakmayanlarda mevcuttur. Bu, erkek evlat sahibi olunduktan sonra sakal bırakıldığı ihtimalini hatıra getirmektedir. Eşkâl tariflerinde renkle birlikte daima şahsın sakal ya da bıyıklı oluşu hususuna da yer verilmiştir⁴².

⁴² Mübahat Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı*, s.134.

Defterde sadece sakal-bıyık bulunduğuna işaret edilmemiştir. Sakalı bıyığı çıkmamış delikanlılar *şabb-ı emred*; bıyığı yeni terleyenler için *ter bıyıklı* olarak kaydedilmiştir. Şabblar için genelde 15-17, terler için 18-19 yaşlar kabul edilmiştir. Ayrıca defterde 222 müslüman ve 25’de gayrimüslim olmak üzere kazada toplam 247 kişi sakalıdır. Bunun toplam nüfusa oranı ise %13,4’tür. Müslümanların kendi aralarındaki oranı %28,4 olup bu oran gayrimüslimlerde ise %2,3’tür.

Tablo 9: Sakalı Kaydedilmiş Olanların Kazadaki Dağılışı

Dini Yapısı	Nüfusu	Sakal Rengi					Toplam	Nüfusuna Oranı %	Toplam Nüfusa göre sakalı olanların oranı
		Kumral	Kara	Kır	Sarı	Ak			
Müslüman	781	48	32	76	23	30	209	26,7	11,3
Gayrimüslim	1053	2	0	14	1	8	25	2,3	1,3
Toplam	1834	50	32	90	24	38	234		12,6

Saç ve sakal kaydı bulunması, o şahsın matlub grubunda olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla her iki grubun aynı sayıda olması gerekir. Ancak 15-16 yaşlarındaki bazı kimselerde eşkâl kaydı bulunmaması iki rakam arasında farklılık oluşturmaktadır.

Bıyıklılara gelince kazalarda toplam 626 bıyıklı kaydına rastlamaktayız. Bunların 476’sı gayrimüslim, 150 kişide müslüman nüfuslarına kayıtlıdır. Bunların 213’ü kumral, 107’si kara, 86’sı kır, 196’sı sarı ve 24’ü de ak bıyıklıdır.

Tablo 10: Bıyığı Kaydedilmiş Olanların Kazadaki Dağılışı

Dini Yapısı	Nüfusu	Sakal Rengi					Toplam	Nüfusuna Oranı %	Toplam Nüfusa göre bıyığı olanların oranı
		Kumral	Kara	Kır	Sarı	Ak			
Müslüman	781	56	29	6	59	0	150	19,2	8,1
Gayrimüslim	1053	157	78	80	137	24	476	45,2	25,9
Toplam	1834	213	107	86	196	24	626		34

Defterlerde köselerde işaretlenmiştir. Kazada sadece müsüman defterinde 12 köse kayıtlıdır. Ayrıca kazada 93 kişi ter bıyıklıdır. Bunların 33'ü gayrimüslim, 60'da müslümandır. Şabb-ı Emredler 57 kişi olup bunlara da gayrimüslim kayıtlarında rastlıyoruz.

Bıyıklılarda sayı gibi oranlar da sakallılara nazaran daha yüksektir. Gayrimüslimlerin %45,2'si Müslümanların ise %19,2'si bıyıklıdır.

11. Şer'i Bir Vergi Olarak Cizye

İslam devletlerinde zımmî statüsündeki Müslüman olmayan azınlıkların faal erkek nüfusundan alınan cizye, Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasındaydı. İslâm devletlerinden daha önceki dönemlerde de, çeşitli adlar altında tahsil edilen bu vergi, İslam devletleri zamanında da Müslüman olmayan reayanın ödediği toprak vergisi olan *Haraç* vergisinin içerisinde tahsil edilen bir vergi olmuştur. Osmanlılar da fethettikleri yerlerde, İslam olmayan ahaliden cizye almışlar ve ahalinin verdiği bu vergi karşılığında kişilerin can, mal ve ırzları devletin kefaleti altına alınmıştır⁴³.

İlk dönemlerde cizye bedelleri; edna statüsünde olanlardan 10, evsat olanlardan 20 ve a'lâlardan 30 akçe olacak şekilde hesaplanmaktaydı. Daha sonra bu bedeller III. Murat döneminde sırasıyla %50 arttırılarak 15, 30 ve 45 akçeye çıkarıldı. 1689-1691 tarihleri arasında sadrazam olan Köprülüzade Mustafa Paşa zamanından itibaren klasik İslami usule uygun olacak şekilde tekrar düzenlenerek toplanmaya başlandı. Mustafa Paşanın belirlediği miktarlara göre; a'lâ olanların 48, evsat olanların 24 ve edna olanların ise 12 dirhem gümüş ödemeleri istendi. İlerleyen dönemlerde gümüşün kuruş ile eşitlenmesi üzerine 1 dirhem eşittir bir kuruş olarak belirlendi. 1847 yılında ise sikke üzerinden yeniden belirlenen cizye miktarları büyükten küçüğe 60, 45 ve 30 sikke olarak toplanmaya başlandı⁴⁴.

Kıbrıs'ta gayrimüslim isimleri taşıyan erkeklerin tamamının saf Grek(Yunan veya Rum) olduğu ileri sürülemez. Bu nüfus sayımı belgelerinde, Rum, Ermeni, Yahudi, Latin ve diğer unsurlardan oluşmuş Müslüman olmayan cemaatler Osmanlı kâtiplerince *gayrimüslim* olarak tanımlanmıştır. Çünkü Kıbrıs Hristiyanları olarak belirtilen unsurlar, dilleri ve dinleri birbirinden farklı *Levanten* ailelerin oluşturmuş olduğu bir topluluktur⁴⁵.

1844-1848 nüfus sayımının sonucunda Karpaz nüfusunun %57'si gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu bilgiler ışığında Karpaz Kazasında 1848 yılında gayrimüslim nüfusu oluşturanlardan alınan cizye dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere⁴⁶.

Tablo 11: Karpaz Kazasının 1848 Tarihli Cizye Dağılımı

A'lâ	Evsât	Ednâ
59	258	301

Tablo 11'den de anlaşılacağı üzere Karpaz kazasında yaşayan gayrimüslim nüfusun cizyeleri toplamı alâ 59, evsat 258, edna ise 301 olmak üzere toplam 618 adetti.

⁴³Ömer Lütfü Barkan, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunları I*, C.I, İstanbul 1943, 131.

⁴⁴Selim Özcan, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *OTAM*, S. 30, Ankara 2011, s.166-167.

⁴⁵M. Akif Erdoğan, *Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı*, s.84-85.

⁴⁶*BOA, Kıbrıs Ceziresi Nüfus Defteri*, Numara:3758.

Bu tarihte cizye bedelleri şöyleydi⁴⁷.

Alâ : 60

Evsat : 30

Ednâ : 15 kuruştur.

Buna göre 1848 yılı kayıtlarına göre Karpaz Kazasından alınan cizye miktarları;

Alâ bedelleri : 59x60 = 3540

Evsât bedelleri : 258x30 =7740

Ednâ bedelleri : 301 x15 =4515

TOPLAM : 15795 kuruş olarak hesaplanabilir.

Yine tablo 11'den anlaşılacağı üzere Karpaz'ta; Evsât ve Ednâ statüsünde bulunanlar cizye ödeyen gayrimüslim nüfusun büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Alâ yani zengin statüsünde olanlar ise yalnızca 59 kişi olup, bunlar oran olarak gayrimüslim nüfusun küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Bu da nüfusun büyük çoğunluğunun orta halli ve fakir olduğunu göstermektedir. Evsât yani orta halliler yaklaşık nüfusun % 24,5'ini oluşturmaktadır. Ednâ yani fakirler cizye vergisi verenlerin yarısından fazlası olup yaklaşık % 28,5'ünü oluşturmakla beraber ödedikleri cizye miktarlarına göre, evsatlar 7740 kuruşla en fazla cizye verenlerdir. Buna göre; Anadolu ve Rumeli'nin pek çok kentinde sosyal ve iktisadî hayatın temelini orta sınıf oluştururken aynı durum Karpaz Kazâsında yaşayan gayrimüslimler içinde geçerli olup kazanın sosyal ve iktisadi hayatını orta sınıf kesiminin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

12. Meslekler

Osmanlı Devleti'nde üretim faaliyetlerine katılan insanların hepsi, bağlı buldukları sanayi dalında, ekonomik, mali, idari ve sosyal etkileri bulunan bir teşkilatın üyesidirler. Kuruluşundan itibaren Osmanlı'da kuvvetli bir esnaf teşkilatı vardı. İlk dönemlerde Ahilik Kurumu olarak görülen bu teşkilatlanma 16. yüzyıldan itibaren etkinliğini yitirmiş ve bu dönemden sonra Lonca Teşkilatına dönüşmeye başlamıştır⁴⁸.

Araştırmamızda kullandığımız ana kaynak Kıbrıs Nüfus Defterleri⁴⁹ olup modern manadaki nüfus sayımlarından farklı olduğu ve amacının Asakir-i Mansûre için elverişli şahısları belirlemek üzere yapıldığından her şahıs için aynı bilgileri taşımamaktadır. Dolayısıyla defterlerde çalışabilecek yaşta olan herkesin mesleği kayıt edilmiş değildir. Mevcut toprağın artan nüfusu besleyebilmekten uzak olması genç nüfusu başka geçim kaynakları aramaya sevk ettiği için dolayı bazı kimseler, kendi köy veya kasabalarında zanaata yönelirken bazı kimseler de yaşadıkları yer dışında ticaret yapar olmuşlardır. Bir mesleğin yapılabilmesi ancak o zanaat koluna ihtiyaç duyulması ve nüfusun o dalı besleyecek seviyeye erişmiş olmasını gerektirir. Bunun için de zanaatkârlar şehir ve kasabalarla büyük köylerde toplanmışlardır⁵⁰.

⁴⁷ Mustafa Öztürk 2012), "1844 Tarihli Halep Nüfus Defterine Göre Urfa'da Gayr-i Müslim Nüfus ve Sanatları", *Harran Üniversitesi Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu*, Şanlıurfa, 28-30 Nisan, s. 7.

⁴⁸ Ahmet Aksın, "19. Yüzyılın Başlarında Bursa Şehir Esnafı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara 2001, s. 157.

⁴⁹ B.O.A., *Kıbrıs Nfs.*, nr: 3758-3759.

⁵⁰ Mübahat Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı*, s.148.

Elimizdeki kaynağa göre incelediğimiz Değirmenlik kazasının 1848 tarihindeki kayıtlarına göre 18 farklı esnaf grubu olduğu görülmektedir. Bu esnaf gruplarında 11'i gayrimüslim, 7'si Müslümandır. Bu esnaf grupları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 12: XIX. Yüzyılın Ortalarında Karpaz Kazasındaki Esnaf Grupları

Sıra	Mesleğin Adı	Kişi Sayısı	Uğraşanların Dini Yapısı	Tüm Meslekler Arasındaki Oranı (%)
1	Rençber	276	Gayrimüslim	71
2	Irgat	86	Gayrimüslim	22
3	Çoban ⁵¹	10	Gayrimüslim	2,5
4	Ziraatçi	2	Gayrimüslim	0,5
5	Hamal	1	Gayrimüslim	0,2
6	Sabancı	1	Gayrimüslim	0,2
7	Kömürcü	1	Gayrimüslim	0,2
8	Yorgancı	1	Gayrimüslim	0,2
9	Kasapçı	1	Gayrimüslim	0,2
10	Kaleci	1	Gayrimüslim	0,2
11	Tahtacı	1	Gayrimüslim	0,2
12	Mektep Sıvacısı	1	Müslüman	0,2
13	Tüccar	1	Müslüman	0,2
14	Dizbar	1	Müslüman	0,2
15	Çavuş	3	Müslüman	0,7
16	Boldasbaşı	1	Müslüman	0,2

⁵¹ Çobanların 9'u gayrimüslim, 1'i Müslümandır.

Gerek kaza merkezinde gerekse kırsal kesimlerde tarıma dayalı meslekler yaygındı. Küçük çiftliklerde tarla sürmek, biçmek gibi her türlü iş aile üyeleri tarafından yapılıyordu. İş gücü yeterli olmayan 276 kişinin rençberlik yaptığı ve bu sayıyı nüfusa oranladığımızda nüfusun %15'i rençberlik ile hayatlarını ikame ettirdiğini görmekteyiz. İkinci olarak en fazla çalışılan meslek dalı 86 kişi ve % 4,6'lık payla Irgatlık alıyordu. Bundan da ahalinin yaklaşık % 22'si ziraatla uğraştıklarını anlıyoruz.

Karpaz'da faaliyet gösteren esnafların tümü bu liste içerisinde hükümüne varmak doğru olmayacaktır. Elimizdeki defterlerdeki kayıtlara göre böyle bir liste oluşturduk. Zira dikkat edilirse her şehirde olması gereken esnaf grupları bu listede yer almamaktadır. Tekrar belirtelim ki farklı esnaf gruplarına Karpaz'da rastlayamayışımız Karpaz'da faaliyet göstermedikleri anlamına gelmemelidir.

Sonuç

Araştırmamızın ana kaynağı olan 3758 ve 3759 numaralı Kıbrıs Ceziresi Nüfus Defterleri sadece nüfusun sayımı ile ilgili bilgiler vermemektedir. O dönemdeki Müslüman ve gayrimüslimlerin toplum yapısı hakkında da bilgiler vermektedir. Bu defterlerde incelediğimiz bölgenin yüzölçümleri hakkında bilgimiz olmadığı için nüfus yoğunluğunun tespiti yapılamıyorsa da nüfusun dağılışı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

İstatistikçiler günümüzde dahi nüfus sayımlarının yüzde yüz doğru rakamlar ihtiva etmeyeceğine işaret etmektedir. Nüfus defterlerinde verilen rakamlar çok güvenilir olmasa da nüfusun hangi yaş grubunda toplandığını tespit etmekteyiz. Karpaz'da nüfusun yaklaşık % 31,3'ü; 1-10 yaş gruplarından oluşmaktadır. Başka hiçbir yaş grubu bu rakamlara erişememiştir. Ayrıca kazada hane reis yaş ortalaması yaklaşık 39'dur. Hane başına düşen ortalama erkek nüfus 2 olup bu sayıya kadınları da eklersek ortalama 4'e çıkmaktadır.

Defterlerin diğer bir özelliği de eşkâl kayıtlarına yer verilmesidir. Kazada yaşayan müslüman ve gayrimüslimlerin tiplerini ortaya koyması bakımından mühimdir. Kazanın %33'ü orta boylu ve kumraldır. Kazadaki erkeklerin %34'ü bıyıklı, %13'ü de sakallıdır.

Mesleklere her zaman yer verilmemiştir. Büyük ihtimalle halkın ziraatla uğraşmasından kaynaklanmış olmalıdır. Böylece hangi bölgelerde hangi mesleklerin daha çok icra edildiği tespit edildiği gibi bunların da bugünkü durumla mukayesesinin yapılmasına imkân sağlamaktadır.

Bunlar da gösteriyor ki 1844 ve 1848 nüfus sayımları bizi birçok konuda aydınlatmaktadır. Buna rağmen hâlâ eksik kalan hususlar vardır. Sonuç olarak Karpaz Kazası nüfusuyla ilgili değerli ipuçları verdiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kıbrıs Ceziresi Nüfus Defteri, Nr: 3758-3759.

II. Tetkik Eserler

ADIYEKE Nuri, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri” *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM.*, Sayı 11, 2000, s.769-825.

AHMET Lütfü, *Tarih-i Lütfü*, C. III, İstanbul 1999.

AHMETBEYOĞLU Ali, Erhan Afyoncu, *Kıbrıs'ta Türkler*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2000.

AKSIN Ahmet, *XIX. Yüzyılda Eğin(İdari, Fiziki, Sosyal ve İktisadi Yapı)*, İstanbul 2003.

AKSIN, Ahmet, “19. Yüzyılın Başlarında Bursa Şehir Esnafı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara 2001, s.157-164.

ATASOY Ahmet, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2011 Cilt: 8 Sayı: 15, Antakya 2011, s.29-62.

BACACI, Sabri - Dağdelen İrfan –Doğan Osman, *Ünye Nüfus Defteri 1834*, Ünyeliler Derneği, İstanbul-2011.

BARKAN Ömer Lütfü, *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1951, s. 1951-1953.

BARKAN, Ömer Lütfü, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunları I, C.I*, İstanbul 1943, s.781-790.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara 2000.

BEDEVİ, Vergi, *Tarih boyunca Kıbrıs Anadolu İlişkilerine Genel Bakış*, Lefkoşa 1978.

ÇADIRCI Musa, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma,” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara, 1980, s.109-132.

ÇAĞATAY, Neşet, *Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*”, *DTCFD*, V/5, Ankara 1947, s.483-507.

ÇAKAR Enver - KARA Füsün, “17.Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avarız Hane Defterine Göre), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XV/2, Elazığ 2005, s.385-412.

ÇEVİKEL Nuri, *Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570 -1878)*, 47 Numaralı Yayıncılık / Tarih – İnceleme Dizisi, İstanbul 2001, s.61-69.

ÇİÇEK Kemal, “Osmanlılar Zamanında Kıbrıs”, *Tarih ve Toplum*, XXIII/136, İzmir 1995,

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.

EMECEN, Feridun, *Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması*, “*Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*”, İstanbul 2001, s.47-55.

- ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, LV/213, Ankara 1991, s.371-391.
- ERDOĞRU M. Akif, “Kıbrıs Adası’nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1997,S.XII, s.80-97.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”, Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslar Arası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991) Tebliğleri, Ankara 1993, s. 45-50.
- ERDÖNMEZ, Celal, “Şerhiye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta 2004.
- KURT, Yılmaz, “Sivas Sancağında Kişi Adları”, *OTAM*, S.4, Ankara 1993, s.223-290.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, *Menteşe Sancağı 1830(Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara 2010.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2004.
- ÖZCAN, Selim, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *OTAM*, S. 30, Ankara 2011, s.145-172.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, *OTAM*, S. 8, Ankara 1997, s.250-255.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “1844 Tarihli Halep Nüfus Defterine Göre Urfa’da Gayr-i Müslim Nüfus ve Sanatları”, *Harran Üniversitesi Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu Bildirim Sunumu*,(28-30 Nisan 2012).
- TAŞ Barış, Yakar Mustafa, “Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı”, *Coğrafya Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, Ankara 2009, s.57-76.
- UNER, Sunday, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara 1972.
- ÜNAL, M. Ali, “1646 Tarihli Harput Kazası Avarız Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XII, İzmir 1997, s.9-73.
- ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.
- YAĞCI Zübeyde Güneş -Serdar Genç, H.1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri, Balıkesir 2013.
- YILMAZÇELİK İbrahim, “XIX. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinin Nüfus ve Nüfus Hareketleri”, *Tüm Yönleriyle Diyarbakır 2. Sempozyum 16-17 Aralık 2010*, Ankara 2011, s.29-68.

Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta Nüfus Göçü

Prof. Dr. Nedim İPEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Ada, konumu itibarıyla Doğu Akdeniz'i kontrol edecek noktada bulunması ve verimli topraklara sahip olması sebebiyle tarih boyunca Akdeniz'in çevresinde devlet kuran toplulukların hakimiyeti altına girmiştir. Herodat'a göre Kıbrıs'ın ilk sakinleri Fenikelilerdir. Osmanlı öncesi Ortodoks, Katolik, Nasturi, Yakubi, Dürzi, Maruni, Ermeni ve Yahudilerin uğrak noktası olmuştur. Ayrıca adaya Rusya ve Kafkasya'dan köle nüfus getirildiği gibi Müslüman Arap ve Türkler de burayı kendilerine mekan tutabilmişlerdir¹. Memlûkluların 1375'de Çukurova sahasına egemen olması üzerine bölgedeki Ermenilerin bir kısmı Kıbrıs'a yerleşir². Kıbrıs 1425 yılında Memlûklular tarafından fethedilince çok sayıda Kıbrıslı adayı terk etti. Birçoğu da esir edilerek Mısır'a götürüldü³.

FETİHTEN İNGİLİZ İDARESİNE

Venedik hakimiyetine kadar adanın nüfusu hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Venedik döneminde (1489- 1570) adanın nüfusu 100 ila 200 bin arasında değişmekteydi. 1570 Türk fethi arifesinde adanın nüfusu 197.586 kadardı. Fethi müteakip ada nüfusu azalmıştır. Birçok köy metruk bir hale düştü⁴. Göç etmeyip yerinde kalanlardan Lefkoşa ve Magusa kalesi dahilindekiler güvenlik sebebiyle sur dışına nakledildiler. Osmanlı adanın hakimiyetini eline geçirdiğinde Kıbrıs Hristiyanları dil ve dinleri farklı Levanten ailelerinin oluşturduğu bir topluluktan⁵. Fetih öncesi Magusa'da Müslüman Türk nüfus mevcuttu.

Adaya ilk gelen Türk grubunu askeri birlikler oluşturur. Adadaki askeri unsur 1572'de dört bin kadardı. Bunlara aileleri ile birlikte ikamet etme izni verilmişti. Evlenmek isteyenlere de Anadolu'dan bakire kız getirilmesine müsaade ediliyordu. Osmanlı fethettiği yerlerde bir taraftan kendisini temsil etmesi açısından Müslüman nüfus bulundurmamak isterken diğer taraftan nüfusun en azından optimal noktada olmasını arzu etmekteydi. Kıbrıs fethedilince bu hedefe ulaşabilmek için bir taraftan adayı terk eden nüfusun geri dönmesini sağlamak amacıyla teşvik politikaları uygulanırken diğer taraftan sürgün veya gönüllülük esasına istinaden adaya Türk nüfus nakledildi. Sürgün yazılan yerler daha ziyade Kıbrıs'ın fethinde bulunmuş olan beylerin bağlı buldukları yerleşmelerdi. Adaya sürgün yöntemiyle daha ziyade Orta Anadolu'daki yerleşmelerden her on haneden bir hane kıstasına istinaden toplam 1.689 Türk ailesi sevk edilir. Bunun yarısı sürgün diğer yarısı da gönüllüdür⁶. Sürgüne tabi tutulanların bir kısmı ehl-i zanaat sahibi olmakla beraber çoğunun belirli bir mesleği yoktu. Göç ve iskân politikasının başarılı olabilmesi için yeni yerleşimcilere iki yıl vergi muafiyeti getirilmiştir. Bu iskan faaliyeti ile Kıbrıs Türk toplumunun temeli atıldı⁷. Niğde'den adaya sürgün edilenler arasında

¹ İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din, ve Kimlikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/39, (Ağustos 2015), s.347.

² Salih Narin, İzmir Levantenleri ve Kültürel Etkileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2012, s. 30.

³ İsmail Şahin, Cemile Şahin, Mine Öztürk, "Barış Harekatı Sonrasında Türkiye'den Kıbrıs'a Yapılan Göçler ve Tatbik edilen İskan Politikası", *Turkish Studies*, 8/7, 2013, s. 602.

⁴ Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570- 1670)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998, s. 330.

⁵ M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 12, İzmir, s. 93.

⁶ Sürgün sahası: Karaman, Zülkadriye, İçel, Bozok, Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Develihisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, İshaklı, Akşehir *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2000, s. 41.

⁷ Nuri Çevikel, "Osmanlı Kıbrıs'ında İslamlaşma Tecrübeleri (1746- 1801)", *Belgeler*, 29/33, Ankara 2008, s. 46,

gayrimüslimler de mevcuttu⁸. Sürgün edilenler adada kendi mesleklerini icra etmek durumundaydılar. Bunlara Kıbrıs'ta ev ve toprak verilecek, sürgüne tabi tutulanlar birbirleriyle kaynaştırılacak ve yeni bir toplum oluşturulacaktı⁹. Fetih sonrası 12 bin hanenin sürgün edilmesi planlanmış ise de bu rakam 8 bin ile sınırlı kaldı. Özetlemeye çalıştığımız sürgün ve iskan uygulamalarına rağmen adaya 1571- 1581 sürecinde istenen oranda nüfus sevk edilememiş, gönderilenlerin bir kısmı da firar etmişti¹⁰. Netice itibarı ile adada 1580'de en az 43 bin kişiden müteşekkil bir Müslüman Türk toplumu oluşur¹¹.

1600- 1800 yılları arasındaki süreçte mültezimlerin usulsüz davranışları, kilise mensuplarının ve tercümanların suiistimalleri ve baskıları, doğal afetler, salgın hastalıklar, kıtlıklar ve çekirge istilası gibi vakalar toplu ölüm veya nüfus göçüne vesile olur. Neticede adanın nüfusu azalır. Nüfus azalması geride kalanların vergi yükünü arttırır¹². Bu ise göçün daha da şiddetlenmesine yol açar. O kadar ki 18. yüzyılın sonlarında adanın nüfusu 80 bine kadar geriler. Merkezi idare adanın nüfus seviyesinin düşmesi durumunda ülkenin sair noktalarından zaman zaman sürgün ve gönüllülük esasına dayalı nüfus aktarımları yapmaya gayret etmiştir. Örneğin 18. yüzyılın başlarında özellikle Alaiye ve Teke sancağından bir kısım Türkmen aşiretleri Kıbrıs'a nakledilmiş ve yerleştirilmişti. Akka'dan da adaya aşiret mensupları sürülmüştür¹³. Nakledilenlerin bir kısmı daha yoldan geri kaçmışlardı¹⁴. 1756 depremi ve 1757 kıtlığı ve çekirge istilası adadan Anadolu ve Suriye'ye büyük nüfus göçlerine sebebiyet verir. 1760 vebası ise ada nüfusunun 1/3'ünün kırılmasına yol açar¹⁵. Kıtlık 19. yüzyılın başlarında da ada nüfusunu etkiler. Kıtlık ve ekonomik zorluk Kıbrıs'tan Antalya'ya firar olaylarına sebebiyet verir. Antalya'dan Aydın'a kadar gidenler de olmuştur. Devlet firarilerin geri dönüşünü teşvik için üç yıllık vergi muafiyeti ve ikinci bir şahsa olan borçların da üç yıl boyunca ertelenmesine karar verir¹⁶. Trablusgarp ve Bingazi gibi kuraklık ve kıtlık sebebiyle başka yerlerden de adaya göç edenler olmuştur. Bu gibilerin iâşe ve iskan bedelleri devlet tarafından karşılanmıştır.

Bu gelişmelerin sonucunda 18. yüzyılın ikinci yarısında adada Türk, Rum, Yahudi, Venedikli, Hristiyan Arap, Fransız, Zanta reayası, Mısır ve Kafkaslardan getirilen ve adada satılan Arap ve Gürcü kölelerden oluşan bir nüfus mevcuttu¹⁷. M. Akif Erdoğan Kıbrıs vakıflarındaki nüfus defterlerine istinaden yaptığı bir araştırmasında Kıbrıslı Müslümanlar arasında erkek köle kullanmanın bir hayli yaygın olduğunu ve gulamların çoğunlukla Arap ve Müslim ismi taşıdıklarını tespit etmiştir¹⁸. Rahip Kyprianos'a göre 1777'de adanın nüfusu 47 bini Türk ve 37 bini Rum olmak üzere 84 bin kadardı¹⁹. Bu nüfus 1790'a kadar %37 artarak 115.724'e (67.000 Müslim, 48.724 Hristiyan,) çıkar.

⁸ Recep Dünder, Mesut Aydın, "Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler", *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 47, Erzurum 2012, s. 226.

⁹ Volkan Ertürk, "Akşehir Sancağından Kıbrıs Adası'na Sürülmüş Aileler", *SDÜ. Fen- Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, Isparta 2011, 48.

¹⁰ Nuri Çevikel, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*, Ankara 1999, s. 22.

¹¹ İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/39, (Ağustos 2015), s.347.

¹² Nuri Çevikel, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*, Ankara 1999, s. 28, 178.

¹³ BOA, MM. 1535.

¹⁴ Nuri Çevikel, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*, Ankara 1999, s. 35

¹⁵ Nuri Çevikel, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*, Ankara 1999, s. 95.

¹⁶ BOA, CD. 10022; Celal Erdönmez, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839- 1856)*, Doktora Tezi, Isparta 2004, s. 67.

¹⁷ Nuri Çevikel, "Osmanlı Kıbrıs'ında İslamlaşma Tecrübeleri (1746- 1801)", *Belgeler*, 29/33, Ankara 2008, s. 46.

¹⁸ M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 12, İzmir, s. 93.

¹⁹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2000, s. 41.

1800- 1878 yılları arasında adanın içerisinde ve ada ile sair yerler arasında nüfus göçü mevcuttu. Ancak bu nüfus hareketlerini düzenli bir şekilde tespit etme imkânımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte kaynaklara istinaden bir fikir vermek de mümkündür. Bu konuda nüfus defterlerinde kayıtlar mevcuttur. Örneğin Şubat 1859 tarihli Tuzla iskelesi nüfus yoklama defterinden anlaşıldığı kadarıyla özellikle kasaba nüfusuna kayıtlı olanlar arasından firar yöntemiyle adayı terk edenler olmuştur. Firar edenlerin firar mahalleri bazen kaydedilmiş, bazen de kaydedilmemiştir. Kaydedilenlerden anlaşıldığı kadarıyla firariler İskenderiye, Kahire, Arabistan, Yunanistan ve Rumeli taraflarına gitmişlerdir. Yasal yollardan bir iş için İstanbul'a, hac farizasını ifa için Hicaz'a veya memleketine göç suretiyle gidenler olmuştur. Öte yandan köyden kasabaya, kasabadan köye veya köyden köye göç edenler mevcuttur²⁰.

Balkanlarda Osmanlı merkezi idaresine yönelik isyanlar çıkıp ulus devletler kurulmaya başlayınca Türk hakimiyetinden çıkan yerlerde ikamet eden Müslümanlar tehcir edildiler. Göç etmek zorunda kalan Müslümanlardan bir kısmının Kıbrıs'a sevk edilmesi planlandı. Mora isyanını müteakip Yunanistan devleti kurulunca Eğriboz'un Kızılhisar kasabası Türklerinin adaya yerleştirilmesi planlandı. Kızılhisarlılar mal varlıklarını kaybettiklerini ve maddi imkansızlıklarını ileri sürerek İzmir ve havalisine yerleşmek ve Osmanlı'nın kendilerine maddi yardımda bulunmasını istiyorlardı. Netice itibarıyla Kıbrıs adasına 274 Mora ve Eğriboz göçmeni yerleştirildi²¹. Mora isyanı (1821- 1826) Kıbrıs'ta da etkili olur. Rumların bir kısmı adayı terk eder. Rum müellif Kyriazes Osmanlı'nın aldığı sert tedbirler sebebiyle adayı terk eden Rumların sayısını 20- 25 bin olarak verir. İnalçık bu rakamı abartılı bulur. Celal Erdönmez'in tahminine göre firar edenlerin sayısı 1.500'ü geçmez²². Bu nüfus hareketleri sonrası adada 1841'de sayım yapılır. Buna göre adada 76 bin gayrimüslim, 33 bin Müslüman bulunmaktaydı. İngiliz konsolosluk verilerine göre 1842'de ada nüfusu 30 bini Türk, 70 bini Rum, 450'si Maruni, 400'ü Katolik, 100'ü Ermeni olmak üzere toplam 100.950'dir²³.

Celal Erdönmez, şeriyeye sicillerine istinaden yaptığı çalışmasında 1839- 1856 sürecinde adada yaşayanların kimlik bilgilerini tespit etmeye çalışmıştır. Tespitine göre ada dahilinde Linobambaki²⁴, Musevi, Rum, Türk, Ermeni, Maruni, Dürzi, Sardunyalı, Arap, Cezayirli, Boşnak ve Çerkesler mevcuttu. Bu tespit bile bize adanın Osmanlı zamanında hem sair Osmanlı topraklarından ve hem de ecebi diyardan nüfus göçü aldığını göstermektedir²⁵.

Kırım Savaşı ile başlayan, 1864'de yoğunlaşan ve azalarak 1876 yılına kadar süren süreçte Osmanlı'ya yüzbinlerce göçmen iltica etmiştir. Bunların ilk etapta Balkanlar ve Anadolu'da yerleştirilmesi planlandı. Zamanla Kuzey Afrika, Adalar, Suriye, Irak ve Kıbrıs da iskana açıldı²⁶. 1865 tarihli arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla adaya muhacir sevk edilmiştir. Kafile lideri konumundaki tercüman, imam ve hocaların ölümü ve mesken inşası için yeterli tahsisatın sağlanamaması sonucu adaya çıkan muhacirlerin çoğu yerleştirilememiş ve telef olmuştur²⁷. Arşiv

²⁰ BOA, Nfs. d. Nr. 3771

²¹ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 85- 86.

²² Celal Erdönmez, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839- 1856)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2004,

²³ Celal Erdönmez, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839- 1856)*, Doktora Tezi, Isparta 2004, s. 48.

²⁴ Venedik döneminde adaya gelmiş, zamanla dinlerini inkar ederek gerektiğinde Hristiyan ve gerektiğinde Müslüman gibi davranmış bir topluluktur. Bu topluluk fetih sonrası Magusa'dan çıkarılan Venedik ve Fransızlardan oluştuğu ve Türklerin baskısından kurtulmak için atalarının dininden vaz geçip Müslüman oldukları ileri sürülür. Nüfusları 1.200 kadardı. Celal Erdönmez, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839- 1856)*, Doktora Tezi, Isparta 2004, s. 39.

²⁵ Celal Erdönmez, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839- 1856)*, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2004.

²⁶ Abdullah Saydam, "Soykırımından Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrusaya", *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, İstanbul 2014, s. 98.

²⁷ *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul 2012, s. 69.

kayıtlarına yansıdığı kadarıyla adaya gönderilen 2.600 muhacirden bir yıl sonra sadece 218 kişi hayatta kalabilmiştir²⁸.

93 Harbi esnasında Balkanlar ve Kafkaslardan yüzbinlerce Müslüman nüfus ocaklarını terk ederek henüz Türk bayrağının dalgalandığı yerlere sığınmışlardı. Bunlar kalıcı oldukları anlaşılınca kesin iskân işlemine tabi tutuldular. İlk etapta daimi iskan sahaları tespit edildi. Buna göre iki bin hanede on bin Rumeli muhaciri Kıbrıs'a sevk edilip yerleştirilecekti. Ada Rumları adına İstanbul'daki elçiliklere ve sadaret makamına çekilen telgraflarla bu karar protesto edildi. Protesto Fransız ve İngiliz elçileri tarafından desteklenmiş ve neticede adaya yönelik muhacir sevkıyatı aksamıştı. Hatta Kıbrıs'a sevk edilmek üzere yola çıkan bir muhacir gemisi yarı yoldan Antalya'ya döndürülmüştü²⁹.

Kıbrıs'ın idaresi 15 Temmuz 1878'de İngiltere'ye devredilince Rumlar Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesine kolaylık sağlayacağı inancına kapılmışlardı. Zira edinilen istihbarata göre Türkler yeni idareyi kabule hazırdılar. Rumlar ise adanın İngiltere'ye verilmesinden memnun kalmamışlardı. Layard'a göre Rumlar Türkleri her şeyden mahrum etmek hatta adadan sürmek için ellerinden geleni yapacaklardı. Adadaki bütün toprakları ellerine geçirmek için entrika çevirecekler ve amaçlarına ulaşınca Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini sağlamak yoluna gideceklerdi. İngiltere'nin İstanbul elçisi bunu önlemenin yolunu Rumeli muhacirlerini yerleştirmek suretiyle adanın Türk nüfusunu arttırmakta görüyordu. Elçi bu iş için İngiltere'de hayırseverler tarafından mülteciler yararına toplanmış paradan istifade etmek istiyordu. Hatta bu kumpanyayı yürütmek üzere daha önceden muhacirlere yardım maksadıyla İstanbul'a gelmiş olan Rahip Hanson'un Kıbrıs'a gidip onların yerleşmeleri işini yönetmesini dahi düşünüyordu. Londra, elçinin fikrini desteklemeyince adaya göçmen iskan etme düşüncesi gerçekleştirilemedi³⁰.

Osmanlı nüfusu zenginlik alameti olarak gördüğünden kuruluşundan beri kendisine iltica edenleri kabul edip uygun gördüğü yerlere bunları yerleştirmekteydi. Ancak söz konusu nüfus politikası II. Abdülhamid döneminde bitirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı vatandaşı olmayan gayrimüslimlerin göç ve iltica talepleri kabul edilmez. 1900 yılında Kalas iskelesinde bulunan 60 Musevi ailesinin İstanbul'da karaya çıkarılmaksızın Kıbrıs'a gidecek bir gemiye aktarılması talep edilir. Bu talep reddedilir. Söz konusu göçmenlerin Osmanlı topraklarına çıkarılmaması ilgililere sıkı sıkıya tembih edilir³¹. Netice itibarıyla Türk idaresi özellikle ecnebi tabiiyetine mensup Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç edip yerleşmelerini yasaklamıştı. Yahudiler Suriye veya Kıbrıs'a gidip elde ettikleri Osmanlı tezkiresiyle yasağı deliyorlardı³².

İNGİLİZ HÂKİMİYETİ DÖNEMİ

1881'de İngiliz idaresinin gerçekleştirdiği sayıma göre adanın nüfusu 186.173 kadardı³³. Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye devredildiği sırada adada sair vilayetler ahalisinden olup memuriyet, ticaret, esnafılık gibi sebeplerden dolayı bulunanlar mevcut olduğu gibi diğer Osmanlı vilayetlerinde de Kıbrıslı talebe, tüccar, kamu görevlisi bulunabilmekteydi. Örneğin, Kıbrıs Lefkoşa ahalisinden olup İstanbul'da ikamet eden ve kamu kurumunda istihdam edilen³⁴, Şam ahalisinden olup Kıbrıs'ta

²⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856- 1876)*, Ankara 2010, s. 184.

²⁹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 210- 211.

³⁰ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 210- 212.

³¹ BOA, DH. KMT, Nr. 237/41: Zaptiye Nezaretine, Şehremanetine (22 Haziran 1316).

³² *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni- Fransız İlişkileri*, I, (1879- 1918), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2002, s. 224.

³³ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2000, s. 41.

³⁴ BOA, DH. MKT, Nr. 1825/48: Rüsumat-ı Emanetine (23 Mart 1307)

hasırcılık yapanlar mevcuttu³⁵. Antalya Hıristiyan mahallesi nüfusuna kayıtlı altı kişi adada bulunmaktaydı³⁶.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1878- 1914 yılları arasında Anadolu ile ada arasında Müslüman nüfusun gidiş gelişi sürebilmiştir. Bu durum zaman zaman sosyal sorunlar da yaratmıyor değildi. Örneğin Hacı Ali Efendi ailesini Kayseri’de bırakarak tek başına Kıbrıs’a gitmişti. Bir süre sonra adı geçen şahsın kayınpederi damadının geri getirilmesi veya torunlarının nafakasını göndermesi hususunda müracaatta bulunmuştu. Türk makamları bunu temin için İngiliz sefaretıyla yazışmak durumunda kalmıştı³⁷. Aynı tarihler arasında adadan Anadolu’ya göç edenler veya göç etmek isteyenler de olmuştu. Örneğin, Kıbrıs’ta Ömeriye mahallesinde ikamet eden Hasan altı kişilik ailesiyle Adana vilayeti Abdalaltı mevkiine hicret etmek amacıyla Osmanlı makamlarından izin istemişti³⁸.

Bu dönemde Kıbrıs’ta Osmanlı vatandaşı Müslümanların yanı sıra ecnebi tabiiyetine mensup Müslüman ahali de bulunmaktaydı³⁹. Keza 1878 sonrası Kıbrıs ile sair Osmanlı toprakları arasında karşılıklı nüfus göçleri veya gidiş gelişler olabilmıştır. Bu şekilde geliş gidiş yapanlara mürur tezkiresi verilmekteydi⁴⁰. Kıbrıs’tan Anadolu’ya gelenlerin bir kısmı tüccar olup ticaret maksadıyla Anadolu’ya geldiği anlaşılmaktadır⁴¹. Bu göçleri tamamen tespit edip ortaya koyma imkânımız şimdilik söz konusu değildir. Babıali bu göçleri kontrol etmek ve bu konuda bilgi sahibi olabilmek adına Tuzla, Magusa, Limasol ve Girne iskelelerinde hususi muhbirler istihdam etmiştir⁴².

Kıbrıs’ın idaresi 1878’de her ne kadar İngiltere’ye devredilmiş ise de halk Osmanlı vatandaşı statüsünde kabul ediliyordu. Bu nedenle Şura-yı Devlet mazbatasına göre istekte bulunmaları halinde Mısır, Bosna- Hersek, Tunus, Kıbrıs, Bulgaristan, Şarki Rumeli, Girid ve Cebel-i Lübnan’ın müslim ve gayrimüslim ahalisine *Osmanlı pasaportu* ve *tezkire-i Osmaniye* verilmesi gerekiyordu⁴³. Talep etmeyenlere ise zorla Osmanlı tezkiresi verilmesine teşebbüs edilmeyecekti⁴⁴. Kıbrıs ve Mısır’dan gelenlerden pasaport talep edilmeyecek ve mürur tezkiresi yeterli görülecekti⁴⁵. Kıbrıs’a gidecek Osmanlı vatandaşları alacakları mürur tezkirelerini İngiliz konsololarına vize ettireceklerdi⁴⁶. Kıbrıs’tan ecnebi ülkelere gitmek isteyenlere ise üzerinde “*Kıbrıs tarikiyle*” kaydı bulunan pasaport verilecekti⁴⁷.

Osmanlı vatandaşlarından bazıları İngiliz hakimiyeti döneminde Osmanlı topraklarından kanuni takibattan kurtulmak veya sair sebeple hukuki olarak Osmanlı toprağı olan ancak İngiltere, Fransa gibi devletlerin işgalinde veya geçici idaresinde bulunan yerlere firar edebilmişlerdir⁴⁸. Firariler Kıbrıs,

³⁵ BOA, DH. MKT. Nr. 1813/50: Hariciye Nezaretine (16 Şubat 1306); 1797/16: Adana Vilayetine (22 KE 1306).

³⁶ BOA, DH. MKT. Nr. 2396/66: Sadarete (14 Ağustos 1316).

³⁷ BOA, DH. MKT. 371/58: Sadaret Makamına Tezkire.

³⁸ BOA, DH. MKT, Nr. 1171/88: Dahiliye Nezaretine Tezkire (16 Mayıs 1323).

³⁹ Örneğin: Hintli Mehmed Sadık Han meclis-i maarif azalığına 4.000 kuruş maaşla tayin edilmiştir. BOA, DH. MKT, Nr. 2135/55: Maarif Nezaretine (5 TS 1314).

⁴⁰ Balıkesir ahalisinden İsmet Efendi’ye Kıbrıs’a azimet edeceğinden mürur tezkiresi verilmesi BOA, DH.MKT, Nr. 2283/124: Zaptiye Nezaretine Tezkire (30 TS 1315).

⁴¹ BOA, DH MKT, Nr. 2269/89: Adana Vilayetine Tezkire (21 Eylül 1315).

⁴² BOA, DH. MKT, Nr. 2181/26; 2092/65; 2092/46, 2132/66, 2135/41, 1100/52: 10 Mart 1315, 18 ke 1314, 5 Ağustos 1314, 28 TE 1314, 11 Mart 1322 tarihli tezkireler.

⁴³ BOA, DH. MKT. Nr. 1365/104: Vilayet ve Mutasarrıflıklara (4 Eylül 1303); DH. MKT, 491/40, 535/69, 562/23,426/61.

⁴⁴ BOA, DH. MKT, Nr. 1448/92: Edirne Vilayetine (7 Eylül 1303).

⁴⁵ BOA, DH.MKT. 2792/53: Diyarbakir Vilayetine Tezkire 29 Mart 1325)

⁴⁶ BOA, DH. MKT, Nr. 1038/48: Bingazi Mutasarrıflığına 20 Mayıs 1322.

⁴⁷ BOA, DH. MKT, Nr. 2601/71: Dahiliye Nezareti Tezkiresi 9 Temmuz 1319

⁴⁸ Örneğin Mülkiye Kaymakamı Şair Eşref Efendi Mısır’a firar etmiş, oradan da Kıbrıs’a geçmiş ve Tuzla’ya yerleşmiştir. Boa, DH. MKT. Nr. 1099/34: Kıbrıs Ceziresi Naibine (9 Haziran 1322).

Tunus veya Mısır üzerinden ecnebi ülkelere geçiyorlardı. Bu gibi kişiler teşvik yöntemiyle veya yakalanması için adaya Osmanlı güvenlik görevlileri gönderilmek suretiyle geri döndürülmeye çalışılmıştır. Geri dönenler arasında muhtaç olanlara yevmiye verilmiştir⁴⁹. 1899 yılında Kıbrıs'tan ve sair yerlerden Kudüs'e gidenler olmuştur. Bu gibilerden işsiz olanlar bölgenin asayişini bozabilmekteydiler. Bu gibi ihtimallere yer vermemek amacıyla bu şekilde tespit edilenler yol masrafları hazineден karşılanmak suretiyle memleketlerine iade edilmekteydiler⁵⁰. Öyle anlaşılıyor ki 1878 sonrasında yasal yollarla Kıbrıs'a gidip orada çalışanları da tespit etmek mümkündür. Örneğin İzmir ahalisinden olup 1889'da Kıbrıs'a giden bir kişi orada avukatlık yapmaktaydı. Kıbrıs müftülüğü bu kişinin hizmetlerinden dolayı taltifini talep etmiştir⁵¹.

1860 sonrası Osmanlı topraklarından Amerika'ya nüfus ve işçi göçü gerçekleşmiştir. Bu göçe dahil olanların bir kısmı Ermeni'dir. Ermeniler kanuni takibattan kurtulmak, yüksek öğrenim görmek veya iş bulup çalışmak amacıyla göç ederlerken, Türkler, Cebel-i Lübnan ve Suriyeli Müslüman ve Hristiyanların tek derdi iş bulup çalışmaktı⁵². Osmanlı Devleti dış müdahaleyi önlemek, ileride diplomatik sorunlarla karşılaşmamak adına bu göçe izin vermiyordu. Bu ise söz konusu göçün illegal yollardan gerçekleşmesine vesile oluyordu. Adanın idaresinin İngiltere'ye devrinden sonra Osmanlı topraklarından Amerika'ya göç edenler adayı atlama taşı olarak kullanabilmişlerdir. Göç etmek isteyenler mürur tezkiresi ile hukuken Osmanlı toprağı olan ancak İngiltere'nin idaresinde bulunan İskenderiye veya Kıbrıs'a gidiyor oradan da gemilerle yeni kıtaya yolculuk ediyorlardı⁵³. Örneğin 9 Nisan 1891 tarihli Sadarete sunulan bir arz tezkiresine göre 300 Cebel-i Lübnanlı Amerika'ya belgenin ifadesiyle savuşmuştu⁵⁴. Belirtmek gerekirse söz konusu kişileri yasal olmayan yollarla Kıbrıs'a taşıyan kaptanların gemilerine tespiti halinde el konulmaktaydı⁵⁵.

Osmanlı coğrafyasındaki idarecilerin aldığı tedbirlere rağmen göç yolculuğuna çıkanlar Kıbrıs, Mısır, Trablus üzerinden bir yolunu bulup deniz vasıtalarıyla hedeflerine ulaşıyorlardı⁵⁶. Firarın önlenememe sebeplerinden birisi de zabıta memurlarının rüşvet almasıydı⁵⁷. Bu tespite rağmen alınan tedbirler yeterli olmamış olmalı ki, 1903 tarihli yazışmalarda da benzer sorunlardan şikâyet edilebilmekte ve yine aynı tedbirlerin alınması istenmekteydi⁵⁸. Aslında Amerika'ya gidenlerin çoğunun amacı geçim derdiydi. Göç yasağının sebebi de fukaranın orada sefil olmasına engel olmaktı. Bazı yetkililer yasağın devamının yarardan çok zarar verdiği düşüncesindeydi. Göçün yasaklanması yerine kontrollü olmasını önerirler. Bu önerilere göre yerel idarelere müracaat edenlerden tüccar olanların gitmesine izin verilebilirdi. Buna karşılık fakir olup iş bulmak için gitmek isteyenlere izin

⁴⁹ BOA, DH. MKT, Nr. 2118/25: Umum Mekatib-i Askeriye Nezaretine (4 TE 1314); 2154/28: Seraskeriye (17 KE 1314); Örneğin 1875'de adaya firar eden Beyrutlu Mehmed 1890'da Beyrut polis efradından Mehmed Cemil tarafından derdest edilmiştir. BOA, DH. MKT, Nr. 1769/135: Sadarete tezkire (29 Eylül 1306). DH. MKT. 2401/57: Adliye Nezaretine (29 Eylül 1319). Denizli müteheyyizanından Hamdi Efendi firar suretiyle Kıbrıs'a gitmiştir. (BOA, DH. MKT, Nr. 2117/3: Aydın Vilayetine tezkire (2 TE 1314).

⁵⁰ BOA, DH. MKT, Nr. 2194/127: Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığına tezkire (18 Nisan 1315).

⁵¹ BOA, DH. MKT, Nr. 2234/69: Sadarete Tezkire (3 Ağustos 1315).

⁵² Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.

⁵³ Örneğin 1890'da Cebeli Lübnan ahalisi küçük kayıklarla Kıbrıs'a gidiyor, oradan da ecnebi vapurlarla Avrupa ve Amerika'ya firar ediyorlardı. BOA, DH. MKT, Nr. 1712/108: Sadarete arz tezkiresi 18 Mart 1306; 1893'de Kıbrıs iskelesinden Fransız vapuruna 14 Lazkiyeli bindiğine dair BOA, DH. MKT, Nr. 2062/70: Dahiliye Nezaretine Tezkire (31 Mayıs 1309).

⁵⁴ BOA, DH. MKT. Nr. 1827/41: Sadarete Tezkire (28 Mart 1307).

⁵⁵ BOA, DH. MKT. Nr. 1695/38: Hariciye Nezaretine Tezkire (2 KS 305)

⁵⁶ BOA, DH. MKT. 2597/16: Zaptiye Nezaretine 24 Şubat 1317.

⁵⁷ BOA, DH. MKT, Nr. 1827/41: Sadarete (28 Mart 1307).

⁵⁸ BOA, DH. MKT, Nr. 624/11, Vilayet ve Mutasarrıflıklara (15 KE 1319.

verilmediği gibi firar etmeleri de önlenmeliydi⁵⁹. Söz konusu firarlar önlenemedi. Ecnebi kumpanyaları Osmanlı'nın Doğu Akdeniz limanlarının açıklarından firari Ermenileri gemilerine alıp yollarına devam ediyorlardı. Suriye'de tedhiş hadiselerine karışan Ermeniler Kıbrıs- Marsilya güzergâhı ile Amerika'ya gidebilmişlerdir⁶⁰.

Alınan tedbirlere rağmen Amerika'ya yönelik firar önlenemiyordu. 1891'de firari sayısı 3.957 iken bir senede bu rakam 6.300'e yükselmişti. Merkezi idare firarları önlemenin yolunu taahhüd senedi alınması, daha sıkı bir denetimin gerçekleştirilmesi, hatta teminat akçesi alınması şartıyla mürur tezkiresi vermekte buldu⁶¹.

Amerika'ya göç eden Ermenilerin çoğu gerçek kimliklerini saklayarak Amerikalı sıfatıyla Anadolu'ya geri dönmeye çalışmaktaydı. Bunların bir kısmı Kıbrıs üzerinden gizlice Halep, Adana, Bodrum ve Köyceğiz'e ulaşmaya çalıştı⁶². Marsilya'ya sürülen 4 bozguncu Ermeni Fransız posta vapuruyla Kıbrıs üzerinden Payas'ın Çamlık Köyüne gitmişlerdi⁶³. Ermeni tedhiş örgütleri Suriye ve Anadolu'da tedhiş hareketinde bulunabilmek için Kıbrıs'ı üst olarak kullanmayı planladığı anlaşılmaktadır. Nitekim adada bulunan iki bin Ermeni'nin Anadolu'ya saldıracağı istihbar olundu⁶⁴. Bu gibi hareketleri Osmanlı merkezi idaresi inzibati tedbirlerle önlemeye çalışmıştır. Kıbrıs'tan gelen yolcuların Anadolu iskelelerinde iyice tahkik edilerek fesatçıların ülkeye girmeleri engellenmeye çalışılmıştır⁶⁵.

İngiliz hâkimiyeti döneminde bir diğer nüfus hareketi Kıbrıs'tan Anadolu'ya yönelik nüfus göçüdür. Doğal afetler, muhacirin idaresinin göçmenleri üretici hale getirmek amacıyla arazi tahsisi, mesken yardımı, zirai araç – gereç desteği ve vergi muafiyeti sağlaması gelir seviyesi düşük Kıbrıslı Türklerin göç kararı almasına vesile olabilmekteydi. 1902 yılında meydana gelen kuraklık ve kıtlık üzerine adada geçim derdine düşen halk iş bulmak üzere kayıklarla Antalya'ya gelmiştir. Valilik bu göçün kitlesel bir boyut kazanmasından endişelenmekte olup merkezden bu durumda bu nüfus hareketine izin verilip verilmeyeceğini sorar. Dışa göçü arzu etmeyen İngiliz idaresi halkın iş sıkıntısı çekmemesi için bir taraftan tahıl ithal ederken diğer taraftan geçim derdine düşenleri kamu adına taş ocaklarında istihdam etmeye çalışmıştır. Çalışamayacak durumda olanlara yardım etmek için hususi bir komisyon kuruldu. Çiftçilere tohumluk tevzi edildi. Bu tedbirleri yeterli görmeyen Müslim ve gayrimüslim ahali vergi tahsilinin ertelenmesini ister. Fakat yetkililer bu talebi karşılamaz. Bunun üzerine geçim derdini çözemeyen bini aşkın Müslim ve gayrimüslim ahali Tuzla iskelesinden vapurlarla Antalya, Mersin, İzmir ve sair Anadolu iskelesine çıkmışlardı. İngiliz Dışişleri Bakanlığına göre bu şekilde Anadolu sahillerine çıkanlar yüz kişiyi geçmiyordu. Ancak kuraklığın ertesini yıl da sürmesi halinde Anadolu'ya geçecek olanların sayısının birkaç misli artmasından endişe edilmekteydi⁶⁶. Korkulan olmadı. Ama münferit göç talepleri olmuyor değildi. Örneğin 1907'de Kıbrıslı bazı fakir aileler geçimlerini temin etmek ve çocuklarına eğitim imkanı sağlamak amacıyla Anadolu'ya göç etmek için izin talep eder. Bu aileleri göçe teşvik eden şey Babıali'nin göçmenlere

⁵⁹ BOA, DH. MKT, Nr. 1779/ 117: Sadarete Tezkire (29 TE 1306); 1835/4: Sadarete (9 Mayıs 1307).

⁶⁰ Messageries Maritimes Kumpanyası'na ait bir vapur İskenderun açıklarından 30 Ermeni'yi Kıbrıs'a çıkaracağı anlaşılmıştır. *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni- Fransız İlişkileri, (1879- 1918)*, Ankara 2002, s. 131.

⁶¹ BOA, DH. MKT, Nr. 16/4: Sadarete arz tezkiresi 4 Mayıs 1309.

⁶² Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 295; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni- Amerikan İlişkileri (1839- 1895)*, I, Ankara 2007, s. 60, 212, 192.

⁶³ *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni- Fransız İlişkileri, (1879- 1918)*, Ankara 2002, s. 100.

⁶⁴ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, II, Ankara 1993, s. 279.

⁶⁵ BOA, DH. MKT, Nr. 2602 /31: Mektubi Kalemi .

⁶⁶ BOA, DH. MKT, Nr. 615/22.

arazi, mesken, tohumluk ve zahire vermesiydi. Babıalı bu tarihlerde Kıbrıslı göçmenlerin Aydın, Biga, Hüdavendigâr ve İzmit'in dışında sair vilayet ve sancaklar dahilinde yerleştirilmesine izin verir⁶⁷.

Adadan Türk nüfusun göçünü tetikleyen bir diğer unsur 1878- 1914 sürecinde İngiliz idaresinin kamu görevlisi Türklerin işine son vermeye başlamasıdır. Bu durum ada Türklüğünü olumsuz etkiledi. Geçim sıkıntısına düşen Türkler gayrimenkullerini satmaya başladı. Bu arazileri satın alan Rumlar ada ekonomisinde üstünlük sağladılar. Bu gelişmeler Türklerde göç fikrini depreştirdi⁶⁸. Bu arada belirtmek gerekirse 1878'de adanın İngiltere'ye devrine rağmen Kıbrıslılar nerede olursa olsun Osmanlı vatandaşı kabul edilmekteydi. Bununla beraber adada ikamet eden Kıbrıs halkı ecnebi hükümetin hakimiyeti altında bulunan Osmanlı vatandaşı konumunda olacaktı. 1878-1914 yılları arasında adadan sair Osmanlı topraklarına gelenler ilgili vilayetin nüfus kütüklerine kaydedilmişlerdir. Balkan Harbi esnasında Kıbrıslı Rumlardan bazıları Yunanistan'a gidip Yunan ordusuna katıldı. Kıbrıs kadısı adanın Osmanlı toprağı, halkının da Osmanlı tabiiyetinde kabul edilmesi gerektiğini belirtip Yunan ordusu ve cemiyetine katılanların Osmanlı tabiiyetinden çıkarılması gerektiğini savundu⁶⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İttifak devletlerinin yanında yer alınca İngiltere Kıbrıs adasını ilhak ettiğini ilan etti. Osmanlı diplomatlarına göre bu durumda ada hukuken Osmanlı, fiilen İngiltere'nin hâkimiyetindeydi. Bu tarihlerde ada nüfusu 274.108 kadardı⁷⁰. Bu durumda tabiiyet sorunu da gündeme geldi. İngiltere 4 Mart 1915 tarihli kararı ile 5 Kasım 1914 tarihinden itibaren adadaki Osmanlı uyruklularının İngiliz tabiiyetine geçtiğini ilan etti. Bu kararı tanımayanlara emlak ve arazilerinden vazgeçmek şartıyla adayı terk etmeleri için iki ay süre verdi⁷¹. İngiliz tabiiyetini kabul etmeyen 8 bin Türk ailesi adayı terk ile Anadolu'ya göç etti⁷². Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş döneminde Anadolu'ya gelen Kıbrıslılar Osmanlı tebaası kabul edilerek nüfus kütüğüne kaydedileceklerdir⁷³.

Kıbrıs'tan Anadolu'ya göç edenler başta güneydeki yerleşmeler olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşmişler hususi ve kamu kurumlarında istihdam edilmişlerdir. Suriye topraklarına yerleşenler de mevcuttur⁷⁴. Zamanla çalıştıkları işlerden işin paydos edilmesi veya sair sebeplerle çıkarılabilmişlerdir. Bu durumda resmi makamlara yaptıkları müracaatla kendilerini ötekileştirerek yardım talep etmekteydiler. Örneğin Adana'da yerleşen ve karayolu inşaatında istihdam edilen iki kişi çalışmaların durdurulması üzerine daha az maaşlı bir işe yerleştirilmeleri kendilerine teklif edilmişse de kabul etmeyerek İzmir'deki akrabalarının yanına giderler. Burada Kıbrıslı olmalarından dolayı işten çıkarıldıklarını iddia ederek İzmir'deki valilik makamından iş talebinde bulunabilmişlerdir. İzmir'de o sıralarda Girid muhacirlerinin iskanı işleri olduğundan kendilerine resmi makamlar yardımcı olamayacaktır⁷⁵.

⁶⁷ BOA, DH. MKT, Nr. 1181/44.

⁶⁸ Zafer Çakmak, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878- 1930)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 36, Erzurum 2008, s. 206.

⁶⁹ *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni- Fransız İlişkileri*, I, (1879- 1918), Ankara 2002, s. 227.

⁷⁰ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2000, s. 41.

⁷¹ Zafer Çakmak, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878- 1930)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 36, Erzurum 2008, s. 207.

⁷² Başka bir veriye göre Anadolu'ya gelen Kıbrıslı Türk ailesi 4.250 kadardı. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)* Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2000, s. 63.

⁷³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 244.

⁷⁴ Şam'da Kıbrıslı muhacir bulunduğuna dair. BOA, DH. MKT. 349/44: Seraskerlik makamına.

⁷⁵ BOA, DH. MKT, Nr. 2230/43: Aydın Vilayetine Tezkire (25 Temmuz 1315).

Kıbrıslılar muhacirlere tanınan muafiyetlerden istifade etmişlerdir. Muafiyet süresi dolanların yükümlülük şartlarını yerine getirmeleri beklenmekteydi. Örneğin Şam'da ikamet eden Kıbrıs muhaciri hicret tarihi 6 yılı geçtiği için kuraya dahil edilmiştir⁷⁶.

Bu arada 1911- 1914 yılları arasında İngiltere, İtalya ve Yunanistan tarafından işgal ve ilhak edilen Trablusgarp, Kıbrıs ve adalar halkının askerlik yükümlülüğü bir başka sorunu oluşturmaktaydı. Hukuki açıdan bu bölge halkı Osmanlı vatandaşı sayıldığı için aynı zamanda askerlikle yükümlüydüler⁷⁷. Bununla beraber ticaret ve tahsil sebebiyle geçici olarak Anadolu'da bulunan Kıbrıslı Türklerin askerlik işlerine tabi tutulması hususunda bürokratlar kararsızdı. Bürokratik kararsızlığı gidermek adına bunlara da diğerleri gibi işlem yapılması hususunda 4 Ekim 1916 tarihli irade sadır oldu⁷⁸.

Mısır, Sisam ve Kıbrıs gibi hukuki açıdan Osmanlı toprağı iken fiilen İngiltere'nin idaresi altında olan yerler ahalisi askerlikten muafı. Bu bölge halkından olup ticaret ve eğitim amacıyla gelenlerin muafiyet hakları sürecekti. Ancak buralardan geçici süreyle gelip evlenenler ile başka bir yere yerleşenler askerlikle yükümlü olacaklardı⁷⁹. Aslen Anadolu nüfusuna kayıtlı olup çalışmak üzere Kıbrıs'ta bulunanların askerlik çağı geldiği için şubeye müracaat edip askerlik işlemlerini başlatması gerekmektedir. İşlemleri başlatmayanlar için resmi makamlar Hariciye Nezareti vasıtasıyla İngiltere elçiliği nezdinde teşebbüse geçmekteydi⁸⁰.

Adanın ilhaki adadan Anadolu'ya nüfus göçüne sebebiyet verdiği gibi Anadolu'dan da adaya yönelik nüfus göçü gerçekleşmiştir. Örneğin 1915- 1920 sürecinde adaya 2.500 Ermeni göç etmiştir⁸¹. Yunan bozgunu üzerine Rum nüfus Anadolu'yu kitlesel boyutta terk etmeye başladı. Akdeniz bölgesindeki Rumlar Antalya, Mersin ve Anamur limanlarından ecnebi gemilerle Kıbrıs'a çıktılar. İngiliz idaresi buna izin vermediyse de kafiye sorumluları İngiliz bürokratlarının engelini rüşvetle aşabildi. Netice'de Kıbrıs limanlarına ulaşan Rum göçmenlerin bir kısmı adada mekân tutarken bir kısmı da Yunanistan'a gitmeyi tercih etti⁸².

Türkiye, ilhaki Lozan Antlaşması ile kabul etti. Antlaşma Kıbrıslı Türklere İngiliz tabiiyetine geçme veya Türkiye'ye göç etme tercihi sunmaktaydı. Göç konusunda ada Türklerine iki yıl süre tanınmıştı. Süre 6 Ağustos 1923 tarihinde başlayacaktı. Bu göçe nezaret etmek üzere Kıbrıs Türk şebenderliği vazifelendirilmiş ve şebenderliğin bu hususta yapacağı masrafların karşılanması için muhacirin idaresine yetki verilmişti⁸³. Bu süre zarfında 9.327 Kıbrıslı, Türk vatandaşlığını tercih eder⁸⁴. Nüfus açığını da dikkate alan Türkiye adadan Anadolu'ya yönelik göçü teşvik eder⁸⁵. Lozan sonrası Kıbrıs'tan ayrılanlar mülteci statüsünde Anadolu'da adi iskan işlemi görecektir⁸⁶. Bu dönemde 20 bin

⁷⁶ BOA, DH.MKT. 349/44: Seraskerlik Makamına Tezkire 14 Şubat 1310.

⁷⁷ BOA, MV, Nr. 201/16: Meclis-i Vala Kararı 9 Mart 1332.

⁷⁸ BOA, MV, Nr. 203/77: Meclis-i Vükela Mazbatası 21 Eylül 1332.

⁷⁹ BOA, DH. İD. Nr. 219/3; 925/55: Kudüs Mutasarrıflığına 6 Eylül 1330).

⁸⁰ BOA, DH. MKT, Nr. 773/46: 1904 tarihli takrirler.

⁸¹ Mustafa Özdemir, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 168.

⁸² Göç, *Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919- 1923)*, Derleyen. Herkül Millas, İstanbul 2004, s. 281, 289, 293.

⁸³ BCA. 272.0.0.14.78.42.8: Hariciye Vekaleti ile Dahiliye Vekaleti arasındaki yazışmalar KS 1926, KE 1341.

⁸⁴ 1886'da Kıbrıs'ta doğmuş olan Salih 1926'da Türk şebenderliğine müracaatla anlaşmanın kendisine tanıdığı haklardan yararlanarak göç etmek ister. BCA. 272. 12.49.97.36.

⁸⁵ Lozan Antlaşması'nın ilgili hükmüne göre Türkiye'ye göç edenlerle ilgili İngiliz kaynakları 5.000, bir diğer çalışma 8.000 rakamını verir. İsmail Şahin, Cemile Şahin, Mine Öztürk, "Barış Harekatı Sonrasında Türkiye'den Kıbrıs'a Yapılan Göçler ve Tatbik edilen İskan Politikası", *Turkish Studies*, 8/7, 2013, s. 599- 630, s. 605.

⁸⁶ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 361.

kişinin göç edeceği tahmin edilmekteydi. Bunlardan Muğla, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana, Silifke ve Antalya'ya üçer ve Silifke'ye iki bin göçmenin sevk ve iskânı planlanır⁸⁷. Kıbrıslı Türkler sevk ve iskan masrafları kendilerine ait olmak üzere mülteci talimatnamesine tevfikân yerleştirilecekti. İçlerinde yardıma muhtaç olanlara mesken ve arazi tahsis edilecekti⁸⁸. Kıbrıs'tan gelen göçmenler söz konusu yerlerin yanı sıra İzmir, Bursa ve Konya'ya da yerleştirilir.

Lozan Antlaşması'na nazaran Kıbrıslılar mübadeleye tabi değilse de İngiliz tabiiyetini kabul etmediklerinden Kıbrıs'tan çıkararak kendi imkanları ile geçimlerini temin etmek üzere Konya'ya kadar gelmişlerdi. Bu gibilere mülteci sıfatıyla işlem yapılması kararlaştırıldı. O güne kadar gruplar halinde gelen Kıbrıslı muhacirler ecnebi tabiiyetinde bulunmamak ve nüfusa kaydedilmek şartıyla Silifke, Mersin ve Adana havalisine yerleştirilmişlerdir. Ancak grup göçü şeklinde başlayan nüfus hareketinin kısa bir süre içerisinde kitlesel bir boyut kazanacağı öngörülmekteydi. Yetkililerce göçmenlerin sayısının 20 bini aşacağı tahmin edilmekteydi⁸⁹.

Lozan sonrası adadan göç edecek olanların mülteci statüsünde işlem görmeleri ilkesel bazda kabul edilmişti. Bununla beraber adadan Anadolu'ya yönelik göçlerin kitlesel boyut kazanması halinde gelenlere göçmen statüsünde işlem yapılması kararlaştırıldı. Bu karara göre geleceği tahmin edilen 20 bin kişinin Adana, Konya ve Mersin havalisine birer mesken inşa ederek yerleştirilmesi planlandı. Bu şekilde iskân edilecek göçmenlerden en az beş bin kişinin yardıma muhtaç olacağı düşünülmekteydi. Yardıma muhtaç olanların Kıbrıs'tan Antalya, Silifke veya Mersin iskelesine vapur ücretleri ile iskeleden iskan mahalline kadarki nakil masrafları hazineden karşılanacaktı. Ayrıca yardıma muhtaç her aileye bir mesken inşa edilecekti. Bu çerçevede toplam bin meskenin inşa edilmesi planlanmıştır. Bu şekilde yerleştirilecek olanlara çift hayvanı, pulluk ve ilk hasadı alıncaya kadar kullanmak şartıyla altı aylık iâşe bedelinin verilmesi planlandı. Bu iş için bütçeye 530 bin liralık ek tahsisat kondu⁹⁰. Bu kararın yerelde uygulanmasında aksaklıklar çıkabildiği anlaşılmaktadır. İskan umum müdürlüğü yerel makamlara gönderdiği yazı ile "*Kıbrıs Müslümanlarının hüsn-i istikbal olunarak anavatanda yaşamak hususundaki arzu ve emellerinden bir guna inkısarlarına meydan verilmemesini*" istemiştir⁹¹.

Şüphesiz iskân işlerinde çeşitli gerekçelerden dolayı aksamalar meydana gelebilmiştir. Kıbrıs'tan gelenlerin bir kısmı resmi makamlara müracaat etmeksizin başını sokabilecek yer bulmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Mersin'de İngilizlere ait bir fabrika binası zamanında misafırhane ittihaz edilmişti. Bazı Kıbrıslı muhacirler kendiliklerinden buraya yerleşmişlerdi. Söz konusu bina satılınca açıkta kaldılar. Kendilerini yerleştirilebileceği bir mekân mevcut değildi. Çözüm üç ay zarfında mesken inşa etmek şartıyla her haneye 250- 300 arşın büyüklüğünde arsa tahsisinde bulunulmuştur⁹².

Lozan sonrası münferit olarak gelenler mülteci statüsünde kabul edilip adiyen iskana tabi tutuldular⁹³. Bu dönemde ebeveyni ölmüş olup tek başına gelen eğitim yaşında olanlar da mevcuttu. Bu gibiler istekleri doğrultusunda akrabalarının yanına yerleştirilmişlerdir⁹⁴.

⁸⁷ Necmi Uyanık, "Mübadele Sürecinde Bazı Ada Halklarının Yaşamış Olduğu Sorunlar Üzerine Tespitler", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Konya 2013, s. 439.

⁸⁸ BCA, 272.0.0.12.43.63.8; BCA, 030.18.01.01.016.77.6; Fahriye Emgili, "Kıbrıs'tan Türkiye'ye Yapılan Göçlerin Kıbrıs Türk Basınına Yansımaları (1923- 1938)", *Karadeniz Araştırmaları*, 39, (Güz 2013).

⁸⁹ BCA, 272.0.0.12.43.63.8.

⁹⁰ BCA, 272.0.0.12.43.63.8.

⁹¹ BCA, 272.0.0.12.50.104.2

⁹² BCA, 272.0.0.12.50.106.1: Dahiliye Vekaleti ile Mersin Vilayeti arasındaki yazışmalar (18, 31 TS 1926 tarihli yazışmalar.

⁹³ Kıbrıs mültecisi Hasanoğlu İbrahim adiyen İçel vilayeti dahilinde iskânı muvafıktır. BCA, 272.00.00.12.50.105.2.9.1

⁹⁴ BCA, 272.0.0.12.59.163.21: 4, 28 Haziran 1928 tarihli yazılar.

SONUÇ

Kıbrıs fethedilince adaya Anadolu'dan sürgün yöntemiyle Türk nüfus sevk edildi. Adayı terk eden gayrimüslim nüfusun geri dönmesi için de teşvik politikası uygulandı. Fetih sonrasında Müslim ve gayrimüslim nüfus 19. Yüzyıla kadar yan yana yaşadı. Ekonomik sebeplerden dolayı 1600- 1800 yılları arasında Anadolu ile ada arasında bireysel ve grup göçleri gerçekleşmiştir. 19. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı idaresi başkente gelen göçmenlerin bir kısmını adada yerleştirmeyi planladı. Ancak gayrimüslim nüfusun itirazı ve Avrupalı diplomatların tepkisi sonucu adaya göçmen yerleştirme projesi gerçekleştirilemedi. Öte yandan 19. Yüzyılın son on yılında ada Anadolu'dan firar eden veya Amerikan pasaportuyla Anadolu'ya geri dönmeye çalışan Ermenilerin atlama taşı oldu. Kıbrıs'ta meydana gelen doğal afetler adadan Anadolu'ya yönelik nüfus göçüne sebebiyet vermiştir. 1878'de adanın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye terk edilmesi, 1914'de ilhak kararı ve Türkiye'nin bu kararı 1923'de tanınması adadaki Türk nüfusun kitlesel halde Anadolu'ya göç etmesine sebebiyet verdi. Bu göçlere rağmen 1924 yılı itibarıyla adada Müslüman Türk nüfus kalmıştır. Türkiye, adada kalan Türklerin hukukunu korumak adına 1950 sonrası Kıbrıs'taki gelişmeleri yakından takip edecektir.

KAYNAKLAR

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 Cevdet- Dahiliye (CD)
 Dahiliye- Mektubi Kalemi (Dh. Mkt)
 Meclis-i Mahsus (MM)
 Nüfus Defteri (Nfs. d.)

GAZETELER

Hürriyet,

TEDKİKLER

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856- 1876)*, Ankara 2010.

ÇAKMAK, Zafer, “Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878- 1930)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 36, Erzurum 2008, s. 201- 223.

ÇEVİKEL, Nuri, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi , İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*, Ankara 1999.

ÇEVİKEL, Nuri “ Osmanlı Kıbrıs'ında İslamlaşma Tecrübeleri (1746- 1801)”, *Belgeler*, 29/33, Ankara 2008, s. 43- 84.

DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası (1950- 1960), *Gazi Akademik Bakış* , 6/11, Ankara 2012, s. 85- 101.

DÜNDAR, Recep, Mesut Aydın, “Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler”, *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 47, Erzurum 2012, s. 225- 256.

DÜNDAR, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570- 1670)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998.

EMGİLİ, Fahriye, “Kıbrıs’tan Türkiye’ye Yapılan Göçlerin Kıbrıs Türk Basınına Yansımaları (1923- 1938)”, *Karadeniz Araştırmaları* 39, (Güz 2013), s. 111- 136.

ERDOĞRU, M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Adasının 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 12, İzmir 1997, s. 81- 93.

ERDÖNMEZ, Celal, *Şeriyeye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839- 1856)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2004.

ERTÜRK, Volkan, “Akşehir Sancağı’ndan Kıbrıs Adası’na Sürülmüş Aileler”, *SDÜ. Fen- Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, Isparta 2011, s. 45- 58.

Göç, Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919- 1923), Derleyen Herkül Millas, İstanbul 2004.

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.

İPEK, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 210- 211.

KESER, Ulvi, “Kıbrıs’ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar”, *ÇTTAD*, 5/12, (Bahar 2006), s. 105- 106.

NARİN, Salih, *İzmir Levantenleri ve Kültürel Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2012.

Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni- Fransız İlişkileri, I, (1879- 1918), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2002, s. 224.

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul 2012.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 2000.

ÖZDEMİR, Mustafa, *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İkesinde Yaşanan Göç Hareketleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

SAYDAM, Abdullah, “Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrusaya”, *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, İstanbul 2014, s. 71- 115.

ŞAHİN, İsmail, Cemile Şahin, Mine Öztürk, “ Barış Harekatı Sonrasında Türkiye’den Kıbrıs’a Yapılan Göçler ve Tatbik edilen İskan Politikası”, *Turkish Studies*, 8/7, 2013, s. 599- 630.

ŞAHİN, İsmail, “Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din, ve Kimlikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/39, (Ağustos 2015), s. 340- 353.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, II, Ankara 1993.

UYANIK, Necmi, “Mübadele Sürecinde Bazı Ada Halklarının Yaşamış Olduğu Sorunlar Üzerine Tespitler”, *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Konya 2013, s. 435- 442.

Kıbrıs Hapishanesi

Doç.Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir

Giriş

Kıbrıs adası, doğal yaşam şartlarının zorluğundan dolayı 17. yy sonu ve 18.yy da emirleri dinlemeyen ve yerleşik hayata zarar veren aşiretlerin sürgün yeri olmuştur. Özellikle İçel sancağından suç işleyen aşiretler buraya sürgün edilmiştir. Aynı zamanda bir kürek merkezi ve ağır suçluların, cinayet işleyen mahkumların gönderildiği bir merkez olan Kıbrıs'a özellikle Adana, Tarsus ve Konya'dan mahkum gönderilmiştir. Adada cezirebent, kalebent veya zindanbent şeklinde cezalar uygulanmaktadır.¹

İslam hukukunda hürriyeti bağlayıcı ceza olmadığından bugünkü manada hapishane de yoktu. Suçluların cezalarının infazına veya borçluların borçlarını ödeyinceye kadar kapatıldığı yerler vardı. Osmanlı Devleti'nde bu iş için genellikle kale burçları kullanılmış ve buralara karanlık, sıkıntılı anlamında "zindan" denilmiştir. Tanzimatla birlikte 1840, 1851 ve 1858 ceza kanunları ile hürriyeti bağlayıcı cezalar gündeme gelmiş, kürek, kalabentlik ve hapis cezaları öngörülmüştür. 1850 itibarıyla İngiliz elçisi Canning'in takipçisi olduğu hapishane ıslahatı çerçevesinde incelemeler yapılmış ve ülke genelinde tevkif yada hapis mekanı olarak kullanılan yerlerin valilerin kullandıkları hükümet konaklarının tomruk dairesi, mahzeni yada kale, tophane, saray gibi müstahkem binaların içinde ayrılan yerler olduğu görülmüştür.² 1857'de Binbaşı Gordon'un danışmanlığında yeni hapishanelerin yapılması veya mevcutların şartlarının iyileştirilmesi çalışmalarına başlanmış ancak getirdiği malî yük nedeniyle istenen neticeler alınamamıştır. Tamir, genişletme ve ıslah için gelen talepler mevcut mekanların içinde buldukları kötü şartları gözler önüne sermektedir.³

Çalışmamıza konu olan Kıbrıs hapishanesi, belgelerde Kıbrıs veya Kıbrıs merkez livası olan Lefkoşa hapishanesi olarak geçen hapishanedir. Sözkonusu zor şartlar Kıbrıs hapishanesi için de fazlasıyla geçerlidir.

1. Hapishanenin Yeri ve Durumu

Ülke genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da hapishane olarak kullanılan yer hükümet dairesi olarak kullanılan muhassıl konağının içindedir. Belgelerden muhassıl konağında üç odanın hapishane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1852 tarihli belgede üç hapishane odasının tamiriyle hastane olarak kullanılmak üzere bir yer ve bir küçük mahbes inşası için 4.150 kuruş öngörülmüş bunun 2.000 kuruşunun hazineden ödenmesi kalanın ise Kıbrıs muhassıllığı tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır.⁴

□ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü

¹ Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, İstanbul, 2010, s. 130-131.

² Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul, 2012, s. 112.

³ Yıldız, a.g.e, s.211.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İ.MVL* 243/8799 (22 Şevval 1268/9 Ağustos 1852); *A.MKT.MVL* 56/40 (26 Zilkâde 1268/ 11Eylül 1852); *C.ML* 610/25136 (29 Muharrem 1269/12 Kasım 1852)

2,5 yıl sonrasına ait bir belgede devam eden yazışmalar sonucunda sözkonusu üç odalı hapishanenin tamiri ve hastahane olarak bir yer ilavesi ve bir mahpes inşası için sarf edilen 1864,5 kuruşun muhassıl Edhem Paşa tarafından tahsil edildiği anlaşılmaktadır.⁵

Muhassıl konağında 40, 15 ve 12 kişilik üç odada toplam 67 kişiyi barındıracak kapasiteye sahip bu hapishane ancak Kıbrıs'ta işlenen suçlar ve borçluların hapsine yetebilecek durumdadır. Kürek merkezi olduğundan taşradan ağır ceza mahkumları geldiğinde ihtiyaçları karşılayamamakta, izdiham yaşanmakta ve hastalık başta olmak üzere yeni sıkıntılar baş göstermektedir. Bu durumda yeni bir hapishane inşası hemen mümkün olmadığından muhassıl konağı dahilinde bulunan ve topçu askeri için kışla yapılması düşünülen yerde harab olan ahırın 31.272 kuruş masrafla hapishaneye dönüştürülmesi teklif edilmiş ve bu proje Meclis-i Vâlâ'da uygun bulunmuştur.⁶

Bütün bu tedbirlere rağmen hapishanenin Adana, Tarsus ve Konya taraflarından getirilen suçlulara yetmeyeceğinden ve gelenlerin çoğu cinayet suçlusunu olup bunların borçlu mahpesi ve zaptiye odalarına yerleştirilmeleri uygun olmadığından ayrıca firar ihtimalleri yüksek olduğundan ve bazı uygunsuzluklara yol açtıklarından duvarları kargir ve üstü kubbe şeklinde bir mahal ve 8 oda şeklinde koğuşların yapılması düşünülmüş ve yapılan keşif sonucu 61.960 kuruş masraf öngörülmüştür.⁷ Gerekçelendirilen bu durum Meclis-i Vala tarafından da uygun bulunmuş ancak mahalli kaynaklarla bu işin yapılması öngörülmüştür.⁸

Diğer yerlerde olduğu gibi son derece güç şartlar altında gerçekleştirilmeye çalışılan tamirat ve inşaat işleri uzun sürmüş çoğu zaman geçiştirilmek zorunda kalınmıştır. Kıbrıs için de ihtiyaçları karşılayacak yeni bir hapishanenin yapılamadığı benzer taleplerin devamlılığından anlaşılmaktadır. Örneğin 1875 yılında yeni hapishane inşası veya mevcut hapishanenin 150 kişi daha alabilecek kapasiteye çıkarılması için yeni koğuşlarla genişletilmesi gündeme gelmiştir. Hükümet konağının karşısında Şuubat bahçesi olarak bilinen arsaya 500 kişilik yeni bir hapishane inşası için 318.864 kuruş para gerektiği, eski hapishanenin 150 kişilik yeni koğuşlarla genişletilmesi için ise 93.462 kuruşa ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Sonuçta mevcut hapishaneye koğuş ilavesiyle meselenin çözümlenmesine karar verilmiş ancak yapılan ikinci keşifte genişletme işinin fiyat artışlarına bağlı olarak 700.000 kuruşa mâl olacağı anlaşılmıştır. Maliyetin artması üzerine bir başka çözüm olarak kasabada evkaf-ı hümayun hazinesinden aylık 170 kuruş kira ile kiraya verilen Büyük Han'ın hapishaneye dönüştürülmesi öngörülmüştür. Böylece 400-500 mahkumun barındırılacağı üstelik bu iş için gereken masrafın 100 bin kuruşu geçmeyeceği ifade edilmiştir. Ancak Büyük Han'ın şehrin ortasında ve hükümet dairesinden uzakta olması yeni asayiş problemlerini beraberinde getirecektir. Bu durumda güvenliği sağlayan zabtiye neferleri ikiye ayrılmak zorunda kalacaktı. Yeni zabtiye temini de masraflı olacağından bu yöntemden de vazgeçilmek zorunda kalınmıştı. Sonuçta yine mevcut hapishanenin genişletilmesine karar verilmiş ve kaynak olarak ahalden çekirge itlafi için toplanan paradan yada tohumluk parası olarak Menafi-i Umumiye sandıklarına ayrılan paradan veya Limason kasabasındaki taş ocaklarının gelirinden karşılanması istenmiştir.⁹

Öte yandan Kıbrıs adası Aydın, Adana, Konya, Girid ve Cezayir-i Bahri Sefid vilayetlerinin kürek merkezi olması dolayısıyla 1000 kadar suçlunun toplanmasından dolayı asayiş ve emniyetin

⁵ BOA, *İ.MVL* 265/10100 (20 Cemaziyevvel 1269/1 Mart 1853)

⁶ Burası Tanzimattan sonra muhassılların istihdam ettiği sekbanların hayvanlarının ahır olarak kullanılan yerdir. BOA, *İ. MVL* 448/19940 (12 Ramazan 1277/24 Mart 1861), *A.MKT.MVL* 127/42 (28 Şevval 1277/9 Mayıs 1861)

⁷ BOA, *MVL* 789/39 (22 Cemaziyevvel 1279/15 Kasım 1862); *İ.MVL* 477/21629 (6 Cemaziyelahir 1279/29 Kasım 1862)

⁸ BOA, *İ.MVL* 477/21629 (7 Cemaziyelahir 1279/30 Kasım 1862)

⁹ BOA, *ŞD* 2379/74 (14 Safer 1292/22 Mart 1875); *İ.MMS* 53/2322 (8 Cemaziyelahir 1292/ 12 Temmuz 1875)

güçleştiği, zaman zaman firar girişimlerinin olduğu ve Şura-yı Devlet'te alınan karar gereğince hapisane genişletme çalışmaları tamamlanıncaya kadar mahkum gönderilmeyeceği bildirilmiştir. Ancak Divanı Ahkâm-ı Adliye buna itiraz etmiş ve bu durumun başka güçlülere yola açacağını belirtmişti.¹⁰

Bir başka belgede de kalabalıktan ve teneffüs edilemez havadan dolayı mahkumların hastalandığı bu nedenle hapisanenin genişletilmesi veya tamiri için gerekli paranın gönderilmesi istenmiştir.¹¹ Koşullara kapasitesinin çok üzerinde mahkum konulması ve temizliğe dikkat edilmemesi burada olduğu gibi diğer hapisanelerde de hastalıklara yol açmakta hatta salgın hastalık sözkonusu olduğunda toplu kayıplar yaşanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 1912 yılına kadar kadın mahkum ve tutuklu sayısının az olmasından dolayı ayrı bir kadın hapisanesine gerek duyulmadığı ve kadın mahkumların imam evleri veya kiralanan hanelerde tutuldukları görülmüştür. Kıbrıs'ta da kadın mahkumların saray hademesi ve karısının gözetiminde kiralanan bir evde kaldıkları bilinmektedir.¹²

2. Görevliler

1880 tarihli Tevkifhaneler ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Layihası'nın 9. maddesinde hapishaneler için bir müdür, bir başkatip, bir baş gardiyan, yeteri kadar gardiyan ve katip, tabip, çamaşırcı, hastane hademesi, aşçı, imam, gereği halinde rahip ve kadın gardiyan bulundurulması gerektiği belirtilmiştir.¹³ Bu görevlilerin sayısı hapishanelerin büyüklüğü ve mahkum sayısına göre değişmektedir.

Yapılan düzenlemelere rağmen 19. yy sonu ve 20. yy başlarında hapishanelerle ilgili en önemli şikayet konularından birisinin personel eksikliği olduğu anlaşılmaktadır. Devletin içinde bulunduğu maddî sıkıntılar bu problemin çözümünü zorlaştırmaktadır.

Oldukça kalabalık olan Kıbrıs hapishanesinde görevli ihtiyacının zaman zaman belgelerde dile getirildiği görülmektedir. Örneğin Kıbrıs Lefkoşa hapishanesindeki mahkumların çokluğundan dolayı gerekli işlemleri yürütmek ve takip etmek üzere 400 kuruş maaşla müstakil bir hapisane katibinin tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Mahkumlara verilmekte olan tayinat (günlük tüketilecek yiyecek) ve diğer levazımın defterlerini tutmak üzere hesap emanetinden faydalanılmasına rağmen sayının çokluğundan dolayı ayrı bir katibe ihtiyaç duyulmuştur.¹⁴

Kıbrıs hapishanesinde geceleri güvenliği sağlamak üzere Lefkoşa kalesinde bulunan topçu askerinden bir onbaşı görevlendirilmiştir.¹⁵

Nizamnamede hapishanelerde bulunması öngörülen bir diğer görevli tabibdir. Ancak çoğu yerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da dışarıdan destek alınmaktadır. Kıbrıs hapishanesindeki hasta mahkumlara 5-6 aydır bakan topçu askeri baştabibi Antuvani Efendi aylık 500 kuruş maaş tahsisi isteğinde bulunmuş maaş tahsisi uygun görülür iken bu paranın belediye tarafından karşılanması eğer belediyenin bütçesi yetmez ise servet sahibi ileri gelen kişilerden destek alınması öngörülmüştür Antuvani Efendi'den başka

¹⁰ BOA, *İ.MMS* 53/2322 (8 Cemaziyelahir 1292/ 12 Temmuz 1875)

¹¹ BOA, *İ.ŞD* 27/1254 (21 Safer 1290/20 Nisan 1873)

¹² Yıldız, *a.g.e.*, s.123.

¹³ Yıldız, *a.g.e.*, s.298.

¹⁴ BOA, *İ.ŞD* 30/1436 (22 Zilhicce 1292/19 Ocak 1876) ; *ŞD* 2379/80 (2 Receb 1295/2 Temmuz 1878)

¹⁵ BOA, *MVL* 800/33 (14 Rebiülevvel 1284/16 Temmuz 1867)

diplomalı tabip olmadığına da gözönünde bulundurularak memuriyetine ilave olarak maaş tahsisinin bir an önce gerçekleştirilmesi istenmiştir. Kıbrıs idare meclisi bir miktar maaş tahsisinin uygun olduğu ancak bu karşılanamaz ise buraya bir tabip tayini ihtiyacı olduğu, diplomasının görülmesi gerektiği, karşılıksız maaş tahsisinin kurallara aykırı olduğu ifade edilmiştir.¹⁶

Birkaç yıl sonra bir başka tabip Dimitri'nin mahkumlara bir süredir karşılıksız bakmakta olduğundan mevcut 150 kuruş maaşının azlığından dolayı 500 kuruşa çıkarılarak burada daimi surette istihdam edilmesi için müracaatta bulunulmuştur. Dimitri, hapishanede 300'den fazla mahkum bulunduğunu ve sayının giderek çoğaldığını, hastalananları hastaneye naklederek burada bakmakta olduğundan maaşının azlığı nedeniyle arttırılmasını yoksa bu işe son vereceğini beyan etmiştir. Bu talep uygun görülüş ve 1864 senesi Ekim ayı başından itibaren uygulanması kararlaştırılmıştır.¹⁷ Dimitri'nin maaşının 500 kuruşa çıkarılarak daimi surette istihdamı öngörülmüş ise de maaş ödemesinde yaşanan sıkıntı nedeniyle Lefkoşa topçu askeri tababetinde memur olan tabip Hristaki Efendi'ye bu işin verilmesi uygun görülmüştür. Böylece ayrıca bir tahsisat gerekmeceği düşünülmüştür.¹⁸

Kıbrıs hapishanesi ile ilgili hapishaneler müdüriyeti fonuna ait belge olmadığından görevlilere ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bir belgede vefat eden Kıbrıs merkez hapishanesi müdürü Mehmed Kamil'in ailesine maaş tahsisi için tanzim olunacak hizmet cetveline kaydedilmek üzere bulunduğu memuriyetlere ilişkin bilgilerin araştırılarak gönderilmesi istenmiştir.¹⁹

Söz konusu birkaç belge dışında bir de görevlilerden şikayetin gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs hapishanesinde bulunan hıristiyan mahkumlara, müslüman mahkum ve gardiyanlar ile memurların kötü muamelede bulunduğu şikayetleri üzerine gönderilen tahkikat memurlarının yaptığı incelemede bunların asılsız olduğu anlaşılmıştır.²⁰

3. Nakil ve Af

Hapishanelerde doluluk oranı arttığında ve iyileştirme çalışmalarını yerine getirmekte zorlanıldığında zaman zaman nakil veya af yöntemine başvurulmuştur. Padişahların cülûs törenlerinde yada II.Mahmud ile başlayan doğum günü kutlamalarında, dinî bayramlarda bazı mahkumların affedilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Özellikle II.Abdülhamid “padişahın merhametinin göstergesi” olmak üzere ve en önemlisi de izdihamı azaltmak adına sık sık bu yöntemine başvurmuştur.²¹ Çok kalabalık ve izdiham yaşanan hapishanelerde nakil veya ceza süreleri göz önüne alınarak affedilen mahkumlarla sıkıntılar geçici olarak azaltılmaya çalışılmıştır. Bazen de yaşanan asayiş problemleri üzerine mahkumlar farklı yerlere nakledilmiştir. Hastalık durumunda da tedavi amaçlı olarak mahkumların yer değiştirmelerine izin verilmiştir. Osmanlı ceza hukukunda “sülûsân affi” olarak nitelendirilen ve ceza sürelerinin üçte ikisini tamamlamış mahkumların kalan cezalarının affedilerek tahliye edilmeleri uygulaması çeşitli vesilelerle giderek geleneksel hale gelmiştir.²²

1893 yılında Kıbrıs hapishanesinde bulunan 400 civarında mahkumdan çoğunun olumsuz koşullar ve teneffüs edilemez havadan dolayı hastalandıklarından ceza süresinin üçte ikisini geçirmiş ve ıslah-ı nefis edenlerin heyet-i meclis-i idare ve deavi mutasarrıflığıyla birlikte karar verilerek tahliyeleri

¹⁶ BOA, ŞD 2379/4 (23 Receb 1279/14 Ocak 1863)

¹⁷ BOA, MVL 794/60 (5 Receb 1281/4 Aralık 1864)

¹⁸ BOA, MVL 795/49 (24 Şevval 1281/22 Mart 1865)

¹⁹ BOA, DH.MKT 1929/51 (6 Şaban 1309/6 Mart 1892), DH.MKT 2012/27 (27 Rebiülevvel 1310/19 Ekim 1892)

²⁰ BOA, DH.MKT 1323/73 (12 Rebiülahir 1295/15 Nisan 1878)

²¹ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, İstanbul, 2007, s.51.

²² Yıldız, a.g.e, s.298-299; Şen, a.g.e, s.137.

gündeme gelmiştir. Kalabalık hastalıklara sebep olabildiği gibi muhafazayı da güçleştirmektedir. Bu nedenle ceza süresinin üçte ikisini tamamlayıp af edilenlerin isim ve şöhretlerinin bir deftere kaydedilip gönderilmesi istenmiş ve defterden 93 kişinin bu kapsama girdiği anlaşılmıştır. İçlerinde müebbed kürek cezasıyla mahkum olanların olmadığı ve birkaç mahkumun bu süreyi tamamlamalarına birkaç ay kaldığı, işlemler tamamlanıncaya kadar onların da bu süreyi tamamlayacakları öngörülmüştür.²³

Kıbrıs hapishanesi yoğun bir yer olmasına rağmen zaman zaman buraya da mahkum nakledildiği görülmüştür. Örneğin 1860 tarihli ceza kanunnamesi çerçevesinde hazırlanan talimatnamede Kıbrıs'a Adana ve Konya eyaletlerinden mahkum gönderileceği belirtilmiştir.²⁴ Adana hapishanesinin harap ve tamire muhtaç olmasından dolayı 3 ay süresince cezası 6 aydan fazla olanların Mersin iskelesi yoluyla Kıbrıs'a gönderilmelerinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.²⁵ Öte yandan Kasım 1861-Aralık 1862 arası 1 yıllık süreçte Adana, Tarsus ve Konya'dan kürek ve hapis cezasıyla 118 mahkum Kıbrıs'a gönderilmiştir.²⁶

Akka hapishanesinin darlığı nedeniyle hastalık ve ölümlerin artması üzerine buradan da geçici olarak Kıbrıs ve Midilli'ye mahkum gönderilmiştir.²⁷ 4 yıl sonra Midilli'de meydana gelen zelzeleden dolayı bu kez buradaki mahkumların Akka ve Kıbrıs'a gönderilmesi kararlaştırıldığında, Kıbrıs'taki hapishanenin yeterli olmadığı ve bunun için kargir ve büyük bir hapishanenin yapılması gerektiği belirtilerek bir an önce keşif yapılması uygun görülmüştür.²⁸ Midilli de meydana gelen depremden hapishanenin de zarar gördüğü duvarlarının yıkıldığı bu durumun firarları kolaylaştırdığı belirtilerek özellikle azılı suçlular için acil tedbir alma mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu durumda burada yeni hapishane yapılıncaya kadar 5 cinayet mahkumunun daha iyi durumda olan Kıbrıs hapishanesine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu 5 kişinin 70 kişiye yakın diğer mahkumları rahatsız ettikleri karışıklık çıkardıkları ve büyük hapishanenin tamamlanması için bir seneye yakın bir zamana ihtiyaç olduğu göz önüne alınarak gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.²⁹

Belgelerde görüldüğü üzere zorunlu sebeplerle hapishaneler arası nakiller yapılmaktadır. Nakiller sırasında güvenliğin sağlanması yeni sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Örneğin Kıbrıs hapishanesinde bulunan 80 mahkumun Adana'ya nakledilmesi ve nakil sırasında güvenlik güçlerine ilaveten 30 zaptiye erinin daha görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰ Söz konusu 30 kişinin maaş ve tayinat masraflarının ise Payas sancağı mahalli bütçesinden karşılanması istenmiştir.³¹

Hastalık gerekçeli nakillere bir örnek ise fezahat-ı lisanîye (açık,saçık utanılabacak söz söyleme) cüretten dolayı Kıbrıs hapishanesinde bulunan ancak aklî dengesi bozulan Demirci kazası ahalisinden Berber Ahmed'in hapishane tabibi tarafından verilen rapor gereğince Ali Çavuş refakatinde darüşşifaya

²³ BOA, *İ.ŞD* 27/1254 (21 Safer 1290/20 Nisan 1873)

²⁴ BOA, *İ.MVL* 2436 (22 Cemaziyelahir 1276/16 Ocak 1860)

²⁵ BOA, *A.MKT.UM* 435/96 (28 Rebiülahir 1277/13 Kasım 1860); *MVL* 604/9 (7 Rebiülevvel 1277/23 Eylül 1860)

²⁶ Bu kişilerin kimlik bilgileri, suç türleri ve ceza müddetleri hazırlanan jurnalde belirtilmiştir. Belgede katl suçundan 15 yıl küreğe mahkum edilenlerin yanı sıra sirkat (hırsızlık) ve biker-i izale gibi suçlardan 3 yıl kürek cezasına çarptırılan kişiler de yer almaktadır.

BOA, *MVL* 788/33 (25 Safer 1279/22 Ağustos 1862)

²⁷ BOA, *İ.MVL* 494/22340 (24 Rebiülahir 1280/8 Ekim 1863)

²⁸ BOA, *MVL* 800/28 (24 Safer 1284/27 Haziran 1867)

²⁹ BOA, *MVL* 796/52 (23 Muharrem 1282/18 Haziran 1865)

³⁰ BOA, *DH.MKT* 1324/30 (10 Şaban 1295/9 Ağustos 1878)

³¹ BOA, *ŞD* 1283/14 (10 Rebiülahir 1302/27 Ocak 1885)

tedaviye gönderilmesidir.³² Ancak acil hallerde hastaneye nakillerde Kıbrıs ve Bağdad'da son dakikaya kadar beklendiğine ve geç kalındığına dair şikayetler olduğu da görülmektedir.³³

4. Firar

Hapishaneleri ilgilendiren en önemli konulardan birisi de firar olaylarıdır. Hapishanelerin fizikî durumu, personel eksikliği ve kötü şartlar mahkumları cesaretlendirmekte genellikle tavan veya duvar delme şeklinde firarlar gerçekleşmektedir.

Cinayetten mahkum iken firara kalkışan ve yakalanarak 2 senedir Kıbrıs'ta mahkum bulunan Karahod Mehmed isimli kişinin Teke Hapishanesi'ne gönderilmesi kararlaştırılmış³⁴ ancak firar ettiği mahalle dönme düşüncesi nedeniyle ihtiyatla yaklaşılmıştır.³⁵ İngiltere sefaretinden gönderilen telgraf gereğince Karahod Mehmed'in kimlik tesbiti için bir kişi Kıbrıs' gönderilmiştir.³⁶

Kıbrıs hapishanesine Konya ve Adana eyaletleriyle bağlı yerlerden gelen 200 e yakın mahkum nedeniyle yeni bir hapishane gerektiği bu yapıncaya kadar altı kemerli tabir edilen borçlu hapishanesine yerleştirilerek muhafazalarına itina ve dikkat edilmesi istenmiş ancak ayın 3. Pazar gecesi katil deli İsmail ve kardeşi Mehmed ve Şaban oğlu Osman ve katil Konyalı Ahmed ve Bayraktaroğlu diğer Ahmed ve Kemikli karyeli katil çolak Mehmed hapishanenin sokağa bakan duvarını delerek firar etmek üzere iken hırsızlık suçundan hüküm giyen zenci Ali Çavuş tarafından nöbetçilere ihbar edilerek yaklanmışlardır. Firara teşebbüste birinci derecede suçlu görülen katil deli İsmail, kardeşi sarık Mehmed ve Şaban oğlu Osman'ın prangabend olarak Magosa hapishanesine gönderilmelerine, ikinci derecede kabahatli görülen diğerlerinin de birer ayak prangaya vurulmalarına karar verilmiştir. Hapishanenin delinen duvarı kapatılmış ancak duvar vaktiyle adi çamurdan yapılmış olduğundan yeniden inşasının gerekliliği de vurgulanmıştır.³⁷

5. Yiyecek ve Elbise Masrafları

1880 Nizamnamesi'nde (17,18, 69-72.maddeler) mahkumların çalışma koşulları da düzenlenmiş, çalışmak mahkumlar için zorunlu kılınmıştır. Böylece hapishanelerin atalet ve sefalet merkezi olmaktan çıkartılıp, mahkumların kendi masraflarını karşılayarak devletin yükünü olabildiğince azaltmaları öngörülmüştür. Bu çerçevede Kıbrıs hapishanesindeki mahkumların saray temizliği ve bahçe işlerinde kullanıldığı görülmüştür.³⁸

Yapılan düzenlemeler ile hapishanelerde tek tip elbise (iki renkli bir gömlek ve aynı kumaştan bir pantolon, kırmızı bir külah ve sarı kundura) uygulaması öngörülmesine rağmen bu kağıt üzerinde kalan bir düşünce olmuştur.³⁹ Maddî sıkıntılar nedeniyle bu uygulama hayata geçirilemediği gibi çoğu mahkum parasızlıktan normal kıyafet bulmakta bile zorlanmaktadır. Örneğin Kıbrıs kürek merkezi olduğundan ve mahkumlar oranın yerlisi olmadıklarından üstü başı dökülen mahkumlara elbise verilmesi kararlaştırılmıştır. Kıbrıs meclisinden Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen mazbatada Kıbrıs'taki

³² BOA, *DH.MKT* 1323/70 (11 Rebiülahir 1295/14 Nisan 1878)

³³ Yıldız, *a.g.e.*, s.118

³⁴ BOA, *DH.MKT* 1527/33 (22 Zilkâde 1305/); *DH.MKT* 1561/114 (2 Rebiülevvel 1306)

³⁵ BOA, *DH.MKT* 1816/124 (27 Recep 1308/8 Mart 1891)

³⁶ BOA, *DH.MKT* 1663/23 (3 Muharrem 1307/30 Ağustos 1889)

³⁷ BOA, *MVL* 791/11 (25 Safer 1280/11 Ağustos 1863)

³⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s.119.

³⁹ Şen, *a.g.e.*, s.111.

mahkumlar için ihtiyaç duyulan 160 gömlek, entari ve donun parası olarak 10 bin kuruşun mal sandığından karşılanması talep edilmiş ve bu istek Maliye Nezareti tarafından uygun bulunmuştur.⁴⁰

1875 senesi bütçesinde bir önceki yıl mahkumlar için sipariş edilen 400 kat elbisenin tamamen verilip verilmediğinin tespiti istenmiş, 3 Aralık 1877 tarihli cevapta hapisanede 265 kişi bulunduğu ve elbise miktarının da buna eşit olduğu, takımı 45 bin kuruş olmak üzere toplam 11.925 kuruşa mâlolacağı ve bir önceki yıl hazırlatılan 400 elbiseden kalanın olmadığı bildirilmiştir. Babıali bu mahkumların bildikleri işlerde çalıştırılarak elbise masraflarının karşılanmasını öngörmüş ancak mahkumların çoğu meslek sahibi olmadıklarından bu plan yürütülemediği. Sonuçta kişi başı 45 kuruşa mâlolan elbise masrafının dahiliye zuhurat tertibinden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁴¹ Mahkumların bir sanatları olmadığı ve çoğu da elbisesiz olduğundan devlet tarafından karşılanması yoluna gidilmiştir.

Elbise konusunda olduğu gibi tayinat konusunda da benzer sıkıntılar yaşanmaktadır. Çoğu hapisanede ekmek ve su dışında herhangi bir yiyecek verilmemektedir. Kıbrıs ve Rodos hapisaneleri için 1876 senesi bütçesinden ekmek masrafı olarak ayrılan 186 bin kuruşun mahkumların çokluğu ve paranın tedavülü nedeniyle yetmediğinden 30 bin kuruşun ilavesi istenmiştir.⁴²

Sonuç

Zindandan hapisaneye geçişten sonra 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında ülke gündemini meşgul eden konulardan birisi hapisanelerin ıslahı meselesi olmuştur. Bu noktada Kıbrıs hapisanesi de ülke genelindeki diğer hapisanelere benzer bir süreç yaşamıştır. Kıbrıs muhassıl konağında ayrılan birkaç odadan oluşan hapisane, bir süre sonra ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiştir. Kıbrıs'ın kürek merkezi olması ve genellikle ağır suçluların gönderildiği bir yer olmasından dolayı kapasitesinin arttırılması zorunlu hale gelmiştir. Bu durumda yeni bir hapisane yapılması düşünülmüş ise de maddî imkânsızlıklardan dolayı ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi bundan vazgeçilmiş mevcut hapisanenin tamir edilerek genişletilmesine karar verilmiştir. Tamirat ve genişletme çalışmalarına ilişkin belgelerin sürekliliği problemin bu şekilde çözülmeye çalışıldığının göstergesidir.

Hapisaneler için temel kaynak olan Dahiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye ve Hapisaneler Müdüriyeti (DH.MBS) fonunda Kıbrıs hapisanesine ait belge bulunmaması Kıbrıs hapisanesine ait bilgilerimizi (suç türleri, mahkum ve tutuklu sayısı, görevliler gibi) oldukça sınırlamıştır. İzahat varakası ve yoklama cetvelleri olmamasına rağmen diğer belgelerden hareketle Kıbrıs hapisanesinin kalabalık ve bazen izdiham yaşanan bir hapisane olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle zaman zaman nakil ve af yöntemleri ile izdihamın hafifletilmesine çalışılmıştır. Hastalık gibi zorunlu sebeplerle de nakiller yapılmıştır.

Öte yandan pek çok yerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da kadınlara ait bir hapisane olmadığından kiralanmış bir hanenin bu iş için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hapisanelerin en büyük problemlerinden birisi olan personel sıkıntısı Kıbrıs hapisanesi içinde geçerli olmuştur. Personel masraflarının karşılanması konusunda devlet yerel kaynaklara müracaat edilmesini istemiştir. Bir başka sıkıntı da aynı konuyla bağlantılı olarak gerçekleşen firar olaylarıdır.

⁴⁰ BOA, *A.MKT.MHM* 371/32 (19 Rebiülahir 1274/7 Aralık 1857)

⁴¹ BOA, *İ.ŞD* 37/1909 (23 Muharrem 1295/27 Ocak 1878)

⁴² BOA, *İ.ŞD* 41/2153 (26 Şevval 1295/ 23 Ekim 1878)

Fiziksel şartlar ve personel eksikliği firarları kolaylaştıran etkenlerdir. Nitekim yaygın bir yöntem olan duvar delerek firar girişimine Kıbrıs hapisanesinde de rastlanmıştır.

Kıbrıs'ın Adana, Tarsus ve Konya'nın kürek merkezi olmasından dolayı memleketlerinden uzakta olan bu mahkumların elbise gibi temel ihtiyaçları dahi sıkıntılara yol açmıştır. Devlet bu tür masrafların bir kısmını karşılarken bir kısmını da yine yerel kaynaklara havale etmiştir.

Sözkonusu süreçte ülke genelinde yaşanan benzer problemlere ek olarak Kıbrıs'ın bir ada ve kürek merkezi olmasının yanı sıra 1878 itibarıyla İngiliz idaresine girdiği de unutulmamalıdır.

Kaynakça

I.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İ.MVL 243/8799, 265/10100, 448/19940, 477/21629, 2436, 494/22340

İ.MMS 53/2322,

İ, ŞD 27/ 1254, 30/1436, 37/1909, 41/2153

MVL 604/9, 788/33, 789/39, 791/11, 794/60, 795/49, 796/52, 800/28, 800/33

ŞD 27/1254 , 1283/14, 2379/4, 2379/74 , 2379/80

A.MKT.MVL 56/40, 127/42

A.MKT.UM 435/96

A.MKT.MHM 371/32

DH.MKT 1323/70, 1323/73, 1324/30, 1527/33, 1561/114 , 1663/23, 1816/124 , 1929/51, 2012/27

C.ML 610/25136

II.Kitap ve Makaleler

ÖZKUL, Ali Efdal, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, İstanbul, 2010, s. 130-131.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, İstanbul, 2007.

YILDIZ, Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul, 2012, s. 112.

Tereke Defterlerine Göre Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Gayri Müslimlerin Sosyo Ekonomik Durumu

Doç. Dr. Fahri YETİM
Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir

Giriş

Modernleşme dönemi içinde Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi açıdan geçirdiği değişimin incelenmesi bu açıdan farklı parametrelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son dönemler Osmanlı kaynakları içinde Şer'iyye sicilleri ve bu siciller arasında bulunan Tereke defterleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci içinde geçirdiği iktisadi, sosyal ve kültürel değişimin anlaşılmasında vazgeçilmez nitelikte kaynak grupları içinde yer alır. Şer'iyye sicilleri esas itibarıyla Osmanlı hukuk sistemindeki mahkeme kayıtları olup; toplumsal anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan davaları, vakfiyelerin tescil ve vazife tayinleri, İslam hukukunun muamelat kısmına taalluk eden ve bugün noterlerce görülen her türlü kefalet, vekalet, borçlanma gibi akitler, miras hukukuna ait meselelerin kayıtları, asayiş sorunlarıyla ilgili durumlar, sefer sırasında menzillerin tanzimi ve sefer kaçaklarının tedibi, belediyeceilikte narhların teftişi, arazi, emlak alım satım işlemleri, tapu işlemleri, çeşitli konulara ilişkin fetvalar ve tabii afetler durumundaki kayıtlar...gibi çok yönlü meselelerin kayıtlarının tutulduğu kaynaklardır¹. Diğer adı muhallefat olan tereke ise, Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktıkları mallar için kullanılan bir terimdir. Osmanlı hukuk sisteminde ölen kişilerin geride bıraktıkları mal ve ya eşya kadıların maiyetinde kassam denilen görevliler tarafından kayıt altına alınır ve mirasçılara paylaşılır. Bu taksim işlemi sivil kesimde isteğe bağlı iken askeri kesim için bir zorunluluktur. Buna rağmen bizim çalışmamızda belge olarak kullanılan tereke kayıtları büyük bir çoğunlukla sivil kesime aittir. Kişinin vefatıyla birlikte hemen mal varlığının tespiti yapılır. Teçhis ve tekfin masrafları karşılandıktan sonra ölen şahsın varsa borçları ödenir, mal varlığı borçlarını karşılamıyorsa alacaklılar terekeden hisseleri oranında hak sahibi olurlardı. Bu işlem yapıldıktan sonra kalan mallar mirasçılar arasında pay edilirdi.

Tereke kayıtları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi açısından zengin bilgi içeren kaynaklardır. Ölen kişinin kimliği yanında aile durumu, eş ve çocuk sayısı, menşei, varsa ünvanı, meslek ve görevleri, servetinin miktarı ve dağılımı, menkul ve gayri menkul mallar, nakit para, ziynet eşyası, kitaplar, borç ve kredi ilişkileri, köle ve cariyeler, mehir ve nafaka, para rayiçleri, mal ve eşya fiyatları gibi konularda ayrıntılı bilgiler bu kayıtlarda yer alan bilgiler arasındadır².

Tanzimat'la başlayan ve giderek yapısal boyutlara ulaşan değişim süreci orta ve uzun vadede yeni ekonomik ve siyasi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kökenleri 18. Yüzyıl ıslahatlarına kadar uzanan Osmanlı modernleşmesi içinde Tanzimat dönemi (1839-1876), topyekün bir değişim konsepti içermesi dolayısıyla özel bir önem taşır. Merkezîyetçi bir devlet anlayışını ön plana alan bu değişim projesi, bu yönde yeni bir idari yapılanmanın yanında hukuk sistemi ve ekonomide de kendisini hissettirmiştir. Mahalli idarelerin yeniden düzenlenmesi, yeni meclislerin oluşturulması, yeni ticaret kanunları ve arazi kanunnamesi (1858), hukuk sisteminde müslim-gayri müslim farkının giderek ortadan

¹ Şer'iyye sicilleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Cahit Baltacı, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul ts., s. 127-130.

² Tahsin Özcan, "Muhallefat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 407.

kalkması bu dönemin temel değişim parametreleri arasında yer alır. Bu değişimin henüz başlangıç aşamasında bulunduğu Tanzimat'ın ilk yıllarında Şer'iyye sicilleri içinde Tereke kayıtlarına göre Kıbrıs örneğinde gayri müslim kesimin sosyo-ekonomik durumunun ana hatlarıyla ortaya konulması, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında bir fikir vermesinin yanında sonraki dönemlerde görülecek mülkiyet ilişkilerinde değişimin niteliklerinin anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Tereke örnekleri

Bu çalışmada Kıbrıs Şer'iyye Sicilleriyle ilgili 1255/1839, 1256/1840, 1257/1841, 1258/1842 ve 1289/1872 yıllarına dair 35, 38 ve 39 numaralı defterlerde yer alan 43 adet gayri müslim tereke kaydı incelenmiştir. Bir karşılaştırma yapma imkânı açısından aynı defterde Müslümanlara ait 40 kişinin tereke kaydı da tablo olarak verilmiştir. Bu kayıtlarda genel olarak tereke sahibinin mesleği, görev ve ünvanını belirten bazı ibareler yer almaktadır. Bunlar arasında mumcu, hekim, karakulu, keşiş ve saatçi gibi mesleklere rastlanmaktadır. Bazen meslek ve unvan birlikte geçmektedir. Örneğin Asakir-i Mansure Hekimi Andaliko gibi. Müslim tereke kayıtlarında ise, Limasol Zabiti, Nakibüleşraf, kaymakam, bakkal, hafız, hacı, boyacı, debbağ, ağa... gibi sıfat ve unvanlara rastlanılmaktadır. Terekede ayrıca tereke sahibinin aile yapısı eşi çocuk sayısı çeşitli mal varlığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tereke kaydında mal varlığıyla ilgili bilgilere göre çeşitli ev eşyaları³ (çuval, kantar, demir sahan, küp, kazgan, dolap, tencere, zenbil, süzecek, terazi, sandık, balta, keser, boyalı iplik, şamdan, kutu, fener, mangal, desti,...) çeşitli giysiler (şalvar, sarka, cebe); çeşitli gıda ve ihtiyaç maddeleri (pirinç, böğrilce, sisam, fasulye, zeytin yağı, kalıp bal mumu) ve çeşitli gayri menkul (dükkan, mülk, arsa, zeytin ağacı) ve belirli miktar nakit para türünden zengin bilgiler yer almaktadır⁴.

Tereke kayıtlarıyla ilgili bilgiler konusunda kapsamlı bir örnek teşkil edebilecek belgelerden biri olarak bu dönemin önemli devlet adamı Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın terekesi gösterilebilir. Prof. Dr. Musa Çadırcı tarafından incelenmiş olan bu tereke bir Osmanlı üst düzey devlet adamının mal varlığı hakkında yeterli fikir vermektedir. Buna göre mal varlığı listesi yaklaşık on beş sayfa tutan terekenin genel dökümü sonunda masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 1.493.888 guruşluk miktar eşi, oğlu ve kızları arasında paylaştırılmıştır⁵. Bizim burada örneklerini vereceğimiz tereke örnekleri ise adeta bunun minyatürü görünümündedir.

Konumuz açısından gerekli olan hususlardan biri de bu dönemde Kıbrıs'ın nüfus yapısıdır. Bu açıdan bakıldığında yapılan ilk sayım verilerine göre tablo aşağıdaki gibidir.

³ Ortalama bir Osmanlı evi baz alındığında tereke kayıtlarında yer alan mal varlığının kategorik dağılımı şu şekildedir: Ev eşyaları, sergi ve döşemeler, yatak takımları, mutfak takımları, yiyecek malzemeleri, keyif ve koku verici aletler, temizlik aletleri, aydınlanma aletleri, silahlar, hayvan ve hayvan takımları, kitaplar, saatler, diğer ev eşyaları, giyim kuşam, iplik ve kumaşlar, baş giyecekleri, iç ve dış giyecekler ve ayakkabı...Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*", C. II, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara 1992, s. 703-723.

⁴ *Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri* (Bundan sonra KŞŞ şeklinde verilecektir.) KŞŞ, 38/32.

⁵ Musa Çadırcı, "Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", *Belgeler*, C.11, S.15, Ankara 1979, s. 148. Bu çalışmadaki verilere göre 1 İngiliz lirası 154 kuruş, 28 para ve 1 Osmanlı lirası 140 kuruş değerindedir.

H. 1246 (1831) TARİHLİ NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE KIBRIS'IN NÜFUSU MÜSLİM VE GAYRİ MÜSLİM YÜZDE ORANLARI⁶ Tablo 1.

KAZA	MÜSLİ M	%	GAYR İ MÜSLİM	%	YEKÜ N
KIBRIS (GENEL TOPLAM)	15.585	34. 4	29.780	65. 6	45.365
LEFKOŞA	3511	60. 8	2264	39. 2	5775
DAĞ	396	15. 6	2149	84. 4	2545
DEĞİRMENLİ K	578	18. 6	2253	81. 4	3101
OMORFA	586	23	1935	77	2521
DİBKARPAZ	696	37	1171	63	1867
MAGOSA	372	26	1064	74	1436
LEYMASON	480	22	1745	78	2225
PİSKOPI	408	41	596	59	1004
GİLAN	288	23	968	77	1256
EVDİM	484	42	669	58	1153
GİRİNYE	792	25	2230	75	3122
BAF-KUKLA	1462	39	2324	61	3786
LEFKE	673	26	1922	74	2595
TUZLA	1785	32	1922	68	5551
MESARYE	1966	38	3160	62	5126
HIRSOFİ	1108	48	1194	52	2302

Tablodan da görüldüğü gibi Tanzimat dönemi öncesinde Kıbrıs'ın genel nüfusu yaklaşık 45.000 kişi civarındadır. Osmanlı Devleti'nin bu adayı fethettiği tarih olan 1571'den itibaren çeşitli dönemlerde uygulanan göç ve iskân politikalarıyla adadaki Müslüman nüfus bu dönemde yaklaşık 15.500 civarında

⁶ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000, s. 93.

olup yaklaşık % 35'lere ulaşmıştır. Gayri müslim tarafın nüfus durumu zaman içinde buraya yapılan sürgün uygulamalarından da etkilenmiştir. Zira bu unsur açısından Kıbrıs ideal bir uygulama bölgesi durumunda olmuştur⁷. Bu uygulamada buradaki hayat şartlarının zorluğu ve buradan kaçmanın güçlülüğü etkili olan faktörler arasında yer almıştır. Nüfusa dair bu veriler seçtiğimiz dönemden yaklaşık 10 yıl öncesine aittir. Bu süre içinde nisbi değişikliklerin olduğu muhakkaktır. H. 1248 (1833) tarihli Temettuat defterleri ve bunları tamamlayan vakfiye kayıtlarına göre Kıbrıs'taki arazinin yaklaşık yarıya yakını Müslümanların tasarrufunda bulunmaktadır. Kıbrıs genelinde bulunan 21.182 hanenin 6.931'i Müslümanların, 14.251'i ise gayri müslimlerindir. Hane sayısı açısından müslümanların oranı % 33'tür⁸.

Osmanlı Devleti'nde gayri müslimler İslam devlet geleneğinde olduğu gibi zımmi statüsünde bulunuyorlardı. Bu statüye göre bazı siyasi haklar dışında bütün medeni ve amme haklarında Müslümanlarla eşit haklara sahip olurlar ve onlar gibi bütün özel haklardan faydalanırlardı. Zimmilerin her türlü can ve mal güvenlikleri tebaası olduğu devletin güvencesi altındadır. Zimmilerin inanç ve ibadet özgürlükleri, ikamet ve seyahat hakları, ticaret yapma hakları bulunmaktadır. Zimmiler evlenme, boşanma, miras, vasiyet gibi aile hukuku ile ilgili konularda kendi hukuklarına sahiptirler. Zimmilerde bu gün için özel hukuka giren konular Osmanlı Devleti'nde dini işlerden sayılmıştır. Din adamları verilen beratlarla bu konularda kendi dini kurallarını uygulamakla yetkili kılınmıştır. H. 1236 (1820)'de Kıbrıs Başpiskoposu Yuvakim'in arzı ile tayin edilen metropolit Domaskinos'a verilen berat buna örnektir⁹. Bütün bu hakları ve buldukları statüleri karşılığında cizye adı verilen vergiyi ödemekle mükelleftirler. Ancak kadınlar, çocuklar, yaşlılar, çalışmayacak kadar hasta olanlar bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Osmanlı millet sistemi içinde zimmiler din ve mezheplerine göre tasnife tabi tutulmuşlar ve Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere üç ayrı millet şeklinde kategorize edilmişleridir. 18. Yüzyıldan itibaren Katolikler ve Protestanlar da millet sistemi içindeki yerlerini almışlardır¹⁰. İstanbul'un fethinden sonra Rumeli ve Anadolu'nun yanında Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Rus Ortodoksların idaresi İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliğine bağlanmıştır¹¹. Osmanlı millet sistemi yüzyıllar boyunca başarılı bir şekilde işlemiş ve modern toplumdaki azınlık statüsünün aksine bu unsurlar kültürel kompartımanlar içinde oldukça az bir çatışma ortamında kimliğini koruyarak asimile olmadan yaşayagelmişlerdir¹².

Tanzimat dönemi tereke kayıtlarına göre bu dönemde gayri Müslimlerin sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilgili olarak seçtiğimiz 43 adet örnekten oluşan tablo ile bu konuda fikir verebilecek durumdadır.

⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Tuhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 140.

⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. xxxvii.

⁹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarını Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 14.

¹⁰ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 69.

¹¹ İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, Bursa Örneği, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2009, s.27.

¹² İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 217.

Tablo 2. GAYRİMÜSLİM TEREKE KAYITLARI VE YEKÛN MİKTARLARI

SIRA	DEFTER	SAYFA	TARİH	TEREKE SAHİBİ	CEM'AN	BAKİ LİT-TAKSİM
1	38	32	21 R. ahir 1255	Mumcu Eci Cirkako	9571 gurus	4337 gurus
2	38	55	14 Şaban 1255	Hristallo bint-i Eci	1198 gurus	-borç 637 gurus
3	38	71	15 Şevval 1255	Andoliko ve veled-i	1549 gurus	1382 gurus
4	38	100	20 Safer 1256	Karakulu Keşis	3881gurus	-borç 1086 gurus
5	38	107	9 R.ahir 1256	Eci Sara bint-i Eci	3650 gurus	3553 gurus
6	38	148	11 Şevval 1256	Cirkako bint-i Papas	2432 gurus	2368 gurus
7	38	149	17 Şevval 1256	Pavli veled-i Nikola	840 gurus	818 gurus
8	38	154	12 Zilhicce 1256	Hristoğlu veled-i Eci	1014 gurus	987 gurus
9	38	160	8 Zilhicce 1256	Kirkor veled-i Bedros	3826 gurus	-zimmet 3770 gurus
10	38	170	25 Zilhicce 1256	Mihail veled-i Yorgi	700 gurus	632 gurus
11	38	170	28 Zilhicce 1256	Yorgi veled-i Estasi	610 gurus	594 gurus
12	38	173	12 Muharrem	Nikolo veled-i Papa	800 gurus	779 gurus
13	38	174	21 Muharrem	Sima bint-i Eci Ohan	382 gurus	313 gurus
14	38	174	29 Muharrem	Nikolo veled-i Papa	755 gurus	735gurus
15	38	175	19 Muharrem	Heyna bint-i Artin	2156 gurus	2087 gurus
16	38	178	15 Zilhicce 1256	Eci A fram veled-i	9960 gurus	-zimmet 263 gurus
17	38	179	25 Muharrem	Lui veled-i Othoro	585 gurus	569 gurus
18	38	182	23 Safer 1257	Eci Hristofi veled-i	1534 gurus	1493 gurus
19	38	183	25 Safer 1257	Mihail veled-i Zorzi	2568 gurus	2500 gurus
20	38	185	9 Şevval 1256	Hristollo bint-i Luizu	2877 gurus	2800 gurus
21	38	186	11 Revvel 1257	Lino bint-i Fransisko	70 gurus	68 gurus
22	38	191	3 R.ahir 1257	Eci Hristan bint-i	3104 gurus	3201gurus
23	38	194	14 R.ahir 1256	Veled-i Papa Yorgi	180 gurus	175 gurus
24	38	196	21 R.ahir 1257	Egir veled-i Kakolli	160 gurus	155 gurus
25	38	197	29 Zilhicce 1257	Nikolo veled-i	305 gurus	296 gurus
26	38	204	29 Zilkade 1257	Vasili veled-i Hristofi	3000 gurus	2920 gurus
27	38	205	3 Zilhicce 1257	Eci Petro veled-i	16339 gurus	15906 gurus
28	38	207	16 C.evvel 1257	Cirkako veled-i Yani	107 gurus	94 gurus
29	38	209	1 C.ahir 1257	Togodosi veled-i	6183 gurus	6019 gurus
30	38	209	10 C.ahir 1257	Luiza veled-i Yorgi	716 gurus	697 gurus
31	38	210	9 C.ahir 1257	Sava veled-i Mihail	600 gurus	584 gurus
32	38	210	9 C.ahir 1257	Eci Anezo bint-i Eci	699 gurus	680 gurus
33	38	213	15 C.ahir 1257	Eci Hristofi veled-i	8541gurus	8314 gurus
34	38	220	22 Şaban 1257	Maryo bint-i Salomo	1442 gurus	1404 gurus
35	38	221	20 Ramazan 1257	Yani veled-i Papa	1000 gurus	973 gurus
36	38	221	5 Şevval 1257	Ecine bint-i Eci Luka	200 gurus	194 gurus
37	39	4	19 Zilhicce 1257	Eci Yasefi veled-i	3398 gurus	3308 gurus
38	39	5	3 Zilhicce 1257	Mihail veled-i Cirkako	1450 gurus	1411 gurus
39	39	6	15 Muharrem	Kiryako veled-i	3074 gurus	2292 gurus
40	39	9	5 Safer 1258	Papa Ohtori veled-i	4715gurus	4590 gurus
41	35	-	7 Recep 1289/10	Filyos veled-i İstefan	9477 gurus	9358 gurus
42	35	306	15 Şevval 1289	Hristoforo veled-i	8000 gurus	7880 gurus
43	35	409	3 Muharrem 1291	Anita bint-i Papas	6990 gurus	6757 gurus

Toplam: 130.638 gurus

(ortalama 3266 gurus) 108.899: % 83

TABLO 3. MÜSLİM TEREKE KAYITLARI VE YEKÛN MİKTARLARI

DEFT ER NO	SAY FA NO	TARİH	TEREKE SAHİBİ	CEM' AN	BA Kİ

					LİTKASİ M
38	1	25 Zilhicce 1254	Baflı Hacı Hüseyin Efendi bin Mustafa	36975 9 guruş	2612 83 guruş
38	9	27 Muharrem 1255	İbrahim Sırrı Efendi bin Hacı Hüseyin Ağa	1394 guruş	-
38	10	2 Şaban 1257	Baflı Hacı Hüseyin Efendi bin Mustafa sonraki varislere	671 guruş	652 guruş
38	11	6 Safer 1255	Hacı Ahmet bin Hüseyin Çavuş	4164 guruş	2858 guruş
38	15	11 R. Evvel 1255	Züleyha bint-i Hacı Abdullah Necip Efendi	20551 guruş	1988 7 guruş
38	19	23 R. Evvel 1255	Fatma bint-i Süleyman	1488 guruş	1435 guruş
38	20	27 R. Evvel 1255	Osman bin Derviş Kethüda	4976 guruş	3638 guruş
38	33	15 R.ahir 1255	Emetullah bint-i Hasan	1702 guruş	892 guruş
38	39	9. C.ahir 1255	Limasol Zabiti İbrahim Ağa bin Halil	71037 guruş	-
38	41	15 C.ahir 1255	Mehmed Kavas bin İsmail	3917 guruş	365 guruş
38	41	18 C.ahir 1255	Asitaneli Halil Ağa bin Abdullah	623 guruş	571 guruş
38	49	2 Receb 1255	Boyacı Hacı Yusuf Ağa	10438 guruş	144 guruş
38	51	7 Receb 1255	Fatma bint-i İbrahim	1658 guruş	1553 guruş
38	62	25 Şaban 1255	... bint-i Hasan Ağa	18182 guruş	1766 5 guruş
38	64	11 Ramazan 1255	Bakkal Altıparmak Hacı Osman	8553 guruş	821 guruş
38	65	21 Ramazan 1255	Mustafa Raif Ağa bin Besim	1886 guruş	683 guruş
38	72	24 Şevval 1255	Fatma bint-i Hacı Mehmed	4566 guruş	3931 guruş
38	73	25 Şevval 1255	Derviş Mehmed bin Mahmud	6394 guruş	1647 guruş
38	136	17Şaban 1255	İbrahim bin Kasap deli Hacı Yusuf	2223 guruş	581 guruş
38	74	1 Zilhicce 1255	Hafız Hüseyin bin Hacı Mustafa	7997 guruş	4559 guruş
38	75	27 Şevval 1255	Ayşe bint-i Mustafa	4287 guruş	2659 guruş

38	77	3 Zilkade 1255	Havva bint-i Ali	4133 guruş	395 guruş
38	78	29 Zilhicce 1255	Debbağusta Şerif bin Hüseyin	1197 guruş	157 guruş
38	88	15 Zilhicce 1255	Süleyman Ağa bin Ama Hafız	1001 guruş	71 guruş
38	89	16 Zilhicce 1255	Abdülkadir bin Asım	1785 guruş	1753 guruş
38	92	10 Muharrem1256	Magosa Müdürü Abdurrahman Ağa	3892 guruş	216 guruş
38	93	20 Muharrem 1256	Hatice bint-i Hasan	3082 guruş	216 guruş
38	95	29 Muharrem 1256	Fetvacıoğlu Mustafa	4743 guruş	2863 guruş
38	98	4 Safer 1256	OsmanAğa bin Mustafa	1683 guruş	1616 guruş
38	106	4 R.ahir 1256	Hasan bin Kartal Osman	3143 guruş	1735 guruş
38	99	15 Safer 1256	Emine bint-i İbrahim	350 guruş	334 guruş
38	108	4 R.ahir 1256	Baf Kazası Müdürü Mahmud Bey	2973 guruş	1866 guruş
38	109	19 Şevval 1256	Yusuf bin Abdullah	696 guruş	618 guruş
38	119	25R.ahir1 256	Pabuşçu Hüseyin bin Hacı Hasan	2301 guruş	17 guruş
38	120	26 R.ahir 1256	Debbağ Hacı Mustafa bin İbrahim	4548 guruş	4248 guruş
38	122	10 C.evvel 1256	Karahasan bin Mehmed	2443 guruş	2184 guruş
123	113	29 C.ahir 1256	Müsevvid Ömer Efendi bin Mehmed	15266 guruş	1465 8 guruş
38	129	27C.ahir 1256	Süleyman bin Ramazan	5130 guruş	4994 guruş
38	133	27Şaban 1256	Selim Ağa bin Abdullah	1721 guruş	972 guruş
38	135	23 Şaban 1256	Köse Ali bin İbrahim	959 guruş	811 guruş

Toplam: 543636 guruş : (Ortalama 13575) 387778 : % 71

543636 – 369759=173877 (ortalama:3690 guruş)

Genel yekûn miktarı olan 543636 guruştan yapılan 369877 guruşluk çıkarma işlemi tablonun ilk sırasında yer alan ve muhtemelen ve bu açıdan eşraf görünümünde olan şahsın istisnai konumda değerlendirilmesi dolayısıyladır. Bunun dışında tablonun genel verileri ortalamayı daha sağlıklı yansıtmaktadır. Tablo verilerine genel olarak bakıldığında gayri müslim kesimin mal varlığının Müslüman kesimin mal varlığına göre nisbî bir düşüklüğünün olduğu görülmektedir. Yaklaşık 400 guruşluk bir fark bulunmaktadır. Bu durum genel olarak 18. Yüzyıl sonlarına kadar bu şekilde seyretmiştir. Var olan nisbi farklılıkta II. Mahmud (1808-1838) döneminde Navarin Savaşı'ndan (1827) sonra mali ıslahatlar sırasında Hristiyanlardan alınan haraç vergisinin ondört guruştan otuz guruşa çıkarılmasının bir parça etkisi olabilir¹³. Bu durum modernleşme (Tanzimat) döneminden itibaren değişmeye başlamıştır. Özellikle 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'ndan sonraki dönemlerde yabancı devletler ticari ilişkilerinde İmparatorluğun genelinde olduğu burada da daha çok gayrimüslim kesimi muhatap almışlardır. Reform döneminde ve daha sonraki İngiliz işgali döneminde ise bu durum artarak devam etmiştir. Tabloya yansıyan bir başka husus ise gayri müslim tereke kayıtlarında son aşamada toplam yekûn içindeki borç ya da zimmet miktarının Müslümanlara oranla düşük sevide olduğudur. Öte yandan Müslim tereke kayıtlarının bazılarında tereke taksimimin nihai aşamasında borç ya da zimmet dolayısıyla hiç mal varlığının bulunmadığı görülmektedir¹⁴. Bu oran yaklaşık % 4.5 civarındadır.

Tablodaki verileri göz önünde bulundurarak en yüksek ve en düşük gelir gurubundan olan tereke kayıtlarından spesifik iki örnek ele alındığında ekonomik durum ile ilgili daha yakın bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu cümleden olarak Tanzimat dönemi başlarında gayrimüslim tebaa içinde tereke kayıtlarına göre yüksek gelir gurubundan olan şahsın mal varlığı şu şekildedir:

Lefkoşa'nın Fenaromeni mahallesinden vefat eden Mumcu Eci Çirkako veled-i Eci Yorgi'nin, vârislerine taksim edilen terekesi.

Fenaromeni mahallesinde sâkin olup bundan akdem mürd olan Mumcu Eci Çirkako veled-i Eci Yorgi nâm hâlikin verâseti zevce-i menkûhası Eci Şevine bint-i Eci Sava ile sulbiye kebîre kızları Katrina ve İlini ve Atna ve sulbî sağîr oğulları Yanaci ve Kostanti'ye lede'l-inhisâr sağîr-i mersûmların kıbel-i şer' den mansûb vasîleri Yağcıbaşı Eci Yani veled-i Yakomi nâm zimmî ma'rifeti ve ma'rifet-i şer' le ve verese-i sâ'ire ma'rifetleri ile tahrîr ve terkîm ve ba' de ihrâci'l-masârîfâti's-sahîha bâkî beyne'l-verese bi'l-farîzati's-şer' iyye tevzî' u taksîm olunan tereke-i hâlik-i mesfûr defteridir ki ber-vech-i âfî zikr u beyân olunur.

Hurrîre fi'l-yevmi's-sâdis min şehri Rebî' u'l-âhir li-senetî hamse ve hamsîn ve mi'eteyn ve elf.

Çuval, 2 adet 47 guruş	Gönlik, 24 kıyye 135 guruş	Pirinç, 71 kıyye 182 guruş, 33 para
Sisam, 16,5 kıyye 28 guruş, 35 para	Böğrölce, 48 kıyye 27 guruş, 24 para	Mercimek, 72,5 kıyye 72,5 guruş

¹³ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 33.

¹⁴ *KŞŞ*, 38/9. ; *KŞŞ*, 38/39.

Kalıp balmumu 37,5 kıyye 750 guruş	Dökme balmumu, 23 kıyye 437 guruş	Mum kiri, 4,5 kıyye 30 guruş, 35 para
Diğer bir mikdâr mum kiri 44 guruş, 25 para	Zenbil, 2 aded 2 guruş	Çekmece, 1 aded 12 guruş
Boyalı iplik 22 guruş	Kantar, 1 aded 40 guruş	Mum fitili, 62 aded 64 guruş
İplik, 21 kıyye 212 guruş, 25 para	Muma batmış fitil 42 guruş	Dolab, 1 aded; Bez, 1 top Akçe tahtası, 1 aded 98 guruş, 10 para
Lamincana, 3 aded 34 guruş	Bir mikdâr tütün 13,5 guruş	Çörekotu 5 guruş, 1 para
Etmek tahtası, 3 aded 10 guruş	İplik, 2 kıyye 20 guruş, 10 para	Mum, 12 kıyye, 150 dirhem 228 guruş, 37 para
Zenbil, 2 aded 2 guruş	Tencere ma'a kapak, 2 aded 49 guruş	Tencere, 1 aded Tava, 2 aded Köhne leğen, 1 aded 50 guruş
Küp, 1 aded derûnunda birâz hellüm 15 guruş	Tabak, 22 aded Küp, 1 aded Tencere kapağı, 1 aded 23 guruş	Karaman maltızı, 1 aded 31 guruş
Küp, 1 aded Çekmece, 1 aded 23 guruş	Köhne hurdevât Demir sahan, 1 aded 25 guruş	Küp, 1 aded ma'a derûnunda vâki' bir mikdâr zeyt yağı 21 guruş, 5 para
Tekne, 2 aded Eski desti, 4 aded 9,5 guruş	Sitil ma'a dolap, 1 aded 41 guruş, 30 para	Böğrölce, 14 kıyye 19 guruş, 10 para

Küp, 1 aded ma'a içinde birâz tarhana 13 guruş, 2 para	Mum ocağı, 2 aded 93,5 guruş	Kazgan, 1 aded Kefce, 1 aded Süzecek, 1 aded 155 guruş
Terâzi, 1 aded ma'a derâhim 49 guruş	Diğer terâzi, 1 aded ma'a vukiyye 20 guruş	Sandık, 1 aded Küçük küp, 3 aded Tekne, 1 aded 41 guruş, 30 para
Arı koğanı, 19 aded 20 guruş	Küçük vezne, 1 aded ma'a derâhim 13 guruş, 10 para	Balta, 1 aded; Keser, 1 aded Kelpeden, 1 aded 8 guruş, 10 para
Bir mikdâr hatab ve bir mikdâr tahta ve desti; 5 aded 37 guruş, 11 para	Sîm tas, 1 aded 118 guruş	Enfiye kutusu gümüşlü 37,5 guruş
Şam'dân, 4 aded 20 guruş	Tepelik, 1 aded Gümüşlü kadeh, 1 aded 37 guruş, 10 para	Zencirli kutu, 1 aded 10 guruş, 5 para
Sâ'at, 1 aded 40 guruş	Yüzük, 4 aded Mühür, 1 aded Düğme, 1 aded 20 guruş, 12 para	Altun yüzük, 1 aded Enfiye kutusu, 1 aded 19 guruş, 1 para
Çubuk ma'a takım, 4 aded 70 guruş, 1 para	Sağır sandık, 2 aded 40 guruş	Kapu kilidi, 1 aded Eznilari, 1 aded 9 guruş, 11 para
Demir terâzi, 2 aded 26 guruş, 10 para	Def'a çekmece, 1 aded ve hurdevât-ı sâ'ire 18,5 guruş	Fener, 1 aded; Küçük kapu kilidi, 1 aded 13 guruş, 18 para
Küp, 4 aded; Tavla, 1 aded 14,5 guruş	Bir mikdâr fasulye 23,5 guruş	Dolap, 2 aded 120 guruş

Mangal, 1 aded 15 guruş	Yağ küpü, 1 aded 50 guruş	Kazgan, 1 aded Kefce, 1 aded Süzecek, 1 aded Desti, 1 aded 61 guruş
Şalvar, 1 aded Sarka, 1 aded 85 guruş, 1 para	Cebe, 1 aded 36 guruş	Köhne diğer şalvar, 1 aded Cebe, 1 aded 36 guruş
Arı koğanı, 30 aded 150 guruş	Nakd-i mevcûd 168 guruş, 18 para	Mahalle-i mezbûrede vâki' mülk menzil, 1 bâb 2325 guruş
Menzil-i mezbûr hizâsında mülk dükkân, 1 bâb 525 guruş	Mahalle-i mezbûrede mülk menzil arsası, 1 aded 730 guruş	Na'iband Hacı Ahmed dükkânı hizâsında mülk berber dükkânı, 1 bâb 1000 guruş
Agirdacı karyesinde vâki' mülk zeytun eşcârı 40 sâk 400 guruş	Köhne sandık, 3 aded 30 guruş	

Cem'an yekûn tereke-i hâlik-i mersûm: 9571 guruş, 2 para.

Resm-i kısmet 239 guruş 10 para	Kaydiye 14 guruş, 10 para

Fürû-nihâde: 253 guruş, 20 para.

[Yekûn]: 9317 guruş, 22 para.

Mezkûr menziller ile dükkân ve arsa ve zeytun eşcârları beyne'l-verese ibkâ olunmağla bahâları tenzîl: 4985 guruş.

Bâkî li't-taksîm: 4337 guruş.

Hisse-i zevceti'l- mersûme Eci Şevine 542 guruş, 7 para	Hisse-i binti'l- mersûme Katrina 542 guruş, 7 para	Hisse-i binti'l- mersûme İlini 542 guruş, 7 para

Hisse-i binti'l- mersûme Atna	Hisse-i ibni'l- mersûm Yanaci	Hisse-i bini'l- mersûm Kostanti
542 guruş, 7 para	1084 guruş, 14 para	1084 guruş, 14 para
Kûsr: 6 para		

Hurrire be-ma'rifeti's-şer' ve'l-vasî.

Mehmed Emîn el-Müvellâ-hilâfeten be-medîne-i Lefkoşa nemmakahu'l-fakîr ileyhi azze şânuhû gufîra-anh.¹⁵

Tablodaki verilerden de görüldüğü gibi adı geçen şahıs bu dönemin gayrimüslim standartlarına göre oldukça varlıklı bir konumda bulunmaktadır. Bu şahsın gelir durumu ve mal varlığı genel ortalamanın çok üzerindedir. Bir fikir vermek açısından aynı dönemlerde Anadolu'da Ödemiş kasabasında en yüksek gelir grubundan seçilmiş on kişinin gelir durumuyla ilgili olarak ortalama rakam yaklaşık 4.100 guruştur¹⁶. Bu açıdan bakıldığında Kıbrıs'ta gayrimüslimler içinde varlıklı kesimin mal varlığının ve gelir durumunun aynı durumdaki Anadolu standartlarıyla yakın olduğu görülmektedir.

Bu durumun tersine olarak en düşük gelir grubundan bir örneğe bakıldığında ise tablo şu şekilde görünmektedir:

*Lefkoşa'nın Kafesli mahallesinden vefat eden Lino bint-i Franzisko'nun, vârislerine taksim edilen terekesi*¹⁷.

Kafesli mahallesinde mütemekkiye olup bundan akdem mürd olan Lino bint-i Franzisko nâm hâlikenin verâseti zevci Togori veled-i Dimitri ile anası Hristino ve sadrî sağır oğlu Penai nâm sağire ba'del-inhisâr sağır-i mezbûrun velîsi babası merkûm Togori nâm zimmî tarafından vekîli Kuyumcu Dimitri ihbâriyle tahrîr u terkîm ve ba'de ihrâci'l-masrûf bâkî verese-i mezbûre beynlerinde tevzî'u taksîm olunan tereke-i hâlike-i mesfûre defteridir ki ber-vech-i âtî zikr u beyân olunur.

Hurrire fi'l-yevmi'l-hâdî aşar min şehri Rebî'u'l-evvel li-seneti seb'a ve hamsîn ve mi'eteyn ve elf.

Köhne kapaklı tencere, 1 aded	Eski küçük döşek, 1 aded	Sandık, 1 aded
15 guruş	5 guruş	10 guruş
Mahalle-i mezbûrede kâ'in bir bâb mülk menzilde südüs hisse-i şâyi'ası 40 guruş		

Cem'an yekûn: 70 guruş.

Resm-i kısmet fûrû-nihâde: 1 guruş, 30 para.

¹⁵ KŞŞ, 38/32-1.

¹⁶ Tefîk Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 172.

¹⁷ KŞŞ, 38/186, 11R.evvel 1257.

[Bâkî]: 68 guruş, 10 para.

Hissetü'z-zevci'l- mersûm Togori	Hissetü'l-ümmi'l- mesfûre Hıristino	Hissetü'l-ibni'l- mezbûr Penai
17 guruş, 2 para	11 guruş, 15 para	39 guruş, 33 para

Tereke kaydından da görüldüğü gibi söz konusu şahıs ekonomik bakımdan son derece yoksul bir durumda görünmektedir. Bu oran en düşük gelir seviyesindeki durumu göstermektedir. Genel ortalama 3000 guruş seviyelerindedir. Gayri müslim tereke kayıtlarında dikkat çeken bir husus da tereke sahiplerinin bazılarının önemli miktarlarda borç ve zimmet durumlarıyla karşı kaşıya bulduklarıdır. Bu oran genele vurulduğunda % 10 civarındadır. Bu durum gayri müslim tebaa içindeki yoksul kesimin yaşam standartlarıyla ilgili sıkıntılı bir durumun işareti olarak görülebilir.

Konumuzla ilgili bir başka kaynak grubu olan temettuat kayıtlarına göre arsa, çiftlik, bağ, bahçe mezraa, harman vs. mevcudunda Müslümanların nüfuslarına göre daha fazla oranda araziye sahip oldukları görülmektedir. Bu açıdan oran % 42 müslim, % 58 gayri müslim şeklindedir. Tereke kayıtlarındaki Müslüman kesimin gelir üstünlüğünde bunun da payı vardır¹⁸.

Kıbrıs'ın ekonomisinin temeli tarıma dayalıdır. Milli gelirin % 22'si tarım, % 22'si madencilik ve endüstri, % 16'sı kamu hizmetleri, % 10'u ticaret geri kalanı da diğer hizmetlerden temin ediliyordu. Arazinin % 60'ı tarıma elverişli olup bunun 1/3'ü tahıl ekimine ayrılmış baklagiller ve patates ondan sonra gelmektedir. Adanın özellikle güneyinde meşhur Kıbrıs şarabının üretildiği üzümün yetiştirildiği bağlar gayri müslim kesimin önemli gelirleri arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra tütün, zeytin, harnup, nar, limon, elma, şeftali ve armut da önemli gelir kaynakları arasındadır¹⁹.

Sonuç:

Tereke kayıtlarındaki verilere göre bu dönemde gayri Müslimlerde sosyal hayat açısından bakıldığında çok geniş olmayan bir aile yapısının mevcut olduğu görülmektedir. Ailelerde ortalama çocuk sayısı 2.57 civarındadır. Bu rakam imparatorluk genelinde ortalama 2.49, Müslümanlarda ise, 2.31 seviyelerindedir²⁰. Bu açıdan dikkat çekici bir başka husus da boşanma oranının yüksekliğidir ki bu oran yaklaşık % 40'lar seviyesindedir. Yine 38 nolu defter kaydına göre 4 adet ihtida vakasına rastlanılmıştır²¹.

Ekonomik açıdan bakıldığında suyun kısıtlı olması dolayısıyla ziraatin sınırlı düzeyde seyrettiği görülmektedir. Bu nedenle daha çok kuru tarım yapılmakta ve araziler sık sık nadasa bırakılmaktadır. Adanın bazı bölgelerinde saray için şeker kamışı üretilmekte, bunun yanı sıra dış piyasa değeri yüksek olan kırmızı boya (kök boya) bitkisi üretilen mallar arasındadır²². Bunların yanında zeytinyağı ve ipek böcekçiliği de ada halkının ekonomik faaliyetlerindedir. Nitekim tereke kayıtlarında mal varlığı konusunda dut ağacı ve zeytin ağacı isimlerine sıklıkla rastlanılmaktadır.

¹⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. xxxviii.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 7.

²⁰ Ömer Demirel ve diğerleri, "Osmanlılarda Ailenin demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*", Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara 1992, s. 118.

²¹ *KŞŞ*, 38/78-65; *KŞŞ*, 38/96-86; *KŞŞ*, 38/96-87.

²² Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1725-1750*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 393.

Hayvancılık yine ada halkının temel ekonomik faaliyetleri arasında yer almaktadır. Büyük baş hayvancılıkta özellikle boz ve beyaz merkep, inek, deve, siyah katır, at önde gelen varlık türlerindedir. Küçükbaş hayvancılığında evcil hayvanlar ve koyun, keçi bulunmaktadır. Yine tereke kayıtlarından da görüldüğü gibi arıcılık önemli bir gelir kaynağıdır. Çarşı ve pazarlardaki ekonomik hayat fiyat kontrol sistemi olan narh kayıtlarıyla sürekli denetim altında tutulmaya çalışılmıştır²³.

Sonuç olarak Kıbrıs tereke kayıtları verileri genel olarak değerlendirildiğinde Tanzimat dönemi başlarında gayrimüslim kesimin sosyo ekonomik durumunun, imparatorluğun modernleşme öncesindeki genel koşullarını yansıtacak şekilde bir tarım toplumu hüviyetinde bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bölgenin bu açıdan yapılabilecek değerlendirmelerin ve analizlerin, ülkenin genel durumundan bağımsız ele alınamayacağı gerçeği ortadadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

KSS, 38/32.

KSS, 38/9.

KSS, 38/39.

KSS, 38/32-1.

KSS, 38/70-52.

KSS, 38/54-42.

KSS, 38/53-40.

KSS, 38/78-65.

KSS, 38/96-86.

KSS, 38/96-87.

KSS, 38/186.

Makale ve kitaplar:

BALTACI, Cahit, “Şer’iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul ts.

ÇADIRCI, Musa, “Serasker Hüseyin Avni Paşa’nın Terekesi”, *Belgeler*, C.11, S.15, Ankara 1979.

DEMİREL, Ömer, vd., “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara 1992.

²³ KSS, 38/53-40; KSS, 38/54-42; KSS, 38/70-52.

19.Yüzyılda Kıbrıs'ta Kölelik

Dr. Melike KARABACAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Braudel, Akdeniz adalarının kendi sınırlarında narin, dar ve tehdit altında bir hayat yaşadığını fakat dışarıya dönük hayatlarında tarih sahnesinde oynadıkları rolün kendilerinden beklenmeyecek derecede büyük olduğunu ifade eder. Kültür aktarımı konusunda adeta atlama taşı görevi gören adalar dünya tarihinin kaderini etkilemişlerdir. Hindistan'dan Mısır'a gönderilen şeker kamışı Kıbrıs'a uğradığı sıra burada tanınır olmuş, kısa bir süre sonra 11. yüzyılda Sicilya'ya ve oradan Batı'ya, Amerika'ya ulaşmıştır. Önemli deniz yolları üzerinde bulunan adalar, diğer toplumlarla geniş ölçekli ilişkilere katılmışlardır¹.

Bu büyük ilişki ağı içerisinde Ortaçağ'da Akdeniz, korsanlar ve tüccarlar tarafından yürütülen köle ticaretinin önemli bir parçası haline gelmişti. Karadeniz sahillerinden alınan Tatar, Kafkas, Türk, Rum, Bulgar, Gürcü, Ermeni ve Rus kökenli köleler İstanbul ve Ege adaları üzerinden Güney Anadolu, Akka, Sicilya, Cenova, Venedik, Marsilya, Kıbrıs ve İskenderiye gibi önemli Akdeniz liman şehirlerine taşınmıştır². Akdeniz'in ticari hayatının nabzını tutan Kıbrıs, köle ticaretinde Ortaçağ'dan kalma önemini devam ettirmiş, 19. yüzyılda da Kuzey Afrika köle ticaretinde önemli bir uğrak noktası olmuştur³.

Kıbrıs'ın Osmanlı yönetiminde olduğu döneme ait şer'iyye sicilleri üzerine yapılan çalışmalarda⁴ kölelik kurumuna değinildiği gibi özellikle bu konu üzerine yine şer'iyye sicillerine dayanılarak yapılmış çalışmalar da mevcuttur⁵. Mahkeme kayıtları, 19. yüzyıl için Kıbrıs'ta köleliği konu edinen çalışmalar için önemini korumuştur. Erdönmez, şer'iyye sicillerine dayanarak yaptığı çözümlerle Kıbrıs'ta azatlı kölelerin toplumsal yaşama katılımlarını ele almıştır. 1839-1876 yılları için yapılan çalışmada tereke kayıtları, borçlu-alacaklı, miras ilişkileri, gayrimenkul alım satımı ve mahkemelerde şahitlik durumlarına bakılarak Kıbrıs'ta azatlı kölelerin toplum tarafından içselleştirildiği sonucuna varılmıştır⁶. 1800-1878 yıllarını kapsayan Dinç ve Çelik'e ait çalışmada şer'iyye sicilleri, arşiv belgeleri ve nüfus defterleri incelenmiş, evlilik, boşanma, miras kayıtları ile alacak verecek davaları üzerinden

¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C.I, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989, s. 91.

² Ahmet Usta, "Ortaçağ Kıbrıs'ında Uzun Mesafeli Köle Ticareti", *Toplumsal Tarih*, S.256, Nisan, 2015, s. 78.

³ Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 17.

⁴ Kıbrıs'ın sosyal ve ekonomik yapısını ele alan bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims In Ottoman Cyprus and The Meditarnean World, 1571- 1640*, New York, 1993; Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010; Kemal Çiçek, *Zimmis (Non Muslims) of Cyprus In The Sharia Court: 1110/39 A.H/1698-1726 A.D.*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi University of Birmingham), Birmingham, 1992; Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800) Bir Değişim Döneminin Anatomisi*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000; Celal Erdönmez, *Celal, Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi), Isparta, 2004.

⁵ Literatürde bu konuda tarihsel olarak ilk sırayı R. Jennings'in "Black Slaves and Free Black in Ottoman Cyprus, 1590-1640", *JESHO*, S.30, C. 3, 1987, s. 286-302 çalışması alır. Jennings, köleler için sicillerde kullanılan terminolojiyi verdiği gibi, kölelerin menşei, siyah ve beyaz kölelerin piyasa değeri, kölelerin azat edilmesi ve evlilik ilişkilerini ele alır. 19. yüzyıl öncesinde köleliğe münhasıran yapılan bir diğer çalışma: Mehmet Akif, Erdoğan, "Chattel Slavery in Ottoman Cyprus (1580-1680)", *Essays on Ottoman Civilization Proceedings of the XIIth Congress of CIEPO*, 1998, s. 121-128. Erdoğan çalışmasında sicillerde yer alan itknemelerden hareketle kölelerin isim, yaş, fiziksel görünüm, din, sahibin kimliği ve kökeni hakkında bilgilere ulaşılacağını göstermiş, Lefkoşa, Mağusa ve Baf şehirlerinin köle ticaretinde önemli yere sahip olduklarını ortaya koymuştur.

⁶ Celal Erdönmez, "Tanzimat Devri'nde Kıbrıs'ta Azat Edilmiş Kölelerin Hukuki ve Sosyo-Ekonomik Durumları (1839-1876)", *Belleten*, S. 282, C.78, Ağustos 2014, s. 699-756.

kölelerin toplumdaki yeri tespit edilmiş ve köle nüfusuna dair bilgilere yer verilmiştir⁷. 1571-1878 tarihlerini kapsayan Hatay'ın çalışmasında kölelikle ilgili sözlü tarih çalışmaları ile birlikte hatıralardan faydalanılmıştır⁸.

Bu çalışma ile 19. yüzyılda Kıbrıs'ta yaşayan kölelerin, nüfusu, menşei, istihdamları hakkında Ada'ya gelen yabancıların gözlemlerinden faydalanılarak önceki çalışmalara katkıda bulunulmak istenmiş, kaçak köleler konusu ve 1878 sonrasında İngiliz parlamentosu ile kamuoyunda Kıbrıs'ta kölelik hakkında yaşanan tartışmalara yer verilmiştir.

19. Yüzyıl Öncesinde Kıbrıs'ta Kölelik

Kıbrıs'ta köleliğe dair oldukça erken dönemlere ait bilgiler mevcuttur. 1296-1307 yıllarında Mağusa'da yaşayıp noterlik faaliyetleri yürüten Lamberto di Sambuceto'nun ve 1360-1362 yılları için kayıtlar tutan Nicola de Boateriis'in belgelerinde kölelerin hangi tarihte satın alındıkları, cinsiyet, yaş, nereli olduğu, sahibinin ve satıcısının isimleri ile fiyat bilgileri bulunur. Bunlara benzer diğer kayıtlardan Mağusa ve Lefkoşa'da köle pazarı olduğu anlaşılır⁹. 1508'de Ada'nın Venedik yönetimi altındaki haline tanık olan Martin von Baumgarten, Kıbrıs'ın bütün yerli halkının Venedik'e köle olduğunu, gelirlerinin 1/3'ini aynı ya da nakdi vergi olarak ödediklerini ve angarya uygulamasının olduğunu ifade eder¹⁰.

Venedik'in Ada'daki son dönemlerini anlatan Cristopher Furer, Lefkoşa'daki Fransız soylularının parici denilen tebaalarını köle durumunda tuttuklarını, bu halkın bazısının köle olarak doğduğunun kabul edildiğini, bazılarının da sonradan köleleştirildiğini belirtir. Buradaki kölelik uygulaması Roma hukukundan farklılıklar göstermiş örneğin hür bir kadınla bir köleden doğan çocuk köle olarak kabul edilmiştir¹¹.

Osmanlı fetihleri sonucunda Ada'daki köle nüfusunun yapısı önemli şekilde değişmiş, özgür Latinler ile köle Rumlar yer değiştirmişti. Osmanlı idaresi döneminde tarım köleliği ile parici sınıfı büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Adadaki binlerce Venedik askeri köleleştirilirken Rum Ortodoks halk özgür köylüler olarak bırakılmıştır. İmparatorluğun diğer topraklarında olduğu gibi Kıbrıs'ta da köle emeği tarım ve sanayii amaçlı değil daha çok ev içi hizmet için kullanılmıştır¹².

1590-1640 yıllarına ait şer'iyye sicillerindeki verilere göre Kıbrıs'taki kölelerin büyük kısmı Afrika kökenliydi. Sayılarla ifade edilecek olursa 44 köleden 22'si siyahtı. Bunların da 10'u erkek 12'si kadındı. Beyaz köleler ise Rus (5 erkek, 4 kadın), Eflak (1 erkek, 1 kadın), Çerkes (3 erkek, 1 kadın), Macar (3 erkek, 1 kadın), Gürcü (1 erkek), Rum (1 erkek), Hırvat (1 erkek) asıllıydı. Siyah kölelerin büyük çoğunluğu Sudan ve Habeşistan kökenliydi¹³. 1726-1750 yıllarına ait şer'iyye sicillerinde incelenen 44 belgede 43 erkek (gulam), 15 kadın (cariye), 3 erkek ve 2 kız çocuk toplam 63 kölenin olduğu tespit edilmiştir¹⁴.

⁷ Güven Dinç- Cemil Çelik, "Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S. 23, Güz 2012, s.185-196.

⁸ Mete Hatay, *Servants, Slaves and Concubens in Ottoman Cyprus (1571-1878)*, *Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture*, ed. Michails N. Michael, Matthias Kappler and Efthios Gavriel, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, ss. 161-181.

⁹ Benjamin Arbel, "Slave Trade and Slave Labour in Frankish and Venetian Cyprus (1191-1571)", *Studies in Medieval and Renaissance History*, S. 14, 1993, s.149-190. Lamberto di Sambuceto'nun kayıtlarını inceleyen diğer çalışma: Usta, "a.g.m.", s. 78-82.

¹⁰ Claude Delaval Cobham, *Expertia Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge University Press, 1908, s. 55.

¹¹ Haşmet M. Gürkan, *Dünya ve Bugünkü Lefkoşa*, Lefkoşa: Lefkoşa Belediye Yayınları, 1989, s. 18-19.

¹² Jennings, *a.g.e.* s. 240-241.

¹³ Jennings, "a.g.m.", s. 292-295.

¹⁴ Özkul, *a.g.e.*, s. 271-272.

Bu dönemde köle kadınların bazıları ev içi hizmetlerde kullanılmış, bazıları ise cariye olmuştur. Beyaz kadın kölelerin daha çok cariye edildiklerine dair ipuçları vardır. Beyaz erkek köleler ve muhtemelen siyahlar da bazen zanaat ve başka işlerde kullanılmışlarsa da diğer kısım ve özellikle siyah erkek köleler ev içi hizmetlerde kullanılmıştır¹⁵. Osmanlı idaresi öncesi dönemde Kıbrıs'ta şeker kamışı çiftliklerinde çalıştırılan köleler olduğuna dair bilgiler vardır¹⁶.

Kıbrıs'ta köle ticareti Osmanlı idaresi altında olduğu 300 yıl boyunca devam etmiş, ada deniz aşırı ülkelerden getirilen yüzlerce insana vatan olmuştur. Osmanlı Devleti'nin diğer coğrafyalarında olduğu gibi Kıbrıs'ta da kölelik İslam hukuku kurallarına göre işlemiş, kölelerin ve efendilerin hak ve yükümlülükleri bu çerçevede belirlenmişti¹⁷.

19. Yüzyılda Kıbrıs'ta Kölelik

Ada'daki Köle Nüfusuna Dair Bilgiler

1831 nüfus sayımına göre Lefkoşa'nın nüfusu 5 bin 776, köle sayısı 76'dır. Kıbrıs'ta bulunan toplam köle sayısı ise 231'dir. Kölelerden ikisi hariç diğerlerinin sahibi Müslümandır. Nüfus sayımında kadınlar gösterilmediği için defter üzerinden cariye sayısını tespit etmek mümkün değildir. 1800-1878 arası döneme ait 24 sicil kaydında verilen bilgilere göre adada 83 cariye, 34 gulam toplam 117 köle vardır. Sicillerdeki cariye sayısının toplam köle sayısına oranından (%71) yola çıkılarak 231 erkek köleye karşılık 565 cariyenin olabileceği ve toplamda da 796 kölenin Ada'da yaşadığı tahmin edilmiştir¹⁸.

Kendisi de bir köle sahibi olan ada yerlisi Kyprelli 1835'te adada 2 bin köle bulunduğunu söyler¹⁹. Konsolos Niven Kerr de 1845 yılı için aynı sayıda köle olduğunu, varlıklı ailelerin hemen hepsinin bir ya da iki köleye sahip olduklarını belirtir²⁰. Kıbrıs şer'iyye sicillerinden günümüze kalanların sayısının az olması bu kaynaklarda gösterilen rakamlar arasındaki farkın bir nedeni olarak değerlendirilebilir.

İngiliz konsolosları adadaki köle ticaretini yakından takip ediyordu. 24 Kasım 1855 tarihli belgede Rodos konsolosu Kıbrıs konsolosuna kulağına gelen haberlerden bahsederek Larnaka'ya son günlerde büyük sayıda siyah kadın köle getirildiğini ve bu "utanç verici" işte Prusya konsolosunun da parmağı olduğu şüphesini dile getirip konunun aydınlatılmasını istemiştir²¹. İngiliz konsolos Lang, adada uzun zaman üzerine 1872'de tekrar köle ticaretinde artış olduğunu büyükelçisine bildirecektir. Konuyla ilgili olarak Lang, Kıbrıs valisi Aziz Paşa ile irtibata geçmiş kanuna aykırı gerçekleşen bu olayın faili olan gemi kaptanı tutuklanıp 1 sene hapse mahkûm edilmiştir²². 19. yüzyılda buharlı gemi taşımacılığında yaşanan gelişmeler Kuzey Afrika'dan Osmanlı topraklarına köle ithalatını artırdığı gibi²³ bu durumdan Kıbrıs da payına düşeni almış görünmektedir.

¹⁵ Jennings, "a.g.m.", s.296.

¹⁶ Arbel, "a.g.m.", s. 160-162.

¹⁷ Hatay, "a.g.m.", s. 165.

¹⁸ Dinç-Çelik, "a.g.m.", s.191-192.

¹⁹ *The Diaries of Lorenzo Warriner Pease 1834-1839*, ed. Rita C. Severis, C.2, England: Ash Gate Publishing Limited, 2002, s. 236.

²⁰ George Hill, *A History of Cyprus*, C. 4, Cambridge The University Press, 1952, s. 254.

²¹ Harry Luke, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, Oxford University Press, 1921, s.201.

²² Luke, *a.g.e.*, s. 253-254.

²³ Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, İstanbul:Kitap Yayınevi, 2013, s.77-79.

Kölelerin Menşei ve Azatlı Köleler

Geçmiş yıllarda olduğu gibi 19. yüzyılda da Kıbrıs'a gelen kölelerin kaynağı Kuzey Afrika ve Kafkaslardı. 1834-1839 yılları arasında Kıbrıs'ta yaşamış olan Amerikan Protestan misyoneri Lorenzo Warriner Pease, Mısır yakınında bir yerlerden getirildiğini tahmin ettiği siyah köleleri Larnaka limanında karantinada bekletilirken gördüğü manzarayı şöyle anlatır:

“Üzerlerinde ayaklarına kadar uzanan pamuklu bir mintandan başka bir şey yoktu. Bazıları bu kadar bile örtülü değildir. Kol ve bacakları çok küçüktü. İçlerinden bir küçük oğlan o kadar zayıftı ki tek başına ayakta bile duramıyordu”²⁴.

Varlıklı ailelerin daha fazla sayıda köleye sahip olduğu bilindiği gibi bazen de bu kölelerin kız ve erkek çocuklar olduğu görülmüştür. 1806'da Larnaka'da bir Türk yetkilisinin misafirliğinde bulunan Ali Bey, 15 yaşlarında 6 içoğlanın kendisine yaptığı kahve servisinden ve ikramlardan bahseder²⁵. 1838'de yaşanan güçlü kıtlık sırasında adayı terk etmek zorunda kalan yoksul insanlar arasında yol masraflarını karşılamak için kendi çocuklarını satmak zorunda kalan insanlar olmuştu. 1 Ağustos 1838 tarihli Fransız konsolosunun raporunda “Burası küçük çocukların alenen satıldığı bir yer haline geldi” denmekteydi. Satılan bu çocukların siyahlar gibi köle olarak hayatlarına devam edecekleri tahmin edilmişti²⁶. Daha eski dönemlerde de İslam hukukuna aykırı olmasına rağmen yeniçeriler tarafından Güney Anadolu'dan kaçırılıp Ada'da köle olarak satılan Müslüman çocuklara dair kayıtlar vardır²⁷.

Erdoğan, 1580-1680 yılları için yaptığı çalışmasında Mağusa, Baf ve Lefkoşa'nın Osmanlı köle ticaretinin önemli noktaları olduğunu, Lefkoşa'da meşru olarak kurulmuş ve oldukça hareketli bir köle pazarının olduğunu, bu pazarların genelde hayvan pazarları yanına kurulduğunu ancak tam olarak yerinin tespit edilemediğini belirtir²⁸. 1895 tarihli Lefkoşa Belediye Nizamnamesinde hayvan pazarının Sarayönü'nde kurulduğuna dair bilgi köle pazarının da buraya yakın bir yerde kurulduğu ile ilgili ipucu verir²⁹.

Lorenzo W. Pease Ada'da bulunduğu yıllarda gözlemlediği çok sayıda Afrikalı köleyi Amerika'dakilerle karşılaştırarak şöyle tarif etmiştir:

“... saçları ince ince örgülüydü ve başlarının iki yanından omuzlarına düşüyordu. Diğer bütün Afrikalılar gibi bunlar da tasasız ve neşeli görünüyordular. Buradaki Afrikalılar benim Amerika'da görmeye alıştıklarımdan daha koyu bir tene sahipti. Pek çoğunun yüzünde iki, üç ve hatta dört çizik bulunuyordu ve bu izlerin bazıları 2-3 inç uzunluğundaydı”³⁰.

Sicillerdeki bilgilere göre Kıbrıs'ta yüzyılın başında bir cariyenin fiyatı 450-550 kuruş iken, yüzyılın ortalarında bu fiyat 900-1.000 kuruş olmuş, Osmanlı Devleti'nin adadaki yönetiminin sonuna doğru da 4.000-5.000 kuruşa kadar yükselmişti. Köle ve cariyelerin fiyatları yaş durumuna ve iş görebilme kapasitesine göre değişiklik gösteriyordu. Yüzyılın ortalarında ortalama niteliklere sahip bir

²⁴ Severis, *a.g.e.*, s. 512.

²⁵ Ali Bey, *Travels of Ali Bey*, C.1, London: Longman, 1816, s. 268.

²⁶ Severis, *a.g.e.*, s. 812.

²⁷ Erdoğan, “a.g.m”, s 125.

²⁸ Erdoğan, s. 124. Bu tarihlerde özellikle Mağusa sahip olduğu büyük limanı ile hareketli bir köle şehridir. Baf, Mağusa ve Lefkoşa kadar köle ticaretinde hareketli değildir. Girne ve Lİmasol ise köle ticareti konusunda çok daha pasiflerdir. Mağusa, Doğu Akdeniz ticaretinde stratejik öneme sahip bir liman olduğu için köle tacirleri buraya sık sık gelirdi. Yine de kaynakların yetersizliğinden ötürü Mağusa'da meşru olarak faaliyet gösteren bir köle pazarının varlığından emin değiliz

²⁹ Gürkan, *a.g.e.* s. 76.

³⁰ Severis, *a.g.e.* s. 114.

cariye 2.000 kuruş iken iş göremeyecek durumda olanın fiyatı 400 kuruş olarak belirleniyordu³¹. Lorenzo Warriner de 1834'te köle fiyatlarını 1.000-1.300 kuruş olarak vermiştir³².

İslamiyet, bir kölenin azat edilmesini iyi bir Müslüman olmanın gerektirdiği bir davranış olarak kabul ve teşvik ettiği gibi bazen köle sahiplerini bu konuda yükümlü tutmuştur. Bu sebepten bütün Müslümanlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da azat edilen kölelerin sayısı genelde yüksek olmuştur³³. Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ticaretinin yasaklandığı dönemden itibaren Kıbrıs'ta çok sayıda köle, sahibi tarafından azat edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısına ait şer'iyye sicillerinde daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak oranda fazla azat olayına rastlanır³⁴.

Şer'iyye sicillerinde 1839-1856 arasında sadece bir azatlı köleye rastlanırken 1859-1878 arasında 10 erkek ve 15 kadın azatlı köle olduğu görülmüştür. Erdönmez, artan azatlı köle sayısını Islahat Fermanı'nın yarattığı liberalleşme ortamıyla açıklar. Azatlı kadın ve erkek köleler Mısır'daki kadar yüksek bütçeli değilse de³⁵ vakıflar kurup ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. Özgür bırakılmış erkek kölelerin kadınlara nazaran daha varsıl olduğu ve eski efendinin mal varlığı ile azatlı köleninki arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğu görülür. Azatlı kölelerin ekonomik faaliyetleri ile birlikte mahkemede şahitlik yapmanın haricinde şuhûdül- hâl olarak da görülmeleri onların toplum içerisinde itibar kazandıklarına işaret olarak değerlendirilebilir³⁶.

Ada'da yaşayan yabancılar, kölelerin azat edildikten sonra sahip oldukları sosyal ve ekonomik özgürlüğü anlamakta kimi zaman zorlanmışlardır. Tanıştığı azatlı bir köle olan İbrahim'in zenginliği karşısında hayrete düşen Lorenzo W. Pease, başka bir örnekte çiftlikte kâhyalık yaparak hatırı sayılır bir gelir kazanmakta olan adamın aynı çiftlikte bir zamanlar köle olduğunu öğrenecektir. Nihayetinde kendisi de azatlı kölelerin sahip olduğu sosyal ve ekonomik statünün Türkler arasında bir gelenek olduğuna kanaat getirecektir³⁷.

Köle Sahibi Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaanın ve imparatorlukta yaşayan yabancı gayrimüslimlerin köle sahibi olmalarına yönelik tavrı hem belirsizdir hem de zaman içinde değişkenlik arz eder. Gayrimüslimlerin köle hizmetinden faydalanmaları zaman zaman yasaklanmış, bunun için izin verildiği dönemlerde 15. yüzyılda olduğu gibi "satın alma vergisi" ya da 18. yüzyılda görülen "kullanıcı vergisi" gibi ek vergiler getirilmiştir³⁸.

17. ve 18. yüzyıl Kıbrıs'ına ait çalışmalar gayrimüslimlerin köle edinmede çekinceli davrandıkları sonucunu ortaya koyar. 19. yüzyıla ait nüfus defterleri de bu yönde bilgiye işaret etse de bu durumun istisnaları olduğu görülür. İstanbul'dan Kıbrıs'a gönderilen emirlerde Ada'ya gelip giden yerli ve yabancı gayrimüslimlerin yanlarında getirecekleri kölelerin vergi amacıyla kayıt altına alınması

³¹ Dinç-Çiçek, "a.g.m.", s. 193.

³² Severis, *a.g.e.*, s. 117-118.

³³ Birlikte yaşama sonunda azat (istilâd), büyük bir günahın kefareti olarak köle azat etme, kötü muamele gören kölelerin azadı, hayırseverlik olarak azat (itk-ı mendûb), ölümden sonra azat (tedbir), sözleşme ile azat (mükâtebe) en çok başvurulan azat edilme yöntemleridir. bkz. Erdem, *a.g.e.*, s. 191-192.

³⁴ Dinç-Çiçek, "a.g.m.", s. 193.

³⁵ Mary Ann Fay'ın 18. Yüzyıl Mısır'ında kadınların yüksek bütçeli vakıflar kurduğuna dair çalışması: "Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 28-48.

³⁶ Erdönmez, "a.g.m.", s. 699-756.

³⁷ Severis, s.850.

³⁸ Erdem, *a.g.e.*, s. 43-46.

gerektiği hatırlatılmıştı³⁹. Erdönmez de Kıbrıs'ta köle sahiplerinin genelde Müslümanlar olduğunu fakat gayrimüslimlerin de köle sahibi olabildiklerine işaret eder⁴⁰. Lorenzo W. Pease, Grollos isimindeki Rum bir adamın 50 dolar (1.000 kuruş) ödeyerek sahip olduğu küçük yaştaki bir kız köleye kötü muamelesinden rahatsızlığını dile getirir⁴¹. Bunun gibi 1806'da Limasol'de konsolos vekili olan adanın önde gelenlerinden Rum Franiondi'nin evinde dört kölesi olduğu bilinmekteydi⁴².

19. Yüzyılda Kıbrıs'ta Kölelerin İstihdamı

Osmanlı Devleti'nde köleler klasik dönemde, gulâm ya da kul sistemi çerçevesinde devlet ve askeri sınıfın hizmetinde bulunmuşlardır. Bu dönemde köle emeğinden el sanatlarında da faydalanılmıştır. İslam hukukunda mukâtaba diye bilinen sınırlı hizmet sözleşmesine göre efendi, kölesinin kendisi için belirli bir sürede belirli bir işi yapması karşılığında özgürlük sözü verebilirdi. 15. yüzyılda ipekli dokumacılığın önemli bir noktaya geldiği Bursa'da bu duruma örnekler bulunur. Tarım kesiminde köle emeği ise devlete ya da yönetici sınıfın güçlü üyelerine ait büyük çiftliklerde ya da dini vakıflarda görülmüştür. Farklı alanlarda köle emeği kullanılmışsa da İslam hukukunda yer alan paternalistik türden sahip-köle ilişkisi, kölelerin büyük çoğunluğunun bu dönemde ev içi hizmette çalıştırılmasını sağlamıştır⁴³.

19. yüzyılda köleliğin askeri-idari kolu, devşirme düzeninin terk edilmesine bağlı olarak uzun süredir düşüş göstermekteydi. Bu dönemde köleler genellikle ev içi hizmette çalıştırılmak üzere kentli sınıflar tarafından talep edilmeye başlanmıştı. Tarım ve sanayide köle istihdamı 19. yüzyılda da yükselmemişti. Bunun istisnası olabilecek bir durum 1860'lı yıllarda Çerkes göçmenlerin tarımda köleliği yeniden uygulamaya başlamalarıyla görülmüşse de bu alan yine de sınırlı kalmıştır⁴⁴.

İmparatorluk geneline hâkim bu durum 19. yüzyıl Kıbrıs'ı için de geçerliydi. Kölelerin daha çok ev içi hizmette kullanılmasının bir nedeni Ada halkının kendi toprağını işlemekle meşgul olmasıydı. Kıbrıs'ın çiftlik sahibi yerli halkının kendi çocuklarını tarladaki işlerinde yardım için yanlarında tutmaları ev içi hizmetler için bir iş gücü açığının ortaya çıkmasına, sonuç olarak ev köleliğine rağbetin artmasına sebep olmuştu⁴⁵.

Kaynaklardaki bilgiler özellikle cariyelerin ailenin kız çocuklarının hizmetkârlığını yaptığını gösterir. Aile reisinin vefat etmesi durumunda evin çocuklarıyla birlikte cariyeye de vasiye emanet edilir, ortada bırakılmazdı. Sahibinin mirasından cariyeye nafaka ve kisve baha takdir edilirdi⁴⁶. Bu geleneğin bir devamı olarak 1857'de siyah köle ticareti yasaklandığında vilayet idarecilerine yasağın yürürlüğe girmesinden sonra azat edilecek kölelerin yoksulluğa düşmemesi için hizmetçi olarak uygun evlere yerleştirilmeleri tembih edilmişti⁴⁷.

Ada'da köleliğin kaldırılması ile birlikte kölelik kurumu beslemeliğe dönüşmüştü. Zengin ailelerin yanında dadılık ya da hizmetçilik yapan Afrika kökenli kadınların izleri yakın geçmişe kadar görülmüştür. Haşmet Gürkan, kendi çocukluğunun geçtiği semt olan Girne Kapısı'nı vaktiyle varlıklı ailelerin yanında hizmetçilik yapmış yaşlı dadıların oturduğu bir semt olarak tanımlar. Ev fiyatlarının

³⁹ Dinç- Çiçek, "a.g.m.", s. 192.

⁴⁰ Erdönmez, *a.g.t.* s.86, 218.

⁴¹ Severis, *a.g.e.* s. 144.

⁴² Ali Bey, *a.g.e.*, s. 262.

⁴³ Halil İncik, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", *Doğu-Batı*, Makaleler II, Ankara, 2016, s. 118-119; 121-122; 125.

⁴⁴ Erdem, *a.g.e.* s. 85.

⁴⁵ Severis, *a.g.e.* s. 117-118.

⁴⁶ Erdönmez, *a.g.t.* s.219.

⁴⁷ Erdem, *a.g.e.*, s.220.

düşük olduğu bu mahallede ömür boyunca kendilerine hizmet etmiş ve emekliye ayrılmış dadı veya hizmetçilerine varlıklı aileler bir ev alıp ölene dek burada yaşamalarını sağlardı. Yazar kendi çocukluğundan hatırladığı yaşlı bir siyah kadının tek başına küçük bir evde yaşadığını, tanınmış bir ailenin yetişkin kızlarının bu kadını zaman zaman ziyarete geldiklerini anlatır⁴⁸.

Mete Hatay da 1993’de adada yaptığı sözlü tarih çalışması sırasında 90 yaşının üzerinde Halime isimli bir halayıkla görüşmüş, Halime annesinin 10 yaşındayken Afrika’dan köle olarak getirildiğini, hukuki özgürlük tanındıktan sonra da kendisinin aynı ailenin yanında yaşamayı tercih ettiğini anlatmıştır⁴⁹.

Kıbrıs’ta erkek kölelerin farklı alanlarda istihdam edildiklerine dair kaynaklarda bir iz sürülemiyor. Ancak köle ticaretinin yasaklanmış olmasına rağmen Larnaka limanının sığınaklarında yaşayan siyahilerin ucuz iş gücü sağladıkları için tercih edildiklerine ve geceleri komşu şehirlere çalıştırılmak üzere gönderildiklerine dair bir bilgiye erişebiliyoruz⁵⁰.

1930 Lefke doğumlu Harid Fedai, kendisiyle yaptığımız görüşmede Baf, Lefke, Güzelyurt ve Maraş’ta portakal bahçelerinde işçi olarak çalıştırılmak üzere getirilen siyahiler hakkında bize bazı bilgiler vermiştir. Portakal toplayıcılığının güç gerektiren bir iş olduğunu bu sebeple siyahilerin çalıştırıldıklarını söylemiştir. “Arap” diye hitap ettikleri bu “garibanlar”ın çalıştıkları evlerin bahçelerine bir baraka yapıp burada yaşadıklarını, evlenip çoluk çocuğa karıştıkça da barakalarına göz göz odalar eklediklerini ifade etmiştir. Fedai, evin hanımlarının siyahi çocukları emzirerek onlara “asalet” geçirmeye çalıştıklarını söylerken bazen de siyahi annenin hizmet ettiği ailenin çocuklarını emzirdiğini söyler. “Beni de İsmet Ana emzirdi” diyen Fedai bu insanların yanlarında çalıştıkları aileye bağlı kalarak bir ömür sürdürdüklerini ifade etmiştir⁵¹.

Kaçak Köleler ve Konsolosluklar

Kıbrıs, Doğu Akdeniz’deki konumu itibariyle öteden beri Avrupalıların doğrudan ya da transit ticaret amacıyla kullandıkları bir adadıydı. Yabancı ülke konsolosluklarının Kıbrıs’a yerleşmeleri 13. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır. Bilinen en eski konsolosluklar Mağusa ve Lefkoşa’daki Venedik temsilcilikleridir⁵². İngiltere Kıbrıs’ta ilk konsolosluğunu 1626’da açmıştır⁵³. 19. yüzyılda Osmanlı-İngiliz ilişkileri hem politik hem de ekonomik alanda yoğunlaşmış, buna bağlı olarak konsolosların statülerinde değişim yaşanmış, doğrudan hükümete bağlanmışlardır. Bu yüzyılda İngiliz konsolosları bilinen faaliyetlerinin ötesine geçip daha geniş bir alanda etkinlik göstermeye başlamışlardır⁵⁴.

Osmanlı Devleti’nin diğer yerlerinde olduğu gibi Kıbrıs’ta da konsolosların köle edinme hakkı vardı. Yapılan ahitnameler gereği konsoloslar sahip oldukları köle ve cariyeler için hiçbir vergi ödemedi⁵⁵. İngiltere’de köleliğin kaldırılmasına dair düzenlemelerden sonra 1850’de Stratford Canning kendi elçiliğine bağlı konsolosluklara birer tamim göndererek Doğu Akdeniz’de yaşayan İngilizlerin

⁴⁸ Gürkan, *a.g.e.* s. 74.

⁴⁹ Hatay, “a.g.m.”, s. 161-162.

⁵⁰ Franz von Lüher, *Cyprus Historical and Descriptive From the Earliest Times to the Presentday*, ed. A. Baatson Joyner, New York: R. Worthington, 1878, s. 10-11.

⁵¹ Uluslararası Akdeniz Karpaz Sempozyumu sırasında 12 Nisan 2016’da yaptığımız söyleşide bize bu bilgileri veren Dr. Farid Fedai’ye teşekkür ederiz.

⁵² Celal Erdönmez, “Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs’taki Faaliyetleri (1839-186)”, *BİLİG*, S. 58, Yaz 2011, s. 95-96.

⁵³ Luke, *a.g.e.*, s. 276.

⁵⁴ Erdönmez, “İngiltere Konsolosları”, s. 94-95.

⁵⁵ Dinç, “a.g.m.”, s. 190.

mülkünde olan bütün kölelerin bu tarihten itibaren özgür olduğunu, İngiliz vatandaşı kim olursa olsun Türkiye’de köle ticaretine karışan kişinin kendini yargılanmak üzere Malta’da bulacağını söylemiştir⁵⁶.

Köleler 1850’li yıllardan itibaren başta İngiliz olmak üzere yabancı konsolosluklara sığınmaya başlamışlardı. Konsolos ve elçilik memurları kendilerine sığınan bu kölelerin azat edilme taleplerine anlayışla yaklaşıyor ve yardım etmek istiyorlardı. Konsolosların kaçak köleler için aracılık yapma hakkı zamanla yerleşmişti. Ancak İngiliz yetkililerin 1880’de yapılan anlaşmaya kadar kaçak köle davalarına resmen müdahil olma hakları yoktu. Köleler, sahibinin kendisine iyi bakmadığı, efendisi tarafından darp edildiği gibi şikâyetlerle konsoloslara başvurduklarında, durum valiye bildiriliyor ve ancak liva meclis kararıyla salınmalarına izin verilebiliyordu⁵⁷.

Kıbrıs mutasarrıfı 10 Mayıs 1858’de, Osmanlı İmparatorluğu’nda zenci köle ticaretinin yasaklanmasından sonra, Ada’da bulunan zenci kölelerin kendilerine iyi bakılmadığı, kötü muameleye maruz kaldıkları, 10-20 yıl gibi uzun süre hizmet verdikleri halde efendileri tarafından özgür bırakılmadıkları gibi gerekçelerle şikâyetle bulduklarını belirtir. “Bu durumdan bıkip usanan köleler, dost ülke konsolos ve konsolos vekillerine giderek himaye talep etmekte ve bu da bizim için zor bir durum yaratmaktadır. Serbest bırakılmalarını talep eden bu köleler ileride ecnebilere de bu şekilde şikâyetle bulunarak bizi zor durumda bırakacaklardır” diye eklemiştir⁵⁸.

Mutasarrıfın bahsettiği duruma uygun bir olay şikâyet tarihine yakın bir zamanda yaşanmıştı. 1858 senesinde Kıbrıs’ta bir zenci kadın efendisinin evinde darp edilmesi üzerine evden kaçıp İngiliz konsolos vekiline sığınmış, konsolos onu geçici süreliğine Avusturya vatandaşı dul bir kadının yanına vermişti. Siyahi kadın, yakın bir köyde yaşayan azatlı bir köle ile evlenmek üzere giderken yolda eski sahibesinin akrabaları tarafından yakalanıp sahibine götürülmüştür. Kadının iddiasına göre sahibesi kendisine 8 gün boyunca eziyet etmiş, sonra da Ali isminde birine 2 bin kuruşa satmaya kalkışmıştı⁵⁹.

Kölelerin şikâyet konularından kendilerine iyi bakılmaması ve kötü muamele, İslam hukukuna göre azat edilme sebeplerindendir. Kötü muamele gören bir köle mahkemeye gidip iddiasını ispatladığı takdirde sahibinin isteğinden bağımsız olarak kadı tarafından özgür bırakılabiliyordu⁶⁰.

Mutasarrıfın yazısına verilen cevapta 25 Şubat 1857 tarihli fermanla özgür bırakma maddesinin bu tarihten sonra dışarıdan gelecek zenci köleler için olduğu hatırlatılır. Diğerlerinin, fermana göre, efendileri tarafından azat edilinceye kadar köle statülerinin korunması gerekmektedir. Babıâli’den verilen cevapta uzun zamandır hizmette buldukları için özgürlük talep edenler hakkında bir şey yapılamayacağı söylenir. Bazen “insafsız ağaların” 1857 fermanını bundan sonra köle gelmeyecek diye yorumlayıp, 15-20 senelik zenci kölelerini serbest bırakmadıkları görülmekteydi. Ancak bu konuda tasarruf hakkı efendiye ait olduğundan hükümetin yapabileceği bir şey yoktu. Nihayetinde verilen cevapta işkence ve kötü muamele şikâyetiyle gelenlerin sahiplerine gerekli uyarının yapıp cezalandırılacağı fakat uzun süre hizmete karşılık azat edilmeyi talep edenler için bir şey yapılamayacağı ifade edilmiştir⁶¹.

İstanbul’dan verilen cevaptan da anlaşıldığı gibi İslam hukukunda kölelerin belli bir süre hizmetten sonra serbest bırakılmalarına dair bir hüküm yoktur. İslam’da kölenin azat edilmesi övgüye

⁵⁶ Charles Luke, *Cyrus Under The Turks 1571-1878*, London: Oxford University Press, 1921, s. 193-194.

⁵⁷ Erdem, *a.g.e.*, s. 202-204.

⁵⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT). 240/5, 29 Mayıs 1858.

⁵⁹ BOA, HR. MKT. 233/89, 2 Haziran 1858.

⁶⁰ Erdem, *a.g.e.*, s. 191.

⁶¹ BOA, HR. MKT. 240/5, 29 Mayıs 1858.

değer bir durum olsa da efendinin bu konuda hukuki bir sorumluluğu bulunmaz. Uygulamada ise hukuktan bağımsız olarak bu konuda örfi bir teamül gelişmiş, efendinin uzun süre hizmet karşılığında kölesini özgür bırakmaması toplum tarafından kabul edilmeyen bir davranış haline gelmişti⁶².

Belli bir süre hizmetten sonra kölenin talebiyle ya da efendinin kendi tasarrufuyla kölesini azat ettiğine Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancılar da tanık olmuştur. Gözlemlerinden yola çıkarak 6 ila 7 sene arasında hizmet eden bir kölenin otomatik olarak azat olduğunu söylemişlerdir⁶³.

Osmanlı Devleti'nin diğer coğrafyalarında da kaçak köleler meselesi İngiliz konsolosların arabuluculuk faaliyetleriyle çözümlenmeye çalışılmıştır⁶⁴. İngiltere'nin Ada'daki konumu güçlendikçe konsolosluklara sığınan köle sayısı da artmış olmalıdır. 1859-1878 arasında görülen azatlı köle sayısındaki artışta kölelerin özgürlük için konsoloslara sığınma yöntemine başvurmaları, konsolosların da bu konuda diplomatik güçlerini kullanarak mahkemelerin kölelerin lehinde karar vermesini sağlamalarının etkisi büyüktür. 1873'te sahibinden kaçan zenci bir kadın köle İngiliz konsolosluğuna sığınmış, Konsolos Riddel kadını kaymakama teslim etmiştir. Daha sonra Kıbrıs mutasarrıfının devreye girmesi ile köle kadının ıtıkname alınmıştır⁶⁵. Konsolosluklara sığınan kaçak köle örnekleri İngiliz yönetimi sırasında devam etmiş, 1878'de Fransız konsolosuna sığınan kadın kölenin durumu İngiliz Parlamentosunda tartışmalara neden olmuştur. İngiliz yetkililer kölelerin özgürlük taleplerinde Türk mahkemelerinin sorun çıkarmadığı ve taleplerinin yerine getirildiğini ifade etmişlerdir.

İngiliz Yönetimi Döneminde Kölelik

Köleliğin sosyal ve ekonomik önemi, uygulanış şeklinin diğer toplumlara göre ılımlı olması ve İslamiyet tarafından onaylanması Osmanlı Devleti'nde bu kurumu kaldırmayı gerektirecek koşullar ortaya çıkarmamıştır. Osmanlı Devleti'nde köleliğin engellenmesine dair düzenlemelerin pek çoğu İngiliz diplomatik girişimlerinin sonucunda yapılmıştır. İlgacılık (abolitionism), İngiltere kaynaklı yabancı bir fikirdi ve Batı için bile oldukça yeni bir kavramdı⁶⁶.

İngiltere 1807'de imparatorluğuna bağlı her yerde köle ticaretini yasaklamış, 1833'te İngiliz yönetimi altındaki her ülkede kölelerin azat edilmesini kabul etmiştir⁶⁷. Köle ticaretini kaldırma konusunda İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilk teması 1812'de olmuştur. Bağdat valisinden Hintli kadınların ithalinin durdurulması hakkında talepte bulunulmuşsa da 1840'a kadar ciddi bir gelişme olmamıştır. İngiltere'nin kölelik konusundaki taleplerini yönlendiren ise İngiliz iç politikasında önemli bir unsur olan İngiltere ve Dış Ülkelerde Köleliği Önleme Derneği'dir. Osmanlı Devleti'ndeki kölelik kurumunun Batı uygulamasından farklı olduğunu kabul eden İngiliz siyasetçiler derneğin baskılarına rağmen, burada köleliği tamamen kaldırmanın mümkün olmadığını görüp daha mütevazı ama gerçekçi taleplerde bulunarak köle ticaretinin bastırılmasına yönelik çalışmışlardır⁶⁸.

⁶² Erdem, *a.g.e.*, s. 196..

⁶³ Ubcini hizmet süresini 6 ila 7 sene olarak belirtirken, Lady Blunt ve L. Garnett 7 sene olarak verir. M.A. Ubcini, *Türkiye 1850 Maliye Ordu Millet*, Çev. Cemal Karaağaçlı, C.2, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 465-466; Lady Blunt, *The People of Turkey Twenty Years Residence Among Bulgarians Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, C.1, ed. Stanley Lane Poole, 1878, s. 126; Lucy M. J. Garnett, *The Women of Turkey and Their Folklore*, C.2, London 1890, s. 412.

⁶⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Erdem, *a.g.e.* s. 201-216.

⁶⁵ Hill, *a.g.e.*, s. 253-254.

⁶⁶ Toledano, *a.g.e.s.* 77.

⁶⁷ Köle ticareti Avrupa'da ilk olarak ihtilalin etkisiyle 1794'te Fransa'da yasaklanmış kölelerin azat edilmesi kararı 1848'de Fransa'da, 1858'de Portekiz'de 1863'te Hollanda'da alınmıştır. A.B.D'de 1865'te kölelik kaldırılmıştır: Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.1-2, Haziran-Aralık 2005, s. 216.

⁶⁸ Toledano, *a.g.e.*, s. 78.

Osmanlı Devleti'nde sırasıyla 1847'de Basra Körfezi bölgesinde köle ticaretinin yasaklanması⁶⁹, 1847'de İstanbul Köle Pazarı'nın kapatılması⁷⁰, 1854'te Gürcü ve Çerkes köle ticaretinin önlenmesi⁷¹, 1855'te Girit ve Yanya'ya siyah köle ticaretinin yasaklanması⁷², 1857'de siyah köle ticaretinin genel olarak yasaklanması⁷³ hakkında düzenlemeler yapılmıştır. Nihayet 1880'de İngiliz- Osmanlı köle ticareti anlaşması yapılmış, 1909'da beyaz köle ticaretinin kaldırılmasına karar verilmiştir⁷⁴.

İngilizler, 1880 anlaşmasının zeminini hazırlayan atılımı Haziran 1878'de yapmıştı. Bundan önce de bir anlaşma için çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da bu tarihlerde Berlin Kongresi'nin devam ediyor olması İngiltere'nin elini güçlendirmişti. Kongre nedeniyle İngiltere'nin desteğine büyük ihtiyaç hissedildiği ortadayken İngiliz büyükelçisi Layard köleliğin kaldırılması hakkında bir anlaşma teklifini Babıâli'ye bildirmiştir. II. Abdülhamit buna hemen cevap vermeyip kongrenin bitimine kadar beklemiştir⁷⁵.

1878'de İngiltere'nin Ada'daki konumu henüz netleşmemişken İngiliz Parlamentosu'nda hükümetin Ada'da varlık gösteren kölelik kurumuna karşı tutumunun ne olacağı hemen sorgulanmaya başlanmıştı. Muhalifler Britanya yönetimi altında değil kölelik, bunun imasına dahi yer verilemeyeceğini dile getiriyorlardı. Hükümet yetkilileri ise Kıbrıs'ta ne kadar güçleri olduğunu görmeden kölelik konusunda acele etmeyeceklerini söylemiştir. Ada'ya gönderilecek Komiser Sir Garnet Wolseley'in bu konularda ayrıntılı bir rapor hazırlayacağı ve bundan sonra kölelik konusunda gerekli düzenlemelerin yapılacağı ifade edilmiştir⁷⁶.

İngiliz parlamentosunda bu konuşmalar yapılırken Ada yönetiminin nasıl olacağına dair Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında görüşmeler devam ediyordu. Ayastefanos Anlaşması Batılıları ve özellikle de İngiltere'yi rahatsız etmişti. İngiltere, Rusya'nın Anadolu'yu istilası durumunda Osmanlı Devleti ile savunma ittifakı yapmak üzere Kıbrıs'ın askeri bir üs olarak kendisine verilmesini talep etmişti. Güç koşullar altında olan Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878'de İngiltere'nin Ada'ya fiilen yerleşmesini sağlayacak anlaşmayı imzalamıştı. Yukarıda anlatılan konuşmalar yapılırken hükümet yetkilileri İngiltere'nin konumunun Rusya'nın ne yapacağına bağlı olduğunu hatırlatıyorlardı. Kısa bir süre sonra,

⁶⁹ Ocak 1847 tarihli fermanla amacın İngiltere'nin Amerika'ya köle ticaretini engellemek üzere Afrikalı yöneticilerle yaptığı anlaşmaların uygulanışını kolaylaştırmak olduğu yazılıdır. Fermana göre Afrika kıyılarından köleler çalınıp başka yerlere gönderildiğinde bu anlaşma ihlal edilmiş oluyordu. Çalınmış kölelerle yapılan ticaret İstanbul, Rumeli ve Anadolu'ya yapılan ticaretten oldukça farklıydı. Belirtilene göre insani düşüncelere ve merhamete dayanarak bu ferman çıkarılmıştı. Bu tarihten itibaren Basra Körfezi bölgesinde köle gemisi kaptanları cezalandırılacaktı. Bağdat valisine gönderilen ferman bir Osmanlı vilayetinde Afrikalı köle ticaretinin herhangi bir şekilde yasaklanması açısından önemlidir. Bkz. Toledano, s. 86.

⁷⁰ Sultan Abdülmecit, Meclis-i Umumi'nin toplantısına katılmış, İstanbul Esir Pazarı'ndaki zenci, beyaz ve Habeş kölelerin insanlık dışı bir muameleye tabi tutularak aşağılandıklarını, bu durumun hem şeriata hem de insaniyete aykırı olduğunu söyleyip esir pazarının biran evvel dağıtılmasını emretmiştir. Bkz. Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. 6-7-8, Haz. Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.1239.

⁷¹ İngiltere'nin yoğun baskıları sonucunda 1854'te Çerkes ve Gürcü köle ticareti yasaklanmıştır. Bu anlaşmada da köleliğin kaldırılması değil köle ticaretinin yasaklanması söz konusudur. Ancak bu yasak dahi büyük sıkıntılara sebep olmuş yaşanan sorunlar neticesinde 1857'de çıkarılan siyah köle ticaretini yasaklama kararında Hicaz bölgesi hariç tutulmuştur. Bkz. Akyılmaz, "a.g.m.", s. 231.

⁷² Toledano, *a.g.e.*, s. 105-107.

⁷³ İslahat Fermanı'nın ardından 1857'de Sultan Abdülmecit, Osmanlı Devleti sınırları içinde zenci köle ticaretinin yasaklanması ve tacirlerin cezalandırılması hakkında bir ferman vermiştir. Fermana göre bu tarihten sonra getirilecek köleler tacirlerin elinden alınacaktır. Köle ticaretine devam edenler hapisle cezalandırılacaktır. Bu ferman önemli olmakla birlikte söz konusu tarihten sonra getirilecek köleler için geçerlidir ve mevcut köleler hakkında bir düzenleme içermez. Bkz. Akyılmaz, "a.g.m.", s. 232.

⁷⁴ 25 Ocak 1880 tarihli anlaşma ile Osmanlı Devleti'nde köle ithali ve ihracatı yasaklanmıştır. Köleleriyle seyahat eden efendiler, bu durumu kanıtlar belge göstermediği takdirde köleleri ellerinden alınıp özgür bırakılacaktır. Bkz. Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM*, S.1, 1990, s. 50. Anlaşmanın 5. maddesi ile İngiliz donanmasına Kızıldeniz, Aden Körfezi, Arabistan kıyıları, Basra Körfezi ve Afrika'nın doğu kıyı şeridinde ve Osmanlı sularında arama yapma ve el koyma yetkisi verilmişti. Bu arama ve el koyma yetkisi iki taraflıydı. Maddede özellikle Akdeniz adının geçirilmemesi dikkat çekici olup, Osmanlı'nın Akdeniz'deki İngiliz gemilerine müdahale etmesinin önüne geçmek istendiği düşünülmüştür. Bkz. Erdem, *a.g.e.*, s. 171-172.

⁷⁵ Erdem, *a.g.e.*, s. 168.

⁷⁶ *The Times*, 12 Temmuz 1878, s. 6; 20 Temmuz 1878, s. 11.

15 Temmuz'da, Ada'nın geçici İngiliz yönetimine girdiği ilan edilecekti. Bu tarihten itibaren I. Dünya Savaşı'nda Ada'nın resmen ilhakına kadar İngiltere Kıbrıs'ta hâkimiyetini tedricen artırmaya devam edecektir⁷⁷.

Köleliği kaldırmaya yönelik bir adım atılmaması eleştirilmeye devam ederken⁷⁸ Ağustos ayında *Times*'ın Lefkoşa muhabiri muhalefeti yatıştırmaya yönelik bir makale yazacaktır. Yazıda Ada'da uzun yıllardır köle ticaretinin yapılmadığı, Osmanlı hükümetinin köle ticaretine izin vermediği ve Sultan'ın 7 sene hizmet etmiş kölelerin serbest bırakılacağına dair bir fermanı olduğu ifade edilir. Tabii yukarıda da açıklandığı üzere köle azat etmeye dair belirli bir hizmet süresi söz konusu olmayıp bu konuda efendinin şer'i hukuktan kaynaklı hakları korunmaya devam ediyordu. Bu ifadelerden muhabirin ve İngiliz kamuoyunun kölelerin özgür bırakılması hakkında yanlış bir bilgiye sahip oldukları anlaşılıyor. Bu sırada İngiltere'de köleliği önleme yandaşlarının propagandası olsa gerek Kıbrıs'ta bir kölenin pazarda satıldığına dair bir haber yapılmışsa da Ada'da gelişmeleri gözlemleyen muhabir bu iddiayı gülünç ve saçma bulmuştur.

İngiliz muhabirin ifadelerine göre Kıbrıs'ta köle ticaretinin kesin bir şekilde ortadan kalktığını söylemek mümkünse de Türk aile yaşamının dışarıya kapalı olması ve Mekke'den dönen hacıların beraberlerinde köle getirmek gibi bir alışkanlıklarının olması sebebiyle Türklerin evlerinde köle bulundurma ihtimali yüksektir. Ailelerin yanında çalışanların hizmetçi mi köle mi olduğunu anlamak ise zordur. Köle olduğu tahmin edilen bu kişilere durumu sorulduğunda efendisine gönüllü hizmet ettiğini söylerdi⁷⁹.

Muhalifler hükümetin Kıbrıs'ta köleliğin kaldırılması yönünde somut bir adım atmamasını eleştirmeye devam ettikleri sırada Eylül ayında Limasol'de evden kaçan siyah bir kadın kölenin Fransız konsolosluğuna sığınması bu eleştirileri şiddetlendirmiştir. Lefkoşa mahkemesine giderek özgürlüğünü talep eden kadın kötü muameleye maruz kaldığı yönündeki iddiasını ispatlayamadığı halde mahkeme tarafından kadına özgürlük belgesi verilmiştir. Muhalifleri yatıştırmaya çalışan Lefkoşa'daki gözlemciler bu tip durumların nadiren yaşandığını ve her seferinde mahkemenin özgürlük talep eden lehinde karar verdiğini söylemişlerdir⁸⁰.

Bu olay karşısında büyük rahatsızlık duyduğunu dile getiren Sir Dilke'ye yanıt Esmé Scott Stevenson'dan gelecektir. Bu tarihlerde Ada'da yaşayan Bayan Stevenson, yüksek sınıf Müslüman ailelerin yanında maaş almadan sadece ekmeğe, yağ ve kıyafet karşılığında hizmet veren insanların dışarıdan bakıldığında klasik köle tanımına uyduğunu ve Sir Dilke'nin de durumu bu şekilde değerlendirmesinin anlaşılır olduğunu söyler. Ancak yakından incelendiğinde buradaki kölelik olgusunun dışarıdan görüldüğü gibi olmadığını ifade eder. Ada'da sosyal yaşamı gözleme şansız olan Stevenson, buradaki köleliğin sanılandan farklı olduğunu, bu insanların tümünün özgür diğer pek çok insandan daha iyi giyinip beslendiğini ve hallerinden hoşnut olduklarını ifade eder⁸¹.

İngiltere'de kölelik konusunda yapılan muhalefet hem coğrafi hem de kültürel anlamda yabancı oldukları bir toplum hakkında gerçeklerden uzak tespitler içerebiliyordu. 1900'lerin başında Kıbrıs'la ilgili kitabını yazmak üzere Ada'ya gelen Basil Stewart, amacının Ada ile ilgili İngilizlerin yanlış olan bilgilerini düzeltmek olduğunu keza bazı İngilizlerin Kıbrıs'ı Batı Hindistan'da bir yer sandıklarını

⁷⁷ Halil Fikret Alasya, "Kıbrıs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.25, 2002, s. 380.

⁷⁸ *The Times*, 24 Temmuz 1878, s. 9.

⁷⁹ *The Times*, 15 Ağustos 1878, s.8.

⁸⁰ *The Times*, 12 Ekim 1878, s.4.

⁸¹ Esmé Scott Stevenson, *Our Home In Cyprus*, London: Chapman and Hall, 1880, s.19-20.

eserinin önsözünde yazmıştır. Yazarın bu söyleminden İngiliz muhaliflerin Ada'ya yönelik kölelik hassasiyetinde oryantalist bir tavrın da olduğu düşünülebilir⁸².

Salisbury de kölelik konusundaki eleştirileri cevaplarken bu “patırtıların” Ada'nın gerçek koşullarını bilmemenin bir sonucu olduğunu, zorunlu bir kölelik durumun yaşanmadığını söylemiştir⁸³.

İngiliz geçici yönetiminin kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra Kıbrıs Rum halkı tarafından parlamentoya gönderilen mektuplarda Osmanlı yönetiminde “dahi” görmedikleri angarya uygulamasından, Ada'daki iki başlı yönetimden, pasavan uygulamalarından şikâyet edilmiştir. Bu mektuplarda Ada'da köleliğin devam ettiği de ihbar edilmiştir⁸⁴. İngiliz parlamenterler Kıbrıs'taki kurumların nasıl işlediğini bu tarz mektuplar üzerinden değerlendiriyorlardı. Bu mektuplarda Ada'daki pek çok Müslüman'ın köle bulundurmaya devam ettiği de tekrarlanıyordu⁸⁵.

1879 yılında İngiltere'nin Ada'ya yerleşmesi üzerinden 1 yıl geçtiği halde kölelik konusunda bir düzenleme yapılmaması eleştirilmeye devam etmiştir. Muhalefet, kabul edilemez olarak tanımladığı bu durumu çözmek için 1843'te Hindistan'da yapıldığı gibi bir düzenleme yapılmasını teklif etmiş, hükümet verdiği cevapta Ada'da zorunlu köleliğin olmadığını tekrarlamıştır. Osmanlı hükümeti tarafından konulan köle ticareti yasakları hatırlatılarak bu kanunlara uyulduğu takdirde bir sorun yaşanmayacağı ifade edilmiştir. Ancak hükümet yetkilileri de kesin şekilde köleliğin olmadığını söyleyemeyeceğini, özellikle Cide'den büyük sayılarla köle ihracatının devam ettiğini, Ada'da bundan dolayı bir sorun ortaya çıkarsa hemen müdahale edileceğini ifade etmiştir⁸⁶.

Sonuç

Ortaçağ'dan itibaren Akdeniz köle ticaretinde önemli bir yer tutan Kıbrıs'ın bu durumu Osmanlı yönetimi altında olduğu üç yüz yıl boyunca da devam etmiştir. Ada'da kölelik kurumu İslami kurallara göre işlemiş, 16. yüzyılda menşei bakımından daha çeşitlilik gösteren kölelerin yerini 19. yüzyılda daha çok Sudan ve Habeşistanlı siyahiler almıştır. Çalışma kapsamındaki dönemde köle istihdamı farklı alanlarda görülmüşse de en fazla ev içi hizmette köle emeği kullanılmıştır.

İngiliz konsoloslarının kaçak köleler hakkında yaptığı arabuluculuk sonucunda mahkemelerin genelde köle lehine karar vermesi köleler tarafından özgürlüğü kazanmada kullanılan bir yöntem haline gelmiş, bu durum 1857-1878 arasında görülen azatlı köle sayısındaki yükselişin etkenlerinden olmuştur.

Ada'nın İngiliz yönetimine geçmesi ile kölelik İngiliz iç siyasetinde tartışma konusu olmuş, hükümet bu konuda bir şey yapmamakla muhalifler tarafından çok zaman eleştirilmiştir. Osmanlı toplumunu tanıyıp durumu iyi tahlil edebilmiş olan İngiliz diplomatlar bu eleştirilere rağmen köleliğin top yekûn kaldırılamayacağını köle arzının kesilmesi ve azatlı köle sayısının artmasıyla kölelik kurumunun tedricen ortadan kalkmasını öngörmüştür.

⁸² Basil Stewart, *My Experience of Cyprus*, London: George Routledge & Sons Limited, 1908.

⁸³ Hill, *a.g.e.*, s. s. 254.

⁸⁴ *The Times*, 25 Mart 1879, s. 6.

⁸⁵ *The Times*, 21 Haziran 1879, s. 8.

⁸⁶ *The Times*, 29 Temmuz 1879, s.7.

Kaynakça

I- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- *Hariciye Mektubi Kalemî.*

II. Süreli Yayınlar

- *The Times*, 12 Temmuz 1878.

- *The Times*, 20 Temmuz 1878.

- *The Times*, 24 Temmuz 1878.

- *The Times*, 15 Ağustos 1878.

- *The Times*, 12 Ekim 1878.

- *The Times*, 25 Mart 1879.

- *The Times*, 21 Haziran 1879.

- *The Times*, 29 Temmuz 1879.

III. Matbu ve İnceleme Eserler

- AHMET Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, C. 6-7-8, Haz. Yücel Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

- AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1-2, Haziran-Aralık 2005, s. 213-238.

- ALASYA, Halil Fikret, "Kıbrıs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.25, 2002, ss. 380-383.

- ALİ Bey, *Travels of Ali Bey*, C.1, London: Longman, 1816.

- ARBEL, Benjamin, "Slave Trade and Slave Labour in Frankish and Venetian Cyprus (1191-1571)", *Studies in Medieval and Renaissance History*, S.14, 1993, s.149-190.

- BLUNT, Lady, *The People of Turkey Twenty Years Residence Among Bulgarians Greeks, Albanians, Turks and Armenians*, C.1, ed. Stanley Lane Poole, 1878.

- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C.I, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.

- BOZKURT, Gülnihal, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM*, S.1, 1990, s. 45-77.

- COBHAM, Claude Delaval, *Expertia Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge University Press, 1908.
- DİNÇ, Güven- Cemil Çelik, “Kıbrıs’ta Kölelik (1800-1878)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S. 23, Güz 2012, s.185-196.
- ERDEM, Y. Hakan *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Chattel Slavery in Ottoman Cyprus (1580-1680)”, *Essays on Ottoman Civilization Proceedings of the XIIth Congress of CIEPO*, 1998, s. 121-128.
- ERDÖNMEZ, Celal, *Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi), Isparta, 2004.
- _____, _____, “Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs’taki Faaliyetleri (1839-186)”, *BİLİG*, S.58, Yaz 2011, s.91-118.
- _____, _____, “Tanzimat Devri’nde Kıbrıs’ta Azat Edilmiş Kölelerin Hukuki ve Sosyo-Ekonomik Durumları (1839-1876)”, *Belleten*, S. 282, C.78, Ağustos 2014, s. 699-756.
- FAY, Mary Ann, “Kadınlar ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır’ında Mülkiyet, İktidar ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 28-48.
- GARNETT, Lucy M. J., *The Women of Turkey and Their Folklore*, C.2, London 1890.
- GÜRKAN, Haşmet M., *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*, Lefkoşa: Lefkoşa Belediye Yayınları, 1989.
- HATAY, Mete, “Servants, Slaves and Concubens in Ottoman Cyprus (1571-1878)”, *Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture*, ed. Michails N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriel, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, ss. 161-181.
- HILL, George, *A History of Cyprus*, C. 4, Cambridge The University Press, 1952.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik“, *Doğu-Batı*, Makaleler II, Ankara, 2016, s. 117-144.
- JENNINGS, Ronald C., “Black Slaves and Free Black in Ottoman Cyprus, 1590-1640”, *JESHO*, S.30, C. 3, 1987, s. 286-302.
- _____, _____, *Christians and Muslims In Ottoman Cyprus and The Meditarnean World, 1571- 1640*, New York, 1993.
- LUKE, Harry, *Cyprus Under The Turks 1571-1878*, Oxford University Press, 1921.
- LÜHER, Franz von, *Cyprus Historical and Descriptive From the Earliest Times to the Presenday*, ed. A. Baatson Joyner, New York: R. Worthington, 1878.
- ÖZKUL, Ali Efdal, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.

- STEVENSON, Esm  Scott, *Our Home In Cyprus*, London: Chapman and Hall, 1880.
- STEWART, Basil, *My Experience of Cyprus*, London: George Routledge & Sons Limited, 1908.
- TOLEDANO, EHUD R., *Osmanlı K le Ticareti 1840-1890*, ev. Y. Hakan Erdem, İstanbul: tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- *The Diaries of Lorenzo Warriner Pease 1834-1839*, ed. Rita C. Severis, C.2, England: Ash Gate Publishing Limited, 2002.
- UBİCİNİ, M.A., *Türkiye 1850 Maliye Ordu Millet*, ev. Cemal Karaaalı, C.2, Tercüman 1001 Temel Eser.
- USTA, Ahmet, “Doğu Akdeniz’de Esaret: Ortaçağ Kıbrıs’ında Uzun Mesafeli Köle Ticareti ve Türk Köleler”, *Toplumsal Tarih*, S. 256, Nisan, 2015, s. 78-82.

Kıbrıs Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamaları

Gökden GÖKER

Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir

Giriş:

Tarihi çok eski zamanlara dayanan Kıbrıs, yüzyıllar boyunca pek çok devletin hakimiyeti altına girmiş ve özellikle de ticaret açısından çok önemli bir üs olması nedeniyle stratejik bir öneme sahip olmuştur. XVI. yy'a (1571) gelindiğinde Osmanlı Devleti adayı ele geçirmiş ve 1878'e kadar adanın idaresini elinde tutmuştur. Bu dönem içerisinde Kıbrıs, Osmanlı Devleti'nin bir ili (sancak) durumuna getirilmiştir. Bu nedendir ki, Kıbrıs'ta ayrı bir idare sistemi kurulmamış, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde hangi kararlar alınmış, hangi uygulamalar yapılmış ise bunların tümü, birkaç ayrıntı haricinde, Kıbrıs'ta da uygulanmıştır.

Yapılan bu çalışma, H. 1252-1281 / M. 1836-1865 yılları arasını kapsamakta olup, yaklaşık on beş adet sicil içerisinde 32 adet hükmün incelenmesiyle oluşturulmuştur. Bu hükümlerin kimi ferman, kimi ticaret beratı, kimi emirname ve buyruldu olup, çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Sicillerdeki yıllar hem Tanzimat öncesini hem de Tanzimat Dönemi'ni kapsamaktadır. Bu nedenle bu çalışmayla, hem Tanzimat öncesi hem de Tanzimat Dönemi uygulamalarının, Kıbrıs'ın vergi sistemi üzerindeki etkilerini görmek mümkün olacaktır. Zira, Tanzimat Dönemi'nde pek çok konuda olduğu gibi vergi alanında da oldukça önemli değişiklikler söz konusudur.

Hükümler detaylı incelendiğinde, Tanzimat'la birlikte uygulamaya konulan yenilik ve değişikliklerin işleyişinde, hem halkın hem de görevli memurların yeniliklere ayak uydurmada adaptasyon sorunu yaşamaları gibi nedenlerden dolayı, zaman zaman sıkıntılar meydana geldiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ise, bu gibi sorunlar karşısında sık sık ferman çıkartarak, olası hataların tekrarlanması ya da sürekli olarak yaşanmasının önüne geçmek için önlemler aldığı da dikkate şayan bir diğer husustur.

Sicillerdeki ticaret beratlarına bakıldığında içerisinde; beratların kimlere verildiği, malların giriş-çıkışlarında gümrük vergilerinin ne kadar olduğu, hangi ülkelerle ticaret yapıldığı ve verilen beratlarla ne tür imtiyazların tanındığı gibi çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Ticaret beratlarının dışında, yine gümrük vergilerini ihtiva eden hükümlerde ise, gümrük vergilerinin oranları, özellikle Tuzla'dan yapılan giriş-çıkışlarda hangi gümrük uygulamalarının yapılacağı, yabancı devletlerle yapılan ticaret antlaşmaları, bu antlaşmaların ihtivası ve ne kadar süre geçerli olacağı ve bu devletlerden alınan gümrük vergileri gibi bilgilere de ulaşılmaktadır.

Sicillerden elde edilen verilerden bir diğeri ise, vergilerde yapılan usulsüzlüklerdir. Hükümlerde, zaman zaman halktan fazla para ve vergi alarak halka zulüm edildiği, rüşvetlerin söz konusu olduğu açık bir şekilde belirtildiği gibi bu konuyla ilgili göze çarpan bir diğer husus da; Tanzimat'la birlikte alınan önlemlere rağmen, müfredat defterlerinin düzenli tutulmaması ve rüşvet vs. gibi usulsüzlüklerin devam etmesidir. Yaşanan bir diğer problem ise, kaçakçılık olaylarıdır. Birkaç hükümde, bazı şahısların Kıbrıs'a gelip ipek aldıkları ve alınan bu ipeklerin vergisini ödemediği dışarıya çıkarmaya çalıştıkları belirtilmektedir. Bunun üzerine pek çok önlem alındığı ve bu tür olayların tekrar yaşanması halinde kanun hükmü çerçevesinde hangi ceza maddesine göre cezalandırılacakları da açık bir şekilde ifade edilmektedir. Tanzimat Dönemi'ni kapsayan bu siciller incelendiğinde, Hz. Peygamber dönemi de dahil olmak üzere Tanzimat öncesi ve sonrası kilise ve manastırların vergi durumları ile ilgili bilgilerin de

mevcut olduğu görülmektedir. Tanzimat'ta yer alan eşitlik ilkesini, halk ve vergileri toplamakla görevli memurlar tam olarak anlayamadığı ve kimleri kapsayıp kimleri kapsamadığını bilemedikleri için kilise ve manastırların ödemekle yükümlü oldukları ya da muaf oldukları vergilerde çok fazla hata yapıldığını söylemek de mümkündür.

Kıbrıs sicillerinin içerisinde vergiler konusunda belki de en önemli noktalardan biri cizyelerdir. M. 1261-1261-1264 ve 1265 senelerine ait hükümlerde, cizyelerin sınıflarına ait miktar ve bedellerini gösteren cetveller mevcuttur. Cizyeleri gösteren bu cetveller sayesinde, o dönemde Kıbrıs'ta yaşayan gayri-Müslim sayısını, kaç adet cizye evrakı verildiğini, ödedikleri vergilerin miktarlarını ve bu miktarlara göre hangi sınıfa (ala-evsat- edna) mensup olduklarını öğrenmek mümkün olacaktır. Yani verilen bu cetvellerle, o dönem içerisinde Kıbrıs'ta yaşayan gayri-Müslim nüfusunu ve gayri-Müslimlerin ekonomik profilini ortaya koyma şansı elde etmiş bulunmaktayız. Son olarak, hükümlerde göze çarpan bir diğer husus, bazı bölgelerdeki fakir halka cizye ve gümrük vergilerinden çıkartılan ödeneklerdir. Bu husus her ne kadar bize vergi konusunda ışık tutsa da ya da verilen ödeneklerin istatistiksel hesabını verse de, bunlardan ayrı olarak bu ve buna benzer konularda, Osmanlı Devleti'nin halkına karşı yaklaşımı konusunda da bizlere ip uçları sağlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmayla, 1836-1865 yılları arasını kapsayan bu sicillerle birlikte, sadece Müslim ve gayri-Müslim halkın ödemekle yükümlü olduğu vergilerin bilgisine değil, aynı zamanda vergi konusunda hangi problemlerin yaşandığı, halkın bu ödemeler karşısında zorlanıp zorlanmadığı ve bunun karşısında Osmanlı Devleti'nin halka karşı tutumu, problemlere ürettiği çözümleri, Kıbrıs'la hangi devletlerin ticaret yaptığı, bu devletlerin ne kadar vergi ödediği ve yapılan anlaşmalar gibi çok geniş kapsamlı bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır. Aynı zamanda sicillerin kapsadığı zaman dilimi Tanzimat Dönemi'ne tesadüf ettiği için, vergiler konusunda Tanzimat öncesi ve sonrası ile ilgili durumları kıyaslama şansımız da olacaktır.

1. Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformu

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'a gelindiğinde Osmanlı ekonomisi eski gücünü kaybetmiş ve yabancı rekabetine dayanamayan Osmanlı sanayisi bir dağılma sürecine girmiştir. Bu gerileme önce İmparatorluğun Avrupa topraklarıyla, büyük şehir ve ticaret merkezlerinde görülmüştür ve yabancı rekabetine daha çok Osmanlı sanayinin esasını teşkil eden pamuklu dokuma maruz kalmıştır. İç pazarlara yerli sanayi bir süre daha egemen olduysa da 1860'lı yıllardan itibaren ulaşımın gelişmesi, özellikle de demir yollarının inşasıyla buralar da Avrupa mallarının istilasına uğraşmıştır.¹ Sonuç olarak; Osmanlı iktisadi hayatında yabancıların etkisi artmış ve yatırımlardaki paylarında hissedilir bir çoğalma meydana gelmiştir. Osmanlı esnaf ve işadamları yavaş yavaş faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış ve işsizlik artmıştır. Osmanlı hammadde ve ara malları tercihen daha fazla ücret teklif eden Avrupalı tüccara satıldığı için bu maddelerin fiyatlarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Bu yüzden de esnaf hammadde bulmakta sıkıntı çekmiş, hatta bazı maddeleri bulamaz duruma gelmiştir.²

Osmanlı ekonomisinin çöküşü geniş boyutları olan bir olaydır ve bu yüzden bu durum 18.yy'ın özellikle son yarım yüzyılına bakılarak incelenmesi gerekmektedir. Çünkü, zirai ve iktisadi olaylar zincirleme gelişmiştir. 1768/1774 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiş, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Rusya'ya toprak kaptırılmış, onlara bir takım siyasi ve iktisadi imtiyazlar tanınmış ve ağır harp tazminatı ödenmiştir. Bu olayı ise; 1784 yılında ilk toprak kaybı olan Kırım'ın elden çıkması takip etmiştir. 1787'de ise Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna karşı hazırladıkları planları

¹ Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi İktisat Politikası*, TTK yay. Ankara 1994, s. 255.

² *Age*, s.255.

uygulamaya koyacakları sırada Fransız İhtilali'nin patlak vermesi Osmanlı İmparatorluğu'nu son anda kurtarmıştır. 1798'de Fransızların Mısır'a çıkartma yapmaları üzerine III. Selim'in bu tehlikeyi İngiltere ve Rusya'nın yardımıyla bertaraf etmesi artık devletin kendi başına ayakta duramayacağını göstermiştir. İstanbul'da çıkan isyanlar sonucunda III. Selim'in tahttan indirilmesi ise, yönetimde uzun bir zaman devam edecek olan bunalıma sebebiyet vermiştir. 1806 yılında Rusya'ya karşı açılan savaş ise tam altı yıl sürmüş ve nihayetinde Bükreş Antlaşmasıyla son bulmuştur. Fransız İhtilali'nden sonra başlayan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'nde hızlı bir şekilde yayılmış, ayrıca Avrupa devletlerinin destek ve tahrikiyle başlayan ayaklanmalar da Osmanlı Devleti'ni uzun bir süre uğraştırmıştır. Sırp ayaklanmalarını Yunan isyanları takip etmiş ve 1825 yılında patlak veren Yunan isyanları Osmanlı Devleti'ni Rusya, İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya getirmiş ve Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi yaşamıştır. 1829 yılında Edirne Antlaşması'yla Rus ticaret gemilerine Boğazlardan serbestçe geçiş tanınmış ve ağır harp tazminatı ödenmiştir. 1831'de M. Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı ayaklanma ise, ancak yabancı devletlerin yardımıyla 1840'da bastırılabilmiştir.³ Uzun süren bu savaş ve isyanlar ülkenin maddi ve manevi kaynaklarını tüketmiş, özellikle de işgücünü oluşturan erkekler işlerinden alınarak askere gönderilmişlerdir. Bu nedenle, tarımda verim azalmış, sanat ve ticaret gerilemiş, kaybedilen topraklar ve savaşlar nedeniyle de gelirler azalmıştır. Bunun aksine ordu masraflarının artması, bürokratların giderleri ve ıslahat çalışmaları nedeniyle yapılan kılık kıyafet değişiklikleri de halka ilave vergiler getirerek halkın geçim sıkıntısı çekmesine, hatta işlerinden çıkmalarına sebep olmuştur.

Mevcut kurumların yeniden düzenlenmesini hedefleyen Tanzimat'la birlikte, özellikle zirai gelişmeyi sağlayacak bir zirai bürokrasi kurulmuştur. Böylelikle Osmanlı taşrasında tarımsal artı değerın akışı, siyasi otorite tarafından dikkatle idare edilebilmiştir. Bu nedenle Tanzimat yönetimi 1845'te Tensikat-ı Mülkiye adı altında taşrada ekonomik ve sosyal gelişmeyle ilgili problemleri teşhis edip, bir reform planı hazırlamış ve her vilayetten ikişer vücut ve kocabaşı İstanbul'a çağırarak onlardan bölgelerin ekonomik ve sosyal sorunları ile ilgili bilgiler alınmıştır.⁴ Bunun dışında, Osmanlı maliyesinde yeni bir dönem başlamıştır ve Tanzimat reformlarının yoğunlaştığı başlıca alanlar ise, Osmanlı mali kurumları ve vergi sistemleri olmuştur.⁵ Ancak, memleketin bazı uzak bölgelerinde, bu yeni sistemin hemen yürürlüğe girmesi mümkün olmamış ve geneli mali düzenin dışında kalmışlardır. Tanzimat'la başlayan vergi reformları da tüm ülkede uygulanmaya konulamamış ve bu uzak bölgeler daire-i Tanzimat dışında bırakılmıştır. Tanzimat vergi reformları, önceleri Anadolu ve Rumeli'de bazı eyaletlerde yürürlüğe girmiştir. Bu eyaletler ve bağlı mutasarrıflıklarda iltizam ve örfi vergiler hemen kaldırılmış, geniş yetkilerle "muhassıl" denilen memurlar gönderilmiştir. Herkesin kazanç ve emlakine göre yeni tevzi vergiler uygulanmaya konulmuştur.⁶ Yeni vergi reformları Tanzimat'ın uygulandığı alanda yürürlüğe konarken, diğer bölgeler eski düzenlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Devlete imtiyazlı olarak bağlı bulunan diğer bazı yerler ise, yıllık maktu bir ödemede bulunurken, iç işlerinde özerk mali bir yapıya sahip olmuşlardır. Böylelikle ülkede üç ayrı düzenleme yer almıştır. Birincisi, yeni Tanzimat reformlarının uygulandığı alan, ikincisi, eski yapısını devam ettiren müstesna bölgeler ve üçüncüsü ise, maktu vergi ödeyen idarelerdir.⁷ Tanzimat'ın başlangıçtaki hedefi, zaten tüm ülke alanında uygulanması doğrultusunda, başlangıçta bu mümkün olmadıysa da daha sonra Tanzimat'ın uygulandığı alan gittikçe genişlemiştir.

³Age, s. 261.

⁴ Zeynel Özlü, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu'da Kır ve Kent Hayatı*, Berikan yay. Ankara 2007, s.2.

⁵ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları*, TTK yay. Ankara 1992, s. 259.

⁶ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret yay:39 Bilimsel araştırma Dizisi:6, İst. Mayıs 1990, s. 23.

⁷ Age, s. 24.

Osmanlı vergi sisteminin yeniden düzenlenmesiyle birlikte, Osmanlı bütçelerinde “vergi” olarak görülen rakamlar, ancemaatin vergi ile emlak ve temettu vergileridir. Tanzimat öncesine ait çok değişik türleri bulunan örfi tekalif 1840 yılında kaldırılmış, bunların yerine genellikle “ ancemaatin vergi”, dönem hukuki metinlerinde daha çok yalnızca “ vergi” , II. Abdülhamid döneminde çıkarılan nizamnamelerde ise “ komşuca alınan vergiler” diye isimlendirilen tek bir vergi haline getirilmiştir.⁸ Gayri- Müslimlerden alınan cizyelerin ise, başlangıçta sadece tahsil usulünde değişiklik yapılmıştır.⁹ Baş vergisi yani cizye, başlangıçta nakit olarak ödenmekte olup, Tanzimat’la birlikte kolaylık olması açısından bazı hallerde taksitle ödenmesine müsaade edilmiştir.¹⁰ Cizyesini ödeyen her ferde cizye evrakı verilmekte ve bunlar cizye defterlerine kayıt edilmektedir. Cizye evrakları her mahal için belirli miktarlarda çıkartılır ve kaide olarak nüfus miktarı azaldığı ya da arttığı durumlarda değişmemiştir. Bu suretle duruma göre devlet ya da cizye mükellefleri zarar görmüşlerdir. Burada sadece örfi vergiler ve cizye vergilerine değinsek de Osmanlı Devleti’nde pek çok vergi olup bu vergilerin hemen hemen hepsinde belli başlı değişiklikler meydana gelmiştir.

Tanzimat’ın öngördüğü reformların uygulanma denemeleri şu gerçekleri meydana çıkarmıştır: Vilayetlerde II. Mahmut zamanında sindirilmiş oldukları halde duran ayan ve ağalar vardır. Hem güçlüdürler hem de reformlara karşıdırlar. Bunlar yalnız Müslüman ağalar değildir; Rumeli’nde Bulgar ve Sırp halklarının bölgelerinde çorbacılar ve kocabaşılar da kendi halklarının reayasına hakim durumdadırlar. Kağıt üzerinde iltizamın kaldırılması, yerine askerlik ödevi ya da karşılığı olarak bedel konması Hıristiyanları memnun etmemiş, bu ödevin bütün ağırlığı Müslüman köylünün omuzlarına yüklenmişti. Yeni toprak kanunu uygulanmadıktan başka, özellikle Rumeli’nde Müslüman ve Hıristiyan ağaların miri toprakları özel mülkiyet haline çevirmeleri devam etmiştir.¹¹ İktisadi açıdan ise yapılan yeniliklerde batı etkisi açıkça görülmektedir. Tanzimat sonrası, Osmanlı kurumları, Batı etkisi altında değişime uğrarken, vergi düzeni de , Avrupa’daki gelişime benzer bir değişim süreci içerisine girmiştir. Ancak, Avrupa’da oluşan toplumsal yapının zorladığı değişim çizgisi, Osmanlı Devleti’nde pratik amaçlarla benimsenen vergi reformlarını, toplumsal ve kurumsal yapının elverdiği ölçülerle başarılı kılmasına rağmen, zaman zaman tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır.¹²

2. Ticaret Antlaşmaları ve Gümrük Vergilerinin Düzenlenmesi

Osmanlı Devleti 1826’dan beri kendi ihtiyaç duyduğu yerli hammaddelerin yabancı tüccarlar tarafından yurtdışına çıkarılmasını önleyen yed-i vahid (tekeli) sistemi uygulamıştır. Bu uygulama Büyük Britanya’nın çıkarlarına uygun düşmüyor ve İngilizler kendilerine Osmanlı topraklarında ayrıcalıklar tanınması için Osmanlı Devleti’ne baskı yapıyorlardı. Osmanlı Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa , Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın isyanını bastırmak için İngilizlerden yardım istemek zorunda kalınca bu yardıma karşılık olarak, Büyük Britanya’ya ticari bakımdan büyük ayrıcalıklar veren bir ticaret antlaşmasını 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalamak durumunda kalmışlardır. Sicillerde, yapılan bu antlaşmayla ilgili aynen şu ibareler kullanılmıştır: Osmanlı Devleti’nin pek çok mahalinde uygulamaya konulmuş olan Tanzimat Fermanı gereğince, Osmanlı Devleti’nin bütün tebaa ve reayası vergi konusunda eşit tutularak gerekli olan refah ve asayişleri sağlandığı gibi önceden kararlaştırılmış olan gelirleri, kendilerine ait mülklerinden ve ahali, tebaa ve Osmanlı Devleti tüccarlarının yükümlü oldukları gümrük vergilerinde eşitlik sağlanarak ticaretin çoğaltılması ve karın kolaylaştırılması gerekli

⁸ Şener, *age*, s. 260.

⁹ *Age*, s. 262.

¹⁰ Boris Christoff Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)*, TTK Basımevi , Ankara 1994, s. 608.

¹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma, yky yay.* İstanbul 2002, s.245.

¹² Şener, *age*, s. 270.

görülmüştür. Buna müteakiben, İngiltere ve bazı dost devletlerle ticaret antlaşması yapılmıştır¹³. Yapılan bu ticaret antlaşması yukarda da söylediğimiz gibi yalnız İngiltere ile sınırlı kalmamış 15 Safer 1255 tarihli hükme göre Fransa'nın, 15 Zilkade 1256 tarihli hükümde, yeniden bir antlaşma yapılması hususuna karar verilerek adı geçen antlaşmanın düzenlenmesi ve neticeye bağlanmasına kadar Belçika'nın¹⁴, 13 Ramazan 1260 tarihli hükümde de Rusya'nın bu antlaşma koşullarına dahil edildiği görülmektedir.¹⁵ Bu antlaşma gereğince;

1. Mansure Hazinesi'nin kalkındırılması ve eski gümrük idaresinin lağvedilmesine karşılık, kabul edilen yeni gümrük idaresinin uygun şekilde uygulanması için her bir mahallin münasip görülen mevkisine göre iskeleler tahsil edilecek,
2. Bütün gümrükler 1254 senesi Mart'ından itibaren Mansure Hazinesi tarafından emaneten ihale olunacak,
3. Bütün gümrüklere müstakil memurlar seçilerek tayinleri sağlanacak,
4. Devletin bayrağı altında bulunan tüccar ve tebaası vergilerini % 3 hesabı kabul edilerek ödeyecekler,
5. Daha önceki tarifelerin müddeti bitmiş olduğu ve mal ve eşyaların fiyatları zamanaşımına uğradığı için; Fransa tüccarı, Osmanlı Devleti'nden satın alarak kendi ülkelerine götürecekleri mal ve eşyaları Der-Saadet, İzmir, Selanik ve tarife defterlerinde gösterilerek tahsis kılınan iskelelere indirdiklerinde tüm eski vergiler yerine % 9 amediyye vergisinin tamamını ödeyecekler,
6. İskelelerden gemiye yükleyerek kendi ülkelerine ya da başka ülkelere götürecekleri malların reftiyesi olarak % 3 gümrük vergisi ödeyecekler,
7. Anlaşmaya dahil olan devletlerin tüccarları kendi ülkesinden Osmanlı Devleti'ne getirdiği bütün malların amediyye gümrüğü yeni tarife gereği % 3 hesabıyla alınıp ulaştırıldıkları mahal ve iskelelerde satılacak ancak, buralarda satmayıp devletin iç kısımlarına götürecekleri takdirde bütün mal ve eşyalar için % 2 ilave vergi alınacak,
8. Anlaşmaya Dahil olan devletlerin tüccarları ve tebaası malları Osmanlı Devleti'nden alıp yine Osmanlı Devleti içerisinde satacak olursa, satacakları malların cinsi ne olursa olsun, Osmanlı Devleti'ndeki Ehl-i İslam ve reaya ne kadar ödüyorsa onlar da o kadar ödeyeceklerdir.
9. Malların fiyatları gerçek değerine göre iki tarafın memurlarının müzakereleri sonucu belirlenecek ve tarife defteri yenilenecek,
10. Şimdiki tarife defterinde olmayıp sonradan çıkan ve fiyatları belli olmadığı için idhal edilemeyen yeni ticaret malları Osmanlı Devleti mahsulü olduğu takdirde ederine göre kıymet vergisi % 9, başka ülkelerin malları ise % 3 hesabına göre tamamı alınacak,
11. 1254 senesi Mart'ından itibaren gerek İstanbul gümrüğü ve gerekse Osmanlı Devleti'nin başka gümrüklerinde, bu tarifeler gereği gümrük vergisi alınmaya başlanacaktır.

Bu antlaşma yapıldıktan sonra bu tarihten itibaren zamanaşımı dolayısıyla vergi ve malların fiyatları açısından bir fark oluşacağı düşüncesiyle yapılan antlaşmanın yedi yıl yürürlükte kalması ve bu süre dolduğunda taraflar bir araya gelerek antlaşmanın yenilenmesi kararı alınmıştır.¹⁶

¹³ Kıbrıs Şer'iyeye Sicili (KŞS), Defter: 38, Hüküm 117, s. 128.

¹⁴ KŞS, Defter: 38, Hüküm 192, s. 179.

¹⁵ KŞS, Defter: 39, Hüküm 275, s. 160.

¹⁶ KŞS, Defter: 38, Hüküm 35, s. 48.

Antlaşmaya dahil olmayan devletler ise, Osmanlı Devleti'nden satın alarak götürdükleri mal, eşya ve erzakların gümrük ve bütün vergileri ya da başka devletlerden Osmanlı Devleti'ne getirdikleri mal ve eşyanın reftiye gümrüğü % 3 hesabıyla kendilerinden ve diğer bütün vergiler bayiiinden alınarak eski usul devam edecektir.¹⁷ Ayrıca, Osmanlı Devleti tebaası olan beratlı Avrupa tüccarları için de aynı usuller geçerli olacaktır. Bunların dışında Osmanlı Devleti tüccarları için uygulamaya konulan vergi miktarları da şöyledir: Osmanlı Devleti mahsulü olan eşyayı alan ehl-i İslam tüccarından % 4 ve reaya tüccarından masdariyye dışındakilerden % 5 resm-i gümrük ve resm-i ihtisab, bazı ticaret mallarından resm-i bid'at, ruhsatiye ve müruriye gibi çeşitli vergiler alınacaktır. Ayrıca, adı geçen devletlerin tebaasının yeni antlaşmadan dolayı sahip oldukları imtiyaza bundan sonra Osmanlı Devleti tebaasından olan beratlı ve beratsız bütün ehl-i İslam ve reaya tüccarlarının da sahip olmaları için ellerinden gelenin yapılacağı dile getirilmektedir. Bunun dışında, taşradan Der-Saadet'e getirilecek mal ve eşyalar için gümrük vergisi talebinde bulunulmayacaktır. Fakat, Der-Saadet'e getirilenler için İstanbul Gümrüğü'nden ilm u haber getirmek üzere eşyalar taşra gümrüklerinde kefillere bağlanacak ve gerekli gümrükler Der-Saadet gümrüğünden alınacaktır. Açıklanan tüm bu durumların Kıbrıs adasına bağlı Tuzla ve Kıbrıs'a bağlı diğer gümrüklerde de eksiksiz uygulanması bildirilmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a dahil olan mahallerde yeni gümrük vergisi düzenlemeleri ise şöyledir:

1. Der-Saadet ve sahil gümrükleriyle eski kara gümrüğü olan mahallere gidecek mal ve eşyalar kefile bağlanarak ücretsiz tezkire ve malların geçirilmesine ruhsat verilecek,
2. Gümrük olmayan mahallerden gelen, tezkiresiz olan, kaza içinde üretilip tüketilen ve gümrük olmayan mahallere giden mal, eşya ve zahirenin gümrük vergileri ve zahire bedelleri ve vs bedeller bildirilen nizam ve tarife gereği ve yürürlükte olan usul üzere alınacaktır¹⁹,
3. Mültezimler tarafından emirlere aykırı davranılarak hoş olmayan durumların yaşanmaması için müşir, vali, mutasarrıf, defterdar ve kaymakamlar dikkatli davranacak,
4. Hiç kimse nizama aykırı davranmayacak, aksi halde mültezimi mesul ve muhatap tutulacak,
5. Her ne kadar kar elde edildiyse bir akçesi bile saklanmayacak ve belirtilen bedeller sorumlu kişi tarafından eksiksiz olarak Maliye Hazinesi'ne gönderilecek,
6. Toplanan vergilerin kaydı yapıldıktan sonra sureti alınacak ve mahallerine gönderilecektir.

Bunların dışında, vergilerin bazılarının azalmış bazılarının ise artmış olduğunun belirlenmesi üzerine, bu durumdan mültezimler sorumlu tutularak; mültezimlerin mazbata ile durumu düzelterek belirtilen vergilerin tarifeye uygun olarak tahsil edilmesi istenmiştir.

Gümrük vergilerinde yapılan düzenlemelerin ve yaşanan sıkıntıların yanı sıra Kıbrıs'ta yaşanan bir sıkıntı da ipek kaçakçılığı hususudur. Bazı mahallerde ipek üretildikten sonra, ipeğin tartıldığı mahallere götürülmekte ve tartıldıktan sonra ipeğin miktarına göre aşar alınmaktadır. Ancak, bazı ipek üreticilerinin mallarını tarttırmadan kaçırıldığı tespit edilmiş ve bunun üzerine bir emir gönderilmiştir. Bu emre göre:

1. İpeğini, ipek tartılan mahallere getirmeden kaçırır olur ve yakalanırsa malına devlet tarafından el konulacak,
2. İpek kaçırıp bir defa yakalanan ve tekrar ipek kaçırmaya teşebbüs eden olduğu takdirde; hem elindeki tüm malına el konulacak hem de belirli kanun üzere cezaya çarptırılacak,
3. İpek işlendiği sırada sahibinin ismi mahallinde kaydedilecek,

¹⁷ KŞS, Defter 39, Hüküm 40, s. 17.

¹⁸ KŞS, Defter: 38, Hüküm 117, s. 128.

¹⁹ KŞS, Defter: 40, Hüküm 177, s. 156.

4. Verginin ödendiğine dair mültezimden mühürlü tezkire alınacak, tezkire olmadan ipeğin o mahalden çıkarılmasına izin verilmeyecek,
5. Bursa İpek Gümrüğü'ne Rusyalıların satın aldığı ipeğin müşterisinden alınacak gümrük vergisinden başka, yeni tarifede belirtilen % 12 hesabıyla vergi alınacaktır. Bu %12'lik vergide meydana gelecek olan eksik kısım ise bayii elinde kalacağı için bayiinden alınacak,
6. Gümrükler yeni şart, düzen, tasarı ve tarifelere göre idare edilecek,
7. Kıbrıs ve Kıbrıs'a bağlı gümrükler ve mukata'at dahilinde olan ipek aşarı ve gümrük vergileri 1261 senesi Mart başından Şubat sonuna kadar Kıbrıs ahalisinden ve Osmanlı Devleti'nde bulunanlardan toplanarak müfredat defterleri tanzim edilecek ve bu defterler Maliye Hazinesi'ne gönderilecek,
8. Masrafların azalıp hasılatın arttığı durumlarda, hasılatın yarısı sene sonuna kadar eksiksiz olarak Maliye Hazinesi'ne gönderilecek, diğer yarısı taraflarda kalacak,
9. Bu fazla hasılatın yarısını hazineye vermeyip açığı görülen olduğu takdirde sene sonuna kadar, belirlenmiş olan 5 yük 92.750 kuruş üzerine 1 yük 37.250 kuruş zam yapılarak toplam 7 yük 30.000 kuruş olarak bedel ödeyecektir.²⁰
10. Her yılın ürün bedeli bir önceki yılın ürün bedeline göre münasip miktarda zam yapılarak hesaplanacak,
11. Toplanan hasılatın masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan para ne kadar olursa olsun yarısı Maliye Hazinesi'ne gönderilecek, diğer yarısı taraflarda kalacaktır. Eğer bu hesaplarda bir açık görülürse hiçbir zarar ve ziyan meydana gelmesine izin verilmeyerek Girinye (Girne) ve bağlı gümrüklerde görevli memurlardan alınacaktır.²¹

Bu dönemde üzerinde durulan konulardan biri de 15 Şevval 1255 tarihli hükümdede belirtildiği üzere, Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretiyle ilgili yapılan bazı düzenlemelerdir. Osmanlı Devleti reayasından kara ve deniz yoluyla Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretine istekli olanların ticaretlerinin genişletilmesi ve karlarının arttırılması gibi nedenlerle; gerekli düzen ve koşullar dikkate alınarak, bu tüccarlara berat ve yanlarına alacakları yardımcılara da buyruk verilmiştir. Ayrıca, bu tüccarlar diğerlerinden ayrı tutularak gereken korunmaları sağlanacak ve ellerinde bulunan beratların içeriğine göre, bu imtiyazların eksiksiz olarak yerine getirilmesi için hükkam, zabitan ve memurlara gereken talimatlar verilmiştir. Ancak, buna rağmen bazı gümrük memurları, taşra voyvodaları, gümrükçüler ve belediye memurları tarafından bu tüccarlara, sahip oldukları imtiyazlara aykırı şekilde muamele yapıldığı açığa çıktığı için acilen tahkikat başlatılarak gerekli önlemler alınmıştır.

Bu tüccarların ellerindeki berat gereği ödeyecekleri vergiler ise şöyledir:

1. Osmanlı Devleti mahsulünü alıp yine Osmanlı Devleti içinde satarlarsa, Osmanlı reayasının ödediği gibi eski usul üzere masdariyye dışında %5
2. Hayriye tüccarı ise %4 gümrük vergisi ödeyeceklerdir.
3. Osmanlı Devleti mahsulünü alıp Avrupa devletlerine gönderecekleri mallar hangi devlete gönderilecekse ya da Osmanlı Devleti'ne hangi devletlerden mal getireceklerse o devletin tarifesi üzere vergi alınacaktır.
4. Vergiler tek kalemde alınacak ve ellerinde gümrük tezkiresi bulunduğu için başka hiçbir yerde tekrar gümrük verisi alma ya da talep etme gibi bir durum söz konusu olmayacaktır.

²⁰ KŞS, Defter: 40, Hüküm 37, s. 30.

²¹ KŞS, Defter: 40, Hüküm 177, s. 156.

5. Berat üzerinde belirtildiği üzere, yükümlülüklerini yerine getirmeyen tüccarların da cezalandırılacağı açıkça belirtilmiştir.²²

3. Cizye Uygulamaları

Tanzimat Dönemine gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde vergi alanında çok fazla düzenleme yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu düzenlemelerin yanı sıra mali konulardaki işleyişte aksaklıklar ve usulsüzlükler de ayrıca göze çarpan hususlar arasındadır. Vergi konusunda en çok cizyeler üzerinde durulmuştur. Çünkü, fermanlara bakıldığında anlaşılmaktadır ki, bu dönemde en fazla usulsüzlük ya da başka bir deyişle en fazla hata cizyelerde görülmektedir. Yapılan usulsüzlüklere bir örnek verecek olursak; 5 Ş. 1252 tarihli fermanda, cizye kayıtlarının yapıldığı yoklama defterlerinin İstanbul'a layıkıyla gönderilmediği ve kayıtların değiştirildiğinden bahsedilmektedir.²³ Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin bu anlamda pek çok önlem aldığı dikkati çekse de alınan önlemlerin ne kadar yeterli olduğu tartışmaya açık bir durumdur.

Tanzimat'la birlikte yapılan pek çok düzenlemeden sonra, sadece Osmanlı Devleti kazalarına değil ayrıca Osmanlı Devleti'ne bağlı adalara da 19 Safer 1258 tarihinde bir buyuruldu gönderilerek hem fukaranın rahat ettirilmesi hem de yeni nizama göre, miriyye, ta'şir (aşar) bedeli, cizye ve diğer vergilerin zamanında ve usullere uygun olarak tahsil edilmesi ve hazineye gönderilmesi hususlarına dikkat edilmesi belirtilmiştir.²⁴ 1261 tarihli hüküm de ise Tanzimat'la birlikte yapılan bir diğer değişiklik ele alınmıştır. Bu hükme göre; bundan sonra Der-Saadet'te yerleşik olan reayaların cizyeleri ihtisap nezareti tarafından, Osmanlı Devleti'nin diğer mahallerinde oturan reayaların cizyeleri ise mü'şir, vali, mutasarrıf, defterdar, ve kaymakam tarafından toplanarak hazineye gönderileceği belirtilmiştir. Yine aynı hükme göre üç sınıf reayanın ödeyeceği cizyeler ve ödeme zamanları ise şu şekildedir:

A'la	60'ar kuruştan Muharrem ayı içerisinde
Evsat	30'ar kuruştan iki ay mühletle Muharrem ayı başından Safer ayının sonuna kadar
Edna	15'er kuruştan üç ay mühletle Muharrem ayı başından Rebiü'l-Evvel'in sonuna kadar

Cizyelerin miktarları ve ödeme zamanları belirlendikten sonra herhangi bir usulsüzlük ya da hata yapılmaması adına bazı kaideler getirilmiştir. Bu kaideler ise şöyledir:

1. Cizyesini ödeyen reayadan tekrar cizye talep edilmemesi için cizye yükümlülerine, cizyelerinin ödendiğini gösteren senet verilecek,
2. Verilen senetlerin üzerine cizye yükümlülerinin ismi, eşkali ve hangi kaza ahalisi oldukları yazılacak²⁵,
3. Senetlere ilave olarak bir de tezkire verilecek,

²² KŞS, Defter: 38, Hüküm 75, s. 86.

²³ Gökden Göker, *1 Numaralı Sivrihisar Şer'iyye Sicili*, (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2015, Hüküm 2, s. 69.

²⁴ KŞS, Defter: 39, Hüküm 51, s. 22.

²⁵ KŞS, Defter: 40, Hüküm 31, s. 26.

4. Cizyelerin ödenme zamanında ticaret vs. gibi nedenlerle başka bir mahalde olan reaya cizyesini, bulunduğu mahalde ödeyecek ve senedini de yine o mahalden alacaktır.
5. Başka bir mahalde olup cizyesini orada ödeyen ve senedini alan reayanın evine tekrar cizye evrakı gönderilmeyecek ve özellikle sabi ve mürahik hükmünde olanlardan cizye alınmamasına dikkat edilecek,
6. Cizyeler ödendikten sonra cizye defterlerine düzenli olarak kayıtları yapılarak Der-Saadet'e gönderilecektir.²⁶

Bazı yerlerde cizye evrakı boğçası takımıyla, kocabaşlarına verilmiş ve geçmiş bedeller tamamen tahsil edilmiştir. Ancak, mukayese suretiyle cizye malları ele geçirilerek cizye defterlerine reayanın bilgileri yazılmamış ve belirlenen ücret dışında reayadan fazla para alındığı da ortaya çıkmıştır.²⁷ Bunun üzerine yeni kurallar gereği:

1. Hiçbir şahsa ismi açık kağıt verilmeyecek,
2. Doğan, ölen, gelen ve giden İslam ve reayanın, tahrir defterlerine uygulamak üzere sıra ve rakamlarıyla yaşı ve eşkali yazılacak ve ayrıca, sakin oldukları mahalle, kura ve çiftlik beyan edilecektir.²⁸
3. Reayanın ekonomik durumu incelenerek ednaya evsat, evsata a'la olarak muamele edilmeyecek.²⁹
4. Ödeme kayıtlarının tutulduğu defterler yerli ve yabancı ahali için ayrı ayrı tutulacak,
5. Cizye yükümlülerinin cizye evraklarını kaybetmesi durumunda, cizye defterlerinde bulunan kayıt numaralarına bakarak ödeme yapabileceklerdir. Ancak, yeniden cizye kağıdı almak isteyen olduğu takdirde, belirli bir ücret karşılığında yeniden kağıt alabilecekler,
6. Cizyelerin ödenme zamanında reayaya kati surette zulmedilmeyecek.³⁰

Tanzimat'la birlikte cizye usullerinde yapılan yeni düzenlemelerle Kıpti taifesinin durumuyla ilgili de bazı bilgilere rastlanmaktadır. Kıptilerle ilgili yeni düzenlemelere göre; yine onlar da cizyelerini yukarıda saymış olduğumuz kurallara göre ödeyeceklerdir. Ayrıca, bundan sonra Kıptilerin cizye usulleri defter nazırları tarafından yazılarak uygulanmaya konulacaktır. Yine aynı hükümde dikkati çeken bir başka nokta; Hıristiyan tebaadan tahsil edilen gerdek akçesi ve şoşo parası gibi eski dönemlerden kalma vergilerin Tanzimat uygulamalarıyla birlikte kaldırılmış olmasıdır.³¹ Hükümde ayrıca ele alınan bir başka grup ise, Gümüşhane Maden-i Hümayun'un madenci reayasıdır. Bu madenci reayalarından, hangi mahalde bulunuyorlarsa onlara evsat ve edna olarak cizye evrakı verilmesi ve cizyelerin ödenme zamanı geldiğinde hangi mahalde bulunuyorlarsa cizye mallarının orada tahsil edilmesi ve kesinlikle belirtilen ücretlerin dışında bir akçe bile fazladan para alınarak zulmedilmemesi belirtilmiştir.³²

Kıbrıs sicillerinde göze çarpan belki de en önemli nokta dört ayrı hükümde verilen 1261,1262,1264 ve 1265 senelerine ait cizye cetvelleridir. Bu cetvelleri göstermeden önce belirtilmesi gereken önemli bir nokta; cizyelerin toplanması hususundaki nizam ve kaidelerin bütün memleket için aynı şekilde uygulanmadığı hususudur. Örneğin F. Babinger'in Osman Paşa'nın arşivinden neşrettiği beratlarda görüldüğü üzere, Kıbrıs Adası'ndaki cizye vergisinin vaz'ının baş üzerine değil hane üzerine yapıldığı

²⁶ KŞS, Defter: 40, Hüküm 127, s. 11.

²⁷ KŞS, Defter: 41, Hüküm 282, s. 203.

²⁸ Göker, *agt*, Hüküm 2, s. 76.

²⁹ KŞS, Defter: 40, Hüküm 127, s. 11.

³⁰ KŞS, Defter: 41, Hüküm 278, s. 201.

³¹ KŞS, Defter: 42, Hüküm 182, s. 123. Defter: 40, Hüküm 127, s. 11.

³² KŞS, Defter: 41, Hüküm 282, s. 203.

belirtilmektedir.³³ Bu bilgiye dayanarak, verilen cizye cetvellerindeki bilgilere bakarak Kıbrıs'taki gayri-Müslimlerin hane sayısını çıkarmak mümkün olacaktır.

1262 Muharrem'inden itibaren üç sınıf reayadan toplanacak olan cizye bedelleri ve evrak adetleri şöyledir:

Cezire-i Kıbrıs

	Varak-Adet
A'la	2515
Evsat	9047
Edna	9818
Toplam	22.380

Ödenen bedel: 568.580 kuruş

Burada toplamda küçük bir hata yapıldığı görülmektedir. Esas evrak toplamı 21.380'dir.³⁴

19 Safer 1261 tarihli hükümden belirtildiği üzere, Kıbrıs kaymakamı Edhem Paşa azledildikten sonra yerine Hacı Mesrur Ağa tayin edilmiş ve bu değişim esnasında Edhem Paşa'nın görevi sırasındaki tahsilat ve masraflar kontrol edilerek o seneye ait cizye evrakı adedi ve bedelleri belirlenmiştir. Buna göre:

Cezire-i Kıbrıs

	Varak-Adet
A'la	2759
Evsat	11.424
Edna	8727
Toplam	22.910

Ödenen bedel: 639.165 kuruştur.³⁵

1264 ve 1265 senelerinde cizyelerin sınıflara ait miktar ve bedelleri ise şöyledir:

Cezire-i Kıbrıs

	Varak-Adet
A'la	2515
Evsat	9047

³³ Nedkoff, *age*, s. 625.

³⁴ KŞS, Defter: 40, Hüküm 7, s. 112.

³⁵ KŞS, Defter: 40, Hüküm 32, s. 28.

Edna	9818+417=10.235
Toplam	21.797

Ödenen bedel: 575.835 kuruştur.³⁶

Burada ayrıca bahsedilmesi gereken ve hükümlerde üzerinde durulan konulardan biri de Tanzimat uygulamalarıyla birlikte kilise ve manastırların durumu olmuştur. Çalışılan bu sicillerin içerisinde kilise ve manastırlarla ilgili az sayıda hüküm bulunmasına rağmen, elimizde bulunan hükümler doğrultusunda Tanzimat öncesi ve sonrasına ait değerlendirmenin yanı sıra Hz. Muhammed döneminden beri kilise ve manastırlardaki uygulamalar hakkında da bilgi edinmek mümkün olmuştur.

12 Rebiü'l-Ahir 1256 tarihli hükme göre; Kıbrıs'ta bulunan Elegamese (Magosa), Girinye (Girne), Baf, Hırsofi ve Tuzla kazalarında olan beş adet manastır defterde kayıtlı olup, Cebel-i mezbur vakfına bağlı olduğu için anlaşma gereğince 1256 senesinde yeniden bir emir verilerek vergi vs gibi bedellerden muaf tutuldukları belirtilmiştir. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, bu manastırlar için gerekli olan antlaşmanın Hz. Peygamber döneminden beri yürürlükte olmasıdır.³⁷ Yani zikredilen bu manastırlar Hz. Peygamber döneminden itibaren hiçbir vergi, harç vs. bedel ödemekle yükümlü değillerdir.

Anlaşıldığı kadarıyla Kıbrıs'ta bulunan kilise ve manastırlar herhangi bir gelire sahip değillerdir ve kilise ve manastırların gelir kaynağı tamamıyla sadaka ve vakıflardan gelen paralardır. Tanzimat öncesiyle ilgili bir değerlendirme yapacak olursak, 1256 (1840) senesine ait hüküm incelendiğinde, Kıbrıs Adası'nda bulunan Kuds-i Şerif manastırına bağlı Ayayorgi Manastırı ve Ayayani Manastırına bağlanmış olan zeytin ağaçları vs gibi ürünlerden anlaşma gereği, gerek mahsul zamanında gerekse mahsul olmadığı senelerde öşr talebinde bulunulmaması böyle bir talebin bu manastırların haklarına tecavüz etmek anlamına geleceği belirtilmiştir. Yine Kuds-i Şerif manastırına bağlı vakf olunmuş emlaklardan, Zihne kazasında bulunan tarlalardan da öşr talebinde bulunulmaması konusunda Zihne ayanı ve voyvodasına gerekli talimatlar verilmiştir. Buna benzer durumların ortaya çıkarılması ve bu yanlışlıkların ortadan kaldırılması için de Hazine-i Amire'de bulunan piskopos defterlerinin kontrol edilip, patrikliğe dahil mahallerde bulunan manastır ve kiliselere bağlı bağ, bahçe, çiftlik, tarla, çayır, panayır ve manastırların ağaçlarına da herhangi bir müdahalenin olup olmadığının kontrol edilmesi de ayrıca istenmiştir. Bu konuyla ilgili daha önce 22 Cemaziye'l-Ahir 1250 ve 26 Zilkade 1250 tarihlerinde de aynı izahatlar yapıldığı için bu tarihlerde bildirilen hükümlerin aynen geçerli olduğu vurgulanarak, zımmi kiliselerine bağlı bağ, bahçe, çiftlik, değirmen, tarla, çayır, ev dükkan, meyve veren ve vermeyen ağaçlar, pınar, manastır ve manastır emsali kiliselere vakfedilmiş eşya ve davarlarını Kuds-i Şerif patriklerinin eskiden olduğu gibi tasarruf etmeleri belirtilmiştir.³⁸

1256 (1840) tarihli hükümde ise, Tur-i Sina ruhban fukarasının maaşlarının olmadığı sadaka ve bazı mahallerde olan vakıf hasılatlarıyla geçindikleri belirtilmektedir. Ayrıca, Kıbrıs Adası'nda bulunan Girinye kazasına bağlı Vasilye karyesinde bulunan Ayapreskeva, Kaspaz kazasında bulunan Akfoşa, Baf kazasında Kukla karyesinde olan Ayios Porpos, Gayrı Hırsofi kazasında bulunan Aya Orsbitis manastırlarına daha önceden ev, han, dükkan gibi bazı yerler vakfedilmiştir. Tur-i Sina kilisesi rahipleri tarafından, manastırlarına, kilise, bahçe, sahildeki Katrinye semtinde bulunan ibadetlerine ve vakıflarına müdahalede bulunulduğu, ayrıca İskenderiye, Reşid vs iskelelerde vergi, haraç vs gibi bahanelerle

³⁶ KŞS, Defter: 41, Hüküm 181-277, s. 139-201.

³⁷ KŞS, Defter: 39, Hüküm 62, s. 28.

³⁸ KŞS, Defter: 38, Hüküm 19, s. 30,

herhangi bir talepte bulunulmaması, hakim ve zabitan tarafından da kendilerine karışılmaması gibi isteklerde bulunmuşlardır.³⁹ Bu gibi isteklerde bulunmalarının nedeni ise bir başka hükümde belirtildiği üzere, Tur-i Sina manastırlarının eskiden beri tüm vergi, harc vs bedellerden muaf oldukları halde, Tanzimat döneminde uygulanan eşitlik ilkesi nedeniyle kavas ve bütün evkafla eşit tutularak hububat, zahire vs ürünlerden öşr talebinde bulunulmasıdır.⁴⁰ Yapılan tahkikatlar sonucunda rahiplerin istekleri göz önünde bulundurularak bunların üzerine, bir ahitname gönderilerek bu ahitname gereğince; belirli piskopos reislerinden başka şehir ve eyalet patriklerinin dahi kendilerine karışmayacağı, sadaka ve nüzurat celbi için gelip geçtikleri mahallerde ve iskelelerde cizyedarlar tarafından cizye talebiyle ya da çeşitli vergiler bahane edilerek yapılan haksızlıkların men edileceği, Cebel-i Musa Manastırı papazları ve Tur-i Sina'da bulunan manastır, kilise, bahçe, sahilde bulunan kilise, hurma bahçesi ve vakıflarına, Mısır'da Babü'n-Nasr'da Cüvaniye mahallesinde bulunan manastırlarına, Katrinye kentinde bulunan ibadetlerine ve ferraşlarına, yine Mısır'da bulunan vakf evlerine ve hanlarına sebepsiz karışma, saldırma, mani ya da sıkıntı verecek herhangi bir şey yapılmayacağı bildirilmiştir.⁴¹ Ayrıca, muaf oldukları halde alınan vergi, harç vs bedeller belirlenerek 1256 senesinde bu manastırların muafiyetlerinin yinlendiği anlaşıldığından alınan öşrün geri verilerek bir daha öşr alınmaması hususunda Sadarettin emir gönderilmiştir.⁴²

3. Diğer Vergiler

Tanzimat-ı Hayriyye'nin uygulanmasıyla birlikte vergi konusunda pek çok hatanın yapıldığı görülmektedir. Özellikle bütün halkın eşit tutulması konusu görevli memurlar tarafından anlaşılammış ve vergiden muaf olanlardan da vergi alınmaya başlanmış, bazı vergiler Tanzimat'la birlikte kaldırılmış ve bu da hangi vergilerin alınıp hangilerinin alınmayacağı konusunda karışıklıkların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, burada belirtmek gerekir ki görevli memurların yaptıkları hataların yanı sıra bu yeni uygulamalarla birlikte halkın da bundan faydalanarak bazı vergi yüklerini ödemedikleri görülmektedir. Kıbrıs sicillerinin içerisinde bunlarla ilgili bazı örnekler de göze çarpmaktadır. 27 Safer 1257 tarihli fermana göre; Kıbrıs'ın başkenti Lefkoşa kazasında bulunan Ehl-i İslam Tanzimat-ı Hayriyye'nin uygulanmasına kadar devlete olan 11.096,5 kuruş vergilerini ödememişler ve onlara ait olan bu vergiler başka kaza ve kura ahalsinin üzerine yüklenmiştir. Bunun dışında, Kıbrıs'taki bazı kazalarda bulunan İslam ve Reayadan bazıları ise üzerlerindeki çiftlikleri muaf hükmünde göstererek bu çiftlikler için ödemeleri gereken 11.000 kuruş vergiyi ödememişlerdir. Bu vergilerin ödenmeme sebebi olarak da; Tanzimat usullerine aykırı olduğu düşüncesi gösterilmiştir. Bu nedenle; 1257 senesinden itibaren ödenmesi gereken vergi 28 yük 49.715 kuruş olarak hesaplanmış ve belirtilen bu vergi tutarının 3 yük 49.715 kuruşunun 1257 senesinden 1259 senesi sonuna kadar geçici olarak üç yıl mühletle, geriye kalan 25 yük kuruşun ahalinin taahhütleri gereğince bir akçesi bile bırakılmaksızın her yıl eksiksiz toplanarak Maliye Hazinesi'ne gönderilmesi için buyruk gönderilmiştir. Bundan sonra Tanzimat-ı Hayriyye gereği vergi konusunda muaf ve gayr-ı muaf herkesin eşit tutularak emlak, arazi ve ticaretlerine göre buldukları kazanın vergisinden hisselerine ne kadar düşüyorsa tamamen alınıp tahsil edilmesi açıkça belirtilmiştir.⁴³

Tanzimat öncesi Kıbrıs ahalsinin ödediği vergilerin miktarları ise şöyledir:

³⁹ KŞS, Defter: 38, Hüküm 137, s. 147.

⁴⁰ KŞS, Defter: 39, Hüküm 62, s. 28.

⁴¹ KŞS, Defter: 38, Hüküm 137, s. 147.

⁴² KŞS, Defter: 39, Hüküm 62, s. 28.

⁴³ KŞS, defter: 39, Hüküm 145, s. 78.

	Guruş
Muhafız, Zabitan vs'ye verdikleri şehriyye	50.000
Bütün mukata'at bedelleri ve tahsis edilen maaşların toplamı	32 yük 32.828
Cizye malı	6 yük 4935
Toplam	38 yük 37.763

Tanzimat dönemine gelindiğinde bu vergilerle ilgili müfredat defterlerinin 1248'den beri düzenli olarak tutulmadığı görülmekle birlikte, yukarıda belirtilen hesaplarda bazı karışıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun anlaşılmasından dolayı mukata'at dışında bütün bedeller ve çiftliklerden gelen gelirlerin dağıtımının yapılmasına çalışılmışsa da 1257 senesi dağıtımından geriye kalan 5 yük küsür kuruş ada ahalisinin sıkıntılı durumundan dolayı tahsil edilememiştir. Ayrıca, yine açıkta kalan 50.000 kuruş şehriyye, 1253 senesinden 1255 senesi sonuna kadar ödenmesi koşuluyla yine ada ahalisine bırakılmıştır. Bunların dışında, 1257 tevziatı ile mukata'at bedeli, vergiler, tohumluk için verilen zahire bedeli ve sarraf Markar'ın yıllık mallarından dolayı 7.000 küsür kuruş borcun vergiye dahil olup olmadığına henüz karar verilmemiş olduğundan hazineden karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, bundan sonra herhangi bir karışıklığın yaşanmaması için ahalinin durumlarını gösteren belgeler gönderilerek gerekli kayıtların yapılması istenmiştir. Bunun dışında, sahiplerinin ellerinde bulunan mukata'at, çiftlik, cizye, çeşitli mallar, bazı maaşlar ve 32 yük 32.828 kuruş bedelleri gösteren defter suretleri muhassıllara verilmiştir. Ahalinin sıkıntılı durumlarından dolayı da bu saydığımız bedellerin 1256-1257 seneleri harman zamanlarında toplanması kararlaştırılmıştır. 1254 senesi mallarından kalan ve ahalinin ödemesi gereken 676 kisenin de ödeme zamanı geçtiğinden derhal toplanarak hazineye gönderilmesi istenmiştir.⁴⁴

Ada ahalisinden alınması kararlaştırılan 1257 senesi de hesaba katılarak 1258 yılının vergileri ise şöyledir:

İslamdan	6 yük 31.693 kuruş 10 para
Reayadan	25 yük 51.010,5 kuruş
Toplam	31 yük 81.703,5 kuruş

Ödenecek olan vergiler belirlense de bu vergilerin 26 yük 61.470 kuruş 10 parası tahsil edilmiş ve 5 yük 21.228 kuruş 10 parası ödenememiştir.

Yine aynı yıl üç sınıf esnafın ödemesi gereken vergiler ise şöyledir:

Cizye malı	6 yük 4935 kuruş
Çiftlik bedeli	54.599,5 kuruş

⁴⁴ KŞS, Defter: 40, Hüküm 29, s. 23.

Bunların haricinde aşar, gümrük ve mal varlıklarının 1258 senesi bedelleri hesaplanarak tamamı Kıbrıs ahalisine bırakılmıştır. Bu saydığımız vergilerin dışında yine Kıbrıs ahalisinden alınan diğer vergiler ise, ihtisab, ispenç vergisi, mülkiyet aidatı, memleha (tuzla) bedelidir. Tanzimat itibariyle Kıbrıs ahalisinin ödemeleri gereken tüm vergiler hesaplanarak kayıtları tutulsa da Tanzimat öncesi ödenen 50.000 kuruş şehriyye bedelinin ise vergiye dahil edilip edilmemesi konusuna karar verilmemiştir. Ayrıca, yukarıda saydığımız vergilere 8 yük 8 bin küsür kuruş muhassıllık masrafları da ilave edilmiştir. Ancak, son birkaç yıl içinde adada çok sayıda çekirge olması ve yağmurun az yağması gibi sebeplerden dolayı mahsul alınamamış, hatta tohumluk bile elde edilememiş, hayvanlara ayrılan mahsulleri satmak durumunda kalmışlar ve cümle ahali perişan olmuştur. Bu nedenlerle ahalinin bu vergileri ödeyemeyeceği belli olmuş ve ;

1. Vergiye dahil edilen 8 yük kuruş muhassıllık bedelinin azaltılmasına,
2. Tesviye olunan 31 yük 15.215 kuruşa zecriyye bedeli olan 1 yük 15.500 kuruşun daha sonra dahil edilmesine karar verilmiş ve geriye ödenmesi gereken 28 yük 40.715 kuruş kalmıştır.

Her ne kadar halk için kolaylık sağlansa da Devlet-i Aliyye'nin zaruri masrafları olduğu ve hazineye verilmesi gereken ve ertelenen borçların halkın zimmetinde olduğu vurgulanarak belirtilen tüm vergilerin ödenmesi istenmiştir. Ayrıca, bundan sonra kaymakam, zabitan ve vücuhlardan Tanzimat'a aykırı şekilde külli ve cüzi masraf adı altında bir akçe bile talep edilmemesi hususuna vurgu yapılmıştır.⁴⁵ Nitekim birkaç hükümde yine vergi konusunda yapılan bazı yolsuzluklar göze çarpmaktadır. Lefke ve Omorfo'da (Güzelyurt) fazla vergi alınması, rüşvet vs şeylerle halkın haksızlığa uğradığı konusunda bazı söylentilerin meydana gelmesiyle bir emir gönderilmiş ve buralarda yaşayan ehl-i İslam, reaya ve bütün halktan fazladan vergi alınmaması, rüşvet ve türlü şeylerle zulmedilmemesi hususuna değinilerek, bu emre riayet edileceğine dair Lefke kazası meclisi kefil olmuştur.⁴⁶ Yine zaman zaman vergi tahsilatında yolsuzlukların söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin İskenderun iskelesi Duhan Memuru Corci'nin toplamış olduğu 2960 kuruş vergiyi kaydetmeyerek yolsuzluk yaptığı görülmektedir. Yapılan bu yolsuzluk tahkik edildikten sonra ceza kanununun 82. Maddesine göre, zimmetine geçirdiği paranın iki katı kendisinden tahsil edilmiş ve rütbesi elinden alınarak ebediyen memuriyetten çıkarılmış ve Kıbrıs'ta Kalebendlik cezasına çarptırılmıştır. 82. Madde" her kim miri mallardan hırsızlık yaparsa, çalmış olduğu şey iki katı olarak kendisinden alınarak devlet hazinesine teslim edilir ve beş yıldan az olmamak üzere kalebentlik yaptırılarak rütbesi elinden ebediyen alınır.⁴⁷

Son olarak, sicillerden Osmanlı Devleti'nin muhtaç insanlara eskiden beri vergilerden maaş tahsis ettiği görülmektedir. Örneğin, sicillerde mevcut olan bir hükme göre, Kıbrıslı Zencirkıranoglu Mustafa, muhtaç olduğu için kendisine Tuzla iskelesi malından 1255 senesinde 30 kuruş maaş bağlanmıştır. Yine Kıbrıs Adası'nda Lefkoşa'da bulunan Şeyh Abdülaziz Efendi Hangahı fukaralarına yemek parası olarak 1226 senesinden itibaren yıllık 200 ve cizye malından ise senelik 73.5 kuruş verilmek üzere berat verilmiştir. 1257 senesi Mart ayından itibaren de belirlenen bu 273.5 kuruş yemek parasının her yıl Kıbrıs mallarından temin edilip verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸

⁴⁵ KŞS, Defter: 40, Hüküm 29, s. 23.

⁴⁶ KŞS, Defter: 41, Hüküm 205, s. 153.

⁴⁷ KŞS, Defter: 47, Hüküm 71, s. 48.

⁴⁸ KŞS, Defter: 40, Hüküm 41, s. 37.

Sonuç

İncelediğimiz Kıbrıs sicilleri doğrultusunda Tanzimat dönemi öncesi ve Tanzimat dönemi içerisinde hem Osmanlı Devleti hem de Kıbrıs ile ilgili pek çok bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Öncelikle söylemek gerekir ki Osmanlı Devleti, Tanzimat'a gelene kadar ticaret konusunda kendince önlemler almıştır. Örneğin; yerli hammaddenin dışarı çıkarılmasını önleyen yed-i vahid (tekel) sistemi uyguladığı görülmektedir. Elbette bu uygulama, başta Büyük Britanya olmak üzere pek çok yabancı devletin işine gelmemiştir. Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti'nin, dışarıda pek çok sorun yaşadığı (toprak kayıpları, ağır savaş tazminatları vs.), içerde yine çeşitli sıkıntıların yaşanması; özellikle Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlı Devleti'ni bir çıkmaza sürüklemiş ve Osmanlı Devleti M. Ali Paşa'nın isyanını İngiltere ve Rusya'nın yardımlarıyla aşabilmiştir. Bu yardımların karşılığında Rusya'ya Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınmıştır ki verilen bu imtiyaz uzun bir zaman sürecek olan Boğazlar sorununu başlatmıştır. İngiltere ile ise, bir ticaret antlaşması imzalanmış (16 Ağustos 1838 Balta Limanı Antlaşması) ve bu antlaşmayla İngiltere'ye ticari açıdan pek çok imtiyaz verilmiştir. Ancak, sicillerden anlaşıldığı üzere verilen bu ticari ayrıcalıklar İngiltere ile sınırlı kalmamış daha sonra Fransa, Belçika ve Rusya da antlaşmaya dahil olmuştur. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin açık bir pazarı haline gelmiş ve yerli tüccar pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu antlaşmayla birlikte, devletin bayrağı altında yaşayan tüccar ve tebaası vergilerini %3 hesabıyla ödeyecekler, antlaşmaya dahil olan tüm devletler ise Osmanlı Devleti'nden satın alarak götürecekleri mallar için tüm eski vergiler yerine %9 amediyye ve reftiyye olarak da %3 gümrük vergisi ödeyeceklerdir. Kendi devletlerinden Osmanlı Devleti'ne getirdikleri mallar için ise %3 amediyye ve bu malları Osmanlı Devleti'nin iç kısımlarına götürdükleri takdirde %2 ilave vergi ödeyeceklerdir. Malları Osmanlı Devleti'nden alıp yine Osmanlı Devleti toprakları içinde sattıkları takdirde ise Osmanlı Devleti tüccar ve tebaasıyla eşit tutulmuşlardır. Antlaşmaya dahil olmayan devletler ise tüm malların giriş çıkışlarında %3 hesabıyla eski usul vergi ödemeye devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti ehl-i İslam tüccarından %4 ve reaya tüccarından masdariyye dışındakilerden %5 resm-i gümrük alacaktır. Bunların dışında resm-i ihtisab, resm-i bi'dat, ruhsatiyye ve müruriyye gibi çeşitli vergiler de alınacaktır. Tüm bu uygulamalar ayrıca, Kıbrıs'a bağlı Tuzla ve Kıbrıs'a bağlı diğer gümrüklerde de eksiksiz uygulanacaktır. Yapılan bu ticaret antlaşmasından sonra 1839'da Tanzimat Ferman'ı ilan edilmiş ve yapılan ticaret antlaşmasıyla yabancı ülkelere verilen ayrıcalıklara karşılık eşitlik sağlanacağı ve bu ülkelerin sahip olduğu imtiyazlar karşısında tüm bu haklara Osmanlı Devleti tüccar ve tebaasının da sahip olması için gerekli her düzenlemenin yapılacağı doğrultusunda güvence verilmiştir. Bunun üzerine, Tanzimat'la birlikte Tanzimat'a dahil olan mahallerin vergileriyle ilgili bazı düzenlemeler yapılmış ve Osmanlı Devleti tarafından yerli tüccar ve tebaasına, ücretsiz tezkire ve ruhsat vermeye başlanmış, tüm bedeller yürürlükte olan tarife gereği alınacağı bildirilmiş ve böylece yabancı ve yerli tüccarlar arasındaki eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Sicillerden anlaşıldığı üzere Tanzimat'la birlikte düzenleme yapılan vergilerden biri de hem Kıbrıs'ta hem de Osmanlı Devleti'nin belli bölgelerinde üretimi yapılan ipekten alınan aşar vergisidir. Genel olarak ipeğin satışının yapılabilmesi için tezkire alma şartı getirilmiş ve yine gümrük vergisi olarak %12 hesabı belirlenmiştir. İpek ticaretiyle ilgili yaşanan sıkıntı ise; ipek kaçakçılığı hususudur. Bu konuyla ilgili bazı düzenlemeler yapılmış ve ipek ticaretinin yapılabilmesi için bazı şartlar getirilerek bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Yine Tanzimat'la birlikte Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretinde de düzenlemelerin yapıldığı göze çarpmaktadır. Tanzimat gereği Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretlerinde de ticaretin genişletilmesi ve karların çoğaltılması için yeni düzenlemeler yapılmaya çalışılmış ve ödenecek olan vergiler de yine yeni kaideler gereği belirlenmiştir.

Sicillerde üzerinde en çok durulan konulardan biri cizye olup, sicillerde verilen cizye cetvelleri sayesinde de Kıbrıs'taki gayr-i Müslim halk ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Tanzimat öncesinde, cizye kayıtlarının tutulduğu defterlerin düzenli bir şekilde tutulmadığı sicillerde dile getirilen konulardan biridir. Tanzimat'la birlikte pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da bazı düzenlemeler yapılsa da Tanzimat öncesi yaşanan, cizye kayıtlarının tutulduğu yoklama defterlerinin kayıtlarının düzensizliği, kayıtların değiştirilmesi ya da yapılan kayıtlarda sayıların eksik ya da fazla çıkması gibi sorunların Tanzimat sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Yine siciller doğrultusunda göze çarpan bir diğer husus, Tanzimat öncesi tek kalemde toplanan cizye ve diğer vergilerin Tanzimat'la birlikte kimi koşullar dikkate alınarak ve halkın zorluk çektiği zamanlar da hesaba katılarak taksitle ödeme yapılmasına müsaade edilmesi ve yine halkın ekonomik durumları göz önünde bulundurularak mensup olduğu sınıf (ala, evsat, edna) doğrultusunda ödeme zamanları ile ilgili bir, iki ya da üç ay gibi mühletler tanınarak gerekli kolaylıkların sağlanmasıdır. Ayrıca, yapılan yolsuzluklarla ilgili gerekli kanun ve kaideler de belirlenerek sorumlu olan mercilere gereken talimatların verildiği de görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde cizyeler daima baş üzerine alındığı bilinmekle birlikte, F. Babinger'in kitabından edindiğimiz bilgiye göre, sadece Kıbrıs'ta hane üzerine alındığı yazmaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak sicillerde verilen 1261,1261,1264 ve 1265 yıllarına ait cizye cetvellerinden Kıbrıs'ta bulunan gayr-i Müslimlere ait kaç adet hane olduğu da hesaplanabilir. Ancak, bu bilginin doğruluğu teyit edilmeden böyle bir sonuca ulaşmak ne kadar doğru olur bu da tartışmaya açık bir noktadır. Bunun dışında, bu cizye cetvellerinde cizye evrakı adetleri verilmekte olup 2500 ile yaklaşık 2800 arasında a'la sınıfına ait cizye evrakı olduğu görülmektedir. Bu rakam Osmanlı Devleti'nin diğer şehirleriyle karşılaştırıldığında, Kıbrıs'ta ekonomik durumu iyi olan gayr-i Müslim sayısının fazla olması dikkate değer bir diğer noktadır.

Sicillerden elde edilen bir diğer dikkat çeken husus ise; Kıbrıs'ta bulunan kilise ve manastırların ödemekle yükümlü oldukları vergilerdir. Elbette kilise ve manastırlar da öşr vs gibi vergileri ödemekle yükümlüdürler. Ancak burada, Kıbrıs'ta bulunan Elegamese (Magosa), Girinye (Girne), Baf, Hırsofi ve Tuzla kazalarında bulunan beş adet manastırın Hz. Peygamber döneminden beri vergilerden muaf oldukları, o dönemde yapılan antlaşmanın 1256 (1840) yılında yenilenerek vergilerden muafiyetleri belirtilmiştir. Bu manastırların muafiyetlerinin yeniden belirtilmesindeki neden ise, Tanzimat'ın getirmiş olduğu eşitlik ilkesiyle bu manastırlardan da Tanzimat'la birlikte vergi alınmaya başlanmasıdır. Yine Kuds-i Şerif manastırına bağlı Ayayorgi ve Ayayani manastırlarının da, sahip oldukları zeytin ağaçlarından mahsul olsun ya da olmasın öşr ödemeyecekleri belirtilmiştir. Burada belirtmek gerekir ki, bu iki manastırın yukarıda saydığımız beş manastırın dahilinde mi yoksa haricinde mi olduğu sicillerde belirtilmemektedir. Yine dahil mi yoksa hariç mi olduğu belirtilmeyen ve vergi, harç vs gibi bedellerden muaf olan diğer manastır isimleri ise; Girinye kazasına bağlı Vasilye karyesinde bulunan Ayapreskeva, Karpaz kazasında bulunan Akfoşa, Baf kazasında Kukla karyesinde olan Ayios Porpos, Gayrı Hırsofi kazasında bulunan Aya Orsbitis'tir.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte sadece kilise ve manastırların vergi durumlarında değil, pek çok konuda hataların yapıldığı, karışıklıkların yaşandığı ya da Tanzimat uygulamaları bahane edilerek vergi konusunda usulsüzlüklerin yapıldığı görülmektedir. Kıbrıs'taki bazı kazalarda Tanzimat uygulamalarına aykırı olduğu düşüncesiyle halk kimi vergilerini ödememiş, bu vergiler başka kaza ahalisine yüklenmiş, şehriyye bedeli olarak 5000 kuruş olarak alınan bedellerin ise Tanzimat'la birlikte vergilere dahil edilip edilmeyeceği konusunda bir takım belirsizlikler yaşandığı da görülmektedir. Ayrıca, sicillerde Kıbrıs ahalisinin ödemekle yükümlü olduğu vergilerin miktarları belirtilmekle birlikte, Tanzimat'a

gelindiğinde yapılan düzenlemeler açıkça görülmekte olup yıl yıl bu vergilerin nasıl ödenmesi gerektiği ile ilgili düzenlemelerin de ayrıca belirtildiği gibi, halkın ödemekle yükümlü olduğu hemen hemen bütün vergi türlerinin isimlerini de görmekteyiz. Bunun dışında Tanzimat öncesi halktan alınan “gerdek akçesi” ve “şoşo parası” gibi vergilerin de Tanzimat’la birlikte kaldırıldığı dikkat çekmektedir.

Son olarak söyleyebileceğimiz ve sicillerde göze çarpan bir nokta, Osmanlı Devleti’nin muhtaç insanlara vergilerden ödenek ayırması hususudur. Ne kadar insana ne kadar yardım yapılmakta olduğunu elbette bir ya da iki hükümden çıkarmak pek mümkün değildir. Ancak, yukarıda verdiğimiz iki örnek bu tarz yardımların yapılmakta olduğu yönünde bizlere ipuçları vermektedir.

Kaynakça

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, YKY Yayınları, İstanbul Ekim 2002.

GÖKER, Gökden, *Bir Numaralı Sivrihisar Şer’iyye Sicili*, (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2015.

Kıbrıs Şer’iyye Sicili, *Defter 38*.

Kıbrıs Şer’iyye Sicili, *Defter 39*.

Kıbrıs Şer’iyye Sicili, *Defter 40*.

Kıbrıs Şer’iyye Sicili, *Defter 41*.

Kıbrıs Şer’iyye Sicili, *Defter 42*.

Kıbrı Şer’iyye Sicili, *Defter 47*.

NEDKOFF, Boris Christoff, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)*, TTK Basımevi, Ankara 1994.

ÖZLÜ, Zeynel, *Tanzimat Dönemi Anadolu’da Kır ve Kent Hayatı*, Ber,kan Yayınları, Ankara 2007

ÖZSOY, Rıfat, *Tanzimat Dönemi İktisat Politikası*, TTK Yayınları,

Ankara 1994.

ŞENER, Abdülatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

ŞENER, Abdülatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul Mayıs 1990.

Kıbrıs'ta Çekirge Kampanyaları (1879-1897)

Ar. Gör. İhsan Seddar KAYNAR
Hakkari Üniversitesi / Hakkari

Giriş:

Bu çalışmada, 1879-1897 yılları arasında Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi altında yürütülen çekirge kampanyaları ele alınacaktır. Kıbrıs'ın Britanya işgaline girdiği 1878 yılından 1897 yılına kadar her yıl düzenli olarak Çekirge Kampanyaları düzenlenmiş ve hazırlanan raporlar İngiltere'ye gönderilmiştir. Bu kampanyalarda uygulanan pek çok yöntemde, bir yandan Osmanlı izleri görülürken, bir yandan da Ada'ya özgü yeni düzenlemeler yapılmıştır. Perde ve Tuzak Sistemi, ağırlığınca çekirge yumurtası ve canlı çekirge toplatılması, nadasa bırakılan boş arazilerin sabanla sürülmesi ve çekirge vergisi uygulamalarında bu süreklilik ya da özgünlük görülebilir.

Kullanılan Kaynaklar:

Kıbrıs Adası'nın son Osmanlı valisi Besim Paşa 12 Temmuz 1878'de yönetimi Britanyalılara devretmiştir. Yüksek Komiser Sir Garnet Wolseley, 22 Temmuz'da adaya gelerek, ilk Britanyalı yönetici olarak yönetimi devralmıştır. Adayı yönetmeye başlayan Britanyalılar, pek çok alanda Osmanlı'dan kalma uygulamaları aynen korumuş ve ihtiyaç halinde, mevcut kanunların özüne dokunmadan bazı küçük tadilatlar yapmışlardır. Bu çalışmada da görüleceği gibi, Kıbrıs'ın tarihinde yöneticiler değişse de adanın temel sorunları değişmemiştir. Lüzinyanlar döneminden Osmanlı dönemine ve Britanya işgaline kadar çekirge sorunu ve olumsuz etkileri, Kıbrıs'ın gündeminde hep var olmuştur.¹

Çalışma, Kıbrıs'ın Britanya'nın idaresine girdiği 1878 yılından itibaren, çekirge kampanyası raporlarının düzenli olarak hazırlandığı ilk 19 yılı kapsamaktadır. Britanyalı idarecilerin hazırladığı resmi raporlar ve resmi gazetenin ilgili sayıları bu çalışmanın yararlandığı birincil kaynaklar olarak kullanılacaktır. The Cyprus Gazette, Britanya idaresi altında yayımlanan Kıbrıs'ın resmi gazetesidir.² Bu gazetede yayınlanan Emirnameler [Ordinance] bütün Ada halkı açısından bağlayıcılığı olan yasalardır ve ada halkına duyurulması gereken, düzenli olarak burada yayınlanmaktadır. Yüksek Komiser ve ona bağlı çalışan devlet mühendislerinin hazırladığı raporların büyük bir kısmı "House of Commons Parliamentary Papers (HCPP)" ve "the Cyprus Blue Book" yıllıklarının içerisinde yayınlanmıştır.³ Bu raporların önemli bir kısmına internet kaynaklarından erişilebilse bile, bazı yılların orijinal belgeleri Londra'daki the National Archives'de yer almaktadır. Kaynakların bu kadar dağınık olmasının nedeni, İngilizlerce adanın nasıl idarece edileceğine ve statüsüne karar verilememiş olmasıdır. 1879 yılında yapılan faaliyetlerin [Foreign Office], 1883 yılındaki faaliyetlerin [Colonial Office] belgeleri arasında yer alması ve takip eden diğer yılların müstakil olarak [Parliamentary Papers] içinde yayınlanmış olması bu durumun açık bir kanıtıdır.

¹ Kıbrıs Adası'nın çekirge varlığının son 1000 yılı ilk defa ve şimdiye kadar üzerine pek fazla ilave yapılmayan tek çalışma Ronald C. Jennings tarafından yazılmıştır. Makalede uzun bir dönem ele alındığı için, Kıbrıs'ın çekirge sorununun ana hatları ortaya çıkarılmıştır. Bakınız: Ronald C. Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol.51, No. 2, 1988, s. 279-313.

² İlk sayısı 5 Kasım 1878 Salı günü çıkarılmıştır. 1878 ve 1960 yılları arasında yayınlanan The Cyprus Gazette'lere şu adresten erişilebilir: http://cypruslibrary.moec.gov.cy/kyvernitikes_ekdoseis.html

³ 1887 ve 1937 yılları arasında yayınlanmış "Cyprus Blue Book" yıllıklarının tamamına şu adresten erişilebilir: http://cypruslibrary.moec.gov.cy/kyvernitikes_ekdoseis.html

Çekirge Kampanyası Raporları [Report on the Locust Campaign] çalışmanın doğrudan yararlandığı birincil kaynaklardır. Bu çalışma hem bu raporları tanıtmak hem de burada yer alan veriler ışığında Kıbrıs tarihine bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, bu raporların dışında doğrulayıcı ve tamamlayıcı bilgi veren eserlere ihtiyaç olmadıkça başvurulmamıştır.

Kıbrıs'ın değişen idari yapısı ve çok kültürlü hayatı dikkate alındığında, pek çok yerleşim biriminin birden çok adı bulunmaktadır. Bu çalışmada, yerleşim birimlerinin adlarını Raporlarda yazıldığı şekliyle kullanılmasına dikkat edilmiştir. Raporların yazım dilinde yer alan bazı kavram ya da resmi ifadelerin orjinalleri, bu çalışmanın içerisinde köşeli parantezle verilmiştir. Aynı nedenlerle, raporlarda kullanılan ölçü birimleri de orjinaller halleriyle bırakılmıştır.

Çekirgenin Yakın Tarihi: Britanya İşgalinden Önce

Kıbrıs'ta çekirge ile mücadele raporlarından müstakil olarak [Parliamentary Papers] içinde basılan ilk rapor olan 1884 yılı raporunda, Ada'daki Osmanlı'nın idaresinin son döneminde çekirge ile nasıl mücadele ettiğini ve Britanyalıların Ada'yı 1878'de işgal ettiklerinde nasıl bir miras devraldıklarını anlatan uzun bir sunuş bulunmaktadır.⁴ Bu rapora göre, Osmanlı döneminde düzenli olmasa da farklı yıllarda birbirinden farklı yöntemlerle çekirge ile mücadele edilmiştir. Çekirge sorunu tümden halledilmese bile, başarılı çalışmalar yapılmıştır.

1863 yılının 20 Nisan'ın da çekirge yumurtası toplama sistemi [locust-egg collection system] Mehmed Halet Bey tarafından uygulanmaya başlanan yöntemlerden biridir. Farklı yöntemlerin arasında, adaya özgün bir mücadele yöntemi olarak 1862 veya 1863 yılında Richard Mattei tarafından geliştirilen "Perde ve Tuzak Sistemi [the System of Screens and Traps] denenmesi dikkat çekmektedir.⁵ Çok fazla işgücüne ihtiyaç duyulan bu sistem, daha sonraki yıllarda Vali Said Paşa döneminde, bazı değişiklikler yapılarak ve valinin tam desteği ile Ada'nın tamamında kullanılmıştır.⁶ Az sayıda perde, sınırsız sayıda işçi (her ihtimale ve acil duruma karşı bekletilenler dahil), 1870 yılı ve sonrasındaki 6-7 yıllık çaba ile Kıbrıs'ı çekirge belasından kurtarmışlardır.

Osmanlı dönemindeki etkin çalışmalarla çekirge gerçekten de geçici olarak yok edilmiştir; nadiren de olsa boş alanlarda, taşlı, kayalık ve tümsek alanlarda rastlanması istisnai bir durumdur. 1875 yılından itibaren çekirgeler görülmeye ve tarım ürünlerine zarar vermeye başlasa da, 1878'de "Britanya İşgali" gerçekleşene kadar çekirge ile mücadele kapsamında Osmanlı idaresinde Vali Said Paşa'dan sonra kayda değer bir çalışma yapılmamıştır.⁷

Çekirge Kampanyaları

"Çekirge Kampanyaları" raporları olarak yazılan çekirge itlaf faaliyetlerinde Britanyalılar genellikle birden çok yöntemi aynı anda kullanmışlardır. Perde ve Tuzak yöntemi, çekirge yumurtası toplama, canlı böcek satın alma, yakma, çukurlara doldurma ya da vurarak itlaf etme bu yöntemlerin en bilinenleridir. Özellikle Osmanlı idaresinin son döneminde, Richard Mattei tarafından icat edilen Perde ve Tuzak yöntemi, biraz daha geliştirilerek kullanılmaya devam edilmiştir.⁸ 1879 yılında ilk kampanya

⁴ 1884 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P (Account and Papers) 1884 [C.4189] Cyprus. *Report on the locust campaign of 1884 by S. Brown*. No:1, 4 Temmuz 1884, Major-General Robert Biddulph, Trodos Dağı.

⁵ Richard Mattei, adanın önemli toprak sahiplerinden biridir ve köklü bir aileden gelmektedir. Ailesinin kökleri Lüzinyanlar dönemi öncesine gitmektedir. Kıbrıs ile ilgili yazılmış pek çok eser O'na, Latin ya da İtalyan dense de, kendisi Kıbrıslıdır. İki örnek çiftliği vardır. Bu çiftlikler Lefkoşa-Larnaka yolu üzerinde Dali Köyü ve Magosa'da Kukla Köyü'nde idi. Tabitha Morgan, *İngilizlerin Kıbrıs'taki Tarihi*, Çev: Cumhur Atay, Khora Kitap, Lefkoşa 2013, s. 27.

⁶ Osmanlı Arşivinde yer alan belgelere göz atıldığında "Bez Tuzak" adlandırılması ile kullanılmıştır. Ancak İngilizlerin bu yöntemi yeniden düzenledikleri ve bazı geliştirmeler yaptıkları gözden kaçırılmamalıdır. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) *İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)*, 301, 18 Mayıs 1868 (1285.M.25).

⁷ 1884 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., No:1, 4 Temmuz 1884, Major-General Robert Biddulph, Trodos Dağı.

⁸ FO (Foreign Office, Great Britain) 881/3913, 7 Haziran 1879. Inclosure:3, 10 Mayıs 1879, Bowlby, Nicosia.

yapılmıştır.⁹ 1881 yılında düzenlenen kampanyanın masrafı 5.739 £ olmuştur.¹⁰ 1881 yılında Çekirge Vergisi konulmuş, ilk yıl 8.360 £ kadar para toplanılmış ve ilerleyen yıllarda düzenli olarak vergi toplanmaya devam edilmiştir. 1882 yılında iki yöntem aynı anda uygulanmıştır: Çekirge yumurtası toplanmasının maliyeti 11.636 £ ve perde ve tuzak kullanarak çekirge yakalamanın maliyeti 8.700 £ olmuştur.¹¹ Çekirge kampanyalarında harcanan para en yüksek düzeye 1882 yılında ulaşmıştır. Çekirge Vergisi ile 6.026 £ toplanmış ve yumurta toplama sistemi terk edilmiştir. 1882 ve 1883 yıllarında yapılan kampanyaların başarısı hakkında, kimsenin en küçük bir şüphesi yoktur.¹²

1879 Yılında Britanyalıların Çekirge ile Karşılaşması

Britanya İşgali sonrası ilk çekirge kampanyası 1879 yılında yapılmıştır.¹³ 6 Mart'ta başlayan kampanya Mayıs ayının ilk haftası sona ermiştir. Perde ve tuzaklar çok geç kurulduğu için başarılı olunamamıştır. İlk çekirgeler, yüzeyde çalılarının altında ve henüz hareket edemeyecek kadar küçük ve yumurtadan yeni çıkarken 6 Mart'ta bildirilmişlerdir. İlk müdahale yüzeye dağılmış yumurtaların ve yumurtadan yeni çıkmış yavru çekirgelerin çalılarla bir araya getirilmesi olmuş ve bu erken aşamada onları itlaf etmenin etkili bir mücadele yöntemi olacağı görülmüştür. Ancak, sıradan bir çalı süpürgesi ile sert darbelerle çekirge yavrularına vurmanın ya da çalılarla döverek itlaf etmeye çalışmanın sonuç alıcı olmadığı açıktır. Çekirgeler kısa sürede güçlenip büyümekte ve süpürge darbeleri onları öldürmek yerine sadece sersemletmektedir. Genç çekirgeleri bir araya getirip yakmaya çalışma yöntemi de benzin kıtlığı nedeniyle yapılamamaktadır.¹⁴ Havanın yağmurlu ve soğuk olması çekirgelerin gelişimini geciktirdiği gibi, fark edilmelerini de zorlaştırmaktadır. Soğuk ve ıslak hava sonrası geri gelen çekirgeler, daha çok görünür olmakta ve geçen sürede sadece yapacakları yıkım gecikmektedir.

Mart ayının başında henüz çekirgeler yumurtadan çıkarken, Kampanya'nın sorumlularına Mattei telgraf çekerek, hem tecrübelerini aktarmış hem de Osmanlı döneminde de etkin olarak kullanılan perde ve tuzak sisteminin kurulmasını önermiştir.¹⁵ Böylece ilk kampanyada, depolarda çürümeye yüz tutmuş perdeler çıkarılmış ve gecikmeli de olsa bazı bölgelerde kullanılmaya başlanmıştır.

6 Mart'tan itibaren 21 Mart'a kadar çekirgelerin Ada'nın başka bölgelerinde de görülmeye başlandığı raporlanmıştır.¹⁶ 20 Nisan'dan itibaren çekirgeler uçmaya başladığı için, perdelerle kurulan tuzaklar işlevini yitirmiştir. Ancak Morfu ve Lefke gibi bazı yörelerde ve Famagusta ve Carpa'da da perde ve tuzak kullanılmaya devam etmiştir.

Kampanya döneminde, çeşitli zamanlarda uçan çekirgeleri yakalayıp getiren köylülere okka başına para ödenmiştir.¹⁷ Köylülerin getirdiği çekirgeler Famagusta'da 2.856 okka, Vatilli'de 3.077 okka, Nicosia'da 2.020 okka olmuş ve okka başına ortalama 3 kuruş ödenmiştir. Köylülerin getirdiği çekirgelerin içinde başka bir şeyler olup olmadığı kontrol edilmiş, tartılmış ve köylülerin getirdiği 10

⁹ 1880 yılında ne yapıldığı hakkında 7 Temmuz 1880'de yayınlanan The Cyprus Gazette'nin 56.sayısı dışında bir bilgi yoktur. Gazeteye göre, 18 ile 60 arasındaki sakat olmayan her erkeğe 8 okka (kile değil) çekirge yumurtası toplama kotası getirilmiştir. Köylere yumurta alım yerleri açılacak ve duyurulacak ve yumurtalar toprakla karıştırılmamış, tertemiz alınacaktır. Gazetede, Adanın harcamalarından tasarruf etmek için böyle bir uygulamaya gidildiği yazılmıştır. The Cyprus Gazette, No: 56, 7 Temmuz 1880.

¹⁰ 1883 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, CO (Colonial Office, Great Britain) 883/2, August 1883. Bu Rapor 11 Haziran 1883'de S. Grown tarafından kaleme alınmıştır.

¹¹ Agr.

¹² 1884 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., No:1

¹³ FO 881/3913, agr., G. J. Wolseley imzası ile 11 Mayıs 1879'da gönderilmiştir.

¹⁴ FO 881/3913, agr., Inclosure:3, 10 Mayıs 1879. Bowlby, Nicosia.

¹⁵ Telgraf 6 Mart'ta yazılmış ve 8 Mart'ta ulaşmıştır. Mattei, çekirge itlafında istihdam edilenlere ödenecek ücretleri de önermiş ve ilk yıl onun önerdiği ücretler verilmiştir. 1879 Raporunu hazırlayanlara göre, bu rakamlar yüksek olsa da ödenmiştir. Kampanyayı yerellerde yürütmesi için aylık 15 £'den 3 amir (superintendent) belirlenmiştir. Onun altında çalışan çavuşlara (overseer) günlük 3s (27 kuruş) ve ırgatlara (labourer) günlük 1s 4d günlük, (12 kuruş) ödenmiştir. Çekirgelerin tartılmasını denetleyen askerlere 2s ve köy dışında görev alan 3 askere günlük 2s 6d ücret verilmiştir. FO 881/3913, agr.,

¹⁶ FO 881/3913, agr., Inclosure:3.

¹⁷ Bir ağırlık ölçüsü olan "okka", 400 dirhem'den oluşur ve 1,283 kg'a eşittir. FO 881/3913, agr., Inclosure:1, 20 Nisan 1879, H. R. Bowlby.

tona ulaşan çekirge itlaf edilmiştir.¹⁸ Buna ilave olarak tuzaklarda açılan çukurlara yaklaşık 40 bin okka çekirge gömülerek itlaf edilmiştir.

1879 Kampanyası boyunca yapılan masraf 799 £ olmuştur. Tahmini olarak yaklaşık 19 milyon çekirge, yumurtlamadan itlaf edilmiştir. Çekirgeler uçmaya başladıktan sonra, perde ve tuzak sisteminin kullanılması işe yaramadığı anlaşılmıştır. Uçan çekirgeleri köylüler yakalayıp tartarak, derin çukurlarda yakarak çekirge ile yapılan mücadeleyi tamamlamışlardır.¹⁹ Görüldüğü kadarıyla, çekirgelerin itlafında “yumurta toplanması” en ucuz ve en etkili yöntemdir.²⁰

Kampanyanın yürütüldüğü bölgelerde kaç kişinin gerekeceğini bilmek imkansızdır. Yerelin kendi özgün koşullarına göre bu sayı artıp, azalabilmektedir. En önemli belirleyiciler; toprağın sertlik durumu, açılacak çukur sayısı ve çukurun genişliğidir. Mesela zeminin yumuşak olduğu bir yerde 50 *yard* uzunluğunda 1 perde kurulması için gerekli 7 işçi şöyle çalışır: 1 kişi hendek kazarken, 3 kişi perdeyi açıp kazıkları çakar, iple bağlar ve perdenin alt kısmını hendeğe gömer, 2 kişi çukur kazar ve çukur kazıldıktan sonra 1 kişi perdeyi kurar.²¹

Çekirge Vergisi

1879, 1880 ve 1881 yıllarında çekirge ile ilk mücadele yapıldıktan sonra, Ada idaresi kampanya masraflarının finansmanı için 1881 yazında Çekirge Vergisi olarak bilinen yeni bir vergi yürürlüğe koymuştur. Ada halkının vergi ile ilk karşılaşması, Resmi Gazete’de yayınlanan taslak olmuştur.²² Tam adı "Çekirge İtlaflı Emirnamesi, 1881" [The Locust Destruction Ordinance, 1881] olan emirnamenin gerekçesi, çekirge itlaflı sırasında ihtiyaç duyulacak paranın sağlanması olarak gösterilmiştir. Toplanan paranın, “Çekirge İtlaflı Fonu” [The Locust Destruction Fund] adıyla anılacak ayrı bir hesapta toplanması düşünülmektedir.

“Çekirge Vergisi” [Locust Tax], 25 Temmuz 1881’de kabul edilmiş ve Resmi Gazete’de “12. Emirname, 1881” [Ordinance No XII, 1881] adıyla yayınlanmıştır.²³ 13 maddeden oluşan Vergi’nin, bu maddelerin atıf yaptığı 5 adet eki (A, B, C, D ve E) bulunmaktadır.

Çekirge Vergisi, pratikte beş ana başlıkta toplanmıştır: Aşar vergisi alınan bütün ürünlerden, ürünün değeri üzerinden yıllık %1 oranında; ev, dükkan ve diğer emlakların değerlerinin %0,1’i ve eğer gayrimenkullerden kira geliri elde ediliyorsa kiranın %1’i; ticari faaliyetlerden elde edilen kar ve kazançların %1’i; düzenli maaşı olanların yıllık gelirlerinin %1’i ve ağnam vergisi olarak bilinen koyun ve keçiden yıllık 15 para.

Verginin toplanması için özel bir dönem belirlenmemiş, aşar ne zaman toplanıyorsa, aşar üzerinden alınacak kısmı o zaman toplanmış; ağnam ne zaman toplanıyorsa, ağnam üzerinden alınacak kısmı o zaman toplanılmıştır. Çekirge vergisi, Ada’da yaşayan herkesten üretimine ve gelirine oranla alınan bir vergidir. Verginin konusu ve uygulanışı açısından özgün yanları bulunmaktadır. Britanyalı Ada idarecileri, adaya yaptıkları bütün harcamaları ve beklenmedik masrafları ada halkından çıkarmak için böyle bir yola gitmiştir. Bunda başarılı da olmuşlar ve bir süre sonra fonda biriken paranın başka yerlerde harcanılması da gündeme gelmiştir. Tablo 1’de çekirge vergisi adı altında ada halkından toplanan verginin miktarı görülmektedir. Bu rakamlar vergi oranları göz önünde bulundurularak Ada’nın iktisadi hacminin %1’i olarak düşünülebilir.

¹⁸ FO 881/3913, agr., Inclosure:2, 7 Mayıs 1879, H. R. Bowlby.

¹⁹ FO 881/3913, agr., Inclosure :2

²⁰ FO 881/3913, agr., Inclosure:3

²¹ Bir uzunluk ölçüsü olan “yard”, 0.9144 metre’ye eşittir.

²² The Cyprus Gazette, 6 Temmuz 1881, Çarşamba, Sayı 75, Ek.

²³ The Cyprus Gazette, 20 Ağustos 1881, Cumartesi, Sayı 76

Çekirge Vergisi (1881-1895)	
1881 - £ 8,360	1889 - £ 8,123
1882 - £ 6,026	1890 - £ 10,554
1883 - £ 11,034	1891 - £ 11,051
1884 - £ 10,811	1892 - £ 9,158
1885 - £ 9,473	1893 - £ 5,640
1886 - £ 8.909	1894 - £ 4,497
1887 - £ 9,920	1895 - £ 4,908
1888 - £ 6.642	

Tablo 1: 1881-1895 yılları arasında toplanan Çekirge Vergisi

1883-1888 Yılları Arasında Mühendis Brown'ın Yürüttüğü Kampanyalar

1883 yılında 8 Mart günü ilk çekirge rapor edilse bile, olumsuz hava koşullarına bağlı olarak Mart'ın sonuna ve Nisan'ın başına kadar çekirgeler yumurtadan çıkmamıştır.²⁴ Ada idari olarak, Nicosia, Famagusta, Larnaca ve Kyrenia olmak üzere 4 bölgeye ayrılmıştır. Görece büyük olmaları nedeniyle Nicosia kendi içinde 3, Famagusta ise 4 alt bölgeye ayrılırken Larnaca ve Kyrenia birer bölge olarak ele alınmıştır. Böylece nazır ya da amir [native superintendent] yönetimi altında kampanyanın yürütüldüğü 9 bölge oluşmuştur. Her alt bölge, kendi içinde 3-4 ya da daha fazla alt bölgelere ayrılmış ve başlarında memur ya da yerel sorumlu [native foreman] atanmıştır.²⁵

Kamu işlerinde olduğu gibi çalışma saatlerini kontrol eden bir sistem kurulmuş ve 24 kişi [timekeepers] olarak istihdam edilmiş; önce haftada bir, sonra iki haftada bir ödeme yapan 6 mutemet [paymaster] görevlendirilmiştir.²⁶ Her memur 240 perdeden sorumludur ve bir memurun altında 4 yardımcı memur çalışmaktadır; her bir yardımcı memura 60 perde ve çalışan 15-20 ırgattan sorumludur. Bu sene, işçi ya da ırgat [labourer] sayısı 2.402'ye ulaştı ve yerel görevlilerle toplam istihdam 2.631 kişiye ulaştı.²⁷ Tablo 2'de 1883 Kampanyası boyunca bölgeler, bölgelere kurulan perdeler ve işgücünün örgütlenmesi görülmektedir.

1883 Kampanyasında İşgücünün Örgütlenmesi							
Bölgeler	Perde Sayısı	Mutemet	Nazır	Timekeeper	Memur	Yardımcı Memur	
Nicosia (3 bölge)	2.743	2	3	7	11	52	

²⁴ 1883 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr.

²⁵ Agr.

²⁶ Agr.

²⁷ Agr.

Fam agusta (4 bölge)	2. 880	2	4	8	1 1	39
Lar naca (1 bölge)	9 60	1	2	6	1 3	37
Kyr enia (1 bölge)	9 60	1	1	3	6	20
Topl am	7. 543	6	1 0	24	4 1	14 8

Tablo 2: 1883 Kampanyasında İşgücünün Bölgelere Göre Dağılımı

1884 yılında, geçen yıla göre aynı dönemde, yumurtadan çıkan çekirge sayısı, çok daha az olmuş ve yılın ilk çekirgesi 13 Mart'ta rapor edilmiştir. Geçen yıl yeni kullanılan çinko tuzaklar yardımıyla çok sayıda çekirge itlaf edilmiştir.²⁸ İngiltere'den geçen yıl istenen malzemeler gelmiş ve 1884 kampanyasında kullanılmak üzere fazladan 1000 yeni perde yapılmıştır.²⁹ İngiltere'den gelen malzemeler de kullanılarak, geçen yıl başlanan yeni tarzda 3.780 tuzak hazırlanmıştır. Yeni yapılan bütün malzemelerle oluşan stokta her biri 50 *yard* uzunluğunda 11.082 perde, 13.008 tuzak ve kazık ile çadır bulunmaktadır. Ayrıca 2.860 eski perde de tamir edilerek envantere dahil edilmiştir.³⁰ Perdelerin kesintisiz uzunluğu 315 mildir; bu da adanın çevresini sarabilecek kadar uzundur.³¹

Kampanya sürecinde çekirgelerden etkilenen arazilere 11.083 perde kurulmuştur. 26.016 çukur açılmış; Mart, Nisan ve Mayıs ayında 15.919 çukur tamamen dolmuştur. Gün gün alınan numuneler ile çekirgelerin uçana kadar her günkü boyları ölçülmüş; çukurlara ne kadar çekirge girdiği hesaplanmış ve itlaf edilen çekirge sayısı 56.166 milyon olarak tahmin edilmiştir. 1883 kampanyasında itlaf edildiği hesaplanan çekirge sayısı 195.000 milyon olmuştur.³²

	Bölge	Alt Bölge	Yönetici	Kampanya Başlama Tarihi

²⁸ 1884 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Enclosure No:1, 14 Haziran 1884, Nicosia.

²⁹ 11 Haziran 1883'deki raporumda istediğim ilave malzemeler, Colonial Office tarafından 13 Ağustos 1883'de uygun görüldü. 1884 Kampanyası için 2.000 bez perde (her biri 50 *yard* uzunluğunda ve toplam 100.500 square yards) ve 12.611 square yards muşamba, tuzaklar için 20 ton çinko İngiltere'den gönderilmiştir. Yerelden tedarik edilecek olanlar: 76.183 perde için kazık ipler ve küçük malzemelerle beraber. Agr.

³⁰ 1884 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Enclosure No:1, 14 Haziran 1884, Nicosia.

³¹ Bir uzunluk ölçüsü olan "mil", 2540 metre'ye eşittir.

³² Agr.

Nicosia	5	16	Komiser E. Joly (Osmanlı Bankası Müdürü)	13 Mart
Famagusta	5	15	Polis Komiseri J. Pappa	20 Mart
Larnaca	1	4	A. K. Bovill	15 Mart

Tablo 3: 1884 Kampanyasında Adanın İdari Bölünüşü³³

1884 Kampanyasında 11 bölge ve 35 alt bölgeye ayrılan Nicosia, Famagusta ve Larnaca'nın kampanya sorumlularının kim olduğu Tablo 3'de gösterilmiştir; bu bölgelerin Ada'nın hangi kısımları olduğu Harita 1'de gösterilmektedir. Haritada gösterilen 11 bölgede dolan çukur ve kurulan perde sayısı Tablo 4'de verilmiştir. Özellikle Famagusta'dan başlamak üzere Girne'ye doğru oluşan hat boyunca (K, L, F ve C bölgeleri) daha çok çukurun dolduğu görülmektedir. Nicosia'nın güney doğusunda yer alan F bölgesinde 27 millik ve Famagusta'nın batısındaki L bölgesinde de 16 millik kesintisiz perde kurulmuştur. En az çukurun Karpaz'a doğru J bölgesinde dolduğu görülmektedir. Larnaca'yı kapsayan G bölgesinde de çekirge sorunu bazı yıllarda görülmekte ve yaygın bir problem değildir. Adanın güneyinde ve batısında yer alan renklendirilmemiş bölgelerin çekirge istilası sorunu yoktur.

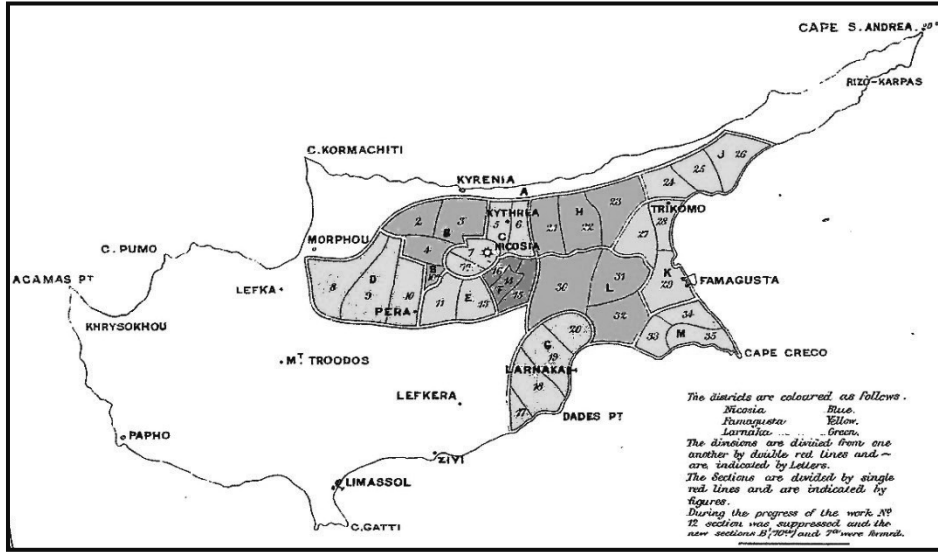
1884	Bölge	Dolu Çukur Sayısı	Perde sayısı ³⁴
Nicosia	B (10A dahil)	1.423	1.060
	C	2.550	1.480
	D	996	804
	E	587	499
	F	2.131	1.129
Larnaca	G	271	820
Famagusta	H	1.281	834
	J	205	460
	K	3.007	1.594

³³ Agr.

³⁴ 283 perde stokta kurulmadan kalmıştır. Böylece toplamda 11.083 perde eder.

	L	2.614	1.360
	M	854	760
Toplam		15.919	10.800

Tablo 4: 1884 Kampanyasında 11 bölge ve 35 alt bölge

Harita 1: 1884 Kampanyasında Bölgeler (Harita sonradan renklendirilmiştir)

Paskalya Haftasında [Greek Easter] geçici olarak Nicosia ve Famagusta'da işgücü kıtlığı oluşur. Yerli işçi kıtlığının olduğu böyle durumlarda ve beklenmedik bir şekilde çekirgelerin yön değiştirdiği zamanlarda, askerlerin yardımı alınmaktadır.³⁵ İşgücü temininde sözleşme sisteminin benimsenmesi nedeniyle, 1884 Kampanyasında çalışacak insan bulma zorluğu yaşanmadı. Kampanyanın süresince bazı bölgelerde işgücü fazlası olurken, çok yakınındaki bir başka bölgede işgücü kıtlığı oluşabilmektedir. Birbirine çok yakın alanlarda, yürüme mesafesi ile gidilebilen yerlerde, bir yerde herşey normalken; diğer yerde sadece memur ve az sayıda insan çalışıyor olabilmektedir.³⁶ Perde ve tuzak sisteminin, ihtiyaç duyduğu insanları etkin olarak çalıştıramaması, sistemin en önemli kusurudur. Kampanyanın örgütlenmesinde ve organizasyonunda deneyimin payı büyük olsa da, beklenmedik herşeye hazırlıklı olmak gerekmektedir.

1884'te, Limasol hariç her bölgede: Nicosia'da 500, Famagusta'da 385, Larnaka'da 120, Papho'da 77 ve Kyrenia'da 111 işçi ile sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmeli işçi sayısı 1.398'e ulaşmış ve günlük 12 kuruş verilmiştir.³⁷ Bu yıl fevkalade iyi bir hasat dönemi olmuş, hasat bitince; çekirge kampanyasında çalışan işgücüne ilaveler yapılmıştır. Kampanya sonunda toplam istihdam edilen işgücünün niteliği ve bölgelere göre dağılımı Tablo 5'de gösterilmiştir.

³⁵ Agr.

³⁶ Agr.

³⁷ Agr.

1884 Kampanyasında İşgücü ve Bölgeler				
Nitelik	Nicosia	Famagusta	Larnaca	Toplam
Mutemet	3	3	_38	6
Nazır	8	5	1	14
Timekeeper	10	10	3	23
Memur	16	16	3	35
Yardımcı Memur	60	59	14	133
Irgat	903	890	89	1882
Toplam	1000	983	110	2.093

Tablo 5: 1884 Kampanyasında İşgücünün Bölgelere Dağılımı

1885’de çekirge yumurtaları geçen yıla göre daha erken bir tarihte, ilk defa 10 Mart’ta çıkmıştır. 1884 yılı ürünlerin hasar görmediği ve tarımsal üretimin sorunsuz geçtiği ilk yıl olduğu için, bu sene de aynı yöntemler benzer şekilde denenmiştir. 1885 Kampanyasında Ada, 6 bölge ve 19 alt bölgeye ayrılmıştır. Harita 2’de bu bölgeler ve bölgelerdeki çekirge yoğunlukları işaretlenmiştir.

Yıllar içerisinde edinilen tecrübelerle göre: Çekirgeler çok sayıda olduğunda perde ve tuzak sistemi faydalı olmakta; çekirgeler az sayıda ve arazide dağınık olduklarında ise kullanışsız olmaktadır.³⁹ Perde ve Tuzak Sistemi emek yoğun bir mücadele yöntemi olduğu için çok sayıda işçiye ihtiyaç duymaktadır. Kullanımındaki zorluklar nedeniyle yıllar içerisinde alınan verim düşmüştür. Bu nedenle, Ada’da kullanımı zaman içinde azalma eğilimindedir ve sistem geliştirilerek, çekirge sorunu yaşayan diğer ülkelere ihraç etme imkanları araştırılmaktadır.⁴⁰

Boş tarlaların sürülmesi, çekirge ile mücadelede keşfedilen yeni bir yöntem olmuştur. Verimli arazilerin nadasa bırakılmalarına rağmen sabanla sürülmesi, çekirgelerin bıraktığı yumurtaları toprağın altına hapsederek, yumurtalardan çekirge çıkmasına fırsat vermemektedir. Toprağı sabanla sürerek yumurtalardan kurtulmak, canlı çekirgeyi itlaf etmekten çok daha ucuzdur.⁴¹

1885 Kampanyasının masrafı 3.387 £ olmuş ve aynı yıl çekirge vergisi olarak 9.473 £ vergi toplanmıştır. 1885 yılından itibaren, kampanyalarda harcanan para, makul bir seviyeye inmiş ve Çekirge Fonu’nda toplanan para masraflardan fazla olduğu için, fonda para birikmeye başlamıştır.

³⁸ Famagusta’daki 1 mutemetin parası Larnaka’dan ödenmiştir.

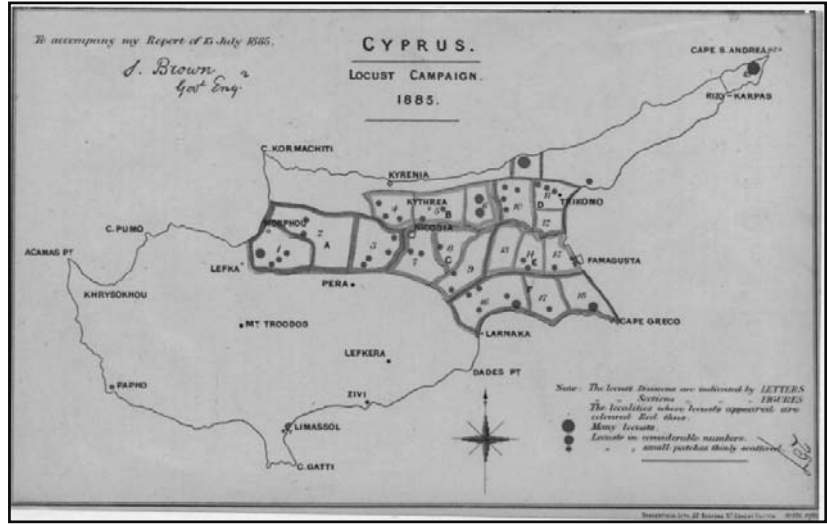
³⁹ 1885 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1886 [C.4620] Cyprus. Report on the locust campaign of 1885 by S. Brown. Enclosure No:1, 13 Temmuz 1885, Nicosia.

⁴⁰ Agr.

⁴¹ Agr.

Harita 2: 1885 Kampanyası

1886 Kampanyası, çekirgelerin yumurtadan çıkmasının gecikmesi nedeniyle eski kampanyalara göre daha geç bir tarihte başlamış ve 15 Mayıs günü bitmiştir.⁴² Bu sene çekirge yoğunluğu az olduğu için, perde ve tuzak kurmak gerekmemiştir. Daha kolay bir yöntem olarak, pek çok yerde

toprağın üzerindeki çekirgelerin etrafları ince levhalarla sarılmış, kuru çalı çırpı ve çöp ile ateş yakılarak çekirgeler itlaf edilmiştir. Yakma sistemi benimsendiği için, çok geniş bir alanda, ateşler yakılmıştır. Çekirgelerin arazide dağınık bir şekilde yumurtadan çıktığı ve çalı çırpının az olduğu yerlerde bu yöntemi uygulanamamıştır. Bu nedenle arazide dağınık olan çekirgeleri vurarak itlaf etme yöntemi denenmiştir. Bu yöntemde süpürge benzeri basit ev aletleri kullanılmış; süpürge darbeleri yetersiz kaldığında, süpürgenin tellerine kurşun ağırlıklar takılarak güçlendirilmiştir. Bu yöntem, ilk defa bu kampanyada kullanılmaya başlanmıştır. Perde ve tuzak yöntemiyle karşılaştırıldığında bu yöntem ile çekirgeler büyük oranda azaltılsa bile, tamamen itlaf edilememektedir. Oysaki 1883 ve 1884 yıllarında perde sistemi dikkatlice düzenlenip kesintisiz kurulduğunda, çekirgelerin yoğun olduğu çok geniş alanlar, tamamen çekirgeden temizlenebiliyordu.⁴³

1886 Kampanyasında çok iyi çalışılmış ve adadaki bütün çekirgeler itlaf edilmiştir. 1886 yılının en önemli meselesi, çekirge ile mücadele edildikçe ve başarılı olundukça; farklı türde çekirgelerin sayısının artması ve verdikleri zararların rapor edilmesidir. Kampanyalarda mücadele edilen sıradan çekirge olarak bilinen “Stauronotus Cruciatu”dur. Bu sene rapor edilen tür ise “Sacra Acridha”dır. Sıradan çekirge yumurtadan çıkıp uçmaya başladıktan çok sonra “Sacra Acridha” yumurtadan çıkmaya başlamaktadır.⁴⁴ Farklı zamanlarda yumurtadan çıkan bu farklı türler, çekirge ile mücadelede başarı sağlandıkça kendilerini göstermektedir. Kampanyalarda birden çok yöntemin kullanılması gerektiğinin önemi böylece ortaya çıkmaktadır.

1886 Kampanyasının çalışmaları bittikten sonra, görevli insanlar, çekirgeleri takip ederek, gittikleri yerleri bulup nerelere yumurtladıklarını izlemişlerdir.⁴⁵ Böylece bir sonraki senenin kampanyası kolaylaştırılmaktadır. 1887 Kampanyası da böylece, hazırlıkları bir yıl öncesinden çekirgelerin yumurtladıkları yerler bilinerek başlamıştır. 1887 yılında 659 perde Nicosia’da, 633 perde Famagusta’da olmak üzere toplam 1.292 perde ve tuzak kullanılmıştır. 1884’de kurulan 10.800 perde ile karşılaştırıldığında 1887 yılında kurulan perde sayısı önemsiz kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni 1885’den itibaren perde ve tuzak kullanımının gittikçe azaltılmasıdır. En etkili çekirge itlafı yöntemi olarak, son 3 yılda denendiği üzere, çekirgeleri çalılarla ve kuru otlarla beraber yakmak olduğu

⁴² 1886 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1887 [C.4960] Cyprus. Report on the locust campaign of 1885-6 by S. Brown. Enclosure, 30 Ağustos 1886’da Nicosia’da yazılmıştır.

⁴³ Agr.

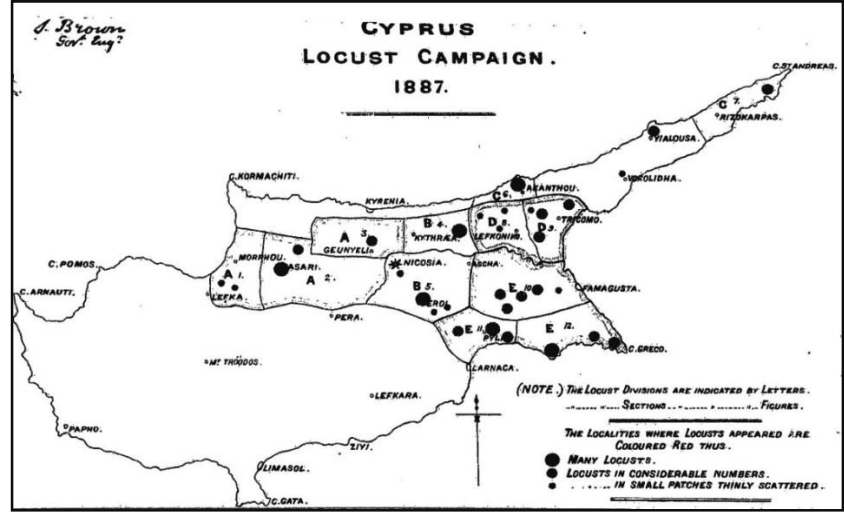
⁴⁴ Agr.

⁴⁵ 1887 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1888 [C.5250] Cyprus. Report on the locust campaign of 1886-7 by S. Brown. Enclosure, Mühendis Brown’un hazırladığı 21 Eylül 1887’de Nicosia’da giden rapor.

düşünülmektedir. Ancak bunda da çok dikkatli olunmalıdır, çünkü kontrolü kaybedilen küçük ateşlerden tehlikeli boyutlara ulaşabilecek büyük yangınlar çıkabilir.⁴⁶

Harita 3: 1887 Yılı Çekirge Kampanyası

Harita 3'te 1887 yılında adanın farklı bölgelerindeki çekirge yoğunluğu görülmektedir. Famagusta Komiserinin kampanya devam ederken 31 Mart'ta yazdığı mektupta, kampanyanın devamını da etkileyen öneriler içermektedir. Komiser, diğer yöntemlerin terk

edilmesi gerektiğini ve çekirgelerin canlı toplanması ve tartılarak para ödenmesinin önemine işaret ederek, sadece bu yöntemin kullanılmasını istiyordu. Yapılan yazışmalardan ve tartışmalardan sonra, bu yöntemin de benimsenmesine karar verildi ve 3 Nisan günü ağırlığınca çekirge satın alınması yöntemi de başlatıldı.⁴⁷ İki hafta kadar diğer yöntemlerle beraber kullanılan bu yeni yöntem, bütün değerlendirmelerden sonra 23 Nisan Cuma'dan itibaren tek yönetime dönüşmüş ve diğer yöntemler askıya alınmıştır. Böylece, 25 Nisan Pazartesi sadece köylülerin yakalayıp getirdiği canlı çekirge satın alınmaya başlanmıştır. Ağırlığınca çekirge alınması sisteminin avantajları konusunda şüpheler bulunmaktadır; en büyük kaygı, bazı bölgelerden diğerine çekirge kaçakçılığı oluşabilecek olmasıdır. Ücretin belirlenmesinde çok dikkatli olmak gerekmektedir. İlk etapta, çekirgelerin ücreti okka başına 6 bakır kuruşa sabitlenmiştir. Daha sonra bu miktar çok düşük bulunmuş ve 12 kuruşa çıkartılmıştır. Arpanın hasat zamanı ile çekirge toplama aynı döneme denk geldiği için, köylerde toplanan miktar, çok düşük boyutlarda kalmıştır. Okka fiyatı daha yüksek olsaydı, belki daha çok canlı çekirge toplanabilirdi. Adanın en temel sorunun işgücü kıtlığı olduğu burada bir kez daha kendini fark ettirmiştir.

1887 yılındaki kampanyadan sonra, geçmiş yıllar düşünüldüğünde çekirge ile mücadelede en etkili ve iktisadi yöntemin okka ile canlı çekirge satın almak olduğu görülmektedir. Bu yeni sisteme yapılan en önemli eleştiri, adil bir fiyatın belirlenmesinin güçlüğüdür. Çekirgeler yumurtadan çıktıktan sonra çok hızlı büyümekte, 6 hafta sonra yetişkin olmakta ve bu sürede ağırlıkları hızla artmaktadır. Çekirgedeki bu hızlı değişime göre, adil fiyat iddiasındaki "okka fiyatı" da bölgeden bölgeye ve gündün güne değişmelidir. Bazı günlerde çekirgenin az olduğu yerlerde, hiç çekirge bulunamayacağı da dikkate alınmalıdır. Fiyatı belirlendikten sonra, bir diğer sorunda çekirgelerin köylülerden alınacağı alım merkezlerinin ulaşılabilir olmasıdır. Çoğu zaman, çekirgenin yakalandığı yerler, yerleşim birimlerinin uzağında ve köylerin çok dışında olabilmektedir.⁴⁸ Okka ile ağırlığınca çekirge satın alınırken, bu etkenler önemle göz önünde bulundurulmalıdır.

1888 yılında çekirge yumurtası yoğunluğu bir önceki yıla göre daha az olmuştur. Mart'ın sonuna kadar bütün bölgelerde çekirgeler görülmeye başlamışlar ve Mayıs başına kadar etkin bir mücadele

⁴⁶ Agr.

⁴⁷ Agr.

⁴⁸ Agr.

yürütülmüştür. Kampanya kapsamında, geçen yıl yapılanların aynısı yapılmıştır: Zeminini kaplayan çekirgeler, kuru çalılarla ateşe verilmiş; ileriki aşamalarda ise, çekirgeler uçmadan hemen önce, vurarak itlaf edilmiştir. 1888 yılı Ada'nın çekirgeden dolayı sıkıntı çekmediği 5. yıldır. Ama bu sene çekirgeler, daha önce görülmedikleri yerlerde, yıllar sonra ilk defa görülmüşlerdir.⁴⁹ 1888 Kampanyası S. Brown'un altıncı ve son raporudur. Mühendis olarak S. Brown, 1883 kampanyasından beri etkin olarak çalışmış ve adadan ani olarak ayrılınca yerine James Cunningham geçmiştir.⁵⁰

1889 ve 1890 Kampanyaları

1889 Kampanyasında itlaf işlemleri önce çalı çırpı ile yakma [burning with brushwood] ile başlamış, çekirgeler uçabilecek aşamaya gelince vurarak [beater] itlaf edilmeye geçilmiştir. Mart sonunda çekirgelerin hepsi yumurtadan çıkmış ve 7 Nisan'a kadar, sadece yakma işlemi yapılmıştır. Nisan bulutlu ve soğuk olduğu için, çekirgeler fazla hareket edememiştir. Hatta Nisan sonunda yağın yağmurlar, çalışmaları tamamen durdurmuştur. Zeminin ıslandığı zamanlarda yakma işlemi yapılamamıştır.⁵¹

1889 Kampanyasında Famagusta iki bölgeye ayrılmıştır. Bir bölgedeki ırgatlara günlük 5cp, kadınlara 3 ila 3 ½ cp; işin sonuna doğru 9cp ve kadınlara 6cp ödenmiştir. Diğer bölgede ise başta erkeklere 6cp, kadınlara 4cp; fakat sonra erkeklere 10-11cp ve kadınlara 6-7 cp verilmiştir. Ücretteki bu artışın nedeni Nisan ayının son haftasında işgücü talebinin artmasıdır. Sözleşmeli işçilere [contract labourer] bütün dönem boyunca (geçen yıl verilen 9cp yerine) 12 cp'den ücret verilmiştir.⁵² Tablo 6'da 1883-1889 yılları arasında toplam istihdam rakamlarının yıldan yıla değişimi gösterilmektedir. Perde ve tuzak yöntemi kullanımı azaltıldıkça, istihdam edilen işçi sayısı azalmaktadır.

Yıllar	Toplam İstihdam (kişi)
1883	2.631
1884	2.093
1885	834
1886	1.116
1887	1.364
1888	1.184
1889	974

Tablo 6: 1883-1889 Yılları Arasında Toplam İstihdam Rakamları

Son yıllarda olduğu gibi, bu yılda da kullanılan perde ve tuzak sayısı azaltılmıştır. Perdeler, çekirgelerin hareket yönünü kontrol ederek ekinlerin olduğu ve itlafı zorlaştıracak alanlara girmelerini engellemek amacıyla kullanılmaktadır. Çekirgelerin çalı çırpı ile yakılması, çok çaba ve uğraş gerektirdiği için, önceki yıllara göre çok daha pahalı bir yöntem dönüşmüştür. Çevrede çalı çırpının olmadığı yerlerde; çok uzak mesafelere yürüyüp benzin bulmak gerekmektedir ki, bu da maliyeti arttırmaktadır.⁵³ 1889 yılında,

⁴⁹ 1888 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1888 [C.5565] Cyprus. Report on the locust campaign of 1887-8, by Mr. S. Brown. Enclosure, Mühendis Brown, 31 Ağustos 1888.

⁵⁰ 1889 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1890 [C.6020] Cyprus. Report on the locust campaign of 1888-9, by James Cunningham.

⁵¹ 1890 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1891 [C.6486] Cyprus. Report on the locust campaign of 1890 by Captain J. H. Bor.

⁵² 1889 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., 13 Mayıs 1889, Famagusta Raporu, Mavrogordato.

⁵³ 1889 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr.

ilk kampanyanın yapıldığı 1879'da harcanan 799 £'den sonra en az masrafın yapıldığı yıl olarak kayıtlara geçmiştir; bütün yıl boyunca masraflar sadece 2.445 £'dir.

1890 Kampanyasında önceki yıl yapılanların aynısı yapılmıştır. Artık en temel yöntem olarak yakma yöntemi uygulanmaktadır. Perde ve çukurlar yerelin durumuna göre ve özellikle de istihdam edilenlerin becerisine göre tercih edilmektedir. Vurarak itlaf ve okka ile satın alınması yöntemi kampanyanın sonuna doğru uygulanmakta; çekirge miktarı çok arttığında ve diğer yöntemlerle başa çıkılmadığında tercih edilmektedir.

1890 yılının Sonbaharında, devlet tarafından yetkilendirilerek, az bir parayla, çekirgelerin yumurta bıraktığı araziler sabanla sürülmüştür: 96 dönüm iki kere sürülmüş, 298 dönüm bir kere sürülmüş ve 60 dönüm ise bel ile belenmiştir [were broken up with stapes]. Böylece çekirge yumurtalarının bir kısmı, en başından etkisiz hale getirilmiştir. Daha sonra toprağa farklı yaklaşımların etkisi gözlenerek, en etkili işlemin toprağı iki kere sürmek olduğu anlaşılmış; bel ile bellemenin, diğerlerine göre en etkisiz yöntem olduğu görülmüştür.⁵⁴

1891, 1892 ve 1893 Kampanyaları

1891 yılı dünyanın pek çok yerinde çekirge istilalarının olduğu olağanüstü bir yıl olarak kayıtlara geçti. Avusturalya, Hindistan, Anadolu, Kuzey Afrika ve Kuzey Amerika ve Mısır, çekirgelerin ortaya çıktığı yerlerden bazılarıdır. Kıbrıs, çekirgelerin üremesi için çok verimli bir yer olmasına rağmen, yıllardır sürdürülen başarılı kampanyalar sayesinde, Limasol bölgesi hariç, çekirgelerin yayılımı kontrol altına alınmıştır.⁵⁵ 1891 yılında, geçen yıla göre daha fazla sayıda işçi çalıştırılmış ama idari anlamda eşit sayıda görevli istihdam edilmiştir. Geçen yıla aynı yöntemlere başvurulurken perde ve çukurların daha geniş bir alanda kullanılması tercih edilmiştir.⁵⁶

1891 yılına kadar Limasol'da çekirge rapor edilmediği için, çekirge itlafı da olmamıştı. 1882 yılında bazı uyarılar olmuş, birkaç köyde bazı önlemler alınmış ve sonraki yıllarda buradaki çalışmalar terkedilmişti. Limasol'da beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan çekirgelerle mücadelede istihdam sorunu da tekrar ortaya çıkmıştır. Türkler [Turkish] için Ramazan Ayı'nda, Rumlar [Greek] Paskalya yaklaşıyorken ve hasat zamanı da başlamak üzereyken, yerelden işçi bulunamamıştır. Hem pahalılık [prevailing dearness] hem de işçi kıtlığı, uzaktan işçi getirmeyi imkansız hale getirmiştir. Bütün bu koşullar altında, bu sene için çekirgelerin nerede ürediğini ve nereye yumurta bıraktığı kayıt altına alınıp, çekirge ile mücadele gelecek sezona bırakılmıştır.⁵⁷

1891 Kampanyası alışılmış olanlardan daha uzun sürdü. Ayrıca işgücü ve ulaşım hem kıt hem de pahalı idi. Hasatın bereketli olduğu zamanlarda, gündelik ücretleri yüksek olmadıkça, köylüler çekirge kampanyalarında çalışmak istemiyorlardı. Çünkü adadaki işgücü kıtlığı, karantinaya tabi olmayan yüzlerce Anadolu işçi ile telafi edilmektedir. Bu açıdan adanın yerli işçileri çalışmak için en son tercihleri çekirge kampanyaları olmaktadır. Ucuz bir kampanya için her yol denenmekte, daha iktisadi olması için, mümkünse kadınlar ve çocuklar istihdam edilmektedir.⁵⁸

1892 yılında çekirgelerin yumurtadan çıkma dönemi yaklaşırken, her zamanki gibi aynı organizasyon ve aynı itlaf yöntemleriyle kampanya hazırlanmıştır. Limasol bölgesi de kampanya alanı olarak kabul edildiği için, sahada çalışan işçi sayısı artırılmıştır. 27 Şubat'ta erkenci çekirgeler ortaya

⁵⁴ 1891 ve 1892 Yılları Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1893-94 [C.6903] Cyprus. Reports on the locust campaigns of 1891 and 1892 by Captain J. H. Bor.

⁵⁵ 1891 ve 1892 Yılları Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Enclosure No:2, 5 Kasım 1892.

⁵⁶ 1891 ve 1892 Yılları Çekirge Kampanyası Raporu, agr.

⁵⁷ Agr.

⁵⁸ Agr.

çıkı. Bu beklendiklerinden 10 gün önceydi ve şimdiye kadar kaydedilen en erken tarihtir. Sonuç olarak, kampanya alışılmıştan daha erken başladı; çekirgeler hızlı büyüdü ve kampanyalar erken bitti.⁵⁹

1892 Kampanyası çok başarılı geçmiş ve sonuçları tatmin edici olmuştur. Genel konuşmak gerekirse, düşünüldüğünün ve konuşulduğunun aksine, işgücü kıt olmamış, bazı yerlerde ücretler geçen seneye göre daha yüksek belirlenmiştir. Limasol hariç, çekirge her yerde daha az olmuştur. Yumurtadan daha fazla sayıda çekirge çıktığı için sözleşme imzalanandan çok daha fazla işçi lazım olmuştur. Limasol hariç ürünler zarar görmemiştir.⁶⁰

1893 yılı Mart ayı birkaç sıcak gün ile başlamış; ay sonuna kadar sıcak ve soğuk havalar birbirini takip etti. Bu nedenle çekirgelerin yumurtadan çıkışları çok uzun sürdü. Bazıları yarı boyuna gelirken, bazıları daha yeni yumurtadan çıkıyordu. Bu durum hem mücadeleyi zorlaştırmakta hem de kampanyanın maliyetini arttırmaktadır. Kampanya geçen yıllar aynı yöntemler uygulanarak yürütüldü. Yakma sistemi, olabildiğince çabuk bir şekilde terkedilmesi gerekmektedir. Çekirgeden etkilenen araziler neredeyse geçen yıllar aynı bölgelere ve alt bölgelere ayrıldı.⁶¹ Bu sene bazı bölgelerde çekirgelerin çok büyük bir kısmı şahin, karga, küçük karga ve kırlangıç [hawks, crows, jackdaws, swallows] gibi kuşlar marifetiyle ortadan kaldırıldı. Özellikle şahin, çekirgeler yerde gezerken değil de akşamüzeri çukurlara dolan çekirgelerin başına geçip sabaha kadar ziyafet çekmektedir.⁶²

Yıllar	1892	1893
Maaşlar	192l 1s	221l 9s 5cp
Ücretler	3.090l 10s 4cp	2.464l 1s
Depo Giderleri	161l 4s 8cp	152l 19s 6cp
Ulaşım	115l 7s 4cp	60l 1s 3cp
Çekirge Alımı	45l 5s 5cp	353l 3s 6cp
Malzemelerin Tamiri	640l 10s	564l 8s 3cp
Yeni Malzeme Alımı	12l 5s	181l 1s 2cp
Çekirge Yumurta Raporu	45l 16s	51l 12s
Seyahat	25l 2s 4cp	57l 12s 8cp
Ufak Tefek Eşyalar	92l 17s 1cp	27l 13s 7cp
Toplam	4.424l 19s 8cp	4.134l 3s 4cp

Tablo 7: 1892 ve 1893 Kampanyaları Harcamaların Karşılaştırılması⁶³

⁵⁹ 1891 ve 1892 Yılları Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Enclosure No:2, 5 Kasım 1892.

⁶⁰ Agr.

⁶¹ 1893 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1893-94 [C.7149] Cyprus. Report on the locust campaign of 1893.

⁶² Agr.

⁶³ Agr.

geçen seneden daha çok yumurta toplanmıştır. Nicosia’da Phyllia, Nicosia, Petra-Dhyeni, Athieno; Larnaca’da Jirisili; Famagusta’da Xylotyμπο, Liopetri, Kouklia, Lapathos, Varoshia, Acanthou, Aya Theodoro ve Rhizo Carpas’da toplam 13 alım merkezi açılmıştır.⁶⁸ Kampanyanın başlangıç tarihi Nicosia tartım istasyonunda çekirge alınmaya başlanan 14 Mart’tır. 4 Mayıs’ta da kampanya bitmiştir. Uzak yerlerde işlemler 11 Mayıs akşamına kadar devam etmiştir.

Çekirge yumurtaların okkası geçen sene ile aynı fiyattan 16 kuruştan alınmıştır. Geçen yıl 6.334 okka’dan daha az olarak, bu sene toplam 4.735 okka çekirge yumurtası alınmış ve bunların %95’i “sacra acridha”, geriye kalan %5’inin sıradan çekirge olduğu anlaşılmıştır.⁶⁹ Yıllardan beri süregelen mücadele yöntemleri, adadaki çekirge türünün de değişmesine neden olmuştur. Sıradan çekirge dediğimiz “stavronotus cruciatus” ortadan kaybolduktan çok sonra, “sacra acridha” türü çekirgeler yumurtadan çıkmaya başlamıştır. Sıradan çekirge ile yapılan mücadelede çok az “sacra acridha” etkisiz hale gelmekteydi. Geçen yıllarda “sacra acridha” türü çekirgelerin sayısı iyice artmıştır, çünkü bunlarla mücadele etmek için özel bir çaba harcanmıyordu. Yakma işlemi yapılırken bu tür henüz yürümediği için, bu türe karşı, perde ve tuzak sistemi etkisiz kalıyordu. Ancak, 1894’ten beri uygulanan canlı çekirge toplama sistemi, “sacra acridha”yı azaltma eğilimindedir. Sıradan çekirge ile aynı anda yumurtadan çıkmaya başlasa da sıradan çekirgenin yumurtadan çıkması kısa sürede bitmekte, ama “sacra acridha”nın yumurtadan çıkması 3 aydan uzun sürmektedir. Yumurta toplama yönteminin en önemli avantajı, “sacra acridha” ile de mücadele edebilmesidir. Son yıllarda “sacra acridha” türünün sayısı arttıkça yazın hasat edilen pamuk, susam ve anason gibi ürünlere çok fazla zarar vermeye başlamıştı.⁷⁰ Yumurta toplama yöntemi ile bunun da önü alınmıştır.

Köylüler getirdikleri yumurta ve canlı çekirge için tartım istasyonlarında bir çek almaktadır. Daha sonradan köylere dolaşan mutemetler, bu çekleri paraya dönüştürmektedir. 1894’de köylülere 23.100 çek ve 1895’de 45.808 çek verilmiştir.⁷¹ Gündelik ücretleri düşünce, insanlar tarla işlerinde gündeliğe gitmeyi tercih etmektedir.⁷²

Tablo 8’de, 1883-1895 yılları arasında Nicosia, Famagusta, Larnaca ve Limasol’da çekirgelerin yumurta bıraktığı köy sayısı, arazi büyüklüğü ve tahmini yumurta miktarı gösterilmiştir. Yıllar içerisinde çekirgeden etkilenen köy sayısı azalsa bile, uygulanan yöntemin niteliğine göre sayı tekrar aynı seviyeye gelmiştir. Çekirgelerin her yıl bıraktığı yumurta sayısı muazzamdır. Ancak çekirgelerden etkilenen arazilerin genişliği dönüm cinsinden ada büyüklüğü ile karşılaştırıldığında çok azdır.

Y umurta bıraktığı Köy Sayısı	41	33	3	3	0	1	3	4	7	1	07	04	09	41

⁶⁸ 1895 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1896 [C.7945] Cyprus. Report on the locust campaign of 1895.

⁶⁹ 1895 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Mavrogordato, 6 Mayıs 1895, Nicosia.

⁷⁰ 1895 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr.

⁷¹ 1895 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Enclosure:1, A. K. Bovill.

⁷² 1895 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Mavrogordato, 6 Mayıs 1895, Nicosia.

Yumurta Bıraktığı (Dönüm)	Yumurta Miktarı (Milyon)
32.848	206
19695	171
34.614	578
31.708	332
13.746	243
20.064	213
9.051	55
7.891	18
16.459	38
25.965	128
33.662	249
25.512	222 3/4
46.156	5.076

Tablo 8: 1883-1895 Yılları Arasında Nicosia, Famagusta, Larnaca ve Limasol'da çekirgelerin yumurta bıraktığı köy sayısı, arazi büyüklüğü ve tahmini yumurta miktarı

1896 Kampanyasında çekirgeler 20 Mart'ta yumurtalarından çıkmaya başlamışlardır, itlaf işlemleri 25 Mart'ta başlayarak 9 Mayıs'a kadar sürmüştür. 1896 Kampanyası'nda 1894 yılında uygulanan yöntemler aynen tekrar edilerek, çok önemli miktarda çekirge ortadan kaldırılmıştır.⁷³ Carpas yarımadasında, takvim daha gecikmeli olduğundan itlaf faaliyetleri 8 Nisan'da başlayıp, 16 Mayıs'ta bitmiştir.⁷⁴ Okka ile canlı çekirge satın almak için açılan tartı istasyonları şunlardır: Nicosia'da Phyllia, Nicosia, Exometokhi ve Athineno; Famagusta'da Xylotymbo, Liopetri, Kouklia, Lapathos, Aitheodoro, Leonarisso ve Rizo Carpas; Larnaca'da Jivisili.⁷⁵ Elaea ve Chatos'a, işleri kolaylaştırmak için, işler bitmeden 3 hafta önce, iki ilave tartı istasyonu daha açılmıştır.⁷⁶

Her bir merkezde nazır, memur ve gerekli ise yardımcı memur çalışmaktadır. Nazır, merkezdeki işleri denetler, temizlenmiş arazileri ziyaret eder ve yapılan işleri not alır. Memur, köylülerin getirdiği çekirgeleri alır ve onlara ödeme yapılması için bir çek verir. Yardımcı memur ise alınan çekirgeleri tartar. Eğer yardımcı memur yoksa onun işlerini memur yapar. Gün boyunca alınan çekirgeler; akşam olunca nazır ve denetçi [inspecting officer] eşliğinde itlaf edilir ve gömülür. Köylüleri gezmekle görevli 4 mutemet, köylüleri gezerek bütün çekirge çeklerinin ödemesini yapar.⁷⁷

Bu sene önemli miktarda aracı tüccar, temizlenmiş arazileri dolaşıp çekirge satın almıştır. Bunların bazıları, işlerini düzgün yapmayarak, aldıkları çekirgelerin ağırlıklarını artırmak için toprak, taş, tuz, çimento ve kum doldurmaktadırlar. Çekirgeleri ucuza almak için, Devlet'in fiyatı düşürdüğüne yönelik yaptıkları spekülasyon da işin bir başka boyutudur. Kısaca, köylüden çekirgeleri ucuza almak için her yola başvurmuşlar ve çabalarının olumsuz sonucu olarak köylülerin çekirge toplamayı bırakmalarına neden olmuştur.⁷⁸

⁷³ 1896 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1897 [C.8289] Cyprus. Report on the locust campaign of 1896.

⁷⁴ Agr.

⁷⁵ 1896 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr., Enclosure No:2.

⁷⁶ Elaea'daki istasyondan çok verim alınamamıştır çünkü köyün sakinleri çok tembeller. Chatos'taki köylüleri ise, çekirge tüccarları caydırıyorlar ve Lefkoniko, Vitzada, Psillato, Cnodara, Marathovouno ve Chatos köylerindeki çekirgeleri alıyorlar. Bu köylüler Exometohi'deki istasyona uzak oldukları için, topladıkları çekirgeleri daha ucuza tüccarlara satıyorlar ve böylece uzaktaki tartı istasyonuna gitmekle uğraşacaklarına, zamandan tasarruf etmektedirler. 1896 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu. Enclosure No:2.

⁷⁷ 1896 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr.

⁷⁸ 1896 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu. Enclosure No:2.

1896 kampanyasının sonuna doğru, önemli oranda toplayıcı [collector] günde 3 okka, bazen 4 okka topluyorlardı. Kampanyanın sonundaki ortalama 300 dirhemi ve kişi başına 1 okka ile sınırlı idi. Sonuç olarak çekirgeler, düzenli olarak yıldan yıla artan oranda yok edildi.⁷⁹ 1896 yılı güzel bir örnek olduğu için burada detaylı verilmiştir. Ayrıca her merkezde de fiyatlar değişmektedir.

Ağırlık		Okka Değeri	Toplam
Okka	Dirhem	Cp	(l s cp)
344	183	200	382£ 6s 1cp
570	163	180	562£ 14s 6cp
431	342	160	380£ 19s 5cp
564	129	140	434£ 17s 3cp
370	366	120	245£ 1s
988	105	100	546£ 14s 7cp
1.282	380	80	568 £ 11s 6cp
1.353	349	60	444£ 2s 7cp
3.224	76	40	713£ 15s 1cp
15.923	38	30	2.625£ 12s 1cp
17	140	20	1£ 18s 5cp
25.071	271		6.906£ 13s 6cp

⁷⁹ 1896 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu. Enclosure No:2.

Tablo 9: 1896 Yılında Satın Alınan Çekirge Miktarı ve her hafta değişen fiyat⁸⁰

1896 kampanyasında 25.071 okka çekirgeye 6.900 £'e ödenmiştir. Ödenen fiyat 200 ila 30 kuruş arasında değişti.⁸¹ Tablo 9'da değişen fiyatlardan alınan çekirge miktarı gösterilmiştir. Çekirgelerin toplandığı arazilere göre ve hangi haftada toplandığına göre çekirgenin okka fiyatı değişmektedir.

Hafta	1895		1896		1897	
	okk	ücret	okk	ücret	okk	ücret
1	461	200	181	200	-	-
2	115	200, 150, 120	110	200, 180, 160, 140	-	-
3	301	120, 100, 90, 80, 70	198	140, 120, 100, 80	-	-
4	461	60, 50, 40	333	80, 60, 40	-	-
5	436	40, 30, 20, 10	467	40, 30	645	80, 60, 40
6	853	10, 7 ½	651	30	480	40
7	573	7 ½, 5	702	30	446	40, 30
8	134	30, 20, 15, 10	253	60	80	30

Tablo 10: 1895, 1896 ve 1897 Yıllarının haftalık okka fiyatlarının karşılaştırılması

1895 ve 1896'da satın alınan çekirge miktarı artsa da, 1897'de yüksek fiyatlara rağmen, satın alınan miktar her hafta daha da azalmıştır. Çekirgeler daha geç yumurtadan çıktığı için 8. hafta miktarları Carpass'dandır. Tablo 10'da son üç yılın haftalık okka fiyatlarının karşılaştırılması gösterilmiştir.

⁸⁰ 1896 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu, agr.

⁸¹ 1897 Yılı Çekirge Kampanyası Raporu: A&P 1897 [C.8633] Cyprus. Report on the locust campaign of 1897. 25 Haziran 1897, A. K. Bovill, Nicosia..

Harcama Kalemleri	Miktar
Tartım Dükkanları	12 £ 3s 5cp
Çekirge Yumurtası Alımı	1 £ 9s 7cp
Çekirge Alımı	3931 £ 13s 2 cp
Ulaşım, Haberleşme ve diğerleri	52 £ 15s 2cp
Maaşlar	217 £ 6cp
Toplam	4216 £ 3s 6cp

Tablo 11: 1897 Kampanya Masrafları⁸²

1897 Kampanyası 30 Haziran günü sona ermiştir. 1897 Kampanyası süresince hem çekirge yumurtası hem de yaşayan çekirge beraber satın alınmıştır. 1895 ve 1896'da bu sistemin maliyeti çok yüksek olmuştur. 1895 yılında 6.877 £ ve 1896 yılında 7.639 £ harcanmıştır. Ancak, bu sistemden önce, çekirgelerin dağıldıkları alan genişleme eğiliminde iken, yumurta ve canlı çekirge toplayarak çekirgenin dağıldığı alan daraltılmıştır.⁸³ Tablo 11'de 1897 yılının harcama kalemleri gösterilmiştir. 1897 Kampanyası boyunca 4.213 £ harcanmıştır.

Sonuç:

Osmanlı döneminde düzenli olmasa da, çekirge ile sürekli mücadele edilmiştir. Britanyalıların 1878'de Kıbrıs'ı ansızın işgal etmesi, ilk birkaç yıl çekirge ile mücadelede bocalamalarına neden olmuştur. Çekirge ile mücadelede yapılan masraflar için bütçeden pay ayırmayarak, masrafları ek vergi konulması yolu ile ada halkından tahsil etmeyi seçmişlerdir. İlk birkaç yıllık bocalamadan sonra, Çekirge Vergisi ile kampanya masraflarını karşılayarak, her yıl daha organize kampanyalar yürütmüşlerdir. Arşivdeki 1897 yılındaki son rapora kadar, çekirge ile her yıl sistematik mücadeleye girmişler ve çekirgelerin tarımsal faaliyetleri olumsuz etkilemesini engellemişlerdir.

Çekirge Kampanyaları, hava koşullarına bağlı olarak Mart ayında başlayıp, Nisan ve Mayıs aylarında sürmektedir. Eğer havalar erken ısınıp yağış olmazsa, çekirgeler yumurtadan erken çıkmakta ve kampanya da Mart'ın ilk günlerinde başlamaktadır. Yine hava koşullarına bağlı olarak, araya yağmurlu ve soğuk günler girmezse, Mayıs ayının ilk günlerinde bitmektedir. Bu aylar, ada için önemli bir tarım ürünü olan arpanın hasat dönemine denk geldiği ve ilkbahar ayları olmaları nedeniyle, adadaki ekim faaliyetleri ile çakışmaktadır. Çekirge kampanyalarında bazen 2000'i aşkın kişinin istihdam edildiği düşünüldüğünde çekirge ile mücadele edilirken, ada halkının toprakla bağı da gevşemiştir. Çekirgeler varlıkları ile tarım ürünlerini tahrip ederken, çekirge ile mücadele eden insanlar da tarımsal üretimin dışında kalmaktadır. Kampanyalardaki istihdamın işleyecek toprağı olmayan ve aldıkları gündelik ücretlerle hayatına devam eden insanlara hitap ettiği açıktır. Ancak çekirge vergisi, adada yaşayan herkesi hedeflemekte ve tarım kesiminde olmayanlardan da belirli bir oranda alınmaktaydı. Bu haliyle halkın tepkisini topladı ve verginin askıya alınması kaçınılmaz bir son olarak gerçekleşti. Bunun

⁸² Agr.

⁸³ Agr.

en önemli nedeni, çekirge vergisinin toplandığı fonda kampanya masraflarından daha fazla para birikmesi ve yıllar içinde burada biriken paranın, demiryolu inşaatı ve liman yapımı gibi Ada'nın başka işlerinde kullanılması yatmaktadır.

Kıbrıs'taki "Çekirge Kampanyaları" Britanyalıların özenle ve ısrarla yürütmesi ile başarıya ulaşmıştır. Kampanyalarda pek çok yöntem denenmiş, bazen tek başına bir yöntem uygulanırken bazen birden çok yöntemin karması yapılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İrade Şura-yı Devlet

B. The National Archives of the United Kingdom

FO 881/3913, 7 Haziran 1879.

CO 883/2, August 1883

A&P 1884 [C.4189] Cyprus. Report on the locust campaign of 1884 by S. Brown.

A&P 1886 [C.4620] Cyprus. Report on the locust campaign of 1885 by S. Brown.

A&P 1887 [C.4960] Cyprus. Report on the locust campaign of 1885-6 by S. Brown.

A&P 1888 [C.5250] Cyprus. Report on the locust campaign of 1886-7 by S. Brown

A&P 1888 [C.5565] Cyprus. Report on the locust campaign of 1887-8 by S. Brown.

A&P 1890 [C.6020] Cyprus. Report on the locust campaign of 1888-9 by James Cunningham.

A&P 1890-91 [C.6486] Cyprus. Report on the locust campaign of 1890 by Captain J. H. Bor.

A&P 1893-94 [C.6903] Cyprus. Reports on the locust campaigns of 1891 and 1892 by Captain J. H. Bor.

A&P 1893-94 [C.7149] Cyprus. Report on the locust campaign of 1893.

A&P 1895 [C.7630] Cyprus. Report on the locust campaign of 1894.

A&P 1896 [C.7945] Cyprus. Report on the locust campaign of 1895.

A&P 1897 [C.8289] Cyprus. Report on the locust campaign of 1896.

A&P 1897 [C.8633] Cyprus. Report on the locust campaign of 1897.

C. BASILI ESERLER

JENNINGS, Ronald C., "The Locust Problem in Cyprus", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol.51, No. 2, 1988, s. 279-313.

MORGAN, Tabitha, İngilizlerin Kıbrıs'taki Tarihi, Çev: Cumhur Atay, Khora Kitap, Lefkoşa 2013.

D.İNTERNET KAYNAKLARI

Cyprus Blue Book, http://cypruslibrary.moec.gov.cy/kyvernitikes_ekdoseis.html

The Cyprus Gazette, http://cypruslibrary.moec.gov.cy/kyvernitikes_ekdoseis.html

Kıbrıs'ta Çekirge İstilasası İle İlgili Osmanlı Arşiv Belgeleri

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Kırıkkale Üniversitesi / Kırıkkale

Giriş

Bereketli topraklarıyla asırlarca Akdeniz'in kraliçesi olarak tanınan Kıbrıs, yüzyıllarca çekirge istilâsı ile de boğuşmuş, bu adaya mahsus bir çekirge türü asırlarca ada ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Adada tarih boyunca uygulanan muhtelif tedbirlere rağmen bu felaketi yenmek mümkün olamamıştır. Bu çekirgeler daha yeşil çayırlar bulmak amacıyla genellikle Suriye veya Kuzey Afrika'dan uçarak Kıbrıs'a gelmişlerdir. Adada Lüzinyan, Venedik, Osmanlı, İngiliz yönetimleri çok ciddi mesai harcadıkları hâlde bu felaket kesin olarak önlenememiştir. Çekirgeler tüm adada yeşillikleri kemirip yok ettikleri gibi, çürümeleriyle oluşan kötü kokudan da hava sağlıksız hâle gelip ölümler artmış ve adada kıtlık baş göstermiştir. Seyyah Villani 1354 çekirge istilasında yol ve tarlaların 30 cm yüksekliğinde çekirgelerle dolduğunu, yeşil olan her şeyin yok olduğunu, bunun üzerine kralın her yetişkinin belirli ölçüde çekirgeyi kamu görevlilerine vermelerini emrettiğini nakletmiştir. Kıbrıs adasıyla adeta aynileşen bu çekirge türü baharda doğup yaz ortalarına kadar yaşayan ve her bir yumurtasından kırktan fazla yavru doğan bir tür olup imhası neredeyse imkansızlaşmıştır. Önlerine çıkan yeşillikleri imha etmeye doğmuş olan çekirgeler kendilerine çok uygun gelen Kıbrıs ikliminde cirit atıp efsane Lefkoşe kalesinden de sağlam bir direnç göstermişlerdir. Bu çekirge türü Lüzinyanlarda sauterelle, Venediklilerde cavalette, İngilizlerde grasshopper/ locust, Osmanlı'da çekirge olarak bilinmiştir. Bire kırk katıp çoğalan, yeşilliklere çok büyük bir alerjisi olan bu çekirge türü 21-31 Martta toprağın üstüne çıkıp 23 Nisan (Aziz George günü)'a kadar toprakta sürünmeye devam etmekte, birkaç günde kanatlanıp 26 Nisan'dan Temmuz sonuna kadar sürüler hâlinde güneş hariç her şeyi silmiştir. 1432'de yayınlanan Kıbrıs kroniğinde bu meseleye değinilmiş ve çekirgelerin 1351'de adaya gelmeye başlayıp çok büyük zararlar verdiği, 1409'da Kıbrıs'ın üç-dört yıl sürüp tüm ekin ve ağaçları kıran korkunç bir çekirge belâsına yakalandığı, 1411'de ise çekirge felaketinde bir azalma olduğu bildirilmiştir. 1410'da çekirge sürülerinin iki yıl boyunca tüm yolları ve bahçeleri kaplayıp bütün yeşillere zarar verdikleri, sonunda kıtlık olduğu, kralın da tüm yumurtaları ve yeni doğanlarını çukura atırıp yaktırarak başarılı olduğu ve kral ölene kadar bir daha çekirge meselesiyle karşılaşmadığı bildirilmiştir. 1473'te Kıbrıs kralı I. James İran'dan adaya getirttiği suyla Muhammed Kuşu veya Çekirge Kuşu denilen kuşları adaya çekerek çekirgeleri yok etmek istemiştir. 1521'de adada yaşayan herkesin belli miktarda çekirge toplaması önerilmiş, 8000 İngiliz kilesinden fazla çekirge yumurtası toplanıp bu yolla önemli başarı sağlanmıştır. 1542'de Kıbrıs'ta büyük bir deprem olunca çekirge sürüsü uzun yıllar Suriye'de kalmıştır. 1569 Lüzinyan raporlarında Suriye'den adaya çekirge ile beslenen kuşların geldiği bildirilmiştir. Osmanlı döneminde ise adanın bitip tükenmek bilmeyen çekirge savaşı devam etmiştir. 1573-1587 arasında adayı birçok kez ziyaret eden Alman denizci Ulrich Krafft Türklerden önce de adada çekirge istilaları olduğunu ancak bu kadar olmadığını belirtip, yollarına çıkan tüm yeşillikleri yok eden bu çekirgelerin kolokası (Kıbrıs patatesi) tüketmediklerini de söylemiştir. Ludwing Ross Şubat-Mart 1845'te Kıbrıs ziyaretinde Mesarya ve Karpaz bölgesinde çok çekirge olduğunu, o dönemin paşasının çekirgeleri hendeklere atırıp üzerlerini toprakla kapattığını belirtmiştir. Bu felaketten kurtulmak için yasalar koyan Osmanlı hükümeti çekirgelerin imhası için 36862 erkek nüfustan her birinin birer kile çekirge tohumu getirmesini istemiş, buna uymayanların tecziye edileceğini belirtmiştir. 1869'da adada mutasarrıf olan Said Paşa bu meseleyi kendine has tedbirle çözmüş, Mösyö Richard'ın bulduğu bez tuzakları kullanmıştır. Öte yandan bu tedbirler uygulanırken bazı uygunsuzluklar da olmuş, mesela çiftçilere belli miktarda çekirge getirme

mecburiyeti getirilip eksik getirenler cezalandırılmış, ama çiftçilerin getirdiği çekirgeler, çekirge toplama zahmetine katlanamayan başka çiftçilere memurlarca satınca aynı çekirgeler tekraren 10-12 defa teslim edilebilmiştir. Çekirgeleri gözleyerek yeni bir metot geliştiren İtalyan Mösyö Richard, çekirgelerin Mart ayında adaya gelip asla geri dönmediklerini, şehre geldiklerinde birkaç gün içinde duvarları tırmanıp hep aynı yöne gitmek istediklerini, caddeye çıkıp köşeyi döndüklerini görmüş ve böylece çok pahalı icadı ortaya çıkmıştır. Yani, çekirgelerin gidebileceği tarlaların önüne iki ayak genişliğinde kumaşlar, 135 derecelik açıyla kazıklara bağlanıp kumaşların üzerine üç inç genişliğinde yağlı şerit dikilmiş, kumaşın hemen dibine yüz ayaklık aralıklarla 5x3x2 ayak hendekler kazılmış ve sürüler halinde gelen çekirgeler sonlarını bilmeden kaygan yüzeyden ilerlemeye çalışırken çukurlara düşmüşler ve üzerleri toprakla örtülerek imha edilmişlerdir.¹

Osmanlı dönemi, Kıbrıs'ta çekirge istilâsına karşı en yoğun tedbir ve önlemlerin uygulandığı dönemdir. Tarih boyunca çeşitli tedbirlerin uygulandığı adada özellikle Tanzimat sonrası tedbirlerin belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Bu tedbirleri Osmanlı arşiv belgelerinden tüm yönleriyle görmek mümkündür. Bu belgelerde, çıkarılan yasalarla köylünün vergiye bağlandığı, çekirge yumurtalarının belirli miktarlarda toplanıp getirilmesiyle yok edilmek istenildiği görülmektedir. Ama asıl köklü çözümün İtalyan Mr. Richard Mattei'nin icadı olduğu ve bu icatla çekirge istilasına karşı ciddi bir başarının kaydedildiği anlaşılmaktadır. Mösyö Richard çekirgeleri gözleyerek yeni icadını geliştirmiş ve çekirgelerin mart ayında adaya gelip bir daha geri dönmediklerini, geldiklerinde de birkaç gün içinde duvarlara tırmanıp hep aynı yönde gitmek istediklerini, caddeye çıkıp köşeyi döndüklerini görmüş ve buna göre bez tuzaklar hazırlamıştır. Buna göre, çekirgelerin gideceği tarlaların önüne, üzerine yağlı şerit dikilmiş kumaşlar kazıklara bağlanıp dibine de hendekler kazılmış, sürüyle gelen çekirgeler kaygan yüzeyden ilerlerken çukurlara düşmüş ve üzerleri toprakla örtülüp yok edilmişlerdir.

Konuyla ilgili arşiv belgeleri

Kıbrıs'ta çekirge mücadelesine dair arşiv belgelerinin özellikle 1263/1847'ten sonra arttığı dikkati çekmekte olup, bunda Tanzimat sonrası çekirge belâsına karşı yeni tedbirler geliştirilmek istenmesi etkili olmuştur. Belgelerden anlaşıldığına göre adada çekirge istilasına karşı mücadele bilittifak 1847'de başlamış, ancak tutulan mevcut usulle imhasının mümkün olamayacağı anlaşıldığından yeni usuller aranmış, Mösyö Richard'ın bez tuzakları epey işe yaramıştır. Kıbrıs, 1864 düzenlemesiyle Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti bünyesinde çekirge istilâsına karşı çok özel bir konum elde etmiş ve bu vilayetin valileri Kıbrıs ile daha yakından ilgilenip ciddi önlemler almışlardır. Bu valilerden birisi de mükerreren üç kez valiliğe atanan Kayserili Ahmed Paşa² olup son valiliğinde 1283-1289/1867-1873 yılları arasında Kıbrıs'ta çekirge istilâsına karşı bizzat adada bulunarak çok etkili sonuçlar almıştır. Paşa'nın adada bu istiâyâ karşı elde ettiği başarıları daha sonra Bahriye nazırı olarak atanmasında da etkili olmuştur. Biz de Osmanlı arşivlerinden bu döneme ait nümune belgeleri sunmak istiyoruz. Bu belgelerde, bu belânın bir yılda tümüyle yok edilmesi imkansızsa da çok büyük yardım ve desteklerle sadece %10-20'den fazlasının yok edileceği; çok eskiye dayanan bu belânın her yıl vaktiyle tohumu toplattırılıp canlanmadan önce önü alınırsa mahsulâtın zarardan kurtarılabilceği; 800 çift bez tuzak daha alınması gerektiği, çekirgenin tamamen imhası gayesiyle adanın Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyetine bağlanıp bu

¹ FatmaToklu, *Lusinyanlar döneminden, İngilizler dönemine kadar uzanan, Kıbrıs'ın çekirge mücadelesinde, Osmanlı Hukuku'nun İngilizler dönemine yansımaları*, Kıbrıs Gazetesi, 2 Ekim 2008

² Kayserili Ahmed Paşa (1806-1878) er olarak katıldığı donanmada riyale, patrona, kapudane olmuş, 1853-1856 Kırım savaşında Karadeniz filosu komutanı sıfatıyla yer almış ve Sivastopol'un alınmasında önemli rol oynamıştır. Cezâyir-i Bahr-i Sefid, İzmir, Sayda ve Yanya valilikleri yaptıktan sonra 1873'te Bahriye nazırı olmuştur. Abdülazizi'nin hal'i olayında Dolmahçe sarayını donanmayla denizden ablukaya almıştır. V.Murad döneminde ikinci kez Bahriye nazırı olup, unvanı Kaptan-ı Derya olmuş, ardından II. Abdülhamid tarafından görevden alınıp Tuna valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış, 93 harbinde ise Rusçuk muhafızı iken yaşlılık ve hastalık sebebiyle İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir.

vilayetin valisi olan Kayserili Ahmed Paşa gibi, nâdir sıfatlara sahip değerli bir zatın uyku ve rahatı terk edip bütün gün çekirgenin zuhûr ettiği mahalleri dolaştığı; sonuç olarak etkili tedbirlerle bu belâyâ karşı önemli sonuçlara ulaşıldığı belirtilmiştir:

1.

Makâm-ı ‘âlî-i cenâb-ı Sadâret-penâhîye devrden A.MKT.MHM 407/16

Ma’rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Kıbrıs cezîresinde be-her sene zuhûr etmekde olan çekirgenin mevsim-i tayerânı hulûl etmeksizin itlâfi esbâb-ı kavîyyesinin istihsâl ü istikmâli zımnında ‘alâ-cenâhi’l-isti’câl ‘azîmet ve mahalline muvâsalat olundukda evvel emrde çekirge bulunan mevki’ler kâmilen görüldükden sonra tedâbîr-i mukteziyyenin tamâmî-i îfâsına müsâra’at olunmuşdur. Şöyle ki bu çekirge beliyyesi bunca senelerden berü cezîre-i mezbûreyi müstevlî olarak itlâfi emrinde ittihâz olunmuş olan usûllerden semere-i matlûbe hâsıl olamayup fakat Kıbrıs tüccârından Prusyalı Mösyö Rişal’in ihtirâ’-kerdesi bulunan bez tuzakların itlâfça pek çok fâ’idesi tecrîbe olunduğundan nâşî bunlardan beheri yüz elli zirâ’ tûlünde olmak üzere mevcûd bulunan bin takım tuzak bir taraftan ta’mîr etdirilüp çekirge olan mevâki’e taksîm ü isbâl ve kazâ ve nâhiyeler kâimmakâm ve müdürlerinin cümlesi ile millet-i müslime ve gayr-i müslime mu’teberânından ba’zı dirâyet-kâr zevât dahi kol kol ta’yîn ve irsâl kılındı ve Dersââdetde bulunduğum vakt Kıbrısdan vürûd etmiş olan iki kişi tarafından geçen sene çekirge yalnız iki mevki’e az tohm bırakmış olduğına dâ’ir vukû’ bulan rivâyetin hilâf-ı vâki’ idüğü ve Masarya ve Magosa ve Karpas ve Değirmenlik nâhiyeleri dâhilinde bulunan ve dâ’iren mâ-dâr kırk elli sâ’at mesâfeyi hâvî olan sahrâ-yı kebîrde zuhûr etmiş olan külliyyetlü çekirgenin deryâ-yı ‘ummân gibi bir cûş u hurûş olduğu meşhûd-ı nazar-ı teessüf olduğuna ve mahallince verilmiş olan karâr mûcibince nüfûs-ı zükûrun otuzda birinin çekirge istihdâmıyla iktifâ olunsa itlâfi mümkün olamayacağı anlaşıldığına binâen nüfûs nısfî celb ü istihdâm olunmak sûreti bi’t-tensîb Kıbrıs başpiskoposu hürmetlü efendi ma’rifetiyle ahâlî-i hristiyana nesâyih ve tenbîhât-ı lâzime icrâ etdirilerek muvâfakat-ı umûmiyye istihsâl olunmağla ve binâenaleyh peyderpey ahâlînin nısfî memnûnen çekirge mevkilerine gelmekde bulunmağla iş hiçbir sene emsâlî görülmedik sûretde kemâl-i germî vü i’tinâ ile tutuldu. Hamd olsun ikdâmât-ı fevka’l-âde semeresi ile şimdiye kadar mahsûlâta hiçbir mahalde bir gûne zarar ikâina meydân verilmediği misillü tuzakların kenârından nehrler gibi akup yer yer hafır u âmâde edilmekde olan kuyulara dökülmekde olan çekirgenin mikdârı tasavvur ve tahmîn olunamayacak derecelerde ve işte bu sûretle bir taraftan çekirge itlâf edilmekde ve taraf-ı kemterânemden dahi terk-i hâb u huzûr ile çekirge mevâkii ale’t-tevâlî devr olunup ve çekirgeler ne tarafa hücum ederler ise muhârebe eder gibi önlerine tuzaklar çekilerek harekât-ı tecâvüz-kârâneleri men’ edilüp ikdâmât-ı kâmile sarf olunmakda olduğu gibi çekirgenin tayerânına daha on beş yirmi gün olduğundan ol vakte kadar burada tevakkuf ile tâkat-ı beşeriyyenin tâb-âver olabileceği mesâ’î îfâ kılınacaktır, fakat yine bu hâlde şu beliyyenin bir sene içinde kâmilen imhâsı derece-i istihâlede ise de bi-avnihi te’âlâ sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde te’sîr-i teveccühât-ı teshîlât-âyât-ı cenâb-ı vezîr-i a’zamîleri ile yalnız yüzde on ve yirmi kadardan ziyâdesinin itlâf olunacağı me’mûl-i kavî olup onun dahi bu sene hasbe’l-mevsim mahsûlâta pây-endâz-ı hasâr olamayacağı misillü netîce-i teşebbüsât-ı hâzıra ve sene-i âtiyyede hiç baş göstermemek üzere tohmlarının kış içinde topladılması hakkında tasavvur olunmakda olan ahvâl muahharen arz u beyân kılınacaktır. Mücerred îfâde-i hâl ma’razında takdîm-i arıza-i çâkerâneme cesâret kılınmıştır. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir. Fî 2 Muharrem 1285/13 Nisan 1284 Bende: Vâlî-i Vilâyet-i Cezâyir-i Bahr-i Sefîd. Kıbrısdan

2.1.

Atûfetlü efendim hazretleri

İ.ŞD 6/301

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Vâlîsi devletlü paşa hazretlerinin Kıbrıs cezâresine azîmetinde çekirgenin külliyyen itlâf u imhâsı için bizzât vukû bulan teşebbüsât u icrââatını hâvî vârid olan muharrerâtiyla lâyiha-i mufassalası evrâk-ı melfûfesiyle berâber Şûrâ-yı Devlete verilerek ol bâbda Nâfia Dâiresinden kaleme alınan mazbata arz u takdîm kılındı. Mutâlaasından müstebân olduğu üzere Kıbrıs cezâresinde işbu çekirge dâhiyesi eski ve dâimî bir şey olmasıyla beher sene vaktiyle çâresine bakılarak tohmu toplatdırılır ve canlanmazdan evvel önü alınır ise mahsûlât-ı vâkıanın mazarratdan kurtarıldığı cihetle bunun def'-i mazarratı için vâlî-i müşârün-ileyhin ittihâz eylediği usûl pek etrâflı bulunmuş ise de usûl-i mesrûdenin oraca tamâmî-i icrâsı kâbil olup olmadığı anlaşılacak ve ilerüde müşkilâta uğranılmamak için bir esâs-ı kavîye binâ edilmesi lâzîmeden olduğundan ma'lûmât-ı mahsûsası cihetiyle serasker müsteşârı sa'âdetlü Hâlet Beyefendi hazretleri da'vetle iktizâsı lede'l-mülâhaza mütâlaâtın en başlıcası bu sene tutulamayan canlı çekirgenin kâmilten itlâf u imhâsı için mevcûd olan bez tuzaklar ta'mîr ü islâh ve yeniden sekiz yüz çift tuzak daha mubâyaa olunmak üzere üç yüz elli bin gurus sarfı mâddesi olarak egerçi hâl-i hâzır iktizâsınca böyle külliyyetlü bir masrafın kabûl ü ihtiyârında hazînenin dûçâr-ı usret olacağı derkâr ise de işbu çekirge beliyyesinin def' ü izâlesi ile ale'l-umûm cezâre halkının hasâr u zarardan kurtulmasını müstelzim olacak bir emr-i hayrın hayyiz-i fi'le getirilmesi uğurında devletçe fedâkârlık ihtiyârı muktezî olup husûsiyle şu beliyyenin bu sene imhâsı çâresine bakılmaz ise ilerüde tezâyüd ederek sarf olunan akçenin mahv u hebâ olacağına binâen çekirgenin itlâfı için çekirge mevkiine karîb ü baîd olan mahaller ahâlîsinin nisf u rub'unun celb olunması ve çekirge mevkiilerinde ictimâ' edecek me'mûrîn ve ahâlînin beytütetleriçün talep olunan iki yüz aded çadırın gönderilmesi münâsib olup fakat bu bâbda işin en ziyâde dikkate şâyân olan ciheti umûm ahâlînin toplayup hükûmete teslim edeceği tohmların muhikkâne vezn ü tekyîli ve bedelât-ı lâzîmesinin bi-hakkın i'tâsı husûsları olarak hâlbuki işin içine akçe girince her nasıl olsa fesâddan sâlim olamayacağı anlaşılmuş ve topladıkları tohm bedeli olarak ahâlîye verilecek akçe muahharen yine kendülerinden istifâ olunacağı cihetle bu sûretin ihtiyâr u icrâsında bir fâide görülememiş olduğuna ve mîr-i müşârün-ileyhin mutasarrıflığı hengâmında nüfûs-ı mevcûdenin sunûf-ı muhtelif taksîmiyle adam başına lüzûmu kadar tohm tevzî' olunarak bilâ-bedel topladılması ve hisse-i musîbesini teslim etmeyenler hakkında kânûnen cezâ tertîbinden sarf-ı nazarla mücâzâten iki kat çalışdırılması gibi bir yol tutularak bu kâidenin fâidesi görülmüş olmasıyla usûl-i mezkûre vechile ahâlî-i cezâre birkaç sınıfa taksîm ve herkesin kuvvet ve kudretine göre tohm tevzî' edilerek meccânen topladılması ve hissesinden ziyâde tohm getirenlere beher kilesiçün taraf-ı devletden yedişer buçuk gurus verilüp hissesini getirmeyenler haklarında yine çekirge işlerinde kullanılmak üzere bir cezâ tertîb olunması ve şu tedâbîrin icrâsından maksad-ı aslî yalnız devletin menfaatini aramak olmayup cezâre ahâlîsinin husûl-i servet ü râhatları kaziyesi bulunduğu buralarının ve devletçe icrâ olunacak fedâkârlıkların ahâlîye tefhîmi ve me'mûrîn-i mahaliyye ile birlikde çalışdırılmaları esbâb u vesâilinin istihsâli husûslarının vâlî-i müşârün-ileyhe iş'ârı ve mevcûd olan tuzakların ta'mîr ü islâhıyla müceddeden sekiz yüz çift bez tuzak daha mubâyaaası zımında üç yüz elli bin gurus sarfı için şimdiden me'zûniyyet i'tâsı ve masârıf-ı vâkıanın hazînece kabûl ü mahsûbu husûsunun Mâliye ve sâlifü'z-zikr iki yüz aded çadırın muahharen istirdâd olunmak üzere serîan tehyie vü irsâl kılınması keyfiyetinin i'mâlât-ı Harbiye Nezâret-i Celîlelerine havâlesi tezekkür kılınmış ise de ol bâbda her ne vechle emr ü fermân-ı hazret-i mülûkâne şeref-sünûh u sudûr buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim. Fî 9 RA 1285

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikr olunan mazbata manzûr-i âlî-i hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve husûsât-ı mezkûrenin tezekkür olduğu vechle icrâ-yı iktizâları müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî mantûk-ı münîfenden

olarak mezkûr mazbata yine savb-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine iâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 10 RA 1285

2.2.

Makâm-ı 'âlî-i hazret-i vekâlet-penâhiye

Nezd-i hakâyık-vefd-i âlî-i cenâb-ı vekâlet-penâhîlerinde muhtâc-ı arz u beyân olmadığı üzere Kıbrıs cezîresi tûlen 70 ve arzen 24 sâat (224-96km) mesâfe-i berriyeyi ve kuvve-i sâbitesi nümûdâr olan arâzî-i basîta-i vâsiayı şâmil ve her nev' mahsûlât ve eşcâr-ı müsmire yetiştirmege kâbil bir mahall-i pür-feyz ü bereket ve belki hazîne-i servet olup işlendikçe buradan semerât-ı kesîre iktitâf olacağında şübhe yok ise de hayfâ ezmân-ı sâbıkadan berü cezîre-i mezkûreyi müstevlî olan çekirge beliyyesi arak-ı cebîn ile bir yılda yetiştirilen mahsûlâtı bir anda silüp süpürmege başladığından nâşi ahâlinin ye's ü hurmân oldukları hâlde bunun tabîatı ile mündefî' olamayacağına cümlelerin aklı ermekle yirmi iki sene mukaddem itlâfına bi'l-ittifâk mübâşeret olunmuş ise de ol vakt ittihâz kılınmış olan usûl ile imâte vü imhâsi mümkün olamayacağı anlaşıl原因 olarak başka bir çâre taharrî olunmakda bulunduğu sırada bundan beş sene mukaddem Kıbrısta mukîm tüccârdan İtalyalı Mösyö Rişalin ihtirâ' etmiş olduğu bez tuzaklar tecrîbe olunan fevâid-i kesîresi cihetle evvelki teşebbüsâtından hayrlı görünmekle şimdiye kadar be-her sene isti'mâl olunmakda bulunmuş olup fakat bunun da sûret-i isti'mâlinde olan noksân ikmâl olunmamış ve bir de çekirgenin tayerânından sonra gars edeceği tohumun topladılması dahi esbâb-ı indifâiyenin en birincisi olduğu hâlde buna da be-her sene lâyıkı ile devâm edilememiş olduğundan şu dâhiye-i dehyâ bu seneye kadar def' olmamış kalmıştır. Binâberîn bu bâbda olan ahvâl ve harekât-ı sâbika ve bu sene vukû' bulan teşebbüsât ve icrâ'ât-ı mümkünenin evvel emrde ber-tafsîl serd ü beyânından sonra bunun bi-avnihi te'âlâ sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde te'sîr-i teveccühât-ı teshîlât-âyât-ı cenâb-ı vezîr-i a'zamîleri ile gelecek sene kâmilen imhâsının mütevakkf olduğu tedâbir-i mükemmelenin zîrde 'arz u ityânına cesâret olunur:

-Altmış üç târîhinde çekirge tohumu topladılup vukû' bulacak masârîfin nısfı hazîne-i celîleden ve nısf-ı digeri ahâlî tarafından tesviye vü te'diye olunmak üzere şâyân buyurulan müsâ'ade-i seniyye üzerine icrâ-yı icâbına teşebbüs olunup sene-i merkûmede ve altmış dört târîhinde ol sûretle icâbı icrâ olunmuş ise de muahharen hazîne-i celîleden akçe verilmesi sûreti terk ile çekirge tohumu ahâlîye topladılmakda ve canlusı dahi çarşafklar ile mümkün mertebe itlâf edilmekde bulunmuşdur. İşte bu usûl birkaç sene kadar devâm idüp hâlâ Bosna vilâyeti vâlisi devletlü Osman Paşa hazretleri yetmiş iki târîhinde Kıbrıs mutasarrıfı buldukları hâlde çekirge zuhûr eden mevkiilerde yer yer hendekler hafırıyla kenârları alçı ile sıvanmak sûretini ihtirâ' ve hendeklere düşmeyenler dahi etrâfi çalı ile çevrilüp tehâcüm-i umûmî ile ihrâk olunmak husûsını tertîb ederek bu yolda haylice telefât vukû' bulmuş ise de yine fâide-i külliye görülememiştir. Yetmiş dokuz târîhinde mûmâ-ileyh Mösyö Rişalin ihtirâ' eylediği bez tuzaklar ki bir zirâ' arzında ve yetmiş beş zirâ' tûlünde olup çekirgenin çıkup yürümege başladığı vakt icâbı vechle hatt-ı müstakîm veyahud dâire-i müstedîre üzere kazıklar ile yere rekz olunur ve çekirgenin ayakları tutup hârice çıkamaması için derûnunun üst tarafına beş parmak arzında muşammaa değdirilüp ve ara ara yirmi otuz adımda bir tuzağın iç tarafına veyahud hadd-i fâsıl gibi iki bez arasına bir buçuk arşun umkında ve üç arşundan yedi sekiz arşun kadar tûlde kuyular hafır olunup derûnlarına düşecek çekirge çıkamamak üzere kenârlarına dahi sekiz parmak (22,6 cm) arzında çinko vaz' olunur, te'sîr-i harâret-i şems ile pür-cûş u hurûş olan çekirgeler bu tuzaklara başlarını çarpar çarpmaz tuzağın boyunca seyl-i revân gibi bi't-tab' kuyulara akdığından kuyular doldukça ayak ve toprak ile çiğnenüp boşaldılarak tekrâr dolar ve bu sûretle bu mevkiin çekirgesi kâmilen itlâf olunduktan sonra tuzaklar sâ'ir icâb eden mahalle nakl ve rekz ile yine bu sûretle itlâfa gayret edilir.

-Zikr olunan tuzaklar fevâid-i meşrûhası hasebiyle taraf-ı saltanat-ı seniyyeden sene-be-sene Avrupadan celb etdirilerek el-hâletü hâzihi iki bin adede bâliğ olmuş ise de beher arşun mahallinin altı parmağı

toprak ile örtülmek iktizâ edeceği cihetle arzı az kalarak ve beş parmak arzında olan muşammaa dahi kifâyet etmeyerek çekirgenin büyüdüğü sırada yüzde beşinin tuzakları tecâvüz edebilmekte olduğundan bezlerin bir buçuk arşun ve muşammaaların dahi on parmak tülünde olması iktizâ-yı hâlden görünmüştür.

-Ahâlinin çekirge işinde istihdâmı bahsine gelince nüfûs-ı zükûrun onda ve yirmide ve otuzda biri celb ile istihdâm olunmak gibi beher sene yekdigesine mübâyin olarak ittihâz olunmuş olan usûller ber-vefk-i matlûb iş görmege kâfi degildir çünkü geçenlerde buraya vusûl-i kemterânemde ahâlî-i zükûrun onda biri itibâriyle amele celb olunmasına evvelce karâr verildiği hâlde gûyâ milleteynden birkaç bin kişinin ictimâ mahzûrî dâî olacak gibi vâhî ve bî-esâs evhâma tebaiyetle otuzda biri itibâriyle amele taleb ü celbine teşebbüs olunduğu görülüp hâlbuki iki bin tuzak beş on mevkide birkaç sâat mesâfe tülünde olacağı cihetle otuzda bir itibâriyle celb olunacak amele-i kalîle o kadar bendin yer yer rekzi ve kuyular hafri ve dolacak çekirgenin itlâfî ile yeniden kuyular açılması ve mevkilerin değiştirilmesi ve tuzakların ale't-tevâlî rûzgârdan muhâfaza edilmesi gibi birtakım hidemât-ı kesîreye kifâyet edemeyeceğinden başka bunlar bir buçuk ay kadar işlemek üzere yevmî altışar yedişer guruşdan beheri ikişer yüz ve ikişer yüz ellişer guruşa doğru ahâlî tarafından tutulup ücretleri ber-vech-i peşîn i'tâ ve çekirge mevkilerine sevk ü isrâ olunmakda ise de ekserinin birkaç gün işler işlemez memleketlerine firâr eyledikleri meşhûd olarak tekrâren celblerine ise zamân-ı itlâf müsâid olmadığından bu usûl ile iktifâ olunmayup çekirge çekirge mevkilerine karîb olan ahâlinin nısfı ve baîdce olanların rub'ı celb olunmak sûreti bi't-tensîb icrâ-yı îcâbına teşebbüs olunmuş ve bir iki mevkie dahi topçu asâkir-i şâhânedan bir bölük altıncı topçu alayı kâimmakâmı izzetlü Hüseyin Bey maiyeti ile sevk edilmiş ve birkaç yüz tuzak metrûk iken ta'mîrât-ı cüz'iyelerinin derhâl ikmâlî ile mevkilere yetiştirilmiş olduğuna ve taraf-ı kemterânemden dahi ale'd-devâm on beş gün kadar çekirge mevkileri bizzât dolaşılıp nezâret ve teşvîkât u tenbîhât-ı kâmile îfâ kılındığına mebnî hiçbir senede emsâlî mesbûk olmadık sûretde çekirge itlâf edilüp hattâ derûnlarında lâ-ekal bin kıyye çekirge telef edilmek şartıyla hafri olup boşaldılan kuyuların mikdârı tahmînen on bine karîb ise de mikdâr-ı sahîhini mübeyyin mahallerinden alınacak mazbatalar dahi muahharen takdîm kılınacaktır; lâkin ne çâre ki vaktiyle yukarda da arz olunduğu vechle tuzakların infisâlî ikmâl kılınmamış ve iş gevşek tutulmuş olup maiyet vapurunun Prevezeden bir müddetle vürûd etmemesine mebnî buraya vürûd-ı kemterânem ise çekirge hurûcunun haftasına tesâdüf etmekle bundan ziyâde ikdâma vakt kalmamıştır. Egerçi çekirgenin zuhûrundan iki hafta mukaddem buraya gelmek mümkün olsa idi bi-havlihi te'âlâ bunun kâmilen itlâf olunacağında şübhe yok idi maamâfîh noksânî-i âlât u amele sebebi ile bugün tayerâna başlamış olan çekirge yüzde beşden ziyâde değil ise de bir çekirgenin gars edeceği koza derûnında altmışdan doksana kadar tohm olmağla bâkî kalan az çekirgenin dahi bi't-tab' gelecek sene yüz kat olacağı rütbe-i bedâhetdedir.

-Şimdiye kadar tohm topladılması emrinde olan usûl dahi on beş yaşından ziyâde ve altmış yaşından aşağı bulunan nüfûs-ı zükûr üzerine ba'zı sene ikişer ve ba'zen birer kîle tohm tevzî' olunarak topladılmaktan ibâret ise de irâe ve tahsîs kılınan mevkilere teslim olunan çekirgenin doğruca tekyîli irtikâb ve fesâddan kurtarılamamıştır. Vâkıâ mutasarrıf-ı sâbık saâdetlü Hâlet Beyefendi hazretlerinin zamân-ı me'mûriyetlerinde ikdâm ve himmetleri semeresiyle bir sene seksen bin kîle kadar tohm topladılmış olduğu hâlde muahharen tedennî ederek hattâ geçen sene otuz beş bin kusûr kîle tohm tevzî' olunmuş iken yalnız sekiz bin kusûr kîle tohm topladılarak üst tarafı aranmadığından bu sene zuhûr eden külliyyetlü çekirge o gayretsizliğin netîce-i vahîmesi bulunmuştur

-Bu bâbda olan ahvâl ve icrâât-ı sâbika vü hâzırının beyânına bu makâmda hitâm verilüp gelecek sene çekirgenin gerek canlusının itlâfî ve gerek işbu Ağustos ibtidâsından itibâren tohmunun topladılması hakkında icrâsına lüzûm görünen teşebbüsât u tedâbirin arz u ityânına şurû' edilir:

-Yukaruda hâme-güzâr-ı beyân olduğu vechle bez tuzakların tevzî'-i arzî îcâb-ı hâlden olarak el-hâletü hâzihi mevcûd bulunan iki bin bezin ise nısfı fersûde olduğu cihetle gelecek sene işe yarayamayacağından

içlerinden sağlam olması tahmîn olunan bin adedi bi't-tefrîk kusûr bezlerin nisfları şakk ile yarımşar arşun mahalli toprak tarafında kalmak üzere mezkûr bin aded bezin alt tarafına ilâve olunmak ve muşammaaları on parmak arzında olarak sâbıkları misillü müceddeden bin aded tuzak ve bir de isti'mâl olunmuş olan çinkoların yağmurdan paslanarak çekirgenin yürümesine mâni' olmadığı görüldüğünden sekiz bin kuyunun kenârlarına kifâyet edecek kadar yeni çinko mubâyaaşı dahi elzemdir.

-Suver-i meşrûha üzere bezler âmâde edildikten sonra çekirgenin hurûc edeceği mevkiler kurb ve civârında bulunan ahâlî-i zükûrun nisfî ve ol mevkilere on sâatden ziyâde ba'id bulunacak kasaba ve karyeler ahâlîsinin rub'ı celb ile çekirgenin itlâfına imece tarîki ile sa'y ü gayret olunmak icâb eyler şu kadar ki ahâlînin hepsi hayr u şerlerini tefrîke muktedir olamayacaklarından nâşî içlerinden işi ortasında bırakup firâr edenler dahi bulunacağı cihetle iş etrâflı tutulmak üzere vilâyet vâlîsi bulunacak zâtın çekirgenin hurûcından on beş gün evvel ya'nî Şubatın on beşinde mutlakâ Kıbrıs vürûd ile çekirge mevkiinde ârâm ederek ve çekirge zamânında umûr-ı âdiyye terk ile mahallî mutasarrıfı dahi a'zâ-yı meclis ve Rum başpiskoposu efendi sâir işe yarayacak mütehayyizân-ı memleketi mustashiben ortaya azîmet ve kazâ kâimmakâmlarını dahi celb ü da'vet eyleyerek ahâlînin ber-vech-i matlûb vakt ü zamânında celbi ve lâyıki ile tuzakların rekz ve kuyuların hafrı husûslarına bi'l-ittifâk sarf-ı mesâî vü ihtimâm olunmak derece-i elzemiyetdedir fakat buranın ekser-i mütehayyizânı çekirge itlâfi me'mûriyetinde beher sene ücret almağa alışmış oldukları ve ba'zılarının erbâb-ı zirâatdan olmadıkları hasebiyle işin kâmilen arkasını alacak sûretden çalışmağı pek de istemeyecekleri me'mûl olduğundan yerli me'mûrların harekâtına nezâret eylemek üzere Kıbrıs dâhilinde bulunan kılâ'-ı şâhâne ile dâhil-i vilâyetde bulunan sâir münâsib kalelerden vâlînin berâberce üçer beşer çavuş ve mülâzim ve yüzbaşı gibi zâbitler getirdiği hâlde pek çok fâide olacağı bi't-tecribe anlaşılmuştur. Bir de bu kadar ahâlînin çekirge mevkilerinde geceleri açıkda kalmaları hastalık zuhûrına sebebiyet vermekte olduğundan hem derûnlarında ahâlî ve hem de geceleri dahi çekirge mevkilerinden ayrılmamak üzere me'mûrîn beytûtet eylemek ve hitâm-ı maslahatda iâde kılınmak üzere iki yüz aded çadırın evvelce irsâl ve ihsân buyurulması pek lâzımdır.

-Meclis-i livâdan verilip manzûr-ı dekâyık-nüşûr-ı hazret-i sadâret-penâhîleri buyurulmak üzere aynen ve leffen takdîm kılınan mazbatada beyân olunduğu vechle tohmun topladılması hakkında ittihâzına müsâde-i aliye-i vezîr-i a'zamîleri şâyân buyurulması istid'â olunan usûl dahi şu vechledir ki cezîrenin üzerinde on beş yaşından yukarı ve altmış yaşından aşağı olarak mevcûd bulunan 36862 nüfûs-ı zükûra birer kileden yine ol mikdârdan tohm tevzî' olunarak her karye ahâlîsinin hisse-i musîbelerini şehr-i Ağustos ibtidâsından Teşrîn-i Evvel nihâyetine kadar üç ay zarfında mevâki-i lâzimedeki ik'âd olunacak komisyon hey'eti huzûrunda vezn-i kintâr etdirilerek teslim ile yedlerine verilecek matbû' ve memhûr makbûz ilmühaberlerini almağa ve her kangı şahs hisse-i musîbesini teslimde muhâlefet eder ise hükûmetin emrine itâat etmemiş demek olacağından cezâ kânûnnâme-i humâyûnı mucibince cezâ-yı nakdî vermeğe mecbûr olmak ve komisyon dahi icâbı vechle iki üç mahalde nisfî Müslim ve nisf-i digeri hristiyan olmak üzere cümlelerin vüsûk-ı itimâdına mazhar olmuş olan muteberân-ı ahâlîden teşkil kılınup mahallî kâimmakâmları dahi komisyonun reîsi bulunmak ve komisyon kabz edeceği çekirge tohmunu bir me'mende hıfz ile muahharen merkez-i livâdan muhâsebeci gibi haysiyetli bir me'mûr ile üç dört muteber zât ta'yîn ü irsâl kılınarak bunlar mevkilerde mahfûz bulunan tohmları tekrâren vezn-i kintâr etdikden sonra huzûrlarında kuyulara defn ettirmek icâb eder; hâlbuki bu tohmları kazup çıkaracak olan fukarâ takımı olup öteden beri agniyâ gürûhi hisseleri için bunlara vaktine göre kîlesine yirmi beşden kırk guruşa kadar ücret vermekte iseler de iş muhtekir eline düşüp hem ahâlî beher sene birkaç yüz bin guruş akçeden çıkmada ve hem de yine tamâmı ile tohm toplanamamakta olduğundan nâşî bir karye ahâlîsinin veyahud bir şahsın hisse-i musîbesi olan tohmı teslim eylediği anda beher kıyyesi için mahalleri mâl sandığından olarak komisyon hey'eti tarafından kırkar pâra bedel verilmesi ve hissesinden ziyâde tohm toplayup teslim eden olurise maa'l-memnûniyye kabûl olunarak kezâlik

bedelinin te'diye kılınması icâb eder bir kîle tohm on yedi oka geleceğinden bu hisâbca kıyyesi kırkar pâraden sâlifü'z-zıkr otuz altı bin sekiz yüz küsûr kîle tohmun esmânu altı yük yirmi altı bin altı yüz elli guruşa bâliğ olacağı misillü hisse-i matrûdeden ziyâde birkaç bin kîle tohm getirilür ise onun esmânu da bir iki yüz bin guruşa bâliğ olacağından ol hâlde cümlesinin birden umûm ahâlîye bi't-tevzî' vakt-i mahsûlden sonra tahsîl edilmesi teshîl ve tamâmî-i icrââtı mûcib olacağında şübhe yokdur zîrâ tohm için verilecek akçe yine ahâlîden çıkacak ise de peşin para ile görülecek işin kemâl-i germ iletutulacağı ve maamâfih hazîne-i celîlenin dahi evvelce vereceği akçeyi üç beş ay içinde kâmilen toplayup ma'nen ise a'sâr ve vâridât-ı sâireden ilerüde pek çok fâide kazanacağı derkârdır.

-İşte çekirge tohmunun topladılması ve canlusının itlâfi husûslarının mütevakkiף olduğu tedâbir tafsilân arz edilmiş olduğuna ve tohm toplanması mevsimi mütekarrübü'l-hulûl olduğu gibi tuzakların dahi vaktiyle Avrupaya sipâriş oluması iktizâ edeceğine mebnî bu bâbda isâbet-ârâ-yı sünûh olacak irâde-i aliye-i hazret-i vezîr-i a'zamîlerinin lutfen ve inâyeten sür'at-i emr ü iş'ârı husûsına müsâade-i celîle-i fehâmet-penâhîleri sezâvâr buyurulmak bâbında ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 16 M 1285/27 Nisan 1284

Bende: Vâlî-i Vilâyet-i Cezâyir-i Bahr-i Sefid İ.ŞD 6/301

2.3.

Kıbrıs cezîresi dâhilinde kâin bi'l-cümle karyeler ihtiyâr meclisleri ile muhtârlarına hitâben tenbîhnâmedir

Cümlelerin ma'lûmudur ki bu ada gerek arâzîsinin gâyet çokluğu ve gerek ziyâde münbit ve bereketli olduğu cihetler ile sâye-i ma'mûriyyet-vâye-i pâdişâhîde gündün güne ma'mûr u âbâdân olmağa her sûretle kâbilird lâkin ne çâre ki pek çok vaktlerden beri bu adayı çekirge beliyyesi kaplayup ve cümle mahsûlâtın telefâtından korkup lâyıki ile zirâat edemediğinizden ve ağaçlar yetiştiremediğinizden dolayı burası acınacak bir hâle gelmekdedir. Vâkiâ çekirgenin itlâfi hakkında hayli senelerden beri çalışmakta olduğunuz dahi inkâr olunamaz ise de evveleri tutulmuş olan usûl yolsuz olduğundan ve ba'zı ahâlî dahi hayr u şerlerini düşünemeyüp fütûr getirdiklerinden şu belânın arkası alınamamışdır. Hâlbuki velî-nimet-i bî-minnetimiz şevketlü kudretlü pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin ikdâm-ı efkâr-ı hayriyyet-âsâr-ı hilâfet-penâhîleri bi'l-cümle memâlik-i mahrûselerinin ma'mûr u âbâdân ve tebea-i şâhânelerinin gündün güne nâil-i servet ü sâmân olması maksadından ibâret olmasıyla bu ada dahi vilâyet nizâmât-ı seniyyesinden müstefid olmak üzere Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyetine ilhâk buyurulup ve çekirgenin külliyyen itlâfi esbâbının istihsâl olunması zımında buraya azîmet-i hâlisânemiz irâde ve fermân olunup binâen-aleyh mahsûsen buraya gelindiğinden olunan ikdâm u gayret semeresiyle hamdolsun çekirgenin ne derecelerde telef edildiğini cümle gözünüz ile gördünüz. Bunun üzerine uçup tohm gömecek olan çekirge pek az olmağla kış içinde tohmlarının topladılmasına sa'y ü gayret olunur ise Allahın inâyeti ile artık burası şu belâdan kurtulup ma'mûr olacağına şübhe yokdur. Ancak bu tohmların lâyıki ile toplanılması birkaç şeye muhtâcdır. Bunun birincisi çekirge kangı mahalle tohm ekerse köylüler tarafından hükûmete haber verilmek ve ikincisi her köye ne kadar tohm düşerse tamâmen toplamak ve üçüncüsü bu işi angarya gibi tutmayup sarfedeceğiniz emek yine kendinize fâideli olacağını bilüp elbirliği ile cân u gönülden çalışmak sûretleridir. İmdi cümle size tenbîh ü nasîhat ederim ki çekirge karyeleriniz civârında dağda ovada her nereye tohm bırakırsa iyice dikkat idüp derhâl meclislerinizden lâyıki ile nâhiye müdirinize haber vermeli ve sonra karyelerinize ne kadar kîle tohm düşerse böyle her sene zahmet çekmekden ise bir sene cümle birden çalışup çabalayup tamâmı ile toplayarak hükûmetin göstereceği mahalle teslîm etmelisiniz. Her kim işbu tenbîhâtımız vechle hareket ederse dünyâda ve âhiretde ecr bulur şâyed ba'zı ihtiyâr meclisleri ve muhtârlar taraflarından tenbîhât-ı hâlisânemiz mugâyir hareket olunduğu ya'nî çekirgenin tohm gömdüğü yerler müdirilere haber verilmediği hâlde hükûmetin emrine itâat etmemek ve kendi memleketlerine ihânet etmek dem ek olacağından cezâ

kânûnnâme-i humâyûnu ahkâmına tevfiķan o misillü ihtiyâr meclisleri a'zâsı ve muhtârlar habs olunacağından başka kendilerinden cezâ-yı nakdî dahi alınacaktır. Kezâlik karyeleri hissesine isâbet eden tohmu tamâmen topladup teslîm etmeyen ihtiyâr meclisleri a'zâsı ile muhtârlardan dahi teslîm etmedikleri tohmun bedeli iki kat olarak tahsîl olunacaktır ve ihtiyâr meclislerinin bu bâbda tenbîhine muhâlefet eden olduğu sûrette dahi hükûmete haber verildiği anda o makûlelerin dahi terbiyeleri derhâl icrâ kılınacaktır. İşte buralarını şimdiden bilüp ana göre hareket ve bezl-i ikdâm u gayret etmeniz matlûb-ı kat'î-i hâlisânemizdir. Fî 12 Muharrem 1285/23 Nisan 1284 Vali-i CBS

2.4.

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet-i Celîlesine

Bu sene zuhûr eden çekirgenin imâte vü itlâfı hakkında fevka'l-âde vâki olan himmet-i bülend-nehmet-i âlî-i müşîr-i ekremîleri semere-i celîlesinden olmak üzere emsâli görülmemiş derecede telefât vukûa geldiği cümle indinde müselleme ve tohmun toplatdırılmasında dahi bu vechle ikdâm u himmet olduğu takdîrde bi-avnihi teâlâ sâye-i kudret-vâye-i hazret-i şâhânedede bütün bütün şu beliyenin indifâ u izâlesine muvaffak olunacağı emr-i gayr-i mübhem olduğundan bakiyye-i telefât olup tohm bırakacak olan çekirgenin tohm gars edeceği mahaller evvel emrde kazâlar kâimmakâmları ve nevâhî müdürleriyle kurâ ihtiyâr meclisleri marifet ü nezâretleriyle kemâ-hiye-hakkîhâ bi't-tahkîk ma'lûmât-ı mustahsalaları bâ-mazâbıt-ı muvazzaha kürsî-i livâya beyân u inhâ olunmak üzere güzerân eden seksen üç senesinde icrâ olunan usûle tevfiķan cezîrede mevcûd ve mutavattın olan nüfûs-ı zükûrun on beş yaşından yukarı altmış yaşına varıncaya kadar olanları 36862 nüfûs i'tibârıyla beherine birer kîle hisâbınca bâlâda muharrer kazâlar ahâlîsine 36862 keyl-i âstâne tohmun şimdiden tevzîyle sene-i merkûme Ağustosunun on altıncı gününden bed' ile kâimmakâmlar marifetiyle komisyon hey'etinde iktizâ edecek mevkilere me'mûrlar intihâb u ta'yîn olunup tohmun ahz u kabzı ile anbarlara konulması ve her bir kazâ ve nevâhînin hisse-i müvezzesi tamâmiyle anbarlara teslîm olunduktan sonra merkez-i livâdan mutemed ü mu'teber me'mûrlar gönderilerek mevcûd ve müddehar bulunan tohmun tekrâr tekyîliyle ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim marifetleriyle hâzır olunacak kuyulara defn etdirilmesi ve sinîn-i sâbıkada olduğu vechle hisse-i musîbesini tedârük ve i'tâ etmeyenler olduğu takdîrde o makûleleri âdetâ cânib-i hükûmetden sâdır olan tenbîhâta adem-i itâat yolunda bulunmuş olacaklarından cezâ kânûnnâme-i humâyûnunun 254. Maddesinde musarrah cezânın bunlar hakkında tamâmî-i icrâsı ve kusûr-ı zimmet görünecek tohmun beher kıyyesi için kırk paradan bahâsı ashâbından ahz u tahsîl kılınması ve efrâd-ı ahâlî kendi hisse-i müvezzesini tamâmen ifâ etdikden sonra fazla toplayacağı ve tevzî'le mükellef olmayan çoluk çocuğun ve dul hatun vesâirenin mücerred kendi menâfîleri için çıkaracakları tohmun beher kıyyesine kırk para fiyat takdîriyle hükûmetden mubâyaa olunacağı ve getirenlere akçesi peşinen verileceği kat'iyen umûm ahâlî-i cezîreye i'lân olunarak hissesinden ziyâde getiren kesânın ve hiç hissesi olmayan o makûle çocuk ve hatun vesâirenin getirecekleri tohmun tevzî' sûretiyle alınacak tohma karışdırılmayacak sûrette kezâlik mutemed ü mevsûk me'mûrlar ta'yînle ahz olunup ve akçesi mal sandıklarından peşinen te'diye vü ifâ kılınup anbarlara vaz' olunması ve bunun dahi defni tevzî' sûretiyle alınacak tohm vechle icrâ ve bu vechle mubâyaa olunacak tohmun bahâ ve masârîfi her kaç guraşa bâliğ olurise bi't-tevzî' ahâlîden alınması ve hissesini tamâmen vermeyenlerden beher kıyyesi için tahsîl olunacak kırk para ile alınacak cezâ-yı nakdînin ahâlîden alınacak mebâliğ'e mahsûb edilmesi husûsları miyâne-i çâkerânemizde tezekkür olunmuş ise de şimdiye kadar ahâlî-i cezîrenin meşhûd olan tabîatları ve işbu çekirge maddesinden altmış üç seneden beri eyledikleri mesâ'î üzerine çekirgenin tamâmî-i indifâ'ına muvaffak olunamadığından bu bâbda dûçâr-ı fütûr olduklarına nazaran husûsiyle seksen senesi tevzî'âtından altmış iki bin kîle tahsîl olunup sekiz bin kîlesi bakâyâ kaldığı ve seksen bir senesi yine sâbıkı gibi tevzî' olunmuş ise de kullara 'illetinin zuhûrını sebep tutarak yalnız yirmi beş bin kûsûr kîle tahsîl olunabildiği ve seksen iki senesi yine sâbıkı gibi tevzî' olunup egerçi yirmi üç bin kûsûr

kîle tahsîl olundu ise de me'mûr olanlar fesâd karıştırdıkları tahkîk olduğundan birkaç aylar istintâklarıyla uğraşılıp bi'l-âhire cezâ-dîde olmalarıyla ne çâre çekirge kozasının matlûbı vechle istihsâli muvaffakiyyetine mâni'-i kavî olduğu ve seksen üç senesi tanzîm olunan komisyonlara altmış yaşından dûn ve on beş yaşından efzûn olan nüfûsı i'tibârıyla birer kîle tohm tevzî'i karârlaşdırılarak müteşekkiren ve müsâra'aten hisse-i musîbelerini te'diye ederler me'mûlünde iken yalnız sekiz bin iki yüz yirmi dört kîle tahsîl olunabilip mâ'adâsında envâ'-ı agrâz-ı vâhiye ile muhâlefet gösterdiklerinden tahsîl olunamayup kaldığı cihetle şu hâle nazaran bu sene tevzî' olunacak koza hisselerini vermeyenlerden cezâ-yı nakdî istihsâli ve vermediği tohmun zecren bedeli alınması gibi mu'âmele-i teşdîdiyye gösterilmesi fevka'l-âde ahâlînin tâziyâne-i gayretini ve vaktiyle hissesini toplayup me'mûrüne teslîm etmesini mûcib ve beher sene tohmun toplatdırılmasında bu vechle gayret olduğuy ve bez tuzakların ikmâli ile cânlu zuhûrında dahi bu sene gibi ikdâm u himmet kılındığı hâlde bi-havlihi ta'âlâ sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i şâhânedede gelecek sene şu beliyenin bütün bütün mahv u izâlesine muvaffak olunacağı kaviiyen me'mûl bulunmuş ise de ber-minvâl-i muharrer tervîc ü icrâsı menût-ı re'y ü irâde-i 'âlî-i cenâb-ı vilâyet-penâhîleri olan mevâddan olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 16 Muharrem sene 85 ve fî 27 Nisan sene 84

7 a'zâ, kâtib-i meclis-i livâ(Muhammed Avni), müdür-i tahrîrât(Mustafa Râif), müdür-i oda (Muhammed Ârif), muhâsebeci cezîre-i mezkûre(Es-Seyyid Muhammed Hâlet), ed-dâ'î müfti (Es-Seyyid Abdullah Muhammed Râcî), ed-dâ'î nâ'ib-i cezîre-i mezkûre(Es-Seyyid Muhammed Sâbit), bende mutâsarraf-ı cezîre-i Kıbrıs(Es-Seyyid Tayyib Nu'mân)

2.4.

Haylî senelerden berü cezîremiz olan Kıbrıs cezîresinde zuhûra gelen ve emr ü itlâfına çalışılmakta olan cerâd-ı mazarrat-i tiyâdın bütün bütün def' ü izâlesine ikdâm u gayret olunagelmüş ise de 'adem-i tedâbîr-i mukteziyyeden dolayı bu ana gelinceye değin şu çekirge beliyyesinden kurtulunamayup külliyyen itlâfî 'adîmü'l-inkân olacağı efkârı bi'l-umûm ahâlî-i sekenece ezhânımıza yerleşmiş iken sâye-i muvaffakiyyet-vâye-i hazret-i tâc-dârîde cezîremizin Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilâyet-i celîlesine ilhâkı ve zât-ı nâdirü's-sıfât-ı hazret-i vilâyet-penâhîlerinin vukû'-ı teşrîfleriyle berâber hâb u râhatı terk ve bütün gün çekirgenin zuhûr ettiği mahalleri deverân ve tedâbîr-i müstahsene ile işleyen 'ameleler haklarında gayret-i bî-pâyân buyurdıkları cihetle vukû'a gelen himem-i celîle-i fevka'l-âdeleri semere-i gayret-âsâr-ı hayriyyeleri emsâli mesbûk olmamış hâlâtdan olmak hasebiyle sene-i âtîde dahi böyle tedâbîr-i mukteziye ile ifâ-yı gayret olunacak olduğu ve şehir-i Ağustos ibtidâsından i'tibâren çekirge tohmunun dahi toplatdırılmasına başlanılacak bulunduğu sûretde bu sene vukû' bulan tehâcüm ile olunan itlâfâta nisbetle gelecek sene bi'l-külliyye arkası alınacağına hiç iştibâhımız kalmamış idüğü derk ü fehm-i zihn olduğuy ve memleketimizin zirâ'at ü hirâsetden girü kalınmayup ilerülemesi mutlakâ çekirge beliyyesinin kâmilen arkasının alınmasına muhtâc olup bunun dahi icâb-ı icrâsı zât-ı 'âlî-i âsafânelerinden istirhâm kılındığının beyân u niyâzı bâbında işbu mazbata-i 'umûmiyyemiz takdîmine cür'et kılındı. Ol bâbda ve kâffe-i hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 23 Muharrem 85/4 Mayıs 84

(Yönetici,vücûh, aza ve halktan 133 imza)

Sonuç

Kıbrıs yüzyıllarca, adaya mahsus bir inatçı çekirge türünün istilâsı ile boğuşmuş ve büyük ekonomik kayıplara uğramıştır. Lüzinyan, Venedik, Osmanlı, İngiliz yönetimlerinde bir türlü önlenemeyen bu belâ, adada sağlıksız bir ortam ve kıtlık da oluşturmuştur. Osmanlı döneminde çekirgelerin hendeklere atılıp üzerinin toprakla kapatılması, herkesin birer kîle çekirge tohumu getirmesi, bez tuzak kullanımı gibi tedbirler uygulanmış ise de kesin bir sonuç alınmamıştır. Kıbrıs'ta çekirge mücadelesine dair arşiv belgeleri, adada çekirge istilasına karşı mücadelenin başladığı 1847 tarihinden sonra belirgin biçimde

artmıştır. Çekirge mücadelesinde Mösyö Richard'ın bulduğu bez tuzaklar oldukça etkili olmuştur. Kıbrıs'ın 1864'te Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vilâyeti'ne bağlanması ise çekirge mücadelesinde dönüm noktası olup valiler bundan sonra adada daha ciddi önlemler alabilmişlerdir. Bu valilerin en önde geleni ise Kayserili Ahmed Paşa'dır. Paşa, 1867-1873 yılları arasındaki son valiliğinde Kıbrıs'ta çekirge istilâsına karşı adada bizzat bulunarak çok etkili sonuçlar almıştır. Bu döneme ait arşiv belgeleri, yapılan mücadelenin büyüklüğünü ve başarısını göstermektedir. Bu belgelerde Kayserili Ahmed Paşa'nın nâdir sıfatlara sahip değerli bir zat ve uyku ile rahatı terk edip tüm gününü çekirge mücadelesiyle geçiren özel bir vali olduğu özellikle belirtilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri:

A.MKT.MHM 283/13

A.MKT.MHM 407/16

A.MKT.MHM 413/46

A.MKT.MHM 451/22

İ.ŞD 6/301

Toklu, Fatma, *Lusinyanlar döneminden, İngilizler dönemine kadar uzanan, Kıbrıs'ın çekirge mücadelesinde, Osmanlı Hukuku'nun İngilizler dönemine yansımaları*, Kıbrıs Gazetesi, 2 Ekim 2008.

Osmanlı Döneminde Kıbrıs Çingeneri

Yrd. Doç. Dr. İsmail ALTINÖZ
Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun mütecânis olmayan yapısı içinde, marjinal bir kesimi oluşturan Çingene toplulukları hakkında çok az bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Kıbrıs Çingenerinin yayılma sahası, sosyal yapısı, toplum içindeki yeri, devletin kendilerini nasıl gördüğü, tarihî süreçte ekonomik ve sosyal hareketlilikleri gibi konuların kısmen de olsa izaha kavuşmasının, sosyal tarih araştırmaları açısından önemli bir katkı olacağı düşüncesindeyiz.

Bu bildiri, Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta yer alan Çingenerin sosyo-ekonomik yapılarıyla birlikte, kültürel ve refah seviyeleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun dışında bu adanın değişik bölgelerinde yer alan Çingenerin meslek gruplarıyla birlikte, gelenek ve görenek özelliklerinin üzerinde durulacaktır. Özellikle Osmanlı belgelerinde geçen "Gurbet" tâbirinin bugünkü Kıbrıs'ta Çingener için kullanılan "Gurbet" tâbiriyle örtüşüp örtüşmediği üzerinde durulacaktır. Öncelikle Kıbrıs adasının değişik bölgelerinde dağınık halde bulunan Çingenerin sosyal durumları ve vergileri ele alınarak, bölgeler arasındaki Çingenerin konumu tespit edildiği gibi, devletin bu bölgelerdeki Çingenerlere bakış açısı da bu bildirinin kapsamı dâhilinde olacaktır. Böylece, Kıbrıs adasının çok geniş bir coğrafyasına dağılmış bulunan Çingenerin buradaki konumları ve hukukî durumları saptanmaya çalışılacaktır. Özellikle Osmanlı Döneminde Anadolu'dan Kıbrıs adasına sürgün/iskân edilen Çingener bu bildiriye ele alınacaktır. Ancak, bu bildirinin isminden de anlaşılacağı üzere, bu bildiri "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Çingeneri" ile sınırlı kalacaktır.

Bu bildirinin temel kaynaklarını Arşiv malzemesi oluşturmaktadır. İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Osmanlı Döneminde Kıbrıs Çingeneri hakkında bilgiler edinilmiştir. Ayrıca, Kıbrıs adasında Kıbrıs Vakıflar İdaresi Arşivi, Kıbrıs Millî Arşivi ve Araştırma Dairesinde de araştırmalar yapılmıştır. Özellikle Kıbrıs'ın fethinden sonra bu adanın tahrir sistemi neticesinde nüfus, iskân, vergiler ile alakalı vesikalar incelenmek suretiyle, Kıbrıs adasında yer alan şehir merkezleri, kaza ve nahiyeler ile birlikte, bu yerleşim birimlerinde yaşayan Çingenerin demografik yapıları, nüfusları, bunlardan alınan vergiler, Müslim ve Gayrimüslim Çingenerin isimleri ve cemaat adları ve bu cemaatlerin meslek grupları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu vesikalardan elde edilen bulgular bildiri metninde sunulacaktır.

ÇİNGENELERİN MENŞEİ

Terminoloji

Çingene kelimesi, Avrupa'nın çeşitli yerleri ile İran, Belûcistan vb. gibi Asya memleketleri ve Mısır, Kuzey Afrika ve Amerika'da yaşayan fizikî ve ruhî yapıları, yaşam tarzları ve lisanları diğer milletlerden ayrı olan, çoğunlukla gezici kavme verilen adlardan Türkiye'de kullanılanıdır. Bu kavmin isimleri menşelerinden dolayı muhtelif şekillerde anılmaktadır. Bazıları bunu "Çingene", bazen de Mısır ile bağlantılarından dolayı "Kıptî" diye adlandırmaktadırlar. Ayrıca, bu kelimeyi Brahman kitaplarında paryalara verilen "çandala" adının bozulmuş şekli olarak kabul edenler olduğu gibi "Athinganus" kelimesiyle alakadar bulanlar da vardır. Hind dilinde "toyeng" (musîkişinas, dansöz) kelimesi ile

birlikte, İndus sahillerinde yaşayan “çangar” veya “zingar” adı verilen halkın adını taşıdıklarından kendilerinin bu kavimden geldiği kabul edilmektedir¹.

Çingene kelimesi Balkan ülkeleri, Orta Avrupa ve diğer ülkelerde şu şekillerde anılmaktadır: *ciganin* (Bulgarca), *ciganu* (Rumen ve buradan Macarca’ya geçmiştir). Cigany ve daha sonra Çekçe’den *cinkan*, *zigeuner* (Almanca), *zingari* (İtalyanca) *cingano*, (Venedik) *tsigane* (Fransızca). Kıpti’den dolayı, *gipsy* (İngilizce) *agypciano* (eski İspanyol), *gitano* (bugünkü İspanyol), *gitane* (Fransızca) kelimeleri buradan gelmektedir. Fransızlar, ilk defa Bohemya’dan geldikleri ve Çek krallarından aldıkları mürûriye² ile bazı hakları tanıdığı için, *Bohemien*, Hollandalıların ise, evvela Macaristan’dan geldikleri için, *ungern* ve sonra, Danimarka ve İsveç’de olduğu gibi, tatar oldukları zannedilerek *tatern* veya *täteren* yahut putperestliklerine işaretle, *heidenen* diye adlandırmışlardır³.

Türkiye’de “Çingene” ya da -Çingene kelimesinin aşağılayıcı bir ifade taşımasından dolayı “Roman” adıyla anılan bu topluluk, Doğu Anadolu’da “Poşa” veya “Boşa”, “Karaçi”, “Mutrib veya Mitrip”, “Kıpti”, “Arabacı”, “Elekçi”, “Köçer” gibi isimlerle de anılmaktadırlar. Çingeneler Kıbrıs’ta ise; “Gurbet” tâbiriyle anılmaktadırlar. Sanırım bu kavmin Kıbrıs dışından buraya gelmelerinden ötürü verilen isim olsa gerektir.

Son zamanlarda Türkiye’de “Çingene” isminin aşağılayıcı bir anlam ifade etmesinden dolayı bunun yerine kullanılan “Roman” tâbiri hiçbir şekilde “Çingene” veya “Kıpti” tâbirinin yerini tutmamaktadır. Şöyle ki; yüzyıllardan beri târihi kayıtlara “Çingene” veya “Kıpti” olarak geçen bu isim bizden sonra gelecek nesiller ve araştırmacılar tarafından “Roman” tabiriyle araştırma yapılmak istendiği takdirde bilimsel terminoloji açısından çok büyük sorunlara neden olacaktır. XXI. yüzyılda veya daha sonraki dönemlerde “Çingene” tâbiri yerine “Roman” tâbirini kullanarak araştırma yapmak isteyen araştırmacılar, internet, arşiv ve kütüphane kayıtlarında Ahmet Hamdi Tanpınar veya diğer yazarların “Roman”larıyla karşılaşabilecekleri gibi, tarihte çok önemli bir yere sahip bulunan “Roman Empire” yani “Roma İmparatorluğu” kayıtlarıyla da karşı karşıya kalacaklardır. Böylece, araştıracakları konu ile karşılaştıkları konu farklı olacak ve sonuç itibariyle büyük bir kargaşa ortaya çıkacaktır. Bu yüzden daha sonraki dönemlerde Çingeneler üzerine araştırma yapacak olan bilim adamlarının ve araştırmacıların çok dikkatli olmaları gerekmektedir. Yüzyıllardan beri kullanılagelen ve târihi kayıtlarda geçtiği şekliyle “Çingene” veya “Kıpti” tâbirinin kullanılmasının bilimsel terminoloji açısından daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

Çingene adının Hindistan’daki “Çangar” kabilesinden geldiğine dair rivayetleri⁴ de dikkate alacak olursak Doğu’da “Çangar” adıyla kullanılmaya başlayan bu kelime, daha sonra Çingenelerin batıya göçleri neticesinde buldukları ülkelerin dillerine göre bir şekil almış ve önce İran üzerinden Anadolu’ya daha sonra ise, Bizans’ta “Athinganoi” şeklinde kullanıldığı ve Avrupa’daki ülkelerin dillerine bu kelimenin farklı şekillerde kullanımı olarak girmiştir.

Çingene sözcüğünün terminolojisi İndus sahillerinde yaşayan “çangar” veya “zingar” kelimelerine dayandığını tahmin etmekteyiz. Bu tâbirlerin Çingenelerin batıya göçleri esnasında, buldukları ülkelerin dillerine göre bir şekil almış, Çingene kelimesinin batı dillerindeki versiyonu ise, batıdan doğuya doğru bir sürecin devamı olmayıp, doğu dillerinde kullanılan “Çingene” kelimesinin Avrupa dillerindeki izlenimi olarak düşünmek daha makul ve mantıklı bir çıkarım olduğu gibi târihi

¹ İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara: TTK Yay., 2013, s.17-27.

² Yabancı bir memlekette getirilip dâhilde sarfolunmuş ve diğer bir ecnebi memlekete çıkarılan emtiadan alınan resim hakkında kullanılan bir tabir olmakla beraber, buradaki anlamı Memleket içinde veya dışındaki seyahatler için kullanılan bir tâbirdir. Hatta “Mürûr Tezkiresi” diye de anılır. 1908 İnkılâbına kadar memleket dışına çıkanlara pasaport verildiği gibi vilâyet hududu dışına çıkanlara da mürûr tezkiresi verildi. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Murur Tezkiresi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Yay., 1983, s.583.

³ M. Tayyib Gökbilgin, “Çingeneler”, *İ. A.*, III, s. 421.

⁴ Hüseyin Namık Orkun, “Çingenelere Dair”, *Resimli Tarih Mecmuası*, III/33, İstanbul: Eylül 1952, s.1734.

gerçeklere daha yakın bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü, Çingenerin doğudan batıya doğru göç ettikleri göz önüne alınacak olursa, doğu dillerindeki kelimelerin batı ülkeleri tarafından Çingenerin bu ülkelere göç etmesi neticesinde kendi dillerindeki şeklini almıştır. Özellikle Hindistan'da bu ad ile anılan isim, daha sonra İran topraklarında “Çingâne” olarak adlandırılmış ve Türkçe'mize de batıdan değil, doğu'dan İran yolu kanalıyla “Çingen” veya “Çingene” olarak geçmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Yeryüzüne Dağılımları ve Târihî Süreç

Çingener, Milâdî V. yüzyıldan itibaren göçebe olarak yaşamaya başlamış daha sonra da, kademe kademe dünyanın değişik bölgelerine dağılmışlar ve IX. yüzyıldan itibaren de Anadolu'da görülmeye başlayan bu topluluk, XIV. yüzyıldan itibaren de Avrupa'da ortaya çıkmıştır⁵.

Çingenerin yeryüzüne dağılımları, bugünkü Afganistan, Pakistan ve İran üzerinden Hazar Denizinin güneyini takip ederek iki kol halinde olmuştur. X. yüzyılın sonu, XI. yüzyılın başına doğru Çingener Mezopotamya'nın kuzeyi ve Bizans'ın doğu sınırına ulaşmaya başladılar. *Birinci grup*, başta batı olmak üzere Suriye ve Filistin'e yerleşmişlerdir. Daha sonra bu yayılma Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar devam etmiştir. Bu durum Arapların egemenliği altındaki İberya yarım adasına kadar uzanır. Kuzey Afrika'daki grup daha sonra deniz yoluyla İspanya'ya ulaşmıştır. *İkinci grup*, Çingener kuzeyden Kafkasların güney kısmına (bugünkü Ermenistan ve Gürcistan) topraklarına yerleştiler. Hipotezlerden bazılarına göre bu grup Kafkas dağlarından geçerek ve Karadeniz'in kuzey kıyısından geçerek buradan kuzey yolunu takip ederek Romanya üzerinden Balkanlara ve oradan da Orta Avrupa'ya ulaşmışlardır. Ancak yazarların büyük bir çoğunluğu elde ikna edici tarihî kaynak ve dilbilimi açısından delil bulunmadığından bu duruma şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Aynı durum, en büyük göçebe Çingene topluluğu olarak nitelendirilen grubun Anadolu içlerinden geçerek Balkanlara ve oradan da orta ve Batı Avrupa'ya ulaşan Çingener için de geçerlidir⁶.

Çingener gruplar halinde Avrupa'ya XIV. ve XV. yüzyılda Doğu Avrupa üzerinden ulaşmışlardır. Girit (1322), Korfu (1347), Eflak (1370). Bunlar Batı Avrupa'da ilk kez 1407 yılında⁷, Fransa'da 1419, Hollanda'da 1420, İtalya'da 1422, İspanya'da 1425, Rusya'da 1501, İskoçya ve Danimarka'da 1505, İsveç'te 1512, İngiltere'de 1514, Norveç'te 1540 ve son olarak Finlandiya'da 1584 yılında görülmeye başladılar⁸. Bu topluluk bu ülkelerden sonra, Avrupa'nın diğer ülkelerine dağılmışlardır. Kıbrıs'a ise; 1322 yılında geldikleri tahmin edilmektedir.

Balkan yarımadasında uzun müddet kalan Çingener, özellikle Peleponnez'de birkaç asır yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yunanistan'dan Korfu adasına göçerek, 1326 yılında Frank Baronların hizmetinde bulunan Çingenerlere, Sırp Kralı Stephan Duşan 1348'de bir manastır verdiği gibi, 1370 yılında Eflak'a geçen Çingenerlerden 40 aileye 1387'de voyvoda Mircea'nın yer verildiği görülür. Daha

⁵ Ali Rafet Özkan, *Türkiye Çingenerleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.IX.

⁶ Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of Balkans*, Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press, 2001, pp.11-13. Yazarlar, en büyük göçebe Çingene topluluğu olarak Anadolu'nun içlerinden geçerek balkanlara ulaşan topluluğu göstermektedirler. Ancak, bu bilgilerin nereden alındığına dair dipnot veya referans vermedikleri için bu bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. Ayrıca, Çingenerin bu yüzyıllarda Anadolu üzerinden göç ettiklerine dair hiçbir kayda, dönemin kaynaklarında rastlanılmaması, yazarların yanlış bir bilgiye yer verdiklerine bağlanabilir.

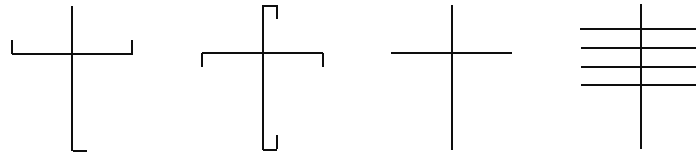
⁷ Aynı tarihlerde Çingener Almanya'da da görülmeye başlamışlardır. Bkz. Rüdiger Benninghaus, “Köln Şehri ve Çevresinde Yaşayan Çingener: Genel Bir Değerlendirme”, *Yeryüzünün Yabancıları: Çingener*, Hazırlayan: Suat Kolukırık, İstanbul: Simurg Yay., 2007, s.96.

⁸ “Roma/Gypsies: A European Minority”, *Minority Rights Group International Report*, 95/4, p.7.

sonra ise, aynı yüzyıl içerisinde Çingener Erdel'e göç etmişlerdi. Korfu adasının 1396 yılında Anjou hânedanından Venediklilere intikal ettiği sırada, burada bir feodom "Acingarum" (Çingene cemaati)'un varlığından söz edilmektedir. XV. Asırda, Bizans şairi Mazaris, Peleponnez'de yedi milletten birinin Kıptîler yani Çingener olduğunu kaydetmektedir ki; bu asır içerisinde Mora'dan geçen seyyahlar, Modon şehrinin etrafında birçok Çingenerin yaşadığını belirtirler⁹.

Uzun araştırmalar sonucunda, Çingener arasında yalnız kendileri tarafından bilinen bazı işaretler bulunduğu ve bu işaretler vasıtasıyla geçilecek, gidilecek yerleri, yolları tayin ettikleri anlaşılmıştır¹⁰.

"Çingene kafileleri, bir yerden geçerken duvarlara, ağaçların gövdelerine, yol kenarlarına bazı işaret çiziyorlarmış. Arkadan gelen diğer Çingene kafileleri de, bu işaretleri görerek, onların delâlet ettiği mânaları anlayarak istikametlerini ona göre takip etmekte imiş. Kendilerinin öteden beri kullandıkları bu kabil işaretlerin en marufları olarak şunlar tespit edilebilmiştir"¹¹:

Şekil:1 Çingenerin kullandığı yön işaretleri
Çingener tarafından kullanılan yön işaretlerinin anlamları:

a: işaretin uzun sapı gidilecek istikameti gösteriyor.

b: yolun kapalı veya tehlikeli olduğunu belirtiyor.

c: işaretin uzun sapı gidilmesi gereken yönü gösteriyor.

d: Daha ziyade Türkiye'de görülen dördüncü işaret ise; yolun gayet tehlikeli ve Çingener için ölümle sonuçlanabilir olduğunu belirtiyor.

Osmanlı Döneminde Kıbrıs Çingeneri

Çingenerin Osmanlı döneminde nüfuslarının artmaları iki şekilde cereyan etmiştir. Birincisi; Çingene müsellemleri teşkilatı vasıtasıyla adaya gelmişlerdir. İkincisi ise; Osmanlının iskân siyaseti sonucu adaya ulaşmışlardır

Çingene müsellemleri, bazı hizmetleri yerine getirmeleri amacıyla Çingene olan yerlerin beylerbeyine, sancakbeyine, kadılarına, Vize Yörükleri Subaşısına, Defterdara ve Çeribaşılara yazılan hükümlerle göreve çağırılmakta idiler. Bu hükümlerden bu hizmeti gerçekleştireceklerin bölgeleri, kimin nezaretinde görev yerine gidecekleri, kaç kişi ve ne kadar süreyle hizmet yapacakları anlaşılmaktadır¹².

Bu hükümlerde, görev yerine çağrılacak müselleme birkaç ay öncesinden bağlı bulunduğu idari âmire çağrı emri bulunduğu gibi, görevi gerçekleştireceklerin ne zaman görev yerinde olmaları gerektiği ve yanlarına ne tür eşyaları bulundurmaları istenirse onlar da vurgulanırdı. Bu konuda göreve gideceklerin gecikmemesi, görevlerini ihmal etmemeleri, eğer böyle durum olduğunda ise, ne tür bir cezayla karşılaşacakları da hükme bağlanırdı¹³. Müsellemler göreve çağırılırken, bunda mevsim önemli

⁹ Gökbilgin, *a.g.m.*, 421-422.

¹⁰ Esat Uras, "Poşalar: Elekçi Çingener Hakkında Etnografik ve Sosyolojik Bir Etüd", *Çığır Milli Kültür Dergisi*, Yıl:15, Sayı:176, Ankara:Temmuz 1947, s.100.

¹¹ Altınöz, *a.g.e.*, s.35.

¹² Müsellemlerin göreve çağrılmaları konusunda şimdilik şu hükümlere bakılabilir: BOA, MD-4, 31/299, MD-5, 510/1392, MD-6, 648/1426, MD-7, 2/11.

¹³ BOA, MD-7, 959/2644, MD-12, 21/43, MD-14, 887/1302, MD-16, 185/495, MD-19, 133/882.

bir rol oynamakta ve görevlendirme hükümleri genellikle kış mevsiminin sonu ve ilkbaharın başında yazılmakta idi. İhtiyaç hâsıl olduğu durumlarda yaz mevsiminin başında da bazen görevlendirme yapılabilirdi. Çingene müsellemlerinin ordu ile birlikte kara ve deniz seferlerine katıldıkları düşünülürse bunların ordu ile hareket ettikleri rahatlıkla anlaşılacaktır. Ordunun baharda sefere çıkmaları dolayısıyla Çingene müsellemlerinin de bu tarihlerde görev yerlerinde olmaları istenmektedir¹⁴. Göreve çağrılan Çingene müsellemleri yapılacak işin mahiyeti ve büyüklüğüne göre Vize, Kızılca ve Yörük Müsellemleriyle birlikte hareket ettikleri gibi bazı durumlarda da tek başlarına hizmeti gerçekleştirmekteydiler¹⁵. Görev yerlerine Çingene sancakbeyi veya subaşılar vasıtasıyla çağrılan Çingene müsellemleri başlarındaki seraskerler ile birlikte sefere giderek altı aylık bir süre içerisinde görevlerini yerine getirmekteydiler. Birinci nevbetliler görevlerini ifa ettikten sonra ikinci altı ay için ikinci nevbetliler görev yerine gitmekteydiler. Örneğin; 1570 yılında Kıbrıs seferi için Çingene müsellemlerinin ikinci nöbetlisi göreve çağrılmıştır¹⁶. Altı aylık görevlerini yerine getiren Çingene müsellemlerine görevlerini yaptıklarına dair icâzet verilmekteydi¹⁷.

Çingene müsellemleri kale ve hisar onarımında da görev almaktaydılar. Sefere gitme, madende çalışma, donanmaya katılma, kale tamiri ve gemi yapımı gibi görevlerinin dışında devlet tarafından kendilerine verilen işleri yapmakla yükümlü idiler. 25 Haziran 1581 tarihinde Çingene müsellemlerinin nöbetlisi olan 155 kişinin Rodoscuk'tan yüklenecek gemilerin İstanbul zahiresi hizmeti için istihdam edilmelerine dair Yanbolu Yörükleri subaşı Kasım'a hüküm yazılmıştır¹⁸. 1583 yılında Çingene müsellemleri İstanbul Hisarı'nın tamirinde görev almışlardır¹⁹. Aynı şekilde Kıbrıs adasında bu tür vazife aldıkları görülmektedir.

Kıbrıs'ta, Osmanlı fethi öncesinde ve hemen sonrasında Rumlardan başka, az sayıda da olsa Venedikli, Ermenî, Fransız, Hristiyan Arap, Marunî, Kıptî, Yahudî, Süryanî, Hintli gibi unsurlar da yaşamaktaydı²⁰.

II. Mahmud Döneminde 1833 tarihli muhassıllık gelirleri arasında gösterilmiş olan gelirler; Defter kethüdalığı ve mülhakatı mukataaları, Baf ve duhan gümrüklerinden başka Tuzla, Limasol, Magosa ve Girinye kazaları iskelelerine uğrayan gemilerden aldıkları gümrük vergisi (bâc-ı bazaar), kazaların evkaf muhasebeciliği, Müslüman Çingenelerden alınan (Kıbtiyân-ı Müslim) cizye, Akmeşe damgacılığı, Lefkoşa kalesi kapı vergileri, kafesçilik, yasakçılık, değirmenlik vergisi, boyacılık ile Magosa ve Baf alaybeylerinden tahsil edilen haraç olmak üzere toplam 51022.5 kuruştur²¹.

Biraz gecikmeli de olsa Kıbrıs'ta da uygulanan nüfus tahririne göre adada 14.983 Müslim, 29.140 gayrimüslim olmak üzere toplam 44.206 erkek nüfus bulunmaktaydı. Bu nüfus içinde Mâruniler ve Ermenilerden başka, Yunan İsyanı'nda Mora'dan kaçıp adaya sığınan 274 Müslüman, 31 müstemen ile 43 Müslüman Çingene ve 49 Avrupa Tüccarı da vardı²².

¹⁴ BOA, MD-19, 190/392, MD-21, 171/410, MD-22, 132/266, MD-23, 75/152, MD-24, 185/495, 288/782.

¹⁵ BOA, MD-52, 286/761, 336/894, MD-58, 82/233, MD-61, 46/125, MD-72, 397/766, 404/776.

¹⁶ BOA, MD-12, 21/43, MD-14, 887/1303.

¹⁷ Emine Dingaç, *Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2004, s.78.

¹⁸ BOA, MD-42, 27/196, (23 Cemaziyevvel 989/25 Haziran 1581 tarihli hüküm)

¹⁹ BOA, MD-52, 35/78, (9 Ramazan 991/26 Eylül 1583 tarihli hüküm)

²⁰ Güven Dinç, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1830-1839)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya 2010, s.189.

²¹ Haydar Çoruh, *II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İctimaî Yapısı (1808-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.262.

²² Çoruh, *a.g.t.*, s.380'den naklen Halil İncalcık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi (Kıbrıs ve Türkler)*, III, Sayı: B2, Ankara 1964, s. 43. Halil İncalcık, 1606 yılına ait bir cizye kaydına dayanarak adada 30120

XIX. yüzyılın ilk yarısında Müslim ve Gayrimüslim cemaatlerin tamamının nüfusu olan 104.860 kişi, XX. yüzyılın ortalarında %100 artarak 206.287 kişiye yükselmiştir. Bu nüfusun 141.668'i Rum, 41.974'ü Türk, 3.548'i Ermeni, 475'i Maruni, 15.523'ü İngiliz, 400'ü Kıpti ve 2.633'ü ise diğer olarak verilmiştir.

1881 tarihli nüfus sayımı sonucuna göre; Kıbrıs'ta 46.389 Müslüman, 136.629 Ortodoks, 1.920 + 212 Roman Katolik ve Maruni, 154 Gregoryan, 691 İngiliz Kilisesi, 69 Musevi, 20 Çingene buluyordu²³.

Osmanlı Coğrafyasında Çingene tâbirinin diğer bir karşılığı da Kıpti idi. Kıbrıs'ta yaşayan Kıptilerin bir kısmının Müslüman oldukları, bir kısmının da eski dinlerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Müslim ve Gayrimüslim Kıptilerin benzer adları kullandıkları da bilinmekteydi. Bu durum zaman zaman karışıklıklara da yol açabiliyordu. Bu karışıklıkların birinde Lefkoşa mehterbaşısı Halil ve kardeşi Ahmet ile yeğenleri Yusuf ve Hüseyin'in Müslüman oldukları anlaşılamayınca kendilerinden Kıptî diyerek cizye alınmak istenmiş, sorun ancak muhassılın buyuruldusunda bunların Müslüman olduklarının açıklanmasıyla çözülebilmisti²⁴.

"1831 nüfus sayımına göre Kıbrıs'ta 31 yetişkin erkek, 12 erkek çocuk olmak üzere toplam 43 Müslüman Kıptî sayılmıştı. 1205 1839 (1255) tarihli nüfus sayımında ise Kıbrıs'ta 30 Müslim, 99 gayrimüslim olmak üzere 129 erkek Kıptî kayıt altına alınmıştı"²⁵.

Güvenç Dinç tarafından Kıbrıs üzerine yapılan bir çalışmada²⁶ şu bilgilere yer verilmiştir: "Osmanlı nüfus defterinde ayrıca Kıbrıs adasına geçici olarak gelenler de kaydedilmiştir. Burada Kıbrıs'a görevli olarak gelen muhassıl ve ona bağlı memurlar/askerler, Lefkoşa naibi ve maiyyeti, Mora'dan göç edenler, hanlarda kalanlar, misafir şeklinde ikamet edenler, adaya firar edenler ve zaman zaman gelip giden Kıptîler sayılmıştır. Bunların toplam miktarı 484'tü. Bu sayı elbette ki sadece erkek nüfusu göstermekteydi".

Osmanlı Devletinde Çingenelerin vakıf ve mülklerde yer aldıkları da görülmektedir. Ancak, görevlilerin bunlardan zorla vergi almak istemelerinden dolayı, onlara zulm etmelerine neden olmaktadır. Bu durumun tahkik edilerek hakikaten vakıf reayası iseler rencide edilmemeleri konusunda hüküm yazılmıştır²⁷. Anadolu'dan Kıbrıs'a İskân edilen işi-gücü mesleği olmayan Çingenelerin Vakıflardan nemalandıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan Çingeneler devletin kendileri ile ilgili hükümleri ve kendilerinin de devlet ile olan münasebetlerini kadılar vasıtasıyla sağlamaktaydılar. Kıbrıs Çingeneleri ile ilgili kayıtlara da Lefkoşe, Girne ve diğer yerleşim yerlerinin kadı Sicilleri vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Kıbrıs'ta hemen hemen her kaza ve kasaba da Çingenelere rastlanılmaktaydı.

hane gayrimüslimin olduğunu ifade etmektedir. 1643 tarihli bir başka cizye kaydından ise; adadaki gayrimüslimlerin 18.040 hane olduklarını, ancak bu tahrirde ergin çocukların katılmadığını belirtmektedir (İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", s. 31-33); Erdoğan, Kıbrıs Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tetkik ettiği 54 ve 55 numaralı 1831-1832 tarihli iki defterden Girne, Mesarya, Limasol, Piskopi, Gilan, Evdim ve Omorfo kazalarının köy, çiftlik ve manastırlarına ait 280 adet meskûn mahallin nüfusuyla ilgili iki defterden bahseder. Ancak bu sayımın Lefkoşa, Magosa merkezleriyle Karpaz bölgesindeki bazı köyleri kapsamadığını da eklemektedir. Sayım verilerine göre 4.474'ü Müslüman, 10383'ü gayrimüslim olmak üzere adanın bu kısımlarında 14.857 erkek nüfus (Rum, Ermeni, Yahudi, Marûnî, Kıpti gibi) bulunduğunu ifade etmektedir (M. Akif Erdoğan, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, İzmir 1997, s. 82-83). Söz konusu nüfus defterlerinin bir şeması da bu incelemede verilmiştir. bk. Erdoğan, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Osmanlı Nüfus Sayımı", s. 85-93.

²³Cemil Çelik, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs'ın İdari ve Sosyal Durumu* (1878-1914), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya 2012, s. 337.

²⁴Dinç, *a.g.t.*, s.185.

²⁵Dinç, *a.g.t.*, s.185.

²⁶Dinç, *a.g.t.*, s.216.

²⁷BOA, MD-41, 18/36, (6 Şaban 987/28 Eylül 1579 tarihli hüküm)

Gurbet Tâifesi

Osmanlı sosyal toplulukları içerisinde Mühimme kayıtlarında oldukça dikkati çeken gruplar arasında Yörükler, Çingâneler ve bir yeri yurt tutunamayarak bir yerden diğerine sürekli yer değiştirdiklerinden dolayı “*Gurbet*” diye nitelenen gruplar önemli bir yekûn teşkil etmekteydi. Çingeneler adıyla anılan tâife ise, belgelerde menşelerine ilişkin malumat verilmemiş olsa bile, bunlar yerleşik, göçebe ve gezgin topluluklar şeklindeydi. Gurbet tâifesinin Çingâne toplulukları ile birçok ortak sosyal ve ahlakî karakteristik özellikleri bulunmaktadır.

Osmanlı Dönemi’nde sosyal yaşamın olumsuz yönde etkilenmesinde büyük rol oynayan Gurbet ve Çingene tâifesinden bahseden Mustafa Akdağ, Mühimme hükümlerine yansıyan şikâyetlere bakarak, “*Gurbet ve Çingeniyân Tâifesi*”nin evleri ve barkları ile gezginci bir hayat sürdüklerini, eğlence hayatını öne çıkardıkları ve geçimlerini bundan sağladıklarını ifade eder. Onun belirttiğine göre, şikâyet konuları bunların özellikle büyük şehirlerin elverişli yerlerinde açığa kurdukları çadırlarda levend, suhte ve öteki ergen (bekâr) servet sahibi ailelerin oğulları hatta evli erkekler eğlenceye kaptırdıkları, servetlerini bu yolda harcattıkları” konusunda toplanmıştı²⁸.

Osmanlı Döneminde Gurbet ve Çingene tâifesinden bu gibi şikâyetlere karşı, ciddî bir sonuç alınamaması, toplumun belirli ihtiyaçlarını karşılamaları dolayısıyla genellikle mahallî idârecilerin onlara hoşgörülü yaklaşımlarından kaynaklanmış olmalıdır. Kıbrıs’a ait kayıtlarda da Çingene ve Gurbet taifesinin birlikte anılması bugünkü Kıbrıs’ta kullanılan Gurbet tabirinin tarihi köklerine ışık tutmaktadır.

XVI. asrın ikinci yarısına ait hükümlerden Çingenelerin Batı Anadolu’da yoğun bir şekilde bulunduğunu görülmektedir. Çingeneler “*Gurbet*” adı verilen taife ile gezmeleri ve asayiş bozmaları neticesinde yukarıda adı geçen iki gurubundan Kıbrıs’a sürgün edildikleri görülmektedir. Hatta bunların asayiş bozmalarına mütevellit ata binmeleri yasaklanıp merkebe binmeleri tenbih edilmiştir.

Osmanlı Döneminde Anadolu’dan Kıbrıs’a Çingenelerin İskânı

Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde Anadolu’dan Rumeli’ye yapılan iskânlar sırasında gerek askeri, gerekse bayındırlık ve geri hizmetlerde kullanılmak üzere Çingenelerin iskân edilmediği gözlenmektedir. Bu tür iskânların daha sonraki dönemlerde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında bazı zümrelerin suç işleyerek toplumsal dengeyi bozmalarından dolayı sürgüne gönderildikleri de oluyordu²⁹.

Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde Anadolu’dan Rumeli’ye yapılan iskânlar sırasında gerek askeri, gerekse bayındırlık ve geri hizmetlerde kullanılmak üzere Çingenelerin iskân edilmediği gözlenmektedir. Bu tür iskânların daha sonraki dönemlerde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun dışında bazı zümrelerin suç işleyerek toplumsal dengeyi bozmalarından dolayı sürgüne gönderildikleri de oluyordu. Özellikle Anadolu’da bu tür suçu işleyenlerin yeri genellikle Kıbrıs adasına sürgün edilmekte. Kıbrıs’a sürgün cezaları arasında şunlar yer almaktadır³⁰:

Müzevirlik, şirretlik, gammazlık ve yalancılık, yalan yere şahadet, müseccel katil ve kanlılık, hırsız ve hırsız yatağı olmak, eşkıyalık, eve girmek, başkasının karısına ve cariyesine taarruz, “*oğlan çekmek*”, ribahorluk, haramzâdelik, avâriz ve nüzûl vergilerinin ödenmesinde mahalle halkına yardım etmemek, zina, kız iffali, deyyusluk, ana dövmek, ağza ve imana sövmek, satın almak suretiyle dava

²⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara 1975, s. 107.

²⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İ.Ü.İ.F.M.*, XI/1-4, (İstanbul:Ekim 1949-Temmuz1950), s.557-558.

³⁰ Barkan, *a.g.m.*, göst. yer.

takibi ve “*emr-i şerif taşımak*”, karısının fahişelik etmesi, mescidin halısını çalmak, cami-i şerifin civarında bulunan evine çengi cariyeye ile nâ-mahrem avret getirip fisk etmek, avretine livâta etmek, uydurma hüccet ve emr-i şerif yazmak, şarap içmek, ramazan günü zina etmek, küfürbazlık, oğlunun hatununu yahut kaynanası kullanmak, Kızılbaşlık, Beylerin ve Subaşılının yanına sokulup kasaba halkına zarar vermek, haberi olmadan Müslümanları bir amile kefil yazdırmak vs. bu tür suçları işleyerek Kıbrıs adasına sürgün edilenler arasında Yörükler ile birlikte Gurbet ve Çingene taifesi de bulunmaktaydı³¹.

Kıbrıs seferi esnasında Çingene müsellemlerinin askeri geri hizmetlerde yer aldığı görülmektedir³².

22 Ramazan 978/17 Şubat 1571 tarihli bir hükümde Çingene müsellemlerinin ikinci nöbetlilerinin Nevruz’dan evvel Kıbrıs’ta görevlerini ifa etmek üzere çağırıldıkları belirtilmektedir³³. 7 Şaban 981/2 Aralık 1573 tarihli hükümde ise, Gurbet ve Çingene tâifesinden Tersâne-i Âmire için lazım gelen kürekçilerin cemaatbaşları tarafından toplanarak tersâneye teslim edilmeleri istenmektedir³⁴.

İstanbul’da çengi kolbaşılığı yaparak Müslümanların ailelerine zarar verdiği tespit edilen Emin Tutu’nun habişi’nin ibret-i âlem için Kıbrıs sürülmesi emredilmiştir³⁵.

Kıbrıs adasında Lefkoşa, Gerbene, Harsoki, Magosa, Limusun nahiyelerinde iskele gümrüğü, memleha, beytü’l-mal-ı amme ve hassa ve hass, cizye-i gebran, kıptiyan-ı perakende mukataalarının nazır ve kabz-ı mal Pervizin zamanındaki muhasebesi icmalini ihtiva etmektedir³⁶.

Osmanlılar döneminde Kıbrıs’ta yaşayan çingenelerin büyük bir kısmının mesleği bulunmaz iken, bir kısmının da bazı meslekleri icra ettikleri anlaşılmaktadır. Başlangıçtan beri Çingenelerin müziğe karşı olan ilgilerinden dolayı Çingeneler arasından hanende ve sazandelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca, bunun dışında ahalinin ihtiyacı olan eşyaları yapmakla yükümlü olan esnaf grubuna da rastlanılmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Kıbrıs adasının değişik bölgelerine yayılmış olan Çingenelere karşı devletin sistemli bir baskı ve zulüm politikası yoktur. Münferit olarak vergi tahsildarları veya başka ahalden zulüm edenlerin bulunması durumunda sürekli olarak bu zulümlerin önlemesine yönelik olarak tedbirler aldığı görülmektedir. Sosyal yaşamda daha çok vergi alanındaki yapılan haksızlıklara yönelik belgelere yüzlerce hüküm yansımıştır.

XVI. yüzyıldan başlamak suretiyle Kıbrıs Çingeneleri ilgili olarak idarî, mâli ve hukuki düzenlemeler, onların belli bir sistem içine alınması bakımından önemlidir. Bu durum, Çingenelerin yaşadıkları başka ülkelerde rastlanılmayan bir özelliğe işaret eder. Hatta onların zamanla bu yörelerdeki yerleşik hayata geçiş ve daimî surette ikametlerini sağlayarak, toplumla entegrasyonlarında rol oynamış olmalıdır.

Kıbrıs’ta yaşayan Çingenelerin gelir seviyelerinin düşük olması, herhangi bir mesleklerinin bulunmayışı, eğitim ve kültür seviyelerinin yetersiz bulunması gibi nedenlerden dolayı toplumla entegrasyonda büyük sorunlar yaşanmaktadır. Tabi ki, bunların en başında Çingenelerin temel

³¹ Hüseyin Arslan, 16. yy. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, 2. Baskı, İstanbul:Kaknüs Yay., 2001, s.232-240, 342-343.

³² BOA, MD-14, 887/1302

³³ BOA, MD-12, 21/43; MD-14, 887/1302.

³⁴ BOA, MD-23, 203/429.

³⁵ BOA, Cevdet/Zaptiye, nr.3259.

³⁶ MAD-2, 3311/1718

özelliklerinden biri olan göçebelikten vazgeçmemeleri Osmanlıların Çingeneri yerleşik hayata geçirmek için atmış olduğu adımları sonuçsuz bırakmaktadır.

Kıbrıs adasında Osmanlı egemenliğinde yaşayan Çingenerin idari, sosyal, kültürel ve hukuki açıdan rahat bir dönem geçirdikleri söylenebilir. Özellikle dinî alanda yeterince Osmanlı hoşgörüsünden istifade etmişlerdir. Onların hukukî ve malî açısından belirli bir sistem içerisinde organizasyonlar şeklinde yönetilmeleri belki de bugünkü Çingenerin özlediği duyguların başında olsa gerektir. Özellikle Güney ve Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Çingenerin Güney kısmında kalanların ötekileştirilmeleri neticesinde kuzeye göç etmeleri, Osmanlı tecrübesinden yararlanma yolunun açılmasına vesile olabilir.

3 - Mimari Eserler, Edebiyat ve Eğitim

Kıbrıs Fethi'nde Sanatsal ve Düşünsel Boyutuyla St.Nicholas Katedrali

Arş. Gör. Bahargül ATAŞ
İbrahim Çeçen Üniversitesi / Ağrı

GİRİŞ

XVI.yüzyılda Kıbrıs Adası'nın Türkler tarafından fethi, belki de yerli halkın mutlulukla karşıladığı bir idare olmuştur. Ortodoks Hıristiyan olan halk, Latin baskısından kurtulmuş, din ve dil özgürlüklerine kavuşmuş, feodal sistem de 'Osmanlı tokadı'na yenilmiştir. Bundan da ötesi, daha İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren Müslüman akınlara uğramış ve pek çok İslam şehidinin kabri olan Kıbrıs'ta İslamiyet'in bir daha sona ermemek üzere başlaması II.Selim devrinde Lala Kara Mustafa Paşa'nın namütenahi gücü ve fütühatı sayesinde olmuştur.

Kıbrısta'ki Osmanlı varlığının kültürel izdüşümleri ve Kıbrıs tarihindeki dönüşümsel etkisi adadaki halka sunulan hoşgörünün sebeplerinden olacaktır. Osmanoğulları adada kaldığı 444 yıl boyunca hakimiyet değerlerinden ödün vermeyerek, Kıbrıs'a da Osmanlı damgasını vuracaktır. Adaya iskan ile getirilen halk, dili-geleneği-sanatı-dini ile burayı şerefliendirecektir. Ani'de, Ayasofya'da, Balkanlar'da bir fetih simgesi halini alan, kiliseleri minare ile onurlandırarak camii yapma ve ilk Cuma Namazını kılma anlayışı, St.Nicholas Katedrali'nde adeta taç giyecektir....

1.KIBRIS FETHİNE GENEL BİR BAKIŞ

XVI. yüzyıl ortalarında Venedikliler tarafından yönetilen Kıbrıs, önceleri yapılan ahidname sonucunda Türklerle iyi ilişkiler içinde olmuştur. Ancak zaman zaman Mısır'a giden hacı ve tüccar gemileri Kıbrıs adasındaki korsanların saldırısına uğramakta idi. Mısır defterdarının gemisini alıp yağma etmeleri de en son nokta olmuş ve Sultan II. Selim, topraklarının emniyetini sağlamlaştırmak için Kıbrıs'ın fethinin gerekliliğine karar verip, önce şeyhülislamın onayını almak istemiş ve Şeyhülislam Ebusuud Efendi de İslamiyet'in selameti uğruna adanın fethinin isabetli olacağını belirtmişti. Ebusuud Efendi'nin fetvası üzerine Piyale Paşa'nın serdarlığında donanma Beşiktaş'tan hareket edip, saray önünde demir atıp, şenlikler yaparak, toplar atarak hareket etmiş, padişah ise donanmayı Yedikule'ye kadar uğurlamış, yirmi gün sonra ise tüm orduya serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa hareket ederek, Muharrem ayının son günü Tuzla'ya (Larnaka) gelip toplar çıkarıp Lefkoşa kalesinin fethine niyet olunmuştu. Seyyid Lokman tarafından yazılan ve İyas Katip tarafından resimlenen⁷ Şeyhname-i Selim, bu olayı bize bir minyatürle göstermektedir. Ancak Katip Çelebi, donanmanın Limasol koyundan çıktığını belirtmektedir¹.

Lefkoşa, 51 gün süren bir muhasaradan sonra zaptedilmiş, Lefkoşa'nın fethinden hemen sonra Girne ve Baf eyaletleri de savaşmadan teslim olmasına karşın, Magosa kalesi savunmaya devam etmiş ve ada, her iki tarafın çok ağır kayıplar vermesiyle ancak bir yıl sonrafethedilebilmiştir².

1 Bilgehan PAMUK; Osmanlı Tarihi El Kitabı, Ankara, 2012, s.204.

2 Ekmeleddin İHSANOĞLU; Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1994, C.II, s.204.

1.1.Kıbrıs'ta Osmanlı Fethi'nin İzleri

Lefkoşa fethedildikten sonra Lala Kara Mustafa Paşa, Osmanlı eyaletinde bulunan tüm kurumların oluşturulmasını ve düzenlenmesini sağlamaya başlamıştır. Bu emir yörede klasik bir Osmanlı eyalet programının oluşmasını sağlamaktır.Kıbrıs'ın Beylerbeyliği olması sağlanır ve mali-ticari-ilmî değişiklikler şehirde baş göstermeye başlar.

Lefkoşa kalesinin imar faaliyetlerinin yanı sıra bir yıl sonra gelen Magosa fethi de bölgede ki iskanı artırmıştır. Ve eskiden beri süregelen bir gelenek olan fethi kutsamak ve sembolleştirmek amacı ile şehrin en büyük kilisesi olan Aya Sofya Katedrali, padişah adına camiye çevrilir. 11-15 Eylül'de bu camiide ilk namaz kılınır. Ayrıca Lala Mustafa Paşa fethin sembolü olarak camiye bir kılıç ve bir Kur'an vakfeder.

Lefkoşa'nın Fethi ile Kıbrıs'ta Osmanlı vakıf müessesesinin de kurulduğu görülür. Aya Sofya, bir Selim vakfı olarak tescil edilir ve bu vakfa geliriyle destek olacak dükkanlar, sular, değirmenler ve araziler eklenir, çiftlikler kurulur³. Ve çeşitli ferman ve emirlerle şehir halkı için hamam, dükkan , çarşı inşaları yapılması buyur edilmiştir⁴.

2. MAGOSA SAINT NICHOLAS KATEDRALİ VE FETİH SÜRECİ

2.1.Magosa'nın (Gazimağusa) Fethine Dair

Lefkoşa'nın fethinden sonra sıra adanın en güçlü kalesi olan Mağusa'nın fethine geldi. Burada da şehrin barışçı yollardan teslim edilmesi için kale komutanı Bragadino'ya çağrı yapıldı. Bu girişimin sonuçsuz kalması üzerine 1 Ekim 1570'de kuşatma başlatıldı. Ancak kış mevsiminin yaklaşması üzerine taarruz ilkbahara bırakıldı. Nihayet Nisan 1571 başlarında şiddetli top atışlarıyla hücum başladı. Kale, denizden zaman zaman destek gelmesi sayesinde ilk birkaç saldırıya başarıyla karşı koydu. Mağusa surlarının yüksekliği , sağlamlığı ve hendeğinin derin oluşu da şehrin alınmasını zorlaştıran önemli bir etkendi. Bu yüzden Mağusa Kalesi'nin fethi sırasında diğer askerlerin yanı sıra 'lağımçı birlikleri'nin çalışmaları önemli rol oynamıştır. Canbulat Bey komutasındaki lağımçı birlikleri, tüneller kazıp buralara barut yerleştirip patlatarak surların kısmen de olsa yıkılmasını sağladı. Venediklilerin surları onarma çalışmaları sonuç vermedi. Türk birliklerinin hendeğe toprak sürmesi de birliklerimizin surlara tırmanmasını kolaylaştırdı⁵(Harita1).

31 Temmuz 1571 günü yapılan son saldırıda kale burçlarından bazıları ele geçirildi. Kale kumandanı Bragadino, kaleyi daha fazla savunamayacağını anlayarak 1 Ağustos 1571'de Lala Mustafa Paşa'ya teslim etti. Mağusa'nın fethiyle Kıbrıs'ın fethi tamamlanmış oldu. Böylece Kıbrıs 307 yıl boyunca Türk idaresi altında kaldı. Fetih sonrasında Kıbrıs'a yönelecek muhtemel saldırılara karşı bazı tedbirler alındı. Adada güçlü bir savunma oluşturmak için Lefkoşa, Mağusa, Baf ve Girne kalelerine asker yerleştirildi. Nitekim fetihden sonra on yıl boyunca Venedik gemileri Kıbrıs açıklarında görülmeye devam etti⁶.

3 Kıbrıs Vakıflar İdaresi Dosyaları, No: 115 / 94.

4 Şükrü Sina GÜREL; Kıbrıs Tarihi , Ankara, 1984, C.II, s.394.

5 Kıbrıs Cumhuriyeti Tarihi Temel Eğitim Kitabı, Kıbrıs Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, S.16.

6 Mahmut İSMAİLOĞLU; Ülkemiz ve Kültürümüz, Lefkoşa, 1984,

Magosa'nın fethinin de gerçekleşmesi ile Kıbrıs fethi tamamlanmış ve yoğun olarak şehir içi imar faaliyetleri başlamıştır. Osmanlı kültürünün ve yaşam şeklinin bir uzantısı olan çıkmaz sokakların mevcut organik dokuya eklenmesiyle doku zenginleşmiş ve içe dönük yaşam şekli kendini hissettirmeye başlamıştır⁷.

Yakın tarihte ise, Magosa'ya İngilizlerin elinden alınması ile 1976'da 'Gazimagusa' ünvanı verilir.

2.2. Magosa Saint Nicholas Katedrali

Lüzinyanlar döneminde, 1298 - 1312 yılları arasında inşa edilen yapı, tüm Akdeniz dünyasının en güzel Gotik yapılarından. Lüzinyan kralları, önce Lefkoşa'da St. Sophia Katedrali'nde Kıbrıs Kralı, sonra da Mağusa'da St. Nicholas Katedrali'nde (Resim.1) Kudüs Kralı olarak taç giyerlerdi. 1571 yılında cami haline getirilene dek, bu törenler yapılagelmiştir. Katedralin en güzel ve en iyi korunmuş olan batı cephesinin mimarisi Fransa'daki Reims Katedrali'nden etkilenmiştir. Gotik tarzda işlemeli eşsiz bir penceresi bulunan katedralin 16'ncı yüzyıl Venedik galerisi avluda yer almakta ve günümüzde şadırvan olarak kullanılmaktadır. Girişteki yuvarlak pencerelerin üzerinde bir Venedik arması görülmektedir. Bazı hayvan figürleriyle süslü kabartmanın Salamis'teki bir tapınaktan geldiği sanılmaktadır. Katedralin apsisi, çoğu Kıbrıs kiliselerinde olduğu gibi, Doğu üslubunda ve üç bölmelidir. Katedralin giriş bölümünde yer alan tarihi cümbez ağacı veya tropikal incir ağacı yaklaşık 700 yıllık geçmişi ile Kıbrıs adasındaki en yaşlı canlı varlıktır. Ağacın katedralin inşaatına başladığı 1298 yılında dikildiği söylenmektedir. Gövdesi 2.70 metreden sonra 7 dala ayrılır⁸.

Kuzey Kıbrıs'ın Gotik katedralleri arasında Magusa'daki St. Nicholas Katedrali, aradan geçen asırlara karsın bugün bile kentin genel görünümüne hakim bir konumda ve güzelliğiyle Magusa kentini adeta taçlandırıyor. Katedral, kentin her yerinden görülebilen heybetli ve asil bir görünüme sahip. Batı cephesinde yer alan orta kapı ve yanlarındaki iki kapının görkemi, daha ilk bakışta katedralin sasaali mimarisini gözler önüne seriyor. Kapıların üstlerindeki alinliklerin süslemeleri, pencerelerdeki motifler ve çatıdaki oymaların hepsi, tasin Gotik mimarlıkta ustalikle islenişinin bir kaniti gibi. Orta kapının üstünde yer alan vitraylı gül pencere bütün gotik katedrallerde olduğu gibi, burada da daha ilk bakışta ilgi çekiyor. Gotik mimarlıkta 'gargoyle' olarak adlandırılan hayvan ya da yaratık formlu su olukları, Magusa'daki bu katedralde de kullanılmış. Ancak bu heykel görünümündeki su oluklarının bas kısımları, günümüze dek ulaşamamış ve kaybolmuşlar. Yine de, benzerleri Paris'teki, Milano'da ki katedrallerde de görülebilen, şekilli su oluklarından kalanları burada görmek mümkün. Ayrıca çatının ve doğu cephenin süslemeleri de yapıyı uzun uzun seyretmek, incelemek için yeterli. Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarında katılmasıyla katedral, camiye dönüştürülmüş ve Lala Mustafa Pasa Cami olarak adlandırılmış. Böylece yapı kutsal kimliğini kaybetmeden saygı görmeye devam etmiş ve bu sayede doğa ve insan tahribatından korunmuş. Katedralin iç kısmında orijinal Gotik kemerleri ve tonozları görmek mümkün. Magusa'daki St. Nicholas Katedrali ile ilgili bir başka özellik de, Fransa'daki Reims Katedrali ile olan benzerliğidir. Her iki katedralin giriş kısımlarındaki (Resim.2) ve genel yapısal benzerlikleri, Gotik sanatın Avrupa'nın ortasında ve Akdeniz'in doğusunda nasıl uygulandığı konusunda karşılaştırma yapmak fırsatı sunuyor.

7 Hakkı BENER; Magusa Kenti Tarihi, Kıbrıs Gazetesi Yayınları, s.248.

8 Micheal WALSS; "A Forgotten Gothic In Northern Cyprus", Article 5, N.9, 2004, P.1-30.

2.3.Saint Nicholas Katedrali'nin Fetihle Birlikte Camiye Dönüştürülmesi

İskan , insanların bir bölgede yaşamak için yerleşmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı devleti fethettiği toprakları Türkleştirmek adına iskan politikası uygulayarak, kendi ülkesindeki Türkleri yeni fethettiği bölgelere yerleştirmiştir. Ayrıca iskan politikasıyla birbirine ve devlete düşman olan toplulukların, düzeni bozmaya yönelik hareket eden toplulukların sürgün edilmesi sağlanmıştır. Kıbrıs, Osmanlı devleti döneminde bir sürgün bölgesi idi. Osmanlı içinde , göçebe yaşam süren topluluklar iskan ettirilerek devletin bütünlüğü sağlanmış ve halkın maddi imkanları güçlendirilmiştir.

Kıbrıs'ın fethi Osmanlı fetih siyasetine göre tamamlanmıştır. Bu siyasi anlayışın temellerinden biri savaş yolu ile toprağı fethetmektir. Diğeri ve daha önemlisi ise fethedilen yerlerdeki insanların gönlünü fethetmektir. Bu siyasi anlayışa gönül kazanma (istimalet) politikası denir. Kıbrıs'ta Osmanlı İdaresinin kuruluşu bu anlayış ile gerçekleştirilmiştir. Fethin başlangıcında Sultan II. Selim İçel sancakbeyine bir ferman gönderdi. Bu ferman ile , Kıbrıs halkının⁹ kalplerinin kazanılması için azami dikkat gösterilmesini, can ve mallarına dokunulmayacağına dair söz verildiğinin duyurulmasını emretti. İkinci bir fermanla da Kıbrıs halkının savaş sebebiyle maddi ve manevi zarara uğramış olduğu ifade edildi. Bu sebeple ada halkına adaletle, şefkatle muamele edilmesini ve adanın kısa zamanda kalkındırılmasını emretti¹⁰.

Osmanlı devletinde, kuşkusuz, fetihlerin bir simgesi olan : yöredeki en gösterişli katedrali veya kiliseyi camiye dönüştürme geleneği Kıbrıs'ta da kendini göstermiştir. Osmanlılar Kıbrıs'a yerleşir yerleşmez ilk önce dini vecibelerini karşılayabilecek şekilde bazı kilise ve katedrallere İslamlığın gerekleri olan minare (Resim.3-4), mimber ve mihrap gibi unsurları ekleyerek onları camiye çevirdiler¹¹. 1571 Ağustosunda, Magosa'nın teslim alınması ile Lala Mustafa Paşa, 17 Ağustos Cuma günü şehrin kilisesinde Sultan II. Selim adına hutbe okutarak burayı camiye çevirmiştir. Ve ilk Cuma namazı da bu camide kılınmıştır (Resim.5)

9 Şerafettin TURAN; "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar", Belleten, Cilt XXII sayı 88, Ekim. 1958, s. 551 - 592.

10 Yusuf SARINAY; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Nüfusu - Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları, Ankara, 2000.

11 Netice YILDIZ; Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Mimari ve Sanatı, 9. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi, 23-27 Eylül, İstanbul, Bildiriler, Cilt. III, s. 521-532. Ankara, 1995.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kıbrıs, tarihinde ki her dönemde ilgi çekici ve önem arzeden bir bölge olmakla savaşlara ve fetihlere açık bir bölge konumundaydı. Osmanlı egemenliği ile tanışmaktan nasibini alarak iskan ve imar politikasına bir sayfa açmış ve elbetteki fethin gereği olan yöreyi şenlendirme hareketlerinin en değerli manevi simgesi olan “camii” olgusuyla tanışmıştır.

1570/1571 yılında Kıbrıs adasının Türkler tarafından fethi, belki de yerli halkın en büyük mutlulukla karşıladığı bir idare olmuştur. Ortodoks Hıristiyan olan halk, Latin baskısından kurtulmuş, din ve dil özgürlüklerine kavuşmuş, feodal sistem de noktalanmıştır. Kuşatmalar, savaş ve baskınlara oranla bir hoşgörü politikası olarak Kıbrıs topraklarında Osmanlı'nın istimalet (gönül kazanma) yoluna gittiği de görülür. Bunu en çok gittiği bölgelerde ki halkın refahını, huzurunu ve iskanını düşünmesinden ve gaymüslim ayırımı yapmamasından anlamak barizdir.

Ortaasya'dan gelen köklerimiz İslamla şereflendikten sonra göçlerine ve fetihlerine “gaza ve cihad” anlamı yüklemesi, kuşkusuz fethedilen yerlerde “camii-minare” olgusu ile birebir örtüşmektedir. Alparslan'ın Anadolu'nun kapılarına vararak Ani'yi ehlileştirip, bölgenin en heybetli katedralini “FETHİYE CAMİİ” adıyla camiye çevirip bir de namaz kılması; Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul fethi ile bölgenin en görkemli katedralini, Ayasofya'yı “FETHİYE CAMİİ” adıyla anıp namaz kılması-minare eklenmesi (1453); Fatih'in Balkanları fethi ile Yunanistan Atina'da kilise kalıntısı üzerine “ATİNA FATİH CAMİİ”ni inşa ettirmesi (1456); Bosna Zvornik'te “KUŞLAT FETHİ CAMİİ”nin inşası; Kosova-Prizren'de XV.yy'da Bogorodica Katedrali'nin “CUMA CAMİİ” olarak camiye dönüştürülmesi; Suriye-Humusta ki bir Roma-Bizans Kilise kalıntısının EL NURİ CAMİİ olarak değiştirilmesi ve daha örneklerini çoğaltabileceğimiz bir çok fetih nişanı taşıyan bu gibi damgaların birer tesadüf olmadığı kanaatinde olmakla birlikte, Osmanlı devletinin gücünü - hoşgörsünü ve din sevgisini bu gibi simgelerle yaydığı kuvvetle muhtemeldir.

Kıbrıs Magosa Katedrali de Osmanlı'nın minare ekleyerek camiye dönüştürdüğü ve uzun yıllardır bölgede camii olarak faal olan bir camiidir.

Türk eserlerinin tanıtımını da amaç edindiğimiz bu çalışmanın diğer bir amacı da, evrensel kültürün bir parçası olan Kıbrıs Kültür Mirasının Türk eserleriyle birlikte hiç bir ayırım yapmadan bir kültür bütünlüğü içinde geleceğe neşredilmesi için katkıda bulunmaktır.

KAYNAKÇA

Bilgehan PAMUK; Osmanlı Tarihi El Kitabı, Ankara, 2012.

Ekmeleddin İHSANOĞLU; Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1994 .

Hakkı BENER; Magusa Kenti Tarihi, Kıbrıs Gazetesi Yayınları.

Kıbrıs Vakıflar İdaresi Dosyaları, No: 115 / 94.

.Kıbrıs Cumhuriyeti Tarihi Temel Eğitim Kitabı, Kıbrıs Milli Eğitim Bakanlığı, 2014.

Mahmut İSMAİLOĞLU; Ülkemiz ve Kültürümüz, Lefkoşa, 1984.

Micheal WALSS; “A Forgotten Gothic In Northern Cyprus”, Article 5, N.9, 2004.

Netice YILDIZ; Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Mimari ve Sanatı, 9. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi, 23-27 Eylül, İstanbul, Bildiriler, Ankara, 1995.

Şerafettin TURAN; “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar”, Belleten, Cilt XXII sayı 88, Ekim. 1958,.

Şükrü Sina GÜREL; Kıbrıs Tarihi , Ankara, 1984.

Yusuf SARINAY; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Nüfusu - Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları, Ankara, 2000.

www.kıbrısdeğerleri.com \\erişim tarihi:2015

www.picturesgoogle.com \\http.

www.kıbrıseserleri.com \\erş.ty.2015

HARİTA VE RESİMLER

Harita-1: 1571 Magosa Fethi'ni Gösteren Bir Harita (Tolga Kanoğlu'ndan-2016).

Resim-1: Saint Nicholas Katedrali Gotik Cephesinden Ayrıntı.(Şimdi Camii Olarak Kullanılan Katedralin Minare Eklentileri Fotoğraf Karesinden Çıkarılarak, Katedral Olduğu Yıllarda Ki Görünüm Hatırlatılmaya Çalışılmıştır – 2016)

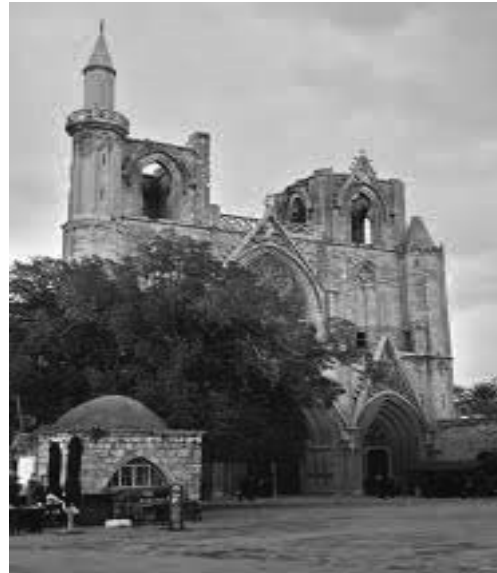
Resim-2: (*Saint Nicholas Katedrali*) Lala Mustafa Paşa Camii Cephe Görünümü.

Resim-4: (*Saint Nicholas Katedrali*) Lala Paşa Camii Mahfil Ve Mihrap Görünümü.

Resim-5: (*Saint Nicholas Katedrali*)

Resim-6: (*Saint Nicholas Katedrali*) Lala Paşa

Lala Paşa Camii Mahfil Ve Mihrap Görünümü. Camii Cephesinden Minare Görünümü.

Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemlerinde Kıbrıs'ta Eğitim

Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Osmanlı Devleti'nde eğitim hizmetleri 19. yüzyıla kadar vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte eğitim faaliyetleri devlet kontrolüne alınmış ise de Kıbrıs'ta eğitim hizmetleri vakıflar tarafından yürütülmeye devam edilmiştir. 1878'de İngilizlerin adanın yönetimini devralmasıyla birlikte evkafın statüsü değişmiştir. Berlin Antlaşması'nın 2. maddesi vakıfların İngiliz idaresindeki durumunu belirlemektedir. Buna göre Evkaf Nezareti tarafından ada için bir memur tayin edilecek ve bu memur, İngiltere tarafından tayin edilecek ikinci bir memur ile birlikte adada bulunan Müslümanlara ait cami, mezarlık, medrese gibi müesseselerin emlak, arazi ve mallarını idare edecektir. Yani Evkaf idaresi biri Türk, diğeri İngiliz olmak üzere iki murahhasa bırakılmış ve İngilizler daha başta adadaki Türk maarifi üzerinde söz hakkına sahip olmuşlardır.

Bir gayrimüslimin idare heyetinde yer almasını vakıf geleneğine uygun bulmayan Müslümanlar, bu karardan rahatsızlık duymuşlardır. Hükümetten Evkaf reisinin padişah tarafından tayin olunması ve Kıbrıs kadısının vakıfların reisi olarak kabul edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Bu yöndeki girişimlerden 1902 yılına kadar sonuç alınmamıştır. Bu tarihte, Evkaf murahhası olan İrfan Bey nüfuzunu kullanarak adada ekonomik ve siyasi bir güce kavuşmuş ve İngiliz yönetimi, Türklerin reisi konumuna gelen Türk Evkaf murahhası aracılığıyla ada Türkleri ile anlaşmaya varmanın daha kolay olacağını düşünerek bu reisliği kabullenmiştir. Adada vakıfların idaresinin kadıya devredilmesine yönelik talepler sonraki yıllarda da devam etmiş ancak bir neticeye varılamamıştır. I. Dünya Harbi ile birlikte Kıbrıs'ı ilhak eden İngiliz yönetimi, çıkardığı kanunla her iki murahhası da kendi atamaya başlamıştır. İngilizler tarafından atanan görevliler bundan sonra tamamen İngiliz yönetiminin istediği şekilde çalışmak durumunda kalacaklardır.¹

İngiliz idaresi, geçici olarak adaya yerleştikten sonra gerek adayı ilhak edecekleri 1914 yılına kadar gerekse ilhak sonrası dönemde uygulayacakları eğitim politikalarının zeminini oluşturacak çalışmaları başlatmışlardır. 1880 yılında adada Okullar Başmüfettişi J. Spencer başkanlığında Eğitim Müdürlüğü kurmuşlardır. 1884'te bu müdürlüğe bağlı olarak Lefkoşa Türk Maarif Encümeni teşkil edilecektir. Zikredilen encümen kadı, müftü ve bölge ileri gelenlerden oluşan 9 kişiden meydana gelmekte ve adadaki tüm eğitim faaliyetleri bu encümen tarafından yürütülmekteydi. İngilizler, 1895 ve 1897 yıllarında çıkardıkları maarif kanunları ile kaza ve köylerde de komisyonlar oluşturmuşlardır. Bu tarihten 1920 yılına kadar Türk okullarının müfredatı Türk Maarif Encümeni nezaretinde hazırlanmış ve bu okullar, Osmanlı Devleti tarafından finanse edilmiştir. 1920'de adadaki eğitim kurumlarının Osmanlı Devleti ile irtibatı kesilmiştir.² Bu çalışmada, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Kıbrıs'ta Müslümanların eğitim durumu ada merkezi esas alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

* Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SAMSUN, munlu@omu.edu.tr

¹ Talip Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, Konya 2003, s. 72, 135.

² Ömer Gökel-Gökmen Dağlı, "Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 37, 2015, s. 752; Atalay, s. 79; Ali Süha, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 225.

Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Eğitim

Tanzimat döneminde adadaki eğitim kurumlarını sıbyan mektepleri, medreseler ve rüştiye mektebi oluşturmaktaydı. Osmanlı döneminde Kıbrıs genelinde 27'si Lefkoşa, 11'i Gazimagosa, 10'u Larnaka, 10'u Baf, 6'sı Girne ve 4'ü Limasol'da olmak üzere 68 sıbyan mektebinin bulunduğu, bunların 29'unun vakıf, 39'unun ise vakıf olmayan mektepler olduğu bilinmektedir.³ Bununla birlikte, 1860'ların başında ada dahilindeki kasaba ve köylerin çoğunda Müslüman çocuklar için sıbyan mektebi bulunmamaktaydı. Ada ileri gelenleri, bu köylerde birer mescit ve mektep inşa edilmesi ve buralara imam ve muallim tedariki için halka teşviklerde bulunmuşlardır. Bu mektepler için elifba, amme cüzleri ve ilmihal gönderilmesi Maarif Nezareti'ne yazılmıştır. Ada Müslüman halkının cahil bırakılmaması önemli görüldüğünden bin adet elifba, üç yüz adet amme cüzü ve üç yüz adet ilmihal Maarif Nezareti kütüphanesinden adaya gönderilmiştir. Ayrıca mutasarrıfın daima kaza ve köylerin eğitim durumunu takip etmesi, ihtiyaç duyulan yerlerde ufak mektepler açılarak hazineден ellişer, yüzer kuruş maaş bağlanmak suretiyle muallimler tayin edilmesi ada yönetimine bildirilmiştir.⁴

1864 yılı sonlarında adadaki köy ve kasabaların çoğunda Müslüman tebaa için sıbyan mektebi ihtiyacı devam etmekteydi. Bu ihtiyaca binaen Lefkoşa kasabasında harap olan mektepler tamir edilmiş ve bazı yerlerde halk tarafından yeni mekteplerin inşasına başlanmıştır. Buradaki çocuklara verilmek üzere cüz, ilmihal ve risale gönderilmesi talepleri yinelenirken yeni okullara, 18 muallim tayini ve bunlar için aylık toplam 2.900 kuruş maaş tahsisi talep edilmiştir. Adanın genişliği ve Müslüman nüfusun fazlalığı sebebiyle bu tür umumi mekteplerin açılmamış olmasının halkın cahil kalmasına sebep olduğu anlaşıldığından talep edilen muallimlerin tayini ve bunlara 100 ila 200 kuruş arasında değişen miktarlarda maaş verilmesi uygun görülmüştür. Lefkoşa, Tuzla, Limasol, Lefke, Girne, Mesariye, Magosa, Değirmenlik gibi yerlerde mektepler açılmıştır.⁵

1873 yılı Mart ayında Kıbrıs'tan *mühim* ibaresiyle merkeze gönderilen yazıda Girit ve Kıbrıs adalarında bulunan sıbyan mekteplerinin nitelik ve nicelik olarak yeterli olmadığı, dini akideleri bile öğrenemeyen Müslüman çocukların tamamen cahil kaldığı belirtilmekteydi. Ayrıca bu adaların bilinen ehemmiyetleri sebebiyle eğitim yoluyla aydınlanmalarının zorunlu olduğu, aksi durumun vahim sonuçlar doğurabileceği ifade edilmiştir. Bunun için adaya bir an önce müfettişler gönderilerek ne kadar mektep ve muallime ihtiyaç duyulduğunun ve mevcut mekteplerin ne şekilde ıslah edilebileceğinin belirlenmesi istenmiştir.⁶ Bu bildirimlerin etkisi olmuş olacak ki 1874 yılında adada 20 büyük köye 100'er kuruş maaşla birer sıbyan muallimi tayin edilmiştir. Muallimlerin tayin edildikleri yerler ve isimleri aşağıda gösterilmiştir.⁷

Köy ismi	Kaza ismi	Muallim ismi
Dizdar	Değirmenlik	Hacı Ali Efendi
Odise	Limasol	Ahmet Efendi
Kundra	Magosa	Hacı Mustafa Efendi
Paşa	Magosa	Hacı Ali Efendi
Ağırdağ	Girne	Hacı Mustafa Efendi
Malatya	Baf	Hacı Veli Efendi

³Gökel-Dağlı, "a.g.m", s. 750.

⁴Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vâlâ (MVL.)*, Nr. 789/52, 16 Cemaziyelahir 1279/ 9 Aralık 1862.

⁵BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)*, Nr. 523/23488, 13 Receb 1281/ 12 Aralık 1864.

⁶BOA, *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A}MKT.MHM.)*, Nr. 449/43, 6 Muharrem 1290/ 6 Mart 1873.

⁷BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)*, Nr. 18/22, 21 Safer 1291/ 9 Nisan 1874.

Köfine	Tuzla	Ahmet Efendi
Epeslat	Magosa	Ahmet Efendi
Pirga	Tuzla	Hacı Ahmet Efendi
Tirmentos	Baf	Hafız Mustafa Efendi

Sıbyan mekteplerinin masrafları ve muallimlerinin maaşları usulen mensup oldukları cemaatlere ait iken 1875 yılında Akdeniz adalarında açılacak sıbyan mektepleri muallimlerinin devlet tarafından görevlendirilmeleri uygun görülmüştür.⁸

Kıbrıs'ta mevcut bir diğer eğitim kurumu medreselerdir. Adada ilk medrese, 1573 yılında Lefkoşa'da açılan Büyük Medrese'dir. Daha sonra 13 medrese daha açılmıştır. Bunlardan yalnız 8 tanesi İngiliz yönetimine kadar mevcudiyetini sürdürebilmiştir. Adada açılan medreseler aşağıda gösterilmiştir.⁹

Medresenin ismi	Kurulduğu Yıl	Bulunduğu Yer
Büyük Medrese	1573	Lefkoşa
Küçük Medrese	1578	Lefkoşa
Pir Paşa Medresesi	1580	Lefke
Küçük Ayasofya Medresesi	1640	Lefkoşa
Baf Medresesi	1688	Baf,
Sarayöntü Medresesi	1748	Lefkoşa
Arap Ahmet Medresesi	1764	Lefkoşa
Sezaizade Medresesi	1791	Lefkoşa
İskele Medresesi	1816	Larnaka
Limasol Medresesi	1825	Limasol
Kutup Osman Medresesi	1826	Gazimagosa
Laleli Medresesi	1827	Lefkoşa
Hacı İbrahim Medresesi	1850	Baf
Peristerone Medresesi	1873	Lefkoşa

Tablodan anlaşılacağı üzere Tanzimat döneminde adada Hacı İbrahim Medresesi ve Peristerone Medresesi olmak üzere iki medrese açılmıştır. Kıbrıs'taki medreseler orta dereceli eğitim kurumları seviyesindedir. Osmanlı idaresi döneminde adadaki gençler yükseköğretim için imparatorluğun İstanbul, Şam, Kahire, Kudüs gibi kültür merkezlerine gitmişlerdir. Kıbrıs'taki medreseler ise çevre bölgelerde rağbet görmüş, bu medreselere Adana, Mersin, Anamur, Antalya gibi yerlerden öğrenciler gelmişlerdir.¹⁰

⁸ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 27/15, 29 Mart 1291/ 10 Nisan 1875.

⁹ Gökel-Dağlı, "a.g.m.", s. 751.

¹⁰ Süha, "a.g.m", s. 222.

Adada açılan ilk modern eğitim kurumu Selimiye Rüştîyesi'dir. İlmiye Rüştîyesi olarak da adlandırılan ve Lefkoşa Türk Lisesi'nin temelini oluşturan¹¹ bu okulun açılması için 1862 yılında önemli çaba sarf edilmiştir. Ancak Rüştîye yapmak üzere Lefkoşa'da bir konak satın alınması ve hocalar tayin edilmesi girişiminden sonuç alınamayacaktır. Lefke kasabasında Piri Paşa'nın inşa ettirdiği camiye vakfedilen paradan 17.500 kuruş sarf edilerek konak satın alınmış, zikredilen vakfın mal sandığından yıllık kira bedeli olmak üzere 1.000 kuruş itasına karar verilmiştir. Fakat bu şekilde yıllık kira ile konak satın alınıp mektep yapılmasına dair emsal bulunmadığından konağın sahibine, alınan paranın da vakfa iadesi bildirilmiştir. 1863 yılı sonlarında Lefkoşa'da miri binalardan mektep yapmaya elverişli boş bir bina bulunması halinde bu binanın Rüştîye yapılması, yoksa diğer yerlerde olduğu gibi varlıklı kişiler ve bölge ileri gelenleri tarafından yeniden bir mektep inşa edilmesi uygun görülmüştür. Kıbrıs Adası'nın büyüklüğü ve Müslüman nüfusun yoğunluğu sebebiyle burada her yerden daha çok Rüştîye mektebine ihtiyaç olduğu düşünülmekteydi.¹² 1864 yılı sonlarında mektebin hükümet konağı bitişiğindeki eski menzilhane arsası üzerine inşası planlanmıştır. Ancak orada inşası fazla masraf gerektireceğinden ve halk tarafından bu masrafın karşılanması güç olacağından Ayasofya mahallesinde satılmak üzere bulunan Gazi Efendi konağının satın alınarak mektep inşa edilmesi uygun görülmüştür.¹³ Rüştîyenin, adadaki pranga mahkûmlarına yevmiye verilerek hızlı bir şekilde yaptırılmasına karar verilmiştir. Bu tür okullara usulen Darümuallimin mezunlarından muallim tayin edilmesi gerekmektedir. Ancak mevcut mezunlar taşrada açılan mekteplere tayin edildiğinden geçici olarak dışarıdan muallim alınacağı ilan edilmiştir. Bunun üzerine çok sayıda başvuru olmuş ve yapılan imtihan sonunda mektebin muallim-i evveline 750 kuruş maaşla Kıbrıslı Ahmet Rasih, muallim-i saniliğine de 400 kuruş maaşla Ahmet Şükrü Efendiler tayin edilmişlerdir. Mektebin hizmetlisi için 100 kuruş maaş, ufak tefek masrafları için de senelik 200 kuruş tahsis edilmesi uygun görülmüştür.¹⁴

1875 yılı ortalarında Kıbrıs Rüştîye Mektebi artık mevcut öğrenciler için yetersiz hale gelmiştir. Genişletilerek tefriş edilmesi ve sağlık açısından tehlike oluşturduğundan abdesthanelerin başka yere taşınması yönünde talepler söz konusudur.¹⁵ Mektep binasının usulen ahali tarafından yaptırılması gerekmektedir. Ancak bölge halkı fakir olduğundan devlet tarafından destek verilmezse inşanın gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır.¹⁶ Yılın ikinci yarısında rüştîye binası mahalli idarenin gayretiyle tamir ve tefriş edilerek genişletilmiştir.¹⁷ Bir süre sonra mektep için tahsis edilen 1.000 kuruşa 500 kuruş daha ilave edilmesi için talepte bulunmuşsa da mevcut ödeneğin mektebin masrafları için fazlasıyla yeteceği belirtilerek arttırılamayacağı bildirilmiştir.¹⁸ İleriki yıllarda Kıbrıs'taki rüştîye okullarının sayısı artmıştır. 1862-1923 yılları arasında adada 21 rüştîye mektebi açılmıştır.¹⁹

Osmanlı döneminde adada 10 kütüphanenin var olduğu bilinmektedir.²⁰ Kıbrıs'ın fethinden sonra Lala Mustafa Paşa 1570'de Lefkoşa'da, 1571'de Magosa'da birer kütüphane kurmuştur. 1773 yılında Lefkoşa'da 6 kütüphane bulunmaktadır. Magosa'da Celveti Tekkesi'ndeki Kutup Osman Efendi Kütüphanesi de adadaki önemli kütüphaneler arasında yer almaktaydı. Sultan IV. Mehmet'in hocası olan

¹¹ Adem Özer, A History of Turkish Cypriot Education from the Ottomans to the Present and an Analysis of Geography Education in Cyprus, *Multicultural Language Education: From Research into Practice*, Ed. Azamat Akbarov, UK 2014, s. 3-4.

¹² BOA, *MVL.*, Nr. 792/14-2, 19 Receb 1280/ 30 Aralık 1863.

¹³ BOA, *İ.MVL.*, Nr. 521/23428, 29 Cemaziyelahir 1281/ 29 Kasım 1864; *MVL.*, Nr. 792/14.

¹⁴ BOA, *MVL.*, Nr. 792/14-2, 6 Muharrem 1281/ 11 Haziran 1864.

¹⁵ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 28/132, 10 Cemaziyellevvel 1292/ 14 Haziran 1875.

¹⁶ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 27/15, 29 Mart 1291/ 10 Nisan 1875.

¹⁷ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 31/199, 26 Şaban 1292/ 27 Eylül 1875.

¹⁸ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 23/69, 22 Zilkade 1292/ 20 Aralık 1875.

¹⁹ Süha, "a.g.m", s. 224, 231.

²⁰ Atalay, *a.g.e.* s. 61.

Osman Fadullah Efendi tarafından kurulmuştur.²¹ 19. yüzyılda Lefkoşa'da açılan Sultan Mahmut Kütüphanesi de zikredilmesi gereken bir diğer önemli kütüphanedir. Tek odalı kütüphanenin bütün duvarları altın yazılarla ve Kuran'dan ayetlerle bezenmiştir.²² Bu yapı II. Mahmut adına Kıbrıslı Ali Ruhi Efendi tarafından 1829'da yaptırılmıştır.²³

İngilizler Kıbrıs'ın idaresini devraldığında yani Tanzimat dönemi sonlarında adada eğitim kurumu olarak 65 sıbyan mektebi, 7 medrese ve 1 rüştiye bulunmaktaydı. Tamamı Evkaf idaresince yönetilen bu okullarda 114 öğretmen görev yapmaktaydı. Bunlardan 47'sinin maaşı Osmanlı hükümeti, 47'sininki Evkaf, 20'sininki de görev yaptıkları köylerin halkı tarafından karşılanmaktaydı.²⁴

Meşrutiyet Döneminde Kıbrıs'ta Eğitim

Meşrutiyet döneminde adada mevcut eğitim kurumlarına idadi ve sanayi mektepleri eklenmiştir. Kıbrıs İdadi mektebi, Kasım 1896'da Lefkoşa'da açılmıştır.²⁵ 1901 yılında bu okul için muallim ihtiyacı ortaya çıkmış ve vilayet müsteşarı Artur imzasıyla gönderilen mektupla Görice İdadisi müdürü Satı Efendi'ye mektebin muallim-i evveliği için teklif götürülmüştür.²⁶ 1909 yılı sonunda Darülfünun mezunlarından Avni Bey, senelik 120 İngiliz lirası maaşla Lefkoşa İdadi Mektebi muallim-i saniliğine tayin edilmiştir.²⁷ 1912 yılında ise okulun muallim-i evveliğine senelik 180 İngiliz lirası maaşla Eskişehir İdadisi müdürü Mücteba Efendi, muallim-i saniliğe de 120 İngiliz lirası maaşla Konya İdadisi muallimlerinden Muhittin Efendi tayin edilmişlerdir.²⁸

Adada Meşrutiyet döneminde tesis edilen bir diğer eğitim kurumu sanayi mektebidir. 1905 yılında açılan bu mektep, 1907'de faaliyetini durdurmuştur.²⁹ Aslında Kıbrıs'ta sanayi mektebi açılması hususu daha 1872 yılı Ekim ayı başında gündeme gelmiştir. Mutasarrıflıktan gönderilen mazbatada adadaki Müslüman halkın geçim kaynağı olmadığından ve sanat ve ticaretten mahrum bulduklarından bahsedilerek bu konularda faydalanabilmeleri için Tuna vilayetinde olduğu gibi biri erkek diğeri kızlara ait olmak üzere iki sanayi mektebi açılması lüzumundan bahsedilmiştir. Ancak halk borçlu ve fakir olduğundan zikredilen okulların tesisi için gereken parayı ve muallim maaşlarını karşılayabilecek durumları yoktur. Bütçe dışında harcama yapmak da mümkün olmadığından devlet merkezinden bazı zorunlu masrafların karşılanması istenmiştir. Başvuru, merkezde değerlendirilmiş ve adadan giden talep yerinde bulunmuştur. Ancak iki mektep inşasının hayli masraflı olacağı üstelik memleketin birçok yerinde henüz kız sanayi mektebi açılmamış olduğu ifade edilerek ilk etapta yalnız erkek sanayi mektebinin açılması uygun görülmüştür.³⁰ Buna rağmen söz konusu okulun açılması yıllar sonra mümkün olabilmiş hatta kız sanayi mektebi daha önce açılmıştır. 1901 yılında Kıbrıs'ta kız sanayi mektebi kurulması için iane tertip edilmiştir.³¹ Kıbrıslı Türk hayırseverlerin arsa bağışı ve para yardımıyla aynı yıl Kıbrıs Viktorya İslam İnas Sanayi Mektebi açılmıştır. Okulun inşa masrafları için bir miktar para yardımında bulunan İngiliz hükümeti, bunun karşılığında okulun Viktorya olarak

²¹ Beria Remzi Özorun, "Kıbrıs'ta Türk Kültürü", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 160-161.

²² Derviş Manizade, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul 1975, s. 78.

²³ Ebru Karakaya, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 387.

²⁴ Atalay, a.g.e., s. 73.

²⁵ Süha, "a.g.m", s. 225-227.

²⁶ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, Nr. 2505/98, 15 Ramazan 1319/ 29 Aralık 1901.

²⁷ BOA, *Hariciye Siyasi (HR.SYS.)*, Nr. 899/42, 22 Zilkade 1327/ 5 Aralık 1909.

²⁸ BOA, *HR.SYS.*, Nr. 899/52, 14 Şevval 1330/ 26 Eylül 1912.

²⁹ Gökel-Dağlı, "a.g.m", s. 753.

³⁰ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 5/115, 28 Receb 1289/ 1 Ekim 1872.

³¹ BOA, *Babialı Evrak Odası (BEO.)*, Nr. 1667/124996, 11 Safer 1319/ 30 Mayıs 1901.

isimlendirilmesini şart koşmuştur.³² Okula 1901 yılında ölen İngiltere kraliçesi Victoria'nın anısını yaşatmak için bu ad verilmiştir.³³

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde gerçekleştirilen eğitimi geliştirme ve dönüştürmeye yönelik çalışmalar, Meşrutiyet döneminde de sürdürülmüş ve bu çalışmaların yansımaları Kıbrıs'ta da görülmüştür. Açılan yeni okulların yanı sıra mevcut okullar tamir ve ıslah edilmeye çalışılmış, eğitim kurumlarının ihtiyaçları ve bu kurumlarda görev yapan personelin talepleri dikkate alınarak adadaki eğitim şartları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Kıbrıs'tan merkeze aktarılan ve pek de iç açıcı olmayan bilgiler eğitim konusundaki eksiklikleri giderme noktasında belirleyici olmuştur. Müslüman halkın cehaletten din ve dillerini unutacak duruma geldiği uyarıları eğitimin ıslahı için bazı tedbirler almayı zorunlu hale getirmiştir. Bu yolda ihtiyaç duyulacak finansı sağlamak amacıyla 13-70 yaş arasındaki bütün ahalden *iane-i tedrisiyye* adı altında aylık 40'ar para alınması zorunlu görülmüş ve hükümet tarafından bu konuda gerekli teşvikin yapılması ve öncülük edenlerin taltif edilmesi beklenmiştir. Fakat açılması tasarlanan okullar hususi okullar olacağından hükümet yardım toplama konusunda aracılık etmeyi uygun bulmamış ve halkın bu konuda serbest bırakılmasını bildirerek konunun vakfı ilgilendiren kısmının Evkaf Nezareti'ne havalesini uygun görmüştür.³⁴

Meşrutiyet'in ilk yıllarında eğitim alanındaki eksiklikler giderilmeye çalışılırken 1878'te başlayan İngiliz idaresi ile birlikte Kıbrıs'ta eğitim konusunda yaşanan sıkıntılar farklı bir boyut kazanmıştır. Adanın merkezi Lefkoşa'nın bazı Müslüman köylerinde bulunan sıbyan mektepleri muallimlerine mahalli mal sandığından aylık 150'şer kuruş verilmekteydi. Ancak İngiliz geçici idaresi ile birlikte bu konuda sorun yaşanmaya başlanmıştır. Söz konusu mekteplerden üçü yerinde bırakılırken bunların muallimlerinin maaşını arttırmak ve kalfalarına da maaş vermek gerekçesiyle diğer mekteplerin muallimlerinin maaşları kesilmiştir. Zor duruma düşen öğretmenler çocuklardan aldıkları az miktardaki haftalıklardan biriken aylıkla geçinmeye çalışsalar da bu durum uzun sürmemiş, mekteplerini kapatarak başka geçim yolu aramak zorunda kalmışlardır. Bu durumda Müslüman çocukları dinlerini öğrenmekten mahrum kalmışlardır. Diğer taraftan İngilizler, Lefkoşa'da Müslüman mahallesinde İngiliz dili öğretecek bir mektep açarak bir Protestan papazını bu mektebin idaresi için görevlendirmişler ve Müslüman mekteplerinin nezaretini de bu papaza ihale etmişlerdir. Adanın her tarafında muntazam şekilde Hıristiyan mektepleri tesis edilmiştir. Köylerde bulunan sıbyan mekteplerinin muallimleri manastır ve kiliselerin geliriyle idare edilmektedir. Bunlara İngiliz idaresi tarafından müdahale edilmediği halde Müslüman mekteplerinin azaltılması yoluna gidilmesi dikkat çekmiş ve ileride bunların yerlerine Protestan mektepleri konulmasından endişe duyulmuştur. Bu duruma çözüm olmak üzere Kıbrıs Müftüsü Ahmet Asım, Nakibüleşraf Kaymakamı Osman Nuri, ulemadan Mustafa ve dersiamdan Hacı Ömer Efendilerden oluşan bir komisyon kurularak Müslüman okullarının bu komisyonun nezareti altında bulundurulması istenmiştir. Ayrıca kapanmış olan mekteplerin tekrar açılması, ihtiyaç duyulan diğer Müslüman köylerinde de mektepler açılarak bu okullarda 12 muallim istihdamına izin verilmesi talep edilmiştir. Zikredilen mekteplerin sürekli teftiş edilmesi ve velilere çocuklarının mekteplere devamı hususunda hassasiyet göstermeleri yönünde nasihatlerde bulunulması gibi hususların kişisel gayret ve hamiyeti ile bilinen nakibüleşrafa havale edilmesi uygun görülmüştür.³⁵ Bir süre sonra bu yönde irade çıkacaktır.³⁶

³² Süha, "a.g.m", s. 227.

³³ Haşmet M. Gürkan, *Düinkü ve Bugünkü Lefkoşa*, 1989, s. 99.

³⁴ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 51/149, 14 Şevval 1294/ 22 Ekim 1877.

³⁵ BOA, *Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (YA-RES.)*, Nr. 25/9, 8 Zilkade 1301/ 30 Ağustos 1884.

³⁶ BOA, *Irade Dahiliye (İ.DH.)*, Nr. 932/73883, 17 Muharrem 1302/ 6 Kasım 1884.

Aynı dönemde İngilizler de Kıbrıs'ta eğitim konusuyla yakından ilgilenmiş, eğitim politikalarını şekillendirirken adadaki eğitim şartlarını ayrıntılı olarak tespit etmişlerdir. Müfettiş J. Spencer'in 1895 yılına ait raporunda okulların nitelik ve niceliğine ilişkin aktardığı bilgiler dikkat çekicidir. Raporunda Müslüman okullarının birkaç ay eğitim verdikten sonra geçici olarak kapandığını, sık sık açılıp kapanan bu okullardan başarı beklenemeyeceğini, yeni eğitim yasasının bu duruma son vereceğini umduğunu yazmıştır. Personelle de ilgili tespitlerde bulunan Spencer'e göre yıl boyu kiralık bir evde eğitim veren ve uygun bir bina sağlanması adına bir şey yapılmayan rüştiyede amacına uygun hizmet verilebilmesi için eğitim personelinin değişmesi gerekmektedir. 1895 yılı eğitim kanununa göre kurulan Müslüman okulları için yapılacak en yararlı çalışmanın bu okulların yeniden organize edilmesi olduğunu da raporunda belirtmiştir. Rapordan anlaşıldığına göre Müslümanlara ait okul ve bu okullara devam eden öğrencilerin sayısı giderek azalmıştır. 1892'de 108 okulda 3.771 öğrenci öğrenim görürken 1895'te hem okul hem de öğrenci sayısı azalmıştır. Bu tarihte okul sayısı 101, öğrenci sayısı 3.440'tır.³⁷

Adada 305 köyde Müslüman nüfus bulunduğu halde 1898 yılı ortalarında ancak 65 köyde Müslümanlara ait mektep bulunmaktaydı. Mektep bulunmayan köylere vaaz ve nasihat için kimse gidememiş ve çoğunun ana dilleri Rumca olmuştur. Rum metropolitleri daima oralara papazlar göndererek halkı iğfal etmişlerdir. Bu sebeple birçok Müslüman irtidad etmiş ve Müslüman nüfus gayrimüslim nüfus karşısında ¼ oranına düşmüştür. İrtidadın daha fazla yayılmaması için alınabilecek tedbirler kapsamında cehaletin ve dini zafiyetin en fazla olduğu Vilrega nahiyesine bağlı Koçine, Limasol kazasının Odım nahiyesinde bulunan Siliko ve Lefkoşa'ya tabi Luricne köylerinde birer iptidai mektebi açılarak dirayetli ulemadan üç kişinin bu mekteplere muallim tayin edilmesi gerekli görülmüştür. Bu muallimlerin uygun vakitlerde zikredilenler dışındaki köylere de vaaz için gitmekle mükellef tutulmasının papazların teşebbüsünü önleyeceği ve din değiştiren birçok kişinin yine İslam dinine dönmelerini sağlayacağı öngörülmüştür. Az maaşla bunu temin etmek mümkün olamayacağından Maarif Nezareti bütçesinden yeniden tahsis edilecek en az 300'er kuruş maaşla bölge dillerine vakıf ve ilim erbabından üç kişinin bu okullara tayin edilerek ada naibi ve Osmanlı mektepleri maarif müfettişinin nezareti altında gönderilmeleri istenmiştir. Ayrıca zikredilen yerlere 300 kadar Kur'an, bir o kadar da cüz ve gerekli risalelerin gönderilmesi talep edilmiştir.³⁸

Bu çalışmalar yapılırken Lefkoşa'da bulunan iki mektep ada naibi tarafından kapatılmıştır. Naib, devlet merkezine bu mekteplerde yeterince gelişme kaydedilemediğini belirterek hocaların istifaya etmeleri gerektiği yönünde bilgi aktarmıştır. Ada müftüsü ise okulların kapatılmasının sakıncasına dikkat çekerek merkezden naibin mekteplerin işine müdahalesine müsaade edilmemesini talep etmiştir. Naibin okulların kapanması yönündeki girişimi halk arasında büyük üzüntü yaratmıştır. Söz konusu iki mektepten biri olan Arap Ahmet Paşa Mektebi'nin muallimi konu ile ilgili olarak İstanbul'a gönderdiği yazıda okulu kapandıktan sonra Cami-i Cedid Mektebi'ne görevlendirildiğini ancak bu görevi yapmakta gönülsüz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kapanan mektepte on seneyi aşkın süredir büyük bir sadakatle çalıştığını, her Perşembe günü padişahın selameti için öğrencilere hatim-i şerif okuttuğunu, mekteplerinde iki hafız ve yirmiyi aşkın öğrenci olduğunu ifade etmiştir. Naibin bütün ada halkını bıktıran Zaman Gazetesi sahibinin tahriklerine kapılarak fetihten beri mevcut olan böyle bir hayır kurumunu kapattığına dikkat çeken müftü, bu kararın birkaç kişi dışında bütün Müslüman halkı üzdüğünü de ifade etmiştir.³⁹ Kıbrıs naibi Vecih Efendi'nin zikredilen mektepleri kapatması ile ilgili

³⁷A&P Records, *Cyprus Annual Reports for the Year 1895-6*, London 1897, s. 42-44.

³⁸ BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)*, Nr. 180/177, 7 Rebiülevvel 1316/ 26 Temmuz 1898.

³⁹ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 448/15, 11 Muharrem 1317/ 22 Mayıs 1899; *DH.MKT.*, Nr. 2205/126, 11 Muharrem 1317/ 22 Mayıs 1899.

olarak hükümete eşraf ve halk tarafından da şikâyetler iletilmiştir.⁴⁰ Temmuz 1889'da Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda kapatılan Arap Ahmet ve Debbâğhane adlı mekteplerin lüzum ve önemi sebebiyle yeniden açılması istenmiştir.⁴¹

Kıbrıs'ta maarifi ıslah etme yönünde çalışmalar sürdürülürken adada neşredilen Zaman Gazetesinin bazı neşriyatı, eğitim üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Gazetede Maarif Nezareti, nezarete görevli bazı memurlar ve bölgenin ileri gelen uleması aleyhinde sözler sarf edilmiş, mekteplerde okutulan kitaplar hakkında bazı alay edici, küçük düşürücü makaleler neşredilerek halkın kafası karıştırılmaya çalışılmıştır. Orada Müslümanlara ait başka gazete bulunmadığından bu gibi neşriyatın tezkibi için Rum gazetesine müracaat edilmektedir. Bu sebeple Kıbrıs'tan bazı ileri gelen kişiler, Zaman Gazetesi tahsisatının Ahmet Hulusi Bey'e verilerek bundan sonra gazetenin onun tarafından yayınlanması için hükümete arzuhaller göndermişlerdir. Bunun üzerine gazetenin mevcut nüshaları tetkik edildiğinde belirtilen hususları teyit eden makalelere rastlanmıştır.⁴²

19. yüzyıl sona ererken ve yeni yüzyıl başlarında adadaki eğitim kurumlarının yetersizliği konusundaki yakınmalar devam etmektedir. Merkezle yapılan yazışmalarda eğitimin yetersizliği sebebiyle köylerdeki Rumca konuşan Müslümanların, Ortodoks rahipleri tarafından kandırıldığı, şehirlerde oturanların ise bir sanat icra edemeyerek her geçen gün gerilemekte olduğu ifadeleri yinelenmiştir. Bu durumun önünü almak için söz konusu köylerde iptidai mektepleri teşkiline ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.⁴³ Lefkoşa İdadi Mektebi müdürü, kendi okulunun yanı sıra adadaki eğitimin genel durumunu kaydettiği raporunda ada dahilinde köy ve kasabalardaki Müslüman iptidai mekteplerinin ıslaha muhtaç olduğunu belirterek iptidailere mahsus yeni programdan acilen birkaç adet gönderilmesini istemiştir. Ayrıca iptidai mekteplerinde eğitime yeterince önem verilmediği, maarif müfettişlerinin işlerinin ehli ve müdavimi olmadığı ve hatırlı kişilerden bazılarının yakınlıklarını kullanarak mevki temin ettikleri yönünde tespitlerde bulunmuştur. Bu bilgiler üzerine ada hakim ve müftüsüyle yazışılarak iptidai mekteplerinin geliri ve muallim ve müfettişlerin ehliyet dereceleri üzerinde durularak alınabilecek tedbirler belirlenmeye çalışılmıştır.⁴⁴ Bu çalışmalar olumlu sonuç vermiş olmalı ki adada 1909 yılında yapılan imtihanlardan bir önceki yıla göre daha iyi sonuçlar alınmış ve bazı mekteplerdeki başarı ve ilerleme dikkat çekmiştir.⁴⁵

Adadaki eğitim kurumlarının nitelik ve nicelik olarak yetersizliği yönündeki şikâyetlerin yanı sıra okul yönetimi ve yöneticileri ile ilgili şikâyetler de dikkat çekecek boyuttadır. 1903 yılı ortalarında Kıbrıs Niyabeti'ne ada Müslüman halkı tarafından yazılan mazbatada Kıbrıs İdadisi müdürü Halil Efendi'nin kötü idaresinden bahsedilmiş ve şikâyetler daha önce de söz konusu olduğu halde mahalli yönetimce dikkate alınmadığı ve bu sebeple birçok Müslüman çocuğun yabancı ve gayrimüslim okullarına devam etmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Mahalli idarecilere yapılan müracaatlar müdürün Nezaret tarafından seçilerek gönderildiği cevabı verilerek sonuçsuz bırakılmıştır. Halk, müdürün değiştirilerek yerine muktedir ve talep edilen vasıfları haiz birinin gönderilmesini istemiştir.⁴⁶ Okulları teftiş için görevlendirilen müfettişler de şikâyetlerin hedefi olmuştur. Adadaki iptidai mektepleri müfettişliğine tayin edilen Hüseyin Ata Efendi'nin on seneyi aşkın süredir bu görevde olduğu ancak

⁴⁰ BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2203/43, 4 Muharrem 1317/ 15 Mayıs 1899.

⁴¹ BOA, *A}MTZ.KB.*, Nr. 2/69, 3 Temmuz 1315/ 15 Temmuz 1899.

⁴² BOA, *Sadaret Mümtaze Kalemî Evrakı/ Kıbrıs (A}MTZ. KB.)*, Nr. 2/68, 2 Cemaziyevvel 1317/ 8 Eylül 1899.

⁴³ BOA, *A}MTZ.KB.*, Nr. 2/37, 4 Receb 1314/ 9 Aralık 1896.

⁴⁴ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 968/13, 6 Teşrin-i Evvel 1322/ 19 Ekim 1906; *KB.MAA.FE.*, Nr. 3/21-43, 13 Cemaziyelahir 1327/ 22 Temmuz 1909.

⁴⁵ BOA, *Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB. MAA.FE.)*, Nr. 3/21-39, 9 Haziran 1325/ 22 Haziran 1909.

⁴⁶ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 715/60, 31 Mayıs 1319/13 Haziran 1903.

köylere giderek mektepleri teftiş etmediği ve okullarda durumunun her geçen gün kötüye gittiği yönünde yakınmalar vardır. Ata Efendi dışında adada görevli bir diğer müfettiş olan Tayyip Efendi'nin durumu da farksızdır.⁴⁷

Belirtilen şikâyetlerin ne kadar etkili olduğu bilinmemekle birlikte bu süreçte adada eğitimin yaygınlaştırılması ve iptidai mekteplerinin ıslah edilerek sayılarının artırılması için çözüm arayışları devam etmiştir. Bu çerçevede ihtiyaç duyulan ıslahatı belirleyerek programlamak üzere haftada en az iki kez toplanmak ve üç ayda bir defa ayrıntılı bir rapor düzenleyerek hükümete göndermekle görevli bir komisyon oluşturulması gündeme gelmiştir. Ada naibinin başkanlık edeceği bu komisyon müftü, nakibüleşraf kaymakamı ve idadi müdüriyeti ile naiplik tarafından seçilecek muktedir 3 kişiden oluşacaktır. Daha önce adada görevlendirilmiş olan müfettişler görevlerine devam ederek teftiş raporlarını bu komisyona sunacaklardır. Müfettiş muavini Tayyip Efendi, Arap Ahmet Camii imamı olduğundan merkezden ayrılmadığı ve görevine devam etmediği bildirildiğinden onun yerine muktedir ve aranan vasıflara sahip birinin görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Müfettiş Ataullah Efendi'nin de vazifesine devam etmediği bildirildiğinden kendisinin uyarılması, uyarıyı dikkate almaması halinde hakkında gereken işlemin yapılması ve adaya seyyar bir vaiz gönderilmesinin yaralı olacağına karar verilmiştir.⁴⁸

1911 yılında Beyrut vilayeti maarif müdürü, teftiş için Kıbrıs'a gönderilmiştir. Teftiş sonunda, adanın Rumca ve Türkçe konuşan ahalisinin yaşadığı köylere vaizler tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların Rumca vaaz ve nasihat edebilecek derecede lisan bilmeleri ve Yunan emellerine set çekecek derecede günün şartlarına ve mümkün olduğu kadar mevcut fenlere vakıf bulunan kişiler arasından seçilmeleri gereğine dikkat çekilmiştir.⁴⁹ Beyrut vilayeti maarif müdürü görevini tamamlayıp geri döndüğünde, hükümete Kıbrıs İslam maarifinin Beyrut maarif idaresine ilhakının yararlı olacağı yönünde rapor sunmuştur. İki bölge arasındaki yakınlıktan dolayı muhaberatın hızlanacağı ve teftiş için kolaylık sağlayacağını belirten rapor üzerine ada Osmanlı maarifi, Beyrut Vilayeti Maarif Müdüriyeti'ne ilhak edilmiştir. Ada İslam maarifinin gelişimi için alınacak tedbirler adadaki maarif komisyonunda müzakere edilecek ve gerektiğinde kadılık ile zikredilen müdüriyet arasında muhabere edilerek uygulamaya konacaktır. Ada İslam maarifini geliştirmek maksadına yönelik bu ilhakın kadılık memuriyetinin sadaret makamına olan irtibatına ve bu vasıta ile nezaretle yapılacak yazışmalara hiçbir etkisi olmayacaktır.⁵⁰

Gerek Tanzimat gerekse Meşrutiyet döneminde Kıbrıs'taki eğitim kurumları için hükümete birçok kez personel, araç-gereç ve doküman talebinde bulunulmuştur. Talebe mevcudu 1875 yılında 100'e ulaşmış olan Kıbrıs Rüştüye mektebinin öğrenci sayısı giderek arttığından bu mektebe bir muallim daha tayinine ihtiyaç gösterilmesi üzerine bu kadar öğrencisi bulunan mekteplere üçüncü muallim tayini usule uygun olduğundan 250 kuruş maaşla bir öğretmen tayini uygun görülmüştür.⁵¹ Kıbrıs Rüştüyesi, araç-gereç ve eğitim için gerekli dokümanlar gönderilerek desteklenmiştir. 1872 yılı ortalarında mektep için talep edilen 8 adet kitap ve 160 adet risale gönderilmiştir.⁵² Gönderilen Hikmet-i Tabiiye ve Tarih-

⁴⁷ BOA, *KB.MAA.FE.*, Nr. 3-21/7, 8 Safer 1324/ 3 Nisan 1906.

⁴⁸ BOA, *KB.MAA.FE.*, Nr. 3/21-8, 14 Safer 1325/ 29 Mart 1907.

⁴⁹ BOA, *A/MTZ.KB.*, Nr. 1E/1-27, 20 Ramazan 1329/ 14 Eylül 1911.

⁵⁰ BOA, *A/MTZ.KB.*, Nr. 1E/1-27, 24 Muharrem 1330/ 14 Ocak 1912.

⁵¹ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 27/83, 11 Rebiülevvel 1292/ 17 Nisan 1875.

⁵² BOA, *MF.MKT.*, Nr. 2/127, 10 Cemaziyelevvel 1289/ 16 Temmuz 1872; *MF. MKT.* 31/90, 13 Şaban 1292/ 14 Eylül 1875.

i Tabii kitapları ulaşmayınca her iki kitaptan tekrar gönderilerek bunların mektebe demirbaş kaydedilmesi ve birinci sınıf öğrencilerine okutturularak imtihanda sorulması bildirilmiştir.⁵³

1891 yılında Kıbrıs Rüştüyesi muallim-i evveli mekteplerinde bulunan eski büyük haritaların zamanla yıpranarak kullanılamaz hale geldiğini, yerkürelerinin bulunmadığını ve eğitimini tamamlayan öğrencilere verilecek şahadetname belgesinin kalmadığını belirterek Niyabet'ten bir yerküre, beş kıtayı gösteren haritalar ve bir de Osmanlı memleketleri haritası talep etmiştir. Belirtilen küre ve haritalardan birer tane, şahadetname belgelerinden de yeterli miktarda gönderilmesi için emir verilmiştir.⁵⁴ 1899 yılı başlarında ise iptidai, rüştiye ve idadi mektepleri için talep edilen ders programları ve mektep nizamnamelerinden üçer adet, Kur'an-ı Kerim ile cüzlerden ise üçer yüz adet gönderilmiştir.⁵⁵

Adadaki diğer mekteplerin malzeme ve dokuman ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılmıştır. 1877 yılındaki teftiş sonrasında merkez ve kazalardaki mekteplere verilmek üzere beşer bin adet Elifba ile Ecza-yı Şerife, biner adet Kur'an ve ilmihal ve beşer yüz adet Risale-i Ahlak ve Kıyas-ı Enbiya'dan gönderilmesi talep edilmiştir. Taleplerin tamamını karşılamak mümkün olmasa da biner adet ilmihal ve Ecza-yı Şerife ve beşer yüz adet Risale-i Ahlak ve Kıyas-ı Enbiya ve iki yüz kırk küsur Kur'an gönderilmiştir.⁵⁶

1884 yılı başlarında General Biddulph'un Lefkoşa'da Sultan Mahmut Kütüphanesi'ndeki bazı kitapların tamir için Londra'ya gönderilmesini teklif etmesi⁵⁷ üzerine durum Evkaf Nezareti ile istişare edilmiştir. Zikredilen kitaplar arasında ayet-i kerime ve hadis-i şerifleri ihtiva eden mukaddes kitap da bulunduğundan bunların büyük bir itina ile tamir edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunun üzerine söz konusu kütüphanede tamirine ihtiyaç duyulan kitapların Maarif Nezareti'nde tamir edilmesi için İstanbul'a gönderilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir.⁵⁸

Kıbrıslı öğrencilerin, İstanbul ya da diğer Osmanlı vilayetlerinde öğrenim görme talepleri de hükümetçe karşılamaya çalışılmıştır. Adadaki Müslüman çocuklardan her yıl bir tanesinin vilayetlerdeki idadi mekteplerinden birine parasız kabul edilmesi için irade vardır. Bu çerçevede Sadettin Efendi, İzmir İdadi Mektebi'ne⁵⁹, Kıbrıs Rüştüye Mektebi öğrencilerinden Ahmet Hasan Efendi de Beyrut İdadi Mektebine parasız kabul edilmişlerdir.⁶⁰ Kıbrıslı Ahmet Tevfik ise Kıbrıs İdadi Mektebi'nden mezun olduktan sonra İstanbul'a gidip sanayi mektebine girmek için yapılan müsabaka imtihanında birinci olmuştur. Ancak adına kura isabet ettiğinden bu okula kabul edilmeyince Bahriye mekteplerinden birine kabulünü istemiştir. Kendisine Kıbrıslı çocukların artık askeri mekteplere kayıt edilmeyeceği, mülkiye mekteplerinden uygun olanına kayıt ve kabulleri hakkında irade bulunduğu cevabı verilmiştir. Adı geçen öğrencinin fakir olması sebebiyle İstanbul'daki mülkiye mekteplerinden birine, bu mümkün olmazsa vilayetlerdeki mekteplerden birine yatılı olarak kaydedilmesi uygun görülmüştür.⁶¹ Daha sonraki yıllarda daha fazla çocuğun bu haktan yararlanabilmesi için her yıl iki öğrenci yatılı olarak idadi mekteplerine kabul edilmiştir. Adadan bu sayının da yeterli olmadığına bildirilmesi üzerine idadilere ikişer talebe kabulü uygulaması devam ettirilmekle birlikte adadaki kimsesiz ve fakir çocuklardan Mekteb-i Sultani, Darüşşafaka ve Hendese-i Mülkiye mekteplerine de birer öğrenci kabul edilmesine

⁵³ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 5/41, 15 Receb 1289/ 18 Eylül 1872.

⁵⁴ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 127/71, 21 Mart 1307/ 2 Nisan 1891; *MF. MKT.* 341/25, 15 Ağustos 1312/ 27 Ağustos 1896.

⁵⁵ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 436/39, 7 Şevval 1316/ 18 Şubat 1899.

⁵⁶ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 47/69, 29 Rebiülevvel 1294/ 13 Nisan 1877.

⁵⁷ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HH.)*, Nr. 12/73, 13 Şubat 1299/ 25 Şubat 1884.

⁵⁸ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 83/17, 4 Cemaziyelahir 1301/ 1 Nisan 1884.

⁵⁹ BOA, *KB.MAA.FE.*, Nr. 3/21-2, 10 Rebiülevvel 1315/ 9 Ağustos 1897.

⁶⁰ BOA, *KB.MAA.FE.*, Nr. 3/21-5, 23 Rebiülahir 1323/ 27 Haziran 1905.

⁶¹ BOA, *BEO*, Nr. 2691/201805, 24 Şaban 1323/ 24 Ekim 1905.

dair irade çıkmıştır. Bu durumda Kıbrıs Müslüman halkı çocuklarından her yıl beş çocuk, İstanbul'daki yatılı okullardan uygun olanlarına parasız kayıt olabileceklerdir. Bu çerçevede, 1909 yılı başında Kıbrıs İdadisi mezunlarından Mustafa Sıdkı Efendi'nin Mekteb-i Sultani'ye, Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin de Hendese-i Mülkiye Mektebi'ne kabulleri uygun görülmüştür.⁶² 1910 yılında sadarete gönderilen yazıda bu karar hatırlatılarak beş çocuğun yatılı okullara kabulü istirham edilmiştir.⁶³ 1912 yılında Baf kazasından Hüseyin Zihni Efendi'nin İstanbul'daki sanayi mektebine, Tuzla kazasından Ali Efendi'nin de İstanbul'daki idadi mekteplerinden birine yatılı olarak kabul edilmesi talep edilmiştir.⁶⁴

Adada maarif alanında yaşanan sorunların önemli bir kısmı mali imkânsızlıktan kaynaklanmıştır. Maaşlarını alamayan ve bu sebeple zor duruma düşen muallimler birçok kez hükümete arzuhaller göndererek aylıklarının düzenli olarak verilmesini talep etmişlerdir.⁶⁵ Elbette maaş sıkıntısı yaşayanlar yalnız muallimler değildir. 1898 yılı Şubat'ında adadaki sıbyan ve iptidai mektepleri muallimlerinin yanı sıra yetim, dul ve emeklilerin maaşları da on beş ay birikmiş durumdadır. Maaşla geçinen bu kitleler bakkala, ekmekçiye borçlanmışlar, aldıkları eşyaların kıymeti arttığında borçları da artmış ve veresiye alamaz duruma gelmişlerdir. Geçim sıkıntısına düşen muallimler mahkemeye giderek mekteplerini zorunlu olarak tatil edeceklerini bildirmişlerdir. Böyle *ecnebi idaresinde ve irade ile açılan mekteplerin* maaş sebebiyle kapatılmasının dost ve düşmana karşı uygun düşmeyeceği ve buna padişahın da rızası olmayacağı düşünüldüğünden Kıbrıs naib vekili ve müftü hükümete başvurarak öğretmenlerin alacaklarından en azından bir kısmının gönderilmesini istemişlerdir. Muallimlerin ve diğer görevlilerin maaşları, Maliye Nezareti tahsisatından Osmanlı Bankası aracılığıyla ödenmekteydi. Taşrada bulunan bu ve emsali muallimlerin muhtaç duruma düşmeleri uygun olmayacağından nezarete gereğinin acilen yapılması bildirilmiştir.⁶⁶ Ada naibinin de uyarıları üzerine ilgili nezaretlere bölgenin önemi ve mevkisinin hassasiyeti hatırlatılarak oradaki memur ve muallimlerin maaşlarının düzenli olarak gönderilmesi hususuna dikkat çekilmiştir.⁶⁷ Buna rağmen maaş konusundaki yakınmalar ileriki yıllarda da devam etmiştir.⁶⁸ 1902 yılı ortalarında Baf kasabasında bulunan medrese ve rüştiye mektebi muallimleri hükümete önceki yıllardan 19 aylık maaşlarını alamadıklarını ve zor durumda olduklarını belirten arzuhaller göndermişlerdir. Daha önce de benzer başvuruda buldukları halde sonuç alamadıklarını ve her geçen gün daha da zor duruma düştüklerini ifade etmişlerdir.⁶⁹ Aralarında 30 aydır maaş alamayanlar vardır. Biriken maaşlarını alamadıklarından zor duruma düşen ve sadakaya muhtaç bir halde olduklarından bahseden muallimler, maaşlarının bir an önce ödenmesi ve bundan sonraki maaşlarının da düzenli olarak verilmesi için Osmanlı Bankası'na tebligat gönderilmesini istemişlerdir.⁷⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl sonlarında başlatılan yenileşme hareketleri, 19. yüzyılda genişletilerek sürdürülmüş ve daha kurumsal bir yapı kazanmıştır. Bu süreçte Tanzimat döneminde birçok alanda olduğu gibi eğitim sahasında da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Yeni düzenlemeleri hayata geçirmek için kanunlar çıkarılmış, yeni komisyon ve meclisler oluşturulmuş ve yüzyılın

⁶² BOA, *A/MTZ.KB.*, Nr. 1A/1-4, 25 Zilhicce 1326/ 18 Ocak 1909; TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul 2014, s. 230-231.

⁶³ BOA, *A/MTZ.KB.*, Nr. 1A/1-4, 7 Haziran 1326/ 20 Haziran 1910.

⁶⁴ BOA, *A/MTZ.KB.*, Nr. 1A/1-4, lef 24, 25 Şaban 1330/ 9 Ağustos 1912, lef 22, 6 Şevval 1330/ 18 Eylül 1912.

⁶⁵ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 101/18, 18 Ağustos 1304/ 30 Ağustos 1888.

⁶⁶ BOA, *MF. MKT.* 387/59, 17 Ramazan 1315/ 9 Şubat 1898; *A/MTZ. KB.* 2/49, 15 Şevval 1315/ 9 Mart 1898.

⁶⁷ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 397/31, 6 Zilhicce 1315/ 28 Nisan 1898.

⁶⁸ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 651/52, 13 Rebiülevvel 1320/ 20 Haziran 1902.

⁶⁹ BOA, *A/MTZ.KB.*, Nr. 3/7, 17 Rebiülevvel 1320/ 24 Haziran 1902.

⁷⁰ BOA, *MF.MKT.*, Nr. 651/52, 25 Temmuz 1318/ 7 Ağustos 1902; *MF.MKT.*, Nr. 916/37, 20 Kanun-ı Evvel 1321/ 6 Ocak 1906; *MF.MKT.*, Nr. 941/30, 25 Haziran 1322/ 8 Temmuz 1906; *MF.MKT.*, Nr. 1086/45, 20 Zilkade 1326/ 14 Aralık 1908.

ortalarına doğru Batı tarzında okullar açılmaya başlanmıştır. Meşrutiyet döneminde ise bu okullar çeşitlenerek özellikle taşrada yaygınlaştırılmıştır. Eğitim alanında ülke genelinde gerçekleştirilmeye çalışılan değişim ve dönüşümü Kıbrıs'ta da izlemek mümkündür. Bir yandan adada Tanzimat öncesinde var olan geleneksel eğitim kurumları mevcudiyetlerini korurken bir yandan da yeni eğitim kurumları tesis edilmiştir. Sultan Abdülhamit döneminde ülke genelinde gerçekleştirilen eğitim hamleleri kapsamında ada eğitim kurumlarını ıslah, tamir ve tadil çalışmaları sürdürülmüş, eğitime nitelik ve nicelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Adadan iletilen talepler geçici İngiliz idaresi de dikkate alınarak hassasiyetle değerlendirilmiş, mali şartlar ve finans sorunu sebebiyle taleplerin hepsi karşılanamamışsa da imkânlar ölçüsünde eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

İngilizler adanın yönetimini devraldıktan sonra eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde ada komiserliği ve İngiliz Sefarethanesi ön plana çıkmıştır. İngiliz yönetimi her iki topluma adil bir şekilde davranmamış, Türk Eğitim Konseyi'ne tahsis edilen paranın sadece ¼'ü ödenmiştir. Okul masraflarının karşılanması bazen Türk vakıflarına el konularak engellenmiş, buna karşılık Rum vakıflarına el konulmamış ve onlara tahsis edilen para tam olarak ödenmiştir. Osmanlı Devleti, Türk toplumuna ait okulların tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış ve 1920 yılına kadar Kıbrıs'ta Osmanlı eğitim müfredatı uygulanmıştır. Bu tarihte çıkarılan yeni yasayla adadaki tüm eğitim kurumları merkeze bağlanmış ve İngiliz yönetimi, eğitim üzerinde tam kontrol kurmuştur.⁷¹ İngiliz yönetimi boyunca Kıbrıs'ta Rumlar da bazı kısıtlamalara maruz kalmışsa da Rum toplumu ekonomi, kültür, sosyal yaşam ve eğitim alanlarında Türk toplumundan daha hızlı gelişmiştir.⁷²

İngiliz hükümeti bütün uygulamalarına rağmen adada eğitimi tamamen kontrol edememiştir. Özellikle ilk yıllarda müftüye ve Kıbrıs'ta köy okullarının öğretmenleri de olan rahip ve imamlardan sorumlu başpiskoposa danışmadan eğitim alanında çok az şey yapabilmiştir. İngiliz politikası, eğitim içindeki dini ayrılığı muhafaza edip teşvik ederken bu ayrılık giderek etnik milliyetçilik ile bağlantılı hale gelmiştir. İngiliz işgali ve uygulanan eğitim politikaları her iki toplumun direniş araçlarını güçlendirmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına doğru Kıbrıs'ta izlenen politika ve öğretim, milliyetçi arzuları hızlandırmıştır.⁷³

BİBLİYOGRAFYA

I. A&P Records:

-*Cyprus Annual Reports for the Year 1895-6*, London 1897.

II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

-*Babıali Evrak Odası (BEO)*

-*Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)*

-*Hariciye Siyasi (HR. SYS.)*

⁷¹ Özer, "a.g.m", s. 3-4.

⁷² Ahmet Djavit, "Origins of Turkish Cypriots and Their Culture", *Ercic*, Cyprus 2004, s. 1-2.

⁷³ İçim Özenli Özmatyatlı-Ali Efdal Özkul, "20th Century British Colonialism in Cyprus through Education", *Eurasian Journal of Educational Research*, Issue 50, Winter 2013, s. 2-3.

-*İrade Dâhiliye (İ.DH.)*

-*İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)*

-*Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB. MAA. FE.)*

-*Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)*

-*Meclis-i Vâlâ (MVL.)*

-*Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A}MKT. MHM.)*

-*Sadaret Mümtaze Kalemi Evrakı/ Kıbrıs (A}MTZ. KB.)*

-*Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)*

-*Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HH.)*

-*Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (YA-RES.)*

III. Araştırma Eserler-Makaleler:

-*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2014.

-ATALAY, Talip, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*, Konya 2003.

-DJAVİT, Ahmet, "Origins of Turkish Cypriots and Their Culture", *Ercic*, Cyprus 2004, s. 1-10.

-GÖKEL, Ömer-Gökmen Dağlı, "Osmanlı'dan Günümüze Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Geçirmiş Olduğu Evreler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 37, 2015, s. 747-758.

-GÜRKAN, Haşmet M., *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*, 1989.

-KARAKAYA, Ebru, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 383-392.

-MANİZADE, Derviş, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul 1975.

-ÖZENLİ Özmatyatlı, İçim-Ali Efdal Özkul, "20th Century British Colonialism in Cyprus through Education", *Eurosian Journal of Educational Research*, Issue 50, Winter 2013, s. 1-20.

-ÖZER, Adem, "A History of Turkish Cypriot Education from the Ottomans to the Present and an Analysis of Geography Education in Cyprus", *Multicultural Language Education: From Research into Practice*, Editör: Azamat Akbarov, UK 2014, s. 1-17.

-ÖZORAN, Beria Remzi, "Kıbrıs'ta Türk Kültürü", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969 Türk Heyeti Tebliğleri)*, Ankara 1971, s. 159-165.

-SÜHA, Ali, "Kıbrıs'ta Türk Maarifi", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969 Türk Heyeti Tebliğleri)*, Ankara 1971, s. 221-233.

- *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2014

Kıbrıs'ta Bir Divan Şairi: Siyâhî Mustafa Dede

Selma ATAMAN
Ordu Üniversitesi / Ordu

Giriş:

Paylaşılmayan ada Kıbrıs, birçok ülkenin egemenliği altına girmiş, 1571 yılından itibaren de üç asır devam edecek olan Osmanlı egemenliğinde varlığını sürdürmüştür. Bu üç asırlık dönem boyunca Osmanlı'nın kültür ve edebiyatı, sosyal hayatı, adaya göç eden Türkler tarafından buraya taşınmış, böylece Kıbrıs'ta bir Türk varlığı, Türk kültürü meydana getirilmiştir.

“Mevlana'nın vefatı sonrası temelleri Sultan Veled tarafından atılan Mevlevîlik, Türk sosyal hayatında yüzyıllar boyunca mühim roller oynamış; nezahet ve zarafetin, hüner ve marifetin, raks ve musikinin, şiir ve edebiyatın en karakteristik memba'ı ve mihrakı olarak uzun müddet yaşamıştır” (Duru 2012: 12y). “Mevlevîler, dîvân edebiyatının kurucularındandır. Diğer bir deyişle Osmanlı dîvân edebiyatının kurulup gelişmesinde Mevlevîlerin büyük bir rolü vardır” (Gölpınarlı 2006: 409). “Edebiyatımızda Mevlevî olan divan şairlerinin sayısı 300'ü bulmaktadır. Bu durum, Mevlevîliği % 68 gibi büyük bir oranla Divan şairlerinin en çok rağbet ettikleri tarikatların ilk sırasına yerleştirmektedir” (Horata 1999: 46). Bu sayıca çokluk bir Mevlevî edebiyatı geleneği oluşturmuş, Mevlevî şairler için müstakil tezkireler hazırlanmıştır. “Divan edebiyatında Mevlevî şairlerin ne kadar çok olduğunu öğrenmek için şuarâ tezkirelerine ve bilhassa Esrâr Dede'nin tezkiresine şöyle bir bakmak bile yeter” (Gölpınarlı 2006: 410).

“Kıbrıs Türk şiiri 'Divan' ağırlıklıdır” (Fedai 2002: 1626). Divan şairlerinin Kıbrıs' taki okulu ise 1571 fethinden sonra Lefkoşa'da açılmış olan Mevlevî tekkesidir. Konya'da başlayan ve buradan Anadolu'ya yayılan “Mevlevîlik, fethin arkasından hemen sonra Sultan II. Selim'in Sinan Paşa'ya gönderdiği 21 Eylül 1571 tarihli buyruğu üzere Kıbrıs'a ilk adımını atan göçmenlerle gelmiş” (Fedai, Altan 1997: 5) [tir]. Mevlevîliğin Kıbrıs'taki uzantısı olan Lefkoşe Mevlevîhanesi ise “fethin üzerinden henüz 40 yıl geçmeden” (Fedai, Altan 1997: 10) kurulmuş, Kıbrıs'ın edebiyatta diğer Osmanlı şehirlerinden geri kalmasına engel olacak şairler yetiştirmiştir.

Bu Mevlevîhane'nin 1873'teki hali Batılı seyyah Avusturya arşidükü Ludwig Salvator (1847-1915) tarafından şu şekilde tasvir edilir:

"Serinya kapısından başlayan geniş caddede, otuz altı dervişli bir tekkeye geldik. Girişin yakınında, derin bir kuyunun yanındaki muvakkat bir bahçe kulübesine bitişik, kafes şekline konulmuş bir asma gölgelik tarafından güneşten himaye edilen bir su sarnıcı durur. Keza burada, üç kemer tarafından taşınan, çam kerestesinden bir zemin ve seyirciler için kemereli bir korkulukla, bir raks divanhanesi vardır. Dervişler, burada, her pazar raks ederler" (Duru 2012: 452).

Konya'dan Kıbrıs'a gelen Mevlevilerce açılan ve pek çok şairin yetişmesine vesile olan Lefkoşe Mevlevîhanesi Kıbrıs'ta Divan edebiyatının gelişmesinde etkili olmuştur. Kıbrıs doğumlu olan veya Kıbrıs doğumlu olmayıp da görev gereği orada bulunan ve Kıbrıs edebiyatını şekillendiren başlıca şairler: *Dânişî Ali Dede, Siyâhî Mustafa Dede, Mustafa Sâkib Dede, Tâlib Dede, Muhammed Mukim Dede, Nesib Dede, Ahmed Dede Müneccimbaşı, Derviş Lebib, Derviş Hasib, Hızır Handi Dede, Ârif Dede, Sadri Dede*'dir.

Bu şairlerin dışında mevlevîhane ile ilgisi bulunmayan, fakat Kıbrıs edebiyatını vücuda getiren Kıbrıs doğumlu veya görev gereği Kıbrıs'ta bulunan önemli Divan şairleri de *Misâlî, Zekâî,*

Na'ib, Musib Mehmet Efendi, Müfti Hasan Hilmi Efendi, Hacı Hasan Tahsin Bey, Yusuf Ziya, Şem'i, Sezâyî, Hakkı, Hatif, Nâdirî, Salim, İffet, Kerimî, Tekî, Müfti Râci Efendi şeklinde sıralanabilir.

Kıbrıs'ta hiç de azımsanmayacak sayıdaki bunca Divan şairi, Kıbrıs Türk edebiyatının belkemiğini oluşturmuştur. Bu şairlerin tezkirelerde varlık gösterebilmeleri, aralarında padişah tarafından Sultânü'ş-Şu'arâ¹ diye vasıflandırılan bir şairin de olması, Kıbrıs'taki edebi faaliyetlerin ne derece ileri düzeyde olduğuna delildir.

Çalışmamızda, şair okulu Lefkoşe Mevlevihanesi şeyhi Siyâhî Mustafa Dede'nin hayatı, edebi yönü, yaşadığı dönem, şiirlerinden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. 17. asrın sonlarında dünyaya gelmiş, 18. asrın ilk çeyreğinde vefat etmiş olan şairin öncelikli olarak hayatı hakkında tezkirelerden edindiğimiz bilgileri vermeyi uygun gördük.

Tezkirelerde Siyâhî:

Tezkirelerde farklı isimlerle yer alan Siyâhî Mustafa Dede², Kıbrıs'ta doğmuştur. Hiçbir tezkirede doğum tarihi hakkında bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, ölüm tarihi konusunda bir uzlaşma sağlanmış; Sâlim Efendi dışında Siyâhî'den bahseden bütün tezkireciler, şairin H. 1122, M. 1710 yılında vefat ettiğini bildirmiştir. Yalnız Sâlim Efendi Tezkiretü'ş-Şu'arâ adlı eserinde şairin ölüm tarihinin H. 1123 olduğunu belirtir (Sâlim: 2005: 414). Fakat Tuhfe-i Nâilî'de, Mevlevî şeyhi Nesîb Yûsuf Dede'nin, Siyâhî'nin vefatı üzerine söylediği 9 beyitlik mersiyesinin³ son beyti olan:

*Nesîb rihleti tarihini didi züvvâr
İde Siyâhî Dede Bâri kabrini pür-nûr*

beytinde düşürmüş olduğu tarihe dayanarak, vefat tarihinin H. 1122 olduğu bildirilir (Tuman 2001: 1980).

Tezkirelerde görüş birliği sağlanan bir başka husus, mahlasının Siyâhî oluşunun sebebidir. Siyâhî hakkında en geniş bilgiye ulaştığımız Mecmûa-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ adlı eserde "*Vâlideleri Habeşiyetü'l-asl olmağla kendileri de ziyâdesiyle siyeh-çihre imişler. Bina'en-aleyh Siyâhî tahallus buyurmuşlardır.*" (Mehmed Sirâceddin 1325: 158) denilmiştir.

Siyâhî, Lefkoşe Mevlevîhânesi'nde gelişen edebi faaliyetin ilk ismi olduğu anlaşılan (Genç 1998) Dânişî'nin "*terbiye-kerdesi olarak iktisâb-ı külâh-ı Mevlevî ile ser-bülend olmuş*" (Mehmed Sirâceddin 1325: 158) [tur]. Konya'ya giderek buradaki mevlevîhanede bir süre hizmette bulunan şair, sonrasında Karahisar-ı sâhib (Afyonkarahisar)'e geçer ve Sultan Dîvânî âsitânesinde Şeyh Ebubekir Efendi'ye mülâzemet eder. Sırasıyla Lefkoşe ve Gelibolu Mevlevihaneleri meşihâtinde bulunan şair, 1686 yılında, Kahire Mevlevihanesinde bozulan nizamı düzenlemek için Mısır'a gönderilir. Zâviye-nişin olarak Mısır'da uzun müddet kaldığı belirtilen şair, oradaki durum "*lâyıkıyla taht-ı intizama alındıktan sonra vâki' olan arzûları üzerine 1116/ 1704 senesinde miskat-ı re'sleri Kıbrısdaki Lefkoşe Mevlevîhânesine bi-tekrâr nakl u tahvîl meşihat eylediler*" (Mehmed Sirâceddin 1325: 159).

Feridun Nafiz Uzluk, Mevlevî Hilafetnameleri adlı makalesinde, "Kıbrıs'ın Magosa şehrindeki Mevlevihane [de], Siyahi Mustafa dede ismindeki Şeyh, yazdığı içli şiirlerle. Esrar dedenin Mevlevî şairlerine ait tezkiresinde önemli bir yer tutar."⁴ diye yazmasına rağmen, tezkirelerde, Siyâhî'nin Magosa Mevlevihanesi'nde meşihatte bulunduğu yönünde bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹Lefkoşe'de kendi adına bir kütüphane yaptıran ve buraya kitap bağışında bulunan Padişah'a minnet ve teşekkür amacıyla bir kaside yazan, sonrasında İstanbul'a çağrılan ve orada da ordunun geçişi esnasında doğaçlama şiir söyleyerek Padişah'ın takdirini kazanan müftü Hasan Hilmi Efendi, padişah tarafından bu unvanla ödüllendirilmiştir.

² Tuhfe-i Nailî'de Siyâhî, Şeyh-i Mevlevî Mustafa Dede; Esrâr Dede'de Siyâhî Mustafa Dede; Sâlim'de Siyâhî-i Diger; Mecmûa-i Şu'arâ Tezkire-i Üdebâ'da Siyâhî-i Mevlevî isimleri ile yer alır.

³ Esrâr Dede Tezkiresi'nde mersiyesinin tamamı verilmiştir.

⁴Bkz: <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1598/Uzluk.pdf?sequence=1>

Ondan bahseden tezkirelerin hepsinde Kıbrıs'ta öldüğü belirtilmiş; Esrâr Dede ve Mehmed Siraceddin tezkirelerinde, Lefkoşe Mevlevihanesi'nde defnedildiği ayrıca belirtilmiştir.

“Döneminde pek muazzez ve muhterem bir şeyh kabul edildiği için kendisine şeyhül-meşâyih (şeyhlerin şeyhi) unvanı verilmiş” (Duru 2000: 157) olan Siyâhî, kendisine intisâb etmiş olan pek çok şaire hocalık etmiştir. Daha önce isimlerini saydığımız Mustafa Sâkıb Dede, Tâlib Dede, Muhammed Mukim Dede, Nesib Dede, Ahmed Dede Münecimbaşı, Derviş Lebib, Derviş Hasîb, Hızır Handi Dede, Sadri Dede ve oğlu Ârif Dede onun hizmetinde bulunmuş ve bu kişiler "pervâne gibi şem'ine cem" (Mehmed Sirâceddin 1325: 159) olmuşlardır.

Esrar Dede tezkiresinde diğer tezkirelerden fazla olarak "*müstefîd-i envâ'-ı ulûm-ı dünyevî vü uhrevîleri olup şâkird-i ders-i Mesnevî ve vâris-i sırr-ı mânevîleri olduklarına*" (Genç 2000: 225) da değinilmiştir.

Şairliğinin derecesi konusunda genellikle tezkire sahipleri herhangi bir değerlendirme yapmazken, şiiirlerinden örnek beyit veya beyitler vermeyi ihmal etmemişlerdir. Yalnızca Esrar dede, tezkiresinde şairin şairlik yönüne değinmiş ve ondan övgüyle bahsetmiştir. Esrâr Dede'ye göre Siyâhî'nin "*Mükemmel Dîvân'ı eş'arları ve ârifâne vü şâ'irâne güftârları vardur*" (Genç 2000: 226).

Şiirlerinde Siyâhî:

Divan edebiyatının gerçek hayatla bağlantılı olup olmadığı, öteden beri tartışıl原因en bir konudur. “Divan edebiyatında gelenek, şiiirin şekli yönünü değışmez ve dışına çıkılamaz surette tespit ettiği gibi muhtevayı da belirli bir daire içinde sınırlamıştır” (Akün 2014: 123). Bu yüzdendir ki yüksek zümre edebiyatı diye nitelendirilen bu edebiyatta şairler, kimi zaman halka uzak olmakla ve sosyal olaylara, toplumdaki aksaklıklara kayıtsız kalmakla suçlanmışlardır. Ağâh Sırrı Levend'e göre “bu edebiyatın en zayıf tarafı, beşerî hisleri terennüm edecek genişlikten mahrum olması, insan ruhunun bin bir çeşit kararsızlıklarını, ümitlerini, saadet ve ıstıraplarını tahlil ve ifade etmek hususunda kifayetsiz bulunmasıdır” (Levend 1984: 640).

Kimi araştırmacılar bu düşüncenin karşısında yer almışlar, Divan şairlerinin çağına ve halkına uzak olmadığını düşünmüşlerdir. Divan edebiyatının hayatla ilişkisi olmadığı görüşünün bütünüyle doğru olmadığını düşünen Mustafa İsen bu hususta şöyle söyler:

“Bu edebiyat, öncelikle içinde doğduğu toplumsal sitemi veriyordu. Bunu dîvânların tasnifinden bile kolayca anlamak mümkündür; bir dîvânı açtığınız zaman, başta en üstün kıymet olan Allah'ı öven tevhid ya da münacatları, sonra peygamberleri yücelten naatleri buluruz. Bunları dört halifenin ve evliyanın medhiyeleri izler. Bu din tabakasından yere ve topluma inince, devletin en üstün insanını temsil eden padişah, sonra derece derece sadrazamlar, vezirler, şeyhülislam, beyler ve kadılar karşımıza çıkar. Bu sıralayıştta bir medeniyet nizamı, bir kıymetler hiyerarşisi vardır” (İsen 1997: 502).

Toplumun verdiği kıymetleri, meydana getirdikleri şiir kitaplarında dahi derece derece bildiren şairler, yalnızca önceden belirlenmiş konularda yazmamışlar, toplumdaki aksaklıklara da şiirlerinde yer vermişlerdir. Nâbî'nin oğluna “orta insan” olmayı öğütlediği, 1701 tarihli *Hayriyye* adlı mesnevisi (Karaalioğlu 1980: 705), Bağdatlı Ruhî'nin dönemin aksaklıklarını hicvettiği *Terkîb-i Bend*'i (Karaalioğlu 1980: 677), Kanûnî'nin Şehzâde Mustafa'yı öldürtmesi üzerine Taşlıcalı Yahyâ'nın yazmış olduğu *Şehzâde Mustafa Mersiyesi* (Karaalioğlu 1980: 661), bu bağlamda delil teşkil edecek nitelikteki pek çok eserin bir parçasını oluştururlar.

Çalışmamıza konu olan şair Siyâhî'nin tek eseri olan ve nüshası ya da orijinalinin Medine'deki Arif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunduğu bildirilen divanında (Cangöz 2010: XXIV), 27 kaside 23 tarih, 1 müseddes, 1 tahmis, 81 gazel ve 1 müstezad bulunmaktadır.

Siyâhî, bir divân şairi, üstelik Mevlevî olmasına rağmen, şiirlerinde, geleneğin önceden belirlemiş olduğu muhtevanın dışına da çıkarak, mutluluklarından ve üzüntülerinden bahsetmiştir. Bu bağlamda şiirleri, hayatına dair önemli ipuçları sunmuştur.

Şair, Lefkoşe Mevlevihanesi'nde Dânişî Dede'ye intisab eder. Hizmetinden sonra kemâle erdiğinde külâhının istivalanmasından⁵ dolayı yaşadığı mutluluğu (Genç 2000:226) şiirinde dile getirir:

*Bî-hamdi'llâh görildi menzil-i maksûd râhumda
Tulû'ıtdi hidâyet ahteri baht-ı siyâhumda
Nümâyân oldı te'sîr-i temennâ sûz-ı âhumda
Tesâvî kıldı şimdi bûd u nâ-bûd pişgâhumda
Hüveydâ olalı hatt-ı 'stivâ fark-ı külâhumda
'Ale'l-ârş istivâ sırrın bulalı kable-gâhumda
(Genç 2000: 226)*

Şair, sırasıyla Lefkoşe, Konya, Karahisar-ı Sâhib, Lefkoşe, Gelibolu, Kahire meşihatlerinden sonra, kendi isteği üzerine Lefkoşe Mevlevihanesi'ne geri döner ve ölene kadar buradaki görevine devam eder. Özellikle Gelibolu ve Mısır'da kaldığı günlerde mutsuz olan şair yine şiirlerine sarılır. Şair, vatanından ayrı olmanın verdiği hali anlatacak olsa macerasının Yûsuf kıssası gibi şöret bulacağını düşünmektedir:

*Mâcerâ-yı hâlet-i hecrün eger takdir idem
Kıssa-i Yûsuf gibi şöretde Ken'ân olur
(Cangöz: 158)*

Şaire göre bir şehir cennet kadar güzel olsa da esas cennet kişinin kendi vatanıdır, bunun dışındaki her yer kişiye zindan olur:

*Fi'l-mesel bir cennet olmuş tatalum ol şehri-hûb
Herkes cennet vatandır gayrısı zindân olur
(Cangöz: 155)*

Kıbrıs, onun gözünde küçük bir dünyadır, dünyadaki bütün nimetler orada hemen olur, Kıbrıs'ın toprağı cevherle doludur:

*Lîk Kıbrıs atası ya'ni ki dünyâ-beççe
Ki olur anda bu dünyâda ne olursa hemân

Sânihu'llâh ki ol memleket-i hoş bünyâdun
Hâki zer-seng-i güher her taraf ma'den ü kân
(Cangöz: 91)*

Kasidelerde medh edilen kişilerden yola çıkılarak dönemin siyasi, sosyal ve edebi çevresi hakkında geniş bilgiler edinilebilmektedir. II. Süleyman ve II. Ahmet, II. Ahmet zamanı vezirlerinden

⁵ "Külâh-ı istivadar» denilen bu türlü sikkeleri giyebilmek tarikat mertebelerinde kemal kesb etmiş, «itidal» makamına yükselmiş ürefanın ekâbirine mahsustu." Ayrıntılı bilgi için bkz: Pakalın 1983: 102).

Mustafa Paşa, Kıbrıs valisi Ömer Paşa, Mısırlızâde İbrahim Paşa, vezir Hüseyin Paşa, Mütesellim Mustafa Ağa, Gümrükçü Mustafa Ağa, Mîr-i alay Mustafa Ağa; İsmail, Mahmud, Seyyid Abdullah Efendiler divanda adı geçen şahıslardan bazılarıdır.

Döneminin paşalarından Abdülkadir Paşa' ya yazmış olduğu kasidesinde şair, doğum yeri olan Kıbrıs adasının Paşa'nın gölgesinin altında güzel bir bahçe gibi olduğunu düşünür:

*Ki ya 'ni maskat-ı re'süm olan Kıbrıs ceziresi
Dem-a-dem zîr-i sâyunda misâl-i bâğ-ı ra 'nâdur
(Cangöz: 80)*

Kıbrıs Valisi Ömer Paşa ise şaire göre sadakatte Hz. Sıddık, adalette Hz. Ömer, hayâda Hz. Osman, mehabette İran kahramanı Rüstem, ferâsette İskender'in aynası gibidir. Onun zamanında Kıbrıs halkı rahatta ve güvendedir, Allah böyle adil bir valiyi nasib ettiği için ada halkı talihlidir:

*Bî-hamdi'llâh ki şimdi sâyesinde Kıbrısun kavmi
Emîn ü râhat u hoşdur gerek a lâ gerek ednâ

Sa âdet başınıza ey cezîre kavmi ba 'de-i-yevm
Ki kılmış Hak size bir böyle 'âdil vâlî-i i tâ
(Cangöz: 83-84)*

Döneminin kaymakamlarından İbrahim Ağa'dan beklediği ihsanı göremeyip onun azarına maruz kalan şair, söylene de muhatabına övgüyü elden bırakmaz:

*Kûyuna vardukca dil ugrar 'itâb-ı gamzene
Bu midur 'âşıklara ey şeh-levendüm armağan
(Cangöz: 136)*

Farklı disiplinlerin birbirleriyle olan sıkı ilişkileri Edebiyat ve Tarih bilimlerinde ziyadesiyle karşımıza çıkmaktadır. Mürettep bir divanda yer alan şiirlerin, dikkatlice incelendiklerinde, özellikle kasidelerde olmak üzere tarihe, tarihi olay ve kişilere, toplumsal ve siyasi olaylara dair önemli bilgiler sunduğu görülebilir.

Şairler, kasidelerden başka “tarih düşürme sanatı” ile meydana getirdikleri tarih manzumelerinde de tarihe ışık tutmuşlardır. Bir nazım türü olan aynı zamanda edebi sanat olarak kabul edilen “Tarih Düşürme” ebcetle tarih söyleme demektir (Coşkun 2007: 301). Kazanılan bir savaş, doğum, ölüm, düğün, kasr-köşk yapımı / onarımı gibi pek çok hususa şairler, tarih düşmüştür.

“Her harfîn bir sayıya karşılık geldiği ebced sistemi ile hesaplandığında herhangi bir hadisenin tarihini gösteren bir kelime, cümle yahut bir mısra veya bir beyit söyleme” şeklinde açıklanan bu sanat sırf hüner göstermek için önemsiz hadiseler üzerine de yapılmıştır (Saraç 2010: 300).

Şair Siyâhî, divanında ikisi kasideler içinde olmak üzere 23 tarih manzumesine yer vermiştir. II. Süleyman'ın cülûsu, II. Ahmet'in cülûsu, Baba Hasan Paşa'nın Kıbrıs'a vali olması, Destârî Mehmed Paşa'nın oğullarının sünneti, Feyz Paşa'nın cami yaptırması, Lefkoşe Mevlevihanesi, Derviş Efendi'nin Hac görevini yerine getirmesi, Derviş Efendi'nin oğlunun sünneti, Ahmed Efendi'nin sünneti, kendi oğlunun doğumu, Abdullah Efendi'nin kasrı, Mevlevi mukabelesinin izni, Gelibolu'da Kadri Efendi'nin

yaptırdığı çeşme vb. hususlara tarih düşen şairin açıklayıcı olması bakımından tarih manzumesinden alınan bir beytine yer vermeyi uygun gördük.

Şair, devlet ve din uğrunda *mücahit*, “*şecâ’atlü*”, “*kerâmetlü*”, “*dilâver*” dediği Baba Hasan Paşa’nın, hicri 1097 yılında Kıbrıs’a vali olduğunu bir tarih manzumesiyle müjdelemiştir:

Didi ol demde beşâretle Siyâhî târîh
Merhabâ Baba Hasan Kıbrisa oldı pâşâ
(Cangöz: 165)

İkinci dizedeki kelimeler Osmanlı alfabesinde sırasıyla “ م / ر / ح / ب / ا / ب ”, “ س / ح / ب / ا / ب ”, “ ن / ر / ب / ق ”, “ ه / س / ر / ب / ق ”, “ ی / د / ل / و / ا ”, “ پ / ا / ش / ا ” harfleridir. Bu harflerin ebcede göre karşılığı: م: 40, ر: 200, ح: 8, ب: 2, ا: 1, ب: 2, ا: 1, ب: 2, ا: 1, ح: 8, س: 60, ن: 50, ق: 100, ب: 2, ر: 200, س: 60, ه: 5, ا: 1, و: 6, ل: 30, د: 4, ی: 10, پ: 2, ا: 1, ش: 300, ا: 1 sayılarıdır. Sayılar toplandığında hicri 1097 yılı elde edilmiş olur.

Şiirlerinde kişiliği ile ilgili olarak da ipuçlarına rastlayabildiğimiz şair, kendine övgüde cömert davranır. Şairin “*üstün niteliklerinden bahsederek övdüğü memdûhunun karşısına kendisini –itibara alınacak, nitelikli, sanatkâr yönü bulunan özel bir kişi olarak-*” (Saraç 2011: 23) koyduğu fahriye beyitleri kasidelerin bir bölümünü oluşturur. “kalemüm” redifli kasidesinde yoğun olmak üzere kasidelerde fahriye bölümlerine geniş yer veren şair, kendini övmeye Nef’î ile yarışacak gibidir. Bahsi geçen ve Bostân Çelebi’ye yazılmış olan bu kasidesinin ilk beyti şöyledir:

Tûtî-i mu’cize-gûyân-ı zamândur kalemüm
Ya’nî kim nâtîka pîrâ-yı zebândur kalemüm
(Cangöz: 61)

Övgüde Nef’îyi andıran şairin bu beyti ile Nef’î’nin:

Tûtî-i mu’cize-gûyem ne desem lâf değil
Çarh ile söyleşemem âyînesi sâf değil
(İpekten 2012: 212)

beyti arasındaki benzerlik dikkate şayandır. Bir mucize gibi söz söyleyen papağan olduğunu ifade eden Nef’î’ye karşılık Siyâhî, zamanının mucize söyleyeninin kendisi olduğunu belirterek, Nef’î’den sonra söz ustalığının bayrağını devraldığını bildirir gibidir.

Sonuç

Kıbrıs’ın Osmanlı egemenliğinde kaldığı süre boyunca, Türk kültürünü buraya taşıyan en önemli unsur olarak edebiyattan bahis açılabilir. Divan şiiri ile başlayan Kıbrıs Türk edebiyatı, şair ocağı sayılabilecek olan Lefkoşe Mevlevihanesinde yetişen şairlerce gelişimini sürdürmüştür.

Bu Mevlevihane’den yetişen Kıbrıs doğumlu Siyâhî, Mevlevi bir şair olmasının yanında, yetiştirdiği pek şaire de hocalık etmiştir. Tek eseri olan Divan’ındaki kasidelerden ve tarih manzumelerinden anlaşıldığı üzere o, bir yandan dönemin cülûs, sefer gibi mutlu olaylarına kayıtsız kalmamış, diğer yandan farklı şehirlerdeki meşihatlerinden duyduğu üzüntüyü ve vatanına olan özlemini dile getirmiştir. Kendine övgü konusunda mütevazı olamayan şair, kendini söz ikliminin şahı olarak görmektedir.

Tarih bilimine katkısına olan inancımızdan dolayı ele aldığımız bu divanın dikkatlice incelenerek geçmişe ışık tutmaya devam edeceğini, pek çok edebi metnin de bu bağlamda değerlendirilmesinin yararlı olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk, Divan Edebiyatı, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.
- ÂSİM BEGZÂDE MEHMED SİRÂCEDDİN, Mecmûa-i Şu'arâ ve Tezkîre-i Üdebâ, İstanbul 1325.
- CANGÖZ, Gülşah, Siyâhî Dede Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin) (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2010.
- COŞKUN, Menderes, Sözü'n Büyüsü Edebî Sanatlar, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- DURU, Necip Fazıl, Mevlevîyâne Şiir Güldestesi, Perşembe Kitapları, İstanbul 2000.
- DURU, Rıza, Mevlevîname Çeviri Metin ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2012.
- ESRAR DEDE, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye (Haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- FEDAİ, Harid, "Çağdaş Kıbrıs Türk Edebiyatı", Türkler Ansiklopedisi, c. 19, s. 1626, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- FEDAİ, Harid; ALTAN, Mustafa Haşim, Lefkoşe Mevlevîhanesi, KKTC Milli Eğitim Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- GENÇ, İlhan, "Kıbrıs Lefkoşe Mevlevîhânesi'nde Yetmiş Mevlevî Divan Şâirleri", II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 24-27 Kasım 1998.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2006.
- HORATA, Osman, "Mevlânâ ve Divan Şairleri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi / Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı, 43-56, s. 43, Ankara 1999.
- İPEKTEN, Halûk, Nef'î Hayatı – Eserleri – Sanatı – Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Akçağ Yayınları, 7. baskı, Ankara 2012.
- İSEN, Mustafa, Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, Resimli – Motifli Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan Tanzimata), c. 1, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 2. baskı, İstanbul 1980.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kitabevi Yayınları, 4. baskı, İstanbul 1984.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III, c. II, MEB Yayınları, İstanbul 1983.
- SÂLİM EFENDİ, Tezkiretü'ş-Şu'arâ (Haz. Adnan İnce), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- SARAÇ, M. A. Yekta, Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat, Gökkuşbu Yayınları, 8. baskı, İstanbul 2010.
- SARAÇ, M. A. Yekta, Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye, Gökkuşbu Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2011.
- TUMAN, Mehmet Nail, Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri I-II (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara 2001.
- <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1598/Uzlu.pdf?sequence=1>

Akdeniz Adalarında Sürgün Hayatı Yaşayan Türk Aydınları:

Namık Kemal ve Ahmet Ağaoğlu

Doç.Dr. Sevinc QASIMOVA
Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü / Azerbaycan

Buradan bir soru meydana çıkıyor, neden Namık Kemal ve Ahmet Ağaoğlu?

Çünkü bu iki kişi birbirine benzer hayat yolu geçirmiş, hem Batılaşma düşünceleri, hem de sürgün hayatı onların sonraki hayatında derin izler bırakmıştır. Bunun için her iki şahsiyetin hayatı, yaratıcılık ve bilimsel faaliyetlerini etkileyen faktörleri gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Türk dünyasının iki ünlü fikir adamı - Namık Kemal ve Ahmet Ağaoğlu'nun zengin yaratıcılığı hem Batı, hem de Doğu dünyasının büyük ilgisini çekmiştir. Her insanın belli bir misyon taşıyıcısı olması fikrini kabul etmiş olursak, bu iki düşünürün de kendi milletinin geleceği için nelere göğüs verdiklerine tanık olur ve bunlara yeri geldiğinde hak da kazandırıyoruz. Milletinin kaderini kendi kaderlerinden üstün tutan bu düşünürlerin hayat sayfalarını okudukça, en zor anlarında bile milletin geleceğini düşünen ve bundan hiç bir zaman pes etmeyen bir fedai olduklarını görüyoruz. Namık Kemal ve Ahmet Ağaoğlunun sosyal-siyasi görüşleri hakkında çeşitli eserler yazılsa da, bu eserlerde onlara kesin yanaşmadığını görüyoruz. Azerbaycan ve Türkiye'de bu olağanüstü kişilerin kapsamlı yönlerini belirlemeye imkan verecek bir araştırma eseri hemen hemen neredeyse yoktur. Gerçi, onların eserlerinin defalarca basılmasına başlanmış, eserleri Türk ve Fransız dilinden çevirilmiştir.

Malumdur ki, Avrupa'ya yayılan milliyetçilik ve meşrutiyet fikirleri, Osmanlı aydınlarını da derinden etkilemiştir. Tanzimat döneminde yetişen aydınlar Batı'dan çeviriler yaparak, Batı kültürünü Osmanlı halkına tanıtmaya çalışmışlardır. Eserlerinde öze dönüş, dilde sadeleşmeyi hedef alan bu aydınların içinde Namık Kemal'in hayatını, yetiştiği ortamı, fikirlerini ve ideali uğrunda verdiği mücadeleleri açıklayarken Mustafa Kemal Atatürk onun için "bedeni babam Ali Rıza Efendi, fikri babam Ziya Gökalp ve duygusal babam da Namık Kemal'dir." demek suretiyle modern Türkiye'nin doğuşunda onun katkılarını dile getirmiştir. Faruk Huyugüzel, "Necip Türkçü" hakkında bir biyografi hazırlayarak, Necip Türkçü'nün "dilde sadeleşmeyi, yazı dilinin ıslahı" hakkında ilk teliflerin Namık Kemal tarafından dile getirildiğini beyan etmiştir.¹ Nazım Polat, Türk Yurdu'nda çıkan "Edebiyatta Türkçülük" adlı makalesinde, Tanzimat aydınları içinde Türkçeyi bir millî mesele olarak gören ilk ismin Namık Kemal olduğunu vurgulamıştır.² Mustafa Can, "Namık Kemal Bibliyografyası" adlı eserinde Namık Kemal'i, Tanzimat hareketi ile birlikte Doğu medeniyetinden batıya yönelen toplumumuzun ilk milliyetçi fikir adamı olarak kabul etmektedir. Namık Kemal, türk fikir tarihine ve edebiyatına vatan, millet, hürriyet gibi kavramların bu günkü anlamını kazandırmıştır. Eğitim, alfabe ve dil ıslahı, kadınların toplumdaki yeri ve rolü, hukuk, basın, şehir hayatı, idari teşkilat gibi konulara ya ilk temas eden, ya da bu konulara "yeni" ve uygar görüşler kazandıran niteliğiyle "çağdaş uygarlık" ideali güdmüştür. Namık Kemal'in ana davası, kurumlarımızın ıslahı, vatan, millet, hürriyet, meşrutiyet konuları ve Türk toplumunun Avrupa uygarlığına ayak uydurmasıdır. Bu bakımdan Namık Kemal milliyetçi ve halkçıdır. Fakat bu düşüncelerde, direk olarak Türk milliyetçiliğinden bahsedilmemiştir. Devrin şartlarına göre,

¹ Huyugüzel, Faruk. Yrd. Doç. Dr. Necip Türkçü, s.Kültür bakanlığı yay.I. baskı. 1988/ ANK. s. 79-80

² Polat, H. Nazım, Prof. Dr "Edebiyatta Türkçülük (Başlangıçtan II. Meşrutiyete Kadar." Türk Yurdu Eylül-2011 sayı 289 s.220

imparatorluk pek çok ulusu bünyesinde barındırdığından“ Osmanlıcılık” düşüncesinde milli duygulara hitap eden görüşleri savunmuştur.³

Bu gün “Vatan şairi” olarak anılan, Türk Milliyetçiliğinin öncülerinden, sayılan, ünlü yazar Mehmet Kemal (Namik Kemal) 21 Aralık 1840 tarihinde Tekirdağ'da doğmuştur. Daha çok “İntibah” isimli romanı olan “Vatan, Yahut Silistre” isimli tiyatro oyunu ile tanınır. Babası, sultan II. Abdülhamid döneminde müneccimbaşılık yapmış olan Mustafa Asım Bey'dir. Ona inkılapçı ruhunu veren de babası olmuştur. Annesini küçük yaşında kaybedince çocukluğunu dedesi Abdüllâtif Paşa'nın yanında, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli ilçelerinde geçirmiştir. Bu yüzden özel eğitim görmüş, arap ve farsça öğrenmiş, 18 yaşlarında İstanbul'a babasının yanına dönmüştür. 1857 yıllarında memurluk görevine Tercüme Odasında başlayan şair fransızca'yı burada öğrenmiş ve 1861 yılında Encümen-i Şuraya dahil olmuştur. 1862 yılında yeni türk edebiyatının ünlü ismi olan Şinasi ile tanışması onun sonraki hayatına etkisini göstermiştir. Onun daveti ile Tasvir-i Efkâr gazetesinde yazmaya başlayan Namik Kemal siyasi konularda da çok şeyler öğrenmiştir. 1864 yılında Şinasının Parise getmesinden sonra o, tekbaşına Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarmıştır. Babalı Tercüme Odası'na kâtip olarak giren ve dört yıl çalıştığı bu görev sırasında dönemin önemli düşünür ve sanatçılarıyla tanışma fırsatı bulan düşünür 1865'te kurulan ve daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti adıyla ortaya çıkan İttifak-ı Hamiyet adlı gizli derneğe katılmıştır. Bununla yanaşı o, Tasvir-i Efkâr gazetesinde hükümeti eleştiren yazılar da yazıyordu. 1865-ci ilde kurulan Yeni Osmanlılar cemiyetinin üyesi olmuş ve siyasi mücadelesinden dolayı yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştır. Gazete, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin görüşleri doğrultusunda yaptığı yayın sonucu 1867'de kapatılmıştır.

Tanzimatdan sonra yeni türk edebiyatının Şinasiden sonra en önemli temsilcisi Namik Kemal İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Erzurum'a Vali Muavini görevine atanmış, bu göreve gitmeyi çeşitli engeller çıkarıp ertelemiş ve Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Ziya Paşa'yla birlikte Paris'e kaçmıştır. Fakat 1867 yılında Paris'e kaçan ve orada yeni edebiyatla tanışan yazar artık modern edebiyat oluşturma mücadelesine başlamıştır. Bir süre sonra N.Kemal Londra'ya geçerek M. Fazıl Paşa'nın para desteğiyle Ali Suavi'nin Yeni Osmanlılar adına çıkardığı Muhbir gazetesinde yazmaya başlasa da, Ali Suavi'yle anlaşamaması yüzünden oradan ayrılmış, 1868'de tekrar M. Fazıl Paşa'nın desteğiyle Hürriyet adı altında başka bir gazete çıkarmıştır. 1870'te zaptiye nazırı Hüsnü Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a dönmüştür. Çeşitli anlaşmazlıklar sonucu, Avrupa'da desteksiz kalınca, Nuri, Reşat ve Ebuzziya Tevfik beylerle birlikte Sadrazam Ali Paşa'nın ölümünden sonra 1870 yılından çalışmaya başladığı İstanbul'da yayınlanan “İbret” gazetesini 2 yıl sonra kiralayarak gazeteyi basmasıyla yeniden muhalefete başlamıştır. Gazetede sık sık sadrazam Mahmut Nedim Paşa'yı eleştiren yazılar olması yüzünden Namik Kemal, İstanbul'dan uzaklaşması için mutasarrıf olarak Gelibolu'ya atanmıştır. Gelibolu'da birkaç ay kaldığı sürede “Vatan yahut Silistre” adlı oyunu ile “Evrâk-ı Perişan” adlı eserini tamamlamıştır. Gelibolu'nun bazı sorunları ile ilgilenen Namik Kemal, bir yandan da İbret Gazetesi'ne “BM” (Baş muharrir) ve Ebuzziya'nın çıkardığı Hadika Gazetesine “N.K” imzası ile yazı göndermeye de devam ediyordu. Gelibolu'da salgın haline gelen kuduz hastalığını önlemek için köpekleri sürgün etmesi bahane edilerek Gelibolu mutasarrıflığı görevinden alındı. Osmanlı hükümeti tarafından açığa alınan Namik Kemal 1872'nin son günlerinde Gelibolu'dan İstanbul'a döndü, İbret'in başına geçti. Çok geçmeden bir makalesi nedeniyle hakkında soruşturma açılıp gazetesi tekrar kapatılınca tiyatro ile ilgilenmeye başladı. Vatan yahut Silistre oyunu, 1 Nisan 1873 gecesini İstanbul'da Güllü Agop'un Gedikpaşa'daki tiyatrosunda sahnelendi. Oyunun sahnelenmesi halkı coşturup olaylar çıkmasına neden oldu. Bu konuda İbret'te yayımlanan yazılardan sonra gazete bir daha çıkmamak üzere kapatıldı; Namik Kemal ve dört arkadaşı

³ Can, Mustafa. Namik Kemal Bibliyografyası. Kültür Ve Turizm Bakanlığı yayınları I. Baskı. 1988/ANK

Ebuzziya Tevfik, Ahmet Mithat, Hacı Nuri, Bereketzade İsmayıl Hakkı tutuklanarak üç günden sonra yargılanmadan sürgüne gönderilmişdiler. Namık Kemal Mağusa'ya, Ahmet Mithat ile Ebuzziya Tevfik Bey Rodos'a, Menapirzade Nuri ve Bereketzade Hakkı Beyler de Akka'ya sürüldü. 6 Nisan Mağosaya (Kıbrıs) sürgün edilen Namık Kemalın sürgünlüğü 38 ay sürmüş ve 30 Mayıs 1876 da af edilerek İstanbul'a dönmüştür. Siyasetten uzak durmak, yazı yazmamak koşuluyla affedilmiş olan Namık Kemal, İstanbul'a döndükten sonra Diyojen adlı mizah dergisinde imzasız fıkralar yazırdı. 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönerek Şura-yı Devlet (Danıştay) üyesi olan N.Kemal Kanun-î Esasi'yi (Anayasa) hazırlayan kurulda görev alarak, 1877 Osmanlı-Rus Savaşı çıkınca II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatması üzerine tutuklandı. Beş ay kadar tutuklu kaldıktan sonra Midilli Adası'nda sürüldü ve 1879'da Midilli mutasarrıfı oldu. Aynı görevle 1884'te Rodos, 1887'de Sakız Adası'nda gönderildi. 1888 de vefat ederek adada bir caminin haziresinde defnedildi. Arkadaşı Ebuzziya Tevfik şairin Bolayırdı gömülme arzusunu Padişah II Abdülhamite iletince naaşı Geliboluya nakledildi.

Namık Kemal şiirlerinde, romanlarında, makalelerinde de karşısına bir amaç koymuştu: herkesin anlayacağı dilde, yeni tarzda edebiyat yaratmak. İşte bu yüzden Avrupa tarzlı edebiyat yaratmak uğruna ilk mübariz N.Kemal kabul edilir. Namık Kemal ayrıca Türkçe edebiyat tarihinde din dışı edebiyat yaratan ve kamuoyuna katkıda bulunmak için tüm edebi vasıtaları kullanan ilk yazarlardan biridir. Namık Kemal Avrupa'dan vatanına döndükten sonra başkaları gibi Batı'ya hayranlık içinde onu methetmedi. Batılılaşma, çağdaşlaşma düşüncelerinden ve tarihinden yararlanarak Osmanlı özelliklerine dayanan eserler yaratmaya başladı. Namık Kemal ilk şiirlerini çocuk denecek yaşlarda yazmaya başlamıştır. İstanbul'a geldikten sonra eski ve yeni kuşaktan şairlerin bir araya gelerek kurdukları Encümen-i Şuârâ'ya ve bir kaç Divan şairine nazireler yazmıştır. Şinasi'yle tanışmaya değin, Şiirlerinde tasavvuf etkileri görülür. Bu dönemde özellikle Yenişehirli Avni, Lefkoşalı Galib gibi şairlerden etkilenmiştir. Şinasi'yle tanışmasından sonra şiirlerindeki içerik de değişmiştir. Günlük konuşma dilinden alıntının yanı sıra, o zamana değin geleneksel Türk şiirinde görülmemiş olan “hürriyet kavgası”, “esaret zinciri”, “vatan”, “kalb-i millet” gibi yepyeni kavramlarla birlikte, doğrudan doğruya düşüncenin aktarılmasını amaçlayan bir tür "manzum nesir" oluşturmuştur. Bosna-Hersek Savaşları, 93 Harbi gibi olayların yarattığı sonuçlar, onun yazdığı vatan şiirlerini etkilemiştir. Bu şiirlerin en tanınmışları arasında “Vâveyla”, “Vatan Mersiyesi”, “Vatan Şarkısı” ve “Hürriyet Kasidesi” yer alır. Namık Kemal şiirleriyle şiir tekniğine büyük bir katkıda bulunmuş sayılmazsa da o günler için alışılmamış diri bir sesle konuşmuş olması ve yapıtlarına kattığı yeni kavramlarla Türk şiirini Divan şiirinin etkilerinden kurtarmıştır. Bütün bu nitelikler onun Vatan Şairi olarak anılmasına yol açmıştır. Tiyatro türüne özellikle önem veren Namık Kemal, altı oyun yazmıştır. Bir yurtseverlik ve kahramanlık oyunu olan “Vatan Yahut Silistire” yalnız ülke içinde değil, Avrupa'da da ilgi uyandırmış ve beş dile çevrilmiştir. Magusa'dayken yazdığı Gülnihal'de baskıya ve zulme karşı duyduğu tepkiyi dramatik bir biçimde dile getirmiştir. Oyunun sahnelenmesinde pek çok bölüm sansüre maruz kalmıştır. Namık Kemal yine Magosa'da yazdığı Akif Bey'de, yurtsever bir deniz subayının göreve koştuğu sırada karısının kendisine bağlılık göstermesini anlatırken, ahlaksal bir yorum da getirir. Zavallı Çocuk'ta görücü yoluyla evlenmeye karşı çıkar. Namık Kemal'in yaşamı boyunca ilgi duyduğu alanlardan birisi de tarihtir. On beş perdelik “Celaleddin Harzemşah” Namık Kemal'in en beğendiği tarihi yapıtı olarak bilinir. Oyun, Moğollar'a karşı İslam dünyasını koruyan Celaleddin Harzemşah'ın kişiliği çevresinde gelişir. Bu eserde Namık Kemal, İslam birliği düşüncesini kapsamlı bir biçimde sergilemiştir. Namık Kemal'in ilk romanı olan “İntibah” 1876'da yayımlanmıştır. Ruhsal çözümlemelerinin, bir olayı toplumsal ve bireysel yönleriyle görmeye çalışmasının yanı sıra, dış dünya betimlemeleriyle de “İntibah” Türk romanında bir başlangıç sayılabilir. Eleştirilenler Namık Kemal'in bu romanda yüksek bir edebi düzey tutturamadığı görüşünde birleşirler. Dört yıl sonra tarihsel roman olan “Cezmi” yayınlanmıştır.

Kırım şehzadesi Adil Giray'ın yaşadığı aşk ve Cezmi'nin onu kurtarmak isterken geçirdiği serüvenlerle gelişen romanda, Namık Kemal'in tam anlamıyla Avrupa Romantizmi'nin etkisinde olduğu izlenir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş dönemlerini anlattığı Devr-i İstila yayımlandığında büyük ilgi görmüştür. 1872'de çıkan Evrak-ı Perişan'da, Selahaddin Eyyubi, Fatih gibi tarihi kişilikleri, Barika-i Zafer'de İstanbul'un alınmasını anlatır. “Vatan yahut Silistre” eserinde eserin kahramanlarından Zekiyyenin okuması, bir beyi sevmesi, sevgisinin ardından asker gibi giyinip savaşa gitmesi, kahramanlık göstermesi vb. davranışlarının kökü eski Türk destanlarından gelse de, bu eserde Batı'dan gelmektedir ve biçimsel nitelikli batılılaşma, çağdaşlaşma düşüncesinin yayılması, aşılması gibi algılanabilir.

Türk aydınlatma hareketinin ünlü isimlerinden olan N.Kemal halka Vatan sevgisini, millet sevgisini, milli ahlak ve kahramanlık duygularını daha canlı şekilde tanıttak için yeni bir araç bulmuştu ki, bu da tiyatroydu. Türk Edebiyatında öncü niteliği bulunan şair ve tiyatro yazarı, Fransız klasik tiyatro yazarlarını da tanımakla beraber daha çok romantik dram türünü tercih eden Namık Kemal'in sevdiği yazarlar arasında Shakespeare, Hugo ve Corneille vardı. Hugo'nun aynı zamanda romantizmin beyanamesi olarak kabul edilen ünlü “Cromwell” adlı eserinin ön sözüne bir nazire gibi kaleme aldığı “mukaddeme-i Celal”-inde tiyatroyu “edebiyatın en büyük kısmı” saymıştır. Neredeyse N.Kemal'in sevdiği edebiyat janrı dramaturgiyaya halen Paris'te iken babasına yazdığı mektuplarda drama, dolayısıyla tiyatroya olan sevgisini aşıkarcasına gösteren N.Kemal fırsat buldukça gerek makalelerinde, gerekse mektuplarında, özellikle de, “Tiyatro” başlıklı makalesi ile “Mukaddeme-i Celal” da tiyatroyla ilgili düşüncelerini paylaşmış, onun önemini anlatmaya çalışmıştır. Öyle ki, “Mukaddeme-i Celal” in 27 sayfasını dram janrına, tiyatro sanatına ayırmıştır. Yazarın tiyatroyla ilgili bir çok yazıları, düşünceleri vardır. Fakat sadece aşağıdaki cümleleri okumakla, onun tiyatroya verdiği kıymeti ve önemi anlamak yeterlidir: “Bir milletin güzel konuşma kudreti literatüründe, edebiyatının da en canlı ifadesi tiyatrodadır”; “Tiyatro meram anlatmada hem göze, hem de kulağa hitap ettiği için etkisini iki araç ile birden yürütüyor”; “Tiyatro bir eğlence aracıdır. Fakat eğlencelerin en faydalısıdır”; “Tiyatro aşka (sevgiye) benzer. İnsanı hazin-hazin ağlatır, fakat verdiği şiddetli etkilerde bir başka lezzet vardır”; “Batı ülkelerinde tiyatro edebiyat türlerinin hepsinden üstün kabul edilir”. N.Kemal'in neden tiyatroyu romandan, hatta şiirden üstün tuttuğunu anlamak zor değil. O, tiyatronun Batı kültüründe oynadığı rolü yakından takip etmiştir ve buna göre milletini uyandırmak, vatan sevgisini aşılamak için tiyatrodan faydalanmıştır. N.Kemal Fransa'da sürgün hayatı yaşadığı sürede Batı edebiyatını inceleyerek, araştırmakla birlikte, Fransız edebiyatını örnek almış, romantizmin etkisinde kalmıştır. N .Kemal'in vatan fikri çağdaş Fransız ve Alman vatanseverlerinin vatan kavramlarının etkisi altındadır. Ancak Namık Kemal'in vatanseverliği benzetilen vatanseverlik değildir. O, Batı'dan aldığı fikirlerle türk ruhunda ve Türk literatüründe mevcut olan Vatan sevgisini bütünleştiren ve harekete geçiren yazardır. Namık Kemala göre Vatan sadece üzerinde doğan ve yaşanan bir yer değil. Vatan evlatlarından oluşan insan topluluğu arasında dil birliği, menfaat birliği, fikir ve sevgi kardeşliği yaratan kutsal bir topraktır ki, her taşı için bir can verilmiştir, her avuç toprağı “âbâ u ecdatlarının vücudundan yadigar kaldı”. Namık Kemala göre, “Osmanlı vatanını kurtarmak ve feda olurcasına korumak, İslam vatanını ise bir ideal olarak kalpte yaşatmak gerekir”. Namık Kemal'in milliyetçiliği de yanlış anlaşıldığı gibi İslam ve Osmanlı milliyetçiliği değildir. Onun eserlerinin iç alemine nüfuz edince, kenardan Osmanlı milliyetçiliği gibi görünen yazılarının ruhunda bir Türkçülük ortaya çıkıyor. Namık Kemal gençlik yıllarından vatanseverlik hissiyle zengin lirik şiirler yazmaya başlamıştır. 1870 yılından N.Kemal'in eserlerinde, özellikle de “Vatan yahut Silistre” eserinde Osmanlı adını çok kullanmasına rağmen, her fırsatta da Türk adını işletmesi, Türk'ün ve Türklüğün büyüklüğünden söz etmesi gözden kaçacak nokta değildir. Onun türkçülüğü Türkiye sınırları arasında kalmamış, şair Türkiye dışındaki Türkleri de her zaman düşünmüştür.

Namik Kemal 33 yaşında iken edebiyatın çeşitli alanlarında kalemını denemişti, ama dram janrını henüz sınınamamıştı. Fakat meslektaşları yazara dram alanında kalemını denemesini tavsiye vermiş, hatta bu konuda ısrar etmişlerdi. Namık Kemal “Vatan yahut Silistre” ni de bu ısrar ve istekler yüzünden mecburen gönderildiği Gelibolu'da yazmaya başlamıştır. Görevinden ayrılıp İstanbul'a döndükten sonra eserini tamamlayıp baskı yapılması da acele olduğu yüzdendir ki, “Vatan yahut Silistre”de bazı dil-üslup kusurlarına, hatta bazı tutarsızlıklara da rastlanır. Eserin yazılışından ve ilk sahneye koyuluşundan üç yıl sonra eser Rusça'ya çevrilse de, ancak Rusyada bu eseri beğenmediler. Bu sahne eserinin hiçbir edebiyat ve sanat değeri olmadığını ileri süren bazı Rus dergileri konusunun başka eserden çalındığını ileri sürdüler. Gerçekten de, Fransız yazarlarından V.Sardonun aynı adlı sahne eseri vardı, fakat Rus eleştirmenleri haksızlık ediyorlar. Namık Kemal'in “Vatan yahut Silistre” si ile V.Sardonun “Vatan” (Patrie) eserleri arasında konu ve ruh açısından hiçbir benzerlik yoktur. “Vatan yahut Silistre” çok üstün eser olmasa da, bir anlaşılın o ki, bu eser Türkiye'de olduğu kadar, ülkeden kenarda da büyük ilgi çekmiş, alman, Arap, fars, fransız ve Sırp dillerine tercüme edilmiştir. Bu piyes yazıldığı günden bugüne kadar Türkiye'de de çok eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle konunun ve kahramanların aşırı hayali ve duygusal olması, belli konuların sürekli olarak tekrarlanması eleştirilere neden olmuştur. Uzun ve aynı içerikli monologlar - Abdullah Çavuş karakterinden başka - kahramanların hepsinin adeta Namık Kemal'in diliyle konuşmaları da eleştiri edilmiştir. Canlılığı, yiğitliği ve monologlarıyla herkesin favori karakterine dönüşen Abdullah Çavuş aslında, birçoklarının sandığı gibi hayali karakter değil. Gerçekten de, Kırım savaşı sırasında Silistre kalesi uğruna yapılan savaşlarda büyük yiğitlik gösteren, cesur bir insan Abdullah adlı çavuş olmuştur. Rivayetlere göre, Abdullah çavuş hayatta da her kelimenin sonunda “kıyamet kopmaz ki?” dermiş. Böyle görüşmelerine ve yiğitliklerine göre komutanlar, askerler onu çok severmiş ve her yerde Çavuştan konuşuyormuşlar. Söylenenlere göre, bunu Kemal de duymuş, eserde aynı isimli ve tarif edilen gibi bir karakter yaratmış ve Abdullah Çavuşu ölümsüzleştirmiştir. Bütün eleştirilere, bazı bölümlerde aşırı mübalağalara, İslam Bey, Sıtkı Bey karakterlerinin abartılı tasvirine ve davranış tarzına rağmen, eserde öyle bir sonsuz vatan sevgisi ve coşkusu, öyle bir yiğitlik var ki, “Vatan yahut Silistre” teknik, dil-üslup kusurları yönünden daha sonra yazacağı beş sahne eserinden zayıf olsa da, en çok gürültü getiren, yazarının simgesi haline gelmiş, Namık Kemal deyince akla gelen ilk eseri “Vatan yahut Silistre” olmuştur. Hatta ünlü tarihçilerden Abdurrahman Şeref Bey “Tarih mülakatları” adlı kitabında “Vatan yahut Silistre” nin ilk kez sahneye konulmasını tarif ederken izleyicilerin alkış sedalarından neredeyse salonun yıkılacağını ve temaşa bittikten sonra kalabalığın İstanbul sokaklarında geceyarıyadek “Yaşasın Kemal!” diye haykırdıklarını yazıyordu. Fakat, Namık Kemal'in halkın sevgisinden, istediği sonucu elde etmesinden dolayı duyduğu sevinç çok da uzun sürmeyerek ertesi gün tutuklanıp Kıprısındaki Magosa adasına sürgün edildi. O, sürgünde olan zaman da hiçbir şeyden çekinmeden siyasi eksiklikleri ve toplumdaki devlet idaresindeki kişileri eleştirir, vatan, toprak, özgürlük, hürriyet konularına önem vererek bu yolda canından geçmeye hazır idi. Onun sürgün yerinin Kıpr olduğunu değil, Magosa olacağını bir dostu belirler ve o , daha ağır sürgün yeri olan Mağosaya getirilir. Burada çektiği sıkıntı ve istirablar vatani için gittiği yoldan onu çekindirmemiş ve hatta bir iradeli insan faktörünü ortaya koymuştur. Onun hiçbir günahı olmadan Mağosada zor bir ortamda kalması onu hem ruhsal, hem de fiziksel olarak sarsıtmıştı. Saatlarla fiziksel güçsüz kalan ve sadece arkadaşlarına yazdığı mektup ve cevapları ile neşe bulan Namık Kemal güçlü karaktere sahip olduğundan direniş getire bilirdi. Çünkü, o, kendisi için değil milleti için, onun varlığı için nefes alarak yaşamak zorundaydı. Namık Kemalın sürgünde geçirdiği günler na kadar ağırlı olsa da o. çocuklarına yazdığı mektuplarda bunu açıklaya bilmirdi. Dört arkadaşı ile Mağosada geçirdiği 38 aylık sürgün hayatını anlatırken çok sefil koşullarda yaşadığını kaleme alarak, hem çeşitli hastalıklara duçar olduğunu, hem de hayatını edebiyata adadığını vurguluyordu. Çünkü, sürgün yaşamının ölümsüz olduğunu gösterir, sadece zamanın bol olduğunu vurguluyordu. O, siyaset ve gezetecilikten uzaklaşmış,

ama bir edebiyatçı gibi şekillenmiştir. Sürgüne kadar Vatan yahut Silistre ile tanınan yazar bundan sonra daha büyük eserler yazdı. Onun sürgün hayatı hakkında ilk kaynak ele onun kendi kaleminden çıkmış mektuplarıdır.

N.Kemal sürgün hayatı yaşadığı sürede Batı edebiyatını inceleyerek, tetkik etmekle birlikte, Fransız edebiyatını örnek almış, romantizmin etkisinde kalmıştır. Onun vatan fikri çağdaş Fransız ve Alman vetenseverlerinin kavramlarının etkisi altındadır. Ancak Namik Kemal'in vatanseverliği benzetilen vatanseverlik değildir. O, Batı'dan aldığı fikirlerle türk ruhunda ve Türk literatüründe mevcut olan Vatan sevgisini bütünleştiren ve harekete geçiren yazardır. Namik Kemal göre, “Osmanlı vatanını kurtarmak ve feda olurcasına korumak, İslam vatanını ise bir ideal olarak kalpte yaşatmak gerekir”. Mağusa'da son derece olumsuz koşullar altında yaşamak zorunda kalan, pek çok kez sıtmaya ve başka hastalıklara yakalanan Namik Kemal, birkaçı dışında eserlerinin tamamını bu dönemde Kıbrıs'ta vermiştir. Eserlerinde daha çok sosyal problemlere dikkat veren vatan, millet, hürriyet anlayışlarını her şeyden üstün tutan, “toplum için sanat” ilkesine bağlı olan, mistisizmle dinamizm arasında köprü kuran Namik Kemal şiiri söz oyunlarından temizleyerek ona yeni ruh getirmiştir. Siyasi görüşünde Osmanlılık ve İslam birliğini esas götüren Namik Kemal devlet yönetiminde meşrutiyeyi savunarak, milletinin maariflenmesi ve eğitim meselelerine fazla dikkat çekerek Avrupa örneğini esas tutmuş ve bu örneğin onun ülkesinde yayılmasına önem vermiştir.

Büyük fikir adamı Ahmet Bey Ağaoğlu'nun hayatının öğrenilmesine, ister Türk, ister Azerbaycan tarihşünaslığında büyük özen getirilmiş, onun hayatının çeşitli noktaları analiz edilmiştir. Gülseren Akalın, Ufuk Özcan, Fahri Sakal, Yusuf Akçura, Aziz Mirehmedov, Mübariz Süleymanlı, Vilayet Guliyev, Seide Alikızı vs. adını çekmediyim birçok araştırmacılar Ağaoğlu mirasının araştırılmasında çok büyük çaba göstermişlerdir. 1869 yılında Azerbaycan'ın en ezeli kültür ocağı olan Karabağ'ın Şuşa kentinde dünyaya göz açmıştır. O, zengin pamukçu çiftçi olan babası Mirza Hasan, annesi Taze hanım Şuşa'nın Sarıcı Ali soyundan nüfuzlu bir neslin temsilcisi idi. A.Ağaoğlu önce dini, sonra Rus gimnaziyasında laik eğitim almış ve Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nde okumak niyetiyle Petersburg'a gelmiş, fakat bazı anlaşmazlıklar sonucunda o, burayı terk ederek Paris'e gitmişti. Bu hayat yolunda birçok haksızlıklarla karşı karşıya kalan ünlü fikiradamı Rusya İmparatorluğu sınırları içindeki müslümanlara karşı yapılan ayrımcılığa tanık olmuş ve bu da onun gelecek yaşamında derin izler bırakmıştır. Bu nedenle ailede onun eğitimine dikkat artmıştı. Ahmet Ağaoğlu'nun eğitiminde annesinin ve amcasının büyük rol oynadığını onun anılarından görüyoruz. Mirze Mehmet'in ona altı yaşından Fars ve Arap dilleri üzere öğretmenler tuttuğunu kaydeden A.Ağaoğlu amcasının onun müctehid olması isteğini hatıralarında kaleme almıştır. Annesinin dindar olmasına rağmen din adamlarından hayır gelmediğini kaydeden A. Ağaoğlu annesinin ısrarıyla eğitiminin yönünü değiştirdiğini aktarmıştır. Altmış yedi yaşında anılarını yazarken bu durumların onu zor duruma düşürdüğünü yazan Ağaoğlu, Batı kültürü ile geri kalmış Doğu arasında kalırken, Doğu'ya kendisini ifade edemediğinde annesine “diğer Azerbaycanlı gençler gibi beni de Kerbalaya, Necef'e yollasaydın, ahund, molla veya dayısının dediği gibi “müctehid” olsaydı hayatını kolay geçireceğini” söyleyerek sitem ederdi.⁴ A.Ağaoğlu ermenilerin isteği ile şehirde 10 sınıflı ortaokul açıldığını, Karabağ canişininin Müslüman halkı toplayarak çocuklarını bu okula koymalarını gerektirdiğini, babasının da canişininin bu çağrısına kulak vererek onu Rus gimnazisine gönderdiğini aktardı. Bu okuldaki hocalarından ikisinin ona büyük etkisi olmuştur. Onlar tarih öğretmeni Şineyovski ve matematik öğretmeni Palekarp idi. A.Ağaoğlu bu iki öğretmeni büyük saygı ve ihtiram hissi ile yad ediyor. Çar rejiminin amansız düşmanı olan bu öğretmenlerin çalıştığı okul da diğer okullar gibi devrimci propagandaların yapıldığı merkez idi. Ancak devrimden söz

⁴ Aziz Mirehmedov Ahmet bey Ağayev. Fikrin kafilesi. Bakı, 1984, s. 23

etmek, devrime dair kitaplar okumak yasak edilmişti. Öğretmenler de devrimin yanlısı oldukları için burada yasaklara çok önem verilmiyordu. Okulda farklı ortam ve farklı düşüncelerle karşılaşan A.Ağaoğlu evde ise tamamen okuldan farklı kültürel ortamlarla çevrelenmişti. A.Ağaoğlu hayatında ilk kez Batı ideolojisi ile bu okulda tanışmıştır. ⁵A.Ağaoğlu sınıf arkadaşından sadece üçünün Türk olduğunu, diğerlerinin ise Hıristiyan olduğunu, öğrencilerin çoğu tanıdığı Ermeni çocukları olduğundan kendisini yabancı hissetmediğini, fakat, ona yabancı olan okul ve öğretmenlerinin de olduğunu yazıyor. Mahalle okulundaki öğretmenleri ne kadar iradesiz, üst-başları dağınık, miskin olduklarının karşılığında, resmi okuldaki öğretmenlerin ise ne kadar canlı, temiz ve düzenli olduğunu görmüştür. Ağaoğlu çok yıllar sonra yazdığı anılarında bu halin sebebinin bulamamıştır.⁶ Ahmet bey bu farklılığın onun manevi varlığını ikiye ayırdığını ve içinde iki farklı varlık yarattığını kaydediyor. Bu iki varlığın yaşadığı süreçte var olduğunu, birinin diğerini asla yok etmediğini dile getirerek gerçekte Batı kültüründen öğrendikleriyle, büyüdüğü Doğu'dan ayrıla bilmediğini ve bu iki kültür arasında çabalaya-çabalaya kaldığını bildirir. A.Ağaoğlunun yazılarında zaman zaman meydana gelen çelişkiler bu yüzdendir. O, Doğu-Batı sentezini yaratmaya çalışırken bu ikileşme bazen yazılarına da yansımıştı. Örneğin, şu olayların izleri yazılarına yansdığından, ilk felsefi yazılarında dini konulara değinmiştir. Londra'da yayınlanan ilk makalesinin (Ahmet Ağaoğlu "Les croyances mazdeennes dans la religion chiite" (Şia mezhebinde zerdüştü inançları).⁷ Şiilik hakkında olmasını rastgele saymıyoruz, bu madde ve o dönemde yazdığı diğer yazılarla anlaşılabilirliğe son verip, ortak nokta aradığının görüyoruz. A.Ağaoğlu kendisinden önce Paris'e giden Kıımlı İsmail Gaspıralını örnek alarak Paris'i seçti ve Paris'te 6 ay süreli ve ısrarlı çalışmalarından sonra 1888-1889 yılında öğretim yılında hukuk fakültesinde eğitim almak seviyesinde Fransızca'yı öğrenmiş, aynı zamanda 1889 yılında Sorbonne Üniversitesi'nin Tarih ve Filoloji bölümünde de eğitimini sürdürmüştür. Ahmet bey burada ünlü Fransız oryantalistleri C.Darmstater aracılığıyla o dönemin ünlü âlimlerinden sayılan Gaston Paris, Ernst Renan, İppolit Pen, Oppert gibi düşünürlerle yakından tanışmak imkanı elde ederek, Paris'in ünlü Sorbonne üniversitesinde eğitimine devam ediyor. Beş dili mükemmel şekilde öğrenen Ahmet bey o zaman hem yerli, hem de yabancı basında ilginç hikayelerle gözükmeye başlar. Onun makaleleri Fransa'nın saygın dergileri olan "Dergi des débats", "Nuvel Revyü", "Revyü Blo" ve yerli "Kafkas" gazetesinde yayınlanmak suretiyle makaleler etkinliği için olanaklar açıyordu.⁸ A.Ağaoğlu Paris'te hukuk fakültesinde yüksek öğrenimini tamamlayıp diploma almış, "College de Franse" dan da mezun olmuştur. A.Ağaoğlu 1890 yılında Genç Türklerin tanınmış üyelerinden olan Ahmet Rıza Bey'le tanışarak 1892 yılında Londra'da toplanan Orientalistler Konferansı'nda yer alıyor ve burada "Şii mezhebinin kaynakları" adlı araştırma eseri sunuyor. Ağaoğlu'nun bu makalesi Konferansın kararı ile basılıyor. A.Ağaoğlu Fransa'da eğitim alırken üniversitelerde, kütüphanelerde araştırma ve incelemeler yapmakla Avrupa hayatını öğrenmeye çalışıyor ve bu hayatı Doğu yaşam tarzı ile karşılaştırarak bazı sonuçlara ulaşır. 1894 yılının ortalarında babasının ölüm haberini duyup Vatana dönmeye mecbur olan Ahmet bey yolüstü İstanbul'da kısa süreliğine durarak Osmanlı imparatorluğunun tanınmış bilim ve siyaset adamları ile buluşuyor ve buradaki sosyal-siyasi prosesler ona gelecek ideallerini hayata geçirme fırsatı veriyor. Azerbaycan'a geldikten sonra bir süre Şuşa'da realni okulda Fransız dilinden ders veren Ahmet Ağaoğlu Fransa'da

⁵ Mübariz Süleymanlı "İslam'a göre ve İslamiyet'te kadın eserine bilimsel eleştirel yaklaşımlar" Bakı. 2008. s.12

⁶ Samet Ağaoğlu "Babamdan hatıralar" Ankara. Zerbamat matbasası 1940, s. 32

⁷ Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists, London, 1893, c.II, s.505-514

⁸ Ahmet bey Ağaoğlu. Seçilmiş eserleri Bakü .2007.s.14-15

eğitim gördüğü dönemde Avrupa demokratik ideyalarından ve Fransız oryantalist-alimlerinin eserleriyle tanıştığından dolayı burada halkının milli mücadelesi ve Türkçülük düşüncelerinin yayılması işine azimle başlar. O, halkın maariflenmesi işinde basının öncü rolünü bilse de, onun Petersburg Genel Basın idaresine başvurarak “Doğu” adlı gazete basmak niyetinin gerçekleştirilmesine izin verilmez. Edebi faaliyete Fransa'da başlayan Ahmet Ağaoğlu ilk makalelerinde Müslüman dünyasını, İran toplumunu ve şiiiliği Avrupa'ya tanıtmaya ve Avrupa'da bu konuyla ilgili mevcut başlangıç fikirleri değiştirmeye çalışmıştır. Tiflis'te yayınlanan gazetelere gönderdiği yazılarla Azerbaycan toplumunu eğitmek, uyarmak istemiştir. O dönemdeki yazılarının İslam'la ilgili olması ve Türkçülük düşüncesinin tam olarak formalaşmaması Ahmet Ağaoğlunu İslamcı olarak tanıtmıştır.⁹ Bu yüzden de biz onun ilk zamanlarda islamcı, sonraki dönemde ise bir türkçü olduğunu görüyoruz. Süreyya Ağaoğlu'nun “Bir ömür böyle geçti” (Sessiz gemiyi beklerken) adlı memuarında yazdığına göre, Fransa'da eğitimini bitirip Vatana dönmek isteyen Ahmet Ağaoğlu'nun olağanüstü yeteneklerini duymuş hocası, ünlü filozof, tarihçi ve edebiyat Ernst Renan: “... Sen dünya çapında bilim adamı olacak düzeyde bir insansın, memleketine gitme, Doğu seni yutar “, - demiştir. Fakat Ahmet bey sevimli öğretmeninin yoğun ısrarına rağmen, Vatana dönmek, Batı'da öğrendiklerini halkına, milletine vermek niyetinde olduğunu bildirmiştir.¹⁰ O, 1897 yılında Azerbaycanın tanınmış milyoncusu Hacı Zeynelabidin Tağıyevin daveti üzerine Bakü'ye gelerek Alimerdan bey Topçubaşovun editörlüğünde yayınlanan “Kaspi” gazetesinde işbirliği yapmakla beraber, hem de Ali Ticaret Okulu'nda Fransızca dili öğretmeni olarak çalışıyor. 1898-1904 yıllarında “Kaspi” gazetesinde dini, sosyal-siyasi, edebi ve kültürel mirasımıza başvurması bu alanda halkın politik maariflenmesine hizmet ediyordu. 1901 yılında Tiflis'te Rusça yayımlanan “İslam'a göre ve islamda kadın” eseri Doğu'nun yanı sıra, Azerbaycan'ın önemli sorunlarından biri - toplumun sosyal hayatında kadın meselesinin cesaretle kabartılması açısından değer taşımaktadır.¹¹ Ahmet Ağaoğlu XX yüzyılın sonunda Azerbaycan'da oluşan yenileşme hareketini Rusya'nın Azerbaycan'da açtığı okullarla ve Rusya'nın uyguladığı politikayla ilişkilendiriyordu.. Hasan Bey Zerdabinin ilk kez Türk dilinde yayınladığı “Ekinci” gazetesinin basımının Rusya'nın baskısı ile durdurulduğunu kaydeden Ahmet Ağaoğlu bu hareketin halka türk olduklarını, arkalarında bir Türk devletinin durduğunu anlatmaya başladığını yazıyordu. Böylece Ahmet Ağaoğlu Azerbaycan'da uyanışın XIX yüzyıldan politik ve kültürel alanlarda hakim İran nüfuzunun yenilmesi ile hayata geçtiğini net bir şekilde açıklamıştır. Bu dönemde Ahmet Ağaoğlu Rusya'da başlayan 1870 yılından İstanbul'da yayınlanan “İbret” gazetesinde çalışmaya başlayan yazar devrimlerden Azerbaycan halkının yararlanması için çalışmalarını sürdürmüştür. Aynı zamanda A.Ağaoğlu halkı harekete çekmek için her adımda gayret etmiştir. Ara vermeyen Ermeni saldırıları Türklerin örgütlenmesini hızlandırmış ve A. Ağaoğlu “Difai” adlı parti kurmuştur.

Fakat Rusya tarafından ciddi takip edilmesi A.Ağaoğlunun Azerbaycan'ı terk etmesine neden olmuştur. 1908 yılında Osmanlı devletine gelen Ahmet Ağaoğlu aynı amalla bu devlete yönelen diğer arkadaşları ile birlikte Türkçülük hareketini genişletmiş ve Türkçülüğün bir siyasi cereyan olarak olgunlaşmasında yer almıştır. “Sırat-ı Müstakim” ve “Sebilürreşad” da yayınlanan makaleleri incelendiğinde “İran tarihi” ve “İslam-i Alem” adlı dizi yazıları dikkatimizi çekiyor. Bu makalelerini A.Ağaoğlu daha çok o dönemin koşullarına uygun konularda yazmıştı. Doğu ile Batı karşılaştırmış, o zamanki İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya sömürge faaliyetlerini, bu halkların tarihi niyetlerini

⁹ Ahmet Altun Şarqşünaslar Kongresi'nde "Kültür dünyası" XI Baskı ADMİU 2006 s. ,49

¹⁰ Azer Turan "Ali Bey Hüseyinzade" Moskova 2008 / s.36

¹¹ Ahmet bey Ağaoğlu "Terümeysi -hali-acizanem" s.58

açıklamış ve İslam ülkelerini karşılaştıkları tehlikelerle ilgili uarmaya çalışmıştır. “Türk Yurdu” nda yayınlanan makalelerinde ise Türk toplumunun tarihi işlemlerdeki katılımını, kültür alanındaki hizmetlerini dile getirerek onların yeni bir millet kavramı etrafında birleşmesine çalışmış, bu dönemde Türkleri kurtaracak düşüncenin Türkçülük olduğunu ileri sürmüştü, bu nedenle de Osmançılık ve İslamcılık akımlarının bazı taraftarları ile yazılı tartışmalar yapmıştır. A.Ağaoğlu Osmanlı Meclisi Mebusan'ında da çalışmış, burada dönemin güncel konuları ile ilgili otuz dokuz konuşma yapmıştır. Osmanlı'da yaşarken Azerbaycan'la ilişkilerini kesmemiş, bu devletin Azerbaycan'la ilgili çalışmalarında etkin rol oynamıştı. Azerbaycan temsilcisi olarak yer alacağı toplantıya giderken İstanbul'da yakalandıktan ve Malta'da esirlik günleri yaşadıkdan sonra A.Ağaoğlu Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine katılmıştır. Ahmet Ağaoğlu Milli Mücadele yıllarında Basın ve İstihbarat Şube Müdürü gibi “Hakimiyet-i Milliye” gazetesinde baş muhabir olarak çalıştı. Özellikle, bu yıllarda Milli Mücadele hareketinin devrimci olay olduğunu halka anlatan makaleler yazmıştır. O, TBMM'nin II ve III seçimlerine milletvekili seçilerek 53 çıkışında toplumsal konulara değinmiştir. O, Cumhuriyetle beraber, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak kurulan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk tüzüğünü tertip edenlerden biri olmuştur. Bir süre sonra CHP hükümetinin çalışmalarını eleştirmeye başlayan Ağaoğlu, 1930'larda ekonomide birey özgürlüğüne dayalı liberalizmin savunucusu olarak tanınmıştır. Batı kültürünün temelinde bireyin her alanda özgürlüğünün durması düşüncesinden ayrılmayan Ahmet Ağaoğlu 1930'larda Türkiye'de mevcut ekonomik sistem arayışlarında, doğal olarak liberal bölümde yer almış kadroculuk siyasetiyle ilgili yazılı tartışmalara girişmiştir. 1933 yılında Üniversiteden emekli olan Ahmet Ağaoğlu bundan sonraki faaliyetine “Akın” gazetesinde hükümeti eleştiren makaleleri ile devam etmiş, hatıralarını ise “Akın” ve “Kültür Haftası” dergisinde yayınlamıştır.¹² Çeşitli siyasi rejimlerin mevcut olduğu zamanda o ortamın şahidi olan Ahmet beyde bir takım noktaları görmek olur. Bu da bize onun politik olaylara, kişilere, dinlere bakışlarındaki aydınlıkları belirlemek için zemin sağlar. Ahmet Bey'in akrabası Yusuf Vezir Çemenzemini onun hakkında yazıyor: “Ahmet Bey mecliste konuşurken hiç bir molla cesaret edip onun fikirlerine karşı çıkamıyordu. Sert ve sinirli bir adamdı, özellikle beylerin haddlerini aşmalarına dayanamazdı. Onlarla bir mecliste karşı karşıya geldi mi, hep kavga ederdi, hep de silahını hazır duruma getirirdi”. On yıllık göç hayatından sonra Ahmet bey Azerbaycana Nuri Paşa'nın siyasi danışmanı gibi dönerek oluşturulan Halk Cumhuriyeti parlamentosuna üye seçilir, Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin üyeliğine seçilir. Ahmet bey Azerbaycan'da yaşadığı süreçte, tarihi süreçlerin doğurduğu çeşitli durumlar hakkında özellikle de kendisinin kaydettiği gibi Azerbaycan Türklerinin hayatında önemli rol oynayan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları konusunda fikir söylemiştir.¹³

A.Ağaoğlu Türkiyede olan zaman da Azerbaycan'la ilgili çalışmalarını sürdürmüştü ve ara-sıra Azerbaycana gelerek Azerbaycan Türklerinin sorunları ile ilgilenmiş, onları savunmuştur. 1913 yılında bu amaçla Doğu Beyazid'de toplanan konferansa A.Ağaoğlu, M.E.Resultzade ve Alimerdan bey Topçubaşov Azerbaycan temsilcisi olarak katılırlar. Daha önce belirttiğimiz gibi, A.Ağaoğlu Avrupa'da eğitimini bitirdiğinde Ahmet Rıza ile tanışmış ve onun fikirlerinden etkilenmiştir. Ağaoğlu Ahmet Rıza'nın yurt dışında yayınladığı “Şurayi Ümmef” de Yusuf Akçura ile birlikte makaleler yazmıştır. Bu nedenle A.Ağaoğlunun Türkiye'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde faaliyet gösterdiğini de görüyoruz. Öyle ki, o, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ümum merkez üyesi olur. I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Rusya'da yaşanan devrim sonucunda buradaki Türkler bağımsız devletler kurmaya başladığında A.Ağaoğlu Azerbaycan'a yardım için gönderilen orduda komutan danışmanı belirleniyor. Azerbaycan

¹² Yusuf Rüstemov. Türk fikir tarihi hakkında mülahazalar. Bakü, Çaşoğlu, 2005 / s14

¹³ Sabir Rüstemxanlı. Difai fedaileri. Bakı 2010 s.76

parlamentosuna üye seçilerek bir süre Azerbaycan'da yaşayan Ağaoğlu türk ordusu Azerbaycandan geri çekilince Ruslara karşı İngiltere'nin desteğini almaya çalışıyor.¹⁴ İran'da İngiltere-Azerbaycan görüşlerinde A.Ağaoğlu başkan olarak katıldı. Aynı amaçla Paris Barış Konferansı'na giderken İstanbul'da İngilizler tarafından tutuklanmıştır. A.Ağaoğlu Malta'da geçen günlerinde Osmanlı devletinin çöküşüne inanmış ve Osmanlı devletinin rehberlerini yargılamıştır. Sonuçta, A.Ağaoğlu vatandaşlarını savunacak devletin kurulması hakkında makaleler yazmıştı. Bu makalelerinden başka “Könülsüz olmaz” didaktik eserini de kaleme almıştır. 3 Kasım 1918 yılında İstanbul'u işgal eden İngilizler Türkiye'de amansız tutuklamalar gerçekleştirdiler. Pek çok masum insan yakalanıp Bekiraga Bölüyüne salınmıştı. İngiliz Baş Komiseri 7 Ocak 1919-da Osmanlı Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa ile görüşür. Bu suçlular savaşta İngiliz esirleri ile kaba davrananlar ve sözde Ermeni soykırımında suçlu olanlar idi. Burada İngiliz Genel Komiseri'nin Ermenileri savunmak için “kasten kırayım” diye bahsetmesi ilginçtir. Avrupa devletleri, özellikle İngilizler Doğu'daki nüfuzlarını güçlendirmek için bu bölgede onlara eğilen Ermenileri kullanıyorlardı. Bunu Rusya'nın Ermenileri kullanmasına alternatif yol olarak görmüşlerdir. 1878 yılından sonra Rusya ve İngiltere arasında Ermenilere sahip çıkma yarışı devam etmişti. Özellikle, bu tarihten itibaren Azerbaycan'da da nüfuz sahibi olmaya çalışan İngiltere 1919 yılında Türklere basıncını sadece mazlumları korumak adıyla isimlendirerek kasten Ermeni soykırımından bahsediyor. Eskiden A.Ağaoğlu Azerbaycan'ın yapısı için Rusya aleyhine İngiltere'yi destekleyen konum sergilemiştir. Biz A.Ağaoğlunun bu konumunu yanlış buluyoruz. Çünkü 1878 yılından itibaren önümüzde diğer devletlerin bağımsızlığı için çalışan İngiltere değil, Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere Asya'da nüfuz sahibi olmaya can atan emperyalist İngiltere'yi görüyoruz. 3 Nisan 1919 tarihinde İngiliz Baş Komiser Vekili Amiral R.Webb Paris Barış Konferansı'nda yer alan İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Mr.Balfoura Türkleri toplu infaz etmek planı yansıyan yazı göndermiştir. Bu plana uygun olarak, son Türk devletini parçalayarak millete ve listeye dahil edilen insanlara ibret vermek için onları yargılamak ve cezalandırmak fikrindeydi. A.Ağaoğlu Malta esaretinde gözünden yakınıyor. Gençliğinden hasta olan sağ gözü ağrıyaya başlar. Sol gözünde görme zayıflığı oluşur. Cezaevi hekimleri dışarıdan doktor tavsiye ediyorlar. Gelen doktor görmeyen gözün çıkarılmalı olduğunu, yoksa sol gözün de kör olacağını söylüyor ve işlem için 50 İngiliz lirası istiyor. Bu iş için meslektaş, zengin bir dostundan parayı imkan olduğu zaman ödemek, ölürse çocuklarının arkadaşının çocuklarına ödemesi şartı ile tanıklı borç istiyor. Ancak dostu: “Hayır, Ahmet bey, insan esaretde ne borç ister, ne de ödünç verir” diyerek borç vermeyi reddeder. Bundan sonra A.Ağaoğlu meseleyi göz doktoru Esat Paşa'ya anlatır. Esat Paşa bu işlemi yapar, A.Ağaoğlunun sağ gözü ameliyatla çıkartılır. Bu olay A.Ağaoğlunu derinden yaraladığından Malta esaretinden bahsederken insan ruhunun mayasındaki tüm kötü yanlarını açıkladığını yazıyor. Samet Ağaoğlu A.Ağaoğlunu Malta'ya gönderdiği mektuplarında babasının İstanbul'da yalnız ve ücretsiz koyduğu ailesi için endişelendiğini yazıyor. Samet Ağaoğlu annesinin babasına yazdığı mektuplara hep Ahmet can diye başladığım, bu hitap tarzının isyan duyguları içerisinde olan babası için büyük teselli olduğu. A.Ağaoğlu kızı Süreyyaya gönderdiği şeklin arkasına yazdığı yazıda gelecekte çocuklarına söyleyeceği laylalar türk milletinin ve kendisinin maruz kaldığı olayları anlatmasını, çocuklarına intikam alınacak günleri öğretmeyi istiyor. A.Ağaoğlu Malta'da döndükten bir hafta sonra Anadolu'ya gidiyor. Bundan sonraki hedefi Ankara'ya gitmek, Milli Mücadele de katkıda bulunmaktır. I TBMM'de milletvekili olamamıştır, çünkü, meclis A.Ağaoğlu Malta'da sürgününde iken organize edilmişti. Ama o, devrimin ideolojisini oluşturan insanlardandır. Hukukçu olması onun Teşkilat-ı Esasiyeni hazırlayanlardan biri olmasına yardım etmiştir. Söylenenleri genelleyerek şunu belirtmek gerekir ki, Ağaoğlu'nun mirasının

¹⁴ Samet Ağaoğlu. Babamdan hatıralar. Ankara. Zerbamat matbaası 1940 s.187

araştırılması ve incelenmesi oldukça ilginç ve sorumlu bir iştir, daha çok sosyal siyasi faaliyetleri de dahil olmak üzere eğitimi ile ilgili olarak Ağaoğlu'nun eserlerinin tarihşünaslığın tahlilinde bir nüans gözden kaçmıyor. Bu doğu-batı karşılaştırması ve en çok dini meselelerdir. Ancak, Ahmet Bey Ağayev gibi önemli şahsiyetin ilmi mirasının araştırılması oldukça önemli ve gereklidir. Fakat İstanbul'da genç Türklerle ilgisi olduğu iddiası ile Malta adasına sürgün edilir. Sürgün dönemlerinde Sovyet Azerbaycanının rehberi Neriman Nerimanov tarafından İngiliz esirlerle değiştirilmesi girişimi başarısızlıkla sonuçlanıyor, sürgün hayatı 1921 yılına kadar devam ediyor. Sürgünden kurtulduktan sonra Ahmet bey 11 mayısta Roma'dan Nerimanova mektup gönderir, mektup "Komünist" gazetesinde çıkmaktadır. Mektupta Ahmet bey sürgüne kadarki düşüncelerinin aksine bolşevizmin avantajlarından bahsediyor, bunu kurtuluş yolu olarak gösterir ve ihtiyar yaşlarında vatanında hizmet etmek istediğini bildirir. Mektuba cevap olarak Nerimanov onu yüksek göreve davet ediyor. N.Nerimanov cevap mektubu aldığı anda Ahmet bey artık Türkiye'de idi. Sürgün yıllarında az bilgisi olduğu Sovyet rejiminin tam mahiyetini anladığından önceki mektubunun aksine Nerimanova farklı bir cevap yazarak faaliyetlerini Türkiye'de sürdürmek istediğini bildirir. Sebep olarak Nerimanova şunları gösterir: 1.Temsil ettiğimiz fikir sistemine katılmamaktadır., 2.Türkler için kurtuluş imkanının sadece Osmanlı türklüğünde olduğu hakkında size de bilinen fikir ve kanaatinde kalmaktadır, 3.Beni esaretten kurtararak bana yeniden can ve varlık vermiş Ankara'ya gitmek benim için bir namus borcudur. Belki de N.Nerimanovun girişimi başarılı alınsaydı, Ahmet beyi Malta sürgününden Atatürk değil, o kurtarsaydı, Ahmet bey Sovyet Azerbaycanı için hizmet gösterecekti. Ama onu Atatürk kurtardı ve o, namus borcu olarak Türkiye'de faaliyetini sürdürdü. N.Nerimanov yazdığı gibi: "Türklük bölünme kabul etmeyen tamdır. Amaç ona hizmettir. Bu hizmet nerede yapılıyorsa, mukaddestir, mübarektir ". Ahmet Bey'in hayatındaki en büyük sarsıntılardan biri Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi mülahazaları ile ilgili anlaşmazlıktan olmuştur. Bununla bağlı o, "Serbest fırka hatıraları" nde kapsamlı şekilde yazıyor. Tüm bunlara rağmen, o Mustafa Kemal Atatürk'e saygısını her zaman korumuştur. Kızı Tezere yazdığı mektupta Atatürk'ün ölümünü eşi Sitareden sonra yaşadığı ikinci sarsıntı gibi yazıyor. Bu konuda o serbest fırkanın rehberi olmuş Fethi Okyara yazdığı mektupta şunları aktarır: "Benim için en ağır, en çekilmez dert hayatın dışına atılarak bekleyerek ve seyirci durmaktır". 1939 yılının 19 mayısında o, seyirci durumunu da kaybederek, hayata gözlerini yumar. Fakat ister ailesinin, isterse de kendisinin çektiği tüm zilletlere rağmen İngilizler Malta adasında bulundurdukları ekser tutuklular gibi Ahmet Ağaoğlu'nun da iradesini kırmayı becerememişler. Onu kendi mücadele ve ideallerinden vazgeçirmek mümkün olmamıştı. Aksine, karşılaştığı haksızlıklar, sömürgecilere karşı gittikçe artan öfke ve nefret, ne pahasına olursa olsun onlara karşı savaşmak tutkusunu daha da alevlendirmişti. Akdeniz'in suları arasında kalsa da, kalben Anadolu'da, istiklal savaşçılarının sırasında olayları dikkatle izliyordu. Türk insanının yenilmezliğine, Türk ruhunun zaferine inanıyordu. Hele Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmediği, Atatürk reformlarının başlanmadığı bir dönemde Türklerin doğuyu ve batıyı yeni solukla, yeni ruhla zenginleştireceklerinden güven hissiyle konuşuyordu. Bunu 1921 yılında gönderdiği mektuplarından birindeki aşağıdaki satırlar da kanıtlıyor: "Buraya gelip çıkan Avrupa gazeteleri her gün daha iyi ve teselli verici haberler getirerek bize esaretin iztirablarını unutturuyor. Milletimizin hümmeti ile memleketimizin kurtulacağı ümidiyle kalbimize yeni sevinçler veriyor. Anadolu'nun azim ve sebatı artık etkisini göstermeye başladı. Medeni adlandırılan uluslar zulüm ve istibdad önünde uyukulu durumda kalırken ışık Doğu'dan gelir. Çürümüş, haya ve abırdan mahrum milletlerin ölü kalplerine bu kez Türkler yeni ruh verecekler". Bu zaferin adına o her şeyi - kendisine karşı yapılan haksızlıkları, ailesinin karşılaştığı mehrumiyetleri, seçkin Türk insanları ile birlikte zindanlarda ve İngiliz esirliğinde ıstırap çekmelerini unutmış olabilir. Tüm bunlar Ahmet Bey'in nazarında memleketin kurtuluşu ile kıyaslandığında hiçbir şeydi. O, aile üyelerini de tahammüllü olmaya, zaferin yakınlığı fikrine inanmaya çağırıyordu. Tüm dualarını memleketin ve milletin kurtuluşu için yöneltmeyi tavsiye ediyordu: 2Ben

bu mektubu size yazarken Süleyman Nazif, Ahmet Emin, Velid, Celal beylerle Esat ve Mahmut paşalar bahçede dolaşıyorlar. Vasif Bey ile (Siyah Vasif Bey) Rauf Bey ise yanımda duruyorlar. Böyle olacağı kimin aklına gelirdi? Fakat tüm bunlar geçicidir. Asıl iş memleketin ve milletin kurtuluşu olmalıdır. Siz şuna inanın. Bunun için dualar edin. Türkler bu tür şeylere tab getirirler. Milletimizin yaşaması ise iradeyi – ilahidir”. Her bir insan nerede olursa olsun yaşadığı güzel günlerinde dünyaya gelip büyüdüğü vatanının hasretini çekmiyor, geçim hoş geçtiğinden yaşadığı yeri kendine ikinci vatan sayıyor. Fakat insanların mutlu anları bazen sürekli olmadığından zor anlarında hayalinde geçmişle köprü kuruyor. Malta'da sürgün yıllarında o, bu sendromdan özgür olamamıştı. Genellikle hatırladığı Karabağ intizarı onu burda da yakalıyordu. Eşi Sitare hanıma mektuplarının birinde Malta'da yaşanan Karabağ özlemini o bile açığa veriyordu: “Hatıram ta uzaklara, gençlik zamanım, Karabağ'a, Kalenin o güzel dağlarına,”başıuca”ya,”Daşaltı”na, “Haydar düzü”ne, “Şahneçin”e ve “delikli taş” a, o yerleri gezip dolanmalarına gitti. Tüm geçmişler, tüm akrabalar, dostlar, evimiz, bahçelerimiz birer-birer gözlerimiz önünden gelip geçti. Ve sonra sizi andım, bugünkü halinizi düşündüm, o kadar mükedder oldum ki “- diye Maltadaki mektuplarından birinde andırıyordu. Vatani ile ilgili bilgiler elde etmek imkanının az olmasına rağmen, Azerbaycan onun Malta'ya gönderdiği mektuplarda arasıra anılıyordu. Ahmet bey tarihi vatanında cereyan eden olay ve süreçlerle ilgili daha geniş haber tutmak istiyordu. Azerbaycan'la alakalı sorgu ve anmalar bazen sırf merak, bazen ise kırgınlık ve nisgili görememek mümkün değildi. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin çöküşünden sonra Bolşevik hakimiyetinin mahiyetine vakıf olan biri olarak 1920 yılında mayın 17-de yazdığı bir mektupta aileye dayanak durmak için kardeşi Hüseyin'in, yeğeni Bakışın İstanbul'a gelip gelmedikleri ile ilgileniyor, “Kafkasyadan varid olan haberler artık bundan sonra onların da geleceği umudunu tamamen yok ediyor. Eğer şimdiye kadar gelmedilerse, o halde bundan sonra artık hiç gelmezler” düşüncesinde kalıyor. 1920 yılının Ekim ayında gönderdiği mektuplarının birinde Sitare Hanım'ın anne tarafından akrabası, Halk Cumhuriyeti hükümetinin Türkiye'deki diplomatik temsilcisi Yusuf Vezir Çemenzeminlinin faaliyet ve durumu ile ilgilenerik soruyordu: “Yusuf bey Vezirov bugün de Azerbaycan bağlı sayılır mı? Oralarla yazışıyor mu? Rica ediyorum, bu hususlara dair bana bilgi gönderin”. Hanımına yazdığı 28 Şubat 1920 tarihli mektupta ise Azerbaycan'daki eski inanç dostları ve mücadele arkadaşları ile ilgili belirli sitem ve kırgınlık yer bulmuştu. Buradaki “Topçubaşovun adresini göndermişsiniz. Ona yazmaktan vazgeçtim. Beyhude yere minnettar olmak istemiyorum. Herkesi tanıdık, öğrendik. Gitsinler, zevk ve sefalarını çeksinler”- sözleri Ahmet Bey'in iki yıl önce yönetimi altında Paris'e, Barış konferansına gitmeye hazırlandığı Alimerdan bey Topçubaşov'la ilgili aslında gerçekte bağdaşmayan yanlış fikirlere düştüğünü gösteriyor. Doğru, Alimerdan bey ailesi ile birlikte Paris'te yaşıyordu. Fakat herhangi “zevk ve sefa” hakkında konuşmak insafdan çok uzaktı. Aslında onun mahrumiyet ve ıztıraplarla dolu mülteci geçimi soydaşlarının sürgün hayatından o kadar farksızdı. Öte yandan, hatta böyle zor şartlarda da A.Topçubaşov kişisel “zevk ve sefası” hakkında değil, Bolşevik işgaline uğramış vatanının kurtulmak yolları hakkında düşünüyordu. Paris'teki Azerbaycan heyetinin Maltada saklanan soydaşlarına ister maddi, isterse de siyasi ve hukuki yardım göstermek açısından hiçbir imkanı yoktu. Ahmet Bey'in tüm bu noktaları bilmemesi, diğer yandan ise içerisinde bulunduğu gergin psikolojik durum bu sinirli ve haksız sözlerin yazılmasına katkı vermiştir. Onu kırgınlık, kendisinin ve ailesinin maruz kaldığı sıkıntı ve ıztıraplar konuşmaya mecbur ediyordu. Herhalde iki görkemli kimliğimizin ilişkilerindeki bu hassas noktanın izahı var. Samet Ağaoğlu “Babamın arkadaşları” kitabının “En yakın dostu” adlı bölümünde annesi Sitare Hanım'ın Malta'ya gönderdiği mektuplardan ikisini yayınlamıştır. Basit Azerbaycan Türkçesinde kısa, anlaşılır cümlelerle yazılmış bu mektuplar onun yazarının içtenliği, kocasına ve ailesine bağlılığı hakkında dolgun fikir oluşturuyor. Semed beyin de belirttiği gibi, “küçük, Talik hattı ile, Azeri (azerbaycan) lehçesi ile yazılan bu mektuplar hep “Ahmet can” başvurusu ile başlar, sonra hemen-hemen aynı kelimeler, cümlelerle evin halini, memleketin manzarasını anlatmaya geçirdi”. Bu mektuplar hem aile

içi sorunlar, hem de insani ilişkiler açısından çok dikkat çekici belgelerdir. Sitare Hanım'ın karşılaştığı tüm zorlukları arka plana sıkıştırarak kocasının kalp huzuru hakkında daha çok düşündüğü her satırdan sezilir: “Şükür olsun Allaha, sizden mektup aldım. Biz iyiyiz. Bir derdimiz yok senden başka. Allah bu işlere bir hayırlı son versin. Çocuklar iyidir. Bugün posta günüdür. Çok mutluyum ki, senden mektup alacağım. Çünkü mektup alan gün seninle buluşmuş gibi oluyoruz. Allah çabuk göndersin seni bize. Gece seni rüyamda görüyorum ve çok mutlu oluyorum. Allah seni orada sağ salim korusun. Bizim düşünme. Benden Esad Paşa'ya (göz doktoru), Ziya Beye (Ziya Gökalp) selam söyle. Hanımları iyidir. Görüşürüz. Öptüm yüzünden, gözlerinden. Daha ne yazayım? 1920 yılı 9 Ekim'de gönderilen mektupta Sitare Hanım biraz üstü örtüle biçimde Azerbaycan'ın yanı sıra yerli Karabağ'ın Bolşevik işgaline uğramasından söz açıyordu. “Kale perişan oldu” - diye eşinin Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna verdiği mücadelenin üzücü sonlukla bitmesine hüznü ve dokunuşunu belirtiyordu. Paris'e giden adını çekmediği herhangi bir hanıma Ahmet beyin işi ile ilgili ayrıntılı bilgi verdiğini, onun da kendi sırasında gerekli makamlarla iletişim kuracağını bildirdikten sonra yazıyordu: “Bakalım ne olacak? Fakat bize Allah'tan başka yardımcı yok. Herkes kendi Keyfinde. Biz perişan olduk. Kale perişan oldu. Büyük adamları tamamen hapsedtiler ve çok kişi firar etmiştir. Hüseyin Bey oradadır ve sağlıklıdır. Oranın işleri çok perişandır. Dünyanın her yeri ateşe tutup yanıyor”. Bu satırlar başkanı İngiliz esirliğinde olan, diğer üyeleri düşman tapdağı altındaki İstanbul'da zor günler geçiren Ağaoğlu ailesinin vatana ne kadar bağlı olduğunu, oradaki insanların trajedisini kendi trajedisi olarak kabul ettiğini göstermektedir. Hayatının Şuşa, Tiflis, Petersburg, Paris, Bakü ve İstanbulla ilgili sayfalarını döne döne sayfalamıştı. Gördüğü işlerin miktarı ve faydası gerçekten de büyüktü. Gergin, yorulmaz emeği ile sadece kendi halkının değil, bir bütün olarak Türk dünyasının tarihine imzasını atmıştı. Ne kadar ilginç olsa da, her zaman dostlardan daha çok düşmanları bunun farkındaydılar. Karşılaştığı takip ve baskılar da, Malta'ya gelip düşmesi de karşısına kimsenin set çeke bilmediği sınırsız faaliyetinin sonucudur. Tüm 1918-1921 yılları hem sosyal-siyasi faaliyet ve yaratıcılık alanlarında, hem de bireysel ve ailenin geçimi konusundaki çelişkilerin, sarsıntıların bolluğu açısından Ahmet Ağaoğlu'nun hayatının sorumlu, onurlu, aynı zamanda da en ağır dönemi adlandırılabilir. Bu devre yekun vuran kızı Süreyya Hanım ailenin başına gelen musibetleri saydıktan sonra onların en ağırının babalarından ayrılmaları olduğunu göstermişti: “Mutlu aile hayatımız beklenmedik acı olaylarla karardı, - diye yazıyordu: - Öncelikle yaş buçuk kardeşimiz Beşir öldü. Babam bu olaydan sonra çok üzüldü, sinir krizleri geçirdi. Bir süre sonra İstanbul'da seve seve yaptırdığı ve içinde yaşadığımız ev yandı. O sırada babam türk ordusu ile birlikte Azerbaycan'da idi. Geri döndükten sonra ise Malta sürgününe gönderildi. Azerbaycan'da darbe oldu, malımız-mülkümüz elimizden çıktı. Babam sürgüne gittikten sonra yanımıza gelen amcamız mülteci olarak kaldı. Ancak tüm bu olaylar içerisinde çocukluk ve gençliğimizin en acı hatırası babamın Malta'ya, sürgün idi”. Bu anıların tüm acılığın, cansızlığına rağmen, hem Ahmet Bey kendisi, hem de aile üyeleri kaderin karşısına çıkardığı zorlukları metanetle def ettiler. Şeref ve liyâkatlarını korudular. Hiç kimsenin önünde eğilmediler, alçalmadılar. Siyasi mücadeleler daha da metinleşen, sıkılan Ahmet Ağaoğlu Malta'da sonra hayatının bir sonraki aşamasına girdi - büyük Atatürk'ün önderliğinde yeni Türkiye'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. O türkçülük ideolojisini pratik şekilde hayata geçirdi. Ahmet bey Ağaoğlu dünya dramaturgiyası ile tanışmasını değerlendirmekle beraber, romantizmin etkisine düşen yerli yazarların yaratıcılığında meslek cephanesinin eksikliğine dikkat çekiyordu. “Orijinal eserlere gelince, bence onların büyük bölümü Avrupa klasiklerinden yapılan tercümelerin bir sayfasına bile değmez. Her defasında tatar dilinde orijinal bir eser okuyunca, yahut, “görüş” herhangi orijinal bir kitap aldığında ben keder hissi içinde onlara harcanan zaman için üzülüyorum” demekle özellikle dramatik eserlerin oluşmasında laik teorik bilgilerin uygulamasını, yani ideyanın maddileşmesinde önemli sayılan profesyonel stil göstergelerini öne çekiyordu. Bilimsel teorik esaslarla oluşan eserlerin dünyeviliğini, sadece yetenek hesabına yazılanların ise mahalliliğini vurguluyordu.

Sovyet döneminde sosyalist realizmin bazı araştırmacıların, edebiyat gibi ulusal romantizmin ideolojik temellerini meslek dostu Ali Bey Hüseyinzade ile birlikte kuran Ahmet Bey Ağaoğlu'nun sırf filoloji taleplerini bütünüyle halka, millete tepeden aşağı bakmak gibi etik düzlemde değerlendirmeleri maalesef doğurur. Ahmet bey Ağaoğlu beşeri düşünceleri, ilerici faktörlere ve manevi zenginliğe dayanan devlet ilkeleri, ortamda sosyal fikrin zayıflığı dolayısıyla reel yaşam gerçekliğimin direnişine dayanamadı. Özellikle Ahmet bey Ağaoğlu insanı her şeye boyun eğmeye davet eden, yöneticileri tanrının gölgesi sanan, susmaya ve katlanmaya çağırın muhafazakar islamizmi öne çeken, somut zaman ve mekan ayarlarını yansıtmayan didaktik edebiyata, ölgün müziğe karşı çıkıyor, herkesi hakkın sağlanması yolunda manevi isyana çağırıyordu. Toplumda kalite değişiklikleri adına telatümler, kasırgalar koparabilen büyük edebiyatın kurulmasını istiyordu. İşte bu çılgın, dinamik ideyalara cevap verecek yaşamla ilgili gerçekçi eserlerin doğuda ortaya çıka bilmemesi onu hayal kırıklığına uğrattıyordu. O, edebiyatı, sanatı sadece bilgilendiren, maariflendiren, eğlendiren değil, küresel fikir oluşturarak toplumsal bilince darbe yapıp hayatın özünü değiştiren beşeri olgu ve faktör olarak görmek istiyordu. Bu ise eğitim aldığı Avrupa ortamında artık iş faktörü üzerinde oluşturulan, piyasa yönelik modernizme geçiş yapan eleştirel gerçekçilik ruhunun tezahürü idi. Öte yandan araştırmacı Şahnezer Hüseyinovun yazdığı “Ağaoğlu işte bu idraki açıdan Rus ve İngiliz edebiyatının gelişimini örnek getirir ve ona göre bu edebiyatlar o kadar ileri gitmişlerdir ki, Rusya'da ve İngiltere'de tarif edilmemiş, canlandırılmamış tek bir çay, tek bir orman, tek bir çöl , tek bir hayvan, tek bir insan ve yaşam tarzı bırakmamışlar. O, literatürde bu tür tasvirlerin hem estetik, hem de, toplumsal bakış açısından terbiyevi etkilerinin büyüklüğünü özel olarak kaydeder”.¹⁵ gibi hususlar profesyonel filoloji uzmanının edebiyatımızın doğa manzaralarına, olaylarına meydan veren romantizm aşamasına geçmesinde ısrarlı olduğunu doğruluyor. XIX yüzyılın ikinci yarısından başlayarak insan faktörünün öne çekildiği, hümanizmin neredeyse akıma dönüştürüldüğü, eleştirel realizmin pekiştiği Batı'dan ve Rusya'dan farklı olarak Osmanlı edebiyatında gecikmiş tezahürünü bulan romantizmin yapısında vatanseverlik konusunun öne geçmesi sosyal fikri yönlendirecek ilk kırılımlar gibi Ahmet bey Ağaoğlunu sevindiriyordu. K.Talibzadenin yazdığı “A.Ağayev öyle zannediyordu ki, Azerbaycan kendi manevi gelişiminde çok geride kaldı o hatta Avrupa'daki fikri akımlarını benimsemek için bile gelişmediğinden, bizim öğretmenler, yazarlar haksız yere sanatsal yaratıcılıkla meşgul oluyorlar. Onların yazdıkları tamamen etkisizdir. Heyhat! Biz onlar hakkında düşünmek için aşırı Miskin, yoksuluz. Biz hala o beklentilerde olmamalıyız. Bize geçinmek için günlük yoksulluk payı gerekli. Maalesef durumumuzun bu yönünün aydınlığına rağmen bizi de bolluk sarmıştır ... öğretmenlerimizin sınıftan öte tüm faaliyetleri hiçbir şeye yaramayan komediler, gülünç dramlar ve son derece kötü grammerler yazmaya adanmıştır. Ve tüm bu edebi saçmalığı piyasaya çıkaran bizim eğitimciler, yarışlardan çıkmış kazananlar gibi boş nefes alır ve kendilerinin bu faaliyetleri ile milli edebiyatı zenginleştirdiklerine, dilin gelişmesine katkı yaptıklarına, insanlığa büyük hizmetler gösterdiklerine ciddi inanıyorlar. Hiçbir tartışma ve delil ile bu yazarlık hastalığına tutulmuşları ikna edebilmezsiniz ki, onlar kimseye hizmet etmemişlerdir ... Bu ise o demektir ki, siz boş yere kendi değerli vaktinizi kaybediyorsunuz, çağrılmayan yere gidiyorsunuz, o yere ki, siz orada ancak acemi ve yabancısınız”¹⁶ görüşünü sosrealist eleştiri bağlamında olsa bile edebi ortama yetiştirdi. Kemal Talibzade dönemin diktesi ile Ahmet Bey Ağaoğlu'nun “Kaspi” gazetesinin 4 Ekim 1903 yıl tarihinde basılmış 213 üncü sayısında yayınladığı bu fikirlerini kabul etmese de, "Elbette, A. Ağayev'in makalelerinde edebi gelişmenin zorluklarından doğan kalp ağrısı vardı, o, kendi edebiyatını Shakespeare, Schiller, Hugo, Dostoyevski ve Tolstoy seviyesinde görmek istiyordu, bu dahilerin eserleri

¹⁵ Şahnezer Hüseyinov “Ahmet bey Ağayevin dünyagörüşü” Bakı. Azərneşr 1992 s121

¹⁶ Ahmet Ağaoğlu Seçilmiş eserleri. Bakı 2007 s.274-275

aracılığıyla “zevkleri harekete getirmeye”, Müslümanların “zihinsel kanaatlerini, duygularını terbiye etmeye” çağırıyordu. Batı'nın demokratik değerlerine dayanan milli maarifçiliyin ilk önce türk dünyası bağlamında uygulanmasını meslekine çeviren Ahmet bey Ağaoğlu kendisinin “Ben kimim” eserinde yazdığı: “Ben içimde çok samimi ve ateşli milletperverim. Türk'ün yükselişi için çalışmak, onun izzeti nefisini, şerefini, hakkını, hürriyetini savunmak için kendimi tehlikeye atmak fikrini sevinçle kabul ediyorum”¹⁷ görüşlerinden anlaşıldığı gibi o, romantizme özgü çılgınlıkla gerçekten hayatını milletinin yolunda feda etmekten bile çekinmiyordu.

Sonuç

Göründüğü gibi hem N.Kamal, hem de A.Ağaoğlu Doğu halkları için en önemli görevi yapmakla yetinmemiş, onlara ulaşmanın yollarını göstermiştir. Hedeflerinde halkın maariflenmesi meselelerini daha fazla kabartan bu aydınlar hatta ağır koşullar olduğu sürgün hayatında bile kendilerini unutmüş, milli değerler için çaba sarfetmişler. N.Kamal eserlerinde daha çok milletin gözünü açacak, despotizme karşı, rejimi yıkacak meselelere ışık saçıyordu. Yazılarında basit halka hizmet verecek okulların açılması, kızların okutulması, İstanbul'un yangınlardan kurtarılması ve tıp fakültesinde ancak Fransızca değil, hem de Türkçe derslerin verilmesinden yazan ilk maarifçilerdendir. Bu çok gürültü doğuran makalelerden sonra hükümet böyle yazıların yazılmasını yasakladı ve gazetenin kapanmasına başardı da Tanzimat dönemi Türkiye'sinde Namık Kemal bir fikir ve sanat devrimcisi olarak tanındı ve halkın gözünde milli kahraman seviyesine kadar yükseldi. "Sanat halk içindir" düşüncesini kendine yol seçen sanatçı kalemi ancak sanat için değil, aynı zamanda ulusal-toplumsal mücadele aracı olarak kullanmakla kalmamış; halk arasında olumlu sonuç veren bir çok yazıları, romanları, dram eserleri yazmış ve sosyal mücadele vermiştir. Yazarın bu tür ulusal-sosyal çabalarından aşağıdakilerin adını çekebiliriz: Örneğin, halkına ulusal kimliğini ve değerlerini tanıtmak, ona hürriyet aşkı vermek ve özellikle atalarının kanıyla yoğrulmuş Vatan toprakları uğruna bilinçli olarak can verebilecek seviyede sevdirmek. Daha sonra yazar eski Türk dilinde insan topluluğu, din, mezhep ve aynı mezhepte olan topluluk anlamına gelen millet kelimesinden türeyen milliyet kelimesine modern bir anlam kazandırmıştır. Yine de eski Türkçe'de özgürleştirilmiş köle (kul) anlamına gelen hür sözünden hürriyet kelimesini yaratan ve bu kelimeyi Türkçeye kazandıran şair de odur. Aslı Arapça olan ve eski Türk dilinde bir hükümdarın bir kavme hükmetmesi anlamını taşıyan istiklal kelimesini de Türkçe'ye N.Kamal kazandırmıştır. Edebi faaliyetine gençlik yıllarından başlayan Namık Kemal ilk kalem deneyimlerini divan edebiyatının etkisi altında yazmış, şiirlerini onlara benzetmeye çalışmıştır. Aynı zamanda hayatının esas dönemlerinde islamcı ve sonradan türkçü olan A.Ağaoğlu sadece Azerbaycanda değil, Osmanlı devletinde de türkçülük ideyalarını gerçekleştirmiş ve onun devamlı olmasını sağlamıştır.

¹⁷ Yusuf Akçura. Yeni türk devletinin öncülleri. Ankara, 1981 s.57

Kaynakça:

1. A.Holly Shissler. İki İmparatorluk Arasında. Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye (Çeviren: Taciser Ulaş Belge), 1. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005
2. Abdülhalim Aydın, Namık Kemal'in Sanat/Sanatçı Algısında Victor Hugo Etkisi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012
3. Ahmet bey Ağaoğlu "Tercüme-yi -hali-acizanem"
4. Ahmet bey Ağaoğlu. Seçilmiş eserleri Bakü .2007
5. Azer Turan "Ali Bey Hüseyinzade" Moskova 2008
6. Aziz Mirehmedov Ahmet bey Ağayev. Fikrin kafilesi. Bakü, 1984
7. Bedri Aydoğan, Namık Kemal'in Mağusa Sürgünlüğü, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi,2004
8. Can, Mustafa. Namık Kemal Bibliyografyası. Kültür Ve Turizm Bakanlığı yayınları I. Baskı. 1988 ANK
9. Gül Akyılmaz, Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek:Namık Kemal ve Fikirleri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 2(233), 1999
10. Huyugüzel, Faruk. Yrd. Doç. Dr. Necip Türkçü, s.Kültür bakanlığı yay.I. baskı. 1988 ANK.
11. Hüseyin Baykara. Azerbaycanda yenileşme hareketleri. Ankara. 1965
12. Kenan Çağan, Namık Kemal'de Devletin Niteliği ve Temel Kaynakları, Akademik İncelemeler Dergisi Cilt:7, Sayı 1 Yıl: 2012
13. Mübariz Süleymanlı. İslam'a göre ve İslamiyet'te kadın eserine bilimsel eleştirel yaklaşımlar. Bakı. 2008.
14. Namık Kemal. Vatan yahut Silistre; İ., 2004
15. Oğuzhan Karaburgu, "Etkilenme Endişesi" Bağlamında Namık Kemal ve Abdülhak Hamid Tarhan Üzerine Bir Değerlendirme,Journal of Turkish Studies, Cilt 8/9 Yaz 2013
16. Polat, H. Nazım, "Edebiyatta Türkçülük (Başlangıçtan II. Meşrutiyete Kadar." Türk Yurdu Eylül-2011 sayı 289
17. Sabir Rüstemxanlı. Difai fedaileri. Bakü, 2010
18. Samet Ağaoğlu. Babamdan hatıralar. Ankara. Zerbamat matbaası 1940
19. Samet Ağaoğlu.Babamdan hatıralar. Ankara. Zerbamat matbasası,1940
20. Şahnezer Hüseyinov Ahmet bey Ağayevin dünyagörüşü" Bakü, Azerneşr 1992
21. Yusuf Akçura. Yeni türk devletinin öncülleri. Ankara, 1981
22. Yusuf Rüstemov. Türk fikir tarihi hakkında mülahazalar. Bakü, Çaşıoğlu, 2005

KATILIMCILAR

Prof. Dr. Ahmet Aksın – Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alaattin Aköz – Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Gülbadi Alan – Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail Altınöz – Sütçüimam Üniversitesi
Prof. Dr. Zakir Avşar – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Babacan – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ceyda Tuna Bozdoğan – Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seher Boykoy – Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Fevzi Çakmak – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çanlı – Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal Çelik – Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurten Çetin – Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Alparslan Demir – Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Füsun Çoban Döşkaya – Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Olcay Özkaya Duman – Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Çiğdem Dumanlı – Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan – Adnan menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla Efe – Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Gündüz – Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Ekinci – Ordu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hacer Göl – Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Gölen – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ İğüs – Mimarşinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Nedim İpek – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan Kaçar – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Aleksandr Kadjevic - Belgrade University / Serbia
Dr. Melike Karabacak – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Karaca – Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Karaman – Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu – Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Köse – Polis Akademisi
Yrd. Doç. Dr. Fahri Maden – Kastamonu Üniversitesi
Dr. Suzan Akkuş Mutlu – Hacibektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Nazır – Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Özcan – Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynel Özlü – Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dr. Esra Özsüer – İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim Özcan – Amasya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem Poyraz – Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih Sancaktar – İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu – Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Medine Sivri – Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Soykan – Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Şevket Topal – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Türkmen Törelî – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal – Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mucize Ünlü – Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı – Balıkesir Üniversitesi
Dr. Şenay Yanar – Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan Yazıcı – Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik – Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel Yiğit – Polis Akademisi
Doç. Dr. Ahmet Yüksel – Cumhuriyet Üniversitesi

